



## מְקֹדֵשׁ

לזכר השר הגדול, מבצר עוז מגדולי,  
משה די יוסף אליהו מונטיפיורי  
ז"ל  
נתבקש בישיבה של מעלה ביום ט"ז אב תרמ"ה.

## ולזכר

אשתו הצדקת הכשרה, כשרה ודבורה.  
מרת יטא דמתקריא יהודית מונטיפיורי נ"ע  
עלתה לשמים ביום א' דר"ה ש' התרכ"ג  
עֲלִיף הַמְשִׁילוֹ בְּצֶדֶק הַמּוֹשְׁלִים.  
מִמֶּשֶׁה וְעַד מֶשֶׁה לֹא קָם כְּמֶשֶׁה.  
כִּי נִזְדַּעַתָּ לְאִישׁ חַיִל וְרַב פְּעָלִים.  
וְקִיַּמְתָּ בְּכָל לֵב הַקָּחוּב בְּתוֹרַת מֶשֶׁה.

מצתי המחבר.

כי פי המדבר.

ש"ט.

## כבוד להורי

מרת אמי הצדקת הכשרה  
רבקה גאגין נ"ע,  
עלתה השמימה כ"ז אדר שני  
שנת תרס"א

עטר מרן אבא  
הרב רבי יצחק גאגין זלה"ה  
עלה השמימה כ"ט טבת  
שנת תרפ"ה

אזכיר נפשתיכם הטהורות והנכונות.  
בספרי זה של תפלות וברכות.  
חנכתם בנכם על ברפי התורה והיראה.  
אחרי טרח עמל ותלאה.  
ותהיה הזכרה זו לכם לעדה.  
מפל ארמונות ושכיות חמדה.  
דור הולך ודור בא.  
ההולך בדרךי ה' לאהבה.  
יראה שמותיכם וזכרוניכם בטוב.  
ובזה ידע שקניתם שם טוב.

בנכם הנזשק בדמע צפרקם.  
ומקנה שתראו התחיה בעיניכם-

## ציון לנפש יקרה.

נתתי להם בנתי ובחומתי יד רשם טוב  
מבנים ומבנות שם עולם אתן לו אשר  
לא יבחה. (ישעיה נ"ד א')

מוצא אני לנכון לכתוב תולדות אחד מידידי הוא המנות  
**יצחק בן חיים קאנסינו**, לזכרון לדורות עולם.

המנוח יצחק קאנסינו נולד בקאזה-בלאנקה 11 אייר תרל"ת.  
נפטר ו' תשרי תר"ץ במנשסטר, חוטר מגוע משפחה יקרה ונכבדת  
שנורשה מספרד, ואח"כ נתישבה בנ'יבאלטאר ואחר שנים האב  
חיים קאנסינו קבע דירתו בקאזה-בלאנקה לרגלי מסחרו.

זקנו אבי אמו יצחק בלישע היה אחד ממיסדי הביה"כ הראשון  
שערי תפלה" במנשסטר והוא נמנה הפריזידנטי הראשון.

בשנת תרנ"ו עלה יצחק קאנסינו עם הוריו להשתקע באנגליא  
וקבע בית מסחרו במנשסטר. למן היום שבא החל להקדיש כחותיו  
וכשרונותיו לטובת הצבור וקנה לו שם טוב ותחלה בין הספרדים  
והאשכנזים, וגם לקח חלק גדול בתנועה הדתית והלאומית, והיה  
מחובבי ציון.

בשנת 1903 נבחר לאחד מחברי אנשי המעמד בקהלת  
הספרדים במנשסטר, ואחר שנים אחרות נבחר להיות הסוכן הכללי,  
וסגן הנשיא, ואחר זמן מה נבחר לנשיא הקהלה, ועמד במשרתו  
זאת עד 1924.

פעמים רבות לקח חלק בהזנות, בפרט בימים נוראים ובימי  
החנים, בשנת 1916 נבחר לאחד מזקני העדה של ק"ק "שער השמים"  
בלונדון ועמד בה עד יומו האחרון.

גם היה ראש בית ועד השחיטה במנשסטר ועבד במרץ לטובת  
הכשרות, ועוד הרבה משרות נתנו על שכמו, ומכל עבר ופינח חלקו לו  
כבוד ותהלה על טוהר לבבו ונדיבות לבו. יהי רצון שתנוח נפשו  
צרורה בצרוד החיים.

הניח אחריו בן יתיר יקר רוח ואיש תבונה זה שמו חיים  
 עמנואל קאנסינו הי"ו והוא עודנו צעיר לימים. אני מקוה כי גם הוא  
 יחקה ללכת בדרכי אבותיו ואבות אבותיו, כי עמוראל ובכל אשר  
 יפנה ישכיל ויצליח אמן כן יהי רצון.

וזאת הסינה שקוננתי על יצחק קאנסינו ז"ל:

הוי ! לַקַּח גְּדוּלָּם, וּפְאַר קְהָלָם,

נַפּוֹץ חֵילָם, וְנַפְזָר גְּדוּדָם,

בְּתֵי הַתְּסֵלָה וְהַמוֹסְדוֹת סָר צָלָם,

כִּי נִפְקַד אִישׁ תְּהִלָּה מִמַּעַמְדָם.

המחבר.

אָגִיל וְאֶשְׁמַח כְּמוּצָא הוֹן יָקָר .

אִם אַתָּה קוֹרָא יְדִיד וְיָקָר .

תִּמְצָא אֵיזָה טְעוּת אוֹ שְׂגִיאַה .

בְּאֵזֶן שׁוֹמְעֵת אוֹ בְּעֵין רוֹאֶה .

לְחַסֵּד יִחַשֵּׁב וּלְאַהֲבָה .

אִם תִּקְיָצְנִי אֶתְעוֹרֵר בָּהּ .

וְאֶשְׁיבָךָ לְפִי רוֹמֵךְ מַעֲנֶה .

וְלֹא אוֹמֵר לְקִשְׁאֻפְנָה אֶשְׁנֶה .



## הסכמת

ידידי הרב הגאון הגדול משיירי כנסת הגדולה, ראשון לציון

וראש הרבנים בא"י

כמוהר"ר יעקב מאיר אתה ה' תשמרהו לנצח

אבי"ר

ב"ה

ב' לחדש ניסן המלומד בנסים התרצ"ד.

בחדש האביב, מלאכי שלום יחנו לו מסביב, הוא  
ניהו ידיד נפשי, מבני ציון היקר, מנזע היחס והמעלה  
הרה"ג חרוף ובקי ריש מהא וריש מתיבתא לקהל  
הספרדים והפורטוגזים כקש"ת שם טוב גאנין שלימ"א.  
אמן.

רחימא דנפשאי שלום וברכה!

ידידי! מכתבו יחד עם ספרו אשר בשם כת"ר שם טוב  
יכונה ואשר הואיל לשלוח אלי לשמי קבלתי ברצון, ובעברי  
בין בתרי הספר חטוף ואכול מפני טרדותי הרבות חבילי  
חבילי דמדין נהרו עיני בכמה דברים וישובים נכונים, ואנא  
דאמרי ישר כחך ומסיבת חלשתי לא יכולהי להעיר באיזה  
דברים ואברכהו בשם ה' השוכן בציון וירושת"ו באורך ימים  
ושנים לעבודתו יתברך. וכי עוד יוסיף להעניקנו מספרים  
טובים כאלה

כנפשו וכנפש הכותב וחותם לכבוד התורה והמחבר.

החותם מהר הקודש ירושת"ו ראש"ל וראש הרבנים.

הצב"י יעקב מאיר

ס"ט

(מקום החותם).

The following is the substance, in English, of the letter which is printed on the previous page, and which was received from Rabbi JACOB MEIR, C.B.E., Rishon Le-Zion, Chief Rabbi of the Holy Land.

---

To Rabbi Shemtob Gaguine, Ab Beth Din of the Spanish and Portuguese Synagogue, London.

I received with great pleasure the letter you sent me together with the copy of your book, entitled, "Keter Shem Tob".

I regret that great pressure on my time has not permitted me to do more than glance here and there through its pages, but I have read enough to enable me to judge of its informative and enlightening character.

I regret also that the state of my health does not allow of my writing to you at greater length, but I would express the hope that you will, some time, render us indebted to you for further contributions to this interesting and important subject.

## הססמה

מכבוד מעלת ותהלת ידידי  
 אישי כהן גדול הוא הגאון הג' המפורסם תנא ירושלמאה.  
 כמוהר"ר אנרהם יצחק הכהן קוק שליט"א  
 ראש הרבנים באה"ק לאחינו האשכנזים.  
 הע"י.

ב"ה יום י"ג לחדש שבט תרצ"ד.

שלום וברכה לכבוד ידידי הרב הגדול אוצר הורה, עוטה אורה.  
 מוה"ר שם טוב גאגין שליט"א.  
 אב בית דין דק"ק ספרדים בלונדון.  
 וריש מתיבתא באהל משה ויהודית מונטיפיורי יב"צ.

אחדש"ט באה"ר.

זה שבועות מספר הגיעוני הקונפריסים הנחמדים מספרו  
 היקר „כתר שם טוב“ והנה התענגתי לראות את עבודתו  
 הכבירה במקצוע הנכבד אשר בירר לו לעבוד בו. אסף וקיבץ  
 הרבה דברים יקרים והוסיף עליהם הערות נכונות כמובן מעט  
 ודעת. ואקוה שספרו הנכבד יתקבל בעולם התורני והמושכלי  
 ברוב תשואות חן. בעה"י. ונוצר תאנה פריה יאכל ברוב כבוד  
 לשם ולתפארת.

ומפני הפרדה הנני מוכרח לקצר. ואעיר מפני חיבת  
 הקודש במה שכ' (בעמוד ו' ס"ג סק"י) בענין שתי הדעות אם  
 להקדים תפילין לציצית או להיפך. והשא"ד האריך בזה (בסי'  
 כ"ח) וכתב דראוי להקדים תפילין לציצית משום די"ל דלגבי  
 תדיר דקי"ל כל התדיר מחבירו קודם את חבירו (זבחים פ"ט.)  
 אין ברור אם ציצית נקראין תדיר לגבי תפילין שהרי לגבי לילה  
 קי"ל דלילה לאו זמן ציצית. וגבי תפי' קי"ל דמה"ת לילה זמן  
 תפילין לרוב הפוסקים אלא דרבנן גזרו שלא להניח תפילין  
 בלילה. ומשום גזירה דרבנן לא נפקי מכלל תדיר לגבי ציצית

ואפי' אם נאמר דשבת ויו"ט לאו זמן תפילין מה"ת מ"מ מאחר שהם נוהגין (אמ"ה צ"ל נהוגין) כלילה מה"ת הויין תדיר לגבי ציצית דלא נהגא כלילה, ונמצא שמעלת התדיר מכרעת באמת בתפילין לגבי ציצית (א) ומעלת התפילין יתירה מצד שהתפילין הם מוקדשין יותר מהציצית דקו"ל דציצית נקראין תשמישי מצוה ונזרקין ותפי' הם תשמישי קדושה ונגנזין. ונמצא שיש בתפילין שתי מעלות תדיר ומקודש (ב) ואפי' בלא מעלת התדיר, הרי מקודש לכד לגבי

(א) אמר המחבר מוצא אני פה שעת הכושר להשתעשע בד"ת ולהעיר איזה הערות בדברי רבינו של"ס א, שם בסת"ק כתבתי בשם הלבוש שציצית יותר קדיר בתפילין, ודבריו נובעים מהב"י בשם הנמקי ור' יונה בס' היראה, בנוגע למ"ש בשם השאגת א"ריה שמעלת התדיר מכרעת בתפילין לגבי ציצית וגו' אין דבריו סובבים, שכשאמרו רז"ל תדיר ושאינו תדיר תדיר קודם הוא כשהמצוה היא יותר מורגלת ופעולתה מתמדת ויום מהשניה הבאה לפרקים, ועם שלר' רוב הפוס' לילה זמן תפילין, מ"מ מחמת הגזירה שלא להניחם כלילה פקע ממנה שם תדיר וחור ש הוא במשקל שוה עם הציצית לגבי לילה, וכשאנו חושבים ימי לבישת הציצית בכל ימות השנה, ותפילין אסורים בשבתות וכו"ט (מנחת ל"ו. עירובין צ"ו.) ובר"ת קודם מוסף, יצא מזה שהציצית הם יותר תדירים, ואיך נאמר שמעלת התדיר בתפילין מכרעת, ועוד שלרוב קדושתן של התפילין מחליש מהן ערך התדיר למשל כמו חולי מעים מי שכריא לו שאינו יכול להתפלל בלא הפחה וגו', אם א"א לו בלא הרהור אשה, מצטער ומי שאין דעתו מיושבת וכו' וגו' שכל אלו פטורים מהנחת התפילין (עי' שו"ע סי' ל"ח) אשר לא כן בציצית.

(ב) בנוגע למ"ש תדיר ומקודש, כן הק' הר' מוהר"ח אלפאנדרי לתב"י בהגהות בני חיי עו"ש, ובנוגע למ"ש שבתפי' יש בהם קדושה יותר, אבל מצד אחר אנו מוצאים מעלה גדולה בציצית שאין בתפילין, שנאמר בה וראיתם אותו וזכרתם את כל מצות ה' ועשיתם אותם, ונאמר למען תזכרו ועשיתם את כל מצותי א"כ ע"י שאדם מקיים מצות ציצית וזכירהו קיום כל המצות ומכללם התפילין אשר לא כן התפילין שהוא מצוה יחידית, א"כ יתכן לומר משום הכי שיש להציצית משפט הקדימה לתפילין, ולא ידך גיטא חמצא מעלה בתפילין שאין בציצית, כי התפילין הם מצות הגוף אשר לא כן ציצית שאם אין אדם לובש טלית כה ד' כנפות אינו חייב בציצית (שו"ע שם י"ז מ"ב והבאה"ט שם. שם סי' י"ט, שם סי' כ"ד) וכמו שכ' הרא"ש בה"ק על הא דשנינו בירוש' (סוף מגילה) שמואל, ורב הונא, שלר' שמואל מוזהר קודמתו, ולר' רב הונא תפילה קודמתו, ומעם שמואל שכן היא פוגמת בשבתות ויו"ט (משא"כ תפילין), ולר' רב הונא שכן היא נוהגת כספרשי ימים והולכי מדברים (משא"כ מוזהר) ושם בירוש' כ' מתניתא

מסויעא לשמואל תפי' שבלה עישים אותה מזוזה, מזוזה שבלה אין עושין אותה תפילין למה שמעלין בקודש ולא מורדין ע"כ. וע"ז כתב הרא"ש ומסתברא דהלכה כר' הונא משום דמצוה דגופא עדיפא, ועליו סמכו הסור והב"י (ס"ו ל"ח), למדנו מס' הרא"ש שהתפילין יש להם מעלה שהיא מצות הגוף אשר לא כן ציצית כמש"ל, ולראיה לדבריו כי בגמ' ב"ה (י"ז). אמרו על דלא מנח תפי' הם פושעו ישראל, בגופן ולא מצינו שאמרו כן על הפושע שאינו לובש ציצית, עוד י"ל דשאני תפילין שכתוב בהן קבלת מלכות שמים ועול מצות וקראן הכתוב זכרון ועוו, אשר לא כן ציצית.

[ובדרכי אביא לפני המעין כמה שתמהתי בדברי הרא"ש שכ' ומסתברא דהלכתא כרב הונא. ואיך אמר בן אם שם בירוש' כ' מתניתא מסויעא לשמואל וגו' והיה לו לדחות סברתו ולקבל ס' הירוש', ואחר החיפוש מצאתי להב"י (סוף ס' ל"ח) שכ' וז"ל ואין לתמוה האיך דחה סויעתא דבריותא בס' בעלמא דההיא סויעתא לאו כלום היא משום דההיא ברייתא אתיא דלא כהלכתא דבפרק הקומץ (ל"ב) הניא איפכא ס"ת שבלה ותפי' שבלו אין עושין מהם מזוזה לפי שאין מורדין מקדושה המורה לקדושה קלה ע"כ, גם לפי תירוצ' הב"י עדיין קשה מובא במקום לסמוך על סברתו דוקא היה לו להביא סעד לסברתו מההיא דהקומץ, ועוד למה נעשה מעלומי עין מדב' הירוש' שאמר מתניתא מסויעא לשמואל, אולי אפשר להמליך בעד הרא"ש שהירוש' שלפניו לא היה כתוב מתניתא מסויעא לשמואל רק הפלוגתא שביניהן, בא הרא"ש והכריע מסברתו שהלכה כרב הונא, ועכ"ז קשה שהיה לו להביא סמוכות מדברי הבבלי שם, וצ"ע.] ואם תאמר שבציצית יש לו מעלה אחרת כי שקולה כנגד כל המצות (נדרים כ"ה) גם בתפילין מצינו שכל התורה כולה הוקשה לתפילין (קי' ל"ה. מכות י"א). וב' הרא"ש שם שאין לך גדול בכל ס"ע שכתורה יותר ממצות תפילין עי"ש ועוד כי במנחות (ט"ג:) אמרו תביבין ישראל שסיבבן הקב"ה במצות: תפי' בראשיהן ותפי' בזרועותיהן, וציצית בבגדיהם, וכן ר"א בן יעקב אומר כל מי שיש לו תפי' בראשו ותפי' בזרועו וציצית בבגדו וגו' הרי שהקדימו תפי' לציצית לגדול מעלתו, וכן בירוש' (ברכות פ"ט ה"ג) נקט ברושא תפילין ואח"כ ציצית, וכן תמצא שהרי"ף והרמב"ם סדרו דיני התפי' בראשונה ואח"כ הציצית, וכן בתוספתא דברכות (פ' ואו), ואף שבברכות (ד"ס.) נקט ציצית ברישא, אוליבן בתר רובא, ובתורה עצמה קדמה פ' תפילין לציצית, ואעפ"י שאמרו אין מוקדם ומאוחר בתורה, מ"מ זכתה פ' תפילין להכתב בתורה קודם מצות ציצית, ועוד כי זה שאנו אומרים אין מוקדם ומאוחר בתו' היונו היכא דליכא דרשה ומעם, אבל היכא דאיכא דרשה ומעם אין אנו אומרים אין מוקדם ומאוחר (יבין שמועה כלל קס"א) ולפי ס' השל"ה (תורה שבע"פ כלל לשונות סוגיאות אות א' פ"ק פסחים ד"ו) איחא דוקא בשתי פרשיות, אבל בתר פרשה יש מוקדם ומאוחר, דאל"כ כלל ופרט דילמא פרט וכלל הוא וכן פרט וכלל דילמא כלל ופרט הוא וכן מסיק בפ"י דפסחים ובגמ' דובחיים.

תדיר היא ג"כ בעיא דלא איפשימא (שם בגמ' דזבחים) (ג) והדין הוא דאיזה שירצה יקדים, ונלע"ד דבאמת יש לנו שתי מדות בקדימת המצות אחת לגבי השניה. מדה אחת היא שכל המקודש מחבירו קודם את חבירו, וא"כ צריכין להקדים הקדושה הקטנה לפני הקדושה הגדולה. (ד) אבל לאידך גיסא אנחנו מוצאים כלל גדול שמעלין בקו' ואין מורדין כדאמרי' (בברכות כ"ה) ועוד כ"מ, שמוה למדין אנו שצריכין

וגם מפאת העונש, על מי שאינו מניח תפילין גדול יותר מזה שאינו מתעטף בציצית, כמו שמצאתי להר' פחד יצחק ערך ציצית שכ' בשם הספרי מי שאינו מניח תפילין יש עליו עונשין בכל שנה כנגד ימי התול שבשנה הראויים להניח בה תפילין, שאין לך מצוה שתהא אות ועדות כי אם ג' מילה, שבת, תפילין, שבם נכתב אות עי"ש, ובציצית לא מצינו בה כתוב אות, ועוד איתא בפ' התכלת (מ"ד.) בשם ר"ש כל מי שאינו מניח תפילין עובר בח' עשה, וכל מי שאין לו ציצית וגו' עובר בח' עשה, ויש עוד ראיות על גדול מעלת התפילין, ואכמ"ל.

ואולי יאמר האומר לפי זה למה הסור והש"ע ואבודרהם כ' אחר שלבש סלית מצויצת יניח תפילין לאו משום דציצית מעלי טפיל, אלא משום דזיל טפיל קדושתיה מקדמינן ליה דמעלין מקדושה קלה דציצית לקדושה חסורה דתפילין, ועי' להרב"ז בתשו' (סי' רמ"ד) שכתב שע"ד האמת צריך להתעטף בציצית תחילה ואח"כ להניח תפילין, וכ"כ הר' ראשית חכמה (שער הק' פ"ו) שנכון להניח קודם אף סלית גדול ואח"כ תפילין, והחכמים שמניחים קודם התפילין לא נכון הם עושים, ועי' להג' מוהר"ם חאגיז בהלק"ט (ח"א תשו' נ"ד) מ"ש על דברי הכנה"ג.

(ג) כ' כת"ר דההוא בעיא דזבחים לא איפשימא, אבל ר"ע סברטנורא שם בזבחים (פ"י ה"ו) כ' הא מילתא סיבעיא בגמ' ולא איפשימא ונראה דתדיר קודם ע"כ ובאמת איך ר"ע הרשה לעצמו לפשוט בעיות הגמ' שלא הופשטה שם, אבל כבר צווחו עליו גאוני עולם על זה ויש מי שרצה להלויז בערו משום דנקוטינן כדעת הפוסמן בפ' כל התדיר דרוב הראיות דמיותי נינהו דתדיר קודם, ודחו המלצה יאת.

ועין רואה למוהר"ה אלפאנדרי בס' דרך הקודש (ד.ה.) שהק' על ר"ע כיון דבהלמודא לא איפשימא וכו' ואילו בירוש' (נזיר פ"ז ה"א) אמרו אתיא דר"א ככ"ש דב"ש אמרו תדיר ומקו' תדיר קודם, כן ר"א אמר גבי כ"ג ונזיר תדיר ומקו' תדיר קודם ואיפשימא בעינן ואישתמיסיתיה להר' גם להתני"ט והרמב"ם (פ"ו נזיר) שפסק כחכמים שימטא נזיר, וכה' תמידין כ' תדיר ומקודש יקדים איות שירצה, והו"ל למיפסק תדיר קודם, ועי' להגאון אזולאי בברכ"ו (או"ח סי' ז' אות ד') שהאריך בזה.

(ד) טעות סופר וצ"ל להקדים הקדושה הגדולה לפני הקטנה.

לסדר סדרי קדושה לצאת מקדושה קלה לקדושה חמורה, ולא להתחיל בקדושה חמורה ולהוריד אח"כ את המעשה לבא לידי קיום קדושה קלה, וכ"כ בשו"ע זה הפעם, אלא שהשא"ר שם כתב ולא שייך כאן מעלין בקו' מפני שזה שייך רק בדבר אחד כשמתמשיך בו קדושה קלה מעלין אותו לקדושה חמורה ולא להיפך שכמתמשיך בדבר קדושה חמורה אמור להורידו לקדושה קלה, אבל בשני דברים שהם זה אחר זה לא שייך על זה מעלין בקודש ולא מורידין.

והנה דברי השא"ר הם מתאימין מצד הא דפרק הקומץ רבה (דל"ד:) דתפילין של יד עושין אותה של ראש ושל ראש אין עושין אותה של יד, לפי שאין מורידין מקדושה חמורה לקדושה קלה, אבל בשני נושאים אדרבא מקדימין בתחלה את המקודש פפי ואח"כ עושין את המקודש במדרגה קלה לעומת הראשון.

והנה באמת שם במנהות לא נשתמשו חז"ל בלשון של מעלין בקודש ואין מורידין אלא פשוט מפני שאין מורידין מקדושה חמורה לקדושה קלה, אבל לשון מעלין בקודש ואין מורידין שאנו מוצאים בסעמא דב"ה לגבי נר חנוכה שמוסיף והולך הרי שהם שתי מצות. (ה) או לכל הפחות שני חלקים של מצוה שאנו חייבים לעלות בסדר עשיתן ממדרגה קלה למדרגת חמורה ולא להיפך משמע שאפיו' בשני נושאים ג"כ אנו מחזיקין את הכלל דמעלין בקו' ולא מורידין שהוא לכאורה סותר את הכלל דכל המקודש מחבירו קודם את חבירו וגבי עובדא דרב ורב שילא ביומא (כ') הלא ג"כ הי' זה בשני אנשי' שבתחילה תרגם רב וכאשר נודע לרב שילא שרב הוא המתרגם, א"ל נינה מר והרי מה שיבא אדם שאינו כ"כ גדול כמו רב ויתרגם הם שני נושאים, (ו) ומ"מ

---

(ה) לא ירדתי לעומק דבריו שכ' לגבי נר חנוכה שמוסיף והולך חרי שהם שתי מצות וגו' איך יעלה על הדעת שהם שתי מצות בחנוכה ובאמת הם רק מצוה אחת, ולא הם שני נושאים, והמצוה היא אחת רק שהיא נמשכת מליל ראשון עד ליל שמיני.

(ו) ואפשר להביא ראיה ג"כ מהא שכ' דש"י בשם התוספתא במצוי' (כ"ו.) ד"ח אבל מכרו תורה כו' לא יקחו ספרים שמעלין בקו' ולא מורידין. תוספתא מעלין בקודש דכתוב ויקם משה את המשכן,

שייך בזה מעלין בקודש ולא מורידין, אלא די"ל שרש"י תיקן זה כמה שכתב שם בד"ה ולא שגנאי הדרשה הוא שארד אני ויקום פחות ממני לגומרה, משמע שרצונו בזה לקיים את הדין דמעלין בקודש ולא מורידין דוקא בנושא אחד שהוא ענין הדרשה. אמנם במגילה (כ"א ע"ב) גבי הקוראים בתורה דאין פוהתינ מי' פסוקים, ואמרי' בטעמא דאחרון שקרא ארבעה משובח משום מעלין בקודש ולא מורידין ושם הלא נראה שהם שני נושאים שני אנשים שקורין ומ"מ אמרי' שהולכין מקדושה קלה לקדושה חמורה, א"כ מקדימין גם בזה את הקלה לפני החמורה ולא חוששין לומר כל המקודש מחבירו קודם את חבירו בזה להקדים דוקא את הקורא ארבעה לפני הקוראין ג'. וכן מהא דמנחות (ל"ט.) גבי כריכות דתכלת ולבן אמרי' דמסיים בלבן משום מעלין בקו' ולא מורידין והרי הן מצות שאינן מעכבים זא"ז כדקי"ל בר"פ התכלת שם, ומ"מ אמרי' גם בזה הכלל דמעלין בקו', ולא הכלל דכל המקו' מחבירו קודם את חבירו, וצריך לומר שדוקא כמצות שאין להם קשר זע"ז בזה אנחנו אומרים כל המקודש מחבירו קודם את חבירו, אבל כמצות שהן מקושרות באיזה ענין הולכין אנחנו בהן אחר הכלל שמעלין בקו' ולא מורידין, ועל פי זה יש לומר שתפילין וציצית הם מקושרין עם מצות ק"ש תפי' הלא קי"ל בברכות (י"ד) כל הקורא ק"ש בלא תפילין כאילו מעיד עדות שקר בעצמו וציצית היא גם כן קשורה עם ק"ש ע"פ הברייתא דמנחות (ט"ג:): דתניא וראיתם אותו וזכרתם ראה מצוה זו וזכור מצוה אחרת התלוי בו ואיזו זו ק"ש, והתו' שם בד"ה ואיזה כתבו דאסמכתא בעלמא היא משום דק"ש דרבנן, משמע דוקא למ"ד דק"ש דרבנן שהיא שיטת התו' שם (ז) הוא דאמרי' דהויה דרשה זו

---

בצאלא עשה ומשה שהיה גדול ממנו הקומו, ולא מורידים דכתיב את מחתות החטאים האלה בנפשותם ועשו אותם רקועי פחים ציפוי למזבת כי הקריבום לפני ה' ויקדשו כיון שהוקדשו הוקדשו (עי"ש במסורת הש"ס מ"ש בזה), ומשה ובצאלא הרי הם שני נושאים ונאמר עליהם משום שמעלין בקו' וגו', ועי' מנחות (דצ"ט.) הגורסא באופן אחר.  
 (ז) מ"ש כת"ר דק"ש דרבנן וזהו לפי שיטת התו', הלא ס' זו היא מפורשת בגמ' ערוכה בברכות (דכ"א.) אמר ר' יהודה ספק קרא ק"ש ספק לא קרא אינו חוזר וקורא וגו' מ"ט ק"ש דרבנן וגו' ור"א פליג

אסמכתא בעלמא. אבל לפי דעת רוב הפוסקים דק"ש דאורייתא וכד' הרמב"ם דמנה אותה במנין המצות היא דרשה זו דרשה גמורה. א"כ יש התלות גדולה של ציצית עם ק"ש. ומאחר שהציצית עם התפילין הם שניהם קשורים במצות ק"ש הרי יש צווא אחד המחבר אותם י"ל דבכה"ג אנו הולכין בהם אחר הכלל דמעלין בקודש ולא מורידין ומשו"ה ציצית קודמין לתפילין כפסק הש"ע וכמעמו דמעלין בקו'.

ובפרי עין חיים (פ"ה) כ' עפ"י סוד שיש בחינה שקדושת המלית גדולה מקדושת התפילין ומעם מיוחד יש בה שאף ע"פ כן הציצית היא רק בגדר מצוה שתשמישיה נזרקין והתפילין הם בגדר קדושה שתשמישיהן נגנזין. ועפ"ז י"ל שגם מצד הדין של כל המקודש מחבירו קודם את חבירו ג"כ יש מקום להקדמת ציצית לתפילין.

והנני בזה חותם בברכה נאמנה תחזקנה ידי כת"ר וירומם השי"ת קרנו למעלה וימצא פרי בעמלו לכבוד תוה"ק וכבוד מנהיגי ישראל תורה ויאשר חלקו כנה"י ונפש ידידו דורש שלום תורתו באהבה רבה. ומברכו בכל לב מהר הקודש מירושלם.

הק' אברהם יצחק הכהן קוק  
(מקום החותם)

עליה וס"ל שחוזר וקורא משום שק"ש דאורייתא, והב"י כתב שם (ס"ו ס"ז) דהרי"ף והרא"ש כתבו דלית הלכתא כשמואל דאמר ק"ש דרבנן דקי"ל ק"ש דאורייתא וכן פ' הרמב"ם (פ"ב דק"ש) וכן דעת רבינו יונה ע"ב.

ואני מצאתי לרבינו הרד"א (ד"ס.) שרבינו האי ורבינו חננאל והרי"ף פוסקים כ"א ואע"ג דחלמיר הוא לגבי שמואל כיון דאשכחן דכולהו רבנן כותיה קיימי וכולהו טילי דק"ש תליון בקראי כדאמרי' שמע בכל לשון שאתה שומע והיו כהויתן יחו קי"ל כותיה והלכך חוזר וקורא ק"ש בברכותיה כתקנת, עכ"ל, והדבר המתמיה כי תב"י ולא שאר פוסקים הזכירו שהתו' תולקים על ר' האי ור"ח והרי"ף, ועומדים על דעתם כס' ר"ו שק"ש מדרבנן, (ועי' תו' ברכות כ"א. ד"ח ח"ג. וסופה ל"ב: ד"ח ורבי).

## הסכמה

מהגאון הגדול המפורסם ראש הרבנים בכל ערי המערב  
כמהור"ר **רפאל אנקאווא** שליט"א.

שרתה עלינו שכינה, בהופעת אור מראות הצובאות, שהאיור  
לעינינו, זה אור יקרות בנן של קדושים, כולו קודש קדשים, מסטרא  
דאבא ומסטרא דנוקבא הלא זה הוד והדר, הוד מוצהל, הרב המופלא,  
גודלו וטובו מלא, ראב"ד מקו' המוכתר בכתר תורה גדולה, כמהור"ר  
**שם טוב גאנין** יהל הודו והדרו בירח יכון עולם.

עלינו לשבח ולברך ברכת הטוב והמטיב, על רוב טובו שהופיע  
אורו לעינינו, דאתא ואייתי בידיה חכורו הנאה והיאה, אשר חבר  
וקרא לו על שמו **כתר שם טוב**, אנא דאמרי כך נאה  
לקרותו, כי כתר שם טוב הוא לכל קורא בו, לפקוח עיניו של אדם  
גדולים וקטנים, לידע כל סידור התפלה, וכל דבר הסוד מוסדו  
ומקורו, ומוצאו ומבואו **לפקוח עיני כל ישראל קטון**  
**וגדול שם הוא**, וכמה מחזיקנא טיבותא, להאי נטיעה של  
מצוה, נזע דומה לשרשים, כמו שעשו האבות הקדושים, המורים  
לצדקה שכולם היו חוב"ר חב"ר לאור בתורתם, צדק ומשפט ומישרים.

ומסטרא דנוקבא, מילי דחסירותא, דברים העומדים ברומו  
של עולם, שיסר גדול ארונינו, המקובל האלה"י הגאון מורנו הרב  
שר **שלום מזרחי שרעבי** זיע"א, אשר תוקף קדושתו ידועה  
לכל יודעי ת"ן, זכות האבות הקדושים כולם, עמדה להאי מרגניתא  
טבתא, ונתקיים בו האי מאן דבעי ליהוי חסידא יקיים מילי דאבות,  
ויעלה חפץ ה' בידו, הוצלח בצלח העורף, וזכה לראש ומורה צדק  
בעיר הגדולה מצרים, ומשם יצא בכתר שם טוב, ובא בהדרים, לעיר  
רבתי עם לעיר הבירה שרת כל המדינות, המהוללה לונדרים,  
יע"א אשר שם קבע דירתו, דיין ומצויין ומורה צדק לעדת ישראל.

אנא דאמרי יה"ר חפץ ה' בידו יצלח, ויאריך ימים על ממלכתו.  
בכתר תורה וגדולה, וכתר שם טוב עולה על נביחן.  
כ"ר החותם בסדר ויצא פרח ויצץ ציץ בא סי'

לשנה ו'צ'ר'ו'ס'מ'ה' ש'מ'ר' יחריו לפר"ט.

**רפאל אנקאווא**

סיט

The following is the substance, in English, of the letter printed on the previous page, and which was received from Rabbi RAPHAEL ANKAWA, Chief Rabbi of Morocco.

---

To Rabbi Shemtob Gaguine, Ab Beth Din of the Spanish and Portuguese Synagogue, London.

The privilege has been accorded me by Rabbi Shemtob Gaguine of perusing his book, "Keter Shem Tob".

It is deeply gratifying to record that there is now available, in this work, a comprehensive history of our Liturgy, its sources and development through the ages, together with a comparative account of its usages as practised in different parts of the world.

Rabbi Gaguine is worthily maintaining the great and sacred tradition of his forbears, renowned teachers and guides in Israel, by publishing this volume, and thus adding to the store of Jewish learning.



## הסכמה מרבני וגאוני ארכאמ. שלימ"א.

הרור אתם ראו לכו חזו בעינא פקחא דשפיר חזי האי ספרא נהר נהרא, ליהודים היתה אורה, אספקלריא המאירה, הכי קרא שמו **כתר שם טוב** טבא הוא וטבא להוי אשר אסף וחיבר איש אחד מן הרמתיים הרם נהרים, קרוש שקרשוהו שמים, חכמת אדם תאיר פניו שפרה שמשפרת הוא ניהו מר הרב הגדול, מעוז ומגדול, ראש אב בית דין כמוהר"ר **שם טוב גאנין** יחי שמו לעולם, הפליא עצה, הגדיל תושיה, לפעלא טבא אמרינן יושר, הזה יכשר, אשרי מי שעמלו בתורה, ועושה נחת רוח ליוצרו, כל מן דין סמוכו לנא, רואיו יאמרו אשריו כמעט שעברנו על רוב דבריו, והנם מתוקים מדבש ונופת צופים.

ובכן אנחנו הבאים על החתום מסכימים ומעריבים לארפוס האי ספרא דמרי טב כי נאה ויאה להעלותו על משבח הדפוס יראו ישרים וישמחו, לקוח את ספר התורה הזה שבו תורת המנהגים דברים העומדים ברומו של עולם למען ישמעו ולמדו, (ועיין להר' פחד יצחק מערכת מ' דקל"ו ע"ד וקל"ז א"ב) כמה מזהיר ומחמיר שלא לשנות שום מנהג בתפלה וניגונים וכיוצא יעו"ש.

מעתה כל חיך שטועמו ירבה לספר בשבחו יגל יעקב ישמח ישראל.

כה דברי החותמים פה ק"ק ארכאמ יע"א בשליש אחרון כחדש תמוז יה"ל כאן שנה עזרה ב'צ'ר'ו'ת' לפרט גדול ועוד סי' אחר בורא ר'פ'ו'א'ו'ת' לפרט קטן.

הצב"י יוסף בן עטר ס"ט

ע"ה חיים יקותיאל בירדוגו נר"י

הצב"י חיים רפאל עטייאש ס"ט

ק'ק' שער השמים  
*Vestry Offices,*  
 SPANISH & PORTUGUESE SYNAGOGUE,  
*Heneage Lane, Bevis Marks.*  
 LONDON, E. C. 3.



29th Sept. 5692—1932

*Dear Rabbenu Shemtob Gaguin,*

I beg to inform you that, at a Meeting of the Committee of Management of Heshaim held to-day, the intimation of the publication by you of a Book of Minhagim was received with great pleasure.

The Committee are conscious of the distinction conferred upon the Congregation generally by the publication of so interesting and valuable a work by the Ab Beth Din of this Kaal, and they feel that it would be the desire of the Yehidim and Elders that the Congregation should be associated with the literary production you are about to present to the Jewish public.

The Committee desire me to add their warm congratulations on your having been able, during the course of your ministrations in the Congregation, to give to the learned world the results of your ripe scholarship, and to wish your literary labours every success.

*I beg to remain, dear R. Shemtob Gaguin,*

*Yours sincerely,*  
**PAUL GOODMAN**

**Secretary.**

## כתר תורה וכתר שם טוב.

בראש כבוד הרב החכם הספרדי הוא הגאון צמ"ס כמוהר"ר  
**שם טוב גאגין** נ"י שהיה לפניו דיין בקהירו (מצרים) ועכשו  
ראש אב בית דין לערת הספרדים בלונדון וריש מתיבתא אהל משה  
ויהודית בק"ס ראמסנט. בן הרה"ג מו"ה יצחק גאגין ז"ל רב גדול  
ודיפלומט בירושלם, בן הרב הגאון מו"ה שלום משה חי גאגין ז"ל  
אב"ד בירושלם, בן הרב הגאון הגדול מו"ה חיים אברהם גאגין ז"ל  
ראשון לציון בירושלם הרב הראשי בפאלאסמינא, וכולם מחברי  
ספרים.

כל שהוא ת"ת ובנו ת"ת ובן בנו ת"ת שוב אין תורה  
פוסקת סורעו לעולם שנאמר (ישעיה נ"ט) ואני זאת בריתי  
וגו' לא ימושו מפיד ומפי זרעך ומפי זרע זרעך אמר ה'  
מעתה ועד עולם, מאי אמר ה'? אמר חקב"ה אני ערב לך  
בדבר הזה. מאי מעתה ועד עולם? אמר ר' ירמיה מכאן  
ואילך תורה מחזרת על אכסניא שלה, (ב"מ פ"ה ע"א).

4

גָּפֶן מִמְצָרִים שֵׁם בְּנוֹה שְׁתוּלָה.  
הִנֵּה אֶרֶץ אֲנֻגְלִיא אֵל הַסִּיעַ.  
רוּחַ הָאֱלֹהִים עָלֶיהָ בְּהוֹר אֲצוּלָה.  
וְאוֹר הַתּוֹרָה פֶּה זֹרֵחַ יוֹפִיעַ!

5

בְּרַמְסֶגֶט עִיר מוֹשֵׁב הַשָּׂר מוֹנְטִיפּוֹרְהָ.  
אֵיתָן מוֹשְׁבֵי רֹאשׁ יְשִׁיבָה אֲתָה.  
בְּאֵהֶל מֹשֶׁה וִיהוּדִית רַב וּמוֹרָדָה.  
כִּי עֲתִים לַתּוֹרָה מֵאֵז קִבְעָתָה.

6

עֲשֵׂה מְלֹאכְתְּךָ מְלֹאכֶת הַקֹּדֶשׁ בְּאַמְנָה.  
מְרַבֵּיץ תּוֹרָה עוֹשֶׂה מְלֹאכֶת שְׁמַיִם.  
וְיֵהִי אֱלֹהִים בְּעֶזְרְךָ לְהַפִּיץ תְּבוּנָה.  
תּוֹרַת ה' תְּמִימָה מְאִירַת עֵינַיִם.

אחד החברים באהל משה ויהודית

מוקירו ומכבדו

צבי הירש געלבערג

1

לְהִלְלֶךָ אִישׁ חָכֵם שֵׁם טוֹב! שְׁפֹת יִתְּרֵ.  
נָצַר מְשָׁרְשֵׁי מִשְׁפַּחָה בְּשֵׁם גְּאֻגִּין!  
מְלַבֵּד שֵׁם טוֹב הַתּוֹרָה בְּרֹאשֶׁךָ כְּתָרֵ.  
כְּתָר שֵׁם טוֹב וְכְתָר תּוֹרָה שְׁנֵי תְּגִין!

2

בְּזִכּוֹת שְׁלֹשֶׁת אָבוֹת מְרַבֵּיצֵי תּוֹרָה.  
וּבְזִכּוֹת דּוֹר רְבִיעֵי הוֹלֵךְ בְּעֶקְבוֹתֵם.  
לֹא תָמוּשׁ הַתּוֹרָה מִהַפִּיץ אֹרְהָ.  
וְלִכְל זֶרַעַם אֹר הַתּוֹרָה בְּמוֹשְׁבוֹתֵם.

3

בְּקִהִירוֹ—מְצָרִים—לְעֵדַת הַסְּפָרְדִים שֵׁם.  
צִיָּן, מוֹרָה צָרָק הֵייתָ לְפָנֵינוּ.  
גָּפֶן טוֹבָה מִמְצָרִים אֶרֶץ חֵם.  
אֵל הַסִּיעַ וְנִטְעֶיהָ נְעַמְגִים!

רמסנט בחדש ניסן תרפ"ו

# הקדמה במליצה

**זֶה הַיּוֹם עָשָׂה יְיָ נְגִילָה וְנִשְׁמְחָה בּוֹ.**

אמר המַחֲבֵר שם טוב בן להדָּיִן הָרַב יִצְחָק רַפְאֵל יַחֲזַקְיָהוּ ז"ל בְּן לְהַגָּאוֹן הַדָּיִן הָרַב ר' שְׁלוֹם מִשֵּׁה חַי ז"ל בְּן לְהַגָּאוֹן הַגָּדוֹל רֵאשׁוֹן לְצִיּוֹן וְרֵאשׁ הַרְבָּנִים בְּאַרְצוֹת הַקּוֹדֶשׁ כְּמוֹהַר־ר' חַיִּים אַבְרָהָם גָּאֲוִין זְצוּק"ל.

הִנֵּה לְשַׁנַּת תַּשַּׁע וְאַרְבָּעִים שָׁנָה הִגַּעְתִּי שְׁשָׁם חֲלָקִי עִם הַעוֹסְקִים בַּחֲזָרָה וְעִבּוּדָה-

וְקַמַּל פְּרַח טַל יְלֻדוֹתַי. וְגַמְתָּן בִּי אֶהְבַּתְתָּה וְחִשְׁקָהּ.

מִעֵץ הַדֶּעַת אֲשֶׁר נִטְעַנְתִּי. וְנִפְשִׁי עָרְגָה וְהִשְׁתַּוְּקָהּ.

וְעַתָּה לְקַצוֹר בְּרַגְלֵי הַמַּדְעַע הוֹסִיף יָמִים וְשָׁנִים עַל שְׁנוֹתַי.

אֲשֶׁר בְּדַמְעָה זָרַעְתִּי. לְלֶכֶת אַחֲרַי דְּרָכַי אֲבוֹתַי.

אֶהְלָלָה שֵׁם אֱלֹהִים בְּשִׁיר לְהַבִּיעַ וְלִמֵּן הַיּוֹם שֶׁגָּלִינוּ מִסִּפְרָד הַנְּאוּרָה (\*).

רַגְשִׁי תוֹדָה. הִבִּיאֵנוּ לְמַעַרְב וּלְצִיּוֹן כִּי מִשָּׁם תֵּצֵא תוֹרָה-

(\* ראה להרב טלכו רבנן (אות ח') שכתב מורנו הרב רבי חיים גאגין ז"ל נולד בפאס וגלה מן המערב בשנת קצ"ח לקאשטיליא ללמוד תורה, ובשנת רנ"ג חזר לפאס ונתבקש ביישובה של מעלה אחרי שנת רצ"ה, ובהשערה שהיו ימיו שמונים שנה פחות או יותר, והוא חיבר ס' עין החיים שעדיין בידינו בכת"י על דבר מהלוקת נפחת הריאה, בא וראה ס' ש הגאון מוהר"ח בן עטר ז"ל כס' פרי תיאר (יו"ד סו' ט"ל) וז"ל הרב הגאון ים החכמה ומעיין הקרושה, וטק"ר היראה את ה' הוא מכבד הוא המופלא בדורו כמוהר"ר חיים גאגין ז"ל שחבר קונטרסים אחד וקרא לו עין חיים וגו' וכשנת רנ"ב לאלף הששו נתפזרו מהם באו למערב והרב הנזכר בא בכללם.

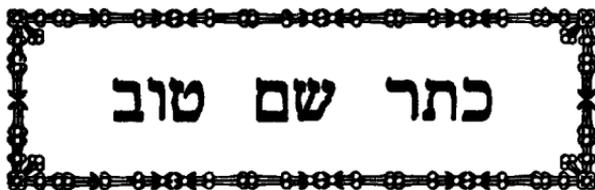
ובס' נר המערב הדפיס שם תוכן הספר הנז' ושם במלואים הדפיס קינה שחיבר הרב הנז', עוד חיבר פו' משנת ערוגה ועדיין בכת"י, ואפשר שחיבר עוד חיבורים ונאבדו, ומשפחת גאגין שכירושלם כמה מצאצאי הרב הנז' ז"ל (עוד עיין בס' אוצ"ו מערכת ג' ובהרשונוש אנסיקלופדיא במערכת G.)

ומאז עברה בירושה במשפחתנו.  
 ויחפץ בנו וירצנו.  
 כלם היו מחברי ספרים.  
 וכם האירו לארץ ולדורים.  
 וחפשו וגלו מטמוני מסתרים.  
 ברוך ה' שהתייני וקיימי לזמן הזה.  
 לראות ספרי זה ואתה תתוה.  
 בדרפוס נאה ובאותיות מזהירות.  
 הפוקח עינים בריאות ועורות.  
 ואתה בעיניך תראה.  
 הסבה שהביאני לחבור נאה.  
 ראיתי מחמת אורך הגלות והצרות.  
 גשחנו המנהגים במשך הדורות.  
 בתפלות לאל עליון יוצר המאורות.  
 ולב ההמון נושאים רק קולם.  
 למלכם מלך העולם.  
 והם מבגשים בעורים באפלה.  
 ונותנים תהלה במקום תהלה.  
 אין להם לב לדעת.  
 טעם המנהגים בהקמה ודעת.  
 יחד כלם ביצר המנהגים גבוכו.  
 וגם מהם לא בדרךיהם הלכו.  
 סגור על מסגור ארמון העבודה.  
 שבתה חדשה שבתה ומועדה.  
 אזורתי חלצי כנגדי.  
 לתגר זה הספר באין פשעיר שקרי.  
 חי אני בהקמה.  
 ביראה ותקוצה וצננה.

שכל מי שחונן בכינה.  
 ולו עצה חכמה ותבונה.  
 יוקיר ויצריך פעלתי בטובה.  
 הפך בה והפך בה.  
 בנוסחאי התחנות והתפלות.  
 לאל נורא עלילות.  
 שדלחותיהם סגורות ונעולות.  
 וגם טעמי המנהגים.  
 עשרתים בעצי אלמגים.  
 ושנוניהם בין הספרדים שבאנגליא.  
 והספרדים שבאמשטרדם רב העלילה.  
 ובין הספרדים שבארץ המזרח סולת נמיה.  
 ואחינו שבמערב ואשכנז בני עליה.  
 וגם מקור וטעם ומועד הוסידם.  
 למען ידע מה יבטא האדם.  
 צללתי במים אדירים.  
 באחד מילדי העברים.  
 בעומק ים התלמוד בבלי וירושלמי.  
 לעלוי נפש הצדיקים אבי ואמי.  
 ובמדרשים ותוספתות ומקלותות.  
 והיו לתפארת והדר ולאותות.  
 לקטתי מהם פנינים יקרים.  
 בששון בשמחה ובשירים.  
 ושבצתיים בכתר שם טוב בארבעה טורים.  
 וכל פנינה ופנינה קבועתיה במקומה.  
 להאיר עיני הנפשו כל תעלומה.  
 אודה כי לא באתי לידי השלמה.  
 אשרי אדם מצא חכמה.

## ה ק ד מ ה

כי דרוש לזה שנות מתושלח לחיות.	ומקללם ברכות לראש משביר.
ועושר לרח תפוחי זהב במשכיות.	מאל יושב הברוכים והדביר.
ואריכות אפים של איוב הגידו האותיות.	המשכיל פסח גודמן המזכיר והגביר.
ואני פתחתי פתח כחודו של מחט.	ותודה וברכה.
להבאים אחרי שישלימוה בשובה ונחת.	מאל המערכה.
זכרה להם לטובה.	להגבירים יצחק בן וואליד מטאנג'יר.
גם עד זקנה ושיבה.	וחיים עמנואל קאנסינו.
למעלת הזבונים החננים.	שעורו בכספם ברוח עגוה ונמוכה.
גלי שום משוא פנים.	ולרעיתי זו אשתי.
שהודיעוני כמה מנהגים.	תפרח בשושנה ברכתי.
אשר גבלו הראשונים.	על שבאה בעורתי.
ילעילא מן כל ברכתא.	לשמור עתות עבודתי.
למנהגלי ואמרפלי מתא.	תאריך ימים בעור צורי וישועתי.
חברי הועד עץ חיים.	ואני תפלה.
וקביב לו מים חיים.	לאל נורא עליה.
הלא המה הגבירים הרמים.	ברך את בני שבעה קני מנורה
החשוב והגכבד ידידיה די אברהם	ביקר וגדולה
מקאטסה הנוהג נשיאותו ברמים.	תן בלבם לאהבה וליראה שמך.
המשכיל וגבון דר' אריה די יהודה	ללכת בדרך אבותי שקדשו שמך.
בארנט הסוכן המהלל במרומים.	ויזכנו לראות בחפתם.
ואת המשכיל וגבון יוסף שלום די יעקב	וכספם וזהבם אתם.
אלמאלח חוטר חכמים.	תמה ונשלמה ההקדרה
ואת המנוח משה די יוסף נורצא לינדו	בעזרת אל שוכן רומה.
שעורו מקפת התברה.	והוא נאיר עיני בתורתו התביכה
להתפסס חלק מספר התורה.	ויזכני להיות זמן יושב בישיבה
ואל אליה אהבא.	בארץ ישראל לא תחסר כל ביה
שיהיה עליהם סתרה.	



## כתר שם טוב

לפי סדור היומי הנהוג בק"ק שער השמים בלונדון  
(תוצאת גסטרו)

תפלת מודה אני, ליושב בשבת תחכמוני.  
ובו ארבעה סעיפים

- [א] מודה אני לפניך נשמת בנוסח אמשטרדם,  
וגם בהוצאת לוי ודי סוליה (ס' תפלה לכל השנה של ס"ס  
שער השמים בלונדון) ובא"י סוריא ומצרים וכ" ערי  
תוגרמא אומרים אותו. (א)
- [ב] הפסוק מה טובו אהליך שנתגו בני  
ישראל לאומרו בכניסתם לביה"כ, בנוסח לונדון  
הושמט, ובסידורי אמשטרדם ואס"מ ותוגרמא  
תמצאהו. (ב)

(א) הנוסח של המודה אני לא התמצאהו בס' התפלה העתיקים, ולא  
גודע מי חברו, ואולי נתחבר ע"י אנשים יודעי ת"ן, (עי' מדרש תהלים  
ע"פ בידך אפקיד רוחי בנוהג שבכולם וגו') ובירושלמי (ברכות פ' ד'  
כתוב המודה אני בנוסח אחר וז"ל, בשחר צריך אדם לומר מודה אני לפניך  
יאו"א שהוצאתני מאפלה לאורה, במנחה, מודה אני לפניך יאו"א כשם  
שזכיתני לראות החמה במזרת, כך זכיתני לראות במערב, בערב, יה"ר  
מלפניך ה' או"א כשם שהייתי באפילה והוצאתני לאורה, כך תוציאני  
מאפילה לאורה, עכ"ל וחיום אין אנו נוהגים לאומרם, ומת שלא חוזר  
במודה אני הנדפס שם חו"ה, מפני שנאמר בשעה שהאדם נעור משנתו  
ועדיין ידיו פטאות. וס' יעב"ץ שלא לאומרו אם אין ידיו נקיות ושכ  
ואל העשה עדיף. ומפני זה הושמט באמשטרדם.

(ב) יתכן שהשמיטוהו יען הפסוק הזה נאמר מפני בלעם וכונתו  
היתה לקללה, (מנהדרין ק"ה, תשו' רש"ל ס"ה) אף שיש לחמות בדברי  
רש"ל שכולם חזרו לקללה תוך פתי כנסיות (מנהדרין שם). אולי מפני  
כי התמצא השני משכנותיך ישראל תזור לקללה כמבואר שם בסנהדרין.]

[ג] תפלת שבט יהודה נמצא בסדורי  
 לונדון (כסופו) ואמש' ואסמ"ת, ובלונדון תפלה זו  
 נאמרת ע"י יחידי סגולה, ובשאר מקומות נאמרת  
 ע"י כל הקהל, ושאלתי פי החונים דפה והגידו לי  
 שאין איש אומרה. (ג)

[ד] הפסוק ואני ברב חסדך, אין המנהג  
 בלונדון ואמש' לזרוע כשאומרים אשתחווה אל  
 היכל קדשך, ובאסמ"ת כורעים לפני כניסתם  
 בביה"כ. (ד)

## תפילת חנה, היתה לראש פנה . המנהג בארץ ישראל וסת"מ לומר קודם ברכות

עכ"ז מכיון שכונתנו לברכה מה בכך (עו' ברכות י"ב: בב"ת י"ד: ירוש'  
 סוטה פ"הח') ומצינו פ' שאמרו בלעם לא הביט און ביעקב אנשי כנה"ג  
 קבעוהו במלכיות דר"ה, אע"ג דתנינן (ר"ה ל"ב) אין מזכירין מלכות  
 זכרון ושופר של פורענות, וכל ישראל אובלין בעוה"ז מכה ברכות שברבן  
 בלעם הרשע (דברים רבה פ' ו') ובסידור הנקרא תסונות תחינות תפילות  
 (נדפס בוסבורג שנת 1484) נוסח ספרד לא תמצאהו הפ' הזה מה טובו,  
 ותמצאהו בסדור ר"ע גאון ז"ל ח"ב (פרומקין) דף כ"ד שכ' הנכנס  
 לביה"כ אומר מה טובו אהליך יעקב וגו' ואני ברב חסדך וגו' ה' נתני  
 בצדקתך וגו'

(ג) בתוצאת לוי כתוב כי אלו התחנונים נאמרים ע"י אנשים  
 תמידים ויראים, ולפי נוסח די סולה נאמרים ע"י יחידי הק"ק, ולפי תוצאת  
 גסטר נאמרים ע"י מתי ספרד, מי מאלה הג' הוא הצורך לקבוע מנהג  
 בספרתו, ולדעתי מנהג אמשטרם הוא הנכון (ראה שו"ע או"ח סי' א'  
 ס"ד) ובסדר התפילות כמנהג הספרדים (לונדון תרל"ה הובא לביה"ד ע"י  
 שמואל סילדולה). שם תמצא כי היו נוהגים בביה"כ לאומרה.

(ד) הפ' הזה לדעת הזוהר צריך לאומרו ג"פ (מוהר"ם גאלאנטי  
 בס' זהרי חמה שקצרו הרב מוהר"א אזולאי דט"ו:) ועי' בס' הנצחון  
 שהשתתויה שבני אסמ"ת נוהגים לא לשם אלקות ולא לשם עבדות לארון  
 הקו' או לתורה, אלא אנו משתתוים לארון הכל נגד אותן ששם קדושתו  
 עליהן, וזהו אשתתויה אל היכל קו' ביראתך, ביראתך ולא לארון עצמו (או  
 להכרובים שעליהן) רק לכבודך וליראתך הגדולה עו"ש, וכיון  
 שנראה לעיני כל שהשתתויה היא להיכל עצמו ובפרט הסוין העם  
 אינם יונעים לרדת לעוסק הדבר, מצאו לנכון שלא להשתחוות  
 כלל (עו' ברכ"י סי' קל"ד מדברי ריא"ו שיש איסור בהשתתויה).

השחר התפלה הנשגבה ותתפלל חנה, עד וירם קרן משיחו (שמואל א' ב') ואחריה מוסיפין פסוקים אלו אתוהי כמה רברבין (דניאל ג' ג') ואנחנו עמך (תהלים ע"ט י"ג) ערב ובוקר וצהרים (שם נ"ד י"ח) ברן יחד כוכבי בוקר (איוב ל"ח ז') לא אירא מרבבות עם (תלים ג' ז') ולא כמו שהוא מנוקד בסידורינו מרבבות בשוא תחת הבית הראשון כי צ"ל בשוא פתח כידוע ואני ביי אצפה (מיכה ז' ז') אל תשמחי אויבתי לי (שם ח') ונוהגים בא"י להשמיט פסוק זה בשבת מפני שכתוב בו כי אשב בחשך וגו' כי לך יי הוחלתי (תהלים ל"ה מ"ז) רגלי עמדה במישור (שם כ"ו י"ב) ע"כ. (ה)

לאו דוקא בהודמנות זה אינם משתחווים, גם בכל המקומות שבהמשך התפיל אשר עפי' הדין חייב לכרוע, אינן נוהגים לכרוע כלל, למשל בקדיש יש בו ד' כריעות כנגד ד' שמות שבפ' ממזרח שמש עד מבואו (רב נחשון גאון הוב"ד בהמנהיג ד"ו ע"ד, ועי' שו"ע או"ח סי' נ"ו ס"ד) משם חלל בו, והמור שם בשם ר"ג גאון ובסידור ר"ע גאון (פרומקין) דף קפ"ג, ובשינוי נוסחאות והנהגות כ' שהם המש כריעות, והפ' כי ממזרח שמש עד מבואו, ר"ל כי כפ' הזה נמצא ג' פעמים שמו וה' צבאות, ובמחזור ויטרו מסוים הפ' אמר ה' צבאות והיינו ג' שמות וה' צבאות, ולדעת הגר"א אין לכרוע כלל בקדיש, ובאסמ"ת אין נוהגין כדבריו, וכן בכריעות העמידה (תפיל י"ח) באבות תחילה וסוף, ובהודאה תחילה וסוף כשכרוע, כורע בברוך (ברכות ט.) ובמודים שוחין תחילה וסוף (ש"ע או"ח סי' קי"ג ס"א, ובסו' קכ"א-א', ובסו' קכ"ג דיני הכריעות בסיום תי"ח ברכות), ובהמנהיג ד"י ע"ד בשם הירושלמי הביא ראייה להכריעות דכתיב ואקוד ואשתחוה לה' אלתי ארוני אברהם, ובהודאה מנין שנא' ואשתחוה למלכא ומודינא למלכא. עכ"ל, א"כ הספרדים שבלונדון ואמש' נהרו אחר דעת ריא"ז בשג"ג פ"ק דקידושין, ובאסמ"ת אחר סרן בש"ע והוותר בברוך שמות, אלא עבדא דקוב"ח דסגינא קמיה וקמיה דיקר אורייתיה, ועי' אמת ליעקב בשם מוהריק"ש בתשו' אהלי יעקב סי' נ"ז שכ' שאם נהגו להשתחוות ואינו משתחוה נראה כמזלזל בכבוד התורה והכל לפי הנהגתו. עי"ש.

(ה) הדבר המעניין הוא כי לא נודע לנו מי הוא אשר חקן לומר תפילה זו של חנה, והקדימה לכל התפילות, ורק הספרדים שבאסמ"ת נוהגים כן ולא הספרדים שבלונדון ואמש' ולא האשכנזים, גם שאר ליקומו הפסוקים חאלו אינם נוהגים לאומדם, אולי כי נחקנו ע"י אנשים מקובלים מומן האר"י ז"ל.

## נשא לבבנו אל כפים, בנטילת ידיים.

ובו שני סעיפים

[א] טעם שברכת נטילת ידיים תקנוה בלשון נטילה ולא בלשון רחיצה, (ו) ולמה צריך עירוי מים ג' פעמים בכדי להעביר הזוהמה.

[ב] ברשימת ליל פסח בספר ההגדה כתוב הראשון, קדש ורחץ, והשני רחצה, ולמה לא נאמר בשניהם ורחץ. (ז)

## כיסוי בארבע כנפות, אלה המצוות.

ובו שלשה סעיפים

[א] אין מנהגם בלונדון לכסות ראשם בטלית לא בשעת הברכה ולא בזמן העבודה, ורק

(ו) מפני שנטילה הוא לשון הגבהה, תרגום ותשאני רות, ונטלתי רוחא, ובישעיה (ס"ג) כתוב וינטלם וינשאם כימ"ע ובאומרנו הברכה על נטילה ידים וזכורנו להגביה ידינו למעלה אחר הרחיצה. (עיון שו"ע או"ח סי' קס"ב ס"א) טעם אחר כי הנטילה צריכה להיות על ידי כלי זהבלי הוה נקרא אנטל, וע"ש הכלי אנו מברכין על כ"ו (עיון שו"ע שם סי' קכ"ט ס"א) (ועיון אבודרהם ד"ט) וטעם שתויבנו רז"ל לערות מים ג' פעמים (שבת קי"ט וש"ע או"ח ד"ב) לא פתות ולא יותר מפני שכידים שורין ג' רוחות מכת הטומאה, מפני זה צריך לערות ג' פעמים עליהם (סה"י ד"ג:), וטעם הנט"ו עצמם מפני הטיונף. וגם דומיא דכחן גדול שסקדש ידיו קודם העבודה (מטה משה דף ל"ז), ונהגו לרחוץ הפת מפני הרירים שבתוכו שצריך להזכיר את השם הגדול בקדושה ובטהרת שם, ובאבודרהם.

(ז) טעם הרבר, כי הרשימה של סדר ההגדה עשויה בדרך שיר קדש ורחץ, כרפס יחץ, מגיד רחצה, מוציא מצה, מרור כורך, שלחן עורה, צפון ברך, הלל נרצה, א"כ המשוור, בכדי להשוות התברת של מצה, הוכרח להשתמש קודם מגיד רחצה, והראשון מפני שאמר קדש ורחץ, אמר כרפס יחץ, ועי' באבודרהם דנ"א שהזכיר אלו התרוזים אות באות ושם הביא עוד תרוזים לתתאים לסדר של פסח והם ארבעה ואביא לפני הקורא אצ"ר סתם,

יקדש יפטר וכרפס וחצה, ודורש ונוטל ללחם ומצה,  
ומרור וכורך ואוכל פרוסה, ונקי יוסף יהלל בדיצה,

החונים מכסים ראשם בר"ה ויוה"כ וביום ה'ר"ה, וגם התוקע. ומהם מכסים ראשם בשעת העמידה, ובאמשטרדם המנהג שהמון העם מכסין ראשם בעת הברכה, והרב והדיינים מכסין ראשם גם בעת התפילה ובא"י וסת"מ מנתגם לכסות ראשם עד גבות עיניהם בכל שעת התפילה. (ח)

[ב] בלונדון נוהגים בטלית של משי, ומנהג אמשטרדם רובם ככלם בצמר, וכן מנהג א"י וסת"מ (ט) גם שינוי אחר, בלונדון נוהגים במנחת ייבת כל מי שעוסק באיזה מצוה כגון החזן, או הגולל, והעולים בתו' מתעטפים בטלית, ובאמשטרדם כל הצבור לובשים טלית במנחת שבת וכן מנהג המקובלים בא"י להתעטף בטלית ובתפילין של שמושא רבה, בכל יום במנחה.

(ח) לפי פ' מרן בשו"ע (או"ח סי' ח') שסדר העטיפה כדרך בני אדם שמתכסים בכסות ועוסקים במלאכתם פעמים בכיסוי הראש, ופעמים בגילוי הראש, ונכון שיכסה ראשו בטלית, ע"כ לא ביאר לנו מרן כמ"ש שיכסה ראשו בטלית היינו מתחילת התפלה עד סופה, עיין הרב"ז בח"א (סי' קצ"ו) שכ' שכן ראוי לעשות וע"ז סמכו בני א"י וסת"מ לכסות ראשם בטלית בכל שעת התפלה כי העטוף על הראש מורה על אור התורה המקיף את הת"ח ממעל לראשו כמו שמכסין הבהנים את ראשיהם בטלית בשעת ב"כ לכסות אור השכינה השורה עליהם בשעת הברכה, ושחקלה לא יביטו במ, והנסיין יוכיח כי כשהראש מגולה עיניו יביטו אנה ואנה וא"א לכיון הימנ בתפלתו, ולדעת המחבר (ס"ח) כ' כענין כיסוי הראש בטלית נהרא נהרא ופשטית ולכל הדרכות בעת שיברך יתעטף כדי הילול ד' אמות וגו' ואח"כ יתנוג כמנהגו ע"כ. ומכיון שהדבר תלוי במנהג כל אחד עושה כפי מנהגו.

(ט) בודאי כי ע"פ הדין טוב ללבוש טלית של צמר רחלים, שכנגדים אחרים אין חייבים בציצית אלא מדרבנן וחירא שמים עושה כן, (עו' שו"ע או"ח סי' מ"א, ושם סי' ר'). והלבוש טלית של משי קיים מצות ציצית אבל סקיים המצוה מדרבנן, וזה פשוט, ובנוגע למנהג לונדון ואמשטרדם שמהם לובשים טלית במנחה של שבת כ"כ במ' אורחות צדיקים דכ"ו, והמנהג בעת שכולם מתעטפים, וכ"כ היד אהרן סק"ז. והשוטר אמר דנ"ב. ועי' שער הכוונות דף ק"ח עמוד ד'.

ועתה נודעתי כי באמשטרדם החזן לובש טלית משי רק ליל שמתח תורה והטלית הוא קנין הכיה"כ עתיק יומין ומדקם בפיני ציורין וסורין, ולובשו בלא ברכה כידוע.

[נ] מדוע לובשים הטלית קודם התפילין. (י)  
 אין מנהגם בלונדון ואמשטרדם לומר פרשת  
 קדש לי אחר לבישת התפילין ובא"י וסת"מ נוהגים  
 לאומרה. (יא)

## איזה טעמים במנהגי התפילין מוטעמים ומתובלין.

מה היא ביאור המלה תפילין, ובתורה נקראים  
 טטפת. (ב)

(י) הטעם הוא מפני שרו"ל אמרו (נדרים כ"ה) ששקולה מצות  
 ציצית כנגד כל התורה כלה והתשב"ץ כ' לפי שהתורה מתחלת בבית  
 ומסוימת בלמד, והם ל"ב, והציציות הם ל"ב חומטין, ולד' רש"י שם דומן  
 מצות ציצית משיאייר היום והיינו משיביר בין תכלת ללבן, ורב מצות  
 התורה נעשות ביום ע"ש, וי"א כי ציצית בגימטריא שש מאות וה' חומטין  
 וה' קשרים הרי תרי"ג (מתזור ויטרי דף של"ה, כל בו סי' כ"ב, רוקח  
 סי' שס"א) ועיין ב"ח בש"ע שם, וכן פי' רש"י (במדבר ט"ו"ל"ט) והרמב"ן  
 שם תפסו כי ציצת בגי' תקץ כי ציצת חסר יו"ד, והרא"ם השיב אליבא  
 דמ"ד יש אם למקרא וכיון שהוא נקרא מלא כאילו מלא יו"ד עכ"ל ועיין  
 שם ש"ת, ועי' אבודרהם דו"א ע"ג שכ' וז"ל ואפי' שהוא חסר יוד מפור'  
 בתנומא ג' פעמים כתוב חסר בפרשה, ואחר מהם לציצית חלק הלמד  
 לשלשתן והיא משלמת המנין, ועיין מד"ר סוף פרשת קרח עי"ש,  
 וטעם אחר הוא מפני שמצות ציצית היא תדירה יותר שנוהג בין בחול  
 בין בשבת ויו"ט משא"כ תפילין (לבוש כ"ה), אמנם לפי דברי הזוהר  
 משמע שהיו מניחין תפי' מקודם (זוהר תולדות דקמ"א. שם במדבר ק"ב):  
 וכן משמע בסידור ר"ע גאון שסדר הנחת התפילין מקודם ואח"כ אומר  
 וכד מכסי בטלית אפי' מאה זימני מברך עכ"ל, ואולי סידרו כן, כי המנהג  
 הקרמון היה שהיו לובשים התפי' בביתם ואח"כ הולכין לביה"כ ושם  
 לובשים הטלית וכן נוהגים בראמסטט שהחזונים ואיזה יחידים מתקולגי'  
 שלובשים התפי' בביתם ובכואם לביה"כ מתעטפים בטלית.

(יא) טעם הדבר שבאסמ"ת אומרים פ' קדיש לי שמצוה לקרות  
 בכל יום בעוד שהתפילין עליו מפני ד' פרשיות שכתפילין, שתיים מהם  
 נאמרות בק"ש, והשתים האחרות קרש, והיה כי יביאך, נכתבו בקדש לו.  
 (יב) ביאור המלה היא בלשון יחיד תפלה, וכן בלשון רז"ל תפלה של  
 יד, ותפלה של שמאל, וכששניהם ביחד נקראים זוג תפילין (ויש אנשים  
 זועקים כי אומרים תפילימות בחושבם כי תפילין הוא לשון יחיד) וי"א  
 כי הוא מלשון סלל כמו ויעמוד פינתם ויפלל (תלים ק"ו ל') על שם שהם

כמה מניחין אחד על הראש, והשני ביד  
שמאל. (יג)

למה בראש ארבעה בתים, ובתש"י בית  
אחד. (יד)

למה השין שבתפילין שבצד ימין בת ג' ראשים  
ושבצד שמאל בת ארבעה. (טו)

עדות והוכחה שחשט נקרא עליו ויראים ממנו כמו דאמרי' וראו כל עמי  
תארץ וגו' (סדרש רבה תוס' מנחות דל"ד: ד"ה לטוספות) ולפי דעתי  
העניה כי לא נוכל להשוות מלה תרגומית ולתת לה הוראה בעברית, ותפילין  
הוא תרגומו של טוספות בעברית, ואם היא מלשון תפלה כמש"ל לדעת רז"ל  
היה צריך במספר רבים „תפילות“ לא תפילין, והאמת שטוספות הוא  
מלשון עדי על המצה, ותפילין הוא תכשיט על הראש בין העינים,  
שנאמר והיו לטוספות בין עיניך (דברים י"ה, ושם י"א י"ח) ופעמים  
טוספות הוא תכשיט על הזרוע ואצורה אשר על זרועו ת"י וטוספתא דעל  
דרעיה, (שמאל ב' א' יו"ד) ועל הראש שנאמר פארך חבוש עליך ות"י  
טוספתך יהוין עלך (יהזקאל כ"ד י"ז) ובתלמודנו ביאורו טוספת  
שתוא תכשיט כעין ציץ (שבת נ"ז ע"א וע"ב) ועי' תוספות במנחות (דל"ד  
ד"ה לטוספות. ולדעת הכתב והקבלה בדברים ו' שתפילין הוא מלשון  
פלא מלשון הפרשה והבדלה כמו כי הפלא ה' חסיד לו, והכונה כי נקבל  
עלינו התכלית המכוון בהתנתן להיוחגו פרושים וטובדלים ממחשבות רעות  
ומעשים מגונים, (ועיין סו"ק ט"ו).

(יג) מפני שהם השני האברים הראשיים שכאדם המעוררים  
וזכרון, הלב בטבעו וסגולתו מעורר התאווה כמ"ש בלבו חמדותי וגו'  
והמות מוליד המחשבות, ומשעבדים אותם לעבודתו ית' ומתוך זה אנו  
זוכרים בפועל נוראותיו ונפלאותיו, וכוח נהיה שלמים באמונות, ובמדות  
במחשבה ובמעשה.

(יד) כי בראש יש בו ארבעה חושים, חוש הריח, חוש השמיעה,  
חוש הראיה, חוש הטעם, וביד אחד, חוש המשוש.

(טו) שין של הפי' הלכת למשה כסיני (מנחות ל"ה), השין בת  
ג' סימין, ובת ארבע ראשין משמאל (ראה זוהר ויקרא דרכ"ח), ובתנחות:  
הסמ"ג נמצא כתוב שהם כנגד שתי כתיבות אחת בלוחות, ואחת בס"ת,  
כי כתב הלוחות היתה תיבה שוקעת וחיו ג' אורין בשין וארבע דשנות  
כמו שין של ארבע ראשין, וכתב ס"ת בולט על הקלף עם ג' בליפות  
כמו שין שלנו (משה משה ח"א סי' כ"ב) עוד פעם כנגד ג' אבות זאריע  
אמחות (ס' המעמקים ס' קל"ג) ועי' ש"ע או"ח (סי' ל"ב ס"ב). ובזוהר  
פ' פנחס וז"ל מנורת שבעה בוצינין דילת את שבע הנערות הראויות לתת

למה שער יוצא מהתפילין של יד לחוץ, וכן בשל ראש, והשער צריך להיות שער עגל. (טו)  
 למה נהגו בניי לחוץ התפי' אחר הכנסת המ'ת להיכל, ולא תיכף אחר קריש תתקבל כבכל יום. (יז)

למה בהנחתן יד קודם לראש, ובחליצתן של ראש תחילה ואח"כ חולץ ש"י. (יח)  
 ומעם שבשבת ויו"ט אין מניחין תפילין, ובר"ת חולצין אותם קודם מוסף. (יט)  
 מנהג לונדון ואמש' שלא להניח תפי' בט"ב

לח מבית המלך לקבל שין דחלת ראשון שין דארבע ראשון ואינון לקבל ז' ברכות דק"ש עכ"ל.

(טו) ראה להרב הקדוש ריקאנטי בפ' בא שנתן מעם בכרי להשלים אלינו מדת הדין ולעשות לה חלק בקרשתינו כמו שנרמז בענין שיעור לעזאזל עכ"ל. ולפרש דבריו ביתר ביאור כי השני שערות אחר בראש והשני ביד, הם סמל השתי שעירים גורלות, וכשנשתמש בשניהם יחד יום יום, בזה יהיה גורם להשלים אלינו מרה"ד וגו' (עו' ש"ע או"ת. סו' ל"ב סמ"ד).

(יז) אנו עושים כן כזכר לדבר ויעבור מלכם לפניכם וה' בראשם (מיכה כ' י"ג) מלכם זה ס"ת וה' בראשם אלו תפילין, (עו' באה"ט. באו"ח כ"ה ס"ק כ"א, ועו' ש"ע שם סו"ג).

(יח) מפני שדרשו רז"ל כ"ו שבין עיניך יהיו שתיים שנאמר והיו למספת בין עיניך, ראה הרב בחיו מה שביאר בזה כי של ראש נקרא זכרון ושל יד נקרא אות ואיך ישאר זכרון בלי אות, ולפי ס"ש בסדור תפלת הנהג בידוע של ראש יש בה קרושה חמורה ולזה אנו מכינים עצמנו תחלה וראש בתפי' ש"ו להיותנו ראויים לקבל עוד קרושה חמורה, וכשאנו תולצים תולצים ש"ר תחילה להתפשט מעט מעט מן הק' וגו' גלפני"ד לפי הפשט שניהם שוים, והא ראייה שעדיין האשכנזים מברכים שתיים בחושכם כי הם שתי מצוות בשות, בהנחתן תולכים לפי סדר המקרא וקשרתם לאות ע"י, ואח"כ והיו למספת בין עיניך, ובחליצתן אנו מברכים את הראש תחילה שלא להסיל קנאה ביניהן ובוט' יהיה ניכר כי שניהם שוים במעלתם והבן, (עו' ש"ע או"ח סימן כ"ח ס' ב', מכלתא שמות קו"ב).

(יט) המעם הוא שצריכים בעת עבודתנו להראות בפעל בשתי אותות, והם המילה והתעו' אבל בשבת ויו"ט ור"ה שהם בעצמם אות אין צורך לאות ג' וזה פשוט, (ועו' ש"ע או"ת סו' ל"א ס' א"ב').

שחרית ולובשים אותם במנחה ובא"י מניחים אותם  
בבוקר. (כ)

מנהג ספרד בכל העולם שאינם מניחים תפי'  
בחה"מ, ובני אשכנז מניחין תפילין בחחה"מ,  
וחלוצין אותם קודם מוסף. (כא)

(כ) לונדון ואמשטרדם סמכו על פ' מרן (סו' תקנ"ה ס"א), בשם  
הפור. ואבודרתם בה' ת"ב (דג"ו.) כ' בשם הראב"ד שמעולם לא הניחם  
בפ"ב ויותר טוב אפר מקלה בראשו ישים, והר' מאיר כ' כן. אמנם ר' ששנת  
ב' שסותר להניח תפי' גם בבוקר דהא כבר אמרינן אבל מותר להניח תפי',  
זכ"כ הרא"ש, (ועי' בסוף תשו' חיים וחסד אות כ"ב ובס' הפלה לדוד  
פ"ג ועשע"ת סק"א בשם הברכ"י בשם עט"ר מר זקני מוהר"ש שרעבי  
ז"ל דעפ"ו סוף הקבלה צריך להניח תפי' דרש"י ור"ת בפ"ב  
שחרית, והר' בית עובר בדיוני תפי' דמ"ד העיד כי כן נתגיבן בא"י  
להניח תפי' בפ"ב בבוקר בעצתה בכית וקרוים בהם ק"ש ומחפלים בהם  
תפי' י"ח ואח"כ תולכים לביה"כ ע"כ.

(כא) לפי דברי הבית יוסף בסימן ל"א בסור אורח חיים  
ששמע שמקודם היה מנהגם בספרד להניח תפילין בחול המועד  
במנהג האשכנזים, ולמן היום שמצאו בדברי הזוהר כשם רשב"י שאסור  
להניחם בחוה"מ נמנעו מלהניחם, ולא אמנע להביא בקצרה דברי הזוהר  
בצנינון וקומתן. במדרש הנעלם לשיר השירים עהפ"ס לריה שמניך טובים,  
רב המנונא סבא הכי אמר אלין אינון יומין דאקרון טובים ואינון תפילין  
דדישא דקוב"ה מנח לון, וע"ד אקרון טובים בגין דאינון נהרין ברישא  
דקודשא עילאא ובכל אתר ימים טובים אינון תפילין דרישא דקוב"ה מנח  
לון חולו של מועד דלא איקרו יו"מ אלין תפילין דדרועת דהא לית לה  
לסיתרא מגרמאא כלום אלא מנחירו דיו"מ תפילין דדרועת דאיתו תפילין  
של יד לא נהירא אלא מגו נהירו דתפילין של ראש תפילה דרישא י"מ,  
תפילה דדרועת חולו של מועד ושפיר קאמר והכי איתו ועל דא חולו של  
מועד אינון לענין עבדתא בגוונא דיו"מ ואיצטריך חרות בגוונא דילית,  
ובגויי כך באלין יומין דאינון תפילין דמרי עלמא אסור לאנתא שאר  
תפילין דהא אלין יומין דאינון תפילין עלאין שראן על רישתון דישאל  
קדישין. ר' אלעזר שאיל לר' שמעון אבוי תינת תפילין דרישא דשריון  
על רישתון דישאל קדישין בי"מ, תפילין דדרועת דאיתו חולו של מועד  
היך אן אחידן לה, א"ל בגין דאנן אחידן לה ואיתו יד כחה אסור למיעבד  
עיבתא בסטרא דילת ואיצטריך למעבד חרות בסטרא דתפילין דרישא  
ועמא קדישא אחידן תפילין ושרויה עליה בי"מ ובחולו של מועד ואסור  
לאעבדא תפילין דמארי עלמא ולאנתא תפילין אחרנין דאינון דוגמא  
ודיוקנא לתתא למלא דבעי לנפרא לעבדיה. אמ"ל עבד דיוקנא דחוטמא  
דילי כל וימנא דהתוא דיוקנא יתחוי עלך כולי עלמא יוועון וידחלוון  
פיך לבתר פגו דחוימי עילאא דקא רחיס ליה מלכא יתב בידיה חוטמא  
דגושטמא עילאא דיליה כיון דאחיד תתמא עילאא דמלכא בידיה שביק

## טעם שהתפילין של הספרדים רובם ככולם

מיניה ההוא דיוקנא דאיהו עבד, אי ההוא עבדא דחי תותמא עילאה דמלכא בגין ההוא תותמא דאיהו עבד ודאי בר קטילא הוא הווא עבדא בגין דאיהו עבד קלנא, בחותמא דמלכא ולא תיוש לית ובגיני כך אסור לעמא קדישא לדחוייה תותמא דמלכא עילאה דשרא עלן בגין דיוקנא דאנן עבדין האי כמועד ובחולו של מועד וכ"ש בשבת דכלה שרא עלן, ומאחר שבתלמודא דידן לא נתבאר דין זה בפירוש מי יערב לבו לגשת לעבור בקום עשה על דברי רשב"י המפליג כ"כ באיסור הנחתם עכ"ל ועי' הרשב"א בתשו' שכ' שאין מניחין תפילין בחוה"מ. וכן דעת התו"ה והראב"ד, (פ' הקומץ ל"ו: תו' שם).

ופעם שבני אשכנז נהגו להניחם סמכו לדברי הרא"ש ז"ל שב' הילכך מסתברא לפרש גמרא דילן דלא פליגי אירושלמי ונפרש ימים טובים דומיא דשבתות דאות שלהן שמירת שבת מעשוית מלאכה, וכתוב עוד בשם ס' העתים בשם גאון שאסור להניח תפילין בחוה"מ והרא"ש דחה דבריו, ואח"כ כתב ויש שמניחין תפילין בלא ברכה והמברך לא הפסיד ע"כ (עי' טור או"ח סי' ל"א שכ' וא"א היה מניחן ומברך עליהן עי"ש) ובש"ע או"ח שם כ' שיש איסור בהנחתן בחוה"מ שהם גם יות, והרמ"א שם כתב שכן נוהגין בכל גלילות אשכנז להניחן כס' הרא"ש אלא שאין מברכין בקול רם וגו' ועי"ש הבאה"ט ס"ק ג', ועיין בשבלי הלקט (ווילנא באבער דקצ"ג) והלכתא אסור להניח תפילין בשבתות וי"ט וכן בחולו של מועד ע"כ).

ובהיותי עסוק במקצוע זה יתענין המעיין לדעת אם הזוה"ק תולק באיזה דין עם מה שמוזכר בתלמוד למי אנחנו שומעין? כתב השל"ח במס' חולין דקו"ב: דאנחנו יושבי א"י הנמשכים אחר קבלת הזוהר חק' נוהגים להניח תפילין ש"י מיושב, והכנה"ג או"ח סי' מ"ו בהגהב"י כתב שבא ת"ח מארץ הצבי והעיד ששמע שמתן ז"ל חזר בו מט"ש בשו"ע שם סי' ג' לחלוק על המברכים ברכת הנותן ליעוף כה, ובסוף ימיו אמר אותה בהזכרת שם ומלכות עפ"י הקבלה (וכבר כתחתי לקמן בזה מפני שראיתי שבסדורי הספרדים דפה לונדון ואמשטרדם השמיטוה), וכתב הברכ"י שם אות י"א שנתפשט בגלילותינו לברך אותה בשם ומלכות, אף דקבלנו עלינו הוראת טרן והוא לא פסק כן, קים לן דאילו ידע דעת האר"י ז"ל בזה היה מודה לברך, וגו' ועי' בהברכ"י שם אות י"ב, ובסי' ר"ג אות ב' ובס' טוב עין סי' ז' דפ"ז: דיתכן שכאשר נודע למרן שהאר"י ז"ל היה אומר אותה בשו"מ חזר בו, וכלל מוסכם הוא היכא דהאר"י ז"ל הכריע לברך אזלי' בתריה דהאר"י אפ"י נגד דעת טרן, כמילא דכ"ש בשאר דברים דפשיטא דאולינן בתר הכרעת האר"י וכס"ש הברכ"י או"ח סי' א' אות י"ג וסי' תכ"א שנהגו בא"י כדעת המנהיג שלא לומר פסוקי מוסף בשחליט אצל פ' התמיד ואלא כפסק טרן באו"ח סי' מ"ח, ובשו"ר ברכה או"ח תכ"א ביאר הטעם משום דבתר הכרעת האר"י ז"ל גירינן וגו'.

וכתב המג"א סי' כ"ח סק"ך בשם הרב"ז דכל דבר שבעלי הקבלה והזוהר חולקין עם הגמרא הלך אחר הגמרא והפוסקים עכ"ל חיינו דוקא

## שיעורם כשיעור אצבע ומחצה ורוב תפי מבני

כשאין פלוגתא בין הפוסקים, אבל היכא דפליגי הפוסקים דבריו הקבלה יכריחו וכו"ש הרדב"ז גופיה בתשו' הישנות סי' ה' לענין תפילין בחוה"מ שאמור להניחם משום שדברי הקבלה יכריחו (וכן כתבנו לעיל בשם פרוץ הנ"ל) ועי' בברק הבית אה"ע סי' כ"ח ומדברי הב"י שכתבנו לעיל באו"ח סי' קס"א ד"ה ומתוך מתבאר אפילו אין פלוגתא בין הפוסקים, מכיון שאינו נזכר בגמרא אולינן בתר הזוהר נגד הפוסקים. ומור"ם ז"ל בדרוכי משה שם חולק עליו, וכ"כ הגאון חכם צבי בתשו' סי' ל"ו וסי' ע"ד, ועי' במרן בס' אבקת רוכל סי' קל"ו, ובחשו' בר הקטח להגאון בעל לבושי שרד פלפול ארוך בדברי מרן והאר"י ז"ל שבתשו' אבק"ר הנז"ל, ועי' בס' יד מלאכי ח"ב ס"א, כל מקום שחמצא הקבלה חולקת עם הגמרא הלך אחר הגמ' והפוסקים, ואם אין נזכר בגמ' ופוסקים הלך אחר הקבלה כן כתב הכנה"ג בריש כללי הפוסקים בשם הרדב"ז וס' יוחסין ומותר"י הלוי עי"ש ס"ש.

וראותי להרב כ"מ בחלכות יו"ט פ' ז' הל' י"ג שכתב ואם אין לו מה יאכל כותב נראה שטעמו מפני שהוא סובר שאין מניחין תפילין בחוה"מ דבכלל יו"ט הוא וא"כ אין להתיר בכתיבת תפילין יותר ממלאכת אחרת ע"כ הרי שחרב כסף משנה נותן טעם בדברי הרמב"ם ג"כ שס"ל שאין מניחין תפילין בחוה"מ, ועי' באה"ט או"ח סי' ל"א סק"ב.

ואחרי היפוש מחיפוש מצאתי לאבודרהם ז"ל בסדר תפילין של פסח שב' כזה וז"ל ולענין הנחת תפילין בחוה"מ היא מחלוקת בין המפרשים יש אומרים מפני שסוברים כי ימי תולדו של מועד הם ימי אות כיו"ט ואין מניחים אותם, ויש שתירין ומביאין ראיה מדאמרינן בפרק ואלו מגלחין (והיא משנה במו"ק ד"ה:): שכותב אדם תפילין ומוכר כדי פרנסתו וכיון שכותב ומוכר בחולו של מועד ש"ס שמניח תפילין. ומיהו אינה ראיה שכיון שמוכר לאחרים אם לא יכתוב במועד און לו פגאו במציאי יו"ט לכתוב תפילין הרבה לאחרים ומתגמלין סמכות תפילין, אבל הראיה הנכונה היא מהא דאמרינן בירושלמי (והוא בירוש' מ"ק פ"ג סוף הל"ד) דה"ב נש אוברי תפילין במועדא אחא רבי הננאל (שהיה סופר כדאמרינן בפ"ק דמגילה) ושלחיה לגביה ר' אבא בר נתן (כאבודרהם כתוב ושלחיה לקסיה דרבא בר בר חנא) (לשואלו אם פותר לו לכתוב במועד) אמר ליה תב לי תפילך וזיל כתוב לך (פי' דלעלמא פותר) אמ"ל רב איזיל כתוב ליה (אמר ליה רב לרבי הננאל איזיל כתוב ליה דאר לאתר פותר) מצינתא פליגא על רב כותב אדם תפילין ופותר לעצמו, הא לאתר לא אתר לה בכותב לתניה ופותר על ירכו תבלת לצינתו, (הפירושים שכתבתי בהצאי לכנה הם מחרב פני משה שם). אמנם פי' אבודרהם בדברי גירושלמי הם כן. פי' בלא הערמת מצוי' פליגי עליה דרב, פותר אדם

אשכנז גובהן שלשה אצבעות. (כב)  
 המנהג בא"י בק"ק בית אל, להניח תפילין  
 במנחה בכל יום חוץ ממנחת ע"ש שמתפללין רק  
 במלית ולא בתפילין. (כג)  
 המנהג בא"י אם קמן יודע לשמור תפילין

תפילין לעצמו הא לאחר לא פתר ליה דכותב להניח פו' להניחם עד לאחר  
 הסוער לעצמו כותב בסוער כדי שיהיו מזוּמנים בידו כדי להניחם אחר  
 הסוער מיד אבל לאחר לא. אבל להניחם בסוער אף לאחר מותר, וכו' ע"ש.  
 ולדברי אבודרהם משמע כי רצת להביא ראיה שיכולים להניח תפילין  
 בחוה"מ, ולא גילה לנו איך היה המנהג בספרד בימיו, רק תביא לנו  
 המחלוקת שבוה, כאשר יראה המעיין.

(כב) מצאתי בשבלי הלקט בסופו בענין תפילין שנשאל ר' הילאיש  
 גאון ז"ל דעום של תפילין אין לו שיעור יש שעושה אותו גובהן ג'  
 אצבעות ויש שמוסיף ופוחת וכן מנהג בשיבות הגאונים ואבות כ"ד  
 כיון שמניחין התפילין בגלוי ויש להם שבת להניחן מניחין תפילין שהן  
 גבותים ג' מג' אצבעות. וכן הנהיג הרב הטובהק בטקופו כמנהג הגאונים.  
 אבל החכמים והתלמידים, ותלמיד בפני רבו שאין דרך ארץ לגלות התפילין  
 בפני רבותן מניחין תפילין קטנים כשיעור אצבע וחצוה תחת מצנפת  
 שלהן מפני ד"א שלא ישנו עצמן לרבותן ונראים כעזי פנים וחוששיין  
 לעונש וגו' דתביב וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך ויראו סגור  
 וגו' ע"כ.

(כג) בש"ע או"ח (סו' ל"ז ס"ב) שמצותן לחיותן עליו כל היום  
 אבל מפני שצריכים גוף נקי נהגו שלא להניחם כל היום (ס' הרא"ש)  
 והבאה"ט שם ס"ק ג' כ' בשם ר' מנחם עזריה שתיקן להניחם שנית במנחת,  
 ובע"ש לא יניחם (של"ה) ויניח תפילין דר"ת במנחה, ע"כ. ומעם שאין  
 לובשין התפילין בע"ש במנחת מפני שכבר נתנוצץ קדושת שבת והייגו  
 משום דתוספת שבת דאורייתא, ולפי טעם זה ה"ה בעו"ט דאית בית ג"כ  
 תוספת יו"ט שהוא דאורייתא (ב"י סו' רס"א) ובשו"ת שמש צדקה  
 או"ח (סו' ז' וסו' ח') שהוכיח דליכא איסורא בזה פרינא והצותג להניחם.  
 מבעו"י קודם שיחול קדושת שבת אין מותרין בידו. אך שם בפ"ז ז' ב'  
 בשם המקובל מותר בנימין הכהן ששאל לכמה גדולים בא"י ואמרו לו  
 שאין להניח תפילין ערב שבת, עו"ש (שערי תשובה שם ס"ק א') ועיין  
 בס' ראשית חכמה שער הקדושה בנוגע למנהג א"י ובס' תורת שלמים  
 פ"ג, ובמחבר"ר פו' ל"ד אות ז' ובקונטרס אחרון שם אות ד' כ' משם  
 חאר"י ז"ל ללבוש במנחה תפילין עשויים כדעת שמושא רבה שחובב  
 בסוף הלכות תפילין להרא"ש דצריך אצבעיים על אצבעיים אך בקנין סוד  
 הפרשיות יתיו מסודרים כדעת רש"י דבעינן קדש מימין הקירא ולא  
 כדעת שמושא רבה דס"ל דקדש מימין המניח (עיין אוצר החיים ד'  
 י"ד סו' ל"ז).

במהרה, היינו שנתיים קודם מלאות לו שנת הי"ג, חייב אביו לקנות לו תפילין לחנכו, ובאמשטרדם ולונדון נוהגים להלבישו ששה חדשים קודם שיהיה בר מצוה, ורק באמשטרדם נוהגים בליל הקודם שהנער אשר יהיה בר מצוה עושה האב לימוד מיוחד ומזמין קרוביו (כד) לסעודת מצוה.

בערי מצרים נוהגים ביום שמחנכין לנער בהלבשת התפילין מביאים אותו לביה"כ בשמחה ובשירים ובנרות דולקות ביום ב' או ה' כדי שיעלה הנער לס"ת ובו ביום אין נע"פ בשחרית, וכן נוהגים בארץ ישראל.

(כד) מעם שבא"י מלבישים לקטן אפ"י מנן עשר תפילין אם רק יודע לשמור תפיליו במהרה, כי מאי שנא משאר מצות כסלית ולולב שהיוב אביו לחנכו כידוע, ושם בשו"ע או"ח (סו' ל"ז ס"ג) פסק כן קטן היוודע לשמור תפיליו בסתרה חייב אביו לקנות לו תפילין לחנכו, ועם שמור"ם שם כ' ד"א דהאי קטן דוקא כשהוא בן י"ג שנה ויום אחד, ספרדי א"י לא נהגו כדבריו, והב"י שם דחה ס' זו של הי"א, וכן הב"ח חולק על הרמ"א דקטן הלומד תלמוד ויודע לשמור את עצמו חייב אביו וגו', גם מוהר"ש הלוי חלק או"ח ס"ל משהגיע לעשר שנים חייב לחנכו במצות תפילין ועכשיו נהגו להניח ב' או ג' חדשים קודם הי"ג שנים (מג"א והבאה"פ שם ס"ק ד', עי' חקרי לב או"ח סו' ח', והשולחן גבוה שם סק"ה דבירושלים נהגו בס' ראשונה, ועי' קמת סולת ד"ה:) וכן המנהג בצפת (ארץ חתומים די"ד):

ומעם שהספרדים בלונדון ואמשטרדם מלבישים אותו קודם הגיעו לפרק י"ג שנה ששה חדשים, בכדי לתחזק בדבריו מרן בשו"ע שכ' באפילו קטן, ויחנך ג"כ למען תרגילו איך יעשה הקשרים שבזרוע, וללמדו סדר הנתתם ותדינום להיות בקי בתם, (ואנכי בשנה זו ש' התרצ"ב בתרש ארר שני זיכני ה' והלבשתי תפילין לבני תגרול שלום משה חי יצ"ו מלכד שלמהיהו ראשי דברים בהלכות תפילין, גם הראתי לו התפיל' ש"ד וש"י איך מסודרים הפרשיות ומעמם ונימוקם, ולא כאלו שמלבישים את בניהם ואינם יודעים מה נמצא בתוך ראשי התפילין).

ומעם הלימוד הנהוג באמ"ש' ללמוד בליל הקודם, והלימוד הוא בפרשת עם מפרשית, ומשנת עם המפרשים וגו' זהו כמין תפלה שבזכות התורה יגן על חבר מצוה וגו' ומנהג כל ספרד לעשות סעודת מצוה בחודסגנות זו (עי' זוהר חרש דכ"פ כי תובה על האדם לעשות סעודה ביום ב"ם כיום שנכנס לחופה וגדול שכרה, ונותנים בא"י ששם הנער הוא בעל שכל

ובהיותי דיין במצרים שאלתי את פי הרב  
הראשי למה לא יברך הבר מצוה ברכת שהחיינו  
בשעה שלובש התפילין בפעם הראשונה, ולא ענה  
לי. (כה)

דרוש דרשה מענין היום (ואני הצעיר הלבישנו אבא מארי זצוק"ל תפיל'  
בהיותי בן י"ב שנה, ודרשה נפלאה בפלפול וסברא, ובמליצה נעימת  
דרשתי לפני רבני וגאוני ירושלים בישיבתנו הידועה בחצר ק"ק בית אל  
יב"ץ ושמתה גדולה נעשתה בו ביום), וכאשר הנער יגיע לפרק הי"ג אם  
האב חננו ה' בעושר עושה שמחה שנית.

(כה) המנהג שבמצרים שאין נע"פ ביום שהבר מצוה נמצא בבית"כ  
זהו מנהג חדש שתירדשו הרב הראשי ז"ל מחמת שהבר מצוה דומה לחתן  
דכתיב ביה כחתן וכהן פאר, ותפילין נקראו פאר כדכתיב פארך חבוש  
לראשך, וא"כ הרי הוא כחתן דאין בו נפ"א. ועוד דאיתקש למילה כמו  
שרדשו רז"ל ליהודים היתה אורה ושמתה וששון ויקר. אורה זו תורה,  
וששון זו מילה, ויקר אלו תפילין (מגילה ט"ו). ושפיר נהגו שלא ליפול  
ע"פ, וכן מנהג עיה"ק וירושת"ו (נהר מצרים ת"א ד"ו). ואודות שאלתי  
בנוגע לברכת שהחיינו כשהבר מצוה לובש תפילין בפעם הא', בודאי כי  
ח י י ב לברך ראה הבאה"ש באו"ח (סי' כ"ב ס"ק א') שכתב אבל הרמב"ם  
ס"ל דמשום המצוה שחדש בה מברך שהחיינו מש"ה כתב ציצית ותפילין  
ע"ש (והיא בתשו' פאר, הדור סי' כ"ז, וכן פ' כפי"א מהלכות ברכות  
עו"ש). וכתב העולת תמיד דיש לנהוג כהרמב"ם וכ"כ הט"ז דבין בציצית  
ובין בתפילין יש לברך בפעם הראשונה שמברך עליהם שהחיינו כמ"ש  
רמ"א (ביו"ד סי' כ"ח) לענין כיסוי הרם ומילה שמברך שהחיינו לאדם  
העושה אותה בפעם הא'. ועי' בס' בני תימא, ובתשו' חוות יאיר סי' רל"ג,  
ומעתה נוראות נפלאתי על עיר מצרים שפוסקים תמיד כס' הרמב"ם שהיה  
מארי דאתרא כידוע, ועכ"ז אינם מברכים שהחיינו כשהבר מצוה לובש  
תפילין בפעם הא', וראיתי להרבי לדוד אמת בסו' ו' לדיני ברכות ס"ק  
ע"ז כתב וז"ל מי שהיה בשביה שנתים ימים וכשיצא בא לגבול ישראל  
ולביה"כ וקראוהו לס"ת לא יברך שהחיינו. וכן מי שהיה חולה מעיים  
חדש ימים ולא הניח תפילין כשמניח לא יברך שהחיינו. ואפי' מי שלא  
הניח תפילין מעולם, ע"כ. ואיך פ' כן נגר דעת הרמב"ם כמ"ש לעיל?  
(עי' במחבר"ס סי' רכ"ג אות ז'), ועתה אינה ה' לידי ספר זה השולחן  
מנהגי ק"ק ארגו"ל שכ' שנהגים בארגו"ל שהבר מצוה מברך שהחיינו  
אחר שבורך ברכה של יד ויברך על הראש על מצות תפילין, ושם בחזקת  
אות ז' אחר שהביא סמוכות מדברי הרמב"ם כפי"א מה' ברכות ה"ם כמו  
שכתבתי לעיל דס"ל דיש לברך שהחיינו בפעם הא' על הסלית או על  
התפילין, סיהו הרכת מן המוסקים חולקים עליו דס"ל דרוקא במלית ולא  
בתפילין כמ"ש הבאה"ש (באו"ח סי' כ"ב), וכן הוא מנהג עיר קלומפינת

## מנהג הספרדים באלג'יר. (כו)

דא"א שהחיינו אפי' הבר מצוה, והאמת שלא נחלקו הפוסקים אלא בשאר אינשי דעלמא שקנו פלית או תפילין מחדש דלשיטת הרמב"ם בשניהם יברך שהחיינו משום שמתדש בהם המצוה בפעם הראשונה, והתולקים עליו ס"ל דאין לברך שהחיינו אלא דוקא במצוה שבאה מוסן לזמן או שיש בה שמחה. וכמ"ש הלבוש שם שהוא מכת התולקים, וזוה המעט כ' מוהר"י קולון שורש קכ"ח דאין מברכין שהחיינו על נישואין לפי שאין לה זמן קבוע, וגם יש בה עגמת נפש שמוכיר לו להארם שהשמחה הזאת היא אות מיתה, ולכן אין לומר דוקא בפלית חדש דאיכא שמחה, אבל בתפילין אף שהוא חדש סמך ליכא שמחה כ"כ, לכן ס"ל שלא לברך שהחיינו, מיהו כבר מצוה דאיכא ביה תרי דיש לו שמחה מצוה שזיכהו חאל לעשותה בומנה וגם פעם א' זלכ"ע מורו דיברך הבר מצוה שהחיינו וגו'.

ומה שנהגו לקבוע ברכה זו אחר ברכת להניח ולא תישיי להפסק משום מידי רחוק שאר ברכות דיברך על חפרי תחילה ואח"כ שהחיינו, וכן בקידוש המועדים וגו' חוץ מלילה הראשון של חג הסוכות דיברך שהחיינו באחרונה משום דקאי גם על עשיית המצוה כמו שפ' הש"ע בה"ל סוכה, ושור"ר להרשב"ץ ח"ב סו' כ"ה, בלולב שנמתק אי ברכת זמן קודם בפילה או אחר נפילת. והיה צ"ל דחשוב הפסק, ולבסוף העלה דלא חשוב הפסק. ולצאת ממששא זאת תקנו שיברך גם על הראש ע"מ תפילין, (ובשנת זו שח' זיכני להלביש לבני התפילין בתגיעו לפרק הבר מצוה קביתי לו פלית ותפילין חדשים וצויתי לו לברך ברכת שהחיינו אחר שברך ברכת הציצית ויכוין גם על התפילין החדשים ואז יצא י"ח לדעת הכל וזוהי גדרך הנכונה).

ובנגוע להתחננוים, באלג'יר מנהגם שנופלין ע"פ אפילו שחבר מצוה מתפלל עמהם. עם שמרן הבית יוסף לא כתב שאין בע"פ רק כותן או אבי תבן ולא נקט בר מצוה, אבל מצאתי בסוכות וסעד להמקומות שנהגו שלא ליפול ע"פ מטה שכתוב בוחר חדש בראשית בהיות האדם זוכה בתגיע את בנו בחיוב מצוה כשיגיע לכן י"ג שנה חביב מאד לפני הקב"ה, וגו' ועוד איתא התם אר"י מתליסר שנין גלעילא הוא יומא זוכתא על צדיקא למעבר הדרותא דלמא כיומא דסליק לחופת, ובגון תהוא זוכתא עתיד הקב"ה לאעטר לחו ולמעבר כרוא קדמיתון בתרוחו צאינה וראינה בנות ציון וגו' עו"ש.

(כז) מנהג הספרדים באלג'יר שחבר מצוה אחר התפלה הולך לביתו מעומף בפלית ותפילין, ומלוין אותו רוב יחיד הקהל, עם השמש והפיסן, וצבואו מנשק ידי אביו ואמו וקרוביו ומיודעיו לקבל ברכתם, ועופרדים המרנס והשמש בצד הילך ומכבדים אנשים ונשים שכל אחד מהם יחלוץ לבעל המצוה טעם מהכריכות של התפילין, והפיסן מפורד פזמונים שונים, והאב נזחן מתנות להפיסן והשמש כל אחד לשי כבודו, והאב פושט לו גפילת, ומניחם הפלית ותפילין בכיסם ליום שחר, ונותנין להפוספוס

מנהג הספרדים בארץ ישראל. (כו)  
 מנהג הספרדים באמשטרדם. (כז)  
 מנהג הספרדים בלונדון. (כט)

מיני מגנות וי"ש, ויצאו בשמחה ובטוב לכב, ובצהרים עושים סעודה גדולה בזכת חלב ודבש, ואחר הסעודה באים חבריו ורעיו הקטנים הנקראים „שושבינין“ ולוקחין הבל מצוה ורוכבים עמו בעגלה רתומה בסוסית לטיול עמו וגומרין שמתן עד הערב.

(כו) מלבישים להנער תפילין מנן י"ב שנה כפסק מרן באו"ת (סי' ל"ז ס"ג), ובו ביום עושים שמחה גדולה, ומזמינים כל הרבנים האבות בתו דינין (כידוע שבירושלים יש להם ארבע אבות ב"ד וכל אב בית דין מצרף עמו עוד שנים, ונוסף, ומתחלפים בכל ג' חדשים), והבר מצוה הוא דורש מעניא דיומא בפלפול וסברא, והמנהג שבכל דרשה, הדרשן קורא מתוך הנייר „המליצה“ קודם הדרוש, וכל הדרוש אשר יאמר לפני הנאספים כוללו, בתוך מליצתו, ואחרי שגמר הדרוש הולך ומנשק ידי הרבנים ומברכים אותו, ומחלקים לכל המזומנים מיני מתיקה, והנשים העומדות בתוך זורקים עליו מיני מתיקה, והילדים הנמצאים שם מקבצים את הממתקים, וביום שעולה לתורה, ג"כ אם הנער שהיא בעזרה זורקת ממתקים בכיה"כ, והשמש לוקח קומקום בירו מלא מי פרתים ומחלק והולך בראשונה להרב, הרב פותח שתי ידיו והשמש זורק לתוך ידיו מהמי פרתים ומברך בקו"ר וכן עוה"ד טובב לכל יחידי הקהל.

(כז) ששה חדשים קודם שיגיע הבר מצוה לשנות י"ג ויום א', מלבישין אותו תפילין, וכשהוא בר מצוה ביום השבת הוא קורא הפטרת היום, ובמנחה חוזרים וקוראים אותו לעלות בתורה, עליה שלישית, ושני בחורים קטנים מבני עשר או פחות מלווין אותו מכיתו עד הביה"כ ויושבים עמו בכיה"כ אחד מימינו ואחד משמאלו, ובלילה הקודם האב מזמין כל קרוביו ומיודעיו, ולהם סדר לימוד מיוחד שקוראין בכנופיה, ואחר הקריאה עומד הבר מצוה ודורש דרשה בד"ת, ומסיים דרשתו בתשואות חן תן להוריו ורבותיו, וטעם שבאמשטרדם קוראין להבר מצוה גם במנחת שבת לס"ת יען שעפ"י הדין שגם קטן יכול להיות אחר מהז' עולים, אבל לא במנחה, ובימי השבוע שיש שם ס"ת ועולים רק ג' עולים, בכדי לפרסם הבר מצוה כי כבר הוא נחשב לאיש גבר בגוברין, קוראין אותו גם במנחת (ש"ע אר"ח רפ"ב, ס"ג).

(כט) מנהג לונדון בזה שהבר מצוה עולה ביום השבת לס"ת והעליה היא חסוּשית, ואם הבר מצוה יודע ספר מרשין לו לקרות עליתו בעצמו או כל פ' השבוע וקודם העליה הב"מ אומר תפלה קצרה שיסרה הרב הראשי ר' בנימין ארטום ז"ל (נולד בעיר אסטמי איטאליא בש' 1835, ונלב"ב בבריסטון 1879, ונתמנה לרב ראשי לעדת הספרדים בלונדון — 1866 —) והתפלה הנז' נדפסה בסידור היומיותמצאח בדרך קפ"ב, לפי הנראה מקודם שנתמנה הרב הנ"כ לרב בלונדון היה מנהגם שהבר מצוה היה דורש איזה דרשה לחזרתנות זו, כמנהג אמשטרדם, וכאשר ראו כי קשה לילד רך בשנים

טעם שתפילין של יד נהגו לכסותו, ותפילין של ראש בגלוי. (ז)

טעם שהתפילין צריכים להיות מרובעות וצריך לרבע מקום מושבן וגם הבתים ולמה לא יהיו עגולות, ולמה הרצועות צריך שיהיו שתורות חקא מבחוץ, אבל מבפנים אפילו ירוקות או לבנות כשרות, אבל אדומות לא יעשה מפני גנאי. (זא)

להתלמד דרשה, מצא לנכון ליסד חפלה זו בעד כל בר מצוה ומצוה, ומה חבר מצוה כהן עולים אותו ראשון.

(ז) הטעם הוא משום דכתיב לך לאות, ובשל ראש וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך, דרשו רז"ל במנחות אלו הפי' שבראש, (עי' תוס' בפ"ק דברכות ד"ו. ד"ה אלו תפילין שבראש, וב"כ הא"ת, ומ"מ דל"ט): ורמז לרבר כי שם וי' נקרא ר"ת שו"ן שאין נראה מבחוץ אלא חשיבין, והוי כאלו אמרו וראו כל עמי הארץ כי שם שוין עליך ויראו ממך, וטעם שעושין שו"ן בתפילין של ראש יותר משאר האותיות, כתב הא"ח כדו לרמז הימים שאדם מניחם במשך ימות השנה והם ג' מאות ויום, וכ"כ רכיבו בחיו בפ' כי תבא, עי"ש, וטעם זה הוא סקובל לפי מנהג בני אשכנז שמניחים תפילין בתוה"מ, או כשחסיר נ"ב שבתות השנה, וי"ב ימים טובים נשאר ש' ימים שמניחים, אבל לפי מנהג כל הספרדים שבעולם שנתרו אחר דברי הוזהר והש"ע (כאשר בארתי לעיל בעז"ה). א"כ אין החשבון הזה מדויק. ומהר"י אלכסנדרו ו"ל כ' טעם אחר לשוין של תפילין מפני ששם הוי"ה באת בש עולה שוין והיינו מצפץ וגו' והטעם הנכון מה' המור בסו' סי' ל"ב להשלים שם של שדי וזוהו טעם נכון, (ועי' מהנהג משה שם).

(זא) עי' סרן בש"ע אר"ה סי' ל"ב ס' ל"ט וסי' ל"ג ס"ג שם, ומצאתי בשבלי הלפ"ס (דקצ"ב דפוס ווילנא באבער) וז"ל והעושה תפילתו עגולה סכנה היא ואין בה מצוה (עי' רש"י במנחות דל"ה שכתב כד"ה סכנה כשיכנס נפתח ויכה בראשו באיסקופת שלא יכנסו התפילין בראשו) אמר רב שפא דעבידי כי אמגוזא (רש"י שם פי' אמגוזא עגול כעגיל וכמבעת, והאמת שפי' המלה היא עגולה כאגוז וז' ראה הערוך באות אמגוזא) ור"ע גאון בסדרו כ' שכיון שמגולגלת כאגוז בשעה שנופל על אפיו ברחם וחגון ידבק פניו בקרקע ומצערת אותו ויבא לידי סכנת, הרי טרב עמרו לא הבין הגמרא שם במנחות שאמרו משום סכנה כמו שהבין רש"י שם, שלפ"ד מפני כניסת האיסקופת וגו' ולדעתו' מפני שעת נפ"ה. וטעם הרצועות צריכין להיות שתורות, עי' שם (במנחות דל"ה). ורש"י שם ד"ה אדומות לא יעשה שמא יאמרו גרדן הוא ומפני והפסיו נצבעו והאדומים הרצועות. ודבר אחר שמא יאמרו נדה בעל ונצבעו בדם ע"כ. ובשב"ל שם פי' הגמ' באופן אחר מפני גנאי שדומת להכשופה

מאמתי נודע תואר „בר מצוה“ לנער שהגיג  
לפרק י"ג שנה ויום אחד. (לג)

## ברכת השחר, כצמר צחר.

ובו שני סעיפים

[א] בברכות השחר שנים נפלו בין נוסח  
לונדון ואמשטרדם ובין נוסח אסמ"ת, בנוסח לונדון  
ואמשטרדם שאתה הוא רבון כל המעשים מושל  
בכל הבריות, ובאסמ"ת מוסיפים אחר כל המעשים  
אדון כל הנשמות, ואחר מושל בכל הבריות מוסיפים  
חי וקים, מה שלא הזכיר שם. (לג)  
[ב] אין מברכין ברכת הנותן ליעף כח,

גשים ומפני דבר אחר מפני שנראה בראש כצרת ע"כ. (ועי' ש"ע שם  
ק"ג).

(לד) הביטוי הזה „בר מצוה“ נודע ע"י רבני אשכנז.  
והוא מושאל מדברי הגמ' (בכ"מ דצ"ו סוף ע"א) שליח לדבר מצוה ואין  
עבד בר מצוה (ויק"ר רפ"ג וקהל"ר עה"פ טוב מלא) ולא תמצא אף אחד  
לרבני וגאוני ספרד שהשתמשו בתואר כזה למושג זה. (והי"ל בר מצוות)  
ודק נודע בשם יום השלמת מנון, או יום התפילין. כס' אוצר ישראל אות ב'  
הביא שמצא ביטוי זה בס' הציוני על הפרשה ויהי ערב ויהי בוקר מכאן  
דמו „לבר מצוה“ כשנעשה בן י"ג שנה ואני לא מצאתי דברים אלו בכל  
ס' הציוני, רק מוהרי"ל בה' קה"ת הזכיר ביטוי זה, ואחריו נהרו רבני  
אשכנז וקנה לו שם זה בלשוננו בתורת קבע, ועיין הרמ"א באו"ת  
סי' נ"ה.

(לז) בנוגע לנוכח לונדון ואמשטרדם שמוכרין אדון כל הנשמות  
בסוף אשר לא כן מנהג אסמ"ת שאומרים אדון כל הנשמות ואח"כ מושל  
בכל הבריות חי וקים. ונוסח תלמודנו בברכות (ד"ס ע"ב) כן היא אלהי  
כשמה שנתת כי מהורה אתה יצרת בי אתה נפחת בי וגו' רבון כל העולמים  
אדון כל הנשמות בא"י וגו'. ולפי דברי אבודרהם ד": כדי לומר מעין  
לתימה סמוך לתימה, ומפני זה נוסח לונדון ואמשטרדם, הוא כן, וכך  
הוא נוסח ר"ע ור"ס גאון, ובסידור לג' רגלים כמנהג קארפינסראץ כתוב  
רק רבון כל המעשים אדון כל הנשמות בא"י המתחזר וגו', שם אומר לומר  
מאלהי נשמה ער ואני אברכם מעומד. ואין כן מנהג א"י וסת"ם, ולא  
ידעתי לו מקור ומעם לומר ברכות השחר מעומד.

בנוגע לברכת הנותן ליעף כח, לפי ס' המור או"ח בסי' מ"ו,  
שחברכה הזאת היא רק בסידורי האשכנזים, ותב"י שם כ' אעפ"י שיש ססך

ובאסמ"ת מברכין. שעשה לי כל צרכי, בקמץ תחת הכף, ובאסמ"ת מהם בפתח תחת הכף, ומהם בחיריק. בברכות שלא עשני גוי או עבר, גם האשה מברכת כן, ובאסמ"ת מברכת גויה, שפחה, בלשון נק'. ותננו לחן ולחסד, באסמ"ת מוסיפים קודם לחן לאהבה. מאדם רע, מאשה רעה הושטם מאשה רעה, ובאסמ"ת אומרים אותו. (ד) המעבד

יפה לברכה זו, מאתך שלא נזכרה בתלמוד איני יודע איך היה רשות לבני אדם לחקנה. ומצאתי שכתב האגור שראה סלטרנים עליה מפעם זה. והרמב"ם ותרוקת לא הזכירה וגם הסמ"ג לא הזכירה, עכ"ל אם כן צדקו הספרדים בלונדון ואמסטרדם שהשמיטוה, ואבודרהם הזכירה בשם יש אומרים ברכה זו, נשאר לנו לדעת איך הספרדים בא"י אומרים אותה. מצאתי סידור הנקרא מועדי ה' הנדפס בירושלם (ש' ובירושלם) בהסכמת הגאון ראש"ץ מ"ז הרב ר' חיים אברהם גאגין ז"ל ושם תמצא את הברכה הזאת במאמר מוסגר שלא לאומרה ונדפסה לאלו הנוהגים לאומרה, והמצא אני בדבריו הכ"י שכתב מפני שכרכה זו איננה מוזכרת בתלמוד וגו' הלא גם ברכת פוקח עורים אינה שנויה בתלמוד, ועכ"ז הרמב"ם הזכירה וכל ישראל אומרים אותה (עו' אבודרהם ד"י: והב"ת שם), ולדעתו כי ברכה זו נחקנה בימי השמר בעת שישראל נרדפו מהאומות וחשבו לכלותם ועינו אותם למען ימירו דתם ועכ"ז עמדו בנסיון, ומפני זה נהגו לברך הנותן ליעף כח, (ועו' מרן שו"ע מ"ו ס"ו) יש נוהגין לברך ליעף כח ואין דבריהם נראין, כ' המג"א שם משם הבנה"ג ז"ל שחכם אחד העיר ששמע כי מרן בסוף ימיו חזר בו מזה ואמר אותה בשו"ם, וכן דעת האריז"ל, וכ' השו"ב סק"ך דכן נוהגין בירושת"ו וכ"כ הברכ"י אות י"א כי בן נתפשמ המנהג בגלילותינו ועו' בס' ארץ החיים דו"ד ע"ב. בנוגע לניקוד תיבת צרכי בקמץ, אשר לא בן בסדורי אסמ"ת שמוקרת בפתח או בחיריק, עפ"י חקירות כיון שבאה בסוף מקבלת קמץ כמו כסף כסף, וכרכי דרכי תמצא בכל התנ"ך כשאה דרכי באמצע מקבלת פתח, ובסוף מנוקד בקמץ, א"כ בלונדון ואמש' צודקים בזה, אשר לא בן נוסח א"י, ובנוגע לצרכי צרכי, טוב יותר לומר צרכי בל"י כיון שאומר כל מקודם, וכן מנהג אשכנז צרכי ובספר התניא בשם ר' נטוראי גאון, לומר שלא תיסר מצרכי כלום.

(ד) בנוגע לאסמ"ת שמוסיפין בהיחי רצון מאשה רעה, לא מצאתים בסידורי הראשונים, (ובברכות י"ו ע"א) בתפילת אלהי נצור שם כתוב ותצילני מפני רע, מיצר הרע ומאשה רעה וגו' אולי בוסן מאוחר העתיקותו מתפילת אלהי נצור והנתיחוהו פה, ומפני זה לא הזכירו בנוסח לונדון ואמסטרדם, אבל באסמ"ת מצאו לנכון לאומרה, כמו שסצינו כשרוב הוה מיפטר מרכי חייא בירך אותו רחמנא ליצלך ממירי דקשה

**שינה מעינינו ונוסח אסמ"ת המעביר חבלי שינה מעינינו, ונוסח אשכנו כלונרון.**

**מנהג לונרון שברכות השחר עד ישתבת,**

ממותא, ומי איכא מידי דקשה ממותא נפק דק ואשכח ומוצא אני מר ממותאת האשה (יבמות ס"ג.) ושם מודיע לנו כמה רעה רעה רעה, אשה רעה מצוה לנרשה, אשה רעה צרעת לבעלה, אשה שאינה הוגנת לו אליהו כופתו והקב"ה רוצעו (ק"ע.) ובמשלי הרבה מפתגמים אלו, א"כ כדאי להתפלל לאל בכל יום שיצילנו מאשה רעה, ויתכן כי הושמטה תיבות אלו מפני שכלולים עם אדם רע, שנאמר ויקרא את שם אדם, וזה טעם מוסבר למנהג לונרון.

והנוסח (שבבלי ברכות ד"ו:) רבי בתר צלותיה אמר הכי יהר"ם ה' או"א שתצילנו מעזי פנים ומעזות פנים, מאדם רע, ומפגע רע, מיצר הרע, מתבר רע, ומשכן רע, ומשמן המשתית, ומדין קשה, ומבעל דין קשה בין שהוא בן ברית ובין שאינו בן ברית ע"כ.

ונוסח היה"ר שבאו בסידורים הוא בזה"ל: יה"ר מלפניך יאו"א שתצילנו היום ובכל יום ויום מעזי פנים ומעזות פנים, מאדם רע, מיצר הרע, מתבר רע, משכן רע, מפגע רע, מעה"ר, ומלשון הרע, ממלשינות, מעדות שקר, משנאת הבריות, מעלילה, מסיתה משונה, מחלויים רעים, ממקרים רעים, מדין קשה, ומבעל דין קשה, בין שהוא בן ברית, ובין שאינו בן ברית, ומדינה של גיהנם.

מזה נראה כי הוסיפו עוד דברים בהיה"ר אחר התלמוד, א"כ לפי נוסח לונר' שאין מוזכר בו אשה רעה מפני שלא הוזכרה בתלמוד עם היה"ר, ואודות שבאסמ"ת אומרת גויה, שפחת, כי בן ראוי עפ"י הדקדוק, במחזור לפסח כמנהג קארפאטראץ' (נרפס באמשטרדם ש' תקי"ט). במקום לומר שלא עשני גוי, כתוב שם בא"י אס"ה שעשני יהודי (אולי הנהיגו בן משום איבת הגויים) ולא תמצא שם ברכת האשה שעשני כרצונו, ובברכת המעביר שנה והיה"ר השני הכתובים בלשון רבים שתרגילנו בתורתך, וגו' שם כתוב סדרך בעדו שתרגילני, תדביקני, תביאני וגו'.

טעם שכלונרון ואמשטרדם משמיטים היבת חבלי, וקוראין שנת מעינינו, כי בן המצא הנרמא בש"ס כ"ו (מינבען ש' ק"ג, וכן הוא בדפוס שניצניו ווינציא ס' ר"ט, ובמס' דרך ארץ רבה פי"א, וכ"ה בנוסח העטרמי, במחזור ויפו, וכן גירסת הריף, והרא"ש, והמנהיג, וס"ג ופסקי די"ד ור' ירוחם ואגודה, והתוס' ברכות ס"ו. ד"ה כל) אבל גירסת תלמודנו ובה"ג והרמב"ם פי"ו מה' תפלה ואנדורחם, ומחזור רומא. ונוסח הספרדים באסמ"ת המעביר חבלי שנה, א"כ אלו ואלו דברי אלהים-חיים וכל אחד אחד כמיתו, והאמת כי יותר נכון להשמיע הכלי משום דמשמע דדוקא חבלי שינה הוא. מעביר ולא כל השינה, (עיון בהנהגות עץ חיים שבסוף מסע"ת התימנים הקראת תיכלאל נאפש בירושלם תרג"ד ס' ג') ומרבני אשכנזים-גאון שנתה: ספרד היתה המעביר חבלי שינה, ואין בן מנהגם חיים.

נאמרות ע"י שמש הכנסת, ומישתבח ואילך עד סוף התפילה נאמר ע"י הש"ץ, ולפעמים רחוקות מרשים ילדים לומר הזמירות בכרי לתנכם במצות, ובא"י וסת"מ הברכות השחר נאמרות ע"י אחד מיחירי הקהל ואומרם בקול רם בכרי לזכות השומעים שיענו על ברכתיו ב"ה, וב"ש, ואמן, אשר לא כן בלונדון שהשמש מורגל לומר ברכות השחר והזמירות בלעגי שפה, רק בכל חתימת המאמר או המזמור מרים קולו. (לה) והמנהג באמשטרדם שאין

(לה) ברכות השחר אע"ג דמלשון הגמרא משמע שצריך לומר ברכות אלו כל אחת ואחת בשעתה (ברכות ס:): ומפני שאין חידים נקיות תיקנו לסדרן בביה"כ, וגם מפני שרבים מעמי הארץ שאין יודעים אותם תיקנו לסדרן בבית הכנסת. והשומעים יענו אמן אחריהם ויצאו י"ח. ומפני טעם זה בא"י ואסט"ת אומר אותם בקול רם מלה במלה, אבל ודאי על כל יחיד ויחיד לברך אותן, וכן גם כן כנהג א"י שכל יחיד הוא משמיע ברכות אלו להנמצאים שם בביהכ"נ אם עדיין לא התחילו הזמירות דתניא היה ר"מ אומר מאה ברכות חייב אדם לברך בכל יום (עי' פור או"ח סו' מ"ו והב"י שם ד"ה ולפי עי"ש). ולא ידעתי למה בלונדון ואמשטרדם נהגו או הורגלו שהשמש יאמר הברכות והזמירות כנגמזם אם יש לו היכולת לאומרם בקול רם ומלה במלה, וכמה אנשים אשר נמצאים בביה"כ שאינם יודעים להתפלל והפעם ורצונם ללכת אחר החזן לומר אחריו מלה במלה ומחמת שאינם שומעים דבריו א"א להם להמשך אחריו, והרבת פעמים נסיתי לדבר בזה, ולא נשמעו דברי.

ודעת הרמב"ם באמירת אלו הברכות כ' וז"ל נהגו העם ברב ערינו (ספרד) לברך ברכות אלו זו אחר זו בבית הכנסת בין נתחייבו כהן בין לא נתחייבו כהן, וטעות הוא ואיך ראוי לעשות כן ולא יברך ברכה אלא אם כן נתחייב בה, עכ"ל, והר" נמוראי בתשו' שאלת, וברכות אלו לברך כל אחת ואחת בשעתה א"א מפני טינות הידים העסקניות, אלא כשיעור אדם משינתו רוחץ פניו ורגליו כחוגן ומתחיל ומסדרן, וכל יחיד ויחיד חייב בתן (עי' אבודרשם ד"ו ע"ד), מדברי הרמב"ם משמע כי ביטוי כבר היה נתוג בספרד לאומרם ברכות אלו ביחד בביה"כ, אבל לא רצו לשוב ולשנות מנהגם ולקבל דעת הרמב"ם בזה שלא יבדך ברכה אח"כ נתחייב בה, ובפרט שהרא"ש כתב כן (עי' ב"ו שם ד"ה ולפי).

וז"ל חר" סוד תיום (ד"ו ע"א) וכן הנמשך המבוא לאומרים זו אחר זו בבית"כ, ולא בביתו כל אחד במקומה, שהמקום בביתו אינו כ"כ נקי ומחור לסדר כמה ברכות זו אחר זו, ועוד שאין שם כונתו כ"כ נקיה כי

רשות לבחורים קטנים או גדולים לומר הזמירות, ובכל השנה כולה הזמירות נאמרות ע"י אחד מיתירי הקהל לא ע"י חזן הקהל, חוץ מר"ה ויוה"כ, שהזמירות נאמרות ע"י החזן שני אם הוא נשוי, או נאמרות ע"י הדרשן.

דף ד.

טעם שתקנו לומר ברכת כתנים אחר ברכת

התורה. (15)

הוא סרוד משנתו או דמיונות אחרים, כמו בביה"כ שאימת שכינה ואימת עם קודש עליו, ועוד שסזכה אחרים עמו שיענו אחריו אמן, ומכל אלו המעשים ראוי לכל בעל נפש לאומרם בביה"כ ואם נראה מהגמ' היפך מזה גגם הרמב"ם ז"ל לא פסק כן, היינו בדורות הראשונים שהיו מדקדקים יותר ממנו, והיו יכולים לצאת מסכשול עון, אבל בזמננו זה שיש כמה אנשים מלי היו אומרים אותן לא בביתן ולא בבית הכנסת, ועכשיו ששומעים שמי אחרים ואוסרין אותם בעצמן ועונין אמן ויוצאין י"ת ראוי לאומרם בביה"כ וגו' ע"ש.

אין סנהגם בלונדון לדקדק כ"כ שהחזן יהיה נשוי כמנהג אמשטרדם שאינן כראון אמ' לומר הזמירות מפי איש בחור, ויפה ונכון כנהג אמש' בזה כי איך ש"ץ בחור יעמוד לפני התיבה, ויציע תפלותינו לפני הקב"ה, וידיו דמים מלאו... עם שלא הוזכר בפוסקים שחזן רווק אל יתפלל, אבל זה דבר טובן מאליו, לרב פשטותו, ואם א"א למצא חזן כזה, הלואי אם אפשר למנות חזן כר"ה ויוה"כ שיהיה נשוי, ועי' פרן בשו"ע אר"ה (סו' נ"ג סו' ה') שכתב יש ללמוד זכות על מקומות שנהגים שהקטנים יורדים לתיבה להתפלל תפיל ערבית במוצאי שבתות, ועי' שם הרמ"א משי"כ בזה, והרא"ש ז"ל בתשו' (כלל ד' סו' כ"ב) כתב וז"ל כי נהגו באלו המקומות (ספרד) למנות בזווי משפחה לש"ץ וגו' ע"ש, ותהלי"ת כי בימינו אלה, בפרט בלונדון בחרים אנשים נכבדים במשפחות סיוחמות, ואינם מדקדקים כ"כ אם קולו ערב, אלא אם יכול לבמות האותיות כתיקונן, ושהפרשה תהיה נקראת בדקדוקית ובטעמיות ומדקדקים עמו אף בשגיאת קלה.

(16) לפי נוסח סידור אבודרהם (וינציא) די"ב ע"א כי ב"כ היו צילים לומר אותה לפני פ' צו, ולא כמו שאנו נוהגים עתה לאומרה אחר ברכת התורה ואבודרהם נתן טעם למנהגו כדי להזכיר ברכתו של ישראל לפני התמידין עכ"ל, התיינת למנהגו. ומה טעם למנהגינו היום שהעתיקו אותה מסקומה והגיתות אחר ברכת התורה. ולפי דעתי טעם שהעתיקת ב"כ אחר ברכת התורה, כי מצאו לנכון להסמיך ברכת התורה עם ברכת כהנים, מפני שכולן ברכות, ולפי דעת המנהיג (ר"ת אות י"ג) מפני שיש בב"כ ששים אותיות כנגד ששים מסכתות שבתלמוד, וכדי להזכיר ברכתך

טעם שלא תיקנו לנו ברכה מיוחדת להתפלה  
אקב"ו על התפלה. (15)

טעם שמברכין אשר קדשנו במצותיו וצונו על  
מצות שהם מדברי סופרים, כגון הדלקת הנר בשבת  
ויו"ט, נר חנוכה, קריאת המגילה, עירובין ונפילת  
ידים, והיכן מצינו שהתורה ציונו. (16)

של ישראל לפני החמידין, עכ"ל, המובן מדבריו כי הטעם הראשון הוא  
טעם נכון לפי מנהגנו שסמוכה ב"כ אחר ברכת התורה מפני מספר האותיות  
שכברכת כהנים מכוונים כמספר הס' מסכתות. וטעם השני כדי להזכיר  
ברכתן לפני החמידין הוא טעם הגון להמנהג הקדום שבצרפת וספרד שהיו  
אומרים ב"כ קודם פ' צו, ולא ידעתי איך שינו הספרדים מקום הב"כ  
מטעמם הקדום.

ובהיותי במקצוע זה לטעם שנתן המנהיג בב"כ שחם ס' אותיות  
כנגד ששים מסכתות, המספר של מסכתות התלמוד שקצבו מספרם לששים  
מצאתי בס' התשבי, והקורא הדורות, ובסדר הדורות, טעם לתואר גאון  
שנתנו להרבנים שכאו אחר תקופת האמוראים, כי גאון נגמריא ששים,  
ואלו התכמים שחמת היותם בקיאים בהששים מסכתות תארום  
בשם גאונים. ובחופשי מצאתי במדרש רבה בפרשה קרח על  
הפסוק ששים המה מלכות, ששים מסכתות וגו' ששים גבורים סביב  
לח ששים אותיות שכברכת כהנים, ע"כ. וכן חמצא לשון הוזהר בתיקו'  
תיקונא חד ועשרין, ויד משח את הסלע, דאם לא דמחא בה לא הוי מרתין  
ישראל ותנאין ואמוראין באוריותא דבע"פ דאיהו סלע וגו' דאיהו על  
ס' דאינין שתין מסכתין וכו' ע"כ, ואם נבא לספר המסכתות נמצאם רק  
ל"ו, כמו שכתב הבאה"ט או"ח ס"ס תרמ"ה בשם מוהרי"ו, אותיות  
לולב כלומר ל"ו צדיקים בכל דור כנגד ל"ו מסכתות, ובאוצר ישראל אות  
תלמוד דף 286 חמצא שם שחם ס"ה ל"ו מסכתות, וכס' שאילת שלום  
בהקדמה סופר ומונה ס"ג מסכתות, ולהרשב"ם בהקדמתו לסדר זרעים ד"ת  
והחלק הששי כ' תלת בני חדא מסכתא וס"א מסכתות הן? ופרקים חמש  
מאות ושלשה ועשרים.

(16) הטעם תבא ר' דוד אבודרהם מפני שהתפלה היא מצוה שאין  
לה קצבה מן התורה אלא ביד האדם הוא למעט או להרבות כמו שכ' הרשב"א  
ומטעם זה לא תקנו ברכה כהגדה של פסח לקריאתה.

(17) הטעם משום שנאמר עפ"י התורה אשר יורוך ועל המצוה  
אשר יאמרו לך תעשה (שבת דכ"ג:) והרמב"ם ז"ל (בה' ברכות פי"א ה"ב)  
כ' והיכן ציונו בתורה שכתוב בו אשר יאמרו לך תעשה נמצא ענין הדברים  
והענין כך הוא אשר קדשנו ובמצוותיו שצוה בהן לשמוע מאלו שציונו  
להתליק נר של חנוכה או לקרות את המגלה, וכן שאר כל המצות שמדברי  
סופרים, ע"ש.

בלונדון ואמשטרדם רבש"ע כמו שכבש  
 רחמיו, ובא"י וסת"מ הגוסחא כמו שכבש אברהם  
 אבינו את רחמיו. (לס)  
 ונאמר ה' חננו, ובארץ ישראל אומר ונאמר ע"י  
 נביאך. (ט)

## דברים שאין להם קצבה, וגופי הלכות תלויים בה.

מנהג כל ישראל לקרות המשנה אלו דברים  
 שאין להם שיעור, והמשנה אלו דברים שאדם עושה  
 אותם אוכל פירותיהן וגו'. אוכל פירותיהן, ובארץ  
 ישראל וסת"מ מפירותיהן. (מא)

(לס) שבא"י מוסיפין א"א את רחמיו משום שאינו מובן כ"כ מי  
 שכבש רחמיו, ומעם שבלונדון ואמש' משמיטים תבות אלו משום שפסוק  
 תפלה זו לפרשת העקדה מובן ששב לא"א ע"ה, ולא נמצא תפלה זו בסידורים  
 הקדמונים, ולא באיזה סידורי אשכנז.

(מ) הגוסחא שבא"י יותר טרויקת יען בראשונה הזכיר הפסוקים  
 שנאמרו עפ"י משה וקיום לנו ה' אלהינו וכו' ע"י משה עברך כאמור,  
 וכאשר הזכיר הפסוקים של הנביא צ"ל ריות בין הפסוקים שנאמרו ע"י  
 משה, ולאלו שנאמרו עפ"י הנביא.

(מא) המשנה הנזכרת היא (בריש פאה, ובקידושין ל"ט: שם ס').  
 ובשבת קכ"ז. ושם לא תמצא השתי תיבות שאדם, „עושה אותם“ אלא  
 שאדם אוכל פירותיהן רק בגמ' בקידושין שם ד"מ. מוזכר שאדם עושה  
 אותן, אמנם שם דל"ט הושמטו, ולא תמצא ואו בתיבת אוכל פירותיהן  
 כמו שהוזכר שם בגמ' ד"מ. ולא ידעתי למה רבה הוסיף שתי תיבות אלו  
 מה שלא הוזכרו במשנתנו, ואם היה אומר שאדם העושה אותן, היה כחן  
 יחס והתקשרות עם התיבות שבאו אחריהן, לאמר שאם האדם עשה מצות  
 אלו אוכל פירותיהן בעוה"ז וגו'. אבל אם נגיה הגירסא כמות שהיא באופן  
 תיובתי, הלא יש כמה וכמה אנשים שאינם נוהרין לעשותם.

עוד מצאתי שינויים רבים במשנה זו בין גוסח ספרד, לגוסח אשכנז.  
 כן היא גוסחא הספרדים, כיבוד אב ואם, גמ"ח, בקו"ח, הכנסת אורחים,  
 השכמת בית הכנסת, הבאת שלום בין אדם לחבירו, ובין איש לאשתו, ות"ת  
 בנגד כלם. ובכללם תמצאם שבעת במספר (ובמשנת ריש פאה תמצא רק

## ותשליך במצולות חטאתם. כי גדלה צעטתם.

ובו שלשה טעמים

[א] בלונדון ואמשטרדם אתר ותשליך  
במצולות ים מוסיפים וכל חטאתינו וכל חטאת

ארבעת, והשמיים בקו"ת, והכנסת אורחים, והשכמת בית"כ, ולא תמצא שם  
אחת בין איש לאשתו רק בקידושין (ל"פ): המצא שם הכנסת  
אורחים, (ובשבת קכ"ו). אמר ר"י ב"ש אמר ר' אטו אמר ר"י ששה  
דברים אדם אוכל פירותיהן בעוה"ז וגו' הכנסת אורחים, בקו"ת, עיון  
הפלה, השכמת בית הכנסת, המגדל בניו לת"ת, הדן את חברו לכף זכות,  
(והשמים ר' יוחנן כיבוד או"א והכאת שלום) ומקשי שם בגמ' הני אין  
פירי אחרונא לא, ומשני הני נמי בחני שויכי עירש"י שם, קרוב לנוסח  
זה המצאתו בנוסח אשכנזי, רק שבהשכמת בית המדרש מוסיפין שהרי  
זערי בית מה שלא הוזכר בשום סידור שבידי לאמר בסידורי הקדמונים,  
כי כגמרא שם מוזכר השכמת בית"ס שחוזר רק על הבוקר. כמו וישכם  
אברהם בבוקר ולא יתכן לכלול עמה ערבית (ווכורני כי בעיר מולדתי  
ציון כשתיו אומרים השכבה לרב וחמיד היו מתארים אותו ששכים  
ומעריב בבתי כנסיות ובבתי מדרשות, השכמת לת"ת  
הבוקר, והערבת, לערב, וכן אנו מתפללים בתפלה (דף ז') אשרנו כשאנו  
משיכמים ומעריבין בבתי כנסיות ובבתי מדרשות) ובנוסח אשכנזי בכלל  
המצאנו עשרה במספר.

ואם נראה: סוד העמרמי (פרומקין) דמ"ב שאחר שא' בריות רי"ש  
עד ויכריע ביניהם או' מש' זו. כתגו' שבמש' פאה והזכיר שם רק ד' מהם,  
ולא יותר והרמב"ם בסדורו (נזכר בס' הי"ד אחר הל' מילת) המצא לו נוסח  
אחר, וז"ל אתר שקורין פ' זו וברכת כהנים קורין משנה זו והם כיבוד  
או"א, גמ"ת, עיגן הפלה, בקו"ת, השכמת בית"ס, הכנסת אורחים, הכאת  
שלום, ת"ת, ובכללם משנה במספר. הנך רואה מלבד שהרמב"ם לא הלך  
אחר נוסח המשנה בריש פאה ולא כנוסח העמרמי, אלא גם אם נאמר שהלך  
אחר שיפתו של ר' יוחנן (שם בשבת, הלא הרמב"ם השמיים שנים שזכרם  
ר' יוחנן, והם המגדל בניו לת"ת, והדן את חברו לכף זכות, ועוד איך  
הרמב"ם אומר קורין משנה זו כאילו כל פרשי הדברים שזכרם הם נמצאים  
במשנה, והאמת שאינו כן כי שם המצא כי הוספת הדברים הם דברי ר' יוחנן.

באופן שכלכול הדברים אני רואה בזה ושינוי גדול נפל בכלל  
הנושאות א"כ לא נוסח ספרד, ולא נוסח אשכנזי, ולא נוסח רמב"ם הוא  
כנוסח משענו וגמראנו, הגתתי הרבה לפני המעיון ואני פתחתי לפני  
פתי כחודו של מהם, אולי יוכל לכוון הגירסאות, והאמת היא שלוא  
בשבת למה לא נאמר אותה כמו שהיא שנויה בריש פאה, בין לנוסח

עמך בית ישראל (תשליך) במקום שלא יזכרו ולא יפקדו ולא יעלו על לב לעולם, ובסידורי אסמ"ת הושמט מוכל חטאתינו עד לעולם, ובסידור קארפנטראץ הושמט יותר מתפלה זו, ובסידורי אשכנז התיבות וכל חטאתינו, במאמר מוסגר ובנוס' הרמב"ם, ואבודרהם לא עלו על דל שפתותיהם כל הרבש"ע הנז'. (מב)

[ג] לעולם יהא אדם ירא שמים בסתר ובגלוי ובסידורי אסמ"ת בסתר כבגלוי ובסידור הגיון לב נוסח אשכנז, ירא שמים בסתר. (מג)

ספרד ואשכנז שמוסיפין בקו"ח והכנסת אורחים וכיוצא, הלא הם כלולים בגמ"ח ואין צורך לפורטם, שאם נבא לפורטם יעלו לסך עצום, למשל בצדקה, פדיון שבויים, נתום אכלים, ללוות מתים, לכא לחופת חתנים, וגם במה שמוסיפים אהבת שלום בין איש לאשתו, אנו למדים אותה מק"ו מבין אדם לחבירו שעל אהבת בין איש לאשתו אמר ר' ישמעאל גדול הוא השלום שמצינו שיותר הקב"ה על שמו שנכתב בקדושה וגו' כדי להסיל שלום בין איש לאשתו. (סוף מס' ד"א זוטא, שבת קט"ו. מכות י"א. נדרים ס"ו: סוכה כ"ג:) מנהג ספרד לומר משנה זו אחר הרבש"ע, ומנהג אשכנז קודם ברכות השחר, ומנהג העמרים אחר פ' ר' ישמעאל כמש"ל.

(מב) טעם שבנוסח אסמ"ת השמיטו הוספה זו, מפני כי אלו הביטויים כלולים באמירת ותשליך (מיכה ז' י"ח י"ט) ומה לנו להוסיף עוד ע"ז נאמר ויאמר לקוצרים ה' עמכם. וטעם שני כי עפ"י הקבלה מי אל כמוך עד מימי קדם רמז בו הי"ג מדות.

(מג) מקור המאמר הזה תמצאהו בסדר אליהו רבא ח"א (פ' כ"א) בזה הלשון לעולם יהא אדם ירא שמים, יראה גמורה, יראה על האמת, ומודת על האמת ודובר אמת בלבבו וישכם ויאמר רבנו העולמים והיא לקוחת מתפיל' ר"י בספ' וימא עד הכל הבל, ועיין בשבלי הלקט שכ' וקדמונינו תיקנו לאומרו כל יום קודם הוסירות, וכתב עוד דרש"ו ז"ל לא רצה לומר ירא שמים בסתר שתוהין לומר כי בסתר אדם ירא ולא בגלוי וגאון אחר אמר שהגון לאומרו לזרז להיות ירא שמים אפילו בסתר (מאי אפילו?) ואחיו ר' בנימין אמר שלא אמרו אליהו אלא נגד דור שמד שגזרו שלא לקרות ק"ש שאז אין שמו מקודש, אלא בסתר שדורו היו עע"ז והכשרים היו צריכין להיות נתבאים ומעשה עובדיה יוכיח ולכן מסוים ברונך סקדש שמו ברבים ע"ש, וגירסת ר"ע גאון (תוצאת פרוסקין) יר"ש בסתר כמנהג אשכנז, וכוה אני מכין למה נוסח לונדון ואמשטרדם

[ג] קראת שמו ישראל וישורון, ובנוסח  
אסמ"ת קראת אותו ישראל ישורון ונוסח אשכנז  
וישורון. (מד) והודיית, באסמ"ת והודאה.

כי אתה הוא האלהים לבדך עליון לכל ממלכות  
הארץ. (מה)

בנוסח לונדון ואמשי' אבינו שבשמים, ובא"י  
מוסיפים חי וקיים. בעבור שמך, ובא"י וסת"מ  
מוסיפים בעבור כבוד שמך. בעולמיד, בסגולת תחת

הוא בסתר ובגלוי, יתכן כי בימי האינקוויזיציון שבעות"ר  
רבים מהספרדים חסרוו דתם כאונס וכלכם ובביתם שומרים דתם, ומהם  
חסרו עצמם לק"ח. אלו היראים את ה' באמת היו אומרים שלעולם יהא אדם  
יר"ש בסתר וגם בגלוי, ונוסח אסמ"ת שאומרים בסתר כבגלוי נהרו  
אחר דעת הגאון הפר"ח כראסרוינן (בפ' תפילת השחר דף כ"ח:) כשחלת  
ריב"ז נכנסו תלמידיו לבקרו וגו' אמ"ל יה"ר שיהא מורא שמים עליכם  
במורא בשו"ד, אמ"ל רבינו ע"כ אמ"ל הלואי תדע כשאדם עובר עבירה  
אומר שלא יראני אדם עכ"ל ובסת"ו דמ"ו: כ' כי האומר ירא שמים  
בסתר לבד טועה, מפני שי"א מה הרוש הוא בגלוי, כי בסתר בשביל שאין  
שם רואה אותו, וזה אינו כי אין כונתנו להשמיע הידוש כי אם להודיע  
כיבד יתנהג וגו' עי"ש. ונוסח האר"י כבגלוי.

(מד) כן קראו המלאך ישראל (בראשית ל"ח י') וישורון (ישעיה  
מ"ד ג.) וישורון מן ישר בתוספת נון התואר, והודיית, והודאה, עפ"י  
דרך הירושלמי לבמות מלה זו ביו"ד. ההודיה בשוה פרושה (ירוש' שבועות  
פ"י מ"א) עשו אותו כמשומר בהוריה (שם פסחים פ"ו ה"ו) הזויה  
תוכיה (שם פ"ו מ"ג) ועוד. ודרכו של הבבלי כאלף ועל תהודאה (בבלי  
יומא פ"ח:) הוראת שעה הייתה (ע"ז כ"ד:) הזאה למבילה (יומא ח' ע"א)  
הנאה מגין (קידושין נ"ו:) ההונאה ארבעה כסף (ב"מ מ"ט.). והקריאה  
הנכונה כיו"ד היא יותר קרובה להשפת העברית וכן הוא בתרבי"א קב"ת  
זלפי זה למח כשבא משקל זה ברבים מבטאים אותו הודאות, בנשמת  
אל תהודאות, בברכת מעין ז' ורב תהודאות לארון השלום ואינם אומרים  
הודייות. ובכל הסידורים הקדמונים נוסח ספרד שו"ל באמסטרדם כ'  
הודואה, הודאות, כנוסח אסמ"ת.

(מה) תוא פסוק (במלכים ב' י"ט ט"ו) ושם לא תמצא תיבת  
עליך, ואיך הוסיפו תיבת זאת ובכל סידורי התפילות תיבת עליון  
מזוכית.

המם ובנוסה אסמ"ת בעולמך בקמץ תחת  
המם. (מו)

בלונרון ואמשטרדם מנהגם להוסיף בשבת  
אחר פ' קרבני לחמי, הפסוקים וביום השבת עולת  
שבת וגו' ובאסמ"ת נוהגים כן. ומנהג אשכנז לומר  
הפסוקים של ר"ח ג"כ, ובראשי חדשיכם וגו'. (מו)  
אביי הוה מסדר סדר המערכה. (מח)

## אנא בכח לאל כביר כח.

ובו ב' סעיפים

[א] המנהג בלונרון ואסמ"ת לומר אתר

(מו) הנוסחה המדויקת בא"י בעולמך יחיד. ולמה בנוסחה  
של לונרון ואמשטרדם כתוב לשון רבים ביו"ד אחר ה"ם, כי קידוש שמו  
הוא רק בעיה"ז ולא בעוה"ב. ויותר מפליא כי המעתיק תיבה זו באנגלית  
תרגמה בדיוק SANCTIFY THY NAME IN THY WORLD  
בלשון יחיד ואולי ט"ס הוא, שם, כתוב בהלפיכך אשרנו מה טוב הלקנו,  
מה נעים גורלנו, מה יפה מאד ירושתנו, ובאסמ"ת הנוסחה ומה נעים  
גורלנו, ומה יפה מאד ירושתנו בואו החיבור כמשפט, שם, הנוסחה ע"י  
ששה ערך, כאמור". ובנוסה אסמ"ת כאמור וזוהי.

(מז) עיין לאבודרהם (דל"ה) שנתן טעם לפי מנהג לונרון ואמ"ש  
שאומרים הפ' וביום השבת שהם של קרבן מוסף שבת בתפילת שחרית,  
וביו"ט ובר"ח אין אומרים הפסוקים של קרבן מוסף י"ט ור"ח לפי  
שבשבת אין מוציאין ס"ת שני למוסף, וביו"ט ובר"ח מוציאין. ור' סעדיה  
כתב שאין לאומרים לפי שאין לומר של מוסף בתפילת שחרית, וכן כתב אבן  
ירחי (המנהיג אות י"ג) ובעל המנהגות, שכספר נהגו לאומרים, וכן כ' ר"ע  
גאון עכ"ל. א"כ לפי דברי המנהיג משמע שמנהג ספרד היה לומר פסוקים אלו  
בר"ח ויו"ט ובשבת, מה שאין נוהגים עתה לומר רק הפסוקים וביום השבת  
כמ"ש. ועי' שו"ע (או"ח סו' ס"ח) שכ' שנוהגים לומר רק פ' מוסף דשבת  
אבל לא של ר"ח ויו"ט מפני שקורין בתו' בפסוקי מוסף. ולדברי הרמ"א  
שם שמוכידין גם מוסף ר"ח כדי לפרסם שהוא ר"ח, (ועי' שם סי' רכ"א  
ומ"ש המור שם) ועי' בכל בו, והט"ם) ומנהג אשכנז לומר הפ' וביום  
השבת, ובר"ח ובראשי חדשיכם, אחר האנא בכח.

(מח) המאמר הזה שוה בנוסח ארץ ישראל ואמשטרדם ולונרון, אבל

האנא בכח, ברוך שם כבוד מל"ו וכן מנהג אשכנז,  
 ובאמשטרדם אינם נוהגים לאומרן. (מט)  
 [כ] תפלת האנא בכח בלונדון מנהגם  
 לאומרה מיושב, ובאמשטרדם מעומד ובסידורי לוי,  
 ודי סולת, אינו מוזכר לאומרה מעומד ובאסמ"ת  
 מיושב. (ג)

איננו כנוסח העיקרי שבא בגמרתנו (יומא ל"ג.) שם בסידורים הוח  
 מסדר סדר. ובגמרא שם לא תמצא תיבת הוח (ובא"י נוהגים שלא להרכיב  
 בקריאה אביו הוח משום שהוח נראה כשם הויה ואומרים אביו, הוח מסדר  
 סדר) ולא תמצא ג"כ תיבת סדר אלא כך היא תגירסא אביו מסדר המערכת,  
 שם משמא דגמרא, והג"י ביומא שם שמייה (פי' דכולא  
 ישיבה דרכנן רבי מדרשא). שם בסידורים ומערכת שניה שם  
 בתלמודין מערכת שניה, שם בסידורים והפכת המש נרות קודמת,  
 ושם ביומא והפכת ה' נרות קודם, וכן בתפלת שתי נרות קודם ולא קודמת,  
 וכן קטורת קודם לאברים, וכן ואברים למנחה ומנחה  
 לתביתין ותביתין לנסכים, ונסכים למוספין.  
 זמוספין לבזיכין, ובזיכין לתמיד של בין  
 הערבים, אשר לא כן בסידורינו שמוספין בין כל אחד ואחד קודם  
 או קודמת שלא לצורך עם בפרורים שנא' וצדך עליה העולה, ובתלמוד שנא'  
 והקמיר עליה חלבי השלמים מבלי להזכיר ראשית הכתוב, ונוסח אשכנז  
 בגירסת התלמוד, רק שמוספין הוח, וסדר.

(מט) לא ידעתי למח תיקנו הכרוך שם אחר האנא בכח. כי אין  
 שום יחס ביניהן, ויפה עשו אמשטרדם שאינם אומרים אותן,  
 ואם תמצאנה אחר שמע שאומרים אותן בחשאי, מפני שבני יעקב אמרו  
 לאביהם שמע ישראל וגו' באותה שעה פתח יעקב ואמר ברוך שכמל"ו,  
 אמרי רבנן חיכי נעביד נאמרהו לא אמרו טרע"ה (הזונה שנראת כמוסיף  
 פסוק שלא אמרו משה ודבר זה אמור) לא נאמרהו יעקב סבא אמרו התקינו  
 שיאמרו אותן בחשאי (פי' כדי להבדיל בין פסוק של תורה לפסוק נוסף)  
 ולפי דעת הרוקח ה' ברכות ס' שכ"ג בשם המדרש שהמלאכים אמרו אותן,  
 ומשה תיקן שיאמרו אותן בחשאי, (ועי' דברים רבה סוף פ' ואתחנן.  
 פסחים ג"ו.) ובקדושת מוסף אומרים פ' של שמע מבלתי הבשכמל"ו, וביום  
 הכפרים שאומרים אותו בקו"ר, לפי שהם כמלאכים לובשים לבנים ולא  
 אוכלים ולא שותים, ואין בהם לא חמא ולא עון, (עי' אבודרהם די"ח  
 ע"ד), ואחר החיפוש מצאתי טעם נכון למנהג א"ו ולונדון שאומרים  
 בשכמל"ו אחר האנא בכח, ע"פ מ"ש הספרי פ' האזינו, ומנין לאומר ברכו  
 את ה' שעונין אחריו בשכמל"ו ת"ל כי שם ה' אקרא תבו גודל לאלהינו,  
 וכן היו נוהגים בימי קדם לענות בשכמל"ו בשעה שאתר מוכיר את השם  
 (יומא ל"ח:) א"כ לפי דעת המקובלים שהאנא בכח רמזו בו שם מ"ב  
 מפני זה תיקנו לומר אתריה בשכמל"ו, ותבן.

(ג) תפילת האנא בכח י"א שרבי יוחנן בן הקנה יסדה והשמות

בחרו במשנת איזהו מקומן לפי שאין בכולת מחלוקת והיא משנה ברורה. (טור ואבודרהם).

בהברייתא של ר' ישמעאל, הנוסחא בסידורי לונדון ואמשטרדם בהמדה הט', לטעון טעון אחד. ובהמדה הי' לטעון טעון אחד, וכן היא נוסחא אשכנז, ובסידורי א"י וסת"מ בשניהן כתוב לטעון טעון אחד. (נא)

מנהג לונדון ואמשטרדם לומר יה"ר מלפניך

הק' היוצאים מר"ת א"ב'ג'ו'ת'ק' הוא רומז לשם מ"ב, ויתכן כי מפני זה אמשטרדם אומרים אותה מעומד לכבוד השם היוצא ממנה, וכן כתב הכנה"ג בשווריו סי' ו"א, ולדעת המקובלים שהאנא בכח עיקר יסודו היה בעבור ששם מ"ב יוצא ממנו, (קידושין ע"א רש"י ע"ז י"ז: ד"ת עליה לשריפה) ואם התכוון בסגנונה ניכר הדבר כי המיסד תפ"ז זו יסדה רק למען הש"ץ יאמר אותה בחריקאי של הצבור, וזהו קבל ריגת עמך, ברכם, שהם, רחמי צדקותיך וגו'.

(נא) הבריותא של ר' ישמעאל תמצאה בראש ספר תורת כהנים הנקרא ספרא דבי רב (זוין 1862) וי"ל ע"י החכם וויס ז"ל, שם הנוסחא כנוסחא א"י וסת"מ, וז"ל. כל דבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל לטעון טעון אחד שהוא כענינו יצא להקל ולא להתמיר כיצד ובשר כי יהיה בו בעורו שחין ונרפא, וכתוב או בשר כי יהיה בעורו מכות אש, והלא השחין והמכות בכלל כל הנגעים היו וכשיצאו מן הכלל לטעון טעון אחד שהוא כענינו יצאו להקל ולא להתמיר, להקל עליהן שלא ידונו במתיה ושלא ידונו אלא בשבוע אחר, ע"כ, ופי' הראב"ד שם פירש טעון אחד שהוא כענינו פרט אחר שיש בו מקצת הענין הראשון הפרט הראשון הכתוב בכלל הזכיר בו מקצת הענין, והגיה מקצת כגון שחין ומכות שפרט בהם כל הענין וגו' ע"כ הרי לפניך כי הנוסח העיקרי וגם לפי פירוש הראב"ד לטעון טעון אחד ולא אחר, וכ"כ אבודרהם די"ה, כנוסחאת א"י וסת"מ, ולא ידעתי למתן הספרדים בלונדון ואמשטרדם נהרו אחר גורסא של סידורי אשכנז לומר טעון אחד, וגם על סידורי אשכנז אני תמה שעזבו הנוסחא הישנה, ובסידור עמ"י אש" (אמש' תכ"א) הנוסחא כא"י וסת"מ.

הבריתא הזאת, בכל הסידורים מתחלת ר' ישמעאל אומר ביו"ג מדות התורה נדרשת, ובמדרש השכם גורס מו"ג מדות, וכן כתב ר' סעדיה (אבודרהם שם) וכן הוא הנכון יען כשכא להזכיר בפרשות הי"ג מדות מוכיר מק"ו, מג"ש, מבנין אב, ובסנהדרין (דפ"ו) צא ולמד מיו"ג מדות שהתורה נדרשת בהן, אולי הטעם כי שם בסנהדרין ראוי להיות משלש שפי' אחת מו"ג מדות והבן.

ה' או"א שיבנה ביהמ"ק ובא"י וסת"מ נוהגים לומר קודם היה"ר המשנה של יהודה בן תימא הוי עז כנמר וגו' ובהיה"ר אומרים שתבנה ביהמ"ק. (נב) ומשלים היה"ר לעשות רצונך, ובאסמ"ת מוסיפים בלבב שלם, ונוסח אשכנז כנוסח ספרדי לונדון, רק שמוסיפין בסוף ושם נעבדך ביראה כימי עולם וכשנים קדמוניות.

(נב) המשנה הזאת שנויה בסוף פ"ה דאבות ומשלים יהודא בן תימא משנתו עם היה"ר שתבנה עירך במהרה בימינו ותן חלקנו בתורתך, ושם לא תמצא הנוסח של היה"ר שאנו נוהגים לאומרו, שם באבות שתבנה, ובנוסח לונדון ואשכנז שיבנה אשר לא בן בנוסח א"י וסת"מ שתבנה, עוד באבות שם בהיה"ר עירך, והספרדים והאשכנזים שינו וכתבו בית המקדש במקום עירך, באבות שם, משלים היה"ר עד תן חלקנו בתורתך והספרדים בלונדון ואמש' הוסיפו לעשות רצונך, באו הספרדים בא"י וסת"מ והוסיפו עוד בלבב שלם, והאשכנזים הוסיפו עוד יותר כמו שכתבתי לעיל.

קשה לדעת מי היה המשנה כל אלה השינוים, ולמה לא הביאו דברי בן תימא בצביונו וקוסתו, שני' עלינו להתבונן מה היתה דעתו של המסדר להסמיכם אחר בריתה של ר' ישמעאל, אשר לכאורה אין שייכות במזמין כאן מקומם, אם נחפש בהסידורים הקדמונים בס' ר"ע גאון וסידור הרמב"ם ובאבודרהם לא תמצא שמץ מנהו לא המשנה ולא היה"ר, וגם המשנה הזאת עצמה נלאו כל המפרשים לרדת לעומק בן תימא, המור (באו"ת בסו' א') הביאה ופירשה עד מקום שחכמתו הרחבה מנעת. והקושי מבואר לכל מעין, ועי' במדרש שמואל אוזיזה שליקט פי' הראשונים למס' אבות ומפירושהם ניכר דוחקם.

ואולי כי מי שהסמיק משנה זו לברייתא דר"י כונתו שהמשנה הזאת מרבית אל תדיון הוי עז כנמר, שלא יגור מפני איש לומר בפניו את עניו, וכל כנשר, להוציא את הרין לפעולתו ולא ילינתו, ורץ כצבי, שיברח מהחוטא, כתצבי הבורח מן הציד כן יברח תדיון מעצת תימא"ר, ובודאי שלוח דרושה גבורה כארי לשלוט על יצרו וזתו וגבור כארי. ובודאי שכל אלו הפעולות שאמרנו שיהיו לשמה ולא לשם ויהרהר וכבוד, וזהו לעשות רצון אביך שבשמים ולא יתערב במעשיו אלו שום פניה צדדית וכוח בן תימא משלים דברו בהיה"ר, יה"ר שתבנה עירך היינו הביחמ"ק ותן חלקנו בתורתך, א"כ אחרי שידענו כי ס' בן תימא היתה על תדיון לתורתו במחק שפתי, וכוח ידענו למפרע למה נממכה משנה זו לברייתא דר"י תרוש חז"ג פרות. והתורשן הוא תדיון לדמות נדון לנדון ויצא מתוך זה תדיון לאמתו. ולדעת רבינו מנחם המאורי שסיום המסכתא היונו תימא"ר נצו' תוסיפתו את"כ (עי"ש במדרש שמואל אוזיזה שם סוף פ"ה).

## קדיש בעשרה בבית הבחירה.

קדיש על ישראל, לא פורש שם אם אין מגין  
קודם הודו ובאן קודם הברוך שאמר שאז אומר  
הקדיש הגזכר כמנהג א"י וסת"מ. (נג)  
טעם שכל דבר שבקדושה אין אומרים אותו  
פחות מעשרה. (נד)

מנהג לונדון ואסמ"ת שאינם עומדים בשעת  
הקדיש אלא אם תפסו מעומד, והמנהג באמשטרדם

א"כ נוסח א"י שאומרים שתבנה ביהמ"ק העתיקו התיבה. חזאת  
ככתוב בדברי בן תימא, ור"ל שאנו מתפללים לה' כי הוא יבנה לנו בית  
הבחירה, כס"ש אם ה' לא יבנה בית שוא עמלו בוניו בנ,  
ולא כתאוסרים שיבנה וכבר ראינו שנבנה פעמים ונחרב והבן,  
וגם שם בדרך ה' בהיה"ר כתוב ושיבנה בית המקדש במהרה  
בימינו, אבל הנוסחא א"י וסת"מ ושתבנה ביהמ"ק, ואח"כ מצאתי שכ"כ  
הרב ברכי יוסף משם מוהר"ם די לונדאנו (שערי תשובה בש"ע או"ח סי'  
ס"ח ס"ק ב'), לומר שתבנה ולא שיבנה.

(נג) אם לא אמר קדיש קודם הודו מחמת שלא היה מגין עשרה  
יאמרו הודו אל נקמות, ארוסקי, ה' מלך וקודם ברוך שאמר יאמר קדיש  
(שלמי צבור דף ע"ד).

(נד) אלו הם הדברים הצריכים י', פורס על שמע, אין עוברין לפני  
התיבה, (ר"ל תפילה בציבור) נשיאות כפים, קריאת התורה, הפסרה בכניא,  
מעמד ומושב (פי' בימים הקדמונים היו נוהגין כשנושאים המת לקובר  
היו יושבין ז' פעמים לככותו ולספרו) ברכת אבלים ותנחומי אבלים  
ברכת חתנים, זימון בשם, פדיון מן התקדש (מגילה כ"ג). קדיש וברכו,  
(מס' סופרים פ"י) אין מצרפין למנין נשים ועבדים וקטנים פחות מכן  
י"ג שנה ויום אחד ולא סנודין ומומרין (וי"א אף הקראים, ועליהם  
אמרו קראים אינן מתאחזין לעולם) כי קשר רשעים אינו מן הסנין (סנהדר'  
פ"ו). אבל שאר בעלי עברה כישאל מצמרפין (כל בו סי' י"א או"ח סי'  
כ"ה ס' א' וי"ב).

וטעם שכל דבר שבקדושה א"א אותו פחות מעשרה משום שרשע  
בברכות (ד"ו). מנין לעשרה שמתפללין שאינה עמהם שאמר אלהים  
צב בעדת אל (תלים פ"ב א') וקראין אותה מנין, ע"ש  
שצריכין למנות אם יש בביה"כ עשרה בכדי לומר קדיש, (והמנהג בא"י  
שאינן מונין בשמותם אלא הם מונין אלף בית עד יוד ויש מי שמונין

## שחרב והדיינים וכל העם עומדים בשעת הקדיש. (נה)

על הפסוק ואני ברב חסדך אבא ביתך אשתחווה אל היכל קדשך בירושלך (שם ה' ה') שיש בהם י' תיבות, ופעם הדבר משום שחוששין לעין הרע, ויש עוד פסוקים אחרים שמהם קרמונינו למדו זאת ונקדשתי בחך בני ישראל (ויקרא כ"ב) תכלו מחוך העדה (במדבר מ"ז) (ועי' מגילה כ"ג:) מה להלך עשרה אף באן עשרה ולמדו תוך תוך לשבור בתוך הכאים, שנאמר וירדו אחי יוסף עשרה (הראב"ן סי' קפ"ה, כתובות ז'): וכן מצינו שכשתחנן אברהם בענין פרס, ותחנן עד עשרה צדיקים ולא בקש על מספר פחות מזה (בראשית י"ח).

(נה) עי' הרמ"א בש"ע או"ח (סי' נ"ו ס"א), שכ' ויש לעמוד בשענוין קדיש וכל דבר שבקדושה, ותבא"פ שם בס"ק ד' כתב שמתור"ל לא היה עומד לקדיש אך כל קדיש שתפסו מעומד היה נשאר עומד עד אחר איש"ר. וכן כתב השכנח"ג אני נוהג נמי כמתור"ל עי' סי' נ"ה. וכ"כ בס' כוונת האר"י ז"ל וז"ל שם מה שנראית מהירושלמי שצריך לקום בעניית איש"ר מענת הוא כי אינו מהירושלמי כמש רק חכם אחד עשאתו ע"כ, ועי' מ"ש המג"א. ובכוונת איתא שם הגה"ה, וז"ל מה שמורי ז"ל היה נוהג הוא כי בכל הקדישים של אחר העמידה דשחרית מנחה וערבית היה נשאר עומד ובשל התקבל ושל חזרת ס"ת היה עונה ואח"כ יושב עי"ש ועי' בס' נגיד ומצות, ומתור"י סרוג ז"ל כ' דקדיש ערבית של שבת יש לעמוד ע"כ ועי"ש בשערי תשובה מ"ש בזה בס"ק ד'.

א"כ באמשמרתם שחרבנים והדיינים עומדים בשעת כל קדיש וקדיש נתרו אחר שימת מור"ם, ובאסמ"ת נהרו אחר מנהג האר"י, והר' אורחות חיים כתב מיהו טוב שינוע גופו ממקומו בעת עניית הקדיש או הברכה וכן הקדושה דמיושב (וכן מנהג לונדון ואמשמרתם שמניעים גופם בשעת קדושה דמיושב).

ובנוגע למ"ש האר"י ז"ל שמה שנראית מהירושלמי שצריך לקום בעניית הקדיש מענת הוא כי אינו מהירושלמי כמש רק חכם אחד עשאהו, לא הבנתי דבריו אמו מפני שלא מצאו בירושלמי וחכם אחד עשאו נדהה דבריו, ותו כמש מאסרים שחביאו גדולי הפוסקים בשם הירושלמי ואינם נמצאים היום בירושלמי שבידינו. וידוע הוא כי כמה מסכתות והלכות נאבדו מאתנו, וכדאי הרב כמה משה ז"ל לסמוך עליו ועל עדותו מ"ש בזה. ראה במפרו דמ"ז ע"א מ"ש וז"ל ירושלמי דבר סתר לי אליך המלך וגו' ויאמר אהוד דבר אלהים לי ויקם מעל הכסא (שופטים ג' ג' י"ט כ). מכאן אמר ר' אלעזר כך עני איש יחא שמיח רבא וכל דבר קדושה בעי למיקם על רגלוהי ע"כ א"כ איך אפשר לברות מאמר כזה בשם ר' אלעזר וסמיכות מחכתוב שבשופטים שמצא ר' אלעזר להשען עליו. והכוונת, כאשר בא אהוד ואמר לעגלון מלך מואב דבר אלהים לי אליך, ויקם מעל הכסא שנתן כבוד לשם ה' בשעת ששמע שם אלהים (ועי' רש"י שם מה שפ', ועי' רות רבת פ')

טעם שנהגו לומר קדיש אחר פסוקי  
דזמרא. (נו)  
דף טז.

מנהג הספרדים לומר מזמור שיר חנוכת אחר  
מזמור אל נקמות, וכן נוהגים האשכנזים, רק  
הספרדים משמיטים הפסוק הראשון שבמזמור זה,

ד' ב"ר צ"ט, במ"ר ט"ז) א"כ גם כאשר שומעים אנחנו שם ה' מפי הש"ץ בקדיש עלינו לעמוד, ועוד אני מתפלא בדברי האר"י ז"ל כי (ממס' סופרים פ' כ"א סוף ה"ג) משמע בדברי הירושלמי, והן עונין אמן יהא שמיה רבא בכונה בעמידה ע"כ הרי שצ"ל הקדיש מעומד ובכונה, ולא כמו שכ' שחכם אחר עשאו, וצל"ע, ועו' בשו"ת של הגאון מוהר"ץ תיות ז"ל סי' ב' שאלה א' מ"ש בארוכה ע"מ שהקדמונים היו רגילים לכנות כל המדרשים והפסקות וילמדנו שנתחברו בא"י בכינוי ירושלמי, ולא דקדקו בלשונם, ומי יודע באיזה מדרש מן המדרשים אשר נאבד מאתנו, עי' בתו' (ר"ה ט"ז): ד"ה כדי לערבב הששן, ובמור (או"ח סי' תקפ"ה) הביאו בשם הירושלמי בלע המות לנצה וגו' ודבר זה לא נמצא בירושלמי ומביא שם דוגמאות כאלו לאין מספר עי"ש ועי' בבלי (סנהדרין ד"ס.) ועומדין מנלן אר"י בר אמי דאמר קרא ואהוד בא וגו' והלא הדברים ק"ו וגו' ישראל ושם המפורש על אחת כמה וכמה ע"כ.

(נו) מצאתי להרב שבלי הלקט סי' ה' שהביא בשם הגאונים וז"ל מפני מה מקדישין במקום שדורשין שם פסוקים לפי שאין כל תיבה ואות שבתורה שאין שם המפורש יוצא מהן מה שאין אנו יודעים לכך נהגו לקדיש ע"כ. ושם תמצא טעם למספר הקדישים הנאמרים בג' התפילות שחרית מצה וערבית, וז"ל לפיכך אחר פסוקי דזמרא סמוך לברוך הבוחר בשיר ובזמרה מלך אל תי העולמים יקדישו פעם אחת לפי שכבר סיימו את המצוה של פסוקי דזמרא, ועכשיו יתחיל האחרת שהוא ק"ש בברכותיה, ושם יפסיקו לפסוק צדקה או לדבר אחר או שם יעבד עליהם מעכב מלקרא את שמע ויצאו בלא קדיש, לכן נתקן הקדיש אחר פסוקי דזמרא, וקדיש אחר יאמרו אחר סיום כל התפילה שכך היא מצוה בפני עצמה, ואינה מתעברת במה שיאמר אחריה, וקדיש אחר יאמרו אחר קריאת התורה מפני שקריאת התורה בעשרה מצוה בפ"ע היא, וקדיש אחר יאמרו אחר סדר קדושה מפני שגם היא מצוה בפני עצמה וגו' וקדיש אחר יאמרו אחר קריאת מזמור או פרק או אגדה או משנה וגו' כמו שאמרו בסופה עלמא אמאי מקיים אקדושא דסידרא ויהא שמיה רבא דאגדתא, וקדיש אחר יאמרו אחר אשרי במנהג מפני שהוא מצוה בפ"ע וגו' וקדיש אחר יאמרו אחר ברכת של ק"ש של ערבית מפני שתפלה של ערבית רשות ושם יצא אדם מביה"כ אחר שגומרין הברכות של אמת ואמונה ולא יתפלל י"ה ונמצא יוצא בלא קדיש, וקדיש אחר של אחר תפיל' ערבית שכבר נשלמה התפילה ע"כ.

ומתחילין מארוממך יי' כי דליתני ובחנוכה מתחילין  
מראש המזמור כנהוג. (נו)

(נו) המזמור הזה לא נמצא בשום סדור קדמון. וגם הפור והשו"ע לא הזכירוהו (רק בסימן קל"ג כ' חטור לאומרו בחנוכה). ובאמת שאין שום שייכות לאומרו בכל יום. וכבר הגר"א כ' שא"א מזמור זה ולא שאר פסוקים בעבור לא קודם ולא אחר החפילה. לכד שיר של יום א"א שום מזמור (מקור הברכות בסידור ר"ע גאון דף 114). והרב פנים מאירות בח"א כתב שאין לאומרו בכרי שלא להטריח על הציבור יותר מדאי עי"ש, ולדעת בעל הגיון לב שנהגו לאומרו מימי ר' יצחק לוריא ז"ל עפ"י כתביו, ע"כ. ואני לא מצאתי קעת אופא כתב האר"י זה. שנית שאין דעתי צוחה מהשערה זו, כי בסידורי אמשטרדם הקדמונים סווכר המזמור הזה לאומרו, רק להשמים הפ' הראשון כמו שכתבתי מפני שאין לו שייכות כו"ע לאומרו בכל יום ורק בחנוכה אומרים אותו, ועוד כי בלונדון ואמש"ם לא נהרו אחרי דברי האר"י כלל בשום מנהג ממנהגיו. וראיתי בסידור אוצר התפילות דף 180 שם בתיקון תפלה, כתב וז"ל לא נודע מתי תיקנוהו המזמור הזה וגו' ובסידורי הספרדים והתמנים (מלבד בשבת) איננו ועכ"פ א"א להקדים זמן אסיפתו לתוך כרר התפלה יותר מבמאה וארבעים שנה עכ"ל בזה יסלח הרב הנז' כי שגה בזה. א) כי בסדורי הספרדים נמצא בין בחול בין בשבת. ב) במ"ש רק כמאה וארבעים שנה תיקנוהו, גם בזה טעה בחשבונו, כי בסידור היומי הנדפס באמשטרדם בשנת ה'ת"י ע"י המדפיס עסויאש זאת אומרת מזה שני מאות ושבעים ואחת שנה שמה נמצא המזמור הזה ומתחיל מארוממך ה'. וגם בסידור הנקרא סדר התמיד כמנהג קארפינראץ נדפס באוינגיון מזה מאה ושנים וששים שנה, תמצאתו המזמור הזה.

והרב ר' דוד אבורהם כתב בדף ס"ד וז"ל וכל שמנת ימי חנוכה אומרים לאחר התפלה במקום תפלה לדוד מזמור שיר הנכת הבית לדוד וגו' ובשבת חנוכה אימר מזמור אחר יושב בסתר, ואם הוא ר"ח וחנוכה קורין תחילה ברכי נפשי ואח"כ מזמור שיר חנוכה דתיר ושאינו תירד תדיר קודם עכ"ל ומנהג הספרדים בלונדון ואמש' הוא כן. רק שגם בזמירות אחר מזמור אל נקמות אומרים אותו עם הפסוק הא' כמ"ש ל'. ואומרים אותו בכל לילות חנוכה אחר שאמר הנרות הללו, וגו'.

ומנהג הספרדים בא"י, כתוב בחשו' ויקרא אברהם או"ח סי' כ"ח שנהגים בעיה"ק צפת לומר מזמור שיר חנוכה בשעת הכנסת הס"ת קודם מוסף, וברכי נפשי אחר מוסף כמו בכל ר"ת, וכן אומרים בכל ר"ח בית יעקב ושיר של יום קודם מוסף אחר ובא לציון וכמנהג עיה"ק ירושלים שתובא בחשו' חסד לאברהם אלקלעי או"ח סי' כ"ו, ועי' בחשו' שמו משה או"ח סי' י"ד מ"ש על דברי השכנת"ג בסו' זה ולעיל בסו' קל"ב שהובא בבאה"ם שם סק"ז לענין קדימת מזמור שיר חנוכה לשיר של יום (עי' ארץ תחיים דמ"ה).

שוב אשוב בראש דברי כי השערהי אודות המזמור הזה שנכנס

## השמים מספרים, לעושה אורים.

ובו ב' סעיפים

[א] בלונדון ואמשטרדם מנהגם לומר מזמור השמים מספרים כבוד אל בכל יום, ובא"י וסת"מ מזמור אלהים יחננו (תהלים ס"ו) ואין כן מנהג אשכנז, דק בשבת וי"ט אומרים מזמור השמים וגו'. (נח)

בס' תפלתינו (וללאו האחרונים למצא טעם הדבר, עי' סדור רשב"ך ד"ח:), ובס' סדור המנהגים, ומעמס אינם ערכים לחיד), ולפע"ד כשהכניסוהו בספרי התפלות היה בכדי שיאמרוהו בחנוכה. והאחרונים, בהמשך הזמן חשבוהו שהוא אחר מכלל המזמורים הנאמרים בכל יום, ובכונה השמיטו הפ' הראשון להסיר מעליהם תלויותם כי מה להנכת הבית בכל יום, והפלא הוא כי לא תמצא בו אף רמז להנכת הבית חוץ סוף' הא'.

(נח) ראה זוהר פ' תרומה דקל"ז שמזמור השמים מספרים וגו' לאמרו רק בשבת קודם ברוך שאמר יש לו סוד גדול, ולפי ס' הרב שלמי ציבור דס"ו בשם קוהר"ם זכותו לאמרו גם בחוה"מ במקום מזמור אלהים יחננו (ואין כן נוהגים באסמ"ת) ועי' ב"י בטור אור"ח ס' נ"ו בשם אורחות חיים שזה המזמור נאמר רק בשבת ולא בתוך ימי השבוע. והב"י כתב שם שהאנשים הנוהגים לאמרו גם בחול יאמרו אותו, א"כ מנהג אסמ"ת נגדרו אחרי זוהר והאורחות חיים, ואמשטרדם ולונדון כדעת הבית יוסף, ומעם שבאסמ"ת אומרים אותו בשבת ויום טוב, לפי שבו נאמרו שבת תורה, ובשבת ניתנה תורה, וביו"ט לפי שנזכר בו ענין המאורות והיו לאותות ולמועדים, ובימים נוראים לפי שנאמר בו שגיאות מי יבין, ונקיתי מפשע רב (ראה סידור זכור לאברהם אלנקאר ליוורנו) ודעת הרב אבודרהם בדו"ד כ' שאין מנהגנו לאמרו אלא בשבתות וי"ט, עכ"ל מורה שבספרד כן היה מנהגם ואין לונדון ואמש' נהגו לאמרו גם בחול? ובנוגע למנהג א"י וסת"מ שאומרים המזמור אלהים יחננו, מפני שיש בו שבעה פסוקים כנגד ז' קני מנורת, ומ"ם תיבות כנגד גביעיה, כפתוריה, פרחיה, ונרותיה, והקורא אותו נחשב כאילו הליק המנורה בביהמ"ק (עי' עבודה שבלב בס' תפילת החדש) והמקובלים כותבים מזמור זה על קלף בצורת המנורה וקוראים כל המזמור. ויש מקומות שנותנין לומר בכל יום מימות העומר המזמור אלהים יחננו מפני שיש בו מ"ם תיבות חוץ מן הפסוק הראשון והם כנגד מ"ם ימי העומר, ועוד יש בו ז' פסוקים חוץ מן הפסוק הראשון, כנגד ז' שבועות, ובמקצת מקומות אומרים אותו בכל יום מפני שנקרא מזמור המנורה צמם יש בו מ"ם תיבות כנגד מנין הגביעים וגו', כיצד גביעים כ"ב, פרחים

[ב] בלונדון ואמשטרדם אומרים מזמור לרוד  
ברכי נפשי (תהלים ק"ג) ובאסמ"ת אין מנהגם לאומר  
שכן צוה האר"י ז"ל. (נט)

## ברוך שאמר, מפחדך סמרי.

ובו ד' סעיפים

נוסח הברוך שאמר שמצאתי בסרור כ"י לשלש רגלים,

מנהג קדמון בקורפו".

ברוך שאמר והיה העולם, ב"ה, ברוך אומר  
ועושה, ברוך בורא בראשית, ברוך גוזר ומקים, ברוך  
דן יחידי לכל באי עולם, ברוך הוא, ברוך המרחם על  
הארץ, ברוך המרחם על הבריות, ברוך והוא נאחד ושי  
ישיבנו, ברוך הוא, ברוך זן ומפרנס לכל, ברוך חי לעד  
וקיים לנצח, ברוך טוב ומטיב לכל, ברוך יחיד בעולם;  
ברוך הוא, ברוך כבודו ממקומו, ברוך לא יעף ולא  
יגע אין חקר לתבונתו; ברוך הוא, ברוך מעביר  
אפלה ומביא אורה, ברוך גותן ליעף כת, ולאין אונים  
עצמה ירבה; ברוך הוא, ברוך סומך נופלים רופא  
חולים ומתיר אסורים, ברוך עושה גדולות עד אין  
חקר ונפלאות עד אין מספר; ברוך הוא, ברוך פודה ומציל,  
ברוך פועל ישועות בקרב הארץ, ברוך צדיק וחסיד ככל  
הדורות; ברוך הוא, ברוך קרוב לכל קוראיו באמת,  
ברוך רם ונישא, שוכן עד וקדוש שמו; ברוך הוא, ברוך  
שאינ לפניו לא עולה ולא שכתה, לא כזב ולא מרמת,  
לא משא פנים ולא מקח שוחד.

פ', כפתורים י"א, נרות שבעה ס"ה ס"ט ופ' ראשון יש בו ד' תיבות  
מלקחיה ומחתותיה, מלקחיה תרי, ומחתותיה תרי, (עי' אבודחם דכ"ז:).  
(נט) ובספר הצקרא תמונות תחינות תפילות.  
(סרור נוסח ספרד הנדפס בבומבייגו ש' 1484) לא תמצא שם תוספת  
הצובר ואחרי ארוסמך אומר יו' שלך כמנהג א"י ומת"ם.

- לשבת : ב"ה ברוך המנחיל מנוחה לעמו ישראל ביום שבת קו' .  
 לפסח : ברוך שנתן לנו את חג המצות הזה .  
 לשבועות : ברוך שנתן לנו את יום חג השבועות הזה .  
 לסוכות : ברוך שנתן לנו את יום חג הסוכות הזה .  
 לש"ע : ברוך שנתן לנו את יום שמיני חג עצרת הזה .

ברוך הוא, ברוך תמים בכל דרכיו, ככתוב, האל תמים דרכו אמרת יי' צרופה מגן הוא לכל החוסים בו ויברכו שם כבודך ומרומם על כל ברכה ותהלה כי יי' אל עליון נורא מלך גדול על כל הארץ, כל הארץ ישתחוו לך ויזמרו לשמך עליון סלה ; ברוך אתה יי' אמ"ה האל המלך אב הרחמן המהולל המשובח והמפואר בפי עמו ובלשון כל חסידיו ועבדיו, ובשירי דוד עבדך נהללך יי' אלהינו ונשבחך ונפארך ונרוממך ונמליכך ונקדישך ונעריצך ונזכיר את שמך מלכנו אלהינו יחיד חי העולמים, מלך משובח ומפואר לעדי עד לנצח. ברוך אתה יי' מלך מהולל בתושבחות.

(התיבות הקטנות שבאו ביניהם, כן מצאתים בהכת"י העקרו) ?

[א] מנהג לונרון ואמש' לומר הברוך שאמר הארוך, ובאסמ"ת הקצר בן פ"ז תיבות. (ס)

(ס) הברוך שאמר הארוך, או הקצר לא נודע מי תקנו, והביאו הסו"ר באו"ח סי' נ"א, והט"ז כתב שם שבב"ח זה תיקנתו אנשי כנה"ג ע"י פתקא דנפל מן שמיא ומצאוהו כתוב בפ"ז תיבות, המאמר הזה נתן יד ללצים ולמלגלים, והאמת כאשר באו אנשי כנה"ג לתקנו בתרי ללקום שושנים מן התלמוד כאשר אבאר להלן, עשרה ברוך שאמר כנגד עשרת הדברות, או י"ג כנגד י"ג סרות, מה עשו לקחו כל הברכות והניתו אותם בקופסא והוציאו מהם עשרה או י"ג, ואלה שיצאו נחשב בעיניהם כאילו נפל פתקא מן שמיא, והיה הרבר בעין גורל כמו שנאמר עפ"י הגורל נתחלק הארץ, (ראה תשו' גאוני קרסאי סי' ס', ובסי' רשב"ן ד"ו) והר' שו"ר בתולדות הקליר הכריע שאחד מן הפייטנים יסדו, ופלא כי נעלם ממנו דברי ס' והיכלות דר' ישמעאל והסו"ר, וי"א כי אחד מהגאונים

[ב] הַבְּרִיּוֹת מִנוֹקֵד כֵּן, וּבִאֲסַמְ"ת מִנוֹקֵד כֵּן  
הַבְּרִיּוֹת. וּבִסְיֻדוֹרִים קִדְמוֹנִים מִנוֹקֵד פְּעָמִים כֵּן,  
וּפְעָמִים כֵּן, וּבִאֲמִשְׁטָרְדֵם מִנוֹקֵד כֹּאֲ"י, וְכֵן מִנוֹקֵד  
בְּסִי לֹוִי וְלֹא בְּסִי דִי סוֹלָה. (סא)  
[ג] בְּרוּךְ חַי הָעוֹלָמִים בְּצִירִי, וּבִאֲסַמְ"ת בַּפֶּתַח,  
וְכֵן בְּבִרְכַּה הָאֲחֵרוֹנָה שֶׁל בּוֹרָא נַפְשׁוֹת. (סב)

הַקְּנוּהוּ (רֵאָה בֵּאוֹת הַפֶּלֶה ג), וְר' מֹשֶׁה גֵּאוֹן אָמַר דְּמַעְיִיל לִכְנוּשָׁחָא  
וְאִשְׁכַּח צִיבּוּרָא דְקָרִי פְּסוּקֵי דּוּמְרָא אוֹמֵר בְּרוּךְ שְׂאֵמֵר וְחוֹתֵם מִהוּלָּל  
בְּתַשְׁבְּחוֹת וְעִי' בְּזוּהַר פ' וְיִקְהַל דָּף רִש"ו מִזְכִּירוּ בְּשֵׁם שׁוֹר וְפּוֹמּוֹן, כֹּא  
זֵרָאָה אִיךְ אִיזָה מַחֵם שֶׁל אֱלוֹ הַבְּרִכּוֹת מְזוּכָרוֹת בְּתַלְמוּד, בְּרוּךְ שְׂאֵמֵר וְהִיָּה  
הָעוֹלָם מְזוּכָר (סְנֵהֲדִרִין ק"ה, סוֹפֵה ד"י, חוֹלִין ס"ח): בְּרוּךְ אוֹמֵר וְעוֹשֶׂה,  
גּוֹזֵר וּמְסַיֵּם, עוֹשֶׂה בְּרֵאשִׁיּוֹת (בְּרִכּוֹת ד"ד, שֵׁם נ"ז): בְּרוּךְ מֵרַחֵם עַל הָאָרֶץ  
(מִתְנִי' תְּעִינֵת ד"ג), וְשֵׁם הוֹבֵאָה בְּשֵׁם בְּרוּךְ אַתָּה יי', וּבְגַמ' שֵׁם מ"ז  
הַזּוֹכָרָה כְּמוֹ שֶׁהִיא בְּסְדוּרִים, וְנִרְאָה הַדְּבַר בְּרוּר כִּי הַמְלַקֵּט לְקַטֵּם מִתְּחִלְמוּד  
וְחִיבָרֵם לְגוֹף אַחֵר, וְלִפִּי ס' רִש"ל (רֵאפֵּאפּוֹרֵט) בְּתוֹלְדוֹת הַקְּלִיר שֶׁהִב"ש  
הוּא פּוֹמּוֹן (כֶּס' הַזּוּהַר) וְאוֹמֵר שְׂכוֹנֵת הַמִּסֵּד הִיָּתָה שְׂאֵחַר סִיוֵם כֹּל מֵאֵמֵר  
הַמִּתְחִיל בְּבִרוּךְ, יַעֲנֵו הַקְּהַל בְּרוּךְ הוּא כְּמוֹ אַחַר וְהִיָּה הָעוֹלָם וְכֵן יַעֲנֵו  
הַקְּהַל אַחַר וְהִיָּה הָעוֹלָם וְגו', וְכִס' יוֹחֲסִין כֹּתֵב כִּי שִׁבְתָּ הָא' שֶׁל מִינֵו  
הָרִישׁ גְּלוּתָא בְּכֹל הִיָּה הַחֹזֵן מְשׁוֹרֵר בְּרוּךְ שְׂאֵמֵר וְהִיָּה הָעוֹלָם וְהַבְּחוּרִים  
עוֹנִים ב"ה, אִךְ בִּס' שְׁבַט יְהוּדָה מְסַפֵּר, אִיךְ הַחֹזֵן מִתְחִיל ב"ש וְרֵאשִׁי וְשׁוֹ  
עֲנֵו בְּרוּךְ אוֹמֵר וְעוֹשֶׂה, וְגו', אִךְ בְּשַׁעַת הַתְּפִילָה לֹא שִׁרוּ אוֹתוֹ רַק אֲמַר  
אוֹתוֹ בְּבִרְכַּה שְׁלֵמָה (עֵינִי עֲבוּדָת יִשְׂרָאֵל דָּף נ"ה, כֹּל בּו סו' ד') וְעִי'  
הָרִישׁ בְּבִרְכּוֹת דל"ב, וּבְסְדוּר ר"ע גֵּאוֹן (פְּרוּמְקִין) תִּמְצָא אֵת נּוֹסַת הַב"ש  
בְּשִׁנּוּי קֶצֶת, וְנוֹסַתָּא רַמְב"ם לְכֹל הַשְּׁנָה קְרוּבָה לְנוֹסַתָּאנּוּ, וְלֹא יִדְעָתִי  
לְמַת הַרְמַב"ם הַשְּׁמַיִם הַבְּרִכַּה בְּרוּךְ עוֹשֶׂה מַעֲשֶׂה בְּרֵאשִׁיּוֹת וְחִמְצָא שֵׁם שׁוֹנִיָּם  
אַחֲרֵים בְּב"ש בֵּין נּוֹסַת סְפָרַד וְאִשְׁכְּנּוּ, מִד' אֲבוּדְרָהֵם, וּמִמְנוּחָהֵם"א כֹּלל תְּפִי'  
סו' צ"ג, שֶׁהִב"ש שֶׁל פ"ז תִּיבּוֹת מְיוֹסֵד עַל הַפְּסוּק רֵאשׁוּ כֹתֵם פ"ז עִש"י  
הַקְּבֵלָה, וְעִי' לַהֲשֵׁל"ה ז"ל, וְכַמּוֹבֵן שְׁבִאֲסַמְ"ת נִחְרוּ תְּמִיד אַחַר מִנְהַג הָאֲרִיִּי  
וְאוֹמְרִים הַב"ש שֶׁל פ"ז תִּיבּוֹת, וְכֹלֵם מְנַגֵּיִם אוֹתוֹ בְּכִיגוֹן מְיוֹחֵד.

(סא) תְּבִרְיוֹת בְּשׁוֹא תַחַת הַבֵּית הוּא יוֹתֵר מְדוּיָק כְּמַשְׁקֵל שְׂמֵלַת  
בְּל"י שְׂמֵלוֹת בְּל"ר, וְהַפְּרִ"ח אוֹ"ח ג"א כֹּתֵב שֶׁצ"ל הַבְּרִיּוֹת, וּבְסִיֻּדוֹר שֶׁל  
הַתִּימָנִים הַגְּדַפֵּס בִּירוּשָׁלַם הַנְּקָרָא תְּבֵלָאֵל בַּהַפּוֹ' הַנְּקָרָא עַץ הַיָּים דְּש"ו נִתַּן  
כֹּלל בִּזָּה כְּשִׁבְרִיּוֹת סְמוּכָה לְבַתְּמוֹת, תְּבֵא בְּחִירִיק תַּחַת הַבֵּית, וְכַשְׁתִּיא  
סְמוּכָה לְבֵן אֲרַם מִשְׁפַּטָּה בְּשׁוֹא, וְלֹא יִדְעָתִי מֵאִיֵן כֹּא לֹו כֹּלל זֶה לְכֹל הָאוֹפְנִים  
בְּסְדוּרִים מִנוֹקֵד בְּשׁוֹא, וְכֵן הוּא כֹּלל סְדוּרֵי אֲמִשְׁטָרְדֵם הַעֲתִיקִים וְהַתְּרַשִׁיּוֹם  
וּבְסִיֻּדוֹר תְּמוֹנּוֹת תְּחִינוֹת הַפּוֹ' הַבְּרִיּוֹת הַבֵּית בְּחִירִיק.

(סב) בְּסִיֻּדוֹר רַב סְעָדִיא גֵּאוֹן מִנוֹקֵד חַי הָעוֹלָמִים בַּפֶּתַח, וּבְסִי'  
ד"ע גֵּאוֹן בְּצִירִי, וּבִאֲבוּדְרָהֵם דָּף מ"ז ע"ג כ' בִּישְׁתַּבַּח בְּצִירִי. ע"ש וַיִּשְׁבַּע

[ד] מנהג לונדון ואמשטרדם שמוסיפים בב"ש, בשבת, ברוך המנחיל מנוחה לעמו ישראל, בסוכות ברוך שנתן וגו' את חג הסוכות הזה, וכן בפסח בחג המצות הזה, בשבועות את חג השבועות הזה, בר"ה את יום הזכרון הזה, בכפור את יוה"כ הזה. (סג) ובא"י וסת"מ אין שום הוספה.

בתי העולם (דניאל י"ב ז') ושם ברוך י"ד ע"ד בב"ש כ' ומה טוב לומר חי העולמים כלשון הכתוב בתי העולם כי הוא חיים וקיומם, ואם נפשך לומר שהוא חי וקיים בשני העולמות העוה"ז והעוה"ב טוב הוא ע"כ, ובמחזור קטן, נוסח ספרד לר"א אלנקאר (נדפס ליוורנו ש' 1808) בב"ש הביא שהנוסחה חי העולמים פירוש מחיה העולמות ויש ס' חלוקות אם קול חי פתוחה, או צרויה, וראיתי בספר כף ונקי שהביאם הרב לומברוון בפ"י המקרא והתו"ט בסוף תמיד שהם מבני צרויה והר"א קים שניהם, ועשה פשרה ביניהם, בב"ש בצירי ובישתבח בפתח, והגאון ברכ"י מסיק סרנגיתא בפתחתא, וכ' שהתו"ט חזר בו בסוף ימינו ע"ש והרואה דברי אבודרהם שלא פשר בדברי, וכונתו היא שנושא פנים לשתי הסכרות חי בפתח או חי בצירי ע"ש, ור"ש ארקוליוסי בס' ערוגת הנושם נקרו בצירי, וכן דעת הרמב"ם בהמורה ח"א פ' ע"ב ועי"ש בפו' ר' ש"ט ועי' בריש פ' ס"ה, ועי' בכוזרי מאמר ד' סו' ג' שדעתו בצירי, ועי' שד"ל בהמשתל (בראשית ט"ב ט"ו), ודעת הגאון יעב"ץ בסידורו בפתח, וכן הוא נוסח תימן, ועי' להר" אבן ספיר ת"א דנ"ו הויכות שהיה לו עם אנשי תימן בהיותו שם, ולבסוף הודה להם שצ"ל בפתח, וכן מנוקד במחזור רומא, ובסדר ספרד הנקרא תמונות תחינות תפלות (בוטהריני 1884) חי בפתח. וראיה להספרדים שבאסמ"ת שמבטאים חי בפתח היא הנכונה ראה איכה רבתי עה"פ מה יתאונן אדם חי אמר ר' ברכיה מה יתאונן על חי העולמים, ובקהלת רבתי פ' ז' עה"פ והחי יתן אל לבו זה חי העולמים שהוא משלם שכר לבר נש על כל פסיעה ופסיעה בגמ"ח (עי' אוצר התפילות דף 190 בעיון תפילה) ועי' בס' עיקרי הד"ט שהביא משם הישרש יעקב לאומרו בצירי, נתרב תפלה לרוד העיד שכביה"כ בית-אל בירושלם שמתפללים עפ"י כוונת האר"י אומרים בצירי.

(סג) באבודרהם די"ד הביא שם נוסחאות של הברוך שאמר בהזדמנות שונות, ושם בסדורי לונדון ואמש' המצא כי הנוסח הנהוג להוסיף בשבת הוא טעם כמו שהביא אבודרהם, ואודות ההגים, לפי נוסח אבודרהם צותן לנו נוסח אחר קצר ויפה ברוך שנתן סועדי שמתה לישראל, וכן אינו מזכיר ואת יום טוב מקרא קו' הזה כמו שנהגים עתה בלונדון ואמשטרדם, ובר"ה, הנוסחה היא כן, ברוך אשר נתן את יום הזכרון הזה לעמו ישראל, וגם שם אינו מזכיר את יו"ט מק"ק הזה. ובויה"כ הנוסחה היא כן, ברוך המנחיל מנוחה ופליחה וכפור הועה לעמו ישראל, ופי' שם שמתל.

## אחיזת הציציות, בניי לתלפיות.

טעם שאוחזין שתי הציציות בשעה שאומרין ברוך שאמר, וכשאומר מלך מהולל בתשבחות מנשקין אותם, לפי שבברוך שאמר מוזכר י"ג פעמים ברוך בלי הזכרת שם הוי"ה ואין ברכה בלי הזכרת ה' (ברכות י"ב) על כן אוחזין שתי הציציות שיש בהן ט"ז חוטין ועשרה קשרים בין הכל כנגד מספר הוי"ה, ומפני זה מנשקין הציציות בחתימה שהוא הרומו למספר ובו נעשה השם ומלכות (אוצר כל מנהגי ישורון

תועה הוא שם דבר ורצונו לומר כפרת התעות, וכמו לדבר אל ה' תועה (ישעיה ל"ב ו.) עכ"ל.

נתבונן מה חמה השינויים שבין נוסח לונדון ואמש', ובין נוסח אבודרהם, בלונדון ואמש', מזכיר המאורע תחילה שהוא המנחיל מנוחה ואח"כ לעמו ישראל, ובשאר החגים מזכיר בראשונה לעמו ישראל ואח"כ המאורע, ובאבודר', לעמו ישראל בכל ההזדמנות מזכירו בסוף, ומה שאבודר' אינו מזכיר את יו"ט מק"ק הוה מכיון שאומר שנתן פועדו שמתח לישראל, שוב אין צריך לתזכיר את יום מק"ק הזה, ובלונדון ואמש' נהנו אחרי הנוסח של תיעלת ויבא ששם מוזכר שניהם חגג ויו"ט מק"ק.

והשינוי היותר מוזר הוא ביוה"כ, כי בלונדון ואמש' מזכירו בכל החגים, ובאבודרהם ברוך המנחיל מנוחה וגו' וכפור תועה, אעפ"י שעפ"י הדקדוק תוא מדויק שהוא שם דבר, כמו מנוחה, סליחה, נקט ג"כ תועה, אבל להתחמון השופעים יראה להם חלילה שכפור עצמו הוא תועה, וכמת החמירו רז"ל בפרט בתפלות לבטות הדברים כחקנן ולא יהיה תחלת

לתהלה ושלא יהיה לחתיבה הרבת פנים, ותפלא תוא כי במדורים הקדמונים

שנדפסו באשמשרדם לא תמצא נוסח זה כו"ע ולא ידעתי מאין אביא אבודרהם נוסח זה, וכחפשי מצאתי סדר ישן מנהג קארפאנפראץ לג' דגלים (נדפס באשמשרדם ש' תקי"ט) דקל"ו באחד מהפיוטים לנבילת לולב וז"ל ויום זכרון תרועה, ויום כפור תועה, וסוכה בארבעה, צמתים נבחרים, ערבים בסדר, ועץ עבות נהדר, ופרו עץ הדר וכפות ותמרים, ותמצא שגם מותר"ש בן גבירול באזהרות לשכונות ליום א' כתב ויום זכרון תרועה, ויום כפור תועה, וסוכה וארבעה צמתים נבחרים. מכאן נראה שכן היתה נוסחתם הישנה, ע"כ.

ובמדורי אסט"ח נדפסו השתי נוסחאות של תכ"ש, והברוך שאמר הארוך תוא בנוסח לונדון, רק שבלונדון בשבת אומרים מנוחה, ובאסט"ח חשבת.

דף 157). וטעם שאוהזין הארבע ציציות לפני ק"ש, כשמגיעין למהרה מארבע כנפות, ואוחזים עד ודברין חיים וגו' לעד ולעולמי עולמים. (סד)

טעם שנקראו המזמורים של אחר ברוך שאמר עד ישתבח, פסוקי דזמרא. וגם נאסר לנו מלהפסיק בדיבור משיתחיל ברוך שאמר עד סוף י"ח ואפילו לצורך מצוה. (סה)

(סד) זהו לפי מנהג א"י וסת"מ. ובלונדון ואמ"ש מנהגם לשלש הציציות בואמונתו לעד קימת, אבל הכאה"ט באו"ח (סו' כ"ד ס"ק א') כתב משם האר"י ז"ל והיו הציציות בידו עד שמגיע לנאמנים ונחסדים לעד. ואז ינשק הציציות ויסירם מידו עו"ש.

טעם אחיזת הציציות בקריאת שמע עי' להב"י (סו' כ"ד) ד"ה כתב בעל העיטור ואותם שמקבצים הציציות בשעת ק"ש וגו' כ' בהגמ"י ספ"ג במדרש שוח"ט יש בהא דכל עצמותי תאמרנה אמר דוד לפני הקב"ה אני משבחך בכל אבריו וגו' עד ידו שמאלית בה אני קושר תפילין של יד ובה אני אוהז ציצית בזמן ק"ש, בחזה אני משים הציצית כנגד לבי בזמן שאני קורא ק"ש שנאמר והיו הדברים האלה על לבך וגו' מכאן ראיה שמצוה לאחוז הציציות בידו השמאלית כנגד לבו בזמן ק"ש עכ"ל ועי' שם מ"ש משם המרדכי סוף פ' לולב הגזול. ומדברי אבודרהם בדיני ק"ש משם ר"ן גאון עו"ש.

(סה) ואתה דע לך כי מן הארץ ועד לרקיע אין שם מקום פנוי אלא הבל מלא גדודים והמונים יש מהם טהורים ובעלי חסד, ויש למטה כמה בריות טמאות מזיקות ומקטרגות וכולם עומדים ופורחים באויר ואין מן הארץ עד לרקיע מקום פנוי אלא הכל מלא המונים המונים טהם לשלום, מהם למלחמה, מהם לטובה, מהם לרעה, מהם לחיים, מהם למות, ועל דבר זה מיוסד שיר של פגעים יושב בסתר עליון וגו' כי הוא יצילך מפת יקוש, באברתו יסך לך לא תירא מפתר לילה, מדבר באופל יהלוך, כי מלאכיו יצוה לך וגו' וכל המתנות האלו בין השמים והארץ דוגמא ההולך בדרך במקום סכנה, כך תפילתו של אדם עוברת בין אלף הכתות ועולה לרקיע אם יש בו זכות לא יפגעו בו לסטים בתפלתו, ואם אין בו זכות כמה פגעים ומשחיתים פוגעים בהם בדרך לפיכך על דרך זה תיקן דהמע"ה הזמירות כדי לפנות דרך לתפלה לעבור כי כל אותן הכתות הן כמו ענן מעכבים לעלות התפלה ועי' אמר הכתוב סכותה בענן לך מעבור תפלת, וכשבא דהמע"ה והתקין הזמירות בהיות אדם מסדר אותן הזמירות אני מסתלקים והולכים להם אותם המשחיתים והמעכבים ונקראן זמירות מלשון סומר שנאמר וכתת הולולים במזמרות ועי' אמר דוד הע"ה זמירות היו לי חקיד בבית מגורי כלומר באותן המקומות שאני תייתי מתיירא

## באמשטרדם נוהגים שאין אומרים מזמור לתורה בשבת ויו"ט חוה"מ של חג המצות, ערב פסח ועיוה"כ, ובלונדון מנהגם לאומרו בערב פסח ועיוה"כ, וכן המנהג בא"י וסת"מ. (סו)

בדרך והנה לי פחד ומגור אותם הזמירות כורתים אותם וחברתים ולפי דרך זה נאמר ברן יחד כוכבי בוקר ויריעו כל בני אלהים וענין רנה הם הזמירות הנאמרים בבוקר ואז יתפזרו ויתנוקעו כל בעלי דין הקשה הנקראים אלהים ולשון יריעו מלשון רועה התרועעה הארץ לכן צריך לזוהר שלא לדבר בין הזמירות הללו עד אחר תפוי ו"ח ולכוון מחשבתו כראוי שלא יתעכב תפוי וגו' (עי' משה משה דמ"ג: סו' ג"ד).

(סו) המזמור לתורה (תלים ק') היה נאמר בביהמ"ק להודיה לאומרו על זבחי תודה, (רש"י שם) ונתקן לאומרו בתפלותנו בנגד קרבן תודה, ולפי דברי קדמונינו (בב"ת י"ד): שדוד כתב ס' תהלים ע"י עשרה זקנים, אדה"ר, מלכי צדק, אברהם, וע"י משה פי' רש"י שם תפלה למשה (שם צ') וכל אחד עשר מזמורין כסדרן) כי משה רע"ה יסרו, ואחריו בא דוד המלך ע"ה ותיקן ברכת הוראה בציבור שנאמר ברכו את ה' ואמר אודה ה' בסוד ישרים ועדה ואין עדה פתוח סו' (מהגוי' סוף פ"ק סנהדרין) ויש במזמור הזה כנגד ד' שצריכין לתודות (ברכות ל"ב) ואף אם כל הקרבנות בטלין ברכת תודה לא בשלה (מ"ר פ' צו פ"ט. ושם אמור ס"פ כ"ז, וסדרו רשב"ן אות מ').

עיון שו"ע (ג"א סעיף ט'), כתב מזמור לתודה יש לאומרו בניגונה שכל השירות עתידות לבטל חוץ ממזמור לתודה (משם האו"ח בשם ר' נתן) ומור"ם שם בהגה"ח כתב ואין אומרים מזמור לתודה בשבת (לפי שאין תודה קריבה בהם) ויו"ט או בימי הפסח (שאין תודה קריבה בהם משום חסך) ולא בערב פסח (שלא לא יוכלו לאכלו ויצטרכו לשורפו, ומת"ם אין אומרים אותו בעיוה"כ). ועי' שם סו' תר"ד, וכן נהגו במדינות אלה (כאח"ש שם ס"ק ס' ויו"ד). אבל הכנת"ג שם כתב ומנהגינו לאומרו בערב פסח, ובחול המועד דפסח, ובחגמ"י כתב שא"א בערב ת"ב ולא בפ"ב. ורש"ל בתשובת סו' ס"ד כתב דשעות גדול הוא דהרי בזמן שביהמ"ק הית קיים היה יו"ט בת"ב והיו מקריבין תודה, (עי"ש בבאה"פ ובס' משה משה פי' תשי"א).

והרב שבלי הלקט (באבער ווילנא) סו' ע"ו כ' מזמור לתודה יש מקומות שאומרים אותו בחול ולא בשבת, והטעם בשם ר' שלמה ז"ל לפי שאין קרבן יחיד קרב בשבת ותודה קרבן יחיד היא, והיא יכולה ליקרב בכל יום חוץ מן חשבת, ובמקומינו לאומרו בשבת ולא בחול לפי חשבת היא יום תודאת. וכן פתח אדם הראשון מזמור שיר ליום השבת טוב לתודות לה' וגו' ע"כ. ולפי טעם זה סרה קו' מוהרש"ל לחגת"מ, כי ס"ל שטעם הקנת המזמור היה לשם תודאת ולא מטעם הקרבן. ובערב ת"ב ופ"ב איך נודה לה' בשעת אכל כות, והמתא אני איך נפל בין לונדון ואמשטרדם שחם קולא אתה שינוי במנהג זה? והמתא במזמור זה מ"ב תיבות כנגד שם

## טעם שנהגו לומר ג"פ אשרי יושבי ביתך בשחרית שתיים ופעם במנחה. (סו)

מ"ב ויש בו ד' שמות הוי"ה כנגד ארבעה צריכין להודות שהם רמוזים בהם. ובר"ה לאלו המנהגים לאומרו משום דכתי' הריעו לה', והמנהיג כתב שבצרפת נהגו שלא לומר בשבתות וי"ט מזמור לתורה וגו' אבל בפרובינצא וספרד אומרים אותו ולא יתכן ע"כ והאבודרהם דל"ה ע"ד אחר שהביא שם דברי המנהיג כ' וז"ל ואני אומר כי יתכן לאומרו ואין צורך למונעו שאין לומר שמא יבואו להקריב תודה כשיבנה בהמ"ק שאין האנשים סועים בזה, עי"ש. ולפי דברי הפר"ח ז"ל שם באו"ח משמע דבא"י נהגו לאומרו. ועי' בס' פקודת אלעזר על או"ח סי' נ"א דס"ד ריש ע"ד כתב דעכשוו אין נהגים בא"י לאומרו עי"ש ועי' בס' ארץ החיים דל"ג ע"א שם.

(סו) משום ששנינו (בברכות ד'): אמר ר' אבינא כל האומר תהלה לדוד בכל יום ג' פעמים מובטח לו שהוא בן עוה"ב. ומסקינן בטעמו של דבר משום דאתיא כאלף בית, (ועי' שם בברכות ששאל ר' יוחנן מפני מה לא נאמרה גון באשרי מפני שיש בה מפלתן של ישראל דכתיב נפלה לא תוסף קום (עמוס ד') וגו' אמר רב נחמן בר יצחק אפי' הכי חזר דוד וסמכן ברוח הקו' שנאמר סומך ה' לכל הנופלים (תלים קמ"ה) ובמדרש תרשא פרק כ' ולמה נכתב ס' קינות בסדר כ"ב אותיות בשביל שיהא זה הספר מוכן ורגיל לכל ישראל, בפי"הם ע"כ. מדברי הסדר מוכן כי זאת היתה תחבולה מאת הסקונן ליסד קינותיו בסדר אלפא בית והוא נכון, וזוהו אנו מבינים כונת דהמע"ה שיוסד מזמור תהלה לדוד בא"ב כדי לעזור לכה הזכרון לאומרו בע"פ וזוהו אנו מבינים תשו' הגמרא שם בברכות שאמרו משום דאתיא בא"ב, ומטרת הענין כולו מפני שמוזכר בו שבת והלל לה' על שמכין סוון לכל ברותיו, וזן מקרני ראמים עד ביצי כינים, וגם משבת לה' בכל מיני מוצאי הדיבור. ובאבודרהם (דפוס ויניציא דכ"ו): כ' ובספרים מדויקים גורם כל האומר תהלה לדוד ג' פעמים בכל יום מובטח לו שהוא בן העוה"ב, מפני שאי אפשר שלא יכוון דעתו כאתה משלשתן, ע"כ. וכתב עוד שם בשם הגאונים שצריך לכוון בכלו, ואם לא כיוון לכל הפחות כפותת את ידיך צריך לחזור ולאומרו פעם אחת וגו' עי"ש ור"ע גאון והרא"ש והטור והרוקח לא גרסו ג' פעמים בכל יום כגו' גמרתנו, אלא כל האומר תהלה לדוד, ומעם שמוסיפין בתחילת המזמור הזה פ' אשרי יושבי ביתך, מפני שממנו אנו למדין בפ' אין עוסדין שצריך אדם שישהא שעה אחת קודם שיתפלל כדי שתתישב דעתו עליו ויכוון את לבו, וגם מה שמוסיפין בסוף המזמור ואנחנו נברך יה להודיע שחנא בן העוה"ב וזהו מטרתה ועד עולם. ועוד כדי להסמיך ויסיים בהללויה להללויה, שכל אלו המזמורים עד כל נשמה תחלל יה מסימין בהללויה וסתתילין בהללויה (עי' תו' ברכות ל"ב: ד"ה קודם, ובאבודרהם שם).

ומעם שלא תקנו לו' המזמור תהלה לדוד פעם א' בשחרית (במקום ב' פעמים) ותג' היה צריך שיתקנו אותה לומר בערבית? משום די"א תפילת

טעם שכופלין הפסוק כל הנשמה תהלל יה  
הללויה, ובא"י וסת"מ כופלין ג"כ הפ' יי' ימלוך ל"ן  
שבשירת ויושע וגם מתרגמין אותו, ואח"כ אומרים  
הפ' כי בא סוס פרעה, אבל בלונדון ואמש' מלבד  
שאינ מנהגם לכפול יי' ימלוך ואין מתרגמים אותו,  
גם אין אומרים הפ' כי בא סוס אלא שבשבת בשלח  
אומרים פ' הנזכר, עד כי אני ה' רופאך, (סח) וכן  
ביום ז' של פסח.

קרבית רשות. ופעמים שבשביל צורך היו מבטלין אותה, מפני זה  
דחקינו לאומרה פעמים בשחרית, (כל בו סי' י"ב, מט"ט סי' ר"ו).  
(סח) טעם שאנחנו כופלין פ' ב'ה'ת'י'ה' והפ' שבשירה וי'  
ימלוך ל"ן, לפי דעת אבודרהם (דט"ו ע"ב), הפ' כהתי"ה להודיע שנגמרו  
המזמורים, והפ' ימלוך מפני שהוא סוף השירה, וכן תמצא בסידור ר"ע  
באון שהשירה תושלם בהפסוק הנז', ולפי הפסיקתא זושרא מחלק  
השירה הזאת ל"ח פסוקים וכנגדן רבותינו תקנו י"ח ברכות של תפלה,  
עכ"ל, א"כ לדעתם שהשירה תחל רק ביו' ימלוך, כי המקרא כי בא סוס  
פרעה, הוא הי"ט, ולפ"ז הפ' כי בא איננו שייך לתומר השירה, ומטעם  
זה לפי שיטתם אינם כופלין הפ' יי' ימלוך ואינם אומרים כי בא סוס  
פרעה, א"כ קשה למנהגם למה אינן כופלין הפ' יי' ימלוך כמנהגם  
הקדום (בעדות אבודרהם) כדי להורות שהשירה הושלמה, ואולי כי ס"ל  
שהשירה תושלם עם הפ' כי בא סוס פרעה, כמנהג הסופרים לכתוב גם  
פסוק זה בתמונת שירה אריה ע"ג לכינה (מסכת סופרים פ"ב הי"א) וכן  
פ' הרמב"ם (בפ"ח ה' תפלה) שהפ' כי בא הוא מכלל השירה,  
וכן דעת הראב"ע והרמב"ן בפ' החומש בפ' בשלח וכן דעת אברבנאל  
ז"ל, וכ"ה במתווך ויסרי דתרס"ג, א"כ למה לונדון ואמש' לא יאמרו הפ'  
הזה יחד עם שאר פסוקי השירה, ועל דרך זה קשה לנוסח א"י וסת"מ  
שכופלין יי' ימלוך ומתרגמין אותו (עי' באת"ס סי' נ"א ס"ק ו' בשם  
הארי"י שנים מקרא ואחד תרגום) ולפי זה כיון שכופלין אותו מטעם  
להורות השלמת השירה בפ' זה, א"כ מה צורך לומר פ' כי בא סוס פרעה,  
בקצה אומר כי לא אוכל לרדת לסוף דעתם לא למנהג לונדון ואמש', ולא  
למנהג א"י וסת"מ. אבל הרואה דברי מהר"ל הוב"ד בא"ר, שנתן טעם  
אחר להבטלת פסוק יי' ימלוך לעולם ועד וז"ל משום דמפסוק ויהי  
באשמורת הבוקר עד ה' ימלוך יש שם י"ח אוכרות של שם ד' אותיות,  
וארבעה פעמים י"ח עולה ע"ב אותיות נגד שם ע"ב, ובהיות שאנו  
מתחילין בויושע, נחסרו מהי"ח, ד' שמות הויה לכך כופלין ה' ימלוך,  
ומסופיין עוד פסוק כי לה' המלוכה להשלים תמנין. ותחמישי איננו מן  
תמנין רק מפרש ביום החוא יהיה ה' אחד ושמו אתך עכ"ל. עכ"פ גם  
במהר"ל משמע שלא היה רגיל לומר הפסוק כי בא סוס וגו', ודעת

באמירת הויברך דוד, טעם שנהנו לעמוד  
 עד אתה הוא יי' האלהים, ובלונרוון ואמשטרדם עד  
 לך משתחויים, ובא"י וסת"מ עד האלהים. (סט)

הנוסחא מלך חי העולמים בצירי, ובא"י וסת"מ  
 מלך אל חי העולמים בפתח.

טעם שהש"ץ אומר ברכו את יי' המבורך ביוצר  
 וקודם עלינו וקודם תפי' ערבית ולבסוף קודם עלינו,  
 וצריך שהצבור יענו ברוך ה' ה"ל"ו, והש"ץ תווד  
 ואומר ב"ה ה"ל"ו, וכן כשעולים לתורה. (ע)

האר"י סוב לומר עם השירה הפ' כי בא סוס ומפני זה נהרו אחריו בא"י  
 לאומרו, והגאון מוויילנא ז"ל תולק בזה שאין לאומרו אף שהוא מודה כי  
 הפסוק הזה הוא מחלק השירה, מפני שבבר כופליו הפ' וי' ימלוך ל"ו,  
 עי"ש באורך כי לא מצאתי ידו ורגלי במנהג זה, ואני מוסרו ביד המעיין  
 אולי ימצא פתרון ש"ד. עיין גיטין ד"צ. ברש"י שם ד"ה כי משמש,  
 וז"ל כי בא סוס פרעה וגו' מפני שבא סוס פרעה וגו' לפיכך וחקת מרים  
 הנביאה וגו' ע"כ.

(סט) ויברך דוד עד ומהללים לשם תפארתך הוא בר"ה. (א' כ"ט).  
 ויברכו שם כבודך עד במים עינים הוא בספר (נחמיה ט'), אני חסח על  
 מנתג לונרון שהם עומדים עד לך משתחויים דוקא ולא עד האלהים, יען  
 כל טעם העמידה באלו הפסוקים, עד א'תה ה'וא י'וי' ה'אלהים הוא ר"ת  
 אהי"ה ומפני זה עומדים (עי' עבודה שבלב בסו' ת"ה) וע"ז סמכו בני א"י  
 וסת"מ, ומנהג אחר בא"י שבשעה שהש"ץ מתחיל ויברך דוד סובב גבאי  
 הצדקה והקופה בידו וכל אחד נותן צדקה בהגיעו לואתה מושל בכל, כאשר  
 ציוה האר"י ז"ל בשער הכוונות ושם תמצא הטעם.

ומעם אמירת אלו הפסוקים סמוך לפרשת השירה, לפי שכל אותם  
 ט"ו לשונות של שבה הסידורים בברכת ישתבח דרשו במכילתא מתוך שירת  
 הים ומתוך פסוקים של ויברך דוד. ואפשר נמי לזכור מעשה בראשית  
 דמאתו הכל, וכן ענין יצ"מ שבו נתפרסם ונודע גילוי שכינתו ומצואותו  
 ויכולתו והשגחת יתברך (אבודרהם דט"ו).

(ע) המנהג הפשוט בישראל לפני ק"ש שהש"ץ אומר כן ברכו את  
 ה' המבורך, והצבור עונין בהל"ו ותווד אותו הש"ץ עוד הפעם, זהו לפי דעת  
 רבינו יהודה הכרצלוני (סור או"ח סו' כ"ז וקל"ט) ובמס' סופרים פ"ג  
 ה"ז חשבו לדבר שבקדושה שצריך עשרה (ומפני זה נהגו בני שא"א  
 אותו הש"ץ כשארין עשרה). ומה שאומרים אותו ק"ם עלינו אחר קדיש  
 בתרא להשמיעו לאלו המתאחרין שלא שמעו אותו כ' וצ' . וטעם זה נהג

המתדש טובו, והנוסחא בא"י בטובו. (עא)

## והתקין מאורות' לפקוח עינים עורות.

מנהג לונדון ואמשטרדם לומר והתקין מאורות  
משמח עולמו אשר ברא, ובסדורי א"י וסת"מ אינם  
אומרים זה והוא במאמר מוסגר. (עב)

והז'יכנו מדה קוממיות לארצנו, ובא"י

בלונדון ואמשטרדם שלא לאמרו אחר קדוש בתרא בשבתות וי"ט,  
בשחרית כי כולם באים מבע"י, וכן פסק השו"ע (בסו' קל"ג  
ורפ"ו ועי"ש הרמ"א בשם הב"י והריב"ש). אבל בא"י וסת"מ נתנו לאמרו  
גם בשבתות וימים טובים יען שהנסיון הוכיח שמתאחרין לכא גם  
בשבתות וי"ט, ולפי דעת הש"ץ (דף יו"ד ע"ג) דדעת האר"י ז"ל לאמרו  
גם בשבתות וי"ט (שער הכונות דע"ג סוף ע"ב ודק"ב:) ובמתב"ר להרב  
אזולאי (סו' רכ"ו) כ' שכן מנהג א"י לאמרו גם בשבתות וי"ט עי"ש.

ומת שאומרים אותו קודם ברכת התורה כן מצינו (בנחמיה ח'),  
ויברך עזרא את ה' אלוקים הגדול ויענו כל העם אמן אמן, ועי' ברכות  
(דס"פ; וש"ע סו' ג"ז), וטעם שצריך לתזן לחזור ולומר ברוך תהלו"ו אחר  
שכבר אמר ברכו, מפני כי נראה לחשומעים. כשאמר ברכו את ה', כי  
הוציא את עצמו מן הכלל. מפני זה תוזר ואומר בתהלו"ו (עי' כל בו סי'  
ה' מה ששאל בזה ומה שהשיב הר' נתן עי"ש).

(עא) אם הנוסחא בלונדון המתדש טובו, למה בתחילת היוצר כתוב  
ובטובו מתדש בכל יום תמיד, והענין אחד ולא היה להם לאחוזי החבל בשתי  
ראשים והיה צ"ל וטובו מתדש בכל יום תמיד, ונוסחא אבודרהם (דף י"ו  
ע"ד ובריש דף י"ז ע"ג) כתוב בשניהם טובו, ושם פירש שר"ל על זריקת  
האור בכל יום תמיד מעשה בראשית שנאמר בו כי טוב, אבל בנוסחא א"י  
ששניהם כתוב ובטובו מתדש, הכונת שם היא כי מתפרס וגודל טובו מתדש  
בכל יום תמיד וגו'.

(עב) לא ידעתי מאין הביאו מנהג זה לומר והתקין מאורות וגו'  
הלא באבודרהם בדף י"ד ע"ג לא הביא נוסח זה, והוא בנוסח א"י וסת"מ  
לעושה אורים גדולים כל"ח בא"י יוצר המאורות, אבל מצאתי בספר המנהגי  
(אות ל"א) שתביא נוסחא זו בסגנון אחר והתקין מאורות לשם  
עולם. וכן היא נוסחאת ר"ם ור"ע גאון בסידורם, ולפ"ד טעם שבא"י  
וסת"מ נשמטים מלאמרו מפני כי כונת בריאת המאורות לא היתה לשמחה,  
כי. אם דוקא לאורת, וכן הפסקים מורים (בראשית א"י"ד, שם ט"ו. שם

**הנוסחא העתיקה בארצנו והנוסחא של היום  
לארצנו. (ענ)**

**להודות לך וליתרך ולאהבה, ובא"י ליראה  
ולאהבה. (ער)**

**מה טעם למנהג ישראל שנותנין ידיהם על  
עיניהם בשעה שאומרים פ' שמע ישראל, (עה) ולמה  
נהגו לאומרו בקו"ר הש"ץ והקהל.**

י"ז וי"ח) ובסחזור רומא (בולוניה) אחר כאמור לעושה אורים גדולים  
אומר ובחסדו נתנם לחאיר על הארץ, וזה סתאים לכונת  
בריאיתם והבן, ושמתתי כאל מלקוש כי מצאתי אח"כ שכן כתב הב"י (סי'  
נ"ט) בשם מוהר"י אבוהב ובשם ס' המנהיג לפי שהמאורות לא נבראו לשמח  
בהם העולם אלא להאיר על הארץ ואיך יאמר לשמח בהם, וב"ה שכינותי  
יפה.

(עג) ראה תשו' הגאון מוהר"ם בן חביב ז"ל בכת"ו שכ' כי הנוסח  
לארצנו אין לומר אלא בחו"ל, עכ"ל. ולכאורה נראה כי צדק בדבריו, יען  
בני חו"ל שדרים רחוק מא"י עלוהם להתפלל, והוליכנו מהרה קוסמיות  
לארצנו (א"י) אבל הדריים בא"י איך יאמרו לארצנו אחר שכבר הם שם  
סתישבים, אבל זה אינו מתישב על הלב, כי אף אלו הדריים בא"י כ"ו  
שהם תחת ממשלת אומה אחרת הארץ איננה שויבה לנו (עו' טור סי'  
קפ"ח, ובס"ש הב"י בסו' קפ"ז, ועו' ארץ החיים דט"ו).

(עד) בנוסח אבודרהם (דו"ז ריש עמוד ד') כתוב שם בהנוסחא  
שבא"י ליראה ולאהבה, עו"ש והיא הנוסחא המדוייקת יען אנתנו מבקשים  
מאת ה' לשבור עול גוים מעל צוארנו ויוליכנו מהרה קוסמיות לארצנו,  
וכנו בתרת מכל עם ולשון ואם קרכתנו מלכנו לשמך הגדול באהבה הוא  
בעבור להודות לך ולוחדך ביראה ואהבה, שיש חילוק בין המיוחד שמו  
או עושה איזה מצוה סאהבה, או העושה מיראה (ספרי דברים סי' ל"ב  
ובסוטה ל"א) וגם היראה דכתיב את ה' אלהיך תירא (דברים י') הכונה  
שיש לאדם לירא שלא יעבור ע"ד קונו, לא מיראת העונש רק מחמת וראת  
הרוממות (כמו כשרואים את המלך עובר וראים ממנו לא מפני שיש בכחו  
להעניש, אלא מפני רוממותו וגודלו), ויתכן כי האהבה והיראה ילכו  
שלובי זרוע ביחד כמו אברהם שנקרא אברהם אוהבי (ישעיה מ"א ה')  
ונאמר בו כי ירא אלהים אתה (בראשית כ"ב) עו' חובת הלכות בשער  
הבסחון ושער אהבה, וראשית חכמה בשער האהבה מ"ש בזה בארוכה ועו'  
אוצר דינים ומנהגים ד"ח ע"ד.

(עה) בארץ ישראל מנהגם בכך כשבאים לכסות עיניהם בשעת  
קריאת פ' שמע ישראל סכסים ביד ימינם באופן זה, זוקפים הג' אצבעות  
היוכו "אצבע", "אמה", "קסיעה" דוגמת השון, וכופיין "הגודל", "והזרת".  
וכשכופים הגודל יהיה דומה לאות דלית. וכן הזרת דומה בכפיפתו

אין מנהגם בלונדון לומר הפסוקים מותרה אף  
 ה' עד אשר יי' נותן לכם בלחש כמנהג איי  
 וסת"מ. (עו)

אין מנהגם למשמש בתפילין ש"י כשואמרים  
 זקשרתם לאות ע"י, וכשואמרים והיו לטמפת ב"ע  
 ממשמשים בש"ר. וכן בציציות כשואמרים וראיתם  
 אותו. ובאסמ"ת נוהרין בזה כרי שלא יסית דעתו  
 מהם. (עו' ריב"ש קכ"ז. ש"ע א"ח ס"א-כ"ה. ושם כ"ד-ס"ה).  
 מנהג כל ישראל לכפול יי' אלהיכם אמת, וכן  
 הוא מנהג לונדון ואמשטרדם. (עו)

ליוה. ובין החמשה אצבעות יוצא מהם שם ש"ד'י, ומעם כיסוי העינים  
 שמצינו שר' יהודה הנשיא כשהיה שונה לתלמידיו והגיע זמן ק"ש היה  
 מפסיק ואומר הפ' הראשון בלחש, והיה מעביר ידו על פניו לקבל עול  
 מלכות שמים (ברכות י"ג:) ופי' הרא"ש שם שעשה כן כדי שיוכל לכוון  
 מפני שהיה יושב לפני הציבור ולא מצוי לכוון בעינים פתוחות, וממעם  
 זה נוהגים אנתנו ג"כ לכסות עינינו כדי שלא נסתכל בעינים אחרים  
 ונוכל לכוון בראוי (עו' לבוש סו' ס"ה). ומעם שנהגו לאומרו עם הש"ץ  
 בקו"ר כדי לעורר הכונה בפ' הראשון שבו עיקר הכונה, וגם הוא דרך עדות  
 כאילו כל אחד אומר לתבירו שמע שאני מאמין כי ה' אלהינו הוא יחיד  
 בעולמו, ולכן תמצא עין של שמע גדולה, ודלת של אחד גדולה שהוא רמז  
 לעדות, ד"א שמע נופרין קון שאו מרום עיניכם, לפני שדי מלך עולם,  
 אימתי שחרית מנחה ערבית ואם תעשה כן תקבל עליך עול מלכות שמים  
 למפרע (אבודרהם די"ח ע"ג).

(עו) מעם שבא"י וסת"מ שאומרים הפסוק הזה בלחש, מפני  
 שהוא מדבר בקללות, וכשמגיע החזן לושמתם את דברי אלה מרים קולו,  
 וכן נוהגים בהפרשיות שהוזכרו במ הקללות או התוכחות שהחזן משפיל  
 קולו וקורא התוכחות בקול נמוך וכן המנהג בלונדון ואמשטרדם ובא"י  
 וסת"מ, ומדוע לא נהגו לונדון גם בפסוק זה של ק"ש לאומרו בקול נמוך?  
 ומנהג אנשי תימן כמנהג א"י וסת"מ, אבל גומרים בחשאי עד ולמדתם,  
 (סרור תכלאל).

(עז) מעם ההכפלה הוא להשלים רמ"ת תיבות כנגד רמ"ת אברים  
 ראה זוהר פ' וירא והתיקונים, שו"ע או"ח (ס"א-ג') ולדעת רמ"א אין  
 צורך שהצבור יחזרו הג' תיבות אלו מאחר שכבר שמעו אותו מפי החזן.  
 ועי' ב"ו שם שאם אחד רצה לכופלן הרשות בידו, ולפי ס' הרב תעלוסות  
 לב (חזן) שתיחיד אינו חוזר אותו, שמור רמ"ת תיבות שבק"ש ותקב"ת  
 ישמור רמ"ת איברים שלך (אבודרהם ד"מ והפור).

מנהג לונדון וא"י וסת"מ לומר ק"ש בקול רם  
 בדקדוקיה ובטעמיה, ומנהג אמשטרדם בלחש, רק  
 הפסוק הא' והאחרון בקול רם (עח) ומנהג מארוקו  
 כן, ורק בימים נוראים אומרים אותה בקול רם.  
 טעם שהחמירו קדמונינו לקרות ק"ש בכונת  
 הלב. (עט)

(עח) לא ידעתי למה כאמשטרדם אומרים הק"ש בלחש, וע"פ  
 הדין צריך להשמיע לאזניו (ראה ברכות ט"ז. ש"ע או"ח סי' ס"ב ס"ג)  
 מנהג זה לאומרה בלחש הובא בתשו' הרשב"א והביאה הב"י בשו"ע (או"ח  
 וס"ס ס"א), ומור"ם בהגה שם כ' ומ"מ ואמרו פ' הראשון בקו"ר וכן נוהגין  
 (כל בו) א"כ בלונדון ואסמ"ת ס"ל כהי"ש נוהגין לקרותה בקו"ר, ואמ"ש  
 זמארוקו כהי"ש נוהגים לאומרה בלחש, ועי' בספר המנהיג סי' ל"ז שכ'  
 בשם ר"ע גאון וצריך להגביה קולו להשמיע לאזנו דכתיב השמע לאזניך  
 מה שאתה מוציא מפיו וגו' מ"מ מנהג טוב הוא שנהגו בספרד לקרות  
 בקו"ר פ' הראשון הצריך כונת הלב עי"ש, מדבריו משמע שמנהג אמשטרדם  
 הוא עתיק ויומין, וכתב בעל ההשלמה דע כי ארבע כוונות הלוקות זו מזו  
 בק"ש כוונת הלב, וכוונת קריאה, וכוונת לצאת, וכוונת קבע, כוונת הלב לא  
 בעינן אלא פ' אחד, כוונת קריאה, בעינן לכל הפרשיות שאם היה קורא  
 להגיה לא יצא, וכוונת לצאת, לא בעינן אפילו בפ' א' שאפילו לא כיוון לבו  
 לצאת יצא דמצוות אין צריכות כונה, וכוונת קבע בעינן מפרק א' שלא  
 יעסוק במלאכתו שלא תהא קריאתו קריאת עראי. יש לשאול למה אומר  
 ש"ץ ברכות ק"ש בקו"ר כדי להוציא את מי שאינו יודע וק"ש אומר  
 בלחש שאין האחרים שומעים, א"כ למה השמיעם הברכות, וי"ל כי בברכות  
 ק"ש יכול ש"ץ לפסוק את מי שאינו יודע מפני שהדבר הלוי בשמיעה כמו  
 בקריאה, אבל מק"ש אינו יכול לפוטרו משום שנאמר ודברת בס וגו'  
 (אבודרהם דו"ת ע"ד) לפי דבריו ידענו הסיבה שבאמשטרדם ומארוקו  
 אומרים ק"ש בלחש, מפני שהש"ץ אינו יכול לפוטרו, ובה השומעים  
 יבינו כי עליהם התובה לומר הק"ש והכן. ועי' בס' אהל מועד המיוחס  
 להגאון הקדמון מוהר"ש ירודני ז"ל ונדפס בירושלם ע"י עט"ר מרן אבא  
 ז"ל. (בדף ה' נתיב ד') וב' שם שפ' א' של פ' שמע צריך לקרותה בקו"ר ושאר  
 הפסוקים קורא בלחש או בקו"ר תוין מברוך שבמל"ו לאומרו בחשאי.  
 ועט"ר הגאון ראש"ל מ"ז ר' חיים אברהם גאון ז"ל שם בסביב לאהל  
 הביא שסברא זאת היא ס' רב האי והביאה הרדב"ז דפוס פיורדא סי' תע"ד  
 והרשב"א כת"א סי' תנ"ב דראוי לאומרה בלחש, ושכ"כ הסו"ר בסו" ס"א  
 והרדב"ז שם ובסו" תמו"ו כ' שלא כתבו ר' האי והרשב"א אלא לקיים  
 מנהג אשר נהגו לקרותה בלחש, אבל לפי הדין צריך לקרותה בקו"ר ביחד  
 והביא שם ראיה לדבריו מהגמ' ממה שהתקינו לומר בשבמל"ו בלחש  
 משמע השאר ק"ש בקו"ר עי"ש, ועי' שם ביריעות האהל למ"ז הגאון  
 שם"ת גאון ז"ל מה שפלפל בזה בארוכה יעו"ש.

(עט) משום דאמרינן בירושלמי דברכות בק"ש נאמרו עשרת

טעם המ"ו וזין שבאמת ויציב . (ב)  
 מנהג היהודים בתימן כשמגיע הש"ץ „לשמע”  
 קם כל הקהל ממקומו וקורא שמע בכל כח  
 ומשתתק . (פא)  
 טעם למה תיקנו בתפלה לעמוד . (פב)

הדביות והיינו דכתיב וזכרתם את כל מצות ה' כנגד אנכי ה' אלהיך, שמע ישראל ה' אלהינו, כנגד לא יהיה לך אלהים אחרים, יו' אחד, ולא אחר, לא תשא את שם ה' אלהיך לשוא, כנגד ואהבת את ה' אלהיך וכל מצותיו למלכת לא משתבע בשמיה לשקרא. זכור את יום השבת לקדשו, כנגד וזכרתם את כל מצגם ה' ועשיתם אותם ושבת שקולה כנגד כל המצוות. ביד את אביך ואת אמך, כנגד למען ירבו ימיכם. וכל מאן דמיוקיר אבותי ואמיה, יהיבנא ליה ארוכות ימין. לא תנאף, כנגד ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם, היינו דאמרו אינשו שקורץ בעיניו ורומז לעבירה לעשות לא תרצת, כנגד ואבתם מהרה, דאמרי אינשו כל דקטיל מתקטיל (וכמו שאמרו במתני' דאבות על דאספת אספוך וסוף מטיפוך יסופון) לא תגנוב, הה"ד ואספת דגנך ולא דגן של חבריך, לא תחמוד, הה"ד וכתבתם על מזוזות ביתך, ולא בית חבריך, לא תענה ברעך עד שקר, הה"ד אני ה' אלהיכם, וכל מאן דמסהיד סהרותא דשיקרא על חבריה השיבנא ליה כמאן דמסהיד בי שלא בראתי שמים וארץ, למדנו מזה שצריך האדם לקרות הג' פרשיות בכונת הלב, ונחשב לו כאילו קרא עשרת הדברות, ודכותה אמרו בקשו לקבוע י' הדברות בק"ש, ומפני מה לא קבעום מפני תרעומת המינין (סוף פ"ק דברכות ובס' המנהיג מ"ח).

(ב) לדעת ר' בחיי על התו' כי טעם המ"ו וזין שבאמת ויציב כנגד מ"ו שיר למעלות וכ"כ אבודרהם ד"כ וכנגד מ"ו מעלות הסידורים בהגדה של פסח וכנגד מ"ו מעלות שבמקדש שעולים מעזרת נשים לעזרת ישראל עכ"ל. ולפי דברי המנהיג ששמע בימי תורפו בפוליופולא כי על מעשה הווין לעמודי' חשדוהו ישראל למשה ובאו הווין לפני המקום לחוציאו מן תחשד ע"כ תיקנום עי"ש וליתר ביאור כלומר שהווין מעידי' שמשה יציב נכון קיום ישר נאמן וגו' ועיין בסידור אוצר החפ"י דף קמ"ד שהביא מעמים אחרים עי"ש, ולפי ס' השלמי ציבור כ' ששמע שזה השבת של האמת ויציב שלחו בני גלות ספרד שלא עלו עם עזרא על שהיו יודעי' שעתידי' להגלות, עי"ש.

(פא) אולי יתכן בטעם התקמה משום שמתקלים עליהם עול מלכות שמים, וגם הוא דרך עדות כאילו אחד אומר לחבירו שמע אמונתי שאני מאמין בה כי ה' אלהינו אחד והעדות צריכה להיות מעומד (שו"ע הו"ס כ"ח ה')

(פב) טעם הדבר, מלבד שהתבדל שבין האדם לבעל חי, הוא חי מדבר, עכ"ו התבדל מפורסם ונראה הוא שהוא בקומה זקופה וכ"ו נמשך מצד שהוא חי מדבר כלומר שיש בו כח נפש משכלת, משא"כ בבעל חי שאיננו

המנהג באמשטרדם אם איזה איש בא לביה"כ  
 אחר ברכו של יוצר, קודם שהש"ץ יתחיל החזרת  
 הולך ועומד קרוב למקום שהרב עומד,  
 ואו' קדיש לעילא וברכו ואח"כ קדושה, ואין המנהג  
 הזה ידוע ונהוג בלונדון, ובא"י וסת"מ נוהגים כן גם  
 במנחה אם לא שמע הקדושה, שהולך בצד התיבת  
 אחר שהש"ץ השלים חזרת העמידה רומז לו כי  
 ישתוק ואומר ח"ק וג' ראשונות וקדושה, ובערבית  
 חצי קדיש וברכו, ואח"כ הש"ץ גומר התפלה  
 ממקום שפסק. (פג)

סדר, והילוכו בקומה זקופה מורה שבריאיתו איננה ככריאת שאר בע"ת  
 שנפשותם יורדת למטה לארץ. ולכן הם הולכים על ארבע מבוטחים אל  
 מקום מחצבם, אבל האדם שנפשו חצובה מתחת כסא הכבוד ופונה למעלת  
 היתה יצירתו רומזת לחכליתו בהיותו הולך בקומה זקופה וכוונה למעלה,  
 משום טעם זה מצד נפש המשכלת דורשים אל ה' והוא יענם (בית אלהים  
 הנקרא עבודת הקו' ד"ט ע"א) עי' ברעיא מהימנא פ' אמור וז"ל וע"ד  
 תושבנא דא בעמידה איתו ומלין דעלמא התאה בישיבה ולא בעמידה,  
 ורוא דא צלותא דעמידה וצלותא דמיושב וגו' ע"כ.

(פג) המנהג הזה הוא הנקרא „פורס על שמע" כמ"ש (במגילת  
 ב"ג:) אין פורסין על שמע פחות מעשרה ופירש"י שם מנין הבא לביה"כ  
 לאחר שקראו הצבור את שמע, עומד אחד ואומר קדיש וברכה ראשונה  
 שבק"ש ושם פי' רש"י פורסין לשון חצי הדבר, וכן תמצא בפירוש במס'  
 סופרים (פרק י"ד ה"ו) ובמקום שיש ט' או עשרה ששמעו בין ברכו בין  
 בקדיש ולאחר התפלה עומד א' מאלו ויאמר ברכו או קדיש וענו אחריו  
 יצא. ושם, ומפני שהפורס על שמע אומר ג"כ קדישא וכל דבר שבקדושה  
 אין פחות מי, וי"א שלשון פורסין פי' מכרכין כדכתיב כי הוא יברך הובח  
 מתרגמינן יפרס על מדבחה (ס' האשכול ח"א סו' י"ד).

ולפי סברת אלבוגן בס' תולדות התפלה דף 24 כ' בכל חלק זה של  
 התפילה היה אחד מן הקהל מקריא לבני הקהל, כל הקהל ישבו על הקרקע  
 ואף המקריא ישב עמהם, הוא היה אומר פסוק אחד. והם עונים אחריו  
 פסוק שני מכאן ביטוי „פרס על שמע" כלומר חלק את שמע לחצאין.  
 ראש הקהל היה פונה לאתר סבני התבורה ואומר לו: פרום על שמע. והלת  
 הזיה פותח „שמע ישראל" והקהל עונים אחריו שמע ישראל ה' אליהנו ה"א  
 ואומר פסוק שני וכן הלאה. כשהיה החזן שומע את שם הקודש היה  
 עונה בשכמל"ו וגו' והיה עוד סדר אחר של ק"ש המכונה בשם כ"ך א"ת  
 ש"מ (פסחים פ"ד מ"ח) והיה נהוג ביריאתו: החזן היה מקריא את כל  
 ק"ש והקהל עונת אחריו מלה במלת וגו' יתבן שלא היו פורסים על שמע

## ברכה בלי מלכות שמים. ככיפה שאין לה אזנים.

ובו שלשה טעמים

[א] טעם שאין מלכות שמים בברכה הראשונה של תפילת י"ח בתחילתה ככל הברכות הקודמות. (פד)

[ב] בלונדון אין נוהגים להגביה עקבותיהם מעל הארץ בשעה שאומרים קדוש בקדושה או

אלא בפרשיות מפני שהקהל היה בקי בהן. אבל לא בברכות הללו נאמר רק ע"י הפורס, במשנה כבר התפשט מנהג זה על כל ק"ש, לפיכך אסור לסומא לפרוס על שמע, מכאן צמחה הדעת המופיעית, שפרס פו' התפלל, כי בתלמוד עצמו לא נתפרש מהו פורס על שמע ואחר ימי התלמוד במל המנהג ולא תבינו פו' המלה וגו', ולפי מסקנת דברי אלבוגן שמשמעות המלה פורס הוא חלק לתצאין ולמה נאמר דוקא „פרס על“ אין בידי לבאר וגו' ע"כ והשכ"ל סו' ט' פו' אין פורסין על שמע (מגו' דכ"ג:) פו' לומר ויצר אור עם הקדושה פחות מעשרה, ע"כ, והר"ן שם במגילה כ' וזהו נקרא פורס על שמע לפי שלא אמר רק ברכה אחת והוא לשון פרוסה עי"ש ואבודרהם בדף מ"ו ע"ג כתב ופי' הפורס על שמע המברך ברכות שמע כי הוא יברך הובת תרגום ירושלמי ארי הוא מפרס על נכסא (ובזה אנו מבינים למה כתוב הפורס „על“ שמע כי כן מחורגם על נכסא) וכת"י שבידינו כתוב ארי הוא פרוס מזונא (שמו' א' ט"ו-יג) ויש מפרשים לשון פרוסה והיינו כשאדם בא לכיה"כ לאחר שקרא הצבור שמע עומד אחד ואומר קדיש וברכו וברכה ראשונה שלפני ק"ש וגו', והרא"ש כתב שתלמידו רש"י כתבו בשמו שאפילו בשביל אחד פורסין על שמע וכו' עי"ש.

ומעם שבא"י וסת"מ נוהגין לעשות כן במי שבא באיחור לכיה"כ בשעת מנחה וגו' מפני הקדושה שבה, ולא ידעתי למה נשתקע מנהג זה בלונדון.

(פד) המעם, הוא כדי שלא להפסיק באלהות האבות שעל ידיהם נודע טבעו בעולם שכך אמר אברהם לאליעזר יו' אלהי השמים אשר לקחני מבית אבי, כשלקחני מבית אבי היה אלהי השמים ולא אלהי הארץ שלא נודע טבעו בעולם שנאמר ואשביעך בח' אלהי השמים ואלהי הארץ שהרגלתיו בפני כל העולם, ויש מלכות בסוף סמוך לחתימה מלך עוזר ומושיע ומגן דכל ברכה שאין בה הזכרת השם ומלכות אינה ברכה כדפליגי רב ור"י והלכתא כר"י דכולית תלמודא רב ור"י הלכת כרבי יוחנן. ועוד דתניא כוותיה, וילוף טעמא בירוש' פ' הרואה אמר ר' תנחומא ונא

בכתר, ובא"י וסת"מ עושים כן, וכן נוהגים באמש' מה טעם ההגבהה הזאת. (פה)

[ג] מנהג לונדון ואמשטרדם, שבקדושה החזן מתחיל נקדישך או כתר ובהגיעו לקדוש, אז הצבור מצטרפין עמו עד מלא כל הארץ כבודו ומנהג א"י וסת"מ שהחזן והציבור משתתפים יחד עד מלא כל הארץ כבודו ומשם ואילך החזן אומר לעמתם משבחים ואומרים, והציבור עונין ברוך כבוד ה' ממקומו וגו', החזן אומר ובדברי קדשך, והם ימלך ה' לעולם ובכתר הש"ץ עם הציבור אומרים עד מלא כל הארץ כבודו, הש"ץ אומר כבודו מלא עולם ומשרתיו שואלים, והם עונים איה מקום וגו', הש"ץ אומר לעומתם וגו' והם משיבים ברוך כבוד וגו', החזן אומר ממקומו עד באהבה והם עונין שמע ישראל, החזן ובדברי קדשך, והם משלימין ימלך יי' וגו'. (פו)

אמרית טעמא ארום סך אלהי המלך, ואברהם שם ל' לעולם ועד (ראה ס' המנהיג סי' נ"ח).

(פה) כ' המנהיג סי' נ"ב שמנהג זה הוא בצרפת ויש סמך בספרים הפנימים (אולי ס' הסוד) אמר הקב"ה ברוכים לי שמים וארץ ויורדי מרכבה אם תגידו לבני מה אני עושה בשעה שמקלסין אותי ואומרים לפני ק' ק' וי' צבאות וילמדו אותם שישאו עיניהם למרום בבית תפילתם וינשאו את עצמן כי אין הנאה בעולמי כאותה שעה שעיניהם נשואות בעיני, ועיניו בעיניהם עכ"ל, ובמדרש תנחומא פ' צו על הפ' בשמים יעופף (ישעיה י) מכאן תקנו לעוף על רגליו בשעה שאומר קדוש, והובאו דברי המדרש בכד"ה ובמג"א (סי' קכ"ה), ולפי דעת הלבוש שצריך לנענע כל גופו דכתיב וינעו אמות הסיפים ע"ש, ועי' אבודרהם (דכ"ה ע"ג) שכ' כטעם הלבוש וגם מפני שכתוב ותשאני רוח ואשטע אתרו וגו' כלומר כשהייתי שומע הקדושה כאילו רוח היתה נושאה אותי עי"ש.

(פו) ראה ש"ע (או"ח קכ"ה א') ומשם יסוד למנהג לונדון ואמש', ואורות מנהג א"י וסת"מ. ראה ס"ש הט"ו ומג"א שם בשם האר"י ז"ל (ותמצאהו בשער הכונית דנ"ג) שצ"ל נקדישך יחד עם החזן (וכ"כ בתשו' בני יהודה תשו' ק"ג). ובס' המנהיג כתוב לאמר שהחזן והצבור ישתתפו לאמירת הקדושה כשואמרים התמידה מכלי תורה, עי"ש.

## והייתם נקיים, תזכרו לחיים.

נוסח לונדון ואמשטרדם, זכרנו לחיים, אל מלך חפץ בחיים, כתבנו בספר חיים, למענך אלהים חיים אל חי, ונוסח אסמ"ת שמשמימים, "אל" קודם מלך, וגם אל חי ובסידור ספרדי נוסח קאטוליניא (שאלוניקי 1526) בחיים מנוקד בשוא במקום פתח ובתיבת כתבנו בואו בראש תיבה, ונוסח בני אשכנז כנוסח א"י רק מוסיפין ואו בכתבנו, והא בספר החיים, זר"ע גאון בסדרו זכרנו לחיים, מלך חפץ בחיים, וכתבנו בספר החיים טובים, למענך אל חי ומגן. (פו)

(פו) לדעת רב האי גאון לא נמצא זכר הזכרנו לא במשנה ולא בתלמוד, וכן, "מי כמוד", "וכתוב לחיים" והוא רק מנהג, ויש שנמנעים לאוסרם משום שאין בכרכות הללו מקומות לשאול צרכים, אבל ר"ע בהן צדק, ורב פלטי, חלקו עליו כי זה שאמרו אל ישאל אדם צרכיו בג' ראשונות היונו צרכי יחיד, אבל צרכי רבים ישאל, וכן כ' ר"ת (ס' התניא סי' ע"ג) והרמב"ם (בסדרו ובה' תפלה סוף פ"ב) כ' נהגו רוב העם להוסיף בכל תפילה ב' הימים בברכה א' מוסיפים זכרנו וגו' ע"כ ואם נראה במס' סופרים (פי"ט ה"ח) נמצא כי הזכירוהו שם הזכרנו, עי"ש בנחלת יעקב, ועי"ש (בה' ז') מוזכר ג"כ וכתוב לחיים ועי' הגר"א עם בהערותיו.

נוסחאות לונדון ואמשטרדם נמצאה בס' שער האורה (מרי' בן ג'יקטיוויליא) ומובא בב"ו (או"ח סי' תקפ"ב) ד"ה ומ"ש ויש במסב"ע זו י"א תיבות נראה שהנוסחא היא זכרנו לחיים מלך חפץ בחיים וכתבנו בספר החיים למענך אלהים חיים שכן כתב, ולפיכך אלא י"א אותיות, אבל נוסחא שלנו היא אל מלך חפץ בחיים וגו' למענך אלהים חיים אל חי, ועי' בס' שערי אורה בספירה השניה שכן כתב, ולפיכך אנו מזכירין ברה"ש שהוא יום תדון אלו הב' שמות אלהים חיים ואל חי ומגן בברכה ראשונה וגו' עכ"ל, ועי' בס' עבו"י שס"ל שאין זה כפל לשון אלהים חיים שנאמר הוא אלהים חיים (ירמיה ו' י') אל חי ע"ש לבי ובשרי ורננו אל חי (תהלים פ"ד ג') א"כ מקור לנוסח לונדון ואמשטרדם הוא כמעט קרוב לנוסח שהובא בב"ו עם רק התבדל שביניהם שלפי הב"ו היו נוהגין לומר אל חי ומגן, ובלונדון ואמשטרדם אל חי ומשלים אח"כ מלך עוזר ומושיע ומגן, בא"י מגן אברהם.

ואודות נוסח א"י ומת"ם ואשכנז, עי' סור או"ח (סי' תקפ"ב) זיכר שם מספר האותיות שזכרנו שחם ט"ח והתיבות שהם י"א, ולפי עדות אבודרהם שיש לנוסח זה בס' רב עמרם זר"ס גאון, וכתב והמון העם אומרים אל חי ומגן, וא"א מלך עוזר ומושיע, והם סוקים שאין לשנות מסב"ע התפלה

**טעם שבזכרנו אנו מבקשים לסתם חיים, ונכתוב לחיים טובים, ובספר חיים הולך ומוסיף ברכה ושלוש ופרנסה טובה וגו'.** (פה)

שתקנו חכמים ועי' שם בסור שאם שכה מלאמרו קחזירין אותו, והרא"ש  
 תמה בזה הלמה מחזירין אותו מאחר שאינו מוזכר בתלמוד והוא רק תקנת  
 הגאונים, וכ"כ הרמב"ם והרמב"ן מפני שהיא תקנת גאונים, עי"ש.

ובנוגע להניקוד שבלונדון ואמשטרדם וא"י וסת"מ ואיזה קהלות  
 מבני אשכנז שאומרים לחיים בשוא תחת הלמד כ' המור בשם סוהר"ם  
 פרוטנבורג שהיה אומר לחיים בשוא ולא בפתח כי לחיים בפתח משמע  
 לא חיים כדאיתא לחולין כמו לא חולין (נדרים י'): ועי' שם בתוס',  
 אבל הגאון יעב"ץ בעכו"י דף שכ"ג ב' כי זה הוא לפי מבטא הספרדים.  
 שהם קורין קמץ כמו פתח משא"כ לפי מבטא של האשכנזים שיש תילוק  
 גדול בין הברת הפתח והקמץ ואדרבא לחיים בפתח יותר נכון כי הפתח  
 צורה על הה' הידועה וכוונתנו על החיים המוחלטים והנצחיים כענין  
 זכתוב לחיים בירושלם (ישעיה ז' ג'), עכ"ל, ואני תמה כי לפי דבריו  
 אלה גם התלמוד לא ידע להבחין בין פתח לקמץ בלא חולין, וגם סוהר"ם  
 פרומוני' לא ידע להכדיל בין פתח לקמץ עם שהיה אשכנזי, ובוה יסלח כי  
 הספרדים הדייקנים יש להם הברל מת"ג לת"ק ארוכה וקצרה (עי' תל"ע)  
 וכבר היה לי מלחמת סופרים בזה עם המנות ר' אריה ליב גארדאן ז"ל  
 בהיותי עוד בירושלם עיר מולדתי ונדפסו הדברים בהתבצלת (תרס"ה)  
 ואכמ"ל, ומ"ש היעב"ץ שם כי תפוי' וזכרנו לחיים הם לחיים נצחיים, בזה  
 ג"כ יסלח כי לא כן הרבר כי הכל נאמר על החיים שאנו חיים היום כמו  
 שאנו אומרים ובספר חיים ברכה ושלוש ופרנסה טובה שהם דברים הצריכים  
 לחיי שעה, ואיך טגאון שכמותו נעלם ממנו דברי הרמב"ן הו"ד בס'  
 אבודרהם דנ"ב ע"ג וז"ל וזה הדין שאמרו חכמים שכל אדם נידון ברה"ש  
 אינו אם יזכה לגן עדן ולחיי עוה"ב או  
 יתחייב לגיהנם ואבדון שאין אדם נידון  
 ברה"ה אלא על עניני עולם הזה אם ראוי לחיים  
 ולשלות, או למיתה ויסורין כך אמרו רז"ל ברה"ת  
 זה היום תחילת מעשיך זכרון ליום א' כי תק ישראל משפט לאלהי יעקב.  
 ועל המדינות בו יאמר איזו לחרב, איזו לשלוט, איזו לשובע, ובריות בו  
 יפקדו לחיים ולמות (עי' ערכין ד"י: ובר"ה ל"ב).

(פה) טעם הדבר במאי דאיתא בילקוט שמעוני (תלים י"ט תרע"ז)  
 למה דוד דומה לסוחר כושו אמר רב אחא הכושיים הללו יודעים לסבב את  
 הפתחים, בתחילה הם אומרים יש לכם מעט מים ומששתה  
 הוא אומר יש לכם בצל אחד נותנין לו, אומר להם בצל  
 בלא פת, נסב לבא, כך הצדיקים יודעים לרצות את בוראם שנאמר שפתי כהן  
 ישמרו דעת, שפתי צדיק ידעון רצון וגו' ע"כ. וכן בהזכרנו שואלים  
 בראשונה דבר מועט וזכרנו לחיים אח"כ מוסיפים לחיים טובים. ואח"כ

## ברכנו אבינו, במהרה בימינו.

בלונרון ואמשטרדם הנוסחה בתפילת הקיץ  
ברכנו אבינו בכל מעשה ידינו, ובחורף אומר ברך  
עלינו יי' אלהינו, ובא"י וסת"מ אומרים יי' אלהינו  
גם בברכנו ולמה שינו בלונרון ואמש' הנוסחה. (פ"ט)

## ולמלשינים אל תהי תקוה, ולא אהבה ואחווה.

למלשינים אל תהי תקוה, ובא"י מוסיפים  
ולמינים, וכל הזדים כרגע ובלונרון ואמשטרדם וכל  
המינים וכל הזדים, ושניהם חותמין בא"י שובר  
אויבים ומכניע זרים. (צ)

מוסיפין ובספר חיים ברכה ושלום ופרנסה טובה וישועת ונחמה וגזרות  
טובות נזכר ונכתב לחיים טובים ולשלום, והוא טעם נכון (טור סי' תקפ"ה).  
(פ"ט) נוסחאת לונרון ואמשטרדם שאומרים בקיץ ברכנו אבינו,  
ובחורף אומרים ברך עלינו ה' אלהינו, למה לא יזכירו שם ההויה והאלהות  
ג"כ בברכנו. ומדברי אבודרהם ז"ל בדרך כ"ב ע"ג משמע כי בספר הית  
סנהגם לומר ברכנו ה' אלהינו, וז"ל ובספר נוסחאות הגוים לומר  
ברכה זו בימות הגשמים וגו'. ובימות החמה  
פתח לין בה ברכנו ה' אלהינו בכל מעשה  
ידינו וגו'. ואיך יתכן שבק"ק לונרון ואמשטרדם שהיו גולי ספרד  
שינו את מנהגם, וטעם ששינו שבימות הקיץ אומרים ברכנו ובימות החורף  
ברך עלינו ולא ברכנו, בכדי שהקהל ירגישו וידעו בין ברכת השנים לקיץ  
ולחורף, ונוסח אשכנז בנוסח ר"ע גאון בסידורו דף 244 שנוסח אחר לקיץ  
ולחורף, אלא שבחורף מוסיפין ותן טל ומטר לברכה, וכן הוא נוסח סידור  
ניסרי, והטור בסי' קי"ז כתב דמהגמרא משמע שלא היה להם אלא נוסח  
אחד, ועיין בית יוסף שם ותב"ת, בכדי לודע באיזה יום  
מתחיל השאלה ברך עלינו, ולחכמיא ברסיוא, א"ב'ג'ד' ר"ת  
אומרים ב'רך ג' או ד' דיסימבר, כי יש פעמים בג' או בד' דיסימבר  
שוואלין כידוע, (זה השולחן ד"כ).

(צ) ובסדר עבודת ישראל כתב כי תברכה תזאת נוספה לית  
ברכות התפילה בימי ר"ג. ונקראת ברכת המינים או ברכת הצדוקים כי  
נתקנת נגד האפיקורסין והצדוקין שרכו בימים ההם, ומהם היו מסיתים  
במחפואים, ומהם הלשינו את היהודים המאמינים אצל הרומיים והביאו

## מודים דרבנן, עוקרי הרים וטוחנן.

טעם למה נקרא מודים דרבנן, מפני שנתקן ע"י הרבה חכמים. (סוטה מ.) ומור או"ח סי. עכ"ז. (צא)

כמה רעות וצרות רבות עליהם, וע"כ ציוה ר"ג ובית דינו לתקן תפילה על אבודם ולקבועה בתוך שמו"ע ועמד שמואל הקטן ויסדה, וכלל בה גם את הזדים, עי"ש.

נוסתאת הברכה הזאת איננה שוה בכל הסידורים כי נתחלפה לשונת וסגנונה במשך השנים (ראה בסידור עמרם גאון דף 248 במקור הברכות בהערה), ומכיון שידענו שנתקנה תפילה זו בעד המינים והודים, כמעט אין שינוי כלל בהשתי נוסחאות בין לונרון וא"י, במה שמוסיפים בא"י אחר למלשינים ולמינים, כבר בסידור לונרון הזכירה אח"כ וכל המינים וכל הזדים, תחת כי בא"י שם, מוזכר רק זדים ובחתימת הברכה שניהם שוים ותוחמת מכניע זדים, האמנם הרב תיד"א בס' קשר גדול סי' טו"ב אות וא"ו כתב, כי חתימת ברכה זו צריכה להיות ומכניע מינים שיהיה מעין הפתיחה, וכן הוא בסידור מוהר"י הכהן ובסידורי האר"י דפוס לבוב וכן עיקר ודלא כהשלמי צבור דלא ראה בזה מכת שמצא במקובלים הקדמונים לכיון עי"ש, והרב תיד"א עצמו היה נוהג לחתום מינים ולא זו ממנהגו.

ואחרי חפשי באבודרהם בזה לא מצאתי שעלה על דל שפתיו דבר מברכת המינים, ואם תעין שם מרף ב"א עד ד' כ"ד תמצא איך מנתח כל תיבה ותיבה שבהש"ע לבארה ולפרשה, וכשבא לברכה זו העלים עין ממנה, רק ברף ב"ג ע"ד ששם מצא סמוכות לכל ברכה בהברתא כ' זול וכיון שנתקצבו גלויות עושה דין ברשעים, וכיון שנעשה דין כלו המינים, וכולל זדים עם המינים (זהו כנוסת לונרון ואמשי' שאומרים וכל המינים וכל הזדים) שנאמר ושבר פושעים וחטאים יהדיו (ישעיה א' כ"ח) ואולי כי מפני מגור של הא"י לא כתב אודות ברכה זו והשמיטה לגמרי.

(צא) מנהג לונרון ואמשי' שבחזרת הו"ת אומר הש"ץ מודים בק"ר, והצבור עונה תיכף ומיד ברוך אל ההודאות, וניכר הדבר שאין הצבור יש להם ההודאות לומר המודים דרבנן בשלימותו, ומה יפה ומה נעים מנהג א"י וסת"ם כשמגיע הש"ץ למודים אנתנו לך, אומר רק אלו הג' תיבות בק"ר והשאר אומרו בלחש. ובדרך זה גם הציבור יש להם שהות לומר המודים דרבנן בשלימות מבלי שיפריעם קול החזן כשאומר המודים. ועי' באבודרהם (דיו"ע"ג) שכ' וסימן לדבר מודים שמאריך בו החזן כדי שיאמרו הקהל מודים דרבנן. וכ' שם שמש הרא"ש ששמע בכל המקומות שאומר ישתבח ויתפאר כשאומר החזן ברכו ולכך מאריך בו (ואולי מפני זה נהוג בלונרון ואמשי' להאריך בברכו בתגים ובר"ה ויוה"כ, בכדי שהצבור יהיה להם שהות לומר ישתבח ויתפאר וגו' וא"כ הלואי אם היו עושים כן בכל יום) ותותם בה ברוך אל ההודאות בלא הזכרת השם (כדעת הרמב"ם זר"י שו"ע או"ח סי' קכ"ז) ודלא כהירושלמי שתותם בה ברוך אתה ה' אל ההודאות

## ברכת כהנים, בסבר פנים.

טעם שהכהנים כשעולין לדוכן חולצין מנעליהן, שמא יפסק שרוך נעליהם, ויתעסק להדקו או לקושרו, וחבריו הכהנים יברכו בהיותו עסוק בקשירתו, והרואהו חושרו כי הוא כהן חלל (סוטה מ' כ"ב ס' ס"ח) ומנהג לונרון ואמשטרדם ומצרים שחולצין מנעליהם ולובשים מנעלי גמי, וזאת אחת מתקנות עורא. (כן כתב בעל התניא ס' ה').

טעם שהכהנים כשמברכים את העם הופכין פניהם כלפי העם וגביהן להיכל, כי גדול כבוד הבריות, ועוד שהס"ת הם גבוהין מן הארץ י' מפרים (תשו' פאר הדור ש' פ"ה).

והש"ץ אומר או"א ברכנו בברכה המשולשת בתורה הכתובה ע"י משה עבדך וגו'. (צב) מי יסד

ובהרא"ש שהיה נוהג כשיסח הירושלמי (אבודרהם דכ"ח סוף ע"ג). ולמה חציבור אומרו שאין דרך העבד להודות לרבו ולומר לו אדוני אתה ע"י שליח, אלא שכל אדם צריך לקבל בפיו עול מלכות שמים, ואם יקבל ע"י שליח אינה קבלה גמורה שיכול להכחיש ולומר לא שלחתי, אבל בשאר התפילות שהיא בקשה וכול לתבוע צרכיו ע"י שליח שכל אדם חפץ בשובתו ולא יבחיש לומר לא שלחתי וזהו שאמר דוד אמרתי לה' יי' אתה אני בעצמי אמרתי לו ולא ע"י שליח, (אבודרהם דכ"ה סוף ע"ג).

(צב) נוסח הברכה הזאת לא מצאתיה מוזכרת לא בבבלי ולא בירושלמי, ורק הרמב"ם בה' תפלה (פס"ו ה"י) הזכירה, והש"ע בסימן קכ"ז הביאה בשם הרמב"ם עי"ש ואם נתבונן היטב בנוסח ברכה זו, תמצאה אינה מדוייקת בלשונה, כי מה רצה המיסד להביע במ"ש „בברכה המשולשת“ (עי' אבודרהם מפני שהברכה היא משולשת מג' פסוקים) עם שהג' ברכות אין אחת דומה לתברתה, ושנית מה הוא בתורה הכתובה, הית צ"ל הכתובה בתורה, ומה צורך להזכיר שם משה במקום הזה, ואם היה נכתב כן ברכנו בברכה המשולשת האמורה מפני אהרן מה היה חסר, והאמת כיון שברכה זאת לא נמצאה בשני החלמודין, צ"ל כי נתחברה מהגאונים אחר חתיסת החלמוד, ואחרי הפשי מצאתי בהגהות המרדכי בחידושי אנשי שם בסו' פ' הקורא את המגילה, וז"ל וחזרני לומר כי ברכנו בברכה המשולשת איננה כלל מפורסם תברכה שתיקנו ק"כ זקנים ומהם כמה נבואים עד שיום שלום, ותוספתא הוא שהוסיפו בדורות האחרונים ולא ידעתי מתי, וכ"פ

ברכה זאת, ומנהג המקומות שהש"ץ אומר ב"כ, והציבור עונין על כל פסוק ופסוק כן יהי רצון. (צג)

## ושמו את שמי בתוך עמי

הפסוק ושמו את שמי שבסוף ברכת כהנים, בסידורי לונדון ואמשטרדם במאמר מוסגר, ושאלתי פי החוננים ואמרו לי כי אומרים אותו בלחישת, (צד) ומהם שאין אומרים אותו כלל.

בסדר ר"ע (בסוף ל"ט) שכ' תחילה כל ברכה וסוף כל ברכה כו' עד הסוף שמך, שים שלום כו' אלמא הברכה מתחלת בשים שלום (אמ"ה המחבר בסוף ר"ע בדרך קמ"ד סוף ס"ד הביא ברכה זו כנוסח שבידנו).

ויוותענין המעין להביא לפניו דברי סדר רשב"ן ד"י מ"ש, אחר שראו כי הנוצרים מצאו מקום למעות שבנ"ו מאמינים בתורת השלוש שלהם, והביאו ראיתם מברכה זו שאנחנו אומרים ברכנו כברכה המשולשת לזאת הוסיפו תיבת בתורה, ואחר שהם פרסמו הברית החדשה אמרו כי מיסודו רצה לרמוז לתורה החדשה, באו אח"כ והוסיפו ה כ ת ו ב ה ע י מ ש ה ע ב ד ד ע ב ל. אם קבלה נקבל, ואם לויכות יש תשובה ואכמ"ל.

(צג) לדעת מרן בשו"ע (קכ"ז ס"ב) בשם הר' אבודרהם משמע שלא יאמר כן יה"ד אלא בסוף, ולא בסוף כל פ' ופסוק, אבל מנהגם לומר כן בסוף כל פ'. הטעם הוא שכל פסוק הוא ברכה בפ"ע, ומכיון שהחזן הוא מפסיק הפ' הקהל עונין בי"ר זהו דעתי. ועי' להבאה"ש שם סק"ו ומ"ש בשם הב"ח עי"ש. ודלא כהנהגים לומר אמן כן יה"ר, שכבר גילה דעתו שם מרן שלא לומר אמן כו"ר, מפני שראיתי שיש נוהגין שאומרים בברכה האחרונה אמן כו"ר. ואולי קבלה ומנהג אבותיהם בידם, ומוהרי"ל ז"ל לא היה עונה כלום לא אמן ולא כן יהי רצון (מט"מ קע"ה) ובשכלי הלקם בשם ר' האי גאון כ' לפי שמפי כהן הם ג' ברכות, וש"ץ מסדרם כעין ברכה אחת ע"כ.

(צד) בתוצאת אלכסנדר הפ' ושמו את שמי אינינו במאמר מוסגר וזה ראיה כי החזן היה רגיל לאומרו בקו"ר, כיתר הפוס' שבב"כ ולד' ר"ע גאון בסידורו (תו' פרומקין) דף רכ"ה שהחזן יאמר פ' זה בקו"ר, ואבודרהם (דף פ"ה עמוד ד') כתב משם המנהג שבצרפת היו משמטיים הפסוק הזה אבל בספרד ופרובנץ המנהג לאומרו. וכן דעת ר' עמרם ור"ם גאון (ראה טור או"ח סוף קכ"ז וב"י שם) ורמב"ם כמ' מצות גדול והרוקת דעתם מסבמת לאומרו, כי מאי שנא פ' זה מהאחרים שאומרים, ועי' בס' התמידים סוף תת"ד הביא ראיה לאומרו מן הפיוט אהללך בקול רם (פיוט

מעם שנהגו לומר אחר ברכת כהנים שים  
שלום. (צה)

בהשים שלום, חיים חן וחסד צדקה ורחמים,  
וכן הוא נוסח א"י וסת"מ, ובנוסח אבודרהם  
הושמט, חיים וצדקה והושמט ג"כ בסדר רע"ג.

וברכנו אבינו כלנו, יחד, ובאסמ"ת כלנו  
„כאחד“, וכן היא נוסחאת רע"ג ואבודרהם. (צו)

אשכנזי שאומרים אחר וידוי של שחרית ויה"כ) ואחינו בני אשכנז אין  
מנהגם לאומרו, ועי' ש"ע או"ה (סי' קכ"ז ס"ב) שאם אין שם כהנים אומר  
הש"ץ אלהינו וא"א ער ואנו אברכם, ועיין באת"מ שם סק"ה ואנו א"א  
רק עדי שלום, ובספר שם ומוהרש"ל סוף ב"ק בקונטרס חילוקי מנהגים  
בין בני בבל ובין בני א"י, אנשי מורה אומר ברכת כהנים בקול רם  
אנשי מערב ש"ץ אומר ושמו את שמי שאסור להזכיר השם אלא א"כ הית  
כהן עכ"ל. ומעם למנהג אשכנזי שא"א הפסוק ושמו את שמי נגרו אחר סברת  
דש"י הובאו דבריו בס' המנהיג סי' ס"ח וז"ל והנה אין אנו אומרים בשם  
המפורש ואנו מבקשים את ברכתו, ואומר ברכנו בברכה המשולשת בתו'  
ומה לנו להוסיף עוד ושמו את שמי, כשם שאין אנו  
אומרים כה תברכו את בני' ששניהם לשון צואה ולא לשון ברכה עכ"ל,  
אבל ככל בו (סי' י"א ד"ו) כתב צבור שלא היה להם כהן כלל, וגו'  
אומרים אלהינו יברכך, יאר, ישא, ושמו את שמי ע"כ וכן מנהג תימן.

(צה) לפי שיש בברכת שים שלום ששה דברים: שלום, טובה,  
וברכה, חן, וחסד, ורחמים; מול ו' דברים שבברכת כהנים, (רוקח) ולי  
צראה שיש בו טעין ברכת כהנים שים שלום, כנגד וישם לך שלום, ברכנו  
אבינו, כנגד יברכך, כאור פניך, כנגד יאר יי' פניו, לכן נכון לאומרו  
כשאוברים ברכת כהנים (מס"מ קע"ו).

וכן דעת ר"ע גאון שהם ששה דברים: שלום, טובה, וברכה, חן,  
חסד, ורחמים, נגד ששה ברכות שבברכת כהנים, וכן היא הנוסחא בויתרי,  
ותיבות חיים וצדקה הושמטו גם באבודרהם כמ"ש.

(צו) ובנוגע לתיבת „כאחד“ הנוסחא שבארץ ישראל  
היא יותר מדויקת, ולא יחד כנוסחאת לונדון ואמשטרדם,  
(כ"כ השב"ל בשם רב ש"ס גאון ור"ס גאון, כאחד ולא כאחת). ותב"י  
בסי' קכ"א כתב לומר כאחד ולא יחד. וזהו מה שפירש אבודרהם  
בה"ג צ"ג וברכנו כלנו באור פניך כלומר אתה אל אחד ואנחנו  
בני אברהם הנקרא אחד שנאמר אחד היה אברהם, וכתוב כי אחד קראתיו,  
ואנחנו נקראים גוי אחד שנאמר ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ, אם כן  
ברכנו כלנו כאחד וגו' עכ"ל ואני תמה איך נפל בנוסחאת לונדון ואמשטרדם  
שיבנו בתיבת יוד?

וטוב בעיניך לברך וגו' והנוסח' באסמ"ת לברכנו ולברך את וגו'.

שים שלום, ועל כל ישראל עמך שוה הוא עם נוסח א"י וסת"מ. וטוב בעיניך לברך את עמך ישראל, ובנוסח אסמ"ת לברכנו ולברך את כל עמך, ביתרון כל. בהעושה שלום כתוב ועל כל ישראל, ובאסמ"ת ועל כל עמך ישראל. (ברך נ"א) בקדיש יהא שלמא לנו ולכל עמו ישראל, כתוב כל. בחייכון וגו' ובחיי דכל בית ישראל, בזה שוים עם נוסח אסמ"ת. (ברך קי"ג) יחדשהו הקב"ה עלינו ועל עמו ישראל, ובאסמ"ת, בתוספת כל אחר ועל בנוסח ובספר חיים ברכה אנחנו וכל עמך ישראל שוים הם עם נוסח אסמ"ת, בברכת הנותן תשועה (ברך קי"ב) ועם כל ישראל אחינו, שוים הם. (ברך פ"ה) בברכת השכיבנו עלינו ועל עמו ישראל, בנוסח אסמ"ת ועל כל עמו. (ברך פ"ז) ביעלה ויבא וזכרון כל עמך בית ישראל, שוים הם, ובתפילת והערב נא ובפיפיות עמך בית ישראל שוים הם. ובזוהר בתפי' בריך שמייה כתוב ודי לכל עמך בית ישראל, דלבאי ולבא רכל עמך ב" י. (צו)

בנוגע לנוסח לונדון ואס"י שאינם אומרים לברכנו כן היא נוסחאת רע"ג והרד"א. אך מה שמסויימין השים שלום ברב עז ושלום הן בלונדון ואמסטרדם וא"י וסת"מ, ובסדר רע"ג ליתא, ובאבודרהם חמצאהו ופי' שם ע"ש ה' עז לעמו יתן ה' יברך את עמו בשלום, בא"י המברך את עמו ישראל בשלום אמן' שנאמר ונתתי שלום בארץ עכ"ל ונוסח אשכנז משלוש כן בא"י המברך אע"י בשלום ואינו מזכיר לפניה ברב עז ושלום. (צו) לא ידעתי למה נפלו שינויים אלו בנוסח אלו הקטעים שהבאתי לרוגמא לפעלה. פעמים אתה מוצא שנוסח הספרדים בלונדון, ונוסח ספרדי אסמ"ת שוים הם, ופעמים לא, ופעם שבא"י עפ"י הרוב משחמשים בתיבת כל בהזכירם עם ישראל, משום דתיבת כל לדעת רש"ל בתשו' (סי' כ"ט), שצ"ל עלינו ועל כל ישראל שאז כולל המתפללים עם כל ישראל שאז יאמר עלינו ועל ישראל משמע שאין אנו בכלל ישראל. ואמר שמואל (ברכות מ"ט:) אל יוציא אדם את עצמו מן הכלל ע"כ. ולדעתי ממשעם זה תיקנו תז"ל בנוסח קדיש דרבנן לגא ולהון ולכוון (בלונדון)

באלהי נצור הנוסחא אחר למען קדשתך  
 הושיעה ימינך וענני, ובא"י וסת"מ מוסיפין אחר  
 עשה למען קדשתך, למען יחלצון ידיך הושיעה  
 וגו'. (צח)

הושמט יהי כמוץ לפני רוח ומלאך ה' רוחת,  
 ובס' אסמ"ת נמצא.

מנהג בני כשאומרים עושה שלום, בראשונה  
 כורע ופוסע ג' פסיעות לאחריו בכריעה אחת, ואחר  
 שפסעו הג' פסיעות בעודו כורע קודם שיוקח,  
 כשיאמר עושה שלום במרומיז הופך פניו לצד  
 שמאלו, וכשיאמר הוא יעשה שלום עלינו הופך לצד  
 ימינו ואח"כ ישתחוה לפניו כעבר הנפטר מרבנו.  
 וכן בלונדון ואמשטרדם נוהגים בדייקנות יתירה,  
 ונותרים ע"ז. (צט) ובא"י וסת"מ נותרים לקיים  
 הפורמולא הנזכרת.

ואמ"ש משמישים תיבת ולכון) אולי משום שהוא כלול בהיבת לנא.  
 ובאמת לא הבנתי דברי רש"ל ז"ל בזה כי הלא ניסת תלמודנו  
 תמצא כי השמישו תיבת כל (ראה ברכות י"א): ונהיה אנחנו וצאצאינו  
 וצאצאי עמך בית ישראל (תיבות אלו הושמטו בסידורינו). שם  
 והערב נא ה' וגו' ובספירות עמך בית ישראל. וכן תמצא ג"כ בירושלמי  
 תענית (פ"ב ה"ב) רחם ה' עלינו ועל ישראל עמך. ואולם משתמשים  
 בתיבת כל. והוא פלא לרש"ל שתצריך לומר תיבת כל וצ"ג.  
 (צת) בסידור רס"ג ובמחזור ויטרי הנוסחא של תפלת זו היא עד  
 וקלקל מחשבתם, ומסוים תיכף יהיו לרצון וגו' רק בסור סי' קכ"ב כתב  
 בשם י"א והביא אגדה אמר שמאל כל הזריו לומר ד' דברים הללו זוכה  
 ומקבל פני שכינה, עשה למען שמך, ע"ל ומינך, ע"ל תורתך, ע"ל קדושתך,  
 ושם תמצא איך הסור מזכיר בנוסחאו למען יחלצון ידיך כנוסח א"י  
 וסת"מ, ועי"ש פ"ש תב"י שם בזה, וכן תמצא שכן היא נוסחאת התימנים  
 בסידורם, אבל הנוסחאת באבודרהם היא עד וקלקל מחשבותם כנוסח ר"ם  
 ויטרי, ונוסת התימנים קרובה לנוסח א"י, ומוסיפים בסוף אחר יעשה  
 שלום עלינו ועל כ"י, וינחמנו בציון ויבנה ברחמיו את ירושלם כתיבנו  
 ובכינונו בקרוב אמן ואמן, ע"כ. ובאבודרהם (כ"ג ע"ג), במקום שבא"י  
 כתוב וכל הקמים עלי לרעה, באבודרהם כתוב, וכל תחשבים עלי רעה.  
 (צט) ראה ס' תמנחג אות ס"ה, (ושו"ע או"ח קכ"ג) שתג' פסיעות  
 ולא יותר לצאת לו מג' מחנות ולוטול רשות, ולמה נותן שלום לשמאלו  
 בראשונה כלפי ימינו של הקב"ה העומד לנגדו שנת' שותי וו' לנגדו

ומנהג לונדון לפסוע הג' פסיעות כשאינו חוזר  
התפילת י"ח, וכן מנהג אסמ"ת. (פ) אבל כשחוזר  
העמידה אינו פוסע הג' פסיעות אלא בהגיעו הש"ץ  
לברכת המברך את עמו יב"א, אומר התחנונים  
בישיבה כדרכו.

טעם שצריך המתפלל לכוין את רגליו זה אצל  
זה כאילו אינם אלא אחד בשעה שהוא מתפלל תפי'  
י"ח וגם בקדושה. (קא)

תמיד, ובמקום שכלו הג' פסיעות צריך לעמוד (ש"ע שם ס"ב) שאם תזר  
למקומו מיד דומה לכלב שב על קיאו כן כסול שונה באולתו וגו' ואין לו  
לחזור עד שיתחיל ש"ץ באבות, ויש אומרים עד קדושה שופיע ג' פסיעות  
לפניו עי"ש. והרוקח כתב שטעם מספר הג' פסיעות נגד ג' פעמים הגשש  
דכתיב בתפילה ויגש אברהם, ויגש יהודה, ויגש אליהו (מלכים א' י"ח)  
ולדעת הב"י בסו' קכ"ג משום דכתיב ורגליהם רגל ישרה וכתיב וכף רגליהם  
ככף רגל עגל הרי ששה, ומטעם זה לא יעבור אדם לפניהם בעוד שעומדים  
שם שלא להפסיק בין הששה תיבות, וי"א מפני כי נבוכדנצר פסע ג' פסיעות  
לכבוד הש"י (סנהדרין צ"ו) ועי' כך זכה למלכות כ"ש שאנחנו נקבל  
שכר עליהם (מוהר"ל מפראג כס' אגרת הטיוול לאחיו ז"ל).

(ק) ואודות מנהג לונדון שהש"ץ אינו פוסע הג' פסיעות גם  
בחזרה זהו דעת מרן (באו"ת סו' קכ"ג ס"ה) שכתב שבחזרה אין צורך  
לפסוע הג' פסיעות והרמ"א שם כ' אס לא התפלל בלחש רק בקו"ר פוסע ג'  
פסיעות אחר תפילתו שבקו"ר בשם אבודרהם. ועי' שם בבאה"ט סק"י  
שנתן טעם לזה דסומך על הקדיש שאחר ובה לציון וגו' ואם רגיל לפסוע  
אין למחות בידו. וכ"כ הרדב"ז והלק"ט ח"ב סו' ש"ז, עי"ש, ועי"ש בב"י  
מח שכתב זה.

(קא) עי' שו"ע או"ח (סו' צ"ה ס' א' וב'), מפני שבשעה זו צריכ'  
להדמות למלאכים דכתיב בהן ורגליהם רגל ישרה כלומר רגליהם נראים  
כרגל אחר, (עי' בפרק קמא דברכות). וטעם אחר בזה, לפי שכיון שעומד  
לדבר עם השכינה צריך לסלק כל מחשבות הגוף מלבו ולדמות כאילו הוא  
סלאך השרת. אמנם רבינו הג' מוהר"י אבוהב ז"ל כתב טעם אחר שהוא רמז  
שנפתק ממנו התנועה לברוה ולא להשיג שום חפץ מבלעדי ה' (כמו שאמר  
הנביא אנא מפניך אברה וגו') ודעת רבינו בחיי מסכים לזה שכתב להראות  
כאילו רגליו כבולים אין חפצו תלוו בעצמו ואין בידו להפיק רצונו אם  
אין הקב"ה מסכים על ידו ובענין שכתב לא לאדם דרכו, והנה האוסר'  
מראים הכונה הזאת בכיוון ידיים בבקשת תחנונים, והם עצמם אינם יודעים  
למה הורגלו בכך, והטעם בזה הוא להראות ביטול כל עצמו כאילו ידיו  
אסורות והוא מוסר עצמו לאותו שמתחנן אליו, ולפי שהנועת הרגלים  
גדולה מתנועת הידים לקרב תועלתו ולדחות נזקו לכך נהגו בכיוון רגליו

טעם להנהגים להתנועע בשעת התפלה. (קב)

**אבינו מלכנו בשבת, אם חל עליו חובת.**

ובו סעיף אחד

מנהג לונדון שא"א א"מ בר"ה ויוה"כ שהל' להיות בשבת, ולא בשבת שובה, וכן המנהג באמשט', חוץ מיוה"כ שחל בשבת אומרים אותו. ובארץ ישראל וסת"מ נוהגים לאומרו אף בשבת. אבל משמיטים א"מ חטאנו, מחול, קרע, ומחוק, וכן המנהג בק"ק בית אל בירושלם (המתפללים עפ"י כונת האר"י ז"ל), והמנהג בצפת לומר כל האבינו מלכנו בשבת בשלמותו. (קג)

ולא הידים (רבינו בחיי בפ' קרח, מט"מ סו' קי"ו) ואני מתפלא על ר' בחיי ז"ל כמה שנתן טעם והכרל בין הידים והרגלים. הלא הרמב"ם בפ"ה מה' תפלה כתב וז"ל מניח ידו על לבו כפותין הימנית על השמאלית ועוסד כעבר לפני רבו באימה וכיראה ובפחד (ש"ע או"ח שם), וצ"ע.

(קב) מפני שנאמר כל עצמותי תאמרנה ח' מי כסוך. כ"כ הרב צרור המור בפ' יתרו, וכ"כ רבינו יונה בספר היראה, וכן היה נוהג מוהר"ל. ועי' זוהר הק' פ' פנחס (דרי"ח) וז"ל שאילנא ליה למר מ"ש דכל עלמין דעלמא לא עבדין נענועא אלא ישראל בלחודייהו וגו' עי"ש וי"א משום שהתורה ניתנה ברחת ובזיע (חיי אברהם דס"ו אות נ"ד).

(קג) עיקר יסודה של תפלת זאת מיוחסת לר"ע כמו שמצינו בגמ' (תענית כ"ה:): מעשה בר"א שירד לפני התיבה ואמר עשרים וארבע ברכות ולא נענה, ירד ר"ע אחריו ואמר א"מ אין לנו סלך אלא אתה, א"מ למענך רחם עלינו וירדו גשמים ע"כ.

ורש"י בסידורו (סו' ק"ף) ובס' הפרדס כ' רגילין לומר א"מ מימי ר"ע כמ"ש במס' תענית, פעם אחת גזרו תענית ולא נענו, ירד ר"ע לפני התיבה ואמר א"מ חטאנו לפניך, א"מ עשה עמנו למען שמך וירדו גשמים, וכשראו שנענו בתפלה זו הוסיפו עליה מודי יום ביום וקבעום לימי התשובה, ע"כ. מזה נראה שגירסת הגמרא שהיתה לפני רש"י איננה כגירסתנו היום, שבגמרתנו א"מ אין לנו סלך אלא אתה, ובסידורו חטאנו לפניך, שם למענך רחם עלינו, ובסדרו, עשה עמנו למען שמך. ובקדוקי סופרים שם בתענית כגירסת רש"י, ור"ע גאון.

וי"א כי אבינו מלכנו חטאנו לפניך בגימטריא עקיבא בן יוסף יסרו בו (סידור יעב"ץ).

ובסידור ר"ע גאון (ח"ב סו' ק"ט) תמצא נימח וסדר אחר בתפלת

זו, ושם כ' ירד ר"ע ואמר א"מ חטאנו לפניך, א"מ אין לנו מלך אלא אתה, א"מ רחם עלינו.

בכלל כל הא"מ בסדורי א"ו וסת"ם עולים במספר אחד ושלושים, ובסדורי לונדון ואמשטרדם תשע ועשרים, ובסדורי אשכנז תשעה וארבעים במספר, מהם לת"צ ועי"ת, אבל מדברי (הלבוש תקפ"ד א') מוכח שהם רק י"ח, כנגד י"ח ברכות שבש"ע, א"מ חננו ועננו כנגד „חונן הדעת“; א"מ דתזרינו בתשובה כנגד „הרוצה בתשובה“; א"מ סלח ומהל כנגד סלח לנו“; כתבנו בספר גאולה וישועה כנגד „גואל ישראל“; שלח רפואה כנגד „רפאנו“; חדש עלינו שנה טובה כנגד „ברך עלינו“; א"מ הרם קרן ישראל כנגד „תקע בשופר“; א"מ בטל מעלינו כנגד „השיב שופטנו“; א"מ כלה כל צר כנגד „ולמלשינים“; מחוק ברחמיך הרבים כנגד „על הצדיקים“; א"מ הרם קרן משיחך כנגד „את צמח דוד“; א"מ הצמח לנו ישועה כנגד „מצמיח קרן ישועה“; א"מ שמע קולנו כנגד „שמע קולנו וגו' עכ"ל.

מוצא אני להעיר כי חלק ברכה אחת לשתיים, במ"ש א"מ הרם קרן משיחך כנגד „את צמח דוד“; א"מ הצמח לנו ישועה בקרוב כנגד „מצמיח קרן ישועה“; מצמיח ישועה היא חתימת הברכה של צמח דוד, וצ"ע.

וטעם שתקנו לאומרה סמוך אחר העמידה, מפני שהיא באה במקום ההלל ברה"ה, כמו שאמר ר' אבהו (ר"ה דל"ב): אמרו מלה"ש לפני הקב"ה רבש"ע מפני מה ישראל א"א שירה לפניך ברה"ה וביוה"כ, אמר להן אפשר מלך יושב על כסא דין וספרי חיים וספרי מתים פתוחין לפניו וישראל אומרים שירה? (שבלי הלקט סי' רפ"ז).

טעם למנהג לונדון שא"א א"מ בשבת, מפני שאסור לתבוע צרכיו בשבת, (ר"ן פרק בתרא דר"ה), כמש"ל שבלולים בהם הי"ת ברכות, ולע"ד אפשר לוטרי כיון שר"ע אמרם בשעת צרה, בעת עצירת גשמים, מפני זה מצאו לנכון שלא לאומרם בשבת, ומצאתי להב"י (סי' תרכ"ב) ד"ה ואם זה בשבת, ואבינו מלכנו אומר אותו אעפ"י שהוא שאלת צרכים, מפני שת"א שעת גמר דין, ואם לא עכשיו אימתי, והכל בו כתב שו"א א"מ אפילו בשבת, ושכעל העיטור והר"ן נתן ושאר פוסקים, כתבו שלא לאומרו בשבת כלל, ומסוים שם דב"י ואנו אין לנו אלא דברי הר"ן דמילי דסברא נישתו, ומדברי הר"ן שם בשם ר' יהודא בר ברזילי אלברגילוני שאין אומרים צדקתך ברה"ה וביוה"כ שחל להיות בשבת ולא אבינו מלכנו, ומנהגנו עכשיו שלא לאומרו ברה"ה שחל להיות בשבת, ואפשר דטעמא משום דרה"ה יש בה שמתה באכילה ובשתיה כשאר יו"ט וגו', ואבינו מלכנו כיון שהוא שאלת צרכים בשבת לא התירו לאומרו אלא ביוה"כ שחל להיות בשבת שהוא שעת גמר דין עכ"ל.

מדבריו אלה למדנו שא"א א"מ בשבת, חוץ מיוה"כ שחל להיות בשבת שאומרים אותו טעם גמר דין, וזה סמך למנהג אמשטרדם.

ואודות מנהג א"י וסת"ם שאומרים הא"מ בשבת ומדלגין איזה מהם, משום שאין טן הראוי לוטרי בשבת חטאנו, מחול, קרע, ומתוק, שזהו כעין זידוי ואסור להתודות בשבת, אבל האחרים אומרים אותם, משום שהם כעין נפלה ואם לא עכשיו אימתי, וכן היא דעת המקובלים (סידור תפלת עפ"י

כונת האר"י שסודר ע"י המקובל האלהי מר זקני רב שר שלום מרחי ידיע שרעבי ז"ל, נדפס בירושלם תרע"ו (בדק"ז) ועי' להפ"ח (סי' הקפ"ד) והר' כסא אליהו, ומהריק"ש, מ"ש בזה.

ובס' החניא (סי' ע"ז) כ' ואומרים אבינו מלכנו בכל יום בין בשחרית, בין בחול, בין בשבת, ויש מקומות שא"א אבינו מלכנו בשבת כלל, ומנהגנו לאומרו ע"כ. ומצאתי עוד בס' החשב"ץ ח"ב (סי' רמ"ח) שכ' ובכל שבת בין בר"ה ובין ביוה"כ אומרים אבינו מלכנו, וכ"ש שבת בינתיים, אבל צדקהך א"א בשבת של ר"ה לפי שהוא ר"ה, וצדקהך תוא צ"ה של מרע"ה, אבל יוה"כ שחל בשבת אומרים צדקהך, ושם, בח"ג (סי' קע"ו) כ' ובענין א"מ אם אומרים אותו בשבת, המנהג הוא לאומרו בין בשבת, בין ביוה"כ, ואעפ"י שהר"ן בפי' ההלכות פסק שאין המנהג כן, טעות נפל בידו כמו ששמענו מתלמידיו פה אל פה ע"כ.

ובזה אני תמה על מרן הב"י שנעלם ממנו שחי השו' החשב"ץ אלו שהזכרתי וכמה שכ' שמעות נפל בדברי הר"ן כמו ששמע מפי תלמידיו, ותוא סמך על מ"ש הר"ן בפי' ההלכות? .

ומצאתי מחזור לר"ה ויוה"כ מנהג קאטוליניא (שאלוניקי 1526) כתוב שם, ואם יבא יוה"כ בשבת אין אומרים אבינו מלכנו, אבל הר"ן אמר אם לא עכשיו אימתי וטוב לאומרו עכ"ל.

ומה מוזר לי לראות דברי המנהיג (הל' ר"ה ד"ל ע"ד) שכ' ובצרפת ופרובינצא נהגו לומר מר"ה ועד יוה"כ אבינו מלכנו ולא נהגו כלל בספרד, ויש סמך למנהג צרפת דאמרו' בתעניות ע"כ. מדבריו לטעניו כי לא היה מנהגם בספרד לומר הא"מ כלל רק בצרפת ופרובינצא, וזאת גתישב לי ע"מ שרבינו דוד אבודרהם לא דבר מאומה מהאבינו מלכנו בספרד, כדרכו בקודש לבאר וללכ"ן כל חיבה וחיבה שבסודרנו, ורק (ברף כ"ו ע"ג) דבר דברים אחדים אודות הג' אבינו מלכנו שנהגנו לאומרם בכל יום אחר הרחום וחגון בנפ"א ותו לא, וגם תמצא כי הרמב"ם בסידורו לא עלה על דל שפתיו מאומה מאמירת אבינו מלכנו, זה מופת תותך כי הספרדים הקדמונים לא היו נוהגים לאומרם וצריך להיות כי אחר זמן קבלו עליהם לאומרם כיתר הקהלות.

ומנהג אישכנו שא"א א"מ בשבת נהרו אחר דעת הרמ"א (באו"ת הקפ"ד ס"א, סי' תר"ב, סי' תר"ט ס"ג, ובסי' תרכ"ב ס"ג), אבל אם גפל יוה"כ בשבת אומרים הא"מ כנעילה.

ואודות מנהג צפת, ראה בס' שומר אמת (דס"ה סי' ל"ד) והריב"ש (סי' תקי"ב).

ובספר מגן אבות לרכינו מנחם המאורי (נדפס ע"י ר"י לאסנ) תמצא שם ששפ"ל עם גאוני ספרד על מה שלא נהגו לומר הא"מ בשבת, וכ' כי בבררש ופרובינצא נהגו לאומרו, עי"ש, ועי' בשבלי הלקט (סי' ש"ה) שכ' שתמנהג לאומרו אפילו בשבת, עי"ש.

ואם אירע שכא אורח שמנהגו לאומרו, ובא לסקום שאין מנהג לאומרו יאמר אותו בלחש, ובעיוה"כ אעפ"י שאין נ"א ע"כ עם כל זה אומר' אבינו מלכנו (פר"ח ת"ר, שכנה"ג שם, שלמי צבור ח"ב דש"ת, ארץ תתיום דמ"א ע"ד).

## מתודה על חטאתיו, יהיה צנוע בארחותיו.

ובו יוד סעיפים

[א] בלונדון ואמשטרדם הנוסחא מתנהג  
בחסידות, ובא"י וסת"ם ומתנהג.

שהודעת לעניו מקדם, ובאסמ"ת לענו חסד  
יוד, וכן בסדורי ר"ע ור"ם חסר יוד. (קד)

[ב] נוהגים לחלק התחנונים כן, אנשי אמונת  
ליום ב', ותמהנו מרעות ליום ה', אבל בתעניות  
אומרים שניהם בשחרית ומנחה, ובאסמ"ת גם ביום  
ב' וה' אומרים שניהם, ובמנחת תענית אינם חוזרים  
התחנונים שאומרים בבוקר כמנהג לונדון ואמש'.

אל תמת, ובא"י וסת"ם אל תמת.

נאמת, ובאסמ"ת נמת. (קה)

(קד) בתורה חסר וקרי ענו, (במברר י"ב ג') וכ' הר' מנחת שי

(שם) וז"ל עניו קרי, וכ"כ הרמ"ה, ואולם בחמש קדמון כת'ו כתוב ג"כ  
ענו ונכתב בצדו בלשון הזה, כן כתוב וכן קרי, והני דכתיב מלגו ענו,  
ומלכד עניו קרי משום דלא בקיאי בלישנא דקודשא, ע"כ, א"כ הספרדים  
שבלונדון ואמשטרדם כותבים עניו מלא יוד כהקרי, וא"י וסת"ם כהכתיב  
משום שנקד שוב אין צורך לכותבו ביוד

(קה) בנוגע ללונדון ואמשטרדם שמנקדים תיבת חטח בחיריק

ופתח, כן מנוקד (תלים ק"ט י"ד), ובאסמ"ת שמנקדים סגול קמץ כן מנוקד  
(נחמיה י"ג י"ד).

ואודות תיבת נאמת, נמת, שפירושם מלשון נאם, לפע"ד טוב לומר

נאמת באלף ששורשה נאם, ובחסרון האלף תתחלף הכונה ותהיה מלשון

תגומה כמו נמו שנתם (תלים ע"ו י'), ומתפלא אני על הגאון נו"ב במ"ק

(סו' ב') ששאל ע"ז והשיב אחר שמצינו בלשון תרגום יאמר כן על

האמירה בחסרון האלף כמו נומינו לשלוח (גיטין ס"ו:) ורש"י שם פירש

אמרנו לשלוח (ירוש' פי"ב ה"א דיבמות, ובעורא לארתחששתא מלכא כנמא)

ע"כ, אבל לדעתי יותר טוב לומר באמת כאלף כי כן משפטה בעברית, ובכל

התנ"ל שאנו מתפללין אין אנתנו משתמשים עפ"י הרוב כי אם בעברית

צתה, ומה להארמי בבית העברי, ועבר זר מקום קודש ורמס, ובפרט אם

נשתמש בתיבה אחת שיש לה שתי משמעות, א"כ טוב לאומרה באלף

וכנא מן הספק, ועד כמה החטירו קדמוננו ז"ל כפרט בנוסת תפלותינו

לדבר בלשון צתה ומבוררת, וכבר ידוע דברי ר"א בן עזרא מה שכתב

[ג] מַגֵּר אֶת אִשְׁרֵי לֹא יָדְעוּ, וּבִאֲסַמִּית מוֹסִיפִין „גוי“ אַחַד אֶת. (טו)

[ד] דְּבַרְנֵנוּ הוֹפִי, וּבִאֲסַמִּית מוֹסִיפִין וּלְהִידֵר, לְצַנֵּנוּ, וּבִאֲסַמִּית מוֹסִיפִין לּוֹצְצֵנוּ. מֵרַדְנֵנוּ, וְהֵם מוֹסִיפִין מֵרִינוּ. נֹאצְנוּ, וְהֵם מוֹסִיפִין נֹאפְנוּ וְגַם נִשְׁבַּעְנוּ לְשׂוֹא וּלְשִׁקֵּר. מִנְקָרִים וְתַעֲתַעְנוּ. וּבִאֲיִ וּסְתָם וְתַעֲתַעְנוּ. (טז)

הַתְּפִלוֹת שֶׁאֵנוּ נוֹהֲגִים לִומר בְּשָׁנֵי וּבְחַמִּישֵׁי, אֲנָשֵׁי אֲמוֹנֵת, תִּמְהַנּוּ מֵרַעוֹת, וְאִיִּא אֶל תַּעַשׂ עִמָּנוּ כְּלֵה, לֹא מִצַּאֲתִים בְּסִידוּר רִיעַ גֵּאוֹן וְלֹא בִּאֲבוֹדְרֵהָ. [ה] אַחַר אֹמֵרִם חֲדָשׁ יְמִינוּ כְּקֵדָם אֹמְרִים וְיַעֲבֹר, וּבִאֲסַמִּית מוֹסִיפִים אַחַר כְּקֵדָם אֶל אֶרֶץ אִפִּית עַד וְשֵׁם נֹאמֵר, וְאִחִיכ אֹמְרִים וְיַעֲבֹר. (טז)

[ו] מִנְהַגֵּם לִומר הוִידוֹי וְהַנְּפִיא אַחַר הַפּוֹתֵת יָד בְּתִשּׁוּבָה, וּבִאֲיִ וּסְתָם בְּרֵאשׁוֹנָה מִתּוֹרִין וְנוֹפְלִין עִפִּ, וְאִחִיכ אֹמְרִים הָאֵל מֶלֶךְ וְגוֹ'. (טז)

בְּפִי לְקַחֵת אֹדוֹת אֵלוּ הַפְּיוּסִים שֶׁל הַקְּלִיר ז"ל וְעִי' לְהַר' אֹזְלוֹאֵי בְּקוֹנְטֵרֵם טוֹב עֵין (סו"ס ז') שְׁנֵהֲנוּ לְשִׁנוֹת חִיבוֹת כְּתַפִּילוֹת, זֶה בֵּא מִכַּת הַתְּרִקוֹק, זֶה בֵּא מִכַּת הַבֵּת הָעֵינִין, וְזֶה בֵּא לִיפּוֹת הַלְּשׁוֹן, וְנִסְתִּייעַ מִכְּרַרִי מִרֵן בִּאֲבֵקַת רֹבֵל, (סו"כ"ח) וְעִי' לְהַר' נוֹה שְׁלוֹם (סו"ק תַּקֵּפ"ב) כְּמַת שִׁיבוּיִים תִּיקֵן בְּתַפִּלוֹת לְמַעֲלִיוֹתֵא.

(קו) יִתְכֵן שְׁכֻלּוֹדְנוֹן וְאַמְשֵׁרְדֵם הַשְּׁמִיפוֹ תִיבַת גּוֹי מִשּׁוּם אִיבַת, וְנִכּוֹן הוּא.

(קז) נֹסַח הוִידוֹי שְׂבֵא בְּסִידוּר רִיעַ גֵּאוֹן הוּא בְּנוֹסַח אַחַר, וּבִאֲיִ וּסְתָם, מִצַּאֲוֹ לְנִכּוֹן לְהוֹסִיף בְּכַרְפּוֹרֵשׁ עֲבִירוֹת אַחֲרוֹת, וְלֹא יִדְעָתִי לְמַת שְׁאִילוֹ כִּאֲנֹו לְפִרֵשׁ הַמַּאֲתִינוּ יִכְלֵה הוֹמֵן וְהַתַּקֵּ לֹא יִכְלוּ.

וְאֹדוֹת נִקּוֹד חִיבַת וְתַעֲתַעְנוּ, הַנִּיקוֹר שְׁכֻלּוֹדְנוֹן וְאַמְשֵׁ הוּא הַנִּכּוֹן בִּי כֵן מְצִינוּ מִנְּקוֹרַת חִיבַת כְּמַתַּעַתַּע בְּשׂוֹא תַתַּת הָעֵינִין וְלֹא בְּשׂוֹא פַתַּח.

(קח) לֹא מִצַּאֲתֵי מַעַם נִכּוֹן לְמַנְחַג אֲסַמִּית שְׁמוֹסִיפִין לִומר אֶל אֶרֶץ אִפִּים קוֹרֵם הוִיעֲבֹר, וְחוּץ הַלֵּק מִסּוֹף הָאֵל מֶלֶךְ יוֹשֵׁב, וְאוֹלֵי קִי תִיקְנֵהוּ עֵינִין הַקְּרֵמַת וְהוֹרַעַת לְהַצְבּוֹר שִׁיקוּסוֹ עַל רַגְלֵיהֶם לִומר חִי"ב מְדוֹת.

[ז] טעם שתקנו לנפ"א שתהיה אחר תפילת י"ח. (קי)

[ח] בהפותח יד בתשובה הושמטו תיבות אלו, "עד מתי עוזך בשבי ותפארתך ביד צר המה יראו ויבושו ויחתו מגבורתם", שבאו בסידורי א"י וסת"מ, ובסידור תימן, ונוסח אשכנז עד ותפארתך ביד צר, ומהמה יראו עד גבורותם משמימים. (קיא)  
[ט] טעם שהורו תקנוהו עפ"י האלפא ביתא. (קיב)

[י] טעם שתיקנו הורו בלשון רבים, אשמנו, בגרנו, וגו'. (קיג)

(קט) טעם שבא"י וסת"מ שכראשונה מתורים ונופלין ע"פ ואת"כ אומר האל מלך יושב וגו', משום שבא"י וסת"מ נהרו ברוב עפ"י האר"י ז"ל, וסברת האר"י, כי כראשונה צריך אדם להתורות על הטאיו, ואת"כ נפ"א לתפילה והאל מלך שכן ראוי עפ"י הקבלה, עי' להר' חסד לאברהם (אזולאי) בהגהות כת"ו על הלבוש שכ' שכן נהגו בא"י, ועי' בארץ החיים (דיו"ז ע"ג).

ומנהג לונדון ואמשטרדם כבר הובא באבודרהם (דכ"ח).

(קי) משום דכתיב ויהי ככלות שלמה להתפלל אל ה' את כל התפלה והתחנה הזאת אלמא תחנה אחר תפלה (רוקח סו' שכ"ד, מט"ט אות ר"א).

(קיא) טעם להשמטת תיבות אלו מצאתי בסידור חסד לאברהם טובימאנה (5548 במנסובה) דס"ח שכ' וז"ל מספר תיבות של תפלה זו יעלו לשמונים תיבות והוא מספר יסוד (אחד סו' ספירות) ובוה יבא על נכון כי השמיטו תיבות אלו בלונדון ואמשטרדם, ובהשמטות תיבות אלו, תפלה זאת תעלה לשמונים תיבות.

(קיב) מפני שע"י כ"ב אותיות התורה נבראו כל העולמות כנוכר בס' יצירה. וכ"כ הרמב"ן בהקדמתו לפי' התורה, ויען שע"י העון כל העולמות נפגמו לכן ראוי להתורות בא"ב כדי לתקן. (ראשית חכמה שער התשובה פ' ח').

(קיג) מפני שעם ישראל הוא גוף אחד כלול מאברים רבים. וכל אחד מישראל הוא ערב בשביל תבירו אם יחטא, ומטעם זה מתורה אע"פ שיודע בעצמו שהוא לא תטא באחד מהם (ארחות צדיקים למוהר"ש צמות וכ"כ האר"י ז"ל).

## נפילת אפים, על השוקים והנרכים.

ובו י"ג סעיפים

[א] מנהג לזנרזן ואמשטרדם וא"י וסמ"ת  
ליפול על צד השמאלי בשחרית ומנחה, ובאשכנז  
נוהגים בשחרית על צד ימין ובמנחה על צד  
שמאל. (קיד)

(קיד) מנהג הספרדים שהם נוטלין ע"פ המיד על צד השמאלי.  
עפ"י פ' מרן בשו"ע או"ח (קלא"א), ומנהג אשכנז, עפ"י פ' הרמ"א  
שם דיש להסות ע"צ ימין כשיש לו תפילין בשמאלו משום כבוד התפילין,  
ובמנחה על השמאל, ומנהג זה לקוח מתלמידי הרשב"א וריב"ש, (ועי"ש  
בב"י בשם הרוקח), והמנהג (אות ע') כתב שהתפילה ע"צ שמאל במנחה  
ספרד וגו' ולא יתכן מצאתי במדרש שמאלו תחת לראשי וימינו תתבקני  
כתחנה למדנו שנפ"א על הימין, ע"כ.

מעם שבא"י וסמ"ת נוהגין שתמיד נע"פ על צד השמאלית, משום  
דתנינן הסיבת שמאל שמה הטבה וזוהי, הסכת בני חורין: מלכים, הלכך  
באותו צד שנראה כבן סלך ואיש תורין באותו צד צריך ליכנע לפני המקום,  
(כ"כ ר' האי גאון הובא בשבלי הלקט סי' ל') ושם כ' בשם הר' מאיר סיפן  
לדבר ע"ש שמאלו תחת לראשי, ור' בנימין אחי פירש המעם לפי שמצינו  
שכשארם מתפלל שכינת מימינו שנאמר ה' צלך על יד ימינך ואומר שויתי  
ה' לנגדי תמיד כיו מימיני בל אמום, נמצא כשהוא נוטה על שמאלו פניו  
בלפי שכינה ואם היה נוטה על צדו הימני היפך הדבר ולא יתכן לעכד  
לחזור אחוריו כנגד רבו, מ"מ תימה לאחי האיך יהא הנופל על פניו שוכב  
על צדו השמאלי ונמצא שוכב על התפילין: גו' ויש לחוש משום בזיון,  
ותירץ ר' יהודא אחי דאין כאן בזיון וגו' וכשהוא שוכב על צדו השמאלי  
נמצאת התפילה למעלה והזרוע למטה וכיון שהוא שומה כנגד הלב כל מה  
שהלב דוחק עליו היא לזכרון ביותר וגו', ויותר טוב לשכב ע"צ השמאלי  
לכנוע מצד הלב ולהשפיל רום גאותו ולא לשכב על צדו הימני לבלתי רום  
לכבו וגו', ע"כ.

ומצאתי תשו' לר' שרירא גאון בס' שערי השו' (סי' ר"ו) שכ'  
זו"ל הנופל על פניו צריך שיטה על צד שמאל ויגביה צד ימין, והכי  
חזינן לרבנן דעבדי ותולין פניהם למעלה מן הקרקע, ע"כ תשו' לר' האי  
גאון (שם סי' שמ"ב) כ' ושאלתם נפ"א לעולם על צד שמאל ופניו מופיין  
לשמאלו על גבי קרקע, ומפני שנפ"א הוא על ענין של צד צריך על השמאל,  
ושמענו מעם ספני ששם מלאך וע עומר, וכל דבר של צד שמאל ואינו  
מקורג אולי קבלה חיתה בידם, והמנהג שלנו כך הוא ותכי אתחזי וכולתו  
רבוותא קרמאי הכי עבדי עכ"ל, וב"כ אבודרהם (דכ"ו ע"ג) וז"ל ונופלין  
כל הצבור על פניהם בצד השמאלית ומגביהין צד ימין, ע"כ.

[ב] טעם שאין נע"פ בר"ח, ולא בבית האבל, ולא בבית החתן, ולא בביה"כ ביום מילה, ולא כשיש שם חתן.

אין נע"פ כשיש מילה בביה"כ רק בשחרית, אבל במנחה נופלין ע"פ, ובא"י ואסמ"ת אין נע"פ גם במנחה, אם בעל הברית או הסנדק מצוי שם. (קטו).

[ג] טעם שאין נע"פ במנחת עש"ק, ערב ר"ח, ערב תשעה באב, ערב חנוכה ופורים, חוץ מערב ר"ה ויוה"כ, שגם בשחרית אין נע"פ, ובלונדון ואמש' נוהגין ליפול ע"פ באלו, ערב פסח שני, וערב

א"כ על הגאונים האלו סמכנו אנהנו הספרדים ליפול ע"פ ע"צ שסאל.

(קטו) טעם שבר"ח אנע"פ דאיסכחן דאיקרי מועד, (דאיתקש בתורה וביום שמחתכם ובמועדים ובראשי הדשים) ואפילו מנחת שלפניו אין נופלין דהא קי"ל אם באו עדים מן המנחה ולמעלה נוהגין אותו היום קודש ולמחר קודש (שב"ל סי' ל'), (ועי' ב"ט נ"ט במעשה דר"א ואימא שלום). וטעם שאין נע"פ בבית האבל (או"ח סי' קלא"א ס"ג) משום שלא להגביר עליו מדת הדין שבלא"ה מדת הדין מתוחה כנגדו (לבוש סי' קלא"א ס"ד, מג"א שם ס"ק י"ב, ברכ"י שם, וא"ר שם אית ס'), וכ' שם שהאבל לא יאמר ג"כ יענך ולא אל ארך אפים. ובס' התניא סי' ה' כתב טעם שאין נע"פ באבל משום דאיתקש לחג דכתיב והפכתי חגיכם לאבל ע"כ. וטעם שאין נע"פ בחתן ובמילה הטעם פשוט מפני שהוא יום שמחתם, ואנו משתתפים ולוקחים תבל בשמחתם. חתן נחשב ביום חופתו כברית תרשה שעונותיו מתכפרין, וכן אב הילד, והסנדק, האב נחשב בעיני ה' כמקריב קרבן ע"ג הסוכת, (ועי' שבת ק"ל) שהיא אחת מהמצות שקבלו ישראל בשמחה, וסנדק ומעלתו (עי' מוהרי"ל בשם שו"ת, ועי' ילקוט שמעוני תלים רמז ק"ב).

וטעם למנהג לונדון ואמשטרדם שביום שיש מילה בביה"כ או בבית אין נופלין ע"פ רק בשחרית, ולא במנחה, סמכו על פ' הרמ"א (שם בסו' קלא"א), ובא"י וסת"מ שנהגו שלא ליפול גם במנחה סמכו על הב"י שם שסתם את דבריו, וגם האשכנזים שפוסקים כד' הרמ"א בהוראותיו, ביה חלקו עליו הב"ח ורש"ל, וכ' שאומרים תחנונים גם במנחה, וכן מנהגם עד היום בערי בריסק דליטא ובקראקא, כיון דנפילת אפים רשות היא, (עי' שכתב"ג שם, והמ"א והבאה"ם שם ס"ק י"ג, ובשבלי הלקט סי' ל') דלא חילק בין שחרית למנחה, ותמה אני למנהג לונדון ואמשטרדם שהלכו בזה אתר פסק הרמ"א.

## ל"ג לעומר, וערב ט"ו שבט וט"ו באב, אבל בא"י ואסמ"ת גם בא"י אין נע"פ במנחה שלפניהם. (קמז)

(קמז) טעם שאין נע"פ גם במנחה שלפניהם, משום כבוד היום שלאחריו, וזה דעת הפוסקים, על ערב ר"ה כבר כתבתי למעלה באות קי"ד המעט משם השב"ל (ועי' בב"י סו' קל"א) אמנם דעת אבודרהם (ל"א ע"ג) שבערבי ר"ה והנוכה נוהגין ליפול בערכיהם בין בשחרית בין במנחה, ור"ה בערב פורים וגו', אלא שכיום מוצאו אין נע"פ בין בשחרית בין במנחה, משום שהוא פורים שושן. וטעם שנוהגין שלא ליפול בתחנת בימים אלו מפני שהם ימי שמתה ומועדי קו' וגם השבתות נקראו ימי שמתה כדאיתא בספרי וביום שמתחכם אלו השבתות ובערביהם כבר הובלנו העם ממלאכה וקדש היום וגו', משא"כ בערב ר"ה והנוכה ופורים שמתחין בהספר והענית, וגם בהן עצמם מותרין במלאכה, ומן הדין היה ליפול גם בהם בתחנה, אלא שמנעו זה מפני שקורין בהם את ההלל, שגם בפורים היה ראוי לומר את ההלל או לאו דאמרי' דקריאת המגילה זו היא הלילא וגו', עכ"ל. אמנם הספרדים לא נתגו כדבריו, אלא אין נופלין ע"פ גם בערבי ר"ה והנוכה ופורים, אף שאין איסור מלאכה בהם.

בערב שבת קו' משום כבוד שבת, ובפרט שאנו שובתים מבע"י, וערב ת"ב ויומו משום דאיכרי מועד, שנאמר קרא עלי מועד (לבוש סוף חספר סי"ג, שם סו' תקנ"ד ס"ד, וש"ע שם), וכלבוש שם (סו' תקנ"ט) כ' שגם במנחת ת"ב אין אומרים תחנון דעדיין מיקרי מועד, וכ"כ השכנה"ג בהגהת"ו אות כ'). ושם תמה על רבינו דוד אבודרהם (דנ"ו): שכן' רבמנחת ת"ב יאמר תחנונים ונפ"א של יום ב' וחמישי, והק' לו היכן מצינו יום שמקצתו אומרים ומקצתו א"א, ויושב שם, אולי הרד"א סובר דטעם שא"א נפ"א במ"ב משום אבילות, כמו באבל, משא"כ במנחה שאין נוהגים כאבלים וגו' עכ"ל. ולדעתי אפ"ל במעט שאנו נוהגים שלא ליפול בנפ"א במנחת ס"ב משום שהוא שעת נחמה ובסוחים אנתנו שהקב"ה ישוב את שביבתנו ויבנה לנו בית קדשנו ותפארתנו עושים אותו כמקצת תג, ומפני זה אין נע"פ, וחרב הכנה"ג נעלם ממנו שמתנג זה שזכרו אבודרהם הביאו ג"כ הר"י שבלי הלקט (סו' ל') וז"ל, אבל מנחה תו"שיל וישעת נחמה היא נופלין ע"פ, וכן במנחה שלפניו לפי שאין מקדימין את הפורענות, עכ"ל.

משמע מדבריו שגם בימי תר' שב"ל היו נוהגין כן כמ"ש אבודרהם ז"ל, אבל היום כבר נהגו כל עם ישראל שלא ליפול בנפ"א במנחת ת"ב ולא במנחה שלפניו וכן עמא דבר.

ערב חנוכה וימי חנוכה אין נע"פ משום דקרינן הלל ואומרים בו זה היום עשה ה' נגילה ונשמחה בו, וי"א גם במנחה שלפניו משום שהיו כעין יו"פ (שבלי הלקט שם, לבוש או"ח קל"א סו' ותרי"ג ס"א אליהו ז"סא אות א' בשם הכל בו).

ערב פורים ויומו, וזאת אומרת לא בשנת פשוטה, ואף בשנת מעוברת אין נע"פ ביד' וט"ו אדר ראשון, וכ"ש באר"ש (שו"ע או"ח סו' תרצ"ו,

## [ה] אין מנהג הספרדים כלונדון ואמשטרדם

לבוש בסו"ס י"ג), משום דהם ימי משחה ושמחה, וי"א אף בארד ראשון מצוה להרבות (או"ח וא"ר תרצ"ז אות א') ולדעת הב"י שם משום דימי נס והצלה נינהו, ע"כ. ולפ"ד מפני שכתוב בהם ימי משחה ושמחה ואסורין בהספד ותענית.

ערב פסח, משום הקרבת קרבן פסח הוי כיו"ס, אף שעכשיו אין אנו מקריבין, אף שהק"פ אחר תצות קרב, מ"מ אף בשחרית אין נע"פ.

שבועות, מר"ח סיון עד י"ג בו אין נע"פ, זהו לפי מנהג הספרדים בא"י, (באה"ט סי' קל"א ס"ק י"ט), משום שהקרבות יש להם תשלומין כל ז', א"כ למנהג א"י שנוהגין עד י"ג, ולא י"ג בכלל, ובתו"ל גם בי"ג משום ספיקא דיומא ודעכר כמר עבד (שם בכנה"ג), אך בא"י שאין שם ספיקא דיומא צריך להיות עד י"ג, וכן נוהג' עי' להר" פרי הארמה והש"ץ). ערב ר"ה ויו"ה, שאין נופלין ע"פ גם בשחרית, (שו"ע אר"ת תקפ"א ס"ג, שם תר"ד ב'), בנוגע לר"ה שחרית שאין אנו נוהגין ליפול ע"פ, לא מצאתי לו טעם, ואדרבא לפי דברי הרב שב"ל (סי' רפ"ב) משמע שהמנהג הוא ליפול בנפ"א, וז"ל הלכך ערב ר"ה שחרית אין נמנעין מליפול על פניהם ולומר וידוי שהרו משכימון בשחרית לתחנונים, אבל במנחת אין נע"פ שהרי יו"ט הוא ונקרא מקרא קודש כשאר רגלים, ושם (בסי' ש"ז) כ' בעיה"ב אין משכימון לומר תחנונים וסליחות ואין נע"פ ואין מתענין בו וגו', עכ"ל. וכ"כ אבודרהם (דל"א ע"ג) וז"ל, וטעם שנופלין ע"פ בערבי ר"ה ויוה"כ שחרית וביום מוצאיהם שחרית וערבית מפני שהם ימי תחנון ובקשה, וגם אין קורין בו את ההלל, אבל בערביהם אין ראוי ליפול בה בתחנה, מפני שכבר קדש היום, עכ"ל. אבל אין אנהנו הספרדים נוהגים כמותו, אלא שאין נע"פ גם בערבי ר"ה ויוה"כ שחרית וכן ביום מוצאיהם.

ויתכן לומר בטעם עיוה"כ בשחרית שאין נופלין ע"פ, משום דערב יוה"כ היא נחשב לחג גדול עד שאמרו שמצוה לאכול בו ולהרבות בסעודה ואסור להתענות בו תענית הליום (ש"ע או"ח תר"ד א' ובהגה שם), וכמו שמוצינו כמה שאמר ר' תיובא בר רב ועניתם את נפשותיכם בתשעה לחדש, וכי בס' מתענין וגו', אלא לומר לך כל האוכל ושותה בתשועי באילו התענה תשועי ועשירי (ברכות ג"ה): ובב"ר פו"א, אמר ר' תנחומא עובדא הוי כרומי בערובה צומא רבא ואישתכח תמן חד תייב ואזל דיוזבן ליה חד נון ואשתכח הוא ופליא דאפרכוס דקיימין עלויה, הוה הדין מסיק ליה בטימי, והדין מסיק ליה בטימי, עד דמטא תריסר דינרין ונפסית ההיא תיימא באסנא דארסימן, אמר איפרכיא למליא למה לא אויתת נון, אמר לי מרי לא ניכפור לך, אזלית ולא הוה תמן חד נון ואישתכחית אנא וחד יהודאי קיימין עלויה והוה מסיק ליה בטימי עד דמטו לתליסר דינרין מה הוית בעו דניית נון בתריסר דינרין אתמהא, אמר ליה מאן הוא, אמר ליה בר נש פלן, שלח בתריה ואתא לבייה אמ"ל מאן חמית תייב יהודאי אכיל נון בתריסר דינרין. אמ"ל מרי

**להכות באגרוף בשעת אמירת הוידוי, והספרדים**

אית לן תד יומא כל חובין דעברין בולא שתא הוא מכפר לן וכד הוא  
 אתי לית אנן צריכין ליקריה, כיון שהביא ראייה לדבריו שבקוביח.  
 מהמעשה הזה למדנו עד כמה היו מיקרין ערב יוה"כ ליום גרול  
 זקדוש, א"כ ממעט זה תקנו שלא ליפול ע"פ בשחרית, וא"ת הלא אנתנו  
 מתודים במנחה, (יומא פ"ז, ש"ע תר"ז), וי"ל כי מעם הוידוי שתיקנו  
 במנחה קודם סעודה המפסקת משום דתניא מצות וידוי ויה"כ  
 עם השיכה, אבל אמרו תכמים מתודה קודם אכילה שמא תמרף דעתו עליו  
 מחמת סעודה, שלא יוכל להתודות אח"כ, ומנחגנו שהש"ץ והצבור מתודים  
 כל אחד ואחד ביחידות אחר גמר תפלת י"ת, וכשהש"ץ תוור העמידה אינו  
 תוור ומתודה, (במנחגנו בכל יום אחר מנחה), וכ"כ אבי העזרי כיון  
 שאינו יכול לאומרו באמצע התפלה כמו בשאר התפלות, וגם שלא נתקן  
 במנחה אלא משום גזירת ש"מ י א ר ע א ו נ ס ,  
 וכן דעת הרי"ף גיאת, ור' האי גאון ס"ל הכי שאין מנחג שיתודה ש"ץ  
 במנחה, אבל ר"ע גאון כתב שש"ץ אומר וידוי במנחה לאחר שיסיים תפלתו  
 כדי להוציא הרבים וי"ת, ונחגו בספרד שתוור הש"ץ התפלה, וכשיגיע  
 לברכת סלה לנו אומר, ע"י רחמיך הרבים, ואומר או"א תבא לפניך תפלתנו,  
 ואומר וידוי, ואח"כ אומר מה נאמר לפניך וגו' וגו' והותם כי אל טוב  
 וסלה אתה, בא"י חנון המרבה לסלוח (אבודרהם דס"א). אבל חיום אין  
 מנחג ספרד בן אלא כמו שכתבתי לעיל.

מעם שבא"י וסח"ט אין נע"פ גם בערב פסח שני, וערב ל"ג לעומר,  
 וערב ט"ו שבט, וט"ו באב, משום שכלל בידם כ"ז שאין נופלין ע"פ, אין  
 נע"פ במנחת שלפניו, ואולי יתכן לומר שכשאינן נע"פ במנחה ידעו הצבור  
 כי חג יהיה לנו, וכמה פעמים אירע שהצבור מרב מרדוחם אינם יודעים  
 מתי יהיה הפסח שני, או ל"ג בעומר, וט"ו שבט, וט"ו באב, וכאשר רואים  
 שאין נע"פ שואלים זה את זה, ואומר לו הסיבת, ועוד שהנפ"א היא  
 רשות כמש"ל.

ומעם שאין נע"פ בימים אלו, בערב פסח שני, היינו דוקא יום  
 י"ד באייר ולא ביום פסח שני עצמו, וכן מנחג משוש בא"י (מתב"ר  
 קל"א אות ה'), שאומרים נפ"א בט"ו אייר, ועי' בשע"ת (סו' קל"א ס"ק  
 ז'). וכן כתב השכנח"ג בהגהכ"ו (בסו' קל"א אות י"ב), שו"ד באייר  
 אין נע"פ מפני פסח שני, אבל ט"ו בו אין שם יו"ט עליו ובי"ד הקרבת  
 קרבן הוה יו"ט כמו ערב בפסח, אבל מנחג אשכנז אינו כן אלא מתודים ונע"פ  
 בדרך. ומעמם דמשום יחידים דעושים פסח שני אין לסנוע לומר  
 שתנוגים דהא ט' זמנים שמביאין קרבנות יחידים אפ"ה אומרים תחנונים  
 (נועם מגדים הגדלם בסידור הגיון לב דנ"ב:).

ערב יום ל"ג לעומר, משום שאין נוהגים בו אבילות של ימי  
 המסירה לענין נישואין וחטופות (ב"י וד"מ או"ת סו' תקצ"ג), מפני  
 שאין פסח לעצרת עד ל"ג לעומר מהו הלמידי ר"ע (יבמות ס"ב:), ולפי  
 ס"ש המנהיג ששמע מפי ר' זרחיה הלוי מגירונדה שמצא כתוב בספר ישן

בא"י וסת"מ, והאשכנזים מכים באגרופן ביד ימין  
על הלב. (ק"ז)

[ה] אין מנהגם לומר הירוי, אשמנו, בגדנו,  
והועבור, בכל יום שחרית, ומנחה, רק ביום ב' וה',  
ובא"י וסת"מ אומרים אותו בכל יום שחרית,  
ומנחה. (ק"ח)

הנא מספר שמתו מפסח ועד פרום העצרת ומאי פירסא פלגא וגו' מ"ו  
יום קודם העצרת וזהו ל"ג לעומר, (כ"כ אבודרהם דנ"ג ע"ב), ועי'  
סוהר"ל (סו' ר"א) שנתן טעם אחר במה שאין אוטרים בו תחנה, ולפי  
הגאון חת"ס (יו"ד סו' רל"ג) כי המן התחיל לרדת ביום י"ח באייר כי  
בט"ו יום לחדש השני לצאתם מארץ מצרים באו למדבר סין וילוונו כל  
עדת בני"ו על משה ועל אהרן ונמשך ג' ימים עד שירד המן, עכ"ל.

טעם הגאון חת"ס מ"ש בזה ששלשה ימים הלכו בלא לחם, זה דבר  
שאין השכל מקבלו, כי איך יתכן הלילה שעם ישראל (ששים רבוא) יתענו  
ויצטמו טף ונשים ואנשים ג' ימים רצופים עד שירד להם המן, ומאין הגאון  
שאב ידיעה זו (הספר חת"ס אינו נמצא בישיבתי לראות מקורן של דברים).  
ועוד כי לפי דברי הגמרא (שבת דפ"ו, ורש"י שמות ט"ז א')  
בחמשה עשר יום, נתפרש היום של תניה זו לפי שבו כלתה התורה שהוציאו  
ממצרים והוצרכו למן למדנו שאכלו משויירי הכעק ס"א סעודות וירד להם  
מן ביום ט"ז באייר ויום א' בשבת היה, עכ"ל.

למדנו מדברי רש"י והגמ', שביום ט"ו אייר כלתה התורה, וביום  
המתרת ירד להם המן, (היינו יום ל"א בעומר), ולא כמו שכתב הגאון  
ג' ימים הלכו בלא לחם, וזה היה בל"ג לעומר, ובסדר עולם מצאתי ישראל  
אכלו מעוגה שהוציאו ממצרים כל שלשים יום וכו' ביום כלתה, ולערב  
אכלו את השליו ע"כ, באופן שדברי הגאון חת"ס לא יכולתי להולמם, ואילו  
כי הגאון סמך על מדרש שמצא, וכעת אין הפנאי מסכים עמי למצא איה  
הוא המדרש הנז'.

(ק"ז) מנהג ההכאה על דרוה באגרוף ישעה שמהודים, כתוב  
במדרש קהלת על הפסוק והתי יתן אל לבו, ולמה כותשין על הלב מיטר  
דכולא תמן, פי' שהוא מכה על הלב בהיותו נחשב לסלף האברים, וכמו  
שארז"ל ליבא ועינא תרי סרסורי דחמאה נינחו (ירושלמי ברכות פ"א).

(ק"ח) יתכן כי בלונדון ואמשטרדם שמשמיימים הירודי בכל יום  
בבוקר ובמנחה, ואומרים אותו רק בב' וה', משום שורת הפרנסה, וא"א  
להם לפנות לבם לאיכותו ומהותו של הירודי, ומח בצע אם יתורו בפיותם  
ולקם בל עטם, וע"ז צעק בן אמוץ על קח תכו עוד תוסיפו מרה, אבל ביום  
ב' וה' דמפקר דיניה (תו' ב"ק דפ"ב ד"ה כדו) וז"ל וא"ת מ"ש שהקנו  
שני וחמישי, וי"ל משום דאמרו' כמדרש טרע"ה עלה בחמישי לקבל  
הלוחות האחרונות וירד בשני ונתרצה לו חמקום, ולכן נהגו לחתענות

[ו] טעם שנהגו לומר המזמור אליך ה' גפשי  
 אשא ואומרים אותו בלחש בעת שנופלין על  
 פניהם. (קיט)  
 [ז] טעם הנפילה על אפים, (קכ) ולמה  
 מכסין פניהם בטלית.

בשני וחמישי עכ"ל, (עו' תקנית ט"ו: ובמשנה שם דכ"ו. שבת קכמ:) ולפי  
 סברה ההלכות גדולות (כה' ט"ב ותקנית) שגורו רכותינו שיהיו מתעניין  
 בב' וה' על התרוב. והאר"י ז"ל הוא אשר תיקן לומר הוידוי בכל יום  
 כמ"ש הר"י בית עובר בדיני שחרות (אות ט') וכ"כ הברכ"י (סי' ק"ג).  
 ועו' להגאון שדי חמד באסיפת דינים (מערכת ואו אות ב') שדבר בארוכת  
 בענין הוידוי שנהגו לאומרו בכל יום, וכ' כי לא הוזכר מנהג זה בדברי  
 פוסקי הלכות עו"ש.

וטעם שהספרדים בא"י ומת"ם מתודין בכל יום לפני שתודו  
 נחשב לאחת ממצות שכתורה כמבואר בזהר (פ' בא דס"א, ובזהר חדש  
 דל"ב, ועו' יומא דפ"ו, וחגיגה דף ה').

(קיט) מזמור זה חברו דוד באלפא ביתא וחסר ממנה שלשה  
 אותיות שהן ב' ו' ק' לפי שלשון בוק הוא לשון ריקות ומורה על ריקות  
 בתשובה וממעשים טובים והיא החשובה שנאמר במזמור זה יבושו הבוגדים  
 דיקם שר"ל ריקם מתשובה וממע"ט, ולפי שהמזמור הזה חברו למי ששב  
 בתשובה להתפלל אותו חמיד לא רצה להזכיר בו תשובה, ואע"פ כי חזר  
 דוד ורפאה ברות"ק שכלל במזמור זה ג' אותיות שהם א' ר' פ' לשון רפואה,  
 ומצאנו בתשובה לשון רפואה שנאמר ארפא משובתכם אחבה נדבה ע"כ,  
 (אבודרהם רכ"ו ע"ג). רק שהפא הכפולה מזכרת אתר אות ת', פדה אלהים  
 את ישראל, ולא כאות א' ור' שהם סמוכות. (וטעם שאומרים אותו בלחש  
 עו' לקמן סעיף ק"ב).

(קכ) טעם הנפילה דוגמת מרע"ה שאמר ואתפל לפני ה' (דברים  
 פ' י"ח), וכן מצונו ביהושע ויפול על פניו ארצה לפני ארון ה'  
 (יהושע ז').

הגופל על פניו אינו כובש פניו בקרקע, אלא נופח לצד אחד כראמר  
 ר' חייא בר הונא חיזנא לתו לאביו ורבא דמצלי אצלו ירושלמי בע"ז  
 רב ספקד לבי רב אחא, ר' אמי ספקד לאנשי ביתיה כד תתנון נפקא  
 לתעניתא לא תתנון רבעין כאורחים, ר' יונה רבע על סיטריה, ר' אחא רבע  
 על סיטריה (שב"ל סי' ל') אבל מדברי הגמ' משמע שבימייהם היו נוהגין  
 בתתנון נפ"א על הקרקע בפישוש ידיים ורגלים ומצינו רב אקלע לבלל  
 בתענית צבור קם וגו' נפול כולי עלמא אנפיהו, ורב לא נפל על אנפיה  
 (תענית כ"ב:), ועכשיו אין נוהגים ליפול בהשתחויה רק בשעת שאומרים  
 וזכתיים והעם במוסף יום הכפורים וזהו רק לפי מנהג הספרדים בא"י  
 ומת"ם ואשכנז, אבל הספרדים דעת לונרון ואמשטרם אינם משתחוים  
 כלל בשעת הזכתיים והעם, (מדרכי פ' אין עומדין דל"ב).

[ח] **טעם למנהג ספרד שנופלין ע"פ אפילו  
במקום שאין שם ס"ת, ואין כן מנהג אשכנזי. (קכא)**

וטעם שמכסין פניהם במלית בשעת נפ"א, לפי כשישראל היו משתחוים בעזרה היה בין כל אחד ואחד ארבע אמות כדי שלא ישמע אחד וידוי חבירו ויתביוש ממנו (כ"כ המטה משת). ולדעתי אפשר לומר טעם אחר בכיסוי המלית משום שמירת הכונה וההתבודדות ובוה לא יפריעוהו ראות עיניו לראות אנה ואנה, ובפרט שפורט ומונה עונותיו דרוש לזה דעת צלולה להתרטה, ומטע"ז אנו נוהגין לכסות פנינו במלית בשעה שאומרים הפ' הראשון שבשמע, ועי' לרבינו בחיי (פ' קרח) שהנפ"א יש בה ג' כזנות, האחת למורא שכונה, והב' להראות צער וחכנעה, והג' להראות אסירת חושיו וביטול הרגשותיו וגו'.

(קכא) טעם למנהג ספרד שנע"פ אפילו במקום שאין שם ס"ת, כי מאי שנא תתנה זו מכל התפלה כולה שיכולה להאמר במקום שאין שם ארון וס"ת (הרב משפט צדק ח"ג) וכן הוא עפ"י הקבלה (ברכ"י או"ת סי' קל"א), וכתב הכנה"ג (בשיוריו או"ת סי' קל"א) בשם הרוקח דשאר ספרים הם כס"ת, וע"ד אנא סמיכנא ליפול על אפי היכא דגריסנא עכ"ל, ועי' שם בבאה"ט (ס"ק ו'), ומנהג ירושלים שנע"פ אף בכית שאין שם ספרים ודלא כהרוקח, הגם דירושלים שאנו שקדושתה רמה ונשגבה דעדיפא מכות שיש בו ספרים כס"ש הרב פרי האדמה ז"ל, על כל פנים כבר נהגו בכל תפוצות ספרד ליפול ע"פ בכל מקום כדעת מרן (ס' נהר מצרים ח"א ד"ז אות ח' וס').

וטעם שמנהג אשכנזי אינו כן אלא מתחננים רק במקום שיש שם ס"ת (הרמ"א שם ס"ב) וכ' הב"י בשם הרוקח כס"י שר"ד שנתן טעם לדבר דכתיב במלחמות העי (יהושע ז') ויפול על פניו לפני ארון בית ה', ואנו אומר אם קבלה נקבל, ואם לדין יש תשובה עכ"ל, מדכרי הב"י שמטע שיתכן ליפול גם במקום שאין שם ס"ת, ונהגו הספרדים כדבריו.

טעם שאין נופלין ע"פ בערב ויום מ"ו שבט, משום שהוא ר"ח לאילנות (מתני' א' בר"ה) והמרדכי שם כ' כי אין מתענין בו אפילו אם הל ביום ב' או יום ה' א"א בו תחנונים ולא במנחה שלפניו, ובא"י ואסמ"ת נוהגים לעשות סעודה בליל מ"ו שבט, ואחר הסעודה טבואים הרבה מיני פירות יבשים ולחים ומכרכין עליהם, ולומדים לימוד מלוקט מאיזה פסוקים, ומחמשתה והגמרא והזוהר המתאים לענין פירות ותבואה וכולם נלקטו בס' קטן הנקרא פרי עץ הדר (ליוורנו—5589) עיין הסדר ימים פ"ב (סי' פ"ג) מ"ש בזה עפ"י הקבלה.

טעם שאין נע"פ ביום מ"ו באב, ובמנחה שלפניו, משום שבוסן הבית השני היה נחשב לחג ויו"ט, (בב"ת דקכ"א, חענית כ"ו.) אמר רשב"ג לא היו ימים טובים לישראל כמ"ו באב וכיום הכפורים ושם שאלו המשה עשר באב מאי היא? אמר ר"י אמר שמואל יום שתוחרו השבטים לבא זה בזה (עי' רש"י שם ועי' לר"ע מברטנורא פ"ד דתענית ח"ה) כמ"ו באב, שבו בלו סתי סרכר בשנת תארבעים, וכו' נתבטלו אותן השומרים שהושיב

[ט] טעם שאין נע"פ בכל חרש ניסן, ולא מר"ח סיון עד ח' ימים אחר עצרת, ומנהג אשכנז מר"ח סיון עד שבועות.  
 ומעם שאין נע"פ ממוצאי יוה"כ עד סוף תשרי, ומנהג אשכנז עד אחר סוכות. (סכב)

ירבעם בן נבט שהיו מונעים את ישראל שלא יעלו לרגל, ובו נתנו הרוגי ביתר לקבורה, ובו חיו פוסקין מלכרות עצים למערכת וגו', ועי' זוהר שמות (דקל"ה ע"א) וז"ל ותולעת שני דא איהו ס"ו באב דבנות ישראל הוו צפקי במאני מלתא כד"א האמונים עליו תולע (איכא ד') ושם כ' עוד, ס"ו באב איהו קיימא כחדה על כנות ישראל, ועי' להב"י (סי' קל"א) שכ' בשם הרוקח (סי' סו"ב) שכט"ו באב נופלין בתחנונים וגו' וכ' שם הב"י ועכשיו נתנו העולם שלא ליפול ע"פ בו ולא בט"ו שבט שהוא ר"ח לאילנות ע"כ.

(סכב) עיין מסכת סופרים (פ' כ"א ה"ב וה"ג) ולמה אין מתעניין אותן בחרש ניסן מפני שבאחר בניסן הוקם המשכן וי"ב נשיאין הקריבו קרבנן ליי"ב יום, יום לכל שבט ושבט, וכל אחד היה עושה ביומו יו"ט, וכן לעתיד לבא עתיד המקדש להבנות בניסן וגו', לפיכך אין אומרים תחנונים כל ימי ניסן, ואין מתעניין עד שיעבור ניסן אלא הבכורות שמתעניין בערב פסח וגו' ע"כ (ועי' שו"ע או"ח סי' תכ"ט ס"ב) והבאה"ט שם ס"ק ה' כ' וערב פסח ופסח ואסרו חג א"כ יצא רב החדש בקדושה ע"כ. וב"כ הסמ"ק מנהג פשוט בישראל שלא להזענות ושלא לומר תחנונים בניסן ואם יתענה יתענה בציניעא.

אבל ר' דוד אבודרהם (דמ"ה ע"ג) כ' ומיהו ברב המקומות בספרד נהגו לומר תחנונים בחרש ניסן ע"כ, וכ"כ הר' שכלי הלקם (סי' ל') וז"ל מצאתי בשם ר' שלמה יש מקומות שאוסרין ליפול ע"פ משנכנס ניסן לפי ששנינו במגילת תענית טריש ורחא דניסן כו' וגם במ"ס פרק אחרון לפיכך אין אומרים תחנונים וגו' ולא היא דבמלה מגילת תענית כדאיתא בר"ה וכן חמתגא אצלנו שאין הוששין בכך ונופלין אנו ע"פ עכ"ל, ואני תמה אי משום דבמלה מגילת תענית גיחא, אבל לפי הטעם שבמ"ס משום שהוקם המשכן וי"ב נשיאים הקריבו, מאי איכא למימר? והיום נוהגים בכל תפוצות ישראל שלא ליפול ע"פ בכל חרש ניסן וכן עמא דבר.

ומעם שאין נע"פ מר"ח סיון עד ח' ימים אחר עצרת כבר כתבתי לעיל בסעיף קכ"א הטעם, וכן נוהגים גם הספרדים עם שמרן הב"י לא גילת זעתו בזה, רק הרמ"א (שם בסו' קל"א ס"ו, ושם תצ"ו ס"ג) ובדרכי משה (קל"א אות זין) כ' ולא מתחילת ר"ח סיון עד אחר אסרו חג, ואנן נהגינן עד ח' ימים אחר העצרת, (ועי"ש בבאה"ט ס"ק י"ט).

ולפי סברת חרב שכלי הלקם שם, שבשכוע כולו של חג השבועות אין נופלין ע"פ בוורמשא, אבל במגנצא נופלין, ומנהגנו בבני מגנצא. מעם שאין נע"פ ממוצאי יוה"כ עד סוף החדש, כ' הר' שכלי הלקם

## ולמה נהגו שלא לומר תחנונים ביום אסרו חג,

(ס' ל') משום שבין יום הכפורים לחג הסוכות נשלם בנין הבהמ"ק שנאמר ויעש שלמה את החג וכל ישראל עמו קהל גדול וגו' לפני ה' אלהינו ו' ימים וז' ימים ארבעה עשר יום (מלכים א' ה' ס"ה). וכן העתיק הב"י שם (ס' קל"א) בשם השב"ל, אבל בש"ע (שם ס"ז) כתב ולא בין יוה"כ לסוכות משמע דאחרי אסרו חג נופליו, אבל כרן הב"י (ס' תצ"ב) כ' יש נוהגים להתענות שני וחמישי ושני אחר הפסח, וכן אחר חג הסוכות וממתינים עד שיעבור כל חדש ניסן ותשרי ואז מתענין. ושם הבאה"ג נתן טעם משום שהוא מרובה במועדות, א"כ למה לא יהיו פטורים גם מנפ"א עד סוף החדש, ועוד למה לא יהיה משפטו כחדש ניסן שאין נע"פ עד סוף החדש? אבל מנהגו היום שאין נע"פ עד סוף החדש (חיים שאל ח"ב ס' ל"ד אות ב') כתב אפילו בא"י אחריה דטרן, אין נע"פ ממוצאי יוה"כ עד סוף חודש תשרי ע"כ ואני מצאתי שכבר הוזכר מנהג זה בהכל בו (בס' ס"ב) בתשרי ממחרת יוה"כ עד סוף החדש אין נע"פ ע"כ, ועוד מצאתי מפורש תשו' הגאונים הנקרא שערי תשובה והיא לר' האי גאון (ס' של"ז) ושאלתם ענין נפילת אפים מהו ולמה אין נע"פ בימים אלו, בכל מקום, נפילת אפים הוא בזמן צער, דכתיב ויפלו על פניהם ויאמרו אל וגו', וישמע משה וישל על פניו, ויפול יהושע על פניו ארצה, וכן בכל מקום נפ"א זמן צער הוא, ובימי ניסן ותשרי הוא זמן שמחה, וכבר נהגו בזמן שנכנס ניסן אין נופליו ע"פ עד שיצא כל ל' יום, וכן בימי תשרי כל ל' יום, וע"כ עולי רגלים בקול רנה ותודה בתזירה יותר מהליכה וגו' ע"כ.

ואני העבד לא זכיתי להבין דברי ר' האי גאון במ"ש וכן בימי תשרי כל ל' יום, משמע מדבריו שכל חודש תשרי אין נע"פ, היינו אפילו ביו' ימי תשובה אף שאומרים סליחות ותחנונים ומתענין (כן מבואר גם בלשון ר' האי גאון עצמו שהביא הרא"ש שלהי ר"ה והטור ריש ה' ר"ה) בכ"ז אין נע"פ, אבל מנהגנו היום שנע"פ ביו' ימי תשובה כבכל יום.

ובספר סדר היום להר"ם בן מכיר ז"ל נתן טעם אחר מפני שחדש תשרי נכנס בעינוי ראוי הוא שיצא בשמחה, ועי' בית דוד ס' ט', ואודות מנהג אשכנז שאין נע"פ עד סוכות, ס"ל בהשב"ל ועי' בשע"ת (ס' קל"א סק"ז) שכ' ובמדינות אלו אין המנהג כן.

טעם שנהגו שלא ליפול ע"פ ביום אסרו חג, ונוהגים להרכות באכילה ושתית, (הרמ"א סו"ס תכ"ט באו"ת), וסמך עמ"ש שאמרו בגמ' (סוכה דמ"ה: ורש"י שם) כל העושה איסור לחג באכילה ושתיה מעלה עליו הכתוב כאילו בנה מזבח והקריב עליו קרבן שנאמר אסרו חג בעבותים עד קרנות המזבח, ופי' רש"י שם ר"ה באכילה ושתיה שקורא לחג עונב במאכל ומשתה, וי"א יום שלאחר החג ע"כ. א"כ הרמ"א סמך על הי"א שברש"י, אבל כרן הב"י גילה דעתו בזה (שם ס' תצ"ד ס"ג) רק על איסור חג שבשבועות שאסור להתענות במוצאי חג השבועות. ובהגהה שם כתב וז"ל תתנון מתחילת ר"ה סיון עד ח' בו דהיינו אחר אסרו חג, וכ' הבאה"ט שם (ס"ק ה') מפני כשהג עצרת בשבת היה יום מכות הקרבנות אחר

## ומנהג לזנוחן ואמש' בא"ח לומר אתר ש"ע מהודח (תלים קי"ח) עד גמירא ואין כן מנהג א"י וסת"מ.

השבת עי"ש, א"כ באסרו חג שבועה שא"א לומר פעם זה, ספק על פעם  
אתר לפי ה"א שהביא רש"י בסוכה שם.

וראייתו לתר' אוצר כל מנהגי ישורון (ד"ג.) שכ' בזה ואל תבהל  
את פיך לשאול הלא כתוב (בסוכה מ"ה) כל העושה איסור לחג וגו' ועוד  
גם לפי רש"י יקשה מה ענין איסור לחג אבל קריאה לחג עונג במאכל  
ומשתה מה ללשון איסור מה? והפ"י הקרוב מ"ש מותרש"א שם איסור שלא  
לאכול מותרות וגו' ולפ"י מתרץ היטב לשון איסור ע"כ. והרואה יראה  
שדבריו ודברי המותרש"א החוקים מכל צד. ראשונה, שלפ"ד גם תרמ"א  
שסמך הוראתו לתרבות קצת באכילה ושתייה ביום אסרו חג על דברי רש"י  
בסוכה לרעה הי"א שם, הוא אומר בזה אל תבהל את פיך, ותלילה תלילה  
לדבר תועה במגזן כזה נגד תרמ"א, וכונה הגמ' ורש"י היא פשוטה, וכך  
פירושו שאוסר החג תינו קושר תחג לאכילה ושתייה, אוגר אותו יחד  
באכילה ושתייה וזהו דרך הלשון כאילו קשר את תחג שלא ילך ויכחז מאתו.  
ולא כמו שהבינו מלת איסור במשמעו היסר מותר, ולפי פשט הכתוב אסרו  
חג בעבותים (תלים קי"ח כ"ז) הכונה אסרו הקרבן בעבותות להיות נשמר  
עד יבא זמן השחיפה לתת הרם על קרנות המזבח, ותיבת חג פה הוא קרבן  
כי רוב הקרבנות באים בחג, וכן תרגם יהונתן שם כפייתי פליא לנכמת תנא  
בשלשון עד די תרבונית ותשרון אדמיה בקרנת מזבחא אמר שמואל  
נביא ע"כ. ולא ידעתי למה מותרש"א דחק עצמו לומר איסור שלא לאכול  
מותרות מה שלא עלה בדעת הגמ' ורש"י שם שפי' עונג במאכל ובמשתה.

עוד שם כתב בעל אוצר כל מנהגי ישורון כי המנהג הזה נמצא  
ראשונה בין בני א"י כי אחרי תחג תנה עוד חג לבני חו"ל כידוע ולמען  
לא יכדלו בני א"י מעל אחיהם שבגולה ולמען לא יאמרו הגויים חלק לב  
בית יעקב התחכמו בני א"י וגו' ומעמו דחוק ורחוק, כי ביום אחרון של  
חג בחו"ל הוא אסרו חג של פסח בא"י, ואוכלים חמץ, וכל אחד  
פונה למלאכתו ומובן שמתפללים תפלה חול, וכן אסרו חג של שבועות  
ופסכות, ובחו"ל עדיין אנו אוכלים חמצה וחוגגים את תחג ביום הראשון  
מבלי הבל וגו', ועוד לפי דבריו לא היה להם בחו"ל לחוג גם את האסרו  
חג, אם לפי מעמו בכדי שנהיה כלנו שוין.

ואני חמה שנעלם מהם דברי הירושלמי (עי' פ"א סוף ה"א) אמר  
ר"י קרא מסייע לית דאמרי חברייה משום בריה דמועדא. וביום עשרים  
נארבעה לחדש השביעי נאספו בני כ"ג ביום וכ"ג (נחמיה ט') ולמה לא אמר  
בעשרים ושלשה? משום בריה דמועדא. וכ' שם הפני משה ד"ה קריות  
מסייע לית, דיום שלאחר המועד כמועד תוא, ורגילין לשמוה בו ולהתקב  
בבריה דמועדא ושם כ' ולמה לא נאספו ביום כ"ג והא לאחר תחג הוא, אלא  
משום בריה דמועדא מפני שרגילין לשמוה גם ביום שלאחר תחג ולנה בו  
אלמא יום שלאחריו כמו רשיך לחג דפי ע"כ.

תרי מזבח מזבחי הירושלמי בפירוש שמעתי לחוג באסרו חג, הוא

[י] טעם שהספרדים שבמצרים נוהגים שלא ליפול ע"פ ביום שהבר מצוה נמצא בביה"כ. (קכג)  
 [יא] מנהג הספרדים שאם אירע מילה ביום תענית צבור שאין נע"פ, אבל אומרים הסליחות והיודוי, ואין אומרים והוא רחום, אבל הבעל ברית אינו אומר גם חתהנונים. אבל פרשת ויחל חייב לשמוע. (קכד)

[יב] אין מנהגם בלונדון ואמשטרדם לשות בשעה שאומרים הי"ג מרות ובא"י וסת"מ המנהג לזקוף מעט בשעה שאומר ה' ה' וכשאומר אל רחום וחנון מרים ראשו. (קכה)

[יג] בלונדון נוהגים שלא לומר הפסוק ויאמר דוד אל גר (ש"ב כ"ד י"ד) קודם אמירת המזמור לדוד אליך ה', כנהוג באמשטרדם, והספרדים בא"י גם כן נוהגים שלא לאומר, ובסידורי אשכנז הוא במאמר מוסגר, ונוהגים לומר מזמור ה' אל באפק, במקום מזמור לדוד אליך, שנהגו הספרדים לאומר. (קכו)

סנהג עתיק וקדסון, ומפורש הדבר יותר בהירושלאמי, סמה שבהבלי, כאשר יראה המעיין.

וטעם שבלונדון ואמשטרדם נהגו ביום אסרו חג לומר מהודו (תליב קי"ח) עד סוף המזמור, משום שכתוב בו אסרו חג בעכוהים, ובוה יודעים תקהל כי יום אסרו חג הוא, אבל לא מצאתי מנהג זה מוזכר בס' תראשונים.

(קכג) כבר כתבתי לעיל בסעיף כ"ד טעמן של דברים בארוכה, ואין צורך לכפול הדברים.

(קכד) עי' להרב בית דוד (סי' שמ"ז, וכות עובד דצ"ג אות י"ב ומשם באר"ה).

(קכה) עי' לסוהר"ם סמדינא בשם מוהר"י קולון בליקוטיו כ"י ובשיורי ברכה (ברכ"י סי' תקפ"ב) משום דאחר י"ג מרות כתוב ויסהר משה ויקד וסיהו אין לכרוע אלא ישוח מעם, עי"ש.

(קכו) בתוצאת אלכסנדר (לונדון 5533) ובתוצאת די לוי הוזכר זה הפסוק לאוסרו. מזה נראה שהיו נוהגים בלונדון לאוסרו כסנהג אמשי, אבל בסידור די סולה הושמט, וכן בסידור גאסטר, ובסקור הברכות לסידור ר"ע גאון דקמ"ט כ' שלא מצא מוזכר פסוק זה כאחד מהכתבי ידות, ובסידורי

[יד] בלונדון ואמשי' נוהגים לומר אחר מזמור לדוד אליך. ליום ב' אומרים יי' איה חסדיך הראשונים וגו' וביום ה' אומרים, ה' שארית פליטת אריאל, זבא"י וסת"מ, ומקומות אחרים לא נהגו לאומדם, למרות שבסדורי א"י וסת"מ נרפסו. (קכז)

[טו] בלונדון ואמשטרדם ביום תענית, אותם התחנונים שנהגו לאומדם אחר תפלת ש"ע, חוזרים ואומרים אותם במנחה, ונוהגים שבשעת המנחה מתעטפים החזן והצבור בטלית ותפילין עם שכבר התפללו בשחרית בטלית ותפילין.

ובא"י ואסמ"ת מנהגם שבמנחת תענית אינם חוזרים התחנונים שאמרו בבוקר, רק אומרים התחנונים כבכל יום, אבל מתעטפים בטלית ותפילין. והמנהג במצרים כן. ונהגו שגם במנחת עיוה"כ להניח התפילין. (קכח)

א"י מוזכר הפסוק הזה שם, אבל הר' בית עובד (דצ"ו אות ד') כ' ולא יאמר פסוק ויאמר דוד אל גי, בשם גורי האר"י זצ"ל.

ובסידור עבודת ישראל כתב שמצא בס' קיצור של"ה שצריך לאומרו, ולא אדע לו טעם רק טפני שכתוב בו נפלא נא ביד ה' עכ"ל, והגאון מווילנא ז"ל כתב להנחה שלא לאומרו משום שנאמר גבי פורעניות ורק יתחיל רחום ותנון, וצריך להיות כי השמיטתו בלונדון מטעם זה.

בנוגע למזמור לדוד אליך ה' שנהגו לאומרו, ומבג אשכנז לומר ה' אל באפך כתב השל"ה בס' שער השמים ותתפלא על הקהלות שלא נתגן ליסר המזמור לדוד אליך כמנהג הספרדים, אבל השמוע ישמע ותתול אל יתול לומר כל אחד בנפ"א זה המזמור ובס' הזוהר סוף במדבר מכוואר כדברי השל"ה שמומור לדוד אליך הוא הנכון לאומרו.

(קכו). תפילות אלו עשויות במליצה יי' איה חסדיך הראשונים, אשר ספרו לנו אבותינו מלפנים, יי' שארית פליטת אריאל, השבח הנות אל, ולא מצאתים בסו"ר אבודתם, ולא בסדורים הקדמונים, וקשה לדעת מי היה מחברם, ובס' בית עובד (דצ"ה אות א') כ' יש מקומות שלא נתגו ליסר תחינות אלו לא זו דיום ב' ולא אותה דביום המישי אלא מתחילין מיד אחר ה' אלהי ישראל אבינו מלכנו, וכן נוהגים במכריא, ושמתעי טפי גדולים שכן נכון שלא לאומרם, עי"ש

(קכח) מנהג לונדון: אמשטרדם שנוהגים לחזור במנחת אחר ש"ע אותם התחנונים שאמרו בבוקר, כ"כ רבינו אבודתם (דג"ג ע"ב), וז"ל

[טו] מנהג הספרדים בעת שנע"פ אומרים  
 המזמור אליך ה' נפשי אשא ומוסיפים בתחילתו  
 רחום וחנון חטאנו לפניך רחם עלינו והושיענו.  
 ובסידור אבודרהם, אומר עד רחם עלינו, ובסידור  
 אשכנזי אומר רחום וחנון חטאתי לפניך יי' מלא  
 רחמים רחם עלי וקבל תחנוני. (קכט)

ומתפללין שמנה עשרה וחזור ש"ץ התמלה והוידוים וגו' כמו בשחרית,  
 ע"כ, ולא ידעתי למה בא"י וסת"מ אין נוהגים לחזור התחנונים שנאמר  
 בבוקר, יתכן משום שורת צבור.

ומעם שנוהגין ביום ת"צ במנחה להתעמף במלית ותפילין, תמיד  
 היתה עתה לרעת מעם הדבר ולא מצאתי מעם הגון, עד אשר העיר ה' את  
 עיני עתה ומצאתי למרן הב"י (או"ח סי' מ"ו) ד"ה דתניא היה ר"מ אומר  
 סאה ברכות תיב אדם לברך בכל יום פ' התכלת (מג:), וגו' וגו' ואם הוא  
 מתענה סמנה מסעודה אחת שאינו סועד ונמצא שאינו מברך אלא צ"ת  
 ויש לו להשלימן כשיגית ציצית ותפילין לתפלת המנחה ויברך עליהם  
 וגו' ע"ש, וכתב הרב ויקרא אברהם (דקכ"ג) שנוהגים בא"י להתעמף  
 במלית ולהניח תפ"י במנחה בכל תענית צבור וגו' ע"כ. ושמעתי מעם אחר  
 לידע מי הוא המתענה בכדי להוציא ס"ת במנחה לקרות פ' ויחל,  
 וכמו שפסק מרן (בסו' תקס"ו) דאין הש"ץ יכול לומר עננו בברכה בפני  
 עצמה בין גואל לרופא אולי לא יוצאו שם עשרה, ועי' בברכ"י שם, שכתב  
 דבד' צומות שהם דברי קבלה סגי בששה או בשבעה מתענין ויכול לומר עננו  
 בברכה בפ"ע ולהוציא ס"ת לקרא ויחל אפילו אין שם עשרה מתענין, ועפ"י  
 הדיון כי צריכים להיות רב המנין מתענין, וככדי שלא לשאול להיחידים  
 אם מתענה הוא אם לא, לבישת המלית והתפילין יוכיחו.

ומעם שבמצרים נוהגים בן במנחת יוה"כ כתב הרב נהר מצרים (ר"ב  
 אות ג') כ יש מהמוני העם אינם באים להתפלל בביה"כ כי אם בימים  
 נוראים ולובשים במנחת עיוה"כ מלית ותפילין כדי שלא יהיו ביום הדיון  
 בסוג קרקפתא דלא כנה תפילין ומטע"ז נוהגים בן לעשות באלכסנדריא  
 של מצרים (גוה שלום דיגי יוה"כ ס' ק"ד). ובמנחת ט"ב שנוהגין להתעמף  
 בציצית ולהניח תפילין, כבר כתבנו לעיל (בסעיף ב') קתנו משם.

(קכט) מעם שנהגו לומר רחום וחנון קודם המזמור לרוד אליך,  
 או לפי מנהג אשכנזי, קודם אל באפך תוכיחני. הוא כעין הקדמה להוידו על  
 החמאים והפשעים ומבקשים כפרה עליהם, ומתחננים לפניו ויתברך שיסלח  
 ויעבר פשע בתור מתנת חנם, כי אין בידוינו זכות ומע"ט לבקש מלפניו,  
 ולתבוע שטרם, כי אם בתחנה ובקשה, ואף מרע"ה אמר ואתחנן אל ה' בעת  
 ותוא לאמר, וכן מביא" בווה"ק (פקודי דרש"א ע"ב) כגוונא דא כל שאלותי  
 יהון בתחנונים ובעותין לקמית מארי ולא יצדיק גרמיה מניה עכ"ל, וכן  
 דניאל אמר (ט' י"ז) ועתה שמע אלהינו אל הפלת עבדיך ואל תחנוניו

[יז] בנוסח האבינו מלכנו שנוהגים לאומרו ככל יום אתר מזמור לדוד אליך ה', כתוב ואנחנו לא נרע מה נעשה כי עליך עינינו, מה אנו רוצים להביע בביטוי זה?

מנהג א"י וסת"מ שהש"ץ אומר בקו"ר רחום וחנון ח"ל רחם עלינו והושיענו, ושנתק ואומר המזמור בלחש, וכשהגיע ליי, אלהי ישראל שוב מחרוזת אפך אומר אותו בקו"ר יחד עם האבינו מלכנו עד ואנחנו לא נרע מה נעשה כי עליך עינינו. וחוזר ושנתק ואומר בלחש זכור רחמך וכו' וכשהגיע הש"ץ להתיבות האחרונות, וכפר על חמאתינו למען שמך אומרו בקו"ר. ומנהג לונדון ואסמ"ת הוא כן אבל אומר כל האבינו מלכנו בקול רם. (סל) [יה] טעם שאין נע"ם בלילה. (סלא)

וגו', וכן (שם פ' י"ח) אמר דניאל כי לא על צדקותינו אנו ספולים תחנונינו לפניך כי על רחמך הרבים, ע"כ ובסידור ר"ע גאון, ובסידור התפלה להרמב"ם יש לחם נוסח אחר, ובהרמב"ם כ' וז"ל מנהגנו להתחנן בנפ"א בדברים ופסוקים אלו פעמים בכלן ופעמים במקצתו, לפיכך אני כורע ומשתחוה ומתחנן לפניך ארון עולם אלהי האלהים וגו' וגו'. ואבודרהם כ' שיש יחידים שמתחננים מזמורים אחרים כל אחד ואחד כפי רצונו ודעתו עי"ש.

(קל) רוצים אנו להביע בואנחנו לא נרע מה נעשה, שהתפללנו בכל ענין שיוכל האדם להתפלל בישיבה, בעמידה, בנפילה אפים, כאשר עשה טרע"ה דכתיב ואשכ כהר, ואנכי עמדתי כהר, ואתפלל לפני ה', ומאחר שאין בנו כח להתפלל בענין אחר, אנו אומרים ואנחנו לא נרע מה נעשה (אבודרהם דכ"ו ע"ב). וכן עושים אנחנו, אומרים פסוקי הזמירות בישיבת התפלה י"ח בעמידה, ונפ"א כמשמעה. (ועי' בלבוש והמג"א סי' קל"א). טעם להשינוי שבין בני א"י וסת"מ, ללונדון ואמשטרדם, שתפלה זאת אומרים אותה בלחש, ורק כשהגיע ליו' אלהי ישראל שוב אומרים אותה בקו"ר לתודיע שכבר השלים המזמור, אבל במה שנוהגים בא"י וסת"מ לומר חמאתנו מלכנו בקו"ר עד ואנחנו לא נרע וגו' ובלונדון ואמשטרדם אומרים אותו כלו בקו"ר לא מצאתי טעם הגון למנהג שנתק, (עיון במח"ס סי' קל"א סי"ג).

(קלא) בן פסק טרן (בסי' קל"א פ"ג) ועי' ב"י שם ד"ה כתב ד' הגרול מוהרי"א בשם ס' צרורות, שאין נפ"א בלילה, והענין שכן מקובל

## זמני קריאת התורה, לעובדה ולשמרה.

ובו ג' סעיפים

[א] מי תקן לנו לקרות בתורה, בשבת, שחרית ומנחה, יום ב' וה', יום ר"ח, ימים טובים, חנוכה ופורים, חוה"מ, ר"ה, ויוה"כ, שחרית ומנחה, תעניות שחרית ומנחה.

טעם שתקנו מספר העולים, לשבת ז', יוה"כ ששה, יו"ט חמשה, ר"ח ותוה"מ ארבעה, ויום ב' וה', שבת מנחה, ותעניות, וחנוכה ופורים, ג' עולים. (קלב)

לחכמים כי נפ"א רמו למדת לילה, ואין נע"פ, וקרוב הדבר לקצץ בנסיעות, ובליילי אשמורת נוהגים ליפול ע"פ שהוא קרוב ליום עכ"ל, וכ"כ מוהר"ם דיקאנמי עי"ש, (ובהגיעי בעז"י בדיני הסליחות אכתוב שם יותר ברחבה, יען לונדון ואמסטרדם נוהגים לומר כל חדש אלול סליחות אחר ערבית ואומרים הוידוים כנהוג מלבד הסליחות שבבוקר). והרב שב"ל (סו' ל') כ' בשם רב שר שלום גאון שמותר לאדם ליפול ע"פ בערבית ולבקש רחמים על עצמו אחר תפילתי אפילו בצבור הנין מע"ש, וגאון אחר ס"ל שאין נפ"א בתפילת ערבית כלל, וכך מנהג פשוט בישראל עי"ש.

(קלב) לפי הירושלמי פ' הקורא עומד הובא כרו"ף (כב"ק דפ"ב). שמשח תיקן לישראל שיהיו קורין בתורה בשבתות וימים טובים ובר"ח זחנה"ם וגו' ועזרא התקין לישראל שיהיו קורין בשני ובחמישי, ובמנחת שבת, וכ"כ במס' סופרים (פ"ו ה"א וב'), אבל בבבלי (ב"ק פ"ב). ס"ל כי עזרא תיקן לקרות בתורה בשני ובחמישי, והק' שם בגמרא והא מעיקרא הוה מתקנא דהני' וילכו שלשת ימים וגו' כיון שהלכו ג' ימים בלא תורה גלאו, עמדו נביאים שביניהם ותקנו להם שיהיו קורין בשבת ומפסיקין באחד בשבת, וקורין בשני, ומפסיקין בג' וד', וקוראין בחמישי, וחזורין ומפסיקין ביום ו', כדו שלא ילינו ג' ימים בלא תורה, ומשני מעיקרא תקנו הר גברא תלתא פסוקי, אי נמי תלתא גברא תלתא פסוקי כנגד כהנים, ליום, וישראלים, אתא הוא ותיקן תלתא גברא ועשרה פסוקי כנגד עשרת בטלנים.

למדנו שהמחולל הרעיון לתקנה זאת יחסה למשה המתוקן מפני שהוא היה הנביא הגדול וכל הנביאים שביניהם מבית דינו היו, וכ"כ תרמב"ם (פ"ב מה' תפלה ה"א) שמשח הוא כמתקן תקנה זו. וכן דעת הסמ"ג (עשין י"ט) ועי"ש בכ"ם. עם שלא מצינו בפיו שמשח הוא המתקן כי אם הנביאים, אבל בלי תפונה כי הנביאים לא הוציאו תקנתם אל הפועל מבלתי רשות משה, ומפני זה יחסה אליו, ועזרא הרחיב התקנה, ועי' למג"א (סו' קל"ה) מה שתמה על הרי"ף דמביא הירושלמי דעזרא תיקן

דהוא מתנגד לתלמודא דידן, וכן הק' לתתו' (רפ"ב דברכות) וגו' ע"ש, וראיתו לחד מן קמאי שם"ל שם"ש בב"ק שם שעמדו נביאים שביניהם לאו חייבו בימוי משה אלא אחר פמירת משה, ראו הקלוקל שזיהו כבר ע"י שהלכו ג' ימים בלא תורה ועשו חקנת זאת, וכבר השיג עליו הא"ר (סו' תקפ"ח ס"ק י"ג) ע"ש.

בחנוכה ופורים נתקנת הקריאה בתורה מן חזקנים והחכמים שבאותו זמן, וכן בתענית צבור הקריאה היא מפאה תקנת חכמי המשנה והתלמוד (עי' להר' פרי מגדים או"ח סו' קל"ה סק"א).

בשבת קורין ז' גברי, ביוה"כ ששה, וביו"ט חמשה או פוחתין מהן אבל מוסיפין עליהם, ובחזו"מ ור"ח קורין ד' ואין מוסיפין וב' וה' ג' גברי ואין פוחתין ואין מוסיפין, מפני שהם ימי מלאכה לעם, וכן בחזו"מ סכיון שדבר האבד מותר (שם במחני' במגילה דכ"א). ובגמ' שם תראה איך נתנו האמוראים סימני להני ג' חמשה ששה ושבעה, כנגד מי נתקנו.

לפי דברי ס' התניא (סו' י"ז) שמעם שבשבת נתקנו ז' משום שיש אנשים שאירע להם אונס ולא באו כל ימי השבוע ולא שמעו ברכו, מאינים ספוי הקורא ז' פעמים ברכו ויוצאים י"ח. ולפע"ד יתכן כי מעם כי נתקנו בשבת ז' עולים ובמנהג שבת ג' כדי לזכות כל יחידי הקהלה שיעלו בתורה פעם אחת בחדש וכמו שכ"כ האחרונים שצריך שישתדל האדם לעלות לס"ת פעם אחת בחדש ולא יסמוך על עליות המספור או בתוספת העולים (ס' תהיים ד"ט: אות י"ח), וכן ביוה"כ ששה שנמצא יותר אנשים מהימים טובים, וכן עזו"ז בתיך ימי השבוע שתבאים להחפזל הם מחי מעט תקנו רק שלשה, אבל לפי גמרתנו שם במגילה (כ"ב:) נקום האי כללא בידך כל דשפי ליה מלתא מחבריה שפי ליה גברא ויתורה, הלכך בר"ח ומועד דאיכא קרבן מיסוף קורין ד' ביו"ט דאסור בעשיות מלאכה ה', ביוה"כ דענוש כרת ששה, בשבת דאיכא איסור סקילה שבעה, (ועי' עוד במ"ס פ"י הלכה ה"ו).

ומעם שנתקנו לקרות בתו' בשבת, בימים טובים, ר"ח, ותוה"ב, ותעניות, מתוך הקריאה בכל שבת פרשת השבוע נזכור חסרי ה' ונפלאותיו אשר עשה ועושה ויעשה עמנו, וכמה מוסר השכל ויראת שמים יש ללמוד מכל תיבה ופסוק שבפרשה, וכן בקריאת י"ח וזכירנו חסדים והנפלאות שעשה עם אבותינו ואנו במוחים כי כן יעשה עמנו, וכן בקריאת הפרשה שבחנוכה ופורים, וכן פ' התעניות וזכירנו עותתינו ומתוך זה נכנע לבנו ונשוב בתשובה לפניו יתברך.

קריאת הפרשה שביוה"כ שחרית, ומנחת, כבר תיתח ידועה לחכמי המשנה (מגילה דכ"ט. ור"ל: במחני' שם. ועי' שם דכ"ט הוס' ד"ה לכל, ושם ר"ל ר"ח במנחת), מעם לקריאת פ' אחרי מות בשבת יוה"כ כדי להזכיר מיתת הצדיקים כדי שיתכפר לנו עונותנו כאומרם מה יוה"כ מכפר אף מיתת צדיקים מכפרה, ועוד כי מוזכר בה פרשת יוה"כ, והרב א"ח נתן מעם אתר כדי שחשובעים יתנו לכם כמת צריך האדם לישמר מן התפא שחרי אחרן שהיה רודף שלום ואהבה שלום ומקרבן לתורה, ועכ"ז נתיעריבה שמתנו במיתת שני בניו הגדולים על שחטא לפני הקב"ח.

## [כ] טעם שתקנו קריאת התורה בשבתות ויד"ט שני זה' אחר ש"ע, ובמנחה של שבת ויוה"כ ותעניות קודם ש"ע. (קלג)

ובוזהר פ' אחרי מות (דנ"ו:) תו פתחו ואמרו בכל זמנא דצדיקיא מסתלקי מעלמא, דינא מסתלק מעלמא, ומיתתהון דצדיקיא מכפרת על חובי דרא, וע"ד פרשתא דבני אהרן ביומא דכפורי קרינן לה למיתווי כפרת לחוביהון דישאל אמר אתעסקו במיתתהון דצדיקיא אליו ויתחשוב לכו באילו אתון מקריבין קרבנא בהאי יומא לכפרה עלייכו דחנינן כל זמנא דישאל יהון בגלותא ולא יקריבו קרבנין בהאי יומא ואינן שעירין ולא יכלין לקרבא יהא להו דכרנא דתרי בני אהרן ויתכפר עלייהו וגו', ושם (בדנ"ו:) תאנא אמר ר' יוסי בהאי יומא רכפורי וגו' עי"ש.

ומעם שקורין בפ' העריות במנחה (כבר כתבתי לקמן בדיני ומנהגי קריאת התורה לשבת).

ומעם שקורין פ' ויבא עמלק בפורים (משנה במגילה ל:), משום שהמן היה מורע עמלק, ותועלת גדולה מביאה לנו כשאנו קוראין פרשת זו, כמו שה' ראה בצרת וענים של ישראל בימי עמלק אף שלא היו ראויים לכך (מ"ר שמות סוף פ' בשלח) כן בימי הסן אף שישראל לא היו ראויים לריוה והצלה משום שנהגו מסעורת אותו רשע, עכ"ז הקב"ה כבש מרת רחמיו עליהם והושיעם, כן אנו במותים שהקב"ה ושיענו מיד רודפינו, ותופר גומץ הוא יפול בה.

לר' רבינו המאירי בפ"ק דמגילה כ' דאפשר דבגולה תיקן עזרא (י"א כי עזרא הוא מרדכי) בימי הנס של פורים לקרות פ' ויבא עמלק, עי"ש.

פרשה הנזכרת יש בה תשעה פסוקים ואנו כופלין הפסוק האחרון כי יד על כס יה להשלים העשרה פסוקים (עי' תוס' במגילה כ"א ד"ח אין, ש"ע סי' קל"ז ס"א, אבודרהם דמ"ה ע"א) ובס' החיים להגאון התב"ף ז"ל (דקכ"ד אות ז') כ' היה סן מן הראוי לכפול פסוק ויעש יהושע כדאי' בס"ס ועי' שו"ג (סי' תרצ"ג).

הר' שכתת הלקט ערך תורה נתן טעם למנהגנו שקורין בתורה ג' ימים בשבוע, ב' וה' ושבת, כנגד ג' אבות, והיסים שאין קורין בהם א' ג' ד' ו' כנגד ארבע אמהות שאין נשים מצוות על ת"ת (היו אברהם אות ק"ל).

(קלג) משום שבתפלת שחרית כיון שתקנו לומר ברכות ופסוקי דומרא וברכות ק"ש, וק"ש עצמה ולסמוך גאולה לתפלה א"א להפסיק בקס"ת באמצע, משא"כ בתפלת המנחה.

מעם שני, כי בשחרית עד שבאים כולם, שמהם מפני עצלותם מאחרים נבאים בשעת קס"ת ואח"כ מתפללים, משא"כ בתפלת המנחה.

[ג] אין מנהגם בלונרזן לומר תורת משה אמת בשעת הקמת ס"ת, אבל באמשטרדם נוהגים לאומר. (קלד)

בא"י וס"ת מ נוהגים לומר קודם ברוך המקום, הפסוק כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלם. (ישעי' ב' ג'), אבל אין נוהגים כן בלונרזן ואמשטרדם, ובסודרי אשכנז אומרים פסוק זה אחר ויהי בנסוע הארון (במדרב י' ל"ה). (קלה)

## ואתה בחסדך, פתוח את ידך.

ובו שני טעמים

[א] המנהג בלונרזן ואמשטרדם כשהחזן מגיע לפסוק אשרי יושבי ביתך במנחת, אומר בקו"ר והצבור עונין עוד יהללך סלה בקו"ר. וכן בטוב ה'

טעם ג' כי תפלת המנחה יש להתפלל עם דמיוני חמה כמ"ש האר"י ז"ל משום וראוך עם שמש ולפני ירח דור דורים, לכן בשחרית הוי תפלה קודם, ובמנחה אחר קס"ח.

עוד טעם אחר אפשר לומר כיון והפלות כנגד חמדין תקנום ואין לך דבר שקודם לחמיד של שחר, ולא מאוחר לחמיד של בין הערביום דכתיב עליה השלם כל הקרבנות כולם, ואמרו בתיקונים (תיקון ג"א) דקס"ח בתוך התפלה הוא לסחוי קרבנא שלימ, לכן בשחרית מתפללים תפלת שחרית, ונחר כן קס"ח, ובערב קס"ח בתחילת, ואח"כ התפלה משום עליה השלם כל הקרבנות כולם (ס' תחיום דג"ו אות י"א).

(קלד) תביוס תורת משה אמת שנהגו באמשטרדם לאומר בשעת הקמת הס"ת לקוח הוא (מהמ"ר במדרב פ' י"ח) אמר רבה בר בר חנא זבנא חרא אזלינא באורחא ונ"ו שמעו דהו קאמרי משה ותורתו אמת, ועי' ת"י (במדרב י"ו ל"ג) היך צוחין ואמרו זכאי הוא ה' וקושטא היך דינוי, וקושטא הינון פתגמי משה עבדיה, ע"כ והו קעין חרואת שכל היחידים סודים שתורת משה אמת ונבון לאומר בשעת הקמת הס"ת, אבל באבודרדם בחלכות קס"ח לחול לא הביא ביסוי זה לאומר.

(קלה) טעם שבא"י נהגו לומר פסוק כי מציון תצא תורה, אולי לתודיע שבני א"י מתארים בו, וזאת אופרת כי התורה לא תצא כי אם מציון, ודבר ה' מירושלים, ולא מעיר אחרת, (עי' בב"ח דכ"א).

לכל ורחמיו על כל מעשיו. וכן כשאומר פותח את ירך הצבור והש"ץ אומרים אותו בקור, ואין בן המנהג בא"י וסת"מ, ורק נוהגים שבשעה שהש"ץ אומר פותח את ירך הצבור פותחים ידיהם. (קלו)

(קלו) איי דמזמור הזה מתחיל באשרי, ולא בהפסוק אשרי העם, אשרי יושבי ביתך הוא (תהלים פ"ד ה') אשרי העם (שם סוף קמ"ד) והמזמור תהלה לדוד (שם קמ"ה). הגירסא בגמרא (בברכות ד'): כל האומר תהלה לדוד בכל יום ג' פעמים טובמת לו שהוא בן העוה"ב, אבל גירסת ר"ע גאון והרא"ש והמור והרוקח כל האומר תהלה לדוד בכל יום, ולא גרסו ג' פעמים, אבל אבודרהם בתפלת המנחה (דכ"ו ע"ד) כ' ובספרים מדויקים גורס כל האומר תהלה לדוד ג' פעמים, כגירסתנו ובדקדוקי סופרים שם בברכות לא תמצא גירסת ר"ע גאון והרא"ש וגו'.

לפי נוסח התלמוד אנו למדים כי לא היו מקדימין המזמור הזה עם אלו הפסוקים אשרי יושבי ביתך ואשרי העם וגו' מרקאמר כל האומר תהלה לדוד, ובתוס' (שם דל"ב:) ד"ח קודם תפלתו כתב וז"ל לפיכך תקנו לומר זה הפסוק קודם תהלה לדוד לאפוקי מהגו דאמרי אשרי הרבה עכ"ל וכונת התוס' היא שלא יאמרו גם הפסוק אשרי העם שככה לו אשרי העם שה' אלהיו אלא הפסוק אשרי יושבי ביתך משום שאמרו (שם דל"ב:) חסודים הראשונים היו שוהין שעה אחת, מנה"מ אמר ריב"ל אמר קרא אשרי יושבי ביתך, א"כ די באסירת פסוק אחד שבו אחד אשרי ולא לומר אשרי הרבה, ובמחזור רוטא מוסיפין קודם המזמור הזה מלבד האשרי שאנו נוהגין אשרי תמידי דרך, ובמחזור ויטרי מקדים ששה פסוקים של אשרי לפיכך כתבו התוספות לאפוקי וגו'.

ולפי סב' אבוד' שם משמע לומר רק האשרי יושבי ביתך כסב' התוס' וז"ל ומה שמוסיפין בתחילת המזמור אשרי יושבי ביתך שמשנו אנו לומדין בפ' אין עומדין שצריך אדם שישהה שעה אחת וגו'. וכ' עוד שם ומה שמוסיפין בסוף המזמור ואנחנו נברך יה להודיע שהוא בן העוה"ב וזהו מעתה ועד עולם, ועוד כדי שיסיים בהללויה ולסמוך הללויה להללויה שכל המזמורים שיש עד כל הנשמה תהלל יה מסיימין בהללויה ומתחילין בהללויה.

וכתב שם אבודרהם טעם למה שנהגו לומר מזמור זה ג' פעמים ביום מפני שא"א שלא יכוין דעתו באחת משלשתן. כ' הגאונים שצריך לכוין בכלו ואם לא כיון לכל הפחות בפותח את ירך צריך לחזור ולאמרו פעם אחרת ע"כ. וטעם שכתבו הגאונים כן שלכל הפחות יכוין בפותח את ירך לפי ששם בגמ' (ברכות ד"ד:) כששאלו מאי טעמא אילימא משום דאתיא בא"ב נימא אשרי תמידי דרך דאתיא בתמיאי אפין. אלא משום דאית בית פותח את ירך וגו' אלא משום דאית ביה תרתי ע"כ הרי למדנו שאלו הג' תיבות הם היותר נצרכים במזמור זה משום שמדבר בשבח הבנת מזון לכל

זי. והוא ששום, (עו' טור וש"ע או"ח סי' נ"א, והלבוש והבאה"ם שם סק"ח).

אבל המקובלים מצאו כי ראשי תיבות של אלו תנ"י חובות פותח את ידך הוא פאי העולה במספר צ"א כמנין הויה ושם אדנות והיא מגולה להפרכתה, וס"ת תתך הוא שם של שר הממונה על הפרכתה שהקב"ה שולח השפע על ידו (אוצר התפלות דקו"ג) וזה לא יתכן לפי הפשט כי לפי דברי רז"ל (תענית ד"ב.) ששלשה מפתחות בידו של הקב"ה שלא נמסרו ביד השליח ואחד מהם מפתח גשמים דכתיב יפתח ה' לך את אוצרו הטוב (דברים כ"ה) עי"ש רש"י ותוס' ד"ה ג' מפתחות, ואני אומר שיש לנו פסוק מפורש ומוקדם לפסוק זה, ויתן לך האלהים ממל השמים ומשמני הארץ ורב דגן תתירש (כ"ז כ"ח בראשית) הרי שהמזון הקב"ה הוא הנותן ולא ע"י מלאך ולא ע"י שרף אלא הוא ולא אחר.

טעם שבלונרון ואסו' נוהגים שהש"ץ אומר בקור הפסוק אשרי יושבי ביתך והצבור עונין עוד יהללוך סלה. משום שזה המזמור נתקדש בעיני קדמונינו כמש"ל עד שאמרו שזוכה מתוך אמירתו לחיו העוה"ב ואמרו שצריך לכוין בו וגו' מפני זה תחון מכריז בקול גדול אשרי וגו' כלומר התנו בדעתכם לכוון בו. וזוה הצבור עונין עוד יהללוך סלה, ואמרים אותו בכונה עד מקום שידם מגעת.

אבל הרב הלבוש (בסי' רכ"ו) כ' בשם רבינו חם שתוקשה לו למת אוסרין הפסוק הראשון שבאשרי יושבי ביתך בקול רם על הספר תורה בשבת יותר מבשאר ימים וענתה לו בת קול ואמרו לו משום הראשי תיבות שבו והם אלו. א ש ר י, אחר ששת ראשונים ימים. יושבי, יום שביעי בהר ית. ביתך, ברכת יה תמלא יין כוס. עוד, לעשות ובשר ודגים. יהללוך, ישלש הסעודות לבוש לבנים וחלף כמותך. סלה, סליקא לעשות הכדלה, וכ"ו לשבת וה"ה ליו"ם שנקרא ג"כ שבתין עכ"ל.

ותמתי על ר' חם והלבוש, כי חשכו שתיבת ביחיד כתובה בידך אחר התיו וזוה מצאו לדורשה ברכת יה תמלא יין כוס, אבל כתובה ביתך בידך אתה אחר הכית, והיה אפשר לעשות הראשי תיבות בחסרון יוד האחרונה. כ"תך, ברכת יה או יין תמלא כוס, ולא ראיתי מי שהרגיש מזה.

וטעם שאמרים בקול רם הפסוק טוב ח' לכל ורחמיו על כל מעשיו, משום שהפסוק הזה הוא עיקר גדול בהנהגתו ית' את עולמו שמתחם על כל מעשיו, חסידיו וצדיקיו לא נאמר, אלא אף על הרשעים כמו שמצינו בשבטקו מלאכי השרת לומר שירה בשעת קריעת ים סוף, אמר להם הקב"ה מעשי ידי טובעים בים ואתם אומרים שירה (סנהדרין ל"מ:) וכשבקש ריב"ל להתפלל על הרשעים שימותו לא אימתייעא מילתא משום ורחמיו על כל מעשיו (ע"ו ד'): וזוה הסקרא למד ר' הקדוש לרחם על בעלי חיים מזיקים וחיים על הנחו עכברי רשיעי שסורן רע (ירושלמי כלאים פ"ט ח"ד) ועוד הרבה מאמרים כאלו מפורשים בתלמודנו, ומעתה פסוק זה מלמדנו איך גם אנחנו וכל המין האנושי יתנתג כן שיחיה טוב לכולם

## טעם שנהגו לומר מזמור יענך ה' ביום צרה (תלים כ') קודם ובא לציון. (קלו)

וירחם על כל בריה ובריה וללכת בסדותיו של חקב"ה ומטעם זה נהגו לאומרו בקול רם.

ומטעם שאומרים הפ' פותח את ירך בקול רם כבר כתבנו לעיל עוד הפסוק הנז' ומפני זה אומרים אותם בקו"ר ובכונה כמו שאומרים הפ' שמע ישראל וגו', אבל למנהג א"י וסת"ם שנהגו הצבור לפתוח ידם הימנית בשעה שאומר הש"ץ פותח את ירך לא מצאתי מוזכר בספרן של ראשונים מנהג זה. ואולי יתכן לומר כדי לקבל השפעתו יתברך שמו.

עו' בווה"ק פ' פתח (דרכי ע"א) א' ר"א תני' כל מד"א ההל"ד תלת זמנין בכל יום (בגירסת תלמודנו ג' פעמים) איתו בר עלמא דאתי, והא איתמר מהאי מעמא אי בגין פרנסה ומוזני דכל עלמא די בתרי זמנין בכל יומא בעפרא וברמשא דכתיב כתת ה' לכם בערב בשר לאכול וגו' אי הכי אמאי תלת זמנין, אלא תרין זמנין לגו אינשי דכל עלמא, וחד למיחב תוקפא לההוא אתר דפתיתו ידיו ע"כ סמאן סמך למנהג א"י וסת"ם שנהגו לפתוח ידיהן בעת שאומרים פותח את ירך ועו"ש בפ' תצוה ואילין לא קיימו באתיון רשימו וגו', ועי' ריא"ז בשם תוספות ריב"ם מ"ש בזה.

המזמור תהלה לרוד שנהגים לאומרו פעם שנית אחר העמידה, לא תמצאהו בסדר הרמב"ם, וגם המזמור יענך ה' כיום צרה שאומרים אותו קודם ובא לציון השמיטו בסדרו.

(קלו) לפי מ"ש רבינו אבודרהם (דכ"ו ע"ד) בטעם הדבר משום שאמרו בסדר תהלים אמר ר' שמעון בר אבא אתה מוצא י"ח מזמורים מראש הספר עד פסוק זה, ואשרי האיש ולמה רגשו גויים תד הוא כנגד י"ח ברכות שאדם מתפלל בכל יום אדם אומר לחבירו תתעני צלותך, כך דוד המלך לאחר ששר י"ח שירות ותושבחות אמר יענך ה' ביום צרה והכי איתא בירושלמי עכ"ל. (אמ"ה והוא בפ"ד דברכות, ובבבלי ברכות סוף דף פ' ע"ב). ולפי טעם זה לא היה לנו להשמיטו ביום שא"א בו תחנונים, ועי' בסעוף שלאחר זה בטעם הדבר. ושמו אמר הש"ע היום הם י"ט ברכות ולא י"ח, אבל מעיקרא כשנתקנו לא היו רק י"ח, והברכה למלשינים נתוספה בזמן מאוחר, ומסורת בדינו היא מהתלמוד כי ברכת זו נוסדה משמואל הקטן נגד הצדוקים, ועי' נקראת ברכת הצדוקים (ברכות כ"ט.) ושם בברכות (דכ"ט) ובמגילה (דיו"ז) אמרו, שמעון הפקולי הסדיר י"ח ברכות לפני ר"ג כיבנה, אמר להם ר"ג להכמים כלום יש אדם שיווע לתקן ברכת הצדוקים עמד שמואל הקטן ותקנה, לשנה האחרת שכתה והשקיף בה שתיים וג' שעות וגו' עי"ש, ומה שהביא לר"ג לומר להכמי ישראל לתקן ברכת הצדוקים, זה היה אחר חרבן הבית שהתעוררו בית דין הגדול של ר"ג מחמת שראו שנתרבו הצדוקים והמינים והיהודים הנוצרים הוסיפו ברכה לקללם, ומאו לא נשתנית הפורמולא הנזכרת וחשם י"ח נשאר במקדש. ברכה זו הביאת הרמב"ם בסדרו, ואין נוסחאו כנוסח סדרנו, כנוסח הרמב"ם למלשינים

## ובא לציון ורתתך עליון.

ובו ג' סעיפים

[א] מנהג לונדון ואמשטרדם שהפסוקים המתורגמים בובא לציון אומר אותם הש"ץ בקול רם, ובא"י וסת"מ אומרים אותם בחשאי. (קלח)

אל תחי תקוה וכל האפיקורוסין כולם כרנע יאברו ומלכות זדון תעקר ותשבר במהרה בימינו בא"י שובר רשעים ומכניע זדים עכ"ל.

מנהג הספרדים לקרות השמנה עשרה בשם עמידה, מפני שצריכין לעמוד בה. (זוהר בראשית דק"ה).

(קלח) תפלה ובא לציון יש בה לקומי פסוקים. ובא לציון (ישעיה כ"ט כ' כ"א). ואתה קדוש (תלים כ"ב ד'). וקרא זה אל זה (ישעיה ו' ג'). ותשאני רוח (יהזקאל ג' י"ב). ה' ימלוך (שמות פ"ו י"ח). טעם לסמיכות השני פסוקים הראשונים עם המזמור יענך משום שזמור יענך הוא מדבר בענין הקץ שנאמר יענך ה' ביום צרה, וכתוב בדניאל והיתה עת צרה, (דניאל י"ב א') ישלח עורך מקודש, זה משיח בן דוד, עתה ידעתי כי הושיע ה' משיחו אלה ברכב, גוג ומגוג, המה כרעו ונפלו ואנחנו קמנו ונתעודד, ולכן נהגו לומר סמוך לסדר קדושת שמתחיל ובא לציון גואל, ומשום שהוא מזמור של תחנון, וגם מתחיל יענך ה' ביום צרה, לכן אין באתגים לאומרו ביום שא"א בו תחנונים, כי אינם ימי צרה אלא ימי שמתה (אבודרהם סוף דכ"ו ע"ד, וסור או"ח סו"ס קל"א).

וטעם שאומר אחר ובא לציון גם הפסוק הבא סמוך לו ואני זאת בריתי מפני שמדבר על רוח הנבואה שלא ימוש מפיו וזה יהיה בביאת הגואל כמו שנאמר והיה אחר כן אשפוך את רוחי על כל בשר ונבאו בניכם ובנותיכם (יואל ג' א').

אלו הפסוקים עד מעתה ועד עולם כבר הוזכרו בסדר ר"ע גאון (סור או"ח קל"א). ולא ידעתי למה הרמב"ם בסדרו השמישם לגמרי ולא הזכיר מאומה מאלו הפסוקים ולא מהקדושה דסדרא. אבל בסור שם (סו"ס קל"א) כ' ור"ע כתב אומר ובא לציון ואני זאת בריתי ואתה קדוש וכ"כ הרמב"ם? ופ"ש הרמב"ם, מתפלה זו הוא חלק האחרון, וי"ל וכן נהגו העם להתחנן אחר סדר היום בתחנונים אלו ה' אלהי אברהם יצחק וישראל אבותינו וגו' ברוך ה' יום יום יקמוס לנו עד אשרי אדם בוסח בך תלים (פ"ח כ'), ובסדרנו מוסיפים גם הפסוק ה' הושיעה שם. בסדרנו, אחר בוסת בך אומר ברוך אדוננו, ברוך בוראנו, ברוך שבראנו לכבודו ותבדילנו מן העמים, אבל לפי נוסחת סדרנו מתחילין רק מברוך שבראנו, ומשמישים הברוך אדוננו, ובוראנו, ואומרים ותבדילנו מן חתועים, שם בסדרנו, ונתן לנו תורת אמת ע"י משה רבינו, הד' תיבות האחרונות הושמטו בסדרנו, שם בסדרנו הרחמן יפתח לבנו לתלמוד תורתו, ואנו גורסין, וישים בלבנו

אהבתו ויראתו, שם בסדרו, ויתן בלבבנו אהבתו ויראתו ותורתו, ואין אנו גורסין כן, שם, אחר ולענדו בלבב שלם אומר ובנפש חפצה, ובסדרונו הושמטו גם תיבות אלו. שם, כן יהי רצון ורחמים מלפניך ה' אלהינו, ובסדרונו הושמטו תיבת כן, ותיבת רחמים, ואומרים יה"ר מלפניך ה' אלהינו ואלהי אבותינו. שם, שנתייה לשמור תוקיך, ובסדרונו שנשמור הקיך ומצותיך. שם, בעה"ז ולימות המשיח, ובסדרונו הושמטו הב' תיבות אחרונות. שם, כדי שנוכה ונירש טוב לחיו העה"ב, ובסדרונו ונירש טובה וברכה שם אחר הפסוק ה' אלהי לעולם אורך (תלים ל' י"ג) חותם ביהו לרצון אמרי פי (תלים י"ט ט"ו), ובסדרונו מוסיפים פסוקים אחרים ה' הפץ למען צדקו ויבטחו כך יודעי (שם ט' י"א) ה' אדונינו מה אדיר שמך (שם ח' י') חזקו ויאמץ (שם ל"א כ"ה), ובנוסח אשכנז בחרו להם פסוקים אחרים, ברוך הגבר אשר יבטח בה' (ירמיה י"ז ז') בטחו בה' עדי ער (ישעיה כ"ו ד') ואח"כ אומרים הפסוקים ויבטחו כך וגו', ובסדרו ר"ע, וויטרו, וסדורי תימן, ומחזור רוטני למצא בנוסח תפלה זו נוסחאות שונות זו מזו ולא ראי זה כראי זה.

מן פסוק ואתה קדוש יושב תהלות ישראל עד והכן לבבם אליך נקרא סדרא דקדושא. (טור שם בשם ר"ע גאון) ובגמ' (סוטה מ"ט.ו.) ואלא עלמא אמאי קא מקיים אקדישא דסדרא ואיהא שמיה רבא דאגדתא פי' רש"י שם אקידושא דסדרא סדר קדושה שלא תקנוה אלא שיהיו כל ישראל עוסקים בתורה בכל יום דבר מועט שאומר קריאתו ותרגומו והן כעוסקי תורה וכיון שנוהג בכל ישראל בתלמידים וכעמי הארץ ויש כאן שתיים קדושת השם ותלמוד התורה תכוב הוא וכן יהא שמיה רבא וגו'. ולדעת רב נאוראי גאון כתשו' הגאונים, שערי צדק" (דפוס ליק) כ' שמנהג הראשונים מקום שיש שם ת"ח כשהיו מתפללין ונופלין על פניהם ומקדשין מביאן נביא וקורין בו עשרה פסוקים ומתרגמין אותם, ע"כ. ומצאתי הענין ספורש יותר בס' שערי תשובה (לויפציג תר"ח) שאלה נ"ח והיא לרב האני גאון, ובהיות שדבריו באו ברחבה ומסויצים אור להענין לא אמנע מלהביא דבריו כצביונן ובקומתן. וז"ל ושאלתם ענין וקרא זה אל זה ואמר ותשאני רוח מה מעם יש שם לקרות ולתרגם, ומה מעם קבעו אותם חכמים בסדר קדושה דבר זה סנהג ראשונים כשהיו מתפללין ונע"פ ומקדישין לאחר שעונין אמן והא ש"ר מברך מביאין נביא וקורין בו בעשרה פסוקים הן חסר הן יתר ומתרגמין אותן ואח"כ אומר וקרא זה אל זה ואמר ומתרגמין אותן כשם שתרגמו אותה פרשה של נביא, ואומר ותשאני רוח ומסויסין אותו כדי למים בשבחו של הקב"ה ואח"כ מקדשין ועוסקין בתורה הרוצה במשנה עוסק, הרוצה בתלמוד עוסק כדי לקיים מה שאמרו חכמים לעולם ישלש אדם שנותיו שליש במקרא, שליש במשנה, שליש בתלמוד, וכיון שרבחה עניות בעולם והוצרכו תלמידי חכמים למעשי ידיהם לא היו יכולין לעסוק בתורה חסיד ולהשליש כל יום ומסכו ע"ם שאמרו כל הנחלים הולכים אל הים מקרא ומשנה ותלמוד ועקרו לקרות בנביא, אותן שני פסוקים לא עקרו אותם ועריון קבועים ועוסדין, ומפני מה לא עקרום

שקדוש משולש הוא ק' ק' ק' ושלשוהו ג' פעמים בתפלה ולומר וענך ה' בינם צוה, כך מנהג בבית רבינו בבבל לאחר שמתפללים כל התפלה וגומרים אותה עוסקים בתלמוד ותנאין עוסקים במשנה ובמדרש ובתוספתא עד ארבע שעות ואומר יענך וגו' ואחריו וקרא וא"י, ואחר שני פסוקים אלו מקדשין והולכים לבתיהם, ובא לציון ואני זאת בריתי לא היו אומרים: אם רצה יתיד לאומרו אין בכך כלום שלא אמרו חכמים לא יהא פחות מעשרה אלא דבר שבקדושה, ובא לציון ואני זאת בריתי אין דבר שבקדושה ואין בהם משום קדושה, וגו'. וראינו בנוסח ירושלמי כל קדושות שמלאכי השרת מקדשין כך ישראל מקדשים והאי יתירה מנהון להתקדש ישראל למטה בקדושה יתירה משום דכתיב והתקדשתם והייתם קדושים ובקדושה זו מתקדשים ישראל בקדושתם קודם שמלאכי השרת שיסתלקו, ואנו אומרים בלשון תרגום מפני שהם אינם נוקטים לתרגום, להם יש שחי קדושות בלבד ולנו שלש בהדיא יתירה עכ"ל.

טעם שבא"י וסת"מ אומרים תרגומי הפסוקים בלחש, משום שכ' בזוהר פ' תרומה (תביאו הב"י בסו' נ"ט) וז"ל קדושה דא דקא מקדשי מלאכי עילאי לאו איתו ביחיד, והא אוקימנא כל קדושה דאיתו בלשון הקודש, יתיד אסור למימר לה תרגומא לעולם ביחיד ולא בסגיאין וסימנך לרוא דא שנים מקרא ואחד תרגום, שנים לישנא דסגיאין איתו דודאי קדושה בלה"ק אסור איתו ביחיד קדושת תרגום אסור איתו בסגיאין אלא ביחיד לעולם אחד תרגום תנינן ולא תרין ולא יתיר תרגום אחא למעושי והבי איצטריך דמעלים בקודש ולא מורידים, ובתרגום מורידין ולא מעלין אחר תנינן ולא יתיר ולא מעלין כלל ע"ל, ומכאן תבין שהטעם שאנו אומרים קדושת תרגום שכובא לציון בלחש הוא מפני שדבר שהוא בלשון תרגום אין לאומרו כרבים, ולכן אומר אותה כל יתיד בפני עצמו, וגו' עי"ש, וכ"כ הרמ"א באו"ח (סו' קל"ב ס"א).

ואודות מנהג לונדון ואמשטרדם שהש"ץ אומרם בקו"ר בלה"ק ובתרגום, ראה שם השערי תשובה (או"ח סו' קל"ב ס"ק א'), ועיין בס' הזבנות ובס' קשר גדול (י"ט"כ), שהאר"י ז"ל לא היה חושש לזה והיה אומר מלות התרגום בקול רם, אך לפי מה דמשמע בב"י (סו' נ"ט) עיקר הטעם שלא יקראו בקו"ר כדו שלא יהיו הצבור אומרים יחיד ולשון תרגום ביחיד דוקא כמ"ש הזוהר וגו' אבל לקרות בקול רם בפני עצמו שלא ביחד עם שאר אנשים מהצבור, יכול לומר אף בקול רם, וכ"כ בשלמי צבור וכ' דהזוהר מיורי לענין שלא ישתתפו לקרות שניים ביחד עי"ש וגם כתב דמאבודרהם נראה שגם פסוק ה' ימלוך יש לאומרו בלחש עי"ש.

ולפי זה נכון הוא מנהג לונדון ואמשטרדם שהש"ץ לבדו הוא האומר קדושה דסדרא ותרגומה בקול רם והצבור אומרה כל אחד בפ"ע, אך למ"ש השלמי צבור בשם אבודרהם שגם פסוק ה' ימלוך יש לאומרו בלחש, מדבריו משמע שמלכך הפסוקים הראשונים שאומרים בלחש אלא גם פסוק ה' ימלוך, והאמת שלא כתב אבודרהם כן, אלא כתב ומה שנתנו לומר זה חסר קדושה בלחש בעבור פסוק ה' ימלוך לעולם ועד שאמר משה והיה ראוי

**[כ] טעם שאין אומרים קדושת ונא לציין גם בשחרית שבת ויום טוב, ואומרים אותה קודם המנחה. (קלט)**

לאומרו ראשון ושמונה אחרון כדרך סדר הקדושות שהמלכות בסוף ותדע שכן הוא שהפסוקים הראשונים אומר שלית צבור בקול רם עם תרגומם ופסוק ה' ימלוך ותרגומו בלחש. וא"ת למה תקנו לומר קדושת זה ה' ימלוך לעולם ועד שאמר משה. ובקדושה שאומר מעומד יי' ימלוך לעולם ועד צ"ל ימלוך ה' לעולם אלדיך (תלים קמ"ו י'). שאמר דוד? וי"ל לפי שמתרגמין זה הסדר קדושה תקנו לומר הפסוק שאמר משה לפי שאין תרגום לכתובים. ושמעתי בשם הרא"ש שאמר כי קבלה בידו שעל תרגום פסוק ימלוך ה' לעולם וגו' יצאה בת קול ואמרה ליונתן ב"ע מי הוא זה שמגלה סתרי לבני אדם שיש בו קץ משיח עכ"ל.

הרי שבפירוש כתב אבודרהם שהפסוקים הראשונים אומר אותם הש"ץ בקול רם עם תרגומם, ורק הפ' ה' ימלוך ותרגומו בלחש לפי הטעם שכתב, והוא תיסח להר" שלמי צבור שכתב כן.

שם, באבודרהם כתב והטון העם קורין קדיש לעלם ולעלמי עלמא ומעות הוא, והנכון לומר בעלם עלמא וכן הוא בסדור ר"ע ורבינו מעדית ע"כ, ולא הבנתי דבריו במ"ש שהטון העם טועים וגו' הלא לא עליהם יחינו תלונתיו כי על יהונתן ב"ע, שם בישעיה (י"ג—ג') תרגם כן, וכן תמצא שתרגם גם אונקלוס שמות (ט"ו י"ח) על הפסוק ה' ימלוך לעולם ועד ה' מלכותיה קאים לעלם ולעלמיה עלמא, ועוד שגם בתפלת הקדיש אנו אומרים יהא שמייה רבא מברך לעלם ולעלמי עלמא, (עי"ש אבודרהם בנוסח הקדיש) וגם ברביאל (ז' י"ח) השתמש בביטוי זה ויהטנון מלכותא עד עלמא ועד עלם עלמא, ובספרי פ' האזינו נאמר: מנין לאומר יהא שמייה רבא מברך שעונין אתריהן לעולמי עד ולעולמי עולמים ת"ל הבו גודל לאלהינו ע"כ (מדברי הספרי שמע כי היו עונים השומעים בעברית ולא כמתנגדו היום בארמית) א"כ לא נוכל לומר תלילה שגם אלו שהשתמשו בביטוי זה מעו בלשונם, וצ"ע. ועוד כי בסדור ר"ע גאון כ' לעלם ולעלמי עלמא.

(קלט) משום שבשחרית שבת, ויום טוב, כולם נמצאים בביה"כ, וישמעו קדושת הכתר שבסופה, ומה שנהגו לאוסרה קודם תפלת המנחה משום שבימי התלמוד היו רגילין, שחכם הקהל היה רגיל לדרוש קודם תפלת המנחה זמשים הדרשה בפסוקי גאולה וקדושה (כ"כ אבודרהם במצנת שבת, ולבוש סי' קל"ב, ותתנא סי' ז') ועד היום המנהג בירושלם שבאיזה דרוש שיהיה משלים הדרשן דרשתו בפסוקי גאולה מדברי הגבאים.

ולפי מ"ש חשבלי הלקט בשם יש"י שלפנים היו רגילין אחר התפלת לקרא מקרא ומשנה ושמעוית כדאמרי' לעולם ישליש אדם שנותיו שליש במקרא, שליש במשנה, שליש בנמרא (קרושין ל' ע"א) וכיון שרובת העניות ולא היו יכולין לעסוק כל כך היו קורין בכביא ימי עסקים נבא

[ג] אין מנהגם בלונרזן לומר הפסוק כי לקח טוב נתתי לכם (משלי ר' ב') כשמוליכין הס"ת בהיכל, ואומרים פסוק זה בשחרית שבת, ובחול אומרים פסוק השיבנו ה' אליך ונשובה, (סוף מגילת איכה) ובא"י ואמשטרדם וסת"מ אומרים הפסוק כי לקח טוב גם בחול, וכן מנהג אשכנז.

באמשטרדם נוהגים לומר שובה למעונך וגו' והפסוק ובנחה יאמר שובה ה' (במדבר יו"ד ל"ו) והשיבנו, בשבת, יו"ט, ור"ת, אבל בלונרזן, וא"י, וסת"מ אין נוהגים לומר אותם אלא בשבת ויום טוב. (קמ)

לציון ואני זאת בריתי, ובשבת ויו"ט שיש בו ביסול מלאכה לעם החזירי העטרה ליושנה לקרות בחורה ולתרגם מעין היום, ועל כן אין אנו אומרים ובא לציון שחרית שבת שהרי כבר קראו בנביאים ואעפ"כ אומרים אותה במנחה כדי שלא תשתכח מימות החול (מ"ט ס' רי"ב).

(קמ) מעם למנחג שא"א הפסוק כי לקח טוב רק בשבת. לפע"ד אפ"ל מכיון שכ"ע לא פליגי שבשבת ניתנה תורה לישראל (שבת פ"ו:) א"כ כיון שכתוב בפסוק כי לקח טוב נתתי לכם הרומו להתורה, ונתינתה תיתה בשבת משום זה אין שום מקום לאומרו בחול, וכן תראה שאבודרהם לא הזכיר בחול לומר פסוק זה אלא שאומר יהללו וגו'.

אודות מנהגם באמשטרדם שאומרים שובה למעונך, ובנחה יאמר וגו' גם בר"ח. עי' להר" ויקרא אברהם בקונטרס אמר שומר (ס' ס"ג דקמ"ז ע"א) שאלו הפסוקים שובה למעונך ובנחה יאמר אין אומרים אותם בא"י אלא בשבת ויו"ט וכדמוכח מהרוקח (ס' שס"ב).

והנני להעיר כי שובה למעונך ושכון בבית מאויך כי כל מה וכל לשון יתנו הוד והדר למלכותך חשב אותו מכלל הפסוקים הנאמרים עם ובנחה יאמר וגו' והאמת ששובה למעונך היא תפלה, ולא פסוק. ואין בידי ס' הרוקח לראות טעמן של דברים. ובאבודרהם כתפלה שבת כתב לומר שובה למעונך בחזרת הס"ת להיכל, וקשה לדעת מי היה מחברו, ואם נאמר אותה בשבת ויו"ט, למה לא נאמר אותה גם כן בכל יום שיש ס"ת והיא מתאמת בכל זמן שמחזירין הס"ת בהיכל לומר שובה למעונך וגו'. התפלה הזאת מדברת אל התורה שהשובה למעונה ותשכון בבית מאוית, אבל כי כל מה וכל לשון יתנו הוד והדר למלכותך, זה שב להקב"ה. ענין כי המלכות שלך היא ועלולמי עך תמלך בכבוד, ולמה המלך הסמיכם יחד.

מיסד המזמורים לתקופת השנה  
לו עצה ודעת חכמה ותבונה.  
ובו סעיף אחד

טעם להמזמורים שנהגו לאומרם במשך כל  
ימות השנה. (קמא)

„ראש חדש“.

(קמא) אומרים המזמור ברכי נפשי (תלים ק"ד) לפי שמוזכר בו  
עשה ירח למועדי (ש"ע או"ח תכ"ג) ומנהג אשכנז שאומרים מזמור זה  
בכל שבת בימי התורף ומתחילין משבת בראשית משום שמדבר מענין מעשה  
בראשית (לבוש או"ח תרס"ט). ומנהג הספרדים שלא לומר מזמור זה בר"ח  
שחל בשבת, למרות שאבודרהם כתב לאומרו בשבת כאמצע הזמירות ככל  
המזמורים של התגים שאומרים אותם בעריבות של ערב החג וכן בשחרית,  
ואולי יתכן לומר בטעם שהשמיטתו מפני שכתוב בו יצא אדם לפעלו  
ולעבודתו עדי ערב, ולא יתכן לומר זה בשבת.

„חנוכה“.

מוזמר שיר חננת (תלים ל') מפני שנגמרה מלאכת המשכן בימי  
חנוכה, (מס' סופרים פי"ח ת"ב, ילקוט מלכים סי' קפ"ד, מג"א סי' תר"ע).

„פורים“.

למנצח על אילת השחר (תלים כ"ב) ואיתא בפ' מגילה נקראת  
(די"ג), יומא (כ"ט). למה נמשלה אסתר לאילת וגו', ועוד כי בו מוזכר  
בך בשחו אבותינו בשחו ותפלטמו, וכתוב ועל לבושי יפילו גורל, רוסז  
להגורל שהפיל המן באיזה חרש מזל ישראל יורד (מגילה י"ג): ונאמר  
הפיל פור הוא הגורל, ומנהג אשכנז לומר בפורים מזמור שגיון לרוד  
(תלים ז') כ"כ במ"ס (פי"ח ת"ב) מפני כי מוזכר בו בור כרת  
ויחפרו.

„מסח“.

מוזמר הודו לה' יאמרו גאולי ה' (תלים ק"ז) וכל המזמור מדבר  
מגאולת מצרים. ובאשכנז אומרים הללויה הללו את שם ה' (שם קי"ג)  
וי"א אלהים אל דמי לך (שם פ"ג) וכן מבוואר שם במ"ס, וכתוח"ס אומרים  
המזמור יאמרו גאולי ה'.

„ראש השנה“.

הרנינו לאלהים עזנו (תלים פ"א) מפני שמוזכר בו תקעו בחרש שופר  
(סוף מס' ר"ה) וכן מנהג אשכנז, ועוד משום שכתוב בו בכסא ליום הגנו  
ודרשו ר"ל איזה תג וגו' (ר"ח ת"י).

## . "יום הכפורים".

הספרדים, אין מנהגם לומר שום מזמור קודם ערבית רק במנחת עיוה"כ אחר קדיש תחביל אומרים מזמור אשרי נשוי נשע כסוי המאת (שם ל"ב) והספרדים בא"י וס"מ אומרים מזמור רציה ה' ארצך משום שכתוב בו נשאת עון עמך כסית כל המאתם סלה (שם פ"ה). ובאבודרהם לא הזכיר לומר שום מזמור, ובאשכנז מנהגם לומר מזמור אורי וישעי (שם כ"ו).

## . "סוכות".

אומרים מזמור כאיל תערוג (שם ט"ב) ולא מצאתי במזמור זה שום יחס עם חג הסוכות, ועיין באבודרהם שהזכיר מזמור זה לאמרו בשחרית של סוכות, ובאשכנז נוהגים לומר המזמור נודע ביהודה אלהים (שם ע"ו) משום שמוזכר בו ויהי בשלם סוכו (ילקוט תלים ס"ו תי"ד) ואח"כ מצאתי להמנהיג שנתן מעם ע"מ ספרד שאומרים מזמור כאיל תערוג מפני שכתוב בו בקול רנה ותודה המון חוגג וגו', רמזו לקול ההמון שהיה בירושלם מן החוגגים שהיו שם.

## . "שבושת".

אומרים מזמור יקום אלהים (שם ס"ה) משום שמוזכר בו המאורעות שאירעו ביום מתן תורה ארץ רעשה אף שמים נטפו מפני אלהים זה סיני (רש"י שם בתהלים) ובמ"ס (פי"ח ה"ג) כתוב שיאמרו מזמור לדוד תבו לח'. ואולי מפני שמוזכר בו חז' קולות שנאמרו במתן תורה, ואין אנו נוהגים כן. והאשכנזים נוהגים לאמרו (המנהיג ה' נשיאות כפיים אות ע"ו).

## . "תשעה באב".

על נהרות בבל (מ"ס שם) שנאמר על חרבן הבית כידוע, ולמח לא יאמרו מזמור אל נקמות שנאמר על חרבן הביתם"ק (הענין כ"ט). ומנהג אשכנז במנהג ספרד לומר על נהרות בבל.

## . "חול".

אומרים המזמור תפלה לדוד (שם פ"ו) מפני שכתוב בו הורני ה' דרך (אבודרהם דכ"ו ע"ב) ומעם שאומרים המזמורים שבסוף תהלים והם כמו פרקליפין לתפלה, וכן אמר ר' יוסי יהא חלקי עם גומרי תהלל בכל יום ומאי נינהו פסוקי דזמרא מתהלה לדוד עד כל הנשמת תהלל ית (שבת קי"ח:) ומפני שבאלו המזמורים הוא נשלם ספר תהלים תקנו לומר אחריהם ברוך ה' לעולם וגו' מפני שהם כתובים בסוף ס' תהלים (אבודרהם דכ"ו). וכ' עוד שם שיש באלו המזמורים רמז לעשרה מאמרות ושם בארז.

בלונדון ואמשטרדם נוהגים קודם ה' מלך לומר  
 מזמור לדוד ברכי נפשי (תלים ק"ג). אבל בא"י  
 וסת"מ וערי המערב אינם נוהגים לאומרו. משום  
 שכ"כ תארי"י ז"ל.

„שבת“.

העשרה סומרים שנהגו לאומרו קודם ברוך שאמר, וכס גם כן  
 רסווים העשרה סאמרות שבהם נברא העולם.

הדוד לה' קראו בשמו הוא כולל יוד סאמרות, השמים סספרים כבוד  
 אל כנגד סאמר ראשון, בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ, רננו  
 צדיקים בה' כנגד סאמר שני, יהי אור שנברא תחלה לצדיקים ואח"כ גנוז  
 לעתיד, לדוד בשנותו את טעמו לפני אבימלך ויגרשהו וילך, כנגד סאמר  
 ג', יהי רקיע שחלקו המים העליונים מהתחתונים וגרשם אלו למעלה, ואלו  
 למטה, תפלה למשה, כנגד סאמר רביעי, שהוא יקנו המים סתחת השמים  
 אל מקום אחד ותראה היבשה, וכתוב יראה אל עבדך פעלך דהיינו גילוי  
 היבשה, יושב בסתר עליון בצל שדי יתלונן כנגד סאמר חמישי, תרשא  
 הארץ שברא לבריות דשא כדי לחיות בו ולהתלונן בצלו, הללויה שעומדים  
 בבית ה' בחצרות בית אלהינו כנגד סאמר ששי, יהי סאורות שבראם כדי  
 לשמש אותו כחצרותיו שעומדים לשון שימוש כדמתרגמינן והוא עומד  
 עליהם והוא משמש עליוהו, מזמור שירו לה' שיר חדש, כנגד סאמר  
 שביעי, שהוא ישרצו המים, וכתוב ירעם הים ומלואו וזהו כי נפלאות  
 עשה, שיר למעלות אשא עיני אל ההרים, כנגד סאמר שמיני שהוא תוצא  
 הארץ נפש חיה, וכתוב אל יתן לטוט רגלך שאעפ"י שיאכל אדם דשאים  
 זיוכל לחיות בהם אפשר שיסוטו רגליו ולא יהיה לו כח ללכת בהם אם לא  
 יאכל בשר, שיר למעלות לדוד לולי ה' שהיה לנו כנגד סאמר תשיעי שהוא  
 נעשה אדם, וזהו לולי ה' שהיה לנו שעשאנו בצלמו היינו כבהמות, הדוד  
 לה' כי טוב כנגד סאמר עשירי, פרו ורבו, כדי שילדו הטובים והצדיקים  
 להודות לו וכתוב כי לעולם חסדו, וזהו עולם חסד יבנה דהיינו פו"ר,  
 מזמור שיר ליום השבת רסו ליום השביעי שבו שבת סמלאכת (אכודרתם  
 דל"ה ע"ב).

„שירי הלויים“.

יום א' היו אומרים לה' הארץ ומלאה, ע"ש שקנה שמים וארץ והקנת  
 תבל ליושבי בה ושלט בעולמו יחיד, ביום ב' מזמור גדול ה' ומהולל סאד,  
 ע"ש שהבדיל הרקיע בין עליונים ותחתונים ונתעלה וישב בסרוטים, ביום  
 ג' אומרים אלהים צנב בעדת אל, ע"ש שגילה ארץ בחכמתו והכין תבל  
 לעדתו, שנאמר ותראה היבשה, ביום ד' אומרים אל נקמות, ע"ש שברא  
 חמה ולבנה, ועתיד להפרע מעובדיהו, יום חמישי, הרנינו לאלהים עוזנו,  
 ע"ש שברא עופות ודגים לשבת לשמו, וכשארם רואה עופות משונים זה סות,

## שירי הלויים, דברי אלהים חיים.

ובו ה' סעיפים

[א] אין מנהגם בלונדון לומר קודם מזמור של יום, השיר שהיו הלויים אומרים על הרוכן ביום א' בשבת. וכן ביום ב' עד יום ו'. ומנהג אמשטרדם וא"י וסת"מ, ואשכנז, לומר קודם כל מזמור של יום השיר שהיו הלויים וגו'. (קמב)

[ב] מנהג לונדון ואמשטרדם ומצרים שבר"ת, וחנוכה, ופורים, וחזה"מ, אחר שאומר הש"י קדיש תקבל. אומר המזמור השייך מענינו של יום. וקדיש יהא שלמא, קוד, קדיש דרבנו. עלינו, אבל בא"י וסת"מ, מנהגם לומר המזמור בית יעקב, שיר

נותן שבת למקום, יום הששי ה' מלך גאות לבש, ע"ש שגמר מלאכתו ומלך עליהם, יום השביעי מזמור שיר ליום השבת שעתיד העולם להיות חרוב ואין אדם וכל המלאכות שובתות, על אותו יום אומרים מזמור שיר ליום השבת (ר"ה דל"א).

(קמב) רבינו דוד אבודרהם (דכ"ז) תביא רשימות אלו המזמורים, ואינו מזכיר שצ"ל בכל יום קודם המזמור השיר שהיו הלויים, ובסדר חיומי של לונדון הפורמולא תנוכת מודפסת וא"א אותה.

מעם למנהג אמשטרדם, וא"י, וסת"מ, ואשכנז, שאומרים כן, מצאתי במכילתא (שמות כ' ז') על הפסוק זכור את יום השבת, רבי יצחק אומר לא תהא מונה כדרך שאחרין מונין אלא תהא מונה לשם שבת ע"כ, ועי' בס' תהרדים בשם הרמב"ן וז"ל זכור את יום השבת לקרשו, מתיבת לקדשו למינו רז"ל מצות תתרי"ג מצות, והיא אמירת קידוש בשבת, אבל עיקר של פסוק מיידי בכל הימים, ולכך לא יהיה זו זכרון שבת בכל הימים, ובשומנת הימים לא יהיה מונה אלא אחד בשבת, שני בשבת עכ"ל, וכ"כ רבינו האר"י ז"ל ע"כ. ושענהי מוקני ירושלם הגאונים מעם אחר בזה כי כל זמן שהאדם מתפלל בצבור מזכיר בפיו תיים כך וכך, מתוך זה יזכור את יום השבת, וכן כשאדם נוסע מעיר לעיר ולפעמים יתכן כי ישבת יום אשר הוא עומד בו, וכשמתפלל כל יום בבוקר ואומר קודם מזמור של יום השיר שהיו הלויים אומרים על הרוכן היום כו"כ, הרי בא לידי ידיעת חושית את היום שעומד בו.

ומנהג אמשטרדם הוא כן, ביום הראשון אומרים כל הפורמולא דגו', אבל בשאר הימים מקדים בת ואומרים ביום השני בשבת חיו אומר ב.

למעלות לרוד לולי, מזמור היום, הושיענו, וגו', וכן מנהג אשכנז. (קמג)

[ג] המנהג בלונדון לומר מזמור אשרי נשוי פשע (תלים ל"ב) במנחת עיוה"כ, ובשחרית של מוצאי יוה"כ אומרים מזמור רצית ה' ארצך (שם פ"ה) אחר קדיש תתקבל, אבל מנהג אמשטרדם, במנחת עיוה"כ אומרים ממעמקים קראתיך ה' (שם ק"ט). ממחרת יוה"כ בשחרית אומרים מזמור רצית, קדיש יתא שלמא, קוה, אין כאלהינו.

[ד] מנהג הספרדים בארם צובה וכל סוריא, שאינם אומרים תפלת הושיענו שאומרים אחר שיר של יום, בע"ש ובערבי י"ט. (קמד)

[ה] מנהג הספרדים בלונדון ואמשטרדם,

וז"ל הרב סדר היום (דכ"ג). ויאמר שיר שהיו הלויים אומרים על הדוכן והוא כרי לזכור חרבן בית המקדש ולדאוג על זה ולבקש סאת אלהינו יחזור עמרה ליושנה וגו' וראיתי מנהג שאומרים בפירוש השיר שהיו הלויים אומרים בבית המקדש ביום א' וכן ביום שני וגו' כדי להזכיר תבית ולדאוג עליו, עכ"ל.

(קמג) לא ידעתי למה בלונדון ואמשט' משמיטים כל אלו המזמורים שזכרנו בהודמנות ר"ח וחנוכה ופורים וחיה"ט, וכבר הגאון כנה"ג (או"ח סי' קל"ב) צוח על מנהג זה וז"ל ראיתי מנהג בכל המקומות דבר"ח וחיה"ט וחנוכה ופורים במקום השיר שהיו הלויים, אומרים שיר אחר מענינו של יום וגו', ותמה אני מי התיר להם לשנות השיר שהיו הלויים אומרים בכל יום. ולבסוף העלה שם שלא לדג השיר של הלויים אלא ואמרו שניהם, ויקדים שיר היום, רק בחנוכה יקדים שיר חנוכה משום פרסומי ניסא. וכ"כ הרמ"ע סי' כ"ה ע"כ. והגאון חק"ל או"ח (סי' ל"ב) האריך בזה, וזו הלכת העלה דנכון שלא להזכיר בר"ח חנוכה ופורים וגו' השיר של יום וחלק על חכמה"ג. לפי זה מנהג לונדון ואמשטרדם יש להם על מי שוסמכו. וברי לי כי הגאון חק"ל המליץ טוב בעד אלו הנהגים להשמיט מזמורים אלה ולא חלילה על מנהג א"י וסוריא ותורקיא שכבר נתגו מימים קדמונים לאומרים. ועי' בס' נהר מצרים (ד"ר אות י"א).

(קמד) טעם הדבר כי קבלה בירינו שאין אליהו בא לבשר הגאולת לא בע"ש ולא בעי"ט משום שישראל מרודים בצרכי שבת וצרכי יו"ט. (עירובין דפ"ג:).

בי"ט החזן והקהל מנגנים יחד הקריש יהא שלמא  
בנגון מיוחד. ואין כן מנהג א"י וסת"מ, אלא הקריש  
של ליל יו"ט מנגן אותו הש"ץ לבדו. (קמח)

## עלינו לשבח לאדון הכלי בכל מכל כל.

ובו סעיף אחד.

מנהג לונדון ואמשטרדם לומר שבח זה בסוף  
כל תפלה ותפלה, עד אין עוד. אבל הספרדים בא"י,  
וסת"מ, ואשכנז, אומרים גם על כן נקוה לך.  
מי הסמיך שבח זה לאומרו בסוף התפלה,  
ולמה מסיימין תפלה זו כפ' ה' ימלוך לעולם  
ועד. (קמו)

(קמח) המנהג הזה לא מצאתי לו שורש וענף לא בס' הראשונים  
ולא בס' האחרונים, ולא ידעתי לו טעם הגון. ומחזני הכנסת שמעתי,  
שהנגון מעורר אותם לשמחה וגיל, ואין הפעם הזה מספיק. ואחר החיפוש  
מצאתי להרב שלמי צבור (דכ"א) שכ' וז"ל אסור לנגן בכנופי ת  
הקדיש בכדי שימצא עונים להאמנים שבקדיש עכ"ל, והלואי אם היה  
לאל ידי לבטל מנהגם זה, והנסיון הוכיח כי כשמנגנים הקדיש בכנופיות  
בקולי קולות אין איש נמצא שיענה האמנים, כמ"ש הרב ש"ן ז"ל.

(קמו) תפלת עלינו שנהגו לאומרה בסוף כל תפלה ותפלה, אינה  
נמצאת בס' הראשונים כהעטרמי, המימוני, המנהיג ואבוד"ר, העלינו לשבח  
הזוכר לאומרו פעם בשנה במוסף ר"ה, ועל כן נקוה לך בסדר מלכות,  
זכרונות, ושופרות, ובפרקי דר"א כ' שבת גדול יש בעלינו לשבח.

והראש והראשון שהזכיר לאומרו העלינו לשבח בסוף כל תפלה  
ותפלה היה הכל בו (בסו' י"ו ול ו), ועפ"י מסורת עתיקה שמחבר שבת זה  
היה יהושע בן נון (הכל בו שם) ע"כ צריכין לאומרו בעומד, ותמצא  
עלינו בנימטריא ו'מ'ע'ו'מ'ד' ושמעתי שיהושע תקנו בשעת שכבש את-  
יריתו וחתם בו שם קמנותו למפרע ע' עלינו. ש' שלא שם. ו' ואנו כורעים.  
ה' הוא אלהינו ע"כ (אם קבלה נקבל, אבל ידוע הוא כי בזמן יהושע והרבה  
דורות אחריו לא היו כ"כ מדקדקים לרמז שם מתברר בהפלות ולא בשיריהם  
כמנהג הדורות האחרונים) וכ"כ הא"ר בשם ר"י החסיד. ועו' להתשב"ץ  
(פו' מ"ג) רוקח. או"ת להרב ר' אהרן מלוניל ז"ל. (ופה אני מוצא מקום  
לחקיר, שבסדרו היומי תוצאת גמער בחקירת הספר, יחס ספר המנהיג לר'  
אהרן מלוניל, ואינו כן כי מתברר ס' המנהיג שמו אברהם בן נתן הירתי

ודרכו לחתום שמו כן אב"ן בכל הלכה מספרו, שנית עלי להעיר כי שם מבנה שם ס' המנהיג, מנהיג עולם, ואינו כן כי כפתח השער ובפי כל הפוסקים ראשונים ואחרונים נקרא רק בשם המנהיג, ורק בדרקדמתו תמצא שהמחבר קרא שם ספרו מנהיג עולם).

ולפי סברת ר' מנשה בן ישראל כי העלינו לשבת אנשי בני"ג יסדוהו. וראיתו כסגנון הלשון שבו אומרים מלך מלכו המלכים הקב"ה שזוכר באותו זמן (דניאל ב' ל"ז), ולדעת הרמב"ם העלינו נתחבר בזמן הבית בעת שהיו כורעים ומשתחווים בביהמ"ק, וגם ראיה שלא נזכר בו בקשה לבנות הבית והגאולה, ע"כ. ואני אומר שלפי פי' אבודרהם (דנ"א) לראות מהרה בתפארת עונך שזוכה לראות פני השכינה ולראות בתפארת הבקדש ע"כ אם באמת שתפלה זו נתחברה בזמן שהיה ביהמ"ק קיים למה יתפללו לראות מהרה בתפארת עונך, (עו' תשו' הגאונים שערי תשו' סו' ס"ג בשם ר' האי גאון מ"ש בזה).

ועוד כ' ר' מנשה בן ישראל כי ר' משה המון (הוא היה רופאו הראשי של שילטן סלים בטורקיא) העתיק את התפלה הזאת בלשון טורקי בעד הוד מלכותו ומצאה התפלה או השבת הזה חן בעיניו. ויאמר המלך לר"מ המון כי השבת הזה די והותר ואין צורך לתפלה אחרת (עו' אוצ"י אות ע' דף ה').

לפי הרב בית עובד (דק"ט) שר' יוחנן בן זכאי תיקן לאומרו אחר התפלה, ומצא שכ"כ רב האי גאון בתשו' בכ"י, ע"כ ולפ"ד אלו למה לא הזכירוהו הגאון עמרם והרמב"ם, והמנהיג, ואבודרהם, לאומרו אחר כל תפלה ותפלה, ועו' בשערי תשו' (סו' מ"ד) בשם ר' האי גאון דעלינו לשבת תקנו יהושע כשנכנס לארץ להבדיל בין משפחות האדמה וגויי הארצות, ושכבר קבלו עליהם מס' הקב"ה ומשתחווים לו, מה שלא היו משתחווים בתו"ל בו, ועכשיו מכוונין נגד כסא הכבוד ע"ש.

ומעם שמסוימין תפלה זו בפ' ה' ימלוך לעולם ועד, כ' אבודרהם מכיון שכתוב מקודם ולעולמי עד תמלוך בכבוד כפל דברו כדי להסמיך אותו לפסוק ה' ימלוך ל"ו ע"כ. ויתכן משום מעם זה הוסיפו האחרונים גם הפסוק והיה ה' למלך על כל הארץ המדבר במלכות השוי"ת, ועו' להב"ח (סו' קל"ג) שנתן מעם למה נתקן לאומרו בסוף התפלה כדי לתקוע בלבנו קידם שנפטר לביתנו יחוד מלכות שמים ושיתחזק בלבבנו אמונה זו שיעביר גלולים מן הארץ וגו' עו"ש.

מעם שכלונדון ואמסטרדם אומרים עד אין עוד, ואין אומרים ע"כ נקוה לך, אולי מפני סורח צבור, ומעם לא"י ואשכנז שאומרים גם ע"כ נקוה לך כ' הרב סדר היום (דכ"ד) כי השבת הזה יש בו סודות עמוקים ורמזים וכתו גדול, ויש סדקיקים שאומרים אותו ז' פעמים בכל יום בין ביום ובין בלילה שבעה פעמים ביושר, וז"ל לספרע. ויהושע תקן זה השבת כשכבש יריחו ובו הפיל תומת יריחו. וכמו שיש בפסוק שמע ישראל ע' רבתי וד' רבתי לרמוז שצריך להעיד על יחודו. כן רמז בשבת ות שמתחיל בעין וגומר בדלית אין עוד, וכן על כן נקוה לך ומסיות תמלוך

שם בלונדון, א"י וסת"מ, אשכנז ואמשטרדם, גורסין שלא עשנו כגויי הארצות (וכ"כ בתהלים ק' ג' הוא עשנו) ולא ידעתי למה ר"ע גאון בסדרו גורס עשאנו באלף אחר השין.

בסדורי לונדון, ואמשטרדם, גורסין שהם משתחיים להבל וריק ומתפללים אל אל לא יושיע, ובסדורי ארץ ישראל כתובים תיבות אלו במאמר מוסגר. (קמז)

בכבוד ורמו בתחילת תיבות על כן נקוה ר"ת עכן כשהצדיק עליו את הדין וידע שחטא התפלל תפלה זו וגו' עי"ש.

(קמז) יתכן כי הושמטו בסדורי א"י וסת"מ תיבות אלו, מפני ששבה זה בכללותו גרם צרות צרות לעם ישראל, ומחרסנו ובהרענו מאתנו יצאו. כידוע לכל בעלי ההיסטוריא כי בשנה 1399 קם המומד פסח פיטרי והעיד כי תיבת ו'ר'י'ק' בגימטריא ו'ש'ו' מחוקקם, והלשון כי היהודים מקללים את משיחם, וספר להם שהיהודים אחיו ובני עמו רוקקים על הארץ לבזיון ולגועל נפש בשעה שאומרים להבל וריק, ומזה יצאו הנוצרים בתחלהבות גדולה וקנאו קנאה עזה למשיחם, ונרדפו היהודים רדיפות גוראות, ומאו מצאו לנכון להשמיטה ולחתום פה המשטינים והמקטרגים, ביטוי זה הוא לקום (ישעיה ל' ז', וס"ה ר').

בתנהות קיצור השל"ה תביא מנהג הרקיקה, וז"ל. והמון העם נוהגים להקיא רוק וגו' קודם לואנו כורעים ומשתחיים, וזה איסור גדול וראוי למחות ע"ז וגו' ע"כ, ושמעתי כי עד היום המנהג הזה שורר בין אחינו האשכנזים, אבל אחי הספרדים מעולם לא נרגו בכך כי בלא"ה אסור לרוק בביה"כ מקום מקדש מעט, (עי'טור או"ח סי' צ"ז וסי' קל"ג) כ"ש שזה נותן יד לפושעים ולמוסרי ישראל ויהשדו אותנו כי בעבורם אנחנו רוקקים, (ועי' בירוש' סוף ברכות) שכ' כל הרוקק בביה"כ כאילו רוקק בבבת עינו עי"ש.

איוה שנים שנפלו בסדרנו עם סדר ר"ע גאון ואבוררהם ז"ל

בהעלינו לשבח.

בר"ע ת"ב (צד 302) שהם משתחיים לתבל ולריק. ובסדרנו לתבל וריק ככתוב בישעיה שם. בהעמטוי ואנו כורעים ומשתחיים. ואנו משמיטים כורעים. ובאבוררהם גורם כן, אבל אומר אבל אנו משתחיים. שם בהעמטוי למלך מ"מ תקכ"ח. ובסדרנו, לפני" סמ"ה וכן גורם אבוררהם. שם, ומושב כבודו בשמים. ואנו גורסין ומושב יקרו. שם, כתוב בתורתו. ובסדרנו ככתוב בתורה.

המנהג הקדמון שהיה להם באמשטרדם, אחר תפלת שחרית, הרב עולה לבימה מעומת בתלית ותפילין וקורא לפני הצבור פרק משנה, ומפרשה בלשון המדינה, ומעולם לא היה מנהג זה בלונדון, ובא"י וסת"מ עדין נמצאות קהלות שהרב קורא עמהם בס' חק לישראל עם מפרשיו. (קמח)

## קדיש למת ותועלתו מפי יליד ביתו.

מנהג לונדון שאחר עלינו לשבח אומרים ארבע פסוקים אלו, עץ חיים היא למחזיקים בה וגו' דרכיה דרכי נועם, וגו' מגדל עז שם ה' וגו' כי בי ירבו ימך וגו' ואומרים קדיש, ואם נמצא יתום בביה"כ, הוא אומר קדיש זה והמנהג באסמ"ת שלא לומר מאומה אחר על"ש, עם שאלו הפסוקים נמצאים בסידור היומי, ובסידורי אמשטרדם הקדמונים לא מצאתי זכר כלל לפסוקים אלו, ולא לאמירת הקדיש אחר

שם בעטרם, ובסדרנו, גומר התפלה הזאת בתפסוק וידעת היום והשבות אל לבבך עד ועל הארץ סתחת אין עוד (דברים ד' ל"ט) אבל באבודרהם גומר אמת מלכנו ואפס זולתו.

בשבת על כן נקוה לך בהעמרמי לא תמצא הפסוק והיה ה' למלך על כל הארץ אלא מסוים בהפסוק ה' ימלוך ל"ו. אבל באבודרהם כגירסת סדרנו.

(קמח) מנהג אמשטרדם הובא בשב"ל בשם רש"י שאחר התפלה היו קורין משנה, מקרא, ושמועות. (עיין קי' ל. ב"ו אות סו' בל"ק).

(קמט) קשה לדעת מי אשר תיקן לומר פסוקים אלו אחר עלינו לשבח וגם מה היתה כונת המיסוד שבתר באלו ארבע פסוקים, ומה שמצאתי בסדור תפילת החדש (ליוורנו) כי ארבע פסוקים אלה הם מסוגלים לאריכות ימים ושנים, אולי מפני כי מוזכר בהם עץ חיים וגו' ומוזכר בפסוק האחרון כי בי ירבו ימך ויזכרו ימינו לך שנות חיים, ונראה שהמתקן מסדרתו לא היתה שיאמר הש"ץ קדיש עליהם, רק בלונדון שנהגו בכך יתכן, מפני שמצאו באלו הפסוקים ברכה לאריכות ימים, ראו לנכון שאם יש יתום בבח"כ לברכנו

## עלינו, ובסדר הנד"מ דרעי"ז מצאתי שהזכירום שם ואומרים אותם כשאין השכבת, וקדיש יהא. (קמט)

ולנחמו, בברכה זו, ואומר אחריהם קדיש. וכך מנחגם של יחידי הקהל בלונדון כאשר תיתום או מי שיש לו נחלה על אחד מקרוביו אחר שאמר קדיש זה הולכין אליו ומברכין אותו ואומרים לו "I wish you a long life", הינמו, "אני מאהל לך אריכות ימים" ומנחג טוב הוא, וברי לי שמנחג לונדון זה לקחתו ממנחג אשכנז, כאשר יראה המעיין בשו"ע או"ח סי' בל"ק ס"א שכתב הרמ"א שם ואומר קדיש אחר עלינו. ואפילו אין יתום בביה"כ יאמר אותו מי שאין לו או"א, ואפילו מי שיש לו או"א יכול לאומר, ואם אין או"א מקפידין עי"ש. ותהביל הוא שמנחג אשכנז שאין אומרים פסוקים אלו שהספרדים בלונדון אומרים אותן, רק תיכף כשהגיע הזמן ביום ההוא יתיה ה' אחד ושמו אחד. אומרין קדיש, והלכוש בסו' קל"ג מביא מנהג זה. וכתב, המעם שהרי לעולם צריכין לומר קדיש אחר שאמרו פסוקים, ובעלינו לשבת יש ג"כ פסוקים וצריכים קדיש אחריו, אלא שנתנו בקדיש זה להניחו ליתום שמת אביו ואמו תוך שנה זה, מפני שיש יתומים קטנים או אפילו גדולים שאינן יכולין להיות ש"ץ ולומר קדיש וברכו אחר אביו ואמו, (וכבר ידענו ממעשה דר"ע במס' כלה רבתי בפ' ב' ובא"ז הגדול ה' שבת סי' נ' בשם תדכ"א והזוהר בפ' נח דס"ב: זוהר חדש פ' אחרי דף נ' ע"ג וזוהר רות דף פ"ז ע"א). ולדעת הועב"ק, והלכוש שם כי סגולת הקדיש שהבין אומר אותו, שיש תועלת גדולה להמת בפרט בשנה הראשונה שמעלה אותו מניהגם, ובשבת ויו"ט בג"ע ממדרגה למדרגה וגו' עי"ש ועי' הריב"ש סי' קט"ו והכל בו סי' קי"ד.

שורש הקדיש הוא מיוסד משנים קדמוניות. והשורש שלו הוא מן יהא שמיח רבא מברך, ונמשך מיעקב אע"ת, כמפורש בירושלמי על התורה פ' ואתחנן על הפסוק שמע ישראל, שמע כען ישראל אבינו ח' אלכנא ה' חד. עני יעקב ואמר, יהי שמי רבא מברך לעלם וכפי הנראה נהגו בן קורם מ"ת וכל מאמיניו ה' ויחודו בשומעם יחודו וקלוסו יוצא מפי רעתו השומע עונה ואומר בכל לשון שיהיה מבין יחש"ר עד שבא טרע"ת, ואסמכיה אקרא כי שם ה' אקרא תבו גודל לאלקיננו, אמר להם משה לישראל בשעה צאני מזכיר שמו של הקב"ה אתם הבו גודל לאלקיננו (יומא ל"ז). ובאמת מקורו הראשון הוא מיוחס ליעקב סבא, ויעקב כאשר אמרו בודאי היה בלח"ק רק מפני שהירושלמי מסודר בלשון תרגום לפיכך הביאו בלשון שהיו מדברים באותו זמן, מפני זה תמצא תבוימו הזה פעמים בלח"ק ופעמים בלשון תרגום. (בברכות ד"ג.) בשעה שישראל נכנסין לכ"ב וב"ט ועונין יהא שמו הגדול מבורך הקב"ה מנענע בראשו וגו', (ושם דכ"א:) לכל און מפסיקין חוץ מן יהא שמו הגדול מבורך שאמילו עוסק במעשה מרכבה פוסק, ובתב"א פ' ב' ואומר דוד אגדה לפני הקב"ה ועונין הצדיקים יהא שמו הגדול מבורך לעולם ולעולמי עולמים. ובמ"ר על הפ' ומצא בה איש מסכן חכם, זה חזקן. והחכם, או תהזן בשעה שחזקן יושב ודורש ועונין אחריו

## תועלת הקדיש ויהומו להמת. (קנ)

והא שמו הגדול מבורך אפילו יש לו שמר גזירות של ק' שנים הקב"ה מוחל לו ע"ב עונותיו ע"כ ובהרבה מקומות המצא הביטוי הזה ממש בלשון ארמי (עי' ברכות נ"ז העונה והא שמיה רבא מברך. ובמס' שבת דקי"ט: ושם בתוספות ד"ה כל העונה אמן יהי"ר, ובמס' סוכה דל"ט. וטוה דמ"ט, מדרש משלי עהפ"ס ברב עם הדרת מלך, ובזוהר משפטים דק"ה ד"ה ועל דא אנן מצלן וגו') והטעם שבימי היונים אחר חרבן בית השני שגזרו שמר על ישראל ואז הנהיגו ישראל להתפלל הפי' הקדיש בלשון תרגום שלא היו מכירין בו האויבים (שכלו חלקט סו' ה') ולפע"ד מה שנמצא בספרן של ראשונים בזה כדי שלא יבינו המלאכים, כונתם העמוקה היתה שלא יבינו האויבים ורק מפני פחד מלכות הרשעה כתבו אז בימים ההם בספריהם המלאכים בטקום תיבת אויבים (כי תמיד היותי משתומם לשמוע ביטוי זה, איך לא יבינו המלאכים ואיזה קנאה שייך בהם וכן מקשו התוספות (שם בברכות ד"ג ד"ה ועינין, שהרי כמה הפי' יפות שהם בלשון עברי, ומסיק התוס' שם בטעם הדבר מפני שהיו רגילין לומר קדיש אחר הדרשה ושם היו ע"ה ולא היו מבינים כולם בלה"ק לבן תיקנותו בלשון תרגום שהיו הכל מבינים שזה היה לשונם) וכן כתב אבודרהם ז"ל (ויניציא, דפי"ו ע"ג). ושם באבודרהם אומר כי בספרד נהגו לומר לעילא מן כל ברכתא שירתא בלשון הקודש ולא יתכן כי למה מפסיקין באמצע לומר בלה"ק. וגם ר"ע ירב סעדיא והרמב"ם ז"ל כתבוהו בלשון תרגום (והיום אומרים איתו בלשון התרגום) ואל יקשה בעיניך מה שתקנו לומר יתברך וישתבח ויתפאר וגו' בלשון הקודש כי השבח לא היו יכולין לשנותו ללשון תרגום ע"כ ולפי דבריו ודבריו הראשונים שתקנו הקדיש בלשון ארמית יש אומרים מפני מלאכי השרת שלא יתקנאו בנו וגו', הלא התיבות יתברך וישתבח ויתפאר וגו' הם נשארו בצביונן בעברית, ואיך נעשה עם קנאת המלאכים בשבח זה? אבל האמת הוא כדכתיבנא שנתחלף בהספרים תיבת המלכים בתיבת המלאכים, וכיווננו על מלכי הגוים שבימיהם שלא יבינו איך אנחנו מתפללים על מלכות שמים שהוא נגד רצונם, כידוע שהמלכים הראשונים חשבו את עצמם כאל, ועפ"י אופן זה תבין ותשכיח בכל מקום שארז"ל כדי שלא יבינו המלאכים, ולא מלאכים ממש המת, והמכין יבין ואהרי כן מצאתי להשכלי חלקט סוף סו' ח' וז"ל ובימי שמר גזרו שלא יאמרו שמו הגדול מבורך, לכך הנהיגו לאומרו בלשון ארמי שלא היו האויבים מכירין בו ואעפ"י שבטלה השמך לא רצו להתזיז הדבר ליושנו בלשון עברי כדי שלא ישתכחו הנסים והנפלאות וכדי לעשות פומבי לברך ע"כ, אמנם עדת הריפורמיסטים הנהיגו לומר הקדיש במקורו העברי.

(קנ) עם שקשה לדעת מאמתי נתבסס מנהג אמירת הקדיש על המח יען לא מצאנו הדבר בפירוש בתלמודנו הבבלי והירושלמי שהיתום אומר קדיש בשנה הראשונה למיתת אבותיו וביום המיתה בכל שנה (כמו שקורין הספרדים דפה נחלה) לא היה נוהג עד אחר זמן הגאונים. ולדעתי כי תקנת

זאת יצאת מרבני אשכנז הקדמונים. ותיקנו תקנה זו עפ"י איזה הגדות שונות שמצאו בדברי רז"ל המשומטות אחת הנה ואחת הנה כאשר אבאר אי"ה להלן. והמפרדים נהרו את"כ במנהג אשכנז בזה, כאשר יראה המעיין; שלא ימצא מאחד מספרי הראשונים בהרמב"ם ואבודרהם שהזכירו מנהג זה כלל. ואף בצרפת לא היו מקפידין על אמירת קדיש כאשר תראה להלן ועם שמוזכר בס"ע גאון שם כתוב שהש"ץ אומר קדיש ולא מוזכר שהיתום אומר אותו. והב"י באו"ח סי' תרכ"א שהביא משם המרדכי והרוקח ולא הזכיר מאומה במנהג ספרד, רק רמ"א בסי' קל"ב שם הזכיר אמירת קדיש יתום בשם רבני אשכנז, (והנסיון יוכיח כי האשכנזים עד היום כקמן כגדול בחכם כע"ה הוא רץ מביה"כ לב"מ למצא שם מנין עשרה בכדי שיאמר הקדיש לזכרון אהבת קרוביו והוריו, ואף אם עסוק הוא עוזב עסקיו ומשפל באמירת הקדיש, וגם אותם שאינם שומרים דת כראוי משתדלים בכל תוקף לאמירת הקדיש, אשר לא כן אחר הספרדים המתנהגים בזה בכבודות וכל' הטוב יכשר בעדם). מה שמפיץ קו אור להקדיש הוא מ"ש במס' סופרים פ' י"ט הלכת י"ב שכתוב לאחר שיגמור החזן תפלה של מוסף תולך לו אחר דלתות בית"כ ומוצא שם האבלים ובל קרוביו ואומר עליהם ברכת ואח"כ אומר קדיש וגו'. ובסדר ר"ע גאון דר"ז (פרומקין) מובא נוסח הקדיש שאומרים כביה"ק, ואומר, וכשמסימין לקבור את המת לאחר שאמר צדוק הדין אומר הש"ץ יתגדל וגו', ועי"ש בשינוי נוסחאות אומר הש"ץ יתגדל, ובהפנים, "אומרים" ששב להיהומים, עי"ש ועיין בסור יו"ד סי' שצ"ד בשם פרקי דרבי אליעזר. ובאור זרוע הגדול בהלכות שבת סי' נ' כ' וז"ל מנהגנו בארץ כנען וכן מנהג בני ריונוס לאחר שיאמר הצבור אין כאלהינו עומד היתום ואומר קדיש, אבל בצרפת ראיתי שאינם מקפידים על כך מי שיאמר קדיש, אם נער יהום או נער שיש לו או"א. וכמנהגנו מסתברא משום מעשה שהיה והביא שם מעשה דר"ע הידוע והלך ר"ע ומלו והושיבו לפניו וגו' הלך ולמדו תורה וק"ש וי"ה ברכות וברחמ"ז והעמידו לפני הקהל ואמרו ברכו את יי' המבורך וענו אתרוי הקהל ברוך ה' הללו וגו' עי"ש וכן תמצא במס' כלה רבתיא פ' ב' הגרפס מחדש בש"ס (ווילנא) ומביא שם המעשה דר"ע בסגנון אחר. ובמדרש עשרת הרברות מביא המעשה דר"ע ושם מוזכר שם האיש המת אדוניא ושם אשתו שישבויא (ובא"ז שם המת עקיבא ושם אשתו שושבינא ובמנורת המאור נר א' כלל א' חלק ב' מביא כי שם אשתו שזשמיא) ובמס' כלה שם ובמנורת המאור שם לא כתוב רק שהכן יאמר ברכו את ה' המבורך, ואינו מוזכר שם זכר שיאמר קדיש, והב"י בשו"ד סי' שע"ו בשם הכל בו את המעשה שאמר אותו המת אין מי שיצילני אם לא שיאמר בני קדיש אחד או שיפטור בנביא. ובתדב"א פ' י"ז מביא מעשה כזה בשם ריב"ז כשעה שהכן יאמר ברכו את ה' המבורך אז יהיו מעלין אותו מדינת של גיהנם עי"ש ובזוהר חרש רות פסקא ר' רחומאי פתח וגו' ושם תמצא כששאל להמת בחלומה מה שמך אמ"ל לא ידענא דחיובי גיהנם לא דברו שמויהו וגו' עד דאוליף ליה סקרא וצלוחא וק"ש, לבתר אוליף ליה משנת ותלמוד הלכות ואגדות עד דאתחכם יתיר, והיינו ר' נתנא העקולי, אמאי קרו ליה העקולי כמה דאמר קו פליליה דאפיק

לאביה מן דינא דההוא עלמא וגו' דהא מן יומא דידע בני פסוק חר פקר לי מן דינאי, כיון דקרא ק"ש סלקין מן דינא בין כיסמא בין בליליא, זמנא חד כיון דקרו ליה רב אעברו דינאי מכל וכל וגו' אמר רבי חיויא בר אבא כהאי גוונא אירע ליה לר"ע עב"ל.

ובזה יפיק אור למה שאמרו רז"ל (שבת קי"ט) כל העונת איש"ר בכל כחו (רש"י שם בכל כוונתו) פותחין לו שערי ג"ע, דתיבת ליה למי שב להאומר איש"ר, או להנפטר לחיי עולם. ולפי שטחיות המאמר מורה כי שב להאומר וא"כ הוא הלא האומר עודנו חי ובריא ובעודו בחיים אין לו צורך בפתחת שערים כאלו, ואם לעתיד כאשר יבא יומו, היה צ"ל ופתחו לו שערי ג"ע או היה יותר מתאים אם אמרו רז"ל מונבטת לו שהוא בן הקוה"כ כמנהג רז"ל באגדותיהם אבל לפי עומק דבריהם הכונה שאם יאמר היתום בכל כונה איש"ר לטובת הנפטר שהלך לחיי עולם או ופתחו לו שערי ג"ע.

הן עתה קורא נעים תסתכל ותבונן באלו המאמרים שהבאתי והצעתי לפניך ואחרי שתנתחם לנתחיו תמצא שנויים גדולים בין מאמר למאמר בתכלית העובדה הזאת של ר"ע והיתום והוכחנו לדעת כי מהם הזכירו רק ברכו ולא קדיש ומהם קדיש ולא ברכו, ומהם פסוק אחד וגו', ומפני זה השכילו רבותינו הראשונים שהיתום יאמר הקדיש שבא אחריו הברכו, והוא הקדיש שקודם עלינו לשבת בשחרית וערבית, ולמה זכה התפילה זו של הקדיש יותר משאר התפילות מפני שע"י האומר זוכה ומזכה הרכים כי כאשר היתום יאמר הקדיש יענו השופעים אמן, וגם איש"ר וכן כאשר יאמר ברכו את ה' המבורך, יענו לו ברוך ה' ה' ל"ו וידוע כמה גדול השכר למזכה את הרכים, מפני זה כת הקדיש גדול כוחו להוציא את המת מרינה של גהנום כמו שארז"ל ברא מזכת אבא, אבא לא מזכי ברא (סנהדרין ק"ד).

אבל הרואה יראה כי אין הקב"ה מקפח שכר כל בריה, וכל מי שעושה מצוה הוא זוכה בו לעצמו ונותן שכרו לו ולא לאחרים כמאמר הכתוב צדקת הצדיק עליו תהיה ורשעת הרשע עליו תהיה (יחזקאל י"ח כ') ר"ל שלא יוכל לזכות לאחרים את השכר של המצוה שעשה הוא וכן מצאתי בס' הרוקה, הובאו דבריו למרן הב"י או"ח סו' הרכ"א ד"ה וכתב המרדכי וגו'. ומה מועיל למת שהחי נותן צדקה בעבורו, אלא ה' כוחן לכות החיים והמתים אם אותו המת בחיים היה נותן צדקה, ואם היה עני אותו המת אך לבו כסוב והיה נותן אם היה לו, או תועיל לו קצת כי תחי יכול לבקש להקל דין המת כרוד על אבשלום (סוטה י'): וכו"ו על אחר, אבל אם נתן בעבור רשע אין מועיל לו. ונותנם לכבוד המתים שהצדיקים מליצים על צאצאיהם ע"כ. הנלמד מדבריו שלעני המת אם לבו טוב והיה נותן אם היה לו, או תועיל לו קצת, אבל אם נתן בעבור רשע אין מועיל לו, והנתינה של צדקה בעד הצדיקים. התועלת שב להנותנים. כי מתוך המלצת הצדיקים על צאצאיהם תועיל, א"כ לפי זה כל מי שאומר קדיש הוא שבת גדול וחפלה חשובה, שכר אמירתו

עליו תחיה. ואין להמת שום חלק בזה. כמו שאין לתמת שום חלק במה שהיה מתפלל ק"ש וכל התפלה ומצות אחרות שהוא עושה. וראיתי בקונטרס קטן שחבר ידידי המנוח להרב ר' מענדל הכהן ז"ל (שהיה לפניו ראש הרבנים בקהיר), שהשיב בן כי הק"ש והתפלה ושאר מצות הוא מחויב מצד חובת עצמו. אבל הקדיש והברכו שאינם חיוב לאיש פרטי לאומרים והקדיש והברכו ע"י הש"ץ נאמרים. והבן או הקרוב אומרים רק לטובת המת, כי לולא אותו המת לא היה אותו תחי מתפלל אותה התפלה, ונמצא שהמת היה חסידה והגורם לחתי שיאמרם. ולפיכך מגיע שכר גדול להמת כאילו עושה מצוה גם אחרי מותו וכוה יתעלה נשמתו, וזהו ענין יששכר וזבולון שנשתתפו בהשכר של תורת יששכר עי"ש.

ולדעתי כי סוד הקדיש הזה המועיל למת ע"ד הפשט לא יופשט, ויש לו קשר ויחס עם סוד היבום. כמו שארז"ל במדרש תנחומא ב' ואלה המשפטים שרוק היבמה מכלל תחכים דברים שיצאו ואוה"ע משיבין עליהם. ואלו הן שעמנו, בשר חזיר, רוק היבמה, הרבעת כלאים, שור הנסקל, עגלה ערופה, ציפורי מצורע, פטר חמור, בשר בחלב, ושעיר המשתלה, עי"ש. ולדעתי לאו דוקא רוק היבמה, אלא גם כל מצות יבום (עיי' בס' נשמת חיים לתחכם ר' מצנח בן ישראל ששאל עשרה שאלות חמורות בסוד היבום והשובותן בצדן). אמנם שניהם הקדיש על המת ומצות יבום יובנו רק על פי חכמת האמת היא הקבלה, כמ"ש בספר תחינוך ב' כי תצא מעם להמצוה הזאת כי האשה שנשאת לאיש היא כאחד מאבריו, והאיש שמת בלא בנים לא נשאר חלקו בחיים למלאות מקומו בעולם לעבודת הבורא ולזכות אותו בעולם הנשמות כי ברא מזכה אבא. והתוא רוחא אויל בע ונד עד דאשתבח פרוקא הה"ד או דודו או בן דודו יגאלנו או משאר בשרו ואי לא אשכח והשיגה ידו ונגאל כארח דאויל מאתר לאהר, או כעבד דאויל בשלשלת על צואריה עד דאשכח פדיון מאדון דיליה על חוביה ווי למאן דלא אנת בן למפרק יתיה (זוהר כי תצא רפ"א). וראה להרב דון יצחק אברבנאל ז"ל מ"ש בסוד היבום בארוכה דבר מבהיל הרעיון, ומתוך דבריו תבין ותשכיל עד כמה יחס וקשר יש למצות יבום עם יחס הקדיש להמת עי"ש ועי' בס' החיים בח"ב סוף פ' ז' די"ח: שנחן טעם לאמירת הקדיש לפי שאין מיתה בלא חטא, ורובם מתים בעון חילול ה' שלא יכופר אותו עון עד שימותו, וכשהקב"ה נפרע סן החוטא אז שמו מתקדש שנאמר ונשפתי וגו' ואח"כ והתגדלתי והתקדשתי. ולכן עומד הבן של החוטא הזה שמת ואומר לפני התיבה יתגדל ויתקדש כלומר מתנחם אני על מיתה אבי הואיל וישמו של אביו שבשמים מתגדל ומתקדש ע"י מיתתו ומיד מתכפר עון חילול ה' שעשה, וזהו דוגמת הנרונים כב"ד שהוצרכו בני משפחתו לבא ולומר לב"ד יפה דנתם להורות שאין כלבם על כ"ד כלום עי"ש. ורבים נסו לתת פעמים שונים למנהג זה. ואין אף אחד מהירות את הצמאון וכאמת יש דברים גם בחרומים מול כמו שכתוב בזוהר חבל הלוי במזל אאילו ס"ת שבהיכל. בן הקדיש זכה בגורלו יותר מכל התפלות, ומי יעמוד בסודן של דברים.

**טעם לדיני הקדיש ומנהגיו. (קנא)**

(קנא) ארבע שמות יש להקדישים. א) קדיש ברכו והוא הנקרא חצי קדיש, מפני שהוא בלא התקבל, ובלו יהא שלמא רבא, ובלא עושה שלום וגומרים עליו ברכו וגו'. ב) קדיש שלם שכולל עמו התקבל ויהא שלמא ועושה שלום ג) קדיש יתום שהוא עם יהא שלמא ועם עושה שלום, אבל בלא התקבל, ובהיות שהיתומים אומרים אותו בלא החזן כי אינו מחויבו התפלה ולכן נקרא קדיש יתום ד) קדיש דרבנן מה שמוסיפים בו ועל רבנן (בלא התקבל) — ואומרים אותו אחר הלימוד, או אחר אגדה, או אחר דרשה, ויש עיד קדיש שאינו נאמר בביה"כ ונקרא קדיש התחתית והוא הנוסח בעלמא דעמיד לאתחדתא ויאתיה מיתא וגו'.

ואלו הם הקדישים שהיתומים אומרים אותם. בשחרית, קידם הודו „קדיש דרבנן“, אחר הושיענו, קדיש יהא שלמא, ואחר תנא דב"א קדיש דרבנן ואחר עלינו קדיש יהא שלמא, (וכבר כתבתי לעיל כי אין מנהג ספרד בא"י וסת"מ לומר קדיש אחר עלינו כו"ע, ראה דרכי משה בסור או"ת סו' קל"ג שם ס"ק ב' וז"ל משמע דאין לומר אחר עלינו קדיש וכן למטה במה שקאמר בספרד נוהגים לומר מזמור וקדיש ואח"כ עלינו ולא כתב שאומרים קדיש אחר זה, אמנם אין המנהג כן וגו')

במנחה אחר תפיל' י"ח אחר קדיש התקבל אומר המזמור אלהים יתנונו, ואחריו אומר היתום קדיש יהא שלמא: עלינו לשבת, (הספרדים דפה לונדון אינם אומרים קדיש אחר עלינו בשבת שבמנחה? ובאשכנז נוהגים) בערבית אחר שיר המעלות אומרים קדיש יתום ועלינו. והספרדים שבלונדון אומרים הקדיש הזה פעמים דבר שנתקשיתי לראות מנהג זה, ואומר' כינתיים איזה פסוקים והאבלים עצמם חוזרים הקדיש עצמו ואומרים ברכו, עלינו). ומנהג אשכנז לומר הקדיש השני אחר עלינו.

מנהג לונדון, שבשבת ערבית אחר הלכת דודי אומרים אמר ר"א קדיש דרבנן, והיתום אומר. אבל אינם אומרים קדיש אחר עמידת שבת בערבית כמו בחול? ומנהג אשכנז לאומרו כמו בחול, בשבת שחרית, היתום אומר הקדיש דרבנן שקודם הודו כמנהגם בחול, אבל לא שאר הקדישים, במנחת שבת אחר עלינו לשבת מנהגם בלונדון שהאבל או היתום אומר, וקודם אמירת הקדיש, הש"ץ קורא איזה פסוקים מלוקטים ומזמור אחר (אי"ה בהגיעו לתפיל' מנחה של שבת שם איתד לו מדור ומאמר בפני עצמו בטעם הפסוקים האלה הנוהגים לאומרו)

והמנהג בא"י וסת"מ שאחר קדיש הלכנת היתום אומר הקדיש של יהא שלמא בשביל שמוסיפים הכרכת הלכנת במזמור הללויה, אחר סיום ס' תהלים קדיש יהא שלמא, אחר סיום מסכתא קדיש דרבנן (דלא כהרמב"ם שפסק לומר קדיש התתיה) אחר צידוק הדין קדיש התחיה כשהם בבית עלמין, אחר הדרשה קדיש דרבנן, והספרדים בא"י וסת"מ נוהגים לומר ג"כ קדיש אחר ברית טילה ואחר פדיון הבן קדיש דרבנן.

מנהגם בלונדון הקדום שבשבת מכריז הש"ץ מי יאמר הקדיש לשבוע הבא אחריו, בכדי לשרור שלים בין היחידים, ומנהג א"י וסת"מ

שכל היתומים וכל מי שיש לו נחלה (יאָהר ציוס) וכל האכלים הנמצאים בבית"כ כולם כאחד אומרים כל הקריטים ביחד עם הש"ץ, רק חצי הקדיש שאחר קריאת התורה העולה בתור משלים הוא זוכה לאומר. וזה גרם לבטל מחלוקות בין היחידים על צד כי שני יחידים רוצים להפטר, או נותנין לאחד מהם עלית משלים וחצי קדיש, השני אומר והפטר, ואין כן המנהג בלונדון ואמשטרדם שחצי הקדיש שלאחר קה"ת הש"ץ אומר לעולם וכתב הגאון יעב"ץ בסדרו אינינו מטפל בדיני קדיש כי נכון מנהג הספרדים שיאמרו כולם בפעם אחת, וכן אנו נוהגים פה בבית מדרשנו בקדיש דרכנן שאומרים כל הבחורים האכלים בפ"א וגו' ע"כ ועו' להגאון חת"ס יו"ד סי' שמ"ה. והרב זכרון אשר ד"ו אות פ' כתב שמצא שמנהג ספרד בא"י וסת"ס יש לו סמך מברבי הירושלמי בתענית פ"ד סוף הלכה א' לר' זינן החזן אמר התחילו. ושם בק"ע פו' שיתחילו לומר קדיש אחר הדרשה עי"ש ומדקאמר התחילו לשון רבים, מוכח שרבים אומרים קדיש בפעם אחת עכ"ל ועו' בס' מנתת קנאות להגאון מוהר"ץ חיות דף ו' ע"ב ששבת מנהג ספרד זה שלא לכי"ש מי שאינו יודע כמו שמבואר בפ"ג דבכורים משנה ז' עי"ש.

מעם שנהגו כל בני ישראל לומר קדיש כל שנת האבילות, מפני שמשפט רשעים בגיהנם י"ג חודש (עדות פ"ב ר"ה י"ז). אך העולם נהגו לומר קדיש רק אחד עשר חדשים, יען שלא יעשת את אביו לאחר מרשעו ישראל שמשפטם שנים עשר חדש (עו' בנימין זאב סי' קס"א והרמ"א בר"מ יו"ד סי' שע"ו) ואני לא הכנתי מעם זה אם מפני שמשפט רשעים בגיהנם י"ב חדש אומר קדיש י"ב חדש לאיזה צורך יאמר הקדיש, בלאו"ה הוא נידון י"ב חדש בעונשים ומה יועיל ומה יציל הקדיש, אבל האמת הפעם המחזור כי אין המת משתבח מן הלב אלא לאחר י"ב חדש (כרכות נ"ח: מו"ק ח').

כתב הכל בו שלפנים לא היו נוהגים לומר קדיש על אם שמתה בחיי האב אם האב היה מקפיד על זה, בימי מרן הב"י נהגו לאומר מ"מ (ב"י ביו"ד סי' ס"ג) ולפי סברה מהרש"ל אם האב מוחה בדבר לא ישמע לו (יש"ש קי' פ"א סי' ס"ג ושו"ע בהגתה ביו"ד סי' שע"ו) ואם ע"צ כי המת לא הניח זרע שיאמר עליו קדיש, נהגו לשכור איזה איש שיאמר עליו קדיש (עו' ב"י שם בסו' שע"ג).

אם אב מומר ומת מומר אין תנן אומר עליו קדיש, ואם נהרג והושׁ מומר מיתה מכפרת ואומרים עליו קדיש (הרמ"א בדרכי משה שם סי' שע"ו).

הגאון חות יאיר נשאל באיש אחד באמשטרדם שנלכ"ע וצוה שכתב תאמר עליו קדיש וחכמי העיר ופרנסיה לא מיהו בדבר השיב הרב חו"י הגם כי זרעו היא ויש תועלת בקדיש שלה, יש לחוש שע"ו יחליש כח מנהגי ישראל וכל אחד יבנה במה לעצמו עי"ש (ועי' מוהרש"ם או"ח סי' ו') אם אחד צוה שלא יאמר בנו עליו קדיש לא יאמר תנן קדיש, (תשו"ב באבן השוהם סי' ב"ם).

## טעם אמירת קדיש יתום בשבת. (קנב)

אם אבר עצמו לדעת, ואמר הכן קדיש אם אוסף מנין בכיתו, אבל לא בבה"כ מפני שגזול קדיש של אבלים אחרים (חת"ס יו"ד סי' שכ"ו)  
 מזה איזה שנים שנשאלתי על אלו האנשים המצוים לאתר מותם לשרוף גופם ולגנוז או לשמור אפרו בצנצנת אחת וקוברין אותו בארמה, אם מתאבלין עליו קרוביו או חברי החברה אם מותרין להתעסק בו ולקבור הצנצנת הזאת עם קברי ישראל, תייתי להם דעתי בקצרה שלא להתאבל עליו וגם בניו לא יאמרו עליו קדיש וגו' ומאז הנאתי ראה כמה שפ' השו"ע ביו"ד סי' שמ"ה ס"ה וז"ל ארון העובר ממקום למקום אם שלדו (פוי' השדרה וצלעותיה) קיימת עומדין עליו בשורה ואומרים עליו ברכת אבלים ותנתומי אבלים אם יש שם אבלים שמתאבלים עליו, ואם אין שלדו קיימת אין עומדין עליו בשורה וא"א עליו ברכת אבלים ולא תנתומי אבלים (ברייתא בסו"ק דכ"ה.) א"כ הצנצנת המלאה אפר שלא נשאר מגופו של מת דבר כ"ש וקו"ת שאינם עושים לו מאומה וגו' (אתי בכתובים כל הפרטים בזה מפי סופרים וספרים).

(קנב) כבר כתבנו למעלה כי מנהג הספרדים בלונדון י"בשבת ויו"ט אין היתום אומר אותם הקדישים כולם שרגיל לאומרם בכל יום, נקח בידיו הקדיש דרבנן שקודם הודו בשחרית אומרו האבל גם בשבת, אבל הקדיש דרבנן שקודם עלינו לשבת שהיתום אומרו בכל יום, בשבת החזן אומרו ולא האבל, וגם הקדיש שדרכו של האבל לאומרו אחר עלינו, אין קדיש כלל בשבת שאחר עלינו.

במנחה, במסך ימי השבוע שהיתום אומר קדיש שקודם עלינו, בשבת מנחה הן האבל אומר הקדיש הזה כי אם החזן הוא אישר אומר אותו, ובמקום הזה אומר היתום הקדיש אחר עלינו, והש"ץ לומר איזה ליקוטי פסוקים מקודם (ובאשר אניע או"ה לכנחת שבת אבאר טעם אלו הפסוקים). וגם בר"ח ערבית ושחרית אין האבל אומר קדיש שאחר עלינו, ובאמשטרדם אין מנהגם כלונדון בסדר הקדישים אלו ואין מנחם לומר קבוצת הפסוקים שנוהגים בלונדון לאומרם אחר מנחת שבת ולומר אחריתן קדיש. ולא ידעתי מעם לשינויים אלו אם יש צורך שהאבל יאמר גם בשבת קדיש למה אומר איזה מהם ולא כולם כמו בחול? ולפע"ד לא הי' שום צורך לומר שום קדיש בשבת ויו"ט, כמו שמצינו שכל משרת הקדיש שהיתום אומר הוא להקל מעליו עונש שיש להאב כגיהנם וגו' אבל בשבת אינינו צידון והוא במנוחה בלא"ה כמו שמצינו במדרש רבה פו"א בס' בראשית על סורגוסרופוס הרשע ששאל את ר"ע אמ"ל מה יום מיומים וגו' חד זמן צדיק וברק באביוהו וסלק כל יומא דשבתא, ובשבתא לא סלק, בתר שבתא אסקיה, א"ל אבאן מן דמיתת איתעבידות יהודי? אתמהה מטני מה עלית כל ימות השבת, ובשבת לא עלית, גו' א"ל כל ימות השבת אנו נדונין ובשבת אנו נוחין וגו' ע"כ ועי' לרבינו בחיי ז"ל בפ' בשלח עה"פס ורמז לא היתה בו מכאן רמז וסמך שהמתים יש להם מנוחה בשבת וגו' וגם בעל

## מעם שנתנו לעשות השכבה למתים בשבת וי"ט, וגם נוהגים לעשות ליכוד מיוחד בכל שנה ביום המיתה. (קנג)

הטורים כתב כן על הפסוק הנז'. ובטוואי שבת כשהסדרים נשמים צועק אותו המלאך ואומר חזרו רשעים לגיהנם (טור או"ח סי' רצ"ח. סנהדרין דס"ה) קברו של אביו וזכותי ועיני' בוהר פ' ויחי איתא תרעיהון כולתו וגו' כדנפיק שבתא כרוזא קרי בכל פתחא ופתחא ואמרו ישובו רשעים לשאלה (וע"ע זוהר תרומה דקנ"א).

ולפי זה היה יותר טוב להנהיג שלא לומר שום קדיש בשבת אם הם במנוחות שאננות, השתא ומה אם הגוים והערלים הם נחים ביום שבת מדינה ש"ג, כ"ש בני ישראל, ומה יועיל להמת קדיש זה, וזכורני שהועב"ץ בסדירו כ' כי הקדיש שהבן מקדיש בשבת גורם לעליה נשמת אביו ממדרגת למדרגה יותר גבוהה. כנראה שבלונדון ואמשטרדם נגרו באמירת קדיש בשבת אחר פסק הרמ"א כיו"ד סוף סי' שע"ו בשם הא"ז בשם ר"י מקרובי"ל, אבל שם מור"ם כ' שהאבלים אומרים קדיש אפוי' בשבת ויו"ט, אבל פרץ הב"י לא גילה דעתו בזה כלל. וא"א לאחוז התכל בשתי ראשים, והבן.

(קנג) מנהג ההשכבה שאהגו הספרדים לעשות בעד המתים, ובני אשכנז קורין הפלה זו אל מלא רחמים. גם המנהג הזה מצאו לו הראשונים סמך שכך משה התפלל על עצמות יוסף (מעבר יבק בחלק שפתי רננות פכ"ג). והש"ץ המקבל נדבה בעד נשמות המתים צריך להזכירם כי אף הנתנת מן החיים צריך להתפלל עליו דכתיב ושכב בשלמתו וברכך, (דברים כ"ד י"ג) עי' בספר החסידים שכ' וזוכרים את המתים בשבת כי אין ספק שזוכרתם ביום השבת והמנוחה מו"יל להם מאד כי מפני שהם נחים ע"י הזכירה נשמתם מתחדשת, וכן ביו"ט וביוה"כ יש כפרה לחיים וגם כן למתים כדאמר כפר לעמך ישראל אלו החיים אשר פדית אלו המתים, ולכן נתנו להדליק נר כפרה לאביו ולאמו ביו"כ ע"ש. ועי' במרדכי יומא (סי' תשכ"ו) שכתב יש להביא ראיה מן ספרי דתני פ' עגלה ערופה כפר לעמך. ומביא האגור, ועי' תשכ"ץ ח"ג סוף ענין י"ג, ובס' החסידים סי' תשע"ג, עי"ש, ומרן הב"י בסו' רפ"ד באו"ח הביא משם השכלי הלקט אחר קריאת התורה נתנו להזכיר נשמות וגו', ותמה אני שכולם השמיטו המקור לסנהג זה והוא במדרש תנחומא בפ' האוינו וז"ל רגילים להזכיר המתים בשבת שלא ישובו לגיהנם שכן איתא בת"כ כפר לעמך ישראל וגו' לכך אנו נוהגין להזכיר את המתים ביוה"כ. וכתב הכל בו מעם שאנו נוהגים לזכור המתים ביוה"כ משום דזכירת המת משכר ומכניע יצה"ר, ע"כ. ולפי דבריו אנו מבינים מעם אמירת הקדיש ע"י היתום, כי הצבור בתבוסם בפני היתום שאומר הקדיש על סות אביו או אמי גורם להכניע את יצר הרואים ושבים בתשובה, והחי יתן אל לבו. מלבד שמביא תועלת למת מביא תועלת גדולה לחיים גם כן. ולפסוק עליהם צדקה שכן שנינו בת רת בחגים יכול משמח

## פסוקים מלוקטים, בזמנים שונים.

ובו סעיף אחד.

**המנהג בלונדון, ואמשטרדם, מיום ר"ח ניסן  
עד ערב פסח, לומר איזה פסוקים משה"ש אחר עלינו  
שבשחרית, ואלו הם, יונתי בחגוי הסלע, שיר**

לא יזעיל להם הצדקה ת"ל אשר פדית מכאן כשפוסקין צדקה בשבילם  
מוציאין ומעלין אותן בחץ מן הקשת מיד נעשה רך ונקי כגדי ומטהרי'  
אותו כשעה שנולד, ומויזן עליו מים טהורין מדלי וגדל ברב הנאה כרג הנחנה  
במים, כך הוא טובל בכל שעה בנהרי אפרסמון ובחלב ובשמן יבוש ואוכל  
כעץ החיים תמיד הנסוע במחיצת הצדיקים וגופו נוטה על כל שלהן של  
צדיק וצדיק וחי לעולם (מדרש תנחומא לובלין תרנ"ג) (ושם המדפיס אומר  
ע"כ חדש מכאן ואילך הוא מן הישן) אולי כי הראשונים לא נגלה לפניהם  
דברי המדרש שהבאנו והיה בכ"י, ועי' ברוקח מכיאו הכ"י סי' תרכ"א  
זהרמ"א ביו"ד סי' רמ"ט ס"א והג"ה"ג סי' רמ"א.

כנודע למנהג הלימוד שנהגו לעשות ע"י קרובי הנפטר בכל שנה ושנה  
ביום פטירתו, המנהג הזה הזכירו רש"י בגמרא במס' יבמות (דקכ"ב).  
ד"ה תלתא ריגלי ובתש"ו הגאונים מצאתי כל הני ריגלי דאמוראי היינו  
יום שמת בו אדם גדול קובעים אותו לכבודו ומידי שנה בשנה כשמגיע  
אותו יום מתקבצים ת"ח מכל סביביו ובאים על קברו עם שאר העם להושיב  
ישיבה שם, ובגמרא (בב"ק ט"ז:) דרשו עהפ"ס וכבוד עשו לו בסותו  
(דה"ב ל"ב) מלמד שהושיבו ישיבה על קברו (על חזקיהו מלך יהודה)  
זפירש"ו שם לעסוק שם בתורה ביום סותו עי"ש. הספרדים בא"י עד היום  
צוהגים שכלילה שקודם ההשלמתא קורא ומזמין הכן לכל אוהביו והרבנים  
ובאים לביתו ושם קוראין בס' הזוהר הק' ומחלקים אותו ביניהם, ואת"כ  
עושים סעודה גדולה, ואחר הלימוד הגדול שבהן עושה השכבה לנפטר ומי  
שבוירך לבעה"ב, וכן עושה ביום המתרת שלוקח עמו מנין עניים והולך להר  
הזיתים עמם ושם לומדים מזמורי תהלים ואומר קדיש והשכבה. והמנהג  
במצרים שבות החיים רהוק מן העיר, יום ההשלמתא, שמש בית החיים  
בונה שם אהל קרוב לקבר המת ובו שלחן מכל מיני מגדים, ובאים שם הרב  
זהריניכים ואיזה ת"ח ולומדים שם משנה וזוהר ותהלים ואחר ההשכבה אומר  
קדיש ואת"כ אוכלין ושותין שם.

ומעם להנהגים ג"כ שמדליקין נר ביום ההשלמתא ונשאר דלוק כל  
הלילה והיום שלאחריו לעילוי נשמת המת על שם שנאמר נר ה' נשמת אדם.  
ויש נוהגין שהיתום הוא בעצמו מתפלל ערבית וביום המתרת מתפלל גם  
שחרית ומנחה ועולה ומתפלל לפני התיבה, ואת"כ מצאתי בס' חיי אברהם  
שכ' בשם לקט שמואל בשם ר' בחיי בפ' תרוטה שהנשמה גהנית בהדלקת  
הנר לפי שהיא תחיכת אור תצובה באור השכל ע"כ.

השירים, ישקני, לריח שמניך, ומשלימין בפסוק היושבת בגנים, וקדיש, אבל המנהג באמשטרדם שהש"ץ מתחיל בפסוק יונתי ובוחר איזה פסוק שיהיה משיר השירים, ומשלים בפסוק האחרון.

מיום ל"ג-בעומר עד ערב שבועות אומרים ליקוטי פסוקים מרות, והנה בועז, ויהי בימי שפט השופטים, וילך איש, ושם האיש אלימלך, וימת אלימלך, ישלם ה' פעלך, קדיש, ובאמשטרדם מתחילין והנה בועז, ובוחרין איזה פסוק ממגילה זו ומשלים פסוק ישלם ה'.

מיום י"ז בתמוז עד ט"ב אומרים פסוקים ממגילת איכה, חסדי ה' כי לא תמנו, חדשים לבקרים, חלקי ה' ומשלימין השיבנו ה'. ובאמשטרדם נוהגין כן ומוסיפין עוד שני פסוקים מפרק ה' י"ט וכ', קדיש.

מ"ח אדר עד פורים אומרים איש יהודי, ומרדכי יצא, ליהודים היתה אורה, קדיש, ובוזה משתוים עם מנהג אמשטרדם. אבל בא"י, וסת"מ, אין נוהגים לומר מאומה אחר עלינו לשבת.

השאלה היא מדוע לונדון נוהגים בהפסוקים שבשיר השירים ורות להקדים המאוחר ולאתר המוקדם, אשר לא כן באמשטרדם שאומרים בסדר ומסתפקים לומר רק שלשה פסוקים, ובלונדון חמשה פסוקים. (קנר)

(קנר) בסדורי הראשונים לא מצאתי קריאת פסוקים אלו, כאלו המאורעות, ויתכן משום לחודיע לתחמון המאורע הבא, ובשומעם הפסוקים עם הלחנים שלהם ידעו בזה את תחג הבא, ובימים קדמונים לא היה נמצא ביד כל אחד ואחד החלילה לדעת מתי יהיה תחג, ודומה לזה, נתן הר"ד אבודרהם טעם למצות ספירת העומר, בשביל שכל אחד מישראל היו מרודים

## המנהג בלונרן לקרות הג' מגילות, איכה, אסתר, רות, בצבור, אבל לא מגילת שה"ש וקהלת, אבל באמשטרדם קוראין בצבור מגילת שה"ש ביום

בשדותיהם בימי הקציר, מתוך הספירה שסופרים יום ויום ידעו מתי יהיה חג הבכורים ע"ש.

למה לא תקנו כמו כן לקרות איזה פסוקים ממגלת קהלת לפני חג הסוכות ומנהג ישראל לקרות מגילה זו בשמיני עצרת (מחזור ויטרי, המנהיג דע"ז, מג"א או"ח ת"ץ) ויתכן שלא תקנו כן משום שמנהג הספרדים שלא לקרות מגלה זו, כהארבע האחרות, ורק אחינו בני אשכנז נהגו כן.

מעם שהספרדים שבלונרן אומרים הפסוקים שכשה"ש ורות שלא בסדר, אשר לא כן אמשטרדם, והשערתו הנכונה היא עפ"י מה שמצאתי בסדר אמשטרדם הכתוב בזה הלשון „ואמר מר"ח ניסן עד הפסח יונתי בתגו הסלע וגו' ואומר פסוק אחר משיר השירים כדי שיהיו שלשה פסוקים לומר עליו קדיש". וכן כתוב בהפסו' שברות, התזנים דפה לא הבינו כי כונת המסדר הסיידור היתה שיאמר יונתי ואיזה פסוק שיבחר ממגילת שה"ש, אלא הבינו שצריך לומר הפסוק יונתי בראשונה ואת"כ ישוב ויאמר שיר השירים אשר לשלמה. וכן ברות, לומר בראשונה והנה בעז ולשוב לראש המגלה ולומר ויהי בימי שפט השופטים. ועבר בירושה הענין מתזן לתזן ע"ד תיום.

מעם שכתרו באלו הפסוקים לאומרים אחר עלינו כבר כתבנו לעיל מעם הדבר. ואולי אפ"ל עוד, בהיות שמנהג לונרן שאחר עלינו לשבת בשחרית בכל יום אומר הש"ץ הפסוקים עץ תיום היא למחזיקים בה, דרכיה דרכי נועם, מגדל עז שם ה', כי בי ירבו ימיך, ואומר היתום אחריהם קדיש, וכאשר יגיעו אלו המאורעות שזכרנו במקום לומר אלו הפסוקים, אומר הש"ץ והקהל הפסוקים לפי ההזדמנות והמאורע, ואומר היתום עליהם קדיש, אבל בא"י וסת"ם שלא נהגו כלל לומר קדיש אחר עלינו, שהיתום כבר אמר הקדישים שכתלה, משום זה אין להם מקום פסוקים אלו לאומרים.

מנהג לונרן ואמשטרדם שאומרים קדיש אחר אמירת פסוקים אלו נהרו אחר מנהג אחינו האשכנזים שכן מנהגם לומר קדיש אחר עלינו, מבלי לומר פסוקים כי בעלינו עצמו יש בו פסוקים ועליהם אומרים קדיש, וראית לדברי כי הסוד (בסו' קל"ג) הזכיר לומר העלינו לשבת, ולא הזכיר לומר קדיש אחריו, ושם הזכיר מנהג ספרד לומר קדיש אחר מזמור הפתח ה' אונך עננו ואחריו עלינו. ועו"ש בר"ם והפרישה שהזכירו לומר קדיש זה אחר עלינו בשם קדיש יתום וכ"כ האגור לומר קדיש זה אפילו אין שם יתום. וכן נוהגים בלונרן ואמשטרדם שאם יש שם יתום הוא אומר הקדיש, ואם אין שם יתום תזון אומר הפסוקים אלו ופקדיש.

א' וב' של פסח, ומחלקין אותו לחצאין. והמנהג בא"י וסת"מ כמנהג לונדון. ומגילת שה"ש, נאמרת באיזה בתי כנסיות בכל עש"ק קודם ערבית, ובליד פסח אחר ההגדה, אבל מגילת קהלת א"א אותה כלל, ומנהג אשכנז לאומרה בצבור. ומה טעם שנהגו לקרות מגילות אלו באלו המאורעות. (קנה)

(קנה) טעם שלא נהגו הספרדים לקרות מגילת קהלת כמנהג אשכנז, מפני שלא הוזכרה במ"ס (פי"ד ה"ג וי"ח) ובס' הסנהיג הזכיר מנהג קריאת מגילת קהלת והוא מנהג צרפת, אבל לא הזכיר שם שכן מנהג ספרד, אבל באבודרהם בתפלות של פסח (ד"ב: כ') וגם בשמיני חג עצרת נהגו לקרות קהלת מפני שכתוב בו תן חלק לשבעה וגם לשמנה אלו ז' ימי חג ושמיני-הג עצרת עי"ש, משמע שהיה מנהגם לומר מגילה זו, ושמו האמר משום שבקשו הכתמים לגנוז ס' קהלת (שבת ל:). משום זה לא נהגו הספרדים לקרות אותה, אבל כבר אמרו שם שלא גזוהו משום שמצאו תחילתו ד"ת וסופו ד"ת.

טעם שנהגו לקרות שיר השירים בפסח, מפני שהוא מדבר מגאולת מצרים שהיא תחילת שעבודן של ישראל, וגאולתן הראשונה, שנאמר לסוסתי ברכבי פרעה (אורחות חיים, ואבודרהם ד"ב:). טעם שבא"י נוהגים באיזה בתי כנסיות לקרות מגילת שיר השירים בכל עש"ק בין מנחה למעריב מנהג זה נהגו הרב האר"י עי"ו הכנסת הקבלה. ויתכן בטעם הדבר משום שהשבת היא בבחינת כלה והשיר השירים בולו מדבר לחבר אשת נעורים עם דודה באהבה ורעותא וחדוותא ולבט וגו' וכולו קודש קדשים, תקנו לאומרו קודם תפילת ערבית של שבת שהוא קודש קדשים והבן.

בשבועות, שנהגו לקרות רות, מפני שכתוב בו תחילת קציר שעורים והוא זמן הקציר, וטעם אחר, שאבותינו לא קמלו התורה ולא נכנסו לברית אלא במילה ומכילה והרצאת דמים כמבואר בפ' תחולק, ורות גם היא בתגירתה, שנאמר כי אל אשר הלכי אלך וגו' מתוך השובת רות אנו יודעין מה אמרה לה נעמי, שאמרה לה אסיר לך תחום שבת, אל אשר הלכי אלך. אסיר לך יחוד, כאשר תליני אליך. מפקדינך בתרי"ג מצות, עמך עמי. אסיר לך ע"ו, ואלהיך אלהי. ארבע מיתות נמסרו לב"ה, כאשר תמותי אמות. שני קברים מתוקנים לב"ה אחד לנמקלין ולנשרפין, ואחד לנחרגין ולנחנקין, ושם אקבר. (שם בפ' תחולק). וע"כ נהגו לומר רות חג השבועות (אבודרהם שם).

מגילת קהלת בשמיני עצרת כתבנו לעיל בקצרה הטעם, ועתה מצאנו שחרד"א שם נתן טעם הנזכר לעיל ברחבה, ר"ל לפי שתוא חג האסיף לחוליו על הרמות ומעשרות ונדרים שלא לעבור עליהם בכל תאחר כג' רגלים,

## למה לא נהגו לברך על מקרא מגילה, גם על הר' מגילות האחרות. מה טעם לא נהגו לכתוב גם הארבע מגילות כמגילת אסתר. (קנו)

ועוד טעם אחר כי שהמע"ה בחג אסרו בהקהל כמו שכתוב במועד שנת השמיטה בחג הסוכות בבא כל ישראל לראות וגו' הקהל את העם האנשים והנשים והסף וגו' וכתוב ויקהלו אל המלך שלמה בירח האייתנים בחג וגו' **ואז אסרו בהקהל להוכיח את ישראל ע"כ** יתכן לאומרו בחג. (כ"כ אבן תירחו).

בימי הגאונים לא נודע להם קריאת מגילה זו, אבל במחזור ויטרי הזכירה, ואיכה, ואסתר, ידועות מעמן.

(קנו) לפי מ"ש במס' סופרים (פ"ד ה"ג) שצריך לברך עליהן וז"ל, ברות, ושה"ש, באיכה, ובמגילת אסתר, צריך לומר ע"מ מגילה, אעפ"י שכתובה בכתובים, ולמה בטל המנהג הזה, ומברכין רק על מגילת **אסתר**, עי' בנחלת יעקב שם במס' סופרים שכ' וז"ל יש בזה סחלוקת הפוסקים אי מברכין על שארי המגילות או לא. אבל מנהגנו שלא לברך על שום מגילה אלא ע"מ אסתר וכ"כ הרמ"א או"ח (סו' ת"ק), ועי"ש בט"ז, וכ"כ הבי' (בסו' תקנ"ט) שאין מברכין רק על מ"א. (שם ד"ה ומ"ש שא"א ויהי נועם). ובכדי לישב המנהג ולא יהיה נראה חולק על מ"ס, לפי שהארבע מגילות אינם כתובים על קלף ובגליון, אבל אנתנו שאין בותבין על הגליון אין לברך. וכן יש ליישב לקמן בה' ד' דקתני שמברכין בשקורא בכתובים, ואין אין מברכין אלא כשכתובים כדנא עכ"ל.

ואני העבד שאל אשאלה להר' נחלת יעקב מעיקרא למה לא נהגו גם הר' מגילות לכותבם על הגליון ועל קלף בכדי לחייב עליהן ברכה, כמו שהיה נהוג בימי התלמוד, ומי התיר להן לאמרם מעל הדפוס? ולו נראה לישב בטעם הדבר, כי בכונה מבינת נעשית הדבר לתת למ"א מעלה יתירה משאר המגילות. א) מצינו שרק מגילת אסתר נקראת מגילה אעפ"י שבמספר להם שם ה' מגילות, אבל בפי חז"ל רק מ"א נקראת מגילה. וכן הוא הלשון (כמ"ס שם, ובב"ת דו"ד:) רות, ושה"ש, איכה, ומגילת אסתר. ע"כ ולא תראה שלא קרא להאחרות בשם מגילה. ב) מפני שבמגילה זו טלאת גסים ונפלאות ג) שהכל תיובים בקריאתה, אנשים, ונשים, גרים, ועבדים, ומצנבים גם לקטנים, ומבטלים ת"ת לשמוע מ"מ (שו"ע או"ח תרפ"ז תרפ"ט). ד) שמרדכי ציוה לנו בה ציוויים לדורות, ובפ' אמר וזכרם לא יסוף מורעם (אסתר ט' כ"ח). ועוד כי במדרש משלי עה"פ סבחה סבחה כ' כל המועדים עתידין ליבטל וימי הפורים אינן בטלים לעולם. א"כ למבת אלו הטעמים נכתבה על קלף, ובגליון, ומברכין לפניה ולאחריה, משא"כ הר' מגילות האחרות, והלבוש (סו' תקנ"ט) נתן טעם על סגילת איכה שלא נכתבה על קלף שהיה נראה כמתיאשים מן הגאולה ח"ו עי"ש.

טעם שלא תקנו קדמוננו לקרות מגילת  
אנטיוכם בחנוכה כמו שתקנו לנו בפורים. (קנו)

ומדברי אבודרהם שם משמע כי היו נוהגין לברך על כל המגילות  
במ"ש בשם מ"ס, וכ' עוד הקורא בכתבי הקו' צריך לומר בא"י אמ"ח  
אקב"ו לקרא בכתבי הקודש ואם לא היה מנהגם כן היה לאבודרהם  
לומר שעתה אין נוהגין כן. ועוד שבהגה"ט העיד שכן נהג סוהר"ם רבו  
לברך על כל המגילות, (ב"י שם). ואינה ה' לידי סדור אשכנזי הנקרא  
דרך החיים, בסופו נרפסח מגילת איכה בברכתה, ואיך עשה בעל הסדרו כן  
אחר כי הרמ"א (בסו' ת"ץ) כ' שאין לברך, אלא ע"מ אסתר. ועוד קשה  
להר' נחלת יעקב במ"ש לפי שהארבע מגילות אינם כתובים על קלף וגו'  
אין לברך, ולפ"ז איך כל עם ישראל מברכין ברכות התפילה לפני  
פלאטרית וקורין התפילה בחומש הגרפס, ואין פוצה פה ומצפצף בזה, רק  
חלבוש (סו' רפ"ד) תמה ע"ז, אבל הפ"ז והמג"א חלקו עליו וכתבו אחר  
שקלא וטריא שהשתא שנתגלה הדפוס והספרים כוול אסור לכתוב התפילות  
דחא קי"ל דפוס כתיבה מעליא היא וכו' עי"ש.

(קנו) משום כי גם חנוכה לא היתה, רק נפשו ע"כ לא נתקן  
לכעודה רק להורות ולהלל, אבל בפורים יש בה בצרה כפליים נפשו, גם  
גופני, שהרי נמכרו להשמיד ונצולנו משניהם ע"כ נתחייבנו בקריאת  
המגילה לומר שמחה וששון ליהודים (הרב בשמים ראש בשם ס' איי הים),  
ולי נראה הפעם היפה והנכון עפ"י מ"ש הרמב"ן על התו' בהפסוק לא יסור  
שבת מיהודה, ולפי דעתי היו המלכים והמולכים על ישראל משאר השבטים  
אחרי דוד עוברים ע"ד אביהם ומעבירים נחלה וגו' וזה היה עונש  
החשמונאים שמלכו בבית שני כי היו חסידיו עליון ואלמלא הם נשתכחו  
התורה והמצות מישראל, ואעפ"י כן געשו עונש גדול כי ארבע בני  
החשמונאי הוקן החסיד המולכים זה אחר זה עם כל גבורתם והצלחתם נפלו  
ביד אויביהם בתרב והגיע העונש בסוף למה שאמרו רז"ל כל מאן דאמר  
מבית חשמונאי קא אתינא עכרא הוא שנכרתו כולם בעון הזה ואעפ"י שהיה  
בורע שמעון עונש מן הצדוקים, אבל כל זרע מתתיה חשמונאי הצדיק לא  
עכרו אלא בעבור זה שמלכו ולא היו מזרע יהודה ומבית דוד והסירו השבט  
המחוקק לגמרי והיה עונש מדה כנגד מדה שהמשיל הקב"ה עליהן את  
עבדיהם והם הכריתום וגו' וגו' עי"ש שהאר"ך.

ולפי דבריו אנו מכינים הפעם שלא נזכר במשנה ובגמ' עם הגשתן  
של יהודה המכבי, רק חפס של פך השמן הוזכר במגילת העניות וטובא בגמ'  
מפני שאמרו רז"ל כל החולק על מלכות בית דוד ראוי להכישו נחש  
(במנהרין ק"י). וכס' אוצר דינים דף 140 הובא מאמר זה במעות כל  
החולק על מלכות ב"ד בחולק על השכינה, וחוא מאמר אחר כל החולק על  
רבו בחולק על השכינה (שם במנהרין).

ומעתה נתרצה השאלה למה לא תקנו רז"ל לקרות מגילת אנטיוכס  
בחנוכה, ונמחפזו רק בעל הנסים וזה הוא הפעם האמיתי כאשר יראה

**טעם שנהגו לקרות איכה, ואסתר, פעמים לילה ויום אשר לא כן שאר המגילות הנקראות פעם אחת. אבל בא"י וסת"מ שנוהגים בליל שבועות להיות נעודים כל הלילה, קוראים מגילת רות, וחוזרים וקוראים אותה ביום. (קנח)**

המעין, וכס' הלכות גדולות (הל' סופרים) כתוב זקני ב"ש וזקני ב"ה הם כתבו מגלות חשמונאי ועד עכשיו לא עלה לדורות עד שיעמוד כהן לאורים ותומים, פי' שלא עלה עוד להיות נחשב כאחת משאר המגילות שאנו קוראין בהם (בכזרי עתים ח"ב 81).

אבל בסדר כמנהג כפא וק"ק קארסו באזאר עד היום נוהגין לקרות מגילת אנטיוכס בשבת חנוכה במנחה אחר קדיש תתקבל משום פירסום הנס. ונוהגין שבתחלה אוכר הש"ץ כל ישראל יש להם חלק? ואח"כ קוראין המגילה הגזכרת.

במגילה זו יש בה שבועים וארבעה פסוקים, אבל בסדרים של כפא וקראסובאזאר תמצא שם שני פסוקים נוספים וז"ל והימים האלה קוימו וקבלו עליהם ועל בניהם ועל בני בנייהם עד עולם הנהגים והלויים והתכמים אשר היו בבית המקדש ולא יסורו מזרעם עד עולם: האל אשר עשה עמכם נס ופלא הוא יעשה עמנו נסים ונפלאות ויקיים בנו מקרא שכתוב כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות אסן:

ואחר קריאת המגילה נוהגים לומר מזמור לדיד ברוך ה' צורי (תלים קמ"ד) עד ה' אלהיו מפני שכתוב בו המלמד ידי לקרב אצבעותי למלחמה, והוא מתחם למלחמת החשמונאים ואומרים אח"כ ר' חנניה בן עקשיא וקדיש על ישראל.

(קנח) מגילת איכה שנהגו לקרותה בלילה וביום, (עי' מס' סופרים פי"ח ה"ד) יש שקורין ס' קינות בערב, ויש מאחרין עד הבוקר לאתר קריאת התורה ע"כ, משמע שצריך לקרותה פעם אחת, או בלילה, או ביום. ומדכזי מרן בש"ע (סו' תקנ"ט ס"ב) משמע שהמנהג לקרותה בלילה, ולא הזכיר אמירתה גם ביום, אבל מנהגנו לקרותה בצבור ביום ובלילה. ומנהג אשכנז שקורין אותה ביום ביחידות, (באה"ט שם ס"ק ה'). והשל"ת (דקצ"ט) כ' וז"ל מנהג טוב שכל יחיד יחזור ויקרא מגילת איכה ביום ה"ב כינו לבין עצמו כמ"ש אבל יחיד עשו לך (ירמיה ו' כ"ו) ואין לומר דומנה דוקא בלילה משום דכתיב ככה תכבה בלילה, האי קאי אעשירי (עי' רש"י שם).

אבל מגילת אסתר חיוכה ביום ובלילה, משום שנאמר למען יומרך כבוד (תלים ל.) בלילה ולא ידום ביום (מס' סופרים י"ד, הי"ה, מגילת ד"ד). ועי' רש"י שם שפי' זכר לנס שהיו צועקין בימי צרתן לילה ויום.

## שנייים בברכת המזון, בר ולחם ומזון.

נוסחאת לונרון ובטובו הגדול חיינו. ובאמשטרדם מוסיפין אחר הגדול, והקדוש, ובסדר עטייאש, (אמשטרדם, 5421) כנוסח לונרון, ובא"י וסת"מ אומרים רק ובטובו חיינו. (קנט) בלונרון אומרים קודם ברהמ"ז, ברוך הוא וברוך שמו וברוך זכרו לעולמי עד (בין ביחיד בין בצבור) וכן נוהגים באמשטרדם היום. אבל נוסחאתם העתיקה מוסיף אחר עד, וברוכה מתנתו לעדי עד ולנצח נצחים (סדר עטייאש), וכן היא הנוסחא בא"י (סדר טעדי ה' ירושלם 5604). ואבודרהם גורס ברוך הוא וברוך זכרו לעולמי עד ומשמיט וברוך שמו, ונוסחאת הטור רק ב"ה וב"ש, ובא"י וסת"מ נוהגים היום להשמיט לגמרי תיבות אלו והם במאמר מוסגר. (קס)

(קנט) טעם שבא"י וסת"מ גורסין ובטובו חיינו (לפי סדר בית מנחה) מפני שכן גורס מרן (שו"ע או"ח קצ"בא') וכן גורס אבודרהם (דע"ד ע"ג).

(קס) הכיפוי ב"ה וב"ש נהגו לאומרו כששומעין איזה ברכה כפי המברך לעצמו, אחר שם ה' ואמר ג"כ אמן בחתימת הברכה. אבל אין עונין כן להזון כשמברך ברכות המגילה, או ברכות השופר, או כשהעולה לתורה לברך. וכן בברכות שאחד מוציא השני י"ח וכיוצא. מפני כי על השומעים לשמוע חרכה מלה במלה. ובענותם הב"ה וב"ש יפריעו עצמם מלשמוע הברכה בכונה, ולפי משמעות דברי הרא"ש בתשו' (כלל ד' שאלה י"ט) שאביו היה הראשון שהנהיג לומר ב"ה וב"ש כששמוע איזה ברכה כפי המברך וזהו שאמר משה רע"ה כי שם ה' אקרא הבו גדול לאלהינו, והמעין יראה כי לא היה אבי הרא"ש הראשון לאתו במתנת זה כי כבר היה ידוע ג"כ לבעלי התו' (ברכות מ"ה ד"ה רב זביר) אומר ב"ה ומבורך אכת"ג ספק ברוך הוא ומבורך שמו תמיד לעולם ועד וכו' ע"כ (עי' יומא דל"ו).

בנוגע למתנג לונרון ואמשטרדם ואשכנז שנחגו לומר כן. כ"כ הטור (שם סו' קצ"ב), אבל הב"ח שם כתב וז"ל איכא לתמות סג"ל לרבינו לאמר

כך כי לא נזכר בגמרא ולא כתבו הר"ף והרא"ש ולא הרמב"ם בפ"ה. וי"א דטעות סופר הוא וכ"כ מוהרש"ל. אבל קשה מאד שכך נמצא בכל ספרי רבינו. שוב ראיתי בס' הרוקח (סו' רפ"ד) שהעתיק ברכת הזימון ברוך שאכלנו משלו ובטובו חיינו ב"ה וב"ש וכן הוא בספר אבודרהם (אמ"ת באבודרהם אינו מוזכר כרוך שמו כי אם ב"ה) וצריך לומר דכך היה מקובל בידם נוסח זה בכרכת הזימון מאבותיהם ואתריהם נמשך רבינו. ואפ"ל רמע"ם נוסח זה הוא לפי דבפ' ג' שאכלו איתא מנה"מ דבג' טומינים אמר ר' אבהו דאמר קרא כי שם ה' אקרא אמר להם משה לישראל בשעה שאני מזכיר שמו של הקב"ה אתם הבו גודל לאלקיני חנניא בן אחי ר' יהושע אומר זכר צדיק לברכה, אמר להם נביא לישראל בשעה שאני מזכיר צדיק עולמים אתם תנו ברכה נראה דמכאן למדו הקדמונים גבי ברכת הזימון שחייבים אנו לברך את שמו וליתן גודל בשני דכרים האחד הוא, שישב ויאמר ברוך שאכלנו משלו וגו', והשני הוא שעוד יתן ברכה דהיינו שיאמר ב"ה וב"ש דמכתוב אחד נפק"ל תרויהו, והכי איתא בספרי ריש האינינו. אלא דמ"מ נלפע"ד דעיקר נוסח זה לא נתקן מהקדמונים אלא כשמוזינין בעשרה דמזכיר שם אלקינו שאומרים נברך אלקינו וגו' דאז יענו ברוך אלקינו וגו' ב"ה וב"ש דע"ז אמרו רבנן ז"ל דכי שם ה' אקרא הבו גודל לאלקיני משמעו הנך תרתי דאמרן, אבל כשמומנין ג' אין מקום לאוסר והעולם טועין לאומרו בכל פעם אפילו בלא יחיד בלי זימון כלל (כמנהג לונדון ואמסטרדם), וכן אני נוהג שלא לאומרו אלא כשמומנין בעשרה עכ"ל.

המעין יראה איך הגאון הב"ח נמצא בין המצרים במ"ש הסור. ואני העבד אחרי חפשי בספרן ש"ץ מצאתי להלכ בו בדיני ברהמ"ז (דכ"ב ע"א) ומתוך דבריו יפיק אור על כל הענין. כ' וז"ל וענין הזימון הוא ריבוי שבת וגדולה אל הש"י שמומנין ומתירין זה את זה ומתועדין יחד להודות לו ולשבתו על שפע טובתו כדכתיב ונרוממה שמו יחדו. ומי שבא עליהן ומצאן בשהן מברכין אם בא כשאומר המברך נברך והם עונין ברוך שאכלנו משלו. זה שבא עליהן אומר ברוך הוא ומבורך. ואם בא כשאומר בא"י אמ"ה הונאנו שאר ברכות בשוגיע לסוף הברכה עונה אמן עפ"ה וגו' ואעפ"י שאינו אוכל עמהן כדאמרי' עונין אמן אחר ישראל המברך ואמרי רבוהא דה"ה אם היו עשה או יותר שמברכין בשם עונה זה שבא עליהן ג"כ בשם ואומר ברוך אלקינו ומבורך. ויש אומרים ברוך ה' המבורך לעולם ועד, (עיון ברכות דמ"ה סוף ע"ב וש"ע סו' קפ"ח ס"א), (ויחזק כי הרא"ש שכתב שאביו היה הראשון שנהג לומר ב"ה וב"ש ר"ל על הביטוי ב"ה וב"ש שמקורם היו רגילין לומר ברוך אלקינו ומבורך).

הנלמד מדבריו שהמנהג הישן לא היה כמנהג שאנו נוהגין היום שהמברך עצמו אחד שאומר ברוך שאכלנו משלו וגו' הוא בעצמו אומר ברוך הוא וב"ש, אלא אם אירע שאיש בא עליהן, וזאת אומרת שלא לקח חלק

באיזה סדורים בא"י מתחיל הברכה הראשונה,  
 בא"י אמ"ה הזן את העולם ומשמיט הזננו וגו'. (קסא)  
 מתחיל הברכה השניה גודה לך ה' אלקינו וכן  
 הוא נוסח אמשטרדם, אבל בא"י וסת"מ אומרים  
 מקודם על ארצנו ועל נחלת אבותינו, שהוא במאמר  
 מוסגר. אבל בסדור עטייאש כתוב שם לומר על  
 ארצנו ועל נ"א כמנהג אסמ"ת. (קסב)  
 שהתחמת בבשרנו ועל חקי רצונך וכן  
 הנוסחא באמשטרדם, ובאסמ"ת מוסיפין אחר  
 בבשרנו „ועל תורתך שלמדתנו“. (קסג)

בסעודה עמחם, ושמע שאומר המברך ברוך שאכלנו אז האיש הבא עליהן  
 הוא שאומר ברוך הוא ומבורך, (או ב"ה וב"ש), ועונה אמן כשיגיע לסוף  
 הברכה. וכן אם מצאן עשרה אז עליו לומר ברוך אלקינו ומבורך או ברוך  
 ה' המבורך לעולם ועד, ובהמשך הזמן נתחלפה השיטה וחשבו כי הב"ה  
 וב"ש הוא חלק מהכרהמ"ו שהמכרך צריך לאומרו, וצדק הב"ה כמ"ש מנ"ל  
 לרבינו לומר כך וגו' וגו'. זהו הנלע"ד במ"ש, והבוחר יבחר.

ועין רואה להרב משה (אות שמ"ו) שהביא שם דברי הסוד  
 הגו"ל וכתב שכן מצא הנוסחא בכל ספרי הברהמ"ו אשכנזית שיש בדינינו  
 זיומן שבכולן כתוב מאמר ב"ה וב"ש, וראיתי רבים שמוחקים  
 מאמר ברוך הוא וברוך שמו ונותנים טעם לדבריהם משום דדוקא  
 השומע ברכה מפי אחד הוא שאומר ב"ה וב"ש על כל ברכה וברכה שהוא  
 שומע (הנה קורא יקר בין תבין כי מ"ש למעלה בהשערתני היא הנכונה),  
 כדילפינן ממה שאמר מרע"ה כי שם ה' אקרא וגו' אבל על ברכה עצמו אין  
 שייך לומר ב"ה וב"ש. והכל בו לא כתב ב"ה וב"ש, וכן מותר"י קארו  
 לא כתבו בש"ע וגם הרמ"א לא הגיה שם שיש לאומרו ש"מ דכוותיה ס"ל  
 וכן מורי מהרש"ל לא היה אומרו עכ"ל ועי' להשכנת"ג בשם הל"ח שערער  
 על מנהג זה, וכ"כ בס' אור חדש קמן לדיני ברכות דאין שייך לומר כאן כלל  
 ב"ה וב"ש בך כיחיד בין בזיומן אפ"י בעשרה וכן עיקר עכ"ל  
 הרי מצינו טעם למנהג א"י וסת"מ שמשמיטים לומר מאמר זה.

(קסא) משום שמוזכר בו המעדיף טובו עלינו. וכ' תב"ח שאין  
 אות ה' בבחמ"ו והמברך בחמ"ו בכונה אין שולט בו קצף ששף  
 אף. וכ"כ היד אהרן.  
 (קסב) בכל הסדורים הקדמונים מתחיל גודה לך, ורק בסדורי א"י  
 מתחיל על ארצנו ועל נ"א.  
 (קסג) נוסח ארץ ישראל וסת"מ היא כנוסחת הרמב"ם בסדורו על

בלונדון ואמשטרדם בברכת רחם, אחר משכן  
 כבודך, משמימים לומר ועל היכלך, ועל מעונך, ועל  
 דבירך, כהנוסחא שבא"י וסת"מ. (קסד)  
 בלונדון גורסים רענו זוננו בחולם, ובא"י וסת"מ  
 ואמשטרדם, ואשכנז, רענו זוננו במלופם. (קסה)

שהוצאתנו באמ"צ ופדותנו מבית עבדים, על תורתך שלמהתנו ועל חקי  
 וצונך שהודעתנו וגו'.

(קסד) נוסחאת לונדון ואמ"ש' היא כנוסחאת הרמב"ם ואבודרהם,  
 אבל בסדור עטיי'אש (נוסחא אמשטרדם הישן) כנוסחאת א"י וסת"מ.

(קסה) במדרש ויק"ר (פל"ד) כ' וז"ל ר' זעירא בעי קומיה דר"ת  
 בר אבא אמ"ל אין דאמרין רוענו, זוננו, פרנסנו, בשבת טוה. א"ל טופס  
 ברכות כך היא ע"כ. וגירסת ר"ע גאון בסדורו (דקפ"ג) בגירסת הס"ה,  
 ותטור שם (בסו' קפ"ה) והב"י, והמט"מ (אות שכ"ד) הביאו בשם  
 הירושלמי שכת' (סוף פט"ו) שגם שם הגירסא אינו רוענו זוננו, וגם  
 פרומקין שם בס"ע כ' שנוסח הירוש' רועינו זוננו. וכ"כ בס' הגיון לב,  
 אבל הוואה גירסת הירושלמי במקורה יראה שגירסתם היא כן, מהו לומר  
 רענו פרנסנו הנה ברבר שבירושמי לא תמצא שם תיבת אינו  
 קודם רעינו, כמו שגורסין הטור והמט"מ, ואינו גורם רוענו בואו אתר  
 הרוש, כי אם רענו. גם אינו מזכיר כולת זוננו כלל. רק בויק"ר שם גירסתם  
 כמו שגרסו העמראמי והטור והב"י והמט"מ וגו', אולי שהגירסא שבירוש'  
 שהיתה לפנייהם היתה בגירסת הויק"ר. וזה לא יתכן כי המנהיג הביא  
 הירושלמי הנזכר וגרס רעינו פרנסנו בגירסת הירושלמי שבידינו.

ולפי גרסתנו שבירושלמי יתישב היטב על מה שתמה הב"י שם במ"ש  
 שמדבריו הירושלמי משמע שיש לגרום זוננו בשורק במשקל שובנו, אלהי  
 ישענו וכמ"ש הר"ד אבודרהם ושכ"ל בשם הרב אב"ע הדשתא אינו שם  
 התואר אלא מתפלל לפניו שיוזן אותנו ונראה שכך יש לפרשו פרנסנו,  
 כלכלנו שהוא מתפלל שיפרנס ויכלכל אותנו. וגם רוענו היה ראוי לפרש  
 לפ"ז רעה אותנו בחסרון ואו ושבא תחת הרוש, ובמי חורפי שמעתי  
 מדקדקים שהיו אומרים כך אבל בכל הספרים כתוב רוענו עס ואו. עכ"ל  
 ועי"ש בד"מ (אות ואו). אמנם עתה שגירסת הירושלמי היא רעינו בחסרון  
 ואו, אתי שפיר, ואין צורך למה ששמע מהמדקדקים. ועוד כי אף אם  
 נגרום רוענו כגירסת הב"י בירושלמי, עכ"ז אין צורך להגיה בתיבת רוענו  
 בתסרון ואו ושוא תחת הרוש, כי לעולם אני אומר לך כי רוענו הוא שם  
 התואר כמו אינו הקודם לו. וקורא להקב"ה אינו! רוענו! ואח"כ אומר  
 זוננו, פרנסנו, כלכלנו, ואחרי כותבי ראיתי כי כן הקשה מהר"ן תוב"ד  
 בס' מט"מ (אות שכ"ד) והאריך והרתיב הרביר בזה לך קהנו משם, והפלא  
 הוא איך האחרונים לא עיינו הירושלמי במקור שכתוב רענו ולא רוענו,  
 כי על הראשונים אינו מן התיסח כי אולי גירסתם היתה רועינו וגו'.

בלונדון ואמשטרדם בתפלת רצה והחליצנו  
 נשבות בו, וננוח בו, ובא"י וסת"מ מוסיפים אחד  
 וננוח בו באהבה, ואבודרהם גורם לשבות בו ולנוח  
 בו. (קסו) וכן גורסים אחינו האשכנזים, לשבות,  
 לנוח, באהבה.

אודות שכסדור גאסטר לונדון גורם שניהם רענו זוננו עליהם לשון  
 בקשה ותחנה, אבל בסדור הספרדים שלפניו, כמו בסידור די לוי שם  
 גורם רענו זוננו תרגם שם מלת רענו בטעות לומר Pastor  
 כי רוענו תרגומה כן. ולא רענו שהוא מלשון אכילה, ובסדור די סולה גורם  
 רענו זוננו כגירסת גאסטר. רק שדי סולה בתרגומו שם טעה ותרגם מלת רענו  
 our shepherd ואינה שם תואר אם נאמר רענו. ובתרגום גאסטר  
 התרגום מדויק "Feed us".

וא"י, וסת"מ, ואמשטרדם, ואשכנז, סמכו על גירסת הירושלמי,  
 והויק"ר שם ובמ"ש הב"י שם, כאשר יראה המעיין.  
 ונוראות נפלאתי על הר' שבלח"ל (בסו' קנ"ז) שכ' שאין ראוי לומר  
 רוענו זוננו בשבת. ומה שאומרים נחמנו כבר כתבתי בהערה ב' הלכה  
 צ"ד. הלא דבריו אלה הם נגד הירושלמי שהבאנו לעיל, ונגד הויק"ר שם,  
 ששם שאלו אליו ראמרין רוענו, זוננו, פרנסנו, בשבת סהו. והשיבו להם  
 טופס ברכות כך היא. ופ' שם הק"ע נוסח הברכה כך היא ואין לשנות מחול  
 לשבת שלא יתבלבל בברכתו, הרי שהתיר הירושלמי לומר רוענו זוננו.  
 וגם החסיד מוהרע"ח ריקי כס' משנת חסידים מסכת ליל שבת (פ"ה מ"ג)  
 ב' ולא יאמר רוענו זוננו לשון תפלה כבתול אלא יאמר רענו זוננו ע"כ.  
 ושניהם כ' חיפך הירושלמי, ולא נוכל לומר שנעלם הירושלמי הנזכר מהרב  
 שב"ל שהרי הוא (בסו' צ"ד) הביא הירוש' הנז' וכ' יש מוכיחין מכאן  
 שאין למעט בהרחמן שהרי טופס ברכות הוא. א"כ מאי שנא שכ' שאין  
 ראוי לומר רוענו זוננו בשבת לוא יהיה כהרחמן, וצע"ג.

ועוד קשה להשב"ל והר' משנת חסידים שאמרו שלא יאמר רוענו  
 זוננו לשון תפלה כבתול. ומה אודות פרנסנו כלכלנו הרויחנו תרוח לנו מכל  
 צדתינו ואל תצרכנו ה' אלהינו לודי מתנת בשר ודם וגו', א"כ לפי  
 דבריהם היה לנו להשמיט כל אלו התיבות, ולהר' משנת חסידים גם כן קשה  
 שלמי דבריו היה לנו למעט גם בהרחמן ופרנסנו בכבוד בנתח ולא בעקר  
 בריוח ולא בצמצום, הרחמן הוא ישלח ברכה והצלחה, יצליח את דרכינו,  
 ירפאנו רפואה שלימה, יפתח לנו את ידו הרחבה וגו' וגו'.  
 אלא ודאי שסמכינן ע"ד הירושלמי שזכרנו משום טופס ברכות ואין  
 לשנות כלל מחול לשבת. וכן עמא דבר.

(קסו) נוסחאת לונדון ואמשטרדם כגירסת אבודרהם, וסדור  
 עשויאש, ונוסח אממ"ח כגירסת הרטב"ם (בפ"ב דברכות ה"ח).

מה היא ביאור תיבת החליצנו ? (סד) בלונדון ואמשטרדם בתפלה הנזכרת לעיל גומרת עד כי אתה הוא בעל הנחמות, ובא"י וסת"מ מוסיפים עוד ואעפ"י שאכלנו ושתינו חרבן ביתך הגדול והקדוש לא שכחנו אל תשכחנו לנצח ואל תזנחנו לעד כי אל מלך גדול וקדוש אתה ותבנה ירושלם עירך במהרה בימינו, בא"י וגו'. (סד) בלונדון ואמשטרדם חותם בתפלה הנזכרת בונה ברחמיו בנין ירושלם אמן. ובא"י וסת"מ

(קסז) ביאור תיבה זו כלומר השביענו ורשננו במצותיך. והטעם שאומרים זה בשבת דגרסינן בירושלמי דשבת אמר ר' אליעזר בן יעקב הלשון הזה משמש בהרבה לשונות ושלף, ושוב, וזיון, ונית, ושלף וחלצה נעלו (דברים כ"ה י"ט) ושוב יחלצנו כי הפץ בי (תלים י"ח כ') וזיון, חלוצים תעברו (דברים ג' י"ח) ונית ועצמותיך יחליץ (ישעיה נ"ח י"א) והכי איתא בויק"ר. והטעם שע"י זכות השבת שישמרהו ישראל כראוי יהיו נגאלין ונשמטים מן הגלות ויעלו לארץ מזויונים ומזורזים בחלוצ עצמות (אבודרהם דע"ה ע"ד).

אמנם כאשר תפשתו בויק"ר (פל"ד) שם מצאתי איהו שינויים, ואלו הם: שם באבודרהם הביא המאמר בשם ר"א בן יעקב, ובמ"ר שם בשם רב טביומי. וישמוט, כמו דאת אמר חלוצים תעברו, וזיון כמו דאת אמר חלוצים תעברו ושוב כד"א חלצנו ה' מאדם רע, ונית מכאן קבעו חכמים לומר רצה והחליצנו בשבת וגו' עכ"ל המדרש, שם באבודרהם ושלף מוחלצה נעלו. כן ת"י שם בדברים ותשלוף סנדליה ומלת שלף היא ג"כ בעברית כמו שלף איש נעלו (רות ד' ז') ושם תרגם וטלע היא מלה ערבית לשון הוצאה. אבל לפי דברי המדרש הגירסא ישמוט. והביא רביה מהפסוק וחלצה נעלו ולא תורגם ישמוט, שם באבודרהם ושוב כד"א יחלצנו כי הפץ בי (תלים י"ח כ') וכן ת"י שם שזכני, ובמדרש הביא רביה מהפסוק אחר חלצנו ה' מאדם רע (שם ק"מ ב') אבל הת"י שם תרגם פצי ולא שזכני. שם באבודרהם, ונית ועצמותיך יחליץ (ישעיה נ"ח י"א) ושם לא ת"י כן. ותרגם ותהי נפשך מליא תפנוקין, ולא ונית, ובמדרש לא הביא שום פסוק על ונית כמו שהביא על האחרים.

טזה נראה כי נוסח אחר בויק"ר היה לפני אבודרהם. ואבודרהם שם ציון להירושלמי דשבת ולא מצאתי ירושלמי זה. (ועי' פסיקתא פרכ כ"ד. ילקוט תלים דק"ט וקכ"ד).

(קסה) ההוספה זו שבא"י וסת"מ לא מצאתיה בהרמב"ם ואבודרהם, ולא בהכל בו, ולא ידעתי מאין בא לנו ההוספה זו.

משמיטיים תיבת ברחמיו. בא"י המנהג לומר האמן זה בלחש, ובלונדון ואמשטרדם בקול רם. (קכט)  
 אחר ברכה הנזכרת לעיל, מברך ברכת הטוב והמטיב, אבל באסמ"ת קודם ברכת הטוב והמטיב אומר בחיינו ובחיי כל קהל בית ישראל תבנה עיר ציון ברנה ותכון עבודת הקודש בירושלם וארמון על משפטו ישב בקרוב כבראשונה, ע"כ. (קע)  
 בלונדון, בברכת הטוב והמטיב עד וכל טוב, וכן היא הנוסחא בסדורי אסמ"ת. אבל באמשטרדם מוסיף אחר וכל טוב, ומכל טוב אל יחסרנו תמיד. ובסדר עטייאש, כנוסח לונדון ואסמ"ת.  
 הרחמן הוא יפרנסנו בכבוד עד ולא בצער. וכן גורסים בא"י וסת"מ. ובאמשטרדם מוסיף עוד, ברוח ולא בצמצום.

(קכט) באבודרהם (דע"ו ע"ד ודע"ו ע"א) חותם מנחם עמו ישראל בבנין ירושלים, ועי' להרב בית מנוחה (דק"ג) כ' שאין לוטר ברחמיו בשם הב"י והנכ"י והמתכ"ד ע"ב, ובסדר מועדי ה' (ירושלם 5604) כתוב לומר ברחמיו. ובסדר עטייאש חותם כנוסח אבודרהם.

מעם שעונין אמן אחר ברכה זו, כדי להבדיל בין הברכות הראשונות שהם דאורייתא, לברכת הטוב והמטיב שחקנוה חכמים (אבודרהם דע"ו ע"א וחפור והש"ע סי' קפ"ח ס"א שם). ולפי מעם זה למה נהגו בא"י לומר אמן זה בלחש? משום ששנינו (ברכות מ"ה:) העונה אמן אחר ברכותיו הרי זה משוכח. ותניא אידך הרי זה מגונה, לא קשיא הא כבונה ירושלם, הא בשאר ברכות. אביו עני ליה בקלא כי היכי דלשמעו פועלים וליקמו החשוב והמטיב לאו דאורייתא. רב אשי עני ליה בלחשה כי היכי דלא נוללו בחשוב והמטיב ע"כ. א"כ מנהג א"י וסת"מ ס"ל כ"א.

(קע) השורות האלו הנוספות בסדר א"י וסת"מ מובאות בסדר מועדי ה' לאומרים, ובסדר בית מנוחה הן במאמר מוסגר. וזמעיין יתמת חסות איך נכנסו שורות אלה, או תפלה זו, בין שתי הברכות. ומכיון שכבר אמר אמן אחר ברכת בונה ברחמיו בנין ירושלים, איך הולך ואומר בחיינו ובחיי כל קהל וגו'. ואולי יתכן לומר כי תפלה זו מבארת כונת האמן, ועכ"ז לא מצאנו כן בתפילות אחרות, ותמיד האמן מפסיק במה שבא לאחריו. ואולי משום מעם זה לא נהגו בלונדון ואמשטרדם לאומרה, ובפרט כי לא מצאו מוזכרות בספרי הראשונים.

בלונדון ואמשטרדם ישלח ברכה והצלחה  
 ובאסמ"ת מוסיפין רוחה אחר ברכה. מעשי ידינו  
 ביוזר אחר השין (לשון רבים), ובא"י וסת"מ בהא אחר  
 השין. יוליבנו קוממיות. ובאסמ"ת יוליבנו מהרה  
 קוממיות. רפואה שלימה. ובאסמ"ת ואמשטרדם  
 מוסיפין רפואת הנפש ורפואת הגוף, (שלדעת הפלוסופים  
 גם הנפש ררושה רפואה).

בלונדון אינו מזכיר הרחמן הוא לר"ח יחדש  
 עלינו את החדש הזה לטובה ולברכה, כמנהג א"י  
 וסת"מ ואמשטרדם.

בלונדון ברכת האורה אחר ימלא משאלות  
 לבנו לטובה. ובאמשטרדם, אחר יפתח לנו את ידו  
 הרחבה.

בלונדון ואמשטרדם בשבת אומרים הרחמן  
 הוא ינחילנו עולם שכולו טוב, ובא"י וסת"מ עולם  
 שכולו שבת. (קעא)

באמשטרדם נוהגים לומר בר"ה יכתבנו בספר  
 חיים טובים, ובלונדון יחדש עלינו את השנה הזאת  
 לטובה ולברכה.

בלונדון ימלא משאלות לבנו לטובה. ובאמש'  
 מוסיפין ולברכה. ובאסמ"ת אין אומרים אותו  
 כלל.

ישע תורתו ואהבתו בלבנו לבלתי נחטא,  
 ובאסמ"ת מוסיפין אחר בלבנו, ותהיה יראתו על  
 פנינו.

(קעא) נוסח א"י וסת"מ שאומרים הרחמן הוא ינחילנו עולם שכולו  
 שבת. כן מצאתי במבילתא פ' כי תשא עה"פ כי אני ה' מקדשכם לעומ"ב  
 כגון קדושת שבת שהיא מעין העוה"ב וכן הוא אומר סזסור שיר ליום  
 השבת ליום שכולו שבת, (ועי' ברכות ג"ז:).  
 והמנהג באשכנז לומר הרחמן הוא ינחילנו יום שכולו טוב.

בלונדון ואמשטרדם, בהרחמן הוא יברך את השולחן הזה, אחר וכל צמא ממנו ישתה. אינם אומרים, „ואל יחסר ממנו כל טוב לעד ולעולמי עולמים אמן“. כמנהג א"י וסת"מ.

הרחמן יברך את הבעה"ב הזה, אחר הוא ובניו וכל אשר לו אינם מוסיפים „בבנים שלא ימותו (נ"א בבנים שיחיו) ובנכסים שלא יתמו (נ"א בנכסים שירבו) ברך ה' חילו ופועל ידיו תרצה ויהיו נכסיו מוצלחים וקרובים לעיר ולא ישלום שטן במעשה ידיו ואל יזדקק לפני שום דבר חטא והרהור עון מעתה ועד עולם" כנוסח א"י וסת"מ, ונוסח אמשטרדם קרובה לזו שבאסמ"ת. (קעב)

בסדר לונדון לא כתוב אם שכח בהנוכה או פורים לומר על הנסים שאומר הרחמן הוא יעשה לנו נסים כמו שעשה לאבותינו וגו', וכן אם שכח לומר רצה והחליצנו ונזכר קודם ברכת אבינו מלכנו מוסיף אחר ברכת בונה ברחמיו בא"י אמ"ה שנתן שבתות למנוחה וגו' וחותם בא"י מקדש השבת, ואם הוא ר"ח אומר ברוך שנתן ר"ח לעמו ישראל לזכרון, ואם שכח להזכיר יו"ט בא"י אמ"ה אשר נתן י"ט לעמו ישראל וגו', וכן אם שכח להזכיר שבת ור"ת, או שבת ויו"ט שאומר בא"י אמ"ה שנתן שבתות למנוחה לעמו ישראל באהבה לאות ולברית וגו' כמו שכן מסודר בסדר אמשטרדם וזה הוא לתועלת גדולה להבעלי בתים ואולי גם לת"ח לדעת מה לעשות אם

(קעב) ברכת האורח להבעה"ב הוזכרה בגמ' (ברכות ס"ו.) קרובה לנוסח א"י וסת"מ, ולסדרנו מתחייבת את שנאמר ואכלת ושבעת וברכת את ה' אלהיך את לרבות בעה"ב (המנהיג סי' ע"ז בשם התוספתא).

שכח אחד מאלו. ולא ידעתי למה השמיטום בסדר  
לונדון. (קעג)

טעם שאומרים הוא הטיב, הוא מטיב, הוא  
יטיב, הוא גומלנו, גמלנו, יגמלנו. (קעד)

בלונדון, וא"י, וסת"מ, ואשכנז, אומרים מגדול  
בשבת ויו"ט ור"ח, ובחול מגדיל. (והסימן הוא ביום  
שאמרין בו מוסף אומרים מגדול). אבל באמשטרדם תמיד  
אומרים מגדול אפילו בחול. (קעה)

(קעג) עיון לר' דוד אבודרהם שם מה שהאריך בנוסח אלו הברכות.  
ועי' מור"ם באור"ח (כסו' קפ"ז ס"ד) אודות אם שכח ומרן לומר על הנסים  
שם (סו' קפ"ח. ובסו' תרפ"ב ס"א).  
(קעד) בענין י' מלך ה' מלך ה' ימלוך לע"ו (מנהיג דכ"ר אות  
פ"ו).

(קעה) מנהג זה שנהגו בכל תפוצות ישראל לומר מגדול ישועות  
מלכו בשבת ויו"ט ור"ח, ובחול מגדיל, למדותו מאבודרהם, שו"א היה הראש  
והראשון שהזכיר מנהג זה. וז"ל קבלתי מרבותי כי בשבת יש לומר מגדול  
ישועות בואו (אמ"ה פסוק הוא בשמואל ב' כ"ב ג"א ושם הכתיב מגדיל  
וקרי מגדול). ובחול מגדיל ביו"ד (אמ"ה פסוק הוא בתהלים י"ז ג"א והקרי  
מגדיל והכתיב מגדל) וז"ל הטעם מפני שהשבת הוא מלך גדול כנגד התולם,  
ומגדול הוא מלא בואו, וחולם הוא מלך גדול, ומגדיל הוא חסר יוד,  
ותיריק בלא יוד הוא מלך קטן. ועוד מגדיל הוא בתהלים ועדיין לא היה  
דוד מלך, ומגדול הוא בנביאים וכבר היה מלך עכ"ל.

ויש להעיר בדברי אבודרהם, אתיא ראשונה כי בניסח הברהמ"ז  
אשר בסדר הרמב"ם תמצא לומר רק מגדול ולא כ' שם לומר מגדיל בחול.  
ואילו היה ידוע להרמב"ם קבלה זו בודאי היה מזכירה. שנית במה שכתב  
שמגדול הוא מלא ואו בשמואל שם הוא ביו"ד וקרי בואו. ועוד לפי הטעם  
השני שכ' שמגדיל בתהלים עדין לא היה דוד מלך, ומגדול הוא בנביאים  
וכבר היה מלך, אם קבלה כידו נקבל, אבל לפי פירוש רש"י בשמואל ותהלים  
שם כ' שכל המזמור כתב אותו דוד כשהזקין וכבר עברו עליו כל צרותיו  
וגיצל מהם ע"כ (רק החקירה תמצא מקום לנוח למה בשמואל תמצא שינויים  
רבים וחילופים בתאיבות ואותיות מנו שבתהלים עי' לר' אברבנאל שם  
בשמואל מה שפי')

הרי שמדברי רש"י משמע, כי השני מזמורים חבוים בסוף ימיו  
בחיותו מלך, וראיה לפי רש"י שבשניהם כתוב מלכו ומשיתו, ואיך יתכן  
שישבת ה' המגדיל ישועות מלכו ועושה חסד למשוחו אם עדיין לא היה  
לא מלך ולא משית.

ויפה כ' בס' אוצר דינים ומנהגים דף 61 שכ' שהוא טעות המעתיק

**בלונדון ואמשטרדם אומרים אחר י' יברך את עמו בשלום, הפסוק כי השביע נפש שוקקה ונפש רעבה מלא טוב (תלים ק"ז ט') הודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו. (שם קל"ו א.) ובא"י וסת"מ אין נוהגין לומר פסוקים אלו. וחותרם בה' יברך את עמו בשלום. (קעו)**

שחכנים בפנים הגהה בגליון שכתב איזה סופר בש"כ מגדול רצה לומר בשמואל ב' הקרי מגדול, וחשב המעתיק כי בשבת אומרים מגדול, ולא רצה לחלוק בין שבת ויו"ט, ואח"כ הוסיפו גם ראש חדש עפ"י הרמז חדש ושנת קרא מקרא ע"כ עם שר"ד אבודרהם לא הזכיר ר"ת ויו"ט אלא שבת, (ועי' בילקוט שמואל רמז קס"ד בשם מרש שוח"ט).

והכנה"ג בסו' קפ"ט בהג"ה ט"ו ומג"א שם, הביאו דברי אבודרהם הנזכרים, וסיום הכנה"ג שלפי דברי אבודרהם אין לומר מגדול כי אם בשבת ויו"ט, אבל בר"ח אומרים מגדיל, אבל מנהגנו לומר מגדול אפילו בר"ח עי"ש.

הנלמד מכל מה שכתבתי, שמנהג אמשטרדם, שנהגו שלא להשתמש בהשתי נוסחאות כי אם רק במגדול בכל ימי השנה יש להם ע"מ שיסמכו, וכמעט קהלת אמשטרדם היא היחידה במינה בענין זה שאינה נוהגת בזה ככל קהלות ישראל.

(קעו) כסדר עטיואש, ולוי, ודי-סולה אינו מזכיר שם הפסוקים הנזכרים שנהגו לונדון ואמשטרדם לומר אחר ה' יברך את עמו בשלום. ובאבודר' מצאתי שם (דע"ו ע"ב) שכ' ז"ל, עושה שלום במרומיו וגו' גדול השלום שאין חותרם כל החפלות אלא שלום כמו שאמרנו בפו' הקדיש, ואומר פסוק כפירים רשו ורעבו וגו', ואומר הודו לה' וגו', הודו לאל השמים וגו'. שאנו מודים לו על שהטריפונו לחם חקנו ואו' ברוך הגבר אשר יבטח בה' וגו' ואומר ה' עוז לעמו יתן וגו' עכ"ל.

משמע מדברי אבודרהם שמנהג ספרד היה לומר עושה שלום במרומיו. זה שאין כן מנהגם היום, רק לפעמים שמעתי מאיזה חזנים שבפח שנהגו לומר עושה שלום בעל פה, עם שאינו כחוב בסדורי לונדון ואמשטרדם.

ועוד למדנו מדברי אבודרהם שהיו רגילין לומר הפסוק הא' והאחרון של מזמור (קל"ו), אבל לא הזכיר לומר הפסוק כי השביע נפש שוקקה וגו'.

ומצאתי באיזה סדורי א"י וסת"מ שחותרין בעושה שלום במרומיו וגו', ואינו מזכיר כי השביע נפש שוקקה ולא הודו לה' כי טוב כל"ה. ובסדר אחר מצאתי שאומר אחר כי ל"ה השמים שמים לה' והארץ נתן לבני אדם (שם קט"ו ט"ז).

טעם הזימון בברהמ"ז, ולמה הזימון בג' ולא בשנים. (קעז)

## ברכת על המחיה, לעזי וזמרת יה.

בלזנרון נוהגים לומר בברכה זאת שרצית והנחלת לאבותינו, ובברכת היין, והפירות אומרים שרצית והנחלת לעמך ישראל. אבל בארץ ישראל, אמשטרדם, ואשכנז, וסת"מ בשלשתן אומרים שרצית והנחלת לאבותינו. (קעה)

(קעז) טעם הזימון משום שנאמר ונרוממת שמו יחדיו. ולפי שהוא שבת וגדולה להשי"ת מזמנין ומתריין זה עם זה ומתועדין יחד להודות לו ולשבתו, וזימון הוא הזמנה לברכת המזון. וסדר הזימון מוכא במתני' ברכות (מ"ה:): ויסוד הזימון וברכתו מיוסד עפ"י האגדה שא"א ע"ה כשהיה מקבל האורחים או העוברים ושבים ונתן להם לחם לאכיל ולשתות אחר שאכלו ושתו אמר להם ברכו, אמרו לו מה נאמר, אמר להם ברוך אל עולם שאכלנו משלו (סוטה י', ב"ר פמ"ג).

ומעם הזימון שצריך שלשה ולא שנים, כתוב בזוהר פ' ויצא (דק"ט.) וז"ל כמה דכתיב הכו גודל לאלקיכו אמ"ל אילו הוינא תלתא יאות הוא דהד ויטא ותרין יתיבי ליה, אמר ליה הני מלי בברכאן בגין דאדבר חד שטא דקב"ה נתרין יתיבו ליה הה"ד כי שם ה' אקרא הכו גודל לאלקיכו, כי שם ה' אקרא דא חד דמברך, הכו גודל דא תרין אתרנין, אבל באוריותא אפילו תרי יתיבי רבו ותקפא דשכחא דאוריותא לקב"ה אמר ליה ר' חזקיה לגבי ברכאן אטאי תלת אמר הא אוקטוה דאתמר חד לברכא, ותרין לאתבא בגין דיסלק שכחא דקוב"ה ברוא דתלתא חד דמברך וחד דאודי וחד הוא קיומא דברכאן וברוא עילאה כדקא יאות ברזא דתלת כסא דאוקטות ע"כ (תיי אברהם אות קנ"ז וקנ"ח).

וא"ת מאין בא להזוהר לומר הכו גודל דא תרין אתרנין אולי הם יותר מב', וי"ל כבר אמרו בירושלמי בפ"ב דיוכא (ה"ד) אמר ימים ואמר רבים מה ימים מיעוט שניים אף רבים מיעוט רבים עכ"ל. הרי למדנו שמיעוט הרבים הם שניים וכן כאן הכו הם שניים.

(קעה) נוסחאת א"י וסת"מ ואמשטרדם ואשכנז שבשלשתן מורסים והנחלת לאבותינו, משום שכן אנו אומרים בברהמ"ז נודה לך ה' אלהינו על שהנחלת לאבותנו. וכן הגירסא בברכות (ס"ד.) רק אינו מזכיר שם שרצית, והרמב"ם (פ"ג דברכות תי"ג) גורס שרצית ושהנחלת לאבותינו. אבל בפ"י המחני' שם בברכות, השמיט תיבות אלו, וגורס שנתת לנו ה' אלהינו, והמור (בסו"ר"ח) גורס והנחלת לאבותינו, וכן גורס אבודרהם

בלונדון, אין אומרים לאכול מפריה, ולשבוע  
מטובה, ובברכת היין והפירות אומרים אותן. אבל  
בא"י א"א אותן כלל. ובאמשטרדם וסת"מ זאשכנז  
אומרים כן בשלשתן. (קעט)

בלונדון, אחר והר ציון משכן כבודך אינו אומר  
ועל מזבחך, ועל היכלך, אבל בברכת היין והפירות  
מוזכרות תיבות אלו. ובא"י וסת"מ ואמשטרדם  
אומרים כן בשלשתן. (קפ)

(רע"ג ע"א). ולטה בלונדון נהגי להאריך בברכת היין והפירות, ולקצר  
בברכת המחיה, והלא הרמב"ם (פ"ח דברכות ח"ד) כ' ברכה אחת שהיא  
מעין שלש של חמשת המינין, של פירות, ושל יין, היא של מיני דגן, אלא  
שעל הפירות אומר על העץ ועל פרי העץ וגו' ע"כ. ובן שמע שם בברכות,  
ובסדורי אמשטרדם וא"י וסת"מ ברכה אחת מעין שלש לשלשתם, אלא  
שמשנתה ההתחלה והחתימה לפי הענין. ובסדור ר"ע גאון (דק"י:) שנתת  
לעמך ישראל באהבה.

(קעט) טעם שנא"ו נהגו שלא לומר כלל לאכול מפריה ולשכנז  
מטובה מצאתי לאבודרהם (ה' ברכות שער ב') שכ' בשם ס' המצות שאין  
לומר כן, משום שאין לחסוד את הארץ בעבור פריה וטובה, אלא לקיים  
מצות התלויה בה עכ"ל ואני העבד אומר כי דבריו אלו מכוונים לס"ש  
בסוטה (י"ד). מפני מה נתאווה מרע"ה ליכנס לארץ ישראל, וכי לאכול  
מפריה או לשבוע מטובה הוא צריך, אלא כך אמר משה הרבה מצות נצטוו  
ישראל על ידי ואין מחקיימות אלא בארץ, אכנס אני כדי שיתקיימו כולן  
על ידי עכ"ל. (ועי' סור וב"י סו' ר"ח ס"ש בזה).

אמנם טעמו של הר' בעל ס' המצות אינו מובן. (א) כי בנמ' שם  
בברכות גורסין לאכול מפריה ולשבוע מטובה, והרמב"ם ע"ז בשם' ח"ד  
שם פ"ג דברכות השמיטת, אבל בפיו המתנו' שם בברכות (מ"ד). הזכירם  
פעמים, שנתת לנו ה' אלהינו לאכול מפריה ולשבוע מטובה וגו' והעלנו  
לתוכה בשמחה ונאכל מפריה ונשבוע מטובה, וכן גרס אבודרהם, והשכ"ל,  
ורש"י בסדרו (אות ק"ו) והאהל מועד ירודני (בברכת הפירות דרך ד'  
נתיב יו"ד). וכן גורס הסור שם. והכל בו, ובה"ג. (ב) במת שכתב שאין  
לחסוד את הארץ וגו', הלא התורה עצמה לסדתנו לחסוד את הארץ,  
כמו שכתוב כי ה' אלהיך מביאך אל ארץ טובה, ארץ נתלי מים,  
ארץ חמה ושעורה וגפן ותאנה ורמון, ארץ זית שמן ודבש, ונאמר שם ואכלת  
ושבעת וברכת את ה' אלהיך (דברים ת', ז' ח' פ' י'). וכן מצינו כששלח  
משה המרגלים לתור את הארץ אמר להם וראיתם את הארץ מה היא, ואת  
הארץ השמנה היא אם רזה וגו' (במדבר י"ד). ובברה"מ? אומרים ארץ  
חמה שעל ידי שהיא זבת תלב ודבש היא ארץ חמה (כל בו). ובסדור ר"ע  
גאון שם הגירסא לאכול מפריה ולשבוע מטובה.

(קפ) נוסח לונדון כנוסח אבודרהם ונוסח א"י וסת"מ ואמשטרדם

בלונדון, אחר והעלנו לתוכה, אומר כי אתה טוב ומטיב לכל. אבל בברכת היין והפירות מוסיף „ושמחנו בה, ונשבע מטובה, ונברכך עליה בקדושה ובטהרה, כי אתה טוב.“ אבל בא”י, וסת”מ, ואמשטרדם, אומרים הוספה זו בשלשתן, רק שבא”י במקום לומר ושמחנו בה, אומרים ושמחנו בבנינה. וא”א ונשבע מטובה. (קפא)

בלונדון, וא”י, וסת”מ, והעלנו לתוכה. ובאמשטרדם מוסיפין במהרה. (קפב)

קרובה לנוסת הגמ”שם בברכות הגורם ועל מקדשך ועל מזבחך, ורש”י בסדרו שם גורם ועל עירך ועל נחלתך ועל היכלך ועל מזבחך והא”ז (ה) ברכות סו’ קפ”א) גורם ועל היכלך ועל מזבחך ועל מקדשך. ובעל הג”ג ועל היכלך ועל מקדשך. ור”ע גאון בסדרו גורם רחם על עמך, ועל עירך, ועל היכלך.

(קפא) לא ידעתי למה בלונדון נוהגים להוסיף הוספה זו רק בברכת היין והפירות ולא בברכת המצות ג”כ. שם בברכות הגירסא ושמחנו בה כי אתה טוב וגו’ (אבל בדקדוקי סופרים שם בברכות ככ”י תמצא נוסח ברכה זו בזה הלשון. אמר ליה על ה’ מינין הוא אומר על המצות ועל הכלכלה, ועל ז’ המינין הוא אומר על העץ ועל פרי העץ ועל השדה ועל תגובת השדה ועל ארץ המדה טובה ורחכה שנתת לנו ה’ אלהינו לאכול מפריה ולשבוע מטובה רחם ה’ אלהינו עלינו ועל עירך ועל עמך ועל נחלתך ותבנה ירושלם עירך במהרה בימינו והעלנו בתוכה ושמחנו בה ונאכל מפריה ונשבע מטובה ונברכך עליה בקדושה ובטהרה כי אתה טוב ומטיב לכל וגו’). ובאבודרהם שם גורם רק ושמחנו והרמב”ם בה’ ברכות סג. ושמחנו בבנינת (בנוסת א”י) ונוסת לונדון ואמשטרדם שגורסים ושמחנו בה. כן גורם המנהיג בה’ סעודה (אות ט”ז) אבל אינו גורם ונשבע מטובה, ואחר שמחנו בה אומר ונברכך אלהים היום.

מה שבא”י ואמשטרדם מוסיפין ונברכך עליה בקדושה ובטהרה, הוספה זו אינה מוזכרת בברכות שם, אבל בתלמוד כ”י שהוא בדקדוקי סופרים תמצא אותה מוזכרת שם. והרמב”ם גורס כן. וכן הרב אהל מועד שם, והב”י שם (סו’ ר”ח) איתו ליה בשם הרי”ף וכ’ שכן נוסחאת הרמב”ם והסמ”ג, אבל הסוד שם השמיט תיבות אלו וכן אבודרהם. וכמוכן שבא”י ואמשטרדם סמכו לומר כן גם בברכת על המצות שסמכו על גירסת הרי”ף. והרמב”ם, והסמ”ג, ובפרט שכבר הוזכרה ג”כ בגמ’ ברכות כתי’ כמס”ל. (קפב) נוסחאת אמשטרדם שמוסיפין במהרה לא מצאתיה בספרי הראשונים. ומפני זה לא נהגו בלונדון וא”י וסת”מ לאומרה.

בלונדון ואמשטרדם, חותמים אחר כי אתה טוב ומטיב, בא"י על הארץ ועל המחיה ועל הכלכלה. אבל בא"י אחר-כי אתה טוב ומטיב מוסיפין ונודה לך על הארץ ועל מחיתתה ועל כלכלתה. וחותם בא"י על הארץ ועל מחייתתה. (ספג)

(ספג) גירסת לונדון ואמשטרדם קרוב לנוסח הגמ' שם בברכות. ובגמ' שם חותם רק על הארץ ועל המחיה, ולא על הכלכלה כמנהגנו. ואבודרהם שם, חותם על הארץ ועל המחיה ועל הכלכלה, ובמקום לומר כי אתה טוב ומטיב לכל, גורס שם כי אל טוב ומטיב אתה (כמו שאומרים בברכת השנים), אמנם הרמב"ם בפ"ג דברכות, ובפני' המתני' שם השמיים לגמרי הביטוי הוח כי אל טוב ומטיב אתה, וצריך להיות כי נסמך על הי"א שהובא בס' הי"ד שם (בפ"ח דברכות הי"ד) שכ' וז"ל ויש מי שמוסיף בברכה שמעין שלש קודם חתימה, כי אל טוב ומטיב וגו' שהוא מעין ברכה רביעית, וי"א שלא תיקנו ברכה רביעית אלא בברחמ"ז ע"כ (עי' אבודרהם שם שהביא שתי הסברות אלו) ואנו תמה כי איך הרמב"ם סמך על הי"א בתרא והשמיים כי אל טוב ומטיב מברכה זו, אחר שהזכירה שם בברכות בדפוס, וגם בכ"י (רקדוקי סופרים שם בברכות) ונתבונן מאין לו להי"א שלא תקנו ברכה זו אלא בברחמ"ז, ומאי שנא ברחמ"ז מברכת המחיה, וגם על ר' יונה הוב"ד בכ"ם שם בפ"ח (סח' ברכות הי"ד) ואעפ"י שיש בה מעין ברכה רביעית לא אמרו מעין ד', לפי שלא הזכירו אלא ג' של תורה, הלא הזכירו שם בברכות בדפוס ובכ"י ארבעתן. וא"ת משום שנושאים שם מעין שלש, זה אינו שאעפ"י שהן מעין ארבע אין קורין אלא מעין ג' כמו שאנו רגילין לקרות העמידה הפי' י"ח והם באמה י"ט. וכן תמצא שכן כתב הסנהיג בה' סעודה (אות י"ו) ומה שאנו קורין מעין שלש זה הוא קודם שתקנו הסוב והמטיב, אבל לאחר שתקנו הסוב והמטיב תקנו כמו כן ברכה אחת מעין ארבע בסוף והעלנו לתוכה ושמתנו בה ונברכך אלהים חיים כי אל טוב ומטיב אתה וגו' עי"ש, והמור שם כ' כן בשם הרמב"ם, ואחר שהביא סברת הי"א ב' וסויה ישנו בכל הגוספאות, וקורין אותה מעין ג' אעפ"י שתיקנו מעין ד'. וב' שם הב"י ונתנו העולם לאיכרו ע"כ, וכן גורס הרי"ף כי אל טוב ומטיב אתה עי"ש, וכן הוא תגירסא בסדור רש"י (סי' ק"ו) והובאה בפרס (סי' ע"ו) ובמהזור וישרי (סי' ע') ובס' הסרדיס, ובסדור ר"ע גאון שם.

באופן מה שתמיה לי כי לא אחד מספרשי הרמב"ם השיגו כזה כי סברת הי"א בתרא היא נגד דעת הגמרא שם בברכות, ואיך הרמב"ם סמך עליו, ולא סמך על גירסת הגמ', וגירסת הרי"ף ויתר הראשונים ז"ל.

וידוע תוא כי ברכה על המחיה ועל הכלכלה נתקנה מעין ברכת חזן. ועל ארץ המדה, מעין ברכת הארץ. והם ה' עלינו, מעין ברכת בונה ירושלים. כי אל טוב ומטיב אתה, מעין ברכת השוב והמטיב, וכ' אבודרהם שם די"א

שאינן לומר בו אל טוב ומטיב אתה בברכה של ה' המיונין, ולא בברכת הפירות שהוא על העץ ועל פרי העץ, אלא בברכת היוין בלבו שהוא על הגפן ועל פרי הגפן שהטיב והמטיב על היוין נתקן מתחילתו, כמו שאכתוב לקמן. ואין חילוק בין הובא דאיכא כוס להיכא דליכא כוס. אלא מיהו כבר יהגו לאומרו בכל ברכה מעין שלש מפני שהוא ברכת סעודה ואין לשנות מן המנהג.

מעם שבא"י תחתמים כן, ונודה לך על הארץ ועל מחייתה על כלכלתה בא"י על הארץ ועל מחייתה, כן היא הנוסחא בטור ס' ר"ח בשם ס' המצות והרא"ש לא היה אומר ונודה לך וטעמו של הרא"ש עי' שם בב"י והב"ח. וכן מצאתי בס' אהל מועד למוהר"ש ירודני (הכרפס בירושלם 5646 ע"י מרן אבא ז"ל) דרך ד' בברכת הפירות (גתיב יוד), כי אל טוב ומטיב אתה ונודה לך על הארץ ועל המחיה, בא"י על הארץ ועל המחיה ע"כ, ושם בפירוש ירועות האהל (אות י"ב) כ' הגאון מר זקני ר' שלום משה חי גאון ז"ל, וז"ל גם נוסח זה ליתנהו בטור ס' ר"ח, והב"י כ' שבס' המצות כ' שיש לומר ונודה לך אחר כי אתה ה' טוב כרו שיהיה מעין תחימה סמוך לתחימה ע"ש וכן אנו נוהגים, ושם באות (י"ג) ד"ה ועל המחיה, מנהגנו בארץ הצבי ת"ו לתתום על הארץ ועל מחייתה בין על מיני מזונות לבר, ובין בכללות עם פירות או יין שאנו אומרים עי' הארץ ועל מחייתה, או ועל פרי גפנה, וכ"כ הלק"ט בח"ב (ס' נ"ה) שמנהגנו שמסוימים על הארץ ועל מחייתה, והאם שהרב ז"ל גשא ונתן בזה ולדעתי היה ראוי לומר על המחיה, מ"מ כתב שאין לשנות מנהג הראשונים. ועי' להרב חיד"א ז"ל בברכ"י אות י"ד כ' שנמצא כתוב בס' כפתור ופרח (דל"ו) (ותמצאהו ריש פרק עשירי) שהותמים על מחייתה כמו בברכת הפירות ע"ש וסובן הרבר שט"ש בשאלת הלק"ט שם שמסוימים על הארץ ועל מחייתה (ועל כלכלתה) שכתוב בה על הכלכלה בשני חצאי לבנה הוא ודאי תוספת שאינו מן העיקר והעביר עליו קולטום המחבר בשני חצאי לבנה יגו.

איברא דחזינא להטור ז"ל גרום בכ' על המחיה ועל הכלכלה, וכן העתיק הלבוש וכן תפסו כדבריהם המג"א והבאה"ט. וכ"כ האור חדש והר"ב"ד (ס' פ"ט) וגו' אשר בלו ספק כי המה לא חששו לכאוי דקו"ל אין תותמין בשתיים, כי לא השבו נוסח זה חותם בשתיים שהארץ היא מוציאה מחיה וכלכלה וכמ"ש הלבוש, ותגראה נמי המה בחרו ליותר טוב לחתום בנוסח זה כרו שתהיה התחימה בברכה, מעין הפתיחה שאנו פותחים על המחיה ועל הכלכלה, ולכן נפתקו בישוב הנו"ל דלא חשיב חותם בב' שהארץ מוציאה את שתיהן, והחתמו על המחיה ועל הכלכלה.

אכן רואה אני לע"ד שהנוסח שלנו בארץ הצבי מנופה הוא ביי"ג נפה ומסדרי הנוסח המה ראו דעת גדולי הפוסקים הרי"ף והרא"ש והר"ם ובה"ג ומוהר"ם ריקאנטי ומרן מכלליהו זצ"ל אית להו שלא לסיים בשתיים אלא על המחיה ועל הכלכלה וגו' הגם שו"ל שאין זה חשיב חותם בכ' על כל פנים הוא כחותם בשתיים, כמ"ש הר"ג גו"ר בקונטרס גן המלך (ס' קמ"ת) עי"ש וכדי לצאת י"ח המעם השני הנוכר לעיל שיהא התחימה מעין הפתיחה המה תקנו לנו לומר בחתימה סמוך לתחימה, ונודה לך על הארץ ועל מחייתה

אין מנהגם בלונדון להזכיר בברכה זו מעין המאורע. בשבת, לומר ונחמנו ביום השבת הזה. ובר"ח, וזכרנו ביום ר"ח הזה וגו'. וכן ל"ט, רק נוהגים כן לומר בברכת חיים. אבל מנהג א"י, וסת"מ, ואמשטרדם, ואשכנז, נוהגים להזכיר מעין המאורע בכל השלשה. על הגפן, על העץ, ועל המחיה.

ומה טעם שלא תיקנו לנו קרמונינו ז"ל להזכיר בברכה זו. מעין המאורע. לחנוכה, ופורים, כמו שמזכירין בברכת המזון. (קפד)

ועל כלכלתה, והרי הוי מעין הפתיחה וסדרו לחתום ברוך אתה ה' על הארץ ועל מחיתה לכד כדעת כל הני רבוואתא וגו' עי"ש.

ולפי דבריו אלו למדנו בטעם למנהג א"י שאומרים ונידה לך על הארץ ועל מחיתה ועל כלכלתה, וחותרם בא"י על הארץ ועל מחיתה.

(קפד) מקור למנהג ישראל להזכיר גם בשלשה ברכות אלו מעין המאורע הוא פתוח בירושלמי פ' כיצד מברכין (סוף הלכה א') ובסעודת נסמן באבודרהם בפ' אין עומדין, וז"ל הירושלמי, מהו להזכיר בה מעין המאורע אמר ר' אבא בר זימנא, ר' זעירא היה מזכיר בה מעין המאורע, אמר ר' ירמיה הואיל והש לה ר' זעירא צריכין אנו מיחוש עכ"ל, והרב פ"ט שם ד"ה מעין המאורע שבת, וי"ט, ור"ח, אבל בהרמב"ם סוף (פ"ג דברכות) לא נקט בלשוננו ר"ח רק שבת ויו"ט שאומר מעין קדושת היום כדרך שמוכיר בברכה זו, וכן נקטו חתו' (בברכות דמ"ד.) ד"ה ועל העץ בשם ס' המיטוני שמצריך להזכיר בה מעין המאורע בשבת וי"ט, אבל הסוד והש"ע (סי' ר"ח) נקטו בלשונם שבת, י"ט, ור"ח, וכן כ' אבודרהם שם.

ואני תמה לכל אלו הראשונים שסמכו דבריהם על הירושלמי. הלא בירושלמי באו דבריהם בסתם, ואולי שכונתם במה שאמרו היה מזכיר בה מעין המאורע היינו על כל המאורעות שבת, י"ט, ר"ח, וגם חנוכה, ופורים, כמו שתקנו לנו קרמונינו בברכה זו, ומאי שנא ברכת מעין שלש לברכה זו ואם נאמר כי הסוד ומרן סמכו על הרמב"ם, וחמיטוני, והתו', הלא לא עלה על דל שפתותיהם ר"ח כי אם שבת וי"ט, באופן שלא יכולתי לכוון אמרם בזה, והנחתו הדבר לפני המעיין.

ועי' להכ"מ שם שם שכן דעת ר' יונה והר' מנחם, וכ' שריבנו משולם לא היה מזכירו. וכ' הר' מנחם דאפשר דדוקא בימי רבותינו שהיו קובעין על חיים, אבל אנו שאין אנו קובעין לא מדברין. ואין זה כדאי לבטל דברי הירושלמי עכ"ל. אבל תכ"מ לא הביא שגם התוספות שם בברכות ס"ל כר' משולם וז"ל, ומיהו לא נהגו העולם כן. ויכול להיות שמזכירין ענין המאורע היינו דוקא בימותם שהיו רגילין לקבוע איין ואפירי, אבל

בלונדון נהגו לומר בשבת קודם ברהמ"ז מזמור  
 בשוב ה' (תהלים קכ"ו). ובא"י וסת"מ, ואמשטרדם,  
 במקום מזמור זה אומרים לקומי פסוקים אלו. תהלת  
 ה' (תהלים קמ"ה כ"א) ואנחנו נברך יה (שם קט"ו י"ח)  
 אברכה את ה' (שם ל"ד ב') סוף דבר הכל נשמע (קהלת  
 י"ב י"ג) וידבר אלי זה השולחן (יחזקאל מ"א כ"ב). ומנהג

האידיא לא קבעי ע"כ וכן ס"ל להסמ"ג והרשב"א והראב"ד. אבל ר' יונת  
 והרא"ש כ' סתם כדברי הירושלמי. וכ"כ הרוקח והחשב"ץ בשם מוהר"ם  
 שעכשיו נהגו העולם לאומרו עפ"י היראת הש"ע, (עו"ב ב"ו זב"ח שם).

ומעתה אם נאמר שהספרדים שבלונדון ס"ל כס' הנה' ור' משולם  
 והסמ"ג והרשב"א שלא להזכיר כלל בברכה זו מעין המאורע, מדוע יזכירו  
 בברכת היין ואפירות שבת ו"ט, ור"ח. או היה להם להזכיר מעין המאורע  
 בשלשתן. אבל למנהג א"י, וסת"מ, ואשכנז, שמנהג להזכיר בהולן מעין  
 המאורע סמכו על להקת הפוסקים שזכרנו.

ומעם שלא נהגנו להזכיר מעין המאורע להנוכח ופירים בברכה זאת  
 כמו שנהגנו בברהמ"ז, עי' סור וש"ע שם (בסי' ר"ח) שכ' מזכירין בו  
 מעין המאורע בשבת וי"ט ור"ח אבל לא בתנוכה ופירים. והגאון מווילנא  
 שם (אות ט') נתן טעם, דאף בברהמ"ז אין צריך להזכיר מצד הדין כמ"ש  
 בפ"ב דשבת, אלא מצד המנהג, משא"כ כאן שאין מנהג כלל ועי' תו' שני  
 עכ"ל.

והלבוש שם נתן טעם אחר דעל הנסים הודאה היא, וברכה זו אין  
 להם מקום להזכירם שהרי אין אומרים בה לשון הודאה כמו בברכת המזון  
 שאומרים גודה לך וגו' ואפילו למה שכתבתי שיש לומר בסוף אחר כי אתה  
 טוב ומטיב לכל וגודה לך כו' שם אין שייך להזכיר כלום שהרי הוא אחר  
 סיום חשוב והמטיב ואין אומרים אותו שם אלא כדי שיהא מעין התחיית  
 סמוך לתחיטה ע"כ.

ואני תמה כמ"ש הלבוש משום שאין לה מקום ואין אומרים בה לשון  
 הודאה, אעיקרא ברכה זו נתקנה כנגד הדי' ברכות שבברהמ"ז כמו שכתבתי  
 לעיל. ומה שאנו אומרים על ארץ חסדה הוא מעין ברכת הארץ, שהיא ברכת  
 גודה לך, וזוהי מקומה הראוי להזכיר בה מעין המאורע להנוכח ופירים.  
 ועוד שלפי הנוסח שמצאתי בה"ג כתוב שם כן. אמר ליה אביו לר' דימי  
 מאי ברכה אתה מעין ג', אמ"ל על חמשת המינין וגו' אמר על המתיח  
 וגו' על ארץ חסדה טובה ורחבה שרצית והנחלת את אבותינו לאכול מפריה  
 וגו' ולהודות לך עליה. הרי שהנוסחא העתיקה היו מזכירי' סמוך  
 לה הודאה, וגם לפי טעמו של הגאון מווילנא קשה כמ"ש דאף בברהמ"ז  
 שאינו אלא מצד המנהג, משא"כ כאן שאין מנהג כלל, אעיקרא השאלה היא  
 אף שמדינא אין צריך להזכיר בברהמ"ז. והנהיגו לומר על דגפים

אשכנז בחול אומר על נהרות בבל (שם קל"ז) ובשבת  
בשוב ה'. ואחר כך אומרים אלן הפסוקים  
הנזכרים (ספה)

## דרך ארץ לשאול ברשות. והוא מהנימוס ופשוט.

בא"י וסת"מ המנהג כשהמכרך שואל רשות  
לפני הברהמ"ז ואומ' בסגנון זה, הב לן ונברך מלכא

במאורעות אלו מצד המנהג, למה לא הנחיגו כן גם בכרכות אלו, מצד  
מנהג, וצ"ע.

(ספה) המז' בשוב ח' וחמו' על נהרות בבל וליקוטי פסוקים אלו  
שנתנו לאומרים קודם ברהמ"ז לא מצאתים בספרי הראשונים, ולפע"ד אפשר  
לומר במעט תקנתם. על נהרות בבל משום שע"י האכילה והשתיה השמחה  
והתאוה מתגברת כמ"ש פן תאכל ושכעת ורם לבבך ושכחת (דברים ח' י"ב  
י"ד). משום זה אומרים על נהרות בבל, ומתוך זה זוכרים החרבן. ואומרים  
אם אשכתך ירושלים וגו', אבל בשבת וי"ט וביום שא"א בו התנונים אשר  
אי אפשר לומר מזמור זה כידוע, אומרים במקומו מזמור בשוב ה' את שיבת  
ציון הסדר מנאולת ישראל וכאילו אנו במותים כי ישוב ה' את שיבת ציון  
וירחמנו.

מעט שבחרו באלו הפסוקים משום שכולם מדברים מברכה. ומשום  
זה מסמיכים אותם עם הברהמ"ז, ומה שאומרים עמם הפסוק סוף דבר הכל  
נשמע משום שמחמת האכילה והשתיה גורם שהיצה"ר יתגבר והתאוה והתשווקת  
מתגברת שנאמר ואכל ושבע ודשן ופנת אל אלהים אחרים (שם ל"א ד')  
משום זה אנו אומרים כעין אותה לנפשנו סוף דבר הכל נשמע את האלהים  
ירא ואת מצותיו שמור וגו'.

ואפ"ל מעט אחר עפ"י מה ששינונו במס' אבות (ג' ג') ר"ש אומר  
ג' שאכלו על שולחן אחד ולא אמרו עליו וכו' אבל ג' שאכלו ואמרו  
עליו ד"ת כאילו אכלו משלחנו של מקום שנאמר וידבר אלי זה השלחן אשר  
לפני ה', וכן שינונו בכרכות (דל"ב). היינו דאמרי אינשי מלי כריסית  
זני כישוי שנאמר כמרעותם וישבעו שבעו וירם לבבם על כן שכחוני (חושע  
י"ג) ורש"י פ' שם מלי כריסית מילוי הכרס הוא ממיני חמאים הרעים,  
זני למינהו מתרגמי' לזנוחי (בראשית א'). משום זה הוזהרונו רבותינו  
ז"ל לדבר בדר"ת אם לא בשעת האכילה לפחות בסוף האכילה כדי שלא נחמא.  
ופתיות שלא כל אדם מסוגל לדבר בדר"ת, בפלפול, והלכה או אגדה, הקנו  
לנו לומר פסוקים אלו או מספורים אלו אשר הם בעצמם ד"ת.

עילאה קדישא. ברשות שמים מלכא עילאה קדישא.  
ואם נמצא שם הרב, אומר וברשות מורנו הרב,  
וברשות בעה"ב, וברשות כל המסובין בסעודה,  
והמסובין כלם כאחד עונין ואומרים, "כבודו בראשי".  
ואה"כ אומר המברך נברך שאכלנו משלו. ובלונדון  
ואמשטרדם אומר ברשות הרב, או חכם, או כהן.  
ובאשכנז לעולם אומר ברשות מרנן, ורבנן.  
ורבותי. (קפו)

(קפו) בשלחן ערוך אין זכר שהמוסין ישאל ברשות. רק הרמ"א  
שם באו"ח (סי' קס"ז) כתב שהבוצע יאמר תחילה ברשות מורי ורבותי  
(בשם הא"ז, וב"י ושב"ל), ומימי לא ראיתי ולא שמעתי כי הבוצע שואל  
ברשות. והרבה פעמים היתי נוכח בסעודות של מצוה בתורת רבנים וגאונים  
עולם שכברו אותם לבצוע ולא שאלו רשות, עם שהמנהג הזה הוזכר בספ"ן  
של ראשונים כמו שכ' רב האי גאון הוב"ד בשב"ל (סי' ק"ט) שנים שבאו  
לאכול באהר, המברך נוטל רשות מחברו דרך כבוד ואומר ברשות רבי. או  
מורי ואם הם שנים או יותר הוין מן המברך אומר ברשות מורי או ברשות  
רבתי (ולא כמו שנהגו בני אשכנז לומר שלשתן מרנן, ורבנן, ורבותי,  
והיה מספיק באחד מהם) והן עונין ברשות שמים ע"כ שנינו בכרכות ראה  
קראתי בשם בצלאל, אמר הקב"ה למשה, משה! הגון עליך בצלאל, והשיב  
לו משה אם לפניך הגון ולפני ישראל הגון לפני לא כל שכן, וישראל השיבו  
למשה וגו' אם לפני הקב"ה הגון ולפניך הגון לפנינו הגון הוא, בשעת  
שנתמנה על עבודת המשיבן כולם הסכימו לגדלו על כך, וכן בסעודה כל בני  
הסעודה בותרין להן הכהן או החשוב לברך ואומר' לו ברך (והספרד' בארץ  
הצבי במקום לומר לו ברך א"ל בכבוד. וכן כשעולה לתורה, או הולך ממקום  
מושביו להבימה לדרוש אומרים לו בכבוד והוא משיב להם, "כבוד התורה").  
כלומר אתה נאה והגון לפני הקב"ה לברך וכ"ש לנו, והוא אומר ברשות  
רבתי, זה אני יודע אם אתם מסכימים שהקב"ה מסכים עמכם, והם משיבים  
ברשות שמים כלומר לכך אנו מסכימים שישכימו מן השמים שנאה והגון  
אתה לפנינו ומברך ובצוע, יגו' עי"ש, וגם בסדור רש"י (סי' תכ"א) מצאתי  
שכתב כן שהמברך על הלחם צריך ליטול רשות מהם על כל הסעודה. ועתה  
אינה ה' לידי ס' ענף יוסף הנדפס בס' אוצר התפלות שכתב בשם הגר"א  
שיאמר המוציא בלא רשי"ת והמחבר מעבר יבוק (מאמר שפת אמת פ' ל"ו)  
כ' וז"ל ברשות רבותי שאומרים קודם המוציא וכן סברו שאומרים על היין  
להיותו באמצע הסעודה הוא מדבר עם כיתות הקדושה המזדמנים שם לקבל  
אותה ברכת וגו' עי"ש

ואודות שאלת רשות קודם ברהמ"ז כ' השב"ל שם בשם אחיו ר'  
בנימין וז"ל וכן קודם ברהמ"ז נוטל רשות שמא יש בהן שלא תפסיק לסעודה.

אי נמי לפי מה שארז"ל גדול מברך ואע"ג דאתא בסוף הסעודה לפיכך נומל רשות כלומר לא שאני חשוב וראוי לברך אלא שיש לי לשמוע מצוהם שציוותוני והרשיתוני לברך.

והלכוש (סי' קס"ז סו"ד) כ' אלו דברים הם משום דרך ארץ בסעודה וגו' מ"ם הבצוע ופול רשות אפילו הוא גדול ואמר ברשות מו"ר כו' משום כבודם. ושם (קצ"ב ס"א) כ' והמעם שהוא צריך לחזור ולומר ברוך שאכלנו משלו, מפני שבפעם הראשון כשהתחיל לומר נברך כו' אינו אלא כמו הזמנת שסומן אותם כמו שאומר הבו לבכם והמו אזניכם לשמוע למה שאומר נברך כו' שהוא לשון עתיד, ולכך צריך ליטול רשות מקודם שיתחיל מפני שלשונו לשון ציווי שמצוה להם שיברכו שכבר נתנו לו רשות על זה והם מתחילין ומברכין כמו שאמר, אבל הוא עדיין לא בירך והוא כבר אמר נברך לפיכך מתחיל הוא אח"כ ומברך ואומר ברוך שאכלנו וגו' כלומר שגם הוא כולל עמתן ומברך וסרוסם אותו יתברך על שאכלנו עכ"ל.

ואודות מנהג א"י וסת"ם שאומר המברך בסגנון זה הב לן ונברך, מלאך עילאה קדישא, מצאתי בזוה"ק (פ' בלק דקפ"ו: וקפ"ז) אכלו והחוא ינוקא הוה אמר מלי דאורייתא וחידושי אורייתא, אמרו תב ונברך (ולא בנוסתאחננו תב לן) אמר להו יאות אמרתין. בגין דשמא דקדישא לא מתברך בברכה דא אלא בהומנת, פתח ואמר אברכה את ה' בכל עת, וכי מה חמא דוד לומר אברכה את ה' אלא חמא דוד דבעי הזמנה ואמר אברכה בגין דבשעתא דבר נש יתיב על פתורה שכינתא קיימא חמן וספרא אחרא קיימא חמן. כד אומין בר נש לברכא לקודשא ב"ה שכינתא אתחקנת בהומנת דא לגבי ש"ל לקבלת ברכאן וספרא אחרא אתכפויא וגו' וגו' עי"ש. והמג"א שם תביא דברי הוזהר הנז' ולזה נותנים לומר רבותי מיר ויולען בענישין עי"ש.

אבל הרואה יראה בגמ' נסתים (דק"ג.) ובחולין (דפ"ו:) שהביטוי הזה לומר הב לן ונברך כבר היה גם רגיל בפי חז"ל כמו שאמרו שם אנא עבדי כחלמידי דרב, דרב ברונא ורב חננאל, תלמידי דרב הוו יתבי בסעודתא קאי עליותו רב יבא סבא א"ל הב לן וניברך, אמרו ליה תב לן ונשתי אמ"ל הכי אמר רב כיון דאמרתו הב לן ונברך איחסר לנו למשתאי, מ"ם ראסתיתו דעתייהו. ורש"י שם בחולין פי' תב ליברך מזוג כוס לברתמ"ו. ולמה בפסחים פי' תב ונברך ברכת המזון?

הגלמד מדבריהם שכבר בימי התלמוד היו רגילין לומר קודם ברהמ"ז תביטוי הזה. וההפ"ש שבין הגמרא והוזהר. שלפ"ד הגמ' היו אומרים כן הב לן ונברך להודיע לכל המסובין שאסור להם לשתות כיון שכבר השיחו דעתם. ולדברי הוזהר בטעם ביטוי זה הוא ששום הזמנת לברכה, והלכת זו פסקה הרמב"ם בה' ברכות (פ"ד ה"ח) היו שותין ואמרו בזוא ונברך ברהמ"ז וגו' נאמר עליהם לשתות עד שיברכו ויקראו עי"ש, וא"כ למח המג"א לא הביא מברת גמרתנו שהזכרתי, וזה פלא, (עי' שו"ע או"ח קע"ח ס"א וס"ב, ושם סו' קצ"ו ס"א).

ולע"ד נראה לי לומר שאמירת הב לן ונברך נתקן משום להודיע להמסובין שאמרו בשתיית כחלמורין, ולאן משום הזמנת, כס' הוזהר. דאי

גם נוהגין בא"י וסת"מ שהתוקע, והקורא המגילה, אומר קודם ברשות מורי ורבותי והצבור עונין ברשות שמים, וקודם ברכת היין אומרים סברי מרנן, ומשיבים השומעים לתיים. (קפז)

משום הזמנה נתקן הלא כשאומר נברך שאכלנו זוהי הזמנה, כלומר שימנ לבככם כי הגיע זמן שנברך, ואין צורך לשתי הזמנות. (עו' בלבוש שם). ולפי זה אני מבינים למה המברך חוזר ואומר ברוך שאכלנו אם כבר אמר נברך שאכלנו, ולא דמי לברכת הס"ת, התם אומר נברכו, וכדי שלא יצא מן הכלל חוזר ואמר ברוך ה' המבורך. אבל הכא שאומר נברך, אינו אלא הזמנה ומשום הכי חוזר אפילו שי"א הוציא את עצמו מן הכלל. וראיה אחרת שכשאומר נברך שאכלנו משלו אינו אומר ובטובו חיינו, אלא כשתחזור ואומר ברוך שאכלנו אומר כן. עם שבסדר ר"ע גאון הגירסא שם שאומר נברך שאכלנו משלו ובטובו חיינו. וחוזר עוד הפעם ואומר כן. כבר תמה הב"ח (בסו' קצ"ב) ע"מ שנוהגין לומר כן במלכות פולין ואשכנז. וליתא זאת במשנה ובגמרא (ולא ידעתי מאי קא מתמה הרב ב"ח למנהג פולין ואשכנז הלא הם נהרו אחר גירסת ר"ע גאון ועליו סמכו כמו שסמכו על כל נוסח התפלה). ורש"ל כ' דמנהג נכון הוא שלא יהא נראה שפברך לבעה"ב שאכל משלו וגו', והב"ח והט"ז חלקו על רש"ל בזה, ומה שקשה לי במעמ רש"ל שכ' שלא יהיה נראה וגו', א"ב כשהם עשרה שאומר נברך לאלהינו לא היה צריך לומר כלל ובטובו חיינו שבאומרו נברך לאלהינו כבר משמע שלה' מברך.

ונחקר אעיקרא למה כשהם שלשה אינו מזכיר שם אלהות ודוקא בעשרה או יותר, השיב הלבוש שם, מפני שאין זה כ"כ קביעות להזכיר השם יתברך כיון ששנים אינם חייבים לזכור, וכן משמע בפו' מספוק במקלות ברכו אלהים דמשמע דוקא בקהל ועדה שהם עשרה ברכו לומר אלהים ולא בפתות וגו' עי"ש. ואהט"ר אין מעטו מתקבל על הלב, שאם הוא מטעם זה הלא (בברכות מ"ה:) על ג' שאכלו כאחת שחייבין לזמן מהפסוקים כי שם ה' אקרא הבו גדול לאלהינו. וגדלו לה' אתי ונרוסמח שמו יחדיו, ובשניהם מזכר שם הייה ואלהות.

(קפז) מעם שבא"י וסת"מ נהגו שהתוקע צריך שישאל ברשות הצבור, וכן הקורא את המגילה, משום שהקיעת שופר מצותה היא השמיעה, ובתקיעת התוקע יוציא ידי חובה להצבור, א"כ צריך שהתוקע ישאל ברשותם אם רצונם שיתקע להוציא אותם י"ח. וכן בקורא המגילה שרוב הצבור אינם יודעים לקרות אותה מתוך מגילתם יוצאים י"ח בשמיעת המגילה מפי הקורא (שו"ע או"ח תרפ"ט ס"ב) ומשום זה הצבור עונין לו ברשות שמים וחוא מעטא דמסתבר.

מעם שבברכת היין אינו אומר ברשות כי אם סברי מרנן ומשיבים לחיים אי"ח לקמן בהלכות קידוש לשבת איחד לו מאמר בפני עצמו ומשמ בארת.

**המנהג בא"י וסת"מ כששותין במסיבה אומר השותה להמסובין בשמתכם, ומנהג אשכנז שהשותה אומר לחיים. (פ"ח)**

(קפת) כתב הכנה"ג (בשורו או"ח סו' קס"ח) יראה הטעם שאומרים כן בשמתכם, דוקא על חיון ולא על שאר משקין מפני שהיון משקין אותו ליוצא להרג וגו' ולאבלים כדי לנחם אותם שנאמר תנו שכר לאובד ויון למרי נפש (משלי ל"א ו') לכן כששותים אומרים בשמתכם כלומר תשתו אותו בשמחה ולא לנחם אבלים ולא לפרץ דעתו של היוצא ליהרג ע"כ.

ולא ידענא מאי קאמר שדוקא על חיון אומרים כן ולא על שאר משקין הלא מהפסוק שהביא לראיה נקמ שכר ויון, א"כ תנו שכר לאובד למאבד עצמו, ויון למרי נפש לאבלים ולא דוקא ויון אפילו שאר משקין. ויפה מנהג אשכנז שעל כל מינו משקים אומרים לחיים.

ויש מחכמי ספרד שנוהרין לברך בראשונה על המשקה שכברו בו הבעה"ב ואחר שטעם ממנו אומר לו בשמתך. כדי שלא לחקרים כבוד בשך ודם לכבוד שמים, ולא ידעתי למה עושים כן אי משום כדי שלא לחקרים וגו' הלא מציינו גדול כבוד הכריות שדווחה את לא תעשה שנתורה (ברכות י"ב:) ועוד שהשותה קודם שישתה אומר להבעה"ב בשמתך כדי שהשני יברכהו בתורה לחיים אבל אחר שיברך וטעם מה שהיה היה.

ובס' היו אברהם (אות קס"ב) כ' כי ברוב שותים בחוג המזון, וכדי שישנו אוכלים שכבית הכליעה אומרים להם סברי מרנן כלומר תנו דעתכם ופנו בית הכליעה כדי שתוכלו לענות אמן בשה מלא ותצאו בברכה זו והם עונים אחריו לחיו כלומר אמן ובתיקונים כתבו ג"כ שאומרים לחיים כלומר אמת ועו' מעבר יבוק (מאמר ב' פל"ו דע"ג) והר' חיר"א בשמת תרגל (דית)

ואני הצעיר אוסיף ע"ד כי תיבת לחיו חורכב מן לשון היהם ומן תיו כי לחיים קרוב ללשון המקרא כה לחי (ש"א כ"ה ו') והיא מלת חקריאת להסכמה לאיזה דבר כמו שמצינו שת"י (רות פ"ג י"ט) הרי שב וישרוק לחיו, עירובין (ט"ו). בשלמא קמיה לחיו אלא וגו' חגיגה (ט"ו). בשלמא מה למעלה לחיו אלא (וע"ע גיטין ס"ז: מנהדין ל"ב. תולין ס"ב. ערכין כ"ב: ע"ז ס"ז). ולפי זה כאשר אומר המברך סברי מרנן, אומרים לו לחים לאות הסכמה.

ובתיבותי בזה אמנא לנכון לרשום מה איזה ביסויים נאותים שהספרדים בירושלם נוהגים לאומרים משורה ד"א בין איש לתבירו, קודם תפילת השחר אם איש פגע את חבירו. האחד אומר לפני צערא מנא והשני משיב, מטב למריה וברוך" משום כיון שהגיע זמן ותפילת אסור לו לאדם ליתן לו שלום משום דשמו של הקב"ה שלום אבל מותר לומר לו צערא דמריה מטב (או"ח ש"ע סו' פ"ט ס"ב).

שלום, והשני משיב לו עליכם ברכת וטובה אף שתוא יחיד, ושאלת

שלום היא עתיקה כמ"ש ביוסף ששאל לאתיו השלום אביכם הזקן (כבר"א מ"ג כ"ז) דוד שאל ע"י נערו לנבל לשאול בשלמו. ואתה שלום וביתך שלום וגו' (ש"ב כ"ה ה') אלישע שלח את גחזי נערו לקראת שונמית לשאול בשלומה ובשלום אישה ובשלום הילד (מ"ב ד' כ"ו) וזה תיקון אנשי כנה"ג שיהא שואל אדם את שלום חברו בשם (ברכות נ"ד).

מעם כשמשיב לו השני מוסיף ואומר לו עליכם ברכה ומובה משום. דאיתא (בברכות ד"ו) הנותן שלום לחבירו ולא התזיר לו שלום נקרא גזולן וגו' ומפני זה אם יענה לו כעין מה שברכו. יחשוב השומע שהוא השואל שלום וחבירו אינו משיבו ויהיה בעיני השומע כגזולן. כמו שמצינו בברכת התורה שמשנה בין ברכה הא' לברכה האחרונה מפני הנכנסים והיוצאים שמא יכנס אחד ושמע סוף הברכה, ואם הברכות יהיו שוות יחשוב כי היא הברכה הא' ופסק ולא בירך האחרונה.

ויש פעמים שאומר האחד לחבירו שלום עליכם בלשון רבים, וזה לפי המנהג הערבי לכבד את חבירו תמיד בלשון רבים. וכן המנהג בין הצרפתים זכמו שכתב הרמב"ם כס' מורה הנבוכים כמלת אלהים לשון רבים, וי"א לשלום הגוף והנפש, (אוצר דינים ומנהגים 417) כשאישי נכנס לבית חבירו אומר שלום עליכם, וכשיוצא עליכם שלום.

ופעמים בין הבעלי בתים מברכים איש את רעהו בלאדינו ואומר לו בואינכם דייאס (ר"ל ימים טובים). והשני משיב לו סאלוד או בידה (בריות וחיים).

בימים נוראים אומר האחד להשני תזכו לשנים רבות, וליחיד תזכה לשנים וגו' והשני משיב לו נעימות וטובות, או הכנים והאבות, או תזכה ותחיה ותאריך ימים, וזהו במשקל מליצוי, או לשנה טובה, והשני משיב כתיבה ותחימה טובה.

בחגים מועדים לשמחה, ומשיב חגים וזמנים לששון ובלשון ספרדית אומר לו כואין מועד (מועד טוב), והשני משיב לו כן. אם עשה מצות צלילה וכיוצא אומר לו חברו תזכה למצות והוא משיב תזכה לעשות. בשבת, שבת שלום, והשני משיב שבת שלום ומבורך.

בהו"ר, חתימה טובה, משיב וכן למר. בטלה ופדיון וחופה, בסימן טוב, ומשיב מחלצי דמר. נולדה לו בת מברכים אותו במזל טוב, ומשיב וכן למר. אם ראה חבירו לובש בגד חדש, אומר לו תבלה ותחדש, ועל מנעלים אומר לו על הארץ תבלם.

כשנפרד מחבירו כלילה אומר לו בטוב ילין סר, והשני משיב בטוב יקיץ וישן ברחמים. אם מספר לחבירו מאיזה איש חולה צריך לומר לו קידם לא עליה דמר פלוני חולה, או אם בא לכשרו שמת אומר לו מקודם חזי למר שבק פלוני נפטר, (או אומר בלשון לאדינו אינטרי לום בואינכם). דרבנים מחלקים כבוד בין איש לחבירו כשמתוכחים יחד ואומר לו כבודו יודע וכ' ואם לא שמע ממנו דבריו אומר לו אדוני! השני חוזר עוד דעם להשמיע לו דבריו.

להרב ראשון לציון קורין אותו „סיניור“ (אדון), וכן כשמזכיר הבן לאביו אומר מי סיניור (אדוני) וכשמזכיר שם אשתו קורא אותה

בברכות (דנ"א.) כוס של ברכה טעון ארבעה דברים והם חי מלא שטיפה הדחה. ולדעת ר' זירא שעשרה דברים נאמרו בכוס ומכללם עיטור ועיטוף. (קפ"ט)

## אם תברך אשר יצרי יצילך מן המצר.

כל הספרדים והאשכנזים גורסים בברכה זו הלולים, ונוסח גמ' (ברכות ס':) חללים ואבודרהם גורם חלים, וטעם שכופלין, נקבים חלולים. (קצ)

(מי פאמוליא) ביתי כמ"ש רז"ל ביתו זו אשתו, והאשה מעולם אינה קוראת את בעלה בשמו, אלא אומרת לו האם אתה שומע, שמעו! (קפ"ט) רבינו דוד אבודרהם (דע"ת.) נתן סימן להארבעה דברים ח'מ'ש'ה' ח'י מ'לא שטיפה ה'דחה, או ש'מ'ח'ה' ע"ש ויין ישמח לבב אנוש, חי פו' רש"י שם שאינו מווג, ור"ת פו' מזוג קצת ולא כתקונו על תר תלת מיא ומזוג ולא מזוג מיקרי חי כדאיתא בריש פ' בן סורר ומורה דקתני דאינו חייב עד שישחה ויין חי ומוקי לה בכזוג ולא מזוג. מלא כפשומו שיהיה מלא ע"כ גדותיו. שטיפה היא מבחוץ. הדחה היא מבפנים ואמרו' בחוספתא שאם קנחו יפה שפיר דמי. ועי' תוס' שם בברכות (ד"ה שטיפה מבחוץ) עיטור, ועיסוף, שם בגמרא פירשו עיטור שמעטרתו בתלמידים כר"י או מעטר לי בנשלי כוסות כרב חסרא, רב פפא מעטף ויתיב (במליחו), רב אסי פריס סודרא על רישיה.

והרב המנהיג כתב שעד היום מנהג צרפת בשעת ברכה להיות המברך מתעטף בכסותו או נותן כובע בראשו, ובטעורת חתנים ראיתי שהיו עושיין עיטור בנשלי שהיו נותנים כוסות מלאות ויין סביב כוס המברך על השולחן וכשהיה המברך מגיע לברכת הארץ היו מוסיפין מאותם הכוסות על כוס המברך וזהו שאמרו ומוסיף בברכת הארץ עי"ש.

ועי' בתוס' שם בברכות ד"ה שטיפה שהביאו בשם ירוש' (והוא סוף פ"ז דברכות) ג' דברים נאמרו בכוס של ברכה מלא, עיטור, ומורה יפה, והעיר מהרז"ף בפו' שם דרך היונים לעטר במסיבתם הכוסות בשושנים ופרחים. ונראה שזה חמנהג נתפשט ג"כ בסוריא שיושביה היו יונים ובבבל לא נודע זה חמנהג לכן מפרש הש"ס בבלי ברכות שם עיטור מעטרתו בתלמידים או בנשלי (בהגהות סידור רש"י דף 212 אות חכ"ב) ולפי דעתו לא יתכן לומר שבבבל לא ידעו ממנהג העיקרי שהיו מעטרים הכוס בפרחים, אלא ידעו ושינו העיסוף בפרחים בתלמידים, וכמו שמצינו ברז"ל פרחי כהונה, הכהנים הקטנים נקראו כן. ותבן.

(קצ) יתכן כי תגי' הנכונה הלולים, עם שגי' תלמוד' חללים, כאשר

## בא"י וסת"מ ולונרון ואמשטרדם שאם יסתם

תראה נגמ' ברכות כ"י קדמון שו"ל ע"י ר"ן קורניל בס' בית נחן (דל"ז ע"ג) ושם הגירסא תלולים, וכן היא הגירסא במדרש חנחומא (וינוציא) דנ"ה אשריכם ישראל וגו' ולכך אנו אומרים בכל יום אשר יצר את האדם וגו' תלולים, וכן גורס בעל הלכות גדולות (דו"א ע"ד) ור"ע גאון בסדרור, וכ"ג המנהיג ובסחזור רומא. וכן גורסים הרי"ף והרמב"ם (פ"ו תפלה ה"ה) והרא"ש. וכ"כ הסוד (סו"ו) שלא יאמר חללים אלא תלולים תלולים העולים רמ"ת כחשבון איברי האדם (עו"ש בב"י), והוד"מ כתב שם שלשון תלולים הוא לשון הריגה כמו בחלל חרב או חללין לכהונה. על כן יש לומר תלולים, ע"כ. גם בגליון אחר מן קמאי המצורף לסחזור ויטרו (סו"פ פ"ט אות ג') לא נימא חללים דלא לישוי לכולי עלמא מריעו לשון חלל וכ"כ בעל עכו"י, ואני תמה כי הלא בת"י (יחזקאל כ"ח י"ג) עה"פ מלאכת תופיך ונקיך כך היו כיום הבראך כוננו, ברם לא איסתכלית בפגרך דאתעביד חללין ונקיין (חלולים קודם נקיין) דאינון צרכך דלא אפשר לך דתחקיים בלא בהון, ושם (כפ' י"ב) תרגם את דמי למנא דצורחא די מיתקן בהכמא, הרי שהתרגום השתמש בתיבת חללין ולא חלולים כגו' תלמודנו שבידינו. וכן גורסים התמנים. ועי' בסתברת הערוך להר"ש פרחון תיבת תפא שהביא שם דברי התרגום אלו וכ' ומשום זה הפסוק תקנו רבותנו אשר יצר וגו' תלולים חללים והאומר תלולים תועה הוא כדתנן אין עושין חלל תחת רשות זרבים אלא עד שתהא עגלה מהלכת וסעינה אבנים, עד כאן לשונו, ועי' בב"ת (דע"ה) אמר רב אמר לו הקב"ה לחירם כך נסתכלתי ובראתי נקבים נקבים באדם ולא אמר לו גם חלולין חלולין, (עו"ש רש"י) ושם בברכות (כ"ד:): יצרתנו נקבים נקבים חלולים חלולים.

בנוגע לאבודרהם שגורס חלים, כ"כ וז"ל שצ"ל חלים ולא חלולים ע"ש ובמחילות עפר (ישעיה ב' י"ט) ויש קורין חלולים סעות הוא כי חלולים הוא שם הפועל וחלים הוא שם דבר בשקל מלים ונבלעה הלמד השנית בדגשות הלמד הראשונה, עכ"ל.

הנה מלבד שלא נוכל לומר על כל אלו הראשונים כמלאכים שגורסים חלולים או חללים שמועים הם. ועוד אם נאמר חלים תתחלף הכונה וההבנה ותיזהר התיבה הזאת דומה למ"ש (בר"ה סוף עמוד כ"ה). עתים חלים עתים שומת, (עי' תוספתא דתרוכות פ"א) ועוד מלבד אלו הראשונים שגורסים חלולין. ועוד מצאתי בספרא פ' קדושים (פ"א אות ו') אל תפנו אל האלילים וגו' אלילים ע"ש שהם חלולים, (פי' שעשויים חלולים בתוכם, או פי' שאין בהם רוח) וכן כתב הילקוט שמעוני פ' קדושים (אות תר"ד), והמנהיג כ' חלולים חלולים כגו' רמ"ה שהאברים רמ"ה הם חלולים ואעפ"י שכלשון דבמים חללי עלמא אין לומר לשון המוכרע דלא לישוי לכולי עלמא מריעו חלילים חלילים לא יתכן לומר ע"כ.

מעם שכופלין אלו השתי תיבות נקבים נקבים חלולים חלולים, משום דנקבים טובא הוי בגוף האדם וכן אברים חלולים טובא איכא בגוף האדם ולחורות על ריבויים כפלים, (ב"י שם).

אחד מהם או אם יפתח, ונירסת אשכנו שאם יפתח  
 אחד מהם או יסתם אחד. (קצא)  
 גרסתנו אי אפשר להתקיים אפילו וגי' ובאיזה  
 סדורי ספרד בא"י אי אפשר. נוסח אשכנו, בחיריק.  
 ונירסת תלמודנו שם בברכות אי אפשר לעמוד  
 לפניך. (קצב)  
 באמשטרדם נוהגים לומר אחד אפילו שעה  
 אחת, כי אם ע"י גפלאותיך ורפואותך.  
 ובא"י וסת"מ לונדון ואשכנו, אין אומרים הוספה זו  
 כלל. ורוב נוסח אשכנו א"א להתקיים ולעמוד לפניך  
 בא"י וכו'. (קצג)

(קצא) גירסת תלמודנו שם בברכות מוכיר הפתיחה קודם ואח"כ  
 הסתימה כגירסת אשכנו, וכן גורס בעל הלכות גדולות, ור"ע גאון. ונוסח  
 ספרד שגורסין כן משום שכן גורס הרמב"ם (ה' תפלה פ"ו ה"ו) שאם יסתם  
 או אם יפתח, וכ' הב"י שם (סי' ו') ורש"י נראה שגורס יפתח קודם  
 ליסתם וכן הוא גי' הר"ף והרא"ש ולפי זה אמאי דסליק מיניה קאי, אבל  
 הרמב"ם גורס יסתם קודם ליפתח, ע"כ.

ואני לא הבנתי דבריו כי מה חידוש בא ללמדנו שרש"י גורס יפתח  
 קודם ליסתם, הלא רש"י פו' לפי הסדר שבא בגמרתנו שם בברכות, והיות  
 צ"ל ובגמ' גורסים יפתח קודם ליסתם, וספני זה הר"ף והרא"ש גורסים  
 כן. ועוד לאו דוקא הרמב"ם גורס כן. וגם אבודרהם גורס הסתימה קודם  
 הפתיחה כנוסח סדורי ספרד. ועי' בדקדוקי סופרים שם בהגה אות ג' שבכ"ו  
 מצא יסתם קודם יפתח כגו' הרמב"ם עי"ש.

(קצב) כתב הבאה"ט באו"ח (סי' ו' אות ב') אי אפשר בצירי  
 תחת האלף כי המלה נגזרת מן אין, ע"כ. ולפ"ד למה בספרי אשכנו מנוקד  
 בחיריק? אבל האמת שגם בחיריק הוא נכון. ומצאתי ראי' מהפס' (שמואל א'  
 ד' כ"א) ותקרא לנער אי כבוד ושם רש"י פי' אין כבוד וכן באיוב (כ"ב)  
 ימלס אי נקי ע"כ ומצינו גם מלת אין בחיריק (שם שמואל כ"א פ') ואין  
 יש פת, ואיך נעלמו פסוקים אלו מתבאח"ט, א"כ נכון הוא שנקרו סדורי  
 אשכנו חיבת זאת בחיריק.

(קצג) הוספה זו שנתנו באמשטרדם היא גירסא זרה ולא מצאתיה  
 בספרי הראשונים ובמקור הברכות הנרשם עם סדור העמרמי (דף 48) כ'  
 וז"ל וראיתי בקלף עתיק כ"י שהוסיפו כי אם על ידי נפלאותיך ורפואותיך  
 ע"כ, וכנראה שלא ידע כי כן הוא נוסח אמשטרדם ונרשם בכל סדוריהם כן.  
 ולפע"ד אפשר לומר בטעם הוספה זו, משום שמהר"ם מרוטנבורג כתב שאין  
 לומר אפי' שעה אחת שהרי סותם את פיו הרבה שעות ויכול להיות עי"ש

## ברכת בורא נפשות למלך מהולל בתשבחות.

ובו שלשה סעיפים

[א] בלונדון וא"י גורסין שהכל נהיה בדברו,

ואמשטרדם ואשכנז, נהיה. (קצד)

בב"י מה שתירץ ד' מוהר"ם). מפני זה מצאו לנכון הספרדים שבאמש' לומר אחר אפ"י שעה אחת, כ"י אם ע"י נפלאותיך ורפואותך. אבל גירסת הלמודנו שם בברכות אי אפשר לעמוד לפניך בא"י וגו' והיא קרובה לנוסחת אשכנז ברב סדוריהם (ובאיזה מהם כתוב ואפילו שעה אחת במאמר טוסגר) ומוסיפין להתקיים מה שלא הוזכר שם בגמ' וא"כ בנוסחת אשכנז הרכיבו שתי הנוסחאות הקיום והעמידה וכונת הגמ' שאמרו אי אפשר לעמוד לפניך כלומר עמידה דעבודה זוהי תפלה כמ"ש אל המקום אשר עמד שם (בראשית י"ט) ובמלכים (י"ז) חי ה' אשר עמרתו לפניו, (ועי' ברכות כ"ח) אין עבירה אלא תפלה, ושנינו במכות (ט"ז) המשהה נקביו עוכר משום כל השקצו (ופס' טרן סו"ס ג') א"כ לפי זה אין העמידה שבה לסכנת הגוף כמו שזכרנו מגירסת סדורנו. וגירסת העמרכו אינו יכול להתקיים אפילו שעה אחת.

(קצד) ברכת שהכל ובורא נפשות. הראשונה הוזכרה במתני' (ברכות מ. ומ"ד) והשניה (שם במשנה מ"ד) ור' טרפון דעתו לאומרו קודם שתיית המים לצמאו ופליג את"ק שאומר שהכל היא ברכתה ושם בגמ' (דמ"ה) ועירובין (דו"ד) שאל רבא לאביי הלכתא מה ויעץ ליה פוק חזי מאי עמא דבר. ר"ל לו לעשות כמו שנוהגים העם לברך בתחילה שהכל ואח"כ אחר השתייה בורא נ"ר (ועי' תו' שם ד"ה ר' טרפון).

מעם שנהגו בלונדון וא"י וסת"ם לנקוד תיבת נהיה בקטץ תחת היוד שזכרנו הברכה היא לברך את השם על מה שכרא כבר מו' ימי בראשית ומשום זה נקדוה נהיה ופי' הברכה כן היא „שהכל" כולל בו כל הבריאה בכלל שנתיהא במאמר ה' כמו שאמרו קדמונינו בעשרה מאמרות נברא העולם (פ"ה דאבות). וכן אנו מתפללין אשר בדברו מעריב ערבים וחשיבותה של ברכה זאת היא הכלליות שבה כמו ששנינו במשנה (ברכות מ'). בירך על פירות האילן בפה"א יצא וגו' ועל כולם אם אמר שהכל נהיה בדברו יצא. (ושם מ:) קי"ל להלכה כר' יוחנן (עי' תו' שם ד"ה ור' יוחנן) שאפילו על הפת שהוא מותר המאכלים אם טעה או שכח ובירך עליו שהכל יצא ודוקא בדיעבד אבל לכתחילה לא, וברכה זו נאמרת לכתחילה ע"כ דבר שאין גידוליו סן הארץ כגון בשר בהמה וחיה ועוף ודגים וחלב ותמאה וגבינת ובצים ומלח ודבש דבורים או חמרים ותאנים, ועל יין שהתמיץ ותומץ ופת שעששה וגו' וכמהין ופטריות שהם זיעא בעלמא סברך עליהן שהכל נהיה בדברו.

ובזה הק' הר"א מלוניל (אבודרהם בשער ג' דברכות) למת בעל  
אברכות מברכין בורא ובוזו נהיה ויאמר ג"כ בזו שהכל ברא (אמ"ה כאחד  
כח' ברכות לנשואין) ותירץ כיון שתקנו מטבע ברכה זו ע"ד שאין גדולו  
מן הארץ כגון בע"ה והיוצא מהן אין לומר בהם בורא שעיקר בריאתם לא  
לכך היתה וראיה להבריו אדם הראשון שלא הותר לו בשר באכילה, ועוד  
כיון שתקנו מטבע זה על יין שהחמיץ וחומץ ופת שעפשה ותבשיל שעברה  
צורתו ונובלות שכל אלו אינן תיקון הבריאה אלא השחתה והפסד הבריאה  
אין לומר בהם בורא ולפיכך תקנו לומר נהיה ולא תקנו לומר ה' ה'  
והמשיכל יבין עכ"ל ולפ"ד ר' אשר מלוניל, למה אנו אומדין בברכה  
האחרונה בורא נפשית? מדבריו אלו למדנו שהר"א מלוניל גורס נהיה  
בקמץ כמה שאמר ולא תקנו לומר הית.

ומעם שנהגו בני אמשט' ואשכנז' לומר נהיה בדברו מצאתי לחמג"א

(בס"י ר"ד ס"ק י"ד) כ' וז"ל כתוב בחכמת מנוח שו"ל נהיה בסגול תחת  
היוד שהוא לשון בינוני ולא בקמץ שהוא לשון עבר דרוב הברכות  
נתקנו בלשון בינוני ויש לילך אחר הרוב ע"כ, אבל המג"א שם (קס"ז סק"ח)  
כ' המוציא מ"ש הרב"ו דיש גרסאות חלוקות צ"ע. בהדיא אמרינן (סוף  
דנ"ב) דבעי לברובי על מה שעבר וכ"ה בעירובין (ד"מ.) ואפשר דיש  
מ"ם וכו' ומה"ט יברך נהיה בדברו בקמץ תחת היוד. ובחכמת מנוח כתב  
לברך נהיה בסגול דכל הברכות הם לשון בינוני כמו בורא, אבל  
בגמ' איתא בהדיא דבורא לשעבר משמע מ"ם אמרינן בורא לישראל וקרא  
וגו' עי"ש

הנלמד מדברי המג"א בס"י זה שדעתו נוספה לומר נהיה בקמץ לפי  
הראיות שהביא מברכות ומעירובין, ודחה דברי החכמת מנוח שכ' בסגול  
וגו' וזה מחזיק מנהג ספרדו א"י וסת"מ ולונדון שגורסין נהיה אבל מה  
שאני תמה בדברי המג"א (בס"י קס"ז) שהביא בשם החכמת מנוח דכל  
הברכות הם לשון בינוני, ובס"י (ר"ד ס"ק י"ד) הביא בשם הח"מ דרוב  
הברכות נתקנו בלשון בינוני, א"כ סותר דידה ארדויה, והאמת הוא דרב  
הברכות ולא כל הברכות נתקנו בלשון בינוני כי כבר מצינו תרבה מהם  
בלשון עבר, ואין צורך לפרשם כי ידועות הן.

ועי' להסוד ובי' והב"ח שם (בס"י קס"ז) מה שנשאו ונתנו תביבת  
המוציא שצ"ל בהא, ולא מוציא בלא הא אף ע"ג שעיקר הברכה ראויה להיות  
על שעבר שהוציא לחם הזה שבא ליהנות ממנו מן הארץ ובמוציא כ"ע  
לא פליגי דלשעבר משמע. מ"ם יאמר המוציא בה"א כדי שלא לערב מ"ם  
דמוציא עם מ"ם דהעולם ויבלע האהת ולא יהיה משמעות לשונו כלום,  
ואע"ג דבלחם מן הארץ איכא ג"כ עירוב, שאני היתם דקרא כתיב להוציא  
לחם מן הארץ, ועוד דהתם אי אפשר לחקן בענין אחר, ועוד שאינו דומה  
עירוב אות שאחר צירה או סגול לעירוב אות שאחר קמץ דמרחיב טפי (רבינו  
דוד אבודרהם).

ובירושלמי ברכות (פ"ו ה"א) הביא שם הפלוגתא בין רב נחמן  
ורבנן, רב נחמן אמר המוציא לחם מן הארץ, ורבנן אמרו מוציא לחם מן  
הארץ וגו' רבי ירמיה בריך קומי ר"ז המוציא לחם מן הארץ וקלסית מה

[ב] בלונדון ואמש' על כל מה שברא לתחיות  
נפש כל חי. וכן נוסח אשכנז ורק שמוסיפין אחר  
להחיות תיבת בהם וגירסת א"י וסת"מ על כל מה  
שבראת להחיות בהם. (קצה)

כר' נחמיה שלא לערב ראשו אותיות מעתה המן הארץ שלא לערב ראשו  
אותיות (וקא מתמה ומה זה דעביד כר' נחמן ולא ברבנן וקאמר דהיונו  
מעמיה שלא לערב ראשו אותיות מס דמוציא עם המם דעולם, ופריך וא"כ  
יאמר ג"כ המן הארץ שלא לערב מ"ם דמן עם מ"ם ולחם, ושם בירושלמי  
לא משני מירי אבל התוס' בברכות (דל"ח) ד"ה והלכתא הביא הירוש'  
והשיב דשאני התם דקרא כתיב (תלים ק"ד) להוציא לחם מן הארץ עי"ש  
והמנהיג כתב וכשהוא בוצע אומר המוציא לחם מן הארץ דמשמע להבא  
ומשמע לשעבר כדאיתא בירושלמי ובסוף כתובות עתידה א"י שתוציא  
בלוסקאות וכלי מילח שנאמר יהי פסת בר בארץ ומכרך ואת"כ בוצע וגו'  
עי"ש (עי' להב"ח שם).

(קצה) טעם שלונדון ואמש' ואשכנז אחזו במנהגם לומר על כל  
מה שברא וא"י וסת"מ על כל מה שבראת, אם נאמר שלונדון ואמש' ואשכנז  
אחזו גירסת גמרחנו בברכות (ל"ז) ששם כתוב על כל מה שברא. אבל  
המעין יראה בעירובין (דו"ד) ששם הובאה הנוסחה ע"כ מה שבראת,  
ובש"ס כת"י שהו"ל הר' דקרוקי סופרים שם בברכות תמצא שגם הגרסא  
העתיקה היתה ע"כ מה שבראת כההיא דעירובין, ועוד מצאתי במכלתא פ'  
(בשלח פ' ה') על הפסוק ויבואו בני וגו' למרנו רבינו השותה מים  
לצמאו כיצד הוא מכרך אמר להם בורא נפשות רבות וחסרונן על כל מה  
שבראת חי העולמים. והכל בו (סי' פ"ז) כ' ולאחר הפירות של שאר המינין  
מכרך בכ"ר וחסרונן על כל מה שבראת, וכ"כ הא"ז (סי' קפ"ג) והטור  
(בסי' ר"ז) הביא שתי הנוסחאות שברא, שבראת, ובשניהם כתוב אחר  
להחיות „בהם“ (ועי"ש בב"י). ורש"י ז"ל בסידורו (אות ע"ה) ובמח"ז  
הביא נוסח ברכה זו בא"י אמ"ה בכ"ר וחסרונם על כל מה שברא לתחיות  
בהם נפש כל חי ברוך אתה ה' חי העולמים, עכ"ל (וכנראה שרש"י  
ז"ל שהותם כן ס"ל כהירושלמי ריש פ' כיצד מכרכין ר' אבא בר יעקב  
בשם ר' יצחק רובא ר' כשהוא אוכל בשר או ביצה הית אומר אשר ברא  
בפשות רבות להחיות בהם נפש כל חי ברוך אתה ה' חי העולמים ע"כ.

ותמה אני שהרשב"א בתשו' (סי' קמ"ט) כשנשאל על חתימת ברכה  
זו שנהגו רבני צרפת לחתום בא"י חי העולמים, השיב שלא ראה ולא שמע  
מי שחתם ברוך אתה ה' ח"ה. והלא כתוב בירושלמי, ורש"י, בפ"י שכך  
היו נוהגים לחתום, ובוראי שרבני צרפת הלכו אחר רבם הגדול שנהג כן.  
(ורש"י ז"ל מצא לו סמך מהירושלמי הנזכר). אבל המג"א שם (סי' ר"ז)  
הביא נוסח הברכה וגרס שבראת וכ"ה בכתבים לומר שבראת לנוכה, והגר"א  
שם כ' ומ"ש המג"א לומר שבראת בנוכה ליתא אלא העיקר שברא וכן תוא

[ג] לונדון אמשטרדם ואשכנז חותם ברוך חי העולמים. ובא"י וסת"מ חי, והעמרמי גורס חי". (קצו)

## קריאת רות ואזהרות, אמרות טהורות.

ובו סעיף אחד

מנהג לונדון ביום א' רשבעות קודם המנחה  
לומר רשות האזהרות להמשורר ר' דוד בן אלעזר

לשון הגמרא שם ל"ו: וכ"ה ברא"ש פ"ו סו' ח' ורמזים שם, וכ"ה בבבלי, זמ"ש בעירובין י"ד: שבראת מעות סופר הוא דגמרא מביא שם מתני' דברכות (מ"ד.) ושם ליתא בסיום ר' טרפון רק וחטרונן, עכ"ל. ולא ידענו איך הגר"א ז"ל החליט לומר כי מעות סופר הוא משום דגמ' מביא שם וגו' וליתא שם בסיום ר"פ רק וחטרונן. הלא בס' דקדוקי סופרים מצאנו בברכות כת"י הברכה זו במלאותה. ואולי כי המשנה תביאה רק חלק מברכה זו ובמכלתא שמות שהבאתי לעיל כבר הובאה ברכה זו בשלמותה. וכן הוא דרך תלמודנו עניינם במקום אחד ועשירים במקומות אחרים. והמשנה סמכה על חידוע, וכן משמע מדברי התו' שם (ל"ו ד"ה בורא) שהרא"ש ז"ל סו' ת' כ' שהם השלימו מה שחוסר התלמוד, ועוד מה ראה לומר שהעיקר לומר שברא. וכי כל אלו הראשונים, הכל בו, והא"י, שגורסים שבראת אטו מעוים הם?

ואפשר לישב בדוחק משום שרכ הברכות נתקנו בתחילתן בדרך נוספת ברוך אתה ומשלימות בנסתר, וברכה זו מתחלת כן, ואח"כ מתחלת בורא נפשות נסתר א"כ צריך להמשיך הברכה עד המה בנסתר ולא לומר שבראת שהוא נוכח, ואולי לזה ביון הגר"א ז"ל לומר אלא העיקר לומר שברא.

וראיתי בס' עיון תפלה הגספה עם סדור אוצר התפלות דף 504 שהביא תירושלמי הנזכר. וכ' נראה שאין זו נוסחא חדשה בברכה בנ"ר שלנו כאשר השב בעל סדור עבודת ישראל, אלא רבי היה מחשיב דברים הבאים מבעלי חיים יותר משאר מאכלים כי הא דאמר ר"ח (שבת ק"מ:): אגא בעהרותי לא אכלי ורקא דאמינא היבא דעיל ורקא ליעול בשרא וכורי וספגי חשיבותם היה קובע להם ברכה מיוחדת, כגמלה היה אומר בורא מיני נפשות כדאמר התם, ולכסוף היה אומר אשר ברא נפשות רבות (כעלי היים הנאכלין) לתחיות בהם נפש כל תי ולקת אותה מנוסח בנ"ר שלנו והמיעקת לכונה אחרת מן האוכלים לנאכלים, אבל כשהיה אוכל דברים שאינם באים מבע"ח כגון פרי עץ ופרי אדמה וכיו"ב היה מברך בורא נפשות שלנו ע"כ. (עי"ש בתפני משה שפי' קרוב למת שפי' בעל עיון תפלה ואין כל חרש).

(קצו) בנוגע ללונדון ואמשטרדם ואשכנז שנתגים לומר חי בצירי ובאסט"ת בפתח, כבר מלתי אמורה לעיל (סעיף ט"ב) ומשם בארה.

בקודה המתחיל אמון יום זה, ואח"כ קוראים האזהרות לר"ש בן גבירול ז"ל המתחילות שמור לבי מענת, ומחלקין אותם המ"ע ביום א' וביום שני קורין המצות ל"ת, וכן מחלקין מגילת רות ביום הא' מפסיקין עד ותגל מרכבותיו, ומשלימין בוישלם ה' פעלך, וביום השני קורא השאר. ומנהגם באלו הבי' ימים קודם קריאת רות, הש"ץ מתחיל בפסוק והנה בועז בא מבית לחם.

סדר הקריאה החזן אומר בראשונה בית אחר מהאזהרות, ואחריו מכבדים להרב לקרות הבית שבא אחריו. וכן על זה הדרך מכבדים את הפרנסים ויחידי הקהל לזכותם לקרות מאלו האזהרות כל אחד בית אחד, וכן מחלקים רות פסוק לכל אחד ואחד.

ובאמשטרדם נוהגים כן. אבל אין נוהגים לקרות פסוק והנה בועז קודם רות ואינם מחלקים הקריאה אלא בין החזנים. ובא"י המנהג שאומרים האזהרות קודם מנחה ואין מחלקין אותם כלל שבלאו הכי בא"י חוגגים השבועות יום אחד. ויש נוהגין לומר אין כאלהינו, ורב חנניא, וקדיש, ואחר מנחה קורין רות. (קצו)

(קצו) מנהג לונדון ואמשטרדם שמחלקין רות לחצאין וקורין חציה ביום הראשון וחציה השני ביום השני כבר הובא מנהג זה במס' סופרים (פי"ד ה' י"ח) וז"ל רות במוצאי יו"ט ראשון של עצרת עד חציה ומשלים במוצאי יו"ט האחרון.

כעם שבלונדון מקדימין לקרות פסוק והנה בועז יתכן בכדי להתחיל בכי טוב שבפסוק זה מוזכר ויאמר לקוצרים ה' עמכם ויאמרו לו יברכך ה' ומסמין ויהי בימוי שפוט השופטים, וידוע מה שאמרו רז"ל כל מקום שנאמר ויהי אינו אלא וי, אינו אלא צרה, ובפסוקים הראשונים מוזכר במ' מיתת אלימלך מחלון וכליון, וכן כשמפסיקין בותגל מרכבותיו ותשכב שאין זה הפסק נעים אומרים ותותמים בפסוק האחרון ישלם ה' פעלך וגו' לסיום כבי טוב ולפ"ז היה להם לנהוג כן גם במגילת אסתר המתחלת בויהי והיו צריכים לנהוג לומר בראשונה איזה פסוק הסדבר משמחה כמו ליהודים תיחת אורה.

## מחילה וסליחה בעלות המנחה.

ובו סעיף אחד

**מדוע נקראת תפלת מנחה, ולא תפלת הצהרים  
כמ"ש ערב ובוקר וצהרים (תלים נ"ה נ"ח). (קצח)**

טעם שמנחה חלק הפסוקים ובתי האזהרות לפי מספר גולגולותם בכדי לזכות לכל אחד ואחד מיחידיו הקהל לקרות מצוה אחת ומנחה נכון הוא ובא"י נוחגים בליל שבועות המנדדים שנה סעיניהם ונקרא הלימוד הזה בפני המקובלים תיקון ברת ומחלקים הקריאה של הלילה בין הלומדים, אבל באבודתם בסוף תפלת פסח המצא טרד אחר. וז"ל ונותגין בכל המקומות לקרות בשני ימים טובים של חג השבועות אזהרות החכם המסורר ר"ש בן גבירול ז"ל ביום ראשון קורין פ"ע וביום שני מצות ל"ה, ורוב שלוחי צבור אומרים אותן כשהורין תפלת מוסף כשמגיעין עד ע"י פשת עברך וכ"כ בסדר ר"ע ו"ב סעדיא, וי"א אותם לאחר שמסוימין הורת התפלת כדי שלא להפסיק בתוך התפלה עכ"ל. למדנו מדברי אבודתם שהמנהג בספרד היה לקרות האזהרות בין השלוחי צבור, וזה מתאים עם מנהג אמשפרם, ומנחה אחינו האשכנזים לקרות רות קודם קריאת התורה ביום שני של שבועות ואין מחלקין אותה אלא כולה נקראת ביום שני, ואינם נוהגים לקרות אלו האזהרות של כשוררי ספרד, ובמקומן אומרים הקדמות ומיני פיוטים שבהם מוזכרים תהרי"ג מצות, ואלו ההקדמות נקראות בשעת שהכתן עולה ל"ח.

(קצח) טעם שנקראת תפלת מנחה, כתבו התוס' (פסחים ק"ז), ד"ה סמוך תימה אמאי קרי ליה מנחה דאי משום דמנחה היתה קרבה בין הערבים, הלא גם בשחר קריבה מנחת חביתין ומנחת תמיד. וי"ל בשחר יש שם אחר תפלה שחרית, ועוד דאמרי' בפ"ק דברכות הוי זהיר בתפלת המנחה שאף אליות לא נענה אלא בתפלת המנחה ושמה בשעת הקרבת המנחה נענה ולכן קרי ליה תפלת מנחה שאז היה שעת רצון עכ"ל. והרמב"ם בפ"י אבשניוח ר"פ תפלת השחר כ' מנחה שם נוסף על עת מן היום והוא כשישאר מן היום שהי שעות וחצי ומניות, ונקראת התפלה השניה מנחה מפני היותה החילה ופנה בעת ההיא, עכ"ל. והתיו"ם שם כתב בשם הרמב"ן (פ' בא עה"פ בין הערבים) שבמנחת מלשון מנותח השמש והשקט אורו הגדול כדמארגמינן למנה יומא והן מנחה גדולה, ומנחת קטנה שהזכירו חכמים, ובאבודתם (בסדר תפלת המנחה) כ' ונקראת זאת התפלה מנחה מפני שבשעה עשירית מן היום שנברא בו אדח"ר חמא וזהו שכתוב לרוח היום ומתרגמינן למנח יומא ע"כ.

והתפלת ערבית נקראת כן על שם ערב דומנה בלילה, והתפלה הרביעית אנוספת בשבת ומועד נקראת תפלת מוסף על שם פוספי שבת ומועדים, והתפלה היתרה בתענית ומעמדות נקראת, נעילה" ע"ש נעילה שערי שמים או נעילה שערי החיכל עכ"ל ועו' בס' שערי תורה התקנות (דרכ"ח) שכתב

## פטום הקטרת, מצותו בחזרת.

ובו ד' סעיפים

[א] מנהג לונדון לומר הפטום הקטורת, פעם בשחרית בתוך הזמירות, ופעם במנחה קודם אשרי ובאמשטרדם מנהגם לאומרו פעם אחת בשחרית, אבל בשבתות ויו"ט, ותעניות, ובבית האבל אומרים אותו גם במנחה. ובא"י וסת"מ מנהגם לומר הפ"ת שלשה פעמים ביום. פעם בזמירות, פעם קודם תנא דבי אליהו, ופעם במנחה קודם אשרי. (קצט)

הנה תפלת הבוקר נקראת תפלת שחרית מלשון שחר כדכתיב שחר קטתי להודות וגו' עכ"ל.

ואני חסה על גאון שכמותו שנשתבש לומר ששחר קטתי להודות הוא פסוק? ולא היה ולא נברא פסוק זה ודמיון זכרונו הכזיבו ואולי תיבות אלו שייכות להתחלת איזה פיוט. ואין בזכרוני קעת לדעת איהו הפיוט הזה.

ובספר נאות דשא (ד"ט:) כתב כי העגל תקונו מנחה. ומ"נ'ת"ה בגימ' ע"ג'ל', ומכיון שיצחק הוא שחקן תפלת המנחה כידוע וכשרואה הקב"ה אפרו של יצחק מכפר לחם עון העגל. וכ' מוהר"ם ע מפאנו (בסו' כ"ב) שמנחה היא מלשון מנחתה וגו' ע"ב, וכ"כ הרמב"ן כמ"ל, ועי' להא"ר (סו' רל"ב). והמור והלבוש כ' צריך ליוהר בתפלת המנחה לאימרה בזמנת ספני שאליהו לא נענה וגו', ותפלת השחר זמנה ידוע שהוא בבוקר בקומם כמסתו קודם שיהא טרוד בעסקיו, וכן של ערב בלילה זמנה והוא ספני בעסקיו. אבל מנחה שהיא בעוד שהוא טרוד בעסקיו, צריך לפנות מעסקיו ולהתפלל אותה עכ"ל.

גם הזוהר מזוהר מאד להתפלל אותה בכונה עצומה יותר מתפלת שחרית וערכית (פ' ויחי דר"ל ע"א).

(קצט) הפטום הקטורת הזוכר (בבלי כריתות ד"ו. ירושלמי יומא פ"ד ה'). בסדור לונדון תוצאת אלכסנדר (5633) אינו מזכיר לומר הפ"ת במנחה רק בשחרית, ובסדורי לוי ודייסולה מזכר לאומרו גם במנחה, מזה סורה כי לפני מאה וששים שנה היו נוהגים הספרדים בלונדון שלא לומר הפ"ת במנחה כמנהג אחיהם הספרדים באמשטרדם. ובסדור עמיואש (אמש"מ 5421) תמצא שהיו נוהגים לאומרו ב' פעמים ושם (בד"ה:) כ' בוטן שמדת הדיון מתוהה בעיר ח"ו נוהגים לומר פ"ת כולו בשלמות אחר אין קדוש כה': וחשני פעמים, אחר בשחרית בזמירות, וחשני לא היו אומרים אותו קודם אשרי כנהוג היום בלונדון וא"ו, אלא היו אומרים אותו אחר קריש תחבול

שבמנתה, ואחריו קדיש יהא שלמא, ואינו מזכיר שם עלינו לשבח לאומרו  
בחתימת המנחה בנהוג היום.

ואם נראה מאי דעתיה של רד"א בזה, נמצא שמלבד שלא הזכיר  
לומר הפ"ה במנחה, גם השמים הלמנצה על הגתית, ופ' את קרבני לחמי,  
זתפלת המנחה מתחלת בסדרו מאשרי יושבי ביתך ואחריו ח"ק והעמידת  
(כמנהג אשכנז) למרות שרבינו יונה באגרת תשו' כתב שמצוה לומר בתפלת  
הקרב קודם אשרי פ' קרבני לחמי כמו שאומר אותה בבוקר במקום שני  
התמידין שהיו קרבין בכל יום בבוקר ובערב וגו' וכן נוהגים בקצת  
מקומות, עכ"ז רד"א לא הזכיר פרשה זו לאומרה גם במנחה והרמב"ם  
בסדרו אינו מזכיר לומר הפ"ה לא בשחרית ולא במנחה, ובמחזור ויטרי  
(ד"ה) כ' שצריך לומר הפסוק הק' פעמים ביום, אבל הכל בו (פו"ס ל"ז)  
ב' לאומרו בשבת ויו"ט אחר אין כאלהינו, ובסדר העמרמי הזכיר לאומרו  
בבוקר פעם אחת ופעם אחרת בערבית, שם (דקס"ד). והרב המנהיג כ'  
שבסרובנץ נהגו לומר הפ"ה כמוצאי ש"ק אחר ויתן לך אלהים, ועו' סדור  
דש"י (אות ד') ובהערה שם.

באופן שכלכול גדול אני רואה כמנהג זה ולא ראי זה כראי זה,  
א"כ למנהג לונרן שמסתפקים לאומרו פעמים משום שאעיקרא נתקן לאומרו  
פעמים, לפי שמצותו היתה נעשית בבוקר ובערב, אבל למנהג אמשטרם  
שאינם אומרים אותו רק פעם אחת בשחרית, סמכו על דברי אבודרהם משום  
שלא הוזכר שם, וא"כ למה אומרים אותו בשבת ויו"ט, ותעניות, ובבית  
זאבל, גם במנחה, ואפ"ל כי בשאר הימים שהעם טרודין במלאכתם משום  
טרחא דצבורא מצאו לנכון להשמיטו אבל בשבת ויו"ט וכו' שהם יטו  
מנחה ואסורים במלאכה, ובתעניות, שנמצאים בבית"כ בתעניתם, ובבית  
זאבל, לנחמו ולתרחיק ממנו המגפה, כי לפי דעת הסקובלים אמירת פ"ה  
היא מגולה בדוקה ומנוסית גם בימינו לעצור המגפה ב"ם, כמ"ש בוותר  
(פ' פנחס) וו"ל ולית דבטיל מותנא בעלמא כקטורת וגו' ועוד אמר בוצינא  
קדישא דבתר דצלותא איהי כקרבנא מאן דיימא פסום הק' בתר תהלה לדוד  
בטיל מותנא מביתא עכ"ל. ומשמע זה של הזוהר נהגו הספרדים שבא"י  
לאומרו גם אחר תהלה לדוד קודם תנא דבי אליהו, כמ"ש הר"י לחם סן  
השמים כי הפ"ה שקודם תנא דב"א בשחרית מגולה לתכרות הקליפות שלא  
יתאווזו בתהלה בשפע היווד ע"י תהלה עי"ש.

והרב משה משה (אות תס"ג) כ' בשם הר"י מורקיל שאותם שאין  
אומרים פ"ה היונו משום דתישוי דילמא מדלגין אות, וכתב  
ב"ה אם חסר אות אחת מכל סמניו ח"ו ב  
פ"ה. וכן מצאתי כתוב בשם המטרי (?), אך כתב ואין המנהג כן.  
וכן אנו נוהגים לאומרו. אכן על כל פנים כ' מורי מוהר"ש (ר"ל מוהרש"ל)  
שלא לאומרו בעל פה כי אם מתוך הכתב מתאי מעמא דילמא ידלג אות  
אותה עכ"ל.

ונוראות נפלאות על אלו תנאונים, ראשונה הר"י מורקיל שכ' וכתב  
בית אם חסר אות אחת מכל סמניו, הלא שם בגמ' בבבלי וירושלמי אינו  
מזכיר אות ולא תיבת, והנוסחא שם ובכל הספרים ואם חסר אחת מכל  
סמניו, ורש"י שם פו' למח תיוב מיתח אם חסר אחת וגו' כי עיול

[ב] בא"י וסת"מ לומר בפטום הקטורת השתי  
בריתות תניא ר' נתן, ותני בר קפרא. וכן מנתג  
אשכנז. אבל בלונדון ואמשטרדם אין אומרים  
אותן. (ה)

[ג] בסדורי לונדון ואמשטרדם הושמטו  
תיבות אלו מנה בכל יום מחציתו בבוקר  
ומחציתו בערב. ובסדורי א"י וסת"מ ואשכנז  
מוזכרים שם. (רא)

ביוה"כ דכתיב (ויקרא ט"ז) ואל יבא בכל עת אל הקו' וגו' ולא ימות וגו'  
בזאת יבא אהרן וגו' וכי מעייל קטורת שלא כהלכתא ביאה ריקנית היא  
והיוב מיתה ע"כ ועוד מה דמות וערכו עשיה לאמירה כי זהו שאמרו תיוב  
מיתה אם בשעת המעשה חסר אחת מכל סממניה, אבל מי הגיד להם אף אם  
באמירה בעלמא אם חסר אות אחת שחייב עליה מיתה זוהי גוזמא בעלמא,  
ויותר אני תמה על רש"ל שמצא לו תיקון בזה כי יאמר הפ"ה מתוך הכתב  
דילמא ידלג אות אחת וצע"ג.

טעם שבסדור עטויאש לא נמצא מוזכר תפלת עלינו במנחה, והיום  
גם באמשטרדם נוהגים לומר עלינו במנחה, אפשר לומר כי אז היו רגילים  
להתפלל מנחה וערבית סמוכים זה לזה והיו מסתפקן בהעלינו אשר  
אומרים בחתימת תפלת ערבית כמ"ש הכאה"ט או"ח (קל"ב סק"ג) בשם  
הכנה"ג (סו' רל"ד) שלדעתו צריכים לומר עלינו בכל תפלה ותפלה (כמנהג  
כל הספרדים שבעולם) אבל בס' שתי ידות למוהר"ם די לונזאנו כ' בשם הר'  
תולעת יעקב שאין צריך לאומרו במנחה וכן היא סברת הכל בו (סו' כ"ז)  
והרב סדר היום (דל"א) נתן טעם בדבר כיון שאין ק"ש במנחה אין מקום  
לומר עלינו עו"ש וצריכים לנו להכין מה רצה לומר בזה, כי מה להק"ש  
יחס עם עלינו, כבר כתבתי למעלה בס"ד בתפלת עלינו, שמתחלת באות עין  
ותוחמת אין עוד בדלת להורות על עדות. וכן על כן נקוה לך מתחיל בעין.  
ומסיים ה' ויטלך לעולם ועד. וזהו שבשמע ישראל העין של שמע והר' של  
אחד ושם דברתי יותר בארוכה ואין צורך לכתוב הדברים.

(ה) טעם שבא"י וסת"מ ואשכנז אומרים ג"כ השתי בריתות אלו  
משום שהם חלק מסדר עשיות הפ"ה, אבל בלונדון ואמשטרדם שמשמיטים  
אותן לא ידעתי למה. אולי מפני האריכות ויהיה בזה טורח צבור.

(רא) שינויים שונים נפלו בנוסח הפ"ה, ובירושלמי שם ביומא,  
ובבבלי שם בכריתות לא תמצא שם הנוסחא כנוסחת סדורנו, בסדורנו מתחיל  
ת"ר פטום הקטורת כיצד, ובגמ' שם מתחיל ת"ר פטום הקטורת וגו' סבלתי  
להזכיר בתורה שאלה כיצד בירושלמי שלש מאות וששים וחמש מנים כנגד  
ימות השנה ושלשה של אותו היום, ונוסחאתנו ג' מאות וששים וחמשה  
כספן ימות החמה ושלשה מנים יתרים וגו' (עו' בתשו' גאון ירושלם  
פוחלכ"ח סו' קי"ח מ"ש בזה בארוכה)

[ד] בלונדון הגירסא קשט, וכאסמ"ת  
הקשט. (רב)

## מנחה וחזרה, אלה אזכרה.

ובו שני טעמים

[א] מנהג לונדון ואמשטרדם שאין חוזרין פעם שנית עמידת המנחה, אבל בשבת ויום טוב ותעניות חוזרין העמידה, והמנהג באמשטרדם שגם בשבת וי"ט אומרים העמידה שבמנחה פעם אחת בקול רם. ומנהג הספרדים באלג'יר ברוב בתי

בנוגע לאלו החיובות מנה בכל יום וגו' שהושמטו מסדורי לונדון ואמשטרדם, נוסח אשכנז הוא כן מנה לכל יום פרס בשחרית, ופרס בין הערבית, והמובן אחד, ר"ל שבכל יום היו מקטירין על טבח הוהב שבהיכל מנה אחד הריבו חצי ממנו בשחר, וחצי ממנו בין הערבית. ונוסח אשכנז הוא כנוסח גמרתנו שם בכריתות (ד"ה. ור"ו:). וקשה לי לדעת למה לונדון ואמשטרדם השמיטו חיבות אלו, אם הן חלק מסידור הקמורת ונמצאו שם פנים לשמ"ה ימים.

וכוסח ר"ע גאון בסדרו (דקס"ד) כנוסחת גמרתנו, ועי' אכורדחם (דכ"ז ע"ד) מה שפי' שם מהו פרס בשחרית ופרס בין הערבית, ועי' סדר רע"ו סי' תל"ג, ובסי' תל"ד פירוש הפסוק הקמורת בארוכה וברחבה.

(רב) בבבלי שם ובירושלמי שם מוזכר בה"א הקושט כנוסח א"י, רק אכורדחם הוא הגורס קושט, ואין הפנאי מסכים אתו לכתוב כל הילופו ושינוי הנוסחאות שבאו בסדרים כי רבו הם. ומי יתן וידעתי מי היה המסדר של הפסוק הקמורת כמו שבאו בסדרים שלנו. ולמה לא העתיקוהו ממש כמו שבא בבבלי והירושלמי. (עי' להב"י סי' קל"ג ד"ה דע שבכריתות זו, ובנוסחאות הסדרים יש תוספת דברים ועי' באה"ט שם מה שהאריך במקצוע זה).

וכתב החסיד ר"מ בן מכיר ז"ל בס' סדר היום (דכ"ג:) וענין הנוסח של פמיטחו לא נמצא בגמ' במקום אחד אלא מפורד ומפורד, א"כ אין אנוהו הילכים אלא אחר פרטי מעשיו כיצד היו עושין, ואעפ"י שנוסף בו מעט אין לחוש ולכך נראה לי הנוסח כך וגו' עי"ש בארובה.

וחושב אני כי הנוסחאות שבידינו נעשו ע"י אנשים חכמים שנים רבות אחר חתימת התלמוד, כנוסח האתה כוננת שאומרים פסוק יות"ם שאין סדר ונוסחאו דומה לתכירו. ואם יתייגו ה' כאשר אגיע בסדר יתח"כ שם אהיב התכור לחפלה זו.

כנסיות לומר כל העמידות פעם אחת, ורק בוהארן חוזרים העמידות כולם הויז מעמידות המנחה שאומרים אותה בקול רם. והמנהג בכל ארץ ישראל וסת"מ לחזור כל העמידות, ולעתים רחוקות בשעת הרחק שאומרים עמידת המנחה בקול רם. (רג)

(רג) כתב הכ"י א"ח (סו' קכ"ד) ועכשיו נהגו כרב הסקומות להתפלל לכתחילה ש"ץ תפלת מנחה בקול רם כדי שיענו אחריו ולא יצטרך לחזור ולהתפלל בקול רם, והב"י לא חילק בין תפלת המנחה של חול לשל שבת ויו"ט. ומדבריו משמע לכל המנחות וגו' והד"ם שם (אות ג') כ' אלא לעולם הש"ץ מתפלל לחילה בלחש, מלבד היבא שהדבר נחוק שחוישינן שיעבור זמן המנחה וגו' עי"ש.

ומדבריו הב"י הוא סמך למנהג אמסטרדם שאין עושין חזרה כלל במנחה. ומעם שבלונדון מנהגם שאין עושין חזרה רק בחול, אבל במנחת שבת ויו"ט ותענית חוזר העמידה, יתכן לומר בחול שכל העם טרודים בעסקיהם וחוששים שמא יעבור זמן המנחה משו"ה אוטרים אותה בקו"ר. אבל בשבת ויו"ט שהעם בשליון ומלאכתו ומתפללים בלא"ה מנחת גדולת ועוד היום גדול מצאו לנכון לחזור העמידה פעם שנית. ומעם שבתענית נהגו באמסטרדם ולונדון לחזור פעם שנית העמידה משום שהש"ץ אומר עננו בברכה בפני עצמה והקהל אוטרים כדרכו, וליבא עשרה דצייתי לש"ץ, ומ"מ אם השעה רחוקה מאד יתפלל מיד בקו"ר ויאמר הש"ץ עננו והקהל יאמרו בשומע תפלה, (באה"ט שם סק"א, מוהרלנ"ת, ועי"ש סו' קכ"ד ס"ב).

ואודות שרוב הנה"כ שבאלג'יר אוטרים כל העמידות בקו"ר כ"ב בס' זה השולחן (ד"ב) ועי' ש בהערה (אות ט') ואם ה' יעזרני, לחלוץ בתפלת מוסף לשבת ארחיב הרביר במקצוע זה לברר וללכץ יסוד מנהג הספרדים באלג'יר, ויסוד מנהג לונדון ואמסטרדם שאינם עושים חזרה גם במוסף של שבת.

מעם לספרדי א"י וסת"מ שנהגו בכל תפלה ותפלה לחזור העמידה מפני שכן מפורש בסוף ר"ה (ל"ג): ואסיקנא דהלכה כר"ג, וכן פסק הרמב"ם בפ"ט (מה' תפלה), וכ"כ אבודרהם (ד"ל ע"א) שגם במנחה יחזור הש"ץ התפלה, והב"י שם (סו' רצ"ד) כ' שבצפת היה מנהגם שלא לחזור העמידה השניה וגזרו גדוי וחרם והנהיגו להתפלל בחזרה, ובסו' רל"ד שם כתב הב"י וש"ץ מחזיר התפלה כדרך שעושין בשחרית וכן נוהגים האשכנזים וכ"כ הכל בו וגו' אבל הספרדים אין נוהגים לחזור ש"ץ התפלה במנחה אלא וגו', ומנהג האשכנזים הוא הנכון. וכן הנהיגו חכמים שבריר שלפנינו בצפת ת"ו וגזרו לעובר על תקנתם, ובפרט שהאר"י ז"ל הביא דברי הבאה"ט שם שלא הנית לאוטרה בקו"ר אלא בלחש ואח"כ בקו"ר

[ב] המנהג בלונדון ואמשטרדם שאומרים הג' ברכות ראשונות בקול רם, הש"ץ והצבור יחד עם הקדושה, ושותק. וכשהגיע הש"ץ לחננו וענגנו ושמע תפלתנו מרים קולו ומשלים העמידה כדרך אבל בא"י וסת"מ מנהגם לומר רק הג' ראשונות והקדושה בקול רם ומגשיך שאר העמידה בלחש. (רד)

אפילו אחר שקיעת החמה, אפילו בע"ש, ועפ"י דבריו סמכו כל ארץ ישראל וסת"מ.

(רד) טעם שבלונדון ואמשטרדם אומרים הג' ראשונות בקול רם ומחננו וענגנו מרים קולו וגומר הג' האחרונות ג"כ בקול אשר לא כן בא"י וסת"מ שבשעה"ד אומרים רק הג' ראשונות בקול ותו לא, עי' לחכמה"ג (סי' רצ"ד) והרשב"ז בתשו' ח"א סי' ה' וצ"ה, וק', מ"ש שם בטעם הדבר.

והרב פתח הדביר שם אות ג' כ' דמה שאין נוהגים עכשיו שהש"ץ אומר ג' אחרונות בקול רם משום שלא יתבלבלו הצבור המתפללים כי אי אפשר לצמצם שלא יהיו קצתם לפניו או לאחור עכ"ל, והכרכ"ו (סי' רל"ב אות א') כתב בשם סוהריק"ש שאין מנהג הספרדים כן אלא מתפללים בקול עם הש"ץ עד מגן ומחיה וקדושה וקדיש בקול רם, ומהר"י צמח כ' דכני ספרד נוהגים לומר ג"כ שלשה אחרונות בקול רם, והטעם טמ"ש בסבא משפטים (דקמ"ו) שש שנים יעבוד ואין עבודה אלא תפלה, שש שנים יעבוד ג' ראשונות וג' אחרונות דש"ץ וגו' וכפי דעת הרב ג' ראשונות וג' אחרונות הם עיקר דנה"י דאבא ואמא נכנסים לז"א בג' ראשונות ובג' אחרונות נכנסים נה"י דאימא לז"א עכ"ר. ועי' להר' אדרת אליהו להר' משנת חסידים בחלק התשו' ובס' חסד לאלפים (אות ואו).

ולפע"ד אפ"ל בטעם מנהג לונדון ואמשטרדם שהזרים הג' ראשונות וגם הג' האחרונות, הראשונות, לזכו; להצבור לומר הקדושה, והג' האחרונות, אם אירע הדבר בשחרית או במוסף אומר הג' אחרונות בקול רם כדרי שהש"ץ יאמר הברכה כהנים, ויזכה להצבור בברכה המשוולת וכמנהג לזכות להצבור לומר מודים דרבנן (סוטה מ:) והיא הודאה קמנת ותסכמת לבורים שאומר הש"ץ וקבלת עול מלכות שמים (פור או"ח סי' קכ"ז).

והר' שב"ל (סי' מ"ז) כתב בשם רב האי גאון דצבור ודחיקא לתר שעתא בבי שמישה לצווי בלתישא והדר לנתותי ש"ץ דלית להו לש"ץ למיחת ולאפקעוניהו ודי חובותיהו בקול רם לפי שמצות תפלה בלחש כדילפינן מהלכתא גיברתא דחנה ולא נפקי י"ח בין יחיד בין צבור אלא בלחש ולא שרי רבנן אלא בברכות של ר"ח בלחוד ומשום דנפישו ברכות ותקנתיהו דמצלי כולחו בלחש כמצות תפלה והדר נחית ש"ץ ואומר סגן ומחיה וענו קדושה ומסיים חאל הקדוש וכו' עי"ש.

## תפלת בין הערבים, לרוכב שמים.

ובו סעיף אחד

בלונדון נוהגים קודם ערבית לומר שיר  
 המעלות הנה ברכו (תלים קל"ד) ואומרים אח"כ  
 הפסוקים אלו ה' צבאות עמנו (תלים מ"ו ח') ה' צבאות  
 אשרי (שם פ"ד י"ג) יי' הושיעה (שם כ') בשלום יחדו  
 אשכבה ואישן (שם ד' ט') תודיעני אורח חיים (שם ט"ז  
 י"א) מי יתן מציון (שם י"ד ו') יומם יצוה ה' (שם מ"ב ט')  
 ותשועת צדיקים ויעזרם ה' (שם ל"ז ל"ט מ') אבל  
 המנהג בא"י לומר רק ג' פסוקים אלו ה' צבאות עמנו  
 ה' צבאות אשרי, ה' הושיעה, וכן המנהג באמשטרדם  
 וכן נוהגים במארוקו. (רה)

(רה) המזמור ואלו הפסוקים נתקנו לאומרים בכדי לומר חצי קדיש  
 אחריהם, והרואה לר"ע גאון בסדרו אינו מזכיר לומר קדיש, וז"ל  
 ועומד ש"ץ ומתחיל והוא רתום וגו' ה' הושיעה וגו' ומברך ברכו את ה',  
 וכן סודר תפלה זו בספר אבודרהם, וכן הרמב"ם (פ"ט מה' תפלה ה"ט)  
 בערב כל העם יושבין והוא עומד ואומר והוא רתום וגו' ברכו את ה' וגו'  
 וגם הסוד והשו"ע לא עלו על דל שפתותיהם אודות הקדיש שקודם ערבית,  
 ובס' איצר תפלות (דף רע"א) הכיב בשם הגר"א במנהגיו שאין אומרים שום  
 פסוקים ולא חצי קדיש קודם הערבית ורק מתחילין מן והוא רחום וגו'  
 ע"כ כנראה שהגר"א סמך על כל אלה הראשונים שלא הזכירוהו ולא ידעתי  
 למה הספרדים והאשכנזים הנהיגו לאומרו, ולפי מ"ש לעיל יבא על נכון  
 שאומרים פסוקים אלו לכתחילה בכדי לומר עליהם הקדיש, (ועי' ריא"ז  
 בפ"א דברכות).

טעם שבלונדון נתגו לומר מזמור הנה ברכו משום דגרסי' (ברכות  
 ה') אם היה רגיל לקרות קורא, לשנות שונה ואח"כ קורא ק"ש ומתפלל  
 ולעמוד בתפיל' מתוך ד"ת, ובמזמור זה כיון שמוזכר בו העומדים בבית  
 ה' בלילות מצאו לנכון לאומרו. וכן הפסוק בשלום יחדיו אשכבה ואישן.  
 ועי' להא"ר (סו' רל"ז) שכשנמשכה מנחה עד הלילה ומתפללין מיד מעריב  
 דלא שויך רגיל לקרות כו' אלא כשאין מתפלל קודם ע"כ. ובאשל אברהם  
 כתב ונוהגים לאומרו ס"ס כשהוא לילה עי"ש ומנהג אשכנז שאם התפללו  
 מנחה ומעריב יחד אין אומרים מזמור זה ולא פסוקים אלו כיון שהתפלל  
 סנחה ואמר בה אשרי (א"ר נ"ד סק"ד וסו' רל"ז סק"ד סנחית השקל שם  
 ס"ק א') אבל הספרד' שבלונד' אפי' אם מתפללים מנחה ומעריב ביחד אומרי'  
 המזמור והפסוקים כדרכן.

## והוא רחום יכפר, איה שוקל איה סופר.

ובו סעיף אחד

**המנהג הכללי לומר קודם ערבית הפסוק**  
**והוא רחום (תלים ע"ה ל"ה) וה' הושיעה (שם כ' יו"ד)**  
**חוץ מלילי שבתות ולילי י"ט שא"א אותם. אבל**  
**בערבית ליל יוה"כ אומרים אותם אפילו אם הל כפור**  
**בשבת. (רו) מה טעם אמירתו קודם ערבית.**

טעם שכ"י ואמשטרם נהגו לומר רק הג' פסוקים שזכרנו ואין אומרים המזמור הנה ברכו (חוץ מערב ר"ח וי"ט שאומרים המזמור השניך לענינא דיומא) כ' הרב נגיד ומצוה שהאר"י ז"ל לא היה אומר שום מזמור קודם ערבית רק היה אומר פסוקים אלו שזכרנו, ועי' להכנה"ג (שם סי' רל"ז) מ"ש בזה. ולמה בחרו בג' פסוקים אלו? דאת הירושלמי (ריש פרק אין עומדין) לעולם אל יהיה הפסוק הזה זו מפיך ה' צבאות עמנו משגב לנו וגו' ר' יוסי בר ר' אבין ה' צבאות אשרי אדם בופח כך עי"ש.

(רו) בסדר ר"ע גאון והרמב"ם (פ"ט מהל' תפלה ה"ט) וכאבודרתם (ד"ל) הזכירוהו לאומרו קודם ערבית, ובסדר רע"ג מוזכר שם גם הפסוק ה' הושיעה, משא"כ בהרמב"ם מזכיר רק והוא רחום, ובמתוזר ויטרי, הש"ץ נותחיל והוא רחום, והצבור שותקין ועונין אתרו ה' הושיעה וגו' כי אל רחום ה' אליך וגו' (דברים ד' ל"א) ועונין והוא רחום (אוצר התפלות דרע"א). ובמתוזר רומא, אומר החזן והוא רחום עד וחמתו, והצבור עונין ה' ה' אל רחום וחנן עד אמת, ה' הושיעה, ואומר החזן ברכו עכ"ל.

וכתב אבודרתם שם שכספרד נוחגין לומר והוא רחום גם בשבתות וימים טובים, וכן כתב הרמב"ם בתשובות פאר הרור סי' קכ"ט. ובצרפת ופרובינצא אין אומרים אותו בשבתות וי"ט, עי"ש. והמנהיג (אות פ"ג) כ' וז"ל והוא רחום קבלתי מרבתי בצרפת לפי שהפושעים לוקים בין מנחה למעריב ואומר על המלכות ג' פעמים והוא רחום. על כן מכריז החזן והוא רחום יכפר עון ומכאן יש לי תשובה למנהג ספרד שאומרי' אותו בשבתות וי"ט וכבר הובדלו ממלאכה, וכדאמר ליה רב לר' ירמיה מי בולת, ואמר ליה אין בדילנא, וכבר קדש היום ואין מלקין אותם עוד. ובצרפת ופרובינצא אין מנהגן לאומרו בשבתות וי"ט, אך לפי מה שמצאתי במדרש לפי מאי דקי"ל תפלות כנגד תמידין תקנום, תפלת השחר כנגד תמיד של שחר, ותפלת המנחה כנגד תמיד הערב, ותפלת הערב אין להסמיך אותה כקרבתן שאין קרבתן בלילה שנאמר ביום צותו את בני ישראל ואסמכות רבנן כנגד אנבים ופזרים שלא נתקבלו מערב שנאמר בהן היא העולה על מוקדה. ואם נתקבלו מערב נתקבלו. ואין ספק לדבר, על כן מנהג לומר והוא רחום יכפר עון שאין לנו קרבן לחלות ואת התפלת וכות הוא נוח ויפה מנהג ספרד וישר בעיני עכ"ל.

ואני תמה על המנהג שהכיא ראתה מרב שאמר ליה לר' ירמיה, בברכות (כ"ז). ובעירובין (ס): שם מוזכר כי ר' ירמיה שאל לרב, ולא רב לר' ירמיה, ועוד שבתלמוד לא המצא שם שארית הדברים, וכבר קדש היום ואין מלקין אותן עוד. ומאין הביא המנהג דבריו אלה. ואולי אפ"ל כי זו היא הוספת עצמו גם זה לא יתכן. ואם נעין בדיון זה אם אדם נתחייב מלקות אם יבולין להלקותו בשבת אם לא, פסק הרמב"ם (ה' שבת פכ"ד ה"ז) און ענינים בשבת, כיצד, הרי שנתחייב בכ"ד מלקות או מיתה אין מלקין אותם וגו' וה"ה לשאר עונשין, ועו"ש בט"מ שציון סנהדרין (דל"ה) ואני לא מצאתי שם אוסור המלקות בפירוש, ועו" לרב שרירא גאון בתשו' הגאונים (ס' יו"ד) והר' שארית יהודה (דמ"ט) והר' אמונת שמואל (דג"ד) שנשא ונתן בהלכה זו של הרמב"ם, ועו" פחד יצחק (לאמפרונטי) באות מלקות.

והרב שב"ל (ס' מ"ט) כ' מה שנהגנו לומר והוא רחום פי' ר"א הגדול (הוא ר"א הגדול רבם של רבותיו של רש"י ז"ל) לפי שאין בערבית קרבן לכפר וגו' ובשם ר' שלמה (רש"י) מצאתי לפי שהחוטאין נוהגין ללקות בין מנחה למעריב, ומיד לאחר שלקה מבקשין עליו רחמים וסליחה, ועוד שכל היום אדם חוטא ולערב צריך לומר לו והוא רחום ע"כ. ובס' שערי תשובה (לויפציג תרו"ת) תשו' לר' האי גאון שאלה (פ.) וששאלתם כי יש מקומות שאומרוין והוא רחום במעלי שבת ויו"ט (אמ"ה זהו מנהג ספרד שהביאו המנהג) הכי הוא בשתי ישיבות שאסור הוא בשבת כיון שקדש היום ואין אומרו' והוא רחום ולא שומר את עמו ישראל דהכי קו"ל לענין: והוא רחום תקינו לה בערכית משום שעת הדין לחייבם נגיהנם, בשבת אין שם דין כלל ואין צריך לומר וגו' עו"ש ועו" מג"א (או"ח ס' רפ"א) שהביא תשו' זו בשינוי קצת.

ואבודרהם שם נתן טעם אחר למנהג ספרד גם בשבתות ויו"ט מהא שאמרו במדרש (והוא במדרש תנחומא) מאי דכתיב צדק ילין בה, מעולם לא לן אדם בירושלם ובידו עון הא כיצד תמיד של שחר מכפר על עבירות הלילה ושל בין הערבים על עבירות היום. ולפי מאי דקו"ל דתפלות כנגד תמידין תקנום ותפלת הערב אין לה סמך בקרבן שאין קרבן בלילה וגו' על כן נהגו לומר והוא רחום שאין לו קרבן במה לחלות זאת התפלה והוצרכנו להזכיר כפרה, ולפי זה נות ויפה מנהג ספרד. וטעם אבודרהם הוא כטעם המנהג כאשר יראה המעיין ועו" במקור הברכות בסרור העמרמי דף 152 מ"ש בזה.

וקשה לשער מאמתי עזבו הספרדים מנהגם זה ובטלו אמירת פסוק והוא רחום בשבתות ויו"ט, ונהרו בזה אחר מנהג צרפת ופרובינצא, ומי התיר להם לעזוב את מנהג אבותיהם משנים קדמוניות, ובפרט שהמנהג ואבודרהם שבתו מנהגם ואמרו נות ויפה מנהג ספרד וישר בעיניהם, ומצד אחר אנו רואים כי הספרדים נוהגים בשבת ויו"ט לומר פסוק זה בהודו וגם בובא לציון, ואיך יתכן להרכיב מנהג אחרי רכשו, מוטב היה לוא בטלו אותו לגמרי, או לומר אותו גם בליל שבת ויו"ט בערבית.

והב"י באו"ח (ס' רל"ז) כ' בשם הכל בו טעם אמירתו ומסוים ולכך

## בלונדון ואמשטרדם גורסין מעריב ערבים, בחכמה פותח שערים, בתבונה משנה עתים, אבל בא"י וסת"מ קוראים כן מעריב ערבים בחכמת,

תקנו ערבית וסחרית לחלות פני המקום שיכפר עונותינו וימם ולילת, שחרית אנו אומרים אותו בסדר קדושה, ותקנוהו נמי בפסוקי דומרא בשביל ליל שבת שאין אנו אומרים אותו לפי שאין אברי חסיד הערב קרובין בליל שבת דכתיב עולת שבת בשבתו ולא עולת חול בשבת וכן ביו"ט וגו' עכ"ל.

והאשל אברתם (באו"ת סי' רל"ו אות א') כ' טעם שמתחילין והוא רתום קודם ברכו של ערבית דבערבית לא היו מקריבין קרבן לכפר וגו' כותת של מלאכי חבלה נרמזין בו משחית, אף, וחמה, ובשבת ויו"ט אין אומרים שלא ניתן רשות לחבל ועו' הרשב"ש סי' כ"ה ע"כ. ודבריו אלו נובעין מספר הריקאנטי בפ' וירא בשם ס' התיכלות עי"ש. וכתוב בזוה"ק פ' בראשית כדי להסיר עון משחית אף וחימה שהם ארבעת רגלי כסא של ס"ט ובגין דא מצלינן ותוא רחום בגין דלא רדפי בתר צלותא וכמה מלאכי חבלא תליון מנייהו ע"כ.

ובסדר זכור לאברהם (אלנקאר ליוורנו 5664) שם בהערה כ' שצ"ל והוא רתום בזמירות של שבת יען יש מהורו עד ברוך אלהים רצ"ה תיבות, ובס' נגיד ומצוה כ"כ שצריך לאומרו לפי שלא אמרו בלילה. וכן דעת האר"י ז"ל בשער הכוונות (דע"ה) והר' מחזיק ברכה (סי' רפ"א ס"א, ובסי' רס"ז ג') כ' שבעיקר יש ק"ק עפ"י מנהג האר"י (הוא הביח"כ הנקרא בית"אל ונתיסדה ע"י אבות אבותי הקדושי'. והר' הק' מר זקני איש האלקים גורא רב שר שלום מזרחי יודיע שרעבי ז"ל היה רבין חסידא בהק"ק הגז') וגם הם נהגו לאומרו. וכן מנהג חברון וכל מלכות מצרים ואיטליא ומקומות אחרים והמור ושאר פוסקים לא הזכירוהו רק שלא לאומרו בערבית בליל שבת, אבל בפסוקי דומרא וסדר קדושה יש לאומרו שהוא דרך שבת (ועו' להרשב"א שאלת ת"ע) וכ' עוד המח"ב שם עוד תמיה שהרי לפני פרישת התמיד כל העולם אומרים יה"ר שתמחול לנו, והא ודאי תפלה ותחנה היא ולא שת לבו לבטל עי"ש (ועו' להפת"ש בסי' רס"ז סק"א).

אבל הגאון יעב"ץ בסדרו חלק ע"ז ואמר שלא לומר פסוק והוא רתום לא בפסוקי דומרא ולא בקדושת ובא לציון עי"ש, ועתה אינה ה' לירי ס' אוצר הגאונים וכתוב שם שאין אומרים והוא רתום בשבת וגו'. ועו' בתשו' חלקם (ח"ב סי' עק"ב) שכתב ובירושלם וחברון נהגו לאומרו בזמירות בשבת וכן הנהגו הרב בק"ק תלמוד תורה (בירושלם הנקרא בלשון כפרדי לה קהלה די אין מידיו) לפי שמקודם מוה"ר בנימין כסלו מלאומרו. (עו' מתב"ר סי' רס"ו חיים שאל ת"ב סי' יו"ד, כסא אליהו סי' רס"ג, שלמי צבור דס"ט, זוהר פ' תרומה על הפ' וזאת התרומה ד"ה מצאתי הכל

פותח שערים בתבונה, משנה עתים וגו' בסדר  
העמרמי ובתבונה משנה עתים, בואו, ונוסת סדרנו  
בלא ואו. (רו)  
מדוע לא תקנו קדמוננו חזרת העמידה גם  
בערבית, (רי)

אינן תבולי טהורין, ובספר החסידים סי' תתשנ"ד).

(רו) נוסח לונדון ואמשטרדם שמסמיכין חכמה לפותח שערים  
ותבונה למשנה עתים, כן מצאתי הגרסא בנוסח העמרמי ואבודרהם, והסכימו  
חכמה לפיתת שערים על שם פתחו שערים ויבא גוי צדיק, (ישעיה כ"ו ב)  
וכתוב וזהו שער השמים (ברא' ז' י"ז) ואמר שערים בלשון רבים על שם  
ודלתי שמים פתח (תלום עת כג) כ"כ שם אבודרהם. ולפ"ד זהו שאנו אומרים  
בתפלת נשמת לשבת הפותח בכל יום דלתות שערי מזרח ובוקע חלוני רקיע  
מוציא חמה ממקומה, וכמה חכמה דרושה לזה, וכן בתבונה משנה עתים,  
כלומר, כי ג' פעמים משחנה היום ערב ובוקר וצהרים, ולזה דרוש תבונה  
עמוקה

בעם לנוסת א"י וסת"מ שגורסין ומסמיכין החכמה למעריב ערבים,  
משום שנאמר ויהי ערב ויהי בוקר, ואמר ערבים בלשון רבים כבר כתב ר"א  
בן עזרא כי בכל יום יש שני ערבים, האחת עריבת השמש והוא ביאתו  
תחת הארץ והשני ביאת אורו הנראה בעבים ויש ביניהם קרוב משעה לשלוש,  
וכ"כ הרד"ק בס' המכלול (אות ע') וכמוכן להערב השני ערבים דרוש חכמה  
נפלאה, ואח"כ מסמיכים התבונה לפותח שערים (ובדרך אגב אכתוב מה  
שמעתי מפי רב גדול בירושלם על איש אלם וגנב שבא להרב הראשו  
שיתן לו מכתב צוואתא לרב אחר שיתמוך בידו. הרב היה נכוך בזה, ולא  
ידע מה לעשות, עד שהתחכם הרב וכתב לו שתי מלות במכתבו פו'ת'ח'  
ש'ע'רו'ם ב'ת'ב'ו'נ'ה'. הרב שקבל המכתב הבין מה רצה לרמוז לו בזה שהיה  
השליח גנב) כי צריכה תבונה גדולה בפתחת שערים כדכתיבנא.

(רי) משום שתפלת ערבית רשות ואינה תובה שלא נתקנה אלא כנגד  
אברים ופדרים שלא נתאכלו ביום שקרבין והולכין כל הלילה, וגרסין  
בדוכות (כ"ז:): ר"ג אומר חובה ור"י אומר רשות אמר אביו הלכה כדברי  
האומר חובה, ורבא כדברי האומר רשות, וקי"ל הלכתא כרבא משום דהלכתא  
כרב באיסורי, והלבוש כ' מכיון שאין צריכים להוציא לאלו שאינן בקיאים  
שפטרורים הם והם לא קבלו לחובה שהרי לא אמרוה מעולם ע"כ, עם שהרי ר'ף  
כ' והגו סילי היכא דלא צלי לה כלל, אבל דצלי לה תרא ויסנא כבר שווית  
עליה חובה, ואי טעי הדר לרישא כדאמרי' אמר רבא טעה ולא הזכיר של  
ר"ח ערבית אין מחזירין אותו שאין מקדשין את התודש אלא ביום,  
ושמענין מינה שאם טעה בערבית בשבת או ביו"ט שמחזירין אותו, ואמרו'  
צמי טעה ולא התפלל ערבית תתפלל שתירת שמים והא דב"ה הוא דהא לזכא

טעם שאומרים השכיבנו אנינו לשלום. (טז)

## קדיש יתום, סתום וחתום.

ובו ב' סעיפים

[א] בלונדון ואמשטרדם נוהגים שהיתום או האבל תוור הקדיש שקודם עלינו שבערבית פעם שנית, וקודם שיחזור הקדיש אומר הש"ץ ה' צבאות

כאן דפליג עלה, ואפילו למ"ד רשות חובה הוא דליכא אבל מצוה איכא והאידינא נהוג עלמא לשווייה חובה ע"כ וז"כ כל המפרשים, א"כ חזרה החקירה לדוכתין לפי האמור בדברי הרי"ף שהיה צריך לחזור ג"כ העמידה שבערבית, והרמב"ם (פ"ט ה' תפלה ה"ט) כתב וז"ל ואינו חוזר לתפלה גקול רם ערבית לפי שאין תפלה ערבית חובה לפיכך לא יברך ברכות לבטלה שאין כאן אדם שנתחייב בהם כדי להוציאו ידו חובתו ע"כ. וכן פסק מרן (סו' רל"ז) בשם הרמב"ם והטור והרשב"א. אבל לפי דברי הרי"ף היינו דוקא דלא עלי לה כלל, אבל דצלי לה חדא זימנא כבר שווייה עלית חובה ואי טעו הדר לרישא והיא הלכה דליכא מאן דפליג עלה. א"כ אפילו שאעיקרא תפלת ערבית רשות היא כמ"ש רבא הלכה כדברי האומר רשות, אבל אח"כ קבלנוהו עלינו לחובה כאחת מג' תפלות. וראיה אחרת שאם טעת ולא התפלל ערבית מתפלל שחרית שתיים, ואילו כאמת אינה חובה למה צריך לחיובו להתפלל שתיים ויברך ברכות לבטלה? ואח"כ ראיתי שהב"י שם כ' בשם הרשב"א ואפילו לדברי הגאונים שאמרו שאם התפלל פעם אחת קבלה עליו חובה אם התפלל בקי הוא, ואין ש"ץ מוציאנו, ואם אינו בקי, ולא התפלל פסור הוא ועו"ש בכ"ח שהשיב בזה ופי' דברי הרמב"ם כיון דמדינא אינה חובה אלא רשות ולכן לא תקנו מתחלה שיאמר הש"ץ תפלת ערבית אעפ"י שאח"כ נהגו וקבעוה חובה מ"ם התקנה במקומה עומדת עכ"ל.

(טז) כלומר אנו מבקשים מאתו יתברך שישכיבנו בעל כנפי

שלומו כאותו האב החוטל על בנו ומשכיבו בין זרועותיו.

איזה שנויים שנפלו בתפלה זו, כפי סדורנו, וסדור אבודרהם.

אבודרהם אינו גורם, "מכת" אויב אלא והסר מעלינו אויב. שם באבודרהם אינו גורם אחר שכור, "והסר" ששן אל שבור שטן. שם אינו גורם, "ובצל בנפלי תסתירנו". וגם אינו גורם אחר ושסור צאתנו ובואנו "לחיים טובים ולשלום". ושם קרא תגר לגירסתנו שאנו אומרים אחר כי אל שומרנו ומצילנו אתה מכל דבר רע ומשחד לילה כי תוספת זה מורה חסרון כי כיון שאמר כי שומרנו ומצילנו אתה כלל בו כל נזק שבעולם, ע"כ.

עמנו וגו' ומקדיש ואומר ברכו ועלינו. ובא"י וסת"מ,  
 היתום אומר הקדיש הזה רק פעם אחת. (רי)  
 [ב] מנהג הספרד' שבלונד' לקרות את יום שבו  
 נפטר המת בשם „נחלה“. והספרדים שבא"י  
 יום „הפטירה“. והספרדים שבמצרים „מיעאר“ (כל"ע  
 ר"ל הזמן). והאשכנזים „יאהרצי"ט“, (ר"ל זמן  
 השנה) (ריא)

(רי) מיום בואי לשרת בקודש פה אנגליא. תמחתי מראות, נעויתי  
 בשמוע, לראות מנהג זה לתזור הקדיש פעמים ולהזכיר שם ה' שלא לצורך.  
 וכאשר חקרתי ודרשתי מפי החזן ראשון בזה הודיעני, שבימים קדמונים  
 נקנו שהאבל העומד בתוך ההודש, או בתוך השנה, ואמו הקדיש הראשון.  
 והקדיש השני יאמר אותו האבל העומד תוך השבוע לברו, אבל בהמשך  
 השנים נשתכחה סיבת התקנה, והתקנה נשארה, שכל האבלים אומרים ביחד  
 השני קדיש, ובשנת התרצ"א נסעתי אמשטרדמ לבקר את אחי הספרדים  
 ולהתחקות על מנהגיהם בכלל ובפרט, וכאשר שאלתי אודות מנהג השני  
 קדיש, אלו, הגידו לי שער היום מנהגם שהש"ץ מכריז ביום שבת בבוקר  
 בשעה שהוא עושה מי שבירך לעם, מי מהאבלים יאמר הקדיש של אותו  
 שבוע, וכ"ז נעשה מפני אהבת השלום, ואז אמרתי להם שטוב יותר שהאבלים  
 יאמרו יחד הקדיש מלה במלה, כמנהגנו היום בא"י וסת"מ, ובה לא יהיו  
 צרכים לתזור הקדיש פעמים ללא צורך, ועו' באה"מ או"ח (סי' ג"ח סק"א)  
 סכ' שאין להרבות בקדישים, ודברי לא נשמעו יען קבלו עליהם שלא לשנות  
 ממנהגם אפילו כקוצה של יו"ד.

(ריא) מנהג הספרדים שבלונדון שנהגו לקרות יום הפטירה בשם  
 „נחלה“ אין למלה הזאת שום יחס עם הנרצה, ומנהג הספרדים בא"י  
 שאומרים פטירה הוא יותר מתאים לכונת הענין. והאשכנזים שאומרים  
 „יאהרצי"ט“ כמובן אין המלה הזאת בעברית, והיא גרמנית ופירושה זמן  
 השנה, ולפי דברי אלבוגן בס' תולדות התפלה (75) שכ בהערה כ' שאולה  
 המלה משפת הכנסייה הנוצרית, ועי' Salfeld, Martyrologium Einleitung  
 5.XIII Anm. 3 וע"ש ומענין לרעת שרכני הספרדים בא"י ובפורקוא  
 היתרונים תמצא בספריהם שבמקום להזכיר יום הפטירה כמנהגם הקדום,  
 משתמשים במלה יאהרצי"ט כהאשכנזים, כנראה שלמן היום שבאו אחינו  
 האשכנזים ונתישבו בא"י, ובקושטא, ובאיזמיר. ובלגאריא וגו' למדו  
 תבוסו היה מהאשכנזים ונסתפרדה המלה הזאת.

ויוכר לטובת ולברכה הרב דר' משה גאסטר שליט"א ע"מ שהודיעני  
 שמצא בס' עתיק יומין כת"י מרבתינו הראשונים גאוני ספרד המשתמשים  
 במלה מתאמת לזה, בשם א של ס ת א, והיא קרובה מאד לזו „פטירה“  
 שנהגו בא"י, ואשלמתא בלשון ארמי אפטרתיא.

## קדיש לראש השנה לכוננו השמים בתבונה.

וכו סעיף אחד.

מנהג לונדון בקדיש של ר"ה ויה"כ לומר אחר ויצמת פורקניה, „ויבע קץ משיחיה, וישכלל היכליה, ויפרוק ית עמיה“ ואומרים כן רק בערבית של ליל ראשון של ר"ה בקדיש שקודם ברכו. ובשחרית בקדיש שלאחר ישתבת, וכן בליל יה"כ ויומו ושאר הקדישי נאמרים כבכל יום. ובאמשי נוהגים כן גם בליל שני של ר"ה ויומו, והספרדים שבגיבאלטאר מיטוואן, טלמסאן, ווארהאן, וליוורנו, נוהגים לומר כן בשבת וי"ט ובימים נוראים, אבל הספרדים שבא"י וסת"מ לעולם אינם אומרים הוספה זו. (ריב)

(ריב) לפי נוסח הקדיש שהביא הרמב"ם בסדרו גורס אחר ויקרב משיחיה „ויפרוק עמיה“, ובנוסח אבודרהם גורס אחר ויצמת פורקניה „ויבא קץ משיחיה וישכלל היכליה“ ואינו גורס ויפרוק ית עמיה, ובמחזור רומא ותימן אחר פורקניה וישכלל היכליה, ובסדר העטמני השמים גם ויצמת פורקניה, וגורס אחר וימליך מלכותיה בחיובן וביומיכון.

נוסחאת לונדון ואמשטרדם שאומרים שלשתן לא מצאתיה בשום סדר מסדורי הראשונים. ואינה ה' לידו איזה סדורים מודפסים עתיקי יומין. שבאחד מהן מוזכר שלשתן לאומרים בר"ה ויוה"כ אחר ישתבת. אבל לא בערבית, וסדר אחר כתוב בו גם הקדיש של אחר ישתבת כחסרון הוספה זו, ובסידור אחר הנקרא תפלות ופזמונים [אמש' 5402] עי' עמנואל בנבנשמי שם תמצא הקדיש בהוספה זו לאומרה בכל שבת, מזה מוכח שלא היה בין הספרדים מנהג קבוע ותורה אחת בהוספה זו. מהם עדיין נוהגים לאומרה בשבתות וי"ט ובר"ה ויה"כ, מהם בר"ה ויוה"כ בלילה וביום ומתם רק ביום ולא בלילה, ומתם רק בליל ר"ה ויומו ביום הראשון, ולא ביום ב' דר"ה.

בנוגע לטעם לונדון שמעתי בטעם הדבר טעמי החזנים דעה כי מוסף קדום אירע בין יחידו הקהל שנוי דעות בהוספת הקדיש. מהם רצו לכתוב במצנחם לומר הוספה זו. ומהם מחאו כנגד זה, ואנשי העמקד תווכו בין שתו

הסיעות ופשרו ביניהם לאוסרה רק בליל א' של ר"ה ויומו, ומאז נשתרבב המנהג הזה, ולא נשתנה.

טעם למנהג לונדון ואמש' שאינן אומרים הוספה זו גם בשבת וי"ט, משום שבאלו הזמנים אין שטן ואין פגע רע. ואין מקטרג שיכולים לקטרג על ישראל, ומשו"ה אין צורך להרבות מילים בקדיש, אבל בר"ה ויוה"כ שהם ימי הדין הוא הזמן הנאות להתפלל עליהם. וטעם לערי המערב שנוהגין לומר כן גם בשבת ויו"ט ס"ל כי אלו הימים הם היותר מסוגלים לשפוך שית לפני אל שיתגלה משוחזנו ויבנה היכלנו וכו' (מתזור קטן ליוזנו 5621 תפלת החודש בשלושית הלכ דמ"ד).

ועיין להרב הקדוש ר' משה בן מכיר \* (בעה"מ ס' סדר היום (ד"ג):) שכ' ואומר קדיש ומוסיף ביה ויבע קץ משיחיה ויפרוק עמיה. (ואינו מזכיר שם וישכלל היכליה) וכ' שם עוד ולא ידעתי טעם נכון מה ענין הוספה זו בשבת יותר מבשאר ימי החול, ועוד מה שינוי יש בין ויקרב משיחיה לויבע קץ משיחיה, ועוד למה אין אנו אומרים ויפרוק עמיה גם בחול וגו' ואפ"ל שכיון שהשבת הזה של קדיש הוא שבת גדול וגורא מאוד ומפני זה נתקן בלשון חרגום שלא יבינו בו ויקטרגו עלינו. ומפני זה כל מה שאנו יכולין לקצר בענין אנו מקצרים כדי להנצל מן הקטרוג. וכ"ז הוא כומו החול שאנו מפתחים מכתות הטומאת, אבל בשבת שאנו בנו מלכים וכל המקטרגים ספו תמו אנו מכארים יותר ענין שאלתנו ואין אנו מפתחים והוא מעמא דמסתבר והוא סוד כי בשבת אנו למעלה מעולם המלאכים כאשר ידוע ליודעי ח"ן בסוד עולם הבריאת ועולם היצירה זה לחול וזה לשבת עכ"ל.

ולפי דבריו אלה קשה למה לא נאמר הוספה זו גם בקדיש של ליל שבת? ואולי אפ"ל כי המנהג בצפת היה לומר כן גם בעש"ק בערבית. חוץ מהוספות אלה, כבכל היה מנהגם בשעת מינוי ריש גלותא היו אומרים בקדיש בחיי נשיאנו ראש גלות ובחיי דכל בית ישראל, ובגניזה שבקאירו נמצאו קטעים שיש לראות מהם כי נוהגים היו תדיר להזכיר בקדיש את שם ראש הגולה ושמות ראשי ישיבות שבכלל ובראש ישראל, בחיי נשיאנו ראש הגולה ובחיי ראש הישיבה של גולה ובחייכון וגו' או, בחיי ארזינונו אביתר הכהן ראש ישיבת גאון יעקב ובחיי רבינו שלמת הכהן אב הישיבה ובחיי רבינו צדוק השלישי בחבורה ובחייכון. ובתימן היו אומרים בחיי רבנא משה בר מימון וכו'. וראוי לתשומת לב שכל אלו התוספות היו בעברית אעפ"י שהנוסח העיקרי הוא בארמית, ובשנים האחרונות כשנמנה טעם המלך נציב יהודי בארץ ישראל חזרו ונהגו שם לומר בחיי נשיאנו וכו' (ועי' אלבוגן בתולדות התפלה 76).

הקורא יתבונן איך היו אז סבדים החכמים בכבוד כזה להזכיר שמותם בכל קדיש וקדיש, ולאן דוקא בחייהם אלא גם אחר מותם. ואביא לפניך דבר מענין מאד מ"ש אבודרהם ז"ל בסדר הפרשיות והתפטרות ז"ל כתב רבינו סעדיה שבת שיהיה בו הספר לחכם מפמירין פרשת גלת כבוד

(\* הרב הגו' היה ריש מתיבתא בעין זיתון בעית"ק צפת כמבואר בשער הספר נדפס בוויניציא ש' שס"ה).

פישראל. ומצאתי כתוב בתשובת שאלה להר' שמואל בן גרשון ז"ל וז"ל ומה שהוגד לך כי כשנפטר הרמב"ם ז"ל שנכנסו הקהל לבית הכנסת וקראו ברכות וקללות והפטריו כנביא משה עבדי סת, כן שמענו גם כן. גם אבא מרי ז"ל כתב בהלכות אבל, ששמע כי כשנפטר רבינו שרירא אביו של ר' האייו קראו באותה שבת בפרשת יפקוד ה' אלהי הרוחות לכל בשר וגו' והפטריו ויקרבו ימי דוד למות, ובמקום פסוק ושלמה ישב על כסא דוד אביו קראו והאייו ישב על כסא שרירא אביו והבון מלכותו מאד ע"כ.

שינויים בנוסח הקריש לפי נוסח אבודרהם, ונוסח לונדון ואמשטרדם וא"י וסוריא תו"מ.

באבודרהם שמיח "רבה" בהא ובלונדון ואמשטרדם ואסמ"ת בא' (וגרסת אבודרהם היא הנכונה, שכלל הוא בין שמות רבא ורבה, רבא באלף הבית רפויה, ובשרכה בא בה"א הבית דגושה, א"כ גם בקדיש היה צריך לכתבו בה"א).

שם. דברא כרעותיה, ובא"י וסמ"ס ולונדון ואמשטרדם די ברא בשתי מלות. שם אחר ויצטח פורקניה, גורס ויבא קץ משיחיה וישכלל היבולות, ובאסמ"ת ולונדון ואמשטרדם כמ"ש לעיל וגו' אבל בכל הקדושים שבתוך ימי השנה גורסין במקום ויבא קץ משיחיה, ויקרב משיחיה. שם לעלם ולעלם עלמא, ובאסמ"ת ולונדון ואמשטרדם לעלם, ולעלמא עלמא. שם אחר, ויתהדר לעילא טבל ברכתא שירתא תושבתחא, ובאסמ"ת לונדון ואמשטרדם אחר ויתהדר מוסיפין, ויתהעלה ויתהלל שמיח דקודשא בריך הוא. לעילא, סן כל" בשתי היבות, וגורסין, תשבתחא.

שם, בקדיש, על ישראל ועל תלמידהון ועל תלמידיו, וכפי הנוסחא שלנו, ועל כל תלמידיו. שם, יהא חנא וחסדא מן קדם מרי שמיא, ובא"י וסמ"ס יהא לנא ולהון ולכון שלמא חנא וחסדא ורחמי ומווני רויהי. ובבלונדון ואמשטרדם יהא לנא ולהון חנא וחסדא ורחמי מן קדם וגו'.

שם, תיום, ושובע" וגירסתנו תיום, ושבוע", (כ' שם אבודרהם ובקש כאן שתיים עשרת בקשות למספר שבטי יעקב עכ"ל).

שם. תתקבל וגו' ובעותהון דכל ישראל, ונוסחאתנו דכל "בית" ישראל. שם. קדם, אבוהן", ונוסחאתנו, אבוהון". שם, די בשמיא", ונוסחאתנו, דבשמיא" כתיבה אחת. שם אינו גורס אחר דבשמיא, וארעא" כגירסתנו.

שם, אחר שקוברין את המת וכן בת"כ נוחגין לומר כך דהוא עתיד לחדתא וגו' קרתא ירושלם ונוסחאתנו, דירושלם" בולח. שם, ולמעקר פולחנא, נוכראחא", ונוסחאתנו פולחנא דאליא". שם, לאתבא פולחנא קדישא דשמיח להרדיה וזיויה, ופי' שם ע"ש והתגדלתי והתקדשתי ונדעתי לעיני גוים רבים וידעו כי אני ה'. ונוסחאתנו ולאתבא פולחנא וקרא דשמיא להרדיה וזיויה ויקריה, (ולפע"ד כי נפל מעות בנוסחאתנו שאומרים דשמיא במקום דשמיח). שם, מנא וכל עמיה בית ישראל, ובנוסחאתנו, יעדי מנא ומנבון ומעל עמיה ישראל".

## אם שמוע תשמעי בקריאת שמע.

ובו סעיף אחד.

בסדר הק"ש שעל המטה הנהוג בלונדון ואמשטרדם, איננו כמו שסודר בסדורי א"י וסת"מ. ובק"ש לקטנים בלונדון אומר רק המפיל חבלי ופסוק שמע ישראל, ובאמשטרדם מוסיפין גם הפסוק המלאך הגואל, ובידך אפקיד רוחי. (ריג)

(ריג) ק"ש שעל המטה מדברי ריב"ל למדנו אעפ"י שקרא אדם ק"ש בביה"כ מצוה לקרותה על מנתו ונסמך על הפסוק רגזו ואל תחטאו אמרו בלבבכם על משכבכם ודומו סלה (תלים ד'), ולדעת רב נחמן אם ת"ח הוא אין צריך (שהתורה מגינה עליו), ולדעת אביו אף ת"ח מובעו לומר חד פסוק דרחמי כגון בידך אפקיד רוחי, (עו' ברכות ד': שם ס: ירושלמי ברכות פ' ד' ד' שוח"ט מזמור ד'), ושם נתנו טעם כדי להכריח המזיקין, ובברכות (ד"ה) אמרו כל הקורא ק"ש על מנתו מזיקין בדילין סמנו ולמדו זה מהפסוק ובני רשף יגביהו עוף (איוב ה' ז') ואין עוף אלא תורה, ואין רשף אלא מזיקין, אבל לפי ס' רש"י כי נתקנה הק"ש במטה לצאת י"ח ק"ש בעונתה (שם ד"ב) אבל התו' שם ד"ה מאמתי והרא"ש שם סו' א' דחו דבריו עו"ש. וכ"כ אבודרהם (ד"ב ע"א) וז"ל ורש"י פירש ואנו שקורין את שמע בביה"כ קודם צאת הכוכבים אין יוצאים י"ח אלא בק"ש שעל מנתנו פרק ראשון. ומה שאנו קורין אותה בביה"כ כדי לעמוד בתפלה מתוך ד"ת והכי תניא בברכות ירושלמי הקורא את שמע קודם לכן לא יצא, א"כ למה קורין אותה בביה"כ אלא כדי לעמוד בתפלה מתוך דברי תורה. וכן כתב הריב"ג והראב"ה. משמע שאדם יוצא חובתו באותה קריאה, ואינו נראה זה לר"ת שהרי ק"ש שעל מנתנו אין אנו קורין כי אם טרק ראשון ושלא בברכותיה, ובביה"כ אנו קורין אותה כלה ובברכותיה שלא בזמנה. ואמרו' בפ"ק דברכות ואם ת"ח הוא אינו צריך דסגי ליה בפסוקי דרחמי, ואם איתא דק"ש שעל מנתנו היא חובה, אף ת"ח היה לו לקרותה. אלא שמע מינה דאינה חובה וגו' וגו'. ואומר במדרש ספך לק"ש משעת צאת הכוכבים שאו מ'רום ע'וניכם ר"ת ש'מ'ע' ואח"כ המוציא במספר צבאם עו"ש, ועו' בס' אהל מועד בדרך ג' נתיב א' ומ"ש הגאון סדן זקני בסביב לאהל עו"ש.

אלו הם השינויים בסדר הק"ש בין בני א"י לאלו הארצות לונדון ואמשטרדם. א) בא"י נוהגים לומר קודם ק"ש רבש"ע הריני מוחל וסולח וגו' ובלונדון ואמשטרדם אינם נוהגים לאומרו. ב) ברכת המפיל חבלי שינה על עינינו, עפעפיו, כלשון רבים, ובנוסח דפה על עיני, עפעפי. ג) נוהגים לקרות כל הק"ש, ובפה לונדון ואמשטרדם עד ובשעריך. ד) בא"י אומרים פסוקים אלו: יעלזו חסידים בכבוד, הנה מטתו שלשלמת

כולם אתווי חרב, וברכת כהנים, ובלונדון ואמשטרדם משמיטים אלו הפסוקים, אבל הב"כ אומרים אותה בסוף הק"ש. ה) בא"י אין נוהגים לומר ויהי נועם קודם מזמור יושב בכתר, ובפה אומרים אותו. ו) בא"י אומרים האנא בכה, אשר לא כן בלונדון ואמשטרדם. ז) בא"י אומרים אלו המזמורים: בבא אלו נתן הנביא, שיר המעלות אשא עיני, ועוד מ' פסוקים מלוקטים. ובלונדון ואמשטרדם אומרים מזמור ג' ומדלגים פסוק א' ומתחיל מה' מה רבו צרי עד הסוף.

הסיבות לאלו השינוים. בנוגע למנהג א"י שאומרים הרבש"ע מפני שנתקן ע"י האר"י ז"ל, ובני א"י נגררו אחר מנהגיו, אשר לא כן לונדון ואמשטרדם נשארו במנהגם הראשון. בכרכת המפיל שבא"י אומרים עינינו עפעפינו, משום שמטבע כל הברכות נתקנו כן. ולונדון ואמשטרדם שאומרים עיני עפעפי, משום שכן גורם העמרמי (בסדרו דף שצ"ב) ואבודרהם. והנוסחא שבש"ע (סי' רל"ט ס"א ובאה"ט שם) כנוסת א"י. כמה שנהגו בא"י לקרות כל הק"ש, ובלונדון ואמשטרדם עד בשעריד לפי מה ששנינו בברכות (ד"ם) משמע עד והיה אם שמוע, הנכנס לישן על מנתו אומר משמע ישראל עד והיה אם שמוע, וזהו סמך למנהגם דפה. ובא"י סמכו על פי' רבינו חננאל דגרס (זהו לפי השערת הרא"ש ברכות סי' כ"ג) והיה אם שמוע ואינו גורס „עד" כגירסת תלמודנו. וכן כתב הטור שם שכן היה נוהג אביו הרא"ש וצדק הרא"ש בזה משום גם בפ' והיה אם שמוע כתוב בשבכך וכן היא ס' ר"ת. אמנם הגירסא במח"ו היא כגמרתנו עד והיה אם שמוע, ר"ע גאון גורס וקורא פרשה ראשונה מן שמע והיה אם שמוע ולא הזכיר מלת עד. ודעת הרמב"ם (פ"ז מה' תפלה הי"ב), שקורא פרשה ראשונה מק"ש וישן, וזוהי כגירסת תלמודנו. ובס' לחם חמודות כתב אפשר שלא הצריך לקרות והיה אם שמוע אלא לאותן שקורין בצבור מבע"י כדי לקיים מצות ק"ש בעונתה, וזה מתאים לס' רש"י שהבאתי לעיל, ועי' שו"ע (סי' רל"ט) שפסק כד' הרמב"ם רק פ' ראשונה, והבאה"ט שם הביא משם רי"ו לומר כל הק"ש שבה רמ"ח תיבות בכדי שה' ישמור לו רמ"ח איבריו וכ"כ האר"י ז"ל, א"כ לפי סברת הראשונים יש פנים לכאן ויש פנים לכאן. וכל אחד סמך לאחד מהם.

מעם שבא"י נהגו לומר יעלו חסידים בכבוד, משום דכתיב ביה ירננו על משכבחתם וגו' וחרב פיפיות בידם. ומ"ש הפסוק הנה מפתח שלשמה כ' אבודרהם בריש סדר הברכות ואומר יושב בכתר עליון עד כי אתה ה' מחסי לפי שיש עד מחסי ששים חיבות כנגד ששים אותיות שיש בברכת כהנים, ועליהם נאמר הנה מפתח שלשמה ששים גבורים, עכ"ל.

מעם שבא"י אין אומרים הפסוק ויהי נועם קודם מזמור יושב בכתר, משום שהפ' ויהי נועם הוא הפ' האחרון של מזמור הקודם (ראה רש"י ומלבי"ם שם), ונחרו אחרי דברי קדמוננו בשבועות (דס"ו: איזהו שיר של פגעים יושב בכתר, משמע כי הפסוק ויהי נועם אין לו שום יחס עם חיושב בכתר. ואבודרהם ג"כ לא הזכיר פסוק זה לאומרו. ומנהג כל ספרד להפסיק במזמור זה עד כי אתה ה' מחסי כן מזכיר שם בשבועות ולעיל כתבנו מעמו. ומנהג לונדון שנהגו לומר פסוק זה כבר כתב הכל בו

שיש נוהגים כן. ויש נוהגים להתחיל מיושב בפתח. ואני תמה למנהג אשכנז שאומרים מזמור זה בשלימותו אחר שבגמ' שם מזכיר בפירוש לאומרו עד כי אתה ה' מחסי (עי' תו' שם ד"ה כי אתה ה' טעם למנהג אשכנז), אבל למנהגנו משום דכתיב לעיל מיניה ושלמת רשעים תראה דמשחתי באויבים שהיו מצירין להם בשעת הבנין אבל משם ואילך לא משחתי בהבי עב"ל.

ולמנהגנו מנהג ספרד ק"ל שנהגו לומר מזמור זה ולהפסיק עד כי אתה ה' מחסי, ואינם אומרים שארית הכתוב עליון שמת מעונך. ובשבועות שם כחוב להפסיק עד מעונך לא כמנהגנו להפסיק באמצע הפסוק. וידוע קבלת רז"ל כי מזמור זה נאמר ע"י משה (רש"י שם בשבועות ד"ה ושיר של פגעים), א"ב איך נוכל להפסיק בפסוק שלא פסקו משה.

כמה שנוהגים בא"י לומר בק"ש האנא בכח (עיין לעיל דכ"ט ס"ק נ'), אשר לא כן מנהג לינדון ואמסטרדם כדראי כי נתקנה לאומרה בק"ש ע"י האר"י ויודעי חכמה נסתרה. ותוספו עמה גם מיני השבעות ויודוים אשר תלא ידי לפורטם וכמובן אמסטרדם ולינדון לא זזו ממנהג אבותיהם לא להוסיף ולא לגרוע

במה שנוהגים בא"י וסת"מ שאומרים בק"ש המזמור בבא אליו נתן הנביא (תלים נ"א) ובלונדון ואמסטרדם אומרים ה' מה רבו צרי ומשמימים התחלת המזמור, לפי דברי הגמרא שם בשבועות משמע לאומרו כמות שהוא. (ועי' רש"י שם ד"ה ה' מה רבו בטעם אמירת מזמור זה בק"ש). והמזמור שנהגו בני א"י לאומרו לא מצאתי בו שום יחס עם הק"ש של לילה, (ירושלמי שבת פ"ו ה"ב).

אחינו האשכנזים נוהגים לומר בק"ש השכיבנו ה' אלקינו אשר לא כן מנהג ספרד, למרות שאבודרהם הזכיר לומר ההשכיבנו, ולא ידעתי למה הספרדים עזבו מנהגם הקדום, ומנהג אשכנז נגררו אחר דברי הרא"ש הוב"ד במור או"ח (סו' רל"ט).

רב עמרם גאון הוסיף לברך לפני ק"ש אקב"ו על ק"ש מה שאין נוהגים היום וטעמו משום שס"ל כי חיוב ק"ש של לילה הוא מפני לצאת י"ח ק"ש בעונתה כס' רש"י שזכרנו לעיל וכן היא ס' ריב"א וסוהרו"ץ גיאת, והרא"ש בכרכות סו' א', וגם מדברי אבודרהם משמע כי היו נוהגים בני ספרד בימיו לברך ברכה זו אבל בנוסח זה אקב"ו לקבל עול מלכות שמים ולהמליכו בלבב שלם וע"ז כתב שם (דף ז') שטעות הוא מפני שהק"ש של הבה"כ הוא העוקר. (ועי' חוס' בחולין דק"ה ד"ח ס"ג, שס"ל כאבודרהם) ועי' להרמב"ם בפאר הדור (סו' ק').

ובברכת המפיל נפלו בה שינויים ונוסחאות שונות. נוסח אשכנז כנוסחאת הרא"ש בפ' הרוואת, ובכרכות שם נוסחא אחרת, והיא נוסחאת הרי"ף. וגם בנוסח הרמב"ם ואבודרהם תמצא שינויים, מהגמרא שם משמע שהמפיל חבלי שינה אחר ק"ש, והרמב"ם הקדים שמע להמפיל (עי' מג"א סו' רל"ט סק"ב).

בנוגע למנהג לינדון ואמסטרדם שבק"ש לקמנים אומר הפ' חסלאך הגואל אותי הוא מנהג יפה, יען מזכיר בו יברך את הנערים. אבל לא מצאתי בס' הראשונים שבידי מזכיר פסוק זה בק"ש.

## הדלקת הנר בשבת, חל עליו חובת.

ובו ה' סעיפים.

[א] מנהג לזנדרון ואמשטרדם ואשכנז להדליק שני נרות שעוה בע"ש ובעי"ט. ובא"י וסת"מ נוהגים להדליק ז' נרות בשמן זית. (ריד)

(ריד) מצות הדלקת הנר בשבת נתקנה מפני שלום בית, ורז"ל דרשו עה"פ ותזנח משלום נפשו (איכה ג') זו הדלקת נר שבת שאם אין נר אין שלום והולך ונכשל באפילה. והדלקת הנר הוא בכלל עונג שבת, ואף הקב"ה ערב לו האור שנאמר וירא אלהים את האור כי טוב, (עי' שבת כ"ג וכו"ה ורש"י שם). והשב"ל כ' בסו' נ"ט, בראשית רבה, ויברך אלהים את יום השביעי ויקדש ר' אלעזר אומר ברכו בנר, ובי היה מעשה פעם אחת הדלקתי את הנר בליל שבת ובאתי במוצ"ש ומצאתיו דולק ולא חסר כלום, בלקת טוב, ולחם בבוקר לשבוע, מכאן שאין שביעה אלא במראית העין, וכן קהלת אמר טוב מראה עיניהם מהלך נפש, וכן אמרו רז"ל לא יאכל אדם תבשילו אלא לאור הנר, הסומין אוכלין ואינם שבעים, ומי שאוכלין בשבת בלא נר בחשך ירמו וגו' ועוד שמא יפול זכוב במאכל או שום דבר איסור ואינו רואהו, (ולדעתי כי כל טעם רז"ל בזה משום הקראין שאוכלים בליל שבת בחשך משום לא תבערו אש בכל מושבותיכם וחמשיכיל יבין).

טעם שבלזנדרון ואמש' ואשכנז נהגו להדליק שתי נרות, מספר הנרות אינו מפורש בגמ', ושם הזכירו נר שבת, (ושם דכ"ג) כתוב מרבים נרות בשבת כי ריבוי נרות הוא בכלל ברכה, ומרן בשו"ע (רס"גיא') ויש מכוונים לעשות שתי פתילות אחד כנגד זכור ואחד כנגד שמור, והרמ"א שם כתב ויכולין לתוסף ולהדליק שלשה או ארבעה נרות וכן נהגו. וטעם שבא"י וסת"מ נהגו במספר ז' נרות, כי מספר השביעי קודש הוא לה' ולנו כידוע, וחם כנגד ז' ימי השבוע, או כנגד ז' קני המנורה, ועוד אפ"ל טעם אחר שהשבת רומז לאלף השביעי שאז הלבנה יהיה לה אור כאור החמה מפני זה מליקין ז' נרות (החיים במערכת שמים בשער השבעיות, והבאה"ט שם סק"ב כתב בשם האר"י ז"ל ז' נרות בעש"ק) ועליו סמכו בני א"י להדליק ז' פתילות.

טעם שנהגו בא"י להדליק בשמן זית ולא בשל שעוה, מפני לקיים דברי המשנה אין מליקין אלא בשמן זית בלבד לא בשעוה. ועוד שרוב נרות השעוה עשויים מחלב חזיר ואין הדבר יפה לקיים מצוה כזאת שתחמירו רז"ל עליה שאם אין ידו משגת לקנות נר לשבת ולקידוש היום, נר שבת קודם, וקודם לנר חנוכה, ומצוה חביבה כזאת אינו כראי לקיימה בשעוה או בחלב חזיר.

ויש לחקור אם יכול לכרך ברכת הדלקת הנר במאור הגאז, או במאור החשמלי כבר בש"ע בית יצחק יו"ד ח"א סי' ק"ך נשא ונתן בזה והעלה לתתיר עי"ש.

- [ג] טעם שהנשים מוזהרות במצות ההדלקה יותר מהאנשים. (רטו)
- [ג] יש לחקור אם חייבת האשה לברך שהחינו כשמקימת מצוה זו בראשונה. (רטו)
- [ד] מדוע נהגו הנשים אחר ההדלקה לפרוש ידיהן לפני הנרות [ריו]

(רטו) מפני שמצויות בבית (שבת ל"א, והרמב"ם בפרק ה' מהל' שבת, ש"ע רס"ג) ושנינו בפרק כמה מדליקין, נשים סתות בשעת לדתן על שאינן זהירות בנדה ובחלה ובהדלקת הנר, ומשום זה הם זריזות במצוה זו (ובדרך אגב אומר רמז ופה עה"פ שקר החן הכל היופי ר"ת ה'ח'ו' הדלקה חלה לדה. אם האשה שקרה בשלשתן הכל היופי, אבל אשה יראת ה' שמקימתן היא תתהלל) וטעם אחר משום הן כיבו נרו של עולם דכתיב נר ה' נשמת אדם, ואה"ר נרו של עולם היה וגרמא לו חוה סיתה לפיכך נמסרה לה מצות ההדלקה (ירושלמי שבת, ב"ר ספ"ז, מט"מ אות תי"ה, טור סי' רס"ג), והר' בעל הטורים בפ' תצוה כ' תצוה בגוי' נשים צוה, רמז להדלקת הנר לנשים חובה בשבת, ע"כ.

ומצאתי בזהר פ' בראשית (דמ"ח ע"ב) וז"ל נר של שבת לנשי עמא קדישא אתייהבת להדלקא וחברויא הא אמרו דאיהי ככתא בוצינא דעלמא ואתחשיבת ליה וכו' ושפיר, אבל רזא דמלה האי כוכת שלום מטרוניתא בעלמא היא ונשמתין דאינון בוצינא עלאה בה שריין וע"ר מטרוניתא בעיא לאדלקא דהא כדוכתא אתאחרו ועכרת עובדהא ואתתא בעיא בתדוא דלבא ורעותא לאדלקא בוצינא דשבת דהא יקרא עילאה היא לה וזכו רב לגרסה למזכי לבנין קדישין בוציני דעלמא באזריותא וברחלתא, ויסגון שלמא בארעא ויהיבת לבעלה אורכא דחיון בג"כ בעיא לאזדהרא בה עכ"ל, ועיין בזהר תרומה (דקס"ו). נר מצוה מאי נר דא נר דאיהו מצות דנשין זכאן בוי' ואיהו נר שבת וגוי' ועי' לרבינו בחיי בפ' יתרו האשה הטובה היא סיבה לתורה וגוי' ועי' רש"י שבת ל"ב ע"א) ד"ה הריני וגוי' ע"ש.

(רטו) לפי סברת הגאון ועב"ץ שהאשה צריכה לברך שהחינו כשמקימת מצוה זו בראשונה, וכן כשמקימת מצות חלה, לפי' ס' בעל חלת לחם (סו' ז' דס"א) וטעמי המנהגים (סו' ר"ס), ולפע"ד בהדלקת הנר היא פטורה לברך ברכת שהחינו כי הנרכה הזאת נתקנת ע"ד שיש בה שמחה, (תוס' סוכה סו' ד"ה העושה, ואבודרהם ד"ב) א"כ אם טעם המצוה היא מפני שהיא ככתה נרו של עולם, אין לה צער גדול מזה כשזוכרת בעת ההדלקה שמשום שכבתה אורו של עולם היא מדלקת, ואכמ"ל, (עי' בפת"ש סו' רס"ג סק"ד).

(ריו) כתב הרמ"א באו"ח (סו' רס"ג ס"ה) יש מי שאומר שמברכין קודם ההדלקה, ויש מי שאומר שמברך אחר ההדלקה וכדי שיהא עובר לעשותו לא יהנה ממנה עד לאחר הנרכה ומשימין היד לפני הנר אחר ההדלקה

[ה] מצאתי בסדר ל' חג השבועות כ"י קדמון.  
מנהג קורפו כתוב ברף הראשון סדר „לשבת הגדול“  
של שבועות. [ריח]

ומברכין, ואח"כ מסלקין חיד וזה מקרי עובר לעשיה וכן המנהג עכ"ל,  
וא"ת למה לא תברך מקודם ההדלקה כשאר כל המצוות, וי"ל דאם תברך קבלת  
לשבת ואסורה להדליק, ואח"כ ביו"ט תברך ואחר תדליק כ"כ בס' הרי"שה  
בשם אמו, וכ' המ"א אבל אין חכמה לאשה וגו' דלא חלקו חו"ל (באה"ש  
שם סק"י) והפ"ש שם הכיז בשם דגול מרכבה שהסכים להלכה נגד המג"א,  
וכן חר' חיד"א במח"ב הסכים לזה ולהורות כאם הג' דרישה שבי"ט תברך קודם  
ואח"כ תדליק ע"ש, ועי' תוספתא ריש כלאים וברורה אמרה וגו' וכשנאמרו  
הדברים לפני ר' יהושע אמר יפה אמרה ברורה, ועיין תוספתא דכלים פ"ד  
בבתו של ר' חנניא בן חריון חולקת עם אביה והלכה כדבריה ואיך כתב  
חמג"א אין חכמה לאשה וגו', (יומא ס"ו:) כי זהו בנשים דעלמא, אבל לא  
בנשים חכמות, ובנות צלפחד ויוכחו, ועי' להרב שב"ל (סי' נ"ט)  
שהאריך בזה.

וי"א כי מעם פרישת ידים שלאחר הדלקה הוא סי' לתפלה כמ"ש  
ויפרוש כפיו אל ה', וכ' רבינו בחיי בפ' יתרו ראויה האשה להתפלל לשי"ת  
בשעת הדלקת הנר של שבת שהוא אור תזכה לבנים בעלי תורה שנקראת אור  
שנאמר כי נר מצוה ותורה אור, וכן דרשו רז"ל האי מאן דרגיל בשרגא  
הויין ליה בנים ת"ח (שבת כ"ג), וכן נותגות הנשים להתפלל לה' בעת  
ההדלקה.

(ריח) לפי מה שאנו מקובלים לקרא שבת הגדול הוא שבת שלפני  
הפסח, ולא שלפני שבועות, ובחפשי שם בסדר הנזכר מצאתי כתוב „שבת  
שלפני שבועות נוהגין כאן לקרא אותה שבת הגדול כמו השבת הגדול של  
פסח על שם הנס הגדול שנעשה בו, ומעם למנהגו הוא שקורין גם לזה שבת  
הגדול ע"ש הכרזת התורה שנחנה בשבועות שהיא גדולה מן הכהונה ומן  
המלכות לכן נוהגין לומר בשבת זו יוצרות ורשות כמו בשבת הגדול של  
פסח, וכלול בו חכמה ומוסר התורה“.

הסודרים של מנהג הספרדים בקורפו לר"ה ויוה"כ, לשבועות, פסח,  
וסוכות, נמצאים ביד הג' בנימן די אהרן פירית נ"י ולא מצאתי בהם הזמן  
שנכתבו.

הספרדים באו בקורפו בסוף המאה ה"ו דרך סיסיליא וביניהם היה  
דון יצחק אברבנאל ז"ל והיהודים הספרדים הביאו עמיהם שפת ארץ מולדתם  
יבחמשך הימים החתאדו עם היהודים האורחים והחתאדו יחד ונהגו  
במנהגייהם, ובפרט כשבאו גם היהודים האיטלקים שם, ומשם גורשו ע"י דון  
פידרו ספולידא המשנה בנאפולי והתעברו והתלכדו יחד חשתי ערות אלו  
עם היהודים היונים, ומסבה זו ראיתי כי נוסח סדור תפלתם ונוסחתם  
במנהג ספרד ואיטליא, ובסוף המחזור של סוכות מצאתי כתוב בוח"ל, אתר  
קריאת התורה אומרים מוזמר לדוד ואומרים מלכות שמים (ר"ל יסלוך ה'  
לעולם) ג' פעמים. (ואנו נוחגים כ' פעמים) ואח"כ מברכין לקהלות

## במה מדליקין נאמרת לפרקים.

ובו ג' סעיפים.

[א] אין מנהגם בלונדון ואמשטרדם לומר משנת כל ישראל יש להם חלק לעה"ב קודם קריאת הבמה מדליקין, ובא"י ואסמ"ת מנהגם לאומרה לפני קריאת איזה משנה [ריט]

[ב] מדוע אין אומרים פרק זה בע"ש שחל בעיו"ט, או בערב חוה"מ וע"ש חנוכה. כן הוא המנהג בא"י וסת"מ. ולונדון ואמשטרדם גוהגים כן. חוץ מע"ש חנוכה שאומרים אותו. [רכ]

ולחברות ולגבאי הקופות, ולדוכוס ולכל שרו ויניציאה ולשרי עירנו גדול יועצים סגן המגדל, והקאסטילוני, וסגן הדוניאות וכל הפאנוס ובעלי הדוניאות גסים ודקים וגו'

בשנת 1386 קבלו יושבי האי על עצמם את ממשלת ויניציאה ויחסו בצלה עד שנת 1797 (אוצ"י אות ק' דף 165).

[ריס] טעם למנהג א"י וסת"מ שנוהגים כן מצאתי למוהר"ש אוזייה במדרש שמואל וז"ל פן יאמר האומר כשיקרא המסנה וכבר עליו כונד המשא ויתייאש בחושבו שלא יזכה לעוה"ב, לכן הקדימו הבבא הזאת שכל ישראל יש להם חלק לעוה"ב ע"כ ולא ידעתי למה לא נהגו כן גם הספרדים דפה ואמשטרדם

[רכ] פרק במה מדליקין שנהגו לאומרו בעש"ק, הרמב"ם לא הזכירו בסדרו, ובסדרו ר"ע גאון ח"ב (דכ"ו) הזכיר לאומרו ולאמר אחריה תנא דבי אליהו כל השונה הלכות וגו', ומאמר אמר ר"א אמר ר' חנינא ת"ח טרבים שלום, וכ"כ הרוקח והשב"ל והכל בו הזכירו תבטח מדליקין לאומרו ומדברי התניא (סו' י"ג) משמע לאומרו אחר תפלת ערבית בשם רב נטוראי גאון וכן מנהג אשכנז, אבל הספרדים בכל העולם נהגו לאומרו קודם ערבית כמו שאכתוב להלן. ומעמן משום שאם שכת לומר השלושה דברים בתוך ביתו עשרתן, ערבתן, הדליקו את הנר. ולך ויתקן מה שבירד לתקן, והר"א כתב (דל"ג ע"ג) שמעתי שיש מקומות שאומרים פרק זה בין מנחה למעריב. וישר בעיני כי קריאתו אחר ערבית מה תועיל או אינו עת לתקן פתילותיו וזרותיו ויעשה סלאכה מה שהיה היה, אבל אם קורא אותו בין המנחה למעריב אם שכת מלתקן ולך ויתקן. עכ"ל והב"ח באו"ח (סו' ע"ר) נתן טעם למנהג אשכנז מפני שמקדימין להתפלל מפלג המנחה, ואחר יציאת ביה"כ עדיין יום הוא ולא ישב לסעוד ולומר קידוש עד שחשיכה. ע"כ נהגו ללמוד בשעה שהוא פנוי. ולא ראוי ללמוד פרק אחר רק פרק ב"ם המדבר בדין תולקת ובשלושה דברים השויכים לליל שכת כדי להזכירו אנב לימודו שאם

[ג] טעם שאין אומרים אותו באלו  
המאורעות. (רכא)

הדליק בשמנים ופתילות האסורות להדליק בהן שאסור להשתמש לאורן, וכן אם לא הפריש מעשר שלא יאכלו אותן פירות, ואם לא עירבו עירוביהצרות שאסורים למלטל בחצר וגו' עכ"ל ולא הבנתי דבריו. אמו האשכנזים נוהגים לומר פרק זה בבית כמ"ש הב"ח אלא אומרים אותו כבית"כ ולא בבית, אמנם הלבוש שם דעתו מסכמת לאומרו קודם ערבית וכ"כ הב"י שם וכן מסק בשולחני המהור וכן ס"ל לתנאון יעב"ץ והשל"ה לאומרו קודם הדלקת הנרות עי"ש.

ואלו הן הימים שאין אומרים פרק זה א) אם יו"ט נפל בעש"ק. ב) שבת הנובה, (והב"י כתב לא ראיתי שנמנעין מלאומרו פרק זה בשבת הנובה. והברכ"י שם העיד שבא"י אינם אומרים אותו) ג) שבת חוה"מ, ד) שבת מוצאי יו"ט. ה) עש"ק שהוא ערב יוה"כ. (כ"כ ש"ע שם, נהר מצרים כ' שכן מנהג א"י והכנה"ג שם).

(רכא) כתב הב"י שם ונוהגין באשכנז שלא לאומרו ביו"ט שחל להיות בעש"ש מפני שאין יכולים לומר עשרתן כ"כ הרוקת, ושכ"ל, והכל בו. וכן נהגו שלא לאומרו ואעפ"י שאין טעם זה כדאי אפשר דמעמא דידן משום דביו"ט אין טרודים בשום דבר כי אם בכישול והדלקת, הילכך מבעוד יום עברו להו ואין צריך להזהירם כמו בשאר ערבי שבתות, וכ' הגאון מוהרי"א ז"ל בסוף ה' חנוכה בשם א"ה דיש שא"א ב"מ בערב שבת של חנוכה לפי שמוכיר שם פיסול שמנים שאסור להדליק בהם בשבת מה שאין כן בחנוכה ע"כ. ולא ראיתי שנמנעין מלאומרו. ואפשר שהטעם הוא משום דמה שלא חש לפיסול שמנים בחנוכה משום חומרא ידידיה הוא שאסור להשתמש לאורה וליכא למיחש שמא יטח בשבת, ועוד שצריך להזכיר ג' דברים שצריך אדם לומר בתוך ביתו ע"ש ומשום דחנוכה לא מופסלו שמנים אין להניח מלהזכיר ע"כ. והב"ח כתב שם בשם מוהרש"ל ובמנהגים כתב שאין לאומרו בשום שבת שחל ביו"ט דאף בשבת חוה"מ א"א אותו, ואני כתבתי בספר ים ש"ש לאומרו לעולם עי"ש.

ובמנהגי מוהרא"ק נתן טעם אחר שאמירת פרק ב"מ נחקן שאם איתר לבא לביה"כ וסיום תפילתו בעוד שאומרים אותו ולכן א"א בשבת חוה"מ לפי שאין מאחרין כל כך לבא לביה"כ דאין עושין מלאכה בהם עי"ש. (באה"ש שם סק"א).

וראיתי לחר מן קמאי מרבתינו הראשונים שבספר ר' יהודה בן ברזילי הברצלוני בס' העתים (ברלין תרס"ב) (דקע"ז הערה כ"ז) שנחז בזה טעם נכון. וז"ל הנהיגו הפרק הזה לאומרו בכל עש"ק לפי שרבו הצדוקין חלמידי ענן שר"י שחלקו על הדלקת נר כליל שבת ותחמירו על התמון לחיות מבני אדם וישיבי חושך וצלמות, ולזה קבעו לשנותה בצבור כליל שבת פ' כמה מליקין לחוציא מלב האנשים נפיות דעת סינות, ולדעת כי חיוב הדלקת נר שבת חובת מצוה היא משנות דורות עולמים ומעולם לא

## ושבתה הארץ שבת, בקבלת שבת.

ובו י"ב סעיפים.

[א] סדר קבלת שבת בלונדון ואמשטרדם, מזמור לדוד, במה מדליקין, לכה דודי, אמר ר"א אמר ר"ח, קדיש דרבנן, מזמור שיר ליום השבת. ובא"י וסת"מ, מזמור לדוד, במה מדליקין, אמר ר"א, קדיש דרבנן, לכה דודי, מזמור שיר ליום השבת. (רכב)

[ב] טעם שנהגו לומר מזמור לדוד בקבלת השבת, ובעת שמלוין הס"ת בחזרתו להיכל, ולא תמצא במזמור זה, רמז המתיחס להשבת. (רכג)

נסתפקו אי מדליקין נר בשבת אלא במה מדליקין ובמה אין מדליקין, כמ"ש הראב"ד בס' הקבלה ע"ש.

בלונדון גורסים בנדה בחלה, ובא"י ואמשטרדם בנדה וכחלה. גירסת לונדון כגו' התלמוד מבלי ואו (שבת ל"א:).

(רכב) סדר הקבלת שבת בא"י וסת"מ הוא הנכון יען הקדיש דרבנן צחקן לאומרו על מילי דאגדתא ונקרא בפיו רו"ל יהא שמיה רבה דאגדתא (סוטה ט"ט) א"כ סמוך לחתימת הפרק ב"מ אומרים מאמר של אמר ר"א או ר"ח בן עקשיא משום שא"א קדיש על משנה והלכה, ואח"כ מתחיל הפיוט לכה דודי ומסמך אותו עם המזמור שיר של יום השבת, אבל לפי מנהג אלו הארצות מהופכת השיטה כאשר יראה המעיין.

(רכג) המזמור לדוד לא נמצא בסדורים הקדמונים לאומרו בשעת קבלת השבת, וגם הפסוקים הנאמרים קודם המזמור הזה (במנהג ספרדי א"י ואשכנז), גם המה לא תמצאם בסדורים העתיקים כר"ע זר"ס גאון. ולא במחזור ויטרי, ובס' אבודרהם אינו מזכיר כלל משום מזמור לאומרו בקבלת שבת. ובסדר תמונות תחניות תפלות נוסח ספרד מזכיר שם לוטר רק מזמור שיר ליום השבת, כנראה שכל סדר קבלת שבת נתקן ע"י מוהר"ם מקודובורו ז"ל תלמידו של מוהר"ש אלקבץ מחבר הפיוט לכה דודי ושניהם היו כימי טרן הב"י, ומאז נתקבל הסדר של קבלת שבת בכל תפוצות הגולה כספרדים וכאשכנזים, הוצי סהביה"כ שבויניציא שלא נהגו לאומרה.

ומצאתי בסה"י להר" משה בן סכיר ז"ל שהביא הפיוט לכה דודי בשינוי גמור מהלכה דודי שבידינו. שם (ברמ"ב) כתב ומנהגנו כשאנו הולכים לקבל את השבת לוטר אלו הסומורים לנו נרננת, שירו לה' שיר חדש,

## כתר טעמי המנהגים שם טוב קפא

ה' מלך ירגזו עמים, הבו לה' בני אלים, ואח"כ נאמר פזמון אחד ושניים.  
ואלו הם:

לכה דודי לקראת כלה, פני שבת נקבלה.

זכור ושמור בדיבור אחר, נתן לנו המלך המיוחד, ה' אחד  
ושמו אחר, לשם ולתפארת ולתהלה לכה דודי וגו'.

קדושת שבת הנחלתנו, ועל הר סיני הקרכתנו, בתורה ומצות  
עטרתנו, וקראתנו עם סגולה. לכה דודי וגו'.

נודה לך אלהינו, כי ממצרים הוצאתנו, ומבית עבדים פדיתנו,  
בכת ירך הגדולה. לכה דודי וגו'.

בתוך ים סוף הדרכתנו, ובנפול אויב שמחתנו, חיים וחסד  
עשית עמנו, להעבירנו במצולה. לכה דודי וגו'.

אתה אלהי האלהים, ומי כמוך באלים, משפיל נאים המגדילים,  
ומרים אביון לגדולה. לכה דודי וגו'.

בואי בשלום עמרת בעלה, וגם בשמחה ובצהלה, תוך אמוני עם

סגולה, בואי כלה, בואי כלה, בואי לשלום שבת מלכתא.

וכתב שם הרב ס"ה יש מי שאומר ז' פעמים בואי כלה שעולין כמנין  
ש'כ'ו'נ"ה, ומתפלל שלא תזון שכינתו מעלינו ומעל עמו ישראל ואעפ"י  
שאין אנו כראין הוא שוכן בתוכנו וגו' ואח"כ יבא לביה"כ ויאמר ערבית  
עכ"ל. כנראה שהפיוט לכה דודי שחברו מוהר"ש אלקבץ לא נחפזט אמירתו  
בימיו בכל הגולה, ולא בכל קהלות ישראל בא"י. ור"מ בן מכיר שהיה בן  
דורו כתב בספ"י שהיו נוהגים לומר הלכה דודי האחר שהביא בספרו אשר  
לא נודע עדיין מי היה מחברו, ואין ביניהם שום דמיון ושיוויון בסגנונם  
ובמליצתם. ובהבית ראשון ג"כ יש בו שינוי מזה של מוהר"ש אלקבץ, כי  
שם כתוב נתן לנו המלך המיוחד, ובשל אלקבץ השמיענו אל המיוחד.  
ובהבית האחרון שניהם שוים, ועוד זו של בן מכיר מיוסד עפ"י ארבעה  
בתים, והאחר בן תשע בתים, ועוד בזה של מוהר"ש אלקבץ רס"ז שמו  
בראשי הבתים שלמה הלוי, וזה של בן מכיר אינו רומז שום שם. ועם  
שאלו הרבנים היו בני דורו של מרן הכ"י ובודאי ידע מסדר קבלת השבת  
והלכה דודי, עכ"ז לא הזכירה בשו"ע (סו' רס"ד ד' ובסו' רס"ג י'), רק  
הכנה"ג (סו"ס רס"ב) והמג"א שם הזכיר הק"ש שסוב ללכת בשדות ולקבל  
את השבת, (ועפ"י דבריהם אמרתי דרך מליצה לכה דודי נצא השדה, בשעת  
שאומר הלכה דודי צריך לצאת השדה). ועד היום המנהג בבית"כ של  
הספרדים כפארזו ראיתי שהרב והחזנים ותבחרים הפייסנים יוצאים  
מביה"כ קודם קבלת שבת להאולם החיצוני, ובשעת הק"ש נכנסים לביה"כ  
בשיר וזמרה והחזן בקול נעים מנגן הלכה דודי. ובא"י המנהג לצאת מביה"כ

**[ג] מנהג לזנרון ואמשטרדם אינן עומדים בשעת קבלת שבת וכשמגיע הש"ץ לבואי בשלום עומדים וחוזרין ויושבין. אבל בא"י וסת"מ עומדים**

לחצר (בית מנוחה די"ד). והטעם משום שאומר לקראת שבת לכו ונלכה. והספרדים שבצפת נוהגים אחר שאמרו מזמור לדוד, וחפיוט לכה דודי, ומזמור שיר ליום השבת, האבל אומר קדיש יתום ואח"כ קוראין במת סדליקין ואומרים קדיש דרבנן, וחוזרים פעם אחרת מזמור שיר ליום השבת, ואומרים חצי קדיש וברכו לערבית, (אהבת ציון דל"ב).

מנהג האר"י ז"ל היה מקבל השבת פעם בשדה, ופעם בביתו, ובביתו היה מקיף את השולחן ואומר המזמור שיר ליום השבת עם חפיוט לכה דודי, וטעמו משום כי השולחן עומד בבחינת המזבח, וספני זה היה מקיפו, וכן ראוי לעשות עפ"י חכמת הקבלה (שער הכונות דצ"ז): וכעין מנהג זה שורר בק"ק בית אל בירושלם תו' שבת מתפללים עפ"י כונות האר"י ז"ל, ובשעה שאומרים המזמור לדוד מקיפים הבימה בכונה גדולה, וכולם לבושים לבנים ומעוטפים בסליחותיהם ודומים ממש למלאכי השרת (שמן ששון אות ס"ה בדרוש הנקרא קבלת שבת).

טעם שתקנו לומר מזמור לדוד בקבלת השבת משום שאמרו רז"ל (שבת דפ"ו): שכ"ע מודים שבשבת נתנה תורה ובזבחים (ק"ו). אמרו חסדה גנוזה יש לו בבית גנוזו ובקשה לתתה לבניו שנאמר ה' עז לעמו יתן ה' יברך את עמו בשלום ע"כ. ומטע"ז נהגו ג"כ לאומרו בשעת חזרת הס"ת להיכל, משום שנאמר בו וירקידם כמו עגל, למה תרצדון הרים גבנונים, כששמעו או"ה את הקולות והברקים הלכו אצל בלעם לדעת מה זה וע"ם זה. ויאמר להם, הקב"ה נותן התורה לישראל וזהו ה' עז וגו' (המנהיג די"ז). וטעם אחר משום שבמזמור זה יש בו ז' קולות שאמרו דוד המע"ה כנגד ז' ימי בראשית ומטע"ז אומרים אותו ג"כ בחזרת ס"ת להיכל.

טעם שנהגו הספרדים באסמ"ת ואשכנזי שאומרים ליקוטי פסוקים קודם המזמור לדוד ראה היעב"ץ בסדרו טעמו, שהם ששה מזמורים כנגד ששה ימים של השבוע. ובסדרו רשב"ן כ' כנגד השש תקיעות שהיו נוהגים בע"ש לתקוע (סוכה נ"ג. שבת דל"ה).

טעם שתקנו לומר בסוף מזמור שיר ליום השבת, משום שהיה נאמר ע"י הלויים במקדש בשבת בשעת הקרבת קרבן תבוקר (סוף תמיד ובר"ת דל"א), אבל ר"ע גאון לא הזכיר לומר מזמור זה בקבלת שבת. והרמב"ם בתשו' פאר הדור (סי' קי"ז) מעיד כי מנהג קדמון לומר מזמור זה בליל שבת, ואיך לא הזכירו הרב הערממי, וי"א כי מזמור זה חברו מרע"ת, ורמזו שמו בר"ת מ'זמור ש'יר ליום השבת (בב"ת די"ד: ורש"י שם. בר" סוף פכ"ב).

בכל הקבלת שבת, ויושבין בבמה מדליקין, ומנהג  
 אשכנז לעמוד רק בהלכה דודי. (רכו)  
 [ה] בלונרן ואמשטרדם אין מנהגם לומר  
 האנא בכח אחר מזמור לדוד, כמנהג ארץ ישראל  
 וסת"מ. (רכה)

[ה] מנהג לונרן ואמשטרדם אם חל יו"ט  
 בע"ש אין אומרים המזמור לדוד ולא הפיוט לכה  
 דודי, ורק אומרים מזמור שיר ליום השבת, אבל  
 בשבת חוה"מ אומרים הקבלת שבת כנהוג. אבל  
 המנהג בא"י וסת"מ שלעולם אומרים הקבלת שבת  
 אפילו בע"ש שנפסל ביו"ט. (רכו)

(רכד) טעם למנהג לונרן ואמשטרדם שאומרים הקבלת שבת מיושב  
 מפני שהם מכיזים על הקבלת שבת בערך כל המזמורים הנאמרים מיושב,  
 וכ"ש הפיוט של הלכה דודי. ומה שעומדים לבואי לשלום משום דרך ארץ  
 לקבל פני שבת סלכתא ושהיא בבחינת כלה. אבל בא"י וסת"מ נהרו אחר  
 דברי האר"י ז"ל שהוא אשר הזהיר לאומרה כל הקבלת שבת מעומד משום  
 שמדבר ליום נתינת התורה, וגם הפיוט לכה דודי המיוסד להקבלת פני  
 השכינת והכלה (תגאון חיד"א בס' מורה באצבע סי' ד' אות קמ"א  
 והשל"ה).

(רכה) אמירת האנא בכח בקבלת השבת לא מצאחי לה טעם לפי  
 הפשט. ואולי כי נתקן לאוסרו עפ"י הקבלה מימי האר"י ז"ל. ולעיל  
 בסעיף קטן נ' כתבתי אודות תפלה זו שי"א שר' נחוניא בן הקנה יסדה,  
 וי"א כי נתיסדה בתחלת התפשטות הקבלה (תיקון תפלות באוצר התפלות  
 ד"ב).

(רכו) טעם למנהג לונרן ואמש' שלא לכוין היר"ט לפני השבת  
 שאנו אומרים, פני שבת נקבלה" דמשמע ולא פני יו"ט (ס' בית דוד סי'  
 דע"ד) וכ' שם אמנם אין להקפיד בזה דשבת אין צריך קדוש בית דין  
 ומסילא קא אתי הלכך צריך לצאת לקבלו כיון שהוא בא אצלנו סעצטו, אבל  
 יו"ט שבא עלינו ע"י קדוש ב"ד שאנו מביאין אותו וא"כ מה צריך לצאת  
 לקראתו ולקבלו, דא"כ אין שום ביוש בזה עכ"ל, ועוד אפ"ל כיון שיו"ט  
 ג"כ נקרא שבת שנאמר ממחרת השבת ור"ל ממחרת יו"ט ואף כי המזמור  
 נוסד על יום השבת (מנהגי סוחר"י מירנא במנהג של פסח). והר' עיקרי  
 הד"ס (רי"ב אות פ"ו) כתב ומכיון שאין אנחנו אומרים הלכה דודי מלגין  
 ג"כ המזמור עכ"ל ולא ידעתי מאי קאמר, השאלה היא למח לא נאמר גם  
 הלכה דודי במאורע בזה, ועוד המזמור לדוד אין לו שום יחס עם הלכה דודי  
 עד שנאמר מכיון שאין אנחנו אומרים הלכה דודי מלגין ג"כ המזמור.

[ו] טעם למנהגנו להפוך פנינו כשאומרים  
בואי בשלום וגו' בואי בלה. (רכו)

[ז] נוסח לונדון ואמשטרדם בואי בשלום  
עטרת בעלה, גם בשמחה ובצהלה. ומנהג א"י  
וסת"מ גם בשמחה „ברנה" ובצהלה. ונוסח אשכנז  
גם ברנה ובצהלה. וכיו"ט אומרים ג"כ בשמחה.  
ובסה"י וגם בשמחה ובצהלה. (רכח)

[ח] בא"י וסת"מ וערי מארוקו נוהגים  
שבחתימת כל בית ובית מהפיוט הזה חוזרים  
ואומרים לכה דודי. ואין כן נוהגים פה לונדון  
ואמשטרדם. (רכט)

[ט] מנהג לונדון ואמשטרדם לחתום הפיוט  
„שבת מנוחה". ובא"י וסת"מ שבת מלכתא. ובסדר

ולפי ענ"ד אפשר לומר להפוך בזכותם להנוהגים  
שלא לומר המזמור ולא הפיוט, משום שבשבת שחל ביום הראשון של  
הג כל תפלות של השבת נדחות מפני התפלות של החג גם  
פרשת השבוע נדחית בה, רק מזכיר שבת בהיעלה ויבא, וכל זה לתת משפט  
הקדימה להחג, משום הכי השמיטו גם כן המזמור לרוד והפיוט, ולא תהיה  
תפלה זו חמורה שנתקנה ע"י האחרונים, מהתפלות שנתקנו ע"י אנשי כנה"ג.

(רכז) צריך להטות מצד מערב כדי לקבל את השבת וי"א משום  
לנחם האבלים שבאו לאולם ביה"כ (כמנהג אשכנז) כי בכניסת השבת שוב  
אין האבל יכול להתאבל בדבר של פרהסיא (טעמי המנהגים בק"ו אחרון)  
והספרדים נוהגים להפוך פניהם פעם למזרח ופעם למערב, כי מחכים השבת  
לקבלו מימין ומשמאל, ולאילו שנהגו להפוך פניהם לצד מערב ששם פתח  
הביה"כ מכוונת כנגד ההיכל שהוא במזרח, והפיכת הפנים, הוא כעין הקבלת  
פעם, בואי בשלום שעכשיו המשורר הופך פניו שנית כנגד הפתח וכאילו  
מדבר עם הכלה ומזמינה לבא בשלום.

(רכח) גם בשמחה מלת גם שבה על בשלום, בואי בשלום וגם בשמחה  
משו"ה בסה"י גורם וגם בשמחה בואו והוא הנכון, ובאומרו כפי נוסח  
א"י שמוסיפים ברנה. אנו משווים את הברות המליצה, משום שבואי בשלום  
מחולק בעשר, צריך שגם השורה הבאה אחריה להיות בעשר.

(רכט) כן תמצא כמעט בכל שירי ספרד, הן לשמחה או לאבל,  
שבתיתמת כל בית מהשיר חוזר לנושא השיר, וכן גם בחפיוס הזת.

עמייאש משלים תוך אמוני עם סגולה בואי כלה,  
בואי כלה. (ר) .

[י] טעם שאומרים פעמים בואי כלה, ולפי  
נוסח ספרד שלשה פעמים כופלים אותו. [רלא]

[יא] בא"י באיזה בתי כנסיות נוהגים לומר  
מגילת שיר השירים בכל עש"ק קודם קבלת שבת,  
ואחר ערבית אומרים הפיוט בר יוחאי ושם מחברו  
רמזו בראשי הבתים שמעון לביא, ויש בתי כנסיות  
שאומרים פיוט זה בר"ל ל"ג בעומר ובזמנו לפטירתו  
של רשב"י ז"ל, אבל בלונדון ואמשטרדם אין נוהגים  
כן. (רלכ)

(רל) בלי ספק שמוהר"ש אלקבץ החתים פיוטי בשבת מלכתא  
במנהגנו בא"י וסת"ם משום שכל הפיוט מיוסד על כלה והוא הכלה והיא  
המלכה וכן ר"ה השתמש בביטוי זה לומר בואו ונצא לקראת שבת  
המלכה (שבת קי"ט) וכ"כ הר"ם סה"י ולמה לונדון שינה לומר "שבת  
מנוחה" ומנהג אשכנז תחתיון בבואי כלה כנוסח סידור עטיאש.

(רלא) כתב המוהרש"א בח"א (בב"ק דל"ב) בואי כלה לחופה, בואי  
כלה לבית בעלה, כי בשבת גופית היא כנשואה לישראל אבל בפניא דמעלי  
שבתא היא כהכנסת כלה לחופה, וכמו שעל ידי הקדושין בהכנסת לחופה  
נעשית הכלה נשואה, כן השבת בהכנסתה בקידוש היום נעשית כנשואה  
לישראל, עכ"ל, ואנו הספרדים נוהגים לאומרו ג' פעמים כמ"ש הר"ם נגיד  
ומצות, וכתב שהבואי כלה הג' צריך לאומרו בלחש, וכ"כ בסדור הרמ"ז כ"ו  
והר"ם בית מגוחה (ד"ו), (עין לעיל בהערה רמ"ז מ"ש בשם הסה"י לומר  
שבע פעמים הבואי כלה עי"ש טעמו)

(רלכ) טעם שנהגו בא"י לומר שה"ש בכל עש"ק (עי' זוהר תרוסת  
ד"ה פתח ר"י ואמר, ובס' מעשה רוקח מחבר מ' נזר הקודש) ולפע"ד הפעם  
פשוט משום כי השח"ש הוא כולו קודש קרשום (ידיים פ"ג ה' מגילת ז').  
ונאמרו דבריו במשל ומליצה ביחס שבין כנסת ישראל והקב"ה, ובתיות  
שבעש"ק אנו מכינים עצמנו לקבל פני השבת מלכתא והשח"ש כולו מיוסד  
בין אהוב ואהובת, ויום השבת הוא בבחינת סרסור המקשר כנסת לאביהן  
שבעשים. (ועי' זוהר פ' גז שנתן טעם אחר משום שמספר הפסוקים שבה"ש  
עולים קי"ז וגו' וגו'). וכל הענין נתיסד בא"י עפ"י הקבלה של האר"י  
וכבר כתבתי פעמים רבות שלא נחשטמו מנהגי האר"י באלו הארצות,

אמירת פיוט בר יוחאי בסוף תפלת ערבית ב' הרב בית מנוחה

[יב] בספר כל בו (סי' ל"ה דל"ח) כתב שמנהג קאטווליניא שבמנחת ע"ש לומר קדיש אחר ש"ע שהתפללו בלחש קודם שיפתח החזן התפלה בקול רם ואחר תפילת המנחה אומר קדיש. ואח"כ פותחין בתפלת ערבית ע"כ מנהג זה אינו נהוג עוד בינינו הספרדים. ולא ידעתי מה היתה הסיבה לתקנה זו [רלג]

(כ"ה:): שבא"י מסדרים בכל ע"ש ושבת בסדר קבלת שבת על קברו של רשב"י משום שזכה וזכה את הרבים ושמעתי חכמים גדולים אנשי השם שבאו מאה"ק כל מי שחער ה' רוחו עליו אף בתול' והוא סמאי קבלה ינגן פזמון זה, וזה סגולה נפלאה להדרת הנשמה וגו'.

מחבר הפיוט הוא ר' שמעון לכיא, הרב הזה הרביץ תורה בטרופולי המערב. והרב אזולאי בשה"ג כ' ואני שמעתי דהרב הנזכר היה דעתו ליסע לא"י וכשבא לטרופולי ראה שלא היו יודעין דת ודין ואפילו תפלות וברכות כתקנן, ואמר בלבו כי טוב לו לקרבן לתורה וללמדם תורה ולירא את ה' וזה יותר מהליכות א"י וכן עשה והצליח כמעט לגיורם והרביץ תורה שם והיה זה שנת ש"ס וחיבר פו' ארוך על הזוהר על ס' בראשית וס' שמות והוא מצוי בטרופולי ותינס, ואני ראיתי ס' אחר גדול חלק א' מפירוש הרב הנזכר. והרב הנזכר הוא שיסר פיוט בר יוחאי ועתה נדפסו שני חלקים פו' להזוהר בראשית ונקרא הס' כתם פו וגו' עו"ש.

(רלג) כעין מנהג זה נהוג עד היום בפראנקפורט דמיון, שכשהשלים הרב או הממלא מקומו את התפלה בלחש ופסע ג' פסיעות לאחוריו, מכה בפטיש נחושת על האבן המחוברת תחת השולחן (בימה) ואומר יאִתְרַצִּיפּ או אבל שעומד בפתח ואומר חצי קדיש וברכו וגו' להוציא אחרים שבאו אחר ברכו, והקהל עוננין כמו בקדיש וברכו הראשון ואח"כ מתחיל הש"ץ תורת התפלה והיא הנקרא בפי' תול' פורס על שמע (אוצר דינים ומנהגים דג"ן). ואם אמר האומר כי כן היה מנהג קאטווליניא ובעבור זה תקנו לומר קדיש זה, זה לא יתכן כי מ"ש הכל בו זה היה בתפלת המנחה וזה לא היה בשחרית כדי לזכות לאלו המנאחרים להשמיעט קדיש וברכו, שבמנחה אין ברכו לזכותם, וגם לא הזכיר שם שאמירת קדיש זה היה בעבור האבלים לאומרו. ועד היום המנהג בא"י וסת"ס שאם אדם בא לבית"כ בשעה מאוחרת תולך לו להש"ץ ומבקש לעמוד מאמירת התלתו, ואז המתאחר אומר קדיש ברכו וקדושה, וזה נהוג בשחרית, ובמנחה אומר קדיש וקדושה עד והאל הקדוש, אולי יתכן לומר כי נתקן זה רק במנחה משום שבמנחה יותר הדבר קרוב שיהיה נמצא אנשים מתאחרים סאלו שבשחרית, וזמן המנחה הוא קצר.

## ויכלו בעמידה הכל נאמנים להעידה.

וכו ד' סעיפים.

[א] מעם שנתנו לומר ויכלו בעמידה. (ר"ד)

[ב] למה נתקנה ברכת מעין שבע רק בתפלת ערבית של שבת, ולא בכל תפלת ערבית. (ר"ה)

(ר"ד) אעפ"י שאמרו ויכלו בתפלה חוזר ואמרו הש"ץ פעם אחת בקול רם. ותקנו כן, וגם שיאמרוהו מעומד לפי שהוא עדות להקב"ה שבא שמים וארץ בשעה ימים וביום הז' שבת ממלאכתו, ועדות מעומד שנאמר ועמדו שני האנשים ודרשינן (שכועות ל.) אלו העדים שצריך שיעידו ביתר ומעומד ולכך חוזרו הש"ץ למען יאמרו אותו יחד ומעומד (אבודרהם שם). והמנהיג כ' בשם הרמב"ם כי כשאדם מקדש בביתו גם כן צריך לאומרו מעומד, וכ"כ הכל בו (דל"ח) ועיין שבת (דקי"ט) תו' פסחים (דק"ו). ד"ה זוכרהו. ורש"י בסדרו אות ת"פ כ' וז"ל לאחר תפלת לחש דחזן פותח ואומר ויכלו אעפ"י שאינו צריך שכבר נפטר בויכלו שאמר בלחש, אלא מפני יו"ט שחל להיות בשבת שאין לומר ויכלו בתפלת לחש, שהרי אומר בלחש אתה בחרתו והוצרך לומר ויכלו בקו"ר. לכך תקנתו לאומרו בכל שבת לאחר תפלת לחש שלא לחלוק בין שאר שבתות לשבת שחל בו יו"ט עכ"ל, ועי' להשב"ל (סו' ס"ו) מ"ש בזה בשם אהיו ר' בנימין.

(ר"ה) ברכת מעין ז', תנינן בשבת (כ"ד) היורד בערבית לפני התיבה צריך להזכיר של שבת, ופרש"י שם שהכונה על סגן אבות הנקרא ג"כ מעין שבע, וכירושלמי פסחים (פ"י סוף ה"ב) ושם בברכות (פ"ח ה"א) אמר ר' יוסי בי רבי בון נהגין המן במקום שאין יין ש"ץ יורד לפני התיבה ואומר ברכה אחת מעין שבע ותותם מקדש ישראל ויום השבת, וחפ"ם כ' שם בבבל במקום שאין יין לקדש הש"ץ יורד לפני התיבה ואומר ברכת מעין ז' ותותם וגו' וזוה יצאו ידי קידוש, ע"כ. למדנו מדברי הירושלמי שאמירת ברכת מעין ז' נתקנה מפני הקידוש במקום שאין יין לקדש, אבל לפי מ"ש אבי העזרי הובאו דבריו שם באבודרהם שאין ליחיד לומר ברכה זו שלא נתקנה אלא משום סכנת המזיקין, שביה"כ שלהם היו בשדות ותקנו אותו בשביל בני אדם המתאחרין לבא שיסימו תפלתו בעוד שש"ץ מאריך כראי' בפ' במה סוליקין, ועתה שביה"כ שלנו הם במקום ישוב אמרו' לה משום סנהג אבותינו, וא"ת בתפלת שאר לילי תחול ולילי יום טוב למה לא תיקנות לאומרה שגם איש לחוש משום סכנת המזיקין, וי"ל כי בשאר לילי תחול היו עסוקין כל איש במלאכתו וכשנמר מלאכתו הוא מתפלל ערבית בבית ולא היו באין לביה"כ ולפניך אין שם חשש, אבל בלילי שבתות היו באין לביה"כ והששו חכמים משום סכנת מזיקין, כי בלילי שבתות ולילי רביעיות רגילין מזיקין לבא בישוב,

וגם בלילי י"ט לא הוצרכו לתקן בדבר שהרי אין שם סכנה אלא בשני לילות אלו שאמרנו (אמ"ה, ורפי זה למה לא תיקנו לאומרה כשהג שבועות חל ביום ד', ולא בסוכות ופסח שאינם חלים ביום ד'). והטעם מפני שכל שאר הלילות בני הכפרין משכימין ומערבין בלילה משום ס"ה שבליל שני משכימין ליום הכניסה לשמוע קה"ת, ליל שלישי חוזרים לבתיהם, ליל רביעי נשארין בבתיהן, ליל חמישי משכימין ליום הכניסה, ליל שבת חוזרין לבתיהם, ליל שבת כל אדם בביתו, ובשבת לאחר אכילה באין בני הכפרים שבתוך החתום לשמוע הדרשה כמוצאי שבת חוזרין לבתיהם, והיינו דאמרין בתעניות ונתתי גשמכם בעתם אלו לילי רביעיות ולילי שבתות שאין בני אדם מצויין בדרכים, וכ' בעל משמרת המועדות שאף בשבת אחר יו"ט אומר ברכה מעין ז' שהרי יש שומרי גנות ופרדסין שמאחרין לבא כשאר ימות השנה.

וקשה לי עפ"י הטעם שנתן אבודרהם במה שאמרם בתפלת ליל שבת ופרוש עלינו סוכת שלום בא"י הפורש סוכת שלום עלינו וגו' ואין חותמין שומר את עמו ישראל? מפני שאמרו במדרש שבשבת אין צריכין שמירה שהשבת שומר. ועוד דאמרין בירושלמי הא דתימא בחול אבל בשבת אומר ופרוש עלינו סוכת שלום וכן כתבו הגאונים, וכן יסד החכם ראב"ע בפיוטו לשבת כי אשמרה שבת אל ישמרני, הבט נא וראה מ"ש השב"ל (סו"ט"ה) בשם רב שר שלום גאון שבלילי שבתות ולילי יו"ט בערבית אין מנהגם לומר שומר עמו ישראל, אלא סוכת שלום. משל למלך שנתרחק מחילו ובא בתוך עם אחר שאין סגין עליו והיה מתפחד ולקח עמו כלי זין להגן על עצמו, אבל כשהגיע לתוך חילו הניח בלו זיינו לומר שאינו צריך לשמור נפשו שהרי סגינו ושרינו אתו לשימרו, כך ישראל כל ימות החול הן מתפחדין לפי שמרודין הם ואינם יכולים לקיים המצות, ומפני שאין זכות לימות החול כבשבת צריכין הם להתפלל שלא יזקו מן הטזיקין ואומר ושומר צאתנו וגו' הגיע שבת זכות יום השבת מגן על הזוכרים אותו לקרשו ולכן אין צריכים שמירה ע"כ, א"כ למה לנו לומר הברכות אותו ז' אם באמת זכות יום השבת עצמו מגן עלינו ועוד כבר אמר קהלת שומר מצות לא ידע דבר רע ורו"ל אמרו שלוחי מצות אינן נזוקים לפי המ"ד לא בהלכותך ולא בתורתך אלא ודאי שיותר קרוב אל השכל טעם הירושלמי שהבאנו לעיל שנתקן הברכת מעין ז' משום אלו שאין להם יין לקדש עליו וכו' ולא משום מזיקין. ועוד אפ"ל טעם אחר משום אלו הבאים באיחור לביה"כ תקנו לומר ברכה זו להאריך בה התפלה ולהשמיעם הברכו האחרון שקודם עלינו. (עי' בהערה אות דמ"ג לקמן) כאותו הסובר בטעם אמירת כמה מדליקין בערבית שבת בעכור המתאחרין, אבל בלילי יו"ט שכולם באים לביה"כ מבעו"ל לא תקנו. וכאמנע השכוע בלא"ה מתמת טרדות הפרנסה אינן באים כלל כאשר הנסיון הוכיח, וד"ב (ועי' בשערי תשוב' סו"ט' לרב האיני גאון משל לרועה צאן, ריקאנטי פ' וירא נ"ד ג', נפש התכמת להר"ם די ליאון סו"י ו"ב כ"ב: ס' הפרדס לרש"י נ"ו ד' בשם גאון משל אחר בזה, ומהר"ם בן גבאי בתולעת יעקב עי"ש).

[ג] למה הם מעין שבע. (רלז)

[ד] למה אין אומרים אותה בליל א' של פסח  
שחל בשבת. (רלז)

בלונרון ואמשטרדם חותמים בא"י הפורש  
סכת שלום עלינו ועל עמו ישראל ועל ירושלם אמן.  
זבא"י וסת"מ אומרים ועל „כל" עמו ישראל. וכן  
נוסח אשכנז, ובק"ק בית אל בירושלם הנוסחא כן.  
ופרוש עלינו ועל ירושלם עירך סוכת רחמים ושלום

(רלז) טעם שתקנו מעין שבע ולא יותר דוגמת התחן ביום תלותנו  
שמתברך בו' ברכות, ובשבת אנתנו בבחינת תחן והשכנת בבחינת כלה (יעב"ץ  
בסדרו) ואפ"ל טעם אחר משום שמספר השבועו בתורתנו קודש הוא לנו  
כמ"ש ראב"ע הו' מורה על יהודו ית"ש ומשום זה העולם נברא בו' ימים  
וביום הו' קו' הוא פסח וסוכות מיוחדים על מספר שבע, וכן ז' ימי חופה,  
ז' אבילות, ז' ברכות לחופה, ז' הזאות, בלעם נתחכם לשאול מכלק בנה לו  
בוה ז' מזבחות, ז' אלים, ז' פרים, וחכמי התכונה מצאו כי גוף האדם  
משתנה בכל ז' שנים, גם שרטוטי פניו וידיו משתנים בכל ז' שנים, וכ"ז  
מפלאי התולדה, ועי' בזוה"ק פ' ויקרא עה"פ אם זבת שלמים קרבנו תא חזו  
בשעתא דברא הקב"ה עלמא ברא ז' רקיעין לעילא, ז' ארצות לתתא, ז' ימים,  
ז' נהרות וגו' ע"כ.

ברכת מעין שבע נתקנה, מגן אבות בדברו, כנגד מגן אברהם, מחיה  
מתים במאמרו, כנגד מחיה מתים, האל הקדוש שאין כמוהו, כנגד האל  
הקדוש, המניח לעמו ביום ש"ק, כנגד רצה נא במנוחתנו, לפניו נעבוד ביראת  
ופחד, כנגד רצה שהוא עבודה, ונודה לשמו, כנגד מודים, לאדון השלום,  
כנגד שים שלום, (אבודרהם שם).

(רלז) טעם שאין אומרים ברכת מעין שבע אם תל חג הפסח בשבת,  
ביון שעיקר התקנה היתה משום המזיקין וגו' אבל בליל פסח אין פחד  
מהזיקין כי ליל שמורים הוא. (שו"ע או"ח תפ"ז ס"א באה"ט שם סק"ו).  
ואין טעם זה מתקבל על הלב, כי בימינו אם נוהגים לאומרה הוא משום  
מנאג אבותינו, ולא מטעם מזיקין, א"כ למה לא נאמרה גם בליל פסח.  
וזכרנו כי הרמב"ם בחשו' פאר הרור כתב לאומרה אף בליל פסח שנפל בשבת  
וכן ס"ל לרבינו הרד"א (דמ"ו: וז"ל ואומר ויכולו וברכת מגן אבות  
וחוחם בשל שבת לכר וי"א שאין לומר ברכה זו בליל פסח שחל להיות בשבת  
וגו' משום שתקנו משום עם שכשדות וגו' ולילה זה משומר מהם ומכיוצא  
בהם, ומיהו נהגו לאומרה עכ"ל.

הנלמד מדברי אבודרהם שבימיו נתנו בספרד לאומרה, ואח"כ שינו  
מנהגם והסכימו שלא לאומרה.

בא"י הפורש סכת שלום עלינו ועל כל עמו ישראל ועל ירושלים עיר הקו' אמן. ונוהגים בא"י לעמוד בשעה שהש"ץ אומר „ופרוש“, ובאלו הארצות עומדים בושמרו. (רלח)

המנהג הקדמון בספרד לומר הפסוק והוא רחום גם בערבית של שבת וי"ט, והיום אין נוהגים כן. אבל בערבית של ליל כיפור נהגו כל הספרדים לאומר אפילו אם חל יוה"כ בשבת. (רלט)

(רלח) נוסח תפלה זו בש"ע (סו' רס"ז) ופרוש סוכת שלום עלינו ועל ירושלים עירך בא"י הפורש סוכת שלום עלינו ועל כל עמו ישראל ועל ירושלים. א"כ הגירסה שבש"ע שמזכיר ירושלים בפתיחה ובחתימה ומוסיף כל קורם עמו ישראל, היא כגירסת א"י, ובסדר העמרים גורם פורש (לא הפורש) סוכת שלום עלינו ועל עדת ישראל ועל ירושלים, ובמחזור רומא ג"כ גורם פורש בלי הא, שם בהעמרים לא תמצא שאומרים אחריה ושמרו בנ"י את השבת כנהוג אלא קרוי לאלתר, טעם למנהגו שממשיכים ושמרו תוכף לתחימת הפורש סוכת שלום עלינו כלומר שיפורש סוכת שלומו עלינו אם נשמרהו כראוי (המנהיג).

טעם שבא"י וסת"ם ואשכנז שגורסים ועל „כל“ עמו ישראל שאם יאמר ועל עמו ישראל משמע שאין אותו הצבור בכלל עמו ישראל (מחז"ו סו' ק"א דקנ"ה) ובסדר התמנים הנוסחא ופרוש עלינו סוכת שלום בא"י הפורש, וכן היא גירסת אבודרהם, ואודות נוסח ק"ק בית אל המקובלים. ראה בס' אהל מועד למהר"ש ירודני (דל"ח) ביריעות האהל להגאון מר זקני הרב השמ"ח מ"ש כוה, ומה שנהגו בא"י להזכיר ירושלים כסיום ובחתימה, כן גרס מרן בשו"ע שם ודלא כהרד"א והלבוש שלא הזכירו ירושלים אלא בתחימה לבד, ומה שאומרים כסיום רחמים ושלום, ובחתימה אין אומרים רחמים, זה דלא כהרדב"ז בס' מגן דוד (סו' ל') שהביא דבריו הרב חיד"א בק"א בברכ"י דלא לומר סוכת רחמים לא כסיום ולא בתחימה, ומנהגו עפ"י הסוד הוא וגו'.

טעם למה שנהגו בא"י וסת"ם לקום על רגליהם כשמגיע הש"ץ לפרום עלינו כ' השלמי צבור בשם מוהר"י סרוק שכ' בשם מוחרת"ו שצריך לקום כשאומר ופרום עלינו, לקבל תוספת נשמה יחירה מבחינת הלילה וכן משמע מחוזהו בראשית.

(רלח) כבר כתבתי לעיל בתפלת ערבית בארוכה בטעם אמירת פסוק זה קודם לרכו שבערבית, ואודות המנהג הקדמון שבספרד שהיו נוהגין לאומרם אף בערבית של שבת וי"ט. כן העיר בגדליו הרד"א (דל"א ע"ד) וז"ל נוהגין בכל המקומות בספרד לומר והוא רחום כשאר הימים וכבר כתבנו למעלה בשם אב"ן הירתי כ' מעמים ע"ם שנתנו לאומר, ולפי הטעם

הא' אין ראוי לאומרו, ולפי המעם השני ראוי לאומרו וגם רב נחמן כתבו, ע"ב.

אכל המעיין בשערי תשובה (ס' פ') ימצא כי נשאל ר' האוי גאון כי יש מקומות שאומרים והוא רחום במעלי שבת ויו"ט ותשו' היתה הכי הוא בשתי ישיבות שאסור הוא בשבת כיון שקרש היום ואין אומר והוא רחום ע"כ, אבל בסדר ר"ע גאון ח"ב (ד"ד.) שם בשינוי נוסחאות כתוב שביל שבת מתחיל והוא רחום וכ"כ בס' העתים להר"י ברצלוני ז"ל נגד מה שהוסכם בשתי הישיבות שאסור לאומרו בשבת, והרשב"א בתשו' סי' ת"ע כתב שהכל לפי מנהג המקום עי"ש ומצאתי בזהר (פ' תרומה דק"ל ע"א ושם קל"ה) ואע"ג דאיהו רשו צלותא דא איהו לאגנא עלן מנו פחד בלילות מנו פחד דכמה סמרון דגיהנם דהא בההיא שעחא סרדי לחיוביוא בגיהנם על חד תרין מביממא, וכנין כך מקרמי ישראל למיסר והוא רחום דאיהו בגין פחד דגיהנם, ובשבת דלא אשחכת פחד דינא דגיהנם ולא דינא אחרא אסיר לעתקרא ליה דאתחוי דהא לית רשות לשבת לאעברא דינא מעלמא וגו' עי"ש ויתכן למן היום שנחגלה ס' הוזה"ק עובו הספרדים מנהגם הקרום לומר פ' והוא רחום בשבת וי"ט.

כנוגע למנהג הספרדים לומר פסוק והוא רחום בליל יוה"כ קודם ערבית וגו' אבל מנהג אשכנזי שלא לאומרו ואם נראה בסדר העמרמי (דף 844) נמצא כי הזכיר לאומרו. וכ"כ אבודרהם (דס"א:) בשמו וכ' רב עמרם מנהג שלנו אחר שאובלין וגו' וכיון שעומד ש"ץ לפרוס על שמע מברך שתחינו ואח"כ מתחיל והוא רחום וגו' עי"ש גם הרב שב"ל (ס' שי"ז) כ' ואומר והוא רחום יכפר, וכלכו, אשר בדברו וגו', והסוד (בס' תרי"ט) כ' דלאחר כל נדרי מברך שהחינו ואח"כ מתחיל והוא רחום, ושם בד"ט (אות ה') שא"א אותו ואם חל בשבת א"א אבינו מלכנו וכ"כ הריב"ש (ס' תקי"ג).

ונוראות נפלאות לראות להר' מקורי המנהגים (ס' כ"א) שכ' והא דאין אומרים והוא רחום בערבית של ליל יוה"כ ג"ל משום דקורם תפלת ערבית צריך הש"ץ להאריך בנגונים כמו בסוצאי יוה"כ דאומרים בערבית והוא רחום אע"ג דאז אין לוקין משום לא פלוג מחול לחול, כן בעיוה"כ לא מפלגינן בין שבת לשבת, האמת כי הסוד (בס' תרי"ט) כתב דלאחר כל נדרי וגו', ואח"כ מתחיל והוא רחום אך נראה דשלא בדק דוק כתב כן וכונתו ברכו וגו' עי"ש, ואיך לא ידע ולא שמע כי מנהג אמירת פסוק זה בערבית של ליל יוה"כ הוא מנהג עתיק יומין והזכירוהו הגאון עמרם, ואבודרהם, והשב"ל, והספרדים שבכל העולם נהגו לאומרו ולוא הרב מקורי מנהגים ידע מזה לא היה כותב על רכיני הסוד שלא בדקדוק כתב כן. וזה ידוע לכל רב הרגיל בס' הסורים כי הרב רבינו יעקב אסף בספריו הדינים הנהוגים בספרד ומנהגי אשכנזי שהביא עמו אביו הרא"ש מאשכנז לספרד נוסף על המנהגים ופסקים של גאוני ספרד שלמד מהם בבואו לספרד. ובודאי שהסוד מצא מנהג זה בספרד והביאו בספרו.

ומעם למנהג ספרד שנהגו לאומרו משום שזה הפסוק והוא רחום יכפר עון, מתאים עם מאורע היום שהוא יום מחילה ופליחה וכפרת, ואי משום

## חמדת ימים, נשיאותו ברמים.

ובו חמשה סעיפים.

[א] בעמידה של ליל שבת אומרים חמדת ימים אותו קראת זכר למעשה בראשית, ובעמידת שחרית אינם אומרים זכר למעשה בראשית, ואיפא מצינו שהשבת קראו ה' חמדת ימים [רמ]

שיוה"כ דינו כשבת ומשנ"ה אין ראוי לאומרו זאת אינה טענה כי ביוה"כ שנפל בשבת אנו אומרים כל התחנות והיודיויים שאסור לנו לאמרם בשבתות השנה ולא יהו פסוק והוא רחום חמור מכל היודיויים הנאמרים בו ביום ודב"ז.

(רמ) מצאתי בסדר רש"י (ברלון תרע"ב) אות תע"ז כ' וז"ל היכן נקראת שבת חמדת ימים שנאמר ויכל אלהים ביום השביעי ואין ויכל אלא לשון תימוד וגם הוא אומר נכספה וגם כלתה נפשו, וי"א לא נקראת חמדת ימים (עי"ש בהערה ג') כלומר נחמד הוא לישראל מכל הימים אותו קראת זכר למעשה בראשית אותה קודש שנאמר ויקדש אותה (בראשית ב' ג') והוא זכר למעשה בראשית שעשה בששת ימי המעשה לכך קידש הקב"ה את יום ה'. וי"א לא מצינו מקום שנקראת שבת חמדה, אלא ר' מאיר שליח עבור ההגון היה מחקן הרבר כן ובשביעי רצית בו וקדשתו חמדת ימים אותו קראת זכר למעשה בראשית לעשותו חמדה וסגולה לימים קדשתו ורצית בו וזכר למעשה בראשית קראתו כדכתיב ע"כ בדרך ה' וגו' עי"ש.

ובס' המנהיג (סי' נ"ו) כ' מה שאנו אומרים בכל התפלות חמדת ימים אותו קראת וגו' שנאמר ויכל אלקים ביום ה' תרגום ירושלמי וחמוד ה' ביומא שביעאה כן שמעתי מרבותינו בצרפת ע"ב והבעהט"ו (ברא' ב' ב') כתב בשם תרגום ירושלמי כן, והרבה מן האחרונים נגררו אחריו שכ"כ בירושלמי, והאמת שלא כן תרגם הירושלמי, אלא ושלום כפשט תרגום המלה, ואם נתבונן בדברי רש"י שהבאנו לעיל לא תמצא שהזכיר זה בשם ירושלמי אלא כתב ואין ויכל אלא לשון תימוד, אבל בס' התניא בשבת שחרית הביא תיקון נפלא מהר' מאיר סיר נחמן המפסיק המאמר באופן זה ובשביעי רצית בו, וקדשתו חמדת ימים, אותו קראת זכר למעשה

בראשית, ולפי אלו ההפסקות אותו קראת אינו שב לחמדת ימים, והוא שב לזכר מעשה בראשית, רצה לומר קראו שבת זכר למעשה בראשית. ולכאורה תיקון זה נראה יפה. אבל למנהגנו בתפלת שחרית שאין אומרים זכר למעשה בראשית, א"כ שב חמדת ימים לאותו קראת הסמוך לו, ורבינו דוד אבודרהם ז"ל יש לו סדר אחר ופי' ספני שהוא חמדת ימים אותו קראת, זמנת וקדשת' ודומה לו וישראל מקוראי (ישעיה ס"ב י"ח) וכן ראו קרא ה' כשם בצלאל (שמות ל"ה ל). ובכרי לישב התיקון של ר' מאיר סיר נחמן שהבאתי לעיל צריך

[ב] נהגו לומר אתה קרשת בלילה. ישמח משה בשחרית, אתה אחד במנחה, אשר לא כן העמידות שבחול ויו"ט כולן נוסח אחד להן. (רמא).  
 [ג] טעם שנהגו לומר בערבית ויגותו בה, בשחרית ומוסף בו, במנחה במ. (רמב).

לומר כי כסידורו היה כתוב זכר למעשה בראשית גם בשחרית. וכן היא הנוסחה גם במחזור ויטרי ובמחזור רומא (עיין תפלה בס' אוצר התפלות דף 668), ונוסחאתנו היא כנוסח ר"ע גאון ואבודרהם, ולא ידעתי למה אנתנו השממנו לומר בשחרית זכר למעשה בראשית?

ובס' תולדות התפלה לדר' אלבוגן (רפ"ד) בהערה שם כ' בנוגע לחמדת ימים כתב לי וידידי ר"י פרלס. ודבר נפלא שגם השמרונים בתפלותיהם קוראין כן לשבת דמערון דכל יוסייה שהוראתו חמדת ימים. מקור שם זה נמצא בספר היובלות שאינו בדינו אלא בלשון כוש ושם נאמר על השבת (ב' ל"ב) שבורא הכל ברא יום זה לברכה ולקדושה ולחמדת כל הימים. וכ' עוד שם בשם תירושלמי ויכל וחמיד והוא ג"כ לא חפש בירושלמי במקורו שלא כן כתב.

(רמא) טעם שהעמידות שבשבת משונות זו מזו, מפני שהשבת בבחינת כלה, וישראל בבחינת חתן. אתה קרשת רומז להקדושין שחתן מקדש להכלה, ישמח משה שמחת חתן וכלת, מוסף תוספת כתובת, ועל היחוד שביניהם רומז אתה אחד, (אבודרהם, ובס' סח"י נתן טעם אחר).  
 (רמב) משום שהשבת בבחינת נקבה (ויקר' י"ו ל"א). ופעם מוזכר בלשון זכר (שם כ"ג ל"ב) ובם נאמר על שבתות הרבה ככדי להזכירם מ"ש רז"ל אלמלא היו משמרין ישראל שתי שבתות מיד היו נגאלין (שבת קי"ח). והר' קלונימוס כ' טעם אחר, אתה קרשת רומז לשבת בראשית, ישמח משה רומז לשבת מתן תורה, ואתה אחד רומז לעתיד לבא (ס' המנהגי סי' כ').

המנהג הזה שבנוסח תפלותנו בה, בו, במ, הביאו הרב מג"א (סי' רס"ח סק"ג) בשם עולת שבת. וראיתי להר' עיון תפלה בסדרור אוצר התפלות (ד"ש) שכ' כי זה עפ"י הקבלה כי בכל כתבי הקודש שבת לשון נקבה, ואיך נעלם ממנו פסוק מפורש שבת שבתון הוא לכם (ויקרא כ"ג ל"ב) והרי כי הזכיר פעם אחת בלשון זכר. וכתב עוד שם שבספריו התמנים וברמב"ם אופר בכל הג' תפלות שבשבת, שבתות קדשך ויגותו במ. אבל היה ראוי לומר לש"ו ויגותו בהן. וכן לפי נוסחאתנו שאורסים שבת קודשך ויגותו במ אינו סדויק כי שבת יחיד והיה צ"ל בה.

וזהו הטעם עפ"י הקבלה משום בה בו במ עוליים בחשונן קפון כ"א כמנין א"ה'י'ה' ועוד עם ו' אותיות של בה בו במ העולים כ"ו, כ"ב אותיות תורה ות' אותיות כ"מ'נ'צ'י', וזהו שאמרו כל המחלל את השבת כאלו חלל כל התורה כולה וכל המענב את השבת כאלו קיים כל התורה כולה. לפי שמחלל השבת פגם באותיות התורה, וחכמ"ג ברא"ה פ"ו (סי'

רס"ח ס"ב) כ' שבה וכו' ובם עולים ז"ן שאעפ"י שביום השבת אינם עוסקים במלאכה ויש להם מנוחה הוא יתברך פותח את ידיו לתת אוכלם וזן ומפרנס, ומ"מ אינו יודע מאן פלג לן למימר הכי ולא איפכא. ולי נראה שבליל שבת אומר בה ככלה בבית אביה, ובשחרית בו ככלה בבית החתן, ובמנחה במ שאחר זה שניהם עיקר וכו' עי"ש.

והגאון מר זקני ר' שלום משה חי גאגין ז"ל ביריעות האהל (פי' למ' אהל מועד) דפ"ח הערה 38, כ' וז"ל מנהגנו בק"ק בית אל בירושלם המתפללים בכונות האר"י ז"ל לומר במנחת שבת ויגותו בו כל ישראל היפך מ"ש המג"א שם. וכתב עוד שכ"כ ברב כל הסדורים שבידי מפורשים שונים, וגם בסדורים מבעלי סודות כמו סדור שערי רחמים, וסדור משנת חסידים, וסדור הסד לאברהם ואיותי רמו כונה פרטית שכוין באומרו ויגותו במ עי"ש ובשער הכונות חדש וישן וסדור המרת ישראל ומותרש"ו לא פירש הדבר וצריך לחקור מאין נולד לנו המנהג הזה בק"ק בית אל הבנוי עפ"י דברי האר"י ז"ל.

איברא כי לפי הפשט דברי הרב ז"ל בשה"כ ישן וחדש שנתן טעם למה אין אומרים ישמחו במלכותך במנחה כמו בערבית ושחרית לפי שאין עליה במנחה כי אם לזעיר אנפין ולא למלכות, ואין שמחה או למלכות יש צד לומר ויגותו בו מלומר במ אך לנו לדעת וגו'. ובסדורי הרב הק' הרמ"ז רב שר שלום שרעבי ז"ל כתובים בערבית בה, ובשחרית ובמוסף ובמנחה בו וקבלה היא בידינו שכך היה אומר והוא קבע כן במדרשו בית אל יב"ץ ושמעתי מפי חכם גדול וזקן ששמע ממגידו אמת ששאלו להרב הק' מר זקני מקרית תוצות שאלה זאת איך ראוי לומר במנחה במ או בו, והשיב במלות קצרות „ מ צ ו ה ב ו " ואני מצאתי בסדור כונות מהרמ"ז ישן נושן ובו היה סכוון גם כן הרב החסיד אדוני אבי ז"ל (הוא הגאון הגדול ראשל"ץ וחכם בשי באה"ק ר' חיים אברהם גאגין ז"ל) וכתוב שם איזה דברים מתוקים, ובמנחת שבת כתוב סתיתבת הסופר (שבתות קודשך ויגותו במ) (אמ"ה נכדו איך לא ראה שזוהי נוסחאת הרמב"ם והתימנים שאומרים כן), ומחקי הואו והתיו האחרונה משבתות ומחקו מלת במ והניתו במקומה בו. וזו ודאי נראה שבכונה מכונת רצה לנהוג כן ותקנו תמעות מהסופר שהעתיק מסדורי הדפוס שכתובים כמו שכתב המג"א (אמ"ה נכדו בכל סדורי הדפוס לא כתוב שבתות קדשך כי אם שבת קודשך וגם המג"א לא הזכיר לומר שבתות קדשך אלא מוכרחים לומר כי הסופר סמך על נוסח הרמב"ם כמ"ש לעיל), וכפי זה תמתי מראות כמה סדורים כתובים שבת קודשך ויגותו במ שאינו כ"כ לשון נאה אם מלת בו או במ סובבים אל השבת שאינו ראוי כן לפי משפט הלשון, גם מצאתי להגאון יעב"ץ בסדורו עמודי שמים כתוב בליל ש"ק ויגותו בה, ושם כתוב במאמר מוסגר וביום יאמר בו. ובמ' מור וקציעה סי' רס"ח כתב מפורש ע"ד המג"א, ובכתבי האר"י כתוב לומר בשחרית ובמנחה ויגותו בו בשוח עכ"ל. ועם שלא זכינו לאור כתבי רבינו האר"י הללו היכן כתבם, אך ודאי צ"ל שגם הרב הק' מ"ז ראת דברי האר"י והנהיגו כן וגו'. וא"כ מנחג זה של ק"ק בית אל בנוי הוא על קו האמת ואין לשנות עכ"ל.

[ד] מנתג לונרון ואמשטרדם לומר ברכו בתרא בערבית שבת ויו"ט, אבל בשחרית שבת ויו"ט אין אומרים ברכו שקודם עלינו, ובא"י וסת"מ אומרים ברכו תמיד ומנתג אשכנז שאין אומרים לעולם ברכו אחד קדיש בתרא. (רמז)

[ה] בא"י יש נוהגים שאחר ערבית שבת עומד בפתח הביה"כ אחד מהיחידים ובידו זר פרחים שונים ומכבר בו לכל היוצא מהביה"כ לברך עליו

(רמז) מנתג לונרון ואמשטרדם בנוי עפ"י פסק מרן בשו"ע (או"ת קל"ג א' וס' רפ"ו בסוף). ושם קל"ג כ' בהגהה שאפילו שנתגו לאומרו בימי החול שמא לא היו יחידים בביה"כ כשאמר הש"ץ ברכו, מ"מ בשבת ויו"ט אין לאומרו דהכל באין לביה"כ, והנ"י שם הביא תשובת הריב"ש המפיק אור במקצוע זה, וז"ל ע"מ שנתגו לומר ברכו אחר קדיש בתרא ושכח חכם אחד ומיחה בידם שלא לומר ברכו מאחר שאין ברכה אחריו, וקטו קצת מהקהל שאין ראוי לכלל מנהגם, דבר פשוט הוא שברכו נתקן קודם ברכות של ק"ש, ואם כל הצבור שמעו אותו קודם הברכות אין לאומרו כלל אחר התפלה, והאומרו הוא מועד. גם הרמב"ם לא הזכירו. וכבר כתוב במ"ס (פ"ו) שכל שיש ז' שלא שמעוהו הוזרום לאומרו. וז"א ששה ור"ת כתב בחמשת. ועוד נראה מ"ש שאפילו אחד שלא שמע אותו אומרו לעצמו כל שיש ט' אחרים עמו שעונים אחריו אעפ"י שכבר שמעוהו הם, וכן נהגו כברצלונא לאומרו אחר תפלת שחרית כדי לתוציא אותם יחידים שלא התפללו עם הצבור וגו' אבל ביום השבת וביום המועד שמאחרין לצאת וכבר התפללו כולן אין אומרים אותו כלל וזה נראה לי שהוא המנהג היפה, אבל בארגון ובארץ הזאת אומרים אותו לעולם בין בערבית בין בשחרית בין כחול בין וגו' וכן נהגו באשכנז. ואחר שהמנהג הזה נזכר במ"ס אין בנו כח למחות בסו' שאומר אותו. אף אם נראה שהמנהג האחר יפה ממנו וגו' ולצאת ידי כולם נראה לי שיעשו בדרך זה שבימות החול ובלילי שבתות ויו"ט ישובו למנהגם הקדום לומר ברכו באשר יש שם לעולם קצת אנשים שלא שמעוהו. אבל ביום השבת ויו"ט שכבר התפללו כולם בשעת שיוצאים מביה"כ וגו' ונ"ל כי האומרו אז הוא מועד עכ"ל.

מהשובה זאת של הריב"ש למרנו שורש למנתג לונרון ואמש' שנתרו אחר מנתג ברצלונא ומנתג אכותיתם בדיהם. וא"י וסת"מ מנתגם דומה כדומה למנתג ארגון, והר" שלמי צבור (ד"ו ע"ג) דדעת האר"י ו"ל לומר אף בשבת ויו"ט ברכו כמבואר בשער הכוונות (דע"ג: ודקב"ב:) ותגאון אזולאי במח"כ (ס' רפ"ו אות ד') כ' שבא"י נוהגים לומר ברכו גם בשבת ויו"ט אחר קדיש בתרא, עי"ש.

ולתריח בו. והשומעים עונין ב"ה וב"ש ואמן אחר  
הברכה. (רמד)

## על הכל יתגדל, בשיר יגדל.

ובו ג' סעיפים.

[א] מנהג לונדון ואמשטרדם לנגן פיוט יגדל  
בכל שבת ויו"ט אחר ערבית, ואין נוהגין בא"י  
וסת"מ כן ורק יחידי סגולה הקמים בהשכמה קודם  
עלות השחר אומרים איזה בקשות ומכללם  
יגדל. (רמה)

(רמד) טעם לזה מפני כבוד הנשמה יתירה שנתלכשה בו והיא נהנית  
מן הריח הטוב (כמו שמצינו ביצחק כאשר ברך את יעקב אמר לו ראה ריח  
בני כריח שדה אשר ברכו ה') (מטה אפרים סי' תרכ"ה סל"ו) או אפ"ל טעם  
אחר בכדי להשלים השבון המאה ברכות אשר איזה מהן נחסרות בשבת (שבת  
לג:)

(רמה) מנהג לונדון ואמשטרדם שנהגו לומר פיוט יגדל אחר ערבית  
של שבת ויו"ט נהרו אחר מנהג אשכנז (יוסף אומץ סי' ס'). ומצאתי שגם  
בסדור עטויאש ומינדו (אמשטרדם) כתובים שם, ובערי מארוקו וגיבאלטאר  
נוהגים לומר הפיוט יגדל גם בשעת קבורת המת, ובשעת המילה והפדיון,  
אבל הספרדים בא"י וסת"מ לא נהגו לאומרו בכנופיה משום שהאר"י  
לא רצתה נפשו בשיר יגדל כי לא נוסד עפ"י הקבלה (הקדמת ס' כנף רננים  
לר' יוסף קרמי)

השיר יגדל יסודתו בהררי קודש על מספר הי"ג עיקרים כפי שמרסם  
הרמב"ם בפ' חלק. וכל חכמי לב נבוכו לדעת מי היה מחברו, ובסדור הגיון  
לב כ' שר' ותיאל בר' ברוך הוא בעל השיר משום שמצא בו מתים י'ח'י'  
א"ל' ב'ר'ב הסוד ב'ר'ו'ך' עדי עד, והגאון יעב"ץ יחסו להרמב"ם עצמו.  
והר' פערשנמאהל בפו' להסורה (פי"ז ע"א בהערה כ') השיג עליו כי א"א  
שהרמב"ם תברו כי לא נחה עליו רוח השירה, ע"כ. ואני מצאתי שהרמב"ם  
תבר שיר שקול המתחיל עת שערי רצון \* והיו הספרדים הקדמונים

(\* זה הוא נוסח השיר שחברו הרמב"ם ז"ל

וליוסר מציאותו העליתהו ברפוס.

עת שערי רצון להפתח, יום אהיה כפי לך שוטח, אנא זכור

בוהגים לאומרו קודם תקיעת שופר, ונדפס במחזור קאמאלאן (שלוניקו)

---

נא לי ביום הוכח .

עוקד והנעקד והמזבח .

אני מזכיר היום חסרי אבותי, לאל נורא ואיום בן (1) מחשבותי, למצא במ פדיון ממשובותי, ואת פניו אשחר בתשובותי, יום יפקוד חטאי עם חובותי, כי לקבל שבים יד פותח .

עוקד והנעקד והמזבח .

משה (2) מימי זדונים אשר במ צלל, ורחץ בימי צדק בדם חטא מגולל, וכס (3) בשמלת חסדך הולך שולל, מתום ומיושר עת יהי נפלל, ואם מציר (4) אשמיו דכא ואומלל, צרי סליחה לצירי תהי שולח .

עוקד והנעקד והמזבח .

ברבי (5) חסדיך הן נסמכתי, ומרחם עליך השלכתי, ואם בשרירות לבי הלכתי, לפניך נפשי הן שפכתי, ותוך בור גלותי בך תמכתי, כי אשרי אדם כך בוטח .

עוקד והנעקד והמזבח .

מי מן (6) חסד ימן (7) לרעב חסדך, בלתך צורי ואין עוד מלבדך, נא לרם מצדק מלא פחדך, המלא רחמים ולי אני עבדך, ויערב לך שיח אשפוך נגדך, בבואי בצל רצונך, להסתפח (8) .

עוקד והנעקד והמזבח .

חוס והכן לב לעבדך רצונו, וחון מודה ועוזב חטאו ואונו, וקח שיר לך יקרב מקום קרבנו, הקריב בהיות מקדש על מכוננו, ותעלה לך לרצון תורת לשונו, כסרבן על גבי המזבח .

עוקד והנעקד והמזבח .

---

(1) בן מלשון הבנת . (2) משה מלשון טשוק, ורמו פה שמו משה .  
(3) וכס מלשון כסה . (4) מציר כאב . (5) פה רמו ברכי בן רבי .  
(6) מן מלשון חומנת, ורמו פה שם כינויו מיסון . (7) ימן מלשון חבנת לעתיד . (8) להסתפח, מלשון חיבור .

[כ] שינויים בנוסח הפיוט הנזכר. (רמו)

[ג] בלונדון נוהגים היום לכפול „מתים יחיה אל”  
אחר שאמרו חתימת הבית אלה י”ג לעיקרים, ולא  
ידעתי טעם לכפילה זאת, כי בסדורי אמשטרדם וא”י

1528). ובשורה האחת עשרה מתחיל „משה” מימי זדונים אשר במ צלל וגו’,  
ובשורה הכ”ג מתחיל „מי מן” לרמוז שמו וכנויו. וכימינו אלה אנו נוהגים  
לומר השיר עת שערי רצון שחובר ע”י השלשה אחים עכאש, יהודה ושמואל  
קודם תקיעת שופר (ולא כמו שכתוב בסדור גאסטר ששם המחבר היה נושא  
שלשה שמות). ואולי כי הרמב”ם תבר עוד שירים ונאבדו מאתנו, או  
שנחשבו השירים בעיניו לאבוד זמן, ויותר התעניין לחבר חבורים נאותים  
במקצועות המביאות תועלת לאחרים.

ולעת שד”ל בס’ עבודת ישראל כי מחברו היה ר’ דניאל בן יהודה.  
דיון נכרו של ר’ דניאל בן שמואל הרופא מאיטליא (ראה ס’ עמרם גאון  
בתגרות דף 42).

(רמו) בסדור עטייאל (אמשטרדם 5421) כתוב בהעיקר החמישי  
הנו אדון עולם, וכל נוצר „יודה” גדולתו,  
חתת שבכל הסדורים כתוב הנו אדון עולם לכל נוצר  
„יורה” גדולתו ברוש ולא בדלית. ונוסחאת עטייאל היא היותר  
סדויקת כי הפריד בין אדון עולם לכל נוצר. כלומר שאנחנו סודים  
שהקב”ה הוא אדון עולם, וזהו וכל נוצר יודה גדולתו, וזה מתאים עם  
העיקר החמישי שיוסדו הרמב”ם שאליו צריך להתפלל ולא לאחר. ואחר  
התייפוש מצאתי במקור הברכות בסדור עמרם גאון (דף כ”ב) שכתב שחר”י  
לאסט ז”ל ראה ס’ עתיק בכתב יד שכתוב וכל נוצר „יודה” גדולתו,  
ואין צורך כי כבר מצאתיו בדפוס כמ”ש. שם בסדור עטייאל משלים הפיוט  
בנוסח זה אלה שלש עשרה הם עיקרים, יסוד תורת  
משה ונבואתו. ונוסחאתנו אלה י”ג עשרה לעיקרים הנם יסוד דת  
אל ותורתו, ובאמשטרדם ג”כ הנוסחא היא כן ולא כהנוסחא שבעטייאל,  
רק שאומרים הצבור הנם יסוד דת אל ותורתו, והש”ץ לבדו אומר וחזור  
ונבואתו, ואם באולי עושים בן לקיים השתי גירסאות, היה צריך הש”ץ  
לחזור כל השורה ולהוכיח שם משה בסמיכות ונבואתו, אבל כשתחזור רק  
ונבואתו נראה ששכ לאל.

השיר הזה הוא בעל שלש עשרה בתים כמש”ל, אבל הבית אלה י”ג.  
עשרה היא נוספת בסדורנו, ובס’ אישכנו הושמטה, וזו ראייה כי הבית האחרון  
אוינו מהמחבר עצמו, כמו שכ’ סוהר”י באבאנו בפרו ישרש יעקב (דף  
כ”ב): וז”ל והמפורד ר’ משה בן גרעון אבודינמי בסוף ס’ הדקדוק אשר  
תבר בלשון ספרד אמר שהבית האחרון של פזמון יגדל אינו מהמחבר,  
וכי שהוסיפו לא היה בקי במלאכת השירים כי עוות המשקל וגו’ עי”ש  
(הגיון לב ד”ד).

וסת"מ לא תמצא הכפלה זו, ולא גם בסדורי לונדון הקודמים כסדורי אלכסנדר, לוי, ודי סולת, ובסודר הדיין הלואה חסר שם גם הבית אלה י"ג עשרה.

בלונדון חותם הגם יסוד רת אל ותורתו. ובא"י מוסיפים תורת משה אמת ונבואתו.

## זכרהו לקדשו, ביינו ותירושו.

ובו ט"ו סעיפים.

[א] המנהג של כל הספרדים שלא לקדש בביה"כ בלילי שבתות וי"ט, ומנהג אשכנז לקדש, ובביה"כ שבפה ראמסנט שבנאו השר הגדול משה מונטיפיורי זיע"א למרות שמתפללים כמנהגי הספרדים בלונדון עכ"ז נוהגים לקדש. (רמז).

(רמז) מנהג הקידוש בביה"כ הוא מקצוע גדול, בספרי הפוסקים הראשונים, ולאחבת הקיצור אדבר בו מלים אחרים ישמע חכם ויוסיף לקת, בטור או"ח (סי' רס"ט) כתב שנהגו בכל המקומות לקדש בבית הכנסת וחמס בזה האין נחפשת המנהג הזה דהא קי"ל אין קדוש אלא במקום סעודה וגו' וקרוב הדבר להיות ברכה לבטלה, ושם הביא דברי רב נטוראי גאון שדעתו שיותר לקדש בביה"כ, וזה שמקדש נותן לצבור משום רפואה ליתן על עיניהם. (אמ"ח ואין מנהג זה נהוג היום במקום שנהגו לקדש. אלא אנשי ארץ ישראל וסוריא ופצרים נוהגים כן בכוס של הבדלה ליתן על עיניהם, ובתוך בתי ידיהם, והוא מסוגל להצלחה שבתי ידיהם יהיו מלאים כסף וזהב) דאמרו' פסיקת גמח נוסלת אחת מחמש מאות ממאור עיניו של אדם, וכמאי מיתר לית בקדישא דבי שמשא, אבל דעך רבינו האי גאון שאין מקדשין בביה"כ עכ"ל, וכן מצאתי שכ' רש"י בסדורו (דף 248 אות הפ"א) אפילו קידוש דהלכה רווחת היא דאין קידוש אלא במקום סעודהאעפ"י כן יקדשו על היין בביה"כ, מה טעם מפני שהמעמט הקידוש של שבת רפואה היא וגו' וזה שמקדש ומטעים לציבור משום רפואה מקדש ונותן להם כרי ליתן ממנו על עיניהם כדאמרינן פסיקת גמח נוסלת אחד מת"ק ממאור עיניו של אדם (ברכות מ"ג:) כ' בשם רבינו יונה דאמירת הקידוש בביה"כ אין בו משום ברכה לבטלה וגו' וכ' שם ועוד מצאתי כתוב לאחר מן החכמים פיוע למנחגו וז"ל כיון דקי"ל כשפואל וחוקע הקידוש בביה"כ להוציא האורחים י"ה, אכן נמי חששא אפילו במקומות דליכא אורחים יש לנו לכתוב

[ב] מנהג לזנרון ואמשטרדם להתחיל הקידוש מיום הששי, ובא"י וסת"מ אומרים קודם הקידוש שלום עליכם, וגו' בואכם לשלום, וגו' בצאתכם לשלום ויש מוסיפין בשבתכם לשלום ואת"כ אומרים בצאתכם לשלום ואת"כ אומרים אשת חיל (משלי ל"א) המסודר ע"ס א"ב, אתקינו סעודתא, אהללה שם אלקים בשרי י"י עזי ומגיני. ואת"כ הפיוט אומר בשבחין (מהאר"י ושמו רמוז בראשי הבתים), ואת"כ אומר **יום הששי.** (רמח)

ולקדש שם מסנהג חכמים הראשונים, והגאונים השאירו מנהג הקדמונים במקומו אעפ"י שבטלה הסיבה שעליה היתה התקנה וגו' התקנה לא זזה ממקומה (אמ"ה כברכת מעין ז' בליל שבת כמש"ל), ויש בזה פרסום גדול וקדוש השם והודאה לשמו לברכו במקהלות וגו' ודומה לזה מנהג הראשונים בהדלקת נר הנוכה בביה"כ. ומבואר היטב בתשו' להרמב"ם ז"ל שכתבנות בתפלת החול עכ"ל. (ותמצאה בתשו' פאר הדור), ובס' המנהיג בה' שבת (אות י"ד) כתב ע"מ ספרד ופרובינצא שמקדשין שם בשבתות וימים טובים שכיון אין אורתים אוכלים שם וגו' אבל הבדלה דהויה שלא במקום סעודה טוב להבדיל שהרי כל השומעים עונין אמן ויוצאים בה, ויש בני אדם שאין להם יין להבדיל בביתם וגו' עי"ש.

מדבריו רבינו אבודרהם והמנהיג משמע שהמנהג בספרד היה לקדש בביה"כ, ונסמכו על פסק ר' נטוראי גאון והרמב"ם ורבינו יונה, ואיך את"כ בטלו מנהגם זה, ואולי אפשר להיות כי אחרי שראו מ"ש הב"י בשם התוס' והרא"ש שם בפסחים שיותר טוב להנהיג שלא לקדש בביה"כ, כאשר גלו הספרדים לאלו הארצות ובארצות תורקיא וא"י שינו מנהגם כאשר בנו ביה"כ שלהם, (עו' כל בו סי' נ"ח, תשו' מן השמים סי' רס"ט א. לבוש סי' רס"ט).

מעם שנהגו בביה"כ שבפה ראמסגט לקדש בליל שבת, שמעתי ספי הזקנים דפה כי השר משה מונטיפיורי ז"ל תיקן תקנה זו בכדי לעשות נחת רוח לאשתו הצדקת יהודית שהיתה מצאצאי האשכנזים וכבר היתה רגילה בכך.

(רמח) לא נודע לי מי הוא המיסד של השלום עליכם ואין ספק כי יצא מתחת יד איש מקובל, ובסדריו הקדמונים לא תמצאהו, וכונת מיסדו היתה ספני שמצא (בשבת קי"מ.) שני מלאכי השרת מלווין לו לאדם בע"ש מביה"כ וגו' וגם האשת חיל לא מצאתיה בסדריו הקדמונים לאוסרה קודם הקידוש, ואולי נתקנה לזכר השבת מלכתא הנקראת בת זוגו של ישראל (בראשית רבה פי"א ס"ח) הגאון יעב"ץ בסדרו רצה לפחוק המם הראשון של סמלך מה"ם, ואין צורך, והכונת, הנשלחים סמלך מה"ם, וזה פשוט.

מעם שבא"י נתגו לומר כל זה הסדר שהזכרנו משום שנתרו אחר מנהג האר"י, עד שברכות הימים גם הבעלי בתים וע"ה הניגו לומר גם האומר בשבתין אשר כולו מיוסד עפ"י ח"ן, מבלי לתבין שמץ מנהו, אבל בלונדון ואמש' נשארו שקטים על שמריהם לתחזיק במנהגם שנחלו מאבות אבותיהם מבלי להוסיף דבר או לגרוע דבר ממנהג אבותיהם, כי הם יאמרו כל זמן שאין לנו יד ושם בקבלה, א"א לנו להשתמש בה, והדבר אשר יחזיקו הקורא הוא שהספרדים הקדמונים לא רצו להזכיר בתפלותיהם שום תפלה להמלאכים וכן בסדורי האימלקים, ורק אחינו בני אשכנז בסדור סליחות נותגים לומר מלאכי רחמים משרתי עליון וגו' (ושמעתי כי פה לונדון בימי רבנותו של הג' ר' נתן אדלר ז"ל נשאל מכמה יחידי סגולה לכפל מהם נוסח תפלה זו ועשה מעשה ובטל אותה, והיום אינה נמצאת בסדורים החדשים) והרובצה לתתקות כשורשן של דברים ראה וראה מ"ש הרמב"ם בפ' חלק, במשנה כל ישראל יש להם חלק זו"ל היסוד החמישי שהוא ית' הוא הראוי לעוברו ולגדלו ולחודו גדולתו ולעשות מצותיו ושלא יעשו כזה למי שהוא תחתיו במציאות מן המלאכים והכוכבים והאנגלים וגו' לפי שכולם מושבעים על פעולתם אין משפט ואין בחירת, אלא לו לבדו יתברך, וכן אין ראוי לעובדם כדי להיותם אמצעים לקרבה אליו, אלא אליו לבדו יכונו המחשבות ורב התורה מזהרת עליו עכ"ל, והרב ר' מנשה בן ישראל בס' המכריע ח"ב כתב על הפסוק לא תעשון אתם אלהי כסף וגו' כי מה שאמצעות צריכה במלכי בשר ודם היונו משום גאונם שאינם שומעים לאתח לאנשי מדינתם כדי שאימתם תהיה מופלת עליהם, אבל אתם בני ישראל אשר ראיתם כי מן השמים דברתי עמכם בלי אמצעי גם אתם אל השימו שום אמצעי ביני וביניכם ע"ש.

אם נדרוש מעל ס' ה' לא נמצא לאבותינו הראשונים שהתפללו למלאכים, ולא אף בקשו ברכתם. אבותינו, נת, אברהם, יצחק ויעקב המיד דרשו מאת ה' בקשתם, וכן משה ודוד ושלמה וכל הנביאים והחסידים והצדיקים, ומסופקני אם גם בזו"ק תמצא אף שמץ או רמז דבר לתתפלל להמלאכים, ובס' ראש אמנה לרבינו דון יצחק אברבנאל ז"ל (פ"ג ספ"ג ג') בעיקר החמישי האריך לרבר במקצוע זה. ועי' להגאון ר' יצחק לאמפורנטי בס' פחד יצחק באות צ' (צרכיו) ושם תמצא מלחמת עש סופרים רבנים גאוני עולם מ"ש בזה לך לך אל תבארות אשר הפרם יצחק ותרווה צמאונך (עי' שבת י"ב:).

פילון האמין במלאכים וכתב האל אינו צריך למצוע רק אנחנו (ספרו על התלוטות ח"א דכ"ב), וקרוב לודאי שבימי תקופות הגאונים נתרבו מספר שמות המלאכים בתפלה. ובסדר ר"ע גאון אחר ובא לציון מצאתי כחוב שאומרים תגדה זרה המתחלת ומשעה שירדהי מלפניו, כשידע בלילה אומר מימיני אל. ומשמאל זווילאל, וכעין זה אומרים בק"ש של המטה, (אבל לא הספרדים שבלונדון ואמפורנטי נקוי הרעת). ומי לנו גדול מהגאון סופר"א מוויילנא שהשתלל בכל כחו לבטל הנסחאות הנראות כאילו אנו מתפללין להמלאכים, בכ"ז לא עלתה בידו לבטל אותם ממנהגם עכ"ל והרמב"ן בפ' וישלח על הפסוק למת זה השאל לשמי, אמר אין לך ביריעת שמי שום תועלת כי אין הכח והיכולת בלתי לה' לבדו אם

[ג] טַעַם שְׁמַתְחִילִין מֵאַמְצַע הַפְּסוּק יוֹם הַשְּׁשִׁי  
וּמַחְבְּרִין אוֹתוֹ עִם וַיְכַלּוּ. וּמְנַהֵג אֲשַׁכְּנֵנו מִתְחִילִין וַיְהִי  
עֶרֶב וְגו' יוֹם הוּא. וְלָמָּה מְזַכְּרִין יְצִיאַת מִצְרַיִם בְּקִידוּשׁ  
שַׁבַּת וַיּוֹ"ט, וְכֵן בְּר"ה, וַיּוּה"כ בַּתְּפִלָּה, וְלָמָּה לֹא  
יִתְחִילוּ כְּשֶׁמְקַדְּשִׁין בַּבַּיִת מְבוֹרָא פַּה"ג, כִּי וַיְכַלּוּ  
אִמְרָנוּהוּ בְּבִיה"כ פְּעָמִים. (רמט)

[ד] טַעַם שְׁנֵהֲגוּ כְּשֶׁמְקַדְּשׁ אוֹמֵר סַבְרֵי מְרַנְּנוּ,  
הַשּׁוֹמְעִים אוֹמְרִים לְחַיִּים, וְכֵן לְפָנֵי הַבְּדִלָּה וּבְרַכַּת  
אִירוּשָׁיִן וְנִשְׁאוּיָן, וּמִילָּה וּפְדִיוֹן. (רנ)

חֲקָרָאנִי לֹא אֶעֱנֶךָ וּמִצַּרְתְּךָ לֹא אֶצִּילְךָ עַכ"ל. וְעוּ' בִּירוּשָׁלַיִם (בְּרַכּוֹת רִישׁ  
פ"ט) לֹא יֵצְאוּת לֹא לְמִיכָאֵל וְלֹא לְגַבְרִיאֵל אֲלֵא לִי יֵצְאוּת וְאֲנִי עֹנֶה מִיָּד.  
וְעוּ' בְּס' הַעֲקִירִים (פ"ז) ד"ה כֹּל מִיָּנִי הַחֶסֶד מוֹשַׁפְּעִים וְגַמְשִׁכִּים מֵהַשּׁוֹ"ת  
וְגו'. וְעוּ' בְּפָרְקֵי דְר"א (פכ"ד) ד"ה שְׁבַעִים שָׂרִים הַפִּילוּ גִרְלוֹת, עו"ש.

(רמט) טַעַם שְׁמַתְחִילִין יוֹם הַשְּׁשִׁי וְהֵם ב' תִּיבוֹת הַשְּׁיִיבוֹת לְפָסוּק קוֹדֵם  
וַיְכַלּוּ, מִשּׁוּם לְהַשְׁלִים שֵׁם ע"ב (סג"א או"ח סו' רע"א סַכְכ"ב וְעוּ' חַת"ס  
או"ח סו' י') טַעַם לְזַכֵּרַת מִצְרַיִם בְּקִידוּשׁ, אֵינֶנּוּ שֶׁבַּ לְהַשְׁבֵּת אֲלֵא לְמַקְרָאֵי  
קוֹדֵשׁ, וְהַשְׁבֵּת נַחֲשֵׁב לְחַתּוּלַת מַק"ק שֶׁהֵם זָכַר לְיוֹצֵאוֹת מִצְרַיִם, כִּי הַשְׁבֵּת  
נִתְּנָה בְּמֵרָה וְהוּא זָכַר לְמַעֲשֵׂה בְּרֵאשִׁית, וּבְרַה"ש שְׁאוֹמְרִים כֵּן מִשּׁוּם תְּקִיעַת  
שׁוֹפָר שָׁבוּ, וְהַשּׁוֹפָר זָכַר לְיוֹבֵל, וְהַיּוֹבֵל לְיוֹצֵאוֹת מִצְרַיִם שִׁיבְאוּ מֵעַבְדוֹת  
לְחֵירוֹת, וְבִיּוּה"כ שְׁאוֹמְרִים בַּתְּפִלָּה זָכַר לְיוֹצֵא"ם, זֵיל בְּתָר טַעַמָא לְמָה הוֹקְבַע  
בְּעִשׂוֹר לְחַדֵּשׁ הַשְּׁבִיעִי לְיוֹם סְלִיחָה וּכְפָרָה, מִפְּנֵי שְׁבָאוֹתוֹ הַיּוֹם נִתְּרַצָּה הַקְּב"ה  
לְמַשָּׁה לְכַתּוּב לָהֶם לֹחֹתוֹת אַחֲרוֹת וְנִתְּרַצָּה לָהֶם ה' עַל מַעֲשֵׂה הַעֲגָל, וְאַמ"ל  
סַלְחָתִי כְּדַבְּרְךָ, ע"כ אֲנִי מְזַכְּרִין יצ"ם בִּיּוּה"כ (וּבַס' סה"י נִתָּן טַעַמִּים  
אַחֲרֵיהֶם בּוּח).

טַעַם שְׁחֻזְרִין בְּקִידוּשׁ הַבַּיִת לֹאֵר וַיְכַלּוּ, בְּכַדֵּי לְהוֹצִיא יו"ח בְּנֵי  
וּב"ב שֶׁלֹא הָיוּ בְּבִיה"כ וְלֹא שָׁמְעוּ כְּשֶׁאֲמָרוּ הַצְּבוּר וַיְכַלּוּ (תו' ד"ה זֹכְרָהוּ  
פְּסָחִים דק"ו).

(רנ) מְדַבְּרֵי הָרֵאשׁוֹנִים מִשְׁמַע שֶׁהָיוּ נוֹהֲגִים לֹאֵר, סַבְרֵי מוֹרִי'  
תּוֹסַפּוֹת בְּבְרַכּוֹת (ג.) ד"ה הוּאִיל, וְהַגְּה"מ ה' בְּרַכּוֹת (פ"ז אוֹת ס') וּבְכַל  
כִּי רִישׁ הַלְכוֹת בְּרַהֲמ"ז, אִמְנָם הָרֵאש"ש בַּפ' כִּיבַד מְבַרְכִין (סו' ל"ד) כְּתַב  
לֹאֵר, סַבְרֵי רַכּוֹתֵי. וְהַמּוֹר בְּאו"ח (סו' קע"ד) הַבֵּיא בְּשֵׁם אֲבִיו הָרֵאש"ש  
לֹאֵר, סַבְרֵי מְרַנְּנוּ כְּמִנְהַגְנוּ הַיּוֹם, וְכֵן נוֹסַח רַש"י בְּסִרְוֵו אוֹת הַכ"א,  
וְאִבּוֹדְרָהֶם (דל"ג) וְכ"כ רַש"י בְּפַרְד"ס (סו' נ"ד).

טַעַם שֶׁמְבַרְךְ אוֹמֵר סַבְרֵי מְרַנְּנוּ וְהַשּׁוֹמְעִים עֵינֵים לְחַיִּים, כְּתַב  
אִבּוֹדְרָהֶם שֵׁם וו"ל עֵינֵין סַבְרֵי מְרַנְּנוּ רַבּוּ כִּי הַטַּעַמִּים. ו"א שְׁהַמְעַם ע"ש  
דְּאִמְרֵי בַּפ' נִגְמַר הַדִּין (דס"ג) (אמ"ת וּבַמַּס' שְׁמַחוֹת פ"ב ת"ט) הָיוּ

מוציאין אותו לסוקלו והיו משקין אותו כוס של יין חי בקורפו לבנה כדי שחטוף רעתו עליו פו' ולא ירגיש בענין הסקילה, ויש רמז לזה מן הפסוק שנאמר ויין ענושים ישתו פו' ויין של אותם שעונישין אותם בדין ישתו (עמ"ס ב' ח') ע"כ אומר סברי מרנן כלומר היש בדעת מורי ורבותי שזה הכוס לחיים ולא למות, לברכה ולא לקללה, ולא כאותו שנגמר דינו והם עונים לחיי לחיים יהיה ולא למות. ועוד שמעתי טעם אחר ואתיא כמ"ד עץ שאכל אדה"ר גפן היה (ב"ר פט"ו ה') ולפיכך נקנסה עליו מיתה ולכן הוא אומר סברי מרנן היש בדעתכם שזה הכוס הוא לחיים, ולא למות כאותו של אדה"ר והם עונים לחיים יהיה ולא למות. וי"א טעם אחר ע"ש דאמרו' בפ' כיצד מברכין (דמ"ג). בא להם יין בתוך המזון כל אחד ואחד מברך לעצמו לפי שאין בית הבליעה פנוי ועכשו שבות הבליעה פנוי הוא אומר היש בדעתכם רבותי לשמוע הברכה ולכוין דעתכם לצאת בה י"ח והם עונים לחיי בלשון תלמוד ר"ל הן וזהו הנכון שבכולם גם יתכן לומר שהוא נוטל רשות מן היושבים אם ישתה תחילה וכן הוא הפירוש סברי מרנן כלומר ברשותכם ובדעתכם שאברך בורא פה"ג ואשתה תחילה והן עונים לחיי כלומר הן שתה תחילה עכ"ל.

לא הכנתי במעם הג' שכתב מהא דשנינן בכרכות בא להם יין בתוך המזון וגו' הואיל ואין בית הבליעה פנוי וגו' אשר לא כן לאחר הסעודה אחר מברך לכולם ומפני זה שואל המברך וגו' טעם זה נכון בקידוש של אחר הסעודה, ומת טעם על הקדוש שלפני הסעודה והכבלה ואירוסין ונשואין ששם לא שייך האי מעמא, ועוד קשה לפעמו האחרון שב' שהוא נוטל רשות אם ישתה תחילה, צ"ל שהרשות הוא אם יברך תחילה, וממילא שהמברך חייב לשתות תחילה כדי שלא תהא ברכתו לבטלה וזה ידוע שבכבוד גדול יחשב לפי שמכבדין אותו שוברך תחילה כמו שמצינו בפסחים (ק"ט) עתיד הקב"ה לעשות סעודה לצדיקים וגו' לאחר שאוכלין ושותין נותנין לו לאברהם אבינו כוס של ברכה לברך אומר להם איני מברך וגו' נותנין ליצחק וגו' ליעקב, למשה, ליהושע, אומר לו לדוד מול אתה וברך אומר להם אני אברך ולי נאה לברך שנאמר כוס ישועות אשא ובשם ה' אקרא ועי' מס' ד"א זומא (פ"ו) לברכה הגדול קודם.

והרב שב"ל (סו' ק"ט) כתב בזה עוד בשם ר' יוסף הגדול, ובשם אחריו כמעט שהביאו אבודרהם מהתחא דסנהדרין שהמחויב מיתה בב"ד היו משקין אותו קורפ של לבונה וגו', אבל האמת כי נעלם מהם המדרש הנחוסא פ' פקודי (סוף ב') ששם תמצא הדבר מפורש באר היטב וז"ל כיצד חוקרין את העדים וגו' יוצאין הסנהדרין וכל ישראל עמם לרחוב העיר ומוציאין לשם לאיש שהוא מחויב סקילה או אחד מד' מיתות ב"ד וגו' וכשבאין מלחקור אומר להם סברי מרנן והם אומרים אם לחיים לחיים, ואם למיתה למיתה, אם הוא מחויב סקילה מביאין לו יין טוב וחוק ומשקין אותו כדי שלא יצטער מן הסקילה (ושם אינו אומר כי היו משקין אותו קורפ של לבונה כהתחא דסנהדרין אלא יין טוב וחוק) וכן שליח צבור כשיש בידו כוס של קידוש או של הברלה והוא אומר סברי מרנן ואומר הקהל לחיים, כלומר לחיים יהיה הכוס ע"כ.

[ה] בלונדון ואמש' נוהגים לומר בקידוש „כי הוא יום“ תחלה, ואחר שאומרים זכר ליציאת מצרים מוסיפים „כי בנו בחרת ואותנו קדשת מכל העמים“ ובנוסח הקדוש שבא"י וסת"מ משמיטים לומר תיבות אלו. (רנא)

[ו] בקידוש החג שחל להיות בשבת אומר חגים זמנים לששון „את יום המנוח“, ומנהג א"י, סת"מ, אשכנז ורומא לומר „את יום השבת הזה“, וכן נוהגים בברכות ההפטרה „ועל יום השבת הזה“ וכן נוהגים באלו הארצות, רק ביו"ט שחל בשבת אומרים ועל יום המנוח הזה. (רנב)

מעם שתקנו על היין סברי מרגן, ובזימון אומר ברשות מרגן ורבותי זה הכלל אין מסבירין אלא על היין, ואין מרשין אלא על הפת לפי שהלחם רשות אם ירצה אוכל ואין אוכל והרשות בידו שלא לאכול לכן אומר ברשות אבל קידוש וברחמ"ז והכללה שהם חובה איך יאמר רשות, לכך תקנו בשתיית היין ובקו' אומר סברי, תנו דעתכם כדי לצאת י"ח (עי' ב"ו או"ח סו' קס"ז בשם שב"ל שכ' בן בשם ר' האי גאון ז"ל).

(רנא) נוסח הקידוש בכלל לא נודע מי חברו, בנוגע לנוסח לונדון ואמש' שנהגו לומר אחר זכר למעשה בראשית כי הוא יום, נוסחא זו מצאתיה ברש"י כתובות (ד"ז:) ובברכות (ר' ס"ז.) וגם הרמב"ן (דברים ה' ס"ו) כ' וז"ל ואנו אומרים בקידוש היום כי יום זה תחלה למק"ק, ונוסחא זו קרובה לנוסחא לונדון ואמש', רק שבנוסח רמב"ן מוסיף תיבת „זה“ אחר יום, והשמים „הוא“ הכתוב בנוסח דפה, והרמב"ם (שבת פכ"ט) השמים לגמרי כי הוא יום זה, אבל הזכיר כי בנו בחרת ואותנו קדשת, וכן גורס ר"ע גאון בסדרו (ת"ב דכ"ח), ואבודרהם.

בנוגע לנוסח א"י וסת"מ שהשמיטו תיבות אלו משום שנהרו אחר דברי האר"י ז"ל שלפי הקבלה חשבו תיבות הקידוש מן יום השישי עד לעשות יש בו חטשה ושלשים תיבות, ומכרוך עד השבת יש ג"כ ל"ה תיבות והמספר הזה מצאתיהו מתאים עם ד' הוזה"ק (ויקהל דר"ז) וימא דא מתעטרא וגו' דהא אתקדש מתלתין ותריין שבילין ותלת דרגין דתפתוין קדושיין עכ"ל (עי' סח"ז דף קמ"ו ובהערה שם בשם הגר"א אבודרהם דל"ב ול"ג, מג"א או"ח רע"א ס"ק כ"ב). אודות התיבות כי בנו בחרת ואותנו קדשת שבא"י אין אומרים אותם משום שהאר"י כתב שא"א אותו רק בחגים (ראת שער הכונות דק"ג כנה"ג סו' רע"א בשם תשו' כ"ו הר' חקקי לב או"ח סו' י"א וי"ב) והב"י. שם בשם אורחות חיים כתב מ"ש בנוסח הרמב"ם אשר בתר בנו בקידוש, א"א אותו לפי ששבת ניתן במרה ועדין לא בחר בנו לגמרי

עד אחר מתן תורה, ע"כ, ולפי זה מחזיק סברת תארי והשל"ה במס' שבת דקל"ט, ועי' תשו' חינוך בית יהודה (סו' ח') ומדברי אבודרהם ריש דל"ג משמע שלא לומר בקידוש שבת כי בנו בחרה וגו' מטעם שכ' תב"י, וכ' עוד שסמ"ע אין אומרים ורוממנו מכל לשון בקידוש שבת אלא בקידוש יו"ט וכן בתפלות יו"ט אומרים אתה בחרתנו ורוממנתנו וגו' עי"ש.

שינוי הנוסחא.

כלונדון ואמש' הנוסחא באחבה וברצון הנחלתנו, ובסדר ר"ע גאון השמיט תיבת רצון, וכן באבודרהם שם, "כי הוא יום" גם העמרי ואבודרהם השמיטו ג' תיבות אלו.

(רנב) טעם שכלונדון ואמש' אומרים בקידוש החג, את יום המנוח הזה" ובסדר ר"ע גאון (ח"ב דק"ד) ויום המנוח הזה, אבל ברס"ג ויום השבת, ובמחז"ו כתוב כנוסח עמרם, ומצאתי ברש"י ביצה (דו"ז). ד"ה מתחיל בשל שבת וגו' ותתן לנו את יום המנוח הזה ואת יום חג שלוני, ושם בר"ה ואומר קדושת היום באמצע ותתן לנו את יום המנוח עי"ש (ראת ש"ע או"ח סי' רפ"רב, שם סי' תפ"יב, ת"ק"ט, תרס"ג) שהזכיר את יום המנוח הזה כנוסח אלו הארצות, וכל הספרים שבא"י וסת"מ מנהגם לומר את יום השבת.

וראתי להג' חק יעקב שם סי' (רפ"ו סק"ג) שכ' בשם מוהרי"ל בס' תפלת יו"ט שהמנהג ונוסח בני עסטרייך לומר את יום השבת (אמ"ה ולא דוקא אלו אלא גם כל הספרד' בא"י וסת"מ מנהגם לומר את יום השבת) ושכן הוא נוסחאת הרמב"ם, ופליאה היא שמניחין לשון המקרא וזכור את יום השבת, וכ"ת יו"ט נמי איקרי שבת מ"מ יום השבת לא מיתקרי עכ"ל, ולע"ד אין כאן פליאה כלל כיון דאיתקרי שבת א"כ מיקרי ג"כ יום השבת, כדכתיב יום שבתון וראית ברורה לזה ממ"ש בריש סי' תפ"ח דאומרים זמירות של שבת ואומרים מזמור שיר ליום השבת מטעם דיום טוב איקרי שבת כמ"ש דמג"א בשם הר"ם, ועי' בפ"מ סי' קל"ב שכ' שאין להלעיג על מנהג זה ושכן אומרים כל גדולי קושטאנטינה ודלא כאותן האומרים סימן לדבר מנוח עם הארץ היה כלומר מי שאומרה יום מנוח הוא ע"ה, אכן הרמב"ם כתב כנוסח הברכה את יום השבת הזה וכן הוא נוסחאתנו עכ"ל.

ואני תמה במ"ש בשם הפ"מ שכ' ודלא כאותן האומרים מנוח ע"ה הית, איך תרהיבו כנפשם אלו האומרים לומר כן. אחר כי רש"י בסדרו והרמב"ם (כאשר אבאר להלן) ור"ע גאון ואבודרהם גורסים את יום המנוח ואחריהם תב"י בשו"ע ולא דוקא גדולי קושטאנטינה אומרים כן אלא גם בארץ ישראל וסת"מ, והרב א"ר ותב"י כבר השיגו עליו שנוסחאת הרמב"ם היא את יום המנוח ולא כמ"ש תח"י בשמו את יום השבת, ומה שאני עוד מתפלל על תח"י שדחה דברי מוהרי"ל בראיתו שאומרים גם בהג' מזמור שיר ליום השבת אף בהג' שנפל בתול, ואיך לא שלטו מאורות עיניו למרן תב"י (הר"ס סי' נ"א) שכ' בשם תא"ח דביו"ט מתחילין מצוב לתורות לה' ומשמיטין הפסוק הראשון מזמור שיר ליום השבת כמ"ע"ו, ועוד כ' תב"י (בסו' תר"ך) משם הכל בו שאפילו ביה"כ (שנקרא שבתון)

[ז] טעם שקידוש יום שבת נקרא קידושא רבה. (רנג)

מתחילין מטוב להודות אם לא הל בשבת, וכן מנהג כל א"י וסוריא ומצרים ומנהג אלו הארצות (עי' בספר האגודה, הלבוש, והר' נגיד ומצוה בעניני פסח אודות נוסח את יום השבת הזה).

בנוגע לנוסח א"י וסת"מ שאומרים את יום השבת מטבו לנוסח ר"ם גאון ודעת האר"י (סדר העמרמי רק"ד בשנוי נוסחאות).

הגאון מוהרש"ל סוף בב"ק (סו' ל"ב) ב' בני בבל אומרים מקדש השבת, בני א"י אומרים מקדש ישראל ויום השבת ע"כ אבל היום אין נוהגים עוד בא"י לתתום כן אלא חותמים מקדש השבת (עי' פסחים קי"ז: ברכות מ"ט, ביצה י"ו. מ"ס פי"ג הי"ד ירוש' פרק ע"פ סוף ה"ב).

(רנג) טעם שקידוש היום נקרא קידושא רבה (פסחים ק"ו.) פי' רש"י משום דאכולי קדושי אמרו לה עכ"ל, ואדרבא היו צריכים לכנותו קידושא ועירא משום להודיע כי אין אומר ואין דברים בו כהקידוש של ליל שבת אלא ברכת הגפן ותו לא, והר"ן שם בפסחים כתב לפי שאינו עיקר כקידוש לילה וזוטר שיעורא כרקרי לעיורא סגינתהו. וכ"כ הרב המגיד (ה' שבת כ"ט י').

ויתכן לומר טעם אחר בהיות כי שם בפסחים שנינו שרב אשי איקלע למתווא אמרו ליה ליקדש לן מר קידושא רבה הבו ליה סבר מאי קידושא רבה, אמר מכרי כל הברכות כולן בפה"ג אמרו ברישא, אמר בפה"ג ואגיד ביה חזי לההוא סבא דגחין ושתי קרי אנפשיה תחכם עיניו בראשו, ע"כ. מהעובדה הזאת למדנו שרב אשי לא ידע מה היא הקדושה רבה ולמזור הית הדבר בעיניו, כנראה שעוד בימי רב אשי לא נתפשטה תקנה זו לקדש גם ביום שבת, משום זה מצאו לנכון לקרותו בשם קידושא רבה מעיקרא, כדי שלא יבואו העם לזלזל בו ויאמרו מה צורך לקדש גם ביום אם כבר קדשנוהו בלילה, אבל כאשר ישמעו ששמו קידושא רבה, יהיו נוהרים בו יותר, וזה ידוע כי הקידוש של יום אינו מדאורייתא לפי ס' הרמב"ם הביא דבריו הנאר היטב (סימן רפ"ט סק"ב) והר"ן שם בפסחים ד"ה אין לי אלא בלילא שאינו כקידוש של לילה שהוא מדאורייתא וקי' היום נחשב מטעם התקנה, ואולי תקנהו בזמן האחרון, טעם אחר מפני חשיבותו שמקדש אפי' על שאר משקין, לאפוקי קידוש לילה שאינו מברך אלא על היין או על פת (או"ח סו' רע"ב בשם רש"ל).

ותימה שלפי גמרתנו שם בפסחים ולפ"ד המכילתא יתרו על הפסוק זכור את יום השבת לקדשו, לקדשו בברכה מכאן אמרו מקדישין על היין ככניסתו אין לי אלא קדושא ליום, קדושא ללילה מנין, ת"ל ושמרתם את השבת (עי' להגר"א שם מה שהעיר בזה, ורשב"ם שם בפסחים), הרי שלפ"ד שגם קידוש היום הוא מדאורייתא. עוד כ' שם המכילתא אין לי אלא שבת ימים טובים מנין, תלמוד לומר אלה מועדי ה' ע"כ. ולפי זה קשה לי להרב המגיד (ה' שבת פכ"ט סוף הי"ח) שכתב שאין קידוש יו"ט דבר תורה, הלא מסוף דבריו המכילתא משמע שגם קידוש יו"ט הוא מדאורייתא?

והיה אפ"ל כי קידוש של שבת הן במה שאנו אומרים בתפלה ועל הכוס  
 אין אנתנו מקדישי' אותו כי כבר קדשוהו שמים מששת ימי בראשית,  
 כמ"ש על בן ברך ה' את יום השבת ויקדשהו, רק שהוא זכרון קדושת היום,  
 כמ"ש רז"ל שם בפסחים על הפסוק וזכור את יום השבת לקדשו, וזכרתו על  
 היין. כלומר כשתזכיר את השבת לא רק לשמירתו לברך אלא גם את קדושתו  
 שנתקדש מפי השם ב"ה, אבל קידוש יו"ט קדושתו תלויה בדינו משום  
 שארז"ל עהפ"ס אלה מועדי ה' אשר תקראו אתם מקראי קודש, אותם לא  
 כתוב אלא אתם, וקדושת יו"ט תלויה בדינו, שבת בראשית אינה צריכה  
 קידוש ב"ד וימים טובים צריכין קידוש ב"ד (נדרים ע"ה).

וראיתי להר"א אליה רבה (סו' רע"א סק"ג) שהק' בן להח"מ מדברי  
 הבה"ג (דו"ט) שכתב אין לי אלא שבת, חג המצות מנין ת"ל למען תזכור  
 את יום צאתך מאמ"ע (דברים ט"ז ג'). חג השבועות מנין ת"ל וזכרת כי  
 עבד וגו' (שם י"ו י"ב), חג הסוכות מנין ת"ל וזכרת כי עבד היית במצרים  
 (צ"ל בארץ מצרים), ויפדך ה' אלהיך (שם ט"ו ט"ו), ואולי כונתם על ראש  
 השנה, או דס"ל הנך קראו אסמכתא וצ"ע.

פרם שאבא להעיר בדברי הא"ר, עלי להעיר בראשונה לדברי בעל  
 ה"ג שהביא ראיה על חג הסוכות מהפסוק וזכרת כי עבד היית וגו', הלא  
 הפסוק הזה אינו מובר על סוכות, והוא שיוך להענקת העבד העברי?  
 ועוד כי לא תמצא שמץ זכירה בתג הסוכות כחג המצות ושבועות? וה'  
 האיר את עיני ובמקרה בא לידי ס' בה"ג ומצאתי שכתב בזה הלשון חג  
 הסוכות מנין ת"ל וזכרת וגו' ומנלן דבתג הסוכות קאי מדיעילויה דקרא  
 העניק תעניק לו מצאנך מגרנך ומיקבך, וכתוב חג הסוכות תעשה לך ז' ימים  
 וכו' ובוה נתרץ קושיתי.

ומה שקשה לי בדברי הא"ר הוא במקום לחק' להר"א המגיד מד' בה"ג  
 היה לו להקשות מדברי המכילתא שהבאנו לעיל ששם למד על כל החגים  
 בכלל מפסוק אחד אלה מועדי ה', שינת כמ"ש, ואולי כונתם (צ"ל כונתו  
 על ר"ה), רצה לומר בזה כי אולי הרב המגיד שכ' שקידוש של יו"ט אינו דבר  
 תורה כונתו על ר"ה משום שלא כתיב ביה וזכרה כותר החגים, וזה לא  
 יתכן לומר שבלשון הרב המגיד כתוב שאין קידוש ימים טובים דבר תורה,  
 ועוד כי דברי הח"מ נאמרו על מה שפסק הרמב"ם שם כשם שמקדישין בליל  
 שבת וגו' כך מקדישין בליל ימים טובים, ועוד שגם בר"ה מצוינו כי נאמר  
 בו זכורה שנאמר זכרון תרועה (ויקרא כ"ג כ"ד), ושם נאמר כי הזכירה  
 סמוכה לתקיעה, גם הפסוקים שהביא בה"ג וזכרת כי עבד סמוכה לעבד,  
 א"כ יכולים ללמוד מהפסוק הזה לקי' ר"ה ג"כ שתוא מדאורייתא.

עוד צריך אני להבין במ"ש או דס"ל (להח"מ) שהנך קראו אסמכתא,  
 מי יתן וירענו כלל סופכם לדעת מתי הפסוק שמוכא בגמ' הוא לאסמכתא,  
 ומתי בא ללמדנו שהוא מדאורייתא, ובס' שב שמעתתא (שער ב' סי' י"א)  
 כ' בשם משנת חכמים בשם הלמידי הרשב"א כל היכא דאמרי' בש"ס שנאמר  
 תוא דרש גמור, אבל היכא דאמרי' משום שנאמר אינו רק אסמכתא, ושם הרב  
 שב שמעתתא מצא סמוכין כמה שמצינו דהיכא דקאמר משום שנאמר הוי  
 אסמכתא מש"ס (פסחים כ"ה. גיטין כ"ו. סנהדרין י"ח): ואנחנו מביא  
 פתירת מש"ס פסחים (ט"א) דאמרי' שתמו קודם חצות פסול משום שנאמר

[ח] מדוע תקנו לקדש גם ביום שבת אם כבר קידש בלילה. (רנד)  
 [ט] מדוע נהגו למזוג היין. (רנה)

בין הערבים, וביומא (י"א) משום שנאמר וכתבתם, ופ"ק דככורים, מאיזה טעם אינו מביא משום שנאמר ראשית, וסתר חלק אחד מן הכלל הלו, ואף אם נימא דמצינו שאמרו על אסמכתא שנאמר, במס' ב"ב (קמ"ו) מנין למתנת שכ"מ שהוא מה"ת שנאמר והעברתם וגו' וכתבו התוס' דאינו רק מדרבנן. ובמ"ק (כ"ד) אבל שלא פרע וזלא פרס חייב מיתה שנאמר ראשיכם אל תפרעו ואינו רק מדרבנן כמו שכתב הרמב"ם, וחייב מיתה, דקאמר כמו העובר על דברי חכמים חייב מיתה, ובע"ז (מ"ו). שאמר שקץ תשקצו וגו' ואינו רק אסמכתא עכ"ל, עו' להגאון יד מלאכי, באות „אסמכתא“. „הלכה למשה מסיני“, „מנלן“, „מאי קראה“. ועו' להגאון ברכ"י שם (אות ב'), והרוקח (סו' רצ"ז) כ' מקרא קודש יהיה לכם סכאן שמקדישין ביו"ט ואין צורך כי כבר הסכיילתא נסמך על הפסוק אלה מועדי ה' מק"ק.

(רנד) טעם שחקנו לקדש גם ביום, כתב הגהות מימוניות (פכ"פ שבת אות ע') התם וליף מריבוי דאת יום השביעי, ובשאלות מפרש טעמא כרו לחלק בין מרת שבת למדת חול שהוא לענין שירה ואין אומרים שירה אלא על היין ע"כ, ויתכן לומר כנגד זכור ושומר, והרבה מצות נצטוו לקיימם בפועל משום לעורר זכירתנו כציצית ותפילין, ולילא המעשה בפועל לא היה באפשרות לזכור נוראותיו ונפלאותיו וחסדיו ית', וזוה אני סבין עומק כונת רז"ל זכור ושומר בדיבור אחד נאמר כלומר שהזכייה תלויה בשמירה, ותמיד צריכות שניהן להיות משולכות אשה אל אחותה והבן.

(רנה) טעם שנהגו למזוג היין גרסינן בפ' ג' שאכלו (נ:): אין מברכין על היין עד שיתן לתוכו מים דברי רבי אליעזר, וחכמים אומרים מברכין, ומעמא דר"א לפי שאינו ראוי לשתייה בלא מים ובגמ' שם: אמר ר"י בר חנינא מודים חכמים בכוס של ברכה שאין מברכין עליו עד שיתן לתוכו מים, אמר ר' אושעיא משום דבעינן מצוה מן הסוחר ומשמע דאין כל הדברים הללו אומרים אלא ביון שהוא כל כך חזק שאינו ראוי לשותתו חי כלל, אבל כי דרו על חר תלתא מיא יוכל לשותתו חי הוא וזהו היין המשובת וגו' (עו"ש פור אר"ת סו' רע"כ וב"י וב"ח שם) ותאמת כי טעם המויגה להראות בפועל שבת א"י אחר מהו' מינין שהוא חזק. ולולא טעם זה היה נראה טעשה זה כקללה ח"ו כמ"ש סבאך מהול בנים (ישעיה א' כ"ב), ושמעתי טעם אחר בזה משום שראיתי נוהגין שגם ביינות חו"ל נוהגים למזוגם, משום שתיון תביא יללה לעולם טעשה נח ולום יוכיחו וכאשר היין נמוג אין היין מוכן או יש בו כח לילול אלא לברכה (א"ר סו' קפ"ג סק"ב) ולדעת הסקובלים יין תוא במדת גבורה, ומים היא מדת תחסד, מערבין תחסד עם

[י] בא"י נוהגים לומר קודם קידוש היום אתקיננו סעודתא, מזמור ה' רועי לא אחסר (תלים כ"ג), אם תשיב משבת רגלך, אז תתענג (ישעיה נ"ח י"ג וי"ד) ושמרו בניי את השבת (שמות ל"א י"ו וי"ז), ובאמשטרדם נוהגין להתחיל מאם תשיב, ושמרו, אבל בלונדון מתחילין מושמרו. (רנו)

[יא] מדוע נהגו לכסות הפת בשבת בשעת הקידוש. (רנו)

הגבורה, כעין הויה וארנות, הרחמים והדין, שזהו סמכותו ית"ש בידוע. (רנו) הפיוט אחקיננו סעודתא, ואסדר לסעודתא חברו האר"י ו"ל ושמו רמזו עליו בראשי בתים, והדבר אשר בו יתענין הקורא לדעת שכפיוט זה לא ימצא בו הבתים של ו' וא' של שם לורי"א, ואם תחבר אותיות שבראשי הבתים תמצא ו'צ'ח'ק' ל'ו'ר' וכנראה שנאכדו שני בתים האחרונים ולא ראיתי אחר סמבארי סוררי ותפלות שהרגיש מזה, ואם נראה הפיוט אומר בשבתין שנתנו לאומרו קודם סעודת ליל שבת שם רמזו שמו במלואו, ואפשר לומר כי חידו וחאלף שנתסרו רמזים בחבית האחרון רבו יתיר יפגו' לעילא מן דרגית, ויטב בת זוגית דחות פרישא', אבל בספרים שבידי לא נסמן עליהם אלו הנקודות.

שניים בפיוט זה בין סידור עמייאש וסדורי א"י.

בסדורי א"י „בצפרא“ „די“ שכתא, ובסדור עמייאש צפר דשבתא, שם בא"י „ובחמרא“ פבא, ועמייאש ומחמרא, שם בא"י „דכי“ תחדי נפשא ובעמייאש דכי, שם בא"י „דאחאמר“ בלחישא, ובעמייאש „דמתאמר“, שם בא"י דבית חיי „כלא“ בחולם, ובעמייאש דבית חיי „כלא“ בקסך, שם בא"י „ויתרבי“ חילא, ובעמייאש „דיתרבי חילח“, שם בא"י ופלילו מלה כמתיקא וכרובשא“, ובעמייאש ופללו מלה „דחפוא בלבושא“.

כנוגע למזמור ה' רועי לא אחסר שנתנו לאומרו קודם הקידושא רבה לא מצאתיו בספרי הראשונים לאומרו, ולא מצאתי בו שום רמז ויהם לחשבת, ויתכן משום שמוזכר בו תערוך לפני שלחן וגו' ראשי כוסו רויה. ושאר ליקוטי הפוסקים מעמם פשוט משום שמדברים מעגין השבת.

(רנו) מעם שנתנו לכסות הפת בשבתות וי"פ, משום שלא יראה הפת בושתו שאין מקדשין עליו, אלא על היון, (מור או"ח סימן רע"א בשם הירושלמי, וכ"כ אבודרהם בסוף תפלת מוסף בשבת). ולפי מעם זה אם מקדש על הפת שהוא חביב לו ביותר מהיון, או שאין לו יין פשוט הוא שאין צריך לכסות הפת. אבל לפי מעם המנהיג שכתב שהוא זכר למן של מלמעלה ושל מלמטה ודומה כמו שמונת בקופסא, א"כ איך שמקדש על הפת

[יב] למה נהגו לבצוע על שתי ככרות ובשעת  
 הברכה אוהו שתיהן בידו ובוצע מהתחתונה. (רנח)  
 [יג] טעם שברכת היין, וברכת הפת יוצאות  
 מכלל מטבע הברכות, שעל היין מברך הגפן במקום

צריך לכסותו זכר למן. וזה אינו נכון כי לדבריו גם בחול היה צריך  
 לכסות השולחן (אבודרהם שם).

ולפי טעם הירושלמי כדי שלא יראה הפת בושחו, רצה לומר ע"ד  
 משל, וכונתו כי הפת נזכר בתורה קודם היין, כמ"ש ארץ חטה ושעורה  
 וגפן וכל הקודם בפסוק הוא קודם לברכה, אלא שצריך לברך על היין  
 תחילה.

ומחלוקת הוא בין ר"ת ורשב"ם שלד' ר"ת אין מקדישין על הפת  
 כלל. ורשב"ם ס"ל שמקדישין על הפת, וכן כתב ר"ע גאון (אבודרהם דל"ת  
 שו"ע או"ח רע"ג ס"ט).

ולפי טעם המנהיג נהרץ לי למה הספרדים נוהגים לאכול בכל שבת  
 „פאסטיליס“ (עשוי מעיסה ונותנים בתוכו בשר כתוש ומכסים אותו  
 בעיסה אחרת), וזהו זכר למן.

(רנח) טעם שנהגו לבצוע על שתי ככרות (שבת קי"ז): אמר ר'  
 אבא חיוב אדם לבצוע על שתי ככרות בשבת שנאמר לקטו לחם משנה.  
 אמר רב אשי חזינא לרב כהנא דנקיט תרתי ובצע תדא, פ"י מן העליונה  
 דנקיט תרתי משום דכתיב לקטו לחם משנה, ובצע תדא דאי אסרת ליבצע  
 תרתי מיתחזי כרעבתנותא וגו' עי"ש (שו"ע או"ח רע"ד ס"א), אבל לדעת  
 הטור שם שמצוה לבצוע פרוסה גדולה ולא מיתחזי כרעבתנותא כיון שאינו  
 עושה כן בתול, וכ"ז הוא סודה לחבוב סעודת שבת שחפץ לאכול בה  
 הרבה ע"כ.

טעם שבוצע התחתונה (שו"ע רע"ד ס"א) בשם הכל בו (סו' ר"ד)  
 יש נוהגין לבצוע התחתון ולא העליון, ואנו נוהגין לבצוע העליון. וכ"כ  
 בהגה"ם (פ"ח סה' חמץ ומצה) שמן הככר העליון הוא בוצע. ואנו  
 ראיתי גדולים שבוצעין התחתון ע"כ, ועי' להרמ"א שם שעשה כעין  
 פשרה ברבר דוקא בליל שבת בוצע התחתונה, אבל ביום שבת או בליל  
 יו"ט בוצע על העליונה. והטעם הוא עפ"י הקבלה ע"כ.

כתב הגאון מהרש"ל ביש"ש (סוף ב"ק) בקו' תילוקי מנהגים סי'  
 רכ"א וז"ל בני בכל בוצעין על שתי ככרות בשבת שהן דורשים לחם משנה,  
 בני א"י בוצעים על אחד שלא להכניס כבוד ע"ש בשבת, ע"כ. וכ"כ בתשו'  
 הגאונים שערי תשובה (סו' רכ"ב) ובס' ראב"ן (דע"ד) שם נתן טעם לבני  
 א"י משום כי מה שירד הטן בערב שבת לחם משנה, היה אחד ליום ששי,  
 ואחד ליום שבת, ולכן אין נכון לבצוע בשבת על שנים דמיתחזי שבוצע  
 גם על מה ששייך לחול ומכניס כבוד ע"ש בשבת עי"ש, ועי' בס' ארץ  
 החיים (שם סו' רע"ד).

בפה"ע, ועל הפת המוציא, במקום בורא פרי הארמה. (רנט)

[יד] למה הברכות נתקנו בלשון רבים. (רס)

[טו] בסדורי א"י וסת"מ ולונדון מנוקד בורא פרי הגפן, ובאמשטרדם ואשכנז הגפן. (רסא)

(רנט) טעם שתקנו ברכה בפני עצמה על היין והחלב, עם שעל כל פירות האילן תקנו לברך בורא פרי העץ, ועל הפירות ב"ם הארמה, ועל היין בין חי בין מבושל מברך בפה"ג (ברכות ל"ה תוס' והרא"ש בב"ת צ"ו מירושלמי דשקלים ופסחים ושו"ע או"ח סי' ר"ב א'), הטעם לרוב חשיבותם, ואם נתבונן ותראה שכן אנו עושים ביום השבת אף שתוא יום הז' לשבוע ולבריאה וגם בתורה כתיב ויכל אלהים ביום הז', ויברך אלקים את יום הז', בכל זאת אין אנחנו מזכירין אותו בשמו הפרטי יום השביעי רק יום השבת מפני חשיבותו וקדושתו. וזהו כונתם זכור את יום השבת, יום השבת דייקא לקדשו, היינו שתאמר יום השבת ולא יום הז' בשמו הפרטי אלא בשם התואר, היינו זוכרנו על היין כמו שאחה מזכיר היין בשם התואר ולא בשם הפרטי. וכן אם אין לך יין זוכרנו על הפת בשם התואר ולא בשם הפרטי (תולדות אסתר רמ"ז:).

(רס) טעם שנתקנו הברכות ותחלות בלשון רבים כ' בס' החסידים (תח"ט) משום שאילו נתקנו בלשון יחיד נראים כאילו לשוא, כי איך יתכן שהעבד יאמר אשר בחר בי מכל העמים ורוממני מכל גוים ויגדלני בצרותיו, לכך כשתברכה מתוקנת בלשון רבים אז אין קשה וכן אם היו מברכין שהתייגני וקיומתי והגיעתי לזמן הזה, איך יתכן למרי נפש שמת לו מת ביום לברך כן, ואיוב אמר למת יתן לעמל אור ותיום למר נפש, ואיך יאמר מי שהוא מר נפש ברוך שהתייגני וקיומתי והגיעתי לזמן הזה, אבל כשיאמר שהתייגני וקיומתי וגו' לא בשבילו לבד אומר אלא בשביל אחרים, עכ"ל.

(רסא) טעם שבא"י וסת"מ ולונדון אומרים הגפן בסגל, ולא הגפן בקמץ, משום שהברכות נתקנו ע"י חכמי התלמוד, והם לא היו כ"כ סדוקים בדקדוקי עניות (ע"י חולין קל"ז). ולראיה עוד לרברי כי ברכת האילנות נוסחאה אשר ברא אילנות טובות, והיה צ"ל אילנות טובים, שאילן הוא זכר, כמ"ש רז"ל, ומצא אילן שפירותיו מתוקין וצילו נאה ואמת המים עוברת תחתיו, אכל מפירותיו ושחה ממימיו וישב בצילו וגו' (תענית ה'), ועכ"ז לא דקדקו לומר אשר ברא אילנות טובים ועוד שנקודות שנוקדו בס' תפלתנו לא נוקדו ע"י חכמי התלמוד, אלא זמן רב אחריהם (ואין כאן המקום לתאריך אם הנקודות והטעמים היו ידועות בימי חכמי הנ"ל וגו') נקדו סדורי תחלות, ואולי טעו ונקדו הגפן בסגל במקום הגפן בקמץ. וזה ידוע כשנאחז התיבת בסוף פסוק מקבלת תאות תראשונה קמץ תתת סגול, כמו

## ברכה לנערים, מפי ההורים.

ובו שני סעיפים

[א] בלונדון ואמשטרדם נוהגים האבות לברך את בניהם בליל שבת קודש אחר ערבית או בכניסתם לבית. אבל בארץ ישראל וסת"מ נוהגים לברך בניהם וכוונתיהם אחר הקידוש בין בשבת בין בי"ט. והבנים הולכים ומנשקין ידי אביהם ואמם על גב ידיהם ואח"כ האב משים ידיו על ראשיהם ומברך אותם גוביו או גוביא. (ר"ל חתן, או כלה.) ויש שמברכין אותם ב"כ. (רסב)

כסף בסגול כסף בקמץ. וגם באמצע פסוק כמו לא, לו יהיה הורע (בראשית ל"ח) מפני שבא בחנכה.

ותמיה גדולה אני חמה לראות דברי רש"י על איוב (מ' ל"ב) וז"ל אל תוסף סמך נפתחת מפני סוף פסוק כמו אל תותר (בראשית מ"ט) ותותר (רות ב.), וכן הרבה כמותו ע"כ. וקשה הלא אל תותר שם בבראשית אינינו לא באתנח ולא בסוף פסוק. והפעמים הם תרי קדמי על תיבת כמים וזקף קטן על תותר, א"כ מה דמות יערוך מפסוק זה וצע"ג

(רסב) מנהג ברכת האבות להכנים הוא מנהג עתיק יומין והדרת השיבה חופפת עליו, כמו שמצינו יצחק ברך את בניו, ויעקב לפני מותו, והמנהג היום בא"י וסת"מ וגו' לברך את בניהם במשך חייו, ונשיקת היד חובאה כס' ראשית חכמה (דר"י) וז"ל וילמד אדם את בניו כשהוא קטן לנשק על יד אביו ואמו ורבו ועל ידי הגדולים ותחסידים, וכל מי שמנשק הקטן צריך לשים את ידו עליו ולברכו, וכשמניח ידו על ראשו הקטן מתברך וגו' ורסו לדברי, ביד אדם יש מ"ו אברים כמנין מ"ו תיבות שבפסוק יברכך ה' וישמריך וגו' כלומר יתולו על ראשך הברכות שבג' פסוקים אלו, ולפונק משימין היד על ארון הסת או על הקבר לבקש רחמים עליו שבידו של אדם מ"ו אברים כמנין מ"ו תיבות שבפסוק יחיו מתוך (ישעיה כ"ו) ועי' להתאון פחד יצחק לאספרונמי (אות ב' דנ"ד) שכ' ויש נוהגין לברך את הנשוי אשת בשתי ידיים בעדו ובעד אשתו ולפנוים ביד אחו, ע"כ, ועי' להר' סעבור יבוק בחלק שפתי רננות (דמ"ג).

ושימת היד אחר הנשיקה על ראש המתברך למרנחו ויעקב סבא כשנזקק בכריו, בני יוסף, שנאמר וישלח וישאל את ימינו, וישת" על ראש אפרים, ואת שמאלו על ראש מנשה (בראשית מ"ח י"ד), ובגמ' בשבת (יג) ובע"ו (יו). מצינו שעולא כי הוי אתי מבי רב חות מנשק להו לאתתיה אבי ידיו, ואמרי לה אבי הדיו, ורש"י פירש שם ד"ה אבי הדיו, מזה דרך

[ב] ונוהגים בא"י וסת"מ, כשהאב, או זקנו, או חמיו, או רבו, או אחיו הגדול עולה לתורה עומד על רגליו עד שיחזור אל מקומו, והולך אליהם ומנשק ידיהם לקבל ברכתם. (רסג)

בני אדם כשיוצאין מבית הכנסת מיד הוא נושק לאביו ולאמו ולגדול ממנו בארכובה או בפס ידיו משום כבוד ע"ל, (ועי' שבת דק"ט: והכל בו ד"ה בשם מדרש שהמלאכים מניחין ידיהם על ראשי של אלו השומרים את השבת).

ומנהג נשיקת היד אין עוד נהוג בערי אשכנז ולא בארצות האל, והוא נהוג בא"י וסת"מ בין הספרדים, וכן נוהגים בכל ערי המערב ר"ל גם בין הגוים הערביים, כמבואר בברכות (ד"א:): שר"ע אהב את המדיים שאין נושקין אלא ע"ג היד, אבל בב"ר (פרק ע"ד) נאמר בשם רשב"ג כן על בני המזרח. ובזהר פ' לך דף"ג: כתוב אתו ר"א ור"א וכולחו חכרייא ונשקו ידיו של הרשב"י ז"ל, ומשום זה נהג האר"י לנשק ידו אביו ואמו בליל שבת למען יאצילו לו ברכותיהם, ולפי מ"ש הגאון יעב"ץ בסודרו בדיני ר"ה כשהכהן הגדול היה יוצא מן המקדש אחר עבודתו ביוח"כ היו מנשקין ידו, ע"כ.

ויתכן כי משום זה נהגו בא"י וסת"מ בימים טובים ובפרט ליל מוצאי יוה"כ ה"כים כנופיות כנופיות לבקר הרב הראשי לנשק ידו ולקבל ברכתו, ובאים אנשים ונשים וטף, וטרם שישקו ידו מכסה הרב את ידו בגלימתו כדי שלא תהיה הנשיקה בקרוב בשר, וגם משום הנקיות והטהרה, ולפעמים נותנים תחת זרוע ידו של הרב כר נוצה כדי שיחטוך ידו עליו מרב עיופות ידו, מפני ריבוי המנשקים. ובס' אוצר ישראל אות נשיקה כ' ושמעתי אומרים האבות שאינם תושבים שבמס מליפס את בניהם הקטנים להטיב דרכם יצוו להם לנשק את שבת המטה ותחי להם נשיקת השבת לאות הכנעה ותשובתם מדרכם הרעה.

מעם לבני א"י וסת"מ שנוהגים מנהג הנשיקה בלילי שבתות לפי סברת המקובלים כי הברכה שהאבות מברכים את יוצאי הל"מ בליל ש"ק בסוד נפש יתירה שעל המברך והמתברך יחולו הברכות, ועוד כי אין ששן ופג"ר בשבת שיוכל לקטרג על הברכה כי נדחו מע"ש לנזקא דתהומא רבא (עי"ש במעבר יבוק והיעב"ץ).

(רסג) כנוגע למנהג א"י וסת"מ שנהגו לקום מפני האב או חמיו וגו' והולך הכן ומנשק ידו אביו וגו' בהגיעו אי"ה בדיני ומנהגי הס"ת שם אדבר בזו.

## אלה המזמורים, בשבת נאמרים

ובו סעיף אחד

מנהג כל בני ספרד לומר בתפלת שחרית שבת וי"ט אלו המזמורים קודם ברוך שאמר, רננו צדיקים, לדוד בשנותו, תפלה למושה, יושב בסתר, מזמור שירו לה', שיר למעלות אשא עיני, לדוד שמחתי באומרים, אליך נשאתי, לדוד לולי ה', הללויה את שם ה', וכן המנהג בי"ט. (רסד)

(רסד) כבר מלתי אמורה למעלה בהערה קמ"א טעם לאמירת מזמורים אלה, ובגנת הערתי פה היא, לפי שבסדר אבודרהם ז"ל (רל"ה) השמיט המזמורים שיר המעלות לדוד שמחתי, ואליך נשאתי את עיני, ועוד כי לפי סדרו של אבודרהם שהמזמור הללויה שעומדים בבית ה' שמנהגנו לאומרו קודם הודו לה' כי טוב, כתב לאומרו אחר יושב בסתר עליון.

ונתבונן לרעת איך נכנסו הב' מזמורים הנזכרים בסדרנו שיר המעלות לדוד שמחתי, והמזמור אליך נשאתי את עיני? אחריו תיפוש מתיפוש מצאתי למוהר"א בן ירחי בט' המנהיג בשחרית שבת (אות כ"א) שכתב וז"ל והמזמורים לשבת השמים מספרים והלל הגדול וגו' יסרו על שם שמדברים מוצירת בראשית שנשלמה בשבת מזמור שיר ליום השבת, ומוסיפין שירו לה' שיר הרש כי נפלאות עשה בספרד, וי"ט כי מן הגאולה מדבר כדאיתא במכילתא בפ' השירה עשר שירות הן: התשע לשון נקבה כשם שהנקבה יולדת כך אחריהן שעבוד, אבל האחרון זכר דכתיב שירו לה' שיר הרש, וכתב צאו וראו אם יולד זכר, כשם שאין הזכר יולד כך גאולה אחרונה אין אחריה שעבוד, ובזכות השבת אנו עתידין להגאל, וכן שיר המעלות לולי ה' על קיבוץ גלויות שנאמר נפשנו כצפור נמלטה וגו' ושם בהמנהיג אות כ"ב כתב ובבית הכנסת של ארונינו הנשיא רבי יהוסף ז"ל מוסיפין עוד שיר המעלות שמחתי באומרים לי בית ה' נלך על שם שמחת המקדש החדש שבנה, שהוא בנין מפואר. וכן תמצא ענין כל המזמורים שמוסיפין בספרד לפי העניין ויישר מאד בעיני, והמבין יבין. עכ"ל.

מדבריו אלו למדנו בטעם מזמור שמחתי באומרים לי על מה ארניו הוטבעו ומשום זה רבינו הרד"א לא הזכיר לאומרו, כי היה נהוג לאומרו באופן עראי, ואח"כ הונהג לאומרו בתורת קבע, ונשכח מאתנו טעם אמירתו.

הבית הכנסת שהזכירו הרב המנהיג בשם ארונינו הנשיא רבו יהוסף הוא הבית הכנסת שראיתי בסולידו

למן היום שגורשו הספרדים משם עשאוהו לבית כנסיה קאטולית ועד היום מתנוסס לתפארת העיר הזאת בטעם בנינו הנחדר בבניני חמורי"ם, ובאולמיו הגדולים והרחבים, ומה שנים שבטלו העבודה ממנו והניתוחו לכללות לעיר עם יתר מקומות העתיקים למען התרים והמבקרים תבאים מחוץ.

לפי השערתו כי הביה"כ הנוכח נבנה ע"י הנשיא ר' יוסף בן שושן (נולד בערך שנת ת'ת'צ"ה, מח — תתקס"ד—ה' 1185 — 5—1204). כ"כ גראמץ ח"ד דף 248. ושם בהערה להר' שפ"ר נומ' 6 העתיק שם נוסחאת הסצבה של הר' ר' יוסף שושן מס' אבני זכרון שהו"ל שד"ל. ולאחבת הקורא לא אכנע להביא פה נוסחאת המצבה, וגם מה שנראה בעיני להעיר במ"ש שפ"ר והחכם שו"ר, כאשר יראה המעיין להלן.

על מצבת החכם השלם ר' יוסף בן שושן אשר בנה ביה"כ החדש הי"ג האבן הראשה, תשואות חן חן לה, מקום הצדק יקרא לה, כי נננו תחתיה הנשר בעל הכנפים, וכל שרי המלך משתחיים לו אפים, הנשיא הגדול הרב האריה גבור התורה, ואלוף המשרה, בחיר ה' וידידו, יסוד העולם ועמודו, מופת הדור ופלאו, ממורח שמש עד מבואו, חוד היקר וכבורו, בשמים ערו, ובמרומים סהרו, החן משוך אליו, והחסד נטוי עליו, מטעם המלך וגדוליו, המזלות דגליו, והכוכבים נושאי כליו, איש חמודות, וכבין דעות, ובתכונות לו עשר ידות, השר והטפסר, אשר מדרכי ה' לא סר, מחמד עינינו, ומשא נפשנו, ורכבנו ופרשנו, החכם המופלא, הנשיא המעולה, מרנא ורבנא יוסף בן שושן אשר היה רם ונשא וגבוה מאד בר כבוד הישיש החסיד פטיש החזק רבי שלמה תנצב"ה

נפטר בשלהי שבט שנת ויבן את הבית ויכלהו.

כתב שפ"ר לטרות הדבר שכותב המצבה מפרט את החדש והשנה, לא נתבררה שנת'פטירתו בסבת חסרון הנקודות על האותיות המרמזות על מנין השנה, אך החכם שו"ר הוציא מספר השנה ממקום אחר משירו של אלהריוזי על הנשיא הזה לאמר: שנה אשר בה יהוסף הגביר נאסף, הכי אחריו צאן אבדות נהי — היתה שנת א' י' ד' שנת ז'ע"ם' ועת יגון והאל שמה קרא נ'ה'י' משלשת התיבות באותיות המפוזרות והמסומנות בשירו של האלהריוזי הוציא שד"ל מספר השנה לאמר: א'י'ד' צ"ל א' ד' בלא יו"ד — לאמר: חמשה הוא שנת 1206 למנין הנוצרים בחסרון שנת האלפים והמאות, ז'ע"ם' למנין שמרות אותה שנה — אלף תקי"ז וחפס שלשת אותיות המספר האחרונות קי"ז — כמנין ז'ע"ם' נ'ה'י' היא ס"ח מספר העשריות והאחדות לאותה השנה למב"י ת'ת'ק"ס"ה'.

## נשמת כל חי, ירננו אל אל חי.

ובו שני טעמים

[א] טעם שתקנו לומר ההימנון נשמת כל חי בשבתות וימים טובים. (רסח)

ואני תסח מראות לשי"ר ושד"ל ושפ"ר במה שיגעו למצא שנת פסירתו, וכ' למרות הדבר שכותב המצבה מפרט את החדש והשנה לא נתבררה וגו' הלא אם נתבר האותיות של ויבן את הבית ויכלהו יעלו תתקס"ג, ובוה ידענו בדיוק שנת פסירתו ולא כחשבוכם שחשבו שנת תתקס"ה והאמת שלא קלעו אל המטרה והלכו והביאו עצות מרחוק מבלי צורך.

וביום שבקרתי המוזיאום בסולידו ראיתי קורה עבה חרוחה באותיות עבריות משולכות אשה אל אחותה, וכאשר חקרתי לדעת בדבר הגיד לי המנהל כי הוציאה מתקרת הביה"כ הנזכר, וכאשר התבוננתי היטב בהאותיות והתיבות מצאתי שכ' בו בזה"ל ותהי הקמתו בשנת ארבעת אלפים ותשעה מאות וארבעים בזה מפיץ אורה לזמן בנין הביה"כ הנזכר, מה שלא נודע לבעלי ההיסטוריא עד היום.

(רסח) ההימנון נשמת כל חי לשונו הנשגב סעיד על עתיקותו וקדמותו, בפסחים (קית). מאי ברכת השיר ר"י אומר וגו' ור' יוחנן אומר נשמת כל חי, ובברכות (נ"ט:) תמצא כי רבי יוחנן הביא מאמר שלם ממנו אילו פיננו מלא שירה כים. ותמצא גם בירושלמי דברכות (פ"א ה"ח) הוזכר איזה קטעים מההימנון הזה.

לדעת אלכוגן בס' תולדות התפלה 86 כתב שבימי הבנים נתפשטה הסברה שמחבר נשמת כל חי הוא השליח הנוצרי פטרוס, ורש"י במחזור ויטרי דף 382 התנגד לזה בכל תוקף, עי"ש ובס' החסידים (סי' קצ"א) מכתהו בתואר צדיק. וז"ל ואפי' לצדיק והם טועים אחריו כגון שמעון כיפא ע"כ, ובסידור עכו"י כ' בשם י"א שהשבת הזה חובר ע"י שמעון בן כיפא, וי"א שמעון בן שמת יסדו ורמזו שמו למפרע שוכן עד מי ידמה לך לך ואילו כינוי נשמת עי"ש

והרב ר' דוד אבודרהם כ' בשם י"א כי מחבר הנשמת היה שמו יצחק ושם אשתו רבקה ושמותם רמזו כר"ת כפי ישרים צדיקים הסידים קרושים (יצחק) תלרוסם תתברך תתקרב תתהלל (רבקה) עי"ש

ולפע"ד הי"א שהביאו הרד"א אולי הוא ר' יעקב בר שמשון. כמבואר במחזור ויטרי שכ' בשם רש"י ז"ל (דקנ"ב) ר' יעקב בר שמשון פי' כפי ישרים וגו' וע"ש יצחק שיסדו בו כתוב בו יצחק ורבקה וכו' אבל אין ענין יצחק ורבקה לכאן ולא יתכן לפרש כן דהא יצחק אבינו תיקן תפלת המנחה, וא"כ בתפלת המנחה שיוסד היה לו ליוסד שמו ושם אשתו ולא בתפלת שחרית שתקן א"א ע"ת, הילכך יאמר בכל אהר שכח המצוי לו עכ"ל.

ואני הצעיר לא זכיתי להבין אמריו, מאין לנו שכונת מיסר השבת  
 הזה תקנו לאומרו בתפלה שחרית ורק בשבתות וי"ט, עד שנקשה שהיה  
 צריך ליסר שמו ושם אשתו בתפלה המנחה, כי מגמרתנו אין שום הוכחה  
 שהיו רגילין בימי התלמוד לומר הנשמת בתפלה שחרית של שבתות וי"ט.  
 ומה שמוזכר שם בגמ' לאומרו לענין ברכת גשמים ולאומרו בסוף ההגדה של  
 פסח, ולראויה לדברי ראה מ"ש בנימוקי תלמידו רבינו יונה סוף פ' אין  
 עומדין שאין אמירת נשמת כל חי מבורר כמו ההלל וברהמ"ז, אלא מנהג  
 הגאונים הוא. ובאמת לא אוכל לדעת מה יחס יש לשבת זה לאומרו רק  
 בשבתות וי"ט, ולמה לא נאמרה בכל יום? ועוד כי המוסד שרמז שמו יצחק  
 ורבקה לא עשאו ע"ש יצחק אבינו ורבקה אשתו עד שנקשה שהיה צריך  
 לאומרו במנחה אלא כונת המוסד היתה לרמוז שמו ושם אשתו שכן היו  
 נקראים (מ"ן אבא ז"ל היה שמו יצחק, ומרת אמי היתה שמה רבקה).

ומצאתי מפורש מעם אמירת הימנון זה בשבת, כתוב בזה"ק פ' ויקהל  
 (דר"ה) וז"ל וע"ד בעי לאשתדלא בצלותין ובשירין והשבחן  
 דמאריהון ולאשתדלא באורייתא, האי יומא איהו יומא דנשמתין דאתעטרא  
 התוא צרורה דנשמתין בתושבתן דמאריהון, ובג"כ משבחי בתושבתן  
 הישבחתא דנשמתא והיינו נשמת כל חי וגו' ולית תושבתא אלא בסטרא  
 דנשמתא ורוחא ע"כ. ושמעתי אומרים משום כי בשבת וי"ט יש לכל  
 ישראל נשמה יתירה, ומשו"ה אומרים הימנון זה. ואין זה טעם מתקבל,  
 כי ב"ש אין לנו נשמה יתירה, אלא בשבת.

וחמיד הייתי נכרך לדעת כונת רז"ל כמ"ש שבשבת יש לנו נשמה יתירה,  
 המקור לאגדה זו תמצאה (ביצה דט"ו). אמר ר"ש בן לקיש נשמה יתירה  
 נותן הקב"ה באדם ערב שבת, ולמוצאי שבת נומלין אותה הימנו שנאמר  
 שבת וינפש, כיון ששבת ווי אבדה נפש, ופי' רש"י שם נשמה יתירה רוחב  
 לב למנוחה ולשמחה ולהיות פתוח לרוחה ויאכל וישתה ואין נפשו קצת  
 עליו עכ"ל, הנך רואה כי לפי פו' רש"י ר"ל שנשמה יתירה אינו כפי  
 פשימה אלא רוחב לב וגו'. ובס' ליקוטי הפרדס לרש"י כתב טעם הברכה  
 על הבשמים מפני שהשבת נותנת נשמה יתירה באדם מתוך שאכל והתענג  
 ונה ושקט, ובמוצאי שבת ניטלה הימנו כי מתחיל לדאוג על פרנסתו, ולכך  
 תיקנו להריח בבשמים להשיב נפשו ונשמתו היתירה העוזבת אותו כדי  
 להפיג צערו ולא יתעצב בזכרו ששת ימי המעשה הבאים עו"ש. והתוס'  
 שם בביצה (דל"ג:) ד"ה כי הוינן, וא"ח למה נמנעו כשחל יו"ט במוצ"ש  
 מלהריח בשמים משום שמא יקטום והא לא היישוין כדמוכת הבא אליבא  
 דר"י דס"ל כרבנן וגו' וי"ל דלעולם מעמא דמברכין אבשמים במו"ש הוי  
 משום נשמה יתירה, וביו"ט ליכא נשמה יתירה, וא"ת אמאי לא מברכין  
 אבשמים כשחל יו"ט במוצ"ש, דכיון דיש לו מאכלים חשובים וטובים מישב  
 דעתו ממולא בלא ריח בשמים עכ"ל. ולפע"ד אפ"ל טעם אחר, כשחל יו"ט  
 במוצ"ש שאין מברכין על הבשמים, משום שאסור במלאכה ולא זוכיר ששת  
 ימי המעשה. א"כ השמחה מתמדת והולכות ונמשכת ליום המתרת משום זה  
 אין מברכין על הבשמים. ורד"א ז"ל (דמ"א עמוד א') תביא מה שנשאל  
 הרשב"א בזה ומפני אריכות הדברים לא אביא דבריו וכתב שם הרד"א בשם

## [ב] שינוים שנפלו בנוסח הנשמת לפי סדורנו ולפי סדור רע"ג, הרמב"ם, ואבודרהם. (רסו)

ר' אברהם ב"ע ז"ל פו' נשמה יתירה כי בשבת יתחדשו בגופות יתרון כת, ובנשמה יתרון שכל וזהו ויברך אלהים את יום השביעי ע"כ. ולפי דבריו אלו אין טעם זה שיוך במוצאי ימים טובים, עו"ש.

אלכה ואשובה לנ"ש ר' אבודרהם ז"ל בשם יש אומרים כי מתברר הנשמת היה שמו יצחק ושם אשתו רבקה וגו'. השערה זו אין הרעת סובלתה, כי זה ידוע לכל מי שהוא בקי בחכמת השירה וראשית תולדותה יוכח לדעת כי המשוררים הראשונים שלנו לא עלה על דעתם לרמוז שמותם לזכרון, למך היה ראש המשוררים במה שאמר לנשיו, עדה וצלה שמען קולי נשיו למך האינה אמרתי, כי איש הרגתי לפעמי וילך לחבורתי" וגו'. מרע"ה בשירת הים, ובשירת האזינו, (ועד כמה מצלצל האזן הפסוק, "אשכיר חצי מדם וחרבו תאכל בשר") וכן שירי דוד נעים זמירות ישראל, שירת דבורה וכיוצא, ובכל אלו לא תמצא שעלה בדעתם לרמוז שמותיהם כלל, רק מתקופת הגאונים ואילך אחזו בסיטודא חרשה לרמוז שמותיהם, כהפויטנים הקדמונים ונאו ור"א הקליר, ומה שאנו מוצאים בפויטני הראשונים, שלפעמים היו מסדים שיריהם על סדר האלפא ביתא, כמו שנמצא בסומור תהלה לדוד, ומגילת איכה, ובמשלי, ואף אם נמצא בראשי המזמורים שבתהלים שמות מתבררם, זה פשוט כי נעשה בזמן מאוחר ע"י המלכת והמאסף כשהברס ואולי שנקראו בשמותם ע"י חוקי' המלך שירע בקבלת מתבר כל שיר ושיר, בכדי שידעו הקוראים מי הוא מחברו של כל שיר ושיר כגון שמצינו (בב"ת י"ז): דוד כתב ס' תהלים ע"י עשרה זקנים שהם ארה"ה ומלכיצדק, ואברהם, ומשה, והימן וידותון ואסף ושלישה בני קורת ע"כ, והכוזרי (מאמר ב' סי' ע' וע"ד) שאל את התבר אם יש יתרון ללשון ערבי על לשון עברי בשירים שקולים וחרוזים, והתבר השיב כי השירים אין צריכין אל המשקל וגו' ועל שאלת הכוזרי מפני מה טורחים המשוררים העברים בזמננו לתקות על דרכי משוררי האומות להכניס את התנועה והחרוז בשיריהם? אמר התבר וזה מתעותינו ומרינו לא די לנו הנהנו המעלה הזאת אלא שאנחנו מפסידים תוכן לשוננו וגו' ע"כ והר' דון יצחק אברבנאל ז"ל ישעיה (ה' א') אמר כי בלשוננו נמצאו ג' מיני שירים, האחד שירים שקולים בתנועות וחרוזים, הנהוג כיום אצלנו לא מטעם כתבי הקו', אבל לוקח משירי הישמעאלים וגו' עו"ש.

א"כ דעתי הפשוט הוא כי השמות שמצאו בההימנון זה יצחק ורבקה, במקרה נמצאו, ולא תמצא אף שיר אחד שמחברו רושם שמו וגם שם אשתו, ומה להאשה בבית השיר, ועברה זרה מקום קודש ורמסה.

(רסו) בסידור רע"ג, "מהעולם ועד עולם" ובסידור הרמב"ם, "ומעולם ועד עולם", ואבודרהם גורס כסדורנו מן העולם וגו'. שם בסדור רע"ג, "ומבלעדך אין לנו מלך גואל ומושיע" וכן גורס אבודרהם ובסדורנו, והרמב"ם גורס, "ומבלעדך אין אלהים ואין לנו מלך גואל ומושיע, שם

בהעמרמי „פודה ומציל בכל עת צרה וצוקה אין לנו מלך אלא אתה“  
 ובהרמב"ם משמים אין לנו מלך, וגורם „בכל עת צרה וצוקה אלא אתה“  
 ובסדורינו, פודה ומציל ועונה ומרחם וגו' אין לנו מלך עוזר „וסומך“ אלא  
 אתה, ובאבודרהם גורם אין לנו עוזר וסומך אלא אתה והשמים תיבת מלך,  
 שם, בהעמרמי כתוב כמאמר מוסגר (אלהי הראשונים והאחרונים אלוה כל  
 בריות ארון כל תולדות המנהג עמו בחסד ובריותיו ברחמים וגו' והמקיץ  
 „רדומים“ עד וזוקף כפופים), ונוסחתא סדורנו כן היא, אלהי הראשונים  
 והאחרונים אלוה כל בריות „המהולל בכל החשבחות“ המנהג „עולמו“ בחסד  
 וגו' והמקיץ „נרדמים“, שם בהעמרמי אינו גורם אחר זוקף כפופים,  
 „המשיח אלמים והמפנה נעלמים“ כגרסתנו, והפלא הוא שבסדר אבודרהם  
 השמים כל אלו השורות, ואחר שהזכיר אין לנו מלך עוזר וסומך אלא אתה,  
 חתם המאמר „ולך אנחנו מודים“ והרמב"ם גורם אחר בכל עת צרה וצוקה,  
 אלא אתה מפרנס ומרחם אלוה כל בריות ארון התולדות המהולל בתשבחות  
 וגו' ובריותיו ברחמים „רבים“, „אלהים אמת“ לא ינום ולא ישן, ואחר  
 המעורר ישנים והמקיץ נרדמים „סומך נופלים“, ורופא חולים „ומתיר  
 אסורים“ ולך אנחנו מודים, הנך רואה כי השמים מתיה מתים ופוקה עורים  
 וזוקף כפופים וגו', שם בהעמרמי „וירינו כנשרי שמים“. והרמב"ם  
 ואבודרהם גורסים וירינו „פרושות“ וכן גירסתנו, שם בהעמרמי „ורב  
 רכי רכבות הטובות שעשית עם אבותינו ועמנו“ ובסדורנו מוסיפים אחר  
 רכי רבבות „פעמים הטובות נסים ונפלאות שעשית עמנו ועם אבותינו,  
 ובאבודרהם גורם פעמים הטובות שעשית עמנו והשמים „נסים ונפלאות“,  
 שם בהעמרמי „ובשובע“ כלכלתנו וכן גורם הרמב"ם, ונוסח סדורנו „ובשבוע“  
 וכן גירסת אבודרהם וכתב המעם שם בשם ראב"ע ז"ל כי האומר ובשובע  
 טועה הוא כי שובע הוא שם הפועל, אבל שבע הוא שם כמו רעב, שם  
 בהעמרמי „ומחלאים“ רעים ורבים דליתגנו, וכן גורם אבודרהם ובסדורנו,  
 אבל הרמב"ם גורם חלאים רבים, ובסדורי לונרון ואמש' „ומחלים“. שם  
 בהעמרמי ועד הנה עזרונו, וכן גורם הרמב"ם, ובסדורנו עד הנה, בחסרון ואו  
 וכן גורם אבודרהם, שם בהעמרמי עד הנה עזרונו רחמיך „ה' אלהינו“  
 וכן גירסת הרמב"ם, ובסדורנו הושטמו „ה' אלהינו“ כגירסת אבודרהם,  
 שם בהעמרמי אחר וישבתו ויפארו מוסיף תיבות אלו „וירוממו ויעריצו  
 וימליכו“ את שמך מלכנו, ובסדורנו וישבתו ויפארו את שמך מלכנו „תמיד“  
 והגירסא שבהרמב"ם, הן הם יודו ויברכו את שמך ה' אלהינו (ובאבודרהם  
 רמו רמו יפה ה' ה' עולה למנון טאה לרמוז שמכרכין אותו כמאה  
 ברכות בכל יום) שם בהעמרמי וכל לשון לך „תשבוע“ וכן גורם אבודרהם  
 והאשכנזים, אבל בכל סדורי ספרד ותימן ובסדר ר"ם גאון גורסין וכל לשון  
 לך „תשבת“, ואבודרהם שם כתב שלך תשבוע כמו ולשוני תהנה צדקך, והמעניין  
 יראה כי המסוק הזה אין לו שום יחס עם הענין, ויותר היה מתאים לתביא  
 ראיה מהמסוק כי לו חברע כל ברך „תשבוע“ כל לשון (ישעיה מ"ח כ"ג).  
 ומעם השבועה מה? כלומר שיקבל הקב"ה את העמים שלו ויכרעו כל ברך  
 אחר שיתבוננו וישכילו אמונת האמת, וכן כאשר יבואו להשבוע לא ישבעו  
 עוד בשם אליליהם, אלא בשם ה' כמ"ש ובשמו תשבוע, בשמו דיוקא, וכל

מה שהאדם נשבע בדבר חיותר יקר לו, יש תקוה כי לא יחלל שבועתו ויקיימנה, וכ"ש כאשר נשבע בשם ה', ומלת תשבע פה מוסב על תיבת לי הקודמת, אבל לפי נוסחאת סרורנו שגורסין „תשבח“ לפע"ד היא הגרסא הנכונה, והכינה, משום שנאמר מקודם כי כל פה לך יודה, נקט וכל לשון לך תשבח, הודאה לפה, ושבח בלשון.

שם בהעמרמי. וכל קומה לפניך „ה' אלהינו ואלהי אבותינו לברך“ תשתחוה, ונוסחאתנו וכל קומה לפניך תשתחוה, וכן גורס אבודרהם, שם וכל קרב ובלוית יזמרו לשמך וכן אנו גורסים אבל באבודרהם גורס „והקריבים והכליות יזמרו לשמך“, שם, דבר שכתוב, ובסדרנו דבר שנאמר וכן הוא באבודרהם, שם, מציל עני מחזק ממנו „עני“ ואביון מגוולו, ובנוסחאתנו „ועני“ נכן גורס אבודרהם בואו. שם בהעמרמי אחר עני ואביון מגוולו. מוסיף „מי ידמה לך, מי ישוה לך ומו יערך לך האל הגדול הגבור והנורא אל עליון קנה שמים וארץ נהלך ונשבחך ונברך את שם קדשך כאמור לרוד כרכי נפשי את ה' וכל קרבי את שם קדשו. האל בתעצוסות עוז הגדול בכבוד שמך הגבור לנצח עדי עד, והנורא בחיולו נוראותיך, המלך היושב על כסא רם ונשא, שוכן עד מרום וקדוש שמו“, וכן מנהג אשכנז, אבל בסדרנו הושטנו שורות אלה וגם באבודרהם.

שם בהעמרמי ואבודרהם, „וברבו“ צדיקים תתברך. ובסדרנו „ובשפתי“ צדיקים, שם ובלשון „כל“ חסידים, ובאבודרהם וסדרנו בחסרון תיבת כל, שם בהעמרמי ובאבודרהם ישרים, צדיקים, חסידים, תתברך, תתקדש, תתהלל, וכן נוסח סרורנו, אבל נוסח אשכנז בפי ישרים תתהלל ובדברי צדיקים תתברך ובלשון חסידים תתרוםם ובקרב קדושים תתהלל, ולא ידעתי למה בנו אשכנז לא נהרו בזה כנוסח העמרמי המסמיק ההתרוםמות לפה, והברכה לשפתיים, והקדושה בלשון, וההלול לקדושים, ואם נהפוך ונאמר כנוסח אשכנז לא יתכן להוציא מתוך הסדרתם שם רבקה.

שם בהעמרמי אחר ובמקהלות רבבות עמך בית ישראל מוסיפין „ברינה יתפאר שמך מלכנו“ ומנהג אשכנז להוסיף עוד בכל דור ודור, אבל בסדרנו ובאבודרהם משמישים תיבות אלו, שם לרוםם לפאר ולקדש, ונוסחאתנו לפאר לרוםם להרר לנצח, ובאבודרהם גורס ז' הלולים, להודות, להלל, לשבח, לפאר, לרוםם, להדר ולקלס; כנגד ז' רקיעים וכן נוסח סרורנו רק שההלול האהרון אומרים ולנצח; ובאבודרהם במקום ולנצח גורס ולקלס; ויתכן כי שינו לומר ולנצח משום שתיבת קלס סובל שני פירושים לגנאי ולשבח, שם שירות „ותושבחות“ ואנו גורסים „תשבחות“, שם „שאמר“ דוד בן ישי, ובאבודרהם וסדרנו הושטם שאמר, שם נצח גבורה „וגדולה“ תהלה ומלכות, ובסדרנו נצח גדולה וגבורה תהלה ותפארת קדושה ומלכות, שם אחר ומלכות גורם ברכות והודאות מעולם ועד עולם ותותם בא"י מלך גדול בתשבחות אל ההודאות אדון נפלאות הבוחר בשירי זמרה חי העולמים, ואינו חותם באמן, כמנהגנו, ובסדרנו ברכות והודאות לשמך הגדול והקדוש ומעולם ועד עולם אתה אל חותם בא"י מלך גדול ומתהלל בתשבחות אל ההודאות אדון הנפלאות בורא כל הנשמות רבון כל המעשים הבוחר בשירי זמרה מלך חי העולמים אמן.

מנהג לונדון ואמשטרדם בשבת זכור כשמגיע הש"י ליי מי כמוך קודם שיאמר מציל עני אומרים הפיוט מי כמוך להמשורר ר' יהודה הלוי. אבל מנהג א"י וסת"מ שאומרים פיוט זה אחר קדיש תקבל שבשחרית, ויש בתי כנסיות שנוהגים לומר איזה פסוקים מהפרק הראשון והאחרון. (רסו)

רב סעדיה גאון בסדרו כתב נוסח הנשמת בתכלית השינוי שבידינו ולאחבת הקיצור לא אעתיקהו הנה.

בסדרו א"י וסת"מ מסמנים האותיות של יצחק ורבה באותיות גדולות, ובסדרו לונדון ואמשטרדם הניחום כמו שהם.

ראה „והתקין“ צורת הלכנה שמעתי כי בסדר כת"י כתוב ראה „והקטין“ צורת הלכנה, וזה מתאים למ"ש ר"ל (חולין ס:) אמרה ירח לפני הקב"ה, רבש"ע וכי אפשר לשני מלכים שישתמשו בכתר אהר, אשר לה לכו ומעמי עצמך, ונתמעמה בשביל כך, ולכן כתיב ואת המאור הגדול למסללת היום ואת המאור הקטן למסללת הלילה (ברא' א' ט"ו). ולמי זה יבא על נכון במה שאנו אומרים קרא לשמש ויזרח אור ראה, ראה הקב"ה מה שהלכנה קפונה משום האורה של השמש, תיבף ומיד הענישה במה שהקטין צורתה ר"ל שסתחלה בריותם היו שניהם שוים בגדלם ובמאורם שנאמר ויעש אלהים את שני המאורות הגדולים (בראשית שם).

ואח"כ מצאתי כי נוסחא זו הביאה המור (בפי' רפ"א) בשם יש מפרשים ראה והקטין ומפרשים אותו על הקטרוג. והב"י שם הק' דהו"ל ראה והקטין הלכנה, ועי"ש מה שתייר. אבל האמת אין כאן קושיא שאם נכתב וראה והקטין „צורת“ הלכנה בא לפרש כמו שאמרתי שכמות צורתה תיח קודם שקמרגה שזה כגדל השמש ומחמת שקמרגה הוכרח להקטין צורתה וזה פשוט לפע"ד.

תהימנון נשמת כל חי הספרדים נוהגים לאומר ג"כ ביום הושענא רכא קודם חיוצר. אמנם אבודרהם (דס"ח כ') ואומר יוצר של שבת ואומר במופך כתר כמו ב"מ ואעפ"י שהוא תול, ומנהג יפת הוא מפני שהוא סוף תהג והתקפת ותשלום ז' פרים, ועוד כי ביום זה הוא קיום התחימה שאנו מבקשים מלפניו יתברך ביה"כ שיתחמנו לחיים וע"כ נוהגים להוסיף הודו לה' ויצר של שבת וכתר שאנו חושבים אותו כיום טוב ע"כ. ומנהג מצרים שאומרים נשמת אחר זמר התפלה בפתחת החיכל אחר תפלה הערבת ואומרים חלק ממנו עד ומעולם ועד עולם אתה אל, וכ' הרב נהר מצרים לא ידעתי למת נתקן. ולוא ראה דברי אבודרהם שהבאתי לעיל לא היה מתפלא בדבר. אבל מנהג אשכנז שלא לומר נשמת בהו"ר (רמ"א או"ח תרס"ד א').

(רסו) טעם שבא"י וסת"מ שנוהגים לומר פיוט מי כמוך אחר קדיש

תקבל ולא באמצע הנשמת, משום שפסק מרן בשו"ע (או"ח סי' ס"ח א')

## ברכת כהנים יקרה מפנינים

ובו ז' סעיפים

[א] המנהג בלונדון שהברכת כהנים נאמרת מפי הש"ץ, הויז מימים טובים ור"ה ויוה"כ שהכהנים נושאים כפיהם. ומנהג אמשטרדם שגם בשבת הכהנים נושאים כפיהם. וכן המנהג בערי מארוקו. אבל בא"י וסת"מ נוהגים הכהנים לישא כפיהם בכל יום. ומנהג אשכנז רק ב"ט. והאשכנזים שנתישבו בא"י גהרו אחר מנהג הספרדים שהכהנים נ"כ בכל יום, וכן מנהג אנשי תימן (רסח)

שנכון למנוע מלומר פיוטים בברכות ק"ש משום דהוי הפסק, (ובסי' קי"ב א') כתב אין לומר פיוטים ולא קרוב"ק, ובסי' תקס"ו ס"ד כתב נוהגים להרבות בסליחות בברכת סלח נא, ויש שאין נוהגים לומר סליחות עד אחר סיום י"ח ברכות וכן הנהיגו הקדמונים בארץ ישראל והוא המנהג הנכון עי"ש והכנה"ג בשו"רו (סי' תקס"ו בהגה"ו) כתב דה"ה תיקון הגשם ותיקון המל' הפזמונים והחרוזים הנכון לאומרים קודם תפילת מוסף (ומנהג לונדון ואמסטר' שתיקון הגשם והמל' אומרים אותו בתוך חזרת המוסף) וכ' עוד השכנה"ג שם לא מנחנו ירינו ורגלינו בפיוטים שאנו מוסיפים בתגים ובמועדים ר"ה, ויוה"כ, ובשמתת תתן וכלה, ושכנע חבן, בין ברוך שאמר לנשמת ובין נשמת ליוצר מטעם הפסק ע"כ.

בנוגע למנהג לונדון ואמסטר' כנראה שסמכו כמה שפסק הרדב"ו ח"ג (פירדא) סי' תקל"ב שתיקן המנהג לומר סדר קדושה למוה"ר ר' יהודה הלוי בתורת התפילות וכתב דבזה כ"ע מודו ולא יפה עושים אותם שמכבליים לאומרים, והרב חיד"א בטוב עין (סי' י"ח אות ל"ה) כ' כי יפה עשו הקהילות שבמלו לומר בשבת זכור הפיוט מי כמוך בתוך נשמת דהא כתבו האחרונים באו"ח (סי' ס"ו) דאף לברוך הוא וב"ש אין להפסיק בתוך פסוקי דזמרא עי"ש ועי' הרמ"א שם כמה שכתב דאין איסור בדבר וגו' עי"ש. טעם שבאיזה בתי כנסיות אומרים רק איזה פסוקים מפיוט זה משום אריכותו ואיכא בזה מורה צבור.

(רסח) המנהג העתיק שהכהנים היו מברכין בכל יום כמבואר במתני' (מגילה ד"ט:) וכ"ז שיש עשרה בביה"כ מברכין, (וכ"כ במנחות דמ"ד.) וכל כהן שאינו עולה לדוכן עובר בג' עשה ופ' הרמב"ם בה' נשואות כפים וכתב שהוא כעובר בג' עשה משום דליכא ציווי אלא כה תברכו. והתינוך (מצוה שס"ח) כ' שנצטוו הכהנים שוברכו את ישראל בכל יום, ופסקת הטור והשו"ע באו"ח (סי' קכ"ט) וז"ל והמנהג לישא כפיהם בשחרית ובמוסף ונעילה ביום שיש בו נעילה כמו ביוה"כ והמעשרות, אבל לא בטנת

רשכיא שכרות (כמבואר בסוף פ' בתרא דהענית). ותב"י (סו"ס קכ"ח) ד"ה כתוב עוד שם במרדכי ושב"ל בשם ר"י בר יהודה, דכחן פנוי אינו נושא את כפיו כי השרוי בלא אשה שרוי בלא שמחה, וראוי למכרך שיהיה שרוי בשמחה. ושם בב"י ד"ה כ' האגור שנשאל על מה אין הכהנים נושאים כפיהם בכל יום מאחר שהוא מצות עשה, והשיב שמנהג הכהנים לטבול קודם, ובכל יום קשה להם לטבול בתורף, ולכן עלה המנהג דוקא ביו"ט, וגם מטעם ביטול מלאכה עכ"ל וחב"י השיב עליו כי טבילת הכהנים קודם הוא תומרא דאתי לידי קולא היא ותלי תניא כדלא תניא שהרי טבילה לנשיאות כפים לא תוזכרה בתלמוד, ואם הם נהגו להחמיר ולטבול למה יבטלו בשביל כך שלשה עשה בכל יום וגו'. וי"א כחם של בני ארץ ישראל וכל מלכות מצרים שנושאים כפיהם בכל יום, ואינם טובלים לנשיאות כפיים עכ"ל.

וכן המנהג בערי תימן שנושאים כפיהם בכל יום (תולדות התפלה דנ"ח בשם הרב אבן ספיר ת"א דנ"ז), והמחבר דר' אלבוגן לא ידע שגם הספרדים בא"י וסת"מ מנהגם כן. והחידוש הוא שגם האשכנזים שבאו להתישב בא"י אחזו בזה כמנהג הספרדים שהכהנים ישאו כפיהם בכל יום (ס' פאת השולחן פ"ב אות כ"ג).

וכ' הרב שב"ל (סו' כ"ג) וז"ל וכד מטי ש"ץ לומר שים שלום אם יש שם כהן עולה לדוכן, אם אין שם כהן אומר התון או"א בין בתפלת שחרית, בין במוסף, בין בנעילה, אבל במנחה אין אוסרים אותו עי"ש. והכל בו (סו' י"א) תביא בשם מדרש כה תברכו את בני מלמד שש"ץ צריך לומר ברכת כהנים על כל אמירה ואמירה. שלמה תקן ברכת כהנים בתפלה, בפסוק א' ג' תיבות כנגד ג' אבות כדי שיוזכרו להם ברית אבות, פסוק שני חמשה תיבות כנגד ה' חומשי תורה, שבזכות אבות ניתנה תורה, פסוק ג' ז' תיבות כנגד שבעה רקיעים, ואומר להם שוכן שבעה יברך אתכם וגו' עי"ש.

תרי אנו לומדים מהכל בו שמתקן תקנה שהכהנים יעלו לדוכן בכל יום תיקנה שהע"ה שיוברכו הכהנים את עם ישראל בכל יום, ואיך יכלו הרבנים שלפנינו לבטל תקנה זו. ומהרש"ל בס' יש"ש סוף ב"ק בקונטרס חלוקי המנהגים כ' בניי כלל פורשים כפיהם בהעניות ובתשעה כאב בערביה? ובמנחה ובני א"י אין פורשין כפיהן אלא בשחרית. ועי' בס' המנהג ה' העניות סו' ה', תענית דכ"ו. ובחידושי ריטב"א שם ד"ה הלכת כר"י והאידיא ס"ט פרסי כהני ידיותה במנחה דתעניתא. ועי' בס' ארץ התיים דיו"ז ע"ג.

ורבינו הרמ"א שם בד"מ נתן טעם על מה שהיום אין הכהנים נ"כ בכל יום מפני שהכהנים מרודים במחויבתם בגלותם וספני זה אינם שרויים בשמחה, ובשנת מפני שטרודים במחשבתם ואינם שרויים כ"כ בשמחה כמו ביו"ט שנאמר בו ושמתם בהגך כך גראה לי עכ"ל וכ"כ הרב משה (סו' קצ"ט) וז"ל ולי הכותב ק' על הטעם שני שכתוב מטעם ביטול מלאכה, התינה בתול בשבת מאי איכא למימר מאי טעמא לא יברכו את העם ואפ"ל

דבשבתות השנה ג"כ טרודים בהרהורים על מתיתם וביטול מלאכתן אבל ביו"ט שאז שרויין בשמחה וגו' וכתב עיד שם ויש שכתוב מפני הגויים כי ביש מקומות אין מניחים שם גוי בעת הדוכן עכ"ל. דבריו אלה האחרונים היו בעיני כהדה סתומה. כי מה להגויים בזה? ומצאתי בספר בית מנוחה (דקנ"א אות יו"ד) שכתב אם יש נכרי בביה"כ בשעת ברכת כהנים לפי הדין יש לברך ב"כ דלא כהמקפידים שלא לברך ברכת כהנים כשיש נכרי בביה"כ וגו' בשם הרב חיד"א ביוסף אומץ (סו"ס ע') ואין בידי ספר זה לעיין בשרשן של דברים ולדעת טעם האוסרין כי מאי שנא ב"כ מכל התפלה, ובעיני ראיתי פה בביה"כ של ראמשגט שכמה פעמים באים גויים ולוקחים סדור התפלה המתורגם אנגלית ומתפללים מלה במלה ובפרט ביום הכפורים.

והמעין ההולך בצדק יבתן ויבין כי טעם הרמ"א דחוק מכל צד, אתיא ראשונה במ"ש שבשבת אינם שרויים כ"כ בשמחה. הלא אנו צריכים לענגו שנאמר וקראת לשבת עונג. ובירוש' (שבת פט"ו) לדעת רבי הגי בשם ר"ש בר נחמן לא נתנו שבתות ויו"ט אלא לאכילה ושתיה וכו' ולדעת ר' ברכיה בשם ר' חייוא בר בא לא נתנו שבתות ויו"ט אלא לעסוק בד"ת (בפסיקתא רבתי הגירסא איפכא) עונג שבת הוא אחד מששים לעוה"ב (ברכות נ"ז:). ועוד אמר ר"י אמר רב כל המענג את השבת נותנין לו משאלות לכו וגו' (שבת קי"ח:). ובפרט שבערב שבת נותן הקב"ה באדם נשמה יתירה מה שאין אדם זוכה לזה ביו"ט (ביצה ט"ו.). א"כ לא נוכל לומר שכל הכהנים אינם שרויים כ"כ בשמחה בשבת, כעני כעשיר מתענג בשבתו אפי' בתכשיל של חרדין ודגים גדולים וראשו שומין, ולד' ר"ח בר אשי בשם רב אפילו דבר מועט ולכבוד שבת עשאו הרי זה עונג, מה הוא אמר ר' פפא כסא דהרסנא (שם בשבת), שנית במ"ש משום שהכהנים טרודים במחיתם בגלותם ומפני זה אינם שרויים בשמחה, אי משום הא אמו ביו"ט מפני שכתוב ושמתת בחגך יהיה יכול לשלוט הוא על הרהוריו ומחשבותיו ודאגותיו מטרדת הפרנסה למען קיים את מצות נ"ב ביו"ט בשמחה? אדרבא בחגים תגדל דאגתו מראות את אשתו וילדיו שואלים לחם ואין לאל ידו לשמחם ולשמח את נפשם, ואיך נטיל עליו חובה כזאת לברך את ישראל ומלא דאגה על כל גדותיו, אבל האמת כמה שהוא אמת שלא נתנו המצות לשיעורין ולא מלגו רבנן, שאם לא כן יכול אדם לפטור את עצמו מכמה מצות ממעם זה, ויטה מנהג ארץ מולדתי ציון וכל ערי א"י ומצרים ועירות אחרות שנהגו לישא הכהנים כפיהם בכל יום.

טעם שבלונדון ואמשטרדם אינם נושאים כפיהם הכהנים בכל יום, מפני כי קשה למצא מנין בתוך ימי השבוע ויש מהם שמחללים השבתות בפרהסיא לאונסם מתחת פרנסתם, והניתו בלונדון שהכהנים ישאו כפיהם ביו"ט כדי שלא תשחכת ברכת הכהנים מישראל לחלוטין, ומדבריו אבודרהם (דכ"ד ע"ד) משמע כי מנהג ספרד היה שהכהנים היו נושאים כפיהם בכל יום.

טעם שבאמשטרדם נוהגין עד היום שהכהנים ג"כ גם בכל יום שבת

שחרית ומוסף אשר לא כן בלונדון רק ביו"ט, פתרון השאלה הזאת מצאתיה כחוב בדברי ימי ישראל (גראץ) ואחרים עמו שכתבו הסיבה לזה „מן חיום שתעו הספרדים באמשטרדם אחר משחיותו של שבתי צבי אמרו התועים בקרוב נעלה ציונה ויבנה ביהמ"ק וישבו הכתנים לעבודתם, התחילו לנתוג שהכתנים ישאו כפיהם בכל שבת", אבל גראץ כתב זה מפי השמועה ולא ידע מקורן של דברים, ואנכי לאחבת הקורא אמסור פה הידיעות הנאמנות במקורן של דברים, בסוף שנת הרצ"א נסעתי אמשטרדמה לתחקות מפיחם ולא מפי כתבם מנהגיהם בכלל ובפרט, ושם נראיתי עם מזכיר הקהלה יזכר לטוב, ואחרי חקירה ודרישה בענין נ"כ בשבת הראת לי ספר כת"י כתוב בלשון פורטיגוזי, ובספר הנזכר מספר דברי ימי הספרדים באמש', פתברו הוא הר' דוד פראנקו מינידיו ז"ל, ונכתב הספר בכת"י המתבר ש' 1769 ומצאתי שם כתוב בוח"ל בדף 94 :

Instituiose dizer Birkath-Cohanim todos os sabbatos, que ate então se costumaya dizer que sommentes nas festas, todos os meninos que nacerão nessa anno ihes puzerao o nomem de sabetay ou nathan:

וזה תרגומו העברי, תיקנו ברכת כתנים לאומרו בכל שבת שלא הית מלפנים המנהג לאומרו רק ביו"ט, וכל הילדים אשר ילדו בשנת זו יקראו בשם שבתי (ע"ש שבתי צבי) או נתן (ע"ש נתן העזתי) .  
ואחרי חפשי מצאתי הרבר יותר מפורש בס' אהל יעקב (לתנאון מותר"י ששפורטש) שאלת ס"ח וס"ט ע"מ שנשאל מאת הר' דוד די מירקאדו על ענין הכתנים הנושאים כפיהם ביום השבת, ותשובתו היתח לבני חישיבת של כתר תורה (באמשטרדם) וז"ל ושאלתכם היתח על ברכת כתנים שנחגו לאומרה בכל יום ש"ק על כונה ופניה מוסעית בעד שבתי צבי יען הברכת כתנים נתקנה רק בימים טובים מפני שכולם שמחים, ומאו שהיו ישראל שמחים לביאת משיחם תיקנו לאומרה בשבתות עיין שם סח שנשא ונתן בזה אם ראוי לבטל הנ"כ בשבת ולהחזיר המנהג לקדמותו, ושם יראה המעיין את המחלוקת שאירע או בין בני הקהל שמתחם היו רוצים לבטל הברכת כתנים בשבת אחר שנודע להם ששבתי צבי הפיר דתו בדת האישלם, ומתחם היו אומרים כי איך נבטל מצות דאורייתא, ולכסוף ר' יעקב בא לידו מסקנא שיברכו הכתנים בכל שבת עו"ש. אמנם בס' קיצור ציצת נובל (דקי"ד ע"ד ושם דק"ך) כתב שהקהל באמשטרדם עורם מתמידים לומר בכל שבת הכתנים ברכתם רק לסמן שבתי צבי ועושים כל זה מפני שאינם רוצים לחתבויש על מה שהאמינו בו לשעבר, אבל הם באים במדת חסידות מכיון שכבר נהגו שהכתנים יברכו ב"כ בכל שבת פיום שנשמעו השמועות של שבתי צבי, יען מקודם לא היו נוהגים בכך, והנ"כ היתח רק בימים טובים, ואנשי המעמד רצו לשוב למנהגם הקדום, יען לא רצו שישאר תדבר מתמיד כי יהיה להם ולדרות תבאים לתשאת קבועה לתוכיהם על העבר מתוך תצישיות כפיהם בשבת. וגם פמעם מורה צבור,

אבל רכני הזמן שבאמשטרדם דעתם היה שהדבר הוא מצוה ומכיון שכבר נהגו לקיימה, עפ"י הדין אסור לבטלה עי"ש. \*

נתתי לפניך קורא נעים מקורן של דברים אודות מנהג אמשטרדם במה שנוהגים עד היום שהכהנים מברכים בכל שבת, והאמת שבטולו היה יפה מקיומו, עם שהוא מצוה, וע"ז אפ"ל מצוה הבאה מחמת עבירה, יען נשאר הדבר והזכר לחמאת קבועה בההסטוריא של הספרדים המלאה הוד והדר ואצילות, ובא הענין הנזכר ככתם מחסיר אשר א"א להפחה, אבל דעתם גדולה מרעתי.

ומוצא אני מקום להעיר השינוים שיש בין שתי הערות לונדון ואמשטרדם בנוגע לאמירת הב"כ.

(א) בלונדון מנהגם שהכהנים נ"כ בר"ה רק בשחרית, ולא במוסף, ובסדור אמשטרדם לר"ה אין זכר לזה בסדורם.

(ב) בלונדון ואמשטרדם הכהנים נ"כ ביוה"כ שחרית, ומוסף, ונעילה, אבל לא במנחה.

(ג) בלונדון מנהגם שהכהנים נ"כ בפסח שבועות וסוכות רק בשחרית ולא במוסף, ובסדור אמשטרדם אין שום זכר מזה.

אבל המנהג בא"י וסת"מ שהכהנים נ"כ גם במוסף כדניא דגמרא (תענית דכ"ו) ופ' טרן בשו"ע או"ת (סי' קכ"ט), ויחכן שבלונדון

(\* בהיות שהגאון ר"י ששפורטס היה נכבד וגדול בעמיו אוזכר

בקצרה קצת מתולדותיו.

ר' יעקב ששפורטס נולד באלג'יר בעיר זו ארה"ן בשנת (1618) והוא היה המחנך הגדול להשבתאים, נפטר באמשטרדם (ד' אייר תנ"ח — 1698). תוא היה חוסר מגוע הרמב"ן, ובהיותו בן ט' שנים היה רב כתו בתלמוד ותלכת (אהל יעקב שו"ת סי' מ"א) ובן כ"ד שנה מינוהו לרב בעיר הלמסאן (מארוקו), ואח"כ היה רב בפזיס וסאלי, בשנת 63—1662 נבחר לרב הכולל במדינת אנגליא, והוא היה הרב הראשון לעדת הספרדים בלונדון, ומחמת המגפה שפרצה בלונדון כשנתיים אחר שנתמנה לרב ק"ק שער השמים בלונדון, העתיק משכנו בהמבורג, ומשם נקרא לאמשטרדם שנת 1673 וסינוהו לראש ישיבת „כתר תורה" שיסדו האחים פינמו. כשנת 1676 נתמנה לראש ישיבה ודיין בליוורנו, ובשנת 1680 שב לאמשטרדם בתור ראש ישיבת עץ תיים. ואחר שנלב"ע ר' יצחק אבוהב בש' 1693 נבחר לחכם הספרדים באמשטרדם, ועמד במשרתו עד יום מותו (אוצ"י אות ש'). בהיותו עוד בהמבורג התפשטה אז תנועת המשיית שכתי צבי ומשך אחריו אלפי אנשים וגם כמה רבנים גדולים האמינו בו כידוע, אך הר' ששפורטס עמד בכל תוקף נגדו.

ספריו, ציצת נובל צבי, אוהל יעקב שו"ת (אמשטרדם 1787) תולדות יעקב (אמשטרדם 1652) וס' קול יעקב דרשות עולם בכת"י וראיתים בעיני בתישיבה המפוארה של אחי הספרדים באמשטרדם, ושם ראיתי עוד כת"י מרוב הנזכר וכווננו לברכת.

[כ] מנהג ישראל לענות „כן יהי רצון“ בין פסוק לפסוק שבברכת כהנים. ולמה לא יענו גם כשהש"ץ אומר הברכת כהנים ברוך הוא וב"ש, ואמן, כמו שנוהגים כן כשהכהנים נ"כ. (רסט)

שנשמעים הכהנים מלברך את ישראל במוסף משום מרח ציבור ואריכות התפלה.

ובנוגע שבמנת ית"כ שנהגו שאין הכהנים נ"כ. כן הוא ג"כ מנהג א"י וסת"מ משום דבמנחה שכיחא שכרות וגזרו במנחת תענית אסור מנחה שאר ימים. אבל בתענית שאין בו נעילה הואיל ותפלת המנחה סמוך לשקיעת החמה היא דוסה לתפלת נעילה ואינה מתחלפת כמנחה של שאר ימים חילוך יש בה נ"כ. וכהן שעלה לדוכן ביה"כ במנחת הרי זה נושא את כפיו ואין מורידין אותו מפני תחשר (שו"ע שם סי' א"וב' ותבאח"ט שם סק"ג).

(רסט) כתב אבודרהם (דכ"ד ע"ד) בשם הרי"ף שנשאל אם צריכין הקהל לענות אמן כשאומר ש"ץ ברכת כהנים, וחשיב דאין צורך לענות אלא כשנושא הכהן את כפיו ע"כ, והמעם מפני שאין עונין אמן אלא כששומעין מפי המברך, ולכן יש מקצת יחידים שעונין כן יהי רצון במקום אמן ע"כ, וכן פסק הרמב"ם (ה' תפלה ט"ו ט'). והש"ע אר"ח (קכ"ו ב'), והכל בו (סי' י"א), ורב האי גאון הוב"ד כס' שכלי חלקט (סי' כ"ג) שאין עונין אמן על כל פסוק ופסוק לפי שסמי כהן הם שלשה ברכות, וש"ץ מסדרן כעין ברכה אחת שאומר אר"א ברכנו בברכה עכ"ל.

בכרי להבין דברי ר' האי גאון במ"ש שש"ץ מסדרן כעין ברכת אחת ומשום זה אין עונין אמן, אמרו רז"ל בסופה (ל"ז:) במשנה שם, ובמס' תמיד (פ"ו ה"ב) ברכת כהנים כיצד במדינה אומר אותה שלש ברכות, ובמקדש ברכת אחת, פי' שם רש"י ג' ברכות שמפסיקין הכהנים בין פסוק לפסוק ועונין הצבור אמן, במקדש ברכה אחת לפי שאין עונין אמן במקדש ואין צריך כאן שום הפסק והכי מפרש בגמרא עי"ש (שם ד"מ:) ועי' תוס' שם ד"ה (וכ"כ למת) מה שהקשה שהיו מפסיקין במקדש וכו' עי"ש, א"כ לפי זה עשה ר' האי גאון את הש"ץ שבימינו ככהן שהיה מברך במקדש ברכה אחת, והאמת איך יחכן שהש"ץ יסדר ברכת כהנים ככהן במקדש ומשו"ה נתן מעם ע"מ שאין צורך לענות אמן בין פסוק לפסוק, ולוא יהיה הש"ץ ככהן כגבולים, או במדינה, שהיה מחלקם לשלש פסוקים והיו עונין הצבור אמן. ועוד כי הש"ץ הוא מחלק הפסוקים, שממתין עד שהצבור יאמרו כן יהי רצון בין פסוק לפסוק. וא"ת משום שאומר ברכנו בברכה שמשמעה ברכה אחת זה אינו, כי כבר אומר סמוך ונראה המשולשת בתורה, להודיע שהם שלשה ולא אחת.

ואני אין כונתי בזה לחלוק חלילה נגד רבותינו הראשונים בזה, אבל עלינו להתבונן, למת לא יהיו הצבור רשאים לענות אמן גם כשהש"ץ

[ג] מנהג אשכנז לומר אחר „כן יהי רצון“  
שבפסוק ראשון בזכות אברהם, ובפסוק ב' בזכות  
יצחק, ובפסוק ג' בזכות יעקב. (רע)

אומר הברכה כהנים, הלא מצינו ביומא (ל"ז) תניא ר' אומר כי שם ה' אקרא הבו גודל לאלהינו (דברים ל"ב) אמר להם משה לישראל בשעה שאני מזכיר שמו של הקב"ה אתם הבו גודל לאלהינו, ולפי זה אף שהש"ץ הוא האומר ב"כ מכיון שהוא מזכיר שם ה' בברכה זאת יענו הצבור ב"ה וב"ש, ויענו אמן אחר כל ברכה וברכה ככהן במדינה. כמו שמצאתי בהכל בו (סוף סי' צ"ט) שכ' ואני ראיתי בתשובות הגאונים שמתר לענות אמן אחר הרחמן הוא, וכן הוא מפורש בהלכות גדולות, וכן עוקר שלא להגם תקנו ה"ל שבבבל לומר אמן ביתגדל, ועוד מצינו בירמיה הנביא (כ"ח ו') שאמר אכן אחר בקשה שנאמר אמן כן יעשה ה', ואמר ר' חנינא אמן יש בו אמנת דברים, כלומר שיבקש מאת ה' שיתקיימו דבריו, וכשם שירמיה אמר אמן אחר דברי חנניה כך אנו אומרים אמן אחר תחנה כגון הרחמן הוא שבברכה המזון ויהא שלמא שבקריש ע"כ, ואח"כ מצאתי שר' האי גאון השלים תשוב' אלא שהעונה אמן על כל פסוק ופסוק אין מחזירין אותו ויש כזה בסדר ברכות הרבה כגון יעלה ויבא כו' וזכרנו ה' אלהינו בו למובה, יש שעונין אמן על כל ברכה וברכה ויש שעונין אמן בסוף.

וחכמה"ג שם בהשמטות כ' שאין עונין ברוך הוא וב"ש אלא כשמוכיר ברוך אתה ה', אבל על אות ה' גרידא אין עונין, אבל אחר הבהנים עונין לפי שבמקדש כשמוכיר את ה' עונין אחר שאמרו והכהנים והעם כשתיו שומעים את שם המפורש יוצא מפי כהן גדול היו כורעים ומשתחוים ואומרים בשכמל"ו לכן אנו עונין אחר הבהנים עי"ש (עי' להכנה"ג בתשוב' סי' כ"ה, פר"ח בדין זה ובסי' קכ"ד, ברכ"י שם סי' יוד, דבר שמואל סי' רצ"ה, ועי' לעיל מה שכתבתי בעניותין בהערת צ"ג).

והפר"ח (בסי' קכ"א) נתן טעם למנהגנו שאומרים ברוך הוא וב"ש כשמוכירין הבהנים את השם עי"ש טעמו.

(רע) טעם למנהג אשכנז שאומרים אחר „כן יהי רצון“ בזכות אברהם וגו' מפני שהש"ץ מתלק אותה לג' פסוקים כמו שהם בתורה, ורבינו דוד אבודרהם (דכ"ד ע"ד) כתב ומזכיר זכות אבות שהם שלשה לפי שהג' ברכות חלות בזכותן ואמר משולשת כי הם שלש פסוקים ע"כ סוה נראה כי היה גם מנהג ספרד להזכיר זכות אבות, ובימינו אלה אין עוד נהוג מנהג זה עוד. ובדרך רמז אמרו יברכה ה' וישמרך ג' תיבות מ"ו אותיות ג' אבות והשמיים. יברכה ה' נגד אברהם שנאמר בו וה' ברך את אברהם בכל, וישמרך בעושר, לאברהם נאמר ואברכה ואגדלה שמך. ואר בהיפך ראי כנגד יצחק שכתוב ביה ביצחק ה' יראת. ויחנך ויחנך השם ועולתך ירשנת סלה זו רשנו של יצחק כדאיתא בשות"מ, ישא וגו' וישם לך שלום נגד יעקב שאמר ושכתי בשלום וכתוב ביה ויבא יעקב שלם ע"כ.

[ו] מדוע נוהגים הכהנים לכסות פניהם  
 במלית בשעת נשיאות כפים. (רעא)  
 [ה] מנהג הספרדים שאם הכהן העולה לישא  
 כפיו הוא אחד, הש"ץ מקרא לו מהתיבה הראשונה  
 יברכה עד הסוף, אבל אם הם יותר, אז הכהנים הם  
 מתחילין יברכה, והשאר מקרא אותם הש"ץ, ואין כן

(רעא) טעם שהכהנים נהגו לכסות פניהם במלית בשעת נ"כ, יחנן  
 לומר משום הא דאיתא (בהגיגה ט"ז.) כל המסתכל בג' דברים עיניו כחות,  
 בקשת ובנשיא ובכהנים, ע"כ משו"ה מכסין פניהם שלא יהיו הצבור  
 נתקלים בראיית פני הכהנים. אבל טעם זה דחוי מעיקרו יען שם בגמ'  
 אמרינן הוינו דוקא בזמן שביהמ"ק קיום שהיו עומדים על דוכנן ומברכים  
 את ישראל בשם המפורש, אבל בזמנינו שחרב ביהמ"ק ואינם מברכים בשם  
 המפורש, אולי אפ"ל כי אין צורך לכיסוי פנים, אבל הרואה וראה מ"ש  
 רש"י (מגילה כ"ד:) שם במתני' על כהן שיש בידיו מומין לפי שהעם  
 מסתכלין בו ואמרו' במס' הגיגה המסתכל בכהנים בשעה שנושאין כפיהם  
 עיניו כחות לפי שהשכינה שורה עליהן ע"כ הרי שלפי סברת רש"י שגם  
 בזמננו זה עליונו לחזור מראיית פני הכהנים בשעה נ"כ משום השכינה,  
 אמנם התוספות שם בתגיגה ד"ה בכהנים דחה פו' רש"י ז"ל ותחליפו בטעם  
 הענין עפ"י דברי הירושלמי (מגילה פ"ד ה"ח) שמשום היסח דעת אמרו  
 כן, ושם הביא דברי ר' חגי שאמר כלום אמרו אלא משום היסח דעת אמר  
 מסתכל ולא מסתמא דעתא עכ"ל, וכן ס"ל הרדב"ו (ת"א בתשו' סו' ואו.)  
 והב"י (סו' קכ"ח) והכנה"ג שם (סו' קכ"ח, ועי' הרמ"א שם סכ"ג ותבאח"ט  
 שם סקמ"א).

ומצאתי בזהר פ' קדושים (דפ"ג ע"ב) אסיר ליה לבר נש לאסתכלא  
 באצבעין דכהני בשעתא דפרסי ידויהו בגין דחמין שריא יקרא עילאח  
 ע"כ. לפי טעם הוזהר מחזיק בזה דעת רש"י שהשכינה שרויה עליהן גם  
 עתה.

ובמ' אוצר כל מנהגי ישורון שמע טעם במה שנהגו לכסות תכניהם  
 פניהם במלית משום שמה אוביב ושונא לכהן בכיה"כ עת דוכנן ויחשוב  
 הכהן בלבבו שאוביבו ושונאו זה לא יברך לכן מחכמים במלית שלא יראו  
 דבר מה ויברכו ברכה שלימה עי"ש.  
 ופעם זה אינו מתקבל על הלב יען כבר פסק הרמ"א (באו"ת סו'  
 תקפ"א ט"א) וכן צריך שיוציא כל אדם בתפילתו ואם יתיה לו שונא ומכוין  
 שלא להוציא, גם אוהביו אינם יוצאים בתפלתו, ולפ"ז גם הכהן צריך  
 לכוין שכל אנשי הקהל יברכו בברכתו, ואם על צד כי נתכוין שלא יברך  
 שונאו גם ברכתו לאוהביו אינה מתקבלת. והוזהר בפ' נשא כתב  
 ששונא את הצבור או שהצבור שונאים אותו לא יעלה לדוכן ויש לכהן זה  
 סכנה גדולה. ועי' ט"ז שם.

מנהג אשכנז, כי אפילו הם רבים הש"ץ מקרא אותם  
 יברכך והם עונין אחריו מלה במלה. (רענ)  
 [ו] מדוע הצריכו להקריא לכהנים הברכת  
 כהנים ע"י הש"ץ. (רענ)

(רעב) עו' טור או"ח (סו' קב"ח) וש"ץ מקרא אותם יברכך והם  
 עונין אחריו מלה במלה עד שסימו פסוק א'. והב"י שם כתב זהו דעת רבינו  
 וכ"נ ממה שכתב הר"ן בפ' הקורא את המגילה עומר אהא דאין הכהנים  
 רשאוין להתחיל בברכה עד שיכלה הדיבור מפי הקורא שיש מפ' שמקרין היו  
 הכהנים כדי שלא יטעו ואין הכהנים רשאים להתחיל אפילו בתיבה ראשונה  
 דליכא למיחש לטעות, וכ"ש באידך עד שיכלה הדיבור מפי הקורא. אבל  
 מדברי הרמב"ם משמע שתיבת יברכך אין ש"ץ מקרא אותה שכתב בפ"ד  
 מחזירין פניהם כלפי העם וגו' ומתחילין יברכך וש"ץ מקרא אותם מלה  
 במלה והם עונין שנאמר אמור להם וכו' עכ"ל ואעפ"י שאפשר לפרש דה"ק  
 מתחילין יברכך וביצד הן מתחילין שש"ץ מקרא אותם מלה במלה ומלה  
 יברכך בכלל התקראה וכו' והיה נכון לפרש כן להסכים דעתו עם דעת  
 הפוסקים וגם כי הוא עצמו כתב כן בפ' המשנה פרק אין עומדין בנוסחא  
 דידן מ"מ בכל מלכות א"י ובמצרים נוהגים שהכהנים מתחילין מעצמם  
 לומר יברכך בלי שום הקראה ומתיבה שניה ואילך מקרא אותם התון  
 מלה במלה ואימרים שהם נוהגים כדעת הרמב"ם וגו'. וטעם הדבר מבואר  
 דכיון דאין מקרין כהנים אלא כדי שלא יטעו בתיבה ראשונה דליכא למיחש  
 לטעות למה יקרו אותה, עכ"ל. (ועו' בכ"מ שם פ"ד ה"ג והלכה ה' ס"ש  
 בזח).

אבל הרואה יראה כאבודרהם שנקט בפשוטות וש"ץ מקרא אותם  
 יברכך והם עונין אחריו מלה במלה וכו' ולא הביא שם דעת הרמב"ם כלל,  
 כנראה שמנהג ספרד היה כן, כמ"ש הר"ן, וכמנהג אשכנז שנגררו אחר פסק  
 הרמ"א (שם סו' קב"ח) שאפילו שהם הרבה כהנים הש"ץ מקרא אותם  
 מיברכך. ומה שאני תמה במה שכתב הב"י דאין מקרין כהנים אלא כדי  
 שלא יטעו בתיבה ראשונה דליכא למיחש לטעות למה יקרו אותה, ולפ"ז  
 למה כשהכהן אחר, הש"ץ מקרא לו מיברכך ולא אמרו דליכא למיחש  
 לטעות?

(רעג) טעם שהצריכו להקריא לכהנים ע"י הש"ץ כבר כתבתיו  
 לעיל, שמה יטעו. ושמעתי טעם אחר משים שנאמר כח תברכו את בני  
 ישראל אמור להם משמע שאיש אחר יאמר להם, מה יאמר להם יברכך וגו'.  
 והכהן הוא כלי רוקם. וכשהש"ץ מקרא לו אז מברכתו שהש"ץ מושפע  
 מותידי הקהל משפיע להכהן, והכהן אז נעשה כלי מלא ומברך את ישראל,  
 לפי שאינו דומה מריק מכלי מלא וגרוש למרוק מכלי תפר, לכן הש"ץ שהוא  
 המסורד בין הקב"ה והכהנים הוא אומר תחילה אל הכהן יברכך ה' ומוריד  
 עליו השפע דרך הצנורות כדי שיהיה הכהן כלי מלא ברכת ה'. ואח"כ ירוק  
 הכהן מכלי מלא על כל גדותיו על ישראל (כלי יקר סדר לך לך).

[ו] טעם למנהג ישראל למי שראה חלום מבעית, עומד לפני הכהנים בעלייתן לדוכן ואומר רבש"ע אני שלך וחלומותי וכו'. מה להחלוט עם ברכת כהנים. (רעד)

(רעד) הרבש"ע שנהגו החולמים לאומרו לפני הכהנים בשעה שעולין לדוכן הובא בברכות (נ"ה:) בשינוי מזה שבסדרנו, ולהלן אברך השינויים. ומעם שנהגו לאומרו בשעת נ"כ, משום דאיתא (במדבר רבא פרק י"א) ששים גבורים סביב לה אלו ששים אותיות שבברכת כהנים, מגבורי ישראל שהם מגברים את ישראל. אמר ר' עזריא דכרים שהם נזכרים בגבורה ששמו של הקב"ה נזכר בכל אחת ואחת וברכך ה' וישמרך, יאר ה', וישא ה', כולם אחוזי חרב מלומדי מלחמה שהם נלחמים כנגד כל פורעניות שבתורה. איש חרבו על ירכו, שאפילו אדם רואה בחלומו כאילו חרב מחתכת בירכו מה יעשה ישכים לביה"כ ויעמוד לפני הכהנים וישמע בברכת כהנים ואין דבר רע מזיקו ע"כ, מדברי המדרש משמע כי אין צורך להחלוט להתפלל תפלה פרטית לפני הכהנים, רק יעמוד לפני הכהנים וישמע ברכת כהנים ואין דבר רע מזיקו, אבל בברכות שם נאמר האי מאן דחזי חלמא ולא ידע מאי הוא ליקום קמו כהני בעידנא דפרסו וידיהו וליסא חכי, רבש"ע אני שלך וחלומותי שלך חלום חלמתי ואיני יודע מה הוא, בין שחלמתי על עצמי, ובין שחלמו לי חברי, ובין שחלמתי על אחרים. (ובסדרנו אחר תיבות מה הוא אומר, יה"ר מלפניך ה' או"א שיהיו כל חלומותי עלי ועל כל ישראל לטובה בין שחלמתי, על עצמי ובין שחלמתי, על אחרים ובין שחלמו, אחרים עלי). שם בגמרא חזקם ואמצם כחלומותיו של יוסף, (ובסדרנו חזקם ואמצם, ויתקיימו בו ובהם כחלומותיו של יוסף הצדיק). שם בגמרא ואם צריכים רפואה רפאם כמי מרה על ידי משה רבינו וכמרים מצרעתה, (ובסדרנו ואם צריכים רפואה רפאם כחזקיהו מלך יהודה מחליו וכמרים מצרעתה, וכנעמן מצרעתו" וכמי מרה ע"י משה רבינו, וכמי יריתו על ידי אלישע).

הנך רואה שבסדרנו לא הוזכרו הפרטים כפי סדר הזמן אשר הוזכרו בתלמוד. בסדרנו נקט חזקיהו קודם מרים ומשה, וכן ע"ז הדרך הקדימו המאוחר, ואתרו המוקדם.

שם בגמרא וכשם שהפכת את קללת בלעם הרשע לברכה כן, הפוך כל חלומותי עלי לטובה, אבל בסדרנו כתוב לומר, וכשם שהפכת את קללת בלעם הרשע, מקללת לברכה, כן, תהפוך כל חלומותי עלי, ועל כל ישראל לטובה ותשמרני ותנצרני ותחיניני אמן. ובהר"ף והרא"ש תמצא עוד שינויים אחרים, ונוסח ר"ע גאון (דקמ"ד) רבש"ע אני שלך וחלומותי שלך חלום חלמתי ואיני יודע מה שחלמתי בין שחלמתי לעצמי ובין שחלמו לי אחרים אם טובים הם חזקם ואמצם, כחלומותיו של יוסף, ואם צריכים רפואה, רפאם כמי מרה ע"י משה וכמי יריתו על ידי אלישע וכמרים מצרעתה (וכנעמן מצרעתו) וכחזקיהו מחליו, וכשם שהפכת קללת בלעם נ' בעור מרעה לטובה כן תהפוך כל חלומותי לטובה ותרצני וכו' ע"ש.

## כיסוי בגד כלילי, מכסף צרוף בעלילי.

ובו סעיף אחד

[א] מנהג ישראל לכסות ההיכל או הארון בפרוכת מבחוץ ומבפנים. וכן המנהג בא"י וסת"מ וכל ערי מארוקו. אבל בלונדון מנהגם לשום פרוכת רק מבפנים ולא מבחוץ, ובאמשטרדם לא מבחוץ ולא מבפנים. חוץ מליל ט"ב שתולין פרוכת שחורה לאות אבל. ומנהג אשכנז כמנהג ארץ ישראל ומארוקו. (רעה)

ובזוהר פ' נשא (דקט"ו:) נתן טעם בזה וז"ל, בנין ההוא שעתא אשתכחו רחמי בעלמין כלהו ומאן דיבעי צלותיה בצעריה אתהפך לית דינא לרחמי עכ"ל.

(רעה) בלי תפונה כי הקורא יתענין לדעת למה נהגו בני"ו לכסות ההיכל מבית ומחוץ, וגם מאימתי נודע לנו מנהג זה. מצאתי (מגילה כ"ו:) אמר רבא מריש הוה אמינא האי פרוסא חשמיש דתשמיש הוא, ושם פרש"ו פרוסא יריעה שפורסין סביבות הארון מבפנים, ע"כ. ועיין בערוך ערך פרס, והתוספות שם ד"ה מריש כתב לכן נראה לי שפורסין אותו סביב הארון מבחוץ, ע"כ נראה כי לפי ס' התוספות שפירסא אינינה מבפנים כמו שפרש"ו. ובשו"ע או"ח (קנ"ד ס"ג) קראו ווילון שתולין לפני ההיכל יש בהן קדושה וצריך לגונזן. ועי' בפרישה שם שכתב בשם הר"ן והאי דפורסין פרוכת לפני הארון נפק"ל מדכתיב ופרשו עליה בגד תכלת מלמעלה עי"ש ובמ"ס (פ"א ה"ג) ר"י הוה ספק לר"ע חזנא דכנישתא דבבלא כד היה קורא אורייתא תהא גיילאה אחורי פרוכתא ועי"ש בנה"י.

מזה אנו לומדים שהנחת הפרוכת לפני ההיכל מבית ומחוץ היתה כבר ידועה מימי התלמוד. א"כ לפי המנהג שבא"י ויתר הארצות שתולין שנים מבית ומחוץ, לפע"ד נתקן כל זה בכונה לחקות כנגד השלשה פרכיות שהיו מכסין בה את הארון במשכן כמו שנאמר ותורידו את פרוכת המסך וכסו בה את ארון העדות זהו הראשון ונתנו עליו כיסוי עור תחש הרי השני, ופרשו בגד כליל תכלת מלמעלה הרי השלישי, (במבד ד' ה' ז') וברי לי כי משום זה אנו נוהגים לכסות בג' פרוכיות שנים, מבית ומחוץ, והג' מכסים בו הס"ת עצמו, וזהו סמך למנהג א"י ויתר הארצות.

בנוגע למנהג לונדון שמכסים ההיכל רק מבפנים, יתכן לומר כי כן היו נוהגים בספרד ופורטוגאל מפורד ומגור הקאטולים בזמן שרדפו אתריהם ואסרו להם לפאר הבתי כנסיות בוויילוני פאר ותרר, הוכרחו לחסור הפרוכת

## כבוד התורה בפסוקי דזמרה:

ובו שני סעיפים.

[א] מנהג לונדון ואמשטרדם לומר פסוקים אלו בשעת הוצאת הס"ת בשבת. כהניך ילבוש צדק (תלים קל"ב ט' יו"ד) ברוך המקום. גדלו לה' (שם ל"ד ד') ועוד פסוקים אחרים. אבל בחול אינם אומרים הפסוק כהניך. ובתוצאת לוי, ודי-סולה אינו מוזכר בשבת לומר ברוך המקום שנתן תורה (כסדורי אשכנז ברוך שנתן)

החיצוני בכרי שאם לפתע פתאום יבואו לחקור ולדרוש אם הם מתפללים או יבישו ויחזו כי רק ארגו פשוט בחדר (ראה הדישוואיש אנסקלופדיא (VI. p. 392) ובס' גראמץ. וכאשר ערי הולנדיה ואנגליה פתחו שעריה וקבלו היהודים להחישב בהם, ונתן להם הרשיון לכנות בתי כנסיות לא הרחיבו עץ כנפשו לתחזיר העטרה ליושנה והניחו החיבל ערום מבלי לבוש.

כנוגע למנהג אמשטרדם שנוהגים בליל ט"ב שתולין ע"פ תהיכל פרוכת שחורה הוא לאות אבל, וגוון השחור מורה על האבלות, כמו שמצינו (שמחות ט"ב יו"ד) על הפורשים מרכי צבור וגו' אין מתעסקין בהם לכל דבר אהיהם וקרוביהם לובשים לבנים ע"כ משמע מזה שהיו נוהגים ללבוש על מתייהם שחורים וכמס' שבת (קו"ד): אמר ינאי לבניו אל הקברוני לא בכלים לבנים ולא בכלים שחורים וכו' שחורים אוכה ואהיה כאכל בין חתנים, וביומא (ל"ט): אמרו באותה שנה שמת בה שמעון הצדיק וגו' מזדמן לי זקן אחד לבוש שחורים ועסוף שחורים ע"כ, הרי כי לבישת בגדים שחורים היחה ידועה לקדמוננו לאות אבל ב"ט. והספרדים באלג'יר נוהגים בימי אבלותם ללבוש בתי רגלים שחורים ג' חרשים או יותר, ובקרובים החקים חודש אחד (מנהגי אלג'יר דק"ע). והיום בכל ערי איברופא נהוג מנהג לבישת שחורים גם אצל תוצרים, ולקרובים תופרין פסת בגד שחור סביב זרועותיהם.

ובא"י אינם נוהגים הספרדים ללבוש בגדים שחורים על מתייהם, והספרדים שבמצרים אוחזים בעשר אצבעותיהם במנהג זה ללבוש שחורים משך כל השנה, ובא"י המנהג שביום ט"ב מעמפים הס"ת בפרוכת שחור, ובמקום דימוני כסף תולים בו רמוני נחושת, להודיע כי התורה עצמה חוגרת שק ומתאבלת על החרבן. ועי' במ"ס שכתבו יש שמניחין את תיק הס"ת על הקרקע ואומר ונפלה עשרת ראשנו, (ובתגיעי בעזה"ו במנהגי ת"ב שם ארחיב הדיבור). ומנהג אשכנז שמסירים הפרוכת מלפני הארון על שם בצע אמרתו, או מאחפין הפרוכת הצד הפנימי לחוץ, וגם לזכר פיוסם הרשע שמצא את הפרוכת שיצא ממנה דם (יומא נ"ו).

רק כהניך ילכשו, וגדלו, ובסדור עטייאש (נוסח אמשטרדם) אינו מזכיר כלל הכרוך המקום לא בחול ולא בשבת, ותמצא שם שבשבת נוהגין לומר קודם אלו הפסוקים, אתה הראת לדעת (דברים ד' ל"ה) אין כמוך באלהים יי' (תלים פ"ו ח') יהי ה' אלהינו עמנו (מלכים א' ח' פסוק נ"ז) הושיעה את עמך וברך (תלים כ"ח ט') ויהי בנסוע הארון (במדרש יור ל"ה). וכן תמצא כתוב בסדור חלאווה (דיון הספרדים בלונדון). והיום אין מנהגם בלונדון ואמשטרדם לומר בשבת אלו הפסוקים.

ומנהג א"י שבחול מתחילין מהפסוק כי מציון תצא תורה (ישעיה ב' י"ג) ברוך המקום וגו' ובשבת וי"ט מתחילין מאתה הראת לדעת ואין אומרים הפסוק ויהי בנסוע הארון, ואומרים בריך שמיא, ומנהג אשכנז בחרו לומר פסוקים אחרים והפסוק ויהי בנסוע הארון וברוך שמיא, ובלונדון ואמש' אין מנהגם לומר בריך שמיא למרות שבסדור עטייאש מזכיר לאומרו.

[ב] בחול המנהג לומר קודם פסוקים אלו אל ארך אפים, וביום שאין נופלים ע"פ אומרים יהי יי' אלהינו עמנו והמנהג בכל המקומות כשמגביה הס"ת לראותו לעם אומרים הצבור וזאת התורה (דברים ד' מ"ד) תורה צוה לנו (שם ל"ג ד'). (רעו)

(רעו) לא ידעתי למה נהגו להתחיל בפסוק כהניך ילכשו צדק, והיה יותר מתאים להתחיל מהפסוק הקודם „קומה ה' למנוחתך אתה וארון עוזך". יען הפסוק הנז' מתאים עם הקמת הס"ת ור"ל שהקב"ה יקום וישרה שכינתו אל מקום המנוחה. כי מלפנים היה מתהלך הארון מאהל לאהל נע ונד, ואח"כ כהניך ילכשו צדק, ילכשו בגדי כהונה, ותסודיך ירננו שב להלויים המשוררים, ואחרי הפשו מצאתי כי אבורהם (דל"ז) והמנהיג כתבו והולך הש"ץ להוציא ס"ת ואומר בהליכתו אתה הראית לדעת ופסוקים מפזורים,

## כתר טעמי המנהגים שם טוב רלה

וטעם שנהגו לומר אתה הראת לדעת מפני שנאמר על קבלת חתורה וחתורה נחנה בשבת יהי ה' אלהינו עמנו וגו' שלמה אמרו על בנין הבית קו פה ה' למנוחתך וגו' כהניך ילכשו צדק וגו' שאמרם שלמה כשהכניס הארון לבית קה"ק כשדבקו שערים זה בזה לא יכלו לתכניסו כדאיתא בפ' במח מליקין (ד"ל) ובפ"ק דמ"ק (ד"ט) עכ"ל

למדנו מדברי אבודרהם והמנהיג שטעם אמירת פסוקים אלו משום ששלמה אמרם על בנין הבית וגו' אבל הרואה יראה שאין אנו אומרים בדיוק הפסוקים שנאמרו מפני שלמה כמו שהם כתובים (בדח"י ב' ו' ט"א מ"ב) כי אם הפסוקים האמורים (בתלום קל"ב) ושינוי גדול ביניהם, שם בתהלים כתוב קומה ה' למנוחתך אתה וארון עונך. ובדח"י שם כתוב „ועתה“ קומה ה' „אלקים“ „לנוחך“, שם, כהניך ילכשו צדק וחסידיך ירננו, ובדח"י שם, כתוב כהניך „ה'“ „אלקים“ „ילכשו תשועה“ וחסידיך ישמחו בסוב, שם בעבור דוד עבדך אל תשב פני משיחך, ובדח"י שם ה' אלקים אל תשב פני משיחך זכרה לחסדי דוד עבדך, ע"כ, והרוצה לדעת איך נפלו שנויים כאלה באלו הפסוקים (עיון לחר' ר' אברהם אבן עזרא שם בתהלים וירוח לו.)

המאמר שנהגו הספרדים לומר בשעת הוצאת הס"ת „ברוך המקום שנתן תורה לעמו ישראל ב"ה“ ברור לי כי לקחהו מסדרי התפלות מס' התגדה של פסח ולא העתיקהו בדיוק כמו שהוא שם, ברוך המקום „ברוך הוא“ ברוך שנתן תורה לעמו ישראל ב"ה, והאשכנזים קצרוהו והתליפותו, „ברוך שנתן תורה לעמו ישראל בקדושתו“ (ואולי כי רצו בזה ליסרו על ששה תיבות כמספר הימים שנשתתה משה בענן כדי שיתעכל המזון שבמעיו, ס' עץ יוסף באוצר התפלות). אבל בנוסחא של הרמב"ם בהגדה של פסח כתוב ברוך המקום שנתן תורה לישראל ברוך הוא והוא קרוב לנוסחא סודרנו.

וקשה לדעת למה הושמט מאמר זה לאומרו בשבתות וי"ט בסדורי לוי ודייסולה, ואומרים אותו רק בחול? ולא תמצא מאמר זה לאומרו בשעת הוצאת ס"ת בספרי הראשונים כהעמרמי, ואבודרהם, והמנהיג לא בחול ולא בשבת צריך לומר כי אחר שנים רבות איזה חזן סתהו בסודרנו.

בנוגע לפסוק ויהי כנסוע הארון שנהגו בני אשכנז לאומרו, והספרדים לא נהגו כן משום שלא הוזכר בס' הראשונים בהרמב"ם ועמרם גאון וגם המור לא הזכירו. רק הכל בו (סי' ל"ז) הביאו.

טעם שהספרדים בא"י אומרים פסוק כי מציון תצא תורה (עין לעיל בהערה ס' קל"ה) ואודות אמירת בריך שמייה, אי"ה להלן אדבר בארוכה בזה, ואיחד לו מאמר בפני עצמו,

וכ' אבודרהם ומוציא ס"ת ועומר לפניו התיכל ואומר בקול רם גדלו לה' אתי וגו' ומגביה ס"ת בידו למעלה ועל שם שנאמר ויהי כי צעדו נושאי ארון ה' ששה צעדים נהגו לומר גדלו שיש בו ששה תיבות ועוד לפי שיש בו כ"ו אותיות כתשבון השם לומר שצריך לגדלו, ועולה בספר תורה לתיבה ואומר הכל יתגדל ויתקדש וגו' (והיום אין החזנים דפה נוהגים לומר תפלה זו למרות שנדפסה בסידורים) ואומר הכל תנו עז לאלהים, ותורת ה' חמימה וגו' ערות ה' נאמנה וגו' פקודי ה' ישרים וגו' מצות ה' וגו' האל תמים

## תפלת בריך שמייה, כמרגלתא דלית בה טימי.

ובו סעיף אחר.

[א] אין מנהגם בלונדון ואמשטרדם לומר בשעת פתיחת ההיכל בשבת שחרית בריך שמייה, ובא"י וסת"ם, וערי המערב, נוהגין לאומרה גם במנחת שבת, וכן בימים נוראים ובימים טובים,

דרכו וגו' ויש בכל אלה הפסוקים ארבעים תיבות כנגד ארבעים יום שעמד משה בהר לקבל את התורה.

כנוגע לארך אפים הנאמר ביום ב' וה' קודם הוצאת הספר תורה ונמצא כפול בשינויקצתה, הראשון כתוב „ורב חסד ואמת“ ובשני כתוב „ומלא רחמים“ בא' כתוב אל באפך תוכיחיני, בשני אל תסתר פניך ממנו. בראשון כתוב „על ישראל עמך“. ובשני שארית ישראל, בא' ותושיענו מכל רע, ובשני והצילנו. ע' סדור רשב"ן שב' כי נסדר ע' חכמי איטאליא שיואמרהו אלו שאהרו לכא לביה"ב, ואם יאמרו והוא רתום הגדול לא ישמעו קה"ת, ע"ב. ועפ"י זה באנו לידו ידיעה למה שמשמיטין אותו ביום שאין בו תחנונים כביום ב' וה'.

ובסדרו אשכנו ראיתי שהאל ארך אפים הראשון הוא לפי מנהג פיהם, ופולין קטן. והאל א"א השני לפי מנהג פולין הגדול. מזה נראה כי אין נוהגים לומר שניהם, אלא כל קהלה כפי מנהגת בהרה באחד מהם. אבל מנהג ספרד לאומרים שניהם, הראשון נאמר ע' הש"ץ והשני ע' הקהל, וכן מובא במחזור ויטרי שצריך לומר שניהם, הא' ע' הש"ץ והשני ע' הקהל, ומזה סמך למנהגנו, ולפלא בעיני שהאשכנזים נהרו אתר מתנור ויטרי ברוב, ואין אומרים שניהם.

האל ארך אפים אינו מובא ברמב"ם, ולא בסדור ר"ע גאון ולא בס' המנהיג, רק אבודרהם (ברף כ"ח) הזכירו, כ' וז"ל ואומר אל ארך אפים ורב חסד פסוק הוא (שמות ל"ד ו') אל רחום ותחון ארך אפים אל באפך תוכיחנו (תלים ו' ב') ה' אל באפך וגו', תוספת ה' על עמך ישראל (יואל ב' ז') והושיענו מכל רע על שם הושע ה' את עמך, תמאנו לך ע"ש המא ישראל, ארון סלח נא כרב רחמיוך אל, ע"ש סלח נא לעון העם הזה כגדול חסדך, וע"ש כרב רחמיוך מחה פשעיו, ובהאל ארך אפים השני והצילנו מכל רע, ע"ש הצילה מחרב נפשו. וכתב בעל משמרת המועדות שהמעם שאומר בראשונה והושיענו, ובאתרונה והצילנו כי תחילה אנו מבקשים על הגאולה מהגלות והיא הישועה השלימה, ואח"כ אנו מבקשין רחמים כי גם תוך זמן היותינו בגלות הוא יצילנו מכל רע מצרות האויבים וגזרותם. ותמצא בהם חמשים תיבות כנגד עשרת הדברות וארבעים יום שעמד משה בהר לקבל את התורה עכ"ל.

ויש קהלות מאחינו האשכנזים שאומרים הכריך שמיה ביום שיש בו קריאת התורה, זאת אומרת גם בחול.

והספרדים שבכל ערי תוגרמא אומרים תפלה זו בלשון ספרדי (הנקרא לארינו), כי רב הבעלי בתים מתי מעט הם שיבינו השפה הארמית. (רעז)

(רעז) התפלה הנשגבה הזאת תמצאה בזה"ק (ס' ויקהל דר"ו) בשם רשב"י ז"ל, וז"ל כד מפקין ס"ת בצבורא למקריה ביה מתפתחא תרעו דשמיא דרחמין ומעודרין את האהבה לעילא ואבעי ליה לבר נש לסימר הכי, בריך שמיה וגו' ע"כ.

אמירת תפלה זו נתקבלה לאומרת בכתו כנסיות מימות האר"י ז"ל כשנא לצפת (ראה נגיד ומצוה ד"ל ודנ"ו) ובראשונה נתקבלה התפלה הנוכרת בארץ ישראל, וסוריא, ומצרים, ותוגרמא, ואת"כ עשתה לה כנפים ותעוף לכל ארצות אשכנז, אך הספרדים שבקרי איברופא לא נהרו בכלל אחר תקנות האר"י ז"ל (למרות שבסדר עשיאש תמצא תפלה זאת מודפסת א"א אותה).

מעם שהספרדים אינן נוהגים לומר תפלה זו בשני וחמישי שיש בס"ת ואומרים אותה רק בשבת שחרית וכן בימים טובים, עי' מג"א (ס' רפ"ב) שהביא בשם כתבי האר"י (תמצאם בשער הכונות דק"ו סע"ד דפוס שאלוניקי) דרק בשבת יאמר בריך שמיה. ותבא"ש שם כ' מעם למנהג אשכנז בשם סדור האר"י לאומרה בחול ובשבת. ולפע"ד בשעם הספרדים שאומרים אותה רק בשבת, כי כלל מוסכם בידינו שבכל התקנות שנתקנו עי' האר"י ז"ל על דברי מותרח"ו תלמידו הנאמן בכל ביתו קא סכנא. וכן מצאתי לתנאן אוולאי במתזיק ברכת (ס' רפ"ב אות ב') שכן כתב. אמנם אם שנאמת עלינו לקבל דברי מותרח"ו בזה. אבל גם תבא"ש צדק במה שכתב שבכל יום שיש ס"ת לומר תפלה זו יען מדברי הוזהר משמע בן כד מפקין ס"ת בציבורא למקרי ביה, מדבריו משמע באיזה יום שמוציאין ס"ת לקרות בו משום שנפתחים שערי שמים צריך לומר תפלה זאת. והאמת שלא ידעתי מעם הרב מותרח"ו שאמר שיאמרוה רק בשבת. ואולי יש לו מעם עפ"י הסוד, ודעתי קצרה מלהשיגו.

בהיות כי מצאתי שנויים שונים בתפלה זו בין הוזהר ובין סדורי

הספרדים ואשכנזים מצאתי לנכון להשיגם לפני הסעין.

נוטה שתובא בס' סדר היום דכ"א ובזוהר דפוס ויניציא.

בסדר היום שתחיל בריך "יהא" שמיה רמרי עלמא, ובזוהר

ברוך שמיה. שם, אחזי לעמך "בבנין" בית מקדשך, ובזוהר בית

מקדשך. שם, "וקבל" צלותא, בזה"ק "ולקבלא". שם, יוא רעוא

קדמך התוריד לנא חיון בטיבו, ולי אנא (פלוגי) עברך, עני ורך, בווהר ולי אנא פקידא. שם, "למרחמי" עלי, בווהר "למרחם" עלי. שם, ולמנטר יתי וית כל דילי "וית כל די" לעמך ישראל, בווהר "ודי" לעמך ישראל. שם, את הוא זן לכלא "את הוא" ומפרנס לכלא, בווהר, את הוא זן לכלא ומפרנס לכלא. שם, ומלכותך דילך "הוא", ובווהר "היא". שם, רסנירנא קמיה וקמיה אורייתיה, ובווהר רסנירנא קמיה. שם, ומסני למעבר טבאן "סניאן" וקשוט, ובווהר טבאן וקשוט. שם, ולשמיה יקרא קדישא, בווהר קדישא יקרא. שם, עמך "בית" ישראל, בווהר נשמט תיבת "בית".

נוסח שבסדורי הספרדים והאשכנזים.

נוסח ספרד, דמארי. נוסח אשכנז, דמרא. ספרד ישראל עמך, א. עמך ישראל. ס. לאמטויי לנא, א. ולאמטויי. ספרד וית כל דילי, א. די לי. ס. קמי דיקר אורייתיה, א. קמה ומקמא דיקר אורייתיה. ס. אלהא "דקשוט", א. אלהא קשוט. ס. ומסני למעבר, א. ומסנא. ס. דרתפתח לבי, א. "לבאי". ספרד באורייתך, א. באורייתא. ס. ותיבה לי בנין דכרין במאמר מוסגר, א. פתוח.

ותמה אני איך נפלו שינויים אלו בתפלה זו, ולמה המעתיקים לא העתיקוה כמו שהיא כתובה בווהר. וגם ר' משה בן מכיר בס' סדר היום חוסף תיבות וחסר תיבות.

אבא להעיר עתה על איזה שינויים שנפלו בין הבריד שמיח הספרדי להבריד שמיח של האשכנז. בנוסח ספרד והוזהר "דמארי", באשכנז "דמרא", שפוי ארון (דניאל ב' ט"ו, ה' כ"ג), ושם כתוב באלף בסוף ועל מרא שפוי, בנוסח אשכנז, ותוא כינוי להקב"ה שהוא ארון הכל כמו שמצינו (ביוסא פ"ו, סנהדרין צ"ט). ובגמ' במקומות אחרים מצינו הכל צריכים "למריה" שפויא (הוריות ד"ד, בב"ת קנ"א), ועד היום התימנים קוראים את רבם ומורם בשם מארי (אבן ספיר ח"א) וההלכים נקראו איסורים שהן מורים ואדונים על כל האיברים ועולים ע"ג המזבח לחלק ארון עולם (ערוך קאהוס אות ט').

בווהר ונוסח ספרד חיון בטיבו, ובנוסח אשכנז חיון בטיבותא. ביסוי זה מצאנו בב"ק (צ"ב) חמרא למריה ומיבותא לשקיות. שם בנוסח הוזהר וספרד וית כל "דילי" שתי תיבות בתיבת אחת, ובנוסח אשכנז נפרדות "די לי". ובזה צודקים הוזהר וספרד כי בלשון הארמי הם דבוקות כמו דילהון, דילכון, איזהו, וכמותו רבים. שם, קבל צלותנא "ברחמי", ובנוסח אשכנז "ברחמי", כ"כ בדניאל (ב' י"ח) ורחמיין לסבעי, ונוסח

לפתוח שערי ההיכל בהודמניות אלן (רעה)

ובו ד' סעיפים

[א] מנהג לונדון.

(א) ביום א' של פסח כשגמר הש"ץ המוסף בלחש, השמש מרמו לו להאיש שעשו לו מי שכירך וזכה במצות פתיחת ההיכל, ומניח אותו פתוח עד שהחזן מתפלל תפלת המוסף בקול רם ומכרך על הטל ואחר קדיש תתקבל הולך וסוגר פתחי ההיכל.

(ב) ר"ה קודם חזרת מוסף וסוגרו אחר קדיש תתקבל.

הוזהר וספרר שכתוב ברחמי, כ"כ (בחולין ג"פ. ס.) ועל יתר השינויים אניחם לפני המעיין

ובימי חרפי שאלתי לזקני ירושלם עיר מולדתי למה רשבי' ז"ל השחמש בתפלת הברוך שמיח בביסוי סוזר כזה ולא על „בר אלהין“ סטיכנא. וזוה מצאו חסידותים הנוצרים לומר כי על יש"ו חיחה כונתו שהוא נקרא בן אלדו"ם ח"ו, ולא נתקרה דעתי בחשובתם. ואולי יחכן לומר כי כונתו חיתת על מלאך הנקרא בר אלהין (דניאל ג' כ"ה) ורוח די רביעיא דפת לבר-אלהין, ובאיוב (א') מצינו ויבואו בני האלהים, ובבראשית (ו' ב') ויראו בני האלהים. אבל הרואח דברו הירושלמי (שבת סוף פ"ו) שכתב וריווח דקדמיתא אין כתיב כאן אלא וריווח די רביעיאת, הן היו מכבישין לפניו את האור דמי לבר אלהין, אמר ראובן באותה שעה ירד מלאך וספרו להתוא רשיעא על פיו, אמר ליה תקיין מיליך ובר איה ליה? חזר ואמר בריך אלהון די שדרך מישך ועבד נגו די שלח בריח לית כתיב כאן אלא דשלח סלאכית ושוזיב לעבדותי די תתרחיצו עלוהי ע"כ. והמאמר הזה הובא בשינוי קצת בשיר השירים רבה (פרק ז') עה"פ ויראו בני האלהים שרשבי' ז"ל בעצמו היה מקלל מאן דקרי לון בני אלהיא (עי' אוצר החפלות, ובסדר העמרמי במקור הברכות דף 306).

ובס' עיון תפלה כ' על מה שכתוב בגומה אשכנז דמגידנא קסיה וסקמא, שהוראת המס של סקמא אינוני יודע, עכ"ל. וצדק כזה כי בוותר ובגומה ספרד כתוב אנא עבדא דקב"ה דמגידנא קסיה וקסיה אוריותיה. בחסרון המס, אבל הר' הנו' לא תביא את דברי הוותר לראיה לדבריו.

(רעה) נלאתי נשוא למצא טעם למנהג זה כי מה רושם עושה פתיחת ההיכל בהודמנות אלו. ובני יצחק הי"ו בהיותו בן חמש שנה שאלני טעם לפתיחת זה, ולא מצאתי אז לחשיב לו לפי רוחו, ושב עוד בני ואמר לי הלא ידעת אבי מהמכונה החרשה הנקרא Wireless המשמיעה קול מאותם האנשים תרהוקים מאתנו אלפי מילין ואנו שומעין את אותו הקול ברגע שהמנגן מנגן, והקב"ה בודאי יאזין ויקשיב לקול תפלותינו ובקשתנו מבלי פתיחת ההיכל ומבלי שום תחבולה.

ג) בליל יום הכפורים פותח שערי ההיכל בשעת תפלת ערבית וסוגרו אחר קדיש תתקבל.

ד) ביום הכפורים, כשהגיע הש"ץ בזמירות שאומר לעשות רצונך פותח ההיכל עד אחר קדיש תתקבל שקודם הוצאת הס"ת.

ה) כפור בתפלת מוסף כשגמר הש"ץ המוסף בלחש עד אחר קדיש תתקבל.

ו) כפור בתפלת המנחה פותחו אחר שאמרו אל נורא עליכה ונשאר פתוח עד אחר קדיש תתקבל, ואם הרב עושה דרשה בשעת הנעילה אז פתיחת ההיכל נעשית אחר גמר הדרשה.

ז) סוכות, נפתח ההיכל ביום ח' חג העצרת קודם חזרת המוסף ונסגר אחר קדיש תתקבל.

ח) שמחת תורה, בלילה קודם המזמור פותח ההיכל ואחר יגדל עושה מי שבירך להחתנים ואחר כן סוגר ההיכל, והחתן תורה הוא הזוכה לכבוד זה.

ט) יום שמחת תורה בשעה שהחתן תורה נכנס לביה"כ הולך ועושה פתיחת ההיכל וסוגרו קודם הוצאת הס"ת, ואיש אחר עושה הפתיחה להוצאת ס"ת ואינו סוגרו, והחתן תורה סוגרו כאשר יסיימו התפלה.

י) בשבת בראשית המנהג בזה כמנהג יום שמחת תורה.

יא) בהושענא רבא פותחים ההיכל ומוציאין ז' ס"ת ונשאר ההיכל פתוח עד חזרת הס"ת להיכל כגמר ההושענות.

### [ב] מנהג אמשטרדם.

א) בפסח, ההיכל נפתח ע"י הפרנס דוקא אחר שא' הש"ץ שובה למעונך, ומניחים אותו פתוח עד שהש"ץ יאמר המוסף בלחש ובקול רם וברכת הגשם. וכן נוהגים בסוכות כאשר מתפללין תפילת הטל.

ובחופשי מצאתי להלבוש (או"ח סי' קל"ג) שכ' שפתיחת הארון הוא לעורר הכונה דוגמא לביאת המקרש לפני ולפנים, וכמו שכתב הרמב"ם שלכן לא בא הכה"ג לקה"ק רק פעם אחת בשנה כדי להגדיל הכונה ולהקדישו קרושה יתירה, לכן נהגו לומר התפלות היותר יקרות בפתיחת הארון.  
ע"כ.

ב) בכפור אין מנהגם לפתוח ההיכל בליל יום הכפורים ולא בשחרית ולא במוסף רק הפרנס פותחו בשעה שהש"ץ אומר אל נורא עליה .

ג) בשמחת תורה, ובשבת בראשית, המצות נחלקות מהלילה הקודם, וכשעה שהש"ץ מגיע לזמור ההג בשחרית פותחים כל החמשה היכלות ע"י קרובי החתן תורה ונשארים פתוחים עד שעושים מי שבירך לאלו אשר יוכו מצות גלילה וגו' וסוגרים אותם קודם טריאת התורה .

ד) ביום הושענא רבא אינם פותחים ההיכל אלא בשעת הוצאת הס"ת .

ה) אם הפרנס חולה נוהגים לפתוח הג' היכלות להתפלל בערו תפלת מצלאין הידועה .

### [נ] מנהג אשכנז .

פותחין ההיכל כשואמרים שיר הכבוד בשבת ויו"ט, אכינו מלכנו בתעניות, בתפלות מיוחדות בימים נוראים . וכן כשואמרים י"ג מרות בסליחות, הושענות בסוכות, (אוצר התפלות דכ"ט).

### [ד] המנהג בא"י וסת"ם .

נוהגים לפתוח שערי ההיכל קרוב למאורעות שנהגו בלונדון, ולאחבת הקיצור לא אפרטם .

---

ואולי יתכן לומר טעם אחר בזה כי בשעת החפלה פתוחות שערי שמים לקבלת התפלות, כן אנו מחקים לפחיתת דלתות ההיכל כי מקדש של מעלה מכונן כנגד מקדש של מטה, כהיה דמוכא בירוש' יומא, „אחזה דאמיה דרב אחא הוה צייר גולתאי דרב ביום צומא רבא, אמ"ל כד תחמי שמשא ברוש דקלי תב לי גולתאי דליצלי נעילת שערים מיחלפא שמתיה דרב חבן הוה אומר בנעילת שערי שמים, ובהא אפר בנעילת שערי ההיכל, אפר ר' הונא ע"י דהוה רב טאריך בצלותיה סגי הוה סנע לנעילת שערי שמים וגו' עי' אבודתם דט"ג).

מנהג א"י שמי שאשתו נכנסה בחדש התשיעי לעיבורה, קונה מצות פתיחת ההיכל בכל אותו חדרש. והיא סגולה בדוקה להקל מעליה תבלי לידה ויולדת בשלום. (רעט)

(רעט) עיין להרב לדיוד אמה להגאון חיד"א ז"ל (סי' ב' סוף אות ג') שכ' שהוא מנהג יפה ויש לו סמך על דרך האמת. וכתב הגאון ר' חיים פאלאגי בס' החיים (סי' א' אות ח') מה שנוהגים לעשות פתיחת ההיכל בחדש הט' לעובר ומנחין אותו פתוח, וכן בחורה נמנעים מלסגרו אין טעם בזה כיון שהתחיל במצוה צריך שיסגור דלתיו של ההיכל כי זהו כבוד הס"ת, ועוד זאת כשם שעושה סימן יפה למכעו רחמי דיפתח את רחמה, ככה יעשה סימנא טבא דאחר הלידה יסגור ה' בעד רחמה ע"כ.

## קראו בשמותם, אחר חכם ואחד תם.

ובו סעיף אחד.

[א] מנהג לונרון ואמשטרדם לקרות העולה בתורה בשמו ושם אביו ושם משפחתו, וקוראים כן, יעמוד ויעלה שמעון, "די" יצחק אאלמושנינו, חוץ משחרית ט"ב שאין נוהגים לקרות העולה בשם, והשמש מזמינו ברמזיה. ובא"י וסת"מ ובערי מארוקו מנהגם שלא להזמין בשם, רק השמש הולך ורומז לו שהוא מזומן מהפרנס לעלות ועולה. ובמצרים המנהג שהשמש נושא בידו שלשלת כסף ובה קשורה כעין תפוח, ובה מקיש להאיש הקרוא ועולה לתורה. ומנהג צפת לקרא בשם, וכן מנהג אשכנז. (ר"ו)

(ר"פ) קשה להתלים טאמתי הונהג מנהג זה לקרות העולה בשמו, הרמ"א (או"ח קל"ח סעיף ח') כ' בשם המרכי דאין לקבוע חובה לקרות פלוני כהן רק נהגו לקרות בשם הקרואים דלמא אתי לאנצויי מ"ם אינו חובה להזכירו אפילו שמו אין צורך להזכיר אלא מרמז לו שיעלה (וע"ז ססכו בא"י ומארוקו וסת"מ שמרמז לו דוקא) והא"ו כ' דאינו אלא מנהג מה שקורין לפלוני כהן ובימי התלמוד לא היו נוהגין כן עכ"ל ועיין עוד (בסי' קל"ט אות א').

ולפלא בעיני איך העלים עינו מדברי הרא"ש בפ' השולח (סוף אות ז') שכתב ו"ל שמיורי החם בתניכה שמכירין אותו בכל מקום והכל קוראין אותו בשם זה, אלא כשהוא חותם בשטר או קורא בתורה קוראין אותו בשם המובהק וגו' ע"כ משמע מדברי הרא"ש שגם בימי התלמוד היו כבר נוהגין לקרות העולה בשמו, ומחוך זה היה גודע להם איך לבטות ולכתוב שם המגיש בגם. (עיי' רמ"א באה"ע סי' קכ"ט סיו"ד פ"ש בזה, והכל בו ד"י כתב ואומר התון כהן קורא יעמוד ר' פלוני כהן, ואם אין שם כהן קורא במקומו ישראל ואומר החזן ישראל קורא במקום כהן יעמוד ר' פלוני וגו'. ועי' באח"ט או"ח סי' ס"ו ס"ק ו"ד). וכן כתב ר' עמרם גאון בסדרו (דקל"ט) וז"ל וכד פתח ש"ץ קרי ליה לכהן וקרי ליה הכי רב פלוני בר רב פלוני וכן לשאר אינשי עכ"ל. ומנהג נכון הוא כמ"ש המרדכי דילמא אתי לאנצווין. והנמיון הוכיח כי כשמוזמנים העולה ברמיזה היושב בצדו גרמה לו כי הוא הקרוא, אכל כשקורא אותו בשם או עושה שלום במרומיו.

וטעם שבא"י מצרים וסוריא וכל ערי מארוקו אינם קוראים העולים בשם, משום שחששו אולי העולה יסרב לעלות, מכמה סיבות, שהעליה אינה לפי בבורו (בידוע שיש מעלה בעליות לפי מאמר התלמודין) או סיבת אחרת שאין ברצונו להתגבר וכיוצא. ולמפרע אם ימאן לעלות נענש על זה (ברכות ד"ה) איתא הנותנין לו ס"ת לקרות ואינו קורא מצדדים וסיו של אדם עם שאפשר לומר שאני בימי התלמוד כי העולה בעצמו היה קורא, אשר לא כן עתה שחש"ץ קורא במקומו, עכ"ל מכיון שחייב לקרות בחשאי תיבה בחיבה אחר קריאת הש"ץ בכדי שלא יהיה ברכתו לבטלה והיינו חך והיינו הכי, והמעיון יראה דברי מרן הג"י (או"ח סי' קס"א) ד"ח בני רומניא נותנים שהעולה הוא קורא בקול רם כדון התלמוד, וכדי שלא לבווש מי שאינו בקי בדקדוק הקריאה מעמידין סקרא אחד אצל העולה, והסקרא אומר כל תיבה ותיבה בתחילה, ואת"כ אומר הקורא, ויש סמך למנהג זה ממאי דפ"י רש"י (שבת י"ב:) אחא דתניא אבל הוא מסדר ראשו פרשיותיו וגו' עי"ש. וכן בתימן שכל עולה ועולה הוא קורא חלקו, וכמעט שכולם בקיאים בקריאה הפרשה בדקדוקיה ובטעמיה (אבן ספיר ח"א) ועי' להמג"א שם (סי' ג"ן אות כ"ך) ולחרב חיד"א בחיים שאל ח"א (שאלה י"ג) ושם תמצא שהזכיר מנהג ארץ ישראל, ועי' בס' התקנות (דנ"ב). הספר הזה קטן החמות ורב האיכות כי נאספו בו בקצרה מנהגי ירושלם בהסכמת הגאון מר זקני רשכבה"ג רב אג"ן ז"ל.

והא דברכות הנותנין לו ס"ת לקרות ואינה קורא וגו' פסקה תרי"ף והרא"ש אבל תרמב"ם והפור והש"ע השמיטוה, וכבר תמחו הכנה"ג והע"ת על תרמב"ם והפור והש"ע על מה שהשיטו הלכה זו מטעמ"ק, אבל זח"ד נטה להמליץ בעד השמטה זו ועי' בס' התשכ"ץ ח"ג סי' קס"ג, ותורב"ז סי' ר"ש.

ומצאתי בס' שומר אמת (דכ"ג) שכ' מה שנהגו באיזה מקומות שהשמש עד שלא יסיום העולה שהוא קורא בתורה הולך אצל יהודי אחד ואומר לו שיעלה, ואם היתיד אינו רוצה מחמת איזה סיבת, אומר לשמש

## מברך הצבור, אינו בור.

ובו סעיף אחד.

[א] מנהג לונדון ואמשטרדם שהעולה בתורה קודם שיברך אומר „ה' עמכם“, והצבור משיבין „יברכך ה'“. וכא"י נוהגים כן באיזה בתי כנסיות, ובערי בבל וארם צובא נוהגין לומר קודם רבנן. ומנהג אשכנז לברך הברכה מבלי להוסיף דבר. (רפא)

שיקרא אחר וזה מצוי הרכה, וזה תקנת הראשונים בעיה "ק י ר ו שלי ם שלא יהיה בכלל קורין אותו ולא יעלה עי"ש ועין רואה מ"ש מוהר"ם חאגי"ז בס' הלק"ט בשם הרב אמונת שמואל דכשארין קורין אותו בשם שרי, ודלא כהרב כסא אליהו (ס"ק מ"א), ועי' בארץ החיים די"ת.

ומנהג הספרדים בכל ערי אלג'יר לקרות העולה בשמו ובשם אביו דוקא בשבת ויו"ט, אבל בחול אין קורין בשמו אלא השמש אומר לו „בכבוד“. ובמנחה של שבת אין להם מנהג קבוע (זה השולחן דר"ג). ואודות מנהג לונדון ואמשטרדם שאין קורין בשם העולה רק ביים מ"ב לא מצאתי לו טעמא דמסתבר.

(רפא) ברכת התורה רז"ל למדוה מעורא שנאמר ויברך את ה' ויענו כל העם אמן (נחמיה ח' ו') ועיין (בברכות י"א: מ"ט: ס"ס' סופרים פ"ג ת). והטור פי' תורת אמת זוהי תורה שבכתב ותוי עולם נטע בתוכנו זו תורה שבע"פ, ובכלל אלו השתי ברכות יש בהן ארבעים תיבות כנגד ארבעים יום שעמד משה בהר לקבל את התורה. טעם שכברכת התורה מזכר ברכו את ה', ובברהמ"ז אומר נברך לאלהינו, הויה רומזו לחסד ורחמים ולא נתנה התורה לישראל אלא בחסדו יתברך שנאמר ה' הפץ למען צדקו יגדיל תורה ויאדיר, אבל הסוון הוא נותן לבריותיו מצד הדין (תוספת יו"ט ברכות פ"ז ג').

ולפי דבריו אלה קשה הלא אנו אוטרים הוננו ולא טעשנו, המפרנסנו ולא מצדקותנו, המעדיף טובנו עלינו, הון אותו ואת העולם כלו בטובו כהן וכחמד וברחמים וגו' והתקין מתיה ומזון לכל בריותיו אשר ברא ברהמיו, הרי שאנו גזונים סאתו יתברך כחמד וברחמים ולא מצד הדין.

ובס' חיי אברהם (אות ק"ם) כ' בשם ס' הון עשיר לברכות (מ' ע"ג) משום וברהמ"ז נתקנה על הכוס היבא דאפשר וכו' ב' בגימטריא אלהים והתורה נתנה לכ"ו דורות כמנין שם הויה, ועי' הרדב"ז תתרושת (סו' תקע"ב).

## כבוד הכנים להורים, וגם לרבות להמורים. ובו סעיף אחד.

[א] בלונדון ואמשטרדם נוהגים הכנים לקום מפני אביהם כשעולה לתורה, ויושבים עד שאביהם חזר למקומו. ובא"י וסת"מ המנהג כן. ועוד נוהגים לנשק יד אביהם כשגמר לברך והאב מברכם. ונוהגים ג"כ לקום מפני זקנו וחמיו ואחיו הגדול,

בנוגע למנהג לונדון ואמשטרדם ושאר ארצות שנוהגין לומר יו' עמכם ועונין יברכך ה', מנהג זה לא מצאתיהו בשום ספר מספרי הראשונים ולא בסדורים הקדמונים, ומי יתן וידעתי למה תקנו לומר כן. הפסוק הזה אמרו בויעו לקוצרים כשבא מבית לחם (רות ב' ד') והם השיבוהו יברכך ה'. ות"ו שם יהי מימרא דה' בסערכם, ועד היום המנהג הזה קיים בין הערביים שבא"י, כשעובר איש ורואה את חבירו עסוק בבנין או סלאכה אחרת, אומר לו כן, אללא מאעאק, והשני משיב לו תוברך אללה. אולי אפשר לומר משום כי המברך רוצה להיות מושפע בברכה הצבור קודם שיברך ברכת התורה, ובהיות שהתורה מתשת כחו של אדם, דרוש להמברך ברכי: משום זה הוא אומר כראשונה להצבור ה' עמכם, והם משיבים יברכך ה'. ובעיר קוג'ין נוהגים שהעולה בתורה אומר קודם שלום עליכם, והקהל עונין לו עליכם שלום ברכה וטובה (אבן ספיר ח"ב דפ"א ועו"ש בהערה).

ועוד אפ"ל טעם אחר עפ"י מה שאמרו רי"ל שאבותינו לא קבלו את התורה ולא נכנסו לברית אלא במילה וטבילה והרצאת דמים כראיתא בפ' החולץ, ורות גם היא נתגיירה (עו' אבודרהם דנ"ב) א"כ סחמת שהפסוק אמרו בויעו במגילת רות ויש לו יחס עם נתינת התורה מפני זה העולה אומר כן, והוא טעם קלוש, (עו' מתני' דברכות ר"פ ה' הוואה והתקינו שיהא אדם שואל את שלום חבירו בשם וגו' ורש"ישם, ובגמ' שם (דס"ג.) ופ"ר רות על הפסוק והנה בויעו, ובמס' סכות דכ"ג: ועו' שימח מקובצת סוף ברכות ד"ה ומפני שלא ישכחו, וכיוצא בזה כתב הריסב"א סוף סכות, ועו' מתני' בגיטין דס"א.)

טעם למנהג בבל וארם-צובא שנוהגין לומר קודם תכרת רבנן, הטעם הוא כעין קבלת רשות מהקהל לברך (אורחות חיים ול"ג) כמו שהמברך או המזמן הוא שואל ברשות לברך. וכן נוהגין בברכת חיון, ובחיות שהרכנים המה החוגים בתורה, מפני זה קורא רבנן! כלומר הרשוני לברך, ובפרט אם כבדו את העולה והוא בעה"ב פשוט בעלייה גדולה כידוע שיש מעלות בעליות הס"ת (עיון שו"ע או"ח קל"ו א', ולדעת הוהר עליה „סנוך" היא היותר משובחת) מפני זה חולק כבוד לגדולים,

ומפני רבו המובהק. ולא ראיתי מנהג זה בין  
האשכנזים. (רפכ)

## תארים לחכמים ולישרים ותמימים.

ובו סעיף אחד.

[א] בלונדון מדקדקים בתוארים שבם  
מתארים העולים בתורה, כל אחד לפי כבודו. ומנהג

(רפכ) מנהג א"י וסת"מ שדרכם לקום מפני האבות, ומורי הוראה, ורבים כשעולים לתורה, הובא בס' שבלי הלקט סי' מ"ג בארוכה, ובס' התניא (פרק ו') בסופו כתב ז"ל כשאדם חשוב עומד לקרות בתורה, מצאתי להגאון ז"ל שאין בני ביה"ב עומדים מפניו עד שיגמור קריאתו, ואפילו היה רבו סובחק שרב הכמתו ממנו אין צריך לעמוד על רגליו כל זמן שרבו קורא מפני אימת הצבור. וראיתי למורי הרב חביבי ז"ל כשהיה קורא בתורה בצבור לא היה מניח לעמוד אפילו תלמידיו (משום רב שמחל על כבודו כבודו מחול) ומנהגנו לעמוד מפני אביו ומפני רבו ואפילו שאינו מובהק עכ"ל, ועני' להב"י ביו"ד (סי' רמ"ב) ד"ה ואפילו היה רוכב, ובסדר בית עובד (דק"א ס"ק ל"א ול"ב) כתב בשם הר"ל דוד (סי' ה' אות א') שאין צריך התלמיד לעמוד כשרבו קורא בתורה רק כשעובר לעלות, ובמקומות שנהגים כשהרב עולה, וכן האב כ"ז שקורא בתורה שהתלמיד או הכן עומד על רגליו עד שיגמור הקריאה, ובמקומות שנהגו כן עושה הדבר חובה על התלמיד או הכן, שאם לא יעמוד נראה שהוא מזלזל בכבודו, ובכל כבוד שנהגו אם אינו עושה דומה לביזוי עכ"ל ומכיון שהדבר תלוי במנהג המקומות יתכן כי בלונדון ואמסטרדם לא נהגו התלמידים לקום מפני רבם רק נהגו לקום מפני אביהם.

מעם נשיקת הידים כבר כתבתי בארוכה לעיל כמה שנהגו הספרדים לנשק ידו אביהם כליל ש"ק ואין צורך לכפול הדברים. וטעם הנשיקה כשעולה האב לס"ת, משום שהאב בחזרתו מקריאת הס"ת הוא מלא וגדוש בקדושת התורה, וסתוך נשיקה זאת האב משפיע שפע ברכה וקדושה על ראשו ויצאי חלציו והיא שעת רצון שתחול ברכת האב על בנו או תלמידו, (עי' בס' לדוד אמת סי' ה' אות ל"ד ושם אות ב').

מאין אנו לומדים שהכן תיוב לקום מפני אביו כשעובר מלפניו? כי בתורה לא נזכר פרטו הכבוד שהכן תיוב לכבד את אביו. ומצאתי ראייה מהפסוק שנאמר ותאמר אל אביה אל יחר בעיני אדוני כי לא אוכל לקום מפניך (בראשית ל"א ל"ה) מורה מזה כי מנהג ההקמה מפני האב היתה כבר נהוגה מימים קדמונים אחד הכן ואחד הבת, ובכל ערי הערב עדין המנהג הזה שורר בתקפו.

אשכנז אין מקפידים בכך, אלא לכולם מתארים אותו בתואר „רבי“ אפילו שהוא עם הארץ.

בלונדון מנהגם אם הרב הראשי הוא קרוא קוראים אותו יעמוד ויעלה „החכם השלם הדיין המצויין מורנו ורבנו כמוהו“ פלוני די פלוני לקרא בתורה ישמרהו צורו, ואם הדיין הוא קרוא יעמוד „הרב רבי“, (ובימים אלו קוראים אותו החכם הרב רבי), ואם הוא סוחר או בעל מלאכה „הגביר“ אם הוא נשוי, ולמי שאינו נשוי קוראין אותו הבחור (אפילו הוא בחור זמן), אם החזן הוא יודע ספר מתארים אותו המשכיל ונבון, ואם לא, הגביר. ואחר מותו חורתים על מצבתו המשכיל ונבון נעים זמירות ישראל.

ובא“י וסת“מ כשעושים מי שבירך לעולה בעבוד נרבתו אם הוא ת“ח, מתארים אותו החכם רבי, ואם הוא דיין מאריכין בהה“א של החכם, ואם הוא הרב הראשי מאריכין בהה“א יותר ויותר ההחכם עטרת ראשנו מו“ר ראשון לציון, פלוני וגו'. ולהסוחר בין שהוא נשוי, או פנוי, קוראים לו בשם הארון, ולהבתורים התלמיד הנעים. ומנהג אשכנז, מנהג החסידים לתאר שם רבם ארמו“ר, (ארוננו מורנו ורבנו). (רפג)

(רפג) תארי הכבוד כבר ידועים לנו מימי התורה. אדון, לרכים אדוני, (בראשית י"ח ג') ונאמר לאיש שעשה חסד עם חבירו (שם י"ט י"ח) לאברהם אבינו קראוהו נשיא אלקים בני חת (שם כ"ג ו). ובספרי תכ"ד תמצא תוארים שונים כמו תוזה, רואה, נסיד, רוון, אלוף, נגיד, ראש, ובתלמוד רב, רבי, רבן, ורבי סתם נתן תואר זה על ר' יהודה הנשיא לתבדילו משאר האנשים אשר נקראו רבי. ומצינו עוד תוארים סר, תבר, חכם, וראשו כנסיות בבבל תארו אותם ריש גלותא, ראש חכנסת, ריש כלה, ראש הקהל תארוהו בשם פרנס (ועדיין נהוג תואר זה לראש הקהל). גבאי נקרא כן לגבאי צדקה, גזבר, שמש חכנסת נקרא בפי חכמי התלמוד חזן (ולהלן איהר לשם חזן מאמר בפני עצמו). המלמד תינוקות נקרא בשם סופר, ומשרתו

ריש דוכנא (ב"ב כ"א) ונמצאים עוד תוארים מפורזים בתלמודין (ראה Jewish Encyclopaedia V, XII, P. 160) אחר התלמוד, אחר רבנן סבוראי היה מכנים את הראש בשם גאון כמו נשיא בארץ ישראל, (ובספה"ק שחברתי מסמעי בספרר בשנת תר"ץ מצאתי כמה מצבות עתיקות בסולידו מלפני שש מאות שנה, ומצאתי שעפ"י הרוב משתמשים בתואר נשיא ולא ראיתי שהשתמשו לאחד מהם בתואר גאון, וזה ראיה סוכתת שחביואו הספרדים הראשונים לספרד גם התוארים שהיו נוהגים אז בא"י, ומשום שלא היו בארץ ישראל נוהגים לתת תואר גאון, לא תארו את גדוליהם בשם גאון. תואר נגיד ניתן תואר זה לר"ש הנגיד (55-2027) במאה הו"א השתמשו בספרד בתואר דיון, ואנו רואים תמימתו של הרמב"ם שתיה רגיל לתתם אני משה בר מימון הדיון הספרדי, ועוד תמצא הרבה תוארים בספרותנו.

בנוגע למנהג לונדון שמתארים שם רבם בתואר תחכם השלם זה רק כשעולה לתורה, אבל אם מזכירין שמו בהזדמנות אחרת קוראים אותו בתואר חכם, תואר תחכם השלם ניתן לר' יוסף קארו וסמוך לתואר זה תארוהו הגאון, ולהדיון שהוא למטה ממנו במדרגה מתארים אותו הרב רבי, וביום נתוסף תואר הדיון לתקרא בשם „תחכם הרב רבי“ משום סיבה אשר אין פה המקום לפורטה, ונשאר תואר הרב הראשי „תחכם השלם“, אבל בא"י התואר חכם השלם הוא ניתן אף על תלמיד חכם רך בשנים. (וכן המנהג בירושלם כ"ז שהוא תלמיד בישיבה קוראין אהו בשמו, וכיום החופה מלבישים אותו הוריו הגלומא דרבנן ומצנפת על כובעו ואז העם קורין אותו בשם חכם). אחר זמן אם הוסיף חכמה על חכמתו מתארים אותו תחכם השלם והכולל, מדרגה יותר גבוה מתאים אותו בתואר הרב המובהק, אח"כ הרב המופלא, אח"כ הרב הגדול, ולא יותר, אבל בין אחינו האשכנזים קוראין ע"פ הרוב להרבנים בתואר „גאון“ ומעם שלא נהגו הספרדים לתאר את הרב בתואר גאון כ' הרב יד מלאכי (ת"ב) בכללי הגאונים שאין דרכינו לקרא גאון אלא לאותם שהיו אחר רבנן סבוראי קודם הרוי"ף ז"ל ושמתתי אומרים שתנאי הגאון היה לידע ש"ס על פה גמרא ומשניות אבל מה נעשה לדורות אחרונים שכבר נהגו (רדב"ז סי' קי"ז) ובספר קורא הדורות (ד"ה): כתב ומצאתי כתוב שו"א כי הגאונים נקרא כל אחד מהם גאון ע"ש שהיה יודע ששים מסכתות כמנין תיבת גאון.

מעם למנהג לונדון ואמסטרדם שמתארים לאיש רווק תמיד בתואר בתור, פעמים רבות אירע בלכולים כשקוראים לאיש רווק והוא זקן „הבחור“ ומתבייש מזה כי תיבת בחור נאמר על איש רך בשנים בפרש שלא נשא עדין, [כמו גם בחור גם בתולה (דבריו' ל"ב כ"ה) ונפצתי כך בחור ובתולה (ירמי' נ"א כ"ב) כי יבעל בחור בתולה (ישעיה ס"ב ה.) ועוד הרבה, ובגמ', ומה היו אומרות בחור שא נא עיניך וראה (תענית ד' ת.) בכחור שנשא אלמנה (כתובות ז.) אלמנה שנשאת לבחור (שם): במשחקת עם בחורים (שם ע"ב): ועוד תמצא תיבת זו מפורזה עוד בתלמודין.] אבל לא הועילו תרעומותיהם,

## מנהג אמשטרדם.

להרב הראשי מתארים אותו בתואר מורנו ורבנו מבלי הזכיר את שמו, ואם הוא דיין, מורנו הרב פלוני, לבחור שלא נשא אשה, קוראין לו הבחור, ואם עורנו בחור והוא למעלה מששים מתארים אותו בעליית התורה יעמוד ויעלה הישיש הבחור? ואם הוא נשוי והוא בן ששים, הישיש הנביר, ואם הוא בן שבעים, הישיש הנכבד.

## והבחור ביום תופתו הש"ץ עומד ומברך את

כי הקהל דפת שומרת כבבת עינה כל המנהגים שהביאו עמם מספרד ואינה מותרת באחד מהם אפילו כקוצה של יו"ד.

ויחכן לומר במעם הענין, שמתוך בישתו שקוראין אותו „הבחור“ חולך ונושא לו אשה, שבעות"ר כמה וכמה בחורים זקנים שלא נשאו אשה ואבד שמם וזרעם, ולא תוהו בראח לשבת יצרת, ואינם יודעים כי מצות פו"ד היא המצוה הראשונה שקדמה לכל המצות שבתורה.

אורות מנהג ירושלים שמתארים להרב הראשי בעת שעושים לו מי שבירך החכם (ובשעה שמזכירין אותו בדרך אגב מתארים אותו „סיניור“ ר"ל אדון ואינם מזכירין שמו), עי' להרב שה"ג באות מ' משה גאלאנטי שהיה בן הרב יתונתן נכד הרב המוסמך אב"ד ור"ם בירושלים, שהוא ועם רבני דורו הסכימו שלא יהיה תואר רב בירושלים כמ"ש מוהר"ם חאגי"ז בס' שפת אמת, ע"ב. ועי' בכרית עולם (סי' תקכ"ב) על גנות התוארים.

בשנת תק"א 1745 נמנה לראש הרבנים בא"י. ר' נסים תיים משה מזרחי, והוא היה הראשון שהכרתוהו בתואר „ראשון לציון“, ובתואר הזה מצטיין בו עד היום רק התכם כשי של ערת הספרדים בירושלים (עי' אדמת קודש ח"ב בהקדמה).

ובס' שו"ת מרבני אשכנז המצא כי מרבים בתוארים שונים משונים ורבני הספרדים האחרונים חקו להם בזה, עד שמתארים את האדם בן תמותה בתוארי השם ב"ה, החסיד איש נורא, מהולל בתשבחות, איש האלקים וגו' וגו'. ובוה שמעתי רמז יפה, שירו לה' שיר תרש, מכיון שתוארי ה' כבר נתנו לאדם אשר להבל דמה, צריך איפא ליסר לה' שירה חדשה וא"ת למה משום שתחילתו תוארו בקהל חסידים, והוא נכון.

החתן והכלה בעד נדבתם, וכו' בפרק קורא אותם  
בתואר החתן הגביר, ולהכלה הגברת.

פה אני מוצא לנכון לרשום שמות תוארים לאנשי שם  
מהם שבאו בתנ"ך ומהם בתלמוד לפי מה שעלה בזכרוננו  
וסדרתים עפ"י הא"ב.

אדרון, אבא, אדיר, אלון, אפיפיור, אב בית-דין, אפרתי, אציל,  
אמרכל.

בן משק.

גביר, גברת, גזבר, גבאי, גלח, גאון.

דוכוס, דיון.

הרור, הדר, הגמון.

הובש, חור, חניך, חשמן, חשוב, חכם.

טטריאקא (שולט בשליש המלכות), טפור, טפסר.

יורש עצר, יועץ.

כהן, כהן גדול, כהן משוח, כהן הדיוט, כומר, כותב.

משתרל, מדיני, מלך, מלכה, משנה למלך, משרת, מתורגמן,

מלצר, מתנגד, מזכיר, מליץ, מכלכל, ממונה, מושל, מלאך.

נשיא, נסיך, נגיד, ניר, נביא, נדיב, נשוא פנים.

סנהדר, סון, סריס, סרדיוט, סניגור, סופר, או ספרא רבא.

עתור, עצר.

פרנס, פקיד, פחה, פרנס.

ציר.

קצין, קיסר, קיסרית.

רב, רוזן, רודה, רצים.

שר, שליט, שלטון, שגל, שמש, שליח, שופט, שתדלן.

## החזן ש"ץ נקראי אם נוהג כשורה.

ובו שני סעיפים.

[א] נשאלתי למה קוראין את הש"ץ לפעמים חזן ובין הספרדים נקרא „חזן“ ולא ש"ץ, ולמה נקראו הפזיזים קרובות (רפד)

(רפד) בבבלי וירושלמי נמצא חיבת „חזן“ מושאלה לענינים שונים (א) „חזן הוא כינוי לשמש ביה"כ (שבת ל"ה) ורש"י פי' שם שמש הצבור או שמש בית־דין (שם נ"ו) ובכתובות (ח:) שמשו העיר להתעסק במתים בצרכי העיר, רש"י שם. (ב) חזן שומר מתא (ב"מ צ"ג ורש"י שם) (ג) חזן חכנסת (שבת דו"א ורש"י שם, סוכה דנ"א:) ובירושלמי סוף פ' תרומה ומדרש שוח"ט (סו' י"ט) ר"ח ור"י אולין למעבד כאילין קרייתא רדומה עיילו להתיא כנישתא חזא חזנא דקריב ואמר וגו' אמרו לו אין לך רשות להוסיף על תיקון חכמים (ובתענית ט"ז) החזן צריך שיהיה פקדו נאה ושפל ברכ' ומרוצה לעם ויש לו נעימה, וקולו ערב, ובקי לקרות, (ובתמיד פר' ה') לחזנים היו משיטים בגדיהם וחמפרש שם פי' שמיים ע"כ.

חיבת חזן היא נגזרת מהשפה הסורית חזנוו שפי' משגיח או היא נגזרת מהשפה העברית והיא מלשון חזון. ובאת מלה זו לראיה, ועל הרוב למראה הנבואה, כמו חזון ישעיהו בן אמוץ, ובבבלי שבת (דו"א) במתני' שם באמת אמרו החזן רואה היכן התינוקות קוראין, ובירושלמי שבת פי' הק"ע חזן חכנסת המקרא את הז' קרואים בתורה ופעמים שאינו יודע היכן צריכין לקרות למחר רואה היכן התינוקות של בית רבן בשבת זו לישנא אחרינא חזן הוא מלמד תינוקות, ע"כ ולפי דעתי משום שהחזן רואה ומביט בראיות שכלו איך לקרות הפרשה וגו' וגו' כינוהו בשם חזן שהוא רואה, (ד) חזן ממונה על צרכי צבור כענין שמצינו שהעבירו את ר"ג מנשיאותו אמרו לר' זינן החזן אמור התחיל ואמר (ירושלמי ברכות פ"ד ה"א, שם הענית סוף פ"ד), ואח"כ מצאתי שכ"כ אבודרהם (דכ"ח.) וז"ל לפי שמנהיג הבית"כ בשמירתו נקרא חזן. וגם נהגו לקרותו חזן מתרגום וירא וחזא מפני שהוא צריך לראות האיך יקרא, והאיך קורא לבני אדם לקרות בתורה, ודע כי ש"ץ הוא עתה כוסמן הזה במקום הכהן הסקריב בזמן הבית ולכך נקרא גם כן ש"ץ קרוב כמו שאמרו במדרש שיר חשירים (א"ה תמצאהו בפ' ג' על הפסוק מי זאת עולה מן המדבר) כד דמך ר"א בן ר' שמעון היה דורו קורא עליו וגו' משום דהוי קרוי ותנוי וקרוב ופיטמן. ובברכות ירושלמי (א"ה, פ"א ה"ח) ר' זעירא הוה. ועוד אמרו שם (פ"ד ה"ד) ר"י בשם ר' מנחם זה שעבר לפני התיבה אין אומרים לו בא והתפלל אלא בא וקרב, עשה קרבננו, עשה צרכנו, עשה מלחמותינו, פיוס בעדנו. ונקראו הפזיזים קרובות מפני שנאמרים בקרב התפלה ובאמצעם, ובפרקי דר"א הוזכר חזן בשם ש"ץ ובמדרש שוח"ט (פ' י"ט) ע"כ. ואפ"ל לפענ"ד טעם שהמופזים נקראו קרובות

[ב] מי היה שקולו ערב ונאה בימי מלכי  
 ישראל ומי היה שקולו ערב בימי התלמוד. (רפה)

משום שמתוך דברי הפיוטים כפיוטי הספרדים המיוסדים בדברים חוצבים להבות אש גורם להקרא בהם להתקרב לשי"ת, כאילו התיבות יש בהם כח קסמי למשוך את הלב לעבודתו יתברך שמו.

ההבדל שבין ש"ץ לחזן, לפי דברי הערוך (באות ח') חזן משמע שחזן הוא ש"ץ, אבל לפי דברי התו' בברכות (דל"ד) ד"ה לא יענה, בשם רבינו תם משמע דחזן לאו היינו שליח צבור. וגם הרא"ש נמשך אחר סברת רבינו תם, (ברכות פ"ה סימן י"ז). וכנראה משום שמהירושלמי (סוטה פ"ב) וירושלמי ברכות (פ"ה) משמע כי הש"ץ אינו חזן, רק בפרקי דר"א הוזכר חזן ש"ץ המתפלל, וכן במדרש שוח"ט (סו' י"ט) וכן משמע שחזן הוא הש"ץ במ"ס (פ"א). עו' בערוך קאחוט ערך חזן מ"ש בארובה במקצוע זה. אבל החת"ס חו"מ (סו' קס"ז) כ' וז"ל מאן דמחלק בלשון הפוסקים בין ש"ץ לחזן אינו בקי בלשונם, ע"כ. ולא הבינותי כונתו במ"ש בלשון הפוסקים, אם ר"ל כהרא"ש והתו' הלא ס"ל כי יש הבדל גדול בין ש"ץ לחזן ושם הרא"ש הביא ראיה לסברתו מההיא דסוטה (דל"ט) ממה ששינונו אין הכהנים רשאים להתחיל בברכה עד שיבילה הדיבור מפי הקורא, ובסוף קאמר אין ש"ץ רשאי להתחיל שום שלום עד שיבילה אמן מפי הקהל, אלמא ש"ץ לאו היינו חזן הקורא, ואם נפישך לומר שבונה החת"ס להקת הפוסקים האחרונים זה יתכן, כי הפוסקים האחרונים לא דקדקו בלשונם לחלק בין ש"ץ לחזן. ורב האי גאון נשאל מאי ניהו ש"ץ ומאי ניהו יורד לפני התיבה חדא מילתא או תרתו מילין נינהו, ותשו' היתה תרתו מילין נינהו ש"ץ לפרוש על שמע, ויורד לפני התיבה כמשמעה (שערי תשו' סו' ק').

ויו"א כי תיבת חזן היא מלה ערבית מלשון האזן, ופי' שומר, והדבר הנשמר נקרא בל"ע האזן, ויתכן שנקרא בלשוננו ג"כ חזן משום שומר כל כלי הקדש שבבית הכנסת וגו' וגו'. ועי' באה"ט (או"ח סו"ס נ"ג) דיני הש"ץ המצאם בש"ע או"ח סו' נ"ג, תקע"מ, תקפ"א, ונושא כליו.

ובדרך רמז אמרו ע"מ שבהרו בתיבת חזן לרמזו על התנאים הדרושים שצריך להיות בש"ץ. (א חכס, ב זקן, ג נשוי, ור"ת של חזן הוא ח'כס ז'קן נ'שוי (אוצר מנהגי ישורון דף 46).

(רפה) מכלל התנאים שעל הש"ץ להיות ראוי למשרה כזאת, צריך שיתיה לו נעומה וקולו ערב, (ש"ע או"ח סו' נ"ג ר'). החזן שהיה בימי מלכו ישראל וקולו ערב היה שמו נבו ות כמו שמצאתי בפסיקתא רבתי דברים (ווינא תר"מ תוצאת איש שלום) עה"פ עשר תעשר כבוד ה' מהונך (משלי ג' ט') בקולך שאם היה קולך נאה והיית יושב בכיה"ב עסוד וכבד ה' בקולך. הייא בן אהותו של ר' אליעזר הקפ"ר (כשב"ל סימן יוד ר' אלעזר) היה קולו נאה והיה

אומר לו חייא בני (שם בשב"ל חסר חייא בני) עמוד וכבר את ה' שחננך, נכות היה קולו נאה והיה עולה לירושלים והיו כל ישראל מתכנסין לשמוע קולו, פעם אחת לא עלה והעידו עליו אותם הערים בני בלעל ונאבד מן העולם (שם בשב"ל ואבד) מי גרם לו, על שלא עלה לירושלם בראיה לכבד את ה' ממה שחננו למה שכבר אמרה תורה ולא יחטוד איש ארצך בעלותך לראות פני ה' (שמות ל"ד כ"ד) ואילו עלה לא אבד נפשו בעבור חמדת ברמו עכ"ל, (מלכים א' כ"א מ"ב, ט' כ"ו) ובילקום ח"ב (רמז רכ"א) הובא שם שנכות היה קולונאה (ר"ל קולוינאה) והיה עולה לירושלם וגו', ועי' בתשו' הגאונים שערי תשובה (סי' קע"ח) וילקום פרשת ראה, ושם במשלי.

ואגבן משבח אני החזונים הספרדים בכלל, ובפרט החזונים דפה ואמשטרם שאינם מאריכים בנגונים יותר מדי ואינם מפרידים אות מחברתה ותיבה מחברתה כמנהג אחינו האשכנזים (עי' מג"א או"ח רפ"א סק"ד), אשר תזורים האות והתיבה פעם אחר פעם, בכדי להשוות תוי הנגינה, וגם רגילין להניח בתזונות ידותם תחת עצם הגרון ועל הסנפר. וכבר צוה בזה הר' ב"ח (או"ח סי' ק"א) שכ' דיש למחות באותם החזונים שמגביהים קולם ביותר ממה שצריכים להשמיע בצבור, וגם המ"ו שם כ' בשם הרשב"א דאותם החזונים שעושים כן להראות קולם, ודאי עושים שלא כהוגן, ובעל ווי העמודים כתב שאין ספק שהאריכות וגו' היא אריכות הגלות בעו"ה (עי' ב"ו או"ח סי' נ"ג).

הט אוגד ושמע מ"ש המקובל ר' שלמה אלקבץ ז"ל בס' מנות הלוי וז"ל היות שהניגון והמוזיק הוא דבר יערב לנפש וכו' ויש אנשים יערב להם כ"כ עד אשר יתבטלו חושיהם לכל ידעו איפא הם, ויש מהם תקפוצ עליהם שינה, כי תתנודד הנפש לשמוע אל הרנה עד שיניח הגוף כפגר סת, כי רועה היא אותו, וכשתפרוד מהשגית בו, יהיה כלא היה וישן וירדם, כמו הקסנים וונקי שדים, כי לא ישנו אם לא ישמעו את קול הרינת, וכשמעם ינחו על משכבתם וערכת שנתם וכו' ע"ש. וכמוכן שחש"ץ צריך לו לדעת איך לנגן ולשיר התפלות באופן לסבב את השומעים לעוררם מתרדמתם למען ידעו לפני מי הם עומדים ולהקיץ לכותם לעבודתו יתב"ש, בא וראה מ"ש הזוה"ק (פ' ויחי) צהלי קולך האי קרא לפנים אתמר בגון דאיתי משבחה ליה להקב"ה בקלא משבחה, וע"ד צהלי קולך מהכא אוליפנן כל מאן דבעי לשבחה לקוב"ה, בעי ליה קלא נעימותא דיערב לאודנין דשמעין ליה, ואי לאו לא יקום לארמא קלא, ת"ח לוואי דאתיא מספרא דא דכתיב ומכן המשים שנה ישוב מצבא העבודה וגו' עי"ש. וכ"כ הרמב"ם במורה (ח"ג פרק מ"ה) בן לוי שאינו מקריב אך חכונה בו אמירת השיר לכד הוא נמשל בקול כי המכוון ג"כ בשיר להפעל הנפש בדברים התם לא יפעלו הנפשות רק לקולות ולנגונים הערבים עכ"ל.

והגאון בעל ווי העמודים (עמוד עבודה פרק י') כתב וז"ל בהיותי אב"ד ור"מ דק"ק פ"פ תקנתי תיקון גדול לכל בני חבורתא קדישא שימצאו אסופות שילמדו התפילות מראשית השנה ועד אחרית שנה ופיוטים וסליחות בפירוש המלות כדי שלא יצפצפו כעופות המתגים

## אמרתי אספרה מנהגי עלית התורה.

ובו קטז סעיפים.

[א] מנהגם בלונדון ואמשטרדם ואשכנז שהעולה בתורה עולה מצד אחד, ויורד מן הצד השני, ואין מדרקקים בזה בא"י וסת"מ. (רפז)

[ב] ימים שקורין בהם בתורה במשך השנה הם רמ"ח כנגד מספר מצוות עשה, ומנין כהנים ולוים העולים לקרוא בתורה בשבוע כמספר ישראלים. (רפז)

[ג] המנהג בירושלם שהלוי קורא כל פרשת

והמצפפים ואז העלה התפלה, לאל נורא עלילה וגו' ומכ"ש החזנים שהמה ידעו מה שיאמרו, ויבינו מה שידברו וכונתם תהיה על הדברים היוצאים מפיהם ולא על הניגונים עו"ש. וצדק בדבריו כמו שארז"ל (בברכות י"א). המתפלל צריך שיוכיין את לבו לשמים, ובמה תתעורר הכונה אם אינו יודע לכוין. ומה טוב ומה נעים, אם בבתי ספרנו היו מיסידים מחלקה בפני עצמה לאלו הבתורים אשר בדעתם להיות תזנים כאשר יגדלו ללמוד היטב פירוש המלות שבתפלה, בפרט תפלות הימים נוראים יחד עם הפיוטים, וכאשר הש"ץ יבין כל מלה המוציא מפיו יתפעל פעולה עזת בקרבו, ובוה הוא משפיע מרגשותיו להצבור למען יתפללו בהשתפכות הנפש.

(רפז) טעם למנהג לונדון ואמשטרדם ואשכנז, מפני שכתוב (יתזקאל מ"ו ט"ו) ובבא עם הארץ לפני ה' במועדים הבא דרך שער צפון להשתחוות יצא דרך שער נגב, והבא דרך שער נגב יצא דרך שער צפונה לא ישוב דרך השער אשר בא בו כי נכתו יצא. והנשיא כתובם בכואם יבא ובצאתם יצאו, עי' רש"י שכ' מצוה עלוהם שיתראו בתוך העזרה יפה יפה, (הגר"א הביאו באוצר כל מנהגי ישורון דף 158), ועי' שו"ע (או"ח סי' קמ"ח ס"ז) שפסק העולה למגדל עולה כפתח שהוא לו בדרך קצרה מסקומו ויורד מהמגדל בדרך אחר שהוא לו בדרך ארוכה עד סקומו, ואם שני הדרכים שווים עולה בפתח שהוא לו בדרך ימין ויורד שבפתח שכנגדו, (מכתבי ר' ישראל ק"ט).

(רפז) החשבון הוא כן, בשבת שחרית עולה הכתן והלוי הרי שנים, ובמנחת שבת שנים הרי ארבע, וביום שני וחמישי ארבעה הרי ששנה פעמים, ישראלים חמשה בשחרית שבת, אחד במנחה, ושנים אחד ביום שני, ואחד ביום חמישי הרי כולם ששנה. וכ"ז נתקן שלא יגרום מחלוקת ביניהם ויתיו העליות במספרם שזה בשוה (אורתות חיים דל"ב:).

העגל עד לא ימיש מתוך האהל. וכן נוהגין בלונדון  
ואמשטרדם ושאר ארצות. (רמב"ם)

## מי שבירך, יהי שם ה' מברך.

[ג] אין מנהגם בלונדון שהעולה לס"ת מתנדב  
לצדקה וגו' כמנהגם הקדום. אבל באמשטרדם  
ובא"י וסת"מ ואשכנז מנהגם אחר שבירך העולה  
ברכתו האחרונה, פונה הש"ץ להעולה ושואל ממנו  
סכום נדבתו, ולמי יחפוץ להתנדב, ועושה לו מי  
שבירך, ומחלק נדבתו כך וכך לשמן למאור, כו"כ  
לבית חולים, כו"כ להש"ץ ולהשמש. ובערי מארוקו  
מנתגם שבשעה שהש"ץ עושה לו המי שבירך ואומר  
שמתנדב כו"כ אומר לחיי הרב (הרב של הקהלה) ולחיי  
קרוביו וגו' ולחיי כל הקהל הקדוש הזה, מלכא  
דעלמא הוא יברך יתיה וגו'. (רמב"ם)

(רמב"ם) מעם שנהגו כן בירושלם ושאר ארצות משום דאמרו' ב'פ'  
שני שעירי (דס"ו). שבמו של לוי לא עבר ע"ז, שנאמר ויעמוד משה בשער  
המחנה וגו' ויאספו אליו כל בני לוי (שמות ל"ב כ"ו), ממעם זה נהגו שלא  
לקרות ישראל בעליה זו (ס' התקנות ד"ב).

(רמב"ם) המנהג הזה שהעולה מבקש מהש"ץ לעשות לו מי שבירך  
ומתנדב סך מה למוסדות החסד, ולשמן למאור לעילוי נשמת סתיו, או  
להש"ץ עצמו. מנהג זה הוא עתיק יומין, כמו שמצאתי בילקוט שמעוני על  
קהלת על הפסוק אל תתן את פיך לחמיו את בשרך (קולת ה' ח') בפוסקי  
צדקת הכתוב מדבר אל תאמר בפיך בצבור שאתה נותן ואין אתה נותן,  
ולא תאמר לפני המלאך (ש"ץ) שהוא בא ואומר לך תן מה  
שפסקת, ואתה אומר לו שונג חיותי לא היותי יודע מה אמרתי (עו'  
רש"י שם).

מה מורה שכבר היה מנהגם שהיו מתנדבים בצבור לצדקה, וחשלו  
היה דרכו לילך ולקבץ כסף הקדשים, כמו שנוהגים עתה. ולפ"ד כי זה  
ס"ש בילקוט ולא תאמר לפני המלאך הוא הנקרא גבאי משום שהיה דרכו  
לגבות הנדבות.

ומנהג שנוהגים הרבה אנשים להתנדב שמן למאור לעילוי נשמה כ'

[ה] כהן שהעיד על אחד מהאנוסים שהוחזק לכהונה קורא ראשון. (רצ)

[ו] המנהג בלונדון לעשות הוספת עולים ביום שמחת תורה, וביום שנמצא בר מצוה בביה"כ מחלקין כבוד להאב שהוא יתן צו לחלק המצות והעלויות למי שהוא חפץ ואז מוסיפין גם איזה עולים. אבל מנהג אמשטרדם שאין עושין הוספת עולין רק בשמחת תורה.

ומנהג א"י וסת"מ לעשות הוספת עולין גם כשהחתן וקרוביו באים לבית הכנסת בשבת חתונה. ונם אם נמצאו אורחים בבית הכנסת מוסיפים מספר העולים. ואין צריך לומר שנוהגים כן בכל הימים טובים. (רצא)

הרב מעבר יבוק (בחלק שפתי אמת) וז"ל, מנהג הרוב להתנדב שמן לכפרת הנפשות כי הנרות בכנסיות הם מוסיפים ראייה והארה בנרות של מעלה וגו' ונעשה היחוד סד' אותיות וגו', ע"כ הרוב מתנדבים שמן עי"ש ומטעם זה נהגו בני"ו בערב יוה"כ להתנדב נרות של שעה או שמן וסדליקין אותן לשם נשמת קרוביהם והוריהם חלקם בתיים, ומטעם סדליקין נר לע"ן המת בפרט בתוך ו' ימי אכילות כי בה אית נייחא לנשמתא. וכן להנותגים בכל י"ב חדש בביה"כ שהוא זמן שבלה גופו בקרקע ונשמתו נדונת אז ועולה ויורדת (וזתר פרשת תוי שרה).

(רצ) כן פסק הגאון חיד"א בספר לרוד אמת סי' ה' אות ס"ח עי"ש.

(רצא) מנהג הוספת עולים לתורה בשבת, מוזכר במתגי' במגילה (ב"א.) בשני ובתמישי ובשבת במנחה קורין שלשה, אין פותחין סתן ואין מוסיפין עליוהן ואין מפטירין בנביא. (ופי' רש"י שם ד"ה ואין מוסיפין עליוהן שלא יקשה לעבור מפני שהם ימי מלאכה, ושבת במנחה סמון לחשיכה הוא שהרי כל היום היו רגילין לדרוש. ומעם שלא היו מפטירין משום האי טעמא עי"ש) בראשי חדשים ובתולו של סועד קוראין ארבעה אין פותחין סתן ואין מוסיפין עליוהן ואין מפטירין בנביא. (ורש"י שם נתן טעם שבר"ת ובתוה"מ איכא ביטול מלאכה דמלאכה דכר האבד מותרת עי"ש) ביו"ט חמשה, ביוה"כ ששה, בשבת שבעה, אין פותחין סתן, אבל מוסיפין עליוהם ומפטירין בנביא ע"כ.

והלכתה זו פסקה הטור והשו"ע (בסי' רפ"ב באו"ת) והב"י חזיקה בשם רש"י דאבל מוסיפין עליוהן קאי אשבת ויוה"כ ויו"ט, וכן דעת הרמב"ם

[ז] המנהג בא"י ולונרון ואמשטרדם כשעושים הוספת עולים, קורא זה מה שקרא זה, ובפרט ביום שמחת תורה שחוזרין אלו הפסוקים שבפרשת וזאת הברכה והם מענה אלהי קדם, וישכון, אשריך, שהש"י חוזרם לכל גוסס ונוסס אבל במצרים וצפת נזהרים

בחל' הפלה (פרק י"ב) וכן כתב רש"י בסדרו סימן תצ"ז, ודלא כהר"ן בשם י"ם דלא קאי אלא אשבת לתודיה עי"ש, והרב אורחות חיים כ' בשם ר' יהונתן שבכלן אין מוסיפין לבד בשבת לפי שאין בו לא צער ולא ביטול מלאכה, ע"כ.

אבל דעת רבי יהונתן במ"ש טעם שבכולן אין מוסיפין לבד בשבת לפי שאין בו לא צער ולא ביטול מלאכה, משום הכי מוסיפין, הלא גם ביו"ט אין בהם צער, וארבה יש בהם שמחת כמ"ש ושמחת לפני ה' אלהיך מה שלא נאמר כן בשבת וזה גם ביו"ט אסורים במלאכה, ומאי שנא שבת מיו"ט, שלא נתיר להם להוסיף הקראים.

המנהג במצרים שאם אירע שני חתנים בכיה"כ ביום ב' וה' קוראים כהן ולוי ואחריהם השני חתנים ואע"ג שזו הוספה היא אין בכך כלום ולדידהו הוי מועד ומותר להוסיף על ג' אפי' בחול. כן פסק מוהריק"ש (ח' קס"ח ס"א) וכן פסק הרמ"א (סו' קל"ח ס"א) ואין בידי ספר מוהריק"ש לדעת טעמו, ואי משום במ"ש ולדידהו הוי מועד זה אינו טעם מספיק כי מה לחצבור להבטל ממלאכתן משום דהוי מועד לתחתנים, ולבטל דברי המשנה שביום ב' וה' אין פוחתין ואין מוסיפין ולולא דמסתפינא אמינא כיון דמנהג של כל ישראל שהתתן קורא בתורה ביום התונתו וביום שמחת לבו, וגם שושבינו וקרובי ב' הצדדים מחתתן והכלה מצויים שם, אעפ"י שיו"ט שלו הפרטי הוא אין בזה משום טרחה דצבורא או ביטול מלאכה אם תוסיפו עולה אחר יותר ממנין הקצוב, כי הכל חייבים לשמח את תחתן והכלת, ומי שאינו משמחו עובר בהמשה קולות (ברכות ו:), ופוק הוי במנהג הספרדים בכמה מקומות שמנהגם להוציא ס"ח מיוחד לתתן עצמו וקורא בו תחתן פרשת ואברתם וכן בשירים והשכתות וגו' ולא חששו לשורה צבור וזה חנלע"ר להמליץ קעת בס' מוהריק"ש. והבאה"ט שם (קל"ח סק"ג) כתב ואין נוהגים כן, אבל הרמ"א פסקו להלכה בשם המרדכי והג"מ שמוותר להוסיף בשני וחמישי אם היו שני חתנים, וגם לשני בעלי ברית דיו"ט שלהם הוא. וכן פסק הלבוש שם, ועי' להגאון חיד"א בברכ"י שם שחביא סמוכות להוספה זו גם בחול, וישב המיחה המ"ו בזה, (עי' נהר מצרים ח"א ד"מ אות י"א) והאר"י ז"ל סובר דאין להוסיף ביו"ט (נגיד ומצות בעניני מסח דף ס"ח:) וכן נוהגים עתה בצפת, אבל הרב חיד"א בכמה רחמים על מ"ם (פ"ו ת"ו) כתב דבא"י נהגו להוסיף גם ביו"ט וכסגרת חרמב"ם (פ"ב מה' הפלה המ"ו) ורוב הפוסקים.

שלכל נוסף קורא לו איזה פסוקים שלא קראם הקודם  
 17. (רצב)

[ח] טעם למנהג ישראל שאין העולה יורד  
 מהתיבה עד שיעלה הקרוא אחריו, וממתין שם עד  
 שיברך ברכות הראשונות, והשי"ץ והוא אומרים לו  
 חזק וברוך, ואז הולך למקומו, ומנהג אשכנז שהעולה

(רצב) מנהג א"י ולונד' ואמ"ש' שנהגו כן משום שסמכו ע"פ מרן בשו"ע  
 (או"ח רפ"ב ס"ב) שכתב בשם הריב"ש בתשו' שמתור לקרות עולים הרבה  
 אעפ"י שקרא זה מה שקרא זה וחזר ומברך אין בכך כלום וכן כתב הרב  
 תיקון יששכר (דנ"ה:), הגם שהרמ"א כתב שם ויש אוסרים בשם המרדכי  
 סוף מגילה, והתשב"ץ ח"ב סו' ע' חלק על מרן, אבל בא"י כבר קבלו עליהם  
 הוראת מרן ואין לשנות, והר"י חיד"א בכרכ"י (רפ"ב אות ג') כ' שראיותיו  
 של הריב"ש בזה אינן מברועות מ"מ ירא שמים היכול לזוהר לא יעלה  
 כשאין קורין לו מתדש, ואיש על העדה שדבריו נשמעים בקהל עדתו וינהיג  
 שיקראו העולים כולם מתדש איזה פסוקים נוספים ע"ב

והר"י נהר מצרים (ח"א בהל' שבת אות י"ד) כתב שנהגו בשבת תתונה  
 או סילה לקרוא להנוספים לכל אחד עליה תדשה, ותחילה מעלים את העולים  
 לתובת היום כהן לוי וג' וד' וה', ואת"כ קוראים להששי שהוא הששי  
 האמיתי למנין העולים, ואחר הששי מתחילים להעלות הנוספים זה אחר זה  
 בקריאה תדשה ג' פסוקים או יותר כפי אורך הפרשה, ואם יש ריבוי עולים  
 שלא תספיק הפרשה אזי יוכל לחזור ולקרות עם הנוספים מה שקראו כבר,  
 והר"י גו"ר (או"ח כלל ב' סו' כ"ב וכ"ג וכ"ד) כ' דאין לחזור קריאה אתת  
 שני פעמים. עי"ש.

אם טעם התולקים על מרן הוא כשום כי מכניסים את הצבור לספק  
 ברכות, לפע"ד אין טעם זה מספיק שהרי בימי חנוכה ובחול המועד סוכות  
 קורא זה מה שקורא זה, ולא אמרינן בזה כי מכניסין הצבור לספק ברכות,  
 ואולי אפ"ל שבחנוכה ותהו"מ סוכות שאין דרך אחרת אזי אנו מוכרחים  
 לקרות לזה מה שקרא האחר, אבל בפרשת השבת שהיא ארוכה ויש בת כר  
 נחב לחלק הפרשה להרכה עליות למה לא נעלה גם הנוספים בעליה תדשה  
 לצאת ידי כל פקטוק וס' הפוסקים האחרונים המחמירים בזה, זהו הנראה  
 להמליץ כעד הסוברים שהצריכו קריאה תדשה לכל נוסף.

וכתב הרב שומר אמת (דכ"ט ריש עמוד ב') שבעיר דמשק אין לך  
 שבת שאין בו מהני ארתי ופרחי וקורין ג' פסוקים לכל עולה ועולה לכה,  
 והמשלים מסוים עד סוף הפרשה.

אודות מנהג צפת, עי' להר"י ויקרא אברהם (קו"ד): שאין מנהגם  
 לקרות זה מה שקרא זה אם לא בשעת הדחק דא"א בלא"ה.

ממתין עד שיגמור העולה הקודם גם הברכות האחרונות וכן המנהג באמשטרדם. (רצג)  
 [ט] טעם שאין העולה לתורה, עולה בלי הזמנה, והמנהג בלונדון שהפרנס הוא מסדר שמות העולים, על ידי כרטיסים מיוחדים שבם כתובים שמות העולים, והוא מראה הכרטיס ששם העולה רשום בו להש"ץ. והש"ץ קורא לו, ואומר לו יעמוד ויעלה הגביר פב"פ, ואם הפרנס הזמין להש"ץ עצמו לעלות הוא קורא את עצמו, וגם הקורא ברוך יהיה אבל בא"י אומר הש"ץ יעמוד ויעלה עברכם הצעיר לקרא בתורה. (רצד)

(רצג) טעם למנהג ישראל שהעולה מחכה עד שהעולה השני יגמור תברכה הראשונה ואז הולך למקומו, כתב הרב משה (סו' רמ"ח) כי זה דומה למ"ש רז"ל (פסחים דס"ד). שם במשנה מקבל המלא ומחזיר הריקן ע"ב.

ואין טעמו מחזור כי לפי זה עשה הקורא הקודם לו לבזיך ריקם ואדרבה העולה כאשר גמר ברכתו בתורה תמצאהו סלא ברכת ה' בקדושת התורה. ונ"ל טעם אחר לומר, משום להראות בפועל כי איננו יגע מעמידתו ואינו כאותו תתינוק הבורח מבית הספר, אלא הרי הוא עומד אחר קריאתו במתינות וישוב הרעת כאילו קשה לו להפטר מתורתו. ואפ"ל טעם אחר כי כאשר נתנה התורה היו בה הקב"ה ומשה וישראל, (ומטעם זה נוחגים אנו בשעת קריאת התורה שהש"ץ והסגן והעולה עומדים) ומפני זה מסתין העולה עד שיעלה האחר ויברך ברכה ראשונה שאז תג' הם עומדים בשורה אחת והעולה מברך לאות השתחפותו עם הקורא והסגן, ואז העולה הקודם לו הולך לו למקומו. וזה שאמר הכתוב אנכי עומד בין ה' וביניכם לתגיד לכם את דבר ה' (דברים ה' ה') וכסדרומה לי שהמנהג הזה אינו שורר בא"י וסת"ם כלל מפני שלא מצאתי מנהג זה מוזכר בספרי הראשונים.

והרב אליה רבה (סו"ס קמ"א) נתן טעם מוסכר וקרוב להשכל שאם העולה ירד תיכף אחר שבירך, מחמת קול הליכתו עד שובו למקומו, הצבור לא יתיה לתם האפשרות לשמוע ברכותיו של השני, [ובפרט לפי מנהג הספרדים שכל יהוד ויהוד מחקהל מברך את העולה בקולי קולות, חזק וברוד"] מטעם זה מסתין לו עד שיברך וגו' עכ"ל.

(רצד) טעם שאין העולה ראוי לעלות לקרא בתו' סבלי חזמנה, מטעם ששום כי איך ידעו מי חמה העולים אם לא יזמינו אותם קודם, ושורש מנהג זה מצאתיהו בחוספתא, ופסקת הרי"ף והרא"ש פ' הקורא עומר, ופסקת השו"ת והב"י (סו' קל"ט) והב"י שם הביא לשון ותוספתא שאין אדם מכוזב

[י] בא"י וסת"מ המנהג שאם העולה יש לו פקידת אביו או אמו אחר העלייה אומר לו להשי"ץ „השכבה” והשי"ץ קורא ההשכבה המתחלת מה רב

לו, [אבל לפי נוסח התוספתא שבידינו הגירסא היא „שאין אדם מבזוזהו בידיו לעצמו”] וז"ל הב"י שם ראש הכנסת או תזן הכנסת לא יקרא עד שיאמרו לו אתרים קרא וגו', והא"ח כתב אין אדם רשאי לקרות בתורה אלא א"כ נקרא, (ובסו' קמ"א) כתב הטור ואם ש"ץ רוצה לברך לעצמו ולקרא צריך שיהיה אחר עומד אצלו (וכן מנהג כל ישראל שאם התזן קרוא אז העולה הקודם הולך לו מצד שמאל הש"ץ עד שיגמור הקריאה והברכה האחרונה ועולה הבא אחריו) ונראה לי דמירוי כשאמרו לו אתרים שיקרא, שאם לא כן אינו רשאי, ואפשר דלדין שהשי"ץ קורא במקום העולים כשרוצה לברך לעצמו ולקרות אינו צריך ליטול רשות כלל שכיון שהרשותו להיות ש"ץ הרי הרשותו לקרות בתורה, ומה לנו אם יברך ויקרא במקום אחד מהעולים, וכן נהגו לברך ש"ץ לעצמו ולקרות כשרוצה בלי נטילת רשות עכ"ל.

ואני העבד לא זכיתי להבין דברי הב"י במ"ש שהשי"ץ יכול לברך לעצמו ואין צורך ליטול רשות, אתיא ראשונה שמנהג ספרד שגם השי"ץ אינו עולה עד שיומזין אותו הפרנס וכן מנהג אשכנז, ועוד מאחר שהרי"ף והרא"ש נשענו על דברי התוספתא שאין אדם מבזו לו והתוספתא לא חילקה בין ש"ץ לשאר אדם מי זה יאמר כי השי"ץ יהיה לו הזכות הזה ויתר מכל אנשי הקהל ורב הקהלה, ועוד שאם השי"ץ יעלה שלא ברשות בזה יהיה גורם מחלוקת בביה"כ אולי ימצא איזה יתירים אחרים אשר להם איזה צורך לעלות בתורה, אבל כאשר הפרנס מוסיפו אז אין פוצה פה ומצנצף, אמו מפני שהרשותו לקרות בתורה נרשה לו לעלות מבלי רשות, ואפי' עלית הכהן ראשון סיבת התקנה היתה מפני דרכי שלום כדאמרו' בפ' הנזקין אלו דברים שאמרו וגו' כהן קורא ראשון, ועכ"ז אינו עולה שלא ברשות, וכמו שכ' ר"ע גאון כל היכא דאיכא כהן לית ליה רשותא לישראל למקרי קמיה אפי' הוא נשיא שבישראל, וכ"כ רב נמוראי גאון דאפי' כהן ע"ח קודם לת"ח (ועי' ב"י או"ח קל"ה שהרחיב הדיבור בתשו' הגאונים הנזכרים) ועי' להר"ב כנה"ג בשו"ריו שם (סי' קל"ט) כמה חילוקים בזה, ובא"ח (סי' כ"ב) כתב בשם הירושלמי דמי שקורא ולא אמרו לו, דומה למי שיש לו בת בוגרת שכל הרוצה לקחתה לוקחה עי"ש ועי' בס' הסנהיג בתפלת לשבת (אות ל') שכתב ובפ' וישלח יעקב כב"ר (אמ"ה סוף פ' ע"ט) תני ר"ח בשם ר"ל (במדרש שבידינו רב הונא) אפי' תזן הכנסת אינו נוטל שרת לעצמו, למדנו שאין אדם רשאי לקרות עד שיאמרו לו אתרים קרא עכ"ל ועי' בד"ם (אות א') שם ד"ה ומנהגא דידן וגו' וכשרוצה הסגן שיעלה הש"ץ אומר תוא לש"ץ לעלות ע"כ (ועי' הרמ"א בש"ע שם קל"ט ס"ג) ומנהג אלגור כשעולה הש"ץ לס"ת נוטל רשות מכל הקהל ואומר בזה הלשון „ברשות

גורו ורבותי” (וח השולחן דר"ג ס"ח) .

טובך וגו' ואחריה עושה לו מי שבירך לעילוי נשמת  
הנוכרים וכן היה המנהג בלונדון. אבל עתה נוהגים  
שהשכבה והמי שבירך נעשים אחר ההפטרות ולא  
בין עולה לעולה. (רצה)

[יא] למה נוסח ההשכבה הנהוגה בכל  
תפוצות ספרד לאיש בלשון עברי, ולאשה בלשון  
ארמית? ומנהג אשכנז אומרים אל מלא רחמים  
לשניהם ומבדילין בין לשון זכר לנקיבת. (רצו)

(רצה) טעם שקוראין הספרדים תפלת מה רב טובך בשם „השכבה“  
משום שנאמר וישכב דוד עם אבותיו, אבל בערי  
מארוקו קוראין לה רחמנא משום שמוזכר בה רחמנא  
דרחמנותא וגו', „ומי שבירך“ קוראין אותו הספרדים כן משום שתפלת זו  
מתחלת כן „מי שבירך אבותינו“, והמארוקים קוראין אותה „ברכה“.  
ומנהג אשכנז לקרות ההשכבה בשם „אל מלא רחמים“ משום שכן  
מתחלת תפלת זו.

טעם למנהג א"י שההשכבה נאמרת אחר שבירך העולה הברכה  
האחרונה משום שבזכות העליות שעלה מבקש רחמים על נשמת אבותיו סמוך  
לעוליה. אבל בלונדון שינו את המנהגם שלא יגרום כלבול בין עולה לעולה,  
ואומרים ההשכבות אחר קריאת התפטרות וזה נכון.

אודות מנהג רוב הספרדים שההשכבה הנשאלת מהמפטר נעשית אחר  
שגמר התפטרות ובירך עליה ולא אחר עליית המפטר משום שאמירת התפטרות  
עצמה היא המסוגלת לעילוי הנשמה משו"ה נאמרת ההשכבה אחר התפטרות,  
אבל בלונדון המנהג אחר שהמפטר קרא בתורה עושה לו הש"ץ ההשכבה  
ומי שבירך ואח"כ אומר התפטרות (עי' שומר אמת דמ"ג).

ועתה נודע לי שהמנהג בלונדון שההשכבה נעשית אחר התפטרות,  
היינו דוקא אם יש ס"ת אחד, אבל אם יש שני ס"ת או ג' ההשכבה נעשית  
קודם התפטרות ולא ידעתי לו טעם כי מאי שנא אם הוציאו ס"ת אחד או  
יותר.

(רצו) טעם שנוסח ההשכבה לאיש יסדות בלשון עברי ולאשה  
בלשון ארמית, מצאתי לכנה"ג (סי' רפ"ד) שכתב בשם מוהר"ש הלוי (סי'  
פ"ב) טעמי שהשכבה הנשים מתחמא אינה נעשית אלא בין הנשים ואינם  
מכינות אלא בלשון תרגום עכ"ל.

והמעיון לא יאבה טעם זה לקבלו, ראשונה, כי ההשכבה לנשים נעשית  
בביה"כ בין האנשים והנשים, האנשים המצויים בביה"כ, והנשים שבקצרת.  
שנית, במ"ש שאינם מכינות אלא בלשון תרגום, מי המה מאילו האנשים  
וב"ש נשים שמכינות תרגום, אחד מאלף ושנים ממשפחה המכינים תרגום  
על בודיו, ולפי ראות עיני טעם זה נדמה לי כחידה סתומה, ועוד כי השתי

**[יב] איה מוזכר שצריכים אנחנו להתפלל על מתינו, או שהמתים יתפללו עלינו? (רצו)**

השכבות אלו שנדפסו בסדרנו עוד לא נודע לנו מי יסדם ומתי נתיסדו, והאמת כי מראשית התיסדותם לא נתיסדו בעבור שיבינו הנשים, אלא המה הפלות כותר התפלות שאנו מתפללים על נשמת המתים.

ולפע"ד כי ההשכבה לאשה היא יותר עתיקת יומין מווי של האיש משום שנתיסדה בארמית ואולי יסדוה הגאונים שכן היה דרכם לדבר בשפת ארמית, אישר לא כן ההשכבה לאיש יסדוה שנים הרבה אחר תקופת הגאונים בזמן שכבר השפה הארמית הלכה ודלה ולא היו עוד מדברים בה כמו שהיו נוהגים, וזאת היא השערתו ואינה כ"כ ברורה לי, יען אפשר שהגאונים יסדו השכבה לנשים ולא לאנשים? .

ומצאתי שבהשכבת האיש כמ"ש שהוא מיוסדת בעברית נמצא בה ג"כ שורה ארמית, „דאתפטר מן עלמא הדין כרעות אלהא מריה שמוי וארעא“, ובחשכת האשה אשר כלה בארמי תמצא שחלק ממנה כתובה בעברית „המלך ברחמיו יתום ויחמול עליה וילוה אליה השלום ועל משכבה יהיה שלום כדכתיב ובא שלום וגו' היא וכל בנות ישראל השיכבות עמה בכלל הרחמים והסליחות וכן יה"ד ונאמר אמן.

(רצו) מה שמצינו בגמרא (סופה ל"ד) על כלב כשפירש מעצת המרגלים הלך ונשתטח על קברי אבות, אמר להם אבותי בקשו עלי רחמים וגו', וכן מצינו (תענית ט"ז) למה יוצאון לביה"ק כדי שיבקשו המתים עליו רחמים, אבל לא מצינו בספרותנו איזה זכרון לבקש רחמים על המתים כי אם ברמז כמו שהארכתי לעיל במאמר הקדוש.

אחר החיפוש מצאתי ראייה חתובה ג"כ על מנהג זה מהכתובים אחרונים (חשמונאים ב' פ"ב נ"ח), ויקח מהם תרומה לה' אלפים דרכמוניים כסף וישלח אותם ירושלימה להקריב מהם קרבן אשם לה' „ולכפר על נפשות המתים“. ותחשב לו לצדקה כי לולא האמין כי יעיר אלהים את רוחו „על כל ישני עפר“ כי עתה תפלתו תועבה „לכפר בעד המתים“ ובזאת הזכירם כי נוצר ה' חסדו לכל המתים באמונתו ולמיחלים לחסדו. „ויצו להקריב אשם בעדם לנקותם מפשעם“, ע"כ.

הרי מכאן מופת חזק ובריא שהיו נוהגים להתפלל על המתים בהקרבת קרבן, ולמן היום שחרב ביהמ"ק ובשלו הקרבנות ותיקנו לנו התפלות במקומם, ונשלמה פרים שפתנו תיקנו לנו מכללם גם תפלות אלו להמתים, ולא הגיעו לידנו נוסח התפלות העיקריות, אולי שנאבדו מאתנו, ואח"כ כל קהלה בחרה לה מין תפלה בזה, והא ראייה כי נוסח ההשכבה של הספרדים אין לה שום דמיון ושוויון עם זו של בני אשכנז המתחלת אל מלא רחמים, ובנוסח סדור שאלוניקו (ירושלם 5682) השמיטו המלך וגו' ופיתרחו. ודבר מענין מצאתי בסדור הגו' שאומרים כן אחר ואדם יפיק

[יג] בלונדון מנהגם לומר נוסח השכבה  
 מיוחדת לילד או לילדה, אבל בא"י וסת"מ אינם  
 יודעים ממנהג זה. (רצח)

הכונה "עם רב ושמואל, יזכה לאותבא עם אביו ורבא",  
 ואח"כ אומר וממשיך מנחה נכונה, והפלא הוא למה בחרו שמות רב ושמואל  
 ואביו ורבא בהזדמנות זה ולא תנאים אחרים.

ובסדר תפלה הנקרא „סדר התמיד“ (אויגניון 5507) מנהג  
 קארפינמראנץ (דף רכ"ח) תמצא נוסח ההשכבה בסגנון אחר לגמרי, ותתבונן  
 איך מתוך הסגנון מנהגם היה שההשכבה היתה נאמרת מפי הבן עצמו, ולא  
 כמו שנוהגים היום בכל תפוצות ישראל שהש"ץ אומרה.

וזו היא נוסחאה.

אשר בירו נפש כל חי ורוח כל בשר איש, ממית ומחיה מוריד  
 שאול ויעל ומקים אמונתו לישני עפר, אחרי כי כן נראה לפני בית דינך  
 לסלק מן העולם אבי, ורוחו ונשמתו אליך אספת אחרי כי אין אדם  
 צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא, נא אל מלך יושב על כסא  
 רחמים מתנהג בחסירות, עושה צדקות עם כל בשר ורוח, ולא כרעתם  
 להם תגמול, חוס וחמול על נשמתו לא כחטאיו תעשה לו, ולא כעונותיו  
 תגמול עליו ויהיו יסורין אשר סבל בעולמו ובחליו סליחתו ומתתו  
 כפרתו וברוב רחמין פנה אליו כי אל חנון ורחום אתה ככתוב והוא  
 רחום וגו' ומבני ישראל הוא הכתוב בו ועמך כולם צדיקים לעולם  
 יירשו ארץ זכור לו אלהי לטובה המצוות אשר עשה, ויראו לפניך  
 זכיותיו לברך, ותחשוך נפשו מני שחת לאור באור החיים, צרורה בצרור  
 הנצחיות ותקיים בו מקרא שכתוב והלך לפניך צדק כבוד ה' יאספך  
 ונחה ה' תמיד והשביע בצחצחות נפשך ועצמותיך יחליץ תרוה מרשן  
 ביתך בטוב תלין במנוחות שאננות עם הצדיקים וקדושים אשר בארץ  
 המה אשר בשרתם במותם היותם מזומנים לחיי העולם הבא ובגן עדן  
 מקדם ותענג מזיו (מזיו) כבודך אנא אלהי הרוחות תשים כבוד  
 מנוחתו ועמך נחלתו עד יחיו מתוך נבלתי יקומון ינוח ויעמוד  
 לקץ הימין.

(רצח) הנוסח המובא בסדר לונדון (דר"ג) סיוסדה בלשון ארמי  
 וזו נוסחאה „רחמנא דרחם על אבתנא קדישי ארעא ועל צדיקיא והסידיא  
 דעבדין רעותיה דקודשא בריך הוא, הוא ברחמיה ירחם על נפש עולמיה

**[יד] המנהג בלונדון ואמשטרדם וא"י וסת"מ**  
**לומר השכבות בחול ובשבת וגם בי"מ ומנהג אשכנז**  
**יש להם ימים מיוחדים שאין אומרים בהם**  
**השכבות. (רצט)**

הדין (פב"פ) רוח ה' תניחנו בג"ע ויעל יתיה לאשתעשעא בהרי צדיקיא וחסידיא ויהי כקרבן דמתקבל ברעוא קדם מארי עלמא, ויהי קוב"ה סעיד וסמיד לאבוי ולאמיה, ויכבוש מנהון רוגזא וחמתא, ויתן להון בנין וכנן דיתון, ויהון עסקין באוריותא ויסיר מהם יגון ואנחה וכן יהי רצון ונאמר אמן". אבל נודעתו מפי החזנים שאין אומרים אותה בלשון ארמי כמו שהיא נדפסת בסדור, אלא אומרים אותה בלשון הקודש, וזו נוסחאה „האל האב הרחמן אשר רחם על אבותינו הקדושים (והשמיטו לתרגם בעברית ארעא ועל צדיקיא וחסידיא) עושה רצונו הוא ירחם על נפש (הושטם תרגום הוא כרהמוהי) הילד הנעים... (הילדה הנעימה) (השמיט תיבת „הדין“) רוח ה' תניחנו בג"ע וינהלהו להתענג בין הצדיקים (השמיט תיבת וחסידיא), ויהיה כפרה על אביו ואמו כקרבן אשה, (השמיט התיבות דמתקבל ברעוא קדם מארי עלמא), ויסלח לכל עונם ויראם לכל סכותם, (בהארמי כתיב וסמיד לאבוי ולאמיה ויכבוש מנהון רוגזא וחמתא) ויתן להם בנים זכרים אשר יחיו ויעסקו בתורה, ויסיר מהם יגון ואנחה וכי"ר ונאמר אמן.

ולא ידעתי לו טעם למה לא יאמרו ההשכבה זו בארמית כמו שהיא נדפסת בסדור היומיו, ואחרי תפשו מצאתי כי השכבה זו מעיקרא נתיסדה בל"ה ק"ע"י החכם בנימין ארטום ראש ק"ק שער השמים בלונדון (כן מצאתי בסדור ארטום (דרכ"ז) לונדון 5636, ובסדור דילוי ודייסולה לא הוזכר שם לא ההשכבה הארמית ולא העברית, וצ"ל שחדשים מקריב באו.

ומנהג א"י וסת"מ שאינם עושים השכבה אלא אם ב"מ מת אחר היותו „בר מצוה" ולא קודם, (ושמעתה כי הרב האר"י ז"ל ציוה לפני מותו שלא יאמרו שום השכבה עליו אלא יאמרו כן המרתם הוא ירחם על נפש יצחק לוריא ז"ל ולא יותר, והוא היה מתנגד גדול ומלעיג בכל נוסח ההשכבה בכלל), (שכנה"ג או"ח סימן רפ"ד), וכמו שמצאתי להגאון שדי חמד בחלק אסיפת דינים מערכת אבילות (אות רי"ב) שכ' וז"ל לא נהגו בכמה מקומות לומר השכבה רק להנפטרים מבן י"ג ומעלה, והטעם דמי שאיננו בר מצוה אינו בן עונשים ומה צריך לבקש למתק כח הדינין מעליו כ"כ בעיקרי הד"ט (יו"ד סי' ל"ז אות י"א) עי' בס' דברי מנחם (סי' קל"ג), מה שאסף וקיבץ מדברי כמה מחברין על מיתת ער ואונן ועל נדב ואביוהוא די"א דקטן בעל שכל נענש כגדול, וי"א לחלק בין בעוה"ז לעוה"ב, וי"א דמי שהוא בא מגלגול נענש, ונדב ואכיהוא היו גלגול וגו' עי"ש, ועי' להגאון פחד יצחק לאמפרונמי ערך השכבה.

(רצט) כן הוא מנהג אשכנז שאין אומרים אל מלא רחמים בבית הכנסת רק בימי שני וחמישי אחר קה"ת וקודם שמתוויר הס"ת לחיבל, וא"א

[טו] בלונדון משמישים חלק מההשכבה המתחלת מלך מלכי המלכים ברחמי יסתירתו וגו' עד יי' הוא נחלתו למרות שנדפסה בסדור לאומרה, וגם בכל הסדורים הקודמים די לוי וסולה, ארמום, תלאווה, וכן המנהג בא"י וסת"מ. (ש)

[טז] המנהג בלונדון כשהחתן בא לביה"כ ביום שבת עושה השכבה לאביו ואמו וכל קרוביו, בכדי להזכיר שמותם ביום שמחתו, כמו אם לא אעלה את ירושלים על ראש שמחתי (תלים פל"ז ו').

המנהג באלג'יר ביום א' דשבועות לומר העשרת הדברות, ומתרגמין אותם בלשון ערבי כפי מה שתרגם רב סעדיא גאון (סדור תפלת כל בו ליוורנו כסוף) ואומר"י אותם אחרי אשרי ובסוף הקריאה אומר הש"ץ השכבה לאבות העולם (אברהם יצחק ויעקב) ומוכרים אותם בהכרזה קודם ל"ג לעומר. (שא)

[יז] בלונדון ואמשטרדם אינם חוששים להזמין לעולה אף שאינן יודע לברך ברכת התורה, רק שפתיו נעות וקולו לא ישמע, ולפעמים הש"ץ עונה אמן בעל כרחו אף שלא שמע בברור הברכה,

אותו בימים שאין אומרים בו תחנון, ולא בשבת ויו"ט חוץ מיו"ט שמזכירין נשמות. יש נוהגין לומר אל מלא רחמים לזכרון המת פעם אחת בחדש בשנה ראשונה, ובכל יאָהרצייט ובזכורת נשמות, עי' הרמ"א באו"ת (סי' רפ"ד ס"ז).

(ש) אולי בימים אלה שקצרה מטעם טורת ציבור, ובפרט שמנהג לונדון שאם העולה בקש לעשות לו השכבה למתו חוזר על כל מה ומת בפ"ע ההשכבה ואין לך טורת ציבור כזה בפרט בימים נוראים אשר כל יחיד ויחיד עושה השכבה לכל קרוביו. ומנהג א"י וסת"מ על המת הא' עושים לו השכבה בשלימותה ולהאחרים הקרובים אומרים וגם נפש הנפטר בש"ט מן העולם פב"ב רוח ה' תניחנו בג"ע ולא יותר.

(שא) עי' להרשב"ש (סי' רמ"ז) שכתב אודות מנהג זה, וכ' שם אם לא נמצא איש שיוודע לתרגם אין ש"ץ מתרגם, (עי' ספר זה השולחן דקל"ו ס"ו).

אבל בארץ ישראל וסת"מ אם הש"ץ ראה כי אין  
 ביכולתו לברך אפילו מתוך הכתב מקרא לו הברכה  
 בלחש מלה במלה. (שב)

[יח] בא"י וסת"מ מנהגם להתפלל בבוקר  
 כנופיות כנופיות, אלו יוצאים ואלו נכנסים  
 להתפלל. הבעלי מלאכה מתפללין בהשכמה,  
 ומנין אחר מתפללין עם הנץ החמה, וכן נוהגים  
 בשבת וי"ט. אבל בלונדון ואמשטרדם יש להם שעה  
 קצובה לכל תפלה ותפלה, ומני התפלות חרותים  
 על לוח הביה"כ, לכל ימות השנה. (שג)

(שב) ראה שו"ע (או"ח סי' קל"ט ס"ב) מי שאינו יודע לקרות  
 צריך למחנות בידו שלא יעלה לס"ת, ואם צריכין לזה שאינו יודע לקרות  
 לפי שהוא כהן או לוי ואין שם אחר זולתו אם כשיקרא לו הש"ץ מלה  
 במלה יודע לאומרה מן הכתב יכול לעלות ואם לאו לא יעלה, עכ"ל, (עי'  
 אבודרהם בריוני הס"ת) אבל איך יתכן לדעת אם העולה הוא יודע לקרות  
 או לא יודע, אם באו אורחים לביה"כ שהמנהג הוא להזמין לעלות לתורה,  
 האם הש"ץ או הפרנס יעמידם בכור הבחינה מקודם להזמין שיעלו בתורה  
 אם יודעים לברך זה דבר שא"א. והיה הדבר היותר טוב לתקן תקנה  
 כתובה בביה"כ שכל מי שיוודע בעצמו שאינו יכול לברך לא יעלה בתורה  
 אם הזמין אותו. ועי' להרב מג"א שם (סק"א) שהתיר אפילו אינו יכול  
 לקרות מהכתב ע"כ. היינו ממש מה שנוהגים בא"י שהש"ץ מקרא אותו  
 מלה במלה בע"פ והוא חוזר כל תיבה ותיבה, שלא מן הכתב, ויש ראייה  
 לזה מהא דתנינן בפ"ג דבכורים (מסנה ז') וכל מי שאינו יודע לקרות  
 מקרין אותו.

והגאון חיד"א בס' לדור אמת (סי' ה' סוף אות ט') כ' וז"ל פשט  
 המנהג בכמה עיירות גדולות להעלות האנוסים (MARANOS)  
 שאינן מכירין צורת האותיות כלל ומתפללין בלעז רק למדו ברכות הס"ת  
 וכך נהגו בא"י עכ"ל, ועי' מרן בשו"ע (שם ס"ה) שאומר הברכו והברכות  
 בקול רם והאומרם בלחש טועה וז"א שצריך לתזור ולברך בקול רם עי"ש.  
 וכתב המנהיג בתפלת שבת (אות ל"א) וז"ל וכתב רב נטוראי גאון דדוכתא  
 דמצלו ביה עשרה ולית בהון שבעה דידעי למקרי בס"ת קרי כל גברא  
 דידע למקרי תרי זמניה שפיר דמי דלא ליבטל מנהג ישראל ולא לכטלן  
 ברכות ולאשמעינן להנך דלא גמירי ואין בזה משום מוציא שם שמים  
 לבטלה ע"כ.

(שג) טעם שבלונדון ואמשט' קוצבים עת לכל תפלה ותפלה, משום

**[יט] מספר הקרואים בכל ימות השנה לעלות לקרות בס"ת הם: ג' עולים בשני ובחמישי, ובשבת מנחה, ותענית. ארבעה בר"ח וחוד"מ, ה' בי"ט, ששה ביוה"כ, שבעה בשבת. (רש)**

שארן מרשין לשום איש מהקהל לקחת חלק במשרת החזנות אם לא החזן הרשמי המנוי לכך ולא כל הרוצה ליטול את השם יבא ויטול, מפני זה א"א בלא"ה לסדר זמן על תפלות אחרות להתפלל, ועוד שהאוויר הקרירי שבאלו הארצות אינו מרשה לקום בהשכמה ולהתפלל לכן תקנו תפלה אחת לכל אנשי הקהל אשר לא כן בא"י וסת"מ שהאוויר זך ונקי ובעלי מלאכה מוכרחים לקום בהשכמה להתפלל לשוב למלאכתם, משום זה תקנו תפלה ראשונה לאלו בהשכמה, ולאנשים הזקנים ותשושי כח בשעה יותר מאוחרת ולאילו הגבירים האימטנסים, או העצלים אשר תביב עליהם טמחם יותר מגופם יודעים כי ימצאו מנין אחר להתפלל, וכן תמצא בארצות א"י וסת"מ כי קמים בהשכמה בחדש אלול מדוי לילה בלילה לומר סליחות וגומרים הסליחות בהשכמה, מתפללים תפלה שחרית מבעוד יום, והולכים למלאכתם והיחידים שלא באו לסליחות מקבצים מנין אחר ומתפללים וגם בא"י וסת"מ כמעט רובם ככולם יודעים מלאכת החזנות, כולם חונים, כולם גבונים, כולם יודעים את תורת החזנות וקריאת הפרשה, משום הכי תקנו ב' או ג' תפלות להתפלל בבוקר.

ועין רואה לתר' לרוד אמת (ד"ב אות ז') שכתב המנהג פשוט בכל המקומות שאין להוציא ס"ת כשמתפללין בקהל החו"א, ולא ראינו ולא שמענו שיוציאו ס"ת שנית, בשם הכנה"ג ועין רואה בארץ מצרים שמוציאים ג' פעמים ס"ת בשלשה תפלות זו אחר זו, ואמרו שמנהג קדום הוא מוזנ רבני גאוני מצרים הקדמונים, ואזן שומעת שכך נהגו בעיר אחרת, ובאמת המעם שלא להוציא קלוש טובא ונהרא נהרא ופשטיה עכ"ל.

ואני תמת שהגאון אזולאי הביא לראיה רק ממנהג מצרים שכן עושין להוציא ג' פעמים ס"ת בשלשה תפלות זו אחר זו, הלא כן הוא גם כן מנהג ארץ ישראל משנים קדמוניות ולא עלה על לב שום רב מרבניה לעכב בזה.

**(דש) יתכן כי נחקנו באופן זה הג' עולים בשני ובחמישי וגו' כנגד שלשה אבות, וקוראין בכל שבוע ג' פעמים בשלשה עולים שני, חמישי, ומנחת שבת, הארכעה שבר"ח וגו' כנגד ארבע אמהות ומשום לכבדן במ קוראין ארבעה עולין, וגם משום שהנשים נהגו שלא לעשות מלאכה בר"ח לפי שלא רצו הנשים לתת נזמיהן לבעליהן במעשה העגל, לפיכך נתן להן הקב"ה את שכרן שיהיו משמרות ר"ת יותר מן האנשים (פ"ז אור"ח סי' תי"ט), המשה כי"ט כנגד המשה חומשי תורה, ששה ככפור כנגד ששה סדרי משנה, שבעה בשבת לכבוד ימי הבריאה, וכמו שכבר כתבתי לעיל שמספר הו'**

[כ] המנהג בא"י באיזה סדרות שאינם מפסיקין להעולים כמו שהם מופסקים בחומשים שבידנו בשבת ובמנחה ובשני ובחמישי, לפעמים גורעין איזה פסוקים ולפעמים מוסיפין, וגם בין אמשטרדם ולונדון מצאתי שינוי גדול בהפסקת העולים, יתענין המעיין לדעת מי אשר הפסיק הפסקות אלו לכל הפרשיות שבהמשך השנה, ופרשיות החגים. (שה)

קדש הוא לנו, והגר"א היה גותן בהם סימנם ש"מ'ע' הג' אותיות רומז להג' עולים שבחול ובשבת מנחה ותעניות, ו'ש'ר'א'ל' כנגד ה' עולים שביו"ט ו'ה'ו'ה' כנגד ד' עולים בתוה"מ ור"ח, א'ל'ה'י'נ'ו' כנגד ששה שבוה"ב ו'ה'ו'ה' א'ח'ד' כנגד ז' עולים שבשבת.

(שה) בתלמודנו לא תמצא שמץ זכר לחלוקת העלויות לז' עולים, או לג', וה', ושש', זולת פרשת האזינו ור"ח כמספרי דשבתא מה היו אומרים אמ' ר' ענן בר רבא אמר רב ה'ז'ו'ו' ל'ך' ואמ' רב חנן בר רבא כדרך שתולקין כאן כך תולקין בביה"כ ופ'ו' רש"י שם ה'ז'ו'ו' ל'ך' פרשת שירת האזינו חולקים אותה לששה פרקים הראשון האזינו, השני זכור ימות עולם, השלישי ירכיביהו על במתי ארץ, הרביעי וירא ה' וינאץ עד כאן ששה פסוקים לפרק, ומכאן ואילך שמונה פסוקים לפרק החמישי, לולא כעס אויב אגור, הששי כי ידון ה' עמו. ושם פ'ו' רש"י כך חלוקין בביה"כ כך קוראים אותה ששה הקוראים בס"ת והשביעי קורא מן השירה ולהלן, (ר"ה ל"א), ועי' מ"ס (פ"ב ה"ת). ופרשת ר"ח כמ"ש במגילה (פ"א: פ' ר"ח כיצד קורין אותה וגו'.

כמוכן שמחלק העלויות לכל השנה מרת ויגע באופן לפתוח בכי טוב ולסיים בכי טוב עד מקום שידו מגעת כמו שפסק הרמב"ם (בפ"ג מה' תפלה ה"ה) כל העולה לקרות בתורה פותח בדבר טוב ומסיים בדבר טוב והכ"מ את מקורה לא הערה מאיפא שאב הרמב"ם את דבריו והרמ"א בסו"ס (קל"ח) כתב כן בשם הא"ז ומימוני פ"ג מה' תפלה, והבאה"ט (שם סק"ג) כ' וטובה הנזכרת אצל גוים אינה קרויה טובה וה"ה רעות ע"ג וה"ה שלא לסיים בסו שעשה מעשה רע (רמב"ם סוף ידים) ועי' ש"מ"ש בשם ספר החסידים, ובשם הכנה"ג כ' ואם ברור שבא על עריות ולא שב בתשובה ראוי לקראו לפרש' עריות כדי שיתביש עכ"ל ואיך נעלם מהם כי ירושלמי ערוך במגילה (פ"ג ה"ז) אמר ר' בון לא מטעם זה אלא זה שהוא עומד לקרות בתורה צריך שיהיה פותח בדבר טוב וחותם בדבר טוב, ע"כ וכ"כ במ"ס (פ"ב סוף ה"ב), ובדואי הרמב"ם שאב הלכה זו מהירושלמי ומהט"ם.

בארץ ישראל וסת"ם רגולין לומר „ספר תורה בודק“ על מי שהעלוהו בעלית ספר תורה אם בעלית טובה או לא טובה אם טובה היא דורשים אותה לשבח העולה, ואם לא דורשים אותה לגנאי ולחשים היתידים זה לזה כי בודאי העולה נלכד באחת מאלה, אם אירע בפרשה המדברת מניאוף, או חילול שבת, או עונש כרת וכיוצא. ולפי דעתי כי עון פלילי הוא זה לדבר לה"ר בתוך קהל ועדה על איש שאין אנטנו יודעים מה המה מעשיו אם רעים אם טובים, אם שמצאנו סמך לפתגם זה כמה ששנינו במ"ס (פ"ט הי"א) אין מפטירין במרכבה, ר' יהודה מתיר, ר' אליעזר אומר אין מפטירין בהודע את ירושלם (יחזקאל מ"ז ב' י') ומעשה באחד שהפטיר בהודע ירושלם, אמר ליה ר' אליעזר ולך האיש ההוא ויודע בתועבותיה של אמו, בדקו אחריו ונמצא ממזר ע"כ וכתב שם הר' נחלת יעקב ד"ה ויודע בתועבותיה של אמו, ר"ל יבדוק בתועבות אמו כך הגי' בירושלמי, ובבבלי גרסינן הכי מעשה בא"ם אחד כו' א"ל עד שאתה בודק בתועבות ירושלם צא ובדוק בתועבות אמו בדקו אחריו ומצאו בו שמץ פיסול ע"כ אבל זה נאמר רק על הפמרה זו ולא נוכל הלילה לחשוות כל הפסקאות שבתורה וללמוד מהם למצא תוכה וגנאי בחברנו הלילה, בדרך מעוקל ומקולקל כזה, ה' חשוב יכפר בעד.

ובהיותי עסוק במקצוע זה לתור ולחפש מי היו אלו המסדרים חלוקי העליות לג' עולים ולד' ולחמשה, ולששה ולשבעה, מצאתי לנכון להציע השאלה הזאת לידידי הרב כליל תחכמת והמדעים דר' אברהם ביכלר (ר"מ בהישיבה (Jews' College London) וזאת תשובתי שהשיב לי ומטנה המעיין יוכה לדעה שורש הענין.

כ"ה לונדון עש"ק פרשת בהעלותך תרצ"ב.

שלום וכמ"ס לכבוד הרב הגדול אב בית דין של קהלת הספרדים

מזהר"ר שם טוב גאגין שליט"א.

ארוני הרב הנכבד,

אל נא יחשב לי עון אשר הסאתי שארתתי עד היום בתשובתי לשאלת כתר תורתו, מלבד ספר דתכם פרופ' ELBOGEN על תולדות הפלותינו כבר הרב ר' נפת פינפער „מסורת התורה והנביאים“ מתעסק בענין חלוקת התורה לספרים ופרשיות והפסקות, והספר הזה שהיה זה כמה שנים בתוך ספרי בית מדרשנו לא הצלחנו למצוא בכל דרישה וחקירה, אלא בשכוע הזה, בדף ל"ז נמצא: ראה ספר מאורי אור חלק ז' הנקרא קן צפור (עלה ר"כ) בקר לרעה את החלוקה של שבועה קרואים לשבתות השנה וכהן ולוי לימי החול שיש פורח הצבור בקריאת פסוקים יותר מהתיוב... וכתב שהחלוקה בחומשים ותקון הקורא לא נחלקו עפ"י ת"ת, רק מאיזה מקרי דרדקי וחזן הקורא בתורה, אשר רשם לו חלוקה ששחית, וגדולי תורה לא נתנו לב לדקוק אחריו ובין כה נתפשט וראוי לבטל ולמנוע למיים במקומות ההם כי רשם כאמצע הענין. ועל דעתי נכון למיים דוקא בפרשיות הרשומות בתומשים כי אם במקום שגראה יותר הפסק הענין, עכ"ל מעשה רב, ואימת בוות"ק ויקהל (אמ"ה דר"ו ד"ה רוא דס"ת) איסור למאן דקרי באורייתא למפסק בפרשתא או

אפילו מלה תרא אלא באתר דפסיק משה פרשתא לעמא לאשלמא יפסיק, ומג"א (אמ"ה בסו' רפ"ב) הק' והרוי בפ' ויצא ומקץ... אין זום פרשה ואיך קורין ז' גברי... לכן דקדק הגר"א א"ו לסוים במקום שיש הפסק הענין, לא באמצע הדיבור והמצוה, וכשיש פתוחה וסתומה יסוים שם, כי החלוקה של התיקון מעשה הדיוט, ובחומשים דפוס א'ז'ד' הסבורג (תקנ"ה 4) ווילנא, יש שינוי וחילוף עכ"ל.

בדרישת שלום כתוה"ר הנני מקוירו ומכבדו כערכו הרם.  
אברהם ביכלר.

| ברכת שבתא טבא |

טרם שאשא ואתן אודות תוכן המכתב של ד"ר ביכלר הי"ו מוצא אני לנכון בראשונה להביא לפני המעיין דוגמאות אחדות בשינוי ההפסקות בין בני ארץ ישראל לשאר ארצות.

מנהגם בארץ ישראל שבפ' בראשית. הכהן, קורא עד יום אחד, לוי, יום שני, ישראל, יום שלישי, וכן לשאר ג' עולים והמשלים קורא מואלה תולדות השמים וארץ עד סוף הפרשה, משום שההפסקות הנמצאות באיזה חומשים יש מהן שאינו מסוים בדבר טוב כגון אז הוחל לקרא בשם ה' (ויש חומשים שמפסיקין ואינינו כי לקח אותו אלהים לפי מנהג אמשטרדם). וטעם אחר כי בכל עליה שבבראשית נמצא בה מאורעות לא טובות בעלית לוי באה האזהרה כי ביום אכלך ממנו מות תמות, בעליה שלישית ענין הנחש והקללות לו ולאדם ותהי, בעליה רביעית גירוש האדם מגן עדן ומעשה של קין והבל, משום זה מצאו לנכון שהמשלים יקרא מואלה תולדות השמים עד גמורא, ויש בזה כעין מ"ש בגמ' מגילה (ל"א). ברכות וקללות אין מפסיקין בקללות אלא אחד קורא את כולן ועו"ש רש"י. ובפרשת נח יש מפסיקין בוויסגר ה' בעדו, וכן בסדר בא לא רצו לסוים לכהן בוויגרש אותם מאת פני פרעה, אלא פוסקים מלמעלה מי ומי התולכים. ובשאר ארצות פוסקים בוויגרש ובסדר תזריע וכפר עליה הכהן וטהרה, ובשאר ארצות פוסקים והסגירו הכהן ז' ימים שנית בפ' ואתחנן, הששי קורא עשרת הברכות, ובשאר ארצות קורא הרביעי. בס' שופטים לכהן עד ככל אשר יורוך, ובשאר ארצות לכהן ולא יזידון עוד. בפ' כי תצא, לכהן לו משפט הכנרת, ובשאר ארצות עד ישמעו ויראו. וכן תמצא עוד שינוים אחרים אשר תלא ידי לפורטם.

ובידי רשימת ההפסקות והשינויים שבין לונדון ואמשטרדם וא"י וסת"מ, בתכלית השינוי ואין הפנאי מסכים אתי כעת לפורטם הגה.

אנשי תימן עד היום יש להם סדר הפסקת הפרשיות באופן זה, בשבת לכהן, וללוי, ולישראל, ולרביעי, קוראין לכל אחד רק שלשה פסוקים, ואח"כ רוב הפרשה קוראין לחמישי, ולששי ולשביעי חזורים וקוראים לכל אחד ואחד ג' פסוקים וגומרים כן הפרשה, (רשומות אנדיסא דף י"ו, שנת תרע"ח).

במה שכתב ד"ר ביכלר בשם הר' פסח פיננער שמצא בספר מאורי אור שבקר לרעה את החלוקה של ז' הקרואים וגו' וכתב שהחלוקה ותיקון הקורא לא נחלקו ע"פ ת"ח, רק מאיזה מקרי דרדקי וחזן הקורא בתורה וגו', וגדולי התורה לא נתנו לב לדקדק אחריו וגו' ע"כ. מצאתי להגאון שומר אמת (דכ"ט.) שכתב וז"ל ובשגם ראיתי להרב תיקון יששכר (אמ"ח תביאו הרב חיד"א בשה"ג ערך הרדב"ז), שהביא סימנים לשבעה הפסקות ורובם כמו שרשום בתומשים, וכ' עפ"י השמועה שהם „מעזרא“ שפסק הפסקות ההם, וימצא כתוב מהגאונים בשגם יש לגמגם דאם הם מעזרא למה לא מנאום בכתוב הר"ר ויקראו בספר אעפ"י שיש להשיב דבשלמא כל אותם שמונה שם מקבלת מרע"ה משא"כ בזה כיון דבימי מרע"ה לא היה אלא תד גברא מ"מ אף שנאמר מעזרא לאו לעיכובא ניתנו, תדע דאיתו גופיה הר' הנז' שם בסדר כי תשא ישר בעיניו מנהג שקוראים עם הלוי כל פרשת העגל מה שאינו כן ברישומות ההפסקות שהביא שם גם את הראשון גם את השני, וכ"ד המבי"ט (סרכ"ד) דכתב אם יקרא אחד כל הפרשה וכן השני וכן כולם שפיר דמי וגו' עי"ש.

הרי שלפי"ד הרב תיקון יששכר לפי השמועה שהתפסקות של הפרשיות בשבעה עולים נעשו על ידי עזרא וגו' ואיך ואמר שנעשו על ידי מקרי דרדקי וחזן הקורא בתורה? ואפשר שגם בימי התלמוד היה להם סימני ההפסקות לכל פרשה ופרשה בעד הז' עולים לשבת ולכל ימים טובים כמו שכתבתי לעיל שבר"ח, ופ' האזינו, הזכירו סדר ההפסקות בגמרתנו, וליתר הפרשיות לא היה להם ההכרה והצורך להזכיר סימני ההפסקות שכבר היה ידוע לכל בעל קורא, ובודאי שמעזרא סדרו ההפסקות. ואם נמצא איות שינויים לאו לעיכובא ניתנו, כ"ז שמתחיל בכי טוב ומסיים בכי טוב, שפיר דמי.

ויש מהחזונים כשיש הוספת עולים שתזורים הקריאה שקראה עם הקורם מסנו כמה וכמה פעמים לפי מספר הנוספים, משום שלפי דעתם אינם רוצים לשנות מהתפסקות המיוחדות משום שהופסקו על ידי עזרא והם אינם כראים לשנות המנהג ולהפסיק בפסקא חדשת. ויש לחקק הסוכרים שס"ל שאדרבא לא יפה הם עושים משום שחיושינן לברכה לבטלה אם לא יקרא לתנוספ עליה חדשה, וכבר כתבתי לעיל בזה.

אבל מה שאפשר לדחות השמועה של הר' תיקון יששכר שכ' שמעזרא יצאו ההפסקות לז' עולים וגו' באופן זה, משום שבמגילת (דכ"ט:) שינוי דבני מערבא מסקי לדאורייתא בתלת שנין, והרמב"ם (בפ"ג מה' חפלה ה"א) כתב ויש מי שמשלים את התורה בשלש שנים ואינו מנתג פשוט, ע"כ מדבריו משמע כי עוד בימיו באיזה מקומות היו עוד נוהגים להשלים התורה בשלש שנים, אבל בלתי מתפשט, וכמו שעניך רואות לר' בנימין בס' מסעותיו (לונדון 5667 תוצאת אדלר) דס"ב וס"ג, שמצא במצרים שני בתי כנסיות אחת לאנשי ארץ ישראל ואחת לאנשי ארץ בבל, וקוראין לכנסת אנשי ארץ ישראל כנסי אל שאמיון ולכנסת אנשי בבל כנסי אל עראקיון, ואינם נוהגים כולם מנתג אחד בפרשיות ובסדרים של

תורה, כי אנשי בכל נוהגין לקרות בכל שבוע פרשה כמו שעושיין בספרד וכמנהגנו שאנו נוהגין, ובכל שנה ושנה מסיימין את התורה, ואנשי ארץ ישראל אינן נוהגין כך, אבל עושיין מכל פרשה ג' סדרים ומסיימין את התורה לסוף שלש שנים ויש ביניהם מנהג ותקנה להתחבר כולן ולהתפלל ביחד ביום שמחת תורה וביום מתן תורה ע"כ.

למרנו מהר' ר' בנימין כי מנהג קריאת הפרשה לחלקה על ג' שנים היתה נהוגה במאה הי"ב (1160) עדיין, כמו שהיו נוהגים בימי התלמוד. ומה שצריך להבין במ"ש שהיו מתחברות השתי קהלות ביום שמחת תורה להתפלל יחד וגם ביום מתן תורה (שבועות) בשלמא יום שמחת תורה ניתח כי היו מתחברים יחד, זאת אומרת הקהלה של ארץ ישראל עם קהלת בכל בכדי לחוג את חג השמחת תורה כעבור שקהלת בכל זכתה והשלימה כל החמישה חמשי תורה והיו קוראין בו ביום וזאת הברכה, אשר לא בן הקהלה של ארץ ישראל שהיו חוגגים את חג שמחת תורה לג' שנים, אבל מפני אהבת השלום היו השתי קהלות משתתפות יחד בשמחה זו, אבל ביום מתן תורה שהוא שבועות למה היו צריכין להשתתפות זו הלא השתי קהלות היו חוגגות את החג לטעם אחד לסיבת יום מתן תורה.

וכמוכן בסדר חלוקת הפרשיות היתה כל פרשה שאנו קורין בכל שבת מחלקים אותה לג', ובכל שלישי ושלישי מוכרחים היו לחלקו לא פחות מאחד ועשרים פסוק בכדי שיגיע לכל עולה ג' פסוקים (מגילה כ"א. ושם בגמ' ש"ע או"ת קל"ז ב'). והנה לפי חלוקת הסדרים שמהולקת בחומשים שלנו אנו מוצאים שאין בכולם כ"א פסוקים כמו בסדר לך לך עד ויהי רעב בארץ אין בה כי אם תשעה פסוקים, בפ' חיי שרה מן ויוסף אברהם עד אלה תולדות יצחק אין בה רק י"ח פסוקים, והאיך יכלו לחלקם לשבעה עולים? אם לא נאמר כי היו מחלקין בהזדמנות כזה כל פסוק שלנו לשנים או לשלשה פסוקים, לפי אורך הפסוק כמו שמצינו מאמר ר' אחא בר אבא שאמר במערבא פסקי ליה להאי קרא לתלתא פסקי, ויאמר ה' אל משה אנכי בא אליך בעב הענן, ... (קדושין ל), והודו שבפסוקי נמי לא בקיאנן עד בי אחא רב אחא (שם בקיד'). והרי זה דומה לכשקוראין בצבור בטעם העליון של עשרת דברות, שאין מחלקין הפסוק הארוך של אנכי כמו שהוא מחולק בחומש בטעם התחתון, אנכי עד מבית עבדים, לא יהיה לך, עד על פני, לא תעשה לך פסל, עד לארץ, לא תשתחוה, עד לשונאי, ועושה חסד, עד מצותי, הרי חמשה פסוקים מחולקים בטעם הפסוק אחד, וכן בפסוק זכור עד ויקדשהו, כתוב בפסוק אחד בטעם העליון, ובטעם התחתון מחולק, זכור, עד לקדשו, ששת ימים, עד כל מלאכתך, ויום השביעי, עד בשעריך, כי ששת ימים, עד ויקדשהו, הרי חלקו פסוק אחד לארבעה.

ובאמת קשה הדבר לדעת בדיוק איך היה סדר חלוקתם של בני מערבא, אם לא נאמר באופן אחר שיתכן כאשר באו בני מערבא בין המצרים שלא יכלו למצא פסוקים מספיקים לא היו מחלקים הפסוקים אלא היו מוסיפים איות פסוקים מפרשה אחרת הבאה אחריה, וכמו שמצאתי במ"ם (פי"א

## הגבחה ס"ת בבית הבחירה.

[כא] מנהג לונדון ואמש' כשמביאים הס"ת על  
 התיבה שם עושין ההגבה פעם אחת, ובא"י וסת"מ  
 המנהג הוא כן, הקונה מצות פתיחת ההיכל נותן לו  
 השמש המפתח בידו (ולא כאלו הארצות שדלתי ההיכל סגורות  
 בלא מפתח) ופותח ההיכל, ואח"כ פותח הס"ת בעודו

ה"ד) שב' וז"ל ובלבד שיהא בסדר עשרים ואחד פסוקים ליתן לכל קרוא  
 וקרוא שלשה, ואם פחות יוסיף על הסדר הזה מפרשה אחרת ע"כ. ודלא  
 כמו שהבין הנחלת יעקב שם שר"ל שנשאר עדיון ג' פסוקים לקרות עם  
 השביעי, ואם לא נשתיר באותו סדר שלשה פסוקים צריך להוסיף על  
 סדר זה מסדר אחרת, כי לא מצאנו סדר פחות מג' פסוקים בכל החומש,  
 (עי' שו"ע סו' רפ"ב ס"ו), ובלו ספק כי כונת המ"ס פסוק כן היה על מנת  
 בני מערבא, שהמציא עבורם תיקון זה. ולפי דעתי יתכן כי היה להם  
 אופן אחר בזה שאם ראו כי אין הסדר במספר הפסוקים מספיק היו הוורים  
 הפסוקים פעם אחרת עם העולה השביעי בכדי להשלים' לאתר ועשרים, כמו  
 שאנו נוהגין היום בפ' פורים שקורין בוויבא עמלק שאין בה רק תשעה  
 פסוקים, וכופלים פסוק האחרון (ש"ע אר"ת תרצ"ג"ד) וכמו חוה"מ  
 סוכות, וכימי חנוכה שתוזר וקורא מה שקרא הקודם ממנו, ויתכן שכן היו  
 מתנהגים בני מערבא גם בפ' של יום שני וה' ובשבת מנתח שחם ג' עולים,  
 שאנו מתלקים אותם לקריאתם לשביעית הפרשה.

ומעתה שוב אשוב לדברי הראשונים, אם באמת שהפסקת העולים  
 הרשומים שלנו נתקנו ע"י עזרא, כמו שכתב הרב תיקון יששכר איך יתכן  
 שבני א"י לא קבלו עליהם ועל זרעם אחריהם תקנה זו של עזרא להתנתח  
 ממש כמנהגנו דהיום ואיך התירו לעצמם לחלק הפרשיות לג' שנים, אלא  
 ודאי צ"ל כי לא מעזרא יצא תקנה זו אלא מאנשי בבל שהיו רגילין לקרות  
 הפרשה כולה בשבת הוכרתו לעשות סדר בציוני העליות, למען ידעו חזני  
 דמתא איך להתנהג ובוודאי שנעשו מימי התלמוד שהיו רגילין בכך. ולא  
 הוזכרו בנמ' לרוב פשיטותם להם, וכמו שמצינו בר"פ הקורא עומד שבשבת  
 קורין ז' גברי וגו' ומדברי רש"י והתו' שם משמע דמשה לא תקן אפי'  
 בשבתות וי"ט רק עיקר ענין הקריאה אבל לא מנין הקרואים אבל הרווא  
 יראה המג"א ריש (סי' קל"ה) שכתב בדעת הרי"ף שתיקן בב' וה' היונו  
 מנין הקרואים כדאי' בנמ' וא"כ משה תקן מנין הקרואים בשבת וי"ט ור"ה  
 וחוה"מ וגו' ע"כ, וכבר הרב פרי מגדים העיר שם עליו מרש"י ותו'  
 דמגילה, ע"כ והנה עכ"פ לא היתה מתקנת משה רק לקרות בתורה כידוע,  
 ויש לי מאד לתאריך במקצוע זה ואין פת המקום לתאריך כאשר יראה  
 המעיין.

בהיכל וכל הקהל משתחווים לו, ובשבת בעוד הס"ת פתוח הרב או הש"ץ אומר בריך שמייה, ואם הוא י"ט קודם בריך שמייה אומר הי"ג מרות ויה"ד (שיסדם הרב אזולאי), וסוגר הס"ת ומוסרו להנושא אותו, ופותחו ומסבב בו להראות הפרשה לכל יחיד ויחיד בפרשות, עד שמוצא בו התחלת פרשת השבוע ומניח ציצית מציצותיו על התיבה הראשונה שבפרשה ומנשק הציצית ואח"כ מרימו למעלה להראות הס"ת גם לנשים וסוגרו ומניחו ע"ג התיבה, הקורא מראה לו מקום הקריאה, והמברך מכסה הס"ת בשולי טליתו ומברך, וכאשר גמר הקריאה סוגר הש"ץ בין גברא לגברא, ואחרי גמר ההפטרות כשמחזירין הס"ת להיכל פותחים אותו פעם אחרת ומראין אותו לעם עד הגיעו להיכל וסוגרו. אבל בלונדון ואמש' הס"ת נפתח כשהביאוהו על התיבה ואז עושין ההגבהה. וכן בשעה שהמפטיר גמר ההפטרות ואשרי עושין ההגבהה פעם שנית. ומנהג אשכנז אחר השלמת הקריאה ההגבהה נעשית, ורק פעם אחת. (שו)

(שו) מנהג הגבהת הס"ת הוא עתיק יומין כמ"ש במ"ם (פי"ד הי"ד) מיד גולל ס"ת עד ג' דפין ומגביהו ומראה פני כתיבתו לעם העוסדים לימינו ולשמאלו ומחזירו לפניו ולאחריו שמצוה לכל האנשים ולנשים לראות הכתב ולכרוע ולומר וזאת התורה אשר שם משה לבניי או תורת ה' חסימה וגו' ע"כ וזה מורה כי היו נוהגים כמו שנוהגים עתה אצלנו הספרדים שהגבה נעשית קודם הקריאה, ודלא כמנהג אשכנז שנעשית אחר הקריאה (ש"ע או"ח קל"ד ס"ב והרמ"א שם) ומהאי מטעמא תמצא שטרן הב"י כסידור הש"ע סדר דיני ההגבהה קודם קריאת התורה משום שכן הוא מנהג הספרדים. אבל במגילה (דל"ב.) שממע שהגולל ס"ת היה צריך להיות תגדול שבכולם ונוטל שכר כולן, ולא הוזכר שם מצות ההגבהה, שפירוש עשרה שקראו בתורה תגדול שבהם גולל ס"ת ר"ל אחר שגמר הקורא קריאתו היו מכבדים תגדול שבהם לגוללו ולסוגרו (עי' תו' שם ד"ה גרול) כי כן היה המנהג בימיהם אכל עתה אין אנו נוהגים במנהג זה כלל אלא בהגבהה לבד ולא ידעתי איך תרבה סגן הראשונים משתמשים בתיבת גלילה במקום הגבהה ותפרש גרול יש בין שתי תיבות אלו כידוע ויחנן לומר משום שהמגביה

## כתר טעמי המנהגים שם טוב רעה

הס"ת צריך בראשונה לפותחו ולגוללו בפרשת היום ואח"כ מבניהו, וזה דוחק, והטור (בסי' קמ"ז) כתב שרגילין באשכנז לקנותה בדמים יקרים לחכב המצוה ע"כ.

טעם למצוה זאת בכרי שכל הצבור יעידו בקול גדול וזאת התורה אשר שם משם או תורת ה' תמימה ואם יאמרו כן בס"ת סגור מה יועיל אלא כשהס"ת נפתח והכתב נראה לעיני כל העם אזי מעידים עליה אנשים ונשים והרב שפתי הכהן פ' במדבר (דף ר"ב) כ' וז"ל לפי שיש בס"ת ס' רבוא אותיות וישראל הם ס' רבוא נשמות וכל נשמה ונשמה מושפעת מאות א' וכשרואה בספר תורה אותה האות מושכת לו שפע על ידי אותה ראה לפי שמצא מין את מינו חוזר וניעור ע"כ ובירוש' סוטה (פ"ז ה"ד שם בגמ') ארוך אשר לא יקים את דברי התורה הזאת ובי יש תורה נופלת שמעון בן יקים אומר זה החזן שהוא עומד, פי' שם הקרבן העדה ד"ה זה החזן ומגביה ס"ת ומראה הכתב לעם צריך להקימה כראוי שיראו כולם הכתב, אבל הרמב"ן שם בדבריו (כ"ז כ"ו) הביא הירושלמי הגז' ולא גורס שהוא עומד אלא זה החזן ושם כתב וז"ל ואמרו ע"ד אגדה זה החזן שאינו מקים ספרי התורה להעמידן כתקנן שלא יפוצו, ולי נראה על החזן שאינו מקים ס"ת על הצבור להראות פני כתיבתו לכל כמו שספורש במ"ס וגו' וגו' עכ"ל, א"כ לפי זה מצות התגבה היתה משרתו של החזן ועתה נוהגים שאיזה יתיד מתיחידים עושה אותה וכל המרבה במחירה תרי זו שלו היא.

טעם למנהג לונדון ואמש' שהתגבה נעשית כשהס"ת הוא בתיבה משום שכן משמע ממ"ס שם במ"ש גולל ס"ת עד ג' דפין ומגביהו וגו' ומחזירו לפניו ולאחריו וגו' וכן עושין המגביהין באלו הארצות בדיוק ועוד שהס"ת שבארצות אלו וערי אפריקה הס"ת מגולל בשתי גליונות אחד מימין ואחד משמאל, ואינו נשמר בתיק רק קושרין אותו בתגורה הדוקה שלא יפתח ומכסים אותו בכתונת משי מרוקם כמני רקמה והרימונים עליו, אבל בארצות המזרח הס"ת נתון תוך תיק של עץ ובו שני נקבים מצד ימין ואחד למעלה ואחד למטה וכן בצד שמאל ובאילו הנקבים מכניסים בה ראשי העצים הגלולים בהם יריעות הס"ת והס"ת עומד על תבימה ואינו מושכב על גבו כמנהג אלו הארצות (פה אני מוצא לפרש כונת הירושלמי שהכאנו לעיל זה החזן שאינו מקים ס"ת להעמידן, ר"ל שהחזן הקורא בס"ת לא ישכיבהו על גבו כמנהג ארצות ארום, אלא יעמידהו כמנהג א"י וכל ארצות מצרים והינדיות, ומיזפופיסיא וארם צובא, וגו' וגו' שזהו יותר כבוד והדר לתורת והיית רק למעלה משום זה נקט „חזן“ בירושלמי משום שהוא הקורא בס"ת ועליו מוסל התיוב להקים הס"ת ולא להשכיבו על גבו, אבל כבר נתגו כן בארצות אלו ועל הנעשה אין להשיב זהו הנלע"ד והבוחר יבחר) והרמב"ם תחובים בס"ת תמיד ליופי והדר גם בשעת הקריאה אשר לא כן בארצות אלו שמסירים הרמב"ם בשעת קה"ת מפני כובדם ובפרש שנהגו להשכיב הס"ת על גבו, ועוד מעלה יש בס"ת כשהוא מונח בתיק נקל להקורא לגוללו בנקל, וגם לפותחו ולסגור אותו ומעתה אנו מבינין בטעם המנהג שכאלו הארצות שאינם פותחים הס"ת בעודו בתיבל משום קשירותיו וא"א לפותחו

[ככ] טעם שנהגו הספרדים שבא"י וסת"מ לומר הי"ג מרות בר"ה ויוה"כ וביו"ט ובתעניות בשעת הוצאת הס"ת ג' פעמים חוץ אם חל י"ט בשבת שא"א אותו. וכן מנהג אשכנז, ונוהגין לומר אחריו יהי רצון לכל חג וחג, אבל בלונדון ואמשטרדם, א"א לא הי"ג מרות, ולא היה"ר. (שו)

כשהוא בהיכל אלא כשמביאים אותו בתיבה אחר אותו בו, והשני סתיר חגורתו, אבל בא"י נקל לפתוח התיק בעודו עומד בתיכל, אבל הסנהג שבמצרים להקיף בס"ת סגור ובעלותו לתיבה שם פותחים אותו ומגביהו, ולא כמנהג א"י עיין להלק"ט (ח"ב סי' קכ"ה) והגאון פרי הארץ (ח"א הל' תפלה ה' ה') ונהר מצרים (ח"א ד"ז).

טעם שנהגו בא"י לפתוח הס"ת בשעה שמוציאין אותו מתיכל ומתוויר אותו לכל יחיד כ' הרב ארץ התיים (דיו"ז ע"ד) דמשום התשתיות לס"ת בעת הוצאתו נהוג אצלו לפותחו חכף ולהראות הכתב מלבד הקמת הס"ת על הכיסה שמראים להם הכתב, ועוד כדי שיוכלו כמה יחידים סגולה להסתכל היטב באותיות הס"ת שיעור שיכירו לקרותה כמ"ש הסנ"א שם ס"ק ג' ששם האר"י ז"ל ועוד שע"י זה שרואים רבים הפרשה סדכרי אחרדי שתתיה הפרשה מחובת היום ולא יבוא התזון למעות לפתוח במקום אחר (דו"א שצריך העולה לתזור ולברך אחר שהוכירוהו פ' תובת היום) (או"ח ס' ק"ך ס"ג) וכת' בס' שער ירושלים (שער ט') שהאשכנזים מן היום שבאו להתישב בא"י חקו להספדי' לעשות הגבוהת הס"ת פעמים קודם ואחר תקריאה ונוהגין כן משום שבאו באתריות דסרן הב"י וכן פ' שם בשו"ע (ס"ב) בשם מ"ס ועי"ש בבאה"ט, (ס"ק ה') ועי' בס' נגיד ומצוה דל"ב שכתב שהאר"י ז"ל היה מסתכל היטב באותיות עד שהיה מכירם לקרותם והיה אומר שיהיה נמשך אור גדול על האדם על ידי ההסתכלות בספר תורה הקרוב עד שיוכל לקרות האותיות ע"כ וזה כמש"מ שכתבתי לעיל בשם השפתי כהן על התורה, (עו' להלק"ט ח"ב סי' רנ"ח).

ולפע"ד אפ"ל בטעם למנהג ארץ ישראל שנהגו לעשות שתי הגבוהות קודם ואחר קריאת התורה, משום לזכות להאנשים ונשים אשר לא השיגו לראות ההגבה בשעת הוצאת הס"ת מפני שנתאחרו, כמו שכתבתי לעיל בטעם הספרדים בארץ ישראל שנהגו לומר אף בשבת ויום טוב ברכו בתרא שקודם עלינו, לזכות לאלו שלא שמעוהו בתפלת יוצר. ומנהג אשכנז אם יש שם שלשה ס"ת עושין תהגבה בכל אחד ואחד וקדיש אחד בסוף, ואין המנהג כן בארץ ישראל ובאלו הארצות כביח"כ של הספרדים.

(שו) תקנה זו של אמירת הי"ג מרות בשעת הוצאת הס"ת תביאה רש"י בספר הפרדס (דס"ו) והרד"א ז"ל בתפלת תענית (דנ"ד ע"ד) כתב לומר הי"ג מרות ופסק שוב מחרון אפך (כ"ב הרב שומר אמת סי' כ"ו

[כג] טעם שנהגו לנשק הס"ת מי בפיו מי  
 ע"י הציצית. (שח)  
 [כד] טעם שבא"י וסת"מ ואלג'יר שמכסה  
 העולה את התורה בטליתו ואח"כ מברך. ובאלו  
 הארצות נוהגין לכסות התורה בפרוכת קטנה. מה  
 סיבת הכסוי. (שט)

אות י"א), ואני לא מצאתי בס' אבודרהם שב' לומר פ' שוב מחרון אפך,  
 והרוקח דעתו עד ונקח. וכן דעת הלבוש והא"ר לאפוקי איזה מהמון בעיר  
 הזאת שאין אומרים אלא עד סוף הפסוק שהוא ואמת.

ומה ראו על ככה לומר הי"ג מדות יותר מפסוקים אחרים, משום  
 שרז"ל אמרו בר"ה (י"ז): אלמלא מקרא כתוב א"א לאומרו מלמד שנתעמף  
 הקב"ה בשליח צבור ואמר לו למשה סדר תפלה, אמר ליה כל זמן שישאל  
 תומאין עשו לפני כסדר הזה ואני מוחל לכם. אמר ר' יהודה ברית כרותה  
 לוי"ג מדות שאינן חוזרות ריקם, ופיו' רש"י שם שאם יזכירו ישראל  
 בתפלת העניתם אינן חוזרות ריקם, ע"כ.

וכן אנו נוהגים ביום כ' וה' לומר אחר כל אל טלך וישב הי"ג  
 מדות. וכנראה שגם בשבתות וי"ט נתקן לומר הי"ג מדות ע"י האר"י  
 ז"ל משום גודל הקדושה והתועלת שיש בפסוק זה, ובפרט בר"ה ויוה"כ.  
 אבל באלו הארצות לא קבלו עליהם מנהגי האר"י כמ"ש פעמים רבות וגם  
 כאמירת פסוק זה בימים טובים דומה לתחינה כמ"ש רש"י שם שאם  
 יזכירו ישראל בתפילת העניתם, אבל לא בי"ט נקט.

אודות היה"ר שנהגו לאומרו בכל חג וחג נתקנו מימי הרב  
 אוליא ז"ל ובאלו הארצות מתי מספר ובינום כי מיוסדים על פי הקבלה,  
 מטעם זה לא נהגו לאומרו.

(שח) כתב הרב לדוד אמת (סי' ג' אות ואו) כי הצניקה היא  
 לחיוב מצוה ע"ב ומשום הכי נהגו בנ"ו לנשק הציציות בשעת ק"ש.  
 וגם כשאומר וקשרתם לאות ע"י שמשום ידו על תפילין של יד כרי שלא  
 יסוּת דעתו מהן מנשק תפילין של יד. וכן כשאומר והיו לטוטפות בין  
 עיניך, והכל לחיוב מצוה, (זה השולחן דרל"א).

ובאלג'יר נוהג העולה לנשק הס"ת אחר ברכה ראשונה ואחר  
 ברכה אחרונה, שם, זה השולחן). ומעם הנשיקה בפה, או בשולי טליתו,  
 משום שגזרו חכמים שכל הספרים מטמאים הידים לכן נוהגים שלא  
 לגעת ס"ת בידיים אלא על ידי מטפחת. וכן היה נוהג האר"י ז"ל (שער  
 תכונות דע"א).

(שט) טעם הדבר משום שכתב הכל בו והביאו סור"ם בהגה  
 (סי' קל"ט ס"ד) וז"ל בשעה שמברך ברכה א' יתפוך פניו על הצד  
 שלא יהיה נראה כמברך מן התורה, והט"ו שם חלק עליו ואמר דאין

[כה] אין מנהג הספרדים לעשות הגבהת הס"ת ביום ט"ב אלא מביאין הס"ת מההיכל ונותנין אותו ע"ג תיבה נמוכה. (שי)

[כו] מנהג לונדון להזמין „להחכם" לקרא בתורה בזמנים ידועים. והם בשבת בשלח בפרשת השירה, פ' יתרו בעשרת הדברות, פ' ואתחנן בי' הדברות, שבת תשובה, שבת חנוכה, שבת הגדול, שבת ר"ח, יום ז' של פסח, יום א' דשבועות, שחרית של כפור. ח' חג עצרת. ר"ח. ותעניות, ויום פורים.

ובאלג'יר המנהג שכל זמן שמזמינים אחד מיוצאי חלצי הרשב"ץ עולים אותו בתוארים גדולים ואפי' שהעולה ע"ה, (זה השולחן דרל"ח). (שיא)

נכון לעשות כן דמראה עצמו כאילו אינו מברך ע"מ שיקרא רק על מידו אחרינא דהא מראה עצמו כאילו מסתלק ממנו ע"כ. וכן דעת הב"ח הגון הוא שיהיה פתוח בשעת ברכה לגמרי ולא יהפוך פניו כלל דכך היא דעת הפוסקים והגאונים המפורסמים, וכן אני נוהג ע"כ. משום הכי מצאו בני ארץ ישראל וסת"מ לכסות התורה בטלית ואינם הופכים פניהם מן הצד ואי משום טעם הט"ז דמראה עצמו כאילו מסתלק ממנו, בלא"ה הקורא מראה להעולה מקום אשר יקרא לו קודם שיברך ואחר כך מכסה בטליתו, מזה מוכח דלא נסתלק ממנו, ואדרבא בשעה שמברך כונתו על התורה שיקרא לו הש"ץ. ולא מצאתי מנהג זה כעת שהזכיריהו הראשונים כהב"י והרמב"ם. ויש נוהגים בא"י ומצרים שהקורא מראה להעולה מקום הקריאה אשר יקרא לו, והש"ץ סוגר הס"ת עד שישלים ברכתו הראשונה ופותחו וקורא לו, (ולחלץ אשוב ואדבר במקצוע זה).

(שי) יתכן בטעם הדבר משום שבט"ב התורה בעצמה אכלה וחפית ראש ואיך נקים אותה והיא שפלה (ראה אבודרהם דנ"ו). אבל הרב לדוד אבת (סו' ד' אות א') כ' שחייב להקים הס"ת ואפילו בט"ב להראות לעם כתיבתו עי"ש.

(שיא) הגאון הרשב"ץ נולד (1361—1444). בשנת 1390 עזב ארץ מולדתו ויתישב בעיר אלג'יר (הרשב"ץ בתשו' ח"ג סו' ט') ותיקן להם תקנות טובות ומועילות וחבר כמה ספרים. ואין צורך להרחיב הרבוב בתולדותיו כי ידוע ומפורסם הוא, רק אתן

(כח) המנהג באלני"ר לעמוד כשהרב עולה לס"ת, והבן לאביו, ולאחיו הגדול בעת שאו' הברכה הא' והאחרונה, וכשיורד העולה מן התיבה חוזר על אנשי ביה"כ ומנשקם והם אומרים לו חוק וברוך. והוא משיב להם, ברוך תהיה. (שיב)

[כט] הספרי תורות הנמצאים פה ראמסנט בביה"כ של השר משה מונטיפיורי ז"ל ראיתי שרק האותיות שעטנ"ז ג"ץ מתויגים ולא האותיות בר"ק חי"ה כנהוג בס"ת של א"י לתיגם בתג אחד, וכאשר חקרתי ודרשתי בענין השיבו לי כי השר היה לו סופר אשכנזי שהיה כותב עבורו הס"ת. (שיג)

לפני הקוראים נוסח מצבתו, שהכין הוא כעצמו בעודו בחיים. הנה שבה רוח חיה לאל היה לנו מעון, עם גוף נקבר זכר נשאר כי לא נעדר שם משמעון.

ובגנתו כמה שאמר כי לא נעדר שם משמעון, כי לו היה בן חכם ר' שלמה (הרשב"ש) והוא ירש כסא רבנותו. (שיב) עי' מרן ביו"ד (סו' רמ"ב סי"ח) שכתב שאם קראו לרבו לקרות בתורה בצבור אין צריך לעמוד כ"ז שרבו עומד, ומשום זה למדו שלא לקום גם מפני אביו ואחיו, או זקנו וחמיו, אבל כבר כתבתי לעיל שזה הדבר תלוי לפי מנהג המקומות, ואם נהוג באיזה מקום לקום ואינו קם נראה כמזלזל בכבודו, ובענין כבוד אח גדול (עי' מרן ביו"ד סו' ר"מ סכ"ב, ובאה"ט בענין כבוד אחיו ס"ק י"ו).

(שיג) התגין ביאורו כתריום, (מלשון ערבי תג — הוא כתר). כש"ס מנחות (כ"ט:) אמר רבא שבעה אותיות צריכות שלשה זיוונין, (וחמנהיג-בסוף גורס שלשה שלשה זיונקי), ואלו הן שעטנז ג"ץ והוא הדיון לצדיק כפופה ולגון פשוטה (רש"י שם), ושם תמצא שאמר ר' אשי תזינא להו לספרי דווקני דבי רב דחמרי להו לגגיה דחית. שם, ועשו תגין גם על אותיות אחרות ע"כ.

ובגמרא לא הוזכר שם איזה הם האותיות האחרות שעשו עליהן תגין, מלבד האותיות שהזכירו שם דהיינו שעטנז ג"ץ, ולא הזכירו אם האותיות האחרות היה מנהגם לתיגם בג' תגין, או באחד, ולבי אומר לי במ"ש ועשו תגין על אותיות אחרות שב להאותיות ב' ד' ק' ח' י' ה' כמו שנהגים עד היום הני ספרי דווקני שבארץ ישראל שמתייגים אלו האותיות גם בש"ע (סו"ס ל"ו) כתב צריך לתיג שעטנז ג"ץ.

והסופרים נהגו לתייג אותיות אחרות ולא הזכיר איזה הם האותיות.

ובסוף ספר המנהג כתב וז"ל צא ולמד זיון האותיות ותגייהן בפ' הקומץ רבה ז' אותיות צריכות ג' ג' ויונקי ואלו הן שעמנו ג"ץ, פי' ר' יהוראי גאון ז"ל וכן פי' ר"י מ"כ בכל האותיות שכתורה אלו צריכי ג' זיוגין כדי שיראה לשלשה רוחות ליסוין ולשמאל ולמעלה דרבא בה' ס"ת אמרה ולא כמוזזה לחוד וכן מצינו בירושלמי דמגילה, וכתוב בתשובה לחכמי ארזון להכשיר ס"ת המעובר בצואת כלבים ועל דבר העבוד לגויל ולקלף ולדוכסוסטוס לס"ת תפילין ומזוזות איזה יכשר הזה או זה ואם שניהם כאחד טובים, וצריך לזיון על כל אותיות בד"ה חק"ב כריש שברא רבא, ובפ' אין דורשין ירושלמי למה התחילה התורה בבית אלא מה בית יש לה ב' עוקצין אחד למעלה ואחד מאחריה אומר לבית מי ברא העולם והיא מראה להם בעוקץ של מעלה זה שלמעלה בראו ומה שמו והיא מראה להם בעוקץ של אחריה אחד שמו, פי' האלף שלפני הבית הוא רמז לאחד וזהו שנאמר בפתח בה' עדי עד כי ביה ה' צור עולמים אל תקרי צור אלא צר עולמים. ואמרו' בהקומץ רבא ובב"ר העולם הזה נברא בה"א שנאמר אלה תולדות השמים והארץ בהבראם בהא בראם, מה ה"א אינה תופשת הלשון ושאר האותיות תופשין את הלשון כך לא בעמל וביגיעה ברא הקב"ה את עולמו שנאמר בדבר ה' שמים נעשו ומה ה"א זה סתום מכל צדדיו ופתח מלמטה רמז לכל באי העולם יורדין לשאול ועוקצו של הא למעלה רמז שהן עתידין לעלות והחלון הזה שמן הצר רמז לבעלי תשו', והעולם הזה נברא ביו"ד מה קומת היו"ד כפופה כך הן רשעים קומתן כפופה ופניהם מקדירות לעת"ל וה"ד ושת גבהות אדם, ובאין דורשין ירוש' מה יוד יש לה נקודה אחת מלמעלה, רמז מאחר שהן יורדים לשאול הן עתידין לעלות וגו', ושם לקט הרב המנהיג כל המימרות שדברו אודות זיוגין של האותיות ולרב האריכות לא הבאתי שארית דבריו.

וכמו ששינונו שם, במנחות אמרו שהתייג מורה על הלכות וסודות שאמר ר' יהודה אמר רב בשעה שעלה משה למרום מצאו להקב"ה שיושב וקושר כתרים לאותיות (פרש"י שם כגון התגין דס"ת) אמר לפניו רבש"ע מי מעכב על ידך, אמר לו אדם אחר יש שעתידי לדרוש על כל קוץ וקוץ תילי תילין של הלכות.

לדעת הרמב"ם והש"ע אם הסופר חסר התגין בס"ת אינו פסול בשביל זה שאינן אלא למצוה מן המוכחר משום הידור אבל לא מעכבין אפילו בשעטנ"ז ג"ץ (ה' ס"ת פ"ד ט"ו), וכן ס"ל למרן שם, והלבוש (או"ח סו' ט"ו ג'). ויש להקת הפוסקים שס"ל דתגין של שעטנ"ז ג"ץ מעכבי (יו"ד סרע"ד). ואפ"ל בטעם הדבר, משום שאותיות שעטנ"ז ג"ץ הוזכרו בגמרא שם במנחות מדקאמר רבא ז' אותיות צריכות ג' זיוגין, אשר לא כן האותיות האחרות שנהגו לזיוגן כמנהג א"י וסת"מ והם בדק היה אולי שאם לא זיוגין הס"ת כשר, אבל האותיות שעטנ"ז ג"ץ אם לא זיוגין כדיעבד הס"ת כשר, אבל איכא בתקנתיה לצוות להסופר שיוזיגן כדון וחלכה.

[ג] טעם שזכו האותיות שעמנ"ז ג"ץ לזיונין,  
 יותר משאר האותיות. (שיר)  
 [גא] טעם לס"ת שבא"י שנהגו לתייג ג"כ  
 האותיות בדק היה. (שמו)  
 [גב] המנהג בערי המערב שבשעת ההגבה  
 מכבדין הרב לתת לו „היד“ (הנקרא „פונטירו“) למען  
 הוא יראה להעם מקום הפרשה של היום, והרב אומר  
 בקול גדול וזאת התורה אשר שם משה וגו'. (שמו)  
 [גג] יש אנשים מדקדקים שמצויים לסופר  
 לכתוב להם הס"ת בראש כל דף ודף תיבה  
 שתחילתה באות ואו, ונקרא „ווי העמודים“ מה  
 טעמם, וכן יש סופרים שנוהגין לכתוב בראש דפי  
 המגילה המלך. (שיו)

(שיר) כתב הרב אגרת הטיוול שעטנז הוא אותיות ש"ט"ן ע"ו  
 והם שני מקטרגים גדולים וזהו סוד של שעטנז ג"ץ כי ג"ץ גם כן שם  
 של מקטרג אחר, והתגין שעליהם הם כמו חרב וחנית להנצל מהם, (עי'  
 באח"ט או"ח סי' ל"ו סק"ד)  
 (שמו) לא מצאתי הדבר מפורש בספרי הראשונים תיג אל  
 האותיות, אמנם כבר כתבתי דעתי למעלה בזה, וה' האיר את עיני ומצאתי  
 שבתקונים (דק"ב.) וז"ל ואיתמא צדיקים עומדים ועטרותיהם  
 בראשיהן אלון תגין דספר תורה דאינן בד"ק הי"ה שעטנ"ז  
 ג"ץ וגו' עי"ט, ומצאתי בחשו' להרמב"ם בפאר הדור (סי'  
 ע"ו) שכתב התגין הם אותיות קמנות בראש האותיות כעין  
 זיונין, אך יש תילוק בין האותיות יש אות שצריכה תג אחר ויש שצריכה  
 שתיים, ויש שלש, וכיוצא עד שבעה. זהו אופן עשייתם ובודאי כי אין  
 זה מנהג, דוח קראוהו רבותינו ז"ל כתיב אותיות וכמו שאמרו מצאו  
 להקב"ה קושר כתרים לאותיות, (אמ"ה שבת כ"ו. מנחות כ"ט:), וכן  
 נמצא בס"ת שכתבו משה. אכן באריכות הזמן והתלפול נמצאו כמה חלוקים  
 במסורת, זה אומר בכה וזה אומר בכה וגו' ולכן היה בדעת חכמים לבטל  
 התגין מפני החילוקין שבהם, אמנם כאשר ראו כי אין זה מעכב כותבין  
 התגין והוא מצוה מן המובחר, אך אם לא יכתוב שום תגין אינו פוסל  
 המצוה, וכל הספרים אשר במערב כתובין בתגין עכ"ל.  
 (שמו) טעם הדבר כי הרב הוא העומד כאב לתורה והוא הראוי  
 להכריז בפומבי וזאת התורה אשר שם משה, משו"ה מחלקין לו הכבוד  
 הזה.  
 (שיו) קשה לשער מאימתי החלו הסופרים לנהוג לכתוב הספר



## המבינים במקרא, קוראים בתורה.

[יד] המנהג בלונדון שהחזן קורא כל הפרשה בעד הז' עולים, ואפי' אם העולה ת"ח ובקי בקריאת הפרשה אין מכבדין אותו לקרות לעצמו חלק שנפל בגורלו, חוץ מחתן תורה ובראשית שקורין לעצמן, פרשיותיהם, והכר מצוה קורא לעצמו עליה חמישית.

אבל בא"י וסת"מ וכל ערי מארוקו מנהגם שאם הרב קרוא לס"ת או איזה ת"ח הש"ץ מושיט לו „היד" בינו לבינו, אם הת"ח יודע בעצמו שהוא בקי בנקודותיה ובטעמיה קורא לעצמו, ואם לאו רומז לו להחזן שיקרא במקומו.

ובאמשטרדם המנהג שגם הבר מצוה הש"ץ קורא לו, רק אם החכם, או הדיין הוא קרוא הוא קורא לעצמו. היינו כשקורין אותו בפרשת השירה, עשרת הדברות, ז' של פסח, יתרו, ואתחנן, א' דשבעות. (שיח)

שהמסדר הס"ת כווי העמודים כונתו היתה שכל רף ורף יכתב אות אחת משם הויה, והיוד והה"א שבהויה אינם כ"כ מרובים כהואו בריש כל תיבה, משום זה בחר באות ו"ו והבן.

ומה שנהגו לכתוב בראש כל עמוד שבמגילת אסתר בתיבת מלך, עשו הדבר לשם יופי והידור, ומשום שארז"ל שכל מלך הכתוב במגילה הוא חוזר-למלכו של עולם.

(שיח) טעם שבארץ ישראל וסת"מ מכבדין החכם שהוא יקרא בעצמו חלק הפרשה שהוא קרוא, משום שכימי התלמוד המנהג היה שכל עולה ועולה היה קורא חלקו ולא כמנהגנו היום שהעולה מברך והש"ץ קורא במקומו (מגילה כ"א). קראה אחד, קראוה שנים יצאו, ואמרו' שם בגמרא תנא מה שאין כן בתורה פי' שאין קורא אלא אחד אותו שהוא עומד לקרות בתורה, ואין ש"ץ קורא עמו. ומה שנתגו עתה שש"ץ קורא בעדו כדי שלא לכיוש את מי שאינו יודע לקרות, כראמרו' גבי בכורים בתחילה מי שיודע לקרות קורא, מי שאינו יודע לקרות מקרין אותו, נמנעו מלהביא פי' מחמת הכושה התקינו שיהיו מקרין את הכל. וכתב הרא"ש ז"ל אין הדמיון נ"ל דחתם נמנעו מלהביא בכורים ועברו

על מה שכתוב בתורה, אבל הכא הבקיאין יקראו, והאחרים ימנעו, ומחמת הבושה יתנו לב ללמוד הפרשה. אלא נראה הטעם לפי שאין הכל בקיאין בטעמי הקריאה, ואין הצבור יוצאין בקריאתו והוא בעיניו כיודע, ואם לא יקראהו בתורה אתו לאנצווי עם ש"ץ. לכך תכנו שיקרא ש"ץ שהוא בקי בקריאה, ומ"מ גם העומד לקרות יקרא בנחת עם ש"ץ ובדקדוק שלא תהא ברכה לבטלה, ואותו שאינו יודע לקרות אין ראוי שיקרא ש"ץ והוא ברכה לבטלה ולא מסתבר שהוא יברך על קריאת ש"ץ (כ"ב אבודרהם דב"ח ע"ד).

כנראה שנעלם מרבינו הרא"ש ואבודרהם דברי הגאונים שהובאו בס' שבלי הלקט (סו' ל"ו) וז"ל. מצאתי בדברי הגאונים ז"ל כה דבר הרב על החזן הקורא בשביל העולה, מה שקרא החזן ושחק העולה לקרות אי נמי קרי בהדיא לא שפיר הוא ולא נפיק ידי חובתיה אותו המברך על התורה בקריאת החזן דלא אשכתן דבכו האי גוונא וכול איניש לשווי שלוח. ואע"ג דכתבינן בה' ס"ת דהתירו רבוותא לסייע את הקורא בתורה בין בקול רם בין בקול נמוך, אגן לא חוינן בעניותן דעתין שיוכל החזן לקרות בעבור העולה כי איך יברך זה ויקרא זה, כשם שהוא עושה שלוח לקריאה, כך יעשה שלוח לברכה, וא"ת מה יעשה מי שאינו יודע לקרות ההוא פטור הוא מלקרות בתורה דאף איקרא רשאי לעלות כולל שהרי שנינו בתוספתא בני הכנסת שאין להם מי שיקרא אלא אחר עומד וקורא ויושב עד ז' פעמים, ואילו היה אמת שיוכל האדם לקרות בשביל אחרים היה הדין שיעלו מבית הכנסת שאין להם מי שיקרא ויקרא אחר בשביל כולם, וא"ת איכא רבום שמתבוישין מן הצבור אית ליה למיאנס נפשיה ללמוד ולא לתבויש מן הצבור כי אין הביישן לנה, וא"ת יקרא הקורא ויסויע אותו החזן בקול רם ויקראו שניתן יחדו, הרי שנינו בפירוש במגילה קראה שנים יצאו תנא מה שאין כן בתורה נמ"ל שאסור לעשות כן. אבל אם אין הקורא יודע לקרות בדקדוק יש על החזן לסייעו ולקרות עמו בלחש כאדם שלוחש באוזן חבירו כדי שלא ישמעו הצבור ותטרד דעתם, דתרי קלא כהרא לא משתמע, ובמשנת בכורים גרסוה בראשונה וגו' ואין במשנה זו סיוע לחזן הקורא בשביל העולה לפי שבמקרא הבכורים חייב כל המביא לקרות ולכך אי אפשר, וקריאת התורה אינה חובת כל אדם, ולכך לא יקרא אלא מי שיודע לקרות, ואפילו התם הקריאה היתה מקרין אותו אבל לא היה קורא בשבילו, ועי"ש שהביא עוד תשו' רב נפוראי גאון, ורש"י בפ"ק דשבת כשמעתיא דבאמת אמרו שמותר החזן לסייע מ"מ צריך להגמיק קולו ע"כ.

המעיון יראה כי כל מה שכתב השב"ל בשם הגאונים הם ממש דברי הרא"ש ואבודרהם ושני נביאים נתנבאו בסגנון אחר, רק שלפי מסקנת הגאונים שאין הש"ץ יכול לקרא הפרשה בעד העולה ולא נפיק ידי חובתיה אלא שהעולה יקרא בעצמו והחזן מסייעו בלחש. אבל לפי דברי הרא"ש משמע שמותר להחזן לקרא במקום העולה מפני שאין העולה בקי בקריאה, והעולה יקרא בנחת עם ש"ץ, וכן אנו נוהגים בכל תפוצות הגולה.

ומה שברעתי להעיר בזה הוא כי לא דמי להחיא דמשנת בכורים כל מי שיוודע לקרות קורא וכל מי שאינו יודע מקיין אותו וגו', התם שאני שהמביא בכורים לא היה מוכר על הבאת הכורים, משום זה מצאו לנכון להקריא אותו, אבל בקריאת התורה העולה הוא המברך ברכת התורה, שוב אין הש"ץ יכול לקרות בתריקאי, והיכן מצונו שהמברך מברך ברכה, וחשני עושה הפעולה, שעליו מוטל החובה לעשותה מחמת הברכה שבידה, ולמפרע בך ברכה לבטלה.

ובמ"ש הגאונים והרא"ש שמחמת הכושה יתנו לב ללמוד הפרשה וגו' זה אינה מענה, בכדי לדעת איך ללמוד קריאת הפרשה לאו מילתא זומרתא היא, ולא כל הרוצה ליטול את השם יבא ויטול כי קריאת הפרשה בדרוקיה ובמעמיה צריכה נגר ובר נגר, כמו שמצינו במ"ר (פ' נשא) ובמדרש תנחומא (פ' יחרו) על ר' עקיבא שקראו תהון בריבם גבוה"כ לקרות בס"ת ולא רצה לעלות, א"ל תלמידיו לא למדתנו רבינו כי היא חייך ואורך ימים (אמ"ה הפסוק הוא בסוף דברים ושמה כתוב כי הוא חייך ושב להקב"ה כמו שפרש"י שם ולא להתורה), ולמה נמנעת מלחעלות, אמ"ל לא נמנעתי מלחעלות אלא לפי שלא סדרתי הפרשה שנים ושלושה פעמים, שאין אדם רשאי לומר דבר לפני הצבור, עד שיוסדר (ג"א עד שיפשוט) אותו שנים ושלושה פעמים בינו לכין עצמו, שכן מצונו בהקב"ה שהוא נותן מענה לשון לכל הבריות, והתורה גלויה לפניו ככובב, כשבא ליתן אותה לישראל כתוב בו אז ראה ויפסרת הכינה וגם הקרה ואח"כ ויאמר לאדם עב"ל. השתא ומה אם ר' עקיבא הגדול שבתנאים והוא נמנה גם כן בין גדולי זקני בית דין גדול אשר ביבנת, והיה נכבד מאד בעיני רבן גמליאל, וכשנפלה מחלוקת בין הנשיא ור' יהושע היה ר"ע ספיים את ר' יהושע שובנע תחת רצון הנשיא (משנה ר"ה סוף פ"ב), וכאשר הורידו את ר"ג מגדולתו שמו החכמים עיניהם על ר"ע לעשותו לראש כידוע, וגם מהארבעתם שנכנסו לפרדס ר"ע לבדו יצא בשלום (תגית י"ד): עם כל זה סרב לעלות בתורה משום שלא סדר הפרשה שנים וג' פעמים, מה יענו אווכי קיר כמונו לאו דוקא תבעלי בתים אלא גם תת"ח איך ירהיבו עז בנפשם לקרא חלקם בס"ת אם אינם יודעים בבירור שיכולים לזכור הפרשה והפסקת הפסוקים כיאות וכהלכת, ואיך תרא"ש והגאונים מצאו להם הדרך הנכונה והקלת שיתגו לב ללמוד הפרשה, אמו כל אחד ואחד הוא מוכשר לזה, ויפה הקנו שהש"ץ יקרא עבורו והוא יקרא עמו בקול נמוך, ועל הש"ץ אנו בטוחים בודאי כי עבר הפרשה בכל השבוע להציעה לפני הצבור בדיוק. (ובדרכי אומר מילי דבדיתותא מה ששמעתי זה שנים בלוגרין, על קורא בתורה שהיה רגיל לעשות מעיות בפרשיות שונות, והיה שם נוכח איש מדרק ולמן שמה מתקן לו הפעות, אחר שהיה גוער בו, והמתקן הפעות היה יודע הפעות שהיה כדרכו לעשותם הש"ץ מידי שנה בשנה. פעם אחת פקע כת סבלנותו של המדרק וקרא להבעל קורא ואמר לו אני שמח לומר לך כי הנגן ה' בכה הזכרון, הש"ץ שמח לשמוע מהצבור שחלק לו, חזר הש"ץ ושאל לו מה ראית בי שיש לי כת הזכרון, השיב לו כי אין אתה שוכח הפעות).

הלאוי ואולי אם התזנים או הכעל קורא היו לוקחים מוסר מדברי ר"ע שהכאנו לעיל וילמדו העונה הטהורה מר"ע במה שהשיב לחלמירדיו, וכימינו אלה נמצאים חזנים שרוחם גסה עליהם וחושבים שבכר יודעים לקרות הפרשה על בוריה, ואינם שמים על לב גודל אחריותה, ומועים בטעויות גסות ואינם מרגישים כי התהלף ותשתנה הבנת התיבה מתהלה לתהלה. ופעם אירע על ש"ץ שקרא פ' פינתס ביום ב' וראה שהוא של ברית שלום קטועא, קפץ וקרא להפננס שמעות נפל בס"ת והכיואו לו הדיו והקולטום ותיקן המעות שתיכר הואו ועשאה שלימה, ולא ידע כי כן צריך להיות (עי' קו' פ' האומר). והדבר המעורר דאגה כי באלו הארצות אין רשות להצבור לגעור בהקורא שישב מדרך מעותו, ומה מענין לדעת התקנה הקדומה שתקנו אנשי המעמד בלונדון בק"ק שער השמים בשנת 5515 שעל כל שגיאה שהחזן יעשה בפרשה יקנסו אותו לשלם מהמשכורת שלו חמשה שילינגס, ומספרים בס' הנקרא History of the ancient Sinagogue, (by Gaster, London 5661)

כי אהר מהחזנים שבלונדון קנסו אותו חמשה עשר שילינג על ג' מעויות שטעה בפרשה וזה היה בשנת 1701. ואם היו אנשי המעמד חושבים כל המעויות שהיה עושה במשך כל השנה, בודאי שלא היה מגיע לתחזן דבר ממש מהמשכורת שהיה מקבל, אבל אין עוד תקנה זאת עומדת וכבר בטולה, הלאוי אם היתה עדיין מתסרת התקנה הזאת.

חוזר אני למ"ש למעלה אודות מנהג א"י וסת"מ ומארוקו שמכבדים לת"ח שהוא יקרא הפרשה שעליה קראו אותו משום לצאת ידו כל הדעות כמ"ש לעיל.

מעם שבלונדון ואמש' אינם מרשים להצבור לגעור בהש"ץ אם טעה בקריאת הפרשה אולי יש להם ע"מ שיסמכו כהא שכ' הרב המנהיג וז"ל אם טעה הקורא או החזן הסקריא אותו טוב שלא להגיה עליו על שגגותיו ברבים שלא להלבין פניו דאעפ"י שמעה בו יצא ו"ח ידי קריאה דאיתא במדרש שאם קרא לאהרן הרן יצא (ותתוס' כר"פ אין מעמידין כ"ב: פי' אעפ"י שלא קרא האלף) (עי' טור או"ח סי' קמ"ב) אך הרמב"ם בסו' הי"ד פסק קרא ומעה אפי' בדקדוק אות אחת מחזירין אותו עד שיקראנה בדקדוק. וכתב הב"י שם בשם מוהר"י בן תיב"ע ע"מ שכתב המנהיג שאם טעה הקורא אין מחזירין אותו קשה למ"ש בשם הרא"ש שאין הציבור יוצאין בקריאת תבלתי יודע, וז"ל כי זה בדיעבד ודב' הרא"ש לכתחילה, עוד י"ל כי זה שכ' בעל המנהיג הוא בטעות שאין בו שינוי ענין ודברי הרא"ש בטעמים שהם פי' הפסוק ממש עכ"ל.

ולפע"ד תירוץ מוהר"י בן חביב אינו כ"כ מבואר בס"ש כי דברי המנהיג בדיעבד. הלא מדברי המנהיג משמע אפי' לכתחילה במה שנתן מעם אם טעה הקורא או החזן הסקריא אותו טוב שלא להגיה על שגגותיו ברבים שלא להלבין פניו, וזה משמע אף לכתחילה, ובס"ש המנהיג אח"ז דאעפ"י שמעה בה יצא ו"ח קריאה, ר"ל שבלא"ה אעפ"י שמעה יצא ו"ח אבל לעולם אם טעה מצווים השומעים לכתחילה שלא להגיה עליו משום

[לה] טעם שהס"ת הוא בלתי ניקוד וטעמים  
והפסקת הפסוקים. (שיט)  
[לו] בא"י, וסת"מ, ובלונדון, ואמשטרדם,

הלכנת פנים ומשמע מינה אף על פניות שיש בהם שינוי ענין, אם הוא מפעם  
הלכנת פנים ובוה גם תירוצו השני אינו מבואר ועוד כי הר' המנהיג לא  
תילק לומר שאם שהוא פניות שיש בו שינוי ליכא הלכנת פנים אם אנתו  
גוערין בו ואם אין בו שינוי איכא הלכנת פנים אלא ודאי שכונתו אף על  
שגיאות שמשתנות ההבנה לגמרי אין לנו רשות להלכין פניו ברבים והעושה  
כן כאילו שופך דמים כרשנין (ב"מ נ"ח) תני תנא קמיה דרב נחמן בר יצחק  
כל המלכין פני תבירו ברבים כאילו שופך דמים, א"ל שפיר קאמרת דחזינא  
לית דאזיל סומקא ואתי תיורא וגו' עי"ש והנסיין הוביח שאם נגער בו  
על שגיאה אחת מרב הבושה והלכנת פנים גורם לו לטעות פניות אחרות,  
מאין ספורות ואין בכחו לשלוט על רוחו להתמיד בקריאתו כראוי (וכמו  
שאייר על קורא בתורה שהיה רגיל לטעות בכל הוא שכתוב בתורה היה פועת  
והיה קורא כהתיב ולא היה קורא היא, והצבור היו גוערין בו  
בקולי קולות היא היא עד שפעם אחת לא היה יכול לסבול על עלבונו הלך  
והמיר דתו רח"ל).

ולפי דעתי הדרך הנכונה והישרה שאם ראו שחקורא בתורה הוא  
מתמיד בכל שבוע בפניותיו יהיה נקרא ע"י אנשי הועד והרב בראשם  
להוביחו בשבט מוסר על הדיבר להודיע לו הסכנה המרחפת כאשר אינו מבטא  
המילים כהוייתן ובפרט כשאינו מדקדק איך התיבה ממוקרת וגם איזה טעם  
יש בה כי התיבות כגופות והטעמים כרוחות (ראב"ע בפרשת ואתחנן בעשרת  
הדברות). והיה כי שמע לדבריהם מה טוב ומה נעים והיה כי לא שמע לקול  
מורים מוטב לפוטר ממשרתו ואחר הבקי בקריאה ימלא מקומו ואל ילבינו  
פניו ברבים.

ועינך תחזנה משרים מ"ש הרב ב"י (סוף סי' קמ"ב) בשם הא"ח  
מנהג ספרד אחר קריאת התורה בשבת לומר והוא רתום יכפר עון לכתוב על  
שגגת הטעיות כמקרא, וכתב שם שהיום אין זכר למנהג זה עי"ש וטעם  
הדבר שאולי לא הרגישו בפניות מבקשים מאת ה' שיכופר עונם שאם  
הרגישו איכא בתקנתיה לגעור בש"ץ שיחזור ויבטא המלה בתקנה ודי  
בזה.

(שיט) כ' הריקאנמי והציוני בשם ס' הבהיר פ' שמות ידוע כי האותי'  
כשאינן ממוקרות יש להן פנים הרבה, אמנם כשהן ממוקרות אין להם רק  
משמעות אחת כפי הנקודה על כן הס"ת שיש בו כל הפנים אינו נקוד אמנם  
בעת הקריאה קורין בו כפי הקבלה שנתנה למשה מסני ולבשו אותה הצורה  
אמנם השי"ת לא לבש צורה לעולם רק הוא לעולם כולל הכל ע"כ והלבוש בס'  
(רע"ד ס"ז) כ' טעם שס"ת ממוקד מסול משום דקו"ל יש אם למסורת וכיון  
שממוקד אין כאן אלא מקרא וכ"כ הט"ז שם (ועי' תשו' הרדב"ז דפוס

שהש"ץ משפיל קול הקריאה באלו המאורעות,  
 בפ' כי תשא מן ויתן אל משה ככלותו עד ויחל  
 משה, ומשם ואילך קורא בקול רם כמנהגו, וכן  
 בפרשת בהעלותך מן ויהי העם כמתאוננים עד  
 והמן כורע גר לבן. וכן בפ' הקללות. (שכ)  
 [19] באמש' יש תקנה עתיקה, שאין רשות  
 לבחור לישא הס"ת כל זמן שלא הגיע לפרק י"ח  
 שנה, ובלונדון מרשין מיום שנעשה בר מצוה,  
 ובא"י וסת"מ, נוהגים אפי' פחות מכן י"ג אבל  
 בוחרים לתת לו ס"ת קטן. (שכא)

## חזק ונתחזקי האומרו לא יוזקי

[20] המנהג באמשטרדם בכל פעם שזכו  
 להשלים אחד מהחומשים, הקהל אומר חזק ונתחזק  
 חזקו ויאמץ לבבכם כל המיחלים לה, ובלונדון  
 נוהגים כן אבל אין אומרים חזק ונתחזק.

פיורדא סי' תרט"ז והר' דבש לפי בשם רבינו בחיי ז"ל ועי' להרמב"ן  
 בפתיחתו להתורה).

(שכ) כ"כ בס' התקנות מנהגי ירושלים (דנ"ב) וטעם הרבר כתב  
 הפר"ח (או"ח סו"ס קכ"ח) כדי להראות שהם מתחרטים על המעשים אשר  
 עשו עי"ש.

(שכא) מעם למנהג אמש' שטא אין בכת הנער לישא הס"ת מרוב  
 כובדו וחוששים חלילה שטא יפול הס"ת מידו ואז חייב להתענות הנושא אותו  
 וגם הרואים את נפילתו (לדוד אמת דיכי הוצאת הס"ת סי' י"ג אות י"א).  
 ובלונדון שנוהגים לכבד את הכר מצוה וגו' אין תושבים לזה כי דבר הנסיון  
 הנוכח שהבית מכן י"ג יש בו כח לישא הס"ת ונוהר בזה והפרנס והתזנים  
 המלווים אותו אחריהם בעינים פקוחות לשמור צעדיהם משעה שלוקח הס"ת  
 מהתיכל עד הגיעו לתיבה.

והנני להעתיק מה נוסח ההסכמה בזה מאנשי המעמד בלונדון (דף  
 20 מהסכמה 60) „לא יותן שום מצוה לאיזה בחור שאין לו עדיין י"ג שנה  
 חוץ מהפסדה ולומר ה' מלך, וקדיש, ורסונים, והתרת החגורות וקשורם של  
 הס"ת בנותע לאלו המצות וגם קריאת הומירות צריך שתחזן ובריו ויודיע

ובא"י וסת"מ אין אומרים כן אלא כשמשלימין  
 כל הדי' ספרים ביום שמחת תורה אומרי' חזק,  
 ואח"כ אומרים הדרן עלך אורייתא קדישתא, והדרן  
 עלך אורייתא קדישתא, דעתן עלך ודעתך עלן  
 אורייתא קדישתא, לא נתשי מינך ולא תתנשי  
 מינן לא בעלמא דין ולא בעלמא דאתי. ונוהגין  
 לומר כן ג' פעמים, ואומרים אחר זה תפלה קצרה  
 המתחלת ויהא רעוא, ומנהג אשכנז נוהגים  
 כאמשטרדם לומר בכל חומש חזק ונתחזק ואומרים  
 חזק ב' פעמים, והמנהג היום שהש"ץ אומר  
 להעולה, "חזק וברוך", והוא משיב, "ברוך תהיה".  
 והספרדים בא"י וסת"מ, משיב הקורא, "חזק ואמץ".  
 וכן מברכי' הצבור להעולה כל אחד ואחד בפני  
 עצמו. (שכ"ב) ובאשכנז נוהגים לברך העולה  
 "ישך כחך".

בפומבי שמות הבחורים שזכו בתן ואין רשות לבחור אחר לעשות אחד מהם  
 רק אם אירע לאחד מהם איזה אונס, ולא היה מצוי שם בשעת עשיותן ע"כ.  
 טעם למנהג א"י שמרשין לישא הס"ת אפילו פחות מכן י"ג משום  
 שרצון האב לחנכו במצות, ולחשוש שמא הלילה יפול סידו לא חיושין  
 שבכונה נותנין לו ס"ת קטן ובפרט ביום שמחת תורה שנותנים לעשות  
 החקפות שנותנין גם לקטנים לחנכן במצות.

(שכ"ב) מצאתי בס' המנהגי בסדר תפילת שבת (אות נ"ז) מה שנתנו  
 בצרפת ופרובינצא לכל הקוראין בתורה כשמסיימין שאומר להם תחזן בקול  
 רם חזק מצאתי סמך לדבר בכ"ר לא ימוש ספר התורה הזה מפיך אין  
 אומרים חזק אלא למי שתופס התפץ בידו מלמד שהיה הספר תורה בחיקו של  
 יחושע ואומר לו הקב"ה חזק ואמץ, מכאן למסוים בתורה אומר לו חזק ע"כ  
 מדברי המנהיג מורה רק על כל עולה ועולה רגילין היו לומר להם חזק כמנהג  
 א"י ואלו הארצות. אבל לא כתב בסוף כל חומש וחומש לומר חזק ונתחזק  
 כמנהג אשכנז ואלו הארצות, אבל אבודרהם (דל"ז): כתב אחר שהביא דברי  
 המנהיג ובספרד לא נהגו לאומרו אלא כשמסיימין כל ספר וספר מחומשי  
 התורה ואולי סוברים למסוים בתורה מן הספר ממש קאמר ע"כ.

א"כ לפי דברי אבודרהם שכונת המדרש רבה שאמר מכאן למסוים  
 בתורה אומר לו חזק ומשום זה נהגו בספרד לומר חזק אלא כשמסיימין כל  
 ספר וספר וגו' הלא לא היו צדיכים לומר כן על כל ספר וספר

[לט] טעם שאומרים חזק ונתחזק ב' פעמים. (שכנ)

[מ] טעם שבא"י וסת"מ נוהגין לומר אחר סיום התורה תפלת הדרן עלך. (שכר)

[מא] טעם למה בתורה ברוב כתוב הוא וקרינן היא. (שכה)

[מב] טעם שנושאין הס"ת בימין. (שכו)

אלא עד שיסוים כל התורה עד פ' וזאת הברכה והוא הנקרא מסיים ממש אבל הקורא האחרון בסוף התומש איך נקרא אותו מסיים אם עדיין יש חומשים אחרים שלא סיימם וגם לפי דברי המנהיג קשה שרוצה להביא סמך למנהג צרפת ופרובנצא מהמ"ר אין לו סמיכות וראיה משם כי שם כתוב מכאן למסיים בתורה.

ויתכן לומר טעם אחר ע"מ שאומרים התזן והצבור לחעולה חזק ואמץ לפי כשהעולה עולה לס"ת יש לו אימת צבור לכך מברכים אותו ואומרים לו חזק וטעם שני ידוע שהתורה מתשת כחו של אדם כראמרינן בברכות (דל"ב) תורה ומעשים טובים צריכים חיזוק, משו"ה הצבור מאחלים לו חזק ובריאות ללמוד תורה, (ועי' להב"י ורמ"א סוף סי' קל"ט שתיבא בשם הא"ח שהביא שם דברי המ"ר בכראשית מכאן יצא המנהג לומר למסיים לקרות בתורה „כ כל פ ע"ם" חזק עכ"ל ועי' שכנה"ג שם).

(שכג) מדברי המדרש רבה בכראשית מוזכר רק פעם אחת לומר חזק ולמה אומרים חזק ונתחזק כ' מוהר"ם מינץ על חזק על העבר, ונתחזק על העתיד.

(שכד) התפלה הזאת לקוחה ממנהגנו הידוע כמשלימין מסכתא אחת אמרי' תפלה זו ונדפסה בסוף המסכתות רק שבשם פורש שם המסכתא, ובתפלת סיום התורה הוא מזכיר אורייתא, ופי' תפלה זאת תמצא בס' החיים שתיבא אחי הגאון מוהר"ל מפרג בס' זכיות (ח"א ס"ג) ועי' להגאון פר"ח (סי' קל"ט ס"ק י"א).

ומה שנהגו בלונדון ואמש' להוסיף פסוק חזקו ויאמץ לבכם הוא פסוק נאות לפי העניין שכתבנו (ועי' כנה"ג בהגה"ט סו"ס רפ"ב בשם מוהר"י מינץ) ושום לכך כי הפסוק הזה הושמט בסדריו לונדון כאלכסנדר, חלאוזה, לוי ודייסולה?.

(שכה) עיין בוזהר פ' חקת (דקס"ג) וז"ל ר' אבא אמר בכל אתר תוא וקרינן תיא דכר ונוקבא כחדא וכללא עילאה ה נוקבה ו דכר א כללא דכולא דהא א בשלימו שרייא, ועי' בהגהות להמקובל מוהר"ם מקורדובירו וז"ל פי' הכתיב זכר תורה שבכתב, והקרינו תורה שבעל פה היא הנקבת ע"כ

(שכו) כתב מוהר"ל (סוף הלכות סוכה) תנוטל ס"ת נוטלה על זרוע ימין שנאמר מימינו אש דת למו והשל"ה חק' (דרנ"ה:) הביא דברי

[מג] הספרדים קורין הכמא שנותנין עליה  
 הס"ת תיבה, והאשכנזים קורין אותה בימה. (שכו)

מוהר"ל ומסוים על כן לא יאות עבדי אותן החזנים שנושאים תהורה בשמאלם ע"כ ולפי דבריהם כל המצות שבתורה מצותן בימין עפ"י מה שארז"ל כל מצות שאחה פונה לא תפנה אלא בימין כמצות לולב שמצותו ליטלו בימינו והאחרונג בשמאלו מפני ששלשת המינים אגודים כוללם או משום שנראה יותר גדול בקומה, וסימן לדבר לב ח'כ"ם' לימינו בגממריה ל'ו'ל'ב'.

(שכו) כתוב (במלכים ב' י"א) ותרא והנה המלך עומד על העמוד וכתוב (דה"ב כ"ג) ותרא והנה המלך עומד על עמודו ומשמע זה נקרא המקום שחש"ץ עומד עליו „עמוד" ופי' בתוספתא (פ"ז דטוטה) דהיינו בימה ע"ש וכן שנינו בכתני' דטוטה (מא) פרשת המלך כיצד וכו' עושין לו בימה של עץ כעזרה ע"ש וכוותר בכמה מקומות כתוב דבעי לסדרא ולתקנא תקונא בחד כרסייא דאקרי תיבה, וההיא כרסייא להוי בשית דרגין לסלקא בהו, ולא יתיר דכתיב ושש מעלות לכסא (אמ"ת אין מדקדקים היום בביה"כ שיהיה התיבה כמספר שש מדריגות) ודגא חד לעילא לשואה עליה ס"ת ולא תהואת ליה לכולא עכ"ל (עי' בזוהר פ' שמות ד"ד: פ' בא רמ"ג. פ' ויקהל דר"ו. פ' שלח דקס"ד:) משום הכי כל הספרדים רגולין לקרות הבימה תיבה שנהרו אחר לשון הזותר אבל הרמב"ם (בפ"א סה' תפלה) קורא אותה בימה, וכ' דמעמידין הבימה באמצע ביה"כ לעמוד עליו הקורא בתורה כדי שישמעו כולם, (אמ"ת והיום כבר במלו המנהג הישן לכנות התיבה באמצע ביה"כ ועושים אותה קרוב לכניסת הפתח בכדי שיהיה פני החזן מול הצבור ויש לישא וליתן בזה ואמכ"ל) ובות אנו מבינין מה שאמר הכתוב (בנחמיה ח') ואזני כל העם אל ספר התורה ויעמוד עזרא הסופר על מגדל עץ אשר עשו וגו' וכונתם היתה כדי שאזני כל העם השמענה קול הקריאת, וכן מצינו שהסוכה היה בנוי באמצע העזרה, ובעין זה מצינו (בסכה נ"א) מי שלא ראה דוולפוסטין של אסכנדריו וגו' ובימה של עץ באמצעותה (פרש"י שם כעין אלמיסברא שלנו) וחזן הכנסת עומד עליה וגו' עוד מצינו בזוה"ק פ' ויקהל (דר"ו) בלא שחקין ותד קארי דכתיב וידבר אלקים את כל הדברים האלה איהו לעילא וכל עמא לתתא דכתיב ויתייצבו בתחתית ההר, וכתיב משת עלה אל האלקים.

ופוח לסרו שהררשן עולה לתיבה ודורש מעומד וחצבור יושבים ושומעין, כמו שכתב רבינו בחיי בפ' תולדות ויקם אברהם וגו' וידבר אל בני חת וגו' למרנו הכתוב דרך ארץ, כי המדבר ברכים צריך לעמוד. וכן מצינו ויקם אברהם וידבר אתם לאמר כי המנהג היה כשהיחיד ידבר בפני רבים מדבר מעומד, ובכלותו לדבר יושב בטקומו, וכן עשה אברהם דבר מעומד לאמר גר ותושב אנכי עמכם, ואח"כ ישב וענו לו בני חת שמענו ארוני, וכאשר רצה לדבר שנית כתיב פעם אתרת ויקם אברהם עכ"ל.

## מכירת המצוות, זחלתי ואירא מחוות.

[מד] אין נוהגין בלונרון למכור המצוות בהכרזה, והמצוות היו נתלקות בין היחידים עפ"י הגורל, והיום לפי ראות עיני הפרנס וכן המנהג באמשטרדם, וכא"י וסת"מ נמכרות בהכרזה וכל המרבה במחיר זכה בהם ובמלכות כל ערי מצרים שאם ראה את חבירו שהוא להוט אחר המצוה לקנותה ואין לאל ידו להוסיף על המחיר חברו מוסיף על הסכום בתור סיוע להמחיר העומד, ונקרא בלשון ערבי ("מוסעדה") וכשעמדה המצוה על הקונה הש"ץ עושה מי שבירך להקונה וגם להעזור, והמנהג באשכנז למכור המצוות רק בימים נוראים. (שכח)

(שכח) מנהג מכירת המצוות, ברור הרבר כי לא היה מנהג זה בתוג בימי התלמוד ולא בימי הגאונים, ומסופקני אם בימי התלמוד היה נחשב פתיחת ההיכל הוצאת ס"ת, הנחת הרימונים ע"ג הס"ת (לפי מנהג א"י וסת"מ וניתן לילדים) לישא הס"ת הגבהה, וגלילה, (לפי מנהג אשכנז) וכיוצא וכו' אלו להקרא בשם מצות? וכלי ספק כי כל זה נתקן בכדי להרבות הכנסת עצומה לביה"כ, ובסוף השנה יעלו לסכום עצום כידוע, ויש בתי כנסיות שמוכרים גם העלויות מלבד כהן ולוי, ובימי התלמוד העלויות היו נתלקות לפי כבוד האנשים כמ"ש בגיטין (דס"א) הכהן עולה ראשונה היא העליה המשובחת ואחריו לוי, ואחריו הת"ח הממונים פרנסים על הצבור, ואח"כ ת"ח הראויים למנותם וגו' ואחריהם ראשי כנסיות, וכל אדם. והיום אינו כן, גלה כבוד מישראל וכל מי שהכסף בידו ידו על העלוונה, ומחמת תקנת מכירת המצוות, העשיר ששכיב אתרקבא דדיגרי יש ביכולתו לקנות לו איזה עליה שירצה, והת"ח העשיר ברעת, ועני בכסף נשאר נחבא אל הכלים, (ובמצרים נוהגים שהעשירים קונים העליה בפרט ברה"ו ויה"כ ונותנים אותה לרב העיר).

סוהרי"ל (בה' סוכה) היה הראשון שנתעורר בזה לשאול איך קונים מצות ס"ת ביו"ט הלא יו"ט הוא, והשיב מצות מותר לקנות ביו"ט וחמ"א (או"ח קל"ו) כ' במקומות שמוכרין המצות יכול לקרות למי שירצה לקנות אותן והכנסת הכסף לצרכי בית"כ ותמיכה לעניים, ובפור (או"ח סי' קס"ז) ג' שבאשכנז היו רגילין לקנות הגלילה בדמים יקרים, ועי' במרדכי (סוף פגילת) שהביא שם תשו' בתר"י וזינא אודות איש שתיה מותה ביד מי

שקנה מן הקהל להוציא הס"ת מן תהיכל ולמוסרה ביד הש"ץ וכן לתחזורה, ופסק שזו מצוה של הש"ץ ויש ברשות ידו הקהל למכור המצות וכ' עוד דיש מקומות שנוהגין לקנות הוצאה והכנסה כל אחת בפ"ע (תרמ"א סי' קמ"ו ב') ועי' למוהר"י קולון בתשו' (שורש ט') על קהל שהיו נוהגים שבשבת בראשית היה אחד מתנדב מעות לצורך ביה"כ כדי שיקרא ראשון בהתחלת התורה (היום בלונדון ואמש' העליה הנזכרת ניתנת לתחתן בראשית) ונהגו שאם יש כהן הוא הונה אותה מצוה, או מוחל על כבודו ויוצא מביה"כ, ובשנה אחת אירע שלא רצה הכהן לקנות המצות וגם לא רצה לצאת מביה"כ, והכריחוהו הקהל על כרחו ע"י השולמאן שלא יכנס לביה"כ כדי שלא יתבטל כבוד התורה עי"ש.

מאלו הסברות שהכאתי בעניותין סורה לכאורה שמנהג מכירת המצות היתה נהוגה בין האשכנזים ולא הספרדים. ובאמת גם הספרדים בערי המזרח הם נוהגין כן בכל שבת וההכרזה נעשית עדיון כלשון ספרדי כמנהג אבותינו כשגלו מספרד לארצות המזרח, ובחופשו באמתחות הספרדים מצאתי בס' יתשב"ץ (ח"ג סי' קנ"ו) שכ' שהיו נוהגים בוואהרן למכור המצות ביום שמחת תורה, ופ"ש מרן בשו"ע סי' (קמז ס"א) ורגילים לקנות הגלילה בדמים יקרים אלו הם הרברים שאמרם המור שם בשם מנהג אשכנז, ולא ידעתי למה מרן העתיקם בסתם, כאילו גם הספרדים נוהגים כן, ואינו כן כי אצונו אין הגלילה נמכרת כלל, ורק ההגבהה היא הנמכרת במחיר השוה, ועי' בס' תחמידים (סי' תשס"ד) ומי יגלה עפר מעיניו של הגאון יערות דבש (ת"ב די"ז) שכתב שהוא משבח הביה"כ שבפראג שלא מכרו המצות רק בכל בני ביה"כ היה חוזר חלילה הגורל והעולה נותן צדקה וכל זה כדי להסיר מחלוקת בישראל עי"ש.

ומשבח אני מנהג אלו הארצות שאין להם מנהג זה כלל למכור המצות, ועד כמה תקלות ויוצאות ממכירה זו ואספרם לעיני הקורא אחת אחת למצא חשבון, א) השמש צריך שילך אל הגוי העומד בפתח ביה"כ לוטר לו לכתוב שם הנדיב וסכום נדבתו בשבת וביו"ט. ב) כמה אנשים שקונים המצות ומוסיפים בערכה ממה שתכירו הוסיף, ואינן משלמים ולמפרע תביה"כ אבד גם מה שהראשון התנדב. ג) שהצבור מדברים בשעת המכירה בדברים במלים ולה"ר וגם בדברי ליצנות, (והמעולים שבהם קוראין בס' תהלים). ד) מתילד מתוך מכירת המצות קנאה ושנאה ותחרות משום שהיה רוצה לקנות המצות בזול וכא חבירו העשיר ממנו והוסיף עליה וקנאה לו. ה) יוצא מזה חילול ה' כי הגוי הנמצא שם לכתוב שמות המתנדבים וסכומי נדבתם הולך ומספר לאותביו כי היהודים עישים מסחר בהתורה מוכרים וקונים וגו' ויש עוד תקלות אחרות אשר א"א לפרטם ה' השוב יכפר בעד...

בנוגע למנהג לונדון שהיו נוהגים מקורם לחלק המצות עפ"י תגורל והיום נחלקות ע"י הפרנס לפי ראות עיניו. כן היא סדר חלוקת המצות המצות נחלקות בראשונה לזקני הקהל אשר הם קרוב לשלושים נפש ונקראים כלשון המדינה ELDERS והפרנס מכבד אותם כעליות, מהם ביום כפור ביום ז' של פסח, א' דשבעות ח' חג עצרת ובשבת יתרו, [עי' בס' החכמות של ק"ק שער השמים (67, 64, 60) ואתן לפני הקוראים את נוסח

[מה] בלונדון המי שבירך לנרבה אשר העולה מתנדב, בשבת נעשה אחר גמר הפטרה, ובחול בשעה שהס"ת נלקח להוליכו בהיכל, ובא"י וסת"מ תמיד נעשה המי שבירך בין עולה לעולה. (שכט)

ההסכמה במלאותה העתקתיה מלשון אנגלי ללשונו שנושית בלונדון יום ו"ח חשון שנת 5424 בהסכמת היחידים של ק"ק שער השמים ההסכמה הי"א והסכמה זו נדפסה מחדש בס' הנקרא „איל לויברו די לוס אקוויירוס" מתורגם מהשפה הספרדית ללשון אנגלי ע"י דר' לואניל בארנט הי"ו בדף 6 כתוב לאמר.

„בראותנו כי היחידים של ק"ק חייבים לשמות בחלוקת המצות הנופלות להם על פי הגורל בימים נוראים ר"ה „ויוה"כ כאשר הכתיחו להתזק בסדר הוה. אסור להם „להשכיר המצוה שנפלה לו בגורלו לאיש אחר וגו', אבל „ההפטרות על הפרנס הממונה, על ירו יותנו ההפטרות „לאותם האנשים הנראה בעיניו שהם ראויים לכך.

ובשנת 5434 ראה שם הסכמה (דף 72) ז' תשרי, אנשי המעמד נתאספו יחד וראו הבלבולים הסתהוים בין העולים לס"ת ומחלוקת המצות בין היחידים של הק"ק ע"י זבל"א, ודרך זה לא היה באפשרות להפיש דעתם של כל אחד ואחד, הוסכם פה אחת וברעת אחד להפיל גורל לחלוקת המצות בכדי שכל אחד יהיה שמת בחלקו, אבל בתנאי וע"מ ובהתראה שיקבלו המצוה שנפל בחלקו ובגורלו לקבלה בסבר פנים יפות, חוץ אם אירע שהיה חולה שמחמת חליו נמנע מלקיים המצוה, והאיש אשר יסרב וימאן לקבל המצוה יענש בעונש שלם עשרה שילונג בחור קנס, והקנס יכנס לקופת הצדקה, והסך הנזכר ישלם העניש להגזבר המנוי, והגזבר יתן לו זמן הפרעון על חדש ימים, ועל צד כי עבר החדש ולא שלם, או יוציאו שמו מהרשימה שבה כתובים כל שמות היחידים על משך שתי שנים ושלוש על ישראל.

יצחק ישראל נוכים

אברהם די פורטו.

יעקב גומיז סירה (גבאי).

צריך להיות כי שינוי ההסכמה העתיקה זאת לחלק המצות והעליות עפ"י הגורל כאשר היו נוהגים והיום נתלקות לפי ראות עיני הפרנס, ואין פוצה פה ומצנצף.

(שכט) יתכן כי תקנו כן בלונד' משום ב' טעמי. הא' בכדי שלא יהיו הצבור מתבלבלים ומדברים בין קריאת עולה לעולה, בזמן שהש"ץ אומר המי שבירך. ב' אם המי שבירך היה נעשה תיכף אחר שעלה. לפעמים תמצא שאין העולה יש ככתו להתנדב או שאין ברצונו להתנדב, ולמפרע כאשר הש"ץ יאמר לו מי שבירך הוא מוכרח לזה, מפני בושחו שהוא עומד

[מ] המנהג באמש' שאין מנגנים ביחד השירה של ויושע הנאמרת בזמירות בשבת בשלח הנאמרת בכל שבת בשירים וזמירות, רק נאמרת ביחידות בלחש, אבל אין כן מנהג לונדון וא"י וסת"מ אלא נאמרת גם בשבת בשלח כנהוג. (ש)

[מז] טעם למנהג לונדון' ואמשטרדם ביום שאירע להוציא ב' ספרי תורות, אין מסלקין הראשון אחר שגמרו קה"ת, עד שיניחו הס"ת השני על התיבה, ויאמרו קדיש אבל בא"י וסת"מ המנהג להניח הב' ס"ת או ג' על גבי התיבה זה בצד זה, וכשגומר הש"ץ חובת היום בס' הראשון סגרו ופותח הב', וכן הג'. (שלא)

[מח] טעם שאין מוציאין ס"ת שני בכל יום שבת, ויקראו בו פרשת המוספין. (שלב)

נגד הצבור ומתנדב בעל כרתו, אבל כשעושה המי שבידך אחר החפצתה מי שיש ברצונו להתנדב נדבת לבו הולך לש"ץ ושואל מסנו לעשות לו מי שבידך, וזה נכון.

(ש) טעם למנהג אמשטרדם משום לעשות לה היכר שיאמרו השירה בשעת קה"ת בניגון סיוחד.

(שלא) טעם למנהג לונדון' ואמשטרדם שנהגים שלא לסלק הספר תורה הראשון עד שכבר הניחו השניה על השולחן בכרי שלא יסיחו דעתם מן המצות, (כ"כ הא"ז בשם הירושלמי והביאו הרמ"א סו"ס קמ"ז באו"ח), וכ"ז הוא לפי מנהג אלו הארצות שמוציאין ב' הספרים כאחת ותופס הגושא השניה עד אשר יקראו בראשונה. אבל לפי מנהג א"י וסת"מ, שהספר תורה כולם עומדים זה בצד זה, שוב אין צורך למלסלם והוא פשוט, (ועי' מג"א שם ס"ק י"ב).

(שלב) טעם הדבר שאין בפרשה זו רק שני פסוקים והעולה לא יפחות מג' פסוקים (שו"ע או"ח סי' רפ"ג, ועי' תו' במגילה דכ"ג ד"ה כיון שנתן טעם אחר). ולפי טעמם קשה, היה יכול להתחיל מהפרשה של למעלה כמו בר"ח עצמו, מ"מ כיון שעיקר קרבנות היום אינן כי אם שני פסוקים לא רצו לתקן קריאת הפרשה שעיקרה אינה ג' פסוקים, ועוד טעם אחר משום דאמרינן במגילה ובהעניות כבר תקנתי לחם סדר הקרבנות כ"ז שקורין בהם מעלה אני עליכם כאילו הקריבום לפני וגו', ובקרבנות שבת אין שם קרבן המכפר כי כולם עולות (אבודרהם דל"ו).

[מט] נהגו חסידי אוסטריך מה שאדם מוציא מפיו, אף שהשני מוסיף בדמים בידו אפ"ה נותן לצדקה מה שהוציא מפיו. (עי' להר' אליהו רכהים' קמ"ז בשם מוהרש"ל 5).

[נ] המנהג בין הספרדים, הכותב ס"ת לעצמו מניח הסופר תיבת בראשית מתחילה ותיבת ישראל לבסוף לכותבם בעל המצוה, ולפעמים כותב הסופר תיבות אלו ותוכן לבן ובעל המצוה ממלאם בדיו בידו. (שלג)

[נא] טעם שבס"ת עושין בו ג' מצות הגבהה, גלילה, קריאה. (שלד)

[נב] טעם שהש"ץ עונה אמן בקול רם לברכת העולה. (שלג)

[נג] טעם שתקנו לנו קדמוננו לקרות בשבת ז' עולים אשר לא כן בחגים. (שלו)

(שלג) טעם שמניח לו הסופר אלו השתי תיבות שזכרנו משום שמצוה על כל איש ישראל לכתוב ספר תורה לעצמו, שנאמר ועתה כתבו לכם את השירה הזאת (דברים ל"א), משמע שכל אחד צריך שיכתוב הספר תורה בידו וזוהי מצותה, וכמו שמצינו שאמר רבא אעפ"י שהניחו לו אבותיו ספר תורה לאדם מצוה לכתוב משלו, שנאמר ועתה כתבו לכם (סנהדרין כ"א:), ואם כתבו בידו הרי הוא כאילו קבלה מהר סיני, וכל המגיה ספר תורה ואפילו אות אחת הרי הוא כאילו כתבו כלו (מנחות ל"ד), משום הכי מניח לו הסופר אלו השתי תיבות הראשונה והאחרונה, למען יכתבם בעל המצוה עצמו, או למלאות אותם בדיו ונחשב כאילו כתבו כולו, ועי' להגאון חקרי לב יו"ד סק"ד, ובא בהסכמה דטפי עדיף לכתוב פסוק תורה צוה לנו משה וכו' עי"ש.

(שלד) על דרך שכתוב החרשים שמעו (ישעיה מ"ב י"ח), וכן אמר השמן לב העם הזת (שם ו' יו"ד) האזן היא הקריאה, וכנגד עיניו היא התגבהה המה יביטו ויראו וכנגד השטן לב היא הגלילה לברא לב טהור ורוח חדשה (וילקט יוסף דקו"ד ס"ב מספר בתי הנפש).

(שלג) טעם הדבר להשמיע קול להקהל שיתנו לבם ואזנם לשמיעת הפרשה כשיתחיל לקרות (הגהות מנהגים בשם מוהר"ם).

(שלו) משום שאין כל הצבור באים לביה"כ תוך ימי השבוע מחמת מרדת הפרנסה, ובשבת רובם ככולם באים לביה"כ, ומפני שלא

[נר] מעם שקורין ישכבנה במקום ישגלנה  
(דברים כ"ח כ"ב) וכיצא. (שלו)

שמע ברכו עתה יהיה לו ההודמנות לשמוע מפי העולים שבעה פעמים ברכו שלא שמעם תוך ימי השבוע (טור סימן רפ"ב). וכ"כ הרב שכלי הלקט בשם תשו' הגאונים, ובזוהר פ' ויקהל (דר"ו). וז"ל בהאי יומא בעו לסלקא שבעה גוברין דאינון רוא דאורייתא לקבל שבעה קלין. וכן בזמנין ובמועדי ה' על גו רוא דא ביומא דכיפורי שית גו רוא עילאה דא וכולא רוא חדא ה' דאינון ה' דרגין לתתא מדרגא דאורי קדמאה לתתא ואינון רוא דאורייתא שית דאינון שית ספרין וכלא רוא חדא באינון חמש שבע אינון שבע קלין וכולתו רוא חדא אילין ואלין בר"ח דאיתוסף חד על תלתא בגין שמשא דנהיר בההוא זימנא לסיהרא ואתוסף נהורא על סיהרא ותינו רוא דמוסף, ועי' להר' אליה רבה (ס' רפ"ב).

(שלו) אעפ"י שאסור לקרות בתורה אפילו אות אחת שלא מן הכתב (ב"י ס' קמ"א ושו"ע קל"ט סוף ס"ג), מפני שהוא הלכה למשה מסיני, וכן אמרו בפ' אין בין המודר מקרא סופרים ועיסור סופרים קריין ולא כתיבן, כתיבן ולא קריין (טור ס' קמ"א) ובש"ע שם בסוף הסימן כתב מעשה באתר שקרא כמו שהיא כתובה בפני גדולי הרור הר' יצחק אבוכה, והר"א ואלאנסי וגו' וחתרו בו ולא רצה ונידוהו והורידוהו מחתיבה עכ"ל.

מעם הדבר הוא לפי מה ששינונו (במגילה דכ"ה): תנו רבנן כל המקראות הכתובין בתורה לגנאי קורין אותן לשבח כגון ישגלנה, ישכבנה, בעפולים, קורין מחורים, וכן איתא במ"ס (פ"ט ת"ח) ושם הגירסא כתובין ולא נקראים.

לפי מעם הגמרא שם במגילה הוא משום שכתובין בתורה לגנאי קורין אותן לשבח, מה שבת יש אם קורין מחורים במקום עפולים, או ישכבנה במקום ישגלנה, ורש"י שם פ"י ישגלנה לשון משכב כדכתיב והשגל יושבת אצלו (נחמיה ב') בעפולים לשון מפורש הוא לגנאי יותר ממחורים, ורש"י שם בדברים פסוק ל' כתב ישגלנה לשון שגל פילגש הכתוב כינתו לשבח ישכבנה ותקון סופרים הוא ע"כ, והרב שפתי חכמים שם פ"י הול"ל ישכבנה אלא שגינוי זה ישגלנה לשבח שלא ישכב אותה בדרך זנות אלא שיקת אותה לפלגש ע"כ.

ואני לא הבנתי דברי השפתי חכמים, כי מה שפירש רש"י בחומש הוא מה שפ"י בדעת הגמרא שם במגילה שאמרו כל המקראות הכתובין בתורה לגנאי משמע שעפולים וישגלנה הם לגנאי, והחליפום לשבח, למחורים, ושכיבה, אם כן סיבת החילוף הוא לשבח, ואיך כתב שגינוי זה ישגלנה לשבח וגו', ויתכן כי בימי התורת היו רגילים להשתמש במלת שגל לזנות דוקא וזהו הגנאי ובאו ותחליפו המלת למלת שכב הסובלת כמה פירושים, שכיבה לשינה, לחולי, למיתה, למנוחה ושקט

[נה] טעם למנהג ישראל שאם אין לוי  
בביה"כ, הכהן מברך שנית במקום לוי, ולמה  
לא נקרא כהן אחר במקום לוי. (שלח)  
[נו] טעם שעליית משלים היא נחשבת  
למובחרת שבעליות, וכן העליה הא'. (שלט)

ועוד ועו' להרב מנחת שי שם בדברים שהביא תשו' הרשב"א שהביאה  
הכ"י (כס"ו קמ"א).

ובדרכי לא אמנע לכתוב הנה מה שנשאלתי זה שנים מדוע גזרו  
רו"ל דברים שבע"פ א"א לאומרים בכתב (תמורה י"ד: גיטין ס.), והשכתי לו  
מ"ש הרמב"ם בס' המורה (ח"א פע"א) מפני שהכתב יפול בו טעויות  
וספקות הרבה נפלות בלשון המתוכר לספר, ומפני זה השאירו את  
ההלכות המקובלות בסיני שיהיו נמסרות מפה לאזן למען לא יתובר  
אליהם שגגה ע"כ, ורק משום עת לעשות לה' הפרו תורתך, התירו בזמן  
ר' יוחנן ורוש לקיח כתיבת האגדות (גיטין שם), ואולם ההלכות נשארו  
באיסור כתיבה עד דור רבנן סבוראי. ועתה מצאתי להסמ"ג בהקדמתו  
וזה"ל, ובימי רבינו הק' שנתן לו הקב"ה חן בעיניו אנטונינוס מלך רומי  
וקבץ כל חכמי הארצות אשר בזמנו ויוסד ששה סדרי משנה וגו' עד  
שעמד רב אשי ונתן לו חן הקב"ה בעיני מלך פרס ושלה וקבץ כל חכמי  
הארצות אשר בזמנו והעמידו פו' המשנה על מתכונתה והוא תלמוד  
בבלי וסדרוהו בחסכתם כל חכמי דורו, ואחר כך עמדו צרות רבות  
לישראל ונתפזרו החכמים פזור גדול והתחילו לכתוב התלמוד בבלי  
בספר ע"כ. (ועי' סמ"ג מ"ע ס"ה דין מכבה ומכעיר, ועי' בתשו' מוהר"ץ  
חיות סי' א').

(שלח) הטעם שאם יעלה כהן אחר כהן יאמרו שהראשון פגום הוא  
(גיטין ג"פ. שו"ע או"ח סי' קל"ה ח'), והנאה"ם שם (ס"ק ט"ו) כתב  
אבל השני אינו בתשד זה דמוקמינן לה בגמרא דמוחזק לן באביו שהוא  
כהן ולגבי ראשון יש עריון חשש שמא אביו נשא גרושה והוליד זה  
שהוא חלל ונודע הדבר ע"כ קראו לכהן אחר, אבל השני א"א לומר כן  
עליו דאי חלל הוא אף במקום לוי לא היה לן לקרותו וגו' ע"כ, ועי'  
אבודרהם בסדור חול בריני קה"ת מ"ש בזה.

ומצאתי טעם אחר בשם היעב"ץ בסדורו שכ' שבימי עזרא מצינו  
שקנס ללוים שיחנו מעשר ראשון לכהנים על שלא עלו מבלל (עזרא  
ח' ט"ו. נחמיה י' ל"ט) על הפסוק והיה הכהן בן אהרן עם הלוים  
בעשר הלוים. ועי' יבמות פ"ו: תולין קל"א. אמר ושקנסו הלוים אז שיקחו  
גם הכהנים המעשר.

(שלט) כבר כתבנו לעיל אודות מעלות העלויות בזמן הגמרא  
(גיטין ג"פ) שבשבת ויו"ט ויוה"כ קורין אחר לוי ת"ת המטמינן על  
הצבור, ואחריהם ת"ת הראוים למנותם וגו' (שו"ע או"ח סי' קל"ו א')

[נז] הספרדים בארם צובה נוהגים אם איזה יחיד רצונו לנסוע קוראים אותו בזה הלשון „יעמוד ויעלה פלוני להצלחת דרכו לקרא בתורה“. וכן קורין לו כששב מנסיעתו למען יברך הגומל. (שמ)

[נח] המנהג הקדמון בספרד בשבת חתונה

מדברי התלמוד משמע שהאחרון שבעולים היה היותר שחת משום שהיתה נתנת לאחר העם והעליות היו הולכות בהדרגה מתחילים מחכחן הגדול סכל אחיו ואחר כך לוי וגו' וגו', אבל בזמננו זה נחלפה השיטה במעלת העליות. לפי מנהג לונדון כי העליה השלישית היא העליה המעולה, ועלית סמוך ומשלים, ואינו תלוי בקדימת העליות, וכמו שכתב מרן בשו"ע (י"ד סי' ת' ס"א) על ר"ת שהיו קורין אותו בכל פעם שלישי עי"ש, וצריך לומר כי כבוד עלית שלישי הוא מפני כי היא נחשבת לעליה ראשונה לגבי האחרים העולים אחריו (עי' ב"י סי' קל"ח ד"ה ונראה מה שהאר"ק בזה).

וכתב הרב בעהמ"ו בפ' יתרו (י"ט כ"ג) על הפסוק הגבל את החר וקדשתו, לפי שקדושתו ראשון לפתוח ראשון ולברך ראשון וליטול סנה יפה ראשון, ותלמיד חכם קדושתו בסוף כדכתיב לקדושים אשר בארץ חמה כלומר לאחר מיתתו שיהיה בארץ נברת קדושתו כי בתויהם, הן בקדושו לא יאמין וגם גדולת ת"ח בסוף הקריאה שגדול שבכולם גולל עכ"ל. ולפע"ד טעם כי האחרון הוא יותר נכבד אולי הוא כמו שרגילין לומר אחרון אחרון חביב (לקח טוב בראשית ל"ג) ובאמת לא ידעתי למה האחרון חביב.

מנהג א"י וסח"ט במעלות העליות הם הג', סמוך. ומשלים, והרביעי והחמישי נותנים אותם להבעלי בתים ולהתלמידים. ולדעת המקובלים שעליות סמוך (ששי) היא היותר גדולה שבכל העליות כמבואר בשער הכונות להרמ"י והביאו הכתח"ט באו"ח (סי' רפ"ב בסוף) ועי' להגאון אולואי במחבר"ר שם (אות ג') ועי' להר' תוספת יו"ט במגילה (פ"ד).

ונהגו לקרות אדם חשוב באחרונה משום דבזמן המשנה לא בירך ברכה האחרונה אלא האחרון וגם היה תגולל את הס"ת כאילו נוטל שכר כולן ע"כ וכ' הרב שומר אמת (ד"ל אות ג') כשפשטה ספרת המקובלים שהעליה החמישית היא הגרועה מכולן משום שאין לה בן זוג ראה הרא"ש שהעולם מקילין בו הית הוא הקורא בעליה זו כ"כ מוהר"ע במנהגים דק"ט.

ולפי הצעיר שהנני מתפלל בביה"כ של השר משה מונטיפיורי ז"ל ולראובנו אין לנו כהן בעיר מעלים אותי בכל פעם במקום כהן רק בשבת שחל בה פטירתו של עמ"ר מרן אבא זצוק"ל שאני עולה ספמיר כדי ללמוד התפסרה לע"ן.

(שם) הטעם פשוט כי זכות התורה שעלה וקרא בה יגן עליו להצליח דרכו כמו שארז"ל אגוני מגנא ואצולי מצלא.

אחר שקראו בס"ת בחובת היום, היו קוראין להחתן בס"ת שהיו מוציאין לכבודו וקורא בפ' ואברהם זמן עד ולקחת אשה לבני משם, ואחר שמפטירין הפטרת היום אומרים הפסוקים שבישעיה שוש איש ב' עד ישיש עלִיךְ אלהיך (ישעיה ס"א י' עד ישעיה ס"ב ו'), וכ"כ בסדר ר"ע גאון, ואם אירע זה הענין בשבת שמוציאין ב' או ג' ס"ת קורין תחילה בכל הספרים שהם חובת היום ואח"כ יקרא פרשת החתן.

והיום המנהג בא"י שקורין לחתן פ' ואברהם זמן מתוך החומש אחר שעלה בפרשת היום, ואין מוציאין עבודו ס"ת פרטי וגם אין מפטירין שוש איש, והמנהג לתרגם פרשת ואברהם זמן מתוך הסדר. (שמא)

(שמא) המנהג הזה הוא עתיק יומין הזכירו רבינו דוד אבודרהם בשם ר"ם גאון ומנהג זה עדיין נהוג בעיר נא אמוץ (אלכסנדריא של מצרים) וגם בערי המערב חיצון ופנימי והיה נהוג כן גם בא"י וסת"מ אבל עתה אינו נהוג והמנהג עתה שאינם מוציאים ס"ת מיוחד להחתן לקרות לו פרשת ואברהם זמן רק החתן עולה לתורה בפ' השבוע כאחד מן העולים אחר שהפייטנים נגנו עבירו איזה פזמונים, ואחר זה הש"ץ קורא מתוך החומש פ' ואברהם זמן בנגון מיוחד וקורא את הפרשה בטעמיה כקורא בס"ת והגזבר או הסומך מתרגם את הפסוקים בניגון מיוחד וערב לאזן שומעת וכן מתחיל החתן ברשות אל תי אמת ויציב, אתרגם פרשת ואברהם סיב, ואח"כ מתחיל הפסוק ואברהם זמן בא בימים והמתרגם אומר ואברהם סיב עאל כיומין וגו' עד ולקחת אשה לבני אבל אינם מפטירין שוש איש ופליאה בעיני שלא עלה על דל שפתי מרן בשו"ע (סו' קמ"ד ס"ב) מנהג זה שנהגו להוציא ס"ת מיוחד להחתן או שנוהגים לקרותה מתוך החומש ומה שהזכיר שמנהגנו בשבת שיש בו חתן לומר אחר הפטרת השבוע שנים או ג' פסוקים מהפטרת שוש איש ודבריו אלו הובאו ביתה יוסף שם למרות שמנהג זה קדמון הוא והביאו אבודרהם בשם ר"ם גאון ולא ידעתי למה השמיטה משולחני ותמצא כי הרמ"א (סו' תכ"ח) כ' שנוהגים באשכנז להפטיר בתחנה שוש איש ודוחין מפניה לגמרי הפטרת סדר השבוע לא כמנהג ספרד שהיו נוהגין לקרות שתיהן וכן היו נוהגים האשכנזים כאשר באו לשכון כבוד בצפת (תיקון יששכר דפ"ה) ובימינו אלה גם מנהג זה אינו נמצא עוד בין האשכנזים ואין קורין הפטרה זו כלל

וכתב שם התיקון יששכר שמנהגנו אחר שבירך התחן על קריאתו בתורה קוראין לו פ' ואברהם זקן מתוך החומש עי"ש. וכ"כ הרב יד אהרן במהדורא בתרא (הנספחת לס' מטה אפרים) בסו"ב רפ"ב שמנהג א"י לקרות להתן פ' ואברהם זקן מתוך החומש ולא מתוך הס"ת ודלא כשמועה ששמע הכנה"ג ואנכי שאלתי את פי הרבנים שלונדון ב"ד רבת של האשכנזים אם עדיין נוהגים כדברי הרמ"א רבם להפסיד בהפסדת שוש איש, והשיבוני שבטל המנהג לגמרי ודבר נפלא שמצאתי בס' הערוך (ערך חתן) שהזכיר מנהג זה בשינוי קצת ואעתיק לפני המעיון דבריו, וז"ל חתן שבא לקרות בתורה פותח ורואה כענינו של יום ומברך וקורא שלשה פסוקים וגולל ס"ת וקורא מאברהם זקן שלשה פסוקים על פה ואח"כ מברך כמפורש ביומא (ע.) סושה (מא.) וא"ת יגלול ויקרא בספר ואברהם זקן קי"ל אין גוללון ס"ת בצבור וא"ת יקרא על פה קודם קי"ל אין מברך אלא א"כ רואה דגרסו' בסוף גמרא דפ' בני העיר אמר ר' זירא אמר ר' מתנא אמר שמואל הילכתא פותח ורואה ומברך וקורא עכ"ל (עי' בחי' הרישב"א יומא ד"ע תשב"ץ ח"ב סו" ל"ט, מעשה אברהם או"ח סו" ל"ד, וארץ החיים או"ח סו" ל"ד).

ומצאתי לרבינו בחיי סדר היו שרה (דנ"ו) שנתן מעם לחקנה זו משום להזכיר העם שיוהר בנישואיו ושלא יקח אשה לשם יופי וגו' אלא ישא אשה מבנות משפחתו וידבק בקרובותיו כי כן עשה אברהם עי"ש.

ויתכן לומר בטעם הנהגים להוציא ס"ת מיוחד להתחן לקרות בו פ' ואברהם זקן משום שהתחן דומה למלך ומכבדין אותו בכבוד גדול כזה כמו שכתב המנהיג בהפילת שבת (אות נ"ח) מנהג חיה בקראן למר עקבא נשיאה שחיו מכינין לו בסא של כבוד בבית הכנסת מצד הארון (כמו שנוהגים היום בכל בתי כנסיות שעושים להרב כסא מיוחד בצד ההיכל) ולאחר שקראו בתורה כהן ולוי, היו מורידין לו התורה אצלו אלא על שהן בני אדם גדולים בתורה ומתעלה בהן והא תמן מובילין אורייתא גבי ריש גלותא אמר ר' אסי בר אבין תמן ע"י שזרעו של דוד משוקע שם אינן עבדין כמנהג אבותיהם ואיתא בגמ' דסושה עכ"ל.

למדנו שמשום כבוד הנשיא היו מביאין למקומו התורה משים כבודו וכן בהתחן למען כבודו שהוא דומה למלך מוציאין לו ס"ת מיוחד. כמו שנוהגים עתה בהתחן תורה ובראשית שמוציאין להם ס"ת מיוחדים לכבודם.

והר"א אבן ספיר (ח"ב דפ"א) ספר לנו סדר תחופת הגהונג בעיר קוגין (שבהודו) כשעולה החתן ואומרים לו קום חתן כבוד ר' פלוני התחן עמוד לקרא בתורה בכבוד (כמנהג הספרדים כשעולה הרב לס"ת אומרים לו הצבור בכבוד) ויאמר מיד ברוך אתה כבואך וברוך אתה כצאתך ואומר ותחן שלים עליכם ועונין החזן והקהל עליכם שלום ברכה וטובה וקורא בס"ת אחר שקרא קודם שיברך קורא על פה מן ואברהם זקן עד ולקחת אשה לבני ואח"כ מברך ונודב וחולך ויושב למקומו אחר שקרא המפסיד הפסדת החסודע קודם שיברך ברכה שלאחריה קורא המפסיד הפסדת של שוש איש עד ויש ע"יך אלהיך ואח"כ מברך, עכ"ל.

[נט] מדוע נהגו לתרגם פרשת ואברהם זקן. (שמב)

[ס] דינים הנוהגים בזמן הזה בענין הנזכר. (שמג)

[סא] מנהג לונרון ואמשטרדם שאינן עושים הגבחת הס"ת ביום ט"ב שחרית, ובא"י וסט"מ נוהגין לעשות ההגבחה. (שמד)

(שמב) עי' להגאון זקן ביתנו מוהר"ח אבואלעפיוא ז"ל הנקרא מוהר"ח א שנתן טעמים הגונים בטעם קריאת הפרשה זו ותרגומה ואין הס' בידי קעת להעתיק דבריו ועי' למוהר"י הלוי (סו' ס"ב) שנתן טעם להתרגום כדי שתבין הכלה אם שהבלה אינונה כביה"כ בשעת שקורין פרשה זו אולי כשנתקנה פרשה זו לאומרה היה החתן מתפלל בביתו עם אהוביו ושושביניו והכלה כמובן היחה נמצאת שם, ואעפ"י שאין נוהגין עתה התקנה לא זזה ממקומה והאמת הוא שהמנהג הזה נשתרבב מזמן הגמ' שהיו רגילין לתרגם, ואף שעכשיו בטל מנהג לתרגם אבל המנהג הזה נשאר במקומו לכבוד החתן והכלה, ועי' לרבינו בחיי בפ' חיי שרה שנתן טעם אחר ועי' חיי אברהם (שמז).

מנהג הספרדים באלג'יר שביום השבת החתן בא לביח"כ בלויית שושביניו בתפלת שחרית והשמש זורק על כובעו אזר כירה (זכר לחורבן, עי' פ"ג דבב"ת דק"ם שו"ע אה"ו סו' ס"ה ס"ג) וכשעת שעולה לתורה השושבינין והחתן מפזרים מינו מתיקה כביה"כ והתינוקות מלקטין אותם. ואחר עליות החתן לס"ת הפויטן או הש"ץ אומר הפסוקים של ואברהם זקן מתוך החומש או בע"פ (זה השולחן ת"ב דרנ"ו).

(שמג) בתור שנשא אלמנה לא יוציאו ס"ת בשבילו, ואם חתן רוצה להוציא ס"ת אין למחות בידו, ואם הוא שבת שיש בו שני ס"ת אזי החתן ישא הספר שני ויקראו ואברהם זקן מתוך החומש (אמת ליעקב לדוד אמת. בדיני הוצאת ס"ת סו' ג') וזה נגד המנהג שהביא אבודרהם כי אף שיש ספר שני יוציאו גם ספר מיוחד בעד החתן.

החתן שקורא בס"ת שלו בפ' ואברהם זקן אינו עולה למנין שבעת (שם באמת ליעקב) ועי' למוהרי"ע בפ' בית יהודה (סו' ס') וחרב בית דינו של שלמה (סו' ב') והר' משחא דרבוותא (סו' רפ"ב) שכ' שאינו עולה למנין שבעת.

אם אירע כי נמצא פיסול בס"ת של פ' ואברהם זקן אין להוציא ספר תורה אחר כיון דאינו אלא מנהגא בעלמא, וראיה מס' בראשית של יום שמתת תורה (זכור לאברהם ת"א דע"ה לדוד אמת דל"ו ס"ק ט').

(שמד) טעם למנהג לונרון ואמשטרדם שנוהגים ביום ס"ב לתת

[סב] יש מקומות שנהגו בט"ב להטות ראש איש וגבו למעלה ולכסותו, ולהניח ס"ת עליו ולקרות ג' גברי. (שמה)

[סג] טעם שנהגו לומר קדיש אחר קה"ת אשר לא כן אחר קה"ת במנחת שבת ותענית. (שמו)

[סד] יש מן הספרדים שנהגים כשעולים לס"ת ביום ט"ב, קודם שאומרי' ברכו, אמר ברוך דיין האמת. (שמו)

[סה] מנהג כל ישראל שלא להזמין לעלית הס"ת הבן אחר האב, או שני אחים זה אחר זה,

הספר תורה על כסא נמוכה בצד תהיכל, כמ"ש במ"ס (פי"ח ה"ו), ויש שמניחין את התורה על הקרקע באבילות שחורה. אם כן איך יעשו התגבחה אחר שהתורה חוגרת שק. אבל בארץ ישראל שנתנו לעשות התגבחה, אורבא דעתם להראות הספר תורה להאנשים ונשים איך לכוש שחורים. וכתב הגאון אוולאי בברכ"י (סי' תקנ"ט ס"ג) צריך להקים הספר תורה אף בשחרית של ט"ב, (הרב בנה"ג בתשו' או"ח ח"ב סי' ל"ז).

(שמה) המנהג הזה הביאו הרב אוולאי בברכ"י (סי' תקנ"ט ס"ד) וכ' ויש שפקקו דמיתוי כחוכא, וגם דיש לחוש שמא יפיה ואין ברבריהם ממש ויש שורש למנהג מותר"ר ישראל שלמה לינגו בתשו' כ"י והסכים עמו הרב מיכאל יהוא, ועיין דבר ישראל (סי' רמ"ט).

(שמו) טעם הדבר משום שבשבת מנחה ותענית אין במ הפסחה במנחה, וכיון שאין מפטירין אין מקרישין אחר קה"ת שהרי יקדישו מיד בהצנעת התורה בעמדם לתפלת לחש, אבל שני וחמישי שקדישא דסדרא מפסיק צריך שהש"ץ יאמר קדיש לאחר קה"ת (ממ"ס סי' רנ"ג).

טעם שאומר הש"ץ קדיש אחר קריאת הז' עולים בשבת, ואחר כך קורא להמפטיר, למו שאין המפטיר ממנין העולים, ובאמירת הקדיש ידעו הצבור שהמפטיר אינו ממנין הקרואים ואף כי קי"ל דעולה למנין שבעה (שם).

(שמו) המנהג הזה הביאו הרב בית דוד (סי' ש"ט) ובס' חתיים למרן תחב"ף (דקי"ח אות י"א) ונתנו טעם שאומרים כן קודם הברכו שלא יתיה הפסק בין תוספת לברכה.

ואני הצעיר כבר מצאתי שמנהג זה הוא קדמון וחובא במ"ס (פי"ח ה"ו) וז"ל והקורא אומר ברוך דיין האמת ע"כ.

## ואפילו אם הראשון עלה משלים, והשני מפטיר. (שמח)

(שמח) טעם המנהג הזה הוא משום עין הרע (שו"ע או"ח סי' קמ"א ס"ו, בשם מוהרי"ל), והמתבונן היטב ראה יראה כי מנהג זה אינו מקובל על השכל האנושי, וכי מפני שעלו בתורה זה אחר זה יחול עין הרע עליהם, ולפי דבריהם אם האב והבן חייבים לעשות איזה מצוה שניהם לא יעשו זה אחר זה, ולפי זה גם מצות פתיחת ההיכל וגלילה לא ניתן לשניהם מטעם זה. והאמת שהתורה אגוני מגנה ואצולי מצלא, ושלוחי מצוה אינן נזוקים (פסחים חי.).

ולא אחוש על הזמן לתת לפני הקורא איזה ידיעות קצרות בענין האמונה או ההזיה הזאת שנשתרשה עמוק עמוק בקרב עם ישראל אשר התורה העידה עליו כי עם חכם ונבון הגוי הגדול הזה (דברים ד' ו') ונאמר שומר מצוה לא ידע דבר רע (קהלת ח' ה'). והאמת שהאמונה הזאת של עיה"ר הוזכרה בתורה עצמה על הפסוק למה תתראו (בראשית ט"ב א') אמרו רז"ל שאמר יעקב לבניו אל תכנסו כולכם בפתח אחד מפני העיץ (כ"ד פ' צ"א) ובפ' כי תשא ונתנו איש כופר נפשו לה' וסמך ליה ולא יהיה בהם נגף בפקוד אותם, עו"ש ברש"י שפי' שהמנין שולט בו עיין הרעה והדבר בא עליהם כמו שמצינו כימי דוד ע"כ. ובמסנה דאכות (פ"ב ט' וי"ב) ר"א עיין טובה, איזה דרך רעה ר"א עיין רעה, רבי יהושע אומר עיין הרע ויצה"ר מוציאין את האדם מן העולם (י"ט שהאדם שעינו רעה מת בלא עתו). ובקידושין (פ"ב.) מוכא עינו רעה ויעינו צרה, ובפסחים (נ:) הנותנין עיניהם בחלק יפה אינו רואה סימן ברכה לעולם מאי מעטא דתהו ביה אינשי, ופירש רש"י שם הכל תמהין ומלעיזין עליהם ומתוך כך עיין שולמת בהם וגו'. ועוד מאמרים כאלו מפוזרים בתלמודנו, ובפרט במדרשנו, והאמונה הזאת התפשטה ביותר בכל ערי המזרח והמערב, עד שהמציאו תרופות לתולי זה בלחשים וסגולות וקמיעות שונות לשומרם מעיה"ר. למשל: בארץ ישראל בין הספרדים מאמינים כי השום, או עשב בושם הנקרא בלעז (רודא) מסוגל להנצל מעיה"ר, ותולין ראשי שומים על משקוף הבית מבתוץ. והרודא תולין אותה בראש הילדים היפים, הילודים, או עושים לו ע"י הצורך כסף יד קטנה עם חילוקי החמש אצבעות של כסף צרוף, או של זהב, ועל כף היד חוקקים עליה שם שד"י ותולין אותה על תזה תילד בשלשלת קטנה. ובערי מארוקו ראיתי בכתי הכנסיות שכל כוסות הנותנים בהם שמן להדליק נר מצוה תלוי הכוס בשלשלת נגד ההיכל ומלמטה או מלמעלה יד גדולה עשויה מכסף תלוי בה, ואם למשל מברכים בין חכרת אהובים על פלוגי שהוא עשיר, או שזיכהו ה' בכנים ובכנות צ"ל האומר קודם בן פורת יוסף על סכך שאמרו רז"ל (ברכות כ.) אנא מורעא דיוסף קאתינא דלא שלטא ביה עינא בישא.

הסכת ושמע מה שכתב בסוד הענין רבינו דון יצחק אברבנל ז"ל  
 בס' כי תשא וז"ל היה תרבר מפורסם בין האנשים ההוק תבא מעין הרע  
 שהוא כמו שכתב הפילוסוף שיצאו מן העין אידים מחמותרים אשר ידחם  
 הטבע, וזה מהאיש בעל הנפש הרעה הקנאית, ולארסיות אותם האידים  
 יפעלו בדברים המוכנים לקבל אותו פועל עד שיתכן שימותו אנשים בתבטתם  
 וזהו סיבת הנגף המגיע מהמנין שיפעל בהם העיה"ר ויתמעטו, והנה יתפעלו  
 בזה קצת אנשים וזולת קצתם כפי הכנת המכלים, והוא מבואר שהעין הוא  
 היותר מזיק בזה בתבטתו הארסיות, וכמו שזכרו מתאפעט שיטת  
 האדם בראותו פניו, (אמ"ה וזה מתאים במ"ש בשבת ל"ד יתב בית עיניה  
 ונת נפשית, ושם, עדיין יש לזה בעולם נתן עיניו בו ועשאו גל של עצמות,  
 ברכות נת, כ"ב ע"ה, סתדרין ק.) וכתבו המבעיים שהמראה התרשה אם  
 הסתכל בת האשה בוסתה יתראה בה מיד כתם דם ישאר רשומו זמן מוחש,  
 וכן יזיק העיה"ר בכל הדברים הנראים, אבל היותר עצום הוא כשתחיה  
 בתבטתו אל פני הנראה שכתבם הארסיות בעיניו ובאזניו ומדרך הפה שהם כלים  
 פתוחים וקלים להתפעל באופן שיוכל משם החיזק להכנס אל המוח הקרוב  
 לשם ולזאת הסיבה לא היו מקפידים החכמים הראשונים אם היו הדברים  
 הנמנים אברים מאנשים מבלי הפנים כאילו תאמר אזכעותיהם יען שאר  
 האברים אינם מעותדים לאותו חיזק כמו פני הנראה המצא זה במה שהיו  
 עושים במקדש בתפילם גדולות לפי יעשה עבודה אחת מהעבודות שהיו  
 מגביתים אזכעותיהם והם היו הנמנים לא הפנים כמו שנתבאר בספ' יומא  
 וגו' ע"ש.

וראיתי בס' פתח עינים להרומא בן ציון רפאל הכהן פריצי  
 (ליורנו) (ברף כ"ט ה"א) שפי' מאמר הגמרא בכרכות (פ"ג) אמרו לית  
 רבנן לא מסתפי טר מעינא בישא, באופן זה עין הרע הוא בהכמת המדות  
 הקנאה שמוציאה את האדם מן העולם וכדי ללמוד הענוה ושלא להתראות  
 כדי שלא להביע הקנאה והתמדה בלב הרואים, ע"ו רבותינו בחכמה גדולה  
 העירו לב על עין הרע ודברו גדולות עליו, ועי' בס' מלאכת מחשבת בספ'  
 על התורה בס' תזריע עי"ש ובס' אוצר ישראל ערך עין כ' שהבטי  
 הפיזולוגיא כבר שקלו ומרו במכתבי עתים שונים ובאו לידי מסקנא כי  
 במבטו העין יש כח חזק ממיר ונעלם ואוצרות בתוכן כחות עולמות כמו  
 המאגנאמיזמוס והאיפנומיזמוס, ועין התחומא (בלק מ"ו.) העין הרע  
 הסכלת בכל מקום שחיא מסתכלת, ועי' בס' הצינוני פרשת בלק, ובס'  
 שען השמים הובאו שם דברי האר"י אע"ג שהסתכלות העין אינה  
 מורגשת לכריות, מ"מ תוא דבר שיש בו משם והוא פועל הרבה בהסתכלות,  
 ועי' לר"ם בן ישראל בס' נשמת חיים (דקמ"א) מה שנשא ונתן בזה.

לפי דברי אברבנאל והאר"י ז"ל שהעין הרע פועל הרבה בהסתכלות,  
 משום הכי נתגו בארץ ישראל ומארוקו לתלות יד קמנה על חזה הילד,  
 או אם איש אמר דברי שבת בפני האיש עצמו המשתבת, הוא פורס לו יד  
 נגד המדבר, כי בזה סותם פניו לבל יעברו אידי עיניו לתגרבר בערו ובאילו  
 וזולן מפסיק ביניהם לכל יפעל בו הסתכלות.

## [סו] מנהג ישראל שהעולה קודם שיברך מראה לו הש"ץ בס"ת מקום שיקרא לו ואח"כ

היהודים שבמצרים יש להם סגולות אחרות להנצל מן עיה"ר וחם נממעים בהזיה זו יותר משאר מקומות עד שבכל בית ובית תמצא שתולים על משקוף ביתם פתח הכניסה מין נטע הנקרא בל"ע, „מאבארה“, ובלע"ז (אטאלניה) ומאמינים שנטע כזה מסוגל לגרש ארם העיה"ר מן הבית, וכשיוצאין ילדיהם לתוך תולין על צוארן מתרזת של פניני זכוכית שגוונם כגון התכלת, וגם הישמעאלים מאמינים בעיה"ר יותר מהיהודים ואומרים שכל חולי וחולי בא מעיה"ר וכשאיש מהם נחלה הולך אצל מכשפת חיוורת ללחוש על עין הרע, או להסיר ממנו הרוח רעה הנרבק בו ומחרפא. והרי זה דומה למה שאמרו רז"ל בב"מ (ק"ז.) רב למעמיה דרב סליק לבי קבריה עבד מאי דעביד אמר תשעין ותשעה בעיה"ר, ואחר בדרך ארץ, ופרש"י יודע היה ללחוש על הקברות ולהבין על כל קבר וקבר כאיזה מיתת מת אם בזמנו או בעיה"ר ע"כ, ורש"י דיוק ממש עבד מאי דעבד (אמ"ה וצ"ל שהיה יודע איך לדבר עם הרוחות הנקרא SPIRITUALISM

ועתה שוב אשוב לנושאי מקדם אודות מנהג ישראל שאין קוראין בתורה בן אחר האב או שני אחים והוכח דין זה בשו"ע בשם סר"ן הב"י. ובאמת מעות המעתיקים נפל בזה, כי דין זה אינינו מהגאון קארו ז"ל והוא שייך לבעל ההגה הרמ"א משני טעמים. הראשון, כי שום אחד מגאוני ספרד הקדמונים לא הזכיר דבר זה שלא יעלה בן אחר האב וגו', שנית כי בש"ע הנדפס בתיו סרן הב"י שנת ש"ך ושכ"ז בלי ההגהות של רמ"א לא תמצאהו שם כלל דין זה, ורק בשו"ע הנדפס שנת של"ח הדפיסוהו במעות בשמו, ואז סרן עוד לא היה בתיים כי סרן נתבקש בישיבה של סעלה (יום י"ג ניסן שנת השל"ה 1575). ואחרי חפשו מצאתי שהב"י בסור או"ת (סו' קמ"א) הביא דין זה מטעם אחר, וז"ל כתוב באורחות חיים שאין לקרות בתורה שני אחים או אב ובן זה אחר זה מפני שהם פסולים לעדות וכתוב עדות ח' נאמנה עכ"ל, אבל לא כתב הב"י משום עיה"ר. ומעם המתקבל הוא משום שהם פסולים לעדות, ומשו"ה מעלין אותן אם עלה אחר ביניהם, ורק הכל בו (סו' כ') והמרדכי בהלכות קטנות כתבו בשם הר"ם שיכולים לקרות ב' אחין, ואין מניחין כן לעשות משום עין הרע, ועי"ש מה שכתב בזה הד"ם.

ועתה נודעתי כי בלונדון מקפידים גם כן שאין נותנים שתי מצות ביחד לאב והבן, או לשני אחים, או לב' קרובים, ומשום הסיבה שהזכרנו בעליות הספר תורה דנו מינה גם לשאר מצות. והפוסקים האחרונים הוסיפו בזה עוד שגם האב עם בן בנו, וכן באחים מן האב (עי' פר"ח שם והכנת"ג שם), ואם עלה לא ירד ופעלין בקורש ואינם מורידין.

מברך, וגם המנהג הוא שהעולה אוחז בעמוד  
הס"ת והוא מברך. (שמט)

[טו] טעם שאומרים בברכת התורה השניה  
וחיי עולם נמע בתוכנו. (שו)

[טז] טעם שאומרים גותן התורה בלשון הוזה  
ולא בלשון עבר, כמו שאומרים אשר נתן לנו  
תורתו, אשר בחר בנו וגו' ונתן לנו את תורתו,  
ובחתימה חותמין גותן התורה. (שנא)

(שמט) טעם שהש"ץ מראה לתקורא חסדקום שיקרא לו (פגילת  
ל"ב) וש"ע א"ח (קל"ט ס"ד) שם תמצא דינים אלו. וטעם הדבר  
כי לכל עולה צריך הש"ץ לקרא לו עליה חרשה כדי לצאת י"ח כל  
תרעות ולא תהיה ברכתו לבטלה. עם שלפי דעת מרן סותר לקרות עולים  
רבים אעפ"י שקרא זה מה שקרא זה אין בכך כלום, אבל חרס"א שם  
כתב בשם המרדכי (סוף מגילה) שיש אוסרין, חוץ מש"ת שנהגו להרבות  
בקראים, וכן מנהג הספרדים בלונדון ואמסטרדם.

וטעם שהעולה נוהג לאחוז בעמוד הס"ת בשעה שמברך, משום  
דכתיב עץ היום היא למחויקים בח. ויש אומרים שתקורא בתורה ופברך בה  
נוסח בידו (המנהגים בח' שבת). וכ"כ המרדכי פ' לולב הגזול, אתא  
הגניא כך היה מנהגם של אנשי ירושלם אדם יוצא בבוקר ולולבו בידו,  
קורא בתורה ונושא כפיו מניחו, לארץ, שמעינן מהכא התקורא בתורה  
אוחז בעמודי התורה בשעת ברכה וקורא וגו'. וכן כתב באורחות חיים  
בירושלמי, אמר ר' יוסי בר בון כד סלקי לדוכנא לברוכי האי מאן  
דבריק, נקיש עמודא דתורה בידיה שנאמר לקוח את ס"ת חוזה, בב"ר  
על הפסוק לא ימוש ספר התורה הזה מפניך, מלמד שהיה ספר תורה  
בידו של יהושע שאין לומר הזה אלא למי שתופס החפץ. (כ"י בסו'  
קל"ט ד"ה כ' המנהגים והפ"ו שם, ואבודרהם דכ"ט).

ולפע"ד אפשר לומר טעם אחר שכל דבר השעון ברכת, הן פירות  
או בשמים, צריך לאחוז החפץ בידו, ואחר כך מברך (שו"ע א"ח סי'  
ר"ו ס"ד), אם כן כשמברך על התורה ונחנת ממצה הנאה רוחנית קודם  
שיברך צריך שיאחז בס"ת למען ידע על מה עתיד לברך, וזוהו טעם נכון  
ומוסבר.

(שו) כתב הרד"א ז"ל וחיי עולם נ"פ' ב'תו'כ'צ'ו' גו'  
תרו"ג, והביאו הא"ר (סו' קל"ט), ויעניין שם חילוף הגירסאות בזה  
עולם, שיש אומרים ולחיי עולם נמעה בתוכנו, ואסיק דהעיקר וחיי  
עולם. וחשור כתב תורת אמת היא תורה שבכתב, וחיי עולם היא תורה  
שבעל פה דכתיב וכשמטרות נפועים (עי' הגיגת ד"ג:).

(שנא) טעם הדבר לפי שאמרו רז"ל (בברכות ס"ג:) על הפסוק

[סט] בלונדון ואמשטרדם ובשאר ארצות  
 הגירסא אשר נתן לנו תורת אמת ובא"י המנהג  
 לומר „את תורתו“ תורת אמת. (שנב)  
 [ע] טעם שתקנו לברך כל אחד ואחד לפניה  
 ולאחריה. (שנג)  
 [עא] טעם שתקנו נוסח הברכות כמדבר  
 לנוכח ונסתר „אתה“ אשר קדשנו. (שנד)

תורה צויה לנו משה מורשה, אל תיקרי מורשה אלא מאורסה חיה  
 בעיניך כאילו היום נתנה לך. וכן על הפסוק הסכת ושמע ישראל  
 היום הזה נהיתה לעם וכי אותו היום נתנה תורה לישראל וגו' אלא  
 ללמדך שחביבה תורה על לומדיה בכל יום ויום כיום שנתנה בהר סיני  
 ע"ב. וכמו שהנסיון יוכיח כי כמה ספרים חברו המתברים לאלפים  
 ורבבות, ובכל דור ודור עוד תופרים ומוציאים מהתורה פנינים  
 יקרים.

(שנב) נוסח ברכת התורה שלפניה תמצא אותה בברכות (י"א: ור'  
 המנונא אמר אשר בחר בנו וגו'. ובט"ס (פי"ג ה"ח) תמצא נוסח הברכה  
 שלאחריה ואין כתיב בה תורתו תורה אמת אלא תורת אמת.  
 כתב הרב בית מנוחה (דקס"ו: אות א') שעיקר הנוסחא לדעת ר"ע  
 גאון והרמב"ם היא, אשר נתן לנו את תורתו תורה אמת, וכן הסכים  
 הרב פ"ח ואין לערער על זה. כן כתב הרב טוב עין (סי' ז') לב דוד  
 בתורת השלמים (סי' כ"ב אות ו').

ואני תמה בט"ש שנוסח ר"ע גאון גורס תורתו תורה אמת  
 ואינו כן, אלא אשר נתן לנו תורת אמת כמו שנהגו בלונדון ואמשטרדם,  
 אבל הרמב"ם (פ"ב מה' הפלה ה"ח) כ' „תורתו תורה אמת“, אבל  
 לא כתב את קודם תורתו כמו שהביא בשמו הרב בית מנוחה. וכן  
 כתב הכל בו (סי' כ') אשר נתן לנו תורת אמת עי"ש. וכן גורס  
 אבודרהם. ולפי מה שכתבו הראשונים שבין שתי ברכות התורה יש  
 כס ארבעים תיבות כנגד ארבעים יום שעמד משה בהר לקבל את התורה  
 (שם באבודרהם), אם כן אם נקיים הגירסא של א"י יהיו אחד וארבעים.

(שנג) גורה משום הנכנסין והיוצאין, לפניה משום הנכנסין  
 עכשיו לבית הכנסת שיהיו סבורין שזה ראשון, וראשון צריך לברך  
 לפניה, ולאחריה משום היוצאין שיהיו סבורין שזה אחרון, ואחרון  
 צריך לברך לאחריה (אבודרהם דכ"ט ע"ג).

(שנד) כתב הרשב"א בתשו' וז"ל למה נוסח הברכות כמדבר לנגלה  
 ולנסתר, אמנם יש טעם נגלה וגדול התועלת, והוא לפי שכבר ידעת ששני  
 יסודות עצומות יש שעליהם נבנה הכל, האחד לדעת שהוא ית' מחויב  
 המציאות, ושנין ספק בזה כלל, והשני שאין אמתותו ית' מושגת כי

[עב] טעם שהעולה חוזר ועונה ברוך ה' המבורך לעולם ועד, אם כבר אמר ברכו, והמבורך ובא"י מנהגם קודם שיתחיל לומר הברכה שלא תהיה אומר אמת תורתנו הקדושה ואין נוהגים כן בשאר ארצות. (שנה)

אם לעצמו ית' לכר והוא במציאותו נגלה, ובאמת מתחתו נסתר ונעלם מן הכל, וכדי לקבוע שתי הפינות הללו בנפשותינו, על כן קבעו נוסח הברכות בנגלה ובנסתר ברוך אתה ה' כמדבר עם שהוא נמצא מפורסם אצלו עד שהוא מדבר פנים אל פנים, וכדי שלא תשתבש המחשבה שהוא יתברך נמצא במציאות שאר הנמצאים, ושיש יחוס בין מציאותו למציאותם קבעו לומר סיד אשר קדשנו במצותיו, לקבוע בנפשותינו שאעפ"י שהוא נמצא מפורסם, מתחת מציאותו נסתר ונעלם שא"א לדבר בו רק על דרך נסתר ב"ה עכ"ל.

והרב שבלי הלקט (סו' קס"ה) כתב שויתי ה' לנגדי תמיד, רב אמר ברוך אתה, ושמואל אמר ברוך הוא, הילכך תיקנו רבנן כתרוייהו ברוך אתה כרב, אשר קדשנו כשמואל ע"כ. והרד"א כתב קרוב למ"ש הרשב"א וז"ל כשמוכיר ה' צריך לציור שעומד נגדו ע"ש שויתי ה' לנגדי תמיד, ואחר כך כשאומר מלך העולם שוב אינו לנגדו, לכן אומר בלשון נסתר עכ"ל עיון להמס"מ (אות קי"א).

ואלו הטעמים שהבאתי למעלה הוא רק לישב לב התמון. ויש בזה טעמים עמוקים הגנוזים וחתומים באוצרות ס' הקבלה, ואשרי למי שבא כסוד נפשם ויורדים לעומק הכנת דבריהם.

ולפי זה אל יקשה בעיניך במה שאנו אומרים בנוסח החושענות אני והו הושיעא נא והיה ראוי לומר אני ואותך, שהרי אתה רואה כי הם מלות מיוחדות על ענין הגאולה, ועוד שרצה לדבר בנסתר לטעם אחר מפני שהוא יתברך נסתר ונעלם מהשגת כל משיג והושיעא נא לנוכח לבאר שאעפ"י שהוא נסתר ונעלם נגלה הוא ונמצא בלבבות, (רבינו בחיי פ' בשלה דפ"ו).

(שנה) לפי מה שפסק מרן (או"ח סו' קל"ט ס"ז) בשם ר"י והרא"ש בפ"ז דברכות בשם ר"י ברצלוני ור' סעדיא גאון שחוזר המברך ברוך ה' המבורך אחר שענו העם ברכו את ה' המבורך. (לא הכנתי לשון מרן במה שכתב אחר שענו העם ברכו את ה'. והאמת שהעם עניין ברוך ה' המבורך אחר שהמברך אומר ברכו את ה' ואם כונתו לגמר אחר שענו העם להתברכו את ה', אבל לא כתב כן כאשר יראה המעיין). וכתב אבודרהם (דכ"ט) בטעם רביריהם שאעפ"י שאומר ברכו אינו כמוציא עצמו כיון שאומר המבורך צריך לחזור לעצמו לכלל לנפרי ולומר ברוך ה' המבורך לעולם ועד מידי דהוה אברכה המזון שאעפ"י

שאמר נברך ולא הוציא את עצמו מן הכלל, צריך לחזור למקום שפסק ולומר ברוך שאכלנו משלו ובטובו חיינו ואח"כ מברך עכ"ל.

אבל הרואה יראה בסדר ר"ע גאון (דקצ"ט). מורה כי אין המברך צריך לחזור ולומר ברוך ה' ה"ל"ו, מדקאמר „אומר ברכו את ה' המברך ועונין כל הצבור ברוך ה' ה"ל"ו והדר אומר בא"י אמ"ה אשר בחל וגו'". והנה לא הזכיר הגאון שגם המברך חוזר לומר ברוך ה' ה"ל"ו. והאמת שהגאון סמך במ"ש הירושלמי בברכות (פ"ז ה"ג) שמואל אמר אינו מוציא את עצמו מן הכלל (בברהמ"ז שאומר נברך ולא ברכו) ופריך והרי ברכת התורה, אמר ר' אבין כיון שאמר המברך אף הוא אינו מוציא את עצמו מן הכלל. ומפרש הגאון שר"ל דסגי בברכת התורה במה שאומר ברכו את ה' „המברך” ואין צריך לחזור ולומר ברוך ה' ה"ל"ו. אבל הר"י ברצלוני וגונדא דילית הביא חיזוק לסברתם מברהמ"ז כמ"ש לעיל. וכל העולם היום נוהגים כמו שפסק מרן שצריך המברך לחזור ולומר ברוך ה' ה"ל"ו.

ותמיה לי טובא על פסק מרן הלא גם הרמב"ם (בפי"ב מה' תפ' ח"ה) ס"ל כר"ע גאון שאין צריך המברך לחזור ולומר ברוך ה' המברך ל"ו מדכתב בזה הלשון, ואחר כך אומר ברכו את ה' המברך וכל העם עונין ברוך ה' המברך ל"ו וחזור המברך ברוך אתה ה' אמ"ה אשר בחר בנו וגו' הרי שלא פסק הרמב"ם שצריך המברך לחזור ולומר ברוך ה' ה"ל"ו, ובנדאי שהרמב"ם סמך על דברי הירושלמי ור"ע גאון שהבאתי לעיל. ועוד תמיה לי לראות למרן בכ"ם שם שלא הראה לנו מקור דברי הרמב"ם שאין הוציא דין זה ועבר עליו בשתיקה, ומרן פוסק עפ"י הרוב כדעת הרמב"ם, ובדין זה לא אבה לפסוק כד' הרמב"ם ורע"ג שיש להם סמך מדברי הירושלמי, מה שאין כן הר"י יונה והרא"ש וגו' שאמרו כן מסברת עצמם משום שמצאו כן בברהמ"ז וגו'. ובברכת המזון גופא אפשר לומר במה שהמברך חוזר ואומר ברוך שאכלנו משלו (כמו שפסק הרמב"ם בפ"ה רבכות ה"ב, וכפי' התוספות בברכות דמ"ו: ד"ה להיכן הוא חוזר), משום שאמירת המזון שאומר נברך שאכלנו משלו הוא כעין הזמנה בעלמא משום הכי המברך חוזר ואומר כשאמרו המסובין ברוך שאכלנו משלו שזוהי הברכה ממש והבן. ומצאתי שם בברכות דמ"ט: בתוספות ד"ה לעולם אל יוציא אדם עצמו מן הכלל, שהביא דברי הירושלמי שהבאתי לעיל ופריך בירושלמי מן הקורא בתורה ומן התון שאומר ברכו, ומפרש שכיון שאומר המברך אין זה מוציא את עצמו מן הכלל ע"כ. אם כן הרי שלפ"ד התו' אין הדמיון שוה ברכת התורה לברכת תויטון, וצ"ע.

בנוגע לסנהג ארץ ישראל שנוהגים לומר קודם ברכה שלאחריה „אמת תורתנו הקדושה” לא מצאתיו בדברי הראשונים מנהג זה. ושמעתי כי בפראנקפורט דמיון יש קהלה אשכנזית שנוהגין כן. ואם משום לאמת שתורתנו הקדושה היא אמת הלא בברכה שלאחריה אומר (לפי נוסח ארץ ישראל) אשר נתן לנו „תורתו תורת אמת”, ולמה צריך לכפול הדברים. ומה שלא נהגו בארצות אחרות לומר כן יתכן כי התיבות האלו הוי תפסק בין הקריאה לברכה.

[ענ] מנהג א"י וסת"מ כשמוציאים הס"ת מהתיכל' להשתחות, ולנשקו בבואו ובהילוכו וכן נוהגים באלו הארצות ע"י איזה יחידים. (שנו)

[עד] מנהג א"י וסת"מ ואמשטרדם כשעובר החתן מלפניהם לעלות לתורה עומדין לכבודו ומסתפק אני בזה במנהג לונרן. (שנו)

[עה] באמשטרדם נוהגים בשבת זכור, וביום פורים להזמין איזה איש ששמו מרדכי לעלות לתורה ואין המנהג הזה פה לונרן ושאר ארצות.

(שנו) מנהג ההשתחויה לפני הס"ת תמצא בין הפוסק' סברות שונות שלא אמרו אלא לעמוד מפניו עד שיגיע ס"ת למקומו או עד שיתכסה מעיניהן (שו"ע יו"ד רע"ז) ויש סוברים אפ' שמע קול הס"ת ואפ' אינו רואה אותו חייב לעמוד (ובזה נתיישב לי מנהגנו שנהגו לתת רמונים על הס"ת כדי שישמעו קול הפעמונים לאלו שאינם רואים אותו לחיובם לעמוד מפניו) מור"ם שם, וש"ך שם, ובנוגע להנהגים להשתחוות כתב הכנה"ג (שם) משם ריא"ו: והר' עזרא יהושע שנהרי' שלא להשתחוות והברכ"י או"ח (סי' קל"ד) מפלפל בזה ומסיק היונו דוקא בכיה"כ אין להשתחוות נגד הארון הק' לאפוקי בכניסת ויציאה כמ"ש מוהרי"ל והאר"י ז"ל וכן להשתחוות כנגד הכתב אין כאן פקפוק עי"ש והרב הנז' בס' לדוד אמת (סי' ג' וסי' ה') כתב בשם מוהריק"ש והעיקר להשתחוות דוקא כשהס"ת פתוח ורואה הכתב עי"ש.

אודות מנהג הנשיקה כבר כתבתי לעיל בעניוחן שהוא משום חיבוב מצות, ופה באתי להודיע כי מנהג מארוקו לנשק גם הלולב והאתרוג תמצה והמרור וגו' כ"ז לחיבוב מצות.

(שנו) טעם שעומדים מפני החתן משום שהוא דומה למלך שנאמר כחתן יכתן פאר (ישעיה ס"א, מו"ק כ"ח) ובפרקי דר"א שנינו החתן דומה למלך מה מלך לבוש בגדי כבוד כך חתן לובש בגדי כבוד כל ז' ימי המשתה מה מלך הכל מקלסין אותו, כך החתן וגו' מה מלך שמתה ומשתה לפניו כך חתן מה מלך אינו יוצא לחוץ לבדו, כך חתן. מה מלך פניו מאורות כאור החמה חתן (אבודרהם דפ"ד:) ועוד שאמרו ביבמות (ס"ו:): שנמתלים לו כל עונותיו ומשום זה כראי לחלוק לו כבוד העמדת מפניו.

ואודות מנהג לונרן שמסתפק אני בדבר משום שבעוה"ר אין היום נוהגים לעשות חופה ז' ימים כדין וכהלכה אלא ביום חופתו הולך ולוקח כלתו ונוסע מחוץ, ומשער אני שכימים קדמונים כאשר היה החתן נשאר כל

[עו] מנהג הספרדים בדמשק כשמעלים הכהן באמצע העליות, הצבור אומרים „בית אהרן ברכו את ה'“ , וכן להלוי אומרי „בית הלוי ברכו את ה'“ ובלונדון ואמש' נוהג הש"ץ לומר יעמוד ויעלה פ' כהן, אעפ"י שהוא כהן, וללוי אעפ"י שהוא לוי. (שנח)

[עו] מנהג לונדון ואמש' לכסות התורה במפה המזומנת לכך, והפרנס הוא המכסה בה את התורה בין גברא לגברא, וכן מנהג אשכנז, ואין מנהגם כן בא"י וסת"מ. (שנט)

שבע חופתו בעיר והיה בא בשנת לביה"כ אולי היו קמים גם בלונדון מפניו.

(שנח) מנהג לונדון ואמש' הכיאו מרן בשו"ע (סו' קל"ה ס"ו) נהגו לקרות כהן אחר כהן בהפסק ישראל ביניהם ואומר החון כשקורא לשני אעפ"י שהוא כהן. וכיוצא בזה נוהגים בלוי אחר לוי, וטעם הדבר משום הרואים יחשבו כי קראו לכהן רביעי או חמישי והוא היה צריך לעלות ראשון אבל כשאומר הש"ץ אעפ"י שהוא כהן מכינים הענין וכ"כ ר"ע ור"ם גאון והר"א עי"ש.

מנהג דמשק שנזכרו הביאו הגאון ר' תיים פאלאג'י בס' החיים (דל"ה אות ס"ז).

(שנט) טעם שנהגו בכך משום דכתיב ויכל לדבר אתו ויתן על פניו מסוה (שמות ל"ד ל"ג) עו' (עירובין צ"ח) ש"ע או"ח (סו' קל"ט ס"ה ויו"ד (סו' רע"ז) וטעם שבא"י אינם נוהגים כן משום שכבר הורעתי לעיל להקוראים הנכבדים שס"ת שבא"י וסת"מ הם מונחים תוך תיקתם ואחר שגמר קריאתו עם העולה סוגרו וכשבא לעלות העולה האחר פותחו וכן הס"ת שבכל ארץ המזרח, ובבוכארה וכל ערי גורגיסטאן ודאגיסטאן וקוג'ין ומאלאב'אר וכל ערי הודו, וסין נתונים תוך תיקי עץ, ויש שעושין אותו משובץ כסף וזהב ואכנים טובות ומרגליות, אשר לא כן ס"ת שבארצות איברופא אשר אין בהם תיק כלל כידוע. (וקשה לברר מי משיניהם היותר עתיק, אלו של ארצות המזרח שנוהגים לשומרו בתיק, או אלו שרק מלפפים אותו בחגורה ומכסים אותו בבגד).

ועי' במרכיבי פ' בני העיר שדקדק שם מהא דתניא פותח ורואה דמכאן משמע דספר תורה לא תהיה פתוחה בין גברא לגברא, ועכשיו נהגו לכסות הכתב בסודר בין גברא לגברא עכ"ל. מרכיבי הגמ' נוכל לדיוק שהס"ת שבימי התלמוד היו מונחים תוך תיק, כמנהג א"י וסת"מ.

[עח] מנהג לונדון ואמשטרדם שהש"ץ עומד באמצע בשעת קה"ת ומימינו העולה, ומימין העולה עומד הפרנס, וכן מנהג א"י וסת"מ. (שם)

מדקאמר פותח ורואה ופתיחה נאמר על הפתח וזה פמש כמנהג א"י וכל ערי המזרח.

ולפע"ד אפשר לומר בשעם הכיסוי שלא תבזזה התורה כמו שחמצא בבאה"ט שם ביו"ד שכתב שעל דרך האמת יש מלאך אחד נקרא ש"ד שומר דשין וגורם שמשכה תלמודו (ט"ז וש"ך שם). ולרעת הרס"א (שם באו"ה סו' קל"ט) כתב ובמדינות אלו נהגו שהיא מגוללת בין גברא לגברא, וכתב שם תבאה"ט ואם נוהגים לגללה הכיסוי הוא פרהא יתירה עו"ש, אבל הספרדים באלו הארצות אעפ"י שהש"ץ גוללה עכ"ז מכסה אותה בפרכת, וכל אחד אחז במנהגו.

(שם) טעם שהקורא עומד באמצע בין הפרנס והקורא, כתב המנהיג (סו' כ"ח) שמצא כתוב בירושלמי שר' שמואל בר יצחק עאל לכנישתא חסא חזנא קאי ופטרגם ולא מוקים בר נש תחותו, אמר ליה אמיר לך כשם שנתנה ע"י סרסור, כך אנו צריכים לנהוג בה על ידי סרסור, עאל ר' יהודה בן פוי עכזה שאלה אנכי עומד בין ה' וביניכם להגיד לכם את דבר ה' (דברים ה' ה'). וטעם שהקורא בתורה עומד לימין הספר תורה משום דכתיב מימינו אש דת לסו (דברים ל"ג ב').

ומנהג אשכנז שהעולה עומד לימין תקורא, ומשמאלו הסגן, או הגבאי, הסגן הוא בכתיבת הסרסור כמו טרע"ה בין הקב"ה וישראל. וטעם אחר צריכין להיות שלשה על תבימה, משום דכתיב העדותי בכס היום (שם ד' כ"ו) ותראה צריכה להיות בפני שנים, על כן האחר קורא והשניים מתרים בפניו (הגר"א ומג"א סו' קט"א ס"ח), ובזה אנו מבינים הטעם כשהש"ץ הוא קרוא לס"ת עומד העולה הקורם משמאלו.

והמנהג בארץ ישראל אינם מקפידים שיהיה הפרנס סגן, אלא ממנים איש נבון וחכם הבקי בחסרות ויתרות ושיתיה מדקדק, ונותנים לו תואר „סומך", זאת אומרת לעזור להש"ץ בקריאת הפרשה, ואם טעה הסומך הוא המחזיר אותו מבעותו, ואין רשות להצבור לגעור בו ולביושו ברבים, ולפעמים כי הסומך לוחש לו קריאת איזה פסוק שיוודע בו שיש חשש שיטעה בו. (והאירכא שממנים סגן הביה"כ לסומך והוא אינו יודע מאומה מקריאת הפרשה ע"ז אני קורא סומך נופלים כי לרב גסותם גורמים להטעות הש"ץ בטעיות).

ויש מנהגים אחרים נהוגים בארץ ישראל בזה כמו שכתבם הר" קול אליאו (א"ה סו' ד') ובס' לדוד אמת.

[עט] טעם שצריך הש"ץ לקרות הפרשה מעומד. (שסא)

[פ] מנהג לונדון וא"י וסת"מ שאין הצבור עומדין בשעת קה"ת, וראיתי באמשטרדם שהרב והדיינים עומדים והצבור יושבים, ומנהג אשכנז איזה יחידי סגולה עומדים. (שסב)

(שסא) משום שנאמר ואתה פה עמוד עמדי (דברים ה' לא).

(שסב) אלו שנהגו לעמוד חשבו מפני שאמר הכתוב (נחמיה ה') ובפתחו עמדו כל העם, אמנם כגמ' סוטה (ל"ט.) דרשו כי העמידה שבפסוק זה הוא מלשון שתיקה למדנו שאסור לדבר בשעה זו, וזהו מ"ש ר' הונא כיון שנפתח ס"ת אסור לספר בדבר הלכה. וכן כתב הוהר"ב בפ' ויקהל (דר"ו) ולית רשות למפתח פומיהון אפילו במילי דאוריותא וכ"ש במלה אחרא ע"כ. (עי' רש"י בסדרו סו' תצ"ה). ומרן באו"ח (סו' קמ"ו ס"ד) פסק שאין צריך לעמוד מעומד בעת שקורין בתורה. ובהנהגה שם כתב ויש מחמירין ועומדים וכן עשה מהר"ם. והמג"א כתב שם בשעת ברכת התורה צריכין הכל לעמוד דהוי דבר שבקדושה, וכ"כ הט"ז ע"כ. ואנו הספרדים בארץ ישראל וסת"מ לא נהגנו לקום לא בשעת הברכה ולא בעת שקורין בתורה, וכ"כ הר"ל לדוד אמת (סו' ג') שיש חסידים העומדים מתחילת קריאת הס"ת עד הסוף עי"ש. ואולי ע"ז סמכו רבני אמשטרדם לעמוד בעת קה"ת, ולדידי לא יפה הם עושים, יען אם כל הצבור יושבין לבטח על מקומם, והרבנים עומדים, ורבנים אחרים יושבים לאמר איזה אורתים הבאים לשם נראה הדבר כיוהרא, וידוע על כמה דברים הזהרנו רז"ל בדבר שיש בו חשש יוהרא, אבל כבר נהגו כן משנים קדמוניות וא"א להם לבטל מנהגם.

הט אונק' ושמע מ"ש בזה הר' הק' סדר היום (דנ"ב) וז"ל, וראיתי קצת אנשי מעשה שנהגים לעמוד ולזקוף בעת קה"ת ומנהג טוב וכשר הוא מה טוב חלקם בתיים ומה נעים גורלם כי וראי בעת כזאת צריך להיות נרתע ירא וזחל בעת שנתנה התורה לישראל בהר סיני כי לא מעט היות הס"ת חוץ למקומו פתוח לעיני הכל וקורין בו וגו' שודאי צריך אדם להיות עומד וכפוף ראשו כאגמון שומע ומקבל כל דבר וגו' ואעפ"י שכבר נתן רשות מימות רבן שמעון הזקן ללמוד תורה בישיבה היינו עוקר הלימוד שהוא המשא ומתן שאז צריך האדם להיות מעיין ומתבונן דקות הענינים, וצריך שכל רחב ודעת פנוי, והלואי שישב ויסב ויוכל להבין הדבר כאשר הוא, (אמ"ה כמו שאמרו באבות מרבה ישיבה מרבה תכמה), אבל בענין למירה זו שאינה אלא שמיעה לפי שעה, והוא בצבור ובס"ת כשר כהלכתו ראוי היה לעשות כזה וכזה לכבדו, אלא שראו חכמי הרור שא"א להתקיים תקנה זו ולא תתפשט בצבור מפני

[פא] מנהג לונרזן ואמשטרדם שכל הצבור עומדים על רגליהם בשעה שהקורא בתורה קורא הי' הדברות, הי"ג מדות, והצבור אומרים אותם בראשונה, ואח"כ חוזר הש"ץ, ובהפסוק הנסתרות לה' אלהינו ג"כ עומדים, ואין נוהגין כן בא"י וסת"מ אלא הכל בישיבה. (שסג)

כמה תולים וחלשים וגו' ולכן הניחו הדבר כמו שהוא ויחיו כולם יושבים ושוועים, אבל יחיד בעם שנותן אל לבו לכבד ס"ת ועומד על רגליו ודאי שברו גדול ובעל הגמול ישלם לו וגו' ע"כ.

אבל דעתי הפעושה כבר כתבתיא לעיל שאין נכון לעמוד בין היושבים כי חיונין ליוהרא (עו' סס' ד"א וזמא סוף פ"ה) וראח מ"ש הבאה"ט (או"ח סי' ס"ג סק"ב) להחמיר. וכתב הגאון מוהרש"ל בים של שלמה פ"ו דב"ק (סי' מ"א) מי שמחמיר בפני רבים בדבר שמוחר ואיכא למוחש ליוהרא מנדין אותו ואם יודע שעושה לשם שמים אין מנדין אותו ואם מחמיר בפני רבו ורבו מקיל מנדין אותו אפי' עכיד לש"ש וגו' עו"ש ועו' עוד בבאה"ט שם (סי' ל"ד סק"ו עו"ש) והפור (כאו"ח סו"ס קמ"ו) שהביא בשם רב שר של שלום גאון. כי אין צריך לעמוד בשעת קה"ת וכ"כ המנהיג על אלו שעומדים בפניו בשעת הוצאה עד שעת חזרת סועים הם בחאי קרא וגו' ועו' ב"ת והכ"ו שם ובשו"ע שם, ועו' ב"ו (סי' קמ"א) ד"ה וצריך לקרותן מעומד וגו' ובגמ' שם תנא מה שאין כן בתורה ופי' רש"י מה שאין כן בתורה שאין קורין בתורה בצבור מיושב ומשמע דוקא הקורא צריך לעמוד אבל לא שאר הצבור וכן נוהגים ואעפ"י שהמרדכי כתב בפרק ר"א דמילה שהר"ם היה עומד בשעת קה"ת וכן נוהגים קצת אשכנזים וגו' ע"ש ביש"ש סוף ב"ק מביא שמנהג בכל קורא הש"ץ הפרשה והעם יעמדו וישמעו מלה במלה (ר"ל שהיו שוחקין) ולדעת הא"ר (סי' ק"מ) בשעת שהעולה אומר ברכו והקהל עונין בה"י הל"ו יש להם לעמוד ודלא כהסג"א ועו' שם (סי' ככ"ד ס"ד) ועו' להרב בית מנוחה (דקס"ח סי"מ) ורבינו תם היה עומד בשעת קה"ת והביא ראיה מהפסוק ויעמד העם בברית (מפ"מ סי' רנ"ב).

(שסג) מנהג זה שנהגו בלונד' ואמש' וגו' הזכירו הגאון אולאי בס' לדרך אמת (סי' ו' אות ה') וז"ל אם כל הצבור עומדים בשעת קריאת עשרת הדברות אינו נכון, ואם איזה יתידים לית לן בה ולפי מ"ש בריש סחזיק ברכה שהאר"י לא שאני לית בין יחיד לצבור א"כ אפי' יחיד לא יעמוד אמנם יש מקומות שפשוט המנהג שכל הקהל עומדים עכ"ל.

טעם שנהגו לעמוד בי' הדברות משום שנאמר ותיצבו בתחתית תהר ולאילו שלא נתגו לעמוד טעמם הוא שאם יעמדו רק כאלו המאורעות יאמרו כי אלו הם עיקר התורה והשאר ח"ו מפל כמ"ש הבאה"ט (או"ח סי' א'

[פכ] מנהג לונדון ואמשטרדם שבכל פיסקא ופיסקא שנפרשה הצבור משלימין אותה בראשונה ואח"כ החזן חוזרם, ואח"כ העולה מברך הנרצה שלאחריה, ואין נוהגין כן באסמ"ת. (שסד)

סקי"א) בצבור מפני כופרו ישראל שאמרו אין תורה אלא זו ובפרט בזמנינו וגו' עי"ש והאמת הוא שחובתנו היום להאמין כי מאות ב' שבכראשית עד ל' כל ישראל כולן נאמרו למשה בסיני וקדושתן אחד ואם נעמוד רק באלו נעשו השאר תפל אבל יש מן הפוסקים המטליצים טוב במנהג העמידה באלו תמאירעות (טוב עין סו' י"א והר' לרוד אמת).

ויו"א שאם איוה מהיחידים עומדים חייבים גם האחרים לעמוד ואם הדבר להיפך שכולם יושבים אין היחיד ראוי לעמוד דהוא וזהרא, ובפרט אם הגדולים יושבים (קול אלואו או"ח סו' ד').

אודות העמידה בהי"ג מדות מצאתי לרש"י בס' הפרדס (רמ"ו) שכתב לעמוד בשעה שהש"ץ אומר הי"ג מדות (שמות ל"ד') הצבור מתחילין לומר י"י וי"י אל רחום וגו' עד ונקח ואח"כ חזר הש"ץ הי"ג מדות ואומרם בקול רם, (זהו ממש כפי המנהג שבלונדון ואמש') והרוקח בשם א"ר ב' לאומרו עד ונקח ומתחילין מפ' ויעבור ה' עד חצי פסוק שביעי זען יש מקומות שנוהגין לומר עד תיבת אמת שהוא סוף פסוק וא"ו וכן נוהגים לאומרם ביום התענית בשעה שקורין פרשת ויתל וגו' עי"ש.

מעם שנהגו הצבור לאומרם הי"ג מדות בקול רם ואח"כ חזרון הש"ץ לפי ששבת לוי לא עשו העגל שהם כהנים ליום, אבל ישראל עשו, ולכך ענין כל הקהל בקול רם הי"ג מדות להראות כאילו הם מתנחמים על מה שעשו ובוה הקב"ה יזכור לנו זכות הי"ג מדות ויסלח לנו וידוע שאינם תוזרות ריקם (חיי אברהם אות קל"ז) ועי' להרמב"ם פאר הדור (סו' פ"ז) שנשאל בזה והשיב כל אלו הדברים לא הוזכרו בתלמוד כלל ומנהג זה ימדהו החזנין ואינו יודע מזה וגם אינו מוכנע למי שנוהג כך וגו' עכ"ל.

והמנהג כתב בהל' מגילה (אות י"ט) שנהגו בערפת ופרובינצא לומר החזן בקו"ר ולהזכיר הנס וחזון החזן וקוראם אחר הצבור הפוסקים האלה להרבות השמחה, איש יהודי, ומרדכי היהודי, ליהודים, כי מרדכי (וכן מנהג כל הספרדים) אבל מה שנהגו בתעניות בפ' ויהל משה ליו"ג מדות שמתחיל החזן ואומר הצבור וחזון הוא וקוראם לפי שברית כרותה להם שאינן חוזרות ריקם ויתבאר בה' תעניות ע"כ.

המנהג בערי אלג'יר כי הקהל עומדים רק בהי"ג מדות הכתובות בפ' יתרו אבל לא שבפרשת ואתתנן משום שהי' דברות שביתרו נאמרו מפני ה' ואלו שבאתתנן שמעו אותם מפני משה (זה השולחן דקל"ו ס"ה ושם בהערה).

(שסד) לא ידעתי מעם למנהג זה למשל בפ' בראשית כשמוציא הש"ץ לזיהי ערב ויהי בוקר הצבור ענין בקו"ר יום אחד. והש"ץ חזר ואומר

[פג] מלבד הפיסקאות שזכרנו שהצבור עונין בכל ההפסקות שבשבעה עולים, יש הפסקות אחרות שהצבור עונין והש"ץ חוזר אותם, ואלו הם. יי' ילחם לכם (שמות י"ד י"ד) ויאמינו בה' ובמשה עבדו (שם י"ד ל"א) יי' איש מלחמה (שם ט"ו ג') מי כמכה באלים ה' (שם ט"ו י"א) מקרש אדני כוננו יריך (שם ט"ו י"ז) יי' ימלוך לעולם ועד (שם ט"ו י"ח) כי מחה אמתה את זכר עמלק (שם י"ז י"ד) שוב מחרון אפך (שם ל"ב י"ג) יי' אל רחום וחנון (שם ל"ד ו') תמחה את זכר עמלק (דברים כ"ה י"ט) הנסתרות לה' אלהינו (דברים כ"ט כ"ח) ויש מקומות שנהגו ג"כ לומר גם הפסוק ויסע מלאך האלהים (שמות י"ד י"ט כ') וגם והמים להם חומה (שמות י"ד כ"ט) ולא קרב אל זה (שם).

ובלונרון ואמשטרדם נוהגין ג"כ לומר בקו"ר פסוק ויכולו השמים עד לעשות והצבור חוזר אותה. (שסה)

[פד] מנהגם בלונרון ואמשטרדם בשעה

יום אחר. וכן עושים עד יום הששי וכן כשמגיע הש"ץ להפסקת שני לאשר ברא אלהים לעשות הצבור אומרים ה' חיבות אלו בקו"ר והזורם הש"ץ ועל זה הדרך נוהגים לומר כן בכל ההפסקות שבפרשיות, ויחבן לומר טעם שעושין הצבור כן בתחלת ס' בראשית כאילו הם סעידים כולם בלב אחד על בריאת העולם. ובזה יביא אותם להאמין מתוך זה שהעולם אינו קדמון. וטעם על מה שעושין כן בכל הפסקות שבפרשיות משום לעזור להש"ץ איפה ראוי לו להפסיק אבל בא"י וסת"מ אין להם סנהג זה כי הם בטוחים בש"ץ שיודע כל טקום ההפסקות וחושבים כי העזר להש"ץ בזה הוא גורם טרדה ובלכול בקריאה ובפרט במה שכתבתי לעיל כי בא"י חסנתג בהפסקת העולים אינם הולכים כמו שהן רשומות בחומשים.

(שסה) הפסקים שזכרנו שמנהגם שהצבור אומרם וחתון חוזר אותם אבודרתם (ר"ע ע"ד) חוכיר מנהג זה בשם ר' סעדיה גאון. ועי' בס' טעמי המנהגים בסוף הספר (ד"ח). וחפשיתי בספרי הקדמונים למצא טעם למנהג זה ולא מצאתי בה שום טעם, אגיה הדבר למענין אולי ימצא לנו דבר המתקבל על הלב.

שגומרין הפרשה לוקחין הס"ת מעל גבי התיבה למען המפטיר יקרא ההפטרה, הצבור קמים לכבוד הס"ת, וכן נוהגין כשאירע בשבת שמוציאין ב' או ג' ספרים בין ספר לספר קמים והש"ץ אומר יי' אלהים צבאות וגו', ואין כאלו ישורון אבל בא"י וסת"מ אין נוהגים לא לקום ולא לומר פסוקים אלו. (שסו)

[פה] טעם שפרשת ויחל משה באה בלי ריוח כלל באמצע שיטה לא בדרך סתומה, ולא בדרך פתוחה. (שסו)

[פו] לא ראיתי ולא שמעתי שהספרדים נתנו לברך ברכת ברוך שפטרני מעונשיו של זה כשהבן נעשה בר מצוה, והאשכנזים נוהגים לאומרה בעת שהבן עולה לתורה כשנעשה בר מצוה ואומרים אותה בלי שם ומלכות. (שסח)

(שסו) על פי הדיון אינם צריכים לעסוד כשלוקחים הס"ת מן התיבה והולכים ויושבים ע"ג הספסל לקושרו ולהדקו, ואעפ"י שנהגו לעסוד כשעה שמראים הכתב להצבור, דכשמראים הכתב שאני דלאו אורת ארעא שיהיו יושבים, אבל בשעה שלוקחים אותו כדי לקושרו ולהלבישו בפרוכת או בסעילו אין צורך. אבל הרוצה להתמיר על עצמו לכבוד הס"ת ולעסוד תבא עליו ברכה, אבל אין שום חיוב בדבר (הרדב"ז ח"ת סי' ש"א קס"ו. בית מנוחה דקס"ב אות י"א).

(שסז) טעם הדבר משום להורות כי מרע"ה בשעה שהתפלל לת' היתה ברוח גדול עד שאמר הכתוב מן המצר קראתי יי' ענני במרחב יי', וכן הוא דמסקו זה שו"ך למשה דמתחיל במ"ם ומסיים בח"א. ועי' זוה"ק (באדרת נשא) וז"ל מן המצר קראתי יי' מאחר דשאריו דיקנא לאתפשטא דהוא אתר דחיק מקמי פתחא דאודנין וגו', וכן הוא באדרת האזינו ועי' ש' (ס' תהיים להגאון ר"ח פאלאגי דקי"ח אות יו"ד).

(שסט) ברכה זו תוזכרה בכ"ר (פ' תולדות) על הפסוק ויגדלו הנערים, אמר ר"א צריך אדם להספיל בבנו עד י"ג שנה סכאן ואילך צריך שיאמר ברוך שפטרני מעונשיו של זה. ומותרו"ל (בה' קה"ת) כ' כן בשם מוהר"י סג"ל בזמן שבנו נעשה בר מצוה וקרא בתורה הית מברך עליו „ברוך אתה ה' אמ"ה" אשר פטרני וגו', וכן איתא במדרכי שברכת זו צריכה להיות בשם ומלכות, וכן הסכים תגר"א בשו"ע או"ח (רכ"ח

[פז] טעם ברכה זו, ופירושה. (שטט)

סק"ג), ושם תראה כי הרמ"א הביא בשם יש אומרים לכרך ברכה זו בשם ומלכות, וגילה דעתו לברכה בלי שם ומלכות, ובכדי להבין מאי טעמיה, יחנן לומר משום שעיקר הכרכת זו הוזכרה במדרש בלי שם ומלכות, אם כן צריך גם כן לאומרה בלי שם ומלכות, ואם כן הוא טעמו, הלא מצינו שכן דרך הז"ל לקצר הלשון במסבע ברכות מפני שהם מדברים אל הידוע. לרוגמא ראה ברכות (ס:) ששם חמצא נוסח ברכות השחר בלי שם ומלכות, וכברת אשר יצר, המפיל, וברוך אשר נתן לשכני בינה, ולא הזכיר במ שם ומלכות. ובשבת (קל"ז:) הזכיר שם ברכות המילה בלי שם ומלכות (חוץ מברכות המל את הגרים). במנחות (לו.) על תפלה של יד אומר ברוך אשר קדשנו לחניית תפילין, על של ראש אומר אשר קדשנו על מצות תפילין, אם כן היה לרבינו הרמ"א להקיש ברכה שפטרנו לאלו שזכרתי כדעת המרדכי וטוהר"ל והגר"א.

(שטט) עי' לתבאח"ט (סו' רכ"ה סק"ו) וז"ל דעד עכשוו נענש האב כשהטא הבן בשביל שלא חנכו, ובלבוש שם והביאו המג"א שם, פי' איפכא דעד עתה הבן נענש בעון אביו ע"כ. ולפי דבריו היה נכון יותר שתבן עצמו יכרך ברכה זו שהוא הגיבול מעונש עון אבותיו והוא הצריך להודות על זה לה', כמ"ש רז"ל (שבת ל"ב:) בעון נדרים בניו הקטנים מתים עי"ש, ומכיון שתבן נעשה בר מצוה והוא בא בין אנשים שוב סר הפחד ממנו כי ימות בעון אביו. ובכדי להמליץ לכאורה בעד הלבוש אפשר לומר על פי מה שראיתי בס' דובר שלום (הנספח בסדרד אוצר התפלות) דר"א שעפ"י הגמרא (אמ"ה עי' סופה ריש דף מ"פ.) ובספרי אמת דבעון האבות חכמים מתים, ובגיהנם נדונים האבות על שגרמו בעונם מיתת חכמים, ומפני זה מברך ברכה זו, אבל גם זו אינה השוכח מספקת שלפ"ז היה ראוי ששניהם יברכו ברכה זו, האב והבן, האב שלא יענש על מיתת בניו כשגדלו, והבן עצמו שניצל מן המות, אלא ודאי שהפ"י שכ' תבאח"ט הוא יותר קרוב אל השכל כאשר יראה המעיין.

ומעם אתר אפשר לומר עפ"י ט"ש תרמכ"ם (פ"א מה' תשובה) וז"ל, יש חמא שהדין נותן שנפרעים מבניו הקטנים שאין בהם דעת ולא הגיעו לכלל מצות וכקנינו הם וכתוב איש בחמאו יומת עד שיעשה איש דהיינו כן י"ג שנה ויום אחד עי"ש. ולפי דבריו אנו מביינין בטעם תברכה זו שסברך האב כשגעשה בנו בר מצוה דוקא כי בעודנו קטן חרי הוא כקנינו וכתוב איש בחמאו יומת איש דייקא שאחריות גדולה היתה מוטלת על שכמו בעוד שבנו עדיין קטן הוא, והאב משתוקק שמוטב יבואו החצים בו ולא בכנו נקי ובר סחמא עצמו. ולמדנו עוד מדברי הרמב"ם על מה ששואלים הלכו בו על הפסוק סוקר עון אבות על בנים על שלשים (שמות כ' ה') איך יעשה ח' דינא בלא דינא, אם האב חמא למת יעניש הבן. (ועם שבגמרא (סנהדרין כ"ז) שאלו כתיב סוקר עון אבות על בנים וכתוב לא יומתו אבות ותירצו שם

[פח] בסדר הגיון לב (דש"ב) הביא ברכה זו כנוסח זה שפטרני מענשו „שלזה“ (שע)

[פט] מעם שהספרדים לא נהגו לומר ברכה זו. (שעא)

[צ] אם האב יכול לברך ברוך שפטרני גם על בתו כשתגיע לפרקח. (שעב)

כאן כשאוחזין מעשה אבותיהם וגו', אבל אין צורך לתירוץ זה כלל, כי הפסוק עון אבות על בנים זה בדיני שמים, ופסוק לא יוסחו אבות על בנים זה בדיני אדם וזהו אמיתותה של תורה, ומה עסקו מחשבות ה' על משפט זה. אבל מכיון שהבנים הקטנים הם כקנין אב, משום זה הקב"ה נפרע מהם, ובוה האב יקה מוסר גדול להזהר מחטא.

(שע) לא ידעתי למה הרביק השתי תיבות של זה ביתך, ומה היתה כונתו בזה. ובסדר שם הובאו השתי מלות של זה נפרדות כמשפטו. וכן ראיתי למהרש"ל בנוסח ברכת חנוכה של חנוכה שהרביקם יחד. ובירושלמי (פ' לולב הגזול) תמצא שם נוסח ברכת חנוכה בשתי תיבות של חנוכה, ולא על זה נאמר: אומר לדבק טוב הוא (ישעיה ס"א ז').

(שעא) עם שהוזכרה בס"ר, מכיון שלא נשנית בתלמודנו לא בבבלי ולא בירושלמי, והרמב"ם ור"ע גאון והר"ף והסור והש"ע לא הזכירוה בספרתם לא נתקבלה בינינו לאומרה, כמו שמצאתי בס' מגן אבות לר' מנחם המאירי (לונדון. לאסט) ד"כ. וז"ל. הו' יודעין שכל דבר הבא לנו מן המדרשות אינם הכרח לדון כאילו בא בתלמוד שלנו, או בירושלמי, או בבריותא, אלא יוכלו לקבלו מי שירצה, ומי שאינו רוצה אין בו הכרח ושם הביא ראיות לדבריו ועיון מ"ש בזה חגאון מותר"ץ תיות בתשו' שלו (סי' א').

ולפי דברי המאירי נתישב לי במ"ש הרמ"א לומר ברכה זאת בלי שם ומלכות מאחר שלא נזכרה בגמרתנו. (שעב) הלכוש שם כתב שאין האב מברך ברכה זו גם לבתו בהגיעה לפרקח, מפני דברים קטנים נענשים בשביל האב לא שייך זכרים ונקבות ע"כ.

ותמה אני לראות במ"ש דבכנים קטנים נענשים וגו' לא שייך זכרים ונקבות, כי מה שאמרו רז"ל בעון נדרים בניו הקטנים מתים (שבת ל"ב) כונתם על זכרים ונקבות ושם בנים פה הוא שם הכולל בנים ונקבות. ובאמת מאי שנא בנים מכונת מפאת העונש, וחרי שנינו במשנה (יבמות ס"א): לא יבטל אדם מפו"ר אלא א"כ יש לו בנים, ולפי ס' ב"ה תיבנו ובר ונקבה, ועוד האם הנקבה אינה ורעו אם תמא האב להענש עליה, וראים ברוך שנאמנו דברי מצאתי מפורש בכתובות (ת:). דור שנאמנת

מנאצים לחקב"ה כועס על בניהם ובנותיהם ומתים כשהם קמים ע"כ, הרי שבפירוש חזקירו גם הבנות, דאי לא תימא הכי מדוע ימותו הבנות כשהן קפנות והן חפות מפשע, אם לא בעון אבותם. ולכאורה היה נראה לישיב ברוחק משום שאין חובת האב לחנך את בנותיו הקפנות (מנ"א סי' שמ"א סק"ג). וגם על זה קשה מדוע לא יהיה האב אחראי גם בחינוך בנותיו כבגיו, הלא גם היא דרושה חינוך טוב מהוריה להיות צנועה בדרכיה, לדעת המצות לא תעשה, ואיזה מצות עשה שלא הזמן גרמא, ומחן אפילו שאין הזמן גרמא (לקמן אפרטם).

בענין לימוד התורה גם להבנות ידוע הוא מחלוקת בן עזאי ור"א (משנה סופה ד"כ.) שלרעת בן עזאי חייב אדם ללמד את בתו תורה, ולרעת ר"א כל המלמד את בתו תורה כאילו מלמד תשלות, והרמב"ם שם בפ"י המשנה פסק אין הלכה כבן עזאי, עם כל זה אנו רואים כי רז"ל אמרו על בנות צלפחד שהיו חכמות (בב"ת קי"ט:) והנביאות דבורה ותולדה יוכיחו, ובתלמודנו מצינו שברוריא בת ר' חנינא בן תרדיון היתה חכמת גדולה, והיא היתה אשת ר' מאיר, והיתה שונה הלכות ודבריה נשמעים כאחד מענקי התנאים, כמו שהעיד עליה ר' יוחנן כי היתה בקיאה בשלש מאות הלכות, בחלכות יוחסין שלמה מג' מאות חכמים גדולים בכל יום במשך שלש שנים (פסחים ס"ב), ועוד מצינו כי ברוריה הכריעה בין ר' טרפון שהיה מטמא, ורבנן שהיו מטהרין בענין קלוסמרא, כמו שכתוב בתוספתא כלים בבא מציעא דף 576 תוצאת צוקערמאנדל) קלוסמרא ר' טרפון מטמא וחכמים מתירין, וברוריא אומרת שומטה מן תפסה זה ותולה בתברו בשבת, כשנאמרו חרברים לפני ר' יהודה אמר יפה אמרה ברוריא ע"כ. וכן כשרצה ר' מאיר בעלה לקלל הבריונים וגו' יעצתו בקש רחמים עליהם שיהזרו בחשובה (ברכות ו'). עוד אשה חכמה הוזכרה בגמרתנו ילתי אשה ר' נחמן. הנשים חייבות בהפלה (שו"ע או"ח סי' ק"יא) עלות לאחד מן הקרואים בתורה וכשרה לקרוא אם לא מפני כבוד הצבור (מגילה כ"ג), ר' יצחק בן ר' שמואל מצרפת בן בתו של ר"ת אמר על הנשים שבמדברנו ויש לסמוך על מנהגן (אוצ"י ערך נשים), וכן כשהלך רש"י ז"ל היתה בתו תוחמת דברי הלכה ושו"ת בשמו באומרו כי חש כתי אולת ידי מלמשוך בשבט סופר ולכן בתי קראתי (שב"ל ח"ב דנ"ז). אחותו של רש"י ושמה תילים היתה מלומדת גדולה, וכן מרים אשה. ר"ת (עיון לתשו' מיסוניות ה' מאכלות אסורות סי' ה'). הגאון חיד"א בכרכ"ו (חיו"ד סי' א') כתב בשם הר"ם פר"ח העיד לפנינו שראת נשים שוחטות, וכ"כ בספר גור אריה בהגותיו וז"ל ובגלילות הללו ראיתי נשים שוחטות כנסילת רשות ואין מוחת בידן ונתרא נהרא ופשמית וכו'.

עתה שוב אשוב במקצוע מצות עשה שהו"ג שכתבתי לעיל, ואביא לפני הקורא דברי ר' דוד אבודרהם (ד"ו ע"א) מ"ש בזה וז"ל: כל ישראל תייבים בכל מצות האמורות בתורה אחד מ"ע ואחד מל"ת והנשים

[צא] מנהג הספרדים ביום שמוציאין ב' ספרי תורות, אומרים ב' קדישים, אחד אחר ספר ראשון, ואחד אחר ספר שני, אבל בר"ח טבת שחל בשבת שמוציאין ג' ס"ת א"א קדיש אחר ס' ראשון, אלא עד אחר ס' שני, ואחר ס' שלישי וכן בשמחת תורה, ור"ח חנוכה שחל בחול, אין אומרים קדיש אלא עד

חיובות בכל מל"ת שהאשה הוקשה לאיש לכל עונשין שבתורה שנאמר איש או אשה כי יעשו מכל חטאות האדם דהיינו חיובי לאוין, כריתות, מיתות ב"ד, חוץ מכל תקיף ובל השחית ובל תטמא למתים וגו' וכל מצות עשה שלא הזמן גרמא נשים חייבות חוץ מסו"ר ות"ת וגו' ושהזמן גרמא נשים פטורות כדילפינן במס' קדושין (אמ"ה דכ"ט. במשנה שם). והטעם שנפטרו הנשים ממ"ע שהו"ג, לפי שהאשה משועבדת לבעלה לעשות צרכיו, ואם היתה מתויבת במ"ע שהזמן גרמא אפשר שבשעת עשיית המצוה יצוה אותה הבעל לעשות מצותו, ואם תעשה מצות הבורא ותניח מצותיו אוי לה סבעלה, ואם תעשה מצותו ותניח מצות הבורא אוי לה מיוצרה, לסיכך פטרה הבורא ממצותיו כדי להיות לה שלום עם בעלה וגו' (אמ"ה הרי זה דומה לתהיא עובדא דר"ם שאמרו רז"ל (במדרש רבה פ' שופטים) על הפסוק בקש שלום ורדפו מעשה בר"ם שהיה יושב ודורש וכו' הלכה אותה אשה לביתה שהיה ליל שבת ומצאה הנר שלה שכבה, א"ל בעלה היכן הוית עד עכשיו, אמ"ל שומעת הייתי לר"ם דורש, והיה אותו האיש ליצן, א"ל בכך וכך אין את נכנסת לביתי עד שתלכי ותרוקי בפניו של ר"ם, יצאה לה מביתה נגלה אליהו ז"ל אל ר"ם אמ"ל הרי בשבילך יצאה האשה מביתה וגו', מה עשה ר"ם הלך וישב לו בבית המדרש הגדול, באתה אותה אשה להתפלל וראה אותה ועשה עצמו מתפסק (פ' חולה) אמר מי יודע ללחוש על העין, אמ"ל אותה אשה אני באתי ללחוש רקקה בפניו, אמ"ל אמרי לבעלך הרי רקקתי בפניו של ר"ם, א"ל לכי תתריצי לבעלך, ראה כמה גדול כחו של שלום ע"כ). ויש שבעה מצות עשה שהזמן גרמא ונשים חייבות בהן ואלו הן: שמחה והקהל וקידוש היום ואכילת מצה בלי פסח ומקרא מגילה וגר חנוכה ור' כוסות של פסח עי"ש בארוכה מעמך.

אחר כל אלה התפריים המעיון יתבונן לדעת עד כמה גדול החיוב להתאבות ללמד גם לכנותיהן תורתנו שתתעלה בכדי שנוכל לקנות כאשר תבנות יתיו אם תבנים ידעו איך לגדל בניהן ובנותיהן ביראת ה' וללמדם האיסור והמותר, כי האב תמיד טרוד בעסקיו ואין הזמן מרשחו להטפל בתינוך בניו כראוי ודי בחצרה זאת. ובכן לפע"ד אם רצון האב לומר ברכת ברוך שפטרני גם על בתו בהגיעה לפרקח מה טוב ומה נעים. ואין בברכה זו שם ומלכות.

אחר ס' שני, ובמנחת שבת ומנחת תענית צבור  
 א"א קדיש אחר הקריאה כלל. (שענ)  
 [צנ] המנהג בא"י וסת"מ שמעלין איש ע"ה  
 בעלית התוכחות, ויש מקומות שמעלין הרב  
 שיהיה קורא התוכחות, ויש מקומות שמעלין  
 שמש הכנסת, או ראש הקהל, ובלונרזן המנתג  
 שהפרנס עולה בתוכחות. (שער)

(שענ) מעם ביום שמוציאים ב' ספרים אומר' ב' קדישים היונו דוקא  
 שהשלימו בו חובת היום בהספר הראשון משו"ה מקדישין אחריו והקדיש  
 השני הוא לס"ת השני שהוא מוסף היום, אבל בר"ת מכת שחל בשבת אין  
 אומרים קדיש אחר ספר ראשון לפי שאין קורין בו אלא ששה גברי ומשלימין  
 חובת היום בהספר השני משו"ה אומרים הקדיש הראשון אחר גמר קריאת  
 הס' שני, וביום שמחת תורה אף שקורין בהספר הראשון הרבה עולים  
 (נוספים) אין אומרים קדיש אחר ס' ראשון משום שלא להפסיק בסיום  
 התורה לתחילתה כדי שלא יקטרג השטן וגו'. וכן בתוח"מ של פסח שקורין  
 בס' הראשון ג' גברי אין אומרים קדיש משום שלא נשלמה חובת היום אלא  
 כאשר יקרא הרביעי בהספר השני וכן ר"ת חנוכה שחל בתול א"א קדיש עד  
 אחר ס' שני ממעם שזכרנו.

אבל ר' אבודרהם (בסוף הלכות חנוכה) כ' ובאלו הארצות (ספרד)  
 נוהגים לומר קדיש אחר כל ספר מהג' ספרים כ' גאון בתשו' שאין לומר קדיש  
 אחר ס' ראשון מאחר שלא גמרו עדיין כל חובת היום שהן ז' עולים אלא אחר  
 הס' השני אומר קדיש וכן אחר הג' אין אומרים קדיש אלא אחר ז' בשבת  
 או אחר ח' ביו"ט וכן כתב הרא"ש עכ"ל והיום אין נוהגים הספרדים לפי  
 מנהגם הישן לומר קדיש אחר כל ס' מהג' ספרים אלא כס' הגאון חנו' וס'  
 הרא"ש.

בנוגע לקדיש של מנחה בשבת ותענית שא"א קדיש אחר קה"ת משום  
 שהקדיש שיאמרו קודם העמידה קאי על הקריאה שקראו (לדוד אמת סי'  
 יו"ד אות י"ד תשב"ץ סי' ש"ך).

(שער) החוכחות כתובות (בויקרא כ"ג ובדברים כ"ה) ר' אבא בר  
 חנינא אומר שהיה ראוי לבלעם לומר הקללות ופשה לומר הברכות אך הסדר  
 נתפך כי בלעם ברכם ומשה קללם כדי שיקבלו באהבה (ירוש' מגי' פ"ג ו')  
 והמנהג עמ"י מה שאמר ר' יוסי בר אבין שצריך להתחיל בכי טוב ולסוים  
 בכי טוב (ירוש' שם). ונתנו שלא להפסיק בקללות כמ"ש אבודרהם וש"ע  
 או"ח (סי' תכ"ה ו') ודבריהם אלו נובעים מדברי ר' חייא בר גמדי שדרש  
 על חפסוק מוסר ה' בני אל תמאס ואל תקוץ בתוכחותו (משלי ג' י"א) כי  
 צריך לקרות כל הפרשה בלי הפסק (ירוש' שם) ותובא במ"מ (ריש פרק י"ב)  
 ועי' רש"י מגילת (לא) שם במשנה שאין שניים קורין בתן אלא אחד קורא  
 את כולן עי"ש.

[צג] המנהג בכל א"י וסת"מ שהמשלים הוא האומר הקדיש אם יש לו נחלה, ואם אין לו הש"ץ אומר, ובלונדון ואמשטרדם הקדיש נאמר תמיד ע"י הש"ץ. (שעה)

וצריך לומר בטעם אלו המקומות שמעלין בעליה זאת איש ע"ה אולי כי היו מסרבין לעלות אנשים חכמים ונבונים בעליה כזו, והע"ה אינו מבין מה שקורין לו ואחריו שנתחלל ערך הפרשה תקנו שהרבנים עצמם יעלו אותה, ועוד טעם אחר שעולין בה ע"ה מעיקרא שאם אדם חשוב קורא תיושנן שטא יתקיומו דבריו כ"כ מוהרת"א (בסו' קל"ד) ועי' להבאה"ט (סו' תכ"ח סק"ז) שכ' וז"ל בתשו' צ"צ נדחק ליושב מנהגינו שמתחילין בקלות שבת"כ ואין מתחילים ג' פסוקים שלפניהם ומ"מ נ"ל דיתחיל ג' פסוקים שלפניהם והמנהג נתפשט מפני שקורין להרב האב"ד בכל שבת לשלישי וא"כ צריכים לקרות עמו התוכחה ולכן מתחילין בתוכחה אבל הרב מוטב יסתול על כבודו ויעלה רביעי באותו שבת או יתחיל למפרע ג"פ וגו' ובכנה"ג כ' שבמקומו נוהגים לקרות להחכם בתוכחות ובשירת הים וביו"ד הדברות וקודם שיקרא התוכחות אומר מוסר ה' וגו' וקודם שקורא הדברות אומר רכב אלהים רבותים (תלים ס"ח י"ה) וגו' מוהרי"ל הקפיד על מי שעלה לתוכחה דרוקא השמש ששוכרין אותו לכך אין קפידא, וגו' עכ"ל ועי' בס' התסידים (אות תש"ז) מעשה נורא שאירע על אחר שהיה רגיל לעמוד בתוכחה בס"ת פעם אחת כעס ש"ץ ואמר לכבודך אני מתכוין וגו' יעו"ש והמנהג באלג'יר (זה השלחן דרמ"א) לעלות לתוכחה איש וכן עם הארץ ועניי ובא בשכרו מקופת הקהל (אמ"ה וכן הוא מנהג אשכנז באלו הארצות ופעם אחת אירע כי לא רצו לשלם לו והלך העניי וטבע אותם בערכאות ש"ג ויצאו אנשי הקהל חייבים ושלמו לו, אבל העובדא הזאת אירע תיולל ה' וליצנות בעתוננים שאמרו שהיהודים מוכרים הקללות בכסף לאיש עני...) ונוהגים קודם שיקרא המוכית קורא ש"ץ פסוק מוסר ה' בני אל תמאם ואל תקוץ בתוכחתו ע"כ מטעם שהפסוק הזה אחר קורא לו ולא קורא אותו בעצמו וכבר כתבנו לעיל משם המ"ס שם בשם ר"ח בר גמרא ודרשו שם במלת תקוץ אל תעשה קוצים קוצים, פי' הנח"י שם כלומר פסקים לשון קציצה וכן בכ"ר ואל תקוץ בתוכחתו אל תעשה את התורה קוצין קוצין והרב תיקון יששכר פי' באופן אחר לפי שהמוכית הוא כמסיל קוצים בעיני המתוכח, וטעם אחר שלא יטהר קריאתו בהם כשהלך על הקוצים והברקנים מתי יצא לו מהם ותקוץ מלשון קוצים עכ"ל ודלא כמ"ש האוצר ישראל (ערך תוכחה) שנוהגים באשכנז לקרות התוכחות בחפזון שלפ"ד הר' תיקון יששכר שלא יטהר קריאתו שאם קורא בחפזון מורה שהוא קץ בתוכחתו.

(שעה) לפי דעתי נתקנה תקנה זו בא"י וסת"מ שמי שעלה משלים ויש לו נחלה שהוא הראוי לומר קדיש זה משום אהבת השלום שאם אירע

[צד] המנהג בק"ק בית אל בירושלים בחג הסוכות שמתפללים כל ימי החג בחצר הסמוכה לה ושם עושין הסוכה, ומכסים כל כותלי החצר בהפרוכיות העתיקים מגוונים שונים, ומביאים מהביה"כ כל הכסאות והתיבה להחצר, ובערב החג קורם מנחה, באים החסידים כולם לבושים בגדי החג ומוציאין ג' ס"ת מהיכל בתפים ובשירות נשגבות עד שמגיעים הס"ת להיכל שבחצר ומתפללים מנחה וכל התפלות של כל ימי החג.

ובלילי חול המועד אחר תפילת ערבית היחידים של הקהל מרקדים בנרות שעה דלוקות בידיהם זוגים זוגים ומשוררים פיוטים שונים, ואיש זקן מנגן בתוף שבידו והחצר מתמלא אנשים מבית ומחוץ. (שעו)

יש שני יחידו הקהל ולהם נחלה אבות, ואחד מהם קנה ההפטרחה נותנים לשני המשלים וידיי, ומתפיוס כזה כי גם ע"י הקדיש שאומר בגמר הפרשה מועיל לע"זו נשמה. אבל בלונדון ואמסטרדם אין נוהגים כן וחש"ץ הוא אשר קרא הפרשה הוא הראוי לומר הקדיש.

והמנהג באלג'יר שאם יש לתמשלים אב ואם אין לו רשות לומר בעצמו הקדיש אלא הש"ץ כי מקפידים הוריו אם יאמר עליהם קדיש והם בחיים (זה השולחן דר"ג). וכן המנהג בארץ ישראל וסת"ם, להקפיד על בניהם לומר איזה קדיש או הפטרת בחייתם משום אל יפתח אדם פיו לשטן.

(שעו) אם אבא לכתוב כל המנהגים הנהוגים בבית"כ בית-אל וב"ץ צריך אני לחבר קונטרס מיוחד. תביח"כ הזכר נבנה מזל הר המוריה, וקרוב לקברי מלכו ב"ד, ונבנה הבית הכנסת הזכר בחצר של אבותי ואבות אבותי, וקבלה בידינו כי נבנה באבני הבית השני. תבית הכנסת הזכר הזכר בכל ספרי ההיסטוריא (ראה דישוואיש אנסקלופדיא ערך ירושלם). והרב אבן ספיר (ת"א דק"ח:) מספר המעשה הנורא שאירע לזקן זקני הרב תחסיד המקובל האלהי ציץ ונזר המקובלים כמותר"ר שלום מורחי דידע שרעבי ז"ל (ע"י להגאון שה"ג בשם שלום) בש' תתק"א היה הר' תחסיד בק"ק בית אל שמו ר' גדליה חיון והוא היה הדיאש והראשון של הבית"כ הזכר, ובימיו עלה מ"ז מותר"ש שרעבי ז"ל מערי תחימן רך בשנים לא"י ובא לירושלם וכבר היה בקי בכל הלטי היותר והח' שערים של מותר"ו בעל פה, וכשבא לירושלם הלך לבקר

## גזרה נגזרה, להעולים בתורה

[צה] מזה שלש שנים נסעתי אמשטרדמה להתחקות במנהגי אחי הספרדים, כשבאתי להתפלל בביה"כ ראיתי כי אינם מזמינים לעלות בתורה איש אשכנזי, והדבר הזה הרגיו עצבי מאד. וכאשר שאלתי להפרנס בטעם הדבר ענה לי, כן ג"כ נוהגים האשכנזים שלא להזמין איש ספרדי אם בא להתפלל בביה"כ שלהם, והמנהג הזה נהוג עד היום לזמן היום שבאו השתי עדות להשתקע בערי הולאנדיא.

גם נוהגים הספרדים דשם שאם בא אורה אשכנזי להתפלל, אין מרשים לו להשתמש

ק"ק בית אל, ראה אותו ר' גדליה חיון ושאל ממנו מה מלאכתו וגו' ולא הודיע לו דבר מהכמתו רק הודיע אותו שהוא איש עני ואביון. אמר לו ר"ג אם רצונך תהיה לי לשמש ואני אוון ואפרנסך. ועל זה הסכים והיה משמשו בכל לב ונפש. פעם אחת נתקשה ר"ג חיון בלשון הזוהר והיה מצטער כי לא נתגלה לפניו פי' הזוהר, בין הכי והכי הלך ר"ג חיון מן הישיבה והלך לביתו ושכת לסגור הזוהר. הוא הלך ומ"ז נכנס וראה באיזה פרשה היה מעיון, הבין הקושי שהיה מתקשה בו, אז לקח הקולמוס וכתב בגליון פירוש הדברים. כשהזכיר ר"ג וראה מ"ש נשתוסם ונתבהל, שאל ממ"ז מי זה ואיזהו שבא לכאן וכתב בגליון, ואז הודה לו כי הוא הכותב והוא המפרש, נתקרב אצלו ונשקו על ראשו, אמ"ל מהיום והלאה אני ממנך להיות רבן של חסידים במקומי כי אתה ראוי והגון למשרה זו יותר ממני, כמוכן שהרב שלום סרב בדבר, ואחרי מות ר"ג מנוהו כל אנשי הקהל פה אחר לראש עליהם, ועי' תבואות הארץ בחלק מעשה הארץ דמ"ג:), ועתה נודע לי כי המנוח דר' אריאל בן ציון ג"ע חבר חיבור מהי הרב מ"ז רב שר שלום שרעבי ז"ל.

פעם שנהגו בק"ק בית אל להתפלל כל התפלות של התג בחצר אשר בו עושים הסוכה. כי לפי דברי הרב האר"י צריך שהנענועים והכוונות שם לעשותם תחת הסוכה, משו"ה מתפללין שם. ופעם למנהג הריקודים וגו' זכר למה ששנינו בסוכה (דנ"א:): חסידים ואנשי מעשה היו מרקידין בפניהם באכוקות של אור בידיהם ואוסרים לפניהם שירות ותשבחות, והלויים ככנורות ע"כ.

במקומות אשר הם באמצע הביה"כ, אלא במקומות סביב הכתלים, ונמצא מעקה בכניסת הביה"כ והמפתח ביד השמש לדעת למי יכניס בהמקומות המרכזים, ויתן להם מקום לשבת, ולמי יתן לו מקום חוץ להמעקה. (שעו)

(שעו) הספרדים באו להשתקע בהולאנדה בשנת 1598, ובשנת נחמו שנת תל"א (1675) חגגו את חנוכת הבית מקדש מעט שאו היה נחשב כביה"כ היותר גדולה ומפוארה מכל בה"כ שבאירופא, ובשנת 1685 התחילו האשכנזים לבא לאמסטרדם ובנותיה להשתקע שם (ראת אוצ"י ערך א') ואז ראו האשכנזים שהרבה מהם נתפרדו ונעשו יחידים קבועים בביה"כ של הספרדים והיו משלמים הסך השנתי לקופת הקהל של הספרדים וכן הספרדים לאיזה סיבה קלה שהיה להם עם החסדרות הכללית של הביה"כ היו עוזבים כביה"כ והיו חולכים להתפלל בבית הכנסת של האשכנזים וראו כי מתוך זה קופות הקהלות עתידות להרדלל עמרו השתי עדות והסכימו שה אחד לכל יומינו איש את חברו לקרא בתורה זהו מה ששמעתי.

ובאמת נבהלתי משמוע נעויתי מראות תקנה כזאת, ואחר תחיפוש הטיב דנתי בדעתי כי א"א לסיבה קלה כזאת יתקנו תקנה אכזרית כזו, אולי יתכן כי הסיבה היתה מתמת צורת האותיות אשר יש בין בני ספרד לאשכנזי, כאשר אבאר.

הגאון חיד"א בברכ"י (או"ח סי' ל"ו אות ב') כתב משם הגאונים מוהר"ם בן חביב ומוהר"י סולכו כ"ו וז"ל תפילין מכתב אשכנזים דיש שינוי בצורת האותיות בין בני אשכנז לבני ספרד תפילין מכתב אשכנזי פסולין לספרדים. ומיהו בשעת הדחק דאין תפילין מכתב ספרדי מצויין לו ינית תפילין דבני אשכנז כדי שלא יתבטל מצות תפילין ויניחם בלא ברכה. ושם בברכ"י כתב יש ללמוד למוד ספורש דס"ת מכתב אשכנזים פסול לספרדים וכן מכתב ספרדים לאשכנזים, מפני השינוים שביניהם בצורת האותיות באשורית בין בני אשכנז לבני ספרד וגו' עי"ש, ועיין עוד מ"ש בות בס' יוסף אומץ (שאלה י"א א' ב').

אבל הרוואה דברי הרא"ש בחשו' (כלל ג' סי' י"א) וחוב"ד בסור יו"ד (סי' רע"ד) משמע שאין הדבר מעכב כ' וז"ל וצורת האותיות אינם שוות בכל המדינות הרבה משונה כתב ארצנו (אשכנז) מכתב הארץ הזאת (ספרד) ואין פיסול בשינוי זה רק שלא יעשה ההי"ן תהי"ן. כפי"ן כתי"ן וכמו שמפורש בגמ' עי"ש. והגאון סחד יצחק לאמפרונטי אות מזוזה (ד"ע) כתב שמצא בס' דברי מרדכי ששאל את פי ר' יעקב נונים ואים על גרון זה על ענין המזוזות הבאות מאשכנז שצורת האותיות שלהן משונות הרבה מן הכתב שלנו אם יש שום צד פקפוק להניחם במזוזות פתחנו בשביל שינוי הכתב ומתוך דבריו נראה שרצה לתתיר והביא ראיה

לסברתו מתשו' הרא"ש שהזכרנו למעלה אלא מחמת שראה דברי הר' חיד"א מ"ש בזה רצה לדהות ראיותו לומר דשמא יפרשו הני תרי גברי רברבי (מוהר"ם בן חביב ומוהר"ו מולכו) דברי הרא"ש במ"ש שאין פיסול בשינוי זה תיינו דוקא להכשיר שתי התמונות כל אחד ואחד לכני ארצם, אבל ר' יעקב נונים השיב שזה לא ניתן להאמר יען הרא"ש כאשר כתב שלא יעשה ההיין החיין כמו שפורש בגמ' אבל לענין צורת האותיות יכול לכתוב איזה שירצה, וכ' עוד ר' יעקב נונים הנ"ז ששאל את פי הר' חיד"א בזה לדעת מאין יצא להם להרבנים שהביא בשמם מה שהורו לפיסול והשוב החיד"א להם כי ראה דברי קודשם בהיות בחוץ ללכת מעיר לעיר ולא העמיק העיון בהם עי"ש.

הרי לפי זה גם מ"ש הרב אזולאי בשם אלו הגאונים לא העמיק העיון בהם, עק שו"ל איך השיב כן, אחר שהר' חיד"א בעצמו שם בברכ"ו כתב יש ללמוד למוד מפורש דס"ת מכתב אשכנזים פסול לספרדים וגו'.

והגאון חכם צבי (סו' צ"ט) נשאל אם מותר לאשכנזים לקרות בס"ת של הספרדים הכתוב לדעת הרמב"ם והעלה דמותר גמור, ובענין צורת האותיות לא איכפת לן כלל וצורת האותיות של האשכנזים מותרים לספרדים אבל המעיון יראה בסוף תשו' זאת שכ' שדבריו אלה הם להלכה ולא למעשה עי"ש, ועי' להר' מעיל שמואל (סו' ב') שכ' אחר שהביא דברי הרא"ש הנז"ל כתב מאי איכפת לן שאותה הכף לא דמיא לשאר כפין שבספרי הספרדים, וכי ספרי האשכנזים מפני שאינם דומים לספרי הספרדים יהיו פסולים לספרדים? וגו' עי"ש. ועי' רואה להגאון נו"ב במהר"ק (יו"ד סו' פ') ובטהורא בתרא (סו"ס קע"א) שהתיר בזה מטעם הר' מעיל שמואל עי"ש. וגם הר' שדה הארץ (שהיה ראש הרבנים באה"ק) ח"ג (יו"ד סו' ת"ו) כתב אעפ"י שיש שינויים בתמונת האותיות בין ספרדים לאשכנזים, כיון שאין על ידי שינויים אלו הפסד צורת האותיות הוא מותר. ומעיד אני שכן ראה לכתבי ארעא דישראל כת הקודמים כי הרבה פעמים הספרדים היו עולים לקרות בתו' בס"ת של האשכנזים ולא חשו כלל לשינוי האותיות. וכן כמה רבנים אשכנזים עולים לקרות בספר תורה שלנו שהוא כתב ספרדי עי"ש. ולפי דברי הר' שדה הארץ גם התפילין והמזוזות שנכתבו בכתיבה אשכנזית כשרות להספרדים, וכן להיפך כשרות לאשכנזים, ועי' להר' זכרון יוסף (יו"ד סו' ח"ו) שגם הוא מהכת המתירין.

ועתה נודע לי כי אלו התשו' בכ"ו של מוהר"ם בן חביב ומוהר"ו מולכי שהזכירם הר' חיד"א שראה אותם בכ"ו קצת מאלו התשו' נדפסו בס' קול גדול למוהר"ם בן חביב ובסו' ע"ח חובא שם תשו' לנדנן זה. וכ' שם מטעם האיסור משום דכתב האשכנזים הנון כפופה דומה לגימל של כתב הספרדים ודמי למ"ש הטור אה"ע (סו' קכה) בשם תשו' הרא"ש (ריש כלל מה) לענין גם הבא מארץ מרחק ויש בו אותיות שמשתנות ממדינה למדינה (ולא הזכיר שם תשו' של הרא"ש שהזכירה הטור ביו"ד סו' רע"ד) ועי' בס' גם פשוט (סו' קכ"ה ס"ק כ"ב) ועי' להרב החבי"ף בס' חיים (ריש

ס' כ) ובש"ת חיים ביד (ס' פ"ג) וחר' טור וקציעה (ס' ל"ו) שכולם מסכימים ומעריבים להתיר והעלה לחלכה ולמעשה שאין שנוי הכתיבה פוסלת. וכן כ' רבינו מנחם המאירי (בחדושו לשבת דק"ד) ובכורו קרית ספר (ד"ו ע"א) הובא בתשו' מהרר"ך (בית א' חדר א') שצורת האותיות המשתנות מצרפת לספרד וכיוצא אין שינוי פוסל מזה לזה. ועי' למהר"ם גאלאנטי (ס' קכ"ד) ע"ש.

ועיין רואה בשער הכוונות להאר"י ז"ל (סוף דרוש ב' מתפילין) שיש רמז וסוד לשני הצורות דכתיבת האשכנזים והספרדים לשינויים וחילוקים שביניהם, כי כמה ציורים ושינויים וצדופים משתנים בצורת האותיות, ע"ש. ומי שזכה להבין בתכמת הקבלה יעיין בלבוש (הל' תפילין) ושם ימצא לו כר נרחב למ"ש האר"י ז"ל אודות הסודות והצירופים היוצאים משינוי האותיות בכתיבתן עפ"י הסוד. ועי' להרב ארץ החיים (ד"ר:): ועי' להגאון אזולאי בס' לדוד אמת (ס' י"ג) שהביא תמונת האותיות והפסדן בכתיבה והביא מדברי הר' טור וקציעה תמונת האותיות מספרד ואשכנז, והסופרים הספרדים יבתנו אם הם כספרים קרמונים הנמצאים כגון ספרי הרב משה זאבארו מהגירוש שכחנו שלא נמצא שום טעות כלל בספריו וס' הרב מוהר"א מונסון וס' הרב עזריה פיג"ו שהם מומחים עכ"ל.

ואני זכני ה' בשנת זו והלכתי לבקר את אחי הספרדים במרוקו להתחקות על מנהגיהם וסבכתי אלו העיירות גיבאלמאר, טאנגיר, ראכאט, סאלי, קאזה בלאנקה וטימוואן, בטיטוואן חגתי חג השבועות דהאי שתא. ובעיר הזאת יש בו י"ח בתי כנסיות מפוארות, ובהבית הכנסת העומדת תחת השגת הגביר משה טאוורול נ"י הראני ספר תורה אחד ושן נושן בכתיבת ר' משה זאבארו עצמו, שנים או שלשה גליונות נבלו לגמרי וסופר אחר העתיק בדיוק שורש כתיבתו ותפרו אותם עם הגליונות העיקרים. הכתיבה הוא דבר מבהיל הרעיון, וקוראין בו רק ביום הכפורים.

ומעתה קורא יקר אולי הלאתיך בדברי באשר הצעתי לפניך כל הסברות בענין זה, ותמצאם כי הרוב מהם הם המתירין, ואין שינוי האותיות בין האשכנזים והספרדים פוסלים, ומטעם זה התרתי איזה ס"ת הנמצאים פה ראמסנאט בהקהלה שכנת השר משה מונטיפיורי ז"ל בכתיבה אשכנזית והתזן לא היה הפני להשתמש בהם ולקרוא הפרשה מתוכם והורעתי לו כי פועה הוא בזה, ותהלי"ת כי נשמעו דברי, ועתה קוראים בהם ואני עולה לתורה בהם. ולולא ס' המתירין עוד יגדל הקרע והפירוד בין הספרדים והאשכנזים, די לנו בהמנהגים וכמה דינים שאין אנתנו משתוים, את אשר אלו אוסרין אלו מתירין, ואת אשר אלו מתירין אלו אוסרין, זה מכשיר, וזה מטריף, ואם נראה גם בנוסח התפלות אין אנתנו משתוים, ומה היא הסיבה לכל אלו השינויים הגלות המר אשר פזר אותנו בארבע כנפות הארץ. בתיותי באמשטרם יעצתי אותם לוא יתאחדו אנשי תועד של האשכנזים עם אנשי המעמד של הספרדים ויבטלו תקנת זאת שכיניהם ולא יהיה עוד לפוקה ולמכשול בין שני אחים ומה טוב ומה נעים שבת אחים גם יחד. אבל דברי לא נשמעו, וה' הטוב יכפר בעד.

ואגבני אני מוצא לנכון להעיר מלבד שינוי צורת האותיות שבין הספרדים והאשכנזים נמצא עוד שינויים בנוסח התיבות בין אלו שתי העדות, בס"ת אשכנזי כתוב ויהיו כל ימי נח, ובס"ת של הספרדים כתוב ויהי כל ימי נח (בראשית ט' כ"ט). בס"ת האשכנזי כתוב פצוע דכא באלף, ובס"ת של הספרדים כתוב דכה בהא (דברים כ"ג ב') ועוד נמצא שינוי אחר שאין אני זוכר כעת. (ראה בגליון המסרה בהחמשה חומשי תורה הנדפס באמסטרדם בשנת 5524).

אבל חפשי בספר תיקון סופרים הנדפס בווארשא שמהם מעתיקים הסופרים הספרדים באשכנזים ומצאתים כולם בנוסח ספרד, ועתה אינה ה' לידו ספר אבן ספיר (מ"א דס"א): שמוצא שינויים בס"ת של התמנים בחסר ויתר ומביא לדוגמא הפסוק ויהי כל ימי נח בואו באחרנה ועי"ש בהערה הרי סמיכות לגירסת אשכנז שקורין ויהיו.

בנוגע לתיבת דבה ב' המנחת שי (שם בדברים) ובספרים אחרים דכא באלף והאריך שם, ואחר החיפוש הקרה ה' לפני ס' קמן הכמות ורב האיכות שמו „אור תורה" להגאון ר' מנחם די לונאנו (המכונה שנת מ'נ"ח'ת') ד"ב, אמר מנחם בכל ספרי ספרד ובהללו כתוב ויהי כל ימי נח, ובספרי אשכנז וערביא ויהיו כל ימי נח וגו' ושם במכתב אליהו כ' וז"ל כתב הרב ז"ל בכל ספרי ספרדים כתוב ויהי וגו' ובס' אשכנזים כתוב ויהיו וגו' ואף שמורי מוהר"ו ז"ל מפראג תקע עצמו להלכה ולמעשה בס"ת שכתב לעצמו שנמצא כתוב בה ויהי כל ימי נח, כי כן נשתרבה ונתפשט המנהג גם בין סופרי האשכנזים לכתוב ויהי בלא ואו בסוף, ובס' מאורי אור האריך מאד בענין זה, עכ"ז עדיין יש להסתפק ולפקפק באותן ס"ת הקדמונים שנמצא כתוב בהן ויהיו בואו בסוף אם יש להגיהם עי"ש הרי שכתב בפירושו שהס"ת הקדמונים היו כתובין בואו באחרונה ואח"כ נתפשט המנהג גם בין סופרי האשכנזים לכתוב ויהי בלא ואו וכן תמצא שם בס' מאורי אור (דמ"ג): פצוע דכה בהא לספרדים והאשכנזים דכא באלף, ובהקדמת שם כתוב וכל מקום שתמצא ספרי ספרד שהם המוגהים והנאמנים שראוי לסמוך עליהם ואעידה לי עדים נאמנים כתב הראב"ד בהשגותיו לספר המאור (סוף פ"ק דברכות) וז"ל אם נראה בגירסא זו מעט דוחק טוב לתעמיד אותה כי נוסחא ספרדית היא עכ"ל גם הרמב"ן בס' המלחמות (סוף פ' ה' הוואה) כ' וז"ל אבל ספרי ספרד יותר נאמנים מספרנו עכ"ל.

להחליט מי משתי תמונת האותיות היא היותר מדויקת קשה לברר ולבא לידו מסקנא ברורה, ואעיקרא לא הוחלט עדיין אם הכתיבה שבידינו היום היא הכתיבה עצמה שבא כתב משה את התורה. או כתב בכתיבה שמרונית וכבר כמה דיות נשתפכו בזה וכמה קולמוסים נשתברו מאבירי הסופרים ע"י חכמי זמננו ושלפני זמננו ועלה בידם חרס, אם נביט ונשוט אל ים ההלמוד נמצא שאחר מעשרה דברים שנבראו בין השמשות היה הכתב והמכתב (אבות סוף פ"ה סנהדרין כ"ב ירוש' מגילה פ"א ה"ט) למה נקראת אשורית שעלה עמהם מאשור, ולד' רבי בתחילה בכתב זה נתנה לישראל כיוון שחמאו נהפך להם לרועץ (לשון שכתה כפירש"י שם) כיוון שתורו בתן החזירה להן וגו' ולמה נקראת אשורית שמואשרת בכתב רשב"א אומר בשם

**כתר עמי המנהגים שם טוב שלא**

ר"א בן סרמא כ' זה לא נשחנה כל עוקר וגו' ואומר ואל היהודים ככתבם וכלשונם מה לשונם לא נשחנה ולדעת אביו ש' של תפילין הלכה למשה מסיני (תוספתא סנהדרין פ"ד ז' ספרי דברים סי' ק"ם) ולפי דעת ר' עזריא מן האדומים בס' מאור עינים (פרק נ"ז) שהחורה נכתבה ע"י משה שכתב אשורית אך בהמשך הזמן שכחו את הכתב הזה והשתמשו בכתב עברי וכשכא עזרא חזר ויסד הכתב האשורי לכל כתבי הקדש ובכתב העברי השתמשו לשפרי הדיוטות וצרכי תול עי"ש. וכבר ראיתי המאמר הנכתב בהרישוויש אנטיקלופדיא (ח"א דף 489) מה שנשא ונתן במקצוע זה והביא שם כמה וכמה שירידי מצבות כתובות בכתביה אשורית.

והקורא יתענין לדעת מ"ש חר' אבן ספיר (ח"ב דיו"ד) בזה ראיותיו והוכחותיו במקצע זה, אחר שהביא שם את נוסחאות המצבות שמצא בעיר ערן ושהמצבות נכתבו בעברית ובאותיות עבריות ורובם מהאלף השני לשמרות וגם מסוף האלף הראשון ור' יעקב ספיר העתיק בידו עשרה מצבות ותמצא שם העתקותם אות באות תיבת תיבה (שם דיו"ד) וארבעה מצבות אחרות שנמצאו במקרת כאשר באו לבנות בתים ומצאו מערה ובה היה"ק של היהודים ישן נושן. והוציאו המצבות אבן תרותות בכתב ולשון הקודש עתיקות מאד ושלחם הסחה ללונדון (ראה שם בהערה דו"א) נוסח המכתב ששלח החכם דר' אליעזר לאווי ז"ל ראש המורים ללשונות בני שם במדרש התכמה באנגלנד להעורך עתון הלבנון יחיאל ברי"ל בשנת החר"ו ג' אדר במכתבו נתן לנו ציוני המספר של הארבע מצבות כן.

47	47	47	47
4 23	4 23	4 23	4 23
1	2	3	4

ומספר דר' לאווי שנדרש מהארון SAMUEL BIRCH ESQ להעתיק לו הדברים החרותים על אלו המצבות שהוכאו מעדן. והמצבות האלו עומדות היום בתבריש מוזיאום בלונדון בין אבני הקדש ומצבות מצרים לעיני כל הבאים להשתעשע שם עם סגולות הקדמוניות הנמצאים שם, ושם באבן ספיר (דיו"ד) בא ליוי החלטה (א) שהיו היהודים בעדן מימי שמעון הצדיק הכה"ג שבימי התחילו מנין השמרות. (וקרוב לזמן עזרא הסופר שהוא עלה מבבל לפי קבלתנו שלשה אלפים תי"ג חמש שנים אחר בנין הבית השני שנבנה ג' אלפים ת"ח לבי"ע וגו'. ב) הרוחנו לדעת שהכתב האשורי שנכתב בו ספרי תורתנו כפי אשר נחרטו בו המצבות העתיקות האלה הוא בכתב המאושר והמקודש והמקובל בישראל מאז ומלפנים ולא שהעלוהו מאשור או עזרא שינה להם כדעת יחידים מהראשונים והאחרונים כי אלה היהודים שבתים לא היו באשור ורחוקים המה מבבל ולא למדו מעזרא כי המצבות נחקקו בזמן שמעון הצדיק שראה לעזרא או סמוך לו וגו' (ג) תמונת האותיות דומות יותר למכתב האשורי אשר להספרדים ושם בהערה (דו"ח) בא לידי החלטה והסכמה שאמת נכון הדבר שהמכתב אשר על המצבות של מלכי וכתבי בית שני הם בכתב עברי שסרוני, אי

לזאת אומר כדבר ברור וכודאי הנמור שהיו לאבותינו בימים ההם שני כתבים האשורי והעברי (שמרוני) והיה האשורי קודש לה' לכתוב בו ס"ת הק' וכל דבר יקר וקדוש אשר נשמר מכל בזיון וטומאה ולא השתמשו בו לדברים הדיוטים וענינים בטלים כי קדוש הוא האשורי כאשר הוא אתנו היום לכלי יהיה מוטל באשפה, והמכתב השמרוני השתמשו בו לדברי חול וצרכי בני אדם וגו' כמו הכתב שקירין רש"י ופרובינצאל (אמ"ר) אצלנו הספרדים נקראת כתיבת כוז, "תצי קולמוס") ומאשיטע אצל האשכנזים, ובמהם היה לפנייהם בישראל כתב השמרוני הזה לתהדיוטות וגו' ועיין ביו"ד (סו' רצ"ד) וי"א דאין לכתוב דברים של חול בכתב אשורית שבכתבים בו התורה (טור בשם ר' ירוחם) ובבאה"ג שם כתב על כן הספרדים שינו כתיבתם ושמו אותותם אותות אחרות עד שנעשה כתב אחר להחיר להשתמש בו דברי חול עכ"ל.

ודבריו אלה הם ממש דברי הרמב"ם בתשו' הביא דבריו הגאון מוהר"ם אלשקר (סו' ע"ר) וז"ל ואסור לכתוב בכתב אשורי שבו ניתנה תורה כאמת אלא כתבי הקודש בלבד ומעולם לא זזו ישראל להיות נשמרים מזה, אמנם אנרותיהם וספורי חול וכל מה שמחוקקין על המטבעות ושקלי הקודש הכל בכתב עברי ובעבור זה נהגו הספרדים צורות אחרות באותיות עד שחזר כולו כתב אחר כדי שיהיה מותר להשתמש בו עכ"ל.

הנלמד מאלו העובדות האמתיות שצורת האותיות שבידינו הן עצמן צורת האותיות שמשנה רבינו ע"ח כתב את התורה וממנה העתיק עזרא בלי ספק ותמונת האותיות לפי המצבות שנמצאו בעדן והעיד על צורתן שדומות יותר לכתב האשורי הספרדי נשאר לדעת איך באו האשכנזים ושינו שינוי גדול בצורת האותיות וכו' הבריתם לזה, עם שתינוק לא חכים ולא טפש ידע להכירם אבל מה טוב לזא שמרו את שורש הכתיבה האשורית כמתכונתה.

ולא אמנע מלתת לפני הקורא מה שמצאתי בהשולחן ערוך הקטן להתכם המפורסם ר' יהודה אריה ממודינא (נולד בוויניציא ניסן של"א מת כ"ז אדר ת"ח בחלק א' פ' יו"ד אות ג') מספר שם על ס"ת שהוא כתוב באצבע סופר על גויל כדמות העתקת ספר תורה אשר כתב עזרא הסופר שנמצא בכת"י בעיר קאירו במצרים כהיום הזה ואשר העתיק גם הוא מהס"ת שכתבו משה בידו ממש כמו שנאמר בס' עזרא (פרק ח') ובסוף הספר שם תמצא הערות מהתכם אהרן יעלליניק ז"ל וז"ל על אודות ס"ת של עזרא הנמצא בקהירו (מצרים) כמסופר במכתב ר"ע מברסנורא (עיין שה"ג להג' אולאי באות ע' עובדיה) והרב תיר"א מזכיר שם גם עדות רבי מנחם הלוי (צריך להיות רבי מנחם המאירי) שהרמב"ם הגיה ס"ת שלו מספר הידוע במצרים שבא לשם טירושלום וכי בבורגוניא היה ס"ת כתב יד עזרא ושניהם מכוונים לדעת בן אשר וגו' ובספר קרית ספר (איזמיר ש' תרכ"ג) לרבינו מנחם המאירי (ר"ח) כתב וז"ל ומעתה צריך אני לבאר מהו ענין סתומה וגו' וכשבאו ספרי הרב רבינו משה (הרמב"ם) אצלם וראו את סרריו בענין זה שלחו לו והשיב להם אחרי המליצות והשבחים להכמי העיר כפרש ולכל אנשיה בכלל דברים זה

נוסחאם: „ועתה אמת אנכי לכם כי כל הספרים אשר הגיעו לידינו מספרי משה רע"ה בענין הפתוחות והסתומות כולם היו מופיעים פעיות משונות זו מזו מפני דברי הספר שהיו מסתמים והמעתיקים ממנו באו להכריע מרעתם והוסיף כל אחד וגרע כפי הכרעת דעתו והשחיתו את הספרים בדברים שברו מלבם וגו' ושלחתי למארשיליא לחכם מובהק ר' שמואל אבן חבון הרופא ובקשתי ממנו לשלוח לי נוסח הפרשיות הסתומות והפתוחות מן הספר המועתק מספר הרב שבא עמו למארשיליא ושהרב ז"ל (הרמב"ם) התם עליו בתת"ו הוגה זה מן הספר שכתבתי אני משה בר' מיטון הספרדי, וכן עשה ושלחם אלי בזריות וגו' ורבינו מנחם המאירי ז"ל כותב עוד הריני מודיע שאחרי ימים בא רב אחד גדול ומעולה ומופלא בחכמה וישיבה שהיה שמו ר' שמואל הקטן בן הרב ר' יעקב מארץ אשכנז לשוליוטולה העיר הגדולה, וציוה לכתוב תומש מדויק בכל תיקון ס"ת עפ"י הספר הרב רבינו מאיר כדי להוליכה לאשכנז ולדקדק בו ספרי תורה ולחעיד לו עליו הסופר וגדולי העיר וכתב הסופר בסוף הספר דברים זה נוסחאם: „נכתב זה הספר בפוליוטולה מספר טוגה בכל תיקון ס"ת בחסירות ויתירות וגו' עפ"י ספר הרב רבינו מאיר ז"ל וגו' פייס ממני אני הסופר התתום למשה הרב בעל הספר לתזור ולדקדקו עמו מספר עזרא הנמצא אתנו ומספרי הרב ר' מאיר וגו' תחמתי שמי פה ישראל בן רבי יצחק הסופר ואחר שדקדק זה הספר ע"י הסופר לבדו תחילה וגו' שנתחבר עמו מספר עזרא ומספר הרב רבי מאיר מטוליוטולא, ע"ה פייס הרב הנכבד הזה לקהל הנכבד אשר בפוליוטולא למנות לו תלמידים דייקנים לתזור ולדקדק פעם אחרת כדי לתיקון כל רבני אשכנז סופרים עליו, ומנו ע"ז חמשה תלמידים דייקנים וסופרים חשובים שבטוליוטולא שיתזרו וידקדקו פעם אחרת עם ספר עזרא ועם ספרי ועם ספר הר' מאיר וכן עשו ואלה הם התלמידים הנקובים בשמות

ר' מאיר הכהן נרבוני.

ר' משה בן אדם הדרשן מטוליוטולא.

ר' מאיר אבלולו המדקדק הגדול.

ר' יהודה אבן צבאל הסופר המובהק.

ר' יוסף הזן אל באנסולו.

וניפסו ודקדקו הספר מפני שיוליכחו הרב הנזכר לארץ תרוקת בצרפת ובאשכנז וגו' ובחסד עליון והבטחת מאמר רבותינו ע"ה שאמרו כל העמל על תורתו, תורתו עמלה עליו הקרה אלהים לפני זה התומש עם כל העדויות הנזכרים בשנת גלות צרפת היא שנת חמשת אלפים וששים ושש לבריאת עולם עכ"ל.

מכל מה שכתבתי לעיל נוכל ללמוד מזה כי שלחו הרב רבי שמואל הקטן מאשכנז למען יביא עמו ס"ת מוגה מספרדי, וזה מופת הותך כי מזה שש מאות שנה ויותר היו מסופקים באשכנז בהס"ת שבידם עד שהוכרחו לשלוח הרב הנזכר להביא להם מטוליוטולא ס"ת מוגה, ועוד אנו לומדים כי הסופר ישראל בר' יצחק מעיד בגדלו שהעתיק לו הס"ת מס"ת של עזרא, ומובן שחבתיבה וצורת האותיות היו בהטונות של האותיות שיש בידינו

## מסיר שפה לנאמנים, במבטא ברכת כהנים.

[צו] יש לחקור אם כהן אשכנזי אירע שבא להתפלל בביה"כ של הספרדים אם יכול לישא כפיו, וכן כהן ספרדי אם יכול לישא כפיו בביה"כ של הספרדים יען יש שינוי גדול בינינו במבטא השפה העברית כידוע. (שעה):

הספרדים, ועפ"י זה השאלה מצאה מקום לנוח איך אירע אח"כ שינויים כאלה הן בצורת האותיות והן בהשגות כויהו בני נח שכתבו ויהיו, ובפצוע דכה כתבו באלף אם ר' יעקב הביא עמו ס"ת שהעתיקוהו מס' עזרא ושעזרא העתיקו מס' טרע"ה וכמו שכן סובר רבי ונאי שמשא כתב י"ג ס"ת י"ב מהם לוי"ב שבטים והיו"ג היה שמור בארון למען לא יוכלו הזיושנים לזיוף הנוסחא (דברים רבה סוף פרק ט', מ"ס פרקו' י"ט כחובות ק"ו):

(שעה) לפי מה שפסק מרן בשולחן ערוך (אורח חיים קכ"ח ס' ל"ג) מי שאינו יודע לתתוך האותיות (ר"ל לבטות האותיות) כגון שאומר לאלפין עינין ולעינין אלפין וכו' צא בהם לא ישא את כפיו (מגילה כ"ד) וכן מי שקורא לשבולת סבולת או להיפך ג"כ לא ישא את כפיו (רמב"ם) וה"ה לבני רומניא שקורין לתתין התין לא ישא את כפיו (רדב"ז החדשות ת"א ס' שצ"ב והכנה"ג) והיינו דאמרין שלא ישא את כפיו היינו במקום שאר העם אינן קורין לאלפין עינין או לתתין ההין, אבל אם כל בני העיר רגילים בכך כאנשי בית חיפה, ובית שאן, או בני רומניא במקומם יכולים לישא כפיהם (רדב"ז שם). אמנם מדברי התו' במגילה (דכ"ד) ד"ה כשעתה מגיע, ובב"מ (דפ"ו) ד"ה אחתינהו, משמע שאפילו במקומו אינו עולה לש"ץ ולא לישא את כפיו: עי"ש.

א"כ לפי דבריהם ז"ל משמע שכהן אשכנזי שבא בבית הכנסת של הספרדים או להיפך ככהן ספרדי שנמצא בביה"כ אשכנזים לא ישא כפיו, מפני כי כהן אשכנזי אי אפשר לו לבטא העיין כמשפחה ומבטאים אותה איון, וכן אינם יכולים לבטות אותה ח ומבטאים אותה ככף רפויה, וכן אינן מבדילין בין כ דגושה לקוף. וכן התיו רפויה מבטאים אותה כמסך כמו ופסח ה' על הפתח (שמות י"ב כ"ג) והשומע נראה לו כקורא ופסח ה' על הפסח שני פסחים וכן באותיות אחרות, וכן כהן ספרדי אין לבטאו מובן כראוי ומצלצל און האשכנזי.

אבל בימינו אלה שהאשכנזים שוכנים באה"ק כמעט רובם ככולם מבטאים השפה העברית בהברה ספרדית היה אפשר ל"כ כי יכול הכהן אשכנזי

[צו] מנהג לונדון שבפרשת וילך נפרדת קורין בשבת מנחה ויום ב' וה' רק ט' פסוקים ג' לכל עולה ועולה, ואנשים מחוץ ערערו על זה כי היו צריכין להפסיק להעולה הג' עד בחג הסוכות. (שעט)

לישא כפיו בביה"כ של הספרדי, אבל ספרדי שמתפלל בביה"כ אשכנזי בודאי הוא כי לא ישא כפיו יען כל התפלות והנגונים עדיין נאמרות במבטא האשכנזי.

וכן הספרדים אשר כערי מורקוא גם הם אינם יכולים לבטוח העיין והחית, הכף והקוף כהספרדים אשר בא"י וסוריא ומצרים ומיספוטמיא, כי כל אלו הם יודעים השפה הערבית ומדברים בה נקל להם לבטוח את האותיות העבריות על בורין, ומעתה גם אם איש ספרדי כהן בא מסורקיא לא"י וסת"מ לא ישא כפיו, כי כל אלה נחשבים בעיני תושבי א"י לעלג לשון, זה היה גראה לומר לפוס דינא, אבל הרואה יראה שכמה פעמים אירע שכתן אשכנזי בא לחתפלל בקביעות בביה"כ של הספרדים והוא עולה לרוכן ונושא כפיו וכן כהן ספרדי בביה"כ של אשכנזים ואין פוצה פה ומצפצף, אם הכהנים הנושאים כפיהן הם רבים ואחד מהם הוא מבני אשכנז היה אפ"ל שישא את כפיו, משום שאינו ניכר קולו והברתו מפני קולות האחרים, אבל אם הוא לבדו אשר ישא כפיו לפע"ד אין לו לישא כפיו כו"ע, וזהו מדינא דגמ' וחשו"ע והרדב"ז והתו' (עו' להר' בית מנחת דקמ"ה ארץ התים די"ז).

בלונדון הספרדים קשה להם לבטוח את העיין ומבטאים אותו גאין, והחית כו"ט ובאשטרדם מבטאין את ג' כימאל משום שבשפה התולנדית ג"כ מבטאים את G כ"י, אבל אני משבת את הספרדים בא"י וסת"מ שהם יודעים לבטוח השפה העברית על בוריה.

(שעט) לפי מנהג א"י וסת"מ ואשטרדם מפסיקין להעולה הג' עד בחג הסוכות כמו שלמדנו בב"ק (פ"ב) שעורא תיקן תלתא גברי ועשרה פסוקים כנגד עשרה במלין (פרש"י שם בני אדם כשרין במלין ממלאכתן) וזוהי ס' ר"י בן לוי, ורב יוסף אמר כנגד עשרת הדברות שנאמרו למשה בסיני, ור' לוי אמר כנגד עשרה הילולין שאמר דוד בס' תהלים, ור"י אמר כנגד עשרה מאמרות שבהן נברא העולם (מגילה דכ"א: ומדרש תנחומא פ' כי תשא) ולדעת המקובלים כנגד העשר ספירות.

המורה מזה שמעיקרא יסרו בכונת לקרות לא פתוח מעשרה פסוקים, ופ' עמלק משום שאין בה כי אם תשעה פסוקים נהגו בכל הפוזות ישראל לכוול הפסוק האחרון כי יד על כס ית בכדי להשלים לעשרה, ולפי זה למה יגרע פ' וילך מפרשת עמלק, וא"ת הרי מדברי התו' במגילה (דכ"א:) ד"ה אין פותחין מעשרה פסוקים משמע שחיו קוראין פרשת עמלק רק תשעה פסוקים ולא היו כופלין הפסוק האחרון כמנהגנו היום, א"כ נוכל לומר שגם בפרשת וילך יספיק תשעה פסוקים, כמו שתוספות נהגו מעם שם בפרשת

[צח] נשאלתי טעם שהקורא בתורה בפ' ר"ח חוזר בעלית הלוי הפסוק ואמרת אליהם. (שפ)

עמלק משום דסדרא דיומא הוא ומפסוק ענינה ביה ומשום הכי אין לחוש וגו' והיבא דסליק ענינא קורין שפיר בפחות, כן ג"כ בפרשת וילך מפסוק ענינה עם הפסוק ויכתוב משה את התורה הזאת וגו' ואל כל זקני ישראל, ובפסוק העשירו מתתיל בענין חדש ויצו אותם משה לאמר מקץ שבע שנים במועד וגו' בחג הסוכות, ועוד שאבודרהם בתפלת פורים (דמ"ה ע"א) כתב ונהגו ש"ץ להחזיר ב' פעמים הפסוק האחרון של פרשה זו משום שאין בה אלא ט' פסוקים בלבד ואעפ"י שאין לחוש לזה כמו שאמרנו למעלה בענין קריאת ס"ת (דכ"ח ע"ד) ובפרט שגם התוספות מסכים לזה ע"כ מפני זה אין בכחנו לשנות מנהגם מה שנהגו בלונדון. זהו הנלע"ד להמליץ בעד מנהגם (עו' או"ח סי' תרצ"גד' ומור"ם שם).

(שפ) הטעם מבואר במגילה (כ"א: וכ"ב.) משום שבפרשה זו יש בה רק ח' פסוקים, היכי עביד נקרי תרי תלתא תלתא פסוקי, פשו להו תרי, ואין משיירין בפרשה פחות מג' פסוקין, נקרי ד' ד' פשו להו שבעה, וביום השבת הויין תרי ובראשי תרשכס הויין חמשה היכי נעביד נקרי תרי ואין מתחילין בפרשה פחות מג' פסוקים, ליקרי תרי מהא ותלתא מהך פשו להו תרי וגו' והלכתא דולג ע"כ. וכך היא שיטת הגאונים דהך והלכתא דולג קאי אראש החדש, ולא אמעמדות דא"כ הוי הילכתא למשיחא, והרי"ף פסק דהך והלכתא דולג וההלכה נפסקה כרב ופ"י דולג חוזה השני וקורא פסוק שלישי שקרא הראשון ומוסיף שנים אחרים, נמצא שקרא ג' ונשארו ג' קורא אותן השלישי, ופסקה הרמב"ם (בפ"ג מה' תפלה ה"ד), ועיין מ"ש הכ"מ ובמה שהקשה על זה בשם הרמב"ן ומה שהשיב הרשב"א עליו והר"ן האריך בשוב קושיא זו עי"ש והשבלי והלקט (סו"ס קע"ה) תמצא שישב קו' הרמב"ן דמשום הנכנסין ליבא למיחש דמאן דעייל שוילי שאיל ע"כ, אמנם הגר"א ז"ל כתב שהקו' ששאל הרמב"ן היא קושיא תוקת, וכתב שהשיטת המתורות היא מה שנזכר במס' סופרים (פי"ז) שהשלישי הוא הדולג ותוזר שלשה פסוקים למעלה מפרשת וביום השבת וקורא עד ובראשי תרשכס, ומ"ש בגמרא ואמצעי דולגן קאי אמעמדות דאין של רק ג' קרואים, דאילו על ר"ח היה אומר ושני דולגן וכיון דלא איתמר הלכתא בגמ' לענין ר"ח סמכין אמסתת סופרים. וכן הוגה שם במ"ס והג' חוזר וקורא עולת תמיד, ונסכו, ואת הכבש, וביום השבת מקריא להעולה הרביעי, והרמב"ן מסוים אלא שאין ליגע במה שהונהג עפ"י הגאונים וגו' עי' ח"ס סי' ק"א. ובסדרו ר"ע גאון (דף 180) שם תמצא סדר העולים כמנהגנו היום, וכן כתב אבודרהם והטור ותשו"ע (סי' תכ"ג).

[צט] כל הספרדים שבעולם יש להם ט"ו מיני נגינות, ואלו הם א) קריאת התורה, ב) נביאים, ג) תהלים, ד) שיר השירים, ה) אסתר, ו) איכה, ז) איוב, ח) קריאת השירים שבתורה, ט) נגון הזמירות, י) נגון המשנה, יא) נגון התפלה, יב) נגון הסליחות, יג) נגון התפלות לימים נוראים, יד) לתעניות, טו) נגון אזהרות בשבועות, ומלבד אלו יש ניגונים מיוחדים להגדה של פסח, ובקדש ורחץ וניגונים לורמינהי, והתניא, ק"ו, תיובתא, איבעיא וגו' ובפרט בניגוני ההפטרות לת"ב וקנינותיהם וכיוצא. (שפא)

[ס] המנהג בלונדון ביום א' רחנכה קורא לכהן עד המשכן, וכן מנהג א"י וסת"מ, אבל מנהג אמשטרדם קורא לכהן עד ואני אברכם, ובסידור הדיין תלאווה, ולוי, רשום שם לכהן עד ואני אברכם, כמנהג אמשטרדם, ובסידור די-סולה חזרו להפסיק לכהן עד המשכן. (שפב)

(שפא) תוי אלו הנגינות אשר להספרדים בחודמניות אלו מקובלים אנתנו מאכותינו ואבות אבותינו שכן היו נוהגים מימות שנודעו נגינות התורה, וחמה שרידי הנגינה העברית העתיקה שלפני תחורבן. וכן בטעמי הנביאים לתבדילם זה מזה, וכן בכתובים ובחמש מגילות ונגונים אחרים. ומשבת אני את הספרדים שבמלכות מצרים אשר רובם ככולם מבטאים התג"ך בדיוק ובקדוק וחננם ה' בקול נעים זמירות המשמח אלהים ואנשים יזכרם ה' לטובת

(שפב) טעם למנהג ארץ ישראל וסת"מ ולונדון שמפסיקין לכתנים עד המשכן ואינם מפסיקין עד ואני אברכם כמנהג אמשטרדם, משום שכל עולה ועולה צריך שיקראו לו חלק בפ' הנשיאים שחיא תכלית חובת היום, ואם נפסק לכהן עד ואני אברכם אין בפ' זו רמז לחקרבת קרבן הנשיאים. וכן משמע בתלמודין (מגילה ל"א:): בהנחה הנשיאים (ובמ"ס פ"כ ה"י) וקורין בנשיאים וגו' עי"ש. ובנוגע למנהג אמשטרדם שמפסיקין לכהן עד ואני אברכם כבר צוהו על מנהג זה הרב דברי דוד (פימן כ"ד) והר"י עוקרי הר"ם מקום שנתנו לקרא לכהן עד ואני אברכם יש לבטל מנהגם, וכ"כ השכנת"ג (סי' תרפ"ט).

[קא] מנהג ספרד להתחיל לכהן מן ברכת כהנים, והאשכנזים קוראין לכהן מן ויהי ביום כלות משה. (שפנ)

אבל לפע"ד אפשר לומר שאין הדבר כ"כ נקל לומר לבטל מנהגם אחר שנהגו בן משנים קדמוניות, וגם א"א לנו לערער על מנהגם, שהרי המאירי בפסקיו לשבת פ' במה מדליקין הביא מנהג זה ולא ערער עליו. וז"ל יש נוהגים ביום ראשון לקרא הראשון בברכת כהנים, והב' ביום כלות משה והג' ביום הראשון ע"כ. ולוא היה צד איסור בדבר היה להר' המאירי להתרעם בדבר. ואחרי חפשי טעאתי שכתב הכנה"ג שח שאין להכריחם לבני המקום שנהגו מנהג זה שיבטלו מנהגם. ומיהו טוב להודיעם שיותר ראוי המנהג לקרוא להכהן עד המשכן ואם קבלו מוכב, ואם לא יתצו לבטל מנהגם ישארו במנהגם עכ"ל.

ומעתה הדבר ברור כסמלה שמנהג אמשטרדם יש להם ע"מ שיסמכו בדברי המאירי והכנה"ג במ"ש בשמם, אבל הרואה וראה בס' אבודרהם (דמ"ד עמוד א') כ' ומתחילין מפרשת בה תברכו וקורא משם עד ביום הראשון, עם כהן ולוי וישראל קורא וביום הראשון, א"כ לפי דברי אבודרהם שאינם מפסיקין לכהן עד ואני אברכם במנהג אמשטרדם, ולא כמנהג ארץ ישראל ולונדון עד לפני המשכן.

ובזה אנו מבינין למה לונדון שינו מנהגם הקדום כפי מה שרש"ם בסדורים הקדמונים לוי, וחלאווה, להפסיק עד ואני אברכם, כנראה שנהרו בראשונה אחר מנהג אמשטרדם, אבל אחר שהדפיס דייטולה סדרו ראה להקן הענין וההיר"ף התפסקה ונהג להפסיק עד לפני המשכן כמנהג ארץ ישראל וסת"מ הצאת ידו כל ספק, וכמובן שדר' גאסמער העתיק הסדר דייטולה.

(שפנ) טעם למנהג אשכנזי שמתחילין ביום א' דחנוכה לכהן מן ויהי ביום כלות, ורא מהברכת כהנים, היה אפשר להמליץ בעדם כיון שלא הוזכר בפירוש בחלמונו להתחיל לכהן מברכת כהנים, משום הכי מתחילין מיהי ביום כלות משה, אבל זה אינו טעם הגון, יען גם פרשת ויהי ביום כלות משה ג"כ אינה מוזכרת בחלמו' אלא מה שמוזכר במגיל' (לא:): שקורין בנשיאים. וכונתם להתחיל לקריאת הכהן מן וביום הראשון, וכן משמע בפירוש מדברי המ"ס (פרק כ' היו"ד) וז"ל ואח"כ מוציאין ספר וקורין בנשיאים ויהי המקריב ביום הראשון וכן לכל יום ויום עד יום שמיני, ובשבת שבתוכו קורא ויהי ביום כלות משה עד כן עשה את המנורה וגו' ע"כ הרי מוכן כי במ"ש התלמוד במגילה שקורין בנשיאים היונו לא הפרשה של ויהי ביום כלות אלא בשבת שבתוכו, אבל בימי חנוכה הוא קורא בקרבנות הנשיאים.

וז"ל הר' נחלת יעקב שם במ"ס כן מוכח לקמן שלא היו קורין בחנוכה כמו שאנו נוהגים לקרות ביום הראשון מן ביום כלות משה עד ביום השני, ובשני קוראין ביום השני לכהן וללוי, והישראל קורא ביום

[סב] טעם שהספרדים נוהגין בהפסקת העוליים בחנוכה ביום השני קורא כהן עד פר א' בן בקר, ולוי עד ביום השלישי וישר' חוזר וקורא ביום השני, וכן על זה הדרך בכל יום, וביום הח' מתחיל ביום השמיני וגומרין כל הסדר ככתוב בסדרנו, אבל מנהג אשכנז, יום ב' כהן ולוי קורא נשיא שני, וישראל קורא נשיא ג', וכן בכל יום. (שפר)

השלישי וכן בשאר הימים (אמ"ה זהו מנהג אשכנז, אבל לא מנהג ספרד כאשר אבאר אי"ה לקמן מעט) אבל הם לא היו קוראין בכל יום אלא יוסו דהיינו ביום ראשון היו קוראין לכהן שלשה פסוקים מביום ראשון, והלוי קורא ג"פ האחרונים והישראל חוזר וקורא מביום הראשון, חוץ מחנוכה שחל בשבת היו מתחילין מן ויהי ביום כלות וגו' ועין לעיל (פרק י"ב ה"ז, ופרק י"ז ה"ג) עכ"ל.

ובאמת קשה להכין בטעם מ"ש המ"ס שהיו נוהגים בשבת שכתובו לקרות ויהי ביום כלות ולא בימי החול מה ראו לחקן תקנת זו ומה יחס יש לפרשה זאת עם השבת של חנכה, ולא ראיתי עדיין שום מן המפרשים שנרגש בטעם הדבר, ועוד במ"ש במ"ם (פ"כ ה"י) ובשבת שכתובו קורא ויהי ביום כלות משה עד כן עשה את המנורה משמע שהיה קורא כל פרשת הנשיאים וחלק מפ' בהעלותך כמו שאנו נוהגים ביום ת' חנוכה להתחיל לכהן מן ביום השמיני וכו' עד כן עשה את המנורה מאי מעמא?

טעם שנהגו הספרדים ביום א' של חנוכה להתחיל לכהן מן ברכת כהנים לפי שנעשה חנט ע"י כהנים, וכ"כ ר"ע גאון בסדרו ח"ב (164) שבכת"י מצא פרומקין שמתחיל מן „כה תברכו" עי"ש עי' באבודרהם (דמ"ד ע"א).

(שפר) משום שהספרדים נמשכו אחר המ' סופרים (פ"כ היו"ד) ששם כתוב שקוראין בנשיאים ויהי המקריב ביום הראשון. וכן לכל יום יוסו עד יום השמיני, (עי"ש מ"ש הנחלת יעקב) משמע שבכל יום צריכין לקרות יום נשיאו, ומשו"ה העולה הג' חוזר היום עוד הפעם, מבראשונה, וכן ס"ל להמור והש"ע (שם סו' תרפ"ד). אבל לפי מנהג אשכנז שקורא לחג' מן היום שלאחריו א"כ קורא לו עליה שאינה שויכה לאותו יום, אלא ליום שלאחריו, ומעם שנתנו כן משום שכ"כ הר' עמרם גאון בסדרו יום שני, ביום השני וביום השלישי, יום הג', ביום הג' וביום הרביעי, וגו' וכ"כ החוס' בסוכה (רנ"ה) ד"ה אתקין אמימר דמדלוגי וגו' וגו' ועוד בחנוכה בשקוראין בפ' נשיאים רגילים שנים הראשונים לקרות נשיא אחת. דיומא ושלישי קורא דלמחרתו וגו' וכן פסק הרמ"א (בסו' תרפ"ד) בשם הגהמ"י עי"ש ומצאתי בסדר רש"י (דף 162 סו' שו"ט) שס"ל בכתו' ור"ע גאון, וכ"כ במח"ו צד 207. וכן כ' בפרדס (סו' קצ"ח), (וכ"כ השב"ל סו' קפ"ט)

[קנ] טעם שקורין בפ' הנשיאים. (שפה)  
 [קד] מנהג צפת בשבת נשא לקרות לכתן  
 מהתחלת הסדרא עד סיום ברכת כהנים (חמישי)  
 וכן המנהג בניבאלטאר. (שפו)

[קה] מנהג אלגיר בעת הוצאת הס"ת בחנוכה  
 אומרים פסוקים אלו, גר לרגלי דבריד ואור לנתיבתי,  
 גר ה' נשמת אדם, כי גר מצוה ותורה אור, אור  
 צדיקים ישמת, גר רשעים ידעך. אור זרוע  
 לצדיק. (שפז)

[קו] המנהג באלגיר כשהשנה מעוברת וחל  
 ר"ה ביום ה' שמחלקין פרשת משפטים לשרתי  
 שבתות כדי שיקראו פרשת מצורע קודם פסח, וכן  
 מפסיקין הפסקות העולים בשבת ראשונה, כהן עד  
 ויצאה אשתו עמו, לוי עד ועברו לעולם, ישראל עד  
 ורפא ירפא, רביעי עד תחת שנו, חמישי עד שנים  
 ישלם, ששי עד בא בשכרו, שביעי עד כי חנון אני.  
 (זה השולחן דל"ח סי' ק').

[קז] המנהג בניבאלטאר לכפול הפסוק ויהי  
 בשכון ישראל (בראשית ל"ה כ"ב) כשקורין הפרשה  
 בצבור, אבל לא ראיתי נוהגין כן בארצות  
 אחרות. (שפח)

וכן נחלקו בקריאת ס"ח בחוה"מ סוכות דלפי מנהג הספרדים שחשלושי  
 מדג וחוזר לשלפניו, ולפי מנהג אשכנזי דה"ג קורא וביום הרביעי.

(שפה) משום שכתב בפסיקתא, שביים כ"ה בכסלו נשלמה מלאכת

המשכן.

(שפז) ע"ד מה שארז"ל (חולין מ"ט). כשהוא אומר ואני אברכם  
 תוי אומר כהנים מברכים את ישראל והקב"ה מברך לכהנים. (עי' שו"ע  
 או"ח סי' תכ"ח ה' ו' ז', ארץ התוים דה"י ע"ג).

(שפז) עי' להרב מותר"י עייאש בס' קול יהודה בדרוש לחנוכה  
 (דל"ב) שנתן מעם לשבח על מנהג זה, ועי' בס' זה השולחן (דפ"ג).

(שפת) מעם הדבר כי הפסוק ויהי בשכון ישראל יש בו שתי בחינות  
 הבחינה הראשונה הוא פסוק אתה, וחשני' הוא ב' פסוקי', בבחינת היותו פסוק

[סח] טעם שקורין במנחת יוה"כ בפרשת העריות. (שפט)

אחד ראובן ברביע, וישכב בפשטא בלחה פשטא אביו זקף קמון, ישראל באתח. ובכחינת היותו שני פסוקים. ראובן בזקף קמון, וישכב בזקף גדול בלחה בפשטא, אביו באתח ישראל סוף פסוק, ובגליון אחד מספרי ספרד המנהגים ישראל קומא בזקא ופשטא, התיא בזקף קמון וסגולתא, וזהו על דרך הטעמים שכאו בעשרת הדברות (ראה מנחת שי על הפסוק הנזכר, ועי"ש במ"ש בעשרת הדברות).

ולפי זה בג' ובראלמאר לצאת י"ח קריאתם קירין אותו פעמים לפי הטעמים שבשניהם. ומצאתי בחומש הגדעם באמשטרדם (תקכ"ט) כתוב בגליון שבזכור יקראו כן, ויהי בשכון ישראל בארץ ההיא וילך ראובן וישכב את בלחה פלגש אביו וישמע ישראל. וביתיד יקראו באלו הטעמים וילך ראובן וישכב את בלחה פלגש אביו וישמע ישראל. עכ"ל.

בתרגום אונקלוס ויהונתן לא תמצא בתרגומם שום הפסק בין ויהי בשכון ישראל ובין ויהיו בני יעקב שנים עשר. כנראה שבזמנם לא היו יודעים מהפסקת זו. וכן מצאתי בתרגום השמרוני על התורה (ברילל תרל"ח פראנקפורט) כתוב בלא הפסק, וז"ל והיה בשכון ישראל בארעה תחיא ואול ראובן ושכב עם בלחה כבלנת אביו ושמע ישראל ותו בני יעקב תרים עשר עכ"ל.

(שפט) עי' מגילה (דל"א.) והרד"א (דף ס"ג) נתן טעם משום שאמרו במדרש (אמ"ה והביאו התו' בפ' בני העיר) אתה הזהרתנו שלא לגלות ערות, אף אתה לא תגלה ערותנו ותכפר לנו, וי"א טעם אחר לפי שנפשו של אדם מתאוה להן, ובני אדם נכשלים בהם כל השנה (אמ"ה עי' ס"ו סוף תרכ"ב סק"ד) וגם ביוה"כ שהנשים מתקששות לכבוד היום כראמרו' בפ"ק דיומא (אמ"ה די"ט:) דהאינדא ביומא דכפורי איבעיל כמה בתולתא בנהרדעא, לכך קוראין להם עונש עריות, וכל מי שיש בידו אחת מהן יפרוש ממנה ויחזור בתשו' ויתכפר לו עכ"ל.

ובס' אוצר התפלות (דף 1158) תבוא אלו הטעמים שזכרתי ודהח אותם בשתי ידיים, עפ"י מה שארז"ל בב"ת (קס"ה.) רב בגזל ומיעוש בעריות, ומדוע לא תקנו הקריאה בפ' עשק וגזל שרובם נכשלים בהם וחששו יותר למיעוש ומוסיף כי הטעם הפשוט שהקריאה נתקנה לענינא דיומא לפי שבס"ו באב וביוה"כ חיו בנות ישראל מתולות בכרמים (הענית כ"ו:) לכך תיקנו או לקרות פרשת העריות ע"כ. וראיתי שכן חק' על הפסוק (באהע"ז סוף כ"ח) שכתב

[קט] נשאלתי מאימתי הנהיגו לכתוב בספרי דפוס שם הויה בשני יודין יי ומה טעם בחרו להם שתי אותיות אלה, ולמה נקרו אותם בשוא וקמץ. (שצ)

בשם הרמב"ם שאין לך דבר בכל התורה שקשה לפרוש ממנו יותר מן העריות. והק' מהאי דכב"ת שם רובן בגזל ומיעוּטן בעריות, ותירץ הגאון אזולאי בכרכ"י שם באהע"ז דכוונת הרמב"ם והטור שקשה לרב בני אדם וכרובם את הטאו התאוו תאוו דבר שבערוה ואמנם מיראת ה' ואתבתו כופים כן יצדם ומתגברים לפרוש מהן ואינם נכשלים בהם אלא המיעוט עכ"ל, ועי' בס' העיקרים למוהר"י אלבו (מ"א פ"ח).

שוב אשוב לדברי הר' אוצר התפלות במה שהק' למה לא נקרא ביוה"כ במנחה פ' עושק וגזל, לא ידענא מאי קאמר, כי עושק וגזל אין יוה"כ מכפר עד שישיב הגזלה או העושק אשר עסק, וזה הוא מכלל עבירות שבין אדם לחבירו שאין יוה"כ מכפר עד שירצה את חבירו, אבל בעריות שהיא מעבירות שבין אדם למקום, בשומעו פרשת עריות ופרוש מהם ויתזור בתשו' ומתכפר לו, אשר לא כן העושק והגזל שאין לו כפרה עולמית עד אשר ישיב הגזלה לבעליות, ולא יועילו לו דברי הפרשה.

ובמ"ש שהטעם הפשוט הוא לפי שבט"ו באב וביוה"כ היו בנות ישראל וגו', רבים טעו בפירוש הגמ' כי איך באמת יעלה על הדעת שבוש נורא ואיום וקדוש כיום הכפורים שכולם מתענים ולכו בנות ישראל לרקוד בכרמים, יום אשר נאמר בו כי ביום הזה יכפר עליכם מכל חטאתכם לפני ה' תטהרו, והנסיון הוכיח בימינו אלה כמה תקלות יצאו ויוצאים בתוך ימי השנה מהריקורים האלה, ושם בגמ' בתענית מבואר שהיו הבנות רגילות לומר לבתורים, בתור שא נא עיניך וראה מה אתה כורך לך אל תתן עיניך בנוי וגו' ואיך יתכן דבר כזה לעשותו ביוה"כ, וחכמי התלמוד באותו זמן יעברו בשתיקה למעשה מוזר כזה, אבל כונת הגמ' היא כן, המחולות מוסב על ט"ו באב והכלי לבן מוסב על יוה"כ, ולכן הפסיק במאמר כל הכלים צריכין מביילה, ופתח עוד הפעם ובנות ירושלים וגו' וענין המחולות בכרמים בט"ו כאב מבואר שם הטעם משום כי הותרו השבטים לבא זה כזה, פו' שבט בנימין שחטפו להם בתולות סכרמי שולה ולזכר המאורע עשו כן. ושם בתענית (ל:): שאלו בשלמא יוה"כ משום דאית ביה מחילה ופליחה, יום שנתנו בו הלותות אחרונות וזו תשובה למה שהיו לובשים לבנים, ולא שב הלילה על המחולות (אוצר המנהגים צד 165).

(שצ) וזאת תשובתי אלי, משנים קדמוניות היו האנשים היראים והשלמים נוהרים בכתיבת שם הויה ב"ה ושם אלקים והיו כיתבים תחתיו ה' או ד', וכן בתיבת אלהים בדת או בקוף, ועד היום כל האנשים היראים נוהגים לכתוב קודם התחלת מכתביהם ב"ה (בעזרת ה'), וכן נוהגים

גם באמצע מכתביהם אם אירע להזכיר שם ה' וכל זה עושים משום שמה יומלדו לאשפה וגורם כזה תלילה ביוזו לשי"ת, וכאשר התל מלאכת הדפוס רצו להדפיס החומשים, מצאו לנכון המדפיסים במקום להדפיס שם הוי"ה במלאותה באותיות מרובעות או אשוריות בפסוקי המקרא, סדרו שבמקומה יבואו השתי יודין כזה יי.

טעם שבחרו באלו שתי אותיות דוקא, משום שהי"ד הראשונה היא האות הראשונה משם הוי"ה, והשניה היא הי"ד האחרונה משם אדני, וכזה נתנו סימן להכתיבה ולהקריאה יחד.

טעם הניקוד משום שהי"ד הראשונה שבהויה ננוקדת בשוא, והי"ד האחרונה שבשם אדני מנוקדת בקמץ, אבל שואל אני למת לא נקדו הי"ד השניה בחולם הבאה באות ה' של הויה? וכל הסדורים הקדמונים והחדשים המצא שהמדפיסים נהגו לכתוב אלו השני יודין במקום ההוי"ה, וכן בכל התרגומים, אבל בהמקראות הגדולות הנדפס בין שנת רע"ה עד שנת רע"ח (וינוציא) (אשר בו המצא פי' על איוב מ"א פריצול, ובסופו שער המעמים לכן אשר) בו המצא בכל התרגום הארמי בכל מקום שם הויה בשלש יודין כזה יי, ולא ידעתי למת

נהגו כן, אפ"ל כי היוד האחרונה מורה על השני קוין כמו שאנו רגילין לתת בין שני האותיות מלמעלה לרסו שיהם שתי תיבות בראשו תיבות, ומלפנים היו נוהגים המדפיסים במרינות אשכנז לכתוב עוד יו"ד יתרת על השני יודין כזה יי, וכמו שכ' תרמ"א ביו"ד (סי' רע"ו ס"ו) וז"ל והשם שכותבין בסדורים שני יודין ואחת על גביהן מותר למחוקו אם הוא לצורך ע"כ.

והמעיינין יראה איך לא הרגישו הרבה מן הפוסקים כי טעות גדול נפל בדברי תרמ"א בשו"ע שם במה שכ' ואחת על גביהן, והבינו שהוא על הי"ד הג', והאמת שלא ב"כ תרמ"א, כאשר המעייין יראה בסוד שם בדרכי משה (אות ה') וז"ל ששאלת אם מותר למחוק אלו השמות הנכתבים בסדורים כגון שני יודין „ואו“ על גביהן דנכתבים כן משום שעולין כ"ו כמנין השם המיוחד וגו' עי"ש הלא שלא כתב ואחת אלא ואו, וצריך להיות כן משום החשבון העולה כ"ו, ואם נאמר ג' יודין יעלו שלשים.

אך בכל זאת נפלאתי למת לא נמצא כזאת בשאר דפוסים שראיתי עד היום לכתוב שני יודין וואו על גביהן או שלשתן זה אחר זה, וראיתי להרשד"ל בספר הליכות קדם (צד 67) שהתנ"ך הנוכר לעיל נדפס בהשגחת המומר Felix Pratensis ונראה כי הוא בחר לכתוב השם בתרגומים ביו"ד משולשת, להיות לאות על השילוש, אך אין להכחיש כי גם במקצת ספרים כתי"י מכני ישראל נמצא המנהג הזה לכתוב השם בג' יודין זו בצד זו, אך ברוב הכתי"י נמצא שני יודין זו בצד זו ואחת על גביהן ולפעמים הי"ד שלמעלה בכו פתלתול, ובס' האסופות כתי"י (נמצא פה בהישיבה של השר משה מנמיופיו"י ז"ל) מצאתי כי ראב"ה כתב ששמע מרבותיו כי כך יש לכתוב שלשה יודין שהם נקודים שנים מלמטה ואחת מלמעלה ומשיכה ארוכה כמין ב', ג' יודין בגי'



אמר רב הנאל אמר רב מאי דכתיב ויקראו בספר תורת האלהים מפורש ושום שכל ויבינו במקרא (נתמיה ח') ויקראו בס' תורת האלקים זה מקרא, מפורש זה תרגום, ושום שכל אלו הססוקין, ויבינו במקרא, אלו פסקי מעמים פירש רש"י שם הנגינות קרויון מעמים ע"כ. (וכן אנתנו הספרדים קרוין אותם מעמים ולא נגינות כאשר דגילין האשכנזים). וכן דרשו בירושלמי מגילה (פ"ד ה"א) ועי' בבלי עירובין (רכ"א) לימר דעת את העם דאנמריה בסימני מעמים, ובנדרים (ל"ו ר') יוחנן אמר שבר פיסוק מעמים עי' רש"י שם, והרא"ש בעי' שם כתב שבר פיסוק מעמים לנגן המקראות כהלכתן, עי"ש, ועי' מד"ר שה"ש על הפסוק היושבת בנגים כשישראל נכנסין לבתי כנסיות וקרוין ק"ש בקול אחד וגו' בטעם אחד, עי"ש.

ובלי ספק שבזמן חכמי התלמוד כבר היו הנגינות בצורתן במבטאן והברתן, כמו שמצינו שר' נתמן בר' יצחק חשיב על מה ששאלו מפני מה אין מקנתין בימין, השיב מפני שמראין בה מעמי תורה (ברכות ס"ב.) ופרש"י שם ד"ה מעמי תורה נגינות מעמי מקרא של תורה נביאים וכתובים בון בניקוד של ספר בין בהגבהת קול ובצלצול נעויות הנגינה של פשטא ידגא ושופר מחופך, מוליך ידו לפי טעם הנגינה ראיתי בקוראים הבאים מארץ ישראל ע"כ (ונאמנו דברי רש"י שראת בקוראים תבאים מארץ ישראל שמוליבים ידיהם לפי טעם הנגינה, ועד היום המקרי דרדקי דגילין בכך, ובאיזה ערי סוריא, הסומך העומד לשמאל הקורא מזכיר לו הטעם בתנועות אצבעו) ובחגיגה (ד"ו:) למאי נפקא מינא מר זוטרא אמר לפיסיק מעמים, פרש"י שם בנגינות אם תאמר שני מינין צריך אתה לפסוק הטעם של ויעלו עולות באתנחתא, כמו שאנו קורין אותו או בוקף קטון וגו' עי"ש.

ותמהו מראות לאיזה מהחכמים שרצו להוכיח כי הנקודות והטעמים לא היו ידועים לחכמי הגמרא, ובוה הסכימת דעתו של ר"א בחור בס' מסורת המסורת (בהקדמה ג') שהנקודות והטעמים נתחדשו אחר התימת התלמוד על ידי בן אשר ובן נפתלי, וכן דעת הגאון יעב"ץ בספר מטפת הספרים (השגה רל"ו) ואיך העלימו עין סדברי התלמוד אשר הבאנו לעיל הניכר בחוש כי היה ידוע להם הנקודות והטעמים, וכן משמע בזוהר בראשית (דס"ו:) וז"ל תהיא נקודה זרע בגו תהוא תיכלא רזא דתלת נקודין הולם שורק תירק וגו' ושם כתוב עוד והמשכילים יחירו כגונא דתנויעו (ס"א דטעמי) דמנגני ובניגונא דילהון אולין אבתריהו אתוון ונקודי ומנענען אבתריהו כהילין בתר מלכיתון גופא אתוון ורוחא נקודי כולהו נמלי כמטלניתון בתר פעמי וקיימי בקיופיתחו, כד נגונא דטעמי נמלי נמלי אתוון ונקודי אבתריהו, כד איתו פסיק אינון לא נמלון וקיימי בקיופיתחו עכ"ל ועי' בזוהר (ויקח ד"ה:) רזא דספר תורה ביומא דא הא אוקמה תנינן כתיב ויקראו בספר תורת האלקים וגו' והא אוקמה רזא דאינון פסוקי טעמי ומסורת וכל אינון דיוקין ורזין עילאין כלא אחמסר למשה מסיני וגו' וגו' (זוהר חדש שה"ש דפוס ווארשא)

וז"ל הכוזרי (מאמר ג' פ"ל) מבלי ספק שהיה ספר פשוט מאין נקודות וטעמים כאשר אנתנו רואים ספרי תורה היום שאי אפשר שיוסכמו עליהם בהמון וגו' ושם (בפלא"א) כ' התבר מבלי ספק שהיה שמור בלכבות בפתחא וקמץ והסבר והנטיה והשכא והטעמים בלב הכהנים מפני צרכם לעבודה וגו' עי"ש, ופיו' שם הר' קול יהודה כאן שנה רבי מה שכוון אליו להוכיח, אמרת הקבלה מצד הטעמים והנקודות וגו' ועל זה גזר אומר כי לא מסיני ניתנה צורתם רק קול הכרתם בלבד ואת"ב קמו אנשים וגו' והם חדשו תפונות הנקוד והטעמים למען יהיה רושם ניכר וגו' עי"ש.

ואם נאמר כי שמתן וצורתן של הטעמים לא נמצאו בגמרא או במדרש כלל, ויתכן כי נתחדשו בזמן הגאונים ונשתלכו ע"י ר' יהודה ליוג ובעלי המסורת האחרונים זהו לפי דעת אחד מן האחרונים (מכתב עתי המצפה תרע"א גליון 40 צד 5, אוצ"י אות נקוד צד 101) אמת הוא שלא נמצאו צורת הטעמים בגמרא, אבל היה להם צורות טעמים, אם כאלו הצורות שבידינו, או צורות אחרות, והראיה לדברי סמ"ש לעיל (מכרכות ס"ב) שאין מקנתין בימין משום שמראין בה טעמי תורה, הרי שהיו לפנייהם הטעמים בפועל והיו מראין באצבען הטעם, ואם באמת לא היה להם בימיהם הטעמים וצורתן מה היו מראין להם.

ואין להסתפק בזה כי היה להם ס"ת מיוחד בנקודותיו וטעמיו, וזאת הס"ת שהיתה בלי נקוד, שבו היו קוראין בצבור כמנהגנו עתה, וכבר כתבתי לעיל מדוע לא ננקד גם כן הס"ת בנקודות וטעמים ובהפסקת הפסוקים כי עפ"י הקבלה כל התורה כולה היא צרופי שמות שיכולין לפרשה במ"ם פנים (או שבעים פנים לתורה), וכאשר אנו מנקדים אותה וגו' כבר שעבדת התיבות לפי הנקודות והטעם שוב א"א לדרוש בהם, אם כן בלי ספק כי המקרי דרדקי היו מלמדים תלמידיהם מפי ספר מנוקד ובטעם, משום שא"א לו ללמד להלמידינו כל התנ"ך באופן שיזכור מכאן כל המלות הזריות הנמצאות בכל פרק ופרק, והנכסיון כבר הוכיח פעמים רבות לאלו התונים הקוראים בתורה, אפילו שכבר הם מורגלים בקריאה מדי שנה בשנה, חוזרים ושונים הפרשה איזה ימים קודם השבת או התג בכדי שתהיה הפרשה שגורה בפייהם, ועכ"ז הרבה יש מהם אפילו אחר התרגולתם נופלים ברשת הטעות, כ"ש אלו הנערים המתחילים שמעולם לא למדו לקרות עברית עם הנקודות לא יכלו לקרות המלות בשום אופן שבעולם, ובעיני ראיתי כמה הזנים אשר קשה להם לקרות איזה ספר שיהיה, כהמשנה או הגמרא או איזה מספרי הפוסקים שהם מבלי ניקוד, ובדואי מוכרחים אנו לומר כי המציאו את הכתב המציאו גם הנקודות והטעמים, כמו שהלשון הערבי אשר היא אחותה בעצם להשפה העברית יש בה נקודות הדאמה, והקאסרה וגו' (עי' הריב"ש סי' רפ"ד) שהשיב ע"מ שנשאל ע"מ שאמר ר"י לר"ע האיך אתה קורא כי טובים דודיק וגו' (אמ"ה ע"ז כ"ט:). ואיך אפשר בהם גדול כר"ע שלא ידע איך לכמות מלה פשוטה כזאת אם לא נאמר שהספרים שלהם לא היו

## עם [קיא ב'] אם יתאחדו שמותן וצורתן עם ניגוניהם? (שצב)

נקודים, גם הקשה מעוכרא דרכיה דיואב דטעי בין זכר לזכר, והשיב שאפשר שחיה מחלוקת כזאת המלה בספריהם כמו שיש היום בהרבה מלות בין מערבאי למדתאי ובין בן-אשר ובין בן-נפתלי, והלא אפילו בחילוף התיבות היה מחלוקת בספרים והיה ספק לחכמים והוצרכו ללכת אחרי הרוב עי"ש ולא גרע מפסקי הפסוקים שהם הל"מ לכולי עלמא, ובב"ז אמרו שיש חמש מקראות בתורה, שאין להם הברע (יומא ג"ב:) והאמת שיש יותר מחמש פסוקים שאין להם הברע, ואין פה המקום לפורסם

(שצב) בנוגע להשאלה אם יתאחדו שמותן וצורתן עם נגוניתן, הנה אין ספק אצלי כי יתאחדו, כי מניתי או מיסדי השמות לא קבעו אותם במקרה אבל שמו אותן נאותים אל הצורה אשר מטנה מתילך הניגון, ומזכיר לחקורא תמונת הצורה והנחתה איך להשתמש בנגונה כמו תוי המוזיקה אשר בדינו היום, שכל תו ותו מורה על כל נגינה מיוחדת הנקראת בפיחם דררי, מי, מאסול, לה, סי, דו, ואולם מאד יקשה לנו עתה לתת טעם אל השמות החם, מפני שני טעמים. זא') כי קצת מאותם השמות נשתנו ונשתבשו ברוב הימים, והב') כי קצת מהצורות גם כן נשתנו במשך הדורות, וזוהי הסיבה הטובע מאתנו הבנת שמותיהן וגם נקודותיהם, אבל לא אחוש על עתי ועמי להציע לפניך מ"ש אחר מחקרמונים ר' קלנימוס בן ר' דוד, ודבריו נרפסו בסוף ספר מקנה אברתם לר' אברהם דבלמס (ויניציא תמוז רפ"ג) ותתכונן היסב בכל דבריו וירוח לך.

הכונה בזה השער לדבר בטעמי המקרא ועניניהם הפרטיים כי לא מצאנו במי שקדמנו מן הבא בדינו שדבר בהם בפרטות כמספיק רק זעיר שם זעיר שם וב"ז אנו עושים לתועלת הקוראים כי הנה הטעמים הם הכרתיים להבנת הכתובי' לקורא' כאילו היו מדברי' פנים בפנים, וזה כי הכונה בלשון להכנים מה שיש בנפש המדבר לנפש השומע, וזאת הכונה לא תגמר בשלמות כי אם פנים בפנים, וכשאין המדבר בפני השומע ויודיע המכוון בלבבו בכתב הנה הטעמים המושמים בכתב יעזרו להבין המכוון כי הם מורים מקום התחלת הדבור והמשכתו והפסקתו ויתר הרברים המצטרפים לו. ולכן אמר החכם אבן עזרא כל פירוש שאינו על דרך הטעמים לא תאבה לו ולא תשמע אליו כי בעל הטעמים ידע הפירוש יותר ממנו, ורש"י ז"ל בפירוש הב"ד בכמה מקומות אמר טעם המקרא יוכיח בחיות דחוק בפירושו, ולכן ראוי לנו לדבר בטעמים משמם וצורתם ונגינתם וסדרם בכתוב וכחם ומאתו ית' נשאל העזר ונאמר אצל שמם ומספרם כי רוב המדקקים שמו מספרם שלשה ועשרים, ט"ז מהם מלכים, וז' מהם משרתים, ונקראו מלכים כי לשררתם מתלקים המאמר ומסדרים כל פסוקי המקרא להבנה טובה בנגינה נכונה.

ונקראו משרתים אשר ילכו לפני המלאכים לשרתם, ואמנם המלכים הם אלו: זרקא, סגולה, פורגנדול, קרני-פרה, תלשא, אולא, רביע, ושני-גרישין. פסק א, זקף נדוף, פשט, זקף-סטון, טרחא, אתנחאתא, תביר, שלשלת, ואמנם המשרתים הם אלו, שופרי-ישר, שופר-מהופך, ירח בן יומו, תרסא קרמא, דרנא, מאריך מלכד העסדת הקולות במבטא אשר תורה עליהם הנעיא וסלכד דבוקס כאלו הם כתיבה אחת אשר תורה עליו המקף וגו' וחנה אעפ"י שרוב הסדקקים מנו אלו הכ"ג טעמים בין מלכים ומשרתים מכל סקום ומצאו בכתובים טעמים אחרים והם על פיהם כקוצים פחות ממשרתים והם יתיב שופר-מכרבל, שופר-עילוי ותריין חוטריין, ולגרמיה I, וכחפא, ומאיילה, וסוף פסוק. אשר נדבר בהם מכל אחד ואחד מהם בעז"ה, ואף שהקדמונים הרגילו בקצתם שמות נרדפים מכל מקום שמתו שמותם כפי המורגל אצלנו במחוז איטאליה, והגרדפים הם אצלם טרחא, וטפחא, שהם דבר אחד, ותלשא, ותלישא גרולה, דבר אחד ותרסא, ותלישא, קטנה דבר אחד וגרישין, וטרסיים, דבר אחד ושופר-ישר, ומונח דבר אחד ודרנא, ונלגל, דבר אחד ומאריך, ומירכא, דבר אחד ותריין חוטריין ושני מאריבין, דבר אחד וקדמא, ואשל, דבר אחד וסוף פסוק, וסליס, דבר אחד ויתיב ושופר-מוקדם דבר אחד, ופורגנדול, וקרני-פרה, דבר אחד עפ"י הקדמונים, ומה שאנו קוראין פזר גדול הם היו קוראין פזר קטן וסמ"ך ומקף דבר אחד וסגולה ושרי דבר אחד:

**זרקא** ונאמר כי שם זרקא הוא כלי זיין שהיו נוהגים הקדמונים שחית חבל עם סבובי ברזל בראשו והיו בבית יד זורקים אותו ומכים, ולכן צורת המעם הזה כרמות חבל יוצא למעלה מסוף התיבה והולך לצד ימין סול תחילתה, וכל עוד שהוא הולך הוא יותר גבוה. ובסוף יש עגול בלתי שלם וחצי עגול בתוכו ושמו וצורתו דומים לנגינתו כי הנגינה שלו מתחלת בקיל נמוך והולכת ומתפשטת ומתגדלת למעלה ובסוף עושה כרמות סבובים בלתי שלמים כסבואר למשכילים:

**סגולה** נקראת כן יען כי היא בטעמים כדמות סגולת מלאכים וצורתה תעיד על זה כי היא בעלת שלש נקודות כדמות הסגולה הנעשית מג' אבנים טובות (אמ"ה בידו נמצא טבעת המשובץ בג' אבנים יקרות המסודרות כעין צורת הסגולתא והוא עתיק יומין) ומקומה למעלה בסוף תיבה, ונגינתה היא בהפסק כאלו האדם ימצא סגולה ואכן יקרה ויבים בה ויופסק מכל עסקיו ויחנה שמה, ולכן הקדמונים קראוים לזה המעם שרי שהוא חרנום חונת והוא הפך הסגול שהוא נקודה מהנקודות כי בסגול הנקודה

(\* לספרדים (סגולתא, אולא פשטא אתנח שופר מהופך תרצא תרי טעמי).

שבין השתי נקודות למטה, ובזו למעלה, ואולי שהוא כן להפרישה סן הסגול שיוכל להיות בטור העליון בתיבה שהיא על התיבה שבה המעט הוה, ויש אנשים שרצו ששם הסגולה במעמים נגור מן הסגול בנקודות כי נעשה כמחוה בעל שלש נקודות אלא שזה מהופך וזה ישר, ונוכל לומר ג"כ שנקראת כן כי היא כרמות שלשה גרעני ענבים כי תבשילו אשכלוחיה ענבים תרגום ירושלמי בשילו אתכלתא סגולויא:

**סז-גדול** נקרא כן כי הוא ספור הקול, וצורתו קו ישר על התיבה, ואח"כ יוצא ממחציתה לצד ימין קו הותך נוסח לצד מעלה, ונגינתו היא הרמת קול ואחר ההרמה תהיה יצא קול אחר מן הצד כאילו הותך הקול הראשון והולך לצד מעלה בקצת כאילו ספור אותו עד ששמו וצורתו ונגינתו דומים זה לזה:

**קרני-פרה** נקרא כן כי צורתו כקרני פרה, ותואו כי יצאו מן התיבה למעלה שני קוים סווית אחד זה לימין וזה לשמאל, ובראש שני הקוים עגול לכל אחר מהם, ונגינתו קרובה, ובמעט נגינת הפורגדול רק עם חזוק גדול מהפזר והתחלפות מה ורעד כאלו הקול יראה שתיים עם סיבוב בסופם עד שהשם והצורה והנגינה דומים:

**תרשא** נקרא כן כאלו תולש הקול מעומק וצורתו העיר עליו כי הוא קו מתחיל מתחלת התיבה ועולה למעלה עם נפיות מה לימין ובראשו עיגול, ונגינתו העיר גם כן כי מתחלת בקול נמוך ואחר מתחזקת וסארכת ובאחרונה עושה סיבוב מת:

**אולא** נקרא כן כי הוא הולך ומתקיים במקום גבוה, וצורתו מעיד עליו כי הוא קו יוצא למעלה מן התיבה מצד שמאל לצד ימין כאילו הולך ושב לאחור לעמוד בו, ונגינתו תורה זה כי היא נמשכת לנגינת הקדמא שתולכת לפניו, וזאת הלך לאחור והמסיק והעמוד במקום גבוה:

**רביע** נקרא כן יען הוא רוכב ורובע על התיבה, כי הוא נקודה פושמת עליה כאמצע האות להפריש בינה ובין התולם, שהוא בין שתי אותיות, ונגינתה כנגינת האולא ויותר סמנת כי היא נעשית עם חזוק מה באחרונה ולכן נהגו המנקרים לעשות הנקודה הזאת גמה יותר משאר הנקודות המושמות למעלה כמו התולם וסימן השכולת וזולתם, ויש אנשים שאמרו שהוא נגור מארבע, והענין בלתי מסכים לדיבורם ות:

**שני-גרישין** נקרא כן כי הוא מנרש ודוחק הקול, וצורתו העיר על זה כי היא שני קוים גבוהים זה בצד זה למעלה תולכים קשטאל לימין כאילו היא אולא כפולת, ונגינתה כנגינת האולא עם הכפל מת, אך פחות מן הרביע כי הרביע רובע ועולה על כולם כנגינתו ובצורתו

**גריש** הוא קו אחד מקו השני גרישין ונגינתו כנגינתו, אך לא עם כל כך חזוק כי כנגינתו הנעשה אחת ובהם שתיים, וצורתו כצורת האולא ויתחלפו בענין, וזה כי כאשר הקשרת יהיה באות הראשון פתחין

הקודמת הנה המשרת יהיה שופר ישר והמעם הנמשך יקרא גריש או שני גרישין אם יהיו שני קוים, ואם לא יהיה המשרת באות הראשון הנר המעם הנמשך יהיה אזלא כמו ויקת תרת, ומה שאמרנו בשתי תיבות יובן בתיבת אחת בעינא כאשר יהיו בה המשרת והמעם כי ראוי להביט באות המשרת כמו ונתת ועל פיו יהיה גריש או אזלא:

**פסקן** נקרא כן כי הוא מפסיק בין תיבה לתיבה, וצורתו שהיא מקל עומד בין תיבה לתיבה ועוד עליו ואין לו נגינה רק נגינת הפסק:

**זקף-גדול** נקרא כן כי הוא מגביה הקול למעלה ביותר ואחר עושה שני דלוגים חדים, וצורתו מעידה עליו כי הוא קו ישר עם שתי נקודות זו על גב זו כדמות שוא בצדו לצד ימין מה שהקטן הוא שתי נקודות לבר כמו שנאמר אח"כ ונגינתו בתחילה מאריך בהגבהת הקול ואחר עושה שני דלוגים ועומד מה שבקטן עושה שני דלוגים לבר ועומד, עד שהצורה והנגינה מעידים על שמו:

**פֶּשֶׁט** נקרא כן כי הוא פושט וממשיך ומטה התיבה עם קוים מה, עד הגיעו לזקף קטן שהוא ההפסק, וצורתו מעידה עליו כי הוא קו יוצא למעלה מימין לשמאל מול הזקף קטן שיורה נטויה אליו עם העמדת מה, וצורתו כצורת הקרמא, ויתחלפו כי הקרמא לעולם יושם בתחילת התיבה באות הראוי לו'המעם, אך הפשט אם הגור הנמשך לא יקבל המעם אז יורשמו בתיבה שני קוים והם שני פשטין כמו שמי השמים, ונגינתו קול מה מבלי טכוב כאילו הוא נת וממתין חבירו שהוא הזקף קטן. ונגינת השני פשטין נגינת הפשט רק עם תווק יותר להיות התנועה בפולה ותבדל צורתן מצורת השני גרישין, כי ה' גרישין במ שני קוים קרובים זה לזה משמאל לימין, והשני פשטין הקוים במ הם רחוקים זה מזה והולכין מימין לשמאל:

**זקף-קטן** נקרא כן כי הוא מגביה הקול, אך לא ביותר כזקף גדול, וצורתו ג"כ מעידה כי היא שתי נקודות זו ע"ג זו כדמות שוא מבלי קו, ונגינתו הגבהת הקול, אך לא הרבה עם שני הפסקים:

**טרחה** נקרא כן כי הוא טורח ולואה בדרך ולכן צורתו קו תחת התיבה באלכסונון מתחיל מהתיבה משמאל לימין כאילו הוא נסוג לאחור כלואה, ונגינתו מעידה על זה כי היא קול נמוך ומפסיק כאילו שב לאתור, והיותו תחת התיבה ולא למעלה כאחרים שזכרנו יורה על שהנגינת רפה ונכנעת מבלי הרמת קול:

**אתנתתא** נקרא כן כי הוא מנוחה עם אנהה כדמות אדם שטרח ואחר ישב ויאנח וצורתו מעידה כי היא למטה מן התיבה התיבת קו סיבובו מימין ותיבת קו סבובו משמאל, ולמעלה לצד שמאל כדמות קוץ במקום חיבורם, וכאילו היא קערה כפויה על פיה ולכן קורין אותה סחפא, והאמת שייחדו זה השם לאשר בראש הפסוק כמו שנאמר, והוא כדמות

עשיית אנה מהאיש שמרר ויושב, ונגינתו רומה לזה כי היא הפסק גדול מן הפסק הוקף קטון ובהפסק ההוא יש אנה מה וגם עם קול נמוך וככנע מה שורה עליו היותו תחת התיבה כמו הטרחה:

**תביר** נקרא כן כי הוא שבירת למה שקדם אליו מקול האולא והגרושון והרביע שמדרכם להקרים אליו, וגם הדרגא שהוא מדרגת הסולם, וצורתו מעידה עליו כי הוא תחת התיבה התיבת עיגול עם גקודה מול מעלה נוגעת באמצע כאלו שובר אותה ונגינתו כנגינת קול שבור עם סבוב מה בלתי שלם כאלו נכנס דבר באמצע כמבואר למשכיל:

**ששלת** נקרא כן כי הוא נעשה כששלת וכמסור מצד אחר, וצורתו שהיא כן מעידה עליו, ויותר נגינתו שהיא הפסקים רבים עם הרמת הקול, ולכן היא למעלה מן התיבה מבין יתר המעמים, ודי בזה לששה עשר טעמי המלכים:

**שופר-ישר** אמנם בדברנו מהמשרתים נאמר כי השופר ישר נקרא כן כי הוא נעשה כדמות שופר כפוף מתחיל מימין לשמאל, וצורתו מעידה על זה, ונגינתו גם כן היא ממשכת המאמר ומתחלת בקול נמוך, ואחר תפשט בקול ההוא כאילו הולכת מימין לשמאל, ולכן קראוהו שופר-הולך:

**שופר-מהופך** נקרא כן כי הוא נעשה כדמות שופר ג"כ, אלא שהוא הפוך כי הוא הולך משמאל לימין כמו שהישר הולך מימין לשמאל, וקראוהו קצת אנשים שופר-עומד כאילו הוא שב לאחור ועומד בקצה, ונגינתו נגינת הישר על פי התמון, וראוי להיות עם עמידה מה יותר מהישר על דרך האמת: והנה קצת אנשים שמו שני מינים אחרים משופר, והם שופר-מכרבל, ושופר-עילוי, והשופר מכרבל הוא הסוגה אשר יהיו באות הראשון מתתיבה הקודמת לוקף קטון כמו רגע אדבר (ירמיה

י"ח) וקצת אנשים אמרו שלא יהיה מכרבל אם לא יהיה שני מונחים וקף קטון בשלשה תיבות, וקצתם אמרו שהראשון מכרבל והשני עילוי לפני זקף

קטון כמו אשר יצא ממעיך (בראשית ט"ו) ואז יצדק הכלל שהמונת אחר האות הראשון יקרא עילוי כאשר יושם לפני זקף או אחתה, אבל אם לפני יתר המלכים יקרא ישר, ואם יבואו שני עילויים הנה הראשון יקרא מכרבל בין שיונת באות הראשון, בין בשני, ויקרא המשרת השני שופר עילוי, ובדברינו בזקף קטון נדרב מהם, וצורת המכרבל והעילוי צורת השופר ישר ממש הפך המהופך רצונו מימין לשמאל, ואולי נקרא מכרבל כי הוא כבדבה מתכב (אולי צ"ל סטבב) ותולה ברעדה מה עם המשכתו, ועילוי נקרא כן כי הוא המשרת המעולה רואה פני המלך על זולתו, ונגינתם נגינת הישר והלמהופך להמשיך הרברים וביחוד להיותם נכנסים לפני הוקף קטון מקום הפשם, ולפעמים לפני האתחא:

**ידה בן יומו** נקרא כן כי הוא חצי עגול כדמות ירה בלתי שליפה ונגינתו כנגינת השופר ישר, לשרת הקרני פרה כפו שנאמר אחר כן:

**תרס"א** נקרא כן כי הוא כדמות תרים ומגן וצנה להיותו סמוך עם תיבה הבאה לאחריה בקריאה בין קדמא אולא, בין שני גרישין, בין ששט, או תביר, וצורתו תעיד עליו כי היא קו משוך אם עגול בראשו מסוף התיבה מימין לשמאל לא למעלה במחלם רק נטוי למטה מול אותיות התיבה הנמשבת, להיותו בצורת התלשא נגינתו כנגינת התלשא, אך אמנם יבדל ממנו במקום, כי מקום התלשא תחילת התיבה, ומקום התרסא סוף התיבה, והוא משרת כי יסמך עם תיבה הבאה לאחריו בקריאה מה שהתלשא לא יסמך עמה כלל בקריאה ובוזה ביותר יברלו מלבד מקום הטעם, ומפני זה נתיחדו שני פעמים אלו להיות שנים אף שנגינתם אחת וצורתם אחת:

**קדמא** נקרא כן כי הוא קודם לאולא ואליו יבוא, וצורתו מעידה כי היא קו משוך למעלה מימין לשמאל כדמות הולך לאולא אשר הוא משמאל לימין כמו שזכרנו, ונגינתו ג"כ מעידה כי אינה כי אם תנועה אחת חולכת לקראת זולתה ואינה עומדת בעצמה, וקצת אנשים קראוהו אשל להיותו כאילו נטוע

**דרנא** נקרא כן כי הוא בסדרגות סולם וצורתו מעידה כי הוא מצוייר סדרגה אחר סדרגה, ונגינתו מעידה כי היא נרעדת כדמות סולם רעוע ללכת אל התביר ואינו הכנה קיימת כמו הקדמא אל האולא והשופרות אל יתר הטעמים וזה ידוע:

**מאריך**, נקרא כן כי הוא הולך באורך המאמר עד כואו אל ההפסק, וצורתו מעידה כי היא קו למטה מימין לשמאל כאילו הולך באורך במהלכו, ונגינתו נגינה מארכת עם קול נמוך אף היא קלה ותנועה אחת לבד, ובוזה יבדל מן השופרות, וירה כן יוסו, וזה יספיק כפי יכולתנו בביאור השש עשרה מלכים וז' משרתים בשמט וצורתם ונגינתם כי הם דברים זרים לא שערום ראשונים.

ואולם הטעמים האחרים, והם כקוצים לאלו נדבר מהם בקצת ונאמר כי תיבת הוא טעם תחת התיבה צורתו כצורת השופר מתופך לא פתות ולא יתר, ויתחלפו לבד במקום כי השופר מתופך עומד אחד התנועות ובין הנקודות לצד שמאל, והייתב עומד בתחלת התיבה וכמעט יוצא ממנה, ולכן קראוהו קצת אנשים שופר מוקדם כי הוא מוקדם לפני הנקודה.

ואם יקרה שיהיה בתיבה אשר באות הראשון ממנה ראוי שיהיה הטעם אך לתיבה היא תהיה מחוברת תיבה אחרת לפניו במקף, הנה התיבת לא יהיה במקומו כראוי כי המקף יעשה שתיהן תיבה אחת רק יהיה שופר מתופך ונקרא כן כי הוא עומד ויושב ובכלל יש לו הפסק מה ודינו דין הפשט בצד מה כמו שנאמר, ויש אומרים כי יתיב לשון השבה ואינו כן, שטעמו שבלשון ישיבה הווד בה עיקר בתרגום כמו וישב ועקב תרגומו ויתיב, אבל בלשון השבה אין שיוך בה יוד לעיקר שתי ושב אל המחנה סתרגמין ותב למשירתא: ונגינתו כנגינת השופרות רק עם הפסק מה וימנה עם הטעמים המפסיקים כמו שנבאר אחר כך:

**תריין-חוטריין**, נקרא כן כי צורתן שתי מקלות למטה מן התיבה זה בצד זה סימין לשמאל ונגינתן קרובה לנגינות התביר אך לא עם כל כך חוזק ורעדה ושכיחה ויבדלו גם כן מן התביל כי נגינתם סמוכה לנמשכת אחריה כמו למטה העשה כה לעבדיך והתביר אינו פסוק:

**לגרמיה**, נקרא כן כי הוא כדמות עצם שבור, וצורתו מעידה על זה כי הוא פסק ממש ונקרא לגרמיה כאשר הפסק הוא בין שני שופרי ישרים ואחר הישר השני רביע כמו שנבאר אחר כך, ונגינתו נגינת הפסק אם תקרא נגינה כי היא הפסק מה ואין לו קול מיוחד וכאילו נשבר העצם להיותו בין שני שופרות:

**סתם**, הוא אתנה שבראש פסוק ונקרא כן כי הוא כדמות קצרה מהופכת וכפוייה על פניה:

**מאיילא**, צורתו קו משוך סתחת התיבה קרוב לתחילתה משמאל לימין כצורת המרחא ונקרא מאיילא בלשון ארמי ולא ידעתי למת (אמ"ה לפי דעת שד"ל בס' הליכות קדם צד 24 כי מאיילא הוא לשון חזק, ולפי דעתי הוא מלשון נפיה לצד אחד והוא מלה ערבית הנקראת הנטיה מאייל, ומשום שמעם המאיילה היא נוספה לצד שמאל קראוהו כן וזה ברור לפי דעתי):

**סוף-פסוק**, נקרא כן כי הוא סוף הענין ותכליתו, וצורתו מעידה כי הוא קו מונח מתחת התיבה קרוב לסופה כדמות קו זקוף כאילו הוא הפסק וסילוק לגמרי, והמעם הזה אין לו נגינה וולת נגינה פוסקת לגמרי:

ואחר אשר דברנו בשמות המעמים וצורתם ונגינתם נאמר כי המעמים בכלל מפסיקים ומחם אינם מפסיקים, ורצוני בבלתי מפסיקים שימשכו המלה אשר סופה, "ביהוא" לאשר אצלה ולכן נקראו משרתים, והיא בעצמה החלוקה הראשונה שעשינו ממלכים ומשרתים, כי המלכים מפסיקים, והמשרתים בלתי מפסיקים, ונטפר אותם פה פעם אחרת מפאת ההפסק, ונאמר כי המפסיקים זרקא, סגולת, פור גדול, קרני פרת, תלשא, אזלא, שני גרישין, רביע, פשט, פסק, זקף קפון, זקף גדול, מרחא, אתנתא, תביר, ושלשלת, ועוד יתיב וסוף פסוק ואף שאינם מלכים, ובשלשה ספרים שהם תלים משלי ואיוב וסימנים א' מ' ת' המרחא אשר בראש התיבה מפסיק, ואשר היא באמצע התיבה אינה מפסיק והם משונים במעמיהם לפי שבהם פסוקים קצרים, ותריין חוטריין אעפ"י שחן כנגינת התביר אינם מפסיקים כי הם סמוכים כמו שאמרנו. וכן התרסא אעפ"י שהוא כנגינת התלשא אינו מפסיק לפי שהוא סמוך ונתגלגל כנעיסתו עם התיבה אשר אחריו, ואולם יתר המעמים אינם מפסיקים רק הם ממשיכים הדיבור:

האטנם המפסיקים אינם מפסיקים בשוה כי הפסק פחות מפסיק מן הזקף קפון כמו שנבאר, וביהוד מחזקף גדול שהוא רב ההפסק, והזקף קפון פחות מפסיק מן האתנתא, והאתנתא פחות מפסיק מן הסוף פסוק

עד שקצת אנשים היו קוראין האתנחתא מנחה אמצעית בין הז"ק והסוף פסוק, והסגולה קרובה לאתנחתא כמו שנבאר ואף שיתחלפו בענין והפסק והוראתו כי הפסק הסגולה הוא בשמחה, כמוצא שלל רב, והפסק האתנחתא עם אנהת, וכן האחרים אשלשלת הוא היותר מפסיק שבתוכם ואתריו הורקא, ואתריו פזר גדול וקרני פרה שהם מנגינה אחת בקרוב, ואתריו התלשא, ואתריו רביע ואולא ושני גרישין שהם כמעט דומים בנגינה כמו שזכרנו, ואחריהם תביר וסרחא ופשט ויתיב, ואלו הענינים מובנים אצל המורגל בנגינתם, והבלתי מפסיקים גם כן יש ביניהם מדרגות ואף שיעלמו כי המאריך הוא היותר בלתי מפסיק היינו היותר ממשיך שבכולם ואתריו במדרגה שופר ישר, ואתריו שופר מהופך, ואתריו קרמא, ואתריו ירח בן יומו, ואתריו דרגא, ואתריו התרסא עד שבנגינתו התרסא יראה כמעט מפסיק ואינינו כי לקחו אותו המוקדקים בעד בלתי מפסיק להיותו סמוך, והקצוים הולכים אחר עקבות המלכים והמשרתים כי הם בטעמים כעם דל באנשים:

ויש חלוקה אחרת מהטעמים והיא כי מהם מנגינה אחת בעצמה, ומהם מנגינות מתחלפות ואשר מנגינה אחת הפזר הגדול והקרני פרה שהם מנגינה אחת, סגולה ואתנחתא מנגינה אחת, ותלשא ותרסא מנגינה אחת, ואולא וגריש, ושני גרישין, ורביע מנגינה אחת ופשט ושני פשטיין, מנגינה אחת, וקרוב להם יתיב, ותביר ותרין חוטרין מנגינה אחת, והשופרות כולם מנגינה אחת בקרוב והאחרים מנגינות מתחלפות כל אחד לבדו:

והנה כאשר נבים היטב כעין השכל נמצא כי לתכלית מה נעשה וזה כי להצטרך בעל הטעמים לנגינה אחת במקומות מתחלפים והיות מעם אחד בלתי נכון במקום אחד מהם לסיבה מהסיבות הוצרך לו למצא מעם אחר מהנגינה ההיא להשימו שמה כמו בהצטרכו במקום אחד לנגינה חזקה ובשני לא כ"כ חוזק כגון פזר גדול, וקרני פרה, כי במקום שיוצטרך כח חלוש בנגינה ההיא היה משום פזר גדול, ובחזק קרני פרה, וסגולה ואתנחתא להפריש כי הסגולה עם שמחה והאתנחתא עם אנהת, ותלשא מוכרת ותרסא סמוך למה שאחריו, ואולא אינו כ"כ חזק כגריש, והגריש אינו כ"כ חזק כשני גרישין שהן שני כוחות מלבד שהגריש במלח זעירא, ושני גרישין בגדולה, ושני גרישין אינו כל כך חזק כרביע, ופשט אינו כ"כ חזק כשני פשטיין, ועוד הפשט במלח זעירא, והשני פשטיין בגדולה והיתיב קרוב להם וכיחוד הוא בזעירא יותר מהפשט, והתביר מוכרת, והתרין חוטרין סמוכין לשאתריהם, וכל אלו הענינים יתבארו היטב כמו שנאמר אותו אח"כ, ולכן כהיות בנגינה אחת צורך להתחלפות רבות מפאת צורך התיבה הצטרך לעשות מעמים רבים בה, ובקצתם נגלים אלו הענינים ובקצתם יעלמו, ואולי יש הפרש מה בנגינת אחת ולא ידענהו, ונאמר שהיא אחת כמו בכל כך מינים משופרות שהם כל אחד מהם לתכלית ולא יגלה זה בהם לעינינו כי נחזיק כולם בעד סמשיכים לבד והנה בהמשכה מדרגות זה לפני זה ויעלמו, וכן יש חלוקה אחרת בטעמים והיא שהטעמים מהם למעלה מהתיבה, ומהם למטה, ואשר למעלה הם אשר להם כח גדול וגאון והרסת תקול, ואשר למטה

הלויים ונבנעים בקולם הנכנעת וכולם נמשכים לענינים כפי צרכם כמו התביר והמרחא והאחנתא שהצורך בהם הכנעת הקול ולכן הם למטה, ואולם השלשלת והפורים והזקפים והתלשא יצטרך בהם הרמת הקול, ולכן הם למעלה, וכל זה יתבאר אחר כן, וכן יש חלוקה אחרת במעמים והיא שמהם שנקראים בשמותם תמיד ומהם שישנו שמותם לתכלית מהתחבליות ואשר להם שם אחד תמיד ידועים, ואשר ישנו הם כמו הפסק שיקרא לפעמים לגרמיה, ואתנה שיקרא לפעמים סחפא, ושופר ישר שיקרא לפעמים שופר מכרבל, ולפעמים שופר עילוי, וכן שופר מהופך שיהפך ליתבי.

ואחר שדברנו משמות המעמים ומספרם וצורתם ונגינתם ראוי שנדבר מסדרם ככתוב בכל אחד ואחד מהם ונתחיל בזקא ונאמר כי הזקא אם תהיה לפניו תיבה אחת לא יהיה בה כי אם שופר ישר חוץ ממלה זעירא, וזה ארצה באומרי תיבה בכל זה השער כלומר שלא תהיה זעירא, ואמנם אמרתי אם תהיה לפניו, יען כי לפעמים לא תהיה לפניו שום תיבה ועכ"ז יהיה כתיבה לא לבד זקא אחת אבל גם שנים כמו

וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב (בראשית ל"ב) והנה עפ"י המסרה יוצאו מזה הכלל תשעה שיקדם להם משרת אחד לזקא ואינו שופר רק מאריך והושמו במסרה ואין זה מקום ספורם, ואם תהיינה שתי תיבות קודם הזקא חוץ ממלה זעירא, הראשונה תהיה קרמא, והשניה שופר או מאריך כמו

וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים רֵאוּבֵן (שם ל"ז) ואם יהיו שלשה משרתים קודם

הזקא הראשון בתרמא, והשני בקרמא והשלישי בשופר כמו הנת

נָא מֵצֵא עֲבָדְךָ הֵן (שם י"ט). ואם יבא פסק בין השופר המשרת

והזקא יכנס מאריך כמו ועלה הגבול | דבירה (יהושע ט"ו), ועפ"י

המסרה כי"ח מקומות ימצא שיקדמו לזקא קרמא ומאריך ולפעמים בשתי תיבות, ולפעמים כתיבה אחת ואין זה מקום ספורם, ואחר הזקא סגולה על הרוב אם מכלי אמצעי ואם באמצעי והוא השופר ישר כאשר בין תיבת הזקא ותיבת הסגולה תהיה תיבה אחרת, ואמנם אמרתי על הרוב יען כי ימצא זקא בלא סגולה כמו (ישעיה ט"ח) כתיבמר ה' למשיחו כי

הם שני זקא בלא סגולה:

**סגולה**, לפעמים וישום המנקדים סגולה אחת במקומה והוא סוף התיבת, ואחרת במקום הנתח השעם להביר משעם התיבה במלעיל ובמלרע

כמשעם הפעמים אשר מקום הנתחם יודיע זה כמו מעלה תרש אבן

(שמות כ"ח) ומשרת שלו שופר ישר אם בתיבה אחת ואם בשתיים כמו שאמרנו ולעולם הסגולה היא באה אחר הזקא ולא תמצא בלתי:

## פזר-גדול

המשרת שלו לפניו שופר ישר אחד בתיבת אחת, ושני שופרות בשתי תיבות והאחד ישר והאחד הפוך, ולפעמים מצינו תלשא או תרסא קודם פזר גדול, ואחריהם קדמא אולא או שני גרישין והישר הנהוג, ולפעמים יבא הפזר סבלי משרת רצוני בראש פסוק, ואולם אחר פזר גדול לעולם יבא תלשא או תרסא או קדמא אולא, או שני גרישין:

## קרני פרה

משרתו לפני ירח בן יוסו, ולפעמים שופר ישר אך קרוב ירח בן יוסו כי הוא רואה פני המלך ונאמן בית:

## תלשא

לפעמים ישימו המנקדים שני סימני תלשא בתיבת אחת. האחר במקום המיוחד לתלשא והוא התחלת התיבה והאחר במקום הנחת הטעם כמשפט הטעמים וית יקרה גם כן בתרסא, וכשרתיו לפניו השופרות אחד או שנים או שלשה, ולפעמים ימצאו ששה (צ"ל חמשה) שופרות ישרים כמו (יתזקאל מ"ז) ועל הנחל יעלה על

שפתו מזה ומזה | כל עץ-סבלי, ולפני תלשא ולפני תרסא לא יבא קדמא אלא אם היחה התיבה גדולה וזה על הטעם, ויבא אחריו קדמא אולא או גרישין וביחוד גרישין כשלפניה קדמא, ואחר קדמא אולא רביע, או פשם, או תביר, אך מבלי אמצעי אחר תלשא לא יבא לעולם רביע כי אם אחרי הקדמא אולא או שני גרישין, ולפעמים יבואו אחרי התלשא או התרסא קדמא אולא, או שני גרישין, אעפ"י שלא יהיה לאחריהם רביע כגון וה' הולך לפניהם יוטם בעמוד ענן:

## אולא

משרתו לפניו קדמא ולפני קדמא אולא לא יבוא לעולם ישר, והטעם הזה לא יבא לפני רביע לעולם אלא שיהיה אחר הרביע שני פשטין ותיבת אחת ביניהם ולא זעירא לי יהיה רביע קודם קדמא אולא כגון ולשרה אמר הנה נתתי אלף כסף לאחיך. (בראשית כ') וכן כאשר יבואו קדמא אולא ורביע, ולפני הרביע יבא לגרמיה אז יבא גם פזר הרביע קודם הקדמא אולא כגון וכל | שרי המדינות והאחשרפנים והפתות ודומיהם, ומצינו קדמא אולא ואחר הקדמא אולא רביע ואחר הרביע קדמא אולא ותכל כפסוק אחד ויאמר ה' אל משה נטה ירך על ארץ מצרים, ואם אחר הרביע תיבת אחת ולא יותר יוסב הקדמא אולא לשני גרישין כגון ויאמר משה אל העם זכור

כתר טעמי המנהגים שם טוב שנו

את היום הזה, ומצינו קמא אזלא בתיבה אחת שנגינת הטעם בה  
 מלעיל כגון וסמכו אהרן ובניו:

**פסק,** יבא לרוב בין שתי תיבות דומות כמו שמואל | שמואל (שמואל ג')  
 ולא יבוא פסק אלא אחר שופר ישר כמו עשו | כלח (בראשית

י"ח) ולפעמים אחר מאריך, ואם יבואו שני ישרים בלי רביע אחריהם  
 יהיה אז בלי פסק ונקרא השופר הראשון, שופר הולך, והשני שופר  
 מעמיד כי הא' עיקר והשני מפל לו כמו כל איש אשר ידבנו  
 לכו:

**רביע,** יבא לפעמים בלי משרת כמו ותחת כי אהב ולכן יבא לפעמים  
 בראש הפסוק כמו והארץ היתה תוהו, ולפעמים יהיה לו משרת

אחד בתיבה אחת לפניו והוא השופר ישר כמו ויאמר אלהים (ברא' א')  
 ואם תהיינה לו שתי תיבות לפניו אם שני משרתים הראשון דרגא והשני  
 שופר ישר כמו שתי כתיפות חוברות (שמות כ"ח). ואם שלשה הראשון  
 שופר ישר והשני דרגא והשלישי שופר ישר ג"כ כמו לא מבני ישראל המת,  
 וכאשר יבואו שני גרישין ורביע ביחד יהיו על הרוב שני גרישין  
 קודם ורביע אחריהם כמו קרבנו קערת כסף אחת אבל אם לפני הרביע לגרמיז  
 יקדם הרביע לשני גרישין כמו אלה תולדות יעקב יוסף ומצינו רביע  
 קודם שני גרישין אעפ"י שאין לפני הרביע פסק אם לאחר השני גרישין  
 יש ב' פשטין כגון וברק רדף אתרי תרכב, ומצינו רביע לפני פשט אך אם תסמך  
 לתיבת הרביע מלה ועירא יוסב הרביע לשני גרישין כמו לא ימיש עמוד  
 הענן יומם:

**שני גרישין,** לפניו ג' והם שופר ישר, ותרמא, ואולא, האמת כי לפני  
 הגרישין לעולם לא יבוא ישר כי אם בבא שתי מלות

זעירות יחד, כי אז הראשונה בישר והשנייה סמוכה במקף כגון לך אל פרעה

בבוקר, ופעמים ועל המעט שיבא לפני הגרישין ישר אם יש לבד לפני הגרישין  
 מלה זעירא כי לא יבואו שני גרישין אם לא תהיינה לפניהם שתי תיבות

ובכל אחת שתי תנועות וכאשר יבא טעם הגרישין בגזר האחרון מהתיבה כמד  
 ניאמרו איש אל אחיו או לא יקדם לפניו משרת כי אם אחד מאלף במקרא,  
 ומצינו שני גרישין לפני תביר אעפ"י שאין ביניהם אלא תיבה אחת והוא  
 שתהיה התיבה אשר בה השני גרישין סמוכה עם מלה זעירא כגון אם יקום  
 והתהלך בחוץ, וכן השני גרישין לפני פשט ואין ביניהם אלא תיבה אחת,  
 וגריש לא יבא אלא בתיבה אשר מעטה מלעיל כמו וישב וירד ואם יהיו שני  
 משרתים לפני הגריש הראשון יהיה תרסא והשני קרמא, ואף שיקדמו לו  
 משרתים רבים הנה אלו השניים הם הקרובים לו והרחוקים שופרות ישרים  
 ולפעמים יבא גריש לפני פשט ואין ביניהם אלא תיבה אחת אשר בה השופר  
 הפוך כגון ועשית לאהרן ולבניו ככה (שמות כ"ט).

**זקת גרול**, אין לו משרת לפניו לעולם ולפיכך יבא לפעמים בראש פסוק  
 כמו לזבולון, והטרחא יבא אחריו על הרוב כמו ירגזון  
 יריעות ארץ מדין (תבוק ג') ולפעמים תביר כמו איש אשר רוח אלהים בו  
 (בראשית מ"ט)

**פשט**, הנה קצת אנשים דברו ממנו בקצרה ואמרו אם למעלה ממנו  
 תיבה אחת יהיה בה שופר מהופך, ואם שתיים, בראשונה קרמא,  
 ובשניה שופר מהופך, האמנם אם הראשונה מלה זעירא או מלעיל תחית  
 בישר והאחרת בהיפוך כמו אלה פקודי המשכן (שמות ל"ח) ואם  
 אין הראשונה זעירא ולא מלעיל בת שתי תנועות לבד יהיה קרמא והפוך,  
 ואם לפני הפשט יבואו שלש תיבות יהיה שני גרישין כגון וישאל את  
 אנשי מקומה לאמר, ואולם אתרים האריכו בו ואמרו כי משרתיו  
 לפניו הם שופר ישר, תרסא, קרמא, מאריך, ושופר מהופך, וזה כי אם  
 יהיה המשרת קודם הפשט בגזר האחרון מהתיבה שלו והפשט בגזר הראשון  
 מתתיבה שלו ולא יהיה ביניהם מלעיל ולא מלרע אז המשרת הוא מאריך  
 כמו היתה תהו (בראשית א') ואם יהיה ביניהם מלעיל או מלרע  
 אז המשרת שופר מהופך כמו ויהי השמש לבא (שם ס"ו) ואם יהיה  
 לו שני משרתים והראשון באות הראשון הנה הוא שופר ישר והשני

מאריך או שופר מהופך כמו כי לא ילדה (בראשית ל') ואם המשרת  
 בתיבה הראשונה לא יהיה באות הראשון רק באות הנמשך או המשרת  
 מהתיבה הראשונה יהיה קדמא, והשני יונה כראוי לו וסדרו במו שבת  
 שבתון היא, ואם יהיו לו ג' משרתים הראשון תרסא  
 והשני לעולם קדמא והג' כפי הראוי לו אם מאריך או  
 זולתו כמו הנגי מביא את המבול מים (שם ו') ואם יהיו לו יותר  
 מג' משרתים אז הקודמים לתרסא יהיו שופרים ישירים והנשארים כדרכם  
 וימצא ג"כ שופר מהופך משרת לפניו בתיבה אחת אשר לדיבוק שתים תיבות  
 במקף יראה כאילו הם תיבה אחת כמו עד שהמלך במסכו (שה"ש א') וכן שופר  
 ישר ושופר הפוך בתיבה אחת קודם הפשט כמו שהם יזובו מדוקרים, וקדמא  
 ומאריך בתיבה אחת קודם כמו המאכילך מן (דברים ח') והגת בשעת  
 מקומות ימצאו קדמא ושופר מהופך בתיבה אחת קודם הפשט, ואם יבואו שני  
 טעמי פשט זה אחר זה וביניהם אחת מן הטעמים השונים בנגינתה כגון  
 קדמא ואזלא ורביע ושני גרישין אם בין השני פשטין שתי תיבות יתו  
 שני גרישין כגון אנכי אשלח אהכם וזבתהם לה' אלהיכם ואם תיבה אחת  
 יהיה רביע ואם שלש קדמא ואזלא, ואמנם בטעם השני פשטין נאמר כי כל  
 שיבוא על משקל פעל כמו עבד אם יופיף ואו חרבים כמו אכלו או הא  
 הנקבת כמו אכלה אם יבא באחד מאלו פשט לא יהיה יתיב ולא שני פשטין  
 אלא פשט אחד לבד כי למשך הקמץ די באחד וכן במשך הצירי כמו ולכו,  
 ושני פשטין לא יבואו כי אם בתיבה שמעמה מלעיל כמו ויאמר וישב וכן  
 אמרו ישבו או אמרה ישבה ודומיהם אעפ"י שהם מלעיל לא יבואו לעולם  
 בשני פשטין כי די להנעות הגדולות שבראשם שצריך להאריך בהם תחנונה  
 ובכלל הפשט על הרוב ימצא בתיבה זעירא והשני פשטין בגדולה, ואחר פשט  
 יבא זקף, קטון ואם תהיה ביניהם תיבה אחת לבד מלה זעירא תהיה שופר  
 ישר כמו אתה תהיה על ביתי (בראשית מ"א) ואם שתי תיבות תהינה  
 שתיהן בשופר ישר הראשון פעל והשני מעמיד ועיקר כמו מי ידוד אשר  
 אשמע בקולו (שמות ח') ומצינו שני זקפין לפשט אחד ושני פשטין לזקף  
 אחד אמנם זקף בלי פשט ופשט בלי זקף ימצא אחד מאלף ואם יבוא פשט  
 בלא זקף יבוא אחר הפשט אחד מהטעמים השונים בנגינתם כמו קדמא אזלא  
 או רביע או ב' גרישין או יבוא אחריהם זקף

**זקף-קטון**, לא יבוא לעולם מבלי משרת או מבלי קו בתיבתו אלא אם יקדים אליו הפשט כי אז לא יהיה לו צורך למשרת, והמשרת שלו שופר מכרבל ושופר עילוי, ואם היה המשרת באות הראשון מהתיבה הקודמת שהוא המקום הראוי לקול, הנה יקרא שופר מכרבל כמו רגע אדבר (ירמיה י"ח). ואם לא יהיה המשרת באות הראשון הנה יקרא שופר עילוי כמו טפּיכּם נשיכּם וכבד דברנו מהם בארוכה למעלה ואם יש למעלה ממנו שתי תיבות ובראשונה מעם גדול ויש בין התיבה אשר היא למעלה מהזקף לאות המלה אשר בה הזקף שני מלכים, יבא בתיבה התיבה פשט או יתיב אב המלה קטנה ואם אין יהיה בה הישר לשרת להמשיך עד ההפסק ומצינו ישר וזקף בתיבה אחת כמו האומרים הַהֲנִים ובעבור אריכות המעם שהוא באמצע התיבה יהיה ישר, אך אם יבא זקף בלא פשט ובלא ישר ואין אריכות המעם באמצע תיבה יהיה מראה מקום כי אין זקף בלא פשט או ישר או מראה מקום כמו והשולחַן ושמר | לך ואחר הזקף טרחא או תביר:

**טרחא** לא מצינו פסוק בלא טרחא, אלא בשלשה פסוקים שהם א'מ'ת' והמאריך הוא משרתו על הרוב מלבד י"ד מקומות שישרתהו דרגא עם מאריך והמאריך הוא משרת כאשר תבא לפניו תיבה אחת ואם שתי תיבות תהיה האחת במקף כי לא יבואו שני מאריכים זה אחר זה, ולא יהיה המאריך משרת לטרחא ושניהם בתיבה אחת בעינה כי אם בשמנה מקומות ויבא לעולם אחר הטרחא אתנה או סוף פסוק, ואם תהיה בין הטרחא לאתנה תיבה אחת זולתי מלה זעירא יהיה בה שופר ישר, ואם שתי תיבות שני סונחים בראשונה הולך, ובשני מעמיד, הראשון טפל והשני עיקר ואם תהיה תיבה אחת בין טרחא וסוף פסוק תהיה במאריך וכן אם שתי תיבות ביניהם שתיהן במאריך, וזה על המעט הראשון עיקר, והשני טפל, ופעמים יהיה הראשון עיקר והשני טפל בהסמך מלה זעירא עם השני, ומצינו לפעמים אתנה וסוף פסוק דבוקים בלא טרחא ביניהם כמו ומראיתן רע כאשר בתתילה ואיקץ, ואם יהיו שתי מרחות בפסוק אחד הנה אחר הראשונה יבא

אתנה ואחר השניה סוף פסוק:

**אתנתחא** לא נמצא פסוק בלא אתנה כי אם בפסוקים הקטנים ובג' הפסוקים והמשרת לו שופר ישר אם למעלה ממנו תיבה אחת ואם שתיים האחת במקף, זולת י"א מקומות שהוא העילוי, ולפעמים לבדו דר כמו ויסעו:

**סחפא** ונקרא סחפא כאשר האחנת בראש פסוק כמו ויאמר פני ילכו. ויאמר הראיני נא:

**תביר** לפעמים לא יהיה שום משרת לפניו כמו אף היא רפאים (דברים ב') והמשרת שלו לפניו דרגא, ובלבד שיתנו ביניהם ג' מלכים מתנקדות זולת השוא, ואם לא יהיה כן יבא מקום הדרגא מאריך כמו ויבא משה (שמות י"ט) ויש יוצאים מן הכלל והם מ"ו והם מובאים במסרת, ואם יש פסק בין שתי תיבות או יבא הדרגא אפילו בפחות משלשה מלכים כמו ויחלק עליהם לילה, ופעמים יבא המאריך והתביר אפילו בתיבה אחת כתנאי זה שלא יהיו ביניהם כי אם שוא לבדו כמו וישבנו ואם יבואו שתי תיבות לפני התביר תהיה הראשונה קרמא והשניה דרגא או מאריך, וכאשר לפניו יהיו שלשה משרתים הנה הראשון תרמא והשני קרמא והג' דרגא כמו אשר פקד משה ואתרן (במדבר ג') או באמת תרמא קרמא או מאריך, ואם לפניו ד' משרתים תא' סוגה ואחר השלשת הנשארים, וכן לפני התביר אם תהיינה שתי תיבות לבד מלה זעירא יהיה שני גרישין כמו ויתנה להמן בן המדתא, וכן התביר תבא אחר פשט וזקף אם יש שתי תיבות בין זקף לתביר יהיה שני גרישין כגון ויאמר המן בלבו למי יחפוץ המלך. וכן אם תהיינה שלש תבות גם כן יהיה שני גרישין כגון ויקח יתרו תותן משה, ואם תהיינה ד' תיבות חוץ ממלה זעירא הנה חשתי הראשונות היו בקרמא אולא כמו וזה הדבר אשר העשה להם. וכן אעפ"י שלא יהיה לאחר קרמא אולא אלא תיבה אחת עד התביר הנה יהיה כמו כן קרמא אולא כמו ונשמע קולו בכואו אל הקדש לפני יהוה, ואחר תביר יבא מאריך כמו איש אשר רוח אלהים בו:

**שלישלת** לא יבא כי אם בפסק כמו ויתמתמה, ויאמר ו ועל דרוב הוא בראש הפסוק, ופעמים שיבא באמצע פסוק כמו ישנתי או ינוח לי, וזה בג' המפרים שהם אויב משלי תלים, ובכלל השלשלות הם פעמים במקרא ומספרם ששה עשר עפ"י המסורה, ואין לו משרת כלל כי הוא לבדו דר, ואתיו נעדר:

ולפי שבדברנו מהמלכים דברנו מהז' משרתים למי ישרתו ואיך ישרתו לא יצטרך לדבר מהם פה אחרי דברינו מהמלכים דבור פרטי כי היה מותר וכפל הלמוד ולכן נדבר לבד מן הקוצים:

**יְתִיב**, אין לו משרת לפניו רק הוא משרת לזולתו כמו שנאמר, ומדרך היתוב שלא יבא כי אם במלה זעירא בת תנועה אחת כגון אַתְּ בֵּן כִּי, או במלה מלעיל בת שתי תנועות כמו ארץ שָׁמַן, ואם חסדך אחת מאלו המלות זעירות בת תנועה אחת או מהמלות מלעיל בת שתי תנועות לתיבה אחרת תהיה המלה זעירא פשט, והמלה מלעיל שני פשטין כמו והיה מדי תודש בחדשו, ואם שופר מהופך או מאריך קודם לה יוסב היתוב לשני פשטין כגון לא יסור שכט מיהודה, ולפשט במלה זעירא כגון אם נא מצאתי חן בעיניכם, ומדרך היתוב שימשך אחריו הוקף אך לא הפשט כי אם ב"ב מקומות:

**שׁוֹפֵר מְכַרְבֵּל**, ושופר עילוי הם משרתים לוקף קטון ולפעמים לאתנה כמו שזכרנו ולא יצטרך להשיב פה:

**לְגֵרְמִיָּה**, | הוא פסק ממש ונקרא לגרמיה כמו שזכרנו כאשר הוא בין שני ישרים ואחריהם רביע כמו ויהי | בשלשים שנה, ואם שלשה ישרים קודם הרביע יהיה לגרמיה אתר אחר הראשון, ולגרמית עוד אתר השני כמו ויצא לוט וידבר | אלתתניו | לוקחי בנותי, ובישר אתר ואחריו רביע מצאנו גם כן לגרמיה כמו ליני | הלילה, ואם קודם הישר והלגרמיה תיבה אחת לבד מלה זעירא תהיה במאריך כמו והנה מצרים | נוסע אחריהם, ואם יבואו שני ישרים בלי רביע יהיו אז בלי פסק האתר שופר ישר וספל, והשני מעמיד ועיקר כמו סאת כל איש אשר ידבנו לבו, ובכלל הישר הוא המשרת הקרוב אליו תמיד, ואם יקם לו משרת אתר יהיה הישר, ואם שנים הראשון יהיה מאריך והשני ישר, ואם שלשה הראשון יהיה קדמא, והשני מאריך, והשלישי ישר, והלגרמיה גם כן יבדל מהפסק כי לאחר לגרמיה לא תבא לעולם אתנתא ולא ימצא קרוב אליו מהמלכים לולא ארבעה והם פזר רביע גריש ופשט, ועוד כי לגרמיה מתזיק ידי כת הפועל, אבל לא כן הפשט:

## (קיב [ג') לאיזה כונה הונחו הטעמים? (שצג)

**תרין תוטרין**, לפעמים משרתו דרגא כי הוא קרוב לחביר אך לא חוק כמוהו בשבירת הקול והתפסק כמו ויבא לו

יון וישת, ולפעמים משרתו מאריך כמו ויקרא, לה נובח בשמו:

**מאיילא**, הוא לפעמים משרת לסוף פסוק כמו שנאמר תיבא אח"כ,

וגם כן יהיה בתיבה אחת עם הקדמא אולא כמו לדורותיכם

(ויקרא כ"ב) אך לא בסוף פסוק כלל:

**סוף פסוק**, משרתו לפניו מאריך לעולם, מלבד ה' מקומות שמשרתו מאיילא כמו (במדבר ט"ו) לדורותיכם ובכלל לפני סוף

פסוק מאריך, ובלבד שתהיה תיבה אחת לבד מלה זעירא, ואם יהיו שנים מאריכים האחד יהיה מפל והשני עיקר וזה על המעם מעם, והנה פציו לפעמים כמו שזכרנו אתנה וסוף פסוק דבוקים כגון שני השבע לקמצים:

### טעם לאיזה כונה הונחו הטעמים?

אחרי שדברנו משמות הטעמים וצורתם ונגינתם וסדרם ככתוב, ראוי לנו לדבר בכחם, וטרם דברנו בכחם הפרטי נדבר בכחם הכללי, ונאמר כי הטעם הוא סימן מורה חן המאמר, או הקול או התיבה, אם העולה אם הישר ואם המכורבל וזה בהעמדה או בנטיה אל משך המכפא לחיוב הדיבור, או לתפארתו למיני מוצאי, או לבהינת הוראותיו, וזה כי כמו שאין גור הברה בלי בקודה כן אין קול בלי טעם, ולכן לחיוב הדיבור בכל מאמר ותיבה וגור הברה ימצא טעם מה בתכרת, ואמנם מה שהוא לתפארת המבטא הנה הוא לברוח מכובד וקושי המוצא במלאכת הטיות האומר להיות נשמע ומתקבל לשומעים ותועלת מיני המוצא הוא הנאות למדברים ואל מה שיאמרו לפי הנאותם והנאי השומעים לשמור נחת הזקנים ופחו הנערים והחלשת ורפיון הנשים דרך משל וכיוצא בזה מתנאי איכות עניני האנשים אשר יהיה הדיבור לפי ערכם, ואמנם מה שהוא לבהינת הוראות המאמר זה יהיה בחמשה דרכים בדיוק ופירוד והעמדה במאמר והפסק וסילוק כמו שנבאר.

ואמנם הדיבור הוא כאשר תהינה במאמר שתי תיבות ואלו תהינה נפרדות יולידו הכנה רעה בדברי המדבר ובדיוקים יטב הדיבור: והמקף הוא המדבק כמין שנוכר בשער שלו בספר הזה: ואמנם הפירוד הוא כאשר במאמר יהיו חלקים דבקים מונחי האמת בספור על מהכנתם וזה בתיבה אחת או רבות או מאמרים מתחלפים אשר בהיותם דבקים יולידו ספק בתכנת כונת המדבר ולכן יפרידום האחד מחבירו לתבין אל השומעים דעת המדבר והוא הנקרא בלשון רז"ל סירוס באמנם סרסחו ודורשחו כמו ונר אלתים טרם יכבת

ושמואל שוכב בהיכל ה' (שמואל ג') כי האתנת בתיבת שוכב מפריד שלא תחובר תיבת בהיכל ה' עם שוכב שלא יראה ח"ו שהי' שוכב בהיכל ה' רק תיבת בהיכל ה' עם הפירוד לפניו שב אל תיבת יכבה, והוא טרם יכבה בהיכל ה' שמואל שוכב, וכן בא אלי העבד העברי אשר הבאת לנו לצחק בי (בראשית ל"ט) כי בתיבת אלי פור גדול להפריד להשיב אליו לצחק כי שלא יראה הבאתו לתכלית לצחק בי שהיה הדבר זר, וההעמדה היא כשיעמוד המדבר ברוחו כאילו ישים רסן ומתג בפיו להשיב רוחו בדיבור אף כי עדיין לא השלים להנתי דבר מכוון וההפסק הוא כשגזר מכוון מה בדיבורו, אבל עדיין הדיבור תולה לחבר בו ענין אחר מתעטף ומתחבר אל הקודם, והסילוק הוא כשהשלים המדבר מה שכדעתו לומר, ובכן תהיינה בהפסק העמדות ובסילוק הפסקים רבים, והנה ההעמדה תהיה על ששה פנים הראשון באמרנו בתיבת אל או תוארים אחרים כמו ידוה | ידוה אל רחום ותנון כי אחר ה' הראשון הפסק וזהו המקל אשר בין שני השמות, והשני כי תהיה בסוף תיבות שמות או תוארים רבים אשר תאות שם העמדה יתירה כמו ההפסק שיש על ידוה השני שהוא זקף קסון, והשלישי הוא כשתבא לחבר מה שנכתב נפרד וראוי להיות אחד כמו כדלעומר שנכתב בשני תיבות וראוי להיות אחת, וכן הוא המקף אשר בתיבת כדר והרביעי הוא בתוכחה והקריאה כמו הוי גוי חוטא הוי ארץ צלצל כנפים, הוי כל צמא, שבכולם טעם מפסיק, אבל לא הפסק שלם כי עדיין לא נגזר אומר כלל, החמישי הוא בתמיה ובשאלה כמו הליודר תגמלו זאת למה ה' תעמוד ברחוק גם שם טעם מפסיק אף כי לא נשלם המאמר, והששי הוא כשנראה הדיבור גוזר אומר, אבל עדיין לא נשלמה כונת המדבר כמו נוצר חסד לאלפים נושא עון ופשע וחטאה ונקמה לא ינקה ששם טעם מפסיק, ונראה שגזר אומר בהיות שם הפועל, אבל עדיין המדבר תלוי ועומד להרוף בדיבורו באומר פוקד וגו' וההפסק הוא גזר אריה יהודה ספרף בני עליית כי נגזר אומר ונראה דיבור שלם, אך עדיין תלוי להתחבר אל כרע רכץ כארי וכלכיא מי יקימנו וגו' וזה הפסקו יותר על הראשונים והוא אתנת עד שאפשר שיבא בו סוף פסוק כמו במשל שזכרנו, ויהיו בב' פנים, האחד במשך הדיבור כמו במשל הנזכר, והשני בין חלקי הדבור וזה בפסוק אחד כמו ידעתי בני ידעתי גם הוא יהיה לעם וגם הוא יגדל ואולם אתיו הקסון, כי באומר ידעתי היה בדעתו להגיד גודל הקסן והכנים בינתיים גם הוא וגו' כי גם הוא יהיה לעם וגם הוא יגדל הפריד בין הדברים וכן בפסוקים מתחלפים על ענין ישמעאל, ואולי הסילוק הוא כשישלים דבורו לגמרי וזה בסוף פסוק, או בריוח שבין הפרשיות ובסוף פסוק יהיה כשידבר בפסוק אחד ועל ענין אחד וכאחר על ענין מתחלף לראשון, הנה אם כן בכחינת הוראות המאמר צריכין מעמים מתחלפים ובכלל המעמים, מהם להמשיך הדיבור, ומהם להעמיד הדיבור, ומהם להסב הדיבור ולתלותו, ואמנם אשר הם להמשיך הדיבור הם השופרות, והמארך, והירת כן יוסו, ויתר המשרתים ומאילא עמהם כי הם משרתים למלכים להמשיך הדיבור עד הגיעם והמעמידים הדיבור הם ביהוד הפסק והזקפין וסרתא ואתנתא וסגולה הדומה לאתנתא בצד מה וביהוד האתנת הוא מעמיד ומפסיק מלבד ההעמדה שלו והסוף פסוק ג"כ כי הוא מסלק מכל כל, האמת כי לפעמים הסוף פסוק לא יהיה סוף הענין ותכליתו כמו (בראשית

כ"ג) ויקם שדה עפרון אשר במכמלה אשר לפני ממרא השדה והמקרה אשר בו וכל העץ אשר בשדה אשר בכל גבולו סביב ומתחיל הפ' האחר לאכרת' למקנת וגו' שאליו שב ויקם, ובוה הפסוק השני נשלם הענין, ולכן טעם הפסק אחר זיקם להפרידו משם ולהדביקו עם הפסוק האחר, וכן זולתו מן הפסוקים במקרא ואף שלא רבו, ואולי נעשה כן לאורך הפסוק שלא יארך יותר, ונשוב אל ענינינו ונאמר כי הפשט ג"כ בכלל המעמידים ובצד מה היתוב אחריו, והמסבבים ותולים הדיבור כמעט שיעכבוהו בסבוב הם שלשלת זרקא, ופור גדול, וקרני פרה ותלשא ואולא, ושני גרישין ורביע, ותביר, ותריץ תוסרין.

האמת כי הממשיכים והמעמידים והמסבבים הדיבור שזכרנו אינם כולם בשוה עושים זה, כי קצתם יותר וקצתם פחות כמ"ש למעלה, וזהו יותר נראה במעמידים ואף שיעלם בממשיכים וזה כי הפסק הוא במדרגת התחתונה מההעמדה ואף שיקרא פסק, כי הזקפים במדרגת עליונה טמנו ופראת ואתנחתא ביותר מהם והסוף פסוק ביותר ויותר כמו שזכרנו בששה מיני ההעמדה אשר הפסק היותר חלוש שבכולם.

וכן בין המסבבים השלשלת הוא במעלה עליונה כי הוא מסבב חקול ומעכב מאד ואחריו בעכוב וסבוב זרקא ואחריו פור גדול וקרני פרה, ואחריו תלשא, ואחריו אולא וגרישין ורביע שהם מנגינה אחת ואחריהם תביר ותריץ תוסרין שהן מנגינה אחת, ואם יביט האדם בעין שכלו בנגינתם ימצא בי אין בדברי אלו נפתל ועקש עד שבאלו המעמים ימצאו החלקים המצטרפים לבחינת הוראת המאמר שזכרנו וביחוד ההעמדה ותחפסק והסילוק, ואמנם הדיבוק ימצא ביחוד לטקף כי לו לדבק תיבות עם הממשיכים והמפסיקים כמו שיוכר בשער שלו המיותר בזה הספר וגו' רק בכללות אומר כי הטקף לא יבוא כי אם בתנועת גדולה שהיא מהאמות, וצריך שיהיה בינו לטעם המלה שאחריו אות נראית כמו גון ואין עוד. ולפעמים יבוא בתנועה שפלה, וזה כשתהיה המלה שאחריו מלך ושוא ומלך, ובמלך האחרון טעם גדול כמו ואם יתקפו האחד ואמנם הפירוד ימצא לזקף גדול ולאחבה כמו שהמשלנו למעלה, וגם לקצת המפסיקים אם יובט היסב במקרא, ולאחבת הקיצור לא נדבר בהם יותר בזה המקום וזה יספיק בכח המעמים הכללי.

ואולם בכחותיהם הפרטיים נאמר כי השלשלת כחו המיותר לו עם חרמת קול החוא וסבובו מאד ואיחורו להשמיע לקורא ולהבינו איחור ועיון בדבר ולכן לא יבוא כי אם בפסק ובתיבות מיוחדות בלתי מדובקות ותמוכות לזולתן כמו ויתמחמה, וימאן, כי הוא לכדו מבלי חיבה אחת משמיע כונת המדבר ואין צורך לזולתו ומאיר על העיון בו, והם ששה עשר בכל המקרא לא יותר עש"י המסורת.

**זרקא** כחו מיותר לו להשמיע ג"כ לקורא ולהבינו עם חרמת חקול וסבובו באחרונה בקצת סבובים עשיות פעולה מן הפעולות רשומות, ולא יהיה לכו כשלשלת רק יצטרף אל מאמר קמן מחובר בשם ופועל אשר יגודר בו המדבר אי זה דבר רשום ופעולה רשומה ואז יהיה בו הזרקא בקצת

הראשון בתיבה מן התיבות שלו אם שם ואם פועל, ובקצה האחרון תהיה הסגולה אשר היא המפסקת וחותמת כונת המאמר בקצרה כמו ויעש אלהים את הרקיע, ולישמעאל שמעתיך ולפעמים משתי שמות בלי פועל כמו ואת הצפור החיה וזה על המעט, ואף שלפעמים משרת ביניהם כמו שזכרנו מ"ם העיקר במאמר חם הזרקא והסגולה

**סגולה** כחה המיוחד לה להפסיק אחרי הזרקא בחתימת המאמר היא הקצרה, ולא ימצא זה המעט כי אם אחרי הזרקא כמו שאמרנו כאילו היא תכלית הזרקא וסגולה לו לבדו ולכלו ולכל עת אשר הוא גדר הסגולה במלאכת ההגיון:

**פז' גדול**, כחו המיוחד לו עם הרמת הקול למעלה ויציאת קול אחר מן הצד לזרו לקורא ולהעירו על תיבה אחרת, לבד שהיא עיקר

המאמר כמו התיה | הרומשת אשר שרצו המים, כי הפסק קודם הרומשת ועליו הפזר שיוורה שהוא עיקר זה הפסוק וראוי להביט בו בעין השכל ו-ן ויאמר להם צאו לערי יהודה שהפזר על ויאמר שהוא עיקר הציוני ההוא:

**קרני-פרה** כחו ככת הפזר ונקראו שני פזרים כמו שזכרנו.

**תלשא** כחו המיוחד לו עם הרמת הקול וסבובו באחרונה בסבוב אחד לבד לזרו לקורא לעיון בתיבה היא, אך לא כ"כ בורזות,

וההערה שיעשה בפזר כמו הרומשת אשר שרצו המים כי פזר הרומשת העיר שעיקר הענין בתיבה היא וראוי להביט בה, והתלשא או התרסא כי משפסם אחד בזה, שעל אשר מעיר על ביאור מיוחד לתיבת הרומשת עם קול לא כ"כ

גדול ולא כ"כ מתון כפזר, וכמו צאו לערי יהודה וקבצו מכל ישראל כסף, כי אחרי קרני פרה על יהודה התרסא על וקבצו, להעיר על דבר מסוגל במתינות מה וכן בזולתם, ואף כשהוא בלי פזר לפניו בא להעיר על זה ואם תבקשנו תמצאנו, האמת שהמתינות הוא אינו גדול כמתינת הזרקא ולכן אין לו כי אם סיבוב אחד, ובזרקא יותר מאחד, וכמשפטו וכחו התרסא עם מעט הפרש ביניהם כמ"ש, ולכן לא חששנו בו במשלים:

**אזלא**, כחו המיוחד לו עם הקול גבוה, אך לא עם סבוב כלל להעיר על תכלית הפסק כונת האומר המשום בתלשא כאלו הוא נז

מורזו התלשא ומשלים הענין כמו וראה הכהן את הנתק ביום השביעי (ווקרא י"ג) שהתרסא על וראה ועל הנתק אזלא ועל שביעי רביע

שהאזלא והרביע משלים ענין וראה וכמו וקבצו מכל ישראל כסף שהוא משלים ענין הקיבוץ וכן כולם, וזה יוכן בעצמו סכת השני גרישין

והרביע הבאים אחר התלשא שהם מעידים על זה שהעיר עליו האולא כי נגינת שלשת אלו הפעמים שזה, האמת כי נגינת הרביע יתיר הזקה מכולם כמ"ש, ולכן כמו רב מכתם במעשה הזה שזכרנו ואף שהוא נקודה ולא קו כי הוא במדרגת מקבת שנוקבת בתזוק, ולפעמים יהיה אחד מהם לכד אחרי התלשא והתרסא, ולפעמים שנים מהם, ולפעמים שלשתם כפי צורך הענין עפ"י כונת בעל הפעמים שרעתו רחבה מני ים, ובכלל המאמר שהתחיל בתלשא ישלם עם האולא והרביע, או השני גרישין, כמו שהמאמר שהתחיל בזקא ישלם בסגולה והם לו או כולם או קצתם בסגולה לזקא, וכ"ז כאשר יבואו אחרי התלשא או התרסא, ואמנם כאשר

יבואו בלעדיו כמו וראה את הנגע ביום השביעי כי במ אזיאל ורביע הנה הם מעידים על עיון ומתינות במאמר ההוא הנאמר, אך לא כ"כ כמו אלו היה בתיבות ההם תלשא או תרסא כי אין סבוב בראשם:

**פסק** | כמו ידוע והוא להפסיק הדבור כרסן ומתג בפיו בין השמות שירצה הפסק ביניהם לתכלית מן התכליות וביחוד הדוטים כמו יהוד | יהוד | שמואל | שמואל, וכבר דברנו למעלה בארוכה ודי בו:

**זקף גדול**, כמו המיוחד לו עם הגבחת חקול ביותר עם שני דלוגים חדים להעיר ולזרו על הפסק גדול בתיבה היא לעיון

ולחשוב בה לכדה מכלי עירוב תיבה אחרת כמו לשמור את דרך עץ החיים, כי הזקף גדול על לשמור יורה הפסק גדול ומתינות בתיבת

התוא ועיון בה ביותר וכמו ואינינו כי לקח אותו אלהים, לתכדיל בין חיים ובין הילית, ובכלל הפעם הזה נמצא בתיבות היחידות כאילו היו לברנה בשלשלת, והנה התפרש בינו והתלשא תמצאו בפסוק אחר והוא

והנה לא פשה הנתק בעור ומראהו אינינו עמוק מן העור כי התלשא על וחנה והזקף גדול על ומראהו שיורה הזקף גדול עיון והכמה בו יותר ויותר כי הוא העיקר מהענין אם תביטהו בעין השכל:

**פשט**, כמו המיוחד לו עם קול פשוט בהעמדת מה ונטיה מה לשרת לזקף קטן' שהוא העמדה גדולה מסמנת כסדרגה למדרגת, וצורתו שהוא קו גומה לצד הזקף קטון יורה עליו, וזה התיבת בתיבה קטנה בה הפשט בגדולה:

**זקף קטון**, כמו המיוחד לו עם חקול כמעט החוץ בינתיים להיות מפסיק בענינים, אך לא השלום ההפסק בהם כמו שהוא האמת, או סילוק לגמרי כמו הסוף פסוק והוא ידוע כי זה כמו:

**טרחה**, כמו בקול נמוך כאילו נרצע לאחור ונכנע להורות לאות והפסק כאילו הוא יגע ואחר כך יושב ונח כאשר יגיע באמת כמו בשגם הוא בשר כי הטרחה עד תיבת בשגם והוא מפסיק מאמת הטרחה, ואחר הוא נח בתיבת בשר:

**אתנתא**, כחו ידוע כי הוא להעיר על מנוחה עם אנתה כרמות היגע היושב ונאנח, והוא מושם במקרא במקום הפסק העיניים הפסק יתר על יתר התפסקים שבפסוק:

**תביר**, כחו עם שבירת הקול כנמיכות והכנעה להעיר על ענוה ושפלות בקול, ובעיניים שיוורה עליהם הקול כמו לאדם ולאשתו כתנות

עור וילבושם, וכמו כי את שארו הערה, וביחוד אחר שקדמו לו קולות חזקים מהאזלא והגרישון והרביע אשר מדרכם כולם או קצתם להיות קודם התביר במלות רבות או מעט וישתברו ויחלשו עם התביר:

ובבאן נשלמו כתות הטעמים הפרטיום כפי יכולתנו ודעתנו הקצרה, ואילו היונו יכולים לרדת לסוף דעת כעל הטעמים היונו נותנים סיבה לכל פרטיהם, ולמה זה קידם זה, ולמה זה מאוחר לזה, ולמה פעם אחת משתמש מזה, ופעם אחרת משתמש מאחר במכוון אחד בעצמו, כי בעונותינו נתדלדלה חכמתנו הקדומה מרוב הגליות והמלטולים, ואין איש שם לב לעיון ולפלפל באלו העיניים העמוקים ואבדה חכמת חכמיו של ישראל ובינת נבוניו נסתתרה, וה' למען רחמיו וחסדיו ימהר ביאת גואלנו וגו' ויתן לנו לב רחב לדעת בסודות אותיות המקרא ונקודיהם וטעמיהם כי מי שויבנם כהוגן לא יצטרך לפירושי אחר, וזה אינינו בנו ונגננו עד בא גואלנו אשר בעגלא ובזמן קריב יבא אמן.

ועי' להגאון הרשב"ץ בס' מגן אבות (דנ"ה:) מה שכתב בארוכה אודות טעמי הטעמים, וז"ל ובעל המסורת היה יודע כי ראוי להסמך להפסק סוף פסוק מאריך ולדרגא תביר ולזקף קטון וסגולה ואתנח שופר ישר, ולפשטא, שופר מהופך, ולקרני פרה, ירח בן יוסו. ואין אנתנו מבדילים בזה ולא בין רביע וקדמא אזלא וגרישון, זקף גדול ולא בין פזר גדול וקרני פרה, ובג' הספרים יש זקא כתחילת התיבה ובאמצעה, וכן יש פזר גדול בתנועת שלשלת ושופר מהופך למעלה, ופסק תנועתנו כתנועת הרביע, והמשוורים במקדש היו יודעים אלו ההבדלים ולא קבלנום (מכאן אנו למדים שלר' רשב"ץ ס"ל כי הטעמים כבר היו ידועים להלויים, ודלא כר"א בתור שכתב שחדשים מקרוב באו) ובאורך הגלות אבד כל זה, וכבר אמרו כי הוגרם בן לוי כשהיה נותן קולו בעיטמה מכנים גדולו בתוך פיו ומניח אצבעו בין הנימין עד שהיו אחיו הכהנים נזקרים בבת ראש לאתוריים (אמ"ה המאמר הזה הוא בירושלמי שקלים פ"ה הלכה א' ושם הנוסחא כן הוגרם בן לוי על השיר, אמר ר' אחא נעימה יתירה היה יודע ואמרו עליו על הוגרם בן לוי שהיה מנעים את קולו בזמר וכשהיה נועץ גדולו בתוך פיו היה מוציא כמה מיני זמר ולא כתוב שם „ומניח אצבעו בין הנימין“ אבל בבבלי יומא דל"ח: כתוב כגירסת (התשב"ץ), והיו כל אחיו הכהנים נזקרים לו בבת ראש פיו נזקרין נרתעין מהכרעת קול, ועי' בבלי ריש פ"ה ושקלים. ובלא ספק שחלויים היו כקאים בחכמת המוזיקא, ובלא ספק כמו שהניקוד מורת על כונת ענין כמו

[סיני ר'] אם שמות הנגינות וצורתן  
שבתומשים נשארן בשמותן כמו שנקראו מראשית  
התיסדותן? (שצד)

שפירשנו כן הנגיגון מורה ע"ז כי כמה פסוקים הם מתבארים מפני הנגיגון, וכמו שכ' רש"י ז"ל וגו' וגו' וזה א"א להפעילם בעממים כי הרבה דברים יכיר האדם מחבירו בדברו פנים בפנים עמו בתנועת ראשו ובהגבתת ריסי עיניו ובשאר תנועות גופו ובאיכות הדיבור אם אומרם דרך כעס או דרך רצון, דרך שאלה, או דרך ידיעה, או דרך תימה, כח שא"א להפעילם בכתב ולהראותו ודומה לזה מ"ש טפוי סופרים ולא טפוי ספרים וגו' ומ"מ בתנועות ובנגינות יתבארו הרבה דברים כמו שנתבאר עי"ש.

(שצד) בנוגע לשאלה הד' אם נשתנו שמות הנגינות וצורתן מזה שבידינו היום, כתב הר' שד"ל בס' הליכות קדם (צד 28) וז"ל קצת מאותם השמות נשתנו ונשתבשו ברוב הימים, וקצת מהצורות גם כן נשתנו במשך הדורות, וזה עצמו הוא הענין המונע ממנו הכנת שמות האותיות ושמות הנקודות כי גם השמות גם הצורות נשתנו ממה שהיו בתחילת הוויחם וגו' עי"ש.

ולדידי בנוגע לשמות הפעמים הלא אנו רואים שיש הכול גדול בקריאת שמותם בין הספרדים והאשכנזים והאיטלקים, ככתוב בחומשים בסוף. וכן כתב הרב אוצ"י (אות מעם צד 28) וז"ל שמות הפעמים נשתנו על ידי המדקקים שהעתיקו אותם כרצונם לפי פושג הענימה או הצורה, ורקא או בעברית צינור, ובן אשר קורא לו „מותח“, לגרמיה: הוא פסיק, רביע הוא „מיושב“, ובן אשר קורא לו „תוקף“, טעמא או טרחא כשאין משרתו לפניו או דחי כשמשרתו לפניו או כשהתיבה מלעיל ונקרא גם כן ימנית, ובן אשר קורא לה „תרץ“, עלוי אתנת או „הונח“, ובן אשר קורא לו „תורף“, פזר הוא מרעיש ובן אשר קורא לו „נצח“, פזר גדול הוא קרני פרה, ובמסורה קראו לו „אופן ועגלה“, הגרש נקרא גם כן „טרם“, מרכא או מאריך, ובן אשר קורא לו „יורד“, מונח או שופר מלמטה או שופר גלגל, ובן אשר קורא לו „עולה“ כי קולו ערב למעלה, שלשלה או „רתן“, רביע מוגרש או כחף ימין, ובן אשר קורא לו „גזור“, אזלא נקרא כפי בן אשר „מעולה“, גלגל הוא ירח בן יוסף, ונקרא גם כן אופן, ובן אשר קורא לו עיגול, מקף נקרא „סמך“ עכ"ל.

ואודות צורת הפעמים גם הם נשתנו צורתן, עי' שם לשד"ל דף כ"ה שכתב, האתנת צורתו שני קוים על גבי התיבה מתוכרים בזווית ותבורם למעלה (A)

הטעמא כשאתריו אתנת צורתו שני קוים על גבי התיבה, מתוכרים למטה בזווית (V) בהפך מצורת האתנת, וכשאתריו סוף פסוק אינו אלא מקל אחד חיוורד באלכסון מן השמאל אל תימין ומקוטפו למטה פן התיבה (C)

[קיד] המנהג בלונדון ואמשטרדם למנות שני חזנים, וכל אחד מהם מתפלל שבוע אחד, ורק בשבת מחלקין ביניהם התפילות, באופן זה, שהחזן אשר עליו להתפלל באותו שבוע מתחיל מנשמת וקורא הפרשה, והחזן השני מתפלל מוסף עד סוף

הזקף צורתו כמו פזר שלנו, הרביעי הוא כאות (ת) על גבי התיבת הפשטא הוא מורכב מקו ישר העומד באלכסון ותחתיו חצי עגול, והם דבקים למעלה, ומתרחקים מלמטה > והנה הפשטא הזה אין מקומו בסוף תיבה, אלא על האות שהנגינה עליה, ולפיכך אין מקום לב' פשטון בנקוד האשורי, הגריש הוא כעין אות (ו) בכתב רש"י והוא קרוב לצורת הפשטא וגו' ואין בניקוד אשורי חילוק בין גרש לשני גרישין, הקדמא הוא מקל (כמתג שלנו) למעלה מן התיבה וגו' עי"ש שהאריך בשינוי צורתם.

ודבר מענין אביא לפני הקוראים כי בבית עקר ספרו שהיה לנו בעיר מולדתי ציון נמצאים איזה מסכתות עתיקות דפוס סביניטסה (1569) ובהמשניות רשום בהן טעמים אחדים, עי' בהרשנוואש אנסיקלופידיא (חלק 12 דף 21) שהביא דף לדוגמא ממס' קידושין (דכ"ו.) והמשנה היא נכסים שיש להם אחריות, בתיבת נכסים, רשום (זקף גדול) אחריות (מקל על הריש), בתיבת חזקה (אתנת) אחריות (מאריך), וזוקקין (זקף גדול), להם (מאריך), אחריות (מקל), שיש להם אחריות (גריש), ואם אין זכרוני כוזב שגם בגמרא שם רשום על והתניא או ורמינהו התלשא, וכן הרגא והתביר וגו', וכל זה נעשה לעזור להמעין לדעת איפא לעמוד, ואיפא לנגן, משום שיש לנו ניגון מיוחד בקריאת המשנה והגמרא, ובא"י וסת"מ ומארוקו יש להם ניגון מיוחד לקריאת מס' אבות. (עי' תו' מגילה ל"ב ד"ה והשונה).

אם זכור תזכור קורא יקר למעלה הבאתי לפניך בדרך העברת בעלמא שדעת הר' אליהו בחור בס' מסורת המסורת (בהקדמה ג') והחליט שהנקודות והטעמים לא מסיני נתנו ולא נתקנו בימי עזרא (אמ"ה רבינו יצחק אברבנאל בהקדמת פו' לס' ירמיה כ' כי עזרא תקן הגקוד והטעמים אחר שעיון היטב במקרא) גם לא אחריו עד אחר חתימת הגמרא, וראיותיו המה: א) שלא מצינו בכל דברי רז"ל זכר או רמז משם נקודה או טעם. ב) כי רז"ל אמרו אל תקרי ושם אלא ושם, א"ת בניך אלא בוניך וכן רבים הלא אם היה להם הניקוד בקבלה לא היו רשאים לומר אל תקרי לשנות הגקוד המקובל. ג) יואב הרג את רבו על שהקרא לו תמתי את זכר עמלק בקמץ ואלו היה להם נקודות מאין הית לנו

התפילה, והזמירות נאמרות ע"י השמש או ע"י איזה מהבחורים הקטנים להרגילם בקריאה ובניגוני הזמירות, אבל בא"י וסת"מ שהקורא בתורה אינו החזן המתפלל התפילות, ולהתפילות יש להם חזן קבוע לזה, וקורא בתורה קבוע לזה, ובערי המערב

להחליף זכר בזכר. (ד) על פסוק ויעלו עולות ויזבחו שלמים וגו' בעי רב חסדא האי קרא היכי כתיב וגו' מר זוטרא אמר לפסוקי מעמי, מכאן ראייה שלא היו להם מעמים. (ה) רוב שמות הנקודות אינו לשון עברי רק ארמי ובכלי מה ענין לשון ארמי אבל הר סיני אם נתנו בסיני, והשלים דברו שדור אחר דור סבך התרגל ידעו לקרות בלי ניקוד ומעמים ושלא נוסדו הנקודות עד אחר החיטת זמן הגמרא שהיא שנת תל"ו אחר חרבן בית שני.

והאמת שאין ראיותיו אלו חזקות, מטעמים אלו, שאזכיר בעה"י, כ' בעל ספר סמדר וז"ל ואם יאמר האומר סאין נרע כי ספי הגבורה נתן הנקוד והמעמים, ישיב המשיב מקרא מלא הוא וכתבת על האבנים את כל דברי התורה הזאת באר היטב (דברים כ"ו) ואלולי הנקוד והמעמים שמבארים את התיבות אין אדם יכול להבין ביאורם כגון

שלמה, שלמה, שלמה, שלמה עכ"ל.

ועפ"י דבריו אלו נכלול שהנקודות והמעמים בראם ויסדם מלכו של עולם עם הלשון עד שנתנו למשה בסיני בתמונתם ובצורתם בכלל תורה שבע"פ שלא היו רשאים לאומרה בכתב, וכאשר הותר לכתוב תורה שבע"פ משום עת לעשות לה' (תלים קי"ט) הותר גם כן מטעם זה להורות תמונת הנקודות והמעמים בכתב אשר קודם לכן היה חסורת מלמד ומודיע לתלמידו שקו אחת תחת האות פתח יקרא וסגולתו כך, וכו' אחת משוך לימין התיבה ומתגלגל כסופו כשכעת יקרא זקא וסגולתו כך, וכך כולם, ונקראו אלו התמונות בשמות מתחלפים בזמנים שונים כפי כשרון המורים ומנהג המדינות, כי לא שמם הוא העיקר, אלא הוראתם, הלא תראה לבעלי המסורה שקראו לחיריק או ולחולם או, והכוזר קרא לחיריק שבר גדול, ולצרי שבר קטון, וזה מספיק לחשוב לר"א בחור טעם נכון לשמות הנקודות והמעמים. ואורות במה שכתב בחבור שלא נמצא לרז"ל זכר או רמז לנקודה, או טעם, כנראה שנעלם ממנו דברי הזוהר שהבאתי לעיל ובפרט בס' התקונים המלא ממנו שמות המעמים והנקודות.

בא וראה ס"ש החיים במערכת האלחות בשם ס' תארא שחיותיות מספרא דבינת, והנקודות מתחכמות, והמעמים מתכת, עוד תראה כי שם

„מסכת עירובין“ ראיתי שם אין להם חזנים קבועים. כולם חזנים. איזה מהתירים אומר הזמירות עד חצים. ואחר אומר שאירתם, וכן בקריאת הפרשה כל שבת מתחלף הקורא. ואין להם סדר קבוע.

ההויה יבא בנקודות מתחלפות והוראתו כפי נקודתו ונכתב פעמים בנקודת אדני ופעמים בנקודת אלהים, ואין הפרש באותיות כי אם בנקודות, והכרת הוא לומר שהבדל זה אשר כתנועות קבלו משה מסיני, כי מעצמו איך ידע דרך ישכון אור בתנועות הצודקות בכל דבור ודבור, ואין לומר שההברות בלבד נמסרו לו ולא תמונת הנקודות, שהרי כל הלשונות יש בהם סימן להברות אם באותיות, או בסימנים וקוים למעלה ולמטה מן האות, ואיך תהיה הלשון המקודשת חסרה מסימני הברות, כל אלה סורים ומוכחים לדעת שהנקודות נבראו מתאל ית' עם האותיות וכן המעשים, וכל הדורות שנשתמשו מלשוננו עד משה נשתמשו גם בן מהנקודות, אמנם נמסרו למשה בסיני הנקודות בע"פ כמו שנמסר כל התורה שבע"פ ומסרה ליהושע וכן על זה הדרך עד שהגיעה לכלל כל ישראל.

גם במ"ש הבחור בראיתו א"ת כך אלא כך, זה אינה טענה להוכיח כי לא ידעו חכמי הגמרא מהנקודות, יען רז"ל קבלו איש מפי איש למודים רבים ולינים, ולמען לא ישכחו מפייהם ומפי זרעם הציבו להם ציונים ע"פ אמרם אין התורה נקנית אלא בסימנים שנאמר שימה בפייהם (דברים ל"א) א"ת שימה אלא סימנה, וכן הציבי לו ציונים (ירמיה ל"א) עשו ציונים לתורה, ועל דרכים רבים הציבו ציונים, והראשון מהם הוא אל תיקרי כך ונסתייעו מיתור הכתובים לדרוש מה שקבלו כמו א"ת בניך אלא בוניך שהו' לו לכתוב וכל בניך למודי ה' ורב שלומם, והדומה לזה, ועתה שאל אשאלה אם האל תקרי כך יתייב שלא היה להם גקודות, מפני שאם נבית היותן להם לא היו רשאים לשנות הנקודות המקובלות, אם כן מי הרשה אותם לשנות האותיות המקובלות, אל תקרי שימה אלא סימנא, היתחייב מזה שלא היה להם אותיות? אלא ודאי שהיו דרכים אלה בידם סימן בעלמא לזכירת הדבר המקובל כמו שאמרנו, ויואב שהרג את רבו מפני שהקרא לו זכר כבר פירש

הרשב"א שם בתודושו שהרב לא השגיח על הקריאה המשובשת שקרא לפניו יואב, וזה יוכל להודמן גם לנו היום שהנקודות לפנינו, ואין להק' גם כן סר' ושמעאל שקרא דויד'ך בפתח יען לא הותר עדיין בימינו לשום על ספר תמונת הנקודות כי אם בימי רבי שהיה סוף התנאים, ועי' לחר' ערוגת הבושם דפ"ג ולהריב"ש שהבאתי דבריו לעיל, ועתה רצוני להראות בפועל, גודל התועלת לתועמדות והתעסקים שיסדו לנו במעשים, ורק על ידם ירדו רו"ל לעוסק פשוטו של מקרא,

[קטו] המנהג בלונדון ואמשטרדם שהחזן שאינו מתפלל הולך ומלווה להאיש שזכה לעשות פתיחת ההיכל ועומדים זה מול זה, עד שיוציא הס"ת וכן בשעת הכנסת הס"ת להיכל הולך עם הסוגר ההיכל ועומדים שם בהיכל ונשארים עומדים עד

ובדרך אגב אביא לפניך קורא יקר מה שראיתי לאחד מקדמוני המסוררים שכתב איך יתכן להבין דבר לשבת או לגנאי אף שהתיבות לא ישחנו כלל, ורק בהתעמדה או ההפסק יובן דבר והופכו, למשל החכם בעיניו כסיל, אם אנו נותנין נקודת ההפסקה אחר תיבת חכם כזה החכם, בעיניו כסיל, ר"ל אם תרצה לדעת מי הוא החכם, מי שבעיניו נחשב לכסיל, זהו בבחינת שבת, אבל אם תשים נקודת ההתעמדה אחר תיבת בעיניו כזה, החכם בעיניו, כסיל, ר"ל מי שהוא בעיניו חכם הוא כסיל, הנך רואה כי העתקת נקודה קטנה כזאת ממקום למקום תחלף הכונה וההבנה מהשך לאור, או מאור לחושך.

גל עיניך ואבימה נפלאות מ"תו"ק בסוד הטעמים מפסוקים ובלתי מפסוקים שהולכים שלובי זרוע בכל אחד מהתיבות לֹא תרצח, לֹא תנאף, לֹא תגנוב כי הטעם הבלתי מפסיק הוא להמשיך הדבור כפשוטו, והמפסיק ומעמיד בלאוין הוא כדי שיוכן. תרצח ענ"י ב"ד לזה שעבר על התורה, תנאף בכל ביאה של מצוה, תגנוב דעת הרמאין או הנדונין כדי להוציא לאור משפט, ועם טעם המפסיק בלאוין יצדקו הדגשין בתו"ן, ועם הבלתי מפסיק יצדקו הרפין במשפט הבנ"ד כפ"ת דמביך ליהוא, וכן בבחינת הדבורים יצדקו הטעמים המפסיקים בתרצה ובתנאף ותגנוב, והקמין בתרצה, ובבחינת הפסוק שלא נשלם עד ער שקר יצדקו הטעמים הבלתי מפסיקים והפתח. והטעם הזה עולה גם כן בקמין ופתח של על פני כי בבחינת הפסוק שנגמר ראוי לו הקמין, ובבחינת הדבור הנמשך והולך ראוי לו הפתח, ובאו הטעמים בתיבות הסוף פסוק עד ולשומרי מצותי, להורות ששם הוא קצת דיבור לֹא סופו וחלק מאלו הדבורים (עי' ברעיא בהימנא פרשת יתרו).

עוד יבא הטעם המפסיק להראות אמנותה של תורה כמו לֹא יסור שבט מיהודה וסתוק סבין רגליו עד, שבא התיב במלת עד להתעמדה ולהבין ממנה מה שתרגם אונקלוס עד עלמא מענין בשתו בה' עדי עד (ישעיה ב"ו), וכן לכה אי עצד אשר יעשה העם הזה (במדבר כ"ד), ובאמת היה צריך לומר כוא איעצד, ולמה אמר לכה בהא ולא לך כמו לך אל נמלה עצל (משלי ז'), ועוד איך חפול עצה על פעולת אחרים בנועץ, הלא ראויה היא על מה

אשר נשמר הס"ת ונסגר פתחי ההיכל, ואז הולך למקומו.

[קטז] מנהג הספרדים באלו הארצות להזמין להקורא יעמוד ויעלה פב"פ לקרא בתורה, ולכהן יעמוד וגו' פב"פ הכהן קרא וכהן, וקוראין להששי

שיפעל הנועץ באחרים. אמנם אם נזכור שהזקף קטון טעם מפסיק ומעמיד הדיבור והוא על תיבת איעזר, נפרש שבלעם אמר אל בלק לכה בתא שדרך נשים לה, כלומר עצתו היא שתלך עתה לביתך כאשר שאינה יוצאה בכלי זין, וזה מפני כי כאשר יעשה העם תוה לעמך לא יהיה ביסוך אלא במהרית הימים, ומה לך עתה להזריין נגדו.

עוד עיניך תחזנה מישרים כי כאשר יחולד לנו ספק מה בהבנת המסר המתמיד בלי הפסק אז הטעם המפסיק ישוב בו טוב טעם ודעת כמו וְנָרְא אֱלֹהִים מִרֵם יִבְבְּהוּ שְׂמוֹ אֱלֹהִים שׁוֹכֵב בְּהִיכַל ה' (ש"ב) האתנה ספריד תיבת שוכב מתיבת בהיכל כדי שלא יובן שהיה שוכב בהיכל ה'. וע"י הפרוד הזה יפורש כונת הכתוב, ונר אלקים מרם

יכבה בהיכל ה' ושמואל שוכב, וכן בא אלי העבד העברי אשר הבאת לנו לצחק בי (בראשית ל"ט) בלי הפסק וראת שתכלית הבאת העבד היה לצחק בי, אכן בא הפרוד גדול אשר בתיבת אלי יפרוד שלא תחיה נדבקת תיבת אלי עם תיבת העבד, והסובן יהיה, בא אלי לצחק בי העבד העברי וגו' וזהו ענין הסירוס אשר רבות פעמים הזכירו רז"ל סרסו ודורשהו ובוראי שהיה להם הרשות לסרס המקרא. מכת קביעות המעשים שהיה נודע להם.

יועיל לנו ההפסק לעשות סמוכות לדברי רז"ל וכאמרם כל טילי

דרבנן אסטיניהו אקרא, והמשל והיה הבכור אשר תלד (דברים כ"ה) הפשטא על תיבת הבכור, וזק"ם על תיבת תלד, וידוע הוא כי הפשט מעיד על נפיה אל הזקף קטון עם העמדה מה, אמור מעתה שהנפיה אל הזקף תורה על פשט הכתוב והעמדה תורה על קבלת קדמוננו מצות בגדול ליבם שנאמר ויבסח, והיה הבכור.

וכן על מה שאמר ר' ישמעאל אף על נח נחתם גזר דין שנאמר

כי נחמתי כי עשיתם ונח, וזה מפני הזקף גדול שעל תיבת ונח שסגולתו להעיר על עיון מה אשר בתיבת ותיא, וכן על פסוק כי ברבר אשר זדו אמרו רז"ל בקרחה שבשלו, בת נתבשלו, וזה מפני הטרחא אשר בתיבת זדו להעמידה.

בשם סמוך, ולהשיביעי בשם משלים, אבל מנתג  
 אשכנו יעמוד החבר ר' פב"פ שלישי או רביעי  
 ה' ז' ובעולה הו' קוראין בשם אחרון, וכשקורין  
 הכהן קוראין אותו כהן קרב יעמוד פב"פ, וא"א וכהן,  
 ואם אין שם כהן קורא הש"י אין כאן כהן ישראל

ובן והאלמנה אשר תהיה אלמנה מכהן יקחו (יחזקאל מ"ד) תרגם  
 יהונתן שם עפ"י דרש רז"ל שאר כהניא יסבון כלומר שהאלמנה מותרת  
 לקצת כהנים שהם הדיומים, יצא להם זה מהזקף קטון שהוא מעם מפטיק,  
 ופ"י והאלמנה אשר תהיה אלמנה הוא פרט לגרושה וחלוצה, (עי"ש  
 רש"י ז"ל).

ובן בפרשת משפטים (שמות כ"ב) אם המצא תמצא בידו הנגבה וגו'  
 עד שה חיים שנים ישלם, דרשו רז"ל בו חיים שנים ישלם, ולא ישלם לו  
 מתים, אלא חיים או דמי חיים, הפרידו תיבת חיים מתיבת שה מפני  
 שמצאו המרחא בתיבת שה, שכחו להעמיד בקצת.

ובן קבלו רבותינו שהאב נאמן מן התורה לאסור את בתו נערה

או קמנה שנאמר את בתי לאיש הזה (דברים כ"ב) נתתי לאיש,

אסרה, הוזה, התירה, וזה מפני האולא אשר בתיבת נתתי להעמיד שם  
 הדיבור ללמוד ממנו שנאמן ברבור זה לאסרה לכל, ותביר בתיבת הוזה  
 כאומר עיין עליו ולמוד שנאמן להתירה לזה לנישואין, ומפני שחידוש  
 הוא שחידשה תורה שיהיה נאמן האב על בתו כבי תרי ובכל דבר  
 מחדש בתורה אין לנו אלא חדושו, לכן אם אמר נשבית ופדיתיה אינו

נאמן לפוסלה לכהן משום ספק זונה, וכן בפרשת וילך על פסוק ועזבתים

והסתרתיו פני מהם והיה לאכול (שם ל"א) דרשו כל שאינו בחסות

פנים אינו מהם, כל שאינו בתוויה לאכול אינו מהם, וזה מפני התיב  
 אשר בתיבת פני שמעמיד הדיבור להפרידו מתיבת מהם ועל תיבת  
 מהם בא הפסא להעמיד תיבה זו לעצמה, כדי שתהיה נדרשת לפניה

ולאתריה, וכן עד ממחרת השבת השביעית חספרו חמשים יום והקרבנם

וגו' (ויקרא כ"ג) המרחא בתיבת חספרו להפרידה מתיבת חמשים יום,  
 ויהיה ענין הכתוב עד ממחרת השבת השביעית חספרו, ולא עד בכלל,  
 והן שבע שבתות, וכיום החמשים הקריבו מנחה חדשה (עי' רש"י שם).  
 ובס' ערוגת הכושם (דפ"ז).

מנחה המעיין אשר יעיון בכונה מכוונת בכל מה שכתבתי עשה

יעשה אזנו כאפרכסת להבין נפלאות מדברי רבותינו ז"ל איך מתוך המעשים  
 היו מוצאים תלי תלים של הלכות, ואני חבאתי לפניך מעט מזער. ועוד

## במקום כהן קרב. אבל הספרדים קוראין יעמוד וגו' במקום כהן. (שצה)

בנין דברים העומדים ברומו של עולם הטעמים והיא המוזיקא השמימית לתת לכל תיבה ותיבה נגון מיוחד לה בטעם לשבח לפי המובן מהענין, אם למנוחה, אם לאנחה, אם לשמחה, אם לעצבון, אם לגבורה, אם לחלישות, אם לאכזריות אם לרחמנות וחינה, אם לנפילה, אם לתקומה, אם לכעס, אם לרצון, וכדומה.

ואודה ולא אבוש כי עוד לא יצאתי י"ח לבא עד תכלית דרוש הטעמים, ולא טוב אנכי מאבותינו גדולי עולם אשר קטנם עבה ממתננו, ולא ידעו כל טעם וטעם בפרטות, לבא עד תכליתם, והרחמן יצילנו משגיאות, ויראנו מתורתו נפלאות.

(שצה) טעם שנהגו בני אשכנז לומר לכהן קרב כדרך שקרא משה לאהרן קרב אל המזבח (ויקרא ט ז). וטעם שנהגו לישראל לקרותו יעמוד בלי קרב משום שאסור לקרות בתורה מיושב (מגילה ר"פ חקורא עומד, שו"ע או"ח רס"ו קמ"א וברו"ף והרא"ש סי' יו"ד) בשם התוספתא בית הכנסת שאין להם מי שיקרא אלא אחד עומד וקורא ויושב אפילו ז' פעמים, (אמ"ח לפי זה היה צריך שהכהן שהעלותו בס"ת ולא נמצא לוי שצריך הכהן לשוב ולברך פעם אחרת למה לא נהגו להשיבו, ואח"כ לקרותו פעם אחרת?). וכתב הרא"ש שזה היה בימי קדם שהראשון סבך ברכה ראשונה והתחתם מברך ברכה אחרונה לכן צריך לישוב בכל פעם לחכירא שהם ז', אבל האידנא שצריך לברך בכל פעם תחילה וסוף א"צ לישוב בינתיים עכ"ל ועי' במ"ס ר"פ י"א והנח"י מ"ש שם בשם התוספתא הנזכרת לעיל עי"ש מכאן למדנו שמה שקורין להעולה יעמוד יורה על הקורא שהוא יושב ויעמוד, ועי' תו' בניסין (נ"ט: ד"ה כי, ובכ"ר (פרק נ"ח סי' ו') אל תקרב הלום אין קריבה אלא כהונה היך מה דאת אמר והזר הקרב יומת, ואונקלוס על הפסוק קח את אהרן (ויקרא ח' ב.) תרגם קרב ית אהרן, אבל בפסוק קח את אהרן והעל אותו הר ההר (במדבר כ"א כ"ה) תרגם דבר ית אהרן כמו שתרגם בפסוק קח את יהושע (שם כ"ז י"ח), ובירושלמי ברכות (פ"ד ה"ד) זה שעובר לפני התיבה א"א לו בא והתפלל אלא בא וקרב (לפי שהתפלה במקום קרבן כמ"ש ונשלמה פרים שפתינו).

ומה שנהגו הספרדים לקרא לכהן „כהן קרא וכהן“ כתב הרב עיון תפלה (דף 420) שמצא בסרור כתי' ישן נושן הנוסחא כהן קרא תחת קרב, וזה מתאים למ"ש בתוספתא (פ"ג מגילה) הובאה ברו"ף ורא"ש ראש הכנסת או חזן הכנסת לא יקרא בתורה עד שיאמרו לו „קרא“ (עי' סור סי' קל"ט) אבל בוסננו זה שאין העולה קורא בעצמו כבימי התלמוד אלא התזן קורא בעדו, היה צריך שיקראוהו „קרב“ ולא „קרא“ (אמ"ה משום שאינו אמת לפי התוספתא)

ולפי נוסח רע"ג (ח"א דקצ"ט) הוא כן, כהן קרב (כהן עמוד) סר פלוני

## טעמים בהפטרתי זכות וברות.

ובו ס' סעיפים

[א] מתי נתיסרה קריאת ההפטרתי, ומה טעם אמירתה. (שצו)

הכהן, ואם אין שם כהן אומר ישראל קרב, הרי משמע כי אומרים „קרב“ אף לישראל.

רשום בכתב ראשי סדרי תורה. ישמע חכם יוסף לקח ואורה.

סדר בראשית

בְּרֵאשִׁית מְנוּחָתִי הִלְכָתִי בְּרֵאשִׁית חַיִּי וְתוֹלְדוֹתַי.  
בְּצֵאתִי מִשׁוּלַח מֵהִיטוּב קִיּוּי נִגַּשׁ לְהַחְיֹת.

סדר שמות

הַשֵּׁם נִרְאָה בָּבֵא שְׁלוּחוֹ בֵּיתָר מִשְׁפָּטִים.  
וְרַמּוֹ מִצְוֹתָיו לְשֵׁאת קֹהֶלֶת הַנִּזְקָקִים.

סדר ויקרא

נִקְרָא מִצְוֵה בְּשִׁמְיִי הַזְּרוּעַ בְּמִצְוֹרָע.  
אַחַר יִתְקַדַּשׁ יִתְאַמֵּר בְּהַרֵּי הַחֲקוֹת.

סדר במדבר

בְּמַדְבָּר הַנְּשִׂאוֹת יִתְעַלֵּל הַמְּשַׁלֵּם קָרַח.  
הַמְּחֹזֵק הַמְּבֹלֵק וּכְפִנְתָּס בַּמַּטּוֹת מִסְּעוֹ.

סדר דברים

בְּדַבְּרִים אֶתְחַנֵּן עֶשֶׂב אֶרְאָה הַשׁוֹפֵט יוֹצֵא.  
נָבֵא וְאָצֵב בְּלִכְתִּי לְהַאֲזִין בְּרִכָּה.

(שצו) קריאת החפורה הוזכרה בירושלמי (פ"ד ח"ג במגילה) ומספירין בנביא, ובבבלי (מגילה דכ"ג) אמנם אין לאל ידינו לדעת ולחוכיח בדיוק מתי הנהיגו מנהג זה, ובלי ספק כי הונתג קריאת החפורה אחר תקנת

[ב] למה תיקנו שהפטרות יהיו רק מהנביאים  
ולא גם מהכתובים. (שצו)

קריאת התורה. וזה היה קודם חתימת הנביאים (תולדות התפלה לאלבוגן).  
וכרכות ההפטרות מוזכרות בשלמותם במ"ס (פי"ג ה"ט, שם פי"ד ה"א, פסחים  
ק"ד שם בתום ד"ה חוץ, פסחים קי"ז: יומא ס"ח: סוטה מ:).

מעם אמירתה, כתב אבודרהם (רל"ז ע"ג) ולמה מפטירין בנביא לפי  
שגורו שמד על ישראל שלא יקראו בתורה, תקנו להם לקרות בכל שבוע  
בנביאים עי"ש ובס' אוצר מנהגים (צד 102) כי היה בשמך אנטיובוס  
(אפיפאנוס 168—165) קודם מספר הנהוג, עי"ש ובס' המנהיג בריני השטרה  
לא כתב שום טעם להתיסדותה, ולפי סברה דר' ביכלר (J. Q. R. VI) כי  
נתקנה נגד הצדוקים והשמרונים, וזה לא יתכן כי הצדוקים הם מחבבים תנ"ך  
ורק הם מתנגדים בדברי תו"ל כידוע, והשמרונים מאמינים בס' יהושע  
(כרמי שוטרון די"ט) ונמצא הפטרות גם מיהושע, הפטרת שלח לך, וישלח  
יהושע בן נון, ובזאת הברכה, ויהי אחרי טות משה, שנית כי השמרונים  
אינם מאמינים גם בכתובים, ולמה לא תקנו לנו לפ"ד איות הפטרות  
מהכתובים.

ולפי דעתי הטעם פשוט בכרי לזכות אותנו ללמוד גם נביאים, כמו  
שזיכנו ללמוד בכל שבוע הפרשה של השבוע, תקנו לנו ללמוד חלק מהנביא,  
הדומה לענין הפרשה, ומתוך זה הקהל יהיו בקיאים גם בדברי הנביאים  
אם לא בכל דבריהם, לפחות חלק מהם, וכפרט שדברי הנביאים הם מלאים  
מוסר השכל בדברים חוצבים להבות אש

ואעפ"י שהגזרה בטלה והיום אנו לומדים הפרשיות, עכ"ז המנהג  
נשאר במקומו, ככרכת מעין שבע שנתקנה עבור המתאחרים, וכקידוש של  
שבת בביה"ב מפני האורחון, עם שהסיבה שבעבורה נתקנה אינו עוד  
במצאות, עכ"ז התקנה נשארה חיה וקיימת, רק משום מנהג אבותינו בידינו,  
והתקנה לא זזה ממקומה (אבודרהם שם דל"ג:).

(שצו) משום שלא מצאו בס ענין מעין הנאמר בפרשה (באה"ט  
או"ח סי' רפ"ד סק"א) וי"א מפני שהגזרה בזמן השמד היתה בתורה  
ובכתובים (לבוש) ומעם אחר, עפ"י מה ששינוי בשבת (קט"ו.) שם במשנת  
ובגמ' שאין קורין בכתובים מפני ביטול בית המדרש, ופרש"י שם משום  
שהכתובים משכי ליבא, ובשבת היו דורשין דרשה לבעלי בתים והיו מורין  
להם הלכות איסור והיתר, וטוב להם לשמוע מלקרות בכתובים, (אוצר  
המנהגים) ולא יתכן זה כי בשבת (כ"ד.) שם בתום ד"ה שאלמלא כתבו  
וז"ל ותירין ר"ת דנביא הכא היינו כתובים שהיו מפטירין בכתובים בשנת  
מנחה, כדאמרין בפ' כל כתבי (קט"ז:) בנהרדעא פסקי סדרם בכתובים  
במנחה דשנתא, ובמגילה איירי בנביא ממש, עי"ש הרי שהיו נוהגים  
לחפסיר גם בכתובים, ובזה טרה השאלה למה לא תקנו ההפטרות גם מהכתובים  
כי כשחירות תקנו לקרות בנביאים, ובמנחה מפטירין היו מן הכתובים, (וזת

[ג] מה היא ביאור תיבת הפטרה. (שצח)

[ד] איך אירע שינוי בסדר ההפטרות בין הספרדים והאשכנזים. (שצט)

[ה] טעם שלא תקנו להפטיר בחוה"מ, בר"ח בחול, בחנוכה, ופורים, חוץ מת"ב ובמנחה יה"כ

יחזיק סכרתי שכתבתי בסעיף הקודם בטעם תקנת ההפטרה כדי להרגיל להקטל בדברי הנביאים והכתובים כמו שהיו מורגלים בפרש' השבוע), אבל אחר זמן בשלו מנהג קריאת ההפטרה במנחה של שבת, אולי מפני שורה ציבור, או משום שהרבה יחידים קוראים בקביעות ס' תהלים, והחמש מגילות נקראות בזמן ובמועדן בצבור, אבל על הנביאים חששו שמא ישתכחו מהם, וגם בקריאת נביא יביא תועלת גדולה לעם, משום שדברי הנביאים מלאים תוכחה, וסוטר לעם, וגם דברי נחמות, ותחזקת לבם בתקות הגאולה.

והרש"ל בס' הליכות קדם (צד 49) כ' בשם המדרש שמואל (אוזייה) על אבות שבארצות בארבריה נוהגים לקרות בצבור ס' משלי בין פסח לעצרת קודם הפלת המנחה וחולקים אותו לשש הפסקות.

(שצח) הפטרה בארמית אפטרחא, או אשלמתא, ובפסיקתא רבתי השתמש בלשון „השלים“ בנביא, וכן בירוש' (סנהדרין פ"א ה"ב), ובהמנהגיב (ה' שבת אות ל"ה) נתן טעם לתיבה זו עפ"י מאי דאמרי' פ' אלו נאמרין (אמ"ה דל"ט). אמר ר' חלבו כיון שנפתח ס"ת אסור לספר אפי' בדבר הלכה שנאמר ונפתחו עמרו כל העם, אך לאחר קריאת התורה חותרו לפתוח ולדבר בדבר הלכה, לשון פטרירחם, פתיחת, או כלשון הנפטר מחבירו, אין מפמירין אחר הפסח לשון סילוק מן הדבר, (והרד"א הביא טעם זה משם ר"ת) ופוי' סילוק כלומר אחר שקראו ההפטרה נסתלקו מתפלת יוצר, ומתחיל בתפלת מוסף ע"כ, ובב"ר (פ' ס') איחא ר' יוחנן דבית גוברין עביר ליה הפטרה, ושם (בפ' ס"ט) ר"י ור' ישמעל עביד ליה הפטרה פוי' כשהיו התכמים נפטרים מאכסנאי שלהם היו רגילין לדרוש מקראות המנהגים לכבודו (עו' משנ' ד' פ"ג דמגילה ושם בתיר"ט, ועי' ברסנורא בפ' דפסחים מ"ח) וזה קרוב למה שארז"ל בעירובין (ס"ד). לא יפטור אדם מחבירו אלא מתוך דבר הלכה שמתוך כך זוכהו, והלבוש נתן אחר בזה, מפני שהפסטר נפטר בנביאים מחובת קה"ת בשעת השמך ולפי ס' התשבי שהאיש הנקרא באחרונה נקרא ספסיר קראו גם הקריאה הזאת בשם הפטרה.

(שצט) כנראה שהיה להם בימי החלמוד ספר מיוחד להפטרות כל השנה כמו שמצינו רבא ור' יוסף דאמרי תרזיתו האי ספר אפטרחא וכו' (גיטין ס). ובהמשך הגליות נאבד ספר זה מאתנו, ומטעם זה אירעו ובאו השינויים, ומה שמצינו בפירוש, בקריאת ההפטרות המסופנות הוא בתוס' דמגילה (פ"ד) וחס' אלו ההפטרות של חד' פרשיות שקודם הפסח ושל תמועדיים ויו"ט שני של גליות ור"ח ויוה"כ (מגילה ל. הענית י"ב).

שמפטירים שחרית ומנחה, ובאיזה ארצות גם  
 במנחת שאר תעניות לפי מנהג אשכנז. (ת)  
 [ו] למה תקנו בברכות ההפטרה שלאחריה  
 צדיק בכל הדורות, האל הנאמן, וגו' מה שלא תקנו  
 כן בשאר ברכות. (תא)

(ת) מעם הדבר הוא משום טורת ציבור (מגילה דכ"א.) שבשבת  
 מנחה אין מוסיפים עליהן ואין מפטירין, וכן בר"ח ותוה"מ שלא יקשה  
 לצבור שהן ימי מלאכה, ובשבת במנחה סמוך לחשיכה, ובתוה"מ משום  
 מלאכה כדבר האבד (רש"י שם) אבל בת"כ שכלא"ה הוא יום צום לזכרון  
 תורבן הבית וכולם נמצאים בביה"כ אין בו משום טורת צבור, ורגילין לשבת  
 בביה"כ עד תצות כרי לקרות הקינות ואיוב או מדרש איכה, והיה הרב דורש  
 להם בדרכי מוסר וכבושין מפני זה תקנו ההפטרה לאומרה, וביוה"כ  
 שמפטירים ג"כ במנחה מפני שאסור כעשות מלאכה וכולם בביה"כ.  
 אבל מדברי הגמ' (שבת כ"ד.) משמע שהיו רגילין להפטיר בכל  
 המנחות של שבת (עין לעיל הערה שצ"ד) שהמפטיר בנביא במנחה בשבת,  
 ורש"י שם כ' מצאתי בתש"י הגאונים שהיו רגילין לקרות בנביא בשבתות  
 במנחה עשרה פסוקים, ובימי הפרסיום גזרו גזרה שלא לעשות וכיון  
 שנחלקו נסתלקו עכ"ל.

ולא ידעתי איך הנהיגו כן אחר שבמשנה שם במגילה שאמרו אין  
 מוסיפין ואין מפטירין, שנית איך כתבו הגאונים שבשבת מנחה היו קוראין  
 בנביא, הלא בשבת (קט"ז:) מובא שכנהרדעא פסקי סידרא בכתובים במנחה  
 דשבתא, ואיך כתב שהיו מפטירין בנביאים, עי"ש תוס' ד"ה שאלמלא מ"ש  
 בשם ר"ת, ועין הר"ן ריש פרק הקורא עומד, (פ"ג דמגילה) ד"ה והק' ר"ת  
 וגו' וכ"כ רב האי גאון שמנהגות חלוקות הן ועדין יש בפרס ומדי  
 הפטרות ידועות לשבת במנחה לכל השנה כולה עי"ש  
 ולא פירש רב האי גאון אם אלו ההפטרות שנהגו בפרס ומדי היו מהנביאים  
 או מהכתובים, ולפ"ד אפ"ל כי ההפטרות האלו היו מהכתובים סהא דהשיב  
 ר"ת שם בשבת (כ"ד.) ד"ה שאלמלא דנביא דהבא היינו כתובים שהיו  
 מפטירין בכתובים בשבת במנחה וגו' ובמגילה איירי בנביא ממש ע"כ, ולפי  
 פי' הר"ן ורש"י שם במתני' במגילה שאמרו שאין מפטירין במנחת שבת  
 משום טרחא דצבורא, למפרע איך נהגו בפרס ומדי ולא חיישי להא, או היה  
 להם לחוש משום ביטול מלאכה כמו שפרש"י שם וז"ל ואין מוסיפין עליהן  
 שלא יקשה להצבור מפני שהן ימי מלאכה, ושבת במנחה סמוך  
 לתצות היא וגו' ואולי יתכן לומר כי בפרס ומדי היו נוהגים להתפלל  
 מנחה גדולה כמנהגנו היום, ובוה ליכא טרחא דצבורא אם קראו לפניהם עשרה  
 פסוקים ואי משום ביטול מלאכה ג"כ ליכא אם נאמר שהיו מתפללים מנחה  
 גדולה ועוד היום גדול, זהו הנלע"ד.

(תא) ביאור ברכות אלו כבר האריך בדבר אבודרהם לך קחנו משם,

[ז] טעם שתקנו שלא יפחתו מכ"א פסוקים  
בהפטרות. (תב)

ומעם שבברכות התפטרות נהגו לומר ביסויון כאלה, משום שעיקר התקנה שתקנו לנו להפסיד היתה ספני השמך (עי' לעיל סימן א'). משו"ה תיקנו לחם לקרות בדברי הנביאים, שכל עיקר נבואתם היתה ליסור את העם ולהכביהם על העתיד על ציון וירושלים, על דוד ואליהו, ספני זה אומר, נאמן אתה ה' אלהינו ונאמנים דכריך וגו' סברך וסקיים וגו' ומתחננים שירתם על ציון וירושלים ועל אליהו מבשר הגאולה, ועל דוד שפורעו יהיה מלך משיחנו, ולעלובת נפש (ר"ע גאון ואבודרהם גורסים ולעגומת נפש) ענינו דאבון ועוצב, או דאגה, או עלובה, וכ"ז הוא כינוי לכנסת ישראל שהיא דואבת ועולבת בהגלות המרה, ומבקשים שתושיע במהרה בימינו, ואחר כך מברך משמח ציון בכנית, כמו שאמרו במדרש תגהוסא, במה הקב"ה עתיד לנחמה בקיבוץ בניה לתוכה בשמחה, וכל אלו הברכות מחזיקות ומעודדות את לב האומרים, וגם השוטעם בתקות הגאולה.

ובספר אוצר כל מנהגי ישורון כתב שהרואה ישראל בחורבן אומר צור כל העולמים עד מגן דוד וכעת נעלם ממני סקומו של מאמר זת וסה שזכורני מה שארז"ל בברכות (ג"ת): תרואה בתי ישראל בחורבן אומר „ברוך דיון האמת“ (ש"ע או"ח סי' רכ"ד), ושם בברכות תרואה בתי בני ישראל בישובן, אומר ברוך מציב גבול אלמנה, ופרש"י שם בישוב בית שני ע"כ והגוסתא שבאבודרהם (דע"ו). היא כן תרואה בתי בני ישראל בישובן אפילו בארץ ישראל מברך ברוך מציב וגו' שפ"י אפילו בשפלותינו, והכנס"י היא היום כאלמנה שהלך בעלה למדינת הים, ומחכה שעתיד לתזור, וזהו שאמר המקובן היתה כאלמנה (אלמנות חיות) לא אלמנה ממש.

(תב) כן כתוב במגילה (דכ"ג) אין פותתין מכ"א פסוקים אלא אם כן סליק ענינא בבציר וגו', כבר נתן טעם הרד"א שתכלית התקנה היתה כנגד ז' עולים שהיו עולין לקרות בתורה, ואין קורין פחות מג' פסוקים עם כל אחד ואחד, תקנו לקרות כ"א פסוקים בנביאים ולא יפחות מהם, ואם נשלם יתענין בשמות מכ"א פסוקים כגון הפטרות שוכה שהיא קשנה אינו צריך לקרות ביותר ע"כ והרמ"א (או"ח סי' רפ"ד) למד מזה, אבל ביו"ט שקורין חמשה מגי במ"ו פסוקים.

ולא הבנתי טעם הערתו, יען כל ההפטרות שיש לנו בחגים הם יותר מ"ו פסוקים, הוץ מהפטרות של יום שמתה תורה פחותה גם מ"ו פסוקים והם תשע, אף שהעולים בתורה הם חמש ולא יגיע לכל עולה ג' פסוקים, באופן שלא ירדתי לסוף דעתו של הרמ"א מה היתה כונתו בזה.

ועתה אני מבין בזה, במעם שתקנו שהמפסיד יברך שכעת ברכות דחיינו שנים בתורה, אחר קודם התפטרות, וארבע אחר התפטרות הרי שכעת,

[ח] טעם שבר"ח שחל בשבת אין מזכירין שר"ח בברכותיה לא באמצעיתם ולא בחתימתה, כיו"ט שאומר ועל יום חג פלוני הזה וגו' וחותם מקדש ישראל והזמנים. ומנהג א"י במוסף ר"ח ושבת לחתום מקדש השבת היפך כל העולם שחותמין מקדש השבת וישראל וראשי חדשים. (תג)

כנגד הז' עולים, וא"ת הרי ר"ה ויוה"כ ויו"ט שאין ז' קרואים, ועב"ז הספסיר מברך שבע, וי"ל שלא רצו לחלק בין ספסיר שבת, ליו"ט וימים נוראים. (חוץ מהפסרת ת"ב בבוקר ובמנחה, וביום צום, וביוה"כ במנחה לפי מנהג אשכנז שחותמין עד כגן דוד. ולחלן א"ה אכתוב בסעמן של דברים).

(תג) עם שבגמ' (שבת כ"ד). אמר רב גידל אמר רב, ר"ח שחל להיות בשבת הספסיר בנביא בשבת אינו צריך להזכיר של ר"ח שאלמלא שבת אין נביא בר"ח (או"ת רפ"ד ס"ב) אבל הרואה בסדור ר"ע גאון (צד 70) כ' וכשיזדמן ר"ח בשבת מזכיר השבת וישראל וראשי חדשים, ובמועד מקדש ישראל והזמנים. וכן בר"ה ויוה"כ מעין שלהם ע"כ, וזה נגד דעת רב גידל? אבל כבר כתבו הגאונים רש"י והר"ף שם דאירחי הא דרב גידל וכן ס"ל להגאון עמרם. וכן דעת ר' חננאל שחותמין בהפסרת שבת ור"ח מקדש השבת וישראל ור"ח, מפני שריב"ל דחה להא דר"ג, אבל בעל המאור לא פסק כן, ודימה אותו להא דאמרינן יו"ט שחל להיות בשבת היוורד לפני התיבה ערכית אינו צריך להזכיר של יו"ט שאלמלא שבת אין ש"ץ יורד לפני התיבה ערבית ביו"ט, הכא נמי אלמלא שבת אין נביא בר"ח. וכן פסק בעל הדברות ס"ט סוגיא דשמעתא אזלא כר' חננאל, ואירחיא להא דרב גידל שצריך להזכיר של ר"ח, וכן פסק ר' ישעיה ור' שלמה (שכלו הלקט סימן פ') אבל מנהגנו היום שאין חותמים בר"ח שחל להיות בשבת בשל ר"ח, אמנם במוסף כל ישראל נהגו לחתום מקדש השבת וישראל ור"ח, חוץ מהספרדים שבא"י שחותמים רק מקדש השבת (ראה סדור בית מנוחה), יתפלא המעיין לדעת מדוע נהגו כן, יען הרמב"ם (ה' תפלה פ"ב הי"א) ור"ע גאון בסדורו (צד 134) וסרן בשו"ע (או"ת סי' תב"ד) וגם הרמב"ם בסדורו כולם עלו בהסכמה לחתום מקדש השבת וישראל וראשי חדשים, ואיך לא נהרו הספרדים בארץ ישראל אחר סברת אלו הגאונים?

והנראה לי שב עפ"י מה שארז"ל בביצה (ד"ז). ובעירובין (ד"ט):  
 ת"ר שבת שחל להיות בר"ח או בתוה"ט, ערבית ושחרית ומנחה מתפלל שבע ואומר מעין המאורע בעבודה וגו' ובמוספין מתחיל בשל שבת ומסיום בשל שבת ע"כ הרי שלפי דברי גסרחנו שמסיום רק בשל שבת לחוד, וע"ז סמכו בני א"י.

[ט] מדוע תקנו הפטרה ביום צום במנחת,  
 ולא גם בשחרית. (תר)  
 [י] טעם שהמפטיר אינו עולה למנין ז' עולים  
 בשבת, ובי"ט קוראין לו עליה חדשה בספר תורה  
 שני. (תה)

אמנם הרואה יראה בהר"ן שם דלות הלכתא כהאי תנא מראשכחן  
 בפ"ג שאכלו (ברכות מ"ט) אמר רבי אין תותמין בשתיים, איתיבית  
 לוי לרבי, מקדש השבת וישראל ור"ח, ומשמע דר"ח ותולו של מועד  
 בתמימת המוספין שוים הם לחתימת המוסף דיו"ט דאסיקנא כרבי דאמר  
 מקדש השבת וישראל והזמנים, הכא נמי תותם מקדש השבת וישראל  
 ור"ח וגו' (עו' ב"מ בפ"ב מה' תפלה הי"א) ועל סברא זאת סמך  
 חשו"ע שם, ובדוחק י"ל כי בא"י לא ס"ל להא דהר"ן, ונקיפו להא דביצה  
 שהזכרנו לעיל ועליה סמכו, (עו' סדור בית מנוחה (דרמ"ז) שהביא בשם  
 הריטב"א שהובאו דבריו בשיטה מקובצת לביצה (רי"ז) והפר"ח שם  
 (בסו' תב"ה) ועו' תשו' משאת בנימין (סו' צ"ו) הרשב"ץ (ח"ג סו'  
 ק"ט), ולגאון עוזנו החק"ל (ח"א סו' ע"ג דקל"ח ע"ד).

(תר) כמו שנהגין בכמה מקומות להפטיר במנחת תענית של  
 צום גדליה „דרשו" (ש"ע סו' תב"ח ס"ח), אבל רב הקהלות הספרדיות  
 אין ספטריון במנחת תענית גם בצום גדליה, ולא בשאר תעניות. רק בערי  
 אלג'יר נוהגים כמנהג אשכנז להפטיר הפטרה זו (זה השולחן), ועו'  
 כ"י שם, והרב מוהר"י ששפורטש בס' אהלי יעקב (סו' ס"ד) כתב  
 שנהגים בכמה מקומות בספרד שלא להפטיר בצום גדליה, ויסוד מנהגם  
 הוא סדברי הרמב"ם (פי"ג מה' תפלה) שלא הזכיר שמך מזה. (עו' ב"י  
 סו' תקע"ה) ונראה דלא חש כלל לדברי הפסיקתא דבעינן תרתי דתרובתא,  
 כיון שאין לו שורש בתלמוד, והרבה דברים אף להנוגעים בענין הדיון  
 אין אנו הולכים אחר דברי מרן, אלא אחר הרמב"ם ופוסקים אחרים  
 עו"ש.

וכ' הגאון חיד"א בחיים שאל (ח"ב סו' ל"ח אות צ"א), ובלרוד  
 אמת (ריש סו' כ"א) כי כן נהגו בא"י שלא להפטיר בצום גדליה  
 דרשו, ועו' בארץ החיים (דל"ג אות תב"ח), ובמחזור ליורדני לחג-ר"ח  
 המצא שם את ההפטרה זו לאומרה.

ומנהג ספרדי אלג'יר להפטיר דרשו בכל התעניות (זה השולחן  
 דמ"ח).

טעם שחקנו הפטרה זו לאומרה רק במנחה ולא בשחרית משום  
 דכתיב שמרו משפט ועשו צדקה (ישעיה נ"ו א') ואגרא התעניתא צדקתא  
 לעת ערב משו"ה נכון לאומרה בערב אחר שעשו צדקה (תו' מגילה  
 דכ"א).

(תח) משום סיבועא בגמ' (מגילה כ"ג) אם תפטיר עולה למנין

[יא] טעם שהמפטיר צריך שיקרא בתורה  
תחילה, ולמה לא יאמר ההפטרות אחר שכבר קראו  
חובת היום. (תו)

שבעה אם לאו. ולפי מה שפסק המור (או"ח רפ"ב) שעולה למנין  
שבעה, אבל תב"י שם תפסו שלא אסיקנא בגמ' מירי, אלא שכתבו הרי"ף  
והרא"ש דמשמע מיטרא דאכ"י פ' בני העיר (ל), וכן הלכה ופ'  
הרמב"ם (בפ"ב מהל' תפלה) לפיכך נוהגין בהעניות וביוה"כ במנחה  
ובת"ב שהשלישי מטפיר כיון שעולה למנין, ואין יכולים להוסיף על ג',  
אבל בשבת ויו"ט ויוה"כ שיכולים להוסיף, נהגו בשבת שהשמיני מטפיר,  
וביו"ט הששי, וביוה"כ הז', ואתי שפיר בין למ"ד עולה, ובין למ"ד אינו  
עולה, שאם עלת והוסיפו עליהן אין לתוש ע"כ (עי' סוטה ל"ט).

וכתב אבודרהם (דל"ו). וקו"ל דמפטיר עולה למנין שבעה מדתנן  
פ' בני העיר (ד"ל). ר"ח אדר שחל להיות בואתה תצוה אמר אכ"י  
קורא שיתא בואתה תצוה עד ועשית כיוור נחושת וחד מבי תשא עד  
ועשית כיוור נחושת והיינו המפטיר, אלמא מטפיר עולה למנין שבעה,  
וכתב רב עמרם בשם בעל הלכות גדולות דבהעניות במנחה ובת"ב וביוה"כ  
במנחה שאין מוסיפום עליהם, שלישי הוא המפטיר, אבל בשבת וביום  
טוב וביוה"כ שמוסיפין עליהם, המפטיר אינו ממנין העולים כי אנו  
רוצים לעשות אליבא דכ"ע, כלומר אפילו למ"ד אין מטפיר עולה,  
ואעפ"י שקורא ביו"ט וביוה"כ מענינא דיומא בספר השני מ"מ תקנו  
עכשוו שיקרא המפטיר שהוא שמיני ענינא דיומא כדי לנהוג אליבא  
דכ"ע וכן השיב ר"ח לרבינו משולם.

וכתב ר"ע שבמקום שמפסיקין בקדוש אין מטפיר עולה למנין  
שבעה, ובמקום שאין מפסיקין בקדוש, מטפיר עולה למנין ז', מפני  
שהקדוש מפסיק לחובת הקריאת וגו' ומפני זה נהגו להפסיק בקדוש  
בינתיים.

וכתב אבודרהם שם עוד וז"ל ולאחר שמסיימין השבעה בקריאת  
התורה אומר ש"ץ קדיש עד לעילא, וחוזר וקורא עם המפטיר בסוף  
הפרשה, ואומר קדיש לעילא וגולל ס"ת וגו'.

ואני לא מצאתי לו טעם להקדיש השני אחר המפטיר, בשלמא הקדיש  
שלאחר קריאת התורה נתקן משום להפסיק בין קה"ת לההפטרות, אבל  
הקדיש השני שאומר אחר קריאת המפטיר אין לו מקום, וכמו שטרן  
בשו"ע (רפ"ב ס"ד) לא הוכיר כלל מהקדיש השני, וכן תמצא בסדר ר"ע  
גאון (ח"ב ע"ד 85) שכתב ולאחר סיום הפרשה מקדיש השליש ומפטירין  
בגביא, וכן ס"ל לכל המוסקים.

(תו) עיין שו"ע (רפ"ב ד') וטעם התקנה שלא לבייש המפטיר,  
שאם לא נעלחו לקרות בתורת, יאמרו תרואים משום שאינו ראוי לעלות

[יב] טעם שנהגו בברכות ההפטרות בת"ב שחרית ומנחה חותם עד מגן דוד. ומנהג אשכנז גם במנחת יוה"כ חותמין עד מגן דוד, אעפ"י שבשחרית חותמין מקדש ישראל ויום הכפורים. אבל מנהג הספרדי בכלל לומר כל ברכות ההפטרות במנחה כבשחרית. (תו)

לתורה, משו"ה העלוהו בקריאת נביא, בעבור זה תקנו לחזור לפניו ג' פסוקים או יותר ומברך לפניו ולאחריה כאדם הקורא בתורה, אמנם בגמ' שם במגילה (דכ"ג.) נתנו טעם המספיר בנביא צריך שיקרא בתורה תחילה מפני כבוד התורה, וכיון דמשום כבוד התורה הוא למנינא לא סלק, ושאלו שם המספיר בנביא לא יפחות מכ"א פסוקים, (עו"ש מה שפ"י רש"י שלא יהא כבוד התורה וכבוד הנביא שוה וגו' ועו"ש תו' ד"ה כיון, ומ"ש תב"ח בסו' רפ"ד).

(תו) ראה בס' אבודרהם (תפלת העניות דנ"ו:) שכ' ומברך הברכות האחרונות עד מגן דוד ע"כ ולא נתן לנו שום טעם בדבר, אבל פשוט הוא כי איך יאמר בת"ב בבוקר או בערב, על התורה ועל העבודה ועל יום תשעה באב הוזה שנתת ה' אלהינו וגו', משו"ה מצאה סיבה להשמיטה לגמרי.

אבל לפי מנהג אשכנז שנהגו שגם בהפטרות מנחת יוה"כ משמישים לומר על התורה ועל העבודה, לא מצאתי לו טעם הגון המתקבל על הלב, עם שמור"ם באו"ה (תרכ"ב ס"ב) הביא מנהג זה בשם הגה"מ, ותפ"ז שם נתן טעם מפני שעבר עבודת היום, עכ"ז אין דברי הפ"ז מובנים לי, כי מה לברכה זו יחס עם העבודה, ואי משום שאנו אומרים על התורה ועל העבודה, העבודה המוזכרת פה הוא שם כללי לתפלה, כמ"ש הרמב"ם (ה' תפלה פ"א ג') שהתפלה היא מ"ע שנאמר ועבדתם את ה' אלהיכם (שמות כ"ג כ"ה) איווהי עבודה שבלב זו תפלת ע"כ, ותפלת המנחה היא גם כן חלק מהעבודה, וסצינו כי אליהו גענה בתפלת הפנחה שנאמר ויהי בעלות המנחה (מ"א י"א ל"ו) והיא ס' רב הונא (ברכות ו:). אם כן מדוע לא יאמרו בני אשכנז גם במנחה על התורה ועל העבודה כבשחרית. ויותר יגדל התימה שהמור שם פסק ומברך לפניו ולאחריה כדרך שבירך בשחרית, ושם בתב"י ציון לנו שגם המורכי כתב כן, וכן נוהגין, ודלא כתב"י שכתב בשם ראב"ן שלא יאמר על התורה שחרי מפקה העבודה מהשחר ובירך עליה שחרית עכ"ל ועו"ש מ"ש תדרכי משה. ועוד לוא ראב"ן והגהמ"י והמנחמים ומותר"ל ראו את נוסח ברכה זו במקורה העיקרי והיא במ"ס (פי"ג בסוף) ובאבודרהם שם יראו ויוכיחו כי אין מוזכר שם בנוסחאתם תיבת "עבודה" כלל כי אם כתוב על התורה ועל הנביאים, ור"ל על התורה שלמדנו, וגם על הנביאים שהמסיר, רק בנוסח העמרמי מוזכר ועל העבודה,

וראיתי להגרא"א שם בשו"ע (אות ח') כתב וז"ל שמנהג אשכנז בזה הוא נגד הגמרא בשבת, אבל בהגמ"ר שם כתב בשם ר"ש בר ברוך דאינו דומה לשבת דקה"ת והפסרה בשבת במנחה הוא משום קדושת שבת, לכך אומרים על התורה וגו' ועל יום וגו'. אבל קריאת התורה והפסרה במנחת יוה"כ אינו אלא משום תעניות כמו בכל תעניות, וראיה לדבריו שהרי שבשבת שתמורה מיוה"כ אין אנו מפטירין במנחה עכ"ל.

והמעניין יראה כי דבריו אינם מובנים במ"ש דאינו דומה לשבת דקה"ת והפסרה בשבת, „במנחה“ הוא משום קדושת שבת, אמו אנו נוהגין להפטיר בשבת במנחה? ואם אנו מפטירין במנחת שבת הוא רק ביוה"כ שחל בשבת אבל לא בכל שבת, דעלמא, ועוד קשה במ"ש דקה"ת והפסרה בשבת הוא משום קדושת שבת, ההפסרה לא נתקנה לאומרה משום קדושת שבת, אלא מטעם השמר כידוע. ואם עתה עוד אנו מתמידין לקרותה הוא משום מנהג אבותינו, ובאמת כי גם בתול היונו צריכים לקרות בהפסרה ביום שיש בו ס"ת בשחרית או במנחה, לולי שתיישנו משום מורת צבור ומשום ביטול מלאכה (מגילה דכ"א ורש"י שם), ועוד כי בת"ב וצום גדליה מפטירין בת"כ בכוקר ובערב, ובצום גדליה, לפי מנהג אשכנז בערב, ואיזה קדושה יש בת"ב ובצום גדליה להפטיר, באופן שלא יכולתי דבריו להולמם.

בסדר ר"ע גאון (דקע"ז) כ' במנחת יוה"כ המפטיר במנחה מברך לפניו ולאחריו כל הברכות כולן כדרך שמברך בשחרית ואין שינוי בין שחרית למנחה עכ"ל מאריכות דברי ר"ע גאון מובן שנוספו ג"כ היו נוהגים כמנהג אשכנז שלא להאריך בכרכת ההפסרה במנחת יוה"כ, ולזה הוכרח לומר בפירוש לברך לפניו ולאחריו כל הברכות כולן כדרך שמברך בשחרית.

והמרדכי (פ"ב דשבת דכ"ד) ב' שאלמלא שבת אין נביא במנחה ביו"ט למדנו מדבריו שהמפטיר ביוה"כ במנחה צריך שיאמר על התורה וגו' דיום הוא דנתחייב בשתי הפסרות, ועי' מ"ש בסוף מס' יומא ולא דמי לשאר תעניות שמסיימין במגן דוד דהאי עדיף וגו' עי"ש, וכ"כ השב"ל (סו' ש"כ) לברך ברכות ההפסרה בשלמותם כבשחרית, ובס' נהורא השלם נוסח אשכנז (דף 263) כ' בשם הג' יעב"ץ לומר על התורה וגו' כבשחרית ודלא כראב"ן והגמ"י עי"ש וגם הכל בו (ד"א סו' כ') כ' וז"ל ומעם שאומרים במנחת יוה"כ על התורה משא"כ בשאר תעניות לפי שביום זה וכל לתתום בה אבל בשאר תעניות מה יחתום בה, הלא אין ליום שם מיוחד שיחתום בה המפטיר ולא המתפלל, לפיכך א"א אותה כלל ומסיימין מגן דוד ע"כ הרי שגם דעת הכל בו לומר גם במנחת יוה"כ על התורה וחילוק משאר תעניות בטוב טעם ודעת, (עי' בס' החסידים סו' שנ"ו).

ומעתה לא מצאתי ידי ורגלי במנהג אשכנז במה שנהגו בזה, שהוא נגד דעת רוב הראשונים כאשר כתבתי.

ומענין לדעת שמנהג אלג'יר שלא לומר על התורה במנחת יוה"כ ונוהגין בזה כמנהג אשכנז (זה השולחן דס"ד:).

[יג] מנהג הספרדים בא"י שאם הל' יוה"כ בשבת חותמין רק מקדש השבת, ולא מקדש השבת ויום הכפורים, כמנהג לונדון ואמשטרדם. (תח)

[יד] מעם שלא תקנו לכתוב ההפטרות בקלף ככתיבת הספר תורה, וכמנילת אסתר, ומנהגנו לקרותם מתוך ספרי רפום. (תט)

(תח) כ"כ בס' לודד אמת, שכן מנהג א"י, והמור והשו"ע (כס"ב חרב"ב) כתבו ואם הל' בשבת מזכיר בה של שבת וחיותם בה בשל שבת כמו בתפלה, וכ' שם הב"י שכ"כ הרא"ש והר"ן והמרדכי וגו'.

והר"א (דל"ז ע"ד) כ' ומיהו כשהל' יוה"כ בשבת המפסיד במנחת מזכיר של שבת וחיותם בשל שבת אעפ"י שהפסדת המנחת אינה באה אלא מפני יוה"כ הואיל ובחפזת שחרית מזכיר של שבת טשא"כ בשבת ור"ח ובחולו של מועד שאין מפסדין בו כלל עכ"ל.

(תט) בלי שום ספק שקודם שנודע הדפוס לעולם היו רגילין לקרות התפילה מתוך הכ"י, ולטן היום שהאירה הארץ בחכמת הדפוס התירו לקרותה מתוך התומש, רק השאלה היא אם הקדמונים שהיו נוהגים לקרותה מחכ"י אם היה הספר סגור ובפעמים, או היה כתוב ככתיבת הס"ת במש בלי טעמים ונקודות, והפסקת הפסוקים, שנית אם ספר התפילה היה בגלילת כס"ת או כספר פשוט, לפי דברי הגמ' גיטין (ד"ס.) משמע שהיה להם ספר התפילה כמ"ש שם האי ספר אפסרתא אסור למקרי ביה בשבת מאי מעמא דלא ניתן ליכתב, מר בר רב אשי אמר לשלטולי נמי אסור מאי מעמא דהא לא הוי למקרי ביה ולא תיא, שרי לשלטולי ושרי למיקרי ביה וגו' עי"ש במת שפירש"י הרי משמע שהיה להם ספר התפילות לכל השנה בספר מיוחד, (עי' בס' החלכות להר"ץ גיאת ה"א דל"ת).

והלבוש ז"ל נתעורר בזה (או"ח סי' רפ"ד) וז"ל תמתתי כל ימי שלא ראיתי באחד המקומות שנוהגין לכתוב ספר התפילות כדון ספר כמו שכותבין המגילת שקוראין בצבור, כי היה נראה לי שאין יוצאין בצבור כלל בקריאת התפילות שקורין בצבור בתומשים הנדפסים כיון שאינם נכתבים כלל ככל הלכות הס"ת או המגילה וצ"ע, והמ"ז והמג"א שם חשיבו על דבריו ועו"ש.

ואני הצעיר תמתתי לראות דבריו במ"ש לא ראיתי באחד המקומות, לא ראינו אינו ראיה כי איך לא ראה מ"ש השכלי הלקט (סי' ל"א) והנה בכל קהלות הקדש שבארץ המערב ובכל גלילות היששעאלים ובאופקיליא? בולח ספרי בספרי התפילות גלילות, ואנן ספרינן בהגן שחן כשאר חומשים שלנו ומברכין, ואין ממתח בידם ומאי שנה הגי מחני אלו ואלו דברי אלקים חיים וכולחן כתבי קודש ניבחו עכ"ל.

הרי שהזכור שבארין המערב היו נוהגים להפטיר בספרי הפטרות גוללות, ובימי הגאון ראש רבינו א"י ר' אלעזר בר' יעקב נחום (והזכירו הרב תי"ד"א בשה"ג אות א') בע"ס חזון נחום על המשיניות שבזמנו עשו הספרדים בירושלם ספר ההפטרות כתובות על קלף ממש כס"ת. וציוה מוהר"א נחום ז"ל לשנות הרימונים מרמוני הס"ת שינוי מורגש ובמרומה שעשאוהו מנתושת (לדוד אמת סי' י"ח בדיני ההפטרות אות ב') ובס' תולדות התפלה (צד 117) כתב ראיתי פעם אחת בפרנקפורט ע"ג מיין קורין ההפטרות מתוך המגילה, ונהגין כך בלויטא וברסיין ע"כ.

ואני בעצמי ראיתי בעיר מולדתי ציון בביה"כ הנקרא חורבת ר"י החסיד ושם היותי רגיל להתפלל באקראי וראיתי שהמפטיר קרא ההפטרות מתוך ספר ההפטרות בכת"י כס"ת ממש.

והמג"א כתב שלא נעשה הדבר לחובה בכל בתי וזכנסיות משום עת לעשות לה' הפרו תורתך כלומר שאין יכולת ביד הצבור לקנות להם נביאים שלמים וא"כ השתא שנתגלה מלאכת הדפוס והספרים תהדות האל בזה, אסור לכתוב ההפטרות דהא קי"ל דפוס כתיבה מעליזתא היא וגו' עי' ש.

ולפי ע"ד אפ"ל טעם אחר במה שלא נעשה הדבר לחובה, לאו משום טעם שכ' המג"א שאין יכולת ביד הצבור לקנות להם נביאים, אין צבור עני והלא כמה ס"ת מתנדבים לבתי כנסיות, בכל שנה ושנה עד שאין מקום פנוי בהיכלות לשומרם ואשריהם ישראל לוא ידעו כי יקראו ההפטרות מתוך ספר כתוב בכתובה נאה ויאה כי אז לא היו נמנעים והיו מתנדבים בשמחה ובנדיבות לב, אבל האמת הוא כי ראו שאין כל אחד ואחד יודע לקרות ההפטרות מבלי נקודות וטעמים מבלי שיטעה בה, משו"ה ראו כי יותר טוב לאומרה מתהומשין הנדפסים, ובפרט בערי אשכנז שרוב הרבנים אינם בקיאים בנביאים ובכתובים וכ"ש הכעלי בתים, ואם הרב האשכנזי זוכר הפסוק שבנביא או מהכתובים זוכרם ממה שקרא אותם בהעברה מסוגיאות שבתלמוד, אשר לא כן הרב ספרדי להרפה וכלימה יחשב לו אם אינו בקי בנביאים וכתובים עם פירושי הראשונים וזוכרים גם כן המלות בנקודותיהם וטעמיהם בע"פ.

הרמב"ם בפאר הדור (ליפסויא) בתידושי הרמב"ם כ' ר' אברהם בנו ז"ל אבא מארי ז"ל היה מונע מלכתוב תורה נביאים וכתובים בקובץ אחד וגו' שאם היו מתברים אותם בכרך אחד על הגויל כמו שהיו כותבים בזמן קדום לא היה בזה איסור, אבל בקובץ אחד כאלו הספרים שכתובים בזמננו זה ממה שראוי למונעו, לפי שכשפותחים הספר הכולל תנ"ך לקרות בו בנביאים או בכתובים יהיו הנביאים והכתובים למעלה מה' תומשי תורה ואין ראוי לעשות כן וכו' עי"ש.

הגר"א הנהיג לכתוב גם מגילת איכה על הקלף כמו שאר מגילות, וגם הנהיג לברך על כל המגילות ע"ס מגילה כמו על מגילת אסתר (אוצר דינים ומנהגים צד 452), עם שמנהג כל ישראל אינו כן, אולי הגר"א סמך על פ"ש במ"ס לברך על כל החמש מגילות, וכבר כתבתי לעיל בזה שורשן של דבריו

טו] נהגו בני ישראל שלא להרשות לקטו  
להפטיר איזה הפטרות, כגון הפטרה שביום א'  
רשבעות המדברת מעניני המרכבה, ולא הפטרת  
ז' של פסח, והפטרות שובה. (תי)

(תי) לפי מה ששינונו במגולה (כ"ב). שקטן יכול להפטיר ולא תלקו  
שם משמע איזה הפטרה שתהיה יכול הקטן להפטיר, אבל הרב המנהיג  
(דיו"א אות ל"ד) כתב בשם ר' יעקב (אמ"ה ר"ח) המפטיר פרשה חובה כגון  
של ר"ח וחנוכה, ופרשיות ארבע אינם רשאים לקרות בהן קטן ולהפטיר.  
דוח הכלל כל המחויב בדבר מוציא את הרבים י"ח, וכל מי שאינו מחויב  
בדבר אינו מוציא את הרבים י"ח. ואין הקטן מחויב בדבר ע"כ. אבל הרמ"א  
(או"ח רפ"ב ד') פסק שקטן יכול לקרות בפרשה המוספין  
או בד' פרשיות שמוספין באדר וכן נוחגים, וכתב שם באה"ט  
(סק"ח) או בד' פרשיות זולת פ' זכור שהוא לכ"ע דאוריותא, וראיתי  
שנוהגין שאין קטן מפטיר במרכבה ביום א' דרשבעות ולא בז' של פסח,  
זהר"מ כ"ח כתב שאין להפטיר בשבת שיבה וגו', ושם (בסו' תרפ"ה סק"ב)  
כ' הבאה"ט בשם רש"ל שאין הקטן עולה למפטיר בפ' זכור ופרה, עי"ש  
שהאר"ך.

ותב"ח שם (סו' רפ"ה) כ' וז"ל ומפטיר וגו' הכ"י האריך כדון קטן  
שמפטיר ביו"ט בספר שני, ולענ"ד הובא שהקטן אינו אלא מברך והש"ץ קורא  
ליכא למ"ד דפי'אטא דשרי אלא אפי' הקטן בנעצמו קורא בספר מותר לכתילה  
לדעת כל הגאונים מלבד הר"י בר ששת שאוסר עפ"י המנהג בשם ר"ח ואין  
הלכה כיוחיד במקום רבים וכן נוהגים היתר ככל המקומות, ואף הריב"ש  
בשם ר"ח לא אמר דאסור אלא בסתם מהן שאינו יודע למי מברכין אבל בקטן  
היודע למי מברכין דעולה למנון ז' עפ"י. תמנת טרע"ה ותמנת עזרא כ"ש  
שעולה להפטיר במוספין שאינה אלא תמנת הגאונים לאחר התלמוד ואין בזה  
פסק וגו' עי"ש, ועי' להרב דבר משה (סו' כ') המכבי"ש (ת"א סו' י"ט)  
והר' ערוגת הכושם בשם השער אפרים כתב שגם בר"ה, ובשחרית של יוח"כ  
ות"כ, ותענית צבור, שאין קטן מפטיר באלו מפני שהם חובה ע"כ, ודעת  
הלבוש שם להקל בזה, ופסק ומפטיר אפי' קטן ואפי' בד' פרשיות שבאדר  
שקצת מהן דאוריותא אין מקפדין דמפטיר אם הוא קטן וכן נוהגים.

באופן דמקצוע זה הוא מחליקת גדולה בין הפוסקים הראשונים,  
כמבואר להגאון חיד"א ז"ל בברכ"ו (סו' רפ"ד) שהאריך והרחיב בזה כיד  
ה' הסוכה עליו לך קחנו משם, ומסקנת דבריו לאלו הנוהגים לקרות למפטיר  
אין למחות בידם דכן מוכח מכמה פוסקים והסכמת מור"ם והט"ו (בסו'  
תרפ"ה והכנה"ג) חונף מפרשת זכור ראוי שיפטיר גדול אך אם עלה קטן  
לא ירד עכ"ל וכתב עוד שם דמנהג ירושלים ודחבריו אינו כן  
ואין קטן מפטיר אלא עפ"י שני האופנים שהביא מרן הכ"י (בסו' רפ"ב)  
משם הריב"ש ועי"ש באות ב' ד"ח ומכללן ועי' בארץ תחיים (דכ"ו):.

[מז] בא"י, וסת"מ, יש מן האבות שאינן מרשים לבניהם לקרות ההפטרה בחייהם, אבל בלונדון ואמשטרדם אינן מקפידין בכך. (תיא)

אבל הרואה יראה מ"ש הר' סדר היום (דנ"ד): בענין זה יתפלא הקורא לראות סגנונו ודבריו החוצבים להבות אש, ובהיות כי איך ספר זה מצוי ביד כל אדם, אעתיק דבריו תיבה בתיבה, וז"ל ראוי היה כל אדם לכך אלא שהמפטיר שליח כלנו והוא מברך על ידינו וגו' ועל זה הטעם לא היה ראוי להפטיר כי אם אחד מגדולי הקהל שדבריו נשמעים ולא ידעתי מאין הוציאו המנהג הזה שמפטירים הקטנים (אמ"ה פליאה נשגבת על הר' סה"ו שיאמר מאין הוציאו וגו' הלא זה תלמוד ערוך בסגילה כ"ב שקטן יכול להפטיר ועולה גם לו' עולים) ופחותי הקהל, ואל אלהים יודע כי רע עלי המעשה, ומפני זה נהגתי הרבה ימים ושנים ליקח הפטרות ולומר אותם אני בעצמי לקנאת הרבר הרע הזה בעיני, ועוד היום אני משתדל על זה כל מה שבא מידי לעשות והוא מצוה רבה למעיין בה שמחבר תורה עם נביאים ואומרים עליהם שבעה ברכות כשבעה ברכות של חתן וכלה ולא דבר ריק וגו' עי"ש.

ובאמת לא ידעתי טעמו של הרב שחרד תרדה גדולה עד מאד על הענין הנזכר להשתמש בכיטוים חריפים ועוים וגם החסרת ימים דבר דברים חריפים כאלו על אלו הקטנים שמפטירים, והאמת כי הוא העתיק דברי הר' סה"ו סבלי הזכיר שמו.

והמנהג בלונדון ואמשטרדם לחנך את בניהם הקטנים מבני ז' והלאה לקרות ההפטרה, חוץ מאלו ההפטרות שמונעים מהם לקרותם, ואלו הם ההפטרות בתלתא דפורענותא, שבת תשובה, מ"ב שחרית ומנחה וכפור שחרית ומנחה.

ובא"י ומצרים נוהגים גם בהפטרות יתרו שהיא בשנת סות המלך שמברכת ממעשה מרכבה, ולא ביו"ט ראשון דשבעות דמפטירין ויהי בשלשם שנה שמדבר ממעשה המרכבה ולא בשבת שובה, ולא בהפטרות ת"ב דהוו תרתי דתובתא, משום דאין זה כבוד הקהל שיהא קטן מוכיחם לומר שובה ישראל וכו' כי כשלת בעונך, (עו' לנהר מצרים ח"א דכ"ד אות כ"פ).

(תי"א) טעם למנהג א"י שמקפידין בכך משום דבעיניהם ההפטרות נקראת ע"י אלו שיש להם נחלה מאבותיהם וקונים אותה בדמים יקרים כמו שכ' הכל בו, והובאו דבריו בכ"י יו"ד (סו' שע"ו) ואמר לו אין מי שיצילני אם לא שיאמר בני קדיש, או יפטיר בנביא עכ"ל. משו"ה מונעין את בניהם שלא לקרות בנביא בחייהם, כמו שמצינו שכתב הכל בו והובאו דבריו בכנת"ג (שם אות ח') שאם האב מקפיד שלא יאמר הבן קדיש על אמו יכול

[יו] המנהג בלונדון שאם אחד החזיק לקרא איזה הפטרה ג' פעמים שנה אחר שנה, הרי לו הזכות לקרותה בכל שנה ושנה, רק אם אירע שאיש אחר יש לו נחלה מאביו או אמו או אחד מקרוביו, אז הוא קודם. ובארץ ישראל וסת"מ אין חוקה במצות שבלא"ה נמכרות. (תיב)

לעכב עליו, עם שהכ"ו שם והרמ"א הביא דבריו בש"ע שם שט"מ נתנו לאומרו, עכ"ז לא נהגו הספרדים בא"י כסברתו.

ובאמת נתבונן מה יחס יש להפטרה עם המת לפע"ד אפ"ל שהפטרה הוא מלשון סילוק וסילוק משחמשים רז"ל למיתה כמ"ש במד"ר פ' חקת ועכשיו כשאני מסלקן אינו מסלקן עד שאני מודיע לכך נאמר יאסף אהרן. וביון שההפטרה היא סוף הקריאה משו"ה מצאו לנכון לקרות ההפטרה לשון נופל על הלשון משום הנפטר מן העולם או מפני שמצאו בברכות שלאחריה ולעלובת נפש תושוע שלמי דעת המקובלים רומז לנשמת המת העלובה והעגומה מלכלוך המאמית, וכשהבן עומד ומתפלל שהקב"ה יושיע ויחליץ אותה מהצרה שבה זה גורם לעילוי נשמת הרוי.

ועיין להגאון תחב"ף בס' החיים (סו' כ"ה אות י"ט) שכ' ההפטרה לעילוי נשמת אביו ואמו יסודו מהזות"ק פ' אחרי וכן העתיק סרן הנ"י (בסי' שע"ה) ועי' בס' בן יוחאי (דקכ"ז ע"ג) עי"ש.

והמנהג בא"י וסת"מ ולונדון ואמש' לקרות ההפטרה בעד הנפטר שבת קודם הפטירה (לדוד אמת וסו' י"ה אות ה').

(תיב) כבר כתבתי לעיל מנהג א"י וסת"מ שהמצוות נמכרות ומכללן ההפטרה. וכל המוסיף הרי זה שלו, והכל נתקן משום דרכי שלום שלפעמים יארע כי שניים או ג' יחידים שיש להם נחלה באותו שבת עצמו, וכל אחד רוצה לזכות בה, תקנו למוכרת בכסף מלא אבל באלו הארצות שאין נוהגים למכור המצות, תקנו שאם אחד החזיק לאומרה הוא קודם לאתר ובפרש הכר מצוה שמנהג אלו הארצות שנותנין לו ההפטרה, חבר מצוה שמח לומר ההפטרה עצמה בשנה האחרת ביום הבנסו לשנה חדשה.

אבל הרוואה מתשו' הרמב"ם בפאר הרור (שאלה קנ"ג) משמע שאין נכון לעשות כן ז"ל התשו' אם האיש הזה אשר רצה לעלות במקומו גדול ממנו בתכמה ובראה יהיה מה שאמרו כי חקי התורה אינן כרצון איש ואיש לתחזיק בדבר ההוא ואם הוא שונה אולי משום דרכי שלום אמנם אם זה אשר רוצה לעלות פחות ממנו או לא, שעל כיוצא בזה נאמר מעלין בקו' ואינן מורידין עכ"ל הנלמד מדבריו כי לא כרצון איש ואיש יכול לתחזיק בחקי התורה, ולמרנו עוד שלא היו נוהגין בימי הרמב"ם למכור המצות.

**יחז טעם שהמפטיר אינו רשאי להפטיר  
עד שיגללו הספר תורה. (תיג)  
ויטן מנהגם בלונדון לפעמים שהמפטיר קורא  
בתורה, ונער קורא ההפטרות במקום המפטיר. (היד)**

(תיג) לפי מ"ש רש"י בסוטה (דל"ט:): ד"ה עד שנתגלגל ס"ת כמטפחותיו כדי שלא יהיו הגוללים טרודים מלשמוע הפטרה מפני המפטיר (ופסקה מרן בשו"ע או"ח בסו' רפ"ד ס"ו), אבל בשבלי הלקט (ד"ל אות פ') נתן טעם אחר וז"ל משום דאיכא בזיון לס"ת שלא נגלל עדיון והו' קורין בנביא כדאמרו' בסוטה, וכן שנינו ביומא (ע') ונייתי ס"ת אחרינא וניקריה ביה ומשני משום פגמו של ראשון ואם בס"ת אחר אסור לקרא כל זמן שהראשון פתוח משום פגם הראשון כ"ש דאסור להפטיר בנביא עד שיגלל ס"ת. ומצאתי לגאונים ז"ל כשמברך אחר ההפטרות אינו רשאי לסלק ספר הנביאים מלפניו (הרי ראה מכאן שבימי הגאונים היה להם ספר ההפטרות בקובץ אחד) כדי שיראה ויברך על כנה שהפטיר עכ"ל ולפע"ד אין מש"ס יומא ראה בשלמא להחיא דיומא משום שהס"ת הראשון כבר הוא מצוי שם ואם נביא ס"ת אחר ויקרא בו פרשת ובעשור של חומש הפקודים או הרואים ואמרו משלא גללו הספר הראשון בפרשת ובעשור והביאו ס"ת שני ודאו שהראשון פגום הוא, חסר הוא מומעה הוא. אבל הכא שכבר קראו כל הפרשה מתחילה ועד סופה בס"ת כשר אף שהניתנהו מבלי גלילה בשעת הריאת ההפטרות. אין אף אחד שיבוא לידי תשש פוסל או טעות או בזיון הלילה אלא מאי שהטעם הראוי הוא כמ"ש רש"י ז"ל מפני הסדרה שלא יהיה האפשרות להגוללים לשמוע ההפטרות מפני המפטיר כראוי ולאו טעמם בזיון.

(תיד) מנהג זה הביאו הב"י (סו' רפ"ב) והביאו בשם הריב"ש (אמ"ה בסו' קי"ב) וז"ל ומה שאמרת שיש מקומות שנהגו כשמפטיר קטן עולה גדול במקומו וקורא בתורה, והמפטיר קורא ההפטרות ואינו קורא בתורה ואעפ"י שצריך המפטיר לקרות בתורה היונו משום כבוד התורה. והכא הא איכא כבוד התורה כשנאמר המפטיר אינו ראוי לתורה וקורא גדול במקומו, וזה הטעם אינו דלעולם מי שקורא ההפטרות צריך לקרות בתורה כי שמה הגדול קרא לתוספת ולעצמו, ולא כעד המפטיר ואין כאן כבוד התורה, והמנהג ההוא אינו מנהג יפה בעיני, והמנהג היפה הוא אף במפטיר גדול או שיקרא גדול בחובת היום ויפסיקו בקדיש ויתזוור הקמן המפטיר לקרות הפרשה ההיא, או ג' פסוקים ממנה משום כבוד התורה ויכול לברך לפניו ולאחריה וגו' עכ"ל, וכ' שם הב"י ואנו לא ראינו מי שנהג כדבריו ריב"ש, אלא כמנהג אותם המקומות שכתב השואל, וגם הוא ז"ל כ' בתשו' שלא רצו לשמוע לו עכ"ל.

ובס' נהר מצרים (או"ח דכ"ד אות ט"ו) כתב שמנהג מצרים כאשר יש שני ס"ת שהגדול עולה לפ' המוספין ואומר קדיש, ואחר עולה

[כ] מנהג לונדון (סדר סוכות דקמ"ב) בשבת חוה"מ סוכות, לחתום בברכת ההפטרה כשאר שבתות השנה, ובסדר (פסח דקנ"ה) לחתום כמו שכתוב ביום א' של פסח. ובסדר די סולָה (סוכות דקי"ח) כתב לברך מקדש ישראל והזמנים, ובסדר (פסח דקכ"ח) כתב לחתום כמו ביום ראשון, ובסדר אמשטרדם 5603 כתוב בהפטרת לשבת חוה"מ פסח לחתום בהפטרה כיום א' של פסח, וכן כתוב בסדר סוכות.

ומנהג ארץ ישראל שבשבת חוה"מ פסח, או סוכות חותם רק מקדש השבת. (תטו)

הקטן ומפסיר וקורא בתורה תחילה, ואח"כ מפסיר בס' מוהריק"ש (סי' רפ"ב ס"ח). והרב"ו ח"ב בלשונות הרמב"ם (סי' רכ"ט) כ' שכן מנהג ירושלים ומצרים, וכ"כ הברכ"ו (סי' רפ"ד אות ג') וז"ל ומאי דנהיגי בעיה"ק ירושלים ת"ו בק"ק ת"ת מיוסד על אדני פז שהנהיג מוהרלנ"ח מאריה דארעא, ואחריו החזיק מוהר"ו בנימין ובסברת הלק"ט. ומוהריק"ש והריב"ש. וכן המנהג באיטליא כמ"ש בהגהת גור אריה עי"ש. ומנהג ירושלים מוזכר בס' מנהגי ירושלים (בה' קס"ת אות י"ח). וכן מנהג אמשטרדם לקרות לקטן שיאמר ההפטרה וגרול עולה למפסיר. ובלונדון המנהג הוא כן. אם ההפטרה נתנו אותה לבתור בן י"ג שנה, האיש אשר יזמן לעלות בתור מפסיר בס' השני, קוראים אותו בזה הלשון „במקום מפסיר" ואחר כך עולה, וכאשר גמר ברכה שלאחריה, נשאר עומד במקומו, עד שהנער יאמר הפטרה בשלימותה, אח"כ תזור והולך למקומו, אבל קודם שיסדרו סדר זה שואלים רשות מהגרול אשר יעלה במקום מפסיר אם רצונו לתת זכות להנער לקריאת ההפטרה. (תטו) הקורא יבחין ויראה המבוכה הגדולה שנפלה בסדורי לונדון ואמשטרדם במנהג זה, ראשונה אדבר בנוגע למנהג א"י שנתחבין בשבת חוה"מ פסח, או סוכות, אין הבדל בתחומת ההפטרה, ותמיד חותמין בה מקדש השבת. כ"כ הברכ"ו (סי' תכ"ה אות ב') דאין מנהגנו להזכיר אפילו בשבת חוה"מ סוכות מקדש ישראל והזמנים רק מקדש השבת, וכן כתב בס' שמן המסחה (סי' י"ח דיו"ד) ושק"ט בארוכה וברחבת, ורבינו הרד"א (ול"ו) כתב וז"ל ואם היה שבת ויו"ט כולל שניהם יחתום מקדש השבת וישראל והזמנים, לפי שקדושת שבת היום גרמת למפסיר שיבא, ואם חל ר"ה בשבת אין צריך להזכיר של ר"ה. והמעט מפני שאלמלא שבת אין נביא בר"ה והוא הדין תולו של מועד בשבת עכ"ל, הרי מדברי אבודרהם למדנו סמך למנהג ארץ ישראל.

[כא] לא ראיתי ולא שמעתי שהצבור עונין אמן  
 אחר ברכת ההפטרה שלפניה, כמו שעונים בברכות  
 שלאחריה. (תמו)

אבל מנהג אשכנז הוא שדוקא בשבת חוה"מ סוכות חותם מקדש השבת וישראל והזמנים, אבל בשבת חוה"מ פסח חותם דוקא מקדש השבת (באה"ט או"ח תרס"ג בשם מנהגים) ועי' בסו' ת"ץ שם כתב מור"ם שאין מזכירין בברכת ההפטרה לפסח לא באמצע ולא בתחילתו, וכ' שם הבאה"ט (סק"ח) רק תותם מקדש השבת, אבל בחוה"מ שבת סוכות מסוים והזמנים משום דתלוקין במוספין חסיר מפי (מג"א) והכ"ח שם נתן טעם משום דחוה"מ סוכות גומרין ההלל ואינו דומה לר"ח ע"כ. והלבוש (בסו' תרס"ג ס"ג) דעתו לחתום מקדש השבת וישראל והזמנים אע"ג דההפטרה אינה באה בשביל חוה"מ אלא בשביל שבת, שהרי אם לא היה שבת לא היו אומרים ההפטרה, מ"מ כיון שענין ההפטרה הוא מענין השייך לחוה"מ תותמין גם בהזמנים, ואע"ג דבשבת חוה"מ פסח אינו תותם והזמנים, שאני ח"ה דסוכות כיון שגומרים בו ההלל, וכל יום הוא כרגל בפני עצמו כיון שמשתינין קרבנותיו חשיב מפי יו"ט מחוה"מ דפסח, גם לפי הסוד ראוי לחתום כמ"ש ע"כ.

ומעתה אשובה למנהג לינדון לפי סדור (גאסטר) שכתב להיפך ממנהג אשכנז, שלפי מ"ש שם כי בפסח צריך לחתום ברוך מקדש השבת וישראל והזמנים, ובסוכות לחתום מקדש השבת, וגם לפי סדור דיסולת שם, דעתו לחתום בשניהם מקדש השבת וישראל והזמנים. וכן מנהג אמשטרדם, א"כ מלבד שלא נהרו אחר מנהג א"ו לחתום בשניהם רק מקדש השבת, שכן דעת אבודרהם ז"ל, וגם לא נהרו אחר מנהג אשכנז, אלא הפכו את הקערה על פיה, באופן שבלבול גדול נתבלבלו הספרדים דפה ואמשטרדם בענין זה.

(תמו) עיין מ"ר דברים (ריש פ"ז) אמר ר' יהודה בר סימא, אמן הוה יש בו ג' אספליאות (משמעות) שבועה, וקבלה, ואמנה. שבועת מנין שנאמר (במדבר ה') והשביע הכהן וגו' ואמרה האשה אמן אמן, (עיין רמב"ם פ"ב דשבועות), קבלה מנין שנאמר (דברים כ"ז) ואמר כל העם אמן, אמנה מנין (מ"א א') ויען כניהו בן יהודע את המלך ויאמר אמן כן יאמר ה' ע"כ.

ומעתה האמן שאנו עונים בברכות ובקדיש הוא מטעם אמנה, ובתפלה מצוה לענות על כל ברכה וברכה (ברכות מ"ה: ומ"ז). וכמו שפסק מרן בשו"ע או"ח (סו' קכ"ד ו') ובכונה שיכוין בלבו אמת היא הברכה שנירך המברך ואני מאמין בזה, וכתב שם הבאה"ט (ס"ק י"א) שזהו בברכת הודאה כגון ברוך שאמר וישתבת, וגאל ישראל, אבל בתפלה צריך שיכוין אמת היא, ואני מתפלל שיאמינו דבריו, (מג"א עו' ב"ח ובשל"ח וכס' נגיד ומצוה).

[כב] ברכת ההפטרה שלפניה נחשבת לברכה אחת, למרות שאנו מברכין שתיים, אחת עד הגאמרים באמת, (וכה סימן ההפסקה וההעמדה), והשנית מתחלת בא"י וגו' ומשלים האמת והצדק. (ת"ז)

בנוגע לעניית האמנים שבברכת ההפטרה שלפניה, הלא מרן בשו"ע או"ח (סו' רפ"ד ס"ג) פסק בשם הרא"ש סוף ברכות שצריך לכוין לברכת הקוראים בתורה ולברכות המספיר ויענה אחריהם אמן ויעלו לו להשלים מנין מאת ברכות שחיסר מנינם בשבת, ע"כ אבל לא הילק שם הרא"ש ומרן חיינו דוקא בהאמנים שבברכות של אחרית אבל לא על שלפניה, ומאי שנא האי מחאי, ועוד דמרן שם (סו' רט"ו ס"ג) בענין שאין עונין אמן אחר חינוק, אבל בשעה שהן מברכין לפסור עצמן כיון דבני חינוך הם עונין אחריהם אמן, וכן בשעה שאומרים תהפסלה בביה"כ, עי"ש.

באופן שלא ידעתי לו טעם למה לא נהגו הצבור לענות אמן גם בברכה שלפניה כברכות שלאחרית.

(ת"ז) כבר כתבתי לעיל (הערה ת"ב) שברכות ההפטרה הם חמש, אחת לפניה, וד' לאחרית, וב' ברכות בתורה שהמספיר מברך, הרי ז' וגו'. ודעת הרמב"ם (פי"ב מה' תפלה ה"ו) המספיר בנביא מברך לפניו ברכה אחת, וכן משמע מדברי התוספות בפסחים (דק"ד:) ד"ה הוין מברכה וגו', ואחת לפני הפטרה, וכן משמע במ"ס פי"ג.

עלינו להתבונן על מה תקנו לברך שתיים, ויהיו נחשבות לברכה אחת? ועוד למה נשתנית ברכה זו מכל ברכות שבכולם? ועוד תראה שינוי מורגש בברכה זו, בברכה הראשונה הנוסח בשם ומלכות, ובברכה השניה אין בה מלכות.

אחרי חיפוש מחיפוש, האיר ה' את עיני ומצאתי להכ"ס בת' תפלה (פי"ב ה"ו) שישב הענין באופן זה, וז"ל וא"ת מפני שהיא סמוכה לחבירתה אם כן לא הוה ליה לפתוח בברוך. ויש לומר דכולה תרא ברכה היא שבתחלה מברך אשר בחר בנביאים טובים כלומר לאפקי נביאי חסד, ומשום דאיכא מילי טובא בנביאים טובים דהוי סיפור דברים ומחזי דלית בהו קדושה משום ח"ק ורצה דבריהם הגאמרים באמת, כלומר כל דבריהם מרצון ודעת גבוה נכתבו והם דברי אמת לא כשאר דברי תימים של מלכים שיש בהם שינויים הרבה, ואח"כ ראו לחלק כבוד לתורה ולמשה רבן של נביאים, והזכירום תבחר בתורה וכמשה עבדו. ולפי שלא יראה שמזכירין אותם אחר הנביאים פתחו בה בברוך לא לומר שהיא ברכה בפני עצמה שא"כ היו הותמין בה בברוך ולא פותחים כיון שהיא סמוכה לחבירתה, ומפני שהזכיר התורה ומשה חזר להזכיר נביאי האמת והצדק להזכיר ממעלה למטה אם כן דברישא פתח בשבח דברי הנביאים בהלק הספורי מהם לומר אפילו באותו הלק

[כג] בברכה הראשונה שלאחריה, תמצא הפסקה באמצע הברכה, בין אמת וצדק לנאמן אתה הוא וגו' והמפטיר גם כן מקיים הפסקה זו. (תיח)

יש לנו לשבח לאשר בחר בהם, וכשכא להזכיר החלק הנבואוי הקדים התורה ומשה שממם ניבע החלק הזה, ודקדק לומר בחלק הזה נבואי האמת והצדק האמת לאפיקי נבואי השקר, והצדק לומר שדברי הנבואה שמתנבאים הם דברים מצודקים ומזוקקים שבעתידים, א"נ לנבואים שהם בעלי צדק ואינם מתנאים בנבואתם לעית אדם ברובו, והוא דוגמת מאי דפתה בנבואים טובים ומכל מקום אינה אלא ברכה אחת כדפירש"י, ולענין החלק הספורי נקט אשר בחר לשון עבר, אבל בתורה וחלק הנבואוי נקט הכותר לשון הווה כאילו בכל יום ויום הוא בוחר בהם ונותנן לישראל וכמו שאתו"ל על פסוק אשר אנכי מצוך היום בכל יום יהיה בעיניך חדשים עב"ל, ועו' להגאון מהר"ט צהלון בתשו' סו' ע"ג שב' שאין ראוי שיעשו הפסק, אלא ואמר הכל בבת אחת להראות שהכל ברכה אחת, עי"ש ועו' להכסא רהמים שם במ"ש מ"ש שם.

(תיח) הפסקה הנזכרת גרמא להרבה אנשים נבונים לתעית ששם היא חתימת הברכה הראשונה, והשניה מתחלת מנאמן אתה הוא, ולסיבה זו יש אנשים עמו הארץ שרגילים לענות אמן, אבל דבר פשוט הוא כי רכובות שלאחיה הם רק ארבע כמו שכתבתו לעיל, ואף שכבריה זו נמצא בה הפסקה, כיון שאינה הותמת בברוך שוב אינה נחשבת לברכה בפני עצמה, אבל ככל מקום השאלה מצאה מקום לניה מדיע הפסקיה אם היא ברכה אחת, התשו' היא כי בימי הגמרא היו נוהגים, כשהיה המפטיר מגיע לכו כל דבריו אמת וצדק, היה שותק, ומיד היו עומדים העם ואומ' נאמן אתה הוא ה' אל' נאמנים דבריד נאמן חי וקיים שמך וזכרך תמיד ומליך עלינו לעולם ועד, זה אחד ממחלוקת בני מזרח ובני מערב שכני מזרח ענין אותו בישיבה ובני מערב בעמידה ובכל נקום שנחלקו שני תנאים ושני אמוראין ולא בדיק לן הלכתא כתר מיניהו אזלינן בתר מחמיר כל שכן בשבת ותהלה של חי העולמים וגו' (מסכת סופרים פי"ג ה"ו), ושם הו"א כתוב ואח"כ תזור המפטיר לענינו ואומר נאמן אתה הוא וגו', משום הכי נמצא בכל הסדורים הפסקה זו, אע"ג שאין מנהג זה נהוג עוד. ובחופשי מצאתי שכ"כ התו' בפסחים (דק"ד) ד"ה חוק, שיש הפסק במתוורים ומתחיל נאמן אתה הוא, ואין שם ברכה לא בחתימה הראשונה, ולא בפתית השניה, ונראה דבולס ברכה אחת היא דבולה משהעיוא בנאמנות ובאמתות המקום וגו' עי"ש בארוכה.

אבל הדבר המפליאני כי בסדור ר"ע גאון לא תמצא בנוסח ברכה זו שום הפסקה, וגורם כן כי כל דבריו האמת והצדק, ונאמן

[כר] השינויים שנפלו בנוסח ברכות ההפטרות בין נוסח א"י וסת"מ ולונדון, ואמשטרדם, ובין נוסח המסכת סופרים (פי"ג) ורב עמרם גאון, ורבינו דוד אבודרהם. (תיט)

אתה הוא, במקום שאנו גורסין „נאמן“ אתה בחסרון ואו החיבור, מזה אני משער כי בימי ר"ע גאון בשלו המנהג שהיו נוהגים לעמוד הצבור ולומר נאמן אתה הוא וגו' כמש"ל בשם מ"ס ומשום זה מצא לנכון רע"ג לגרוס ונאמן אתה הוא, למען המברך ירוץ בקריאתו מבלי שיעמוד ויפסיק באמצע הברכה.

הקורא יתעניין לדעת כי במחזור ויטרי (סו' קס"ו) חשב הארבע ברכות אלו לחמש, ולא ידעתי איך תקם כן אחר שהם ס וכל הראשונים והאחרונים חשבו רק לארבע, ומזה מורה כי תלמידי רש"י ז"ל חשבו דנאמן אתה הוא נחשבת לברכה בפני עצמה, וחשבו גם כן הברכה האחת שלפניה לשתיים (עיון לעיל הערה תי"ז), אלא ודאי מוכרחים אנו ליישב שהמח"ו מפרש חברייתא של מ"ס (שם ריש פי"ד) שאמרו כדי לקיים שבע ברכות על ברכות ההפטרות בלבד, ולא לכלול ברכות התורה (ע"ל הערה ת"ב).

והרב המנהיג בסדרו לשבת (אות ל"ו ול"ז) כתב וברכות ההפטרות אחת לפניה וארבע לאחריה מצאתים במ"ס כמנהג העולם, וכל אותן העונים אמן אחר השלמת וצדק ומתחיל ונאמן אתה וגו' אם להעלות על לב שהן שתי ברכות אינן אלא אחת דהאיך יתכן להיות נאמן אתה הוא כברכה הסמוכה לחבירתה הלא את שלפניה אינה הוחמת בברוך, ועוד דשם כאחת מונה אותה, ולא כאמנים דקדיש ויתגדל עונין עליה, ואין לתוש לולי כי דבריו אמת וצדק אינו ברכה לענות אמן עליה, ואולי יש לומר שאנו אומרים שיהיו דבריו אמת וצדק כאשר הם ולקיים נבואתו עלינו לפדותינו אמן, וכך מצאתי דצריכין הצבור לומר עמן נאמן וגו' עד סוף כל הברכה ולא ידעתי למת עכ"ל.

ואני תמה לראות במה שכתב וכך מצאתי דצריכין הצבור וגו', הלא דבריו אלה נובעין מחמס' סופרים שם, מלבד שלא הזכיר המקור דבריו, גם כתב ולא ידעתי למת, איך לא ידע למת הלא שם במ"ס משום שהוא שבת גדול של חי העולמים נהגו הצבור לעמוד להלל ולשבת בהלול גדול כזה, ומנהג יפה ונכון היו נוהגים, וכמו שמצאתי תנא דמסיוע לי הוא הגאון יעב"ץ בסדרו (דף שם"ח) שכ' לא ידעתי מאי מעמא הקילו ובסלוחו וגו' כי תקנחו חז"ל עמודי אמונתנו וגודרי פרצותינו עי"ש.

(תיט) במ"ס וא"י וסת"מ גורסין „ובבשה“ עברו, אבל בלונדון ואמשטרדם „בבשה“, וכן גורס אבודרהם ורע"ג במ"ס ובנביאי האמת „והצדק“, וכן גורס ולונדון ואמשטרדם ואסמ"ת, אבל נוסח רע"ג

[כה] בלונדון ואמשטרדם שמנתגם לקרית  
 העולים לתורה בשם, אבל להמפסיר אין קורין לו  
 בשמו, אלא קוראים אותו כן, וגם המפסיר יעמוד  
 בכבוד. הוי' בשבת ויו"ט שמוציאין ב' ס"ת קוראין  
 אותו בשמו. (תכ)

האמת, וצדק. במ"ס כי כל דבריו, "אמת וצדק", וכן גורסים בלונדון  
 ואסמ"ת, אבל אבודרהם ורע"ג האמת והצדק, ושם רע"ג השמים, צור  
 כל העולמים" ואחר בא"י אס"ה אומר צדיק ככל הדורות. שם במ"ס,  
 ודבר אחד מדבריו לא ישוב רוקם, ובלונדון ואסמ"ת ואמשטרדם ודבר  
 אחד מדבריו, "אתור", וכן גורם רע"ג ודברך אתור במ"ס, כי אל, מלך  
 נאמן אתה, וכן גורם לונדון ואמשטרדם וא"י וסת"מ, אבל רע"ג השמים  
 תיבת מלך, במ"ס, נחם ה' אלהינו ציון עירך כי היא בית חיינו לעלות  
 נפש", ובלונדון ואמשטרדם וארץ ישראל וסת"מ גורם, רחם על ציון כי  
 היא בית חיינו ולעלות נפש", ורע"ג ואבודרהם גורסים, ולעגומת נפש  
 נתקום נקם במהרה בימינו", ונוהגים לחתום משמח ציון בבניה אבל הרמב"ם  
 בהלכות תפלה (פ"ב הל' ט"ו) חותם בונה ירושלים והראב"ד  
 שם השיג עליו שאומרים משמח ציון בבניה ועיון שם  
 להכסף משנה, במ"ס שלא, "תכבה" נרו לעולם ומוסיף  
 "בימיו תושע יהודה וישראל תשכון לבת וזה יסו אשר יקראו ה'  
 צדקנו, ברוך אתה ה' מצמית קרן ישועה לעמו ישראל", ובלונדון ואסמ"ת  
 ואמשטרדם שלא, "יכבה" נרו לעולם, "ועד", בא"י מגן דוד, ובאבודרהם  
 השמים לגמרי תיבות אלה, "כי בשם קדשך נשבעת לו שלא יכבה נרו  
 לעולם ועד" (אס"ה לא ידעתי מדוע השמים אם כבר באו תיבות אלו  
 במ"ס ורע"ג ובכל הסדורים), במ"ס על התורה ועל הנביאים ועל יום  
 פלוני הקדוש הזה, וכן אבודרהם השמים תיבת ועל העבודה, ובלונדון  
 ואמשטרדם ואסמ"ת גורסים ועל העבודה כמו שגורם רע"ג ושם רע"ג  
 גורם ועל יום הסנות הזה, וכן גורם אבודרהם, אבל אנו נוהגין לומר  
 ועל יום השבת הזה, במ"ס, "ומברכין את שמך תמיד אלהי ישענו",  
 ברוך אתה ה', "מקדש השבת", ובלונדון ואמשטרדם ואסמ"ת יתברך שטך  
 בפיו כל ה' תמיד לעולם ועד בא"י וגו', במ"ס, ואבודרהם גורסים על  
 הכל ה' אלהינו אנו מודים לך ומברכים, "את שמך". ואנו גורסין ומברכים  
 "אותך" כגורסת רע"ג, ונוספת התמנים בסדורם תמצא עוד שינויים רבים  
 בברכות ההפסדה, וכן במתזור רומא, ולא הבאתי פה השינויים לאתבת  
 תקיצור.

(תכ) אולי יתכן לומר מעם הדבר שמה שלא נהגו להזמין המפסיר  
 בשם, משום להודיע לעם שעליותו בתורה איננה מחובת היום, אבל  
 ביו"ט ושבת שמוציאין שני ס"ת וקורא לו הש"ץ עליה תרשה בספר  
 השני, קוראין לו בשם להודיע שעליותו היא מחובתו של יום, ובאלג'יר

[כו] אין מנהג הספרדים בא"י ובשאר ארצות לתת ביד הרב שגמר חק למודיו „סמיכה“ או „התרת הוראה“ לראיה בידו שהוכתר בכהר הדבנות, אבל מנהג זה נהוג בין האשכנזים, ויתענין המעיין לדעת מאימתי החלו בני אשכנז לתת בידו הרבנים תעודת התרת הוראה. (תכא)

המנהג שאין קורין בשם המפטיר, ויש בתי כנסיות שגם להפטיר קוראין אותו בשמו (זה השולחן דר"ב). (ובדרך אגב יען כתבנו שאין מנהגם לקרות המפטיר בשם מצאתי פה ליתר לו מקום להמאמר הזה

(תכא) הט אונך ושמע מה שכתב הרב צדה לדרך (בח"א שנת קפ"ו) בשם מוהרי"ל וגו' ודע שמוהרי"ל ורבותיו מוהר"ש ומוהר"ק הם הראשונים אשר מצאתי הנסמכים בשם מוהר"ר כי הסמיכות של מורינו הוא דבר שנתחדש בין האשכנזים דבר אשר לא שערום הראשונים, וכתב דון יצחק אברבנאל בראש פרק ששי מפרקי אבות במשנה נקרא ריע וז"ל, אמנם אחר בואי באיטליאה מצאתי שנתפשט המנהג לסמוך אלו לאלו וגו' וראיתי התחלתו בין האשכנזים כולם סוסכים ונסמכים, לא ידעתי מאין בא להם ההיתר זה, אם לא שקנאו מררכי הגויים העושים „דוקטוריו“ ויעשו גם הם ועי"ש שהאריך ביותר. גם ר' לוי בן תביב הפליג בזה בתשו' וכתב דברים גדולים ארוכים ורחבים. ואני הכותב שמעתי מחגאון המופלג מוהר"ר סיני בר בצלאל י"ץ שמה שנתחדש סמיכה זו בין האשכנזים הית מטעם שבזמן ההוא היו רבים עוסקים בנתינת גיטין וקידושין אף שלא היו יודעין בסיב הלכתו, ע"כ נתקנה סמיכה זו לסימן לכל בני תפוצות אשכנזי שכל מי שאינו נסמך למורינו לא יהיה לו רשות להתעסק בסיב גיטין וקידושין, עכ"ל.

גם הרב הת"ם הו"מ (ס' קס"ג) כתב שסמיכות מורנו וחבר אין לו שורש בש"ס רק מנהג אשכנזים מימי מוהרי"ל ומהרי"ו, עי"ש ועי' להריב"ש בתשו' (ס' רע"א) ולמוהר"ר (ס' כ').

והמנהג בארץ ישראל שכל זמן שהבחור הוא מתמיד בלמודו ביושבת קוראין אותו בשמו, וביום חופתו פושט בגדיו ומלבישים אותו בגדים אחרים היינו גליטא דרבנן ומצנפת שחורה על כובעו ומאורתו יום קוראין אותו בשם „רבי“ פלוני, ובמשך הזמן אם יצא לו שם בין תחכמים כי רב גוברית ותיליה בתורת, אז הרב הראשי מטנה אותו לדיין העיר, ואם מצא הן עוד בעיניו, הרב הראשי שולת לו שאלות שבאו אליו סקרית תוצות, למען ישוב עליהן, ומפלפלו ניכר אם נברא רבה הוא, והרב אם ראה שכוון אל האמת הוא ססכים עמו וכותב שיפת דן יפת הייב, ואם לאו תולק עליו והורס כל דבריו, אבל לעולם אין נותנין בידיו תעודת התרת הוראה כלל. וידוע

[כז] עוד נהגו בני אשכנז לתאר לאיש בעל  
 מדות טובות בתואר חבר, אבל לא כן נוהגים בני  
 ספרד. (תכב)

המחלוקת מוהר"י ברב עם מוהרל"ב"ח (1538) שהראשון השתדל בצפת  
 לחדש הסמיכה בארץ ישראל וה' רבנים חסידים מינו את מוהר"י  
 ברב לרב מוסמך, והסמך ארבעה רבנים ואתד מהם היה ר' יוסף קארו  
 ז"ל, ומפני שלא שאלו מקודם למוהרל"ב"ח דעתו שהוא היה אז לראש  
 הרבנים בירושלים שמע רבי ואיקפד ונמנע להסכים עמם, ובשנת 1641  
 כשנפטר בו מוהר"י בו רב נתכטה הסמיכה החדשה.

ואני תמה להרבנים צדה לדרך והתח"ם שהחליטו שתואר סורנו  
 אין לו שורש בש"ס, הלא מצוינו כגמ' מנחות (ריש דק"ד.) ולא תאמין  
 בחייד זה הסופר על הפלטר וההוא גברא על פלטר סמך מאי הוי  
 עלה אמר רב יוסף ר' יהודה „סוריינא“ דבי נשיאה הוה ואורי ליה  
 כשמעתיה, ופרש"י ז"ל שם ר' יהודה וגו' והיה להם לבית רבי „סורה  
 הוראות“ ועל פיו היו עושין כל דבריהם וגו' עי"ש, וכן כתוב בירושלמי  
 (שקלים פ"ג סוף ה"ב) ושם כתב הק"ע דר' יהודה סורה הוראות דבי  
 דנשיאה הוי, ועי' ירושלמי שבת פ"ח ה"ב ועי' בכתובות (דכ"ג.)  
 בנין דסורין אינון ושם פירש"י בנות אדם גדול ובעל הוראה הוא  
 עי"ש, ועי' בגיטין (דס"א:) סוריא ואמרה בר בי רב ליכול חמיתא  
 ואנא איכול קיריא, ורש"י שם פי' דסוריא לעצמה הוראת מצוה ע"כ.

הרי למדנו שכבר היו נוהגים בימי התלמוד לקרות בשם סורנו  
 לבעל הוראה ולא חידשוהו רבני אשכנז. ושמעתו כי המנהג באשכנז ליתן  
 תואר סורנו לרופא, ואולי משום שמצינו (במציעא דפ"ה סוף ע"ב)  
 על שמאל ירחינא שמצא רפואה לעין רבי ובשביל זה רצה לסומכו  
 ולא עלה בידו משום שהיתה השעה נטרפת או לא היו התכמים נאספים  
 עי"ש רש"י, ואי מהא לא איריא כי באמת שמואל היה חכם גדול ובקי  
 אשר לא כן רופאי זמננו שמהם אין להם אף ידיעה קלה מהתורה  
 גם נהגו לקרא לתורה לאיש שר ותשוב אצל המלך בתואר סורנו,  
 (כמו שראיתי בבית גנוי השר משה מונטיפיורי העומד להפארת בהישיבה  
 דפה מכתבו תהלה ותעודה שבאו לו מאחינו בני אשכנז ומכנים אותו  
 סורנו), יש סמך למנהגם מההיא דכתבו התוס' במנחות (דק"ג:) ד"ה  
 סעשה בפרדה, ואולי משום הכי הנהיגו רבני אשכנז ליתן תואר לאיש  
 מצויין בתורה בשם סורנו הרב, לתת הכדל בין זה הנקרא סורנו  
 ואינו בעל הוראה, לזה שהוא סורה הוראה, וצר לי מאד לומר כי  
 הסימנארום שבאלו הארצות וארצות אמריקא נותנים המנהלים סמיכה  
 או תעודה של רב ורבי יתקרי ורובם אינם יודעים מיסינם לשמאלם  
 מהוראה ודינים ובפרט בנינו גיטין וקידושין ותליצות והוראת איסור  
 וחיתר כראוי לרב מוסמך, ועושים התורה פלטר ה' הטוב יכפר בעדם.

(תכב) מלת חבר ידועה לרע ועמית (בב"ת מ"ז. ושם פ"ג.) ירוש'

[כח] המנהג בלונדון ואמשטרדם אחר שהמפטיר גמר קריאתו, הצבור אומרים בקול רם „גואלנו ה' צבאות שמו קדוש ישראל" וחוזר המפטיר אותו, ומברך הברכות, אבל בא"י וסת"מ אין אומרים תיבות אלו כלל. (תכנ)  
 [כט] מעם שנוהגים להפטיר בשבת חוה"מ פסח היתה עלי יד ה'. (תכד)

תגיגה (פ"ג ו') עי"ש ואח"כ נעשה תואר חבר למי שעוסק בתורה ובמצות ומצאו סמך מלשון המקרא חבר אני לכל אשר יראוך (תלים קי"ט ס"ג) וכ' בסידור המנהגים ח"ב בתולדות אסתר ז"ל, כי הפורש עצמו מן הצבור ואינו מתחבר עמהם לעשות הטוב והישר בעיני אלהים ואדם בשם עם הארץ או בשם אחר יקרא כמו שדרשו הז"ל ויקח קורח לקח עצמו לצד אחר לומר כי הוא אחר ואינו מן ההכרים לעסוק בצרכי צבור לסוכת הכלל ובאגודה אתה, ומכאן המקור ליתן לאדם חשוב שהוא חבר לעושה הטוב את התואר „חבר" עי"ש.

אבל כבר מצינו תואר חבר בירוש' שקלים (פ"ג ה"א) זאת אומרת בן עזאי חבר ותלמיד היה דר"ע, שר"ל שחיה מתחילה תלמידו ואח"כ חברו, כמו שמצינו בברכות (כ"ז:): שאני ר' ירמיה בר אבא דתלמיד חבר היה, ועי' בפ' מי שמת (דקנ"ח): בן עזאי תלמיד חבר דרבי עקיבא הוה, עי"ש ואחר זמן נעשה השם „חבר" תואר לתלמיד חכם, ואמרו „חבר" אין צריך התראת (סנהדרין ד"ח): ועוד מפוזר בתלמודינו בכלי וירוש' אודות מקצוע זה.

ומזה ג' שנים שבקשו ממני אנשי המעמד שבלונדון להכתיר בתואר חבר לראש החזנים שבלונדון הארון דוד בואינו די אברתם מישיקופא ג"י ומאז הייתי תמה ומשתומם כי לא נהגו הספרדים מעולם להשתמש בתואר זה ולא בתוארים אחרים בכתב, אבל מחמת שראיתי שהאיש חנז' ראוי ותגון לאיצטלא זאת הכתרתיהו בתואר זה, ואנשי המעמד בלונדון ערכו בו ביום משחה גדול להודמנות זו.

(תכג) אולי יתכן לומר מעם הדבר משום שתברכות האחרונות כולן מברכות מהגאולה מקרימין לומר גואלנו וגו' אבל באבודרתם (דל"ז ע"ג) לא הזכיר לומר שמץ מנהו, אלא גומר ההפסדה ומברך כדרכו. ופעם שבארץ ישראל ומת"מ אינם נוהגים כן משום דהוי הפסקי בין קריאת ההפסדה לברכותיה (עי' לתגאון התבי"ף בס' התוים דע"פ אות כ"ה).

(תכד) משום שקבלה בידינו כי תחית המתים תהיה בניסן על כן מפטירין בניסן העצמות היבשות וגוג ומגוג מפטירין בתשרי בשבת חוה"מ סוכות, כ"כ הסוד (כסו' ת"ץ) בשם ר' האי גאון, ודבריו חובאו בכל בו (ד"ב) ואני לא מצאתי בתלמודנו אגדה זו, ס"ש הוא בניסן נגאלו ובניסן

[5] מנהג הספרדים בקאנריא בהפטרת מנחת יוה"כ קורין ג' פסוקים מהפטרת יונה, ושאירתה מתרגמין אותה בלשון יון. (תכה)  
 [6א] טעם שמפטירין ביונה במנחת יום הכפורים. (תכו)  
 [6ב] פירוש ברכות ההפטרה. (תכו)

עתידין להגאל לדעת ר' יהושע ר"ה (דו"א): אבל לא תחית המתים, מצאתי פעם נכון ומתקבל בסדור רש"י (אות רכ"ג) וז"ל בתוה"מ שכת מפטירין ביום בוא גוג (יחזקאל ל"ח י"ח) שאותה המפלה היא הכתובה בתנה יום בא לה' (זכריה י"ד א') על התדלום מלחוג את חג הסוכות, כשם שאנו מפטירין בתוה"מ של פסח (צ"ל שבת תוה"מ) העצמות היבשות מתוך שהן היו סגן היוצאים ממצרים בלא זמנם, ומוסף יוכיח ספק המכוון ליום בתוך מפני חמאנו עכ"ל עי' בהערה שם למוהר"ש באבער ז"ל.

(תכה) זכורני כי מוהר"ם מפאדובה הביא מנהג זה ושם נתן טעם למנהג זה אם עפ"י הדין רשאים לעשות כן. ובהיות שאין הספר הזה מצוי אתי לא הבאתי דבריו.

(תכו) כתב אבודרהם (דס"ג) ללמדנו שאין אדם יכול לברוח מפני השם אם עבר עבירות שאנאמר אנא אלך מרוחק, ואנא מפניך אכרה, ע"כ ולפע"ד אפ"ל טעם אחר שבקריאת הפטרה זו מלמדנו מוסר השכל מאנשי ביונה שלא היו יהודים, ועכ"ז רצה הקב"ה להענישם כדי רשעתם, אנתנו שמצויים ועומדים ומושבקים לקיום את התורה כולה, בודאי שיש לו הזכות והיושר להענישנו ביותר, ולומדים עוד עד כמה כחה של תשובה, כיון שבני ביונה שבו בתשו' אל ה' וצמו ושמו שקים עליהם הקב"ה שמע והאזין לקול צעקתם ובטל מהם הגזרה כ"ש אנתנו בבחינת בניו שאם נשוב אל תיק אבותינו בכל לב ונתחרט על העבר, ונבטיח על העתיד בודאי שירחם עלינו ויקבל תפלתנו ברצון, ועוד אנו לומדים כאשר בא הנביא יונה ויסרם בשבת פיו כולם שמעו לקולו ושבו בתשובה, אבל אנו עם קשה עורף, כמה וכמה נביאים עמדו לנו ואמטנו אזיננו משמוע אליהם ולסיבת זאת באה עלינו הגלות המרה ופורנו בכל פאותם

(תכו) פירוש ברכות ההפטרה מוזכר בס' אבודרהם ולרוב אריכות דבריו לא העתקתים פה, ועי' להכ"מ (פי"ב מה' תפלה ה' י"ו) ומוהרי"ם (סי' ע"ז).

והר' שומר אמת (דמ"ט) כ' וז"ל היתו עובר אורח בליוורנו וראיתי מתזור ישן גושן נדפס בעיר סורין ש' רפ"ה ע"י נתנאל בר פרץ ובתוכו פירוש התפלות מהאזונים והפוסקים הראשונים רש"י וחתו' ור"ת והרי"ף והרמב"ם והרא"ש והרשב"א והראב"ד, ומכלל פירושיהם נתנו שבת וטעם לברכות תהפטרה (א) ברכת אשר בחר יש בת כ"ו תיבות כנגד כ"ו דורות

[גנ] המנהג באמשטרדם שרוב הפטרות השנה נאמרות ע"י הבתורים מכן שבע או ח' שנים בכדי לחנכן ולהדגילן בקריאת נביא, ומנהגם ביום שמחת תורה ושבת בראשית כאשר גומר המפטיר ההפטרות אומר אלו הפסוקים, "שוש איש ביה' עד תעדה כליה", ומדלג ואומר כי יבעל בחור עד ישיש עליך אלהיך. וכשמגיע לתיבות ומשוש חתן הוא כוסף ראשו מול חתן תורה, וכשאומר, "על כלה" הוא כוסף ראשו להכלה אשת החתן, וכן עושה ג"כ בשבת בראשית לחתן בראשית ואשתו. (תכה)

הראשונים מאדם עד מרע"ה וכן כ"ו תיבות מהאזינו עד הכן. (ב) צור כל העולמים יש בה כ"ב תיבות כנגד כ"ב תיבות שהם אמתים. וכן כ"ב דורות מאדם עד יעקב וכתיב חתן אמת ליעקב וגו' הצור תמים פעלו י"ד תיבות, להגיד כי ישר שמנה תיבות הרי כ"ב. (ג) נאמן אתה הוא וגו' יש בה י"ט תיבות כנגד י"ט גאולות שבמדבר סיני, וי"ט תיבות בפ' עורי עורי, ובפ' ותאמר ציון ששה תיבות ובפ' קול צופיך י"ג הרי י"ט, (אמ"ת לפי חלוקה זאת מורה כי חלק הברכה הראשונה לשתים. והאמת שחיא אתה עו' לעול הערה תפ"ו, ועוד כי דלג שם לרמזו תיבות הברכה השנית רחם על ציון שהם י"ב תיבות כנגד י"ב שבמי יה, או שנים עשר מזלות). (ד) שמחני וגו' יש בה ארבעים תיבות כנגד לעולם אשמר לו חסדי (תלים פ"ט כ"פ), וכן פסוק וחסדי לא אפיר מעמו ועד בשחק ל"ג תיבות הרי ארבעים, וכן התורה נתנה לארבעים יום וגו' וסה שחומטין מגן דוד משום שנתבשר ע"י נביא במלכות לדורות אורחות חיים (רב"ה ע"ג) משא"כ בתפלה אומר מגן אברהם שבזכותו נתקשר זרעו לדורות. (ה) על התורה יש בו מ' תיבות כנגד התורה שנתנה למ' יום וכנגד העבודה שבפסוק ויקרא אל משה יש בו מ' תיבות ובפ' צו את בניו י"ו תיבות ופסו' ואמרת עליהם זה האשה מ"ו תיבות הרי ארבעים, וכנגד השבת בפסו' ויכלו השמים יש ל"ה תיבות, ובפ' זכור את יום ה' תיבות הרי ארבעים, עכ"ל.

(תכה) אולי נהגו כן משום שמנהג הקדמון היה שבשבת של ז' ימי חופה אחר שקורין בחובת היום היו מוציאים ס"ת אחר לכבוד החתן וקורין בו בפ' ואברתם וכן עד ולקחת אשה לבני משם, וגם לאחר שמפטירין הפטרת היום מפטירים ג"כ בישיעה שוש איש ביה' עד ישיש עליך אלדיך וכ"כ בסדר רע"ג ואבודרהם דפ"ח ע"א (ועי' לעיל בינינו קריאת התורה מ"ש בארוכה במקצוע זה). ומעתה בהיות שמנהג ישראל למנות שני תענים ביום. ש"ת חתן תורה וחתן בראשית והתענים נהגים לעשות יום

[גד] המנהג בלונדון ואמשטרדם, ביו"ט שחל בשבת לומר לקדושה ולמנוחה „לששון ולשמחה“ אבל בא"י וסת"מ אין אומרים לששון ולשמחה, ומנהג אשכנז נוהגים כספרדי לונדון. (תכט)

[גה] המנהג בלונדון ואמשטרדם בברכות ההפטרה של מנחת יודה"כ אחר שאמר ולמחול בו את כל עונותינו אומר באהבה מקרא קודש זכר ליציאת מצרים, ואינו אומר ועל הכל ה' אלדינו וגו' כבשחרית, אבל בשחרית שאומר על הכל ה' אלהינו אינו אומר באהבה מק"ק זכר ליצי"מ, אבל המנהג בא"י וסת"מ שאינם מוסיפים זכר ליציאת מצרים.

שם ודברך מלכנו, ובאבודרהם חסר מלת מלכנו כמנהג אשכנז. (תל)

משתה ושמחה לכל קרוביהם ומכריהם (שם באבודרהם) או מצאו לנכון לקרות אחר ההפטרה הפסוקים שוש אשיש וגו' לדמותם לתתנים מטש יחד עם כלותיהם.

(תכט) בסדר רע"ג אין רמז להוספה זו שנתגו בלונדון ואמש' ואשכנז להוסיף לששון ולשמחה, משו"ה לא נהגו בא"י לומר תיבות אלו, אבל באבודרהם (דל"ז ע"ד) כ' וכיו"ט אומר על יום הג פלוני הוה ועל יו"ט מק"ק הוה שנתת לנו אלקינו לששון ולשמחה ע"כ, ובמ"ס (פ"ג הי"ג) אין מזכיר שם לששון ולשמחה, וע"ז סמכו בא"י וסת"מ.

(הל) מביכה אני רואה במנהג זה, ומה ראו לומר „באהבה מק"ק זכר ליציאת מצרים רק בברכות הפטרה מנחה של יוה"כ, ולמה לא יאמרו: כן ג"כ בהפטרת שחרית, שנית מה ראו על ככה להשמיט שורה שלימה בברכות ההפטרה שבמנחה „ועל הכל ה' אלדינו אנו מודים לך ומברכים אותך יתברך שמך בפי כל חי תמיד לעולם ועד (סוזכר כן שם במ"ס פ"ג הי"ד) ולמה לא יאמרו הוספה זו גם כראש השנה ויסים טובים, וא"ת כיון שהוספה זו סוזכרת בעפידות באתה בחרתגו אחר ולמחול בו את כל עונותינו באהבה מק"ק זכר ליציאת מצרים, משו"ה יסרו לומר תיבות אלו גם בברכות ההפטרה, א"כ למה לא יאמרו גם בברכות תהפטרה שבשחרית? באופן שלא מצאתי ידי ורגלו במנהג סוור זה, וחפשתי בספרן של ראשונים כהעטרמי ותמימוני, ובמ"ס שם ולא מצאתי שמץ סאמירת תיבות אלו בברכות תהפטרה, ובמחזור קרמון (אמש' 1600) לר"ה ויוה"כ מצאתי שם כנופתא

[יז] מנהג לונדון ואמשטרדם וערי מארוקו  
לנגן ההפטרות של תלתא דפורענותא בקול משבר  
הלב, אבל בא"י וסת"מ מנגנין אותם כנהוג. (תלא)

## טעם להתיחסות הפרשיות עם ההפטרות מידי שבוע בשבוע.

[יח] פרשת בראשית מפטירין (ישעיה ס"ב) כה  
אמר האל ה'. (תלב)

לונדון ואמשטרדם, ובמחזור אחר ישן מהראשון ליוה"כ מצאתי גם בשחרית  
מוזכר לומר הוספה הנזכרת וכן מצאתי במחזור קרסון עתיק יומין  
סידור ליוה"כ במנהג ק"ק ארגון לומר כן בשחרית ובמנחת יוה"כ.

ואם נביט לרבינו דוד אבודרהם (דל"ח) חמצא שכתב בר"ח אומר  
זכרון תרועה באתב מק"ק זכר ליציאת מצרים, וביום הכפורים אומר  
למחול בו את כל עונותינו באהבה מק"ק זכר ליציאת מצרים, ע"כ הרי  
שלי ס' אבודרהם לא חילק ביוה"כ משחרית למנחת ולא ידעתי איך אירע  
שינוי בולט כזה בסדורי לונדון ואמשטרדם וכבר גליתי דעתי כאשר ישובו  
וידפיסו הסדורים פעם אחרת להוסיף הוספה הנזכרת גם בשחרית, גם  
להוסיף בברכת ההפטרות במנחת יוה"כ, ועל הכל ה' אלהינו וגו' כמו  
שנהגים כן בשחרית, וכמו שכ' ר' אבודרהם ועל אילן גדול כמותו קא  
סמיכנא אנחנו בני ספרד בכל מנהגו ונוסחאו התפלית.

(תלא) המנהג הנזכר כבר ידוע הוא שמנגן המפטיר בפרט בשכת  
חזון במר צורה, ושורש מנהג זה הזכירו הריב"ש (תשו' קי"ב) בשכת חזון  
בלבד ועין להרדב"ז (דפוס אשכנז סי' תרט"ה) על הקרוב"ץ המיוחדים  
לשכתות אלו אי שפיר לאומרים, ועי' להגאון אזולאי בס' לידוד אמת (סכ"ד)  
ובמורה באצבע (דכ"ג) שכ' שכל מי שנגע יראת אלהים בלבו אי אוישר  
חיליה יבטל ענין זה, ומי יתן והיה לעשות כן ביום פ"ב עצמו לבכות  
ולקונן על גלות השכינה וגלותינו מלב ומנפש לא בשכת קו', ועי' להר'  
שומר אמת (דמ"ו ס"ד).

(תלב) משום שפ' בראשית מדברת מבריאת שמים וארץ, ובהפטר  
מוזכר בורא השמים ונופיהם רוקע הארץ וצאצאיה, שם מדבר מבריאת אדם,  
וכן בהפטר נאמר ואצרך ואחנך וגו' לפקוח עינים עורות להוציא ממסגר  
אסיר מבית כלא יושבי חושך, ולפי מנהג אשכנז שמאריכים בהפטר זה  
לוסר ותוא עם בזון ושסוי וגו' משום שאנו חייבין לתאמין שהקב"ה הוא  
תבורא הוא היוצר את עולמו, ושם נאמר כל הנקרא בשמי ולכבודי בראתיו  
יצרתיו אף עשיתיו.

- [לח] פרשת נח מפטירין (שם נ"ד) דני  
 עקרה. (תלג)  
 [לט] פרשת לך לך מפטירין (שם מ') למה  
 תאמר יעקב. (תלד)  
 [מ] פרשת וירא מפטירין (מלכים ב' ד') ואשה  
 אחת מבני הנביאים. (תלה)  
 [מא] פרשת חיי שרה מפטירין (מלכים א' א')  
 והמלך דוד זקן בא בימים. (תלו)

(תלג) המעם כי בפרשת נח תמצא ענין המבול, ועל החסד שעשה הו"ת עם נח ובניו ואשתו שהצילם ממי המבול, ובהפטרות זו מוזכר כי מי נח זאת לי אשר נשבעתי מעבור מי נח, ושם נאמר כי ההר"ם יבושו והגבעות תמוטינה הרומזו לחרבן העולם לסיבת המבול, ואומר נחסי מאתך לא ימוש וברית שלומי לא תמוט אמר מרחמך ה', הרומז על החסד שעשה עם נח ובני ביתו. ומנהג אשכנז להוסיף עוד ולומר עניה סוערה לא נחמה, ועם שלכאורה נראה שאין באלו הפסוקים התיחסות עם הנרצה, עכ"ז מצאתי בס רמז במ"ש בצדקה תכונני רחמי מעושק, שהנביא ר"ל בזה מלכד שיהיו נוהרים מהעושק והחמס אלא אדרבא צריכים לכוון הדבר בצדקה ומשפט, כי משום העושק והחמס שהיה בין בני דוד המבול, הענישם הו"ת כמבול, ושם נאמר שמוע שמעו אלי ואכלו טוב, כמו שנת היה איש תמים והצילו ה' מכל צרה וצוקה, כן יעשה עמנו אם נתרחק מן העושק והחמס ונשמע בקול ה'.

(תלד) בפרשה זו נאמר ואעשך לגוי גדול ואגדלה שמך וגו', ובהפטרות זאת מוזכר זרע אברהם אוהבי אשר החוקתיך מקצות הארץ ומאציליה וגו' בהרתיך ולא מאסתך, ועוד שם נאמר מי העיר ממזרת צדק שזה נאמר על אברהם שבא ממזרת, וכמו שאנו אומרים עשה למען אורת תמיטך, הרומז לא"א ע"ה, שם בפ' מספר לנו שרדף אברהם אחרי ד' מלכים וינצח אותם, ובהפטרות כתוב שם, איש את רעהו יעזורו, רומז שאברהם עזר ללוט בן אחיו כאשר שמע כי נשבה אחיו ויבם וירדעם וגו'.

(תלה) משום שבפרשה זו נזכר בשורת לידת יצחק ע"י משרתיו עושה רצונו כעת תיה ותנה בן לשרה אשתך, ונאמר ותכתש שרה בקרבה וגו', ובהפטרות זו מוזכר אבל בן אין לה ואישה זקן (כאברהם שהיה זקן) ואמר לה למועד הזה כעת חיה את תובקת בן ותחר האשה ותלד בן, וכנגד שנאמר ותכתש שרה, נאמר בהפטרות אל תכזב בשפתך, שם מוזכר עקידת יצחק שכמעט כבר היה נשחט לולא המלאך, ושם בהפטרות (לפי מנהג אשכנז) מוזכר כי אלישע החיה בן השונמית.

(תלו) המעם משום שבפרשה זו מוזכר ואברהם זקן בא בימים,

[מנ] פרשת תולדות (מלאכי סי' א') משא  
דבר ה'. (תלז)

[מנ] פרשת ויצא (הושע י"א) ועמי תלואים  
למשובתי. (תלח)

[מד] פרשת וישלח (עובדיה א') חוזן  
עובדיה. (תלט)

ובהפטר זה נאמר והמלך דוד זקן בא בימים, וכמו שאברהם נשא את קטורה לעת זקנותו כמ"ש ויוסף אברהם ויקח אשה ושמה קטורה, כן דוד לעת זקנתו הביאו לו אבישג השונמית והיתה שוכנת חיקו, כמו שאברהם היה לו שני בנים ישמעאל ויזחק, ושלח את ישמעאל מעל פניו בחיים חיותו, והוריש לבנו יזחק את כל אשר לו כמ"ש ויתן אברהם כל אשר לו ליזחק, כולל סמונו ועושרו וכבודו, וכמו שתארו אותו בני חת „נשיא אלקים" גם כבודו הורישו לבנו ידידו יזחק, כן בהפטר זה אנו מוצאים שהיה לדוד אדוניה ושלמה, אדוניה רצה למלוך בחייו אביו דוד ואביו המלך את שלמה בהיו כמ"ש שם ויען המלך דוד ויאמר קראו לי לכת שבע וגו' וישבע המלך חי ה' וגו' כי שלמה בנך ימלוך אחרי והוא ישב על כסאי תחתי „כו כן אעשה היום הזה“.

(תלז) בפרשה זו מדברת מאהבת רבקה את יעקב ומשנאתה לעשו, משום זה אנו קוראין הפטרה זו הנאמר בה אתחתי אתכם אכר ה' ואמרתם במה אחבתנו הלא את עשו ליעקב נאם ה' ואותם את יעקב ואת עשו שנאתי. שם בפרשה מספרת לנו הדרך ארץ שהיה ליעקב כשדבר עם אביו יקום נא אבי ויאכל מצידו בדרך כבוד, ועשו אמר לו יקום אבי כאיש עז הנפש, וע"ז רומז בהפטר זה בן יבכר אב ועבד אדוניו.

(תלח) בפרשה זו נזכר כי כאשר נראה האל ליעקב בצאתו מבאר שבע קרא שם המקום התוא בית אל, משום זה אנו קוראין הפטרה זו שכוזר בה בכה ויתחנן לו בית אל ומצאנו ושם ידבר עמנו. ועוד מוזכר בפרשה זו איך לבן רימה ליעקב וסכב אותו בכחש ובכזב, ובהפטר שם נאמר סבבני בכחש אפרים ובמרמה בית ישראל, ולפי מנהג אשכנז שנהגין להפטיר בויברח יעקב שדם ארם משום שבפרשה זו מדברת מבריחת יעקב מבאר שבע, ובדרכו נשא את חלל אהובתו כן בהפטר זה מוזכר ויברח יעקב שדה ארם ויעבוד ישראל באשה ובאשת שמר.

(תלט) פרשה זו מדברת מפתח יעקב סכא להפגש עם עשו אחיו, ומה אירע שם כי נכנס בשלום ויצא בשלום, אבל עשו האכזר בתוכו ישום ארבו וישקתו נקוד עליו (עי' פירש"י שם) כן כל הפטרה זו מתחמט עם הפרשה במה שקראו הקב"ה לעשו קסון נתתיך בגוים כזוי אתה

[מה] פרשת וישב מפטירין (עמוס סי' ב') כה  
 אמר ה' על ג' פשעי ישראל. (תמ)  
 [מו] פרשת מקץ מפטירין (מלכים סי' ג') ויקץ  
 שלמה והנה חלום. (תמא)

מאד, ונאמר שם מחמס אחיך יעקב תכסך בושה ונכרת לעולם, ומבטחו הנביא ליעקב והיה בית יעקב אש ובית יוסף להבה ובית עשו לקש ומסוים ועלו מושיעים בהר ציון, מתאים עם מה שאמר יעקב ואני אתנהלה לאטי לרגל המלאכה וגו' עד אשר אבא אל אדוני שעירה (עו"ש רש"י).

(תמ) פרשה זו מדברת ממכירת יוסף ע"י אחיו בעד עשרים כסף, ובהפסדה זו נאמר על ג' פשעי ישראל וגו' על מכרם בכסף צדיק ואביון בעבור נעלים מרמו למכירתו של יוסף הצדיק בעד בצע כסף, וכמו שארז"ל שאין גלות לישראל אשר לא נפרעים ממנו על מכירת יוסף, וכמו שחרגם יהונתן (ברא' ל"ז ב"ח) וזבינו ית יוסף לערבאין בעשרון מעין דכסף וזבנו מנהון סנדלין ואייתו ית יוסף למצרום, ופוי' שם בפ' יהונתן דכתיב על מכרם בכסף צדיק ואביון בעבור נעליום.

(תמא) משים שכפרשה זו מדברת מהלום פרעה, שהיה כעין חלום נבואי שעמד על מטתו מקוץ מחשב כמה שראה אולי יראה עוד דבר פעם שלישית (עיון רמב"ן שם על פסוק הנזכר), וגם לשלמה אירע הדבר כן שהיה שלמה בחלומו כ"ב עסוק שהיה נדמה לו כאילו כל הדברים ההם בהקוין (עו' אכרנבאל שם). ועוד יחס אחר יש בין פרשה זו להפסדה זו, כי יוסף שפטר החלום לפרעה רבש לו שם גדול שקראו אין נכון וחכם כמורך, וכן שלמה ע"י שאמר גרו: את הילד החי לשנים נודע הערמה שהיתה רוצה אם הילד המת לעשית. ושם נאמר וישמעו כל ישראל את המשפט אשר שפט המלך ויראו מפני הנידן כי ראו בו חכמת אלהים בקרבו לעשות משפט.

וראיתי בס' המטעמים (דע"א את י"ח) שכתב וז"ל אך צריך עיון למה נכתבה ההפסדה הזאת על בו מעולם עוד לא נאמרה הי' יורה הזאת כי תמיד חל שבת חנוכה בפרשה הזאת ומפטירין בנרות של זכריה, עכ"ל (אמ"ה עיון מגילה דל"א, שו"ע או"ח תרפ"ד) ואנו מתפלא הפלא ופלא על הרב בעל ס' המטעמים במ"ש שמעולם לא נאמרה הפסדה זו כי תמיד חל שבת חנוכה וגו' ואיך לא ידע כי כמה שנים חל יום ראשון של חנוכה ביום ששי שבשבת קוראין פ' וישב, ובשבת אחר חנוכה קורין סקץ ואז א"א להפטיר ברני ושמחי (זכריה ב' י"ד) ולא הפסדה ויעש חירום (מלכים א' ז' מ') מפני שביום ששי השני כבר כלו שמונת ימי חנוכה אז מוכרחים להפטיר בפ' מקץ ויקץ שלמה, ואז הם השנים שנפלו יום ראשון של חנוכה ביום ששי וקראו פרשת וישב, ש' תר"ה, תר"ח, תר"י, תר"ל, תרנ"ב, תרנ"ג, תרנ"ד, וזו ספסירון בפ' וישב רני ושמחי ונדרתה הפסדה של השבוע ובוה סרה קושיתו והכל בא על נכון.

[מז] פרשת ויגש מפטירין (יחזקאל 5"ז) ויהי  
 דבר ה' וגו' ואתה בן אדם קח לך עץ אחד. (תמג)  
 [מח] פרשת ויחי מפטירין (מלכים א' ב') ויקרבו  
 ימי דוד למות. (תמג)  
 [מט] פרשת שמות מפטירין (ירמיה א') דברי  
 ירמיהו. (תמד)

טעם שקורין ההפטירות רני ושמחי בשבת ראשון של חנוכה, ובשבת  
 שניה ויעש חירום משום שמדברות מענין נרות של זכריה שנאמר ראיתי  
 מנורת זהב בולה וגו' ושבעה נרותיה, ובויעש חירום, משום  
 שמוזכר שם ואת המנורות חמש מימין וגו'.

(תמב) הטעם שבפרשה זו מדברת במחלוקת שאירע בין יוסף  
 ואחיו ובהגשת יהודה למלחמה אליו ודבר קשות ליוסף באומרו כי כמוך  
 כפרעה, ואחר כך בהתודע יוסף אל אחיו וינשק אותם ויבך עליהם  
 ודבר על לבם וינחמם בדברי אהבה וחיבה כמשפט אח צדיק וחסיד  
 לאחיו השרויים בצרה וצוקה, אבל מה אירע שבימי ירבעם בן נבט  
 נפרדו עשרת השבטים מיהודה ובנימין, פירוד עולם, אשע"כ מפטירין  
 הפטרה זו, והנביא יחזקאל מבשר ואומר קח לך עץ אחד וכתוב עליו  
 ליהודה ולבני ישראל חבריו ולקח עץ אחד וכתוב עליו ליוסף עץ  
 אפרים וכל בית ישראל חבריו וקרב אותם אחד אל אחד לך לעץ אחד  
 והיו לאחדים בידך וגו' וברתי לחם ברית שלום ברית עולם יהיה  
 אותם וגו', זאת אומרת כי ישוב השלום על מכונו בין יהודה ובנימין  
 והעשרת שבטים כמו שהיה בהתודע יוסף אל אחיו.

(תמג) הטעם פשוט שבפ' ויחי הזכרה מיתת יעקב סבא ולפני  
 מותו צוה את בניו שבטי יה ובירך את יוסף ובניו. כן בהפטרה זו  
 הזכרה מיתת דוד ומה שצוה לשלמה בנו ללכת בדרכי ה' ולשמור  
 חוקתיו ומצותיו וגו'. וכשם שבני יעקב קיימו מה שצוה להם אביהם  
 לקבורו במערת שדה המכפלה, כן עשה בנו שלמה קבר את דוד אביו  
 בעיר דוד עם אבותיו הקדושים זיע"א.

(תמד) הטעם משום שבפ' זאת הזכרה לידת משה ארונונו, וכשנגלה  
 אליו ה' בסנה ושאל ממנו לכה ואשלחך אל פרעה והוצא את עמי בני  
 מצרים טרב בדבר ואמר מי אנכי כי אלך אל פרעה וכי אוציא את בני  
 מצרים, וכשאמר לו והן לא ואמינו לו וגו' נתן לו אות שנהפך  
 המטה לנחש, ואות ידו שהיחה מצורעת כשלג וגו', כן אירע לירמיהו  
 כשדבר ה' עמו ואמר לו בפרם אצרך בכסף ידעתוך ובפרם תצא מרחם  
 הקרשתוך נביא לגויים נחתיך, מה השיב ירמיה לא ידעתי דבר כי נער  
 אנכי וסרב בדבר בא הקב"ה ואמר לו אל תאמר נער אנכי כי על כל אשר  
 אשלחך תלך וגו' וישלח ידו על פי וגו', ואחר כך שאלו מה אתה

[ג] פרשת וארא מפטירין (יחזקאל כ"ה) כה אמר  
ה' אלקים בקבצי את בית ישראל. (תמה)  
[נא] פרשת בא מפטירין (ירמיה מ"ו) הרבך  
אשר דבר ה'. (תמו)  
[נג] פרשת בשלח מפטירין (שופטים ד') ודבורה  
אשה נביאה, זהו לפי מנהג אשכנז. אבל אנו  
הספרדים מנהגנו להתחיל מותר דבורה. (תמו)

רואה ירמיהו מקל יזקד, ואח"כ הראהו סיר נפוח כל אלו היו אותות  
ומשלים בתזיון נבואה.

אבל לפי מנהג אשכנז שקורין הפטרת הכאים ירש יעקב  
(ישעיה כ"ז) משום כי בפ' שמות נתבשרו ישראל שהגיע ע"ג גאולתם  
מעבדותם כמ"ש ועתה הנה צעקת בני ישראל באה אלי וגם ראיתי את הלחץ  
וגו' ועתה לכה ואשלחך אל פרעה והוצא את עמי בני ישראל, מצרים,  
כן הנביא ישעיה מבשר לנו והיה ביום ההוא יתקע בשופר גדול ובאו  
האובדים מארץ אשור והנדהים בארץ מצרים והשתחוו לה' בהר הקו'  
בירושלם.

(תמה) הטעם פשוט משום שכל הנבואה הנאמרה בהפטרה זו  
נאמרה על פרעה מלך מצרים ועל מצרים כולה, ומתאים עם הפרשה מה  
שניבא לו משה לפרעה על מה שעתיד לבא עליו ועל עמו וארצו.

(תמו) גם בהפטרה זו מדברת על מפלת פרעה ומצרים שנאמר קראו  
שם פרעה מלך מצרים שאון העביר המועד וגו' כלי גולה עשו לך  
יושבת בת מצרים כי נוף לשמה תהיה ונצתה מאין יושב וגו' אמר  
ה' צבאות אלהי ישראל הנני פוקד אל אמון מנא ועל פרעה ועל מצרים  
ועל אלהיה וגו', ומשלמת ההפטרה בהבטחה טובה לישראל ואתה אל  
תירא עבדי יעקב וגו'.

(תמו) טעם שהאשכנזים מתחילים מן ודבורה אשה נביאה, משום  
שבפרשה זו מוזכר מרכבות פרעה וחילו ירה בים ונאמר שם ויהם את  
מחנה מצרים ויסר את אופן מרכבותיו וינהגו בכבדות ויאמר מצרים  
אנוסה מפני ישראל כי ה' נלחם להם במצרים, ובהפטרה זו מוזכר ותאמר  
דבורה אל ברק כי זה היום אשר נתן ה' את סיסרא בידך הלא ה' יצא  
לפניך וגו' ויהם ה' את סיסרא ואת כל המחנה לפי חרב לפני ברק  
ויורד סיסרא מעל המרכבה וינס ברגליו וברק רדף אחרי הרכב ואתרי  
המחנה וגו' ויפול כל מחנה סיסרא לפי חרב לא נשאר עד אחד, ובפרשתנו  
מוזכר לא נשאר „בהם" עד אחד.

וטעם שהספרדים מתחילין בהפטרה זו מן ותשר דבורה, משום  
שבפ' זו מוזכר שירת ויושע, שהשירה מדברת בשבת והלולים לאל

- [נג] פרשת יתרו מפטירין (ישעיה ו') בשנת מות המלך עזיח, הספרדים חותמין עד זרע קודש מצבתה, והאשכנזים עד תעשה זאת. (תמח)
- [נד] פרשת משפטים מפטירין (ירמיה ל"ד) הדבר אשר היה אל ירמיהו (תמט)
- [נה] פרשת תרומה מפטירין (מלכים א' ה') וזה נתן חכמה לשלמה. (תנ)
- [נו] פרשת תצוה מפטירין (יחזקאל מ"ג) אתה בן אדם וגו'. (תנא)
- [נז] פרשת תשא מפטירין (מלכים א' י"ח) לפי

המושיע אותם מאויביהם, כן גם דבורה שרה שירתה הנשגבה בהלל וזמרה על שהושיעם ה' מיד אויביהם וסיסרא בראשם ועוד כי בשירת ויושע מוכר שירת מרים הנביאה משום זה אנו קוראין שירת דבורה הנביאת.

(תמח) מעם שקורין הפטרה זו, משום שבפרשת יתרו נגלה ה' לעיני כל ישראל בהר סיני בקולות וברקים וענן כבד על ההר. כן בהפטרה זו נגלה ה' לישעיה וראה ה' יושב על כסא רם ונשא, שרפים עומדים ממעל לו וגו' וכן ביום מתן תורה ירדו עם הקב"ה כמה אלפים מהשרפים והמלאכים כמ"ש רכב אלהים רבותים אלפי שנאן אדני במ סיני בקודש, פי' רש"י שם אף כשנגלה רכב אלהים רבותים של אלפי שנאנים שנונים סלאכים הדים ות' היה ביניהם בסיני בקודש וגו' עי"ש, אבל לפי סנוג אשכנז שממשיכין וקורין ויהי בימי אחז וגו' לא מצאתי בה שום יחס לפרשה זו.

(תמט) הטעם משום שפרשת משפטים מדבר בתורת העבדים עברי וכנעני, משו"ה בחרו בהפטרה זו המדברת מענין העבד שנאמר לשלח איש את עבדו ואת שפחתו העברי והעברית הפשים וגו'.

(תנ) הטעם פשוט משום שפרשת תרומה מדברת ממלאכת המשכן, גם והפטרה זו מדברת מבנין המקדש.

(תנא) משום שבפרשה זו נאמר והקרכת את החר לפני ה', ושחטת את החר לפני ה'. ולקחת מדם החר וגו' כן נאמר בהפטרה זו ונתת אל הכהנים הלויים לשרתני פר בן בקר להטאת ולקחת מדמו ונתת על ד' קרנותיו, ובפרשה זו נאמר וכפר אתרן על קרנותיו וגו', ועוד שבראשית הפרשה מוזכר דיני השמן של המנורה כמ"ש ויקחו אליך שמן זית זך כתית למאור, ובמנורה שבעה נרות, ביחס לזה הוזכר בהפטרה זו שבעת ימים יכפרו את המזבח וגו'.

מנהג אשכנז מתחילין מויהי ימים רבים, ולפי מנהג ספרד וישלח אחאב. (תנג)

[נח] פרשת ויקהל מפטירין במנהג ספרד (מלכים א' ז') וישלח המלך שלמה, ומנהג אשכנז (מלכים א' ז') ויעש חירום. (תנג)

(תנג) לפי מנהג אשכנז שמתחילין מויהי ימים רבים משום שבפרשה זו נתעלם משה מבני ישראל כמ"ש וירא העם כי בושש משה וכן אליו נעלם מעיני אחאב וישראל כמ"ש לך הראה אל אחאב, ונאמר ויאמר אליו חי ה' צבאות וגו' כי היום אראה לפניו, וכמו שבעלי הסדרש מדמים מעשה אליו למעשיו של משה, הם אמרו שני נביאים עמדו לשרא משכנו של לוי, משה ראשון, ואליו אחרון (אמ"ה למ"ד שאליו היה כהן) ושניהם גואלים את ישראל בשליחות, משה גאלם מסצרים ועתה לכה ואשלחך אל פרעה (שמות ג') ואליו עתיד לגואלם שנאמר הנה אנכי שולח לך את אליו הנביא, והם שוים זה לזה לכל דבר, משה נביא ואליו נביא, משה נקרא איש האלהים, ואליו נקרא כן, משה עלה למרום, ואליו עלה למעלה, משה הרג את המצרי, ואליו הרג את חיאל שנאמר ויאשם בבעל וימת (הושע י"ג), משה נתכלכל ע"י אשה שנאמר קראן לו ויאכל לחם, ואליו נתכלכל ע"י הצרפתים, משה ברח מפני פרעה, ואליו ברח מפני איזבל משה כנס את ישראל לפני הר סיני, ואליו כנס להר הכרמל וגו', משה נטמן במערה שנאמר ושמתוך בנקרת הצור (שמות ל"ג), ואליו נטמן במערה וגו', משה ארבעים יום לא אכל, ואליו הלך בכת האכילה ארבעים יום (ילקוט שמעוני ח"ב רמז ר"ט).

ולפי מנהג הספרדים שמתחילין מן וישלח אחאב, משום שבפרשה זאת מוזכר מעשה העגל ומשה עמד והתפלל עליהם, כן בהפסדה זו מוזכר שקבץ אליו הנביאים בהר הכרמל שהלכו אחרי הבעל, ואחר כך התפלל אליו ואמר ה' אלהי אברהם יצחק וישראל וגו' ענני ה' ענני וידעו העם הזה כי אתה ה' האלהים, ונענה בתפלתו, ותוצאות הענין היה שראו כל העם ויפלו ע"פ ויאמרו ה' הוא האלהים וגו'. וכן בפרשה הזאת ישראל הבינו והכירו עותחם אשר עשו את העגל כמ"ש שם אתם תמאתם חטאה גדולה ועתה אעלה אל ה' אילי אכפרה בעד חטאתכם, מובן שהיו מתחרטים על מה שעשו.

(תנג) טעם שמפטירין הספרדים הפסדה זו, משום כי בפרשה זו המדברת ממלאכת המשכן, ונאמר בה ראו קרא ה' בשם בעלאל וגו' וימלא אותו רוח אלהים בחכמה בתבונה וברעף ויכלל מלאכה, כן בהפסדה זו המדברת ממלאכת מקדש שלמה נאמר בה על חירם מצור וימלא את החכמה ואת התבונה ואת הרעת לעשות כל מלאכה וגו', אבל לפי מנהג אשכנז שקורין מן ויעש חירום משום שגם הפסדה זו מדברת ממלאכת המקדש, אבל הספרדים קוראין הפסדה זו בפ' פקודי.

[נט] פרשת פקודי מפטירין הספרדים בויעש חירום, אבל האשכנזים מפטירין (שם מלכים א' ו') ותשלם כל המלאכה אשר עשת. (תגר)  
 [ס] פרשת ויקרא מפטירין (ישעיה מ"ג) עם זו יצרת. (תנה)

[סא] פ' צו מפטירין (ירמיה ו') בה אמר ה' צבאות. (תנו)

[סב] פ' שמיני מפטירין הספרדים (שמואל ב' ו') ויוסף עוד דוד, ומסיימין וילך כל העם איש לביתו, והאשכנזים ממשיכין עד כן דבר נתן אל דוד. (תנו)

(תגר) טעם שהספרדים מפטירין בויעש חירום כמש"ל משום שמדברת במלאכת המקדש, אבל לפי מנהג אשכנז שמפטירין בותשלם כל המלאכה אנו מוציאים בה הרבה יחס עם הפרשה, בפרשה זו כתוב ותכל כל עבודת משכן אוהל מועד, ובהפטרות זו כתוב ותשלם כל המלאכה, שם בורך משה את ישראל שנאמר ויברך אותם משה, ובהפטרות זו שלמה ברכם שנאמר ויברך את כל קהל ישראל ויאמר ברוך ה' וגו', שם נאמר ויכם הענן את אהל מועד וכבוד ה' מלא את המשכן ולא יכול משה לבא אל אהל מועד כי שכן עליו הענן וכבוד ה' מלא את המשכן, וכן נאמר בהפטרות והענן מלא בית ה' ולא יכלו הכהנים לעמוד לשרת מפני הענן כי מלא כבוד ה' את בית ה'. (תנה) משום שבפרשה זו מדברת מענין הקרבנות, ובהפטרות זו כתוב לא הבאת לי שם עולותיך וזבחיך לא נבדחני לא העברתיך במנתת ולא הוגעתך בלבונת,

(תנו) הטעם פשוט, בהיות שפ' צו מדברת מענין הקרבנות, בא חנביא והודיע כי כל רצון ה' לשמוע בקולו ולא הקרבנות הם עיקר וז"ש חנביא, כי לא דברתי את אבותיכם ולא צויתים ביום הוציאי אותם מארץ מצרים על דברי עולה וזבת, כי אם את הדבר הזה צויתי אותם לאמר שמעו בקולי והייתי לכם לאלהים ואתם תהיו לי לעם. וא"ת איך אומר חנביא כן והלא ס' ויקרא הוא מלא מציווי הקרבנות ואיך אמר לא דברתי את אבותיכם על דברי עולה וזבת, וי"ל משום שנאמר בריש ויקרא אדם כי יקריב מכם, אני איני מצוה לו להקריב, ואם הוא חפץ להקריב ויקריב אותו קרבן לה' ולא לע"ז, מן המין הבייתוי הנמצא אתנו והם חבקר והצאן ולא מן החיות המדבריות שאדם צריך לצודם בקושי.

(תנו) טעם הדבר כי בפ' זו מוזכר מיתת נדב ואביהו שהקריבו אש זרה לפני ה', ובהפטרות זו מוזכר מיתת עוזה שנאמר וישלח עוזה אל ארון האלדים ויאחז בו וגו' ויתר אף ה' בעוזה ויכתו שם תלחים על השל וימת שם את ארון התלחים וכגו' אבל לפי מנהג האשכנזים שמאריכין בהפטרות זו

[סג] טַעַם שְׂאִין מִפְטִירִין וְעֶרְבָה (מֵלֵאכִי נ') אֵלֶּא  
בְּשֶׁבֶת הַגְּדוֹל לְפִי מְנַהֵג סִפְרָד. וְלִפִּי מְנַהֵג אֲשַׁכְּנֹ  
שְׂאִין מִפְטִירִין וְעֶרְבָה אֵלֶּא כִשְׁחַל עֶרְב פֶּסַח  
בְּשֶׁבֶת. (תַּנַּח)

[סד] פ' תִּזְרִיעַ מִפְטִירִין (מִלְכִּים ב' ד') וְאִישׁ בֵּא  
מִבְּעַל שְׁלֶשֶׁה. (תַּנֵּט)

[סה] פ' מִצֹּרֵעַ מִפְטִירִין (מִלְכִּים ב' ז') וְאַרְבַּעַה  
אַנְשִׁים מִצֹּרְעִים. (תַּס)

[סו] פ' אַחֲרֵי מוֹת מִפְטִירִין (יַחֲזַקְאֵל כ"ב)  
הַתְּשׁוּמָה הַתְּשׁוּמָה אֶת עֵיר הַרְמִים. (תַּסא)

מִן וְיֹשֵׁב דוֹד לְבָרֵךְ אֶת בֵּיתוֹ וְגו' אֵין בָּאלוּ הַפְּסוּקִים שׁוֹם יֵחַס עִם  
הַפְּרָשָׁה.

(תַּנַּח) כֹּתֵב הַלְבוּשׁ יֵשׁ מִפְטִירִין בִּשְׁח"ג וְעֶרְבָה אַעֲפ"י שְׁלֵא חַל  
בַּע"פ, וְי"א שְׂאִין מִפְטִירִין וְעֶרְבָה אֵלֶּא כִשְׁחַל שְׁח"ג בְּעֶרְב פֶּסַח. וְכ"ל טַעַמָּא  
דְּמִפְטִירִין וְעֶרְבָה בְּכָל שֶׁבֶת הַגְּדוֹל (אִמ"ה כַּמְנַהֵג כֹּל הַסְּפָרַדִּים) מִשׁוּם דְּכֹתִיב  
כִּה הִנֵּה אֲנִכִּי שׁוֹלַח לְכֶם אֶת אֱלֹהֵי וְגו' שֶׁהוּא דוֹמֵה לְבִשְׁוֹרֵת מִשֶׁה הַגְּאוּלָּה  
כְּמִצְרַיִם וְהוּי מַעֲיִן הַמְּאוֹרֵעַ בְּכָל שֶׁבֶת הַגְּדוֹל, וְאוֹתָן שְׂאִין מִפְטִירִין וְעֶרְבָה  
אֵלֶּא כִשְׁחַל שְׁח"ג בְּעֶרְב פֶּסַח טַעַמָּא אַחֲרִיתָא הוּא מִשׁוּם דְּכֹתִיב בֵּה תִּבְיֹאוּ  
אֶת כָּל הַמַּעֲשֶׂר אֶל בֵּית הָאוֹצֵר וְגו' דִּהְיוּנוּ בִיעוֹר הַמַּעֲשֶׂר בְּשֶׁנֶּה הַרְבִּיעִית  
דְּשִׁמִּיטָה, וְזִמְנָן הַבִּיעוֹר לֹא הִיָּה אֵלֶּא בַּע"פ כְּמוֹ שְׁפו' רִש"י בְּפו' הַחֹמֶשׁ בְּכ'  
הַבִּיעוֹר כִּי תִכְלֶה לַעֲשֶׂר בְּכ' כִּי תִבֵּא ע"ש וְעו' בַּאֲה"ט (סו' ת"ל ס"א)  
וְעו' בְּמִנְהַגי הַגְּר"א.

(תַּנֵּט) מִשׁוּם שֶׁבִּפְרָשָׁה זֹאת בָּאָה לְלַמְדֵנוּ דִּינֵי הַצְּרַעַת וּפְהַרְתּוּ,  
מִשׁוּם הֵכִי מִפְטִירִין הַפְּטִירָה זֹו שְׁמוּזְכָר בֵּה צְרַעַת נַעֲמָן, וּרְפָאוּ אֵלִישַׁע הַנְּבִיא  
בְּאִסּוּר לֹו הַלֹּךְ וְרַחֲצָת ז' פַּעֲמִים בִּירְדֵן וַיִּשׁוּב בִּשְׂרָךְ לֶךְ וּפְהַר, וּמִתּוֹךְ זֶה  
הָאִמּוּן בְּה' כַּמ"ש הִנֵּה נֹא יִדְעָתִי כִי אֵין אֱלֹהִים בְּכָל הָאָרֶץ כִּי אִם יִשְׂרָאֵל.

(תַּס) מִשׁוּם שֶׁהוּזְכָר בְּרֵאשִׁית הַהַפְּטִירָה וְאַרְבַּעַה אַנְשִׁים מִצֹּרְעִים  
מִתְּאֵמַת עִם שֵׁם הַפְּרָשָׁה, אֲבָל לֹא עִם הַתּוֹכֵן,

(תַּסא) מִשׁוּם שֶׁבִּפְרָשָׁה זֹו מוּזְכָר בְּסוֹפָה פְּרִשְׁת הַעֲרִיּוֹת, קוֹרְאִין  
בְּהַפְּטִירָה זֹו הַמוּזְכָר בֵּה עֲרוֹת אֲב גֵּלָה בְךְ טַמְאָה הִנְדָה עֵנֹו בְךְ. וְאִישׁ אֶת אִשְׁתּוֹ  
רַעְהוּ עֲשֵׂה תוֹעֵבָה וְאִישׁ אֶת כְּלָתוֹ טַמְאָה בְּזִמָּה, וְאִישׁ אֶת אַחֻתּוֹ בַת אֲבִיו עֲנָה  
בְךְ, שֵׁם נֹאסֵר וְתַטְמֵא הָאָרֶץ וְאֶפְקוֹד עוֹנָה עֲלֶיהָ וְתִקְיֹא הָאָרֶץ אֶת יוֹשְׁבֵיהָ,  
וּבְהַפְּטִירָה זֹאת נֹאסֵר וְהַפְּטִירָה אוֹתָךְ בְּגוּיִם וְזוֹרִיתֶיךְ בְּאַרְצוֹת וְהַתְּמַתִּי  
פְּמֵאֲתָךְ מִמֶּךְ.

- [סז] פ' קדושים מפטירין (יחזקאל סי' כ') בן אדם  
דבר את זקני ישראל וגו'. (תסב)
- [סח] פ' אמור מפטירין (יחזקאל מ"ד) והכהנים  
הלויים בני צדוק. (תסג)
- [סט] פ' בהר מפטירין (ירמיה ל"ב) הנה חנמאל  
בן שלום דודך. (תסד)
- [ע] פ' בחוקתי מפטירין (ירמיה ו') ה' עזי  
ומעוזי וגו'. (תסה)
- [עא] פ' במדבר מפטירין (הושע א') והיה מספר  
בני ישראל כחול הים. (תסו)
- [עב] פ' נשא מפטירין (שופטים י"ג) ויהי איש  
אחד מצרעה. (תסז)

(תסב) משום שבראשית הפרשה הזאת מוזכר בה השבת ומסוך לו  
כתוב אל הפנו אל האלילים, קוראין בהפטרות זו משום שמוזכר בה וגם את  
שבתותי נתתי לחם להיות לאות ביני וביניהם ויטרו בי בית ישראל  
במדבר וגו'.

(תסג) משום שבפ' זאת מדברת מהלכות חכמים, ומכללם על כל  
נפשות כח לא יבא וגו' וגם אשה בבתוליה יקה, אלמנה וגרושה וחללה זונה  
וגו' ובהפטרות זו מוזכר ואלמנה וגרושה לא יקחו להם לנשים, ושם כתוב  
ואל מת אדם לא יבא לשמאה כי אם לאב ולאם ולבן ולבת וגו'.

(תסד) משום שבפ' זאת מדברת מבי יסוך אחיך ומכר מאתוזהו  
ובא גואלו הקרוב אליו וגאל את ממכר אחיו וגו' ובהפטרות זו מדברת מענין זה  
כמ"ש הנה חנמאל בן שלום דודך בא אליך לאמר קנה לך שדי אשר בענתות  
כי לך משפט הגאולה לקנות וגו'.

(תסה) המעם שבפרשה זו באו הברכות ותקללות, כן בהפטרות זו  
אומרת חטאת יהודה כתובה בעט ברול וגו' תררי בשדת חילך כל אוצרותיך  
לבו אתן וגו' והעברתיך את אוביך בארץ אשר לא ידעת וגו' כה אמר ה'  
ארור הגבר אשר יבטח באדם, ואח"כ מסיימת ההפטרות בברכות ברוך הגבר  
והיה כעץ שתול על חמים וגו' רשאני ה' וארפא הושיעני ואושעה כי תהלתו  
אתה.

(תסו) משום שבפרשה זו נמנו ראש כל עדת בני ישראל ועלה  
מספר העקודים שש מאות אלף וגו' אלפים וחמש מאות וחמשים בא חנביא  
לתבטיחנו שיהיה מספר בניי כחול הים אשר לא יסד ולא יספר וגו'  
ומסיימת וארשתיך לי באמונה וידעת את ה'.

(תסז) משום שבפ' נשא באת פ' נזיר, קוראין בהפטרות זאת המדברת

מנזירות שמשון.

[עג] פ' בהעלותך מפטירין (זכריה ב') רני  
 ושמחי בת ציון. (תסת)  
 [עד] פ' שלח מפטירין (יהושע ב') וישלח יהושע  
 בן נון. (תסט)  
 [עה] פ' קרח מפטירין (שמואל א' י"א) ויאמר  
 שמואל אל העם. (תע)  
 [עו] פ' חוקת מפטירין (שופטים י"א) ויפתח  
 הגלעדי היה גבור חיל. (תעא)  
 [עז] פ' בלק מפטירין (מיכה ה') והיה שארית  
 ישראל. (תעב)  
 [עח] פ' פינחס מפטירין (מלכים א' י"ט) ויד ה'  
 היתה אל אליהו. (תעג)

(תסת) משום שפ' זו מדברת מהדלקת נרות המנורה, מטעם זה  
 קוראין הפטרת זכריה המדברת מהחיוון אשר ראה כמ"ש ויאמר אליו מה  
 אתה רואה ויאמר ראיתי מנורת זהב כולה וגו' ושבעה נרותיה, וגו'.

(תסט) משום שפ' זו מדברת מענין המרגלים ששלח משה, כן  
 ההפטרה הזאת מדברת מהמרגלים ששלח יהושע.

(תע) משום שבפ' זו אמר משה לעדת קורח לא חסור אחד מהם  
 נשאתי ולא הריעיתי אחד מהם, כן ההפטרה הזאת מדברת בדומה לזה כשאמר  
 שמואל אל העם הנני עניו בני נגר ה' ונגד משיחו את שור מי לקחתי ואת  
 מי עשקתי את מי רצותי ומיד מי לקחתי כופר ואעלים עיניו כי ואשיב לכם,  
 וכמו שמשע ע"ה הראה להעם הנם הגדול שפתיחת פה הארץ ובלע קורח וכל  
 אשר עם קורח, כן שמואל אמר להם הלא קציר חטים היום אקרא אל ה' ויתן  
 קולות ומטר ויקרא שמואל אל ה' ויתן ה' קולות ומטר ביום ההוא.

(תעא) משום שבפרשה זו מוזכר כי משה שלח מלאכים אל  
 סיחון לעבור בארצו ולא נתן סיחון את ישראל עבדו בגבולו ויכהו  
 ישראל לפי תרכ. כן אנו מוצאים בהפטרה זו שיפתח שלח מלאכים אל מלך  
 בני עמון לאמר אעברה בארצך ולא שמע מלך אדום, ואתך כך שלחו  
 ישראל מלאכים אל סיחון מלך האמורי ויאמר לו ישראל נעברה נא  
 בארצך ולא האמין סיחון וגו' ויתן ה' את סיחון ואת כל עמו ביד  
 ישראל ויבוש ויירש ישראל את כל ארץ האמורי.

(תעב) משום שמוזכר בהפטרה זאת „עמי זכר נא מה יעץ בלך  
 מלך מואב ומה ענה אותם בלעם בן בעור מן השוטים“ וגו'.

(תעג) הטעם משום שכתוב בפרשה זו בקנאו את קנאתי כתובם,

[עט] טעם לג' הפטרות של פורענות בין המצרים והם דברי ירמיהו, שמעו דבר ה', (שם ירמיה א' וב'), וחזון ישעיהו (ישעיה א'). (תעד)

[פ] טעם לשבעה הפטרות שבס' דברים. (תעה)

## הנותן תשועה הטיבו נגן בתרועה.

ובו ארבעה סעיפים.

[א] מנהג לונרון שתפלת הנותן תשועה למלך ולכל משפחתו נאמרת אחר ההפטרה ע"י אחר החזנים, אבל אם הרב הראשי נמצא שם הוא

ובהפטרה זו נאמר קנא קנאתי לה' אלקי הצבאות וגו' וכפרם למ"ד שאומר שפנחס הוא אליהו.

ובהיותי בזה אומר כי ראיתי לכמה מן הראשונים שהבינו דעת המ"ד שאמר פנחס זה אליהו כפשטיה, וזה לא יחכן בכונתם. ומ"ש כן ר"ל היינו שהיה קנאי כמוהו. ולראיה לדברי כי בסדר עולם (פרק כ') מונה בין המ"ח נביאים פנחס ואליהו, ורשב"ם בב"ת (דקכ"א:): ד"ה אחיה השלוני ראה את עמרם ואליהו ראה את אחיה והאי תנא לא ס"ל אליהו זה פנחס וגו', ורכינו אברהם אבן עזרא בפ' פנחס בפ' את בריתי שלום כתב וז"ל וסלת אחריו לאות שמת ואיבו אליהו כלל, וכבר פירשתיו כי נגיד היה עליהם וגם שהיה בימי פלגש בגבעת ע"כ, הרי שאב"ע הביא ראיה מהכתוב שאין פנחס אליהו ודברי פי חכם חץ.

(תעד) אלו הג' הפטרות אין להם שום יחס עם הג' פרשיות, והם מסות מסעי, דברים, ואומרים אותם בעבור שהם מלאים דברי מוסר וכבושין, וכעין הקדמה והודעה כי מ"ב הוא בא.

(תעה) גם אלו הו' הפטרות אין להם שום התקשרות עם ענין הפרשיות, ונקראות שבעה דנחמא, וכולן מדברות בענין נתומים לרחוקים עם בני ישראל כגלותו חמר והנמחר.

והר"א הביא בס' הפרשיות וההפטרות בשם המדרש טעם לסדרן של הפטרות אלו, כתב וז"ל תקנו לומר בתחילת הפטרות הנחמות נחמו נחמו עמי כלומר שהקב"ה אמר לנביאים נחמו נחמו עמי, ע"ז משיבת נפסת ישראל ותאמר ציון עזבני ה' כלומר איני מתפייסת מנחמת הנביאים, ואומר עורי עורי לבשו עז זרוע ה' עורי כימי קדם, ובמקומות שמפטרין במקום הפטרה זו עניה סוערת לא נחמה כלומר הנביאים חוזרים ואומרים לחקב"ה הנה כנס'י לא נתפייסה בתנתיבין שלנו,

## האומר תפלה זו, ובשעת תפלה זו המברך נושא הס"ת בזרועו, אבל באמשטרדם המנהג לומר תפלה זו בשעת פתיחת ההיכל, וקודם הוצאת ס"ת. (תעו)

ע"ז חוזר הקב"ה ואומר אנכי אנכי הוא מנחמכם, ואומר עוד רני עקרה לא ילדה, ואומר עוד קומו אורי כי בא אורך, ע"ז משיבה כנסת ישראל שוש אשויש בה' כלומר עתה יש לי לשוב ולשמוח תגל נפשי באלהים כי הלבושני בגדי ישע וגו' עו"ש.

(תעו) נוסח תפלה זו עוד לא נודע בדיוק מאימתי נתקבלה בכל תפוצות ישראל לאומרה כמו שכתובה בסדרוננו, וגם לא נודע מי היה מחברה, לפי מ"ש פרומקין בסדר רע"ג (ח"ב צד 78) כי נמצא בפנקס גרמניזא שנכתב בזמן הגזירות של חתנ"ו וחתק"ו שהיו אומרים ברכה למלך, ומתחלת מי שברך אבותינו וגו' הוא יברך את אדונינו הקיסר יר"ה, עו"ש, ורבינו דוד אכורדהם (ד"ל עמוד א') כתב שאחרי שגלל הס"ת נוהגים לברך את המלך ולהתפלל לה' שיעזרהו ויאמצהו על אויביו שכן כתוב ודרשו את שלום העיר אשר הגלית אתכם שמה והתפללו בערה אל ה' כי בשלומה יהיה לכם שלום (ירמיה כ"ט ז') ושלום העיר הוא שיתפללו לשם שינצח המלך את אויביו ואמרו' בפ"ק דע"ז (אמ"ה ד"ג: ובאבות פ"ג) אמר ר' יהודה אמר שמואל מ"ד ותעשה אדם כדגי הים כרומש לא מושל בו, מה דגים שבים כל הגדול מהכירו בולע את תבירו, אף בני אדם אלמלא מורא מלכות איש את רעהו חיים בלעו והיינו דתנן ר' הנינא סגן הכהנים אומר הוי מתפלל בשלומה של מלכות, ואח"כ מברך את הקהל, ותמצא ששם כאכורדהם בתפלה שבת כתב לברך את המלך מלבר מ"ש שכן עושים בחול ביום ב' וה'.

ואנכי מצאתי שמנהג לברך את המלך הוא עתיק יומין, הראש והראשון שברך את המלך היה יעקב סבא כשעמד לפני פרעה מלך מצרים, שנאמר ויברך יעקב את פרעה (בראשית מ"ז ז'), ואח"כ החוזה ירמיה הזהירנו על זה דרשו את שלום העיר, ומצאתי יותר מפורש בס' ברוך תלמידו הנדפס עם הכתובים אחרונים (ווארשא דצ"ב בפ' ראשון פסוק יו"ד) „הנה אנתנו שולחים לכם כסף וקניתם בו עולות ואשמים וקפודת מנחת להקריבם על מזבח ה' אלהינו, (פיו"א) והתחננו בעד חיי נבוכדנצר סלך בכל ובלשצר בנו למען יאריכון ימיהם כימי השמים על הארץ: (פיו"ב) וה' יגדיל כחנו ויאיר עינינו לחיות בצל נבוכדנצר מלך בבל ובלשצר בנו ועבדנו אותם כל ימי חיינו ומצאנו חן בעיניהם (פיו"ג) התפללו גם אל ה' אלהים בעדנו כי חטאנו לו וגו' (פיו"ד) קראו בספר הזה כי שלחנו אליכם למען הקראו בו בשבתות ובמועדי ה', ע"כ. וכורש בקש גם כן מישראל בזה הלשון דיליהון מהקרבינן ניתוחין לאלת שמיא ומצלנין לחיי מלכא ובננהוי (עזרא ז' יו"ד).

הרי למדנו מדברי ברוך בן נרויה בן צדקיהו בן חלקיהו שכבר היו נוהגים בימיהם מזמן גלות הבית הראשון לברך את המלך ובנו, והיו נוהגים כן בשבתות ובמועדי ה', וכן ביקש כורש על עצמו וגם על בנו שיתפללו בערו. ודבר מענין למדנו שלא היו נוהגים לברך גם את המלכה כמו שאנו נוהגין עתה. עי' רש"י יומא (ד"ג) לענין פז"ר קש"ב, שכ' ברכה לעצמו שהיו מברכין לתפלת חיי המלך, כמפורש בתוספתא דסוכה (פ"ד) עי"ש, ובס' יוסיפון מספר משמעון הצדיק בלכתו לקראת אלכסנדר שאמר מקום שמחפלים עליך ועל מלכותך שלא תחרב.

בסדר לג' רגלים (קארפאנמראץ אמשטרדם 5519) שם מצאתי נוסח אחר להמי שבירך מזה שבידינו היום. ונוסחא אחרת לאיש או אשה שהקדישו ס"ת, או מפות, עטרות, או שמן, או הקדש ממון לפרנסת עניים, להשיא יתומות, או שבר למלמי תינוקות, הקדש מקוואות, והקדש ספרים וגו' ושם (דרי"ז) מצאתי כתוב פזמון למצלאין "לאדונינו הפפיור יר"ה". והפזמון מתחיל בזה הלשון 'קרן מי ברכות וגו' ואחר כך מתחיל הנותן למלכים תשועה, הפוצה את דוד עברו מחרב רעה, הנותן רוזנים לרום וכוכבי ממשלתו יגהו, ואת מלכים לכסא ויושיבם לנצח ויגבהו. הוא ברחמיו יגביה וירומם וינשא למעלה מעלה אדוננו האפפיור פלוני הוא ישלח מלאכו אתו, ומכל פגע רע ישמרהו, מושיע ורב ינטלהו וינשאהו וגו' ומשלים התפלה כן. גם אויביו ישלים אתו, והיתה מנותתו כבוד דשן ושמן וכן יהי רצון ונאמר אמן, ובסדר הנקרא סדר התמיד ח"ב (אויגטין 5517) והוא כמנהג קארפאנמראץ לא מצאתי בתפלה לשבת תפלה מיוחדת להפפיור רק במי שבירך לקהל כשמיניע הש"ץ לוישבור עול גלות מעל צואריהם. אומרים ויתנם לחן ולחסד ולרחמים בעיני כל רואיהם ובעיני אדונינו הפיפיור והסגנים והחצרונים וגו' עי"ש.

בנוגע למנהג לונדון שנוהגים לומר הנותן תשועה אחר ההפטר, מצאתי בסדר אלכסנדר (לונדון 5588) וכן בסדר די"ז (5570) ששם מודפס התפלה הגו' והמי שבירך לקהל קודם הוצאת ס"ת, מזה מורה כי בלונדון היו נוהגים בזה כאחיהם הספרדים שבאמשטרדם לומר תפלה זו קודם הוצאת הס"ת, אבל בסדר די"סולה (5600) שם כתוב לומר תפלה זו אחר ההפטר, וגאסטער נמשך אחרי הסדר שבסדר די סולה. אבל אם נראה הסדרים הקדמונים שבאמשטרדם כסדר עפויאש (5421) נמצא שם נדפס התפלה הזאת והמי שבירך לקהל אחר ההפטר כמנהג לונדון היום. והיום נוהגים באמשטרדם שהתפלה להמלך קודם הוצאת ס"ת והמי שבירך אחר ההפטר (סידור הפי' כל פה אמשטרדם 5689), אולי יתכן לתת טעם במנהג לונדון שמברכים המלך והקהל אחר ההפטר משום שכבראשונה צריכים לברך לממ"ה הקב"ה, ואחר כך למלך בשר ודם. ומעם למנהג אמשטרדם בכדי להראות בזה גודל האהבה למלכם

[ב] מנהג לונדון לברך את המלך בכל יום שבת בשחרית, ובי"ט, ובלייל יוה"כ אחר שבירך הש"ץ שהחיינו, ובאמשטרדם נוהגים בכל יום שיש בו קריאת התורה, וגם במנחה אם יש בה קריאת התורה. (תעו)

[ג] מנהג לונדון, לומר השורות האמצעיות שבם מזכיר שם המלך, והמלכה, ושם היורש עצר, אומר אותם בשפה האנגלית, אבל באמשטרדם עדיין נוהגים לאומרם בשפה הפורטיגזית. (תעה)

ולכל משפחת המלוכה שמקדושים ברכת המלך, וכבוד בשר ודם עדיף, וגדול כבוד הבריות, ובפרט שהממשלה ההולנדית פתחה שעריה לגולי ספרד והיו מלכי חסד ותמינה ועד היום היא כן ה' יאריך ימיה ויעלה על בטוהי ההצלחות. ומנהג זה מוכח כי חרשים מקרוב באו, יען אבודרהם הכאתי דבריו לעיל כ' שרכת המלך היו נוהגים בספרד לאומרה. אחר ההפסרה.

(תעו) טעם שבאמשטרדם נוהגים לברך את המלך בכל יום שיש בו ס"ת. מדברי אבודרהם שהבאתי לעיל משמע שכן היה מנהגם גם כן בספרד, משום שאבודרהם הזכיר מנהג זה בב' וה' והזכירו גם כן בסדר תפלת שבת ויו"ט, ועוד כמ"ש בהערה הקודמת להראות גדול חיבתם ואהבתם להממשלה וגו'. וטעם שבלונדון רק בשבתות ויו"ט משום שכן נהגו כל העולם.

(תעה) אודות מנהג לונדון שהשורות האמצעיות נאמרות בהשפח האנגלית וכל התפלה בעברית, ומנהג אמשטרדם עדיין נאמרות בשפח הפורטיגזית, אם נעיון בסדרים הקדמונים של הספרדים דפה לונדון נמצא כי בסדר די לוי מזכיר שורות אלה בהטקסט האנגלי בזה הלשון. Our Most Gracious Sovereign Loro King George The, Third, our Most Amiable Queen Charlotte, Hir Royal Highness George, Prince of Wales, The Princess of Wales, And All The Royal Family, אבל לא בהטקסט העברי, ובסדר דייסולה, מזכיר שורות אלה בהשפח האיספאניולית מחובר עם הטקסט העברי ובתרגום האנגלי באנגלית, ובסדר גאסטר תורו והרפיוסו שניהם באנגלית, ואולי כי עשו כן משום שלפעמים נמצא איזה מבאי כח הממשלה בביה"כ, ואם יאמרו בעברית או בשפה הספרדית לא יבינו מה שאומרים.

פה אני מוצא שעת הכושר לתת לפני הקורא מנהג אמשטרדם אשר בכמה מאורעות שונות. עריין משתמשים בשפת פורטיגוזי לפרוט שכבר נשכחה מהם שפה זו, אבל בא"י, תורקיא ובולגריא שעודם משתמשים בשפה ספרדית בבית ובחוצ, כמובן שמשתמשים בה ג"כ בכל עניני הקודש, ולא אמנע לתת לפני המעיין רק איזה דוגמאות בזה והמעייין יקיש על השאר.

א) באמשטרדם ההפטרה של שבת חזון וט"ב מתרגמים אותה בשפה הפורטיגוזית, ובלונדון רק ההפטרה של ט"ב, ופה ראמסנט לא בשבת חזון ולא בט"ב.

ב) ביום המילה מנהגם לעשות מי שבירך לזה שזכה לייצא הטס שבה מסודר כל כלי הניתוח ואחר שהזכיר שם האיש הזוכה אומר, *Que Terá o Prato,*

ג) מי שזכה שישא כוס המציצה, מברכו כן *Que Terá Premeiro Copo.*

ד) מי שבירך להאומר קידוש המילה מברכו *Que Terá o Segundo Copo,*

ה) מנהגם כשיש הלויית המת מכריזין בביה"כ שעת הלוייה, והכרזה זו נעשית בלשון פורטיגוזי ואם הלוייה היא ביו"ט ההכרזה נעשית אחר תפלת שחרית.

ו) בערב ר"ה מכריזין שעת מנחה לאלו הנוהגים להתענות, בערב ר"ה.

ז) כשמכריזין החודש, מכריזין היום שבו יהיה ר"ת, בשפה פורטיגוזית, וכן שעות התפלה, כניסת שבת, מוצאי שבת, ואם חל ר"ח בשבת, בליל שבת מכריז הש"ץ בלשון פורטיגוזי לומר יעלה ויבא, וביום מזכיר לומר מוסף ר"ח.

ח) מכריז להקהל לעשות עירובי תבשילין, פעם ראשונה בערב החג אחר המנחה, ופעם שנית ביום א' של החג, אחר קדיש תתקבל, וביום ו' בערב במנחה חוזר ומכריז לאלו ששכחו לעשות העירוב שיכולים לסמוך בהעירוב שעשאו הדיין.

(ט) בשבת שלפני החג מכריז שמות אותם האנשים שזכו לעשות המצות כפתיחת ההיכל גלילה ונו', ומועילה להם לאיתו שבת שחרית ומנחה והחג וכל ימי השבוע קודם הרגל ושברגל.

(י) במוצאי שבת לחג מכריז ותודיענו, וכן באתה חוננתנו.  
(יא) במוצאי החגים מכריז שיאמרו הברלה בביתם, ואם הוא מוצ"ש אין מכריזין.

(יב) יום קודם ערב כפור ות"ב מכריז שעת התענית בין מנחה למעריב.

(יג) בליל כפור קודם הוצאת הס"ת (י"ד ספרים מוציאים) אומר מי שבירך לחכם, לדיינים, להחתנים, אנשי המעמד, מיסדי הת"ת, ואח"כ מתחיל כהניך ילבשו צדק.

(יד) במוצאי יוה"כ החזן מכריז לומר הברלה רק ביין ונר.

(טו) במוצאי החג לחוה"מ קודם שיאמרו העמידה מכריז עמידה של חול, עם יעלה ויבא.

(טז) יום לפני הושענא רבה, בין מנחה למעריב וכן במוצ"ש קודם ערבית החזן מכריז שעת הסליחות ושעת תפלת שחרית, וכן במוצאי ר"ח אלול.

(יז) ביום ג' או ד' או ה' דיסימברי לפי ההשואה עם המחזור שלנו מכריז קודם עמידה "ברך עלינו".

(יח) בליל ראשון חנוכה ובליל פורים מכריז על הנסים.

(יט) בשבת זכור, ובשבת פרה אחר שעשה מי שבירך לאלו שזכו במצות אומר להם בלשון פורטיניזי "אתם חייבים לשמוע הפרשה של הספר השני".

(כ) בערב פורים מכריז שעת תפלת שחרית של יום המחרת, וביום פורים תוך תפלת שחרית מכריז שעת מנחה, 30 — 1 חוץ שאם חל פורים ביום ו' שאין מכריזין.

(כא) יום שלפני ערב פסח, אחר שנמר הרב דרשתו בדיני פסח מכריז שעת ביעור חמץ ואם ערב פסח נפל בשבת, ההכרזה נעשית בליל שבת, ומכריז שעת תפלת שחרית בשעה ששית בבוקר.

(כב) בליל מוצאי יום שני של חג המצות קודם ערבית מכריו (א) אתה חוננתנו אם הוא מוצאי יו"ט, (ב) לומר יעלה ויבא בעמידה של חול, (ג) לומר ברכנו.

(כג) בכל שבת ושבת שבימי העומר, גם ביום ז' של ספח מכריו אחר ההשכבות "שמי ששכת לספור העומר, יספור העומר בלי ברכה, (אמ"ה בלונדון נוהגים כן בכל ימי העומר).

(כד) בליל ת"ב אחר איכה מכריו להקהל לומר הקינה המתחלת "אליכם ערה קרושה" בזה הלשון "A vos compantra santa" ומנגן קינה זאת הש"ץ תכף אחר שהכריו גם מכריו איזה קינות שנדפסו בסדור שלא לאומרם.

(כה) הזמנה להקהל לברית מילה, אחר שלקח הש"ץ רשות מהפרנס, או בהזמנה לחופה.

(כו) מזמינין להספר רב העדה, או הדיין יום קודם, בכיה"כ. (כז) מכריוזין בכיה"כ תעורת הכשר לקצב חדש, או לקצב שהוסר ממשרתו, או להכריו שבשר הנמכר בחנות קצב פלוני טרפה. (כח) תפלה למלך ולמשפחתו זכרונה למעלה.

(כט) מכריוזין המצות לאלו שזכו בהם, היינו פתיחת ההיכל, מי ישא הם"ת בהוצאתו מההיכל, ומי יזכה לישא אותו בשעה שמתירין ממנו החנורה והלבוש וגו', לוית הם"ת, מי ישא שוליי המעיל, עושים מי שבירך לאיש אשר ימלא מקום הנפקד מקומו לבא לביה"כ, מי אשר יקים הם"ת להראות כתיבתו לעם, מי יאמר קדיש דרבנן שבסוף התפלה, ואלו שזכו לעשות מצות אלו בשבת זוכים בהן גם ביום ב' וה', וכן עושים ביום שיש ב' ס"ת או ג', מי יאמר קדיש דרבנן שקודם עלינו, ובסוכות מכריו בברכתו לזה שיזכה לישא הם"ת בעד ההושענות.

(ל) ביום הו"ר מוציאים ז' ספרים (כמספר ימי החג) מכריו בברכתו מי אשר זכה לישא הם' הראשון, וכן עד הז'.

(לא) בשגמר העולה קריאתו הש"ץ עושה השכבה לקרובי העולה, ואח"כ עושה לו מי שבירך ומתנרב כך וכך, אם הוא לרוב

מצוה יש להם נוסה מיוחד בשפה הפורטוגזי, בשביל הוריו בשביל אחיו ואחיותיו, ואם האב עולה מתנדב בעבור אשתו כו"כ בעד בניו כו"כ בעד בני בניו כו"כ. בעד זקנו וזקנתו כו"כ בעד דורו ודורתו, בעד גיסו וגיסתו, בעד החתן והכלה, בעד בעל ברית או בעד אבי הכת, בעד בני אחיו ואחיותיו ושאר קרובים, בעד חולה, או בעד קרוביו הרחוקים ממנו, בעד איש הנוסע למרחוק, בעד הפרנסים ואנשי המעמד, בעד זקני העדה בעד אהוביו ושכניו כביה"כ, ובעד יחידיו הק"ק ולעיל מן כל ברכתא להחכם, ולהריון, בעד הנבאים מחברת אבי יתומים, בעד נבאי ישיבת עץ חיים, והת"ת, בעד לאלו שנבחרו פרנסים חדשים, בעד המורים שכביה"ס, בעד חכמי ויחידיו הישיבה, ובר"ה ויוה"כ מוסיפים כהמי שבירך שיכתבו בספר חיים טובים, מי שבירך לאשה היושבת על המשבר שתלך בזמנה ובמועדה, ומשלים המי שבירך וכן יהי רצון ונאמר אמן.

לב) מנהג מזור לספרדי אמטטרדם שאומר איש לחבירו בערב ת"ב אחר גמר תפלת ערבית ואיכה בזה הלשון *Morir Havemos* ר"ל אנחנו בני תמותה, והשני משיב לו "Ya, o, sabewos" ר"ל אנחנו יודעים אותך, וחקרתי ודרשתי למה עושים כן בהזמנות אלו ולא יכלו להשיב לי.

לג) בשבת מברך איש את רעהו כן:

ר"ל תכנס בטוב לשבת "Boás entrada de Sabbat"

לד) ביו"ט מברך איש את רעהו כן:

ר"ל תכנס בטוב ליו"ט "Boás entrada de fiesta"

לה) בתענית מברך איש את רעהו כן:

ר"ל תכנס בטוב לתענית "Boás destrada e jejun"

לו) במו"ש. או החג. או התענית. מברך איש את רעהו כן:

Boás salida de sabbat, fiesta, jejun,

ר"ל יציאת שבת. או החג. או התענית לטובה.

לז) כשאחד מיחידיו הקהל או חזן נמנה במשרה חדשה.

יחידיו הקהל מברכים אותו כן:

ר"ל תכנס כבודך בטובה "Entre, v. m. con bem"

[ד] השינויים שנפלו בתפלה זו בין סדורי ספרד לאשכנז. (תעט)

(לח) גם נוהגים לכרך איש את חברו שנכנס בשנה חדשה, או ביום חצי יובל או יובל שלם לנישואיו.

אלו הם המאורעות שנוהגים באמשטרדם לאומרים בשפה הפורטוגזית כמש"ל, אבל בלונדון נוהגים כן רק באיזה מאורעות אלו לאומרים בשפה הספרדית, ובשאריתם משתמשים באנגלית, אבל לאט לאט משתכח מהם אלה הניטויים בספרדית באומרים מה בצע להזכירם בלשון ספרדי אם כבר אין עוד משתמשים בשפה זו. ועתה נודעתי ספיו אחד מהחזונים, שתרגום ההפסדה שכתבתי לעיל במ"ב שאומרים אותה באמשטרדם בתרגומה הספרדי, ככל מנהג זה, אבל בלונדון מנהג זה עודנו שורר ביניהם.

(תעט) בנוגע להשינויים שנפלו בתפלה זו, בלונדון ואמשטרדם שמברכים המלך והמלכה וכל משפחתם, אומרים בלשון רבים ישמרו ויחיים, יצילם, כוכב מערבתם ממשלתם וגו', אבל הספרדים בא"י ואסמ"ת שמברכים רק למלך, אומרים בלשון יחיד ישמרהו ויחיהו, יצילהו וגו'. שם, בא"י וסמ"ת אומרים לאדונינו המלך פלוני ירום הודו, ואין נוהגים כן בלונדון ואמשטרדם ואחר שאומר וינשא למעלה למעלה מוזכר שם המלך והמלכה. ובסדור עטיי'אש נוסח אמשטרדם שם כתוב לאדונינו המלך הכל בלשון יחיד מזה מוכח כי מנהג אמשטרדם העתיק היה לכרך רק את המלך, שם, באסמ"ת מוסיפין אחר ושריו וסנהיגיו, ובלונדון ואמש' משמשים תיבת מנהיגיו, ובסדור אשכנז הנקרא סידור זינגער (לונדון 5660) שם תמצא שינוי מורגש בתפלה זו, במקום שהיו נוהגים לומר יתן בלבו ובלב כל יועציו רחמנות לעשות טובה עמנו, אומרים „ממ"ה ברחמי יתן בלבו ובלב כל יועציו רוח חכמה ובינה להתחזק שלום המלכות ושלוח עמו ולעשות חסד ואמת עם כל ישראל" והשינוי הזה נעשה בימי רבנותו של הרב דר' הירמאן אדלר ז"ל באומרו שלפנים שהשלטון והכת היה ביד המלך והוא היה דן יחיד, אז צריכים היינו להתפלל שה' יתן לו רחמנות וגו' אבל עתה שאין ביד המלך השלטון והעוז לעשות לפי ראות עיניו וגו' אין צורך לתפלה זו (כך שמעתי). בסדורי ספרד „ומלכותו" מלכות, בסדורי אשכנז „מלכותו", שם, למעלה למעלה, בסדורי אשכנז, למעלה את אדונינו... שם א"א ירום הודו, ובאשכנז אומרים ירום הודו, שם, ישמרהו ויחיהו ובאשכנז, יחיהו וישמרהו, שם ומכל צרה ונוק יצילהו, ובאשכנז ומכל צרה „ויגון" ונוק. ומוסיפים עוד „וידבר עמים תחת רגליו ויפיל שונאיו לפניו ובכל אשר יפנה יצליח", שם, ממ"ה ירום ויגביה כוכב מערכתו, ויאריך ימים על ממלכתו, ובסדורי אשכנז הושמט זה, שם ועם כל ישראל „אחינו", ובאשכנז השמיטו „אחינו", שם בסדורי הספרדים הנוסחא „ירום" ויגביה שהוא פועל עומד, והיה צ"ל ירים בפעל יוצא.

## ה' אלהים צבאות. מלך מהולל בתשבחות. ובו סעיף אחר.

[א] מנהג לונדון כשגומרים קריאת התורה בשבת ומרים הש"ץ הס"ת מהבימה אומר פסוק זה „ה' אלקים צבאות השיבנו האר פניך ונושעה (תלים פ' כ'). ובאמשטרדם אומרים פסוק אחר הדומה לזה אלקים צבאות השיבנו והאר פניך ונושעה (שם פ' י"ז). שינוי אחר בלונדון שאומרים פסוק שזכרנו אפי' שהוציאו ס"ת אחר. ובאמשטרדם אם אירע

הספרדים שבויין יש להם נוסח אחר לתפלה בעד המלך ונדפסה בחומש (ווין תרכ"ז) „ברכת הקיסר ומלך“.

אלקים חיים ומלך עולם המגביהו לשבת המשפילי לראות בשמים ובארץ, בדרך כח ונכורה לגדל ולחזק לכל אשר מפיך מלכים ימלוכו ומידך למו מטה עז שבט מישור לנהל לאומים, השקיפה ממעון קרשך וברך ונצור ועזור את ארזינו... אמן ברכות שמים מעל תצו אתו יאריך ימים ושנות חיים על ממלכתו אמן, כאשון בת עין תנצרהו, עטרת תפארת נצה תמננהו, אמן. תחתיו תכריע קמיו, שלום ושקט יהיה בימיו אמן. שלח אורך ועורך המה ינחהו, חסד ואמת ינצרוהו אמן. תעטה הוד והדר גם ברכות מחמד עינו תפארת מלכות אמן. מאד מאד ירום ארזינו ונישא וגבה עם כל בני משפחתו הנשגבה אמן. תתננו לפניו כל יועציו לחנינה ולרחמים, לטוב לעמך ישראל כל הימים אמן. יהיו לרצון אמרי פינו והגיון לבנו לפניך ה' צורנו וגואלנו אמן.

בסידור די לוי מצאתי שני מי שבירך האחד לקהלות בקצרה הנאמר אחר הנותן תשועה בשעת הוצאה ס"ת, והשני ברכה להקהל אחר ההפטרה, אבל בכל סדורי הספרדים שבלונדון ואמשטרדם רק מי שבירך אחר.

שהוציאו שני ס"ת. בזמן שמביאים הס"ת השני לתיבה ולוקחין הא' או אומרים פסוק זה. (תם)

## הכרזת ר"ח, לעם קודש.

ובו שבעה סעיפים

[א] מנהג הספרדים שבשבת שלפני ר"ח הש"ץ אומר יה"ד הירוע ומודיע להקהל יום שבו יהיה ר"ח אם יום או יומים. (תפא) שם בהיה"ד השני

(תם) הפשתי בכל הסדורים הקדמונים שבידי למצא מנהג אמירת פסוק זה ולא מצאתי. ואפי' בסדורים שנרפסו בעד הספרדים בלונדון. כסדר אלכמנר, חלואת, דילוי ודייסולה, לא זכרו פסוק זה לאומרו, רק בסדר גאמפער שם מצוי, ואולי יתכן לומר כי לפנים היה שגור בפיחם הפסוק הנז' בעל פה, ונמשכו אחר מנהג אבותיהם ואבות אבותיהם, ולא ידעתי איך נתחלפו אלו הפסוקים בין שתי העדות לונדון ואמש', ועוד תם אני ולא ארע, מדוע בלונדון נהגו לומר פסוק זה אפי' כשיש ס"ת אחר, ובאמשטרדם עד שימצא שם שני ס"ת, ג' מה בחרו לומר פסוק זה בשעת גמר קריאת התורה יתכן לומר בטעם לונדון שאומרים פסוק (תלים פ' כ') משום שמצאו בו שבעה תיבות כנגד ז' עולים ומבקשים מהש"ת שיאור פניהם במאור התורה ויושיעם מגלותם וצרתם, אבל הפסוק שבחרו בו קלה אמש' (שם פ' י"ז) אין בו רק ששה תיבות. ועתה גודע לי כי גם בלונדון אומרים הפסוק, (תלים פ' י"ז) ולא הפסוק שם פ' כ') וטעות נפל בסדר היומי בות.

(תפא) המנהג הזה שנהגו בני לברך ולהכריז את החדש בשבת שלפניו לא נמצא בהכ"י העתיקים, ומה שמצאתי במ"ם (פ"ם ה"ט וי') שכתוב בזה הלשון בר"ח ישבו התכורות של זקנים ושל בלוטין (פ"י שרים עי' יומא ח'): ושל תלמידים ביום הראשון מן המנחה ולמעלה עד שישקע תחמה וצריך בברכת היו"ן לומר כא"י אמ"ת בפת"ג, כא"י אמ"ת אשר בעגולה (פ"י כמ"ש רז"ל בסנהדרין היו יושבים בעגולה כחצי הגורן) גידל דורשיו הורם ולימדם זמנים חדשים טובים ירח כליל לכנת, מינה נבונים סודרי עתים פילס צורנו קיצי רגעים שנס תיקן אותם חדשים ומועדים דכתיב עשה ירח למועדים שמש ידע מנואו, ואומר כי כאשר השמים החדשים והארץ החדשה וחותרם בא"י סקרו ישראל ור"ח וגו' הודו לה' כי טוב כהיום הזה בירושלם ששים ושמתים כולנו במקום אליהו הנביא במתרח יבוא עלינו המלך המשיח יצמית בימינו את הימים כשנים בבנין ביתם"ק ירבו שמחות ויענו העם ויאמרו אמן ירבו בשורות טובות בישראל ירבו ימים טובים בישראל ירבו תלמידיו תורה בישראל מקורש החדש,

## הוא מתפלל לקיים לנו כל חכמי ישראל הם ובניהם ונשיהם ותלמידיהם וגו', מה ראו על ככה לברך

מקודש בראש הדין, מקודש בזמנו, מקודש בעיבורו, מקודש בתורה, מקודש כהלכה, מקודש בעליונים, מקודש בתחתונים, בא"י מקודש בציון, מקודש בירושלם, מקודש בכל מקומות ישראל, מקודש בפי רבותינו, מקודש בבית הועד, הודו לה' כי טוב ואומר וכולכם ברוכים ברוכים ועל כל ברכה וברכה אומר הודו לה' כי טוב תוץ מברכת הלויים, (שם הלכה יוד) וכשהוא מקלסו מקלסו בשנים עשר טובי העיר כנגד י"ב שבטים ושנים עשר חכירים וי"ב תודשים, וי"ב מזלות ע"כ (אמ"ה עין בהגהות הגר"א שם התיקונים שתיקן בזה, ולדידי נ"ל בטעם שמוזכר י"ב פעמים מקודש כנגד י"ב טובי העיר והי"ב שבטים וגו').

משמע מדברי הס"ס שהיו מברכין את התודש ביום ר"ח יצמו ושל תלמידים ביום הא' מן המנחה ולמעלה, ולא היו מברכין א תו בשבת הקודם כמנהגנו, ומה שמצאתי כן בכרור העמרימי (ת"ב דס"ו) שמנהגם היה שביום ר"ח עצמו אחר הגלילה אומר הש"ץ כל היה"ר שבידינו כמנהג ספרד (ודלא כמנהג אשכנז שמשמיטין אלו היה"ר בשבת שקודם ר"ח) ואח"כ אומר מי שעשה נסים וגו' בס"ט יהיה לנו ר"ח פלוני ביום פלוני (אמ"ה ושם המצא שינויים והוספות בהכרזה זו שבידינו) ואח"ז אומר אשרי ובא לציון קדיש ותפלת מוסף.

ותם אני ולא אדע מה היתה תכלית כונתם לסדר הכרות וברכת החדש ביום ר"ח עצמו, הלא הצבור כולו אינם יודעים את יום ר"ח ולילו אם לא הש"ץ וזכירם שבת הקודם וכזה ידעו לומר יעלה ויבא בעמידה של ליל ר"ח ושחרית שבו וכמו שכ"כ בס' שבלי הלקט (סי' ק"ע) שכן היה מנהגם בלילי הכנסת ראש הדין בתפלת ערבית קודם תפלת לחש שהחזן מכריז ר"ה והצבור עונים לששון ולשמחה לא משום קידוש החודש נהגו כן, שהרי אין קידוש החודש אלא ביום, אלא כדי שיהיה אדם זכור להתפלל יעלה ויבא, ועוד מפני הנשים להיות זריזות להפסיק מלאכתן וכן מה שמכריזין שבת שלפני ר"ח אינו זכר לקידוש החדש שהרי אין מקדשין ר"ח אלא בזמנו, אלא להשמיע לעם שבביה"ב יום קביעת החודש כדי שיודע לכל אדם לפי שבימות החול פעמים בני אדם טרודים במלאכתם ואין באים לביה"כ והדבר משתקע ביניהם ע"כ.

למדנו מדברי השב"ל כי במקומו היו נוהגים להכריז הר"ח פעמים, פעם בשבת קודם ר"ח, ופעם בליל ר"ח עצמו, ואפ"ל בטעם תקנתם משום אפשר שאיזה אנשים לא יכלו לבא בביה"כ בשבת הקודם היו באים בליל ר"ח, ומתוך הכרזה זו ידעו מתי הוא ר"ח.

ורבינו הרד"א בה' ר"ח כתב וז"ל שבת קודם ר"ח אחר קריאת ההפטרה קודם אשרי מכריז ש"ץ ומודיע לקהל באיזה יום יחול ר"ח וגו' ואומר יהי רצון מלפני השמים לכונן וגו' כך אומרים ברוב המקומות

## החכמים במאורע זו. ולא גם במאורע אחר? אבל בני אשכנז נוהגין כן בהיה"ר בכל שני וחמישי קודם

בספרד, וכן גורס העמרטו מלפני השמים וי"א מלפני אלהי השמים, ומעמם מפני שאין ראוי לומר מלפני השמים שנראה בשואל מן השמים (אמ"ת מנהגנו היום לומר מלפני „אלהי השמים“), ונראה לי דאין לחוש שהרי כתוב בדניאל די שליופון שמיא והמעם הקב"ה שחוא שוכן שמים וגו', ואחר כך הזכיר אבודרהם שם היה"ר לקיים לנו את כל חכמי ישראל, והי רצון שנשמע ונתבשר וגו'.

ובמקור הברכות להרב פרומקין בסדור רע"ג (ח"ב ד"ט) כ' שמצא בס' מים חיים שהביא מקור להכרזת ר"ח מירושלמי מנהדרין (פ') היו בודקין ה"ג) דאמר ר' יוסא אנו רמין יומא לא צלית מוספא מן דלא ידע אימתי ריש ירחא, עי"ש מה שהעיר על מ"ש הפני משה, ויישב הענין עפ"י מוהר"ש שירליו ז"ל. ועי' ירושלמי דר"ה (פ"ד סוף ה"ד) ר' יוחנן מפקד לאילין דבנישא דכפרא סבין (פ') היה מצוה לאלו הזקנים שכביח"כ דכפרא) מטול ומיעול עד דו איממא ואתון מדכרין זמנו ועיבורו (פ') שיהיו מפיילין והולכין אנה ואנה בעוד שהוא יום ותרוותו שתזכירו קדושת היום אם יבואו עדים ויקרשו החדש).

ואחינו בני אשכנז נוסח של היה"ר שאומרים כשמברכים החדש הוא משונה לגמרי מזה שאנו נוהגים לאומרו הם אומרים יה"ר מלפניך ה' או"א אבותינו שתחדש עלינו את החדש הזה לטובה ולברכה ותתן לנו חיים ארוכים, חיים של שלום, חיים של טובה, וגו'. המעין יראה כי זה היה"ר אין לו שום חייבות והתקשרות עם הנרצה לר"ה, כי אחינו האשכנזים העתיקוהו מהגמ' שבברכות (דס"ז סוף ע"ב) והיה דב רגיל לאומרו בכל יום אחר תפלתו, ושם המצא התחלתו כן, יה"ר מלפניך ה' אלהינו באו האשכנזים והוסיפו „ואלהי אבותינו שתתחדש עלינו את החדש הזה לטובה ולברכה“ מ' תיבות מה שלא באו בגמרתנו, ואחר תיבות אלו העתיקו התפלה זו בשלמותה מהגמ' שם. ומצאתי עוד שינויים בהעתקה מזו שבסדור האשכנזי לזו שבתלמוד. שם, בנוסח אשכנזי חיים שיש בהם „וראת שמים“ ויראת חטא, ובגמ' שם חיים שיש בהם „יראת חטא“. שם, חיים שימלאו משאלות לבנו לטובה, ובגמ' „שתמלא“ לנו את כל משאלות לבנו לטובה, ויותר נכון לומר שתמלא, מלומר שימלאו, ובסדור אוצר התפלות (דשס"א) הנוסחא שימלא ה' משאלות וגו'. ובאמת לא ידעתי הטעם שקרבו הרחוקים ברוע לומר תפלה זו של רב שהיה רגיל לאומרו בכל יום והתקינו לאומרה פעם אחת בחודש דיים, והמצא שבאיות סדורי אשכנז מסיימת תפלה זו „בזכות תפלת רב“ ומדוסיים אחרים שינו והגיהו בזכות תפלת רבום, משום שלא הכינו כונת הסדורים שלפניהם שרצה לרמזו כזה כי מהבר תתפלה הזאת היא „רב“ ומתפלל שבזכות הרב ומתברר יגן עליהם, כמו שאנו נוהגים להתפלל עשה למען אברהם יצחק ויעקב עשה וגו', והאמת הוא

## הכנסת הס"ת להיכל, ובשבת שלפני ר"ח אומרים יהי רצון שתחדש ומי שעשה נסים. (תפכ)

שאתר מהסופרים ציין בחתימת התפיה הזאת „ברכות תפלת רב" וכונתו היתה לציין מקום התפלה שהיא במס' ברכות והיא תפלת רב, ולא של ר' אלעזר, או ר' יוחנן, או ר' זירא, או ר' תיבא, או רבי, או רב ספרא, ואחר כך המדפסים או המעתיק נתחלף להאות רי"ש בזיון", עד שיצאה השינוי הזה. ועתה שמעתי מפי אחד מידידי שכבר קדמוני בהערת זאת. (מנהג היה"ר זה לא נהגנו אנתנו כו"ע לאומרו ולא הרמב"ם ואבודרהם הזכירוהו).

ואלו היה"ר שנהגנו אנתנו הספרדים לאומרם בשבת שלפני ר"ח, האשכנזים אומרים אותם בכל יום שני וחמישי קודם שיכניסו הס"ת להיכל, ונגררו אחר מנהג העמרמי (דכ"ד) שכתב וגולל ס"ת ובגללו אומר יה"ר מלפני השמים לרחם את בית חיינו וגו' יה"ר לרחם על פליטתנו, יה"ר לקיום לנו את חכמי ישראל, ור"מ שנשמע ונתבשר, אחינו ישראל ואנוסי ישראל וגו' עי"ש ורע"ג הזכיר לאומרם גם ביום ר"ח ואומר אחריהם מי שעשה נסים לאבותינו כמש"ל.

במחזור רומא הכרות ר"ח היתה כן (ועדיין נהוג כן ברומניא) הקול כל עמא הבו דעתכון למשמע קל קדוש ירחא די בכך וכך בשבת חושבניה ומניניה בכך בשבת (אלבוגן בתולדות התפלה דף 91) ומצאתי בסדר הנקרא „סדר התמיד" מנהג קארפאטראץ (דמ"ו) שאומרים הד' יה"ר הידועים לפי מנהגנו ואח"כ אומרים היקום פורקן (שאין אנו נהגין לאומרו) ואח"כ מי שבירך לקהל, ואומרים אחר זה כך גורו רבותינו המכובדים שנכריזו ככל קהלות הקודש שיהיו יודעין גדולים וקטנים כשיהיה לנו ר"ח, ראש חודש יום פלוני וגו' יחדשהו הקב"ה וגו' עי"ש ואנא מצאו הגזירה הזאת להכריז הר"ח בכל הקהלות לאומרה בשם רבותינו, אם רצו לומר בזה על קידוש החדש שהיה נהוג בזמן שביהמ"ק היה קיים הלא אין מקדשין החדש אלא בזמנו ובמועדו, והמנהג בקורפו לומר כן, הכל כל עמא הבו דעתכון למשמע קל קידוש ירחא כמאן דגורו מרנן ורבנן סנהדרי גדולה וסנהדרי קטנה אית לן יום פלוני ר"ח יחדשהו וגו'.

והכל בו (סו' ל"ז) סדר שם סדר היה"ר ונתן בהם סימנים כ"ר'ק' ש"נ"ה, לכונן, לרחם, לקיים, שנשמע ונתבשר להשמיד אויבינו.

(תפכ) טעם שלפי מנהגנו אנו מכריזין התכמים הם ובניהם ונשיהם וגו' בשבת שלפני ר"ח? מצאתי לאבודרהם שם שכתב ספני שע"י התכמים היו מקדשין החדש בזמנו עפ"י הראיה כי להם נמסר קדושו שנאמר אשר תקראו אותם אתם כתיב והם מסרו להם העיבור ולולי הם לא היונו יודעים סתי יבוא החדש, ולכך אנו מזכירין אותם למוכה שיקיים אותם הבורא ויתחזר

עמרה ליושנה ויקדשו החודש כבראשונה עכ"ל זהו טעם מהווה לפי מנהגנו שאומרים יהיה רצון זה בשבת שלפני החודש, אבל לפי טעם בני אשכנז שאומרים אותם בכל יום שני וחמישי וכן ס"ל להעמרים, מאי איכא למימר? ואפשר לומר בטעם מנהג אשכנז שנהגו כן משום שיום ב' וה' הם ימים מסוגלים לקבלת התפלות כמו שהארכתי לעיל, בעבור זה מהפללים על החכמים שיקימן ה' לנו, כי בלתי הרבנים תורה מה תהא עליה, אם לא בריתי יומם ולילה הוקות שמים וארץ לא שמתי א"כ יפה ונכון מנהגם בזה, ורק מה שאני חמה למה לא יאמרו אותם ג"כ בשבת שלפני ר"ח כמנהג העמרים אולי יתכן לתמליץ בעדם משום שביום החמישי שלפניו כבר אמרו, מה צורך עוד להמריח על הצבור.

מנהג הכרזת ר"ח לא הביאה מרן בשולחנו, ולא הטור והראשונים, ולא ידעתי למה, רק המג"א באו"ח (סי' תי"ז) הביא טעם במה שנהגו לעמוד בשעת אמירת ר"ח ביום פלוני, (אמ"ה ואנו נוהגים לקום משעה שחש"ץ אומר הנותן תשועה לכבוד המלך ואח"כ עושים מי שבירך לעם, ותבא סמוך לזה אומרי' היה"ר של החדש), ועו' בלבוש (סי' תכ"א) ותבאה"ט שם (ריש סי' תי"ז).

כתוב בס' אוצ'י באות ר' (דף 249) בשם הר' תיר"א בס' לדוד אמת שהמנהג בק"ק צנעה בארץ התימן בר"ח אלול המרוצה בתשובה, שהרב והב"ד מסבבים על כל בתי הכנסיות דשם ובידם אגרות של תוכחות ואזהרות והתעוררות לימים נוראים, ע"כ זהו מנהג יפה ונעים ובדרך אגב אספר מה ששמעתי מפי מרן אבא ז"ל, כשעלה השר משה מונטיפיורי ז"ל בירושלם בימי הגאון הגדול מר זקני ראש"ץ וראש רבני אה"ק ר' חיים אברהם גאגין ז"ל נתאספו השר בבית מ"ז יום אחד מצאו מ"ז להשר מוציא מחיקו הימני ספר קטן ורושם בו, ואחר עכור שעות אחדות היה מוציא ספר קטן מחקו השמאלי ורושם בו, מ"ז ז"ל שאל ממנו מה רושם וכתב, השר לפי רוב ענותנותו לא רצה להגיד לו, עד שהפציר בו, והודיע לו כי הספר הקטן חסמון בחקו הימני הוא ספר המצוות ותב' רשום בו ס' העבירות, אמר כשעשיתי איזה מצות בממוני או בגופי אני רושם אותה וכן אם באקראי ובלא צדיה דברתי שקר או נתכבדתי בקלון של חברי וכיוצא אני רושם אותם על ספר, ובר"ח אלול, אני בודק וחושב שני הספרים אם מצאתי בס' שהמצות חרש ביותר אני שש ושמת כי יכתבני האל בספר חיים, ואם לאו אני פוסק והולך במצות עד שכף המאזנים של המצות סכרעת כף מאזנים של העבירות חרש אלול הוא כחדש דיסמברי שהמותרים פרודים לברוק פנקסי תריות והתפסד, כן גם אני נוהג בחדש אלול שלנו שהוא סוף לחדשי השנת, ע"כ המעשה תביטו וראו צדקתו וענותנותו של שר וגדול ליהודים כמותו, ולא על חנם משלו המושלים בו סמשה ועד משה לא קם כמשה, זכותו יגן עלינו ועל כל ישראל אחינו אמן.

מנהג הספרדים באלג'יר כשמברכין החדש אם הוא חודש ניסן אומר סמוך ונראה, "המלומד בנסים", בסיון, "המוכתר בכתר תורה" אלול, "המרוצה" בתשובה, כסלו המופלא בנסים, בחדש אדר אומר, "המהודר", ונוהגין שהצבור מאריכין בעניית האמן של התפלת כרי לחזכור הש"ץ שיברך על חרש מתי יהיה (זה השולחן דר"ו וד"ו).

[ב] למה עומדין בשעה שהש"ץ אומר אלן  
ההיה"ר. (תפג)

[ג] למה נקרא ערב ר"ח כפור קטן. (תפד)

[ד] טעם שנהגו לומר „בסימן טוב“ יהיה  
לנו ר"ח ביום פלוני ובני אשכנז אינם נוהגים  
כן. (תפה)

(תפג) טעם שעומדים בשעה שהש"ץ מברך התודש, משום שהוא  
דוגמת קידוש התודש שהיה מעומד (מג"א סי' תי"ז סק"א).

(תפד) טעם שקראו לערב ר"ח „כפור קטן“ לפי שבו מתכפרין  
עוונות של כל ההרש דומיא דשעיר ר"ח (פר"ח או"ח  
סי' תי"ז) בשם מוהר"ם מקורדובירו ז"ל, ועי"ש בב"י שב"י כי כינוי  
תולדותם קאי אל התורשים, ר"ל כי עולת ר"ח עתה באה אל תולדות ימי  
החדש לפיכך קרא ר"ח זמן כפרה, וגו' עי"ש אבל סנהג זה לא הובא בשו"ע  
ומוהר"ם מקרדובירו קרא לו שם זה יום כפור קטן (חי בצרפת ש' של"ג),  
ועי' בשל"ה (דף ק"ה: ק"ט וקע"ט) שהאריך בערך יום ערב ר"ח שהוא זמן  
כפרה, ואחינו בני אשכנז מקיומים יום זה לתענית צבור ומוציאים ס"ת  
וקוראים ויחל ומפטירין דרשו ואומרים סליחות ותחנונים, מה שאין כן  
הספרדים אינם מרקקים כ"כ במנהג זה למרות שמיסדו היה איש ספרדי.

(תפה) טעם שאנו נוהגים לומר „בסימן טוב“ יהיה לנו ר"ח פלוני,  
הכיטוי הזה הוא רגיל בפי קדמונינו ותיבת סימן ענינו אות, רושם, ציון,  
בירוש' ובבבלי תמצא שהשתמשו בטלה זו, ואביא לפני הקורא איזה  
דוגמאות, בקידוש החדש מצינו בשעה שגזרה מלכות הרשעה שלא לקרש  
החדש שלחו סימנא דוד מלך ישראל חי וקים, וסימן זה נתן רבי לר'  
חיוא (ר"ה ב"ה) הכונה שישראל נדמו ללבנה הולכת וחסרת, כן עם ישראל  
יראים הם שהולכים וחסרים ויורדים ואומרים אבדה תקותנו, ואין לנו  
תקומה, וכסיון שרואים שנולדה הלכנה והולכת ונוספת, בוטחים כי ישראל  
ישבו ויהרש כנשר נעוריו עוד ושוב לתתיה ויגדל וישגשג מעמרו בארץ  
ותתיה ויתקים, מטעם זה נהגו לברך את הלבנה בכל תודש ותודש, וכמ"ש  
כירה יכון עולם (תלים פ"ט). ובירוש' ר"ה (פ"ג א') מובא שבימי ר'  
אבהו נתנו סימן על קידוש החדש במלת „גואלנו“. ולפע"ד משום זה הקנו  
לנו לומר בהכרות ר"ח „בסימן טוב“ כלומר עתה שאין איש שיפריע אותנו  
מלברך על הלבנה ולקרש החדש ואין מי שיעצור אותנו אנו אומרים בקול  
גדול בסימן טוב, או אפ"ל טעם אחר כי סימן הוא כמו מזל, יש מזל רע,  
ויש מזל טוב, כמו שאנו מוצאים המתעטש בתפלתו י"א סימן רע לו וי"א  
סימן יפה לו (ברכות ל"ד). התפלל ומעה סימן רע לו (שם ל"ד). הר  
סיני שנעשה סימן טוב לישראל (שבת כ"ט). (עי' פסחים נ:.) סוכה (כ"ט).

[ה] בשבת שלפני ר"ח אב בלונדון  
 ואמשטרדם אין אומרים שום מאלה היה"ר שנוהגים  
 לומר בכל שבת קודם ר"ח אלא מתחילים מי  
 שעשה נסים וגו' אבל בא"י וסת"מ יש להם כעין  
 תחינה קודם שיאמר הש"ץ מי שעשה נסים.

מחדש חדשים, יקבץ קדושים, אנשים ונשים.  
 לעיר הבנויה.

ויהי זה החדש, לטובה יחודשי,  
 ורצונו יצו אל רב העלליה.

[ו] טעם שאין מעברין אלא אדר ולא שאר  
 חדשים. (תפו)

[ז] נשאלתי למה עושין ר"ח שני ימים. (תפו)

מגילה (כ"ז.) העניית (י"ב:) שם (ל:) קידושין (נ"ט.) בב"ת (קמ"א.)  
 ועוד, משו"ה אנו מתפללים שיהא החודש הזה לסימן טוב לישראל, ורו"ל  
 אמרו ששאלבנה לוקה סימן רע לישראל שמונים ללבנה (מכילתא פ' בא  
 סי' ב'), ומטעם זה אנו נוהגים לומר בשעת ברכת הלבנה ג' פעמים סימן  
 טוב תהא לנו ולכל ישראל ונוסחא זו הובאת במ"ס (פ"ב ב') ומכיון  
 שאומרים כן בברכת הלבנה אומרים כן ג"כ בשעת שאנו מתפללים על ראש  
 חודש וכן נהגו הספרדים ביום שמתת תורה כשקורא החתן בראשית אתר  
 שמברך ברכה שלפניה הש"ץ אומר בקול גדול כסימנא טבא ומתחיל בראשית  
 ברא וגו' ולא ידעתי למה לא נהגו כן בני אשכנז לומר בסימן טוב בברכת  
 התורה אם אומרים בברכת הלבנה סימן טוב ומזל טוב יהיה לנו ג' פעמים.

(תפו) משום דכתיב שנים עשר הוא חדש אדר (אסתרג') ואם  
 מעברין איזה חודש אחר לא הוי אדר שנים עשר (עי' תוספות סנהדרין  
 י"ב. ד"ה אין).

(תפו) וזאת היתה תשובתי כי שאלה זו הביאה הגאון חיד"א  
 בברכ"ו (סו' תב"ז ס"א) בשם ר' ישעיה הראשון בתשו' כ"ו וז"ל מה  
 ששאלתם למה אנו עושין ר"ח ב' ימים דע ולא משום ספק אנו עושים,  
 שאם כן כל ר"ח נעשה שני ימים אלא טעם הדבר כך נ"ל כי הדרשה של לבנה  
 כ"ט ימים ומחצת ויום ל' היה ראוי לחלקו תצונו לחדש שעבר וחציו לחדש  
 הבא, ולא נוכל לחלק היום לחצאין מפני זה תקנו חכמים לעשות תחרישים  
 אחד מלא ואחד חסר ואפי' הכי הדין היה שביום ל' נקדש החדש שכיוון  
 שמקצתו קודש כולו קודש. ולמחר באחד ושלישים לא נקדש, אבל כיון דהקנו  
 חכמים ליתן כל יום ל' לחדש שעבר אנו מקדשין יום ל' ויום ל"א. אנו

## מוסף בחזרה, לעובדה ולשומרה.

ובו ח' סעיפים

[א] המנהג בלונדון ואמשטרדם שאין אומרים המוסף בחזרה, אלא אומרים ג' ראשונות בקול רם והקדושה, וכן הג' האחרונות, תוך במוסף של יום א' של פסח, ויום הח' של סוכות, ומוסף ר"ה ויה"כ משום שאומרים תפלות שונות בתוך החזרה. אבל בארץ ישראל נמלכות מצרים וסוריא וכל ערי תוגרמא נוהגים לאומרו תמיד פעמים. וכן בכל ערי אשכנז. (תפח)

מקדמין ומקדשין יום ר' מפני שהוא זמנו של קידוש שהרי חצי היום הוא ראוי להיות לתודש הבא וצריכין אנו לקדש לתודש הבא והוא זמן הקידוש, ועוד אנו מקדשין למחר להיות מונין ממנו מיום ל"א ושניהם נקראים ר"ח זה לקדוש וזה למנין וכך היו עושין מימות הנביאים כדכתיב ביום החדש השני ואעפ"י שהמולד לא יפול ביום ל' אחר הקביעות שתקנו לנו ב"ד אנו הולכין ולא אחר המולד עכ"ד ועי' מ"ש הסמ"ג (עשין מ"ו) והרשב"ץ בתשו' ח"ג (סי' רמ"ד) ועמ"ש לעיל (סי' קב"ד) בשם ר' חננאל עכ"ל.

(תפח) כבר מלתי אמורה לעיל (דק"ס ע"א ובהערה שם ר"ג) אודות תורת המנחה בחול שאין מנהג לונדון ואמשטרדם לחזור העמידה זו ופה אדבר בענין תורת המוסף בארוכה, והדבר המפיק אור למנהג לונדון ואמש' היא תשו' הריב"ש הובאה ביה"ת יוסף (או"ח סי' תקצ"א) וז"ל אין ספק שהמנהג היפה הוא שיתפללו הצבור תחילה והש"ץ יתפלל עמהם בלחש כדי להסדיר עמהם התפלה ואת"כ יחזור ש"ץ להתפלל בקול רם כמו שמפורש בסוף ר"ה, וכן המנהג בקטלוניא, ובכל מקום שהם בני תורה, אבל בארגון לא נהגו כן אלא מתפלל הש"ץ תפלת המוסף מיד עם הצבור יחד מכלי שיתפללו הצבור תחלה, ונראה שנהגו כן מפני שרובן עמי הארץ ולא יוכלו להתפלל מתוך הספר אלא בעטל גדול משום דאושי ברכות, ולזה מתפללים כולם יחד עם הש"ץ כמו שאמרו מקרא אותו ע"כ.

הרי למדנו מדברי הריב"ש כי בארגון היה מנהגם תמיד לומר העמידות כולם בלא חזרה, ומשמע שדבריו קאו גם על העמידות של ר"ה ויוה"כ ואם נחפש לדעת דעת הרמב"ם בזה, ראה להגאון הרדב"ו בתשו' (ח"ד סי' צ"ד) הביא שם תשו' הרמב"ם וז"ל ראוי בזמננו שלא יתפלל בלחש ואח"כ בקול רם, לפי שכשיחזור ש"ץ להתפלל בקו"ר כל מי שהתפלל יוצא י"ח והפך פניו לספר עם חבריו, או לשוחח בטלה, ויחזור פניו מן

המזרח וירוק ויסיר כיתו וניעו וכשיראה אותו תכירו שאינו בקי יעשה כן גם כן הוא בלו ספק, ויחשוב שזה שאומר ש"ץ אין לסמוך עליו ואח"כ יצא מבית"ב כל מי שאינו בקי והוא לא יצא י"ח ותחבטל הכונה אשר בעבורה חוזר ש"ץ התפלה שהוא להוציא את שאינו יודע, ואמנם כשלא יתפללו הקהל בלחש כלל אלא יתפללו הכל אחר ש"ץ בתפלה אחת בקדושה כל מי שיודע להתפלל יתפלל עמו בלחש והבלתי בקיאים ישמעו ויכרעו בולם עם ש"ץ ופני כל העם אל ההיכל בכונה ויצאו כולם ידי חובתם ויהיה הדבר עולה על נכון, ויושר וימנע טורת האריכות, ויוסר חילול ה' שנתפשט בין הנכבדים שהיהודים דוקקים וכחים ומספרים בתוך תפלתם שהרי הם רואים זה תמיד ומעידים עליו וזה היותר נכון וראוי אצלי באלו הזמנים מצד הסיבות שזכרתי ובתב משה ע"כ, וכן העיד על זה בנו רבינו אברהם החסיד בספר שחבר בלשון ערב, וזה העתק דבריו, כבר נודע ונתפשט מה שתקן אבא מאר"י ז"ל והסכימו עמו כל תלמידי חכמים שהיו בדורו, וכל היושבים בבית מדרשו, והוא שראה שחזרת הש"ץ התפילה בקול רם אחר שהתפלל בלחש לא יקשיבו אליה כל העם לשמוע ממנו באימה ובריאה ועניה בעמידתם לתפלה, אלא מספרים זה עם זה בשיחה בטילה וכיוצא בה, אמנם בשעת הקדושה יאמר קדוש קדוש וגו' ובשעה שאומרים מודים התלמידים הזהירים אומרים מודים דרבנן, וא"כ יש בזה כשול עון גדול לפי שסיפור העם בעוד שש"ץ מתפלל ואינם מקשיבים ביראה ומוסר יש בו זלוול כבוד שמים והוא דבר נראה לחוש, וסיבת זה הוא שהם אומרים שכבר יצאו י"ח בתפלת הלחש ואין להם עסק בחזרת התפלה, ולכן התקין שיגביה ש"ץ קולו בתפלתו בתחילה ויהיה הדבר הולך בתפלה כמו בפריסה על שטע שש"ץ מגביה קולו בתחילה להוציא את שאינו בקי ושאר העם יתפללו אחריו להוציא עצמן ויאמר קדושה בברכה שלישית והעם עונין אחריו ויתפללו בולם ביחד עד שיסימו התפלה כאחד ונתפרסם זה התיקון במצרים כל ימי חיו ואתר מותו והוסר הסכסול שהיו הצבור נופלין בו, ולא חלק עליו שום אחד מחכמי דורו לפי שלא היה ביניהם, אז לא איבה, ולא קנאה, ולא היה מי שהוא עני בחכמה מכניס עצמו בהוראה, כמו שאירע בזמנינו מן החולקים שחלקו על הסדורים והתקונים ההגונים שעשינו עכ"ל, ועי' להגאון שדי חמד (ת"ב במערכת ר"ה דט"ז ע"א) מזה יש סעד גדול למה שבחתי בכונת הריב"ש שישנו בנותן טעם לשבח למנהג ארגון שלא להחזיר המוסף בקול רם בראש השנה, דאם בשאר ימות השנה חשש הרמב"ם לשמא לא יצאו השאינם בקיאים וגו' ק"ו שיש לחוש כן במוסף של ר"ה דאוושי ברכות וגו' עי"ש.

לפי תשובת האב והכן שהבאתי לפני הקורא, אנו מבינין במעם מנתג זה שנהגו בלונדון ואמשטרדם שלא להזויר עמידת המוסף פעמים בשבת ויו"ט, ואני משער כי כאשר באו גולי ספרד לאמשטרדם בהמאה קי"ז, חרבה מהם באו מארגון ועיירות אחרות שכבר היו נותגים

[ב] מנהג לונדון ואמשטרדם ואנשי תימן

בעריהם להתפלל פעם אחת העמידה, והזניהם הביאו עמם כל מנהגיהם ומכללם גם מנהג זה, והיה נמצא ביניהם אנשים שהתנצרו מחמת המצויק ונשארו בנצרותם זמן רב, ובאשר מצאו שעת הבושר ונפתח לפניהם שערי העיר הברוכה הולאנדיה, שם הסירו מסוה הנצרות מעל פניהם והראו היהדות הגדולה שכלכם בפומבי, אבל לדאבון לא היו מכירים אפילו צורת האותיות העבריות כי על ברכי הנצרות גדלו, (ואני ראיתי סדורים לכל חגי השנה ולחול ולשבת, הסתורגסים בהשפה הספרדית ונדפסו באמשטרדם בעבור אלו האנשים שהיו עמי הארץ גמורים), משום זה מצאו לנכון לומר העמידות בקול רם, וע"ז רסו הריב"ש כי בארגון רובן היו עמי הארצים ולא יכלו להתפלל מתוך הספר, ולזה תקנו להתפלל כולם ביחד עם הש"ץ ובוראי מצאו הרבנים באותו זמן אילן גדול לתלות עליו הוא רבינו המיומני כתשו' שכתב והתיר בזה, (תשו' רבי אברהם בן הרמב"ם שהכאתי דבריו לעיל, תרגמה מהשפה הערבית לעברית ע"י הר' דר' ישראל פרוילאנדר ונדפסה בתרגום אנגלי (בס' J. Q. R. NS. V. S' אבל המעיין יתפלא לראות השו' אחרת מ"ש הרמב"ם בזה, ומתוך התשו' ניכר ונראה כי פליג דידיה אדוידה, התשו' נדפסה בס' פאר הדור (סו' קמ"ה) והביאה ר' דוד אבודרהם (דכו"ו) וז"ל נשאל הר"ם במו"ל קהל שהתפללו וכולן בקיאים בתפלה אם ירד ש"ץ לפני התיבה ויחזור התפלה בקול רם, או אינו תוזר כי חזרת התפלה היא שלא לבייש את קו שאינו בקי, ובכאן כולם בקיאים ואינו תוזר משום ברכה לבטלה הואיל וכבר יצאו כולם ידי חובה לעצמם בלחש, או ירד לפני התיבה ויחזור כרוי שלא תבטל תורת הסדר, והם תאמר כי לא תבטל תורת הסדר אלא אם כן יתיה בקהל כו שאינן בקיאים כמה יהיו שאינן חוזרין בשבילם, ותשו' היתה הואיל ותקנו תכמים ז"ל שירד ש"ץ לפני התיבה להוציא מי שאינו בקי, ולדבריו רבן גמליאל שאמר אפילו הבקו שלא התפלל בינו לבין עצמו לא תהיה חזרת הש"ץ ברכה לבטלה כלל מפני עיקר התקנה, ואעפ"י שלא יהיה בקהל מי שאינו בקי, כמו שתקנו הקידוש בכיה"כ והיה עיקר זה מפני האורחין ונתחייבו לאומרו בכל בתי כנסיות, ואעפ"י שאין שם אורחים, וכמו שתקנו ברכות מעין ז' בשבול המאהרין לבא בכיה"כ ונתחייבו לאומרה תמיד, ואעפ"י שהיו שם כל הקהל, וכן כל דבר הנתקן בשבול דבר אחר און ענינו שלא נעשית התקנה היא עד שיתיה שם דבר שנתקנה בשבילו, רק ענינו שנעשה התקנה היא על כל פנים גזירה שמה והיה שם אותו הרבר שנתקנה בשבילו, וצריך שיובן זה הענין שאם לא כן היו התכמים נותנין דבריהם לשועורין, והיה צריך בכל תפלה ותפלה להפיש כל איש ואיש שבכיה"כ אם הוא בקי אם לאו ואז יחזור ש"ץ התפלה וזה כולו מענין הגזירות והתקנות ע"כ דבריו.

חלא תראה מלבד שאין שתי התשובות מקבילות אשה אל אחותה, יען בתשובה הראשונה מצא מענות וסיבות משום שכל מי שהתפלל

**אומרים במוסף שבת למשה צוית, ובארץ ישראל**

ויצא י"ח יהפך פניו לספר עם חבירו או לשיחה בפולת, או משום הרקיקת, והבקי יראה ויחקרו וגו' כל אלו הפעמים נמצאים עד היום בכל בתי הכנסיות, וכבר צווחו קמאי והיא מכת נושגת שאין לה תרופת, ואי משום שימנע בזה טורח האריכות, הלא בלא"ה מאריכין בדברים במקום שאמרו לקצר כפיוטי הקליר בעדת האשכנזים או כפיוטו ר' יהודה הלוי או מאריכים בחשכבות הלואי אם יהיו סקצרים בזה ויאריכו בתורת התפלות שהם מדינא דגמ' ולא יעשו הספל עיקר, והעיקר ספל, ועוד שבהשו' השניה כתב שלא נתנו קדמוננו דבריהם לשיעורין, וכן כל דבר הנתקן בשביל דבר אחר אין ענינו שלא יהיה שם וגו' רק ענינו שנעשה התקנה היא ע"כ פנים, אם כן איך רבינו המיומני מצא פתח להתיר בתשו' הראשו' מטעם התנצלות שמצא ולבטל טוהך זה התקנת שתקן ר"ג. ועוד במ"ש בתשו' הראשונה בהביאו ראיה לדבריו מהקידוש שמקדישין בביה"כ ואעפ"י שאין שם אורחים בזה מצאתי גם כן תשו' אחרת מהרמב"ם עצמו שמתנגדת לזה ונדפסה בס' פאר הדור בחידושיו (דנ"ג) וז"ל וזה הקידוש שאומרים בביה"כ על היין בשלא יהיה שם אורחים שאוכלים כליל שבת בביה"כ, ואין שם אדם אוכל בביה"כ או היא ברכה לבטלה? באופן אנית הדבר לפני המעיון אולי ידע לכוון ולדרת לעומק דעתו של רבינו הרמב"ם ז"ל.

ועי' בתשו' הרדכ"ז הישנות (סי' צ"ד) כתב וז"ל שהיה המנהג בירושלם ועזה וצפת ובדמשק וגו' שהש"ץ והקהל יחד מתפללים הפלה אחת בקול רם ולא היה חזרת העמידה וגו' וחזרו בהן לדינא דגמ' להתפלל שתי תפלות אחת בלחש ואחת בקול רם, ועי' למרן הב"י (סי' רל"ד) כ' בשם הרמב"ם בה' תפלה שכ"כ שצריך לחזור העמידה, וכן נוהגים האשכנזים, וכ"כ הכל בו שצריך לחזור התפלה כמו בשחרית אם לא ע"י הדחק, אבל הספרדים אין נוהגין לחזור ש"ץ התפלה וגו', ומנהג האשכנזים הוא הנכון. וכן הגהיגו החכמים שברור שלפנינו בצפת וגזרו נידוי לעובר על תקנתם עכ"ל ועי' בתשו' המבי"ם (ח"ג סי' ק"ץ) והשלמי צבור (דקל"ו) כתב דכ"ש לחזרת שחרית ומוסף עי"ש ועי' בס' ארץ החיים (דכ"ד ע"ד).

ומנהגם במצרים מימי הרמב"ם כשהיה ראש הרבנים בשם אשר קבלו עליהם הוראותיו, ומכללם קבלו לומר העמידות רק פעם אחת, ואח"כ שבו גם הם למנהג הקדמון לומר גם המוסף בלחש ובקול רם חוץ משגת שעושים שורה לחתונה שמתפללין תפלת מוסף פעם אחת בקו"ר (מנהגי מצרים ונחר מצרים ח"א ד"ג:).

והרד"א ז"ל כתב בתפלת המנחה שחזור ש"ץ התפלה, וכן בתפלת שחרית ובשבת כתב וחזור הש"ץ התפלה, וכן כתב בתפלת מוסף, וכן כתב בר"ה ויוה"כ, ולא ידעתי איך כתב הריב"ש על הספרדים שבארגון שהיה להם מנהג שלא לחזור העמידה פעם אחרת, ולוא היה כן הית אבורחם מזכירו.

## וסת"מ אומרים תכנת שבת, וכן מנהג אשכנז. (תפס)

ומנהג אנשי תימן שבכל השנה חוזר הש"ץ העמידה פעם שנית בקו"ר חוץ מהימים הנוראים שאין הקהל מתפלל תפלה בלחש כלל אלא החזן סתחיל העמידות בקו"ר, ואינם נוהגים לברוע בעלינו לשבת ולא כשאומרים והכהנים והעם במוסף ויה"כ כמנהג ארץ ישראל וסת"מ ואשכנז, (ס' רשימות אודיסא דף ו"ז ש' תרע"ז). ושמעתי אומרים כי גם בארם צובא נוהגים כמנהג אנשי תימן.

(תפס) מנהג לונדון ואמשטרדם ותימן שנהגו לומר למשה צוית, סמכו על ניסת הרמב"ם בסדרו, ורבינו אבודרהם, ופה אני מוצא מקום להביא השנויים שנפלו בין סדורי אלה הארצות, ובין סדור הרמב"ם. שם, מצות שבת, „זכור ושמור“, וכן הגירסא כאבודרהם, ובהרמב"ם שם, „שמור וזכור“, (אמ"ה יותר נכון לומר זכור ושמור כנוסחאתנו, משום שבדברות ראשונות כתוב זכור, ובאחרונות שמור, וכן הוא לשון המכלתא יתרו על הפסוק זכור, זכור ושמור נאמרו בדיבור אחד, וכן הוא בגמרא (ר"ה דכ"ו.) ובשבויעות (ד"כ:) ותמתי לראות לה' תיקון תפלה דף 734 שרצה להמליץ בעד הרמב"ם ממה שמהר"ש אלקבץ יסו שירתו או פיוטו לכה דודי „שמור וזכור“ ולא ידע כי כתב כן משום לרמוז שון של שלמה, ראה מ"ש אבודרהם (ריש דל"ז) על תפלת שהריה שבת שאנו אומרים וכתוב בהם שמירת שבת, כ' הרמב"ן אני תמר אם שמור נאמר מפי הגבורה למה לא נכתב בלוחות, ויתכן שהיה בלוחות ראשונות ובשניות כתוב זכור ומשה אמר לישראל כי שמור נאמר לו וזו כונתם באמת ע"כ, וא"ת למה כתוב בדברות הראשונות זכור ובאחרונות שמור, וי"ל כי מנהג העולם כשאדם נותן מתנה לחבירו ומאבדה, ואח"כ נותן לו מתנה אחרת אומר לו שמור אותה בטוב, כך הקב"ה נתן שבת לישראל ובא מקושש וחללו, כשחזר בדברות שניות אמר שמור את יום השבת כלומר שמרוהו היטב, וכן כתוב בתורתך ושמרו בני ישראל וגו' כי זה לא היה כתוב בלוחות אלא בתורה, ע"כ). שם, להקריב „בו“, וברמב"ם להקריב „לך“, ובאבודרהם להקריב „כה“. שם, קרבן מוסף „שבת“ כראוי, וכן גורס אבודרהם, ובהרמב"ם השמיט תיבת „שבת“. שם, שתעלנו „בשמתה“ לארצנו, ובהרמב"ם ואבודרהם משמיטים תיבת „בשמתה“. שם, את „מוסף“ יום „השבת“ הזה וברמב"ם ואת „מוספי“ יום „המנוח“ הזה (אמ"ה איך כתב הרמב"ם את מוספי בלשון רבים אם לא היו מקריבין בכל שבת רק קרבן מוסף אחד, וכן גורס שם במוסף ר"ח ואת מוספי יום ר"ח הזה, ושם במוסף ר"ח ושבת כתב ואת מוספי יום חמנות הזה ויום ר"ח הזה, בשלמא בר"ח שחל בשבת אומרים „מוספי“ לרמוז על שני המוספין מוסף ר"ח ומוסף שבת, אבל בשבת לחוד או בר"ח שחל בחול לא יתכן לומר מוספי, ומנהג כל ישראל כן מוסף לשבת, או לר"ח, ומוספי כששניהם באו ביחד, וכן גורס הערמי את מוסף יום חמנות הזה, ובר"ח את מוסף

ראש התודש הזה ור"ח שחל להיות בשבת גורם ומוספי שבת ור"ח הזה, ובאמת היה נכון יותר לומר את מוסף יום השבת הזה ואת מוסף יום ראש התודש הזה, שאם אנו נאמר מוספי בתחלה ניכר ונראה שיש לשבת שני מוספים, ולר"ח שני מוספים). שם, בהרמב"ם אחר שכתב לומר על ידי משה עבדך כתב לומר לא נתנו מלכנו לגויי הארצות ולא הנחלתו מלכנו לעובדי אלילים גם במנוחתו לא ישכנו ערלים לבית ישראל נתנו זרע ישורון אשר במ בחרת חסדת ימים אותו קראת, או"א רצה נא במנוחתנו וגו', אם כן משמע כי לא היה גורם כמ"ש בנוסחאתנו אחר משה עבדך אופר כאמור וביום השבת עד ונסכת, ואומר ישפתו במלכותך וגו' עד וקדשתו. ומ"ש הרמב"ם לומר במוסף לא נתנו מלכנו וגו' אנו הספרדים נוהגים לאומרו בישמח משה שכתפלת שחרית אחר זכיום ה' שבת וינפש, ולא נתנו. ה' אלהינו לגויי הארצות ולא הנחלתו מלכנו לעובדי, פסילים, גם במנוחתו לא ישכנו ערלים, כי לעמך ישראל נתנו באהבה לזרע יעקב אשר במ בחרת, ישמחו במלכותך, וכן מנהג אשכנז. ופלא הוא כי אבודרהם השמיט חיבות אלו ולא נתנו ה' אלהינו עד כן בחרת, ולא מצאתים לא בתפלת שחרית כמנהגנו תיובת ולא בתפלת המוסף כנוסח הרמב"ם.

כנוגע למנהג א"י ופת"ם ואשכנז שאומרים תכנת שבת, משום שבתפלה זו או פיוט זה נסדר בר"ת ת'ש'ר'ק' ת'כנת ש'בת ר'צית ק'רבנותיה, ואחריה באותיות צ'פ'ע'ס'ן' צ'וית פ'רושיה ע'ם ס'דורי ג'מכיה. ובסוף תמצא אותיות מ'נ'צ'פ'ד' מ'סינו ג'צטוו צ'ווי פ'עליה כ'ראוי, ועי' בס' התנא (סו' י"ז) מ"ש שם בשם רש"י, והרב שב"ל (סו' פ"ב) הביאה התפלה הנזכרת, והראש והראשון שהזכירה הוא רב עמרם גאון בסדורו ושם כתובה תקנת בקוף ולא בכף כמו שכתובה בכל הסדורים. והרד"א שם כתב ז"ל ור"ע רב סעדיא התחילו תפלה זו תכנת שבת רצית קרבנותיה, ולפי שאין מנהגנו לאומרה לא רציתי להאריך בפירושה עי"ש.

מרבוי אבודרהם אנו מבינים כי תפלת תכנת שבת היא מיוסדת מהגאונים, ולא מחכמי הגמ' שאילו היתה מקובלת מחכמי התלמוד היתה מקובלת גם בספרד ודברי הכל בו (סו' ל"ז) מסויעני להשערה זאת שכתב תכנת שבת וגו' בעשרת הדברות תמצא ויום השביעי שבת להוציא מלב הנוצרים והישמעאלים שאלו עושין שבתן ביום ששי, זאלו ביום ראשון שהרי כולן קורין לשבת שבת וקרא הכתוב וישבות ביום השביעי ע"כ, א"כ לפי דבריו שעל טעם זה יסד המיסוד התכנת שבת משום שראת שהנוצרים והישמעאלים עקרו את יום השבת מיום ה' וספתוהו ליום הקודם, או ליום המחרת, וזה כבר היה בזמן מאוחר, וכמו שאנו מתפללים בתפלת שחרית ולא נתנו ה' אלהינו לגויי הארצות ולא הנחלתו מלכנו לע"א וגו', (עי' הגיון לב דק"ט).

שינוי הנוסחא של תפלה זו כמו שהובאה בסדור עמרם גאון, ולפי סדורינו בא"י, בעמרם שם, תקנת בקוף ובסדורנו, בכף שם וגם האוהבים דבריה, ובסדורנו וגם, האוהבי, שם אז מסיני, נצטוו עליה

ותצונו ה', ובסדרנו „נצטוו צוויי פעליה כראוי“ ותצונו ה', וכתב הר' שלמי צבור (דר"ב) „האוהבי“ כן הוא בספרים בה' ואף שאין הא הודיעה באת על הסמיכות, ו"ל מאחר שבאה לתשלום אותיות תשר"ק יצא מן הכלל כמו שמצינו האלהי מקרוב אני האמור בירמיה (ב"ג) שבא בדרך סמיכות עם הא הודיעה, שם בסדורי א"י וסת"מ „תמידים“ כסדרן במ"ם באחרונה, ובסדורי לונדון ואמש' תמידין בנ"ון באחרונה כ' הרב שלמי צבור שם כי צ"ל במ"ם בסוף כי כך הוא בלשון זכר וברוב הספרים נדפס בנ"ון והוא טעות. (אמ"ת לא ידעתי מאי קאמר, כי בלשון התלמוד משתמשים במקום ס"ם באות נ"ון, נקה לדוגמא אמר ר' יוסי בר חנינא משום ראב"י שאמר כל המארח ת"ת בתוך ביתו ומהנהו מנכסיו מעלה עליו הכתוב כאלו מקריב תמידין (ברכות ד"ו:)) וכן גורס אבודרהם בנ"ון בסוף, שם כ' עוד כי צ"ל ואת מוסף בואו כי כן הוא בסדרים המדויקים, אבודרהם לא גרים בואו, אלא את מוסף. וכן גורס ר"ע גאון (דף 100) „תמידין“ כסדרן ומוספין כהלכתן „את“ מוסף ועל זה סמכו הספרדים בלונדון ואמש' אבל בסדורי א"י וסת"מ סמכו לומר כן כסברת הר' שלמי הצבור שהזכרתיים, ודעתי אינו כן אלא כמ"ש.

אבא עתה לישא וליתן בתיבת חכנת שבכל הסדרים כתובה בכף, ובסדר עמרם גאון כתובה בקוף, ושם בשינוי נוסחאות בכף, ביאור המלה הזאת כתב הכל בו (סי' ל"ז) שהוא מלשון ותוכן לבנים, וכן כתב הרב שב"ל (סי' פ"ב) בכ"ף, וכ"כ אבודרהם אבל המנהיג סימ"ב הביא שם בקוף. וכן הוא במחזור רומא ושד"ל במבוא למחזור זה כתב ז"ל תקנת בקוף לשון תקן משלים הרבה (קהלת י"ב) וענינו עשה, יסד, העמיד, אבל תכנת בכף ביאורו ודיעת הדבר בצמצום ע"י מנין, סדה, או משקל כמו מיתכן את רות ת' (ישעיה ס' ו"ג).

וראיתי להגאון מרן זקני ר' שלום משה תי גאגין בפירושו יריעות האהל (לס' אוהל מועד למוהר"ש ירודני דפ"ח) שכ' שנוסת הרב אהל מועד תקנת בקוף, ובהשקפה ראשונה חשבתי שאירע טעות מהמעתיק שכתב קוף במקום כ' אמנם בראותי להמג"א (סי' רפ"ו) איתי מכתבי האר"י שצ"ל תקנת בקוף, אבל בב"י בשם שב"ל איתא בכף מלשון תכנת עמודיה סלה, וכ' שכן המנהיג עי"ש אז אמרתי בלי ספק כי ככונה כתב הר' תקנת בקוף, וברקתי בספר הכוונות ישן הנדפס הנקרא פרי עין תיים ומצאתי כתוב באזהרה שיאמר תקנת בקוף ולא בכף ובסדר חסד לאברהם כתב שצ"ל בקוף וגו' ואם באנו לשקול המלה היותר שייכת ודאי בקוף עדיפה שהוא מלשון תקנה שתקן את השבת, ועכ"ז רצה את קרבנותיה שהיו קרבים ביום השבת אשר לא כן בתכנת בכף דאינו דומת שבת לעמודיה סלה, והר' שלמי צבור כ' תקנת כמו סדרת אנכי לא ידעתי לכוון פירושו. גם כי לא מצאתי לשורש תקנת שייכות עם שורש סדרת, והג' יעב"ץ בסדרו כ' תקנת כוננת כמו ושמים בורת תכן העמידם על תכונתם וקרוב בלשון תיקון בקוף, אלא דחויגא בסדרים כת"י אשר בק"ק בית אל אשר כולם הועתקו מסדר מורנו הר' הק' הרב מר זקני שר שלום מרתי כתובים בכף, גם בס' הכוונות חדש אשר בידי מכ"י הרב מוהרש"ו לא פי'

[ג] טעם שתקנו להתחיל הקדושה שבמוסף  
בכתר. (תצ)

[ד] למה תקנו לומר בכתר פסוק שמע  
ישראל ומנתג א"י וסת"מ שאומרים אותו הצבור  
בראשונה, וחוזר הש"ץ אותו, אבל בלונדון ואמש'  
אומר אותו הש"ץ יחד עם הצבור. (תצא)

בו אחרת תנ"ל והובאה שם המלה בכף, על כן לא מצאתי להכריע הגירסא  
הנכונה עכ"ל.

ולפלא בעיני שכל רו לא אניס ליה לא ראה שהמנהיג והעמרים גרסו  
בקו"ף כמו שגורס הר" אהל מועד, ועיון רש"י ביהזקאל (י"ח כ"ט) הפסוק  
לא יתכן דרך ה' כמו לא יתקן עי"ש.

(תצ) כתב אבודרהם שם שכתוב בפרקי היכלות משרחיק יכתירו  
כתרים לך וישירו לך שיר חדש, והשבה שמשבחין לה' הוא סכנה אותו  
בלשון כתר על כי לוית הן הם לראשך והמצא כ'ת'ר' בגי' י"ו סלך  
י"ו סלך י"ו יסלך לעולם ועד עכ"ל ומנהגנו בשחרית של כל התפלות  
הקדושה מתחלת נקדישך, (כן ס"ל לר"ם גאון בסדרו) אבל במוספים אפי'  
של ר"ח בחול מתחיל כתר, אבל רע"ג בסדרו בכל העמידות מתחיל כתר,  
אבל נוסח הכתר שבהעמרים במוסף משונה לגמרי מנוסחאגנו, ומנהג אשכנז  
בשחרית אומרים נקדש את שמך, ובמוסף נעריצך ונקדישך.

קדושת מוסף של שבת ויו"ט נקראה כפי הפוסקים קדושת רבת ר"ל  
קדושה גדולה (אולי משום אריכותה מהקדושה שבשחרית) ובזוהר פ'  
ויקהל (דצ"ב) קוראה קדושה עלאה, ומצאתי בזוהר פ' מנחם (דרס"ב) ובת"ז  
תיקון כ"א) שם קרא לקדושה זו קדושת כתר וז"ל ותנאין ואמוראין כל  
מוספין רשבתות וי"ט כל מוסף דאמרו' ביה כתר וגו' עי"ש.

(תצא) טעם שאומרים פסוק שמע ישראל בקדושת הכתר, כ'  
אבודרהם (דל"ח ע"ד) משום שגורו שמד על ישראל שלא לקרות ק"ש תקנו  
שיתיה ש"ץ אומר בתבלעה בכל תפלת שחרית בעמידה בין בחול בין בשבת,  
ומטעם זה כופלין אותו או עונין אחריו כדי לצאת י"ח ק"ש (אה"ט בזה  
אנו מבינין בטעם א"י וסת"מ שכופלין אותו משום שלא רצו לשנות מהמנהג  
הקדמון אף שענה יכולים אנו לקרות ק"ש ואין מותח בדינו, אבל בטעם  
לונדון ואמש' מכיון שאנו קוראין ק"ש שוב אין צורך לכופלו) וכשנתבל  
השמר במלו לומר כן בכל התפלות וקבעו לאומרה בתפלה מוסף לפי שאין  
בתפלה מוסף ק"ש, והשני כדי שיתפרסם הנם לדורות ולחדות לה' על בישול  
השמר, כן כתבו הגאונים עכ"ל ומה טוב ומה נעים אם היו מתקנים עם הפ'  
שמע ישראל לומר גם ברוך שם כמל"ו כמנהגנו בק"ש.

[ה] הן גאלתי אתכם אחרית כראשית. (תצב)

[ו] טעם שלא נהגו אנשי ירושלים בזמירות של שבת לומר פסוקי מוסף שבת, וביום השבת שני כבשים, עולת שבת בשבתו, ובלונדון ואמש' ושאר ארצות ואשכנז נוהגים לאומרם. (תצנ)

(תצב) הגאון חיד"א בס' נחל קדומים על התורה סוף פרשת בהר חשב „הן גאלתי אתכם אחרית כראשית“, שהוא פסוק משום ששם כתב „דכתיב“, ומלה זו נהגו בה חכמי הגמ' וכל הראשונים והאחרונים להשתמש בה קודם שיוזכרו הפסוק או משתמשים בתיבת „שנאמר“ (עי' ברכות ד"ב. וע"ב). והאמת שאינו פסוק אלא דברי המיסר של קדושת כתר, עי' להר' תקון תפלה (דשס"ו).

(תצנ) לדעת מרן בשו"ע (מ"ח א') פסק בשבת אומרים אצל פרשת התמיד פסוקי מוסף דשבת, אבל לא בר"ח ויו"ט מפני שקורין בתורה בפסוקי מוסף, (בשם הטור), ואבודרהם (דל"ה). כתב כן ואומר וביום השבת שני כבשים וגו' והטעם שאומר אלו השני פסוקים שהם של קרבן מוסף בשבת בתפלת שחרית, וביו"ט ור"ח אין אומרים הפסוקים של קרבן מוסף, ו"ט ור"ח לפי שבשבת אין מוציאין ס"ת שני למוסף, וביו"ט ור"ח מוציאין ורבינו סעדיה כתב שאין לאומרם לפי שאין לומר של מוסף בשחרית, וכ"כ אב"ן הירח"ו ובעל המנהגות ובספרד נהגו לאומרם וכ"כ ר"ע ז"ל עכ"ל.

למרנו מרברו רד"א ז"ל כי רב סעדיה והמנהיג ס"ל שלא לאומרם מטעמא דסתתבר, כי איך יאמר פסוקי מוסף ועדיין אנו עסוקים בתפלת שחרית שהיא במקום קרבן תמיד, ואין להקריב מוסף קודם, וכן מצאתי שכ' הגאון אזולאי בברכ"ו (סו' א' אות י"ג) וז"ל בס' עטרת זקנים (סו' מ"ח) כ' דיאמר פרשת הקרבנות קודם ברוך שאמר וכ"כ הרב הלבוש שם, ונראה דלירידן בארץ הצבי שאין אנו אומרים בזמירות פ' מוסף שבת ולא נהגינן בזה כדברו מר"ן וטעם סנהגנו דתפלת שחרית במקום תמיד ואין להקריב מוסף קודם (אמ"ה זהו הטעם שנתנו ר"ס גאון כמש"ל) א"כ הוא הדין שאין לקרות סדר הקרבנות ער אחר תפלת ו"ח וגו' עי"ש, והר' שערי תש"ו (שם באו"ח) כתב שגם דעת האר"י ז"ל שלא לומר פסוקי מוסף אחר פרשת התמיד ומכ"ש פסוקי ר"ח ע"כ.

ומנהג אשכנז לומר שניהם כמ"ש הרמ"א שם, והשינוי בין מנהג ספרד לאשכנז בזה, הספרדים נוהגים לאומרם אחר פרשת התמיד, והאשכנזים אחר אמירת פסום הקטורת, וטעם הדבר לפי מנהג ספרד משום שכך סמוכים פסוקים אלו בתורה עם פרשת התמיד. וטעם לכני אשכנז שאומרים אותם אחר פסום הקטורת שכן הוא סדר המערכה, אחר שתימת התמיד והזוית דמו היו מקטירין הקטורת, ואחר כך אחר כמה עבודות הית הקרבן מוסף, (סידור יעב"ץ בזמירות).

[ו] מנהג לנדרון ואמשטרדם לומר הפיוטים שפעת רביבים" לתיקון הגשם, והפיוט המתחיל שזופת שמש" לתיקון הטל בתוך חזרת המוסף, כשמניע הש"ץ ללמען שמו באהבה מפסיק ומתחיל ולו הפיוטים, אבל בא"י וסת"מ נוהגים לאומרים קודם תפלת מוסף. (תצד)

(תצד) טעם למנהג א"י וסת"מ שנוהג' לומר אלו הפיוטיו' קודם המוסף, ואם יאמרו אותם תוך חזרת המוסף הוי הפסק, ואביא לפניך תשו' רמ"ה הביאה אבודרהם (די"ו), והפור (סי' ת"ח) וז"ל ולענין החפסקת אפסיקין בברכת שמע לומר קרובות כך ראינו שאסור להפסיק, והרי פירוש שנינו (ברכות י"א) במקום שאמרו לקצר אינו רשאי להאריך, עוד שנינו (שם מ:) כל המשנה כמטבע שמבעו חכמים בברכות לא צא י"ח. ואשר הוגד לכם שאני יושב ביניהם ושומע ושותק אמת הוגד'כם, ולא מפני שהדבר ישר בעיני אני בא בעת הקורבת, אלא כפי לא אמנע עצמי מסדר הקדושות והקדישין ועניות אמן ולהתפלל עם זצבור, אך מה שתוגד לכם שיש בידי למחות, לא הוגד לכם האמת, ל כן אמרתי הנח להם לישראל מוטב שיהיו שוגגין ואל יהיו מזידין זוהי סיבת שתיקתי וגו' ע"כ וכ"כ הרמב"ם (בפ"א מה' ק"ש ה"ז) אין אדם רשאי לפנות מהם ולא להוסיף עליהם.

[ואני הצעיר מצאתי בתשו' פאר הדוד (טאלה ס"ד) שנשאל אם המתפלל יכול להפסיק בין הברכות שלפני ק"ש או אחרית פיוטים או בברכות, או שירים ותשבתות ונגונים וגו', השיב, אין ישאי להפסיק בשום דבר והעוסק במצוה אינו רשאי לפסוק לדבר אחר להפסיק בין הרבקים]. ומיהו כבר פשט המנהג בכל המקומות לומר בהם קרובות, וגם הראשונים שתיקנום היו גדולי עולם כמו ר"א הקליר שהיה מארץ ישראל מקרית ספר וגו', וכן הר' ר' יצחק בן יואל, וכ"כ הראב"ד למעט או להרבות באמצע הברכה אין קפידא, לפיכך נהגו להוסיף פיוטים כמאורות ובאהבת עולם ובזולת ומ"מ טוב ויפה דבר לבטלם למו שאפשר לו ובידו יכולת כי היא סיבה להפסיק ילשוח שיחה בטילה בדברי הנאי בברכות שמע, אבל מה שנחנו להרבות פיוטים וסליחות כג' ראשונות ובברכות סלח נא מותר, וכ"כ הגאונים, פני' ר"י שסומכין על הא דאמרינן אם בא לומר בסוף כל ברכה וברכה מעין אותה ברכה אומר, רק שיתחילו מעין הברכה, ואחר כך יכולין להאריך בפיוטים ובדברי ריצוי ותחנונים כפי רצונם גיין יתיד בין צבור עכ"ל אבודרהם.

ובפור א"ח (סי' ס"ח) כתב שמוטב היה שלא להפסיק גם פירוש ר"ת לקיים המנהג לא ישר בעיני אדוני אבי ז"ל ועי"ש בב"י והב"ח

[ח] טעם למנהג הספרדים בכלל שאחר קדיש  
תתקבל בתפלת מוסף אומרים כל ישראל יש להם  
חלק עד להתפאר, ואומרים אמר ר' יהודה אשרי מי

מ"ש בזה, ועי' הרשב"א בחו' לפ"ק דברכות על המשנה בשחר מברך שחים לפניו, העיר שפוי ר"ת לא היה מחזור בעיניו, ועי' להפ"ח (סי' קי"ג) שהתאונן על זה ואמר שבעונות הרבים מאבדין הזמן באמירת הפיוטים, ועי' להרב חוות יאיר (סי' רל"ח) ועי' ש"ע או"ח (סי' ס"ח ובסי' קי"ב ס"ב) שכתב ראין לומר פיוטים ולא קרובץ בתפלת, ושם (בסי' תקס"ו ס"ד) כתב דנוהגים להרבות סליחות בברכת סלת גא, ויש שאין נוהגין לומר סליחות עד אחר סיום י"ח ברכות, וכן הנהיגו הקדמונים בארץ ישראל והוא המנהג הנכון ע"כ. ועי' להשכנ"ג (שם סי' תקס"ו) בהגב"י אות ג' שכתב דהוא הדין תיקון הגשם ותיקון הטל הפזמונים והחרוזים הנכון לאומנם קודם תפלת מוסף וכתוב בתשו' דבר שמואל (אבוהב סי' קמ"ט) כי כן מנהג ארץ ישראל וסביבותיה, ועי' להר' שכנה"ג (שם סי' נ"א בהגה ט"ו אות ג') שכתב וז"ל ולא מצאנו יריבו ורגלינו בפיוטים שאנו מוסיפין בחגים ובתעודים, ר"ה ויוה"כ, ובשמחת תתן ובלה, ושכוע הבן בין ברוך שאמר לנשמת ובין נשמת ליוצר. וכבר ראיתי מן המהדרים שלא היו אומרים אותם הפיוטים ברה"כ כמעט הפסק. ושמעתי שמהר"ר אגוזי ז"ל לא היה אומר ביה"כ בחזרת התפלות והמוסף סדר קדושה לר"י הלוי אלא היה מדלגן אבל המנהג הפשוט לאומנם עכ"ל.

ואני הצעיר כימי בחרותי התפללתי בביה"כ בית אל שבירושלם יום יום, המתפללים בשם עפ"י כונות האר"י ז"ל, וראיתי שנזחרים שלא לומר שום פיוט לא באמצע התפלה ולא בסופה, אלא התפלה שתקנו לנו אנשי כנה"ג ולא יותר, עם שבאמת הם שירים נשגבים ונכתבו ברוח הקודש ויש בהם השתפכות הגשם אבל המון העם אינם מבינים מאומה ממה שאומרים ורק מצפצפים בעגור או כתבי זה, ומסופקני אם גם החזנים הם מבינים אפילו תרגום התיבות, לא כ"ש הכונה העמוקה הצפון בהם ועוד ברו לי כי אלו המשוררים כאשר יסרו שיריהם לא עלה חלילה בדעתם למען יספתום עם התפלות הקדושות שלנו כי מה לתבן אל הבר, אלא עשאוהו משום להראות כח ויופי הלשון העברי ולהראות כי רב חכם בחכמת השירה והזמרה ועליהם נחה רוח השירה הנשגבה, ורק המדפיסים או אלו שקבצו וכתבו התפלות הסה היו בעוכרנו וספתום עם חלקי התפלה אחת הנה ואחת הנה, הלואי ואולי אם נתפלל בכונה עיקר התפלות והבו דלא להוסיף עלה. ורגיל אני לומר בדור שקודם ר' יהודה הלוי ז"ל או מהר"ש בן גבירול שלא היו מתפללים באלו השירים, האם הקב"ה לא היה שומע לקול שועתם ותפלתם? הם אונך ושמע מ"ש הרב מעבר יבוק בסאמר אמרי טעם וז"ל גם טורי לא

## שעמלו בתורה, ומאמר ר' חנניה בן עקשיא ואין כאלהינו וגו' ובני אשכנז אין נוהגים כן אלא אתר קדיש תתקבל אומרים קוד, ואין כאלהינו. (תצה)

היה הפץ בשום פזמון או פיוס מאותם שסדרו האחרונים רק מן הראשונים כמו תפלת ר"ע ור"י ור"א בן ערך וגו' ובפרט יגדל אלהים חי ווידוי אשכנז באומר ובפועל לא היה רוצה לאומרים כלל עכ"ל. (ועי' לר' אברהם ב"ע בקהלת ה' א' מה שהאריך בעניני הפיוטים).

ועין רואה להרב"ז בתשו' (ח"ג סי' תקל"ב) שחזיק המנהג לומר סדר קדושה שנתיסדה על ידי ר"י הלוי בתורת התפלה, אבל הרב חיד"א בספר טוב עין (סימן י"ח אות ל"ח) כתב כי יפה עשו הקהלות שביפלו לומר בשבת מי כמוך למוהר"י הלוי בחוך נשמת, וכבר כתבתי למעלה (דרכ"ב הערה רס"ה) אודות מנהג לונדון ואמשטרדם באמירת מי כמוך בנשמת דהא כתבו האחרונים באו"ח סי' ס"ו דאף לב"ה וב"ש אין להפסיק בחוך פסוקי דזמרא. וכן המנהג בצפת (עי' שומר אמת סי' ל"ד אות י"ז). וגם אחינו החכמים לא אבו להכניס שום פיוט בחוך תפלתם כלל וכלל לא ביוצר וכ"ש בתפלת י"ת, ואפילו שהיה נמצא ביניהם כמה משוררים נשגבים כמו ר' שלום שבזי (עי' אבן ספיר ת"א ובס' רשומות ר"י וי"א) לא הכניסו תוך נשמת התפלה איזה משיריהם, והתידוש הוא כי סדר עבודת יוה"כ הנקראת „אתה כוננת“ שאומרים במוסף וכל המפרדים אומרים אותה בחוך תורת המוסף התימנים אינם אומרים אותה אלא אתר שגמר הש"ץ את תורת העמידה והכל הוא משום היסח דעת, והפסק, ובסדר ארם-צובא קדמון (דפוס וויניציא ש' רפ"ו) אין זכר של האתה כוננת במוסף של יוה"כ וזה דבר פלא.

(תצה) מצאתי לרבינו דוד אבודרהם (דל"ח:) פתרון למנהג זה כ' וז"ל אומר קדיש תתקבל, ונוהגין ברוב המקומות בספרד לימר משנת פרק אחד בכל שבת ושבת, וכן בימים טובים, מענין כל מועד ומועד ואת"כ אומר אמר ר"י אשרי מי שעמלו בתורה (ושם פי' ברחבה) ואומר ר' חנניה בן עקשיא (משנה בסוף מכות) ושם פירשה בארוכה עי"ש.

וצריך לומר כי אתר כך במלו קריאת פרק משנה כמו שחיו נוהגים משום טורח צבור והניחו לומר כל ישראל יש להם חלק, משום שמנהג המפרדים קודם שיקראו איזה משנה פותחים קריאתה במאמר כל ישראל, ונוהגין בחתימתה לומר ר' חנניה בן עקשיא כדי לומר עליו קדיש דרבנן והשערתי זאת ברורה לו כשמש, אבל בני אשכנז שלא חיו נוהגין מעולם לקרא פרק משנה אתר קדיש תתקבל אין מקום למנהג קריאת מאמרי רז"ל אלו.

## שיר אדון עולם, עשרה זהב משקלם.

ובו סעיף אחד.

[א] הפיוט אדון עולם מנהג לונדון ואמשטרם לאומרו אחר עלינו בשבתות וי"ט וחזה"מ וכן המנהג בכמה מקומות, אבל בא"י וסת"מ אין מנהגם לאומרו בכנופיא כלל, ונאמר ע"י איזה יחיד סגולה עם הבקשות הנאמרות קודם התפלה. (תצו)

שם באכודרהם כתב שיר יפה שיסדרו הרב רבי זרחיה הלוי (הוא הרז"ה בעל המאור על האלפסו) וראיתי להעתיקו פה.

כל מי שאינו אוכל בשבת חמין,  
צריך לעשות בדיקה אם הוא מין.  
ואם מת יתעסקו בו עממין,  
ויש מן האומרים על השמאל שהוא ימין,  
וכל המימין להבשיל ולהטמין,  
הוא המאמין ויזכה לראות בקץ הימין.

ולפע"ד אפ"ל טעם שתיקן הרז"ה מליצה זו כונתו היתה להקניט הקראים שאינם אוכלים דבר חם בשבת, שבלא"ה אינם מדלוקין אש ביום השבת משום שכתוב לא תבערו אש בכל מושבותיכם ביום השבת, ואוכלים טאכל פגולים בחושך, (ראה להרב אבן עזרא שמות ל"ה ג', לא תבערו אש, והגאון רב סעדיה חבר ספר נכבד תשובה על החולקים על קדמונינו על נר שבת), וכבר כתבתי למעלה בהערה רכ"ה בשם ר"י בן ברזילי הברצלוני בטעם שאמרו רז"ל שמצוה להדליק נר בבית בע"ש קודם שקיעת החמה (שבת כ"ה: ורש"י שם) והראשון שהזכיר ברכת הדלקת הנר היה ר' אחא משבחה (מנהיג ה' שבת אות י"ז).

(תצו) עוד לא הוחלט בין הסופרים מי היה המחבר של הפיוט אדון עולם, החכם שניאור זקש בס' התחיה (דנ"ח ודנ"ט) הביא ראיות ברורות שר' שלמה בן גבירול הוא המחבר פיוט זה, והשערתו שהבית הזה תבורך יה שהביא ר' אברהם ב"ע בס' צחות למשל על המשקלים היה תחילת אדון עולם והוא היה תוזר תלילה אסרו כל בית ובית כי משקל אחד להם עו"ש. ולפע"ד נראה ליטר משום שבן גבירול הוא היה הראשון שהשתמש בביטוי „אדון עולם“, נקרא „אדון כל הארץ“, „אלהי עולם“, ורשב"ג קראו אדון עולם. ולדעת הרב משה משה (סו' ל"א) כ' וז"ל הש"ץ מתחיל קודם התפלה אדון עולם והוא

## קדושא רבה, דבר שבחובה.

ובו סעיף אחד.

[א] בלונדון נוהגים להתחיל קידוש היום מושמרו בניי את השבת (שמות ל"א י"ו י"ז) אבל המנהג בא"י וסת"מ ואמשטרדם להתחיל קודם ושמרו אם תשיב משבת רנלך (ישעיה נ"ח י"ג י"ד)

שיר נאה ומעולה ומצא כתוב שמי שמכוון בעת התחלת שיר זה, ב' ר"ו החסיד, ורב האי גאון ורב שרירא גאון ערב אני בדבר שתפלתו נשמעת וגו'. ואפשר שמזה נתפשט המנהג שאומרים אותו קודם כל ברכה ותהלה ע"כ ושם (בסוף רי"ו) כתב ואחר קדיש עלינו נוהגים לומר אדון עולם, ושמעתי המעט דביון דמתחילין אדון עולם אז אתר שמסוימין התפלה חוזרים ומתחילים שלא יקטרג השטן כמו שאחר שמסוימין התורה חוזרים ומתחילים בראשית מהאי טעמא ע"כ.

דבריו אלו מורים לדעת שבימי הרב מט"ם היו נוהגים בכל יום אתר תפלת שחרית לומר פיוט זה, מה שאין נוהגים כן בימינו אלה לא הספרדים ולא האשכנזים, ונוהגים כן בכל שבת וי"ט לאומרו אתר תפלת שחרית ומשבת אני מנהג הספרדים בלונדון ואמשטרדם שכל יחידו הקהל אומרים העלינו לשבת ואדון עולם מעוטפים בטליתותיהם, אשר לא כן בארץ ישראל וסת"מ שלא נהגו לאומרו, וראיתי כי רוב יחידו הקהל עוזבים הביח"כ במרוצה כאשר שמעו הכרכו שקודם עלינו ואין להם אריכות אפים להסתין עד שהש"ץ יאמר אותו בשלמותו, ה' חשוב יכפר בעד.

שינוי נוסחאות בין סדורי לונדון, ואמשטרדם, ואשכנז.

שם להמשילו להתבירה, ובאמשטרדם, ולהתבירה" בואו, ונ"ל בטעם אמש' שגורסין בואו משום שמפרשים להתבירה פלשון היתברך כמא הוות (תלים צ"ד ב') פירש"י שם היוכל להרמות לך. ואין שני אשר גיבל להמשילו ולהרמות אלינו ולפי פירוש זה נחוצה הוא, אבל בתרגום האנגלי בסדור לונדון תורגם מלה זו בשימוש הואו UNEQUALLED AND BEYOND COMPARE למרות שבהעברי בלי ואו ואם נראה השני בתים הבאים אחרי זה כתובים בואו ולו הענו והמשרה בלי שינוי והמרות, גדול כה וגבורה, ובסדור עפויאש בלי ואו.

הפיוט הזה פיוסד לשנים עשר בתים, וכן מצאתיו בסדורים היותר עתיקים, ובסדורי אשכנז השמיפו השני בתים בלי ערך בלי דמיון, ולא ידעתי אם בכונה ובצדית השמיסום, או סעיקרא כן היה הנוסח, והיה נ"ל כי מיסרו יסדו בשנים עשר בתים כמספר שבמי ית, אבל בסדור תפלת התודש חמצא עוד כוספות, ואלו הן, אתר להתבירה, אומרים, והוא ראשון והוא אחרון לכל תומר, ולכל צורה, ותוסיפו עוד אתר ביום אקרא, והוא רופא

וכן מנהג אשכנז ובאמשטרדם נוהגים בקידוש יו"ט  
לומר הפסוקים שוש אשיש עד אלהיך ואם הוא שבת  
יו"ט אומרין שניהם, אבל בא"י אם הוא יו"ט  
מתחילין מהפסוק אלה מועדי ה' עד מועדם ובורא  
פה"ג. אם הוא ר"ה וביום שמחתכם וגו'. (תצו)

## תפלת מנחה, בשבת מנוחה.

ובו ט' סעיפים.

[א] המנהג בלונדון במנחת שבת אחר חזרת  
ס"ת להיכל, אומר הש"ץ יהללו, אבל באמש' אומרים

והוא מרפא והוא צופה ותוא עזרה", ואחר ולא אירא כתוב מאמר זה במאמר  
מיסגרי, „במקדשו" תגל נפשו משיחנו ישלח מהרה, ואז נשיר בבית קדשי  
אמן אמן שם הנורא."

והטעמיון יבחין וידע שכל אלו הנוספות לא יצאו מאת המחבר,  
כי לא תמצא סגנונו ולשונו, אבל הבתים שבני אשכנז משמיטים נכרים  
ונראים כי יצאו מתחת יד המחבר, יען שבהסודרים העתיקים כתובים אלו  
הבתים.

מתוכן הפיוט הזה נכר ונראה כי כונת המחבר היה לאומרו בלילה  
בעת השכיבה, משום שכתוב בו „כידו אפקיד רוחי בעת אישן ואעירה,  
ותמצא שאומרים זה בסוף ק"ש שעל המטה.

בארם צובא ובכל מארוקו נוהגים לומר פיוט זה לפני הכנסת כלה,  
או קודם שיטולו הילד, או בשעת הפדיון, אבל אין נוהגים לאומרו אחר  
התפלה בלל, ובערי פורטוגאל ליסכון ואפורטו נוהגים לאומרו לרב בעת  
קבורתו, אולי משום שכתבו בו בידו אפקיד רוחי בעת אישן ואעירה כלומר  
בעת אישן זו המות, ואעירה בעת תחית המתים.

(תצו) כבר כתבתי לעיל (ד"ר הערה רנ"ג) במעם שקראו רז"ל  
(פסחים קי"ו) קידוש היום קדושה רבה, ופה אני מוצא לנכון להביא דברי  
הרמב"ן על החזרה שמות (כ' ח') כתב וז"ל ובמדרשו של ר' נתוניא בן  
הקנה הזכירו עוד סוד גדול בזכור ושמור, ועל הכלל תהיה הזכירה ביום  
והשמירה בלילה וזהו מאמר החכמים שאומרים בע"ש בואי כלה בואי כלה  
וגו' ויקראו לברכת היום קדושה רבה שהוא הקדוש והגדול ותבין זה עכ"ל  
ועי' תו' רי"ד בחידושויו על מס' פסחים שם, ובמגיד משנה פכ"ט ורב האי  
גאון בשערי תשוב' (סי' קט"ו) כתב המברך ביום בורא פה"ג ומקדש השבת  
הוא מעות ובורות ולא נפיק ידי חובה, ולא עוד אלא  
שחייב מלקות משום לא תשא שמברך ברכה שאינה צריכה, וכ"כ בס' האזרת  
לרש"י (סי' נ"ג) ובס' העתים.

שובה למעונך כנתנו בשחרית שבת וי"ט, ובא"י  
וסת"מ נוהגים כלונדון רק שאומרי' הפסוק כי לקח  
טוב אחר יהללו ותכון תפילתי קטורת לפניך  
וגו'. (תצח)

[ב] מנהג ספרד לכפול הפסוק ואני תפילתי  
(תלים ס"ט י"ד) פעמים נאמר ע"י החזן, ופעמים ע"י  
הצבור, ומנהג אשכנז שהש"ץ אומר פעם אחת.

כלונדון נוהגים שאם התפללו מנחה ביחיד א"א  
אותו, ומדליגין המזמור טוב להודות. (תצט)

בסדר לונדון לחג הסוכות (תוצאת גמפר) דפ"ח תמצא שם בקידוש  
היום שהזכיר לברך שהתיינו, ומהיכא תיתי שהתיינו ביום אם כבר בירך  
בלילה, ומעות זה מצוה לתקנו, כי רוב הבעלי בתים מתנהגים בכל ענינו  
חברות לפי הסדר שבסדרו, ומברכים למפרע ברכה לבטלה וכבר הזרחתיים  
לאיזה מהם על זה.

(תצח) אלו הפסוקים שנתנו לאומרים בעת תורת הס"ת  
להיכל לא הזכירם הרד"א בספרו ולא מצאתים בשום ט'  
מספרי הראשונים, ואפי' המזמור שאנו נוהגים לומר בחזרת  
הס"ת להיכל מזמור שיר ליום השבת כתב שם הרד"א (דל"ח  
ע"ד) שיש מקומות שנהגו לומר במנחת שבת אחר קריאת התורה מזמור שיר  
ליום השבת, ושואל שם לפי זה היה יכול לומר קדיש אחר קה"ת וקדיש אחר  
היה בא על המזמור עכ"ל.

(תצט) כתב המנהיג בדיני שבת (אות ס') זו"ל נתנו כל ישראל  
לומר ואני תפילתי וכופלין אותו בספרד ולא בצרפת ופרובינצא, ושם  
(אות ס"א) כתב בטעם הדבר לפי שהשוב בפני עצמה כפרשה ויראת  
שמסיום הפרשה וכמו שנהגו לכפול מאודך ולמטה ע"כ.

ומנהג אשכנז שאומר אותו הש"ץ פעם אחת, נהרו אחר ס' ר"ע  
גאון (דף 100), ועו' להרב שכלי הלקט (סימן קכ"ו)  
שכתב שהמנהג לאומר ג' פעמים, אחת אומר החזן יחיד, ואחר כך  
אומר אותו הצבור ואחר כך אומר אותו הצבור ותחזן  
יחד, תחילה אומר אותו החזן כנגד יצחק שתקן תפילת המנחה ותיה  
יחיד באותה שעה, ואח"כ אומר אותו הצבור לכך כנגד אליהו שנענת  
בתפילת המנחה וקרבו צבור הקריב באותה שעה ואח"כ אומר אותו החזן  
והצבור יחד רמו לישועה אחרונה שתהיה שלימה לכל עכ"ל. ולפי דברי  
אלבונן בתולדות התפלה (דף 89) כתב שכן היה המנהג באיטליא לאומר  
ג' פעמים ובדורות מאוחרים אומרים אותו רק פעם אחת.

[ג] טעם אמירתו רק בשבת מנחה. (תק)

ולפי טעם הרב שב"ל היינו צריכים לומר פסוק זה ג' פעמים בכל יום במנחה, ולמה תקנו לנו לאומרו רק בשבת מנחה ולא ביום"ט, עי' להלן כמה שאכתוב בזה.

(תק) כתב המנהיג שם לפי שאליהו נענה במנחה והיא עת רצון, ואל תשיבני שאר מנחות, לפי שבשבת התענגנו שבענו וסעדנו כהפצנו לכבוד השבת ואעפ"כ באנו להתפלל לפניו, ולוא יעלו לרצון תפלתנו לפניו. וכן מצאתי במדרש תהלים כתיב ושיחו בני יושבי שער ונגינותי שותי שכר ואני תפילתי אמר דוד לפני הקב"ה רבש"ע אין אומת זאת כשאר אומות העולם ששותים ומשתכרים ואינם מודים לך, ואעפ"י ששבעתי ושמתתי אני בא להתפלל לפניך לעת רצון ודוד המע"ה היה מכנה הדבר כלפי ישראל ובעבורם היה מדבר ע"כ, ועי' בשבלי הלקט (סי' קכ"ו) שהביא דברים אלו בשם רש"י בסגנון אחר, וכתב הרד"א שם בשם הסנהיג כמ"ל, והוא נתן טעם אחר לפי שתפלת המנחה נהגו להתפלל אותה אחר שאכלו ושתו הרבה ואמרו בפרק הדר עם הנכרי (אמ"ה עירובין ס"ד). שתוי יין אל יתפלל ואם התפלל תפלתו תפלה, ולפיכך שואלין מלפניו שתהיה תפלה זו עת רצון, תדע כי ביו"ט אין אומרים אותה מפני שאין נוהגים להתפלל תפלת מנחה עד סמוך לערב כשאר ימות החול ע"כ.

ולפע"ד אפשר לומר טעם אחר דלאו דוקא משום שתיות היין אלא אף מהמת האכילה עצמה, והוא בהקדים מ"ש בכרכות (ד"י:) אמר ר"י בר תנינא משום ראב"י מאי דכתיב לא תאכלו על הדם, לא תאכלו קודם שתתפללו על דמכם ואמר ר"י אמר ר' יוחנן כל האוכל ושותה ואחר כך מתפלל עליו הכתוב אומר ואותי השלכת אחרי גוך וגו' ע"כ, ומעתה מאחר שאנו באים להתפלל תפלת המנחה בשבת אחר סעודת שחרית, מפני זה אנו אומרים ואני תפילתי לך ה' עת רצון, כלומר הלואי שיהיה העת הזו שבאתי לשפוך שיהי לפניך אחר אכילתי שתהיה עת רצון לפניך לקבל תפילתי (עי' שו"ע או"ח ס"ט ס"ג).

וז"ל הזוהר (תרוסה דקנ"ו). תנינן אימתי איקרי עת רצון בשעתא דצבור קא מצלאן שפיר איהו והכי איהו ודאי דהא כדון צבורא מסרדי ומתקני תקונא דהאי עת ובדין איהו עת רצון ואצטרך למשאל שאלתא ואני תפילתי לך ה' הא הכא רוא דיתודא, ואני דא דוד מלכא אתר דאקרי גאולה, תפילתי דא תפלה והכא איהו סמיכה לגאולה דאיהו חד, כד איהו סמך גאולה לתפלה כדון איהו עת רצון, עת רצון אוף הכי כללא איהו כתרדא עת חד, רצון חד אתכללו דא בדא והוו חד, ודוד מלכא בעא ליחדא בהאי קרא יחודא חדא, ואי תימא אמאי איתמני האי קרא בצלותא דמנחת ולא בצלותא דחול דודאי לאו צלותא דמנחת דשבת כחול, בגין דהא בחול בשעתא דמנחה תליא דינא בעלמא ולאנו איתו

עת רצון, אבל בשבת דכל רוגזא אתעדי וכלא אתכליל כחדא, ואע"ג דדינא אתער אתבסמותא איהו וע"ד אצטריך קרא דיתודא ליהודא כל דרגין, דכך הוי יתודא דינא אתחבר ואתכליל ברחמי ואתבשם כולא, וכדין עת רצון כתיב, עת רצון כליל כולא כחדא ודינא אתבשים משהוא זמנא והוי חדוה בכלא עכ"ל.

אבל לפי ס' הרב שב"ל שם, נתן טעם ע"מ שכו"ט במנחה א"א ואני תפתי מפני שעזרא חקן לקרות בתורה בשבת במנחה, אשר לא כן במנחה יו"ט שאין בה קה"ת אין אומרים אותו, אין הטעם הזה מספיק מפני שעיקר התקנה של אמירת פסוק זה נתקן כמ"ל להורות שאין אנחנו כמותם האומות שאובלים ושותים וגו' אם כן אין הדבר תלוי בקה"ת, אלא בתפלה עצמה, והפסוק עצמו מוכיח על כך ואני תפתי, ואחרי תפסי מצאתי ראיתי להר" הלבוש (ס' רצ"ב) ששאל כן וישב הדבר באופן אחר ביון דקו"ל דבעינן ביו"ט תציו לה' אין שכית שכרות כל כך בזמן מנחה כמו בשבת שהוא כולו לכם ע"כ.

ואני רואה כי גם תשו' בדוחק יען לפי דברי המנהיג שהבאתי דבריו לעיל משמע לאו דוקא על השתיה כי אם גם על האכילה כמ"ש „התענגנו שבענו וסעדנו כתפצנו“, אם כן נאמר דכו"ט לא שכוחא שכרות אבל אכילה במיני מעדנים איכא, ועוד אף שכו"ט חציו לה', מ"ט אנו משמחים אותו בבשר ויין (פסחים ק"ט).

ואני תמה על המג"א (שם ס' רצ"ב) הביאו הבאה"ט (שם סק"א) שדייק מינה דבמקום שאין שם ס"ת אפשר שאינם אומרים אותו, ובאמת איזה יחס מצא בין הפסוק הזה עם קה"ת והאמת שאין אנו נוהגים כן ונאמר אפילו ביחיד, וכ"ש בצבור אף שלא קראו בתורה ולא הא בהא תליא, כי כן יאות עפ"י הפשט והסוד, (עי' להר" מוהר"י עייאש בספר מטה יהודה, ולהר" שלמי צבור דריו"ג ע"ג).

והטעם המקובל אל השכל במה שלא נהגנו לאומרו במנחת יו"ט הוא מ"ש הרד"א והבאתי דבריו לעיל, משום שמנחת יו"ט אינה נאמרת סמוך לגמר סעודה אשר לא כן מנחת שבת שמתפללים מנחה גדולה, ולפי זה אנו מבינים בטעם שא"א בשבת שחל בו יוח"כ מפני שאין בו אכילה ושתיה אף שיש בו קה"ת, (עי' בפרישה מה שחק' בזה בשם רש"ל), ועי' שו"ע (או"ח ס' תרכ"ב ס"א) שפסק שא"א ואני תפתי ביוה"כ אפילו אם תל בשבת, וכן דעת ר"ע גאון בסדורו. אבל באלג'ור נוהגים לאומרו נגד דעת מרן ומנהגם שלעולם אינם כופלין אותו (זה השולחן דס"ד ס"ו).

טעם למנהג לונרון שאין אומרים פסוק ואני תפתי אם אירע שהתפללו ביחיד, וגם א"א מזמור שיר ליום חשבת טוב להודות, ואני תפתי משום שלפי סברת השב"ל שנתקן פסוק זה משום קה"ת וכשמחפזלים ביחיד אין קה"ת, ומזמור טוב להודות לה' משום שמזמור זה נתקן לאומרו בכדי ללות בו קה"ת, ואם אין ס"ת אין צורך לאומרו, וזה פשוט.

[ד] בא"י וסת"מ נהגו לומר ואני תפלתי  
והמוזמר טוב להודות אפי' שהתפללו מנתה  
ביחיד. (תקא)  
[ה] למה נהגו לעמוד כשאומרים פסוק ואני  
תפלתי. (תקב)

(תקא) למעלה בסעיף הקודם לזה כבר כתבנו הטעם למנהג שנהגו  
בלונדון ואמ"ש שלא לומר ואני תפלתי ולא המזמור טוב להודות אם אירע  
שהתפללו מנתה שבת ביחיד עפ"י מ"ש השב"ל, ועתה חפץ אני להוסיף  
על זה מ"ש הב"ח (שם סי' רצ"ב) וז"ל מכיון שקוראין בתורה נופל  
הלשון לומר אז עת רצון כמ"ש בספרי ומביאו רש"י בסדר עקב דביוה"כ  
בשכלים ארבעים יום האחרונים וגו' השתא ניהא דאמר ישיחו בי  
יושבי שער הדנקרים היו שותין ומשכרין ופוחזין ומשיחין בי ומלעיגין  
עלי על שאנו היונו שומרים השבתות כדאיתא בפתוחתא דאיכה רבא,  
ד' אבא פתח ישיחו בי וישיבי שער אבל אני ואני תפלתי לך ה' עת רצון  
בשבתות שהוא עת רצון כיון שאנו קוראין בתורה שהורה משה לישראל  
כי בו ביום נתרצה לישראל, וגם אפשר לפי דב"ע בשבת נתנה תורה  
לישראל דהיה אז עת רצון כשנתנה להם, ע"כ אנו אומרים בשבת בשעת  
מנתה ואני תפלתי ע"כ ובי"ב הב"י שם דביו"ט דאין שם ס"ת אין אומרים  
אותו (עי' באה"ט שם סק"א).

ומעתה כיון שביו"ט א"א אותו משום שאין בו קה"ת במנחה  
שמעינן מינה שביתיד שאין שם קה"ת אין מקום לאומרו, וכן סובר הרב  
מג"א שם.

והאמת שגם בני אשכנז לא ס"ל הכי ונוהגים כהספרדים שבא"י  
וסת"מ לאומרו אפי' ביחידות וכ"כ הר' שלמי צבור (דרי"ג ע"ג) שכתב  
בשם מוהר"ו שאין הדבר תלוי אמירת פסוק זה בקה"ת ואפי' המתפלל  
ביחיד צריך לאומרו הן עפ"י הפשט והן על דרך הסוד (עי' בא"ר שם)  
ועי' בס' בית דינו של שלמה (או"ת סי' א').

וטעם שבני א"י וסת"מ אומרים המזמור טוב להודות אפי'  
שהתפללו ביחיד משום שהלויים היו נוהגים לאומרו בזמן שביהמ"ק היה  
קיים בכל יום שבת.

לפי דברי אלכו"ג המקור הקדמון לאמירת פסוק זה הוא כנראה  
מרש"י, בשביל שמצא להרב שב"ל שהביאו בשם רש"י אבל האמת שכבר  
מצאתיו מזכר בזוהר כמ"ש ל.

(תקב) עי' להגאון אזולאי בס' מחזיק ברכה (בה' שבת סי'  
רצ"ב) ועי' בס' עסק ברכה (דס"ו) שהאריך בזה, והגאון בנו שם בהגהת  
תביא דברי הזוהר כי ואני תפלתי הוא ענין גדול ונורא דע"כ ודאי מן  
הראוי לאומרו מעומד ע"כ, אבל בעיר ג'יבאלטאר ראיתי כי אומרים אותו  
מיושב וכן בכמה קהלות בערי המערב (אוצר חיים לר"י הלוי) בסוף ספר

[ו] הנוסחא של אתה אחד בלונדון ואמש' ואשכנז, ו"מי כעמך ישראל" אבל בא"י וסת"מ, ו"מי כעמך ישראל". (תקנ)

[ז] טעם שנהגו להתפלל מנחה גדולה בשבת ובחול מתפללים אותה סמוכה לערבית. (תקר)

[ח] למה נאמר גילה באברהם, רינה ביצחק. (תקה)

אבל הגאון ר' חיים פאלאג'י ז"ל בס' החיים (ד"ח אות ו') כ' בשם ס' דבר אמת לאומרו מעומר וכן נוהגים.

(תקנ) הנוסחא בסדור העמרמי כנוסחת לונדון ואמש' ואשכנז אך נוסח אבודרהם כנוסח א"י וסת"מ, וכ"כ הרב נגיד וסוצה שכן ראוי לומר כישראל עפ"י הסוד, ובהעמרמי שם תמצא עוד שינוי תפארת גדולת ועמרת ישועה מנוחה וקדושה, ולא גורם, "יום" אחר ישועה כנוסח כל הסדורים.

ואנכי הרואה כי הנוסחא שבא"י שמוסיפין בה בלישראל היא צורקה גם עפ"י הפשט יען כן כתוב בפסוק בשמואל (ב' ז' כ"ג) ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ, ומה שאני מתפלא איך העתיקו פסוק זה בהעמרמי וסדורים אחרים בתשרון הכף, ובדאי קרמוננו ז"ל כשהכניסו פסוק זה בתפלת אתה אחר העתיקוהו כמ"ש שם בשמואל, וצריך להיות כי נעלם מהם שהוא פסוק והם ראו כי הכף של ישראל נותרת משום שכבר כתוב קודם ומי כעמך אבל אין אנתנו רשאים לחסר תיבה או להוסיף תיבה מדעתנו באיזה פסוק שיהיה וע"ז נאמר לא תוסיפו על הדבר וגו' ולא תגרעו ממנו.

(תקר) כתב התשב"ץ בח"ב משום דא"א ברכו בקדיש בתרא של מנחה, אלא בשחרית וערבית מפני שיש בהם ק"ש, אבל במנחה לא נהגו לאומרו שאין נפשרים משם עד אחר ערבית, (וכ"כ תריב"ש בנו בסו' קל"ח) הוץ ממנחת שבת דאיכא ואני תפילתי ע"כ, אבל הסנהג בא"י וסת"מ לתתפלל ביום שבת מהם מנחה גדולה ומהם מנחה קטנה.

(תקה) כתב אבודרהם (דל"ט), כלומר אברהם ויצחק ישמחו כשיעקב ובניו ינחו בו בשבת ושומרין אותו, ושתף יעקב עם בניו לפי שהם נקראים על שמו שנאמר שמעו נא בית יעקב הנקראים בשם ישראל (אמ"ה הפסוק הוא שמעו, "זאת" בית יעקב ישעיהו מ"ח א') ואמר גילה באברהם ורנה ביצחק לפי שיצחק הוא קרוב לבני יעקב שניתן להם את השבת יותר מאברהם ויש לו שמחה יותר ממנו לפיכך נאמר בו רנה שהוא יותר מגילה שנאמר אף גילה ורנן, ועוד כי גילה הוא בלב ורנה בפה, אבל יעקב שהוא קרוב יותר מאברהם ויצחק לבניו שניתן להם את השבת

[ט] אין מנהגם בלונדון לקרות הפרקי אבות בין פסח לעצרת כמנהג א"י וסת"מ, ובאמשטרדם ובא"י נוהגים לקרות הפרקי אבות בניגון מרנן וזלב, ולא ירעתי למה נהגו כן רק באלו הפרקים. (תקו)

## צדקתך כהררי אלי שמת גולת אריאל.

[י] מנהג כל בני ספרד לומר ג' פסוקים אלו כסדרן, צדקתך כהררי אל (תלים ל"ז) וצדקתך

יש להם עיקר הסנוחה עכ"ל ועו' להמט"מ (אות תפ"ד) מ"ש טעם אחר בשם התניא, וכ' שם עוד למה אנו אומרים יעקב ובניו וינוחו בו ולא אברהם ובניו ולא יצחק ובניו משום שבני ישמעאל ובני קטורה ובני עשו אינם נחים וזהו שכתוב כי ה' נתן לכם את השבת לכם ולא לאומות העולם ע"כ.

(תקו) עו' ב"ק (ל) אמר רבא האי מאן דבעי למהוי חסידיא לקיים סילי דאבות, לפי דברו רע"ג בסדרו (ד"ל) כ' המנהג בבית רבינו שבבבל שאחר תפלה מנחה בשבת שונין אבות וקנין תורה, ואח"כ ממסכת ד"א זוטא (עו' סדור רש"י סי' תקט"ז) המנהג להתחיל הקריאה משבת שלאחר הפסח, ובכל שבת פרק אחר ומשלימין אותם עד עצרת, (אמ"ה) כן מנהג הספרדים בא"י ואסט"ת) אבל מנהג אשכנז להשלימם קודם ו"ז בתמוז, ולפי ס' הכל בו (סי' ס') שמנהג אשכנז לאומרו בקיץ ובחורף.

טעם למנהג ארץ ישראל וסת"ם שנוהגין לאומרו משבת שלאחר הפסח עד עצרת, כ' סוהר"ש אוזיידא במדרש שמואל (ד"א) לפי שמכאן מתחיל הומן להתחמם וסתעוררים התאוות הגופניות ויצה"ר מתחיל להשתרר ולהתגבר, ומסכתא זו מלאה תוכחות ומעוררת האדם לרדוף אחר כל טובה וגו', ומעם אחר לפי שבעצרת ניתנה תורה והלוסד תורה צריך לרעת קודם דרך למודה וגו', ועי"ש שנתן טעמים אחרים, וכן כתב אבודרהם (סוף דנ"ג).

והר' תיקון יששכר (ול"ה) כתב דאם הל אסרו חג של פסח בשבת, בצפת נוהגין שמתחילין הפרקי אבות באותו שבת, ובשבת שקודם עצרת קוראין פרק א' דמ"ס ד"א זוטא, (עו' ארץ התיים דכו" ע"ד).

התבול שבין מנהגי ארץ ישראל ואמשטרדם בקריאת הפרקי אבות, שבא"י מתרגמין כל משנה ומשנה בלשון ספרדי למען יבינו הבעלי בתים, ומנגיין אותו העברי והספרדי, אבל באמשטרדם אינם מתרגמין אותם כלל. ומעם הניגון עו' מגילה (ל"ב). כל הקורא בלא זמרה והתו' שם כ' שהיו רגילין לשנות מהמשניות בזמרה וע"כ היו נזכרים יותר ע"כ.

**אלהים עד מרום (שם ע"א י"ט) צדקתך צדק לעולם  
(שם קי"ט קמ"ב) ומנהג אשכנז לאומרים שלא  
כסדרן. (תקו)**

(תקו) כ' הכל בו סי' מ' דמ"א ע"כ בשם מס' סופרים שבת שאומרים בו הלל או מחרתו א"א צדקתך אבל אומרים למוצ"ש ויחי נועם שאון איסור לעשיית מלאכה כי אם לנשים שמקדשין החורש ע"כ, וחפשתו במ"ס שבידו ולא חזיתי כהאי סימנא. רק מה שמצאתי במ"ס (פי"ד הי"א) שב' שהיו נוהגים למו שאוחז את התורה ואומר שמע ישראל וגו', וצדקתך אלהים עד מרום וכו'. אולי כי במ"ס שהיה ביד הכל בו היה מזכר בו אמירת ג' אלו הפסוקים ועדותו יספיק לנו לרעה כי אמירתם נוסרו לאומרים ע"י חכמי הגמ' והוזכרו בזה"ק פ' תרוסה (דקנ"ו).

בספר הגיון לב (דף 847) כ' וז"ל ועל מנהגנו באשכנז לומר בתחילה צדקתך צדק לעולם ואחריו וצדקתך אלהים ואחריו צדקתך כהררי אל, כבר התרעם הכל בו, והתניא, והאבן ירחי, ואבודרהם, ושבתו מנהג ספרד ופרובינצא שאומרים הפסוקים כפי סדר הכתובים שבתהלים, ואבודרהם מסוים שכך הם סדורים בס' רע"ג ור"ס גאון עכ"ל, וכ"כ המט"ם (אות תפ"ה).

והמעיון יתמה תמה לראות במ"ש בשם המנהיג ואבודרהם ששכחו מנהג ספרד שאומרים הפסוקים כסדרן, והאמת שלא כן אמרו אלא להיפך מזה, ואעתיק לפניך דברי המנהיג אשר ממנו הרד"א שאב דבריו, כתב וז"ל, מנהג ספרד לומר כן צדקתך צדק, וצדקתך אלהים, צדקתך כהררי אל, ולא יתכן בעיני כי אינם כתובים בסדר זה בתלים, ראשון צדקתך כהררי אל וגו' וכן מנהג צרפת ופרובינצא על סדר הכתובים, והוא הנכון להגדיל ולהוסיף בשבת הקב"ה בתחילה, צדקתך נדמית שגולה כהררי אל, ועוד גדלה עד מרום, וצדקתו ותורתו לעולם קיימים ואמתיים עכ"ל המנהיג, והרד"א (בדל"ט) גם כן מעיד בגודלו צדקתך צדק לעולם, וצדקתך אלהים עד מרום וצדקתך כהררי אל, ככ נהגו לאומרים ברב המקומות בספרד" וכתב אבן ירחי שלא יתכן וגו' ע"כ.

הרי הדבר מבורר באר היטב כי המנהג בספרד היה לאומרים פסוקים אלו שלא כסדרן, ואדרבא מנהג צרפת ופרובינצא היו רגילין לאומרים כסדרן (כפי עדות המנהיג), ואיך יאמר בשם אומרים דבר אשר לא עלה על לבם כלל.

ומה שאני מתפלא בכלל איך אד"כ נתחלפה השיטה שחספרדים שהיו אומרים פסוקים אלו שלא כסדרן, ועתה נוהגים לאומרים כסדרן. ובני צרפת ופרובינצא שהיו נוהגים לאומרים כסדרן עותו הפסוקים ואומרים אותן שלא כסדרן.

עוד אני מתפלא על הר' תיקון תפלה הנרשם עם ספר אוצר התפלות (782) שכתב בשם סדור העמרמי שמתחיל בפסוק צדקתך צדק.

**מה טעם נהגו לומר פסוקים אלו במנחת שבת. (תקח)**

והאמת כי לא כן הוא שבסדר העמרמי ת"ב (דנ"א) תמצא שכתובים בסדרן בס' תלים, ואחרי חפשי מצאתי בס"ע שם ה' ר"ה (דף 294) סו' ק"ח ששם כתבם שלא בסדרן אם כן קשה להעמרמי איך סותר ידידה אדידיה ולפ"ד המגן האלה שם כי מ"ש הגאון בסדרו (בדנ"א) הוא שיבוש, ואין ישו בו מחוור כאשר יראה המעיין, ומנהג אנשי תימן בסדרם הנקרא תיכלאל ובסדר קארפסראץ כתובים בסדרן, ובס' התניא במנחת שבת כתב יש מקומות שהן אומרים אלו הפסוקים בסדר הזה צדקתך כהררי אל וגו' ונותנין סימן לדבר אד'וני אלהים אמת, פסוק ראשון סוזכר בו שם הויה, פסוק ב' יש בו אלהים, פסוק ג' יש בו אמת, ע"כ. גם בפסיקתא (דרב כהנא פ' שור או כשב המתחיל בדרוש צדקתך כהררי אל וכוזוהר פ' אמור דצ"א) מוכח שכן סדרן וגו', מהאי טעמא דכתיב בהו אמת וחותמו של הקב"ה אמת ומנחת שבת חתימת השבוע, הא למדת שצריכין לתתם באמת ע"כ, וכן בזוהר תרוסה (דקנ"ו) סדרן בס' הכתובים בתלים.

טעם שבני אשכנז מהפכין השיטה (עם שהמנהג הקדמון בצרפת ופרובנץ היה לאומרם בסדרן), כתב הר' אור זרוע (סו' פ"ט) בשם ר"י החסיד שאותן הפסוקים מדברים מתורה וממלאכים ומגיהנם, שבשבת נתנה תורה, וזהו צדקתך צדק לעולם ותורתך אמת, וצדקתך אלהים עד סיום משתעי במלאכים, שישראל אומרים שירה בשבת תחתם, וצדקתך כהררי אל, משתעי בגיהנם שכל שומרי שבת אעפ"י שרוב מעשיהם סקולקלים אין נדונים בגיהנם וכו' ע"כ. ועו' מ"ש הכל בו כמה שנשאל לפני רבי וגו', ועו' להמט"ם בדיני שבת (סו' תפ"ה) שכתב שאין התשובה מעין השאלה, והביא שם דברי מהר"ם אלמושינו ז"ל מה שרצה לישב בדוחק, ושם במט"ם כתב שמצא במחזור ויטרי שכתב לפיכך מהפכין להשמיע טעמא דפסוקים משום צידוק הדין ולא כסו שכתובים בסדר המקרא כי אם היו אומרים בסדר לא היה רשאי החזן לאומרם ע"פ משום דכתיב דברים שבכתב וגו', ועוד טעם שמהפכין כדי להסמיק שם לקריש ע"כ. ואני לא מצאתי דברים אלו שהוכרחו בשם מחז"ל, ואדרבא שם מצאתי שהזכירו אלו הפסוקים בסדרן כנסות ספרד והקדיש צא אחר תיבת אמת. וכן היא ס' הרב שכל"ל (סו' קכ"ו) וז"ל הא למדת שצריכין לתתם באמת ואין לנו לשנות מנהג אבותינו, עכ"ל. וכן נהג רבינו האר"י ז"ל (כ"כ בס' נגיד ומצוה). והמנהג באלג'יר לאומרים ג' פעמים, הש"ץ אומר צדקתך הראשון בקול רם וחזרין אותו הקהל, אבל השנים האחרים אומרים כולם ביחד, ומנהג תוניס (היינו מערב תיזון) שהש"ץ אומר כולם, והצבור חוזרין לאומרם (זה השולחן דקצ"ו).

(תקח) טעם אמירתם במנחת שבת כ' קצת מהקדמונים משום

## [יב] בא"י וסת"מ נוהגים לאכול בכל שבת ושבת בצים צלויים, וגם מחלקין לאלו שבאו לקחת

שבשעת מנחה שבת מת משה והוא כעין צדוק הדיון כ"כ המנהיג והשב"ל שם, אמנם המנהיג שם הושב להרום מעט זה (שם אות ט"ד) כי מרע"ה נפטר בערב שבת דהניא בסדר עולם רבה אמר ר' יוסי בכ"ה בניסן נלכדה יריחו ושבת היה. שנאמר ויהי ביום הז' וישובו את העיר שבע פעמים ותפל ההומה תחתיה, ומדכ"ה בניסן שבת היה הל ר"ה ניסן באחד בשבת ור"ה אדר שלפניו בשבת ושבעה באדר שמת מרע"ה בערב שבת שכשנשלמו ל' יום לבלל משה. ויאמר ה' אל יהושע וגו משה עבדי מת וגו' הבינו לכם צדה וגו' הא למדת שבו' באדר מת מרע"ה כך היא שנויה בפרק האשה נקנית ע"כ. והאגדה הזאת שתביאה המנהיג שמשה מת בשבת היא נובעת מדברי רב שר שלום גאון הובאו דבריו בתו' מנחות (דל.) ד"ה מכאן ואילך ושם מקשה התו' כעין מה שהק' המנהיג והגיה הדבר בקו', ועי' ב"ה (פו' רצ"ב) שהאריך להוכיח שלא מת משה בשבת, אלא בע"ש אבל קבורתו בגיא לא היתה אלא בשבת מנחה, ותביא שם בשם הוזהר דגם דוד ויוסף מתו בשעת מנחה בשבת ואין צורך לדברי הוזהר אלא על יוסף דמשום דוד זהו גמ' מפורשת שבת כ' במה מרליקין אבל בתו' חגיגה (תש"ב.) הוכיחו מהירושלמי שס"ל דלא מת דוד בשבת, עי' ברכ"י (פו' רצ"ב אות ד') עי"ש והמנהיג מחמת שלא הסכימה דעתו באגדה זאת שמשה מת בשבת הוכרח למצא מעט אחר אודות אמירת פסוקים אלה במנחת שבת משום שפושעים הנקחידים לחזור לדינם אחר השלמת הסדר מצדיקים עליהם את הדיון וגו' עי"ש, עי' לחרב שאלת יעב"ץ האריך הרבה בזה בשקו"ט עם מוהר"ם האגוז בסו' ל"ג אם משה מת בשבת או בע"ש ועי' תו' מנחות (ד"ל.) ד"ה מכאן ואילך.

אבל בזוה"ק (תרומה דקנ"ו) כתב בגין כך כל הרעו דבי מדרש נכעלו ואיצטריכו כולא לצדקא ליה לקוב"ה כאורח שבחא והיינו צדקתך כתררי אל, תלתא אינון דאיסתלקו מעלמא בחאי זימנא וכולהו כלילין במשה, חד משה נביאה מהימנא עילאנה, וחד יוסף צדיקא, וחד דוד מלכא, בגין כך תלת צדוקי דיני הכא, חד דיוסף זכאה קדים לכל הגו ודא איתו צדקתך כתררי אל וגו', וחד משה ודא איתו דכתיב וצדקתך אלהים עד מרום, וחד איתו דוד מלכא ודא איתו דכתיב צדקתך צדק לעולם וגו' עי"ש.

והכל בו (דמ"א:) כתב בשם הר' נתן בר סביר מצאתי לפי שנתנה תורה בשבת כענין אלו ג' פסוקים הפסוק הא' צדקתך כתררי אל יש בו עשרה תיבות כנגד עשרת הדברות, והפ' השני יש בו ארבעים אותיות כנגד ארבעים יום שעמד משה בהר לקבל הלוחות, והג' יש בו ה' תיבות כנגד המשה חומשי תורה עי"ש וזכר לדבר משה עבדי מת' אותיות שניות ש"ב"ח, הר' מש"ם (פו' תפ"א).

חלק בלימוד השנה, או החדש, או השבוע, למי שיש לו נחלה. (תקט)

[ג] מנהג ספרד שאם הל יום שאילו היה חול לא היו אומרים במנחה נפילת אפים א"א צדקתך בשבת במנחה. (תקי)

[ד] המנהג בלונדון אחר עלינו במנחת שבת

(תקט) בנוגע למנהג א"י וסת"מ שנהגו לאכול בארוחת הבוקר בשבת בצים צלויים, משום לזכור אבילותם של אלו הג' עמודי עולם שמתו בשבת משה יוסף ודוד (וכבר כתבנו לעיל בשם הזוה"ק) וכן הוא המנהג הקדמון בסעודת ההבראה ב"מ מאכילין להאבלים בצים צלויים או מגולגלות למימן המיתה שהיא גלגל החזור בעולם (כל בו בסוף) וכמו שהביצה אין לה פה כך אין לאכל פה, ר"ל ישב בדרך וירום פה להם ולא ידברו כעין וידום אהרן. ולפנים נהגו להאכילם ערשים שצורתם מגולגלים ואין להם פה כמו שמצינו לרז"ל על הפסוק ויזד יעקב נזיד שבו ביום נפטר א"א ע"ה (ע"ש רש"י ז"ל). ועו' להשב"ל בסוף הספר.

(תקי) כן פסק מרן באו"ח (רצ"ב ס"ב), וכ' הרב שבלי הלקט (סו' קכ"ו) ושבת שחל בו ר"ח, או חנוכה או יו"ט או תולו של מועד או אפי' ערב יו"ט או מוצאי יו"ט הנקרא אסרו חג אין מנהג לאומרו ובשם רבינו משולם מצאתי שבת שיש למחר ר"ח א"א צדקתך צדק וגם בתול אין נופלים בתחנונים במנחה וגו' ולפי שאנו אומרים צדקתך מפני כבודו של מרע"ה שנפטר במנחה בשבת כמו שקבלנו מרבתינו שאמרו בלה"ש צדוק הדין לפנינו, ואנו יודעין שלא היה אותו יום לא ר"ח ולא יו"ט שבו בארר מת משה, על כן בכל מקום שאנו יכולין לדחותו מפני שום דבר דוחין אותו ע"כ.

ומנהג ספרד בכלל שאומרים צדקתך בר"ה שנפל בשבת, וכן ביוה"כ, אבל בני אשכנז נוהגים שגם בר"ה ויוה"כ א"א אותו (או"ח סו' תקצ"א). טעם למנהג ספרד שאומרים אותו מפני שכתבו הגאונים כל יום שאומרים בו הלל אין אומרים במנחה צדקתך לפי שההלל הוא על השמחה, וצדקתך הוא לשון עער כעדוק הדין (אבודרהם שם), משו"ה בר"ה וביוה"כ שאין בהם הלל אומרים אותו, אבל התשב"ץ (ת"ב שאלה קע"ו) כתב שלא לאומרו בר"ה שנפל בשבת מטעם שר"ח הוא עי"ש, (אמ"ה אבל ביום הכפוקים אפילו שנפל בשבת שנהגו לומר כל הוידוים ככתול משו"ה נכון לאומרו ביוה"כ). ועד היום נוהגים כן באלג'יר אתרא של התשב"ץ (זה השולחן דנ"א) ועו' להרד"א במנחת ר"ה שכתב ואם חל בשבת כ' ר"ע שאמר צדקתך כיון שהוא יום דין ואומרים צדקתך משום צ"ה שראוי לאומרו כיום דין, וכן כתב רבינו האי עי"ש.

אומר הש"ץ ג' פסוקים אלו עזרנו בשם ה' (תלים  
 סכ"ד ח') תורתנו תהיה אומנותינו ואל שדי יברכנו,  
 תורה צוה לנו (דברים ל"ג ד') ברוך אתה ה' למדני  
 חקך (תלים קי"ט י"ב) ואח"כ אומר ג' פסוקים מפרשת  
 השבוע הבא ואח"כ אומר ברוך ה' לעולם (שם פ"ט  
 כ"ג) ודברתי על הנביאים (הושע י"ב י"א) כי לא יעשה  
 ה' אלהים דבר (עמוס ג' ז') אריה שאג (שם ג' ח')  
 ואשים דברי בפיך (ישעיה נ"א ט"ו) ואח"כ אומר ג'  
 פסוקים מהפסרת שבוע הבא ואומר ציון במשפט  
 תפדה (ישעיה א' כ"ח) כי מציון תצא תורה (ישעיה ב'  
 ג') לכו גרננה לה' (תלים צ"ה א', ב', ג'), שיר המעלות  
 הנה ברכו (שם קל"ד). ובשבתות מר"ח ניסן עד ערב  
 פסח שאומרים ג' פסוקים משיר השירים וכן  
 בשבתות מל"ג לעומר עד ערב שבועות וגו'  
 שגוהגים לומר ג' פסוקים מרות אחר עלינו בכל  
 יום שחרית (כאשר כתבתי לעיל כארוכה דקט"ו וקי"ו ובהערה  
 שם סנ"ד) אז מדלגין שיר המעלות הגו' ואומרים  
 במקומו פסוקים אלו לפי המאורע, ואומרים קדיש  
 יהא שלמא, ואם יש אבל בביה"כ הוא האומר קדיש  
 זה. אבל אם הוא שבת ויו"ט אין אומרים פסוקים  
 אלו כלל, ובאמשטרדם אינו ידוע להם מנהג זה  
 כלל, ולא בא"י וסת"מ. (תקיא)

[טו] מה ראו לבחור בפסוקים אלו. (תקיב)

(תקיא) ליקוטי אלו הפסוקים שנתנו לאומרם הספרדים בלונדון  
 לא מצאתים בשום סדורי הראשונים ולא מן האחרונים, ולא נמצאים גם  
 בחסדורים שנרשמו ע"י אלכסנדר, לוי, ודי סולה, חלאנות, ארסוס ולא  
 בסדורי אמשטרדם וא"י וסת"מ ומצאתים רק בסדור היומני ש"ל עי' דר'  
 גאמסר (1806), וקרוב לודאי כי חסרמולא הואת היתה בקבלה בפי החונים  
 שבלונדון מימים ימימה, וכאשר חזרו וחזרסו סדור היומני מצאו לנכון  
 לספח במקומו.

(תקיב) טרם שאבא לדבר בפנים אמירת ליקוטי פסוקים אלו

[15] למה נהגו בלונדון לומר רק הפסוקים  
ולא הקריאה העיקרית. (תפינ)

אבא להעיר על התיבות שאומרים תורתנו תהיה אומנותינו ואל שדי יברכנו, רבים טועים חשבו כי זה הוא אחד מכלל הפסוקים ואינו כן, ובאמת מי הרשה למסדר לקוטי אלו הפסוקים לחבר פסוקו אשר ברא מלבו עם פסוקי התורה נביאים וכתובים, והמסדר לקח תיבות אלו מנוסח היה רצון הנדפס בסוף כל מסכתא ושם כתוב כעין חפלה ובקשה שתהיה תורתך אומנותינו בעוה"ז (עין סוף קדושין) ואל שדי יברכנו. הוא פסוק (בראשית כ"ח ג') ושם כתוב ואל שדי יברך והוא החליפו ללשון רבים סביר בעדם, והפורמולא הנו' בשלמותה נמצאה בס' קריאי כו"ע (ליוורנו 5614) הכולל בקרבו סדר הקריאות לליל ז' של פסח, לליל שבועות, הו"ר ז' באדר, שם כתוב קודם תחילת הלמוד מתחיל כן, בעזרנו שם ה' תורתנו תהיה אומנותנו, ואל שדי יברכנו, והוא יהיה בעזרתנו" ואלו הג' תיבות אחרונות לא תמצאם בסדור לונדון, והמסדר סדרם במשקל המליצה אומנותינו, יברכנו, עזרתנו.

טעם שנחרו בפסוקים אלו, המנהג בארץ ישראל וסת"מ, אם עושים איזה לימוד מיוחד בכנופויה קודם שיקראו בתורה אומרים פסוקים אלו עזרנו, תורה צוה, בא"י למדני תוקיך, (ומצאתי במ"ר ס' נצבים (ריש פ' ח') הפנות ותותם בתורה סברך לפניך ולא תייה, ומנין שטעונה ברכה לפניך ולא תייה שכתוב ברוך א"י ואחר כך למדני תוקיך הרי ברכה לפניך וגו' עו"ש. ואחר שנמרו קריאת התורה, אומרים ברוך ה' לעולם אמן ואמן, פסוק זה הוא כעין חתימה לקח"ת בכדי להפסיק בין קח"ת לבניא וקודם שיתחיל לקרות בבניא, פותח באלו הפסוקים ודברתי אל הנביאים וגו' וקורא בבניא, וכשגמר חותם הקריאה באלו הפסוקים ציון במשפט תפדה, כעין הפסקה בין קריאת נביאים לכתובים, וקודם שיתחיל בכתובים אומר לנו נרננה לה' (אמ"ה וכן) מנהג א"י קודם שיתחילו מזמור לדוד בקבלת שבת, ובחתימת התהלים אומר מי יתן מציון ער כי חסו בו, ואחריהם רגילים לקרות משנה, ופותרים קריאתה בכל ישראל יש להם חלק וגו', (ובן מנהג א"י קודם שיאמרו במת סדליקין בע"ש), עיון לעיל בהגה"ה רי"ט ס"ש בפעם הברך בשם מו"ר משה אלמושנינו ועי' ספ"ט (אות הפ"ו), והותמין ברו"ח בן עקשיא.

וכן תמצא סדרן של אלו הפסוקים ממש בסדור היומי של לונדון, רק הפסוקים הנאמרים אחר גמר השיר המעלות והם מי יתן מציון וגו' השמטו אותם, (ונאמרים עם הפסוקים שקודם ערכית של חול).

(חקיג) עוד מימי התלמוד כבר היו רגילים לקרות בשבת מנחת עשרה פסוקים מהנביאים (שבת כ"ד וכמ"ל בדיני התפילה) אמר ר' מתנא אמר ר' יו"ם שחל להיות בשבת וגו' ושם פ' רש"י ד"ת המפסיד בנביא בשבת מצאתי בהשו"ה הגאונים שהיו רגילין לקרות בבניא בשבתות

[יז] המנהג בא"י שבכל שבת ושבת אחד מתחכמים חרש להבעלי בתים מענין פרשת השבוע, אבל השבתות הרשמיים, "שבת הגדול" "שבת כלה", "שבת תשובה", "שבת זכור". שבת כלה חרש בו הרב הראשי בביה"כ של רבן יוחנן בן זכאי ז"ל אבל שאר הג' שבתות הרב הראשי הוא המזמין לרב הנראה בעיניו מתאים, לתת לו

במנחה עשרה פסוקים ובימי פרסיום גזרו גזרה שלא לעשות כן וכיון שנמחלקו נמחלקו, ובשבת (קסז:) בנהרדעא פסק, סידרא בכתובים במנחה דשבתא (רש"י שם). ועי' בשב"ל (ס' צ"ו) הביא בשם התנחומא (פ' ויקהל) אמ"ל הקב"ה למשה רד ועשה לי קהלות גדולות על דבר שבת כדי שילמדו כל הדורות הבאים אחריו וגו' להכנס בבתי כנסיות ובב"מ ללמד בתם תורה לרבים, ר"א ויקהל משה אמ"ל הקב"ה לישראל אם אתם נקחלים בכל שבת ושבת לב"כ ולב"מ וקורין בתורה ובנביאים מעלה אני עליכם כאילו המלכתם אותי בעולמי ע"כ ועי' ילקוט שמעוני פ' ויקהל (ס' תמ"ח) ס"ש בזה, בשם מדרש אנכיר והר"א (דב"ז) כ' ונהגו לומר ובא לציון בשבתות וביו"ט במנחה לפי שהיו דורשין בימים אלו קודם תפלת המנחה ורגילות הוא לדבר בסוף הדרשה בפסקי גאולה וקדושה ע"כ ובס' תולדות התפלה לאלכונן (דף 88) מביא בשם ר' נמוראי גאון שהיו קורין בשבת לפני תפלת המנחה פרקים סג הסדרא ומן התפילה ולבסוף קורא תהון בקול רם פסוק האחרון של הסדרא והקהל חזרו וענו אחריו ומיד אסרו ואתה קדוש וכתב שם (בהערה י"ח) שעדיין מנהג זה נוחג עד היום בעדת הספרדים בלונדון וראיתי בספר הנקרא J. R. V. III., No. 17 P. 433 וכו' נדפס מאמר מהר"י גאספער ובתוך המאמר כ' שמצא במדרש הנקרא, אגדה בראשית" אשר שם רשום קריאת תורה נביאים כתובים וגו' וכתב שם מזה הוכחה למנהג לונדון הספרדי שבשבת אחר מנחה קורין ג' פסוקים וגו' וגו' בזמן קדום היו רגילים גם לתרגם אלו הפסוקים ואח"כ נהגו לתרגם בלשון ספרדי במקום התרגום עי"ש.

הגלמד בכל מאי דכתיבנא שמנהג לונדון יסודתו בחרי קו', ובמקום שחיה מנהגם לעשות הלימוד קודם המנחה תיקנו לדחותו אחר המנחה עד שיחאספו כל הצבור וברב עם הדרת מלך.

ודבר מבחיל הוא כי הספרדים באמסטרדם אינן נוהגים מנהג זה, רק אם נמצא ב"מ איש אבל בביה"כ, או כל קרוביו ומכריו תולכים עמו אחר תפלת המנחה בתור סיוח אשר בתוך בית הכנסת, ושם תהון קורא לפני הנאמנים איזה פסוקים מהחג"ך ופרק משנה והאכל אופר קדיש אחר הלמוד.

**הדרשה וזה נחשב בעיני הדרשן לכבוד גדול. (תקיד)**

(תקיד) „שבת הגדול“ הוא לפני הפסח וידוע הוא למה נקרא כן, משום ששנינו בש"ע פסח שיצאו ישראל ממצרים היה בחמישי בשבת, וכן אמרו רז"ל במס' שבת (דפ"ו:): ופסח מצרים מקחו מבעשור והוא יום שבת ונעשה בו נס כדאיתא התם, ולכן נקרא שבת הגדול, ואעפ"י ששבת הוא לשון נקבה מ"מ מצאנו ששמש בו הכתוב בלשון זכר כדכתיב עולת שבת בשבתו.

וטעם יותר מוסבר משום ששנת הגאולה שנגאלו ישראל ממצרים היתה בשנת שני אלפים וארבע מאות וארבעים ושמונה ותחילת המנין משנת יצירת האדם כמבואר ברמב"ם בה' שמיטה ויובל (פ"י) א"כ משום שאותיות ש'ב"ת ה'ג'ד'ו'ל' יעלו מנינם כן אהזו אותיות אלו לסימן לדעת שנת הגאולה כ"כ הרשב"ץ בס' יבין שמועה במאמר המץ שלו, ואין בידו ס' זה לעיון בשורשן של דברים יען מה נעשה עם האות ש'ון של שבת, זה הוא אם נחשוב הבית לשני אלפים, והשאר יעלו בדיוק, 2448. וישאר השון נותרת, בשבת כלה הרב דורש מענוני הבדיקה והחמצות וגו' וגודל הנסים שנעשו לישראל כשיצאו ממצרים.

„שבת כלה“ זהו השבת שלפני שבועות ונקרא כן משום שהתורה היא בכחינת כלה, ונוהגים בערי המערב ביום שבועות בשעת הוצאת הס"ת לקרות נוסח כתובת נישואין ומתברר הגאון ר' חביב סולידאנו ז"ל כאילו התורה נישאת עם עם ישראל ולא אמנע להביא העתקתה לפני הקוראים הנכבדים הכתובה העיקרית היא כתובה על קלף ישן נושן כולה מצוירת בצוירים נאים וראיתי כהייתי שנה זו בעיר טיטוואן בביה"כ של הגאון הק"ר יצחק בן וואליד בעל המחבר ס' ויאמר יצחק ב' חלקים (שו"ת).

וזה לשונה:

בסימנא טבא ובמזלא יאיא ובנחשא מעלייא ובשעת רצון והצלחה.

<p>כי טוב סתרה מסחר כסף ומחרוץ תבואתה, אילת אהבים ויעלת חן רדיה ירווך בכל עת באהבתה חשגה תמיד סלסלה ותרומסך, תכבדך כי תחבקנה.</p>	<p>כי לקח טוב נתתי לכם תורתיו אל תעזובו. כי מצאי מצא חיים ויפק רצון מה' עץ חיים היא למחויקים בה ותומכיה מאושר. דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום.</p>
---	---

בששי בשבת אניר את הרשום בכתב הנשתווין,  
להנחיל אוהביו תורת אל חי נתכוון, ששה ימים לחרש  
סיון; ביום מסיני בא וזרח משעיר אל נעלם, הופיע

מהר פארן על מלכי גויים כולם, בשנת אלפים וארבע מאות וארבעים ושמונה לכריאת עולם; למנין שאנו מנין בו בשירה ובזמרה, פה בארץ הלזו יפה והדורה, המדבר הגדול והנורא; איך החתן שר שרים ונגיד נגידים הנקרא **ישראל** בשם, מאד נעלה על כל הגויים לתהלה ולשם, לחייו כערונת הבושם; אמר לה להיקרה ונעימה הבת רבת המעלות, **תורת ה' תמימה**, אחת היא יונתי תמתי, אחת היא לאמה: הוי לי לאנתו יפה כלבנה, וארשתיך לי לעולם; שמעי נא זאת עדינה, וארשתיך לי באמנה; ואנא בסיעתא דשמיא אפלח ואוקיר יתיכי כל יומיא עד עלם ועד עלמי עלמיא; ויהיבנא ליכי מוהר בתולייכי כבתולה נאה, און שומעת ועין רואה, ויעשו פרי תבואה, וצביאת כלתא דא תורה קדושה, והות ליה לאנתו על לוח לב חרושה, וישם כתר מלכות בראשה, וצבי חתנא דנא ישראל הנוכר ואוסף לה מדיליה תוספת על עיקר כתובתה, מה שתלמיד ותיק עתיד לחדש באורייתא, וספרא וספרי ואגדתא ותוספתא; ורא נדוניא דהנעלת ליה הכלה למופת ולאות, מאת אביה ארון הנפלאות, לב לדעת ואזנים לשמוע ועינים לראות, ועוד הכניסה לו במעות בעין לאכול פירותיהם, **רמ"ח** מצות עשה, עם כל דקדוקיהם אשר יעשה אותם האדם וחי בהם, ועוד הכניסה לו במלבושים ותכשיטין ושמוש ערש להתקשט בהם, **שס"ה** מצות לא תעשה עם כל עונשיהם, ומשפטים כל יחיו בהם; נמצא סך כתובת סודם, בין מתנה ונדוניא ותוספת וחקר כבודם, את האלהים ירא ואת מצוותיו שמור כי זה כל האדם; וכך אמר לנא חתנא ישראל הנוכר ברוח נדיבה, קבלית עלי ועל יורשי אחרי חומר שטר כתובת, דאם אוביר ולא אעביד אשלם במיטבא; וכל התנאים שהתנו ביניהם שרירים וקיימים עם כל חזוקיהם, עד האלהים יבא דבר שניהם; מעשה ידיה טמון לה בצפוניו, עד יום עלותו למכוניו, הנה שכרו אתו ופעולתו לפניו; ושלא ישא אשה אחרת עליה מחכמות היצוניות, רק בה יקרא

[יה] המנהג בא"י וסת"מ ולונרזן ואמשטרדם  
 לומר אחר קריש תתקבל שבמנחת שבת המזמור  
 הללויה אודה ה', (תלים קי"א) רק שבא"י נוהגים

בראש המיות, כי לא כנשים המצריות העבריות;  
 ושלא יצא לדרך ויניחנה, רק עמו תמיד יוליכנה, פן  
 ימות במלחמה ואיש אחר יקחנה; ולא יגרשנה כל ימי  
 היותו, ואף כי אחרי מותו, אשר יצוה את בניו ואת  
 בני ביתו; ושלא יניחנה מתוך כעס והתרשלות, ולא  
 יאכל עמה לחם עצלות, נוהג בחכמה ולאחוז בסכלות;  
 ושלא ימשכן כלי חמדה ולא ימכור רק להרבות  
 ספרים תמיד יזכור אמת קנה ואל תמכור, והירושה  
 כמנהג רת ודין על לוח לכו חרותה, מטובה הצפונה  
 לצדיקים עין לא ראתה, עלה נעלה וירשנו אותה;  
 והדירה בארץ ישראל, כי יבנה הבית והאריאל, האדון  
 ה' אלהי ישראל; וכל התנאים האלה שרירים וקיימים,  
 כצבא השמים וכחיילי מרומים, לעד ולעולמי עולמים;  
 ונשבע ישראל הנזכר, לקיים כל דבר, ולהיות זריז  
 ונשכר, ודבר ה' היה יקר; ויקם עדות ביעקב ותורה  
 שם בישראל במרץ, להקים נדריה מאין פורץ פרץ,  
 ואעירה לי עדים נאמנים את השמים ואת הארץ; ועל  
 החתום הכהנים הלויים נושאי הארון, אשר בהודם  
 כל לב אנוש ירון, הוא **משה ואהרן**; יראו  
 צדיקים וישמחו ויאכלו את פרים, מתעורה ארוכה  
 מארץ ורחבה מני ים, והכל שריר ובריר וקיים;  
 ישמח לב החתן עם הכלה לקחת לו לגדלו, וישמח  
 לב הכלה עם בעל נעוריה ותאמר למהללו, אשרי  
 העם שככה לו.

והש"ץ מנגן אותה בקול נעים בצד האיש אשר זכה לישא הספר  
 הראשון, והנשים שבעזרה סעקימות לשונן תחת חכן ויוצא ספיהן כעין  
 ניגון משונה לו, לו, לו, קול זה לאות שמחה וששון המביעות בשעת  
 שה"ת מוליכים אותם על תחיבה.

חוזר אני למ"ש קודם לזה כי בשבת כלה הדרשה של שבת זו  
 שויכת להרב ראש"ץ והוא הדרשן, ומכנסם דרושו בפלפול וסברא ופודיע  
 לעם גודל וערך התורה כיד ח' הטובה עליו.

שבשבת תשובה אומרים במקומו המזמור בבא אליו נתן הנביא (תלים נ"א) ובשבת קודם הרגל אומר מזמור השייך לאותו רגל, ומנהג אשכנז שלא לומר מזמור אודה במנחת שבת. (תקטו)

## תפילת הערב, בנגינות וקול ערב

ובו יח טעמים

[א] המנהג בלונדון ואמשטרדם לומר איזה מזמורי תהלים קודם ערבית ביחידות, והם מתחילין מאנא ה' הושיעא נא עד כל"ח, ואח"כ מתחיל

„שבת תשובה“ הוא שבת בין ר"ה ליוה"כ מוסין הרב הראשי לאחר מאבות חתי דינים שירדוש לעם בדברי כבושין מעניני החשובה. „שבת זכור“ שבת שלפני הפורים, דורש אחד מהרכיבים שהם שני לתב"ד בענין אחשורוש והמן ומרדכי ואסתר.

(תקטו) בס' הרד"א (דל"ט) אינו מפרש איזה מזמור יאמר אחר קדיש התקבל אלא כתב ואומר מזמור תהלים והמנהג בערי אלג'יר שא"א המזמור אודה ה' אלא אומרים שני מזמורים הידועים להם (זה השולחן דקל"ז) ומעם שנהגו לומר מזמור הללויה אודה ה' בכל לבב בהודמנות זו משום שכתוב בו זכר עשה לנפלאותיו ורש"י שם כתב קבע לישראל שבתות ופועדים שכתוב בהן וזכרת כי עכר היית במצרים וגו' ושם כ' רש"י עוד כי המזמור הזה מיוסד באלף בית אות אתת בראש הפסוק ואתת באמצעיתו משו"ח מצאו לו יחס עם ענין השבת לאומרו.

ומנהג אשכנז בס' הגיון לב כתב שאתר צדקתך ברכי נפשי וחשירי המעלות עלינו וקדיש יתום, ולא כתב שם לומר קדיש התקבל אחר צדקתך, ובסדרו אוצר התפלות (782) כ' צדקתך קדיש התקבל עלינו קדיש יתום, ואחר זה הביא שם הרכיב נפשי וחשירי מעלות, (עי' רמ"א באו"ח סו' ת"ל).

ומנהג אשכנז שנהגו לומר ברכי נפשי משבת בראשית ופוסקים לאומרו בשבת הגדול, בס' הראשונים כהתניא והכל בו, ואבודרהם לא הזכירוהו רק הרמ"א שם הזכירו בשם ס' המנהגים, והלבוש ג"כ הזכירו (בס' תרס"ט) ומעטו משום שזה המזמור מדבר מענין מעשה בראשית לכן מתחילין אותו בשבת בראשית, אבל אנו בני ספרד אין אומרי' מזמור זה אלא בערב ר"ח קודם ערבית ובשארית ר"ח אחר המוסף. ובשבת ר"ח אין מנהגנו לאומרו כלל, וכבר כתבתי למעלה בשעם הרב משום שכתוב בו יצא אדם לפעלו ולעבודתו עדי ערב, וזה לא שייך בשבת.

האלפא ביתא ואומר השירי למעלות (מק"ד ער קל"ד) וסימנם א"א'ש"א'ל"ה ב'ל"א ר'מ"יז'ה"ה, ואת"כ אומר אלו המזמורים מ"ז ע"ה קמ"ד ס"ז. אבל נאמרים ע"י איזה יחידים, ומתחילין בביה"כ בצבור מהזמון' לדוד ברוך ה' צורי, והמנהג בא"י לומר בפתיחת אלו המזמורים בהפסוקים לכו נרננה לה' עד יביאון אל מנוחתתי, ואומרים אותם בכנופיא משתשקע החמה, מה טעם אמירתם. (תקטו)

(תקטו) בס' אבודרהם לא הוזכר לומר קודם ערבית של מוצ"ש האלפא ביתא של אשרי תמימי דרך ולא שאר המזמורים הכתובים בסדרוננו, רק מה שהזכיר לומר השירי המעלות מק"ד עד קל"ד וכן הוא פו' סימנם השיר למעלות הא' התחיל אל ה' בצרתה לי, והשני ג"כ מתחיל באלף אשא עיני. הג' בשון, שמתחיל. וכן על זה הדרך. והסמן הזה סדרו אבודרהם שם, ולפ"ד אומר בטעם הסומן משום שכשנקבצים העם בביה"כ קודם תפלת ערבית ליל מוצ"ש והוא בין השמשות ואי אפשר להצבור לקרות השירי למעלות מהספר, מפני זה כא רבי דוד ונתן בהם סימנים כדי שיוכלו לקרותם על פה.

טעם שבהרו בשירים אלו לומר קודם ערבית כ' הרד"א (דל"ט ע"ד) וז"ל נהגו לומר במוצ"ש קודם התפלה שירות שבתהלים, ואומר הטעם במדרש משל לכלה ומלכה שמלוין אותה בשירים ותושבתות, ושבת מלכה וכלה כדאמרו' בפ' כל כתבי בוא ונצא לקראת שבת מלכתא, בואי כלה, בואי כלה, ואנו מלווין כך השבת בשירות ותושבתות, ודכותה אמרו' בב"ר ויכל אלהים ביום הו' אמר הקב"ה בואו ואמרו שירה פנים תרשות באו לכאן כלומר בהכנסת כלה שבאה מחדש עב"ל.

ולמנהגנו שנהגנו לומר האלפא ביתא קודם השירי המעלות כ' הר' תוי אברהם (אות רכ"ח) שמצא בס' כת"י ואינו יודע למי מקדושים שכתב לפו שבשבת ויהי לנו נפש יתירה, וכשתלך במוצאי שבת מלווין אותה באלפא ביתא שהיא תסניא אפי' אותיות שמנה בהיפוך אתונן נשמה ע"כ. ומטעם זה נהגו בני אשכנז לעשות סעודה במוצ"ש וקראוה סעודת "מלוה מלכא", וסמכו על מה שאמר ר' חנינא לעולם יסרר אדם שולחנו במוצ"ש אעפ"י שאינו צריך אלא לבוית, ור' אבהו הוה עבדינן ליה באפוקי שבתא עגלא תלתא הוי אכיל סניה כוליותא (שבת קי"ט:). אבל בני אשכנז אומרים השירי המעלות במנחה, ולא קודם ערבית כמנהגנו, אבל בסדר ר"ע גאון לא הוזכר כלל לומר שום מאלו השירים קודם ערבית וכ' ובמוצ"ש עומד ש"ץ ופותח כך והוא רחום ואומר ברכו וגו'.

[ב] טעם שתקנו ההברלה בחונן הרעת. (תק"ז)  
 [ג] טעם שנהגו לומר מזמור „יושב בסתר“.  
 ומתחיל מהפסוק האחרון שבמזמור הקודם „וידו  
 נועם“. (תק"ח)

(תק"ז) תפלת אתה חוננתנו הוזכרה בגמ' בברכות (ל"ג) ואומר  
 הברלה בחונן הרעת שם, לתבדיל בין קודש לחול, בין יום הז' לששת ימי  
 המעשה תמצאהו בפסחים (דק"ד).

טעם שתקנו ההברלה בחונן הרעת לפי שאין אדם מגיע לדעת בין  
 קודש לחול ואור לחושך אלא אחר חכמה גדולה ויגיעה רבה, ועוד כשם שאין  
 לו לאדם לעשות מלאכה במוצ"ש קודם שיבדיל, לכן קבעו ההברלה בחונן  
 הרעת שהיא ראש לכל הצרכים, והכי איתא בירושלמי אסור לו לאדם  
 שיתבע צרכיו עד שעה שיבדיל (אבודרהם שם). וכמו שאמרו בירושלמי  
 (ברכות פ"ד ה"ד) והא כרבי דרבי אמר תמה אני האיך בטלו חונן  
 הרעת בשבת אם אין דעה תפלה מנין, ושם (בפרק ה' סוף ה"ב) נשנה  
 המאמר הנזכר, „אם אין דעה הברלה מנין“, עי"ש, והמ"ז כתב (בסו'  
 קפ"א) רמז שקבעוהו בכינה, משום שר"ת ב'י'נ'ה' ב'שמים י'ין נ'ר  
 ה'בלה ע"כ.

(תק"ח) המנהג הקדמון בספרד היה לומר ויהי נועם יחד עם  
 המזמור יושב בסתר בניעויות קול ובנחת וכל זה עשו להאריך מכות  
 לרשעים מלהתזירם לגיהנם (אבודרהם שם).

טעם אמירתו של ויהי נועם לפי שמרע"ה ברכם לישראל כשהשלימו  
 מלאכת המשכן בברכה ויהי נועם, (רש"י שמות ל"ט מ"ג ועי' ש"ח שם)  
 ובילקוט שמעוני (שמות תי"ח) חד אמר ית"ר שחשרה שכינה במעשי  
 ידיכם, ר"מ אמר אלקי אבותיכם וגו' והם אומרים ויהי נועם ת'  
 (מדברי ר"מ משמע כי ישראל היו האומרים ויהי נועם ולא משה  
 לישראל), ובזוהר פ' ויקהל (דר"ו) בשעתא דפתחי ישראל ויהי נועם  
 ה' ועי"ע בפ' בראשית (דו"א) כיון דנפיק שבתא ושם בפ' סקן  
 (דקצ"ד:), ולפי סדרת השבלי הלקט (סו' קכ"ט) אומרים פסוק זה  
 לתהפיל על מעשי ויהם שהרי בשבת לא עשו מלאכה, והגאון אזולאי  
 בברכ"י (סו' רצ"ה ס"א) כתב וראיתי לקצת גדולי הדור שאף שלא היו  
 אומרים הצבור ויהי נועם כשחל יו"ט באותו שבוע הם היו אומרים  
 בלחש ויהי נועם כדרך שאומרים בכל מ"ש כי כן ראוי ע"ד האמת ע"כ.

טעם שאומרים מזמור יושב בסתר, (עי' לעיל בדיני ק"ש הערה  
 ר"ה) מ"ש שמזמור זה הוא נקרא בפי תז"ל שיר של פגעים, (שבועות  
 ט"ו: ) ובמדרש אמרו שכל האומרו אינו צריך לכלי זיון, וגם תמצא כי שבע  
 פעמים בשנה נהגנו שלא לאומרו במוצ"ש ואלו הן ב' פעמים בשבוע  
 של פסח, שבועות א', ר"ה אחר, יום הכפורים אחר, וסוכות שנים

[ד] טעם שמתחילין אחריו מואתה קדוש,  
 ואינו אומר מקודם ובא לציון כמו בתפלת  
 שחרית. (תק"ט)

המבדיל בין קדש לחול, בתוף וכנור ומחול.

[ה] המנהג בלונדון להתחיל ההברלה  
 בביה"כ בן זכור לטוב, בסימן טוב, אליהו הנביא  
 וגו' ומדלג כל הפיוט, "איש אשר קנא", ובאמש'  
 נוהגין לומר שיר זה עד אות זין ומשם ואילך מרלגין

הרי ז' (שם באבודרהם), לפי דעת ריב"ל שהיה אומרו בק"ש שעל  
 המטה כדי להנצל מן המזיקין, יתכן כי אנו אומרים אותו בליל מוצ"ש  
 להנצל כל השבוע מאלו הפגעים רעים, עי' לר"ע גאון בסדרו (דנ"ח).  
 ומ"ש בשם רב שר שלום גאון עי"ש ולפי זה קשה אם המזמור יושב בפתח  
 הוא סגולה להסמר מן המזיקין למה לא נאמרהו גם כשתל בשבוע  
 החג, תינת אם נדלג הפסוק ויהי גועס ה' אליהו וגו' משום שכתוב בו  
 ומעשה ידיו כוננה עלינו, ובשבוע שחל בו החג אסור הוא במלאכה  
 אבל המזמור עצמו היינו צריכין לאומרו מ"מ, ומצאתי שהגאון יעב"ץ  
 בסדרו נרגש מזה והשיב שכשהל יו"מ באמצע השבוע שימי החול  
 שבינתיים מוטלים בין שתי קדושות יש בהן כדי להגן ולהציל מן  
 המזיקין, וכ' עוד וא"ת למה יפסידו המתים בשבוע שחל בו יו"מ,  
 י"ל שבאמת קדושת יו"מ המתפשטת בימי המעשה שחל בהם מועיל גם  
 להם להקל דינם לגמרי בשבוע ההוא עכ"ל ועי' בשאלתות דר"א גאון  
 (ד"ב) הובא מעשה דר"ע עם מרגוסרופוס (אמ"ה סנהדרין ס"ה, ובכ"ר  
 ובתנחומא) וגו' ובמוצ"ש עם חשיכה צועק המלאך שהוא הממונה על  
 הרוחות ואומר חזרו לגיהנם שכבר השלימו ישראל את סדריהן, ולכך  
 ישראל מזכירים בסדר מוצ"ש ואומרים: ויהי נועם וגו'.  
 (תק"ט) טעם שמתחילין מואתה קדוש וגו' ואינו מתחיל טובא  
 לציון גואל, לפי שאין גואל בא בלילה אלא ביום, כדי שלא יאמרו  
 האומות כמו גנבים ברחו בלילה, לכן אנו מתכזים כי הגאולה תהיה לעיני  
 כל הגוים (ט"ז סו' רצ"ה). והרב סדר היום בתפלת ערבית למוש"ק  
 כתב טעם אחר וז"ל, טעם שהקנו לומר סדר קדושא במוצ"ש, משום  
 דכיון דצריכין אנו להבדיל בין קדוש לחול משום קדושת שבת לחול  
 שהוא מובדל ומופרש מג' עולמות עולם השפל, עולם המלאכים, עולם  
 הגלגלים, ומפני זה אנו אומרים ג' פעמים קדוש לכיון אל הענין הזה,  
 ומפני שקדושת שבת חמורה משאר קדושת יו"מ לא נתקן אלא אתר  
 קדושת שבת לבר עי"ש.

אותו עד אות שין, אבל אומרים הבית האחרון,  
ובא"י וסת"מ מתחילין אליהו הנביא מבלי לומר  
זכור לטוב בס"ט, ובביתם אומרים הפיוטים. למה  
מזכירין שם אליאו במוצי"ש. (תמכ)

(תמכ) באבודרהם (ד"מ) מוכא הפיוט הזה כמו שכתוב בסדורי  
א"י וסת"מ ולא תמצא בו הארבעה תיבות אלו זכור לטוב בסיומן טוב  
הנאמרות בבתי הכנסיות שכלונדון ואמש' וגם בסדורי לוי ודי-סולה  
הושמטו, וגם בסדורי אמשטרם הקדמונים כסדור עמיואש ומינדש לא  
תמצאם, רק בסדור החדש מקרוב בא הוזכרו תיבות אלו.

אודות מנהג לונדון שאין אומרים „איש אשר קנא" בכנופיוא  
ונאמר בתידות בבית, מדברי אבודרהם שם מוכח כי המנהג בספרד היה  
לאומרו בבית"כ, מדקאמר שכסוף כל בית ובית מהפיוט היו הצבור  
עונים אליהו הנביא! אליהו הנביא! והש"ץ תוזר ואומר אליהו הנביא!  
אפ"ל כי בסלו מנהג זה משום סורת ציבור ובפרט לאלו אשר דרכם לעשן  
„סיגארוס" מעלת עשן כל שהוא רבי, או ארוץ, או גבור, כקסן,  
כגדול, ואלו אצים לאמר להש"ץ כלה מעשיך סהר תפלתך אל האריך  
אותה בכרו לסלא מקסרתם ולעשן יפה שעה אחת קודם ומצה הבאה  
לידך אל תחמיצנה, וכאשר ראו שרב הצבור לא היה ברצונם שהתפלת  
תארך הניחו הפיוט הזה לאומרו בתידות בביתם, והאמת שכבר נשכת  
הפיוט הזה מפיהם, אבל באמשטרם בכדי שלא תשכת הפיוט הקרמון הזה  
פשרו בדבר לומר חלק ממנו, ומנהג אשכנז הוא כמנהג לונדון שאומרים  
אותו בביתם. ומצאתי שהמנהיג כתב מנהג ספרד לומר זמירות בבית  
הכנסת לפני ההבלה, ובפרובינצא בבתיים וגו' וזה שנהגו בספרד  
לומר בבית הכנסת מפני רוב העם שאין נזהרין בהן ושאין לתם  
זין להבדיל ויוצאין בכך י"ת. ומנהג ספרד לומר אחר הזמירות לפני  
ההבלה או"א החל וגו' יש לו סמך בירושלמי פ' אין עוסדין עי"ש.

ביאור השיר הזה תמצאהו שם כאבודרהם כארובת, ולרב הרחבת  
דבריו לא העתקתים הנה, ושם תמצא טעם למה שנותנים להזכור ג'  
פעמים אליהו הנביא שנים מפני הצבור ואחר מפני הש"ץ ע"ש והקוט  
המשולש לא במהרה ינתק עי"ש ולפ"ד אפ"ל משום להזכור זכות  
ג' אבות.

בנוגע לטעם הזכרת שם אליהו במוצי"ש בעת ההבלה, כתב הרב  
המנהיג משום ראמרינן בעירובין (אמ"ה דמ"ג) מובטח להם לישראל  
שאין אליהו בא לא בע"ש ולא בעיו"ט מפני הטרדה, ומסובאי שבת  
והלאה הוא זמן ביאתו, וקשה לי ע"ז הטעם למה אין מזכירין אליהו  
גם כן במוצאי יו"ט, ויש לומר מפני שדין יום טוב הוא יום אחד  
ואנו עושים שני ימים והואיל ונרחה נרחה, ומיתה אינו נכון זה הטעם,  
והנכון בעיני כי מה שחקנו להזכור אליהו במוצי"ש עפ"י מ"ש בפ' כל כתבי

[ו] מה טעם שנהגו הנשים שלא לטעום  
מכוס של הברלה כמו שמועמות מכוס  
הקידוש. (תקכא)

הקו' אמר ר' יהודה אמר רב אלמלא שמרו ישראל שבת ראשונה לא שלטה בהם אומת ולשון וגו', ועוד אמרינן התם אמר רשב"י אלמלא משמרו ישראל שתי שבתות כהלכתן מיד נגאלים שנאמר כי בה אמר ה' למריסים אשר ישמרו את שבתתי וגו' ובתיב בתריה והביאותים אל הר קדשי, ועל כן אנו אומרים להקב"ה הרי שמרנו את השבת כמו שצויתנו מעתה שלח לנו את אליהו הנביא. ומעם שנהגו לימור אליהו בהבדלה לפי שההבדלה הוא סימן להבדיל בין קודש לחול. וכמו כן אליהו כשיבא יבדיל בין כשרים שבישראל לפסולים שבהם וגו' ע"כ. ומהר"ל בהל' שבת כתב טעם אחר עפ"י מאי דאיתא בתוספתא כי במוצ"ש יושב אליהו תחת עץ החיים וכותב זכיות של שומרי שבת ע"כ (עו' רמ"א סו"ס רצ"ה).

ובערי אלג'יר נוהגים שאחר העמידה אומרים הש"ץ והקהל הפ' יהי שם ה' מבורך בקול רם וחצי קדיש, ואח"כ הש"ץ בפני עצמו אומר ויהי נועם וגו' וחזורין אותו הקהל וגומרינן עד ואראהו בישועתי. וכופלין ואראהו בישועתי, עוד נהגו שמבדילין בביה"כ על הכוס ודולק השמש מנר ביה"כ של התמיד (אמ"ה אם שמרן פ' בסו' קנ"ד ס"ד דאסור להדליק מנר ביה"כ, אפשר למצא להם פתח היתר משום שנהגו תשובה נר מצוה שמברכין עליו כמ"ש הבאה"ט סו' תרמ"ד) עוד נהגו קודם שיאמרו אליהו הנביא מניתין ידיהם על עיניהם ומנשקין ידיהם ג' פעמים ואומרים זכור לטוב ויהיה בס"ט ברוך הבא באליהו הנביא ג' פעמים ואח"כ אומר איש אשר קנא לישראל, ונהגו שאין משאילין זה לזה לרחוק או לקרוב במוצ"ש ונהגו עוד מי שלן ליל שבת בבית חברו צריך ללון גם מוצ"ש, (זה השולחן דקצ"ט ס"ח וס"ט) וב' שם בהערה דליכא בזה איסור לאו דלא תנחשו כמ"ש הרב מוהרש"ז בתשו' הביא בידו רוב המנהגים והליץ בעדם.

(תקכא) מעם שנהגו שלא להטעים לנשים מכוס ההבדלה, בילדותי שאלתי את פי הרבנים באה"ק טעם הדבר והשיבו לי כי אם טעמים מיון הבדלה תהיה כל לידותיה קשות, חזרתי ושאלתי למה טועמות מכוס קידוש הלילה והיוס? ותשו' נשארה מעל, ועתה אינה ה' לידי ס' השל"ה בה' שבת וכו' שם בשם ס' תולעת יעקב וז"ל וכבר ידעתי מה שאמרו בסוד העון שחטא בו אדה"ר גפן היתה, ואמרו מלכר שחטפה ענבים ונתנה לו, והם סורוי הגפן נכרויה קבעת כוס התרעלה כוס תמתו וכנגד זה בא לאשה דם נדות יסוד הזוהמא שהטיל הנחש ולפי שנתכוונה להברל מאדם ע"י היין (מצד נדותה) אין הנשים טועמות היין של הבדלה עכ"ל ובמקורי המנהגים (דס"ה) כ' וכל השותה הלא היא כאילו עברה על נדותה והיא אחת מג' עבירות שהנשים סתות בשעת לידתן (סו"פ בסח מדליקין). ועו' לחב"י

[ו] טעם שמברכין תחילה על הבשמים  
ואח"כ על האור. (תקנב)

או"ח (סו' רצ"ט) ד"ה וכתב. תבוא שם בשם ר"ס גאון שאין צריכים בני בית לטעום, וכ"כ הרב שב"ל שהמבריל רגיל לשתותו כולו ע"כ. אבל בסדור ר"ע גאון (ת"ב דנ"מ.) מצאתי שכתב ושוחה מלא לוגמיו ומטעים את בני ביתו ע"כ למדנו שהיו רגילים להטעימו לב"ב שבוראי גם האשה היתה טועמת כי היא עיקר ביתו ומ"ש ר"ס גאון, שאין צורך להטעים ר"ל שאם רצה להטעימם הרשות בידו.

ולפע"ד אפשר לומר בטעם שאין הנשים טועמות מכוס התבדלה, אבל טועמות מכוס הקידוש משום שבקידוש נשים חייבות בקידוש אעפ"י שהוא מ"ע שהומן גרמא משום דאיתקש וזכור לשמור, משום שאיתנהו כשמירה איתנהו בזכירה וגם מוציאות האנשים הואיל וחייבות מן התורה כמותם (טור ושו"ע סו' רע"א ס"א), משום הכי טועמות כי בזה נכרת האשה שהיא חייבת בקו' אשר לא כן בכוס של התבדלה שהדבר תלוי במחלוקת הפוסקים בין הר"ן (סוף פ"ג דר"ה) ור"י אם נשים חייבות בהבדלה כשם שנתחייבו בקידוש ויש מי שחולק, ודי במה שיאמרו המבריל בלא ברכה ויעשו מלאכה (או"ח סו"ס רצ"ו), משו"ה אינן טועמות כלל וזו הוכחה גמורה שאינן חייבות בהבדלה כמובן. ועוד כי יש אומרים דהבדלה היא מדרבנן, (מגיד משנה בפכ"ט מה' שבת) ותלק על הרמב"ם שכתב שהוא מדאורייתא. והרב סדר היום (למוצאי שבת) כתב טעם שאינו נותן הבעת"ב לטעום לבני ביתו מכוס התבדלה משום שלא יבואו לירי הבול והפרשה עי"ש ר"ל בזה שיהיו בשלום באהבה ואחות, ולא יתפרדו זה מזה וזהו הטעם הנכון לפי מיעוט דעתו, וצור יצילנו משגיאות.

(תקנב) כתב אבודרהם (דמ"א) סימן לדבר בשמים ראש ע"כ ומיטמם י' ב'נ'ה' (שו"ע או"ח ריש סו' רצ"ו), ומה מחקו כרבש לפי דברי הגאון הרשב"ץ כס' יבין שמועה במאמר חמץ מ"ש בנוהן טעם לשבת בסדר ברכות הבדלה עשה אונך כאפרכסת והאזין לדבריו וז"ל יין, כשהעשירו תקנוה על היין בשמים, לנפש יתרה, נר, לפי שתחילת בריאת האש הנה כמוצ"ש, הבדלה, לזכרו על היין ביציאתו כמו בכניסתו, וכ"ל סידור הברכות אלו שהוא על נכון יון תחלה לפי שחוש הטעם יותר עב שבשאר החושים שאינו משיג אלא בפגישה אל המוחש, וחוש הריח יותר דק ממנו כי מרחוק יריח, וחוש הראות יותר דק שהוא משיג עד לשמים יגיע בהשגת הכוכבים וההבדלה היא חכמה לתבריל בין הקו' לחול וע"כ קבעוה בתונן הרעף והשכל הוא יותר דק משאר החושים שהוא משיג המלאכים והשגת המלאכים הוא הקל תחלה ואח"כ לחעוסק וכן הם מסודרים החושים, הלשון הטועם תחתון והומם המריח למעלה ממנו, והעינים לראות למעלה ממנו, והחוש המשכיל למעלה מכולם ע"כ. ורבינו בחיי בפ' ויקחל כתב וז"ל ברכת היין רמוזה בפ' בראשית

[ח] טעם לאלו הנוהרין לברך על ההדס יותר  
משאר בשמים ולמה מברכין על הבשמים במוצ"ש  
ולא במוצאי יוה"כ בחול, וכ"ש בשבת. (תקננ)

במלת הארץ שהוא הגן, והגפן בגן, והוא היין המסומר בענביו מו' ימי בראשית, ברכת מיני בשמים, רמזה במלת ורות אלהים כי הרוח באמצעות הרוח והוא שאמר שישאף האדם האוויר ויכניסו בתוסמו, ועוד כי הרוחות מניעות הרוח, מאורי האש, נאמר יהי אור, המכדיל, שנאמר ויבדל אלהים וגו' עו"ש.

(תקננ) טעם להנהגים לברך על ההדס יותר משאר בשמים, כן הוא המנהג בכל ערי מארקות החיצון והפנימי ונמצא שם הדס לרוב (ובא"י בעיר צפת מכסים כל הסוכה בהדס).

עו' מרדכי פ' אלו דברים שהביא שם שאלה ששאל ר' יהודה לר' אפרים בענין ברכת בשמים בהדס והשיב לו איני מברך על ההדס שומה שלכם שלבו יבש ואין בו לחלוות של רוח, ויש לי זכויות קמנת של בשמים ועליה אני מברך, והר' ר' ברוך כתב שמצוה מן המובחר לברך על ההדס וסמך לדבר ותחת הסרפר יעלה הדס וסמך ליה שומר שבת מחללו (ישעיה נ"ה י"ג) ועי' ב"י וסור (סו' תצ"א).

ולפע"ד אפשר לומר בטעם לאלו הנהגים לברך על ההדס טעמא דמסתבר, כי לא תמצא בכל מיני בשמים הנעשה בו מצוה כללית כההדס שאנו אוגדין אותו עם הלולב, ובזמן היותו אגוד אסור ליהנות מסנו לברך עליו, ולא בהאחרוג של מצוה שמותר להרוח בו מן הדין (שנ"ע אור"ת תרנ"ג והבאה"ם שם), אם כן בכדי שלא לבייש את ההדס ולא להטיל קנאה בינו ובין האחרוג משום הכי מריחין בו בליל מוצאי שבת, והוא טעם נכון, ואחרי חפשי בא לידו ספר המנהג בדיוני הברלה אות ס"ו שכתב בטעם ההדס לפי שכבר ברכנו עליו בלולב ושירי מצוה מעכבין הפורענות וגו' עו"ש.

כתב הרב ר' שמואל בר' גרשום מי שאין לו לא עצי בשמים, ולא עשבי בשמים שיכול לברך ברוח הפירות ויברך „שנתן" רוח טוב בפירות (ואנו מנהגנו בארץ ישראל לברך על פרי הנקרא „ליסון" כנוסת זה „הגותן" רוח טוב בפירות במוצ"ש), וכן בלחם חם שריתו נודף.

טעם שמריחין בשמים במוצאי שבת כדי לעשות נח"ר לאדם על שהלכה ממנו הנשמה היתירה האבודה במוצ"ש שנאמר שבת וינפש כיון ששבת ווי אבדה הנפש. והר' מט"ם (אות תק"ה) כתב בשם מדרשו של רשב"י ע"ה שהק' על הא דאמרו רז"ל (שם בכיצה ותענית) כיון ששבת ווי אבדה הנפש וי לגוף היה צריך לומר שסמנו אבדה הנפש והשיבו שהנפש מושבת אליה הרוח התוא בע"ש והיא נעשית דירה לרוח תתוא ודר בה כל יום השבת והנפש במעלה וריבוי גדול מטה שהיתה וע"ז שנינו כל נפשותיהם של ישראל מתעטרות בשבת ועשרת זו הוא הרוח

הוא הדר ביניהם כיון שיצא השבת וי לנפש שאברה העפרה תהיא וזוהי שבת וכיון שנחלק וי לנפש שאברה ע"כ, ולדידי און כאן קושיה שווי לנפש, האנתה זו יוצאה מפי האיש והוזר לגוף, ובסדור רש"י (אות תקל"ב) כתב מעם הכשמים במוצ"ש דכל יום השבת שוכת אור של גיהנם ולא הסרית כלום ולאחר כשיצא חוזר ומפריח, לכן סרית בשמים, כך אמר ר' שלמה גאון בשם ר"י בר יקר, ושם (בס' תקכ"ד) נתן מעם אחר מפני שניטלה הנשמה יתירה שבארם ותחנת הנותרת מן הכשמים ותחרוה ותחזוק בצירוף הברכות עכ"ל (וב"כ במהו"ו צד 117 ובפרדס סי' קי"ד, ושם בליקוטים שבסוף הספר דג"ח ע"ג באריכות יותר), ורש"י שם בגמ' (ביצה פ"ז ותענית דכ"ז:) פי' וז"ל ורוחב לב למנוחה ולשמחה ולהיות פתוח לרוחה ויאכל וישתה ואין נפשו קצת עליו ע"כ, ועי' בזה"ק פ' פתחם (דרמ"ב:).

ולדעת רבינו אברהם בן עזרא ז"ל פי' נשמה יתירה כי בשבת יתחדש בגופות יתרון כח ובנשמה יתרון השכל וזהו ויברך אלהים את יום הו' (אבודרהם דמ"א ע"א וע"ב והשל"ח סס' שבת דקל"ח ע"א), אבל מדברי הרמב"ם (בסוף פכ"ט מה' שבת) משמע במעם הכשמים משום שהנפש דואבת ליציאת השבת, ולא משום נשמה יתירה והכן

מעם שאין מברכין על הכשמים במוצאי ימים טובים, משום דליכא נשמה יתירה ביו"ט (אבודרהם שם תו' ביצה דל"ג: ד"ה כו'), ועי' להגאון אזולאי בשו"ר ברכה (או"ח סי' ט') שהביא בשם ר' אשר בר חיים בשם הרישב"א אודות הגוהגים לברך על ההרס וגו', ועי' בתיקונים (תיקון ו') וז"ל כל מינו בשמין אינון עבין וגו' ועי' בזה"ר פ' בראשית (דיו"ז) וז"ל הברלה במוצ"ש בין אינון דשלטון וגו' ושם בפ' ויקהל (דר"ח:), ועי' להמנהיג למוצ"ש (אות ס"ו) ועי' פור (סי' רצ"ז) והב"י שם.

מעם שאין מברכין על הכשמים אפילו שחל יוה"כ בשבת כן צשאלתי בשנה זו ש' התרצ"ד שחל יוה"כ בשבת למה לא נברך על הכשמים כבכל מוצ"ש. והשכתי לו שלדברי מרן בשו"ע או"ח (סי' תרכ"ד ס"ג) שלא לברך על הכשמים אפילו ביוה"כ שחל בשבת וסמך על ס"ש הרמב"ם (פכ"ט מה' שבת סוף חכ"ח) עם שהרמב"ם לא כתב על יח"כ שחל בשבת אלא כ' אין צריך לברך על הכשמים במוצאי יום הכפורים סתם, אבל תב"י שם אחר שהביא דברי הרמב"ם כתב בשם הכל בו (סי' קנ"ח) שא"צ לברך בו על הכשמים ואף אם יהיה במוצ"ש לפי שאין בו נשמה יתירה מפני התענית, (ובס"ס ע') כתב לדברי האומר שמעם הכשמים במ"ש מפני שכל שבת שוכת אור של גיהנם (כמש"ל בשם סדור רש"י) וע"כ סריהיין בכשמים להגין מאותו רית, לש"ז השעם יש לברך על הכשמים אף במוצאי יוה"כ שחל להיות בשבת, ולא כן כתב הרמב"ם ז"ל ולא כן אנהנו עושים עכ"ל. ובחשו' אשכנזית מצאתי לברך על הכשמים במוצאי יום הכפורים ופה כתבת שאין לאומרו זולת כשהל בשבת וכ"כ תרד"א וכל זה לא כדברי המדרכי שכתב יחם שמברך על הכשמים במוצאי יום הכפורים ומשמע דאפילו כשהל

בחול קאמר עכ"ל, ועיון להב"ח שם שכ' בשם אבודרהם ומוהרי"ל ורש"ל שכשחל יוה"כ בשבת יש לברך על הכשמים ואין כאן ברכה לבטלה כיון שנהנה, וכ"כ המג"א שם והט"ז וכן עיקר.

ואני הצעיר בכרי לברר החילוקי דעות שביניהם, אומר שמעם המרדכי שכתב סתם לברך על הכשמים במוצאי יום הכפורים דמשמע אפילו בחול, משום שכיום הכפורים כתיב שבת שבתון הוא לכם, ובדאי שיום נורא כזה גם בו אור של גיהנם שוכת ולא יסריח משום תבי כשיצא יוה"כ חוזה ומסרית לכן כתב סתם שמרית בכשמים אפילו שחל יום הכפורים בחול, וכ"ש וק"ו לפי סברת הפוסקים שכשחל יום הכפורים בשבת שצריך לברך על הכשמים מטעם זה. ולפי ס' החולקים כהרמב"ם והכל בו שס"ל שאפילו שחל יום הכפורים בשבת אין מברכין על הכשמים ביציאתו משום שהם סובבים אעיקרא טעם הכשמים הוא נתקן משום הנשמה יתירה כמש"ל בשם רש"י בגמ' בתענית וביצה ובסדרו משום רוחב לב למנוחה ולשמחה ולהיות פתוח לרוחה ויאכל וישתה וגו', אשר לא כן ביום הכפורים שאפילו שחל בשבת אנו מקיימים המ"ע ועניותם את נפשותיכם, ומה מנוחה ושמחה יש בו, אם כן למפרע אין צורך לברכת בשמים, (ועי' רש"י בסדרו אות ר"ז מ"ש בזה).

והדבר המתמיהני הוא אחר שהרד"א כ' בפירוש (דס"ג סוף ע"ב) ואם חל יוה"כ בשבת ליל מוצאו דהיינו מוצאי שבת וגו' אינו אומר ויהי נועם אלא מתחיל מאורך ימים וסדר קדושה וקדיש תתקבל ואומר הכדלה אליהו הנביא ומברך גם על הכשמים ואחר כך אומר יפתח ה' לך, ע"כ משמע שכן היה מנהגם בספרד, ואיך שינו אחר כך את המנהג, בשלמא בא"י וסת"מ שעפ"י הרוב פוסקים כהרמב"ם נוחא אבל בלונדון ואמסטרדם שעדיין אוחזים מנהגי אבותיהם בידיהם היה להם להתמיד במנהגם לברך גם על הכשמים.

והר' הגיזן לב (דף 416) כתב שאין ספק שלא ברכו על הכשמים בשבת מטעם אבידת הנשמה יתירה כי בימים האלו לא התפשטה עוד רעיון כזה בישראל. והטעם האמיתי הוא לפי שהיו רגילין בימותם להביא מוגמר אחר הסעודה (סתתת אש לרוח טוב) והיו מברכין עליה (סתני' בברכות דס"ט) ובשבת לא היו יכולין לעשות כן ועשו כזה בערבית וברכו עליה ע"כ (אמ"ה עי' ירושלמי ברכות פ"י ה"ו), והמעיון לא יאבה לקבל השערתו זו שאם הוא סתתת מוגמר לא היה לתכמים לקובעה עם שאר ברכות ההבדלה לחיובא, כי הסוגמר שהזכיר לא היה נעשה בתורת חיוב אלא משום תענוג כמנהג אנשי המזרח היהודים והערכיבים. ואני ראיתי בערי מערב שבכל יום ששי בערב אחר שנקו את הבית, האשה לוקחת בידה סתתת אש ונותנת עליה מיני סממנים וכושם בשרף הנוסף מעצי הקטף ואלמססוקא וכיוצא ועשן הקסורת יוצא סמנו והריות הטוב הולך ומתפור לכל תחדרים ונשאר הריח הטוב שם לזמן ארוך. ומצאתי סמך למנהגם זה מדברי הירושלמי (ברכות פ"ה ה"ו) ר' אבהו בשם ר"י אין מברכין לא על הכשמים של ליל שבת במבריא ולא על הכשמים של מוצאי שבת ביצורין שאינם

[ט] כמה המה מנין ההברלות במוצ"ש של כל השנה. (תקבר)

עשויים אלא לדבר אחר, פו' הר' פני משה שם לגמר בהם את הכלים ולא להרית, ובמכריא היו נוהגים לעשות קודם ליל שבת ובציפורי במוצאי שבת וגם בלילה של ע"ש, ע"ב.

אבל לפי דברי הגיון לב מתישב לי בטעם למה במוצאי יום טוב בין לחול בין לתוח"מ אין מברכין על הבשמים (רמב"ם בפכ"ט מה' שבת, והב"י בסו' תצ"א, פסחים ק"ב: , ששם בתום יקנה"ז ולא הזכירו בשמים, ועו"ש רש"י, ובפ' המביא כדי ויין דל"ג תו' ד"ה כי הוינן) מפני שכבר היו יכולין להביא את המוגמר ביו"ט עצמו. ומטעם זה לא מברכין אבשמים כשתל יו"ט במוצ"ש שכבר היו יכולין להקפיד ביום טוב עצמו המוגמר, ועכ"ז עדין קושיתי במקומה עומדת למה סדרוה עם ברכות התבדלה לחיובא כשאר תברכות, אם הוא מטעם מוגמר, ואפשר לומר אפילו שסדרוה עם שאר תברכות נראה שא"צ לחזור אחריהם כמו שפסק מרן בשו"ע (סי' צ"ז ורצ"ח) שאם אין לו בשמים או אש א"צ לחזור אחריהם (ברכות נ"ג) ופ' הרא"ש שם ומכ"ש על הבשמים דאינה אלא להשבת נפשות, וכ"כ הרב המגיד (בפכ"ט מה' שבת) שכ"כ הרשב"א בשם הראב"ד ור' ירוחם (ח"ב) והב"י שם.

והרשב"א כתב תביא דבריו ר' דוד אבודרחה (רמ"א ע"א) טעם שאין מברכין על הבשמים במוצאי יו"ט שחל להיות בתוך השבת שהרי גם ביו"ט יש בו נשמה יתירה, והשיב כי נשמה יתירה שאמרו הוא מפני שהימים נפעלים כפי התחלת בריאתם וכמו שאמרו במס' תעניות בפרק בג' פרקים (אמ"ה תענית כ"ז:), תנו רבנן אנשי משמר היו מתפללין על קרבן אחיהם שיתקבל ברצון, אנשי מעמד נכנסין לבית הכנסת ויושבין ד' תעניות בשבת בשני ובשלישי וברביעי ובחמישי, בשני על יורדי מים כלומר מפני שבו נחלקו המים ועלול להיות צער במים, ובג' על הולכי מדברות כלומר מפני שנראית היבשה, ובד' על אסכרא שלא תפול בתניוקות כלומר מפני שבו נבראו המאורות דתיב והיו למאורות למארת תיב, ובה' על עוברות ומניקות עוברות שלא יפילו, ומניקות שיניקו את בניהם וגו', ולפיכך כשנגמרה מלאכת תברואה עמד העולם על שלומותו ובריאותו בשבת, וכשיצא השבת תוורות ימות השבת הלילה לחיותם נפעלים בתחלתם ויום הא' חלוש מכולם שממנו התחלה וגו' ואמרו משום ריחני משום נשמה יתירה ופי' כמו שאמרתו ולפיכך צריך ריחני להשיב את הנפש ולהזקת, אבל במוצאי יו"ט אינו צריך ומ"ם כשבא יו"ט במוצ"ש אינו צריך לכשמים שעונג יו"ט עולה כבשמים לנשמה יתירה ויותר עי"ש.

(תקבר) מנין ההברלות במוצאי שבת לכל השנה הם כמנין ר' יב"ד ל' (אבודרחה שם). וכתב רע"ג (ח"ב דף 110) בשם ר' צדוק כל שאינו מבדיל על תיין במוצ"ש, או שאינו שומע מהמכריל אינו רואה

[י] מדוע מברכין על האור במוצ"ש,  
ובמוצאי יוה"כ. (תקכה)

סימן ברכה לעולם, וכל מי שהוא מבדיל על הוין במוצ"ש קודש הקב"ה קוראהו קדוש ועושה אותו מסגולתו שנאמר והייתם לי סגולה, ואתם תהיו לי ממלכת כהנים, ונאמר והייתם לי קדושים כי קדוש אני ואבדיל אתכם מן העמים להיות לי (פסחים ק"ג) אמר ר' יוחנן ג' מנחתיו העוה"ב אלו הן הדר בארץ ישראל, והמגדל את בניו לת"ת, והמבדילין על הוין במוצ"ש ע"כ.

(תקכה) טעם שמברכין על האור במוצ"ש ובמוצאי יוה"כ, מרם בואי לדבר בטעם הדבר אומר שטנהג ההבדלה לפי דברי המנהיג (דיני הכרלה אות ס"ז) משמע שיחסה לאדה"ר כתב שם בשם פרקי דר"א (פכ"א) וז"ל בין השמשות של שבת היה אדה"ר מהרהר בלבו שמה הנחש שהמעני יבא בערב וישופני עקב, ונשתלח עמוד אש להאיר לו ולשומרו מכל רע וראה האדם את עמוד האש ושם בלבו ופשמ את ידיו לאור האש ואמר בא"י אמ"ה בורא מאורי האש, וכשהרחיק ידיו מאור האש אמר יודע אני שנבדל יום הקו' מיום החול למה שאין להעביר, (אמ"ה צ"ל להבעיר) אש בשבת, באותה שעה אמר המבדיל בין קודש לחול עכ"ל. וכבר מצינו בגמרא שב"ש וב"ה מודים בה ולא נחלקו עליה אלא בסדר הברכות, ובנוסחאם (ברכות ג"ה שם במתני' ושם נ"ג בנמ') שב"ש אומר בורא מאור האש, וב"ה סבר מאורי האש, ומעטו ונימוקו שמאורות רבות יש בהם אדום, לבן, ירקרק, (רש"י שם), ובירושלמי ברכות (פ"ח סוף ה"ה) מצאתי כתוב שלשים ושש שעות שמשא אותה אורה שנבראת ביום א', י"ב בע"ש, וי"ב בליל שבת, וי"ב בשבת, והיה אדה"ר מביט בו מסוף העולם ועד סופו, כיון שלא פסקה האורה התחיל כל העולם כולו משורר שנאמר תחת כל השמים ישרו (איוב ל"ז) למו שאורו על כנפות הארץ, כיון שיצת שבת התחיל משמש החושך ובא ונתירא אדם ונז' באותה שעה זימן הקב"ה שני רעפויך והקישן זה לזה ויצא ממנו האור הה"ד ולילה אור בערני ובירך עליה בורא מאורי האש, שמואל אמר לשייך מברכין על האש במוצאי יוה"כ שהיא תלת ברייתת, ורב הונא בשם ר' אבהו אף במוצאי יוה"כ מברך עליה שכבר שבת האור כל אותו היום ע"כ, (עו"ע ב"ר פו"א, שות"ס דל"ת, פסחים דג"ד, סוהרו"ל ערך תפלה).

הרי למדנו מזה טעם שאנו מברכין על האור במוצ"ש, משום שאדה"ר בירך ברכה זו על המאורע שאירע לו שלד' פרקי דר"א משום שנשתלח לו עמוד אש להאיר לו וזה היה שבת בין השמשות. ולפי דברי הירושלמי משום שזימן לו הקב"ה שני רעפים ונז' ולמדנו בטעם שמברכין על האור במוצאי יוה"כ לד' רב הונא בשם ר' אבהו משום ששבת האיר כל אותו היום, (עם שבאמת אין אנו מברכין על האור במוצ"ש משום ששבת, אלא משום שנברא האור במוצ"ש אשר לא כן במוצאי יום הכפורים כשחל באמצע השבוע שלא היה לנו לברך).

[יא] למה מברכין מאורי האש בלשון רבים. וכשמכבין הגר אינם מכבין אותו בפה אלא בשינוי, יש מכבין אותו ביד, ויש ששופך מעט יין בקערה ומכבה בו את הגר. (תקנו)

[יב] למה בא"י נוהגים שהמברך כשאומר בורא פה"ג מסתכל ביין לראות בבואה שלו ביין ואת"כ צוחק בהסברת פנים ומצחק לכל השומעים. ולמה נתנו כל ישראל להביט בכפות ידיהם או בצפורניהם. (תקנו)

[יג] למה במוצאי יוה"כ אין מברכין אלא

(תקנו) טעם שמברכין מאורי בלשון רבים כבר כתבתי בסעיף הקודם לזה של' ב"ה מאורי האש מפני שמאורות רבות יש כאש אדום, לבן, ירקרק, (רש"י שם בברכות). טעם שעושים שינוי בכיבוי נר ההבדלה, כתב הלבוש (סו' רצ"ו א') כדי להראות שלא חודלק נר זה אלא למצות נר של הבדלה לברך עליו עי"ש.

(תקנו) טעם למנהג הבטח הצפרניים בשעה שמברך בורא מאורי האש, ולמנהג ארץ ישראל שמביטין בכוס של יין לראות בכואתם וצוחקים, כ"כ הסוד (סו' רצ"ח) בשם פרקי דר"א וסמך מהא דתנן אין מברכין על האור עד שיאותו לאורו, ועולא אמר עד שיכיר בין סלע לפונדיון, וע"כ מסתכלין בצפרנים לראות שיוכל ליהנות ממנו, וכ"כ ר"ע בשם ר"ן גאון שמביטין לכפות הידים כדי שיהנו מן האור, והראשונים נהגו להביט בשרטוטי הכפיים, (עי' בזוה"ק על הפסוק ואתה תחזה סכל העם תראה ותבין גודל הסוד שכשרטוטי היר והפנים). ושמענו מוקנים שאומרים שיש בשרטוטי היר סימן ברכה להתברך בו, ותכסת הצפרנים מפני שהן פרות ורבות לעולם. ומנהג זה מוזכר גם בירושלמי (פ' כיצד מברכין) הביאו הרב המנהיג בדיני הבדלה (אות ח') כשיטת פרקי דר"א ומסתכל בצפרנים שהן לבנות מן הגוף, ושם (אות ס"א) כתב והר' רבינו נ"ע מקרית יערים? הית מסתכל לאור הגר ביין הכוס לראות אם הוא נקי וראוי לשתותו וזהו משינהת לאורו ע"כ, ואולי בזה נבין למנהג ארץ ישראל שמביטים בעינא פקחא בכוס היין עד שיראה בבואתו ביין וכ"ו נתקן בכונה בשביל הנאת אורו וזה נכון. וטעם לצחוק והסברת פנים לסימן טוב וברכה (פסחים נ"ד. מ"ר בראשית פי"א סו' ב') והר' סדר היום (דנ"ח) כתב טעם לתכסת הצפרנים הוא עפ"י הסוד ועפ"י דרך חזונו, עי"ש.

לאור ששבת, ובמוצ"ש מברכין על האור היוצא  
מן העצים. (תקכח)

[יד] למה בכמה בתי כנסיות ספרדים לא  
נהגו להבדיל בביה"כ. (תקכט)

[טו] מנהג ספרד מתחילין נוסח ההבדלה  
או"א בס"ט החל עלינו את ו' ימי המעשה ומנהג

(תקכח) טעם שאין מברכין במוצאי יוה"כ אלא על אור ששבת,  
ובכל מוצאי שבת מברכין על האור היוצא מן העצים וגו', כתב המנהיג  
(אות ע') ויש לומר במוצאי שבת דמברכין להודיע דאור במוצ"ש  
איברי, אבל במוצאי יוה"כ דלא איברי לא מברכין אלא באור ששבת  
להודיע כי הבערת האש אסורה בו ביום, וכן שאר כל המראכות לשבת  
וכן לכפור שנאמר בו וכל מלאכה לא תעשו, לכן אין אנו מברכין  
אלא באור ששבת ממלאכת איסור להודיע כי מעתה מתרת ליהנות ממנו  
ויאותו לאורו ע"כ, (ועי' ס"ש בזה הכל בו).

(תקכט) טעם שיש בתי כנסיות של הספרדים שאינם נוהגים  
להבדיל אלא בביתם, והבתי כנסיות אלו הם בשלונקו וגם בקושטא,  
עי' להר' שולחן גבוה (סו' תפ"ט ס"ט ס"ק כ"ה) ואין בודי ספר  
זה לדעת טעמן של דברים. והאמת שמנהג ההבדלה בבית הכנסת הזכירה  
הטור והשו"ע (סו' רצ"ה) שנתקן מפני אלו האנשים שאין להם יין  
בביתם. ולפי דעתי שנתקן משום אלו האנשים המתעצלים להבדיל בביתם,  
ואינם יודעים ערך המצוה הגדולה באמירת ההבדלה, (עיון לעיל בהערה  
תק"כ מה שכתב בשם רע"ג בזה) ולוא לא היו מבדילין בביה"כ על  
הכוס כי כבר היתה נשכחת מצוה זו לגמרי, וכ"כ ר"ע גאון, והרד"א  
(ד"מ:): כתב ואחר כך מבדיל ש"ץ כדי להוציא עניים י"ת שאין ידם  
משגת לקנות יין (כבאלו הארצות שהיו ביוקר עצום ולא כל אחד  
ואחד יש ביכולתו לקנות יין), כי אין מבדילין על הפת אלא על היין,  
וכתב רב נחשון גאון שכיון שהבדיל הש"ץ יצא כל הצבור כולו י"ת  
והרוצה לתזור ולהבדיל בביתו הרשות בידו, ואם לא רצה, או שאין  
לו יין, יצא י"ת בהבדלת ש"ץ עכ"ל. וכן דעת האר"י ז"ל בשער  
הכונות (דפ"ו ע"ד) דמה שמבדילין בבית הכנסת מנהג טוב הוא.  
ועי' להרב פרי האדמה (ח"א סוף הלכות תנוכה) שבואר שכן מנהג  
עיה"ק ירושלים ת"ו עיון שם, ועי' בספר ארץ החיים (דכ"ו) והכל  
בו (סו' מ"א) שו"ת סן השמים (סו' כ"ה), והרב המנהיג כתב בדיני  
הבדלה (אות ע"א) זה שנהגו בספרד לאומנם בבית הכנסת מפני רוב העם  
שאינן נוהרים בהם ושאינן להם יין להבדיל ויוצאין י"ת בכך, הרי  
שבואר כי המנהג הזה היה נהוג בספרד ולא ידעתי למה לא נהגו  
כן בשלונקו וקושטא, אלו גולי ספרד כשבאו לערי תוגרמא להתישב  
שם.

אשכנו להתחיל תפלה זו רבש"ע ארון כל העולמים  
 אב הרחמים והסליחות בס"ט ובמו"ט החל  
 וגו'. (תקל)

[120] בהפיוט המבדיל בין קו' לחול, לפי נוסח  
 לונדון ואמשטרדם, "זרענו" ירבה כחול, ובסדר  
 אמשטרדם החדש הוסיפו אחר זרענו, "וכספנו"  
 כנוסח א"י וסת"מ ואשכנו ותמצא עוד בסדורי  
 א"י ג' בתים נוספים מזו שבנוסח לונדון ואמ'  
 ואשכנו, והמה אל פודה, מיכאל שר ישראל מימינו  
 מיכאל. תנה לנו, תבורך הבית (ר"ת א'מ'ת' בכפל  
 הבתים המ"ם והתי"ו). (תקלא)

(תקל) טעם שהספרדים מתחילים תפלה זו או"א בס"ט החל עלינו  
 אח ו' ימי המעשה, ולפי נוסח אשכנו מתחילין רבונו של עולם ארון כל  
 העולמים אב הרחמים והסליחות וגו' (עו' אוצר התפלות דתל"ז).  
 מצאתי להמנהיג (במנהגי הבלה אות ע"ב) שכתב מנהג ספרד לומר  
 אחר הזמירות לפני ההבדלה אלהינו ואלהי אבותינו החל עלינו, ואין  
 מנהג זה בשאר הארצות, (טשמע שתפלה זו לא היתה נהוגה בין  
 קהלות אחרות כצדפת ופרובינצא או אשכנז לאוסרה), ויש לי סמך לסנהג  
 ספרד בירושלמי בפרק אין עומדין (אמ"ה ברכות פ"ה סוף ה"ב)  
 ר' ירמיה ור' זעירא כשם ר' חייא (בירושלמי שבידי מוסוף בר אשי)  
 צריך לומר או"א (בירושלמי שבידי לא מצאתי כתוב תיבות אלו) החל  
 עלינו את ו' ימי המעשה (בירושלמי שבידי כתוב החל עלינו את  
 הימים" ששת ימי המעשה) תבאים לקראתנו לשלום, והשמיענו" בהן  
 ששון ושמחה (בסדרנו, "ותשמיענו" וזו הוספת ר' אבא), והביננו  
 ולמדנו (זוהי הוספה מר' חזקיה) ע"כ. ובסדר רע"ג מתחלת או"א,  
 המנהיג ואבודרהם סדרו התפלה הזאת לפני ההבדלה, אבל בסדר ר"ע  
 מסודרת לאחר ההבדלה.

השערים המוזכרים בתפלה זו שערי אורה וגו' לא הוזכרו בסדר  
 העטמרי ואבודרהם ותתימנים, ובסדר שם מזה מוכח כי היא הוספת  
 האחרונים ועשאוה עפ"י האלף בית.

(תקלא) בנוגע להפיוט או ההימנון המבדיל בין קודש לחול, עוד  
 לא נודע מי היה מחברו למרות שמוזכר שם המחבר בראשי הבתים  
 י'צ'ח'ק' ה'ק'פ'ן שמו ידענו ולא כינויו, ופ"ש בס' עטורי העבודה  
 (לאנדרטוטה ברלין 617) דף 118 אות 80 המבדיל בין קודש יצו  
 ה' כן התחלת פיוט לנעילת יום הכפורים במחזור אוניון שתתום

בו יצחק, וצינץ מסתפק בו אם הוא מר' יצחק אבן גיאת, והוא בלי ספק הפיוט הנמצא גם כן לנעילה במחזור אלג'זיאר הנדפס, וחונים בכ"י וגו'.

השיר הזה שהביא לאנדסהוטה, כבר מוזכר ומודפס בכל סדורי אמשטרדם הקדמונים (1600) וגם בסדור החכם ר' בנימין ארסום בסוף סדרו ינה"כ, ובתוב שם בזה הלשון.

המכבדיל בין קודש לחול תטאתינו ימחול, זרענו ירבה כחול,

יצו ה' חסרו, לזרע יעקב חסרו, יהודה חלקו ינחול (זרענו)

צ'רק ושלום נשקו, עם זה אשר עושקו, ועושקיהם ינחול (ינחול)

(זרענו)

חסד ואמת נפגשו, ועדינו נגשו, על ראשינו יחול (זרענו)

ק'רוש ישראל מושיעכם, נשא ישא לפשעכם, לא נירא ולא נרחול

(זרענו)

שובו לכם לאהליכם, וברכו שם אלהיכם, יהללו שמו במחול (זרענו)

השיר הזה אין עוד נהוג לאומרו בבתי הכנסיות שבלונדון ואמשטרדם, חוץ מהספרדים שבעיר האג (בהולנדא) בק"ק חונן דל עדיין נוהגים לאומרו קודם שיתחילו הסליחות שבנעילה, וכן בעיר תלמסאן, ובשאר ערי מארוקו.

הר' עיון תפלה הנספח עם ס' אוצר התפלות (דת"ז) הביא השיר הזה בלא סדר ומשטר כלל השמיט הבית ח'סד ואמת הרוסות לאות ח' שביצחק, והקדים הבית שובו לכם לבית ק'דוש ישראל, נכר ונראה שלא דקדק היטב איך השיר הזה מסודר בשם המהבר י'צ'ח'ק', ועוד לא ידע שהשיר הנזכר אין לו שום התקשרות והתיחסות עם שיר המכבדיל שאנו נוהגים לומר בליל מוצש"ק, משום שמצא במחזור ויטרי השיר של מוצש"ק ובצדו אלו הבתים, והאמת כי הם שני שירים, ואולי כי שניהם מסתבר אחד נתיסרו. וגם הרב לאנדסהוטה לא ראה שבסדורי אמשטרדם שהזכרתי נדפס שם גם שיר המכבדיל שנוהגים לאומרו במוצש"ש כמתכונתו בסדור של ינה"כ עם הנקשות שלפני שחרית, והשני בסוף תפלת הנעילה, ועי' במדרכי יומא (תשכ"ז) שכתב ושמעתי אומרים שאותו פיוט המכבדיל בין קודש לחול נתקן לאומרו בבית הכנסת בקול רם במוצאי ינה"כ ע"כ וכן נראה שהמנהג הקדמון בספרד היה כן שהיו אומרים הראשון בבקשות לפני תפלת שחרית, והשני בסוף הנעילה, אבל לא כמ"ש במוצאי יום הכפורים. (ועיון 187. G. E. VI.) שנתאמת אצל כי השיר הנזכר הוא לר"י בן גיאת (1089—1080), ולדידי אין עוד השערה זו ברורה. ומה שלבי אומר לי כן בודאי המתבר כאשר חכר שירו זו כונתו חיתה לאומרו במוצאי יום כפור שמכבדילין בו ואומרים בו המכבדיל בין קודש לחול, ומשום הכי התחיל שירתו בסגנון זה

[י] למה אין מבדילין על הפת, כמו שרשאי לקרש על הפת. (תקלב)

ומתוך סגנונו תוכח לדעת כי יסרו רק על מוצאי יום הכפורים ולא לאומרו בכל מוצ"ש הוא אומר חסאתינו ימחול, יום פנה כצל תומר וגו' שהוא רומז לעת הנעילה כשחצל ע"ג האילנות, אחר כך אומר עלי פשעי עבוד תעבור, ואחר כך אומר הלפה עונת מנחתי, אחר כך אומר מהר מינוף מעשי סלח נא על קל וחומר וגו' וכל זה כדאי להוכיח שיסרו ליום הכפורים אחר הנעילה ולא יתכן כי יסרו על כל מוצ"ש שאין לן שום יחס נבקש סליחה וכפרה. ובהמשך הזמן מסדרי סדורי התפלה ראו כי השיר מתחיל המבדיל בין קודש לחול חשבו כי ראוי והגון לספתו בסוף הבדלת מוצ"ש, ועבר בירושה מסדור לסדור זהו הנראה לע"ד והבוחר יבחר. ועי' להתחם סופר בתשו' (או"ח סי' ס"ז).

אודות גירסת לונדון שמשמיסים כספנו, האמת שלא תמצא תיבת זו בסדורים הקדמונים ובמחז"ו ששם הובא שיר זה לא תמצא תיבה זו מזכרת, ובלי ספק שהיא הוספה מאוחרת, ולפי דעתי אין הדבר נכון להתפלל על ריבוי הכסף, וזכרני שאיש מלומד מהגויים נתרעם עמי על תיבה זו, ואמר כי בזה יתן יד ללצים ולאויבים של ישראל לומר שהיהודים הם כ"כ להוטים על ריבוי כסף שמתפללים עליה, ואם נתבונן לדעת בונה בעל ההימנון הזה בוראי יסד שירתו על סמך הפסוק והרבה ארבה את זרעך וכחול אשר על שפת הים, בברכה זו לא מזכר ריבוי כסף וזהב, ובס' נהורא השלם (ד"ה) הגיה הגר"א ז"ל זרענו ושלומנו ירבה בחול ע"ש שלום רב, והשיג עליו לאנדרטום בס' הגיון לב כי כגירסא העומדת נמצא במקרא וכסף וזהב לא ירבה לו ע"ב.

רבינו אבודרהם לא הזכיר בסדורו ההימנון הזה כלל, ומה שהזכיר הוא שאחר התבדלה אומר יפתח ה' לך את אוצרו הטוב, וכן בתפלת הנעילה לא הזכיר גם שם המבדיל השני, והר' ר' משה בן מכיר בס' סדר היום (ד"ס:) כ' ואחר שהשלים סדרו יאמר פזמון אחד והוא מענין ביאת משיחנו או מענין המבדיל בין קו' לחול והוא ענין שמחה ללוות את השבת וכן בכניסתו ע"כ.

בסדר התבדלה שמברכין על חיון, בשמים, נר המבדיל בין קו' לחול ובין אור לחושך וכו' עיין פסחים (דק"ד).

(תקלב) מעם שאין מביילין על הפת כמו שמקדשין על הפת, (שו"ע או"ח רצ"ו ס"ב) כתב אבודרהם (דמ"א סוף ע"ג) בשם המנהיג מעם שאין מבדילין על הפת כמו שמקדשין על הפת, ויש לומר שאינו דומה התבדלה לקידוש מפני שהקידוש א"א לו שלא לסעוד אחריו דקו"ל אין קידוש אלא במקום סעודה וכיון ששולחנו קבוע וסעודתו קבועת וא"א לו שלא לסעוד מקדש על הפת, אבל התבדלה לא נתקנה אלא על חיון כדאמרינן בברכות קבועה על הכוס הענו קבועה בתפלה הילכך אין מבדילין על הפת עכ"ל, וכתב שם עוד אבודרהם בשם הגאונים אע"פ שאין מבדילין

[יח] נשאלתי מאחד מיחירי הישיבה דפה המנוח ר' צבי דאנציגער ז"ל שהיה רגיל משנים קדמוניות להבריל על כוס טיי מתוק או קאפי מתוק כשאינן לו יין, עניתני לו כי טועה הוא ואינו יוצא י"ת בטיי או בקאפי השיבני כי הרבה מרבני אשכנז התירו. (תקלג)

[יט] מנהג טאנגיר וערי מארוקו שאומרים פסוק שונים קודם ההברלה, ובסוף ההברלה השמש לוקח את כוס היין מיד החזן ושופך מהיין בתוך קערה והולך ומסבב לכל יחיד ויחיד מהקהל למען יטבלו אצבעותיהם מהיין, ואח"כ מעבירים על

על הפת אם הל יו"ט במוצ"ש מבדילין עליו כיון שמקדישין עליו הקידוש עיקר וזגב הקידוש מברכין גם כן עליו עי"ש, וזה נאות גם לדעת המנהיג כאשר יראה המעיין, עי' שו"ע שם ס"ב, ועי' בשבלי הלקט (סי' ק"ל) שהביא שמות הגאונים שהזכירם בסתם אבודרהם עי"ש.

(תקלג) בספר אוצר דינים (דף 89) כ' בשם הגהת עובר אורח (סי' רצ"ו) שהרבה רבנים פסקו דאם אין לו יין מותר להבדיל על כוס טיו או קאפי כי כל דבר שהוא לכבוד לאירחים נקרא חמר מדינה עי"ש ולוא ידענו שמות הרבנים וטעמם ונימוקם בזה כי אז הייתי יכול להשתעשע בדבריהם אבל טעם שהטיו או הקאפי משום שנעשה לכבוד האורחים משום זה נקרא חמר מדינה זה טעם קלוש ותפל מבלי סלה, כי תיבת "חמר" הוא יין וצרוכים אנו משקה הדומה ליון כמו שכר, או "עראק" וגו' ולא כוס טיו מים עכורים. והאמת דנתי בדעתי כי אלו הרבנים נפלו ברשת הטעות משום שראו פסק מרן בש"ע (סי' רצ"ו ס"ג) שכתב אין מבדילין על הפת, אבל על השכר מבדילין אם הוא חמר מדינה, וה"ה לשאר משקין חוץ מן המים עכ"ל. ומה הבינו דמצו להבדיל על הטיו או קאפי מתוך שיוצא מכלל מים. ולא הבינו דברי מרן שבשאר מה"ה לשאר משקים היונו כשהמסקה הוא חמר מדינה וקאי אמאי דסמך שכתב על השכר מבדילין אם הוא חמר מדינה, וע"ז כתב וה"ה לשאר משקים היונו כשהמסקה הוא חמר מדינה. ומ"ש חוץ מן המים ר"ל אף דאין שותין במקום שהוא אלא מים בלבד וסר"א שיהיה דין המים כחמר מדינה, וכמ"ש מור"ם בדרכי משה בסו' זה וכל זה הוא פשוט ומבואר בב"י שם, ובס' ער"ב, ויען ראיתי טועים ועבדי עוברות הוזקתי לבאר המבואר, (כ"כ תברכו' שם סי' רצ"ו אות ג').

עיניהם ומאחורי אזניה ובלווי של הסדרה ובתוך כיסי בגדיהם. (תקלד)

## ידע אנוש ערכה, סעודת מלוה מלכה.

ובו שלשה סעיפים.

- [א] מדוע נהגו לעשות סעודה רביעית בליל מוצ"ש? (תקלה)
- [ב] למה אומרים אתקינו סעודתא וגו' דא היא סעודתא „דדוד“ מלכא? (תקלו)

(תקלד) טעם העברת יין על העינים זהו לרפואת העין, והוא עפ"י מה שארז"ל פסיעה גסה נופלת אחד מה' מאות (ר"ל חלקים) ממאור עיניו של אדם ומתדר ליה בקידושא דבי שמשו והנדלתא (ברכות דמ"ג:). אבל אסור לעשות כן ביין הק' של ליל שבת משום דכחזי כרפואה כי אסרו שאפו' על גב העין אסור משום שהוא דרך רפואה (שבת קי"ג:). עי' סור או"ח (סי' רצ"ט) ור"ע גאון (דף 118) כתב וכך אנו רגילין להטיל מים בכוס של ברכה לאחר ששותהו ושופים אותו ושותהו. וכך שמענו מרבותינו שמצוה לעשות כך כלומר שיירי מצוה מעכבין את הפורעניות ומה שנשתייר מן המים מטילין אותו על ידינו ומעבירים אותו על פנינו כדי לחבב את המצוה עכ"ל.

אבל מה שנהגו לתת מהיין אחורי אונם ואחורי גבם בלווי השרדה, אומרים כי הוא סגולה ג"כ לתולי האזנים, ולהחזיק את לוי השרדה שלא יתקרב ויזכה לקום בתחיית המתים, וטעם שנותגין ממנו בכוס בגדיהם, כי הוא סגולה להצלחה וברכה שימלאו כיסיהם כסף וזהב, כן שמעתי.

(תקלה) טעם שנהגו לעשות סעודה רביעית בליל מוצ"ש, משום שסמכו על הא דאמר ר' תנניא לעולם יסדר אדם שולחנו במוצ"ש אעפ"י שאינו צריך אלא לבזית, ושם פרש"י במוצ"ש נמי כבוד שבת ללוות ביציאתו דרך כבוד כאדם המלוה את המלך בצאתו מן העיר עי"ש ומצינו שר' אבהו הוו עבדין ליה באפוקי שבתא עיגלא תלתא הוה אכיל מיניח בוליוותא (שבת קי"ט:). עי"ש משום הכי יש מי שקורא סעודה זו בשם מלווה מלכה לפי פרש"י שזכרנו (ראה שו"ע ופור או"ח סי' ש' ותבא"ה ט"ם).

(תקלו) טעם להנהגים לומר דא היא סעודתא „דדוד מלכא“. קשה לדעת מה שייכות יש לסעודה זו עם מלכנו „דוד“. ואחרי הפשי מצאתי להר' סדור המנהגים (רי"ד שם בתולדות אסתר הערה י"ח), ששמע מרב אחד לפי שמלכנו דוד שאל חודיעני ה' קצי וגו' והקב"ה אמר לו בשבת תמות, (אמ"ה שבת ל.). ולכן אם עבר השבת הית

[ג] מה ביאור תיבת „נסכו״ ואיה מוזכרת  
מלה זאת? (תקלו)

דוד וכל בני ביתו שש ושמת, ועשה סעודה גדולה בכל מוצאי שבת, על אשר לא מת, מפני זה היה מורגל בפייהם לקרותה סעודת מוצ״ש דא היא סעודת מלכנו דוד עי״ש, ובס׳ אוצר כל מנהגי ישורון (דף 300) הביא טעם זה מבני להזכיר הדבר בשם אומרו.

ולדידי כל זה נתקן על ידי האר״י, זאת אומרת נוסח האתקיניו סעודתא לסעודה ג׳ זד׳, והוא אשר תיקן להזכיר בסעודה הרביעית שם דוד המלך, וכנראה שאמר בן ע״ד הקבלה והסוד. ואני ההולך רכיל אגלה סודו, והוא עפ״י מנהג הספרדים בא״י שנוהגים ביום פטירת קרוביהם מירי שנה בשנה עושים סעודה ומזמינים האוהבים והידידים לאכול ולשתות. ולפי הקבלה שסעודה זאת גורמת לעילוי נשמת המת במה שכל אחד מברך הברכות שסעודה, וכאשר המסובין עונין ברוך הוא וב״ש, נשמת המת מהענגת מהברכות, משום הכי נהגו בני ישראל לעשות סעודה רביעית ולהזכיר בה שם דוד המלך שמת ביום השבת, כמו הצידוק הדין של צדקתך שאומרים אותו בכל שבת ושבת, זהו הנלע״ד.

(תקלו) ביאור תיבת „נסכו״ זה שנים שנשאלתי בזה ולא עלה בירי למצוא שורש וביאור למלה זאת כי לא הוזכרה בערוך, ולא בס׳ מילים, ואז השבתי להשואל כי בפי תז״ל נקרא תיבה זו לוז, (אולי קראה בן משום שהיא בתמונת לוז), במ״ש (ביוק״ר ריש פ׳ י״ח) אדריונוס שחיק עצמות שאל את ר׳ יהושע בר הנינא, אמ״ל מהיכן הקב״ה מציץ את הארם לעתיד לבא, א״ל מלוז של שדרה וגו׳, איותי יתיה קומוי נתנו במים ולא נמחה, (אמ״ה איך חשב מעיקרא שעצם ימחה מלחלוותי המים?) טחנו בריחים ולא נטחן, נתנו באש ולא נשרף, נתנו על הסדן התחול מקיש עליו בפטיש נתלק הסדן ונבקע הפטיש ולא הועיל ממנו כלום ע״כ.

ובנותי להראות לאדריונוס מופת חותך לאמונתנו בתחית המתים, שמעצם זה הנשאר קיים בלי כליון ואברון יתהוה ויתרקם הגוף וישוב לתחיה, (עי׳ ילקוט קהלת י״ב ה׳ ס״ש על הפסוק וזכור את בוראך וינאץ השקר שכ׳ המעשה הנזכר וגורם שם „סכין״ במקום שבמדרשנו „מציץ״), ובס׳ אוצ׳י אות לוז כ׳ שגם הנוצרים אבי הכנסייה האמינו כי העצם הזה מורה על התחיה העתידה, אך חכמי המבוע החרשים הנביאים בנתוח האברים לשוא עמלו למצוא את הלוז של שדרה.

ואתרי חופשי בספרים, האיר ה׳ את עיני ומצאתי כתוב בב״י (סי׳ ש׳) שכתב בשם שבלי הלקט שבסדורים מפרש אבר יש באדם „ונסכו״ שמו ואינו נהנה באכילה אלא במוצ״ש, ותמצא שבס׳ ראשית חכמה סוכיר תיבה זו הרבה פעמים, ועדיין לא ידעתי מאיזה לשון מלת זו בנויה, (עי׳ לתר׳ טמ״ם אות תק״ג).

## שינויים בנוסח ברכת הלבנה, לאל הכונן שמים בתבונה. ובו עשרים סעיפים.

[א] בסרורי לונדון ואמשטרדם ואשכנז  
הסמיכו ברכת הלבנה עם תפלת מוצ"ש, ובסרורי  
א"י וסת"מ מסודרת אחר תפלת ר"ח כי שם  
ביתה. (תקלה).

(תקלה) מעם לסרורי לונדון ואמש' שסדרו הברכת הלבנה סמוך  
לערבית של מוצ"ש משום שנהגו בכ"י לברך הירח במוצ"ש כשהוא מבושם  
ובגדיו נאים ונקיים (מ"ס פ"כ שו"ע וסור אור"ח חכ"ו ותב"י שם) וכ'  
אבודרהם אין מברכין על הירח עד שיתבשם (ירושלמי) יש מפרשין עד  
מוצ"ש שיוברך על הבשמים, (אמ"ה כונת הי"ש מפרשין מפני שמצאו כתוב  
עד שיתבשם ששב להאומרו ואם הוא שב ללבנה עצמה שתהיה קרוב  
למלאותה היה צריך לפי המשפט לכתוב עד שהתבשם, או יתכן לומר ששב  
אל הירח וירח הוא לשון זכר) וי"מ עד שיהיה האור שלו מתוק ואדם נהנת  
ממנו וזהו לאחר שנים או ג' ימים דירח בן יומו אין אדם נהנה מאורו  
וזהו הנכון עכ"ל ודעת ר"י לברך הלבנה עד שיעברו עליה ג' ימים, אבל  
מותרי' גוקסלייב בס' שערי אורה כ' שעפי' הקבלה עד שיעברו עליה ז'  
ימים וכן פסק טרן בש"ע שם (ס"ד) וכן המנהג בק"ק בית אל בעיר  
מולדתי ציון לברך עליה אחר שעברו עליה ז' ימים כי אז באמת אורה מתוק  
וגדול ונהנה ממנה.

אבודרהם הביא בשם הירוש' שאין מברכין על הירח עד שיתבשם,  
לא מצאתי תיבת כישום בירוש' ומ"ש בירוש' (כרכות פ"ט) הרואת  
את הלבנה בתירושה אומר ברוך מחדש הדשים עד איכן ר"י בר אחא בשם  
ר' יוסי עד שתראת בחצי המפה, ר' אחא ורבי חנינא בשם ר' יוסי עד  
שתתמלא פנימיתה, רבנן דקיסרין אמרין עד ארבעה עשר יום וגו' עי"ש  
ובמ"ס (פ"ב) שם מוזכר כשהוא מבושם.

ותיבת בסם או בשם יש לה פירושים שונים. יאמר לשון מתוק  
ערב, קישוף, יאמר עוד מלשון שכרות, ועוד, מתוק, תרגם אוגקלוס על  
הפסוק וימתקו המים (שמות פ"ו כ"ה) ובסימו מ"א, עוד מצינו בסוכת  
(דנ"א.) ע"י כלי דוד מלך ישראל לבסימי קלא, שהוא מלשון מתיקות,  
וכן במגילת (ד"ז:) רווחא לבסימא שכיחא פרש"י שם ריחה מצוי לדבר  
חמתוק בתוך המעינים, ועי"ע באיכה רבתי על הפסוק טומאתה יערב לך  
ויבסם לך, ובב"ר (ספ"ח) יבושם לכם, כ"ר סוף פ' ס"ז) בשמת שנתבסמת  
דעתו עליו פי' נתישבה דעתו עליו בנעימות, ויאמר קישוף. כלה מקשמיין  
ומבסמיין אותה ואח"כ מבסימין אותה לחופה (שמ"ר פכ"ג) נערה יצאת

## [ב] מה טעם שאין מקרשין הלבנה בלי"ש שבת ויו"ט. (תקלט)

מקושטת ומבוסמת (ברכות מ"ג:) שכרות איבשום קם רבא שחמיה לר' זיורא (מגילה ד"ז:) פרש"י שם ואיבסום נשתכרו.

(תקלט) טעם שאין מקרשין הלבנה כליל שבת ויו"ט מצאתי כתוב שמור"ם באו"ח (סו' תכ"ו ס"ב) כ' בשם מוהרי"ל שאין מקרשין אותה במוצאי שבת ויו"ט, וכ' שם הבאה"ט (ס"ק ה') ומכ"ש שלא יקדשו כליל שבת והמעם דיש תחומין למעלה ואין להקביל פני שכינת ביו"ט או בשבת חוץ לתחום, ומ"ע (סו' ע"ח) כ' הרבה טעמים ע"ז, ובמוהרי"ל כ' שמוהר"ש התיר וכ"כ הגמ"נ והב"ח כ' שפעם אחת לא נראית הלבנה עד ליל א' של סוכות ועשו מעשה בקראקא וקדשוה מאחר דא"א לקדשה אח"כ, וכ' שם ולא חששו על החילוקים כי אין זה אלא קפידה בעלמא, כאילו יצא מחוץ לתחום למעלה מעשרה במחשבתה להקביל פני השכינה ואין להקפיד אלא לכתחילה וכ' עי"ש.

וכ' מוהרי"ל (סוף ה' דשבועות) טעם אחר כי ברכת הלבנה היא כעין תחינה ואין לומר ביו"ט, ובס' אוצר המנהגים (דף 59) שאל והנה בנוגע לענין תחומין למעלה מעשרה היא איבעיא דלא איפשימא בגמ' וספק דרבנן לקולא, ומה ענין תחומין ללבנה וקבלת פני שכינה?

והמעיון יראה ויתבונן עד כמה חלוש טעם זה כאשר כ' ס' אוצר המנהגים ואף אם נענה אסן בעל כרחנו ונקבל טעם זה, הלא איכא בתקנתיה שיברך הלבנה והוא עומד בתוך ביתו דרך זכויות החלון ולא יצא לחוץ כלל, וכמו שהאר"י הגאון אזולאי בברכ"ו (סו' תכ"ו) בפסק ארוך והסכים להלכה ולמעשה דהרואה מתוך הזכויות גוף הרבר דמסתכל ברקיע דרך זכויות ראייה מעליא היא וגם הוא יותר נכון לברך הלבנה כליל שבת שכבר קבל עליו את היום הקדוש הזה בקדושה ובטהרה ובלבוש נקי ומהודר וכן כליל יו"ט שבלא"ה הוא שמת בשמחת התג הוא חומן המוכשר לקבל פני אבינו שבשמים ולברך על הלבנה אלא בודאי לאו משום טעם זה לא נהגו לברך אלא היותר קרוב אל השכל הוא מ"ש הרשב"א (ח"ד סו' מ"ח) ומ"ש הר' שבות יעקב (ח"ג סו' ל"א) ושאל על טעם התחומין שאם ניהוש לזה מעתה הרואה את חבירו שבא מחוץ לתחום יהיה אסור לברך עמו וליתן לו שלום, ובאמת עיקר הטעם אינו משום תחומין אלא מפני החשש שמא יוציא הסדור כליל שבת לקרות בו ברכת הלבנה במקום שאין עירוב וכליל יו"ט גזרו משום ליל שבת, ואעפ"כ במקום שיש שעת הרחק לא גזרו ויוכל לקדש הלבנה גם בלילי שבת ויו"ט ע"כ, וגם טעם זה אינו כ"כ ברור, יען כשהקהל סברך הלבנה אין אף אחד מהם אומרה מתוך הסדור, והנסיון הוכיח כי הש"ץ הוא רגיל לאומרה על פה בקול רם והצבור אומרים תברכה לאחריו מלה במלה, כי אין בכת הלבנה להאיר אותיות הסדור והנקודות בכדי לומר תברכה מתוך הספר, באופן שלא נתקרה דעתו כאלו המעשים.

## [ג] מדוע מקדשים הלבנה במוצאי ת"ב, ובמוצאי יוה"כ. (חקמ)

וחפלא הוא כי הראשונים כאבודרהם והמנהיג ותעטרמי והשב"ל לא עלו על דל שפתותיהם כנהג זה.

ועתה אינה ה' לידו ס' שדו חמד במערכת ברכות (סו' ב' אות א') שכתב וז"ל הטעמים שנאמרו בזה עפ"י חפשמ נרפים הם, ועי' בשו"ת קרית חנה (סו' ו') ותפארת ישראל פי' על המתני' פ"ק דמו"ק (מ"ז) שב' שיש טעם בדרך הנעלם, וכבר כתב הרשב"א (ת"ד סו' כ"ח) דמותר לברך בשבת וי"ט בין לפי הפשט בין לפי סודן של דברים, ובתפארת ישראל שם סיום גם כן דאם יש לחוש אפילו חשש קל שלא יוכלו לקרשה אחר כך שרי לקרשה בשבת וגו', ועי' לתגאון שו"מ (ח"ג סו' קנ"א) והסכים דיקרשה בשבת בברכה וכו' עי"ש, ועי' להרב"ז בתשו' הישנות (סו' קל"ו).

(חקמ) טעם שמקדשים הלבנה במוצאי ט"ב, ומוצאי יוה"כ, במוצאי ט"ב הספרדים נוהגים לברך עליה אפי' שהרמ"א כ' (בס' הכ"ו ס"ב) ובמוצאי יוה"כ מקדשין אותה דאו שורין בשמחה אבל לא במוצאי ת"ב או שאר תעניות, אין אנו נוהגין כדבריו משום שהאר"י כ' לקרשה במוצאי ת"ב וכ"כ הכנה"ג שכן נוהגים בירושלם ובקוסטנטינא, וכ' בשבות יעקב (סו' י"א) שכן הוא מנהגם אבל טועמים מידי קודם ע"ש, וכ"כ הרב סדר היום (דמ"א ע"א) ותבא"מ (שם ס"ק ד').

ונ"ל בטעם החיתר משום שכיום ט"ב אחר חצות כבר הוא שעת נחמו ומפסירין בנחמו, וכשאנו מברכין הלבנה מתחזקת אמונתנו כי עוד ישוב ה' וריחם על עמו לגואלנו ולבנות בית מקדשנו ותפארתנו ומראית הלבנה מבוססת והולכת טיום ליום ומתגולת זה סימן שעם ישראל עוד לא אכרה תקותו ויוציץ ופרח עוד כימי קדם, (עי' מוהרש"א סנהדרין דפ"ד בד"ה נכנס וין על חפ' כירח יכון עולם וגו') ועי' תרמב"ן בפ' וישב על הפסוק מה פרצה עליך פרח, ובסדרשו של ר' נתוניא בן הקנא ופרץ על שם הלבנה הנפרצת לעתים ונבנית לעתים וגו' וזהו מאמרם בקו' החודש דוד מלך ישראל חי וקים, והמשכיל יבין.

ובמוצאי למוצאי יוה"כ שמברכין הלבנה לפי דעת הלבוש סו"ס תג"ז, (ובסו' תר"ב) כ' שיש חולקין וס"ל לקרש אותה קודם יוה"כ, ואנו הספרדים לא נתגינן כסכרת החולקין, וכ"כ בסדר היום לקרשה דוקא במוצאי יוה"כ ומנהג נכון הוא, משום שכרכת הלבנה צריכה לברכה מתוך שמחה וקודם יוה"כ אימת הדין מוטל עליו וליכא שמחה, אשר לא כן במוצאי יוה"כ כולם שמחים ופובי לב. ועוד כי הלבנה ואורה הם בבחינת סמל הכפרה כמ"ש אם יהיו המאיתם כשמים כשלב ילבינו, אנו מביטין בלבנוניות הלבנה ואורה ובטוחים כי עונותינו נתבטרו והם כשלב. ועוד טעם אחר, כרי לצאת מסצות למצות, כמו

[ד] למה לא נהגו הנשים לקדש הלבנה כמו שנהרות בכל התפלות. (תקמא)

[ה] בא"י וסת"מ נוהגים לומר קודם ברכת הלבנה המזמור הללויה הללו את ה' מן השמים (תלים קמ"ח) עד חק נתן ולא יעבור, ואחריו אומרים הפסוק כי אראה שמיך (שם ח' ד') אבל בלונדון ואמשטרדם אין נוהגין כן אלא מתחילין מהברכה. (תקמב)

שכתב מור"ם (בסוף סי' תרכ"ד) שהמוקדקים מתחילין מיד במוצאי יום הכפורים בעשויות הסוכה כדי לצאת ממצוה למצוה. והספרדים נוהגים לכרך הלבנה בתודש טבת אחר הצום (מוהריק"ש סי' תכ"ו ונהר מצרים ה' ר"ח סי' ו').

(תקמא) טעם שלא נהגו הנשים לקדש הלבנה, כ' השל"ה (בשעך האותיות) וז"ל ספני שפגם הלבנה גרמה האשה הראשונה דהיינו חטא חוה ומתרתקת מן הכושה וכו' ולא ראיתי מעולם נשים מקיימות קידוש לבנה אף שהן נזהרות בכל התפלות עו"ש.

ואני הצעיר אומר לא ראינו אינה ראייה, כי הלא גמרא ערוכה היא בסנהדרין (סוף פ"ה) מרימר ומר זוטרא מכתפי אהרדי וטברכי, אמר ליה רב אחא לרב אשי במערבא מברכי ברוך מחדש חדשים, א"ל האי נשי דידן מברכי אלא כדרב יהודה דאמר ר' יהודה ברוך אתה ה' אשר במאמרו וגו' וכונת הגמ' היא כן כשאמר ליה ר' אחא לר' אשי שבמערבא מברכי ברוך מחדש חדשים לא ערב לו נוסח ברכה בלו הזכרת ה' ומשו"ה השוב לו האי, נשי דידן מברכי, ר"ל בלא הזכרת השם, אלא כדרי' שאמר לומר ברוך אתה ה' בשם, למרנו מכאן שהיו סברות ברכות הלבנה הנשים מבלי הזכרת השם וכ' שם המוהרש"א ד"ה נשי דידן ר"ל תפלה קצרה כזו נשי נמי יוכלו לברך בע"פ בלילה, א"נ דה"ק נשי נמי תוכלו לברך כדקאמרת ברוך מחדש ברכה זו בלא הזכרת השם בטומאת לידתן ונדתן אבל בודאי צריכא ברכה זו הזכרת השם כדמסיק בא"י מחדש חדשים עכ"ל. ונעלם דברי המוהרש"א לבעל ס' אוצר המנהגים שכתב שם שאפשר שאמר לו כן ברוך סטירי, וזה לא יתכן ככונת הגמ' טטה שאמר אח"ז אלא כדרי' וגו', וחמת אני גם להר' מחזיק ברכה (סי' תכ"ו) שכתב שנשים לא יברכו ברכת הלבנה מטעם השל"ה, ונעלם ממנו דברי הגמרא שם בסנהדרין כדכתובנא, עו"ע בזוהר (פ' תרומה דקס"ד:).

(תקמב) טעם שלא נהגו בלונדון ואמש' לומר מזמור זה והפסוק כי אראה שמיך משום, שנתיסרו עפ"י הקבלה כמ"ש הרב חסדת ימים

- [ו] פועל אמת שפעולתו אמת. (תקמנ)  
 [ז] שתתחדש עטרת תפארת. (תקמד)  
 [ח] שהן עתידין. (תקמה)  
 [ט] על „שם“ כבוד מלכותו. (תקמו)

בשם האר"י ז"ל ובלונדון ואמש' אינם נוהגים כלל לקיים מנהגי האר"י  
 כמו שכתבתי פעמים רבות.

ובסדר עטויאש (אמשטרם חכ"ו) שם מסודר קודם ברכת הלכנה  
 תברייחא של ר' ישמעאל אלמלי לא זכו במקום שבכל הסדורים כתובה  
 בסוף ברכת הלכנה, ואפשר לומר כי סדורה קודם הכרכה משום שמדברת  
 פענין „הקבלה“, וסדר העולם בראשונה נעשית תהקבלה, ואחר כך מדברים  
 כמו שמצינו במשה ויתרו שבראשונה הלך משה לקבל ואחר כך ויספר  
 משה לתותגו, אבל בסדורי אמשטרם החדשים כתובה תברייחא בסוף  
 בכל הסדורים.

(תקמג) כן היא נוסחאת סדורנו, ככתוב במ"ס (פ"כ ה"א)  
 ובאבודרהם (ד"פ ע"ג) אבל הגירסא בסנהדרין (מ"ב.) פועלי אמת  
 שפעולתם אמת, (עו"ש מה שפי' רש"י והתו' שם ד"ה פועלי אמת.)  
 והרד"א פו' שם פועל אמת שפעולתו אמת לבורא הוא הזור שהוא פועל  
 אמת וגם הפעולה עצמה היא אמת שהיא קיימת וו'ג פועלי אמת שפעולתם  
 אמת חוזר על צבא השמים שפעולתם אמת ואינם משנים את סדרם (אמ"ה  
 ולמה לא כתב שגירסא זו בגמ' סנהדרין), והשב"ל גורס פעלו אמת  
 ופעולתם אמת הראשון שב להקב"ה והשני למאורות, ונוסחאת הרמב"ם  
 (ה' ברכות פ"ו מ"ז) פועלי אמת שפעולתו צדק ור"ע גאון כגירסת  
 סדורנו, וכן הוא בסדור התמנים הנקרא „תיכלאל“.

(תקמד) כן היא נוסחאתנו הנוסחא שם בסנהדרין אבל במ"ס  
 שם מוסיף אחר תיבת שתתחדש „באור יקר“ (כעין וירח יקר הולך  
 איוב ל"א) ומוסיף ואו קודם עטרת, ובנוסח העמרמי חמצא סימן  
 ההפסקה אחר שתתחדש, וגורם אחר כך ועטרת תפארת לעמוסי בטן,  
 (כן נקראו ישראל ישעיה מ"ו ג').

(תקמה) כן היא הנוסחא שם בסנהדרין, ובמ"ס שם, ואבודרהם,  
 אבל נוסח סדורנו שאף „הן“ עתידין להתחדש, ובאבודרהם שם  
 מוסיף אחר תיבת להתחדש „ולתקדש“. והוספה זו חמצאה בפרקי  
 דר"א רשב"ג אומר עתידין ישראל להתחדש ולהתקדש כמו שהלכנה  
 מתחדשה ומתקדשה, ולא מצאתי הוספה זו בסדורים אחרים.

(תקמו) כן היא נוסחאתנו, וכן גורס במ"ס ובסנהדרין שם,  
 אבל בהעמרמי, ואבודרהם, וכל בו, ונוסח תימן גורסים על כבוד מלכותו,  
 ונוסחאתנו הוא מעין ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד. וכן גורס  
 הלבוש (סימן ה"כ) לומר ע"ש כבוד מלכותו „לעולם ועד“,  
 מאין מביא הלבוש שתי תיבות אלו האחרונות?

[י] ברוך אתה ה' מחדש חדשים. (תקמו)  
 [יא] ברוך יוצריך, ברוך עושיך, קוניך,  
 בוראיך, (ר"ת יעקב). (תקמח)

(תקמו) כן אנו גורסים בהזכרת שם ה' כהגירסא שבסנהדרין שם, אבל בירושלמי (פ"ט ה"ב) גורס ברוך מחדש חדשים, ובמ"ס שם הגירסא ברוך אתה ה' "מקדש" חדשים. וגירסא זו קשה להולמת, יען אין הקב"ה הוא המקדש חדשים אלא ישראל (עו' ר"ה כ"ד), וכן מוזכר בשמות רבה (פט"ו) הרואה את הלכנה האיך צריך לברך, בזמן שהיו ישראל מקדשין החודש, יש מרבנן אמרין מחדש חדשים, ויש מהן אומרים ברוך מקדש חדשים, ויש מהן אומרים ברוך מקדש ישראל שאם אין ישראל מקדשין אותו אין אותו קידוש כלום ע"כ.

למדנו מדברי המדרש, שהנוסחא שבסנהדרין בא"י מחדש חדשים ס"ל כמ"ד, יש מרבנן אמרין מחדש חדשים, ובמ"ס שהגירסא שם מקדש חדשים, ס"ל כמ"ד יש מהן אומרים מקדש חדשים, וס' הס"ד ה"ב שס"ל לברך ברוך מקדש ישראל גם גירסא זו מוזכרת שם במ"ס (פ"ט ה"ט) ושם מוסיף מקדש ישראל ור"ת, והתכם ריפמאן הובאו דבריו בסרור הגיון לב כתב למדנו מהמדרש הזה שבזמן שהיו ישראל מקדשין החודש לא היו מברכין ברכת מחדש חדשים או הנוסחאות האמורות כי אם בעת שהיו ישראל מקדשין החודש עפ"י ערו הראיה וגו' וזה היות מ"ש בר"ה (פרק ב' משנה ז') כי הראש ב"ד היה אוסר בקבלת עדות מקודש וכל העם ענו אחריו מקודש בלי ברכה וכלי הזכרת ה' ומלכות, וכן הוא ברמב"ם (ה' קה"ח פ"ב ה"ה), עכ"ד.

ולפי דעתי אין כאן אף ריה קושיה כי במשנת ר"ה מדברת בעת שהגיעו העדים והראש ב"ד היה סחכה בכליון עינים לדעת עת הסולד, וכשבאו העדים והעידו עדותם כראוי היה קופץ הראש ב"ד ואוסר מקודש, ואחר כך היו מברכין את החודש בברכה בשם ומלכות. וכן תמצא החדר ונוסת ברכה זו בארוכה במ"ס (פ"ט ה"ט) בר"ת ישבו החבורות של זקנים וגו' ביום הראשון מן המנחה ולמעלה וגו' ומברך בא"י אלהינו מלך העולם אשר בעגולה וגו' ותויתם בא"י מקדש ישראל ור"ת וגו' בא"י מקודש בציון (עו"ש בנחלת יעקב מ"ש בזה).

(תקמח) כן היא נוסחאתנו ומה ראו על ככה לרמוז שם יעקב בזה, משום שיעקב נדמה ללכנה (אבודרהם) ר"ל כי יעקב הקפן מונח ללכנה, ועשו תגדול מונח לחמת (ילקוט בא רמז קצ"א) וראפפארט בתולדות הקליר כתב אולי הוא ע"ש מתברר ההוספה, ואין השערתו אמיתית אם כדבריו לא היה נזמל באלו הד' תיבות שינוי בהסדרת התיבות, המור ור' בחיי במ' בא גירסתם בוראך, יוצרך, "מקדשך", ואינם גורסים

[יב] כשם שאנו מרקדין. (תקמט)  
 [יג] תפול עליהם וגו' עד כאבן. (תקנ)  
 [יד] דוד מלך ישראל חי וקים. (תקנא)  
 [טו] העולם שואלים איך אנו אומרים דוד מלך  
 ישראל חי וקים, הלא נאמר וישכב דוד עם אבותיו  
 ויקבר בעיר דוד (מלכים א' ב' י'). (תקנב)

קוניך ולא עושיך. והכל בו גורס בוראך, עושיך, יוצרך, „מקדשך“, ואינו גורס קוניך, ושם בכל בו וי"א יוצרך עושיך קונך בוראך ע"כ. והחמדת ימים כתב זו"ל, ברוך עושיך (עולם העשיה) ברוך יוצרך (עולם היצירה). ברוך בוראך (עולם הבריאה) ברוך קונך (עולם האצילות), וכן כתב ר' מנחם עזריה ז"ל, והמעם להעלות העולמות ממטה למעלה, והוא מעין הג' דלוגים שגם הם ממטה למעלה ליסוד הו"ד ונצ"ח, וכן הוא הנכון, ולא נאמרו הדברים האלו למצניעתן ולא לטחוח ביד האומרים סימן י'ע"ק"ב עי"ש.

(תקמט) כן היא הנוטחא בסדורי הספרדים, אבל בסדורי אשכנז הגירסא „כשם שאני רוקד“, וכן היא הגירסא במ"ס שם. וטעם שהספרדים גורסין כשם שאנו מרקדין בלשון רבים, מפני שהאומרו כולל כל ישראל עמו.

(תקנ) מנהג ישראל לומר פסוק זה ישר ולמפרע, ובמ"ס שם תמצא הפסוק הזה עד ופחד, ובאבודרהם הזכיר לומר הפסוק הזה עד תומו. ולפע"ד צדק אבודרהם בזה כי מה שעם להפסיק הפסוק עד חציו, וידוע הוא כל פסוק שלא פסקו משה וגו' (קי' ל"ו. ברכות י"ב:), וכ"כ הרוקח והמור לאומרו בשלמותו.

(תקנא) מנהגנו לאומרו ג' פעמים, ואינו מוזכר במ"ס שם, ומה שעם אמירתו בחזרונות זה, כתב הפר"ח שם, מפני שסמינו (בר"ת דכ"ת). אמר ליה ר' לר"ח זיל לעינן טב וקדשו לירחא ושלח ליה סימניה דוד מלך ישראל חי וקים, ורש"י שם כתב, נמשל כלבנה שנאמר בו (תלים פ"ח) כסאו כשמש נגדי כירח יכון עולם ע"כ, ואפשר לומר דרך רמז על מה ששלח ר' לר"ח זיל לעינן טב וגו' ושלח לו הסימן דוד מלך ישראל חי וקים, כי מי הכריחם לשלוח דבריהם בסימנים, צ"ל משום שגזרו שמך במקומו שלא יקדשו התורש, משו"ה נתן לו סימן זה דו"ד מל"ך י'ש'ר'א"ל ת'ו' וק'ו"ם, שהם בגימטריא ר'א"ש ח'ו"ד'ש', ומתוך זה הבין הדבר ברמז וכירך וקדש התורש, (עי' כוזרי מאמר ב' סי' ס"ד ומאמר ד' סי' ב"ד).

(תקנב) כתב רבנו בחיי (פ' וישב) משום שמלכותו נמשל ללכנה ועתיד להתתורש כמותה, וכנ"י עתידה שתחזור להדבק בעקלה שהוא הב"ח דוגמת אלבנה המתתורשת ומתדבקת עם החמה שנאמר כי שמש ומגן ח', ולכן עושים

[טז]      לב טהור ברא לי אלהים (תלים)  
 נ"א י"ב). (תקננ)  
 [יז]      להקביל פני אביהן שבשמים. (תקנר)  
 [יח]      הלכך נמרינתו מעומד. (תקנה)

שמחות ורקודים בקדוש החדש דוגמת שמחת נישואין (וכ"כ בהגהה שם באו"ח סו' תכ"ו) ומהר"ם מריקנטי (פ' פנחס) כתב מה שאמרו דוד מלך ישראל חי וקים הכונה על כי המדה הזאת נקראת מלכות בית דוד וזהו דוד מלך ישראל וגו' והר' בית דוד כתב איתא בירושלמי (אמ"ה פ"ב דשבת, ופ"ב דשקלים) ור' יוחנן מאי כולו האי דבעי דיימרון שמעתה משמיה אף דוד בקש רחמים אגורה באהליך עולמים וכו' עלתה על לב דוד שהוא תי לעולם, אלא אמר דוד אזכה שיהיו דברי נאמרים על שמי בבתי כנסיות וב"ט מאי מהניה ליה שפתותיו מרחשות עמו בקבר ע"כ והכי איתא (ביבמות דצ"ו בכורות ל"א.) וא"כ כיון שזכה דוד שמומרו ויהלוליו נאמרים יום ויום כביה"כ באילו הוא חי וקים ודר בעוה"ז (חיי אברהם אות רנ"ו) ועי' דרכי משה (שם סו' תכ"ו). והרב לאנדרסווס בהגיון לב כתב מאמר דוד מלך ישראל ומאמר סימן טוב והא לנו אחר הוא ונפסק באמצע ע"ו שלום עליכם, ונוסד על הדרש בשו"ט (פ' י"ח) וז"ל כמות היותי לרבים אמר דוד מה אני לא אמרתי שירה עד שנתחרפתי מאויבי ועד שנפלו בודי כך ישראל א"א שירת עד שיתחרפו ועוד שפלו בידם וזה כמות היותי לרבים ואני סימן טוב לישראל ע"כ.

(תקננ) בלונדון ואמ"ש נהגים לומר פסוק זה פעם אחת, ובא"י וסת"מ ג' פעמים והמקבילים בק"ק בית אל יב"ץ ז' פעמים ונהגים למנותם באצבעות ידיהם (כמו שנהגים למנות ה"ט"ו ואוין שבאמת ויצוב). ובסודרי שם אשכנז אין נהגים לאומרו כלל ואולי תקנוהו לאומרו משום שכתוב ורות נכון חדש בקרבי ר"ל כשם שאתה מחדש לנו הלכנה כן תחדש לנו רות נכון ולב טהור.

(תקנר) כן היא נוסחאתנו וכן היא בסנהדרין ובהערמני, אבל ר' אבורהם גורס להקביל פני שכינה.

(תקנה) כן גורסין בלונדון ואמ"ש וכן היא גירסת תלמודנו שם בסנהדרין. אבל בא"י וסת"מ ואשכנז גורסין הלכך צריך למימרה מעומד ואבורהם גורס הלכך מעומד, וכן היא גירסת התנאים, ובסודרי עמיאשא, וכן מצאתי בילקוט (פ' בא) והמרדכי סוף (פ"ד דברכות) והרא"ש שם בסנהדרין, ולא ידעתי למה בא"י וסת"מ לא יאמרו הלכך נמרינתו כמו שהובא שם בסנהדרין מאי מעמיה דאבוי שאמר שצריך לאומרה מעומד כ' רש"י שם בסנהדרין (דמ"ב). ד"ה אמר אבוי הואיל ומקבל פני שכינה הוא מעומד בעי לברוכי מפני כבוד השכינה שהוא מקבל ע"כ ולפי דעתי מק"ו גמרינן אם בין ארם לחברו ההקבלה היא מעומד כ"ש בין ארם למקום

[יט] בא"י וסת"מ נוהגים לגלות הצציות של מלית קמח ולנשקם, ויש מהם נוהגים לנער שולי בגדיהם או כנפות ציציותיהם (זהו לפי מנהג אשכנז). (תקנו)

[כ] מנהג א"י וסת"מ ואשכנז לומר איש לרעהו שלום עליכם ג' פעמים, ובלונדון ואמשטרדם רק פעם אחת. (תקנו)

ע"י ב"ר (פמ"ח) על הפסוק והוא יושב פתח יושב כתיב בקש לעומד וגו'.

כנוגע לתיבת מעומד שבסדור לונדון מנוקדת בקמץ, ובאסט"ת מנוקדת בסגול, וכן גורסים בני אשכנז (סדור הגיון לב) צדקו בלונדון לנקדה בקמץ, אבל היה צריך לנקוד העין בקיבוץ מעומד והטם בדגש, משום שחוא תואר הפעול, אבל בסדורי לוי ודייסולה נוקדה תיבה זו מעומד, ושם בסדורים אלו נקדו תיבת הלקך בכף רפויה ובפתח תחת ההא ושוא תחת הלמד (סדור לוי) הלקך (כסדור די-סולה), הלקך (בסדור גאסטר).

בספר משה משה (אות תקל"ב) הגירסא הלכך, „מברכינן“ מעומד, והחכם פרויסמן בסדור הגיון לב כתב שכלי ספק לא הובא מאמר זה בסדורים הקדמונים למען יאמרו אותו כי אם למען הורית לעם יקרת הברכה וגו'. ולפע"ד נראה כי נחקן בכונה לומר אחריו קדיש דרבנן, זהו לפי מנהג הספרדים, אבל לפי מנהג אשכנז אומרים קדיש יהא שלמא משום שחוחמין אותה במזמור אלהים יחננו.

(תקנו) כן נוהגין ביום ר"ה כשהולכין אל הנהר לזכר ס' ותשליך שאוחזין בשולי בגדיהם ובעת אמירת פסוק ותשליך שנערים אותם ואומרים ותשליך במצולות ים כל חטאתם, כ"ז נתיסר עפ"י המקובלים שהוא מסוגל להכריח הקליפות ועל עויבת החטא ויש רמז לזה מהפסוק שבנחמיה (ה' י"ג) חצני נערתו ואומרה ככה ינער האלהים את כל האיש אשר לא יקים את הדבר הזה.

(תקנו) מנהג ארץ ישראל וסת"מ ואשכנז מוזכר במסכת סופרים שם, אבל אינו מזכיר לומר תיבת עליכם אלא ואומר לחברו ג' פעמים שלום, ומעם השלום ג' פעמים בהורטנות זו, כתב הכנה"ג בשווריו תגמט"ו (ס' תכ"ו ס"ח) לפי שאמרו ג' פעמים תפול עליהם אימתה ופחד ונראה כמקלל, מטעם זה אומר ג' פעמים שלום ע"כ וחמט"ט כתב (ס' תק"ם) שלפי ס' מוהר"ל שאומרים שלום עליכם משום שמחה הואיל וקבלו השכינה וכ' עוד בשם מוהר"ר הירץ שקבל מהראשונים אתר כי קלל ואמר תפול וגו' ראוי לומר לחבירו לא עליך כי אם שלום עי"ש ואין הטעם הזה מטעם כי לפי נוסח ספרד ברכת השלום מוזכרת בסוף הפורמולא הזאת ואחר תפול מטעם כבוד מלך ישראל ואמן.

## יעלה ויבא לשם שבו.

ובו ב' סעיפים.

[א] תפלת יעלה ויבא נאמרת בר"ח ובכל החגים, אבל אינה נאמרת גם במוספים, חוץ שבמוספי ר"ה ויוה"כ אומרים אותה, וכן בתפלת הנעילה, זה הוא לפי מנהג ספרד, אבל לפי מנהג אשכנז שגם במוספי ר"ה ויוה"כ א"א אותה. (תקנה)

סלה, שיר המעלות, הללויה הללו אל בקדשו והבריתא של ר"י ואח"כ סבדך איש את רעהו שלום אבל לפי נוסח אשכנז שנוהגין לומר השלום עליכם סמוך להפסק של תפול יבא על נכון הטעם של הכנה"ג ומוהר"ר היר"ץ כאשר יראה המעיין.

ובספר אוצר כל מנהגי ישורון נתן טעם מפני שהלכנה קטרגה על החמה, ואף על פי כן החמה תאציל אורה ותשפיע אורה ללבנה ועושת שלום עמה, וממנה ילמוד האדם לעשות שלום עם כל אדם ואפילו לחבירו שעשה עמו רעה, ומפני זה אומר שלום לחבירו. ולפי דעתי נוכל לומר באופן זה מפני שהלכנה קטרגה נתמעט אורה כידוע, וכשאנו מברכין ללבנה עלינו לזכור עונה שנתמעטה אורה משום שקטרגה, ובה נזהרים אנחנו שלא לקטרג איש על חבירו, ואומרים זה לזה בשלום ובמישור אנחנו.

(תקנה) נוסח התפלה של יעלה ויבא כמו שהיא בסדרנו אינה מוזכרת לא בבבלי ולא בירושלמי, ומה שהוזכר הוא בברכות (ריש דכ"ט:):  
 מעה ולא הזכיר ר"ח בעבודה חוזר בעבודה וגו' וכן מוזכר (שם בתוספתא פ"ג), ובמ"ס (פי"ט ה"א) מוזכר התחלתה, ואעפ"י שאמרו יעלה ויבא בכונה ירושלים וגו' ובסדר ר"ע גאון הובאה בשלימותה, והרמב"ם בסדרו הזכיר חלק ממנה עד זכרון משית בן דוד עבדיך.

השינויים שנפלו בתפלה זו:

בסדרו לונדון ואמ"ש א"י וסת"מ נוסח אחד להם, אבל נמצא שינויים בין נוסח ספרד לאשכנז, נוסח ספרד יגיע וראת, ובאשכנז ויגיע ויראת, שם, ישמע ופקד ובאשכנז וישמע ופקד, שם זכרון ירושלים עירך וזכרון משית בן דוד עבדיך, ובאשכנז וזכרון משית בן דוד עבדיך, ואח"כ סוכיר וזכרון ירושלים עירך, שם לחן, "לחסד" ולרחמים ובאשכנז, ולחסד, שם, משמימים אחר ולרחמים, לחיים ולשלום" כמו שהוזכר בסדרו אשכנז שם והושיענו בו לחיים, טובים" ובאשכנז חשמיטו טובים, שם "נדבר" ישועה, ובאשכנז, "נדבר", שם חוס וחננו, "ויהמול" ובאשכנז חשמיטו וחמול.

העמטיו גורם ואו בכל אחד מהן כנוסח אשכנז, וחמיה לוי כי

[ב] מעם שאומרין בתפלה זו יעלה ויבא יגיע  
יראה ירצה ישמע יפקד יזכר, והיה מספיק באחד  
מהם. (תקנט)

העמרמי השמיט לגמרי, וזכרון משיח בן דוד עכר"ך שם בעמרמי מוסיף ולרצון אחר ולרחמים ומשמיט אתר ביום ר"ח הזה, לרחם בו עלינו ולהושיענו" שם משמיט אתר והננו תיבת, והמול" שם משמיט, כי אליך עינינו" אחר והושיענו, ויש עוד שינויים בנוסת תפלה זו במתזור ויטרי והתמנים, וסדרו הספרדים אשר בקאראסובאזאר. ונוסת בני רומא, ולאחבת הקיצור לא תבאתים הנה, (ונוסת אבודרתם דמ"ו בתפלות של פסח קרובת מאד לנוסחאתנו).

בנוגע למה שנתגים לומר תפלת יעלה ויבא בר"ח רק בתפלת ערבית ושחרית וכן בכל החגים משום שמוזכר בר"ח זכרון שנאמר וביום שמתחכם ומעדיכם ובראשי חדשיכם וגו' ותיו לכם לזכרון (במדבר ו' י') משום זה אנו אומרים ישמע יפקד ויזכר וזכרוננו וגו' אבל בתפלת מוסף אין צורך לאומרה כי כל תפלת המוסף מדברת מענין פסוקי ר"ח וכן בכל מוספי החגים, ומשו"ה לא מצאו לה מקום לשנותה פעם אחרת אבל בר"ה ויוה"כ שכל עצומו של חג ר"ה הוא הזכרון משו"ה בכל פנות שאנל פונים בתפלותינו צריכים אנו להזכיר הזכרון, כשחרית תותם מקדש ישראל ויום הזכרון, ובמוסף ג"כ תותם כן, ואומר אתה זוכר מעשה עולם וגו' אתה זוכר כל הטפעל וגו' זה היום תחלת מעשיך זכרון לכולם יהיה כי זכר כל היצור לפניך בא, וגם את נח באחבת זכרת, על כן זכרנו בא לפניך ונאמר ויזכור אלקים את בריתו זכור אזכרנו וסמוך ליה איטר יעלה ויבא ומתחננים כי ישמע ויפקד ויזכר, וכן כשחרית יוה"כ אומר אנכי הוא מותה פשעך וגו' וחמאתיך לא אזכור וסמך ליה יעלה ויבא, ומתחנן אם לא יזכור המאתיכו יפקד ויזכר זכרון אבותינו זכרון ירושלם וגו'. וכן במוסף יוה"כ אנו מבקשים מאתו ית' ותשליך במצולות ים כל המאחם, ר"ל שישכת מהם ולא יזכירם, אבל יעלה ויבוא וגו' משום זה נהגו לאומרה בר"ה ויוה"כ גם במוספין.

מעם שהושמט היעלה ויבא בסדורי אשכנז במוספי ר"ה ויוה"כ, משום שנהרו אחר נוסח ר"ע גאון. שהזכירם רק בשחרית ככל החגים, אבל לא במוספים והספרדים, נהרו אחר נוסח אבודרתם שהזכירם שם גם במוספים ובכ" אבודרתם בתפלת יוה"כ בערבית (דס"א ע"ג) כ' וו"ל וכתב אבן ירתי מנהג בצרפת שאין אומרים יעלה ויבא ור"ע כתב שא"א לא זה ולא זה (ר"ל מלוד על כל העולם וגו') אבל בספרד ופרובינצא אומרים את שניהם וגו' עי"ש.

(תקנט) הוצרכו כל אלה הלשונות לפי שאם נאמר יעלה הייתי אומר יעלה אבל לא יבא, לפיכך אמר יבא, ואם נאמר יבא הייתי אומר יבא אבל לא יגיע לפיכך א' יגיע, ואם נאמר יגיע הייתי א' יגיע אבל לא יראה, לפיכך א' יראה, ואם נא' יראה הייתי א' יראה אבל לא ירצת, ואם נא' ירצת

## כל הנשמה תהלל, בקריאת ההלל.

ובו שמנה עשר סעיפים.

[א] המנהג בלונדון ואמשטרדם כשקורין  
ההלל בדילוג מברכין עליו לקרא את ההלל, ובא"י  
וסת"מ אין מברכין לא בתחילה ולא  
בסוף. (תקס).

הייתי אומר ורצה אבל לא ישמע בעולם שנרצה לכך אמר ישמע, ואם נאמר  
ישמע הייתי אומר ישמע פעם אחת. אבל לא יפקד פעם אחרת, לפיכך אמר  
יפקד ואם נאמר יפקד הייתי אומר יפקד פעמוים אבל לא לעולם, לפיכך  
אמר ויזכר לעולם הרי שהוצרכנו כולם וגו' (אבודרהם בתפילת פסח דמ"ו).

(תקס) בהלל של ר"ח יש מחלוקת בין הראשונים אורות ברכתו  
לפי ס' הרמב"ם בה' חנוכה (פ"ג ה"ז) שקריאת ההלל בר"ח היא מנהג  
ואינה מצוה וגו' ואין מברכין עליו שאין מברכין על המנהג, וכן בשאר  
ימי הפסח קורין בדילוג בשאר ראשי חודשים והסגיד משנה הביא שם דרב  
איקלע לבבל בר"ח חזנהו והווי קרוי הלילא סבר לאפסקינהו ביון דחזא דקא  
טרלגי אמר מנהג אבותיהם כידיהם (תענית כ"ח:) והביא שם ראיה טהא  
דגרסינן בסוכה (מ"ד:) גבי ערבה ביום הו' חביט ולא בריך אלמא קסבר  
מנהג נביאים היא, ומכאן שאין מברכין על המנהג ויש סן הגאונים כדעת  
זו ויש בזה הרבה סברות ומנהגנו שצבור מברכין עליו ויחיד לאוסרו בלא  
ברכה ע"כ, ומרן בשו"ע או"ח (סי' תכ"ב) וי"א שהצבור מברכין עליו  
בתחילה לקרא את ההלל ולבסוף יהללוך והיחיד אינו מברך עליו וי"א  
שאף הצבור אין מברך עליו לא בתחילה ולא בסוף וזה דעת הרמב"ם וכן  
נוהגים בכל ארץ ישראל וסביבותיה עי"ש.

פעם למנהג ארץ ישראל שנהרו אחר מה שפסק הרמב"ם  
מפני כי שנינו בערכין (דף י') כששאלו מדוע לא יאמרו  
בר"ח ההלל הלא איקרוי מועד כיום טוב השיבו שלא איקדיש  
כיו"ט בעשוית טלאכה, וכן מצינו ששאלו בגמ' תענית (דכ"ח) מפני מה לא  
נאמר ג"כ במשנה בא' בניסן לא היה בו מעמד מפני שיש בו הלל, ואמרו  
שאינן הלל בר"ח ולכן לא נדחה המעמד בזמן המקדש, אלא בר"ח טבת  
שהוא ג"כ חנוכה, אולם בכבל החל בזמן התנאים מנהג אמירתו גם  
בר"ח, ומפני זה רב כשנסע מא"י לבבל וראה אותם קוראים ההלל בר"ח  
תמה ע"ז וחשב למתות בידם אבל כששמע שהם מרלגים נתם על מחשבתו  
והביח מנהג אבותיהם כידיהם.

ומעתה בהיות שמעיקרא בארץ ישראל לא היו נוהגים  
לאוסרו כלל, וכאשר נתרצו לאוסרו בדילוג כאחיהם שבבבל  
אמרו נאמרתו אבל לא גברך עליו וחרוי תוא כאילו

[ב] למה נתנו לקרא ההלל ב"ח. (תקסא)

קוראים באיזה מזמורי תהלים, זהו הנראה לע"ד לומר בטעם מנהג א"י, אבל הרמ"א ס"ל דגם יחיד מברך עליו, אמנם בהגה"ט (שם אות ה') ב' ויחיד לא יקרא כלל, וכן פ' הרי"ף ורש"י היה נוהג שלא לברך כמ"ש בס' הפרדס (ויניציא רע"ט) וז"ל ששאלת על היחיד שקורא את ההלל בימים שאינם מו"ת יום אם חובה לברך היחיד וגם ציבור אם לאו, אני איני מברך עליו לא עם הציבור ולא ביחיד לפי שאינו אלא מנהג ואין מנהג צריך ברכה (ועתה נודע לי כי באמש' נוהגים כשאוטרים תהלל בדילוג שמברכין עליו לפניו הש"ץ והקהל, אבל בכרכה שלאחריו אינו מברכה אלא החזן לבדו, אבל כשאוטרים תהלל שלם אז גם הברכה האחרונה אוטרים אותה החזן והקהל) וכ"כ רש"י במתו"ו, אבל ר"ת חלק עליו וכ' דיש לברך וכ"כ השר מקוצי ור' שמחה ור"ע גאון בסדרו כ' העובר לפני התיבה ב"ח מברך לקרוא את ההלל ע"כ, ודברי ר"ת הובאו בתו"ש שם בתענית ר"ת אמר, ועי' באבודרהם (רמ"ב:) שחביא המחלוקת שזכרנו ולא גילה דעתו הפרטי אך לנהוג.

א"כ לונדון ואמש' סמכו לס' הפוסקים שזכרנו לברך על ההלל אפי' כשמדלגין. וא"י וסת"מ סמכו על פ' הרמב"ם ורש"י שלא לברך.

(תקסא) טעם שתקנו לקרות ההלל ב"ח, כתב הרב משה משה (סימן תקכ"א) וז"ל מצאתי בשם הגאונים מנין שאומרים תהלל ב"ח מצינו שרמזו דוד בתהלים הללו אל בקדשו י"ב פעמים הללו כנגד י"ב חדשים ומשמע הללו אל בקדשו על קידוש החדש הללו, ולפיכך אנו כופלין כל הנשמה תהלל יה הללויה על שנה מעוברת שיש בה י"ג חדשים ועל חודש שני ימים כן כתב התניא ע"כ, (אמ"ה וכן כתב הב"י סו' תכ"ב), ורבינו דוד אבודרהם (רמ"ב:) מצא כתוב בשם ר' יהודה בן הרא"ש טעם לדבר לפי שהמועדים נתקנו כנגד האבות, פסח כנגד אברהם, שכתוב בו לוישי ועשי עוגות ובפסח היה, שבועות כנגד יצחק שתקיעת מתן תורה היתה בשופר מאילו של יצחק, סוכות כנגד יעקב שנאמר בו ולמקנהו עשה סוכות, וי"ב חדשים גם הם נקראים מועדים כנגד י"ב שבטי י"ה, וכשהמאו בעגל ניסלו מהם והגיתום לנשים זכר שלא היו באותו המא ע"כ. ולפי דבריו יתכן לומר כי נשאר לנו קריאת ההלל ב"ח כרי שלא ישתכחו שהם מועדים למרות שהגיתום לנשים, ועוד כי מצינו שבימי שאל המלך היו מהענגים ב"ח, כמ"ש ויאמר דוד אל יהונתן הנה חודש מחר (שמואל א' כ' ה') ופרש"י שם הנה חודש מחר חידוש הלבנה וכל אוכלי שולתן המלך אין נמנע איש מלבא ביום טוב אל הלחם ע"כ, ומצינו (במלכים ב' ד' כ"ג) ויאמר מדוע את הולכת אליו היום לא חודש ולא שבת, כי היה מנהגם ללכת אל איש האלהים בחודש ושבת כמו שיהיה לעתיד לבא שכתוב והיה מידי חודש בחודש וימידי שבת בשבתו יבא כל בשר להשתחוות, רק שבזמן הזה שהוא דבר שא"א היו הולכים בחודש

[ג] **טעם הדילוג.** (תקסב)

ושבת אצל הנביא שעליו ה' שוכן כדוגמת שישכון במקדש אל וממנו ילמדו דרכי ה' ויקבלו שפע ברכה וקדושה (מלכו"ם), ומטעם זה נהגו בו קצת שמחה, שכר"ח אסור בתענית ואין גוזרין בו תענית צבור (תענית מ. שו"ע או"ח תי"ה), וא"א בו צידוק הדין ומצוה להרבות בו בסעודה (שם סי' תי"ט) ובמ"ס (פי"ט) מבואר בארוכה (שם ה' ט') שהיו מברכין על היין ופי' שם הנח"י לפי שאז היו מרבין בסעודה כדאימא בפרק בן סורר ומורה, וכ"כ הרמב"ם (פ"ג מה' קידוש התודש ה' ז') כשמעברין ב"ד את התודש וגו' היו עושין בו סעודה ביום אחד ושלושים שהוא ר"ח וגו' וזהו סעודת מצוה עי"ש.

עד היום המנהג באלג'יר ובערי מארוקו לעשות סעודה גדולה בר"ח ומזיסיפוס תרנגולות פטומות יותר על אכילת חול (כל בו, זה השולחן סי' צ"א). אחר כל אלה ההוכחות שהבאתי כדאי הוא לתקן בו אמירת ההלל, ואנשי תימן נוהגים להדליק נרות בליל ר"ח בביה"כ וגם כתיבם על שולחנם כבשבת ויו"ט, ולובשין מלבוש חשוב ומימנך ת"מ"ש חליפות שמלות ר"ת הדיש מועד לכתה (שב"ל סי' קס"ט מנהיג בה' ר"ח), וכ"כ הרב משה משה (סי' תק"ל) שמצוה להרבות בסעודת ר"ח כמו מועד דאיתקש בתורה וביום שמחתכם ובמועדיכם ובר"ח ובנביאים והיה מידי תודש בתרסו וכתוב מדוע את הולכת אליו היום לא תודש ולא שבת, וכ' והשבת כל משושה הגה חדשה ושבתה וכל מועדה, וכ' גבי שאול גם היום אל הלאם, והשיב יונתן זבח משפחה לנו, וכתוב ויהי בתודש השני ב' ימים היה ר"ח, ובכתובים קרא עליו מועד ודרשינן סינה בפ' כיצד צולין דר"ח איקרי מועד, ובפסיקתא כל מזונותיו של ארם קצובין לו מר"ה ועד ר"ה חוין ביו"ט ושבתות ור"ח כו' ע"כ, ועיין בספר סדר היום (דב"א) שמעם קריאת ההלל בר"ח אינה אלא משום שמחת היום וטעם שמחת היום שהוא יו"ט ללכנה שנתחדש אורה וצריבין אנו לשמוח בשמחתה שישראל מונין ללכנה, ובשלושה יהיה לנו שלום עכ"ל. (ועי' שו"ע או"ח סי' תי"ט שכתב מצוה להרבות בסעודת ר"ח, טור בשם ירושלמי, ולדעת הרא"ש שאם חל ר"ח בשבת יש לעשות סעודת ר"ח למחרתו, וכתב שם הב"ח ולא נהגו כן, ועי"ש בבאר היטב, ועי' בפרקי דר"א ובס' אורחות תיים טעמים אחרים לסעודת ר"ח.

(תקסב) טעם הדילוג כתב הלבוש שם משום דר"ח יום סליחה וכפרה על התינוקות שלא תפול אסכרה בפייהם והווי כמו ר"ה ויום הכפורים, שא"א בהם שירה גמורה ע"כ, וכ"כ הר' בית דוד (סי' תקכ"ז) וסיום ואמר דע"כ אנו אומרין במוסף כפרה לכל תולדותם (אשל אברתם שם), ומעם אחר להורות שאינו חובה (תו' בשם ר"ח ברכות י"ד).

[ה] מנהג לזנודן ואמשטרדם בקריאת ההלל, הש"י מתחיל הללויה והקהל עונין הללויה ואומרים יחד עד בתוככי ירושלים הללויה, הקהל שותק והחזן אומר הללו עד הללויה, ומתחיל הודו לה' כי טוב כל"ת, והקהל חוזרו, וכן כשאומר הש"י יאמר נא, יאמרו נא, יאמרו נא יראי, הקהל עונה בין כל אחד ואחד הודו לה' כטכ"ת, החזן והקהל משתתפים יחד ואומרים מן המצר עד נגילה ונשמחה בו, הקהל שותק והחזן מנגן אנא ה' הושיעא נא, והצבור חוזר, הש"י חוזר וכופל אנא ה' הושיעא נא והצבור כופלו. וכן באנא ה' הצליחה נא, ובברוך הבא עד הודו חוזרים הש"י והצבור ומנגנים אותו ביחד, ומיהללוד עד חתימת הברכה הש"י לברו אומרו, ומנהג א"י וסת"מ שהש"י והקהל אומרים יחד עד אורך והחזן מנגן פעם האורך והקהל כופלו, וכן באנא ה' הושיעא נא. והצליחה נא נאמי פעם ע"י הש"י ופעם ע"י הקהל. (תקסג)

(תקסג) סדר קריאת ההלל מכואר במשנה ונמרא בסוכה (הל"ח ול"ט): והרמב"ם (בפ"ג דמגילה וחנוכה ה"א וי"ב) כתב וז"ל, יש סקוטות שנהגו לכפול מאורך כי עניתני עד סוף ההלל כופלין כל דבר שני פעמים, ומקום שנהגו לכפול וכפול ומקום שנהגו שלא לכפול אין כופלין. מנהג קריאת ההלל בימי חכמים הראשונים כך הית, אחר שמברך הגדול שמקרא את ההלל (עדין מנהג זה נהוג במלכות מצרים אחריה דהרמב"ם ובבית הבנסת שהרב הראשי מתפלל הוא המקרא את ההלל) מתחיל ואומר הללויה וכל העם עונין הללויה, וחוזר ואומר הללו עבדי ה' וכל העם עונין הללויה, וחוזר ואומר הללו את שם ה', וכל העם עונין הללויה, וחוזר ואומר יהי שם ה' מבורך מר"ע וכל העם עונין הללויה, וכן על כל דבר שנמצא עונין בכל ההלל הללויה כפ"ג פעמים סימן להם שנותנו של אחרין, וכן כשהקורא מגיע לראש כל פרק ופרק הן חוזרין ואומרין מה שאמר, כיצד כשהוא אומר בצאת ישראל מסצרים, כל העם חוזרין ואומרים בצאת ישראל מסצרים, והקורא אומר בית ישראל טעם לועזי וכל העם עונין הללויה עד שיאמר אחבתי כי ישמע ה' את קולי תחנוני, וכן העם חוזרין ואומרין אחבתי

כי ישמע ה' וכו', וכן כשיאמר הקורא הללו את ה' כל גוים כל העם חוזרין ואומרים הללו את ה' כל גוים, הקורא אומר אנא ה' הושיעה נא והם עונים אחריו אנא ה' הושיעה נא אעפ"י שאינו ראש הפרק, הוא אומר אנא ה' הצליחה נא והם עונים נא, הוא אומר ברוך הבא וכל העם אומרים ברוך הבא וגו', זהו המנהג הראשון ובו ראוי לילך אבל בזמנים אלו ראיתי בכל המקומות מנהגות משונות בקריאתו ובעניית העם, ואין אחד מהם דומה לאחד עכ"ל, (עו"ש להמניח משנה והלח"מ מה שכתב בזה), ובשורת טוב (סוף מזמור ק"ח) ובמ"ס (פיו הי"ב).

אבל בימי רבא כבר במל זה המנהג שסדרו וקראו אותו על דרך אחר הקורא פתח בהללויה, והעם ענו הללויה ואמרו עם הקורא כל התלל עד הודו, ואז פתח הקורא בהודו לה' והם ענו אחריו הודו לה' אחר כך חזרו הקורא והעם לקרות ביחד עד אנא, וחזר הקורא ופתח אנא ה' הושיעה נא, והם ענו אנא ה' הושיעה נא, וכן בהצליחת נא, הקורא אומר ברוך הבא, והם השיבו בשם ה' (שם בסוכה דל"ח).

מדברי רבא למדנו כשהקורא פותח בהודו לה' והם ענו אחריו הודו לה' אחר כך חזרו הקורא והעם לקרות ביחד עד אנא, שלא היו הצבור עונים הודו לה' כי טוב כל"ה ביאמר נא ישראל, ביאמרו נא בית אהרן וביאמרו נא יראי ה' כמנהג לונדון ואמשטרדם וסדר רבא קרוב יותר לקרר א"י וסת"מ. ואחרי תופשו מצאתי להר"ן (בסוכה ל"ט) שכתב וז"ל ומה שאנו נוהגין עכשיו הש"ץ אומר יאמר נא, ויאמרו נא, והצבור עונים על כל אחד ואחד הודו (זהו מנהג לונדון ואמש') לא מצינו מנהג זה בתלמוד, ואפשר שנהגו כן לרמזו שמצוה לענות ראשי פרקים ולפי שהוא פסוק של הודאה ושבת נהגו כן וגו' (ועו' ב"י סי' תכ"ב) ושם כתב הר"ן עוד וחזרו הקורא ופותח אנא ה' הושיעה נא והם ענו אנא ה' הושיעה נא, וכן בהצליחה נא. הלא מדברי הר"ן והרמב"ם, ומהסדר שסדר רבא משמע שאין הש"ץ והצבור כופלין פעמים האנא ה' הושיעה נא, והאנא ה' הצליחה נא כמנהג לונדון ואמשטרדם, אלא פעם אומרו הקורא ופעם אומרו הקהל, ולא פעמים החזן ופעמים הקהל, ומדבריהם הקדושים למדנו סמך למנהג א"י וסת"מ כרכתיבנא

ובגמרא שם בסוכה (דל"ח). סוזכר כפילת הפסוקים האחרונים מאורך ולמטה מקום שנהגו לכפול וכפול, לפשוט ופשוט, ושם (דל"ט). תנא ר' כופל בה דברים מאנא והלאה, ר"א בר פרטא מוסיף בה דברים, מאי מוסיף אמר אביו מוסיף לכפול מאורך, ופרש"י שם מוסיף בה לכפול על כפילתו של רבי מאורך ולמטה ע"כ, ורבינו יצחק אבן גיאת כתב וכופל מאורך עד הצליחה נא שכך קבלנו מחכמים הראשונים ואנשי סעשה שר' לא היה כופל אלא עד הצליחה נא, ור"א בר פרטא מוסיף על רבי כפילת מברוך הבא עד סוף הפרק וקי"ל הלכה כרבי סתבריו ע"כ, אבל כבר פשט המנהג לכפול מאורך עד הודו כר"א בר פרטא (אבודרם דס"ב ע"ב) .

[ה] מה טעם נהגו לכפול אלו הפסוקים  
שזכרנו. (תקסד)

וזוהו הסדר הכתוב בסדר ר"ע גאון (ת"כ דס"ה) ופאחיל החזן ומקרי חודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו ועונין אחריו, ועד יאמר נא ישראל כי לעולם חסדו ועונין אחריו וכן השניים והאחרונים, ויש שעונין אחריו חודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו בכל פסוק ופסוק עד ארבעה פסוקים (הרי סמך אחר למנהג לונדון ואמסטרדם)

ומנהג א"י וסת"ם שכופלין מאודך עד הצליחה נא, חוץ מנפת שכופלין הכל כמ"ש הסור שהעיקר כמנהג אשכנז. וכן דעת האר"י ז"ל בשער הבונות (שלוניכו דק"ג ע"ד) ועי' תשו' בארות המים (או"ח סי' י"ו) שהביא ראיה למנהג זה, ועי' בס' ארץ החיים (דל"ב ע"ד).

(תקסד) משום שתחילה הפרשה מן המיצר כבר ענינה כפולה ע"י המשורר עצמו, חודו תחילה וסוף, יאמר נא, יאמרו נא, קראתי יה, ענני במרחב יה, ה' לי, — ה' לי, טוב לחסות, — טוב לחסות, סבוכי — סבוכי, דחה — דחיתני, ויהי לי לישועה, — קול רנה וישועה, ימין ה' — ימין ה', לא אמות — ולמות לא נתנני, פתחו לי שערי צדק, — זה השער, אבל מאודך ולמטה אינו כפול (רש"י שם בסוכה), ומטעם זה ר"א בן פרטא מוסיף לכפול מאודך ולמטה, ומכיון שמצאנו שמתחילת מן המיצר כפולה עד אורך גומרים אותה כולה בכפילה. ואם תאמר למה לא נהגו לכפול גם כן הברוך הבא, משום שגם בו תמצא מלות כפולות, ברוך הבא, — ברכנוכם מבית ה', וכן אלי אתה ואורך — אלהי ארומוכך, ושמא תאמר הלא חפ' אל ה' ויאר לנו אינו כפול והיה לנו לכפולו, המעם כיון שאין צריכים לכפול השני פסוקים כמו שכתבתי, אין כופלין פסוק שבאמצע (עי' אבודרהם בהל' ר"ח).

עוד אפשר לומר טעם אחר למה שנהגו לכפול פסוקים אלו, משום שנאמרו על ידי ישי, דוד ואחיו, ושמואל, כהרסינן בפסחים (ק"ט. ס.) ונתנו בהם סימנים ד'י'א'ש' א'ד'י'ש' כ'ש'ד'ר'ך' מאודך סימן אמר ר"ש בר נחמני א'ודך כי עניתני אמר ד'וד, אכן מאסו הבזנים אמרו י'שי על דוד שהיה צעיר שבאחיו ורועה בצאן ולא היה נחשב בעיניהם ולא עלה על לבם שיהיה סלך, הבזנים הכנים כתיב, מאת ה' חיתה זאת אמרו אחיו שחוא לשון רבים, זה היום אמרו שמואל שהיה מתנבא להם שפופם לגיל ולשמות שיושיעם הקב"ה מיד אויביהם ע"י, אלא ה' הושיעה נא אמרו אחיו, אלא ה' הצליחה נא אמר דוד שיצליחו במלכותו, ברוך הבא בשם ה' אמרו ישי כשבא דוד מן הצאן, ברכנוכם מבית ה' אמר שמואל כשקרא אותם אל הזבה, אל ה' ויאר לנו אמרו כולם, אמרו חג, אמרו שמואל שיהיו מקריבין זבה שלמים לשמות ולזרוק על הזובה, אלי אתה ואורך אמרו דוד חודו לה' אמרו כולם, ומפני כבודם אנו כופלין אותם להראות שאנו חושבים כל פסוק מהם כפרשה

[1] למה בפסח מדלגין ההלל בחוה"מ ויום  
הז', אשר לא כן בחג הסוכות ושבועות, וחנוכה,  
שאומרים ההלל בשלימותו. (תקסה)

בפני עצמה, ומטעם זה אנו מפסיקין הפסוק אנה ה' הושיעה נא, אנה  
ה' הצליחה נא לשניים וכופלין אותם אעפ"י שהוא פסוק אחד, (עו'  
אבודדהם ורש"י שם בסוכה).

(תקסה) עיין בתענית (דכ"ח:), וערכין יוד. ששם מנו הימים  
שגומרים בהם את ההלל, ר' יוחנן משום ר' שמעון בן יתוצדק, י"ת  
ימים שהיחיד גומר בהם את ההלל והם: ת' ימי החג, ה' ימי חנוכה,  
יום טוב א' של פסח, וא' של עצרת, ובגולה כ"א יום וגו', ובערבין  
שם אמרו מאי שנא בחג דאמרינן כל יומא, ומאי שנא בפסח דלא  
אמרינן, ותירצו דימי החג חלוקין בקרבנותיהם, דפרו החג מתמעטין  
והולכין, מה שאין כן בפסח, ובירושלמי סוכה הביאו השב"ל (סו'  
קע"ד) ר' יוסי בר בון רב בא בר ממל למה קורין ההלל כל ז' ימי  
חג כנגד הלולב שהוא מתחדש כל שבועה ע"כ.

ולפי טעם הבבלי קשה לי למה נאמר גם ביום הראשון ההלל  
הגמור, ובגולה שני ימים הראשונים של פסח, הו"ל לחקן כל החג של  
פסח בדילוג מכיון שאינם חלוקים בקרבנותיהם, וגם לפי טעם הירושלמי  
קשה כן, בשלמא חג הסוכות שאומרים ההלל בשלימות הוא משום כנגד  
הלולב הוא מתחדש וגו', אשר לא כן בפסח שאין לנו סיבה לחלות  
בטעם הדבר לא יקראו ההלל בשלימות גם בשני ימים הראשונים.

והרב שב"ל שם הביא טעם אחר משם מדרש הרינו (פרשת סוכה)  
בשם שמואל בן אבא בנפול אויבך אל תשסת לפי שנמבעו בו המצריים  
ע"כ, ולפי דברי המדרש גם כן קשה אם הוא מטעם שבועות המצריים  
היו לנו לומר כל הששה ימים ההלל בשלימות וביום השביעי לחוד נדלג  
משום טעם שביעת המצריים וגו', ויש לומר שאם היונו גומרים ההלל  
גם בחוה"מ אזי היה החוה"מ חשוב ביותר סיום טוב עצמו, מטעם  
זה אין גומרים אלא ביום א' וב' בלבד (בוהר"י סירנא ומס"ט סו'  
תרע"א).

ותמתי מראות להר' בנימין זאב (סו' קפ"ד) שנתן טעם אחר  
בענין זה דכיון דחג המצות לית ביה תובת מצה אלא לילה א' וב',  
לפיכך אין גומרים את ההלל אלא בשני ימים הראשונים שהם חובת  
מצה שהיא עיקר מצות היום, אבל בחג שבכל הז' ימים צריך שישב  
בסוכה לכך גומרים את ההלל כל ז', אבל בפסח דאפשר דישראלים המועד  
בפירות ובאורו וברוחן לפיכך אין גומרים אלא שני ימים הראשונים.  
ע"כ. ואין טעמו טעם שהלא מרן בשו"ע (או"ח סו' תרל"ט ס"ג)  
פסק אכילה בסוכה בליל יום טוב הראשון חובה אפילו אכל כזית פת  
יצא י"ת, מכאן ואילך רשות, רצה לאכול סעודה סועד בסוכה, רצה

- [ו] מדוע בר"ה, ויה"כ, ופורים, לא תקנו לומר בהם ההלל. (תקסו)
- [ח] טעם שתקנו לדלג לא לנו, ואהבתי, ולא מזמורים אחרים. (תקסו)

אינו אוכל כל ז' אלא פירות וקליות חוץ לסוכה אוכל כרין אכילת מצה בפסח ע"כ הרי שהושוו פסח וסוכות כדא מתא וצ"ע.

טעם שגומרין ההלל בחנוכה, כ' שם השב"ל בשם רש"י מתוך שהיא הלוקה בנרותיה כל יום ויום הלוק משלפניו הוי כחג שהלוק בקרבנותיו, וגם קוראים כל יום נשיאים, כל יום ויום נשיאים שלו הלוק משל חבירו, ובשם אחיו ר' בנימין כתב לפי שבכל יום ויום נתחדש בביהמ"ק הנס של השמן ועל חידוש הנס אנו גומרין את ההלל (אמ"ה וכ"כ אבורהם דמ"ד). ולפי ע"ד אפשר לומר מטעם אחר בסוכות שאנו גומרים בו את ההלל כל ח' פעמו פשוט יען הוזכר בו ב' פעמים ושמתה בחגך וגו' והיית אך שמת ולכן אנו אומרים בקי' ובחפלה זמן שמתנו מפני שהוא זמן האסוף שהבריות שמתין בו, וכן בשבועות שהיא שמתה רוחנית לקבלת התורה כמ"ש ושמתה לפני ה' אלהיך, מטעם זה גומרין בו את ההלל, אשר לא כן חג הפסח.

(תקסו) טעם שלא תקנו קרמוננו בראש השנה ויום הכפורים ופורים לומר ההלל, בר"ה ויוה"כ אין קורין בו הלל כלל, מפני ששינו בערכין (ד"י:) בשם ר' אבהו אמרו מלאכי חשרת לפני הקב"ה מפני מה אין ישראל אומרים הלל בר"ה ויום הכפורים אמר להן אפשר מלך יושב על כסא דין וספרי היום וספרי מתים פתוחין לפניו וישראל אומרין שירה ע"כ.

בפורים אין אומרים הלל מאי טעמא לפי שאין אומרים הלל על נס שבחול'ל, וא"ה הרי יציאת מצרים התם כדחגיגא עד שלא נבנסו לארץ הוכשרו כל הארצות לומר שירה אי נמי כדרכא התם הללו עבדי ה' ולא עבדי פרעה, אבל חבא הללו עבדי ה' ולא עבדי אחשוורוש, אכתי עבדי אחשוורוש אנן הילכך לא איפשר, ורב נחמן אמר קריאתה זו הלילא, (עי' ר"ה ל"ב: ערכין י"ז ועי' להשב"ל סי' קע"ד).

(תקסו) טעם שמדלגין לא לנו ואהבתי, סדר הדילוג הזה הזכירו הרמב"ם (בה' חנוכה פ"ג ה"ח) וז"ל כיצד מדלגין סתתילין מתתילת התלל עד חמישי למעינו טים, ודולג ואומר ה' זכרנו יברך כו' עד הללויה, ומדלג ואומר מה אשיב לה' עד הללויה, ומדלג ואומר סן חסצר קראתי ית עד סוף ההלל וזהו המנהג הפשוט ויש מדלגין דילוג אחר ע"כ.

ולא תבנתי דכריו במ"ש ומדלג ואומר סן חסצר קראתי ית, הלא אחר ההללויה שכתב אשיב משם ואילך אין מדלגין מאומה וכן הוא המנהג בכל הפוזות וישראל שאומרים אחר הללויה הנו' הללו את ה' כל

[ט] למה לא נברך ברכת שהחיינו כשאומרים  
ההלל. (תקסט)  
[י] כמה מיני הלל הם. (תקסט)

גויים עד יאמר נא יראי ה' כל"ת ומתחיל מן המצר עד סוף, וכ"כ ר"ע  
גאון מתחילין הללויה עד הלמוש למעינו סים, ומדלגין, ה' זכרנו  
יברך עד ואנחנו נברך יה, ומדלגין, מה אשיב לה' עד סוף פרקא ואומר  
הללויה הללו את ה' כל גויים ומתחיל החזן ומקרי הודו לה'. (וכ"כ הטור  
ס' תב"ב בשם ר"ע).

ואולי יתכן לומר כי בימיו היו נוהגים לדלג ג"כ הללו את ה' כל  
גויים, עד כי לעולם חסדו האחרון ומשו"ה קאמר ויש מדלגין דילוג  
אחר והפלא ששום אחד ממפרשי הרמב"ם לא הרגיש שהערתו זאת, ואדרבא  
המגיד משנה כתב שם וזה המנהג בינינו והאמת שאין כן נטתגנו ולא  
סנהג עיירות אחרות והדבר צריך תלמוד.

טעם שמדלגין אלו ולא אחרים מפני שהם בררו החלק האחרון  
שכמוסוריו לא לנו, ואהבתי המסוימים בהללויה, וטעם אחר שמדלגין  
לא לנו וגו' מפני שפרשת לא לנו ופר' זכרנו לרוב ענינים שוים וכן  
פרש' אהבתי ומה אשיב שוים בקצת ענינים (עי' להר' בנימין זאב ס' שצ"א  
והא"ר שם)

(תקסט) טעם שלא תקנו ליזכר שהחיינו בקריאת ההלל, בנוגע  
להחגים כבר אנו אומרין זמן בקידוש וזה יספיק, ובהלל של ר"ת  
וחנוכה אין לברך בו שהחיינו לפי שמקצת התדשים הם חסרים ולא מצוינו  
שהחיינו בפתות מל' יום, שהרי הרואה את חבירו בפתות מל' יום אינו  
מברך שהחיינו, ומטעם זה גם כן אין אומרים זמן בשבתות על הכוס  
מפני שהם בפתות משלשים יום (אבודרהם ד"ה.) ועי' בא"ר (ס' תב"ב  
תב"ב סק"ר) ומה שתירין שם מה שהמשה המג"א ע"ז עי"ש.

(תקסט) שלשה מיני הלל הם. א) פסוקי דזמרא והם המזמורים  
האחרונים שבתהלים ואומרים אותם בכל יום וע"ז אמר ר"י יהא חלקי  
מזמורי הלל בכל יום (שבת קי"ח:) ושם מסיק על אלו המזמורים  
שזכרתי וקראם בשם הלל, ולפי ס' השב"ל (ס' ז') והמ"ם (פ"ז  
ה"א) היינו מתהלה לדוד עד סוף הספר והם ו' מזמורים, ור' שלמה פי'  
אלו ב' המזמורים הללו את ה' מן השמים והללו אל בקדשו ע"כ.  
אבל הגאון עמרם והר"ף (פ"ה דברכות) והרמב"ם (פ"ז סו' תפלה  
הי"ב) ס"ל מתהלה לדוד עד סוף הספר. ב) יש עוד מין הלל הנקרא  
בפי חז"ל "הלל הגדול" או "הלולא רבה", וכונתם למזמורים הללויה  
הללו את שם ה' (קל"א) ומזמור הודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו  
(קל"ו) עי' פסחים (קי"ו.). ג) הלל המצרי והם המזמורים (קי"ג-  
קי"ח). וכן מצוינו שנקראו בפי חז"ל אקריון הללא מצראה בחלמא.  
א"ל ניסו מתרחשן לך, פרש"י שם הלל מצראה הלל שאנו קוראין בפסח,  
לפי שיש הלל אחר הקרוי הלל הגדול קורוין לזה הלל המצרי ע"כ.

[יא] מדוע נהגו לאומרו בנעימות קול. (תקע)

וכלל נקוט בידך כי סתם הלל בתלמודין הוא הלל המצרי (ברכות י"ד. סוכה ט"ב: ערכין יוד. מ"ט פ"ב ה"ט).

(תקע) טעם שנהגו לאומרו בנעימות קול, שנינו במשנה בפסחים (ס"ד.) הודיעונו שבערבין מסת בשחיטת הפסח קראו בעזרה החלל, וכן איתא בתוספתא ישראל שוחט את פסחיהו וליום קוראין את החלל, וכן קראוהו בשחיטת פסח שני בהלכות החליל להנעים קול השריר ביותר (ערכין ד"י), וכן תמצא במ"ס (פכ"ט ה"ט) וצריך לברך ולקרותו בנעימות, ע"כ.

הנגינה יש לה בה עצום ונורא לפעול בלב השומע תחיה מפה אדם או טפי צפור או סתוך קול היוצא מכלי שיר שונים. גורם לו להשתפכות הנפש לברך את יוצר בראשית בתפלות ועבודות של קודש, כמו שמצינו בדוד המלך עליו השלום שאמר עזרה כבודי עזרה הנבל וכנור אעירה שחר (תלים נ"ז ט') פירש רש"י שם העירה אותי אתה הנבל וכנור התלוי על מטתי וגו' וכיון שמגיע הצות לילה רוח צפונית מנשבת בו, ודוד עומד ועוסק בתורה (ברכות ג'): וכן הלויים המפוררים במקדש היו בקיאים בחכמת המוזיקא להעיר תבת הנבואי של הכתן באורים ותומים כמ"ש: והיה כנגן המנגן ותחי עליו רוח ה' (מ"ב ג' ט'), וכן מצינו בשאל בשהיתה רוח רעה מבעתתו היה דוד מנגן בכנור לפניו, ולזה נבחרו כלי שיר לעבודתו, הללוהו בחקע שופר הללוהו בנבל וכנור בחוף ומחול, במונים ועוגב, בצלצלי שמע, בצלצלי תרועה.

ובתיותי בזה לא אמנע לתת לפני הקורא פו' וכונת הגמ' שם בברכות עה"פ כתיב הצות לילה אקום לתודות לך וכו' ודוד מי הוה ידע הצות לילה אימת, השיב, דוד סימנא תוה ליה דאמר ר' אבא כנור היה תלוי למעלה סממנהו של דוד וכיון שהגיע הצות לילה רוח צפונית מנשבת בו והיה מנגן מאליו וכו', שואלים ארבעה שאלות: א), למה קשה היה הדבר לחכמי התלמוד לדעת רגע הצות לילה, עד שאמרו שמשח רבנו ע"ה ודוד לא ידעו אותו בדיוק. ב), למה היה נקל להרסונו לדעת חצי היום, והיה קשה להם לדעת חצי הלילה. ג), נגינת הכנור של דוד האם היה בדרך נס, או בדרך טבע. ד), האם רוח הצפונית בלבד היה מוכן ומוסמן לנשב בכנורו של דוד.

בנוגע להשאלת הא', זה ידוע להבקי בחכמת כנור הארץ שהצות לילה במקום צפוני אינו באותו רגע במקום יותר דרומי, וכן לחיפך, ונודע לחכמים היודעים בחכמת הכוכבים ומלות ומחשבון העליון בחכמת התגרסה שמחמת תנועת השמש על עצמו שאינו מוחש, ומחמת כחה תנועות בשמים ובארץ תנועת לילה של יום אחד אינו באותו הרגע בחצות לילה של היום תבא אחריו. התפרש הוא כ"כ קטן שבקפנים אשר א"א לחשבו בדיוק, אבל הוא אמתי, על זה רבותינו ז"ל למדו שהאדם השופט

על הטבע עפ"י החושים והשכל אינו כדאי להכיר מה שמלמד ע"י החשבון והתנסה .

כנוגע לחשאלה הב', שאעפ"י שגם חצי יום של יום אחד אינו החצי יום של הבא אחריו עם כל זה ע"י חכמת תחבולת הצל אנו יודעים בזמנו החצי יום על השואת הצל עם הקו הנירד על הארץ מתחת כידוע לחכמי הטבע, ועפ"י תחבולת זו אנו יודעים בדיוק התצוי יום באמיתות ובזמנו המדויק, מה שאינו כן חצי הלילה שחשמש מתעלם.

כנוגע לשאלה ג', בודאי לא היה דרך נס שהכנור של דוד היה מגנן מאליו אלא בדרך טבע, הרוח והאוויר הם סיבת מציאות הטוויקא (עו' להגאון הרשב"ץ בס' מגן אבות ח"ג דנ"ב:) ורוח גדול וחזק יספיק אם יכנס מן נקב או חור קטן על איזה כנור להניע מתרו הכנור ולהשמיע קול נעים, אבל לא נאמין כי הכנור היה מוליד נגינות שלימות כהמגנן עצמו מכח רוח צפוני אלא היה משמיע קולות בלא סדר ומשטר וזה היה די לו לדוד להעיר אותו משנתו, כמו שהיום יש לנו שעון שבאשר נכין אותו מן היום הקודם עפ"י המכונה שבתוכו, ברגע שנוגע אחד מקוי השעון בהשעה שחפץ לקום מספתו הוא מקיש בכח ובקול חזק ומתוך זה הוא קם ונעור משנתו. כן דוד המע"ה היה לו להפץ והרצון לקום בחצות לילה להורות לה' ולא היה לו האמצעות לעשות זה אם לא ע"י הכנור וגו'.

כנוגע לחשאלה הד', בא"י וסביבותי' הד' רוחות מנשבות בכל יום בתחילת היום רוח מזרחית, ואחר זה רוח דרומית, בתחילת הלילה רוח מערבית ובחצות לילה רוח צפונית. ומדברי הימים אשר לחכמי האנגלים שתרז הארץ הקדושה כתבו שבדמשק וסוריא וארץ ישראל בלבד מנשבת רוח צפונית בחצי הלילה, הרוח הצפוני בטבעו הוא קרירי ויבש מכל שאר הרוחות, ומשום זה הוא יותר מוכשר במדתו במסקלו ובמשורתו לעזור לקשקש תוי הכנור, ושאר הרוחות שהם בטבעם יותר חמים ולחים הם נגד טבע הנגינות והקולות, וכן להמגנן בפיו או להמגנן ביד ע"י כלי הנגינה שהרות החם והלח הוא אויב כנפש בטבע לזה, והבן.

אם כן ההלל שהוא מלא שבחים למקום ב"ה צריכים לנגנו בשמחה ובהתלהבות גדולה, וכל מה שיוכסלו הדברים יותר תגרום הכונה להתעורר מתרדמת הגשמיות להוליך לאט לאט את הנפש להנהיגה אל עולם הרוחניות. וכן המצא בשירת משה ה' איש מלחמה — ה' שמו, ימינך ה' — ימינך ה', וכן המצא בשירת דבורה, אנכי לה' — אנכי אשירת, עד שקמתי דבורה — שקמתי אם בישראל, עורי — עורי דבורה, וכן בשירי דוד אל נקמות ה' — אל נקמות הופיע, עד מתי רשעים ה' — עד מתי רשעים יעלוזו, ועוד הרבה. וכן תראה בנגינות הערביות ונגינות ע"י חכמי ספרד שחזורים פעמים ושלוש הפרזה הרבה פעמים כ"ז נעשה בכונה לעורר רגשו הכונה, ומשו"ה אנו כוסלין בהלל אלו הפסקים שתזכרתי והמשכיל יבין .

## [יב] למה ההלל שבר"ח ובי"ט אומרים אותו מעומד, והלל שבלי"ל פסח בתגדה מיושב. (תקמא)

(תקמא) טעם שנהגו לקרות ההלל שבבית הכנסת מעומד, אשר לא כן ההלל שאומרים בהגדה מיושב, כתב הרב שבלי הלקט (סי' קע"ד) שהר"ם הורה שמצות ההלל קריאתו מעומד ע"ש הללו עבדי ה' שעומדים, ומה שקורין אותו בליל פסחים בישיבה, מתוך שחולקין אותו אין פורחין עליו לעמוד וכו', והר"ם כתב לפי שדרך ליל פסח היסיבה וחירות אין מפורחין עליו לעמוד (ב"י סו"ס תכ"ב), והגאון פר"ח (שם) השיגו להשב"ל דקרא הכי קאמר הללו עבדי ה' שכבר הם עומדים בבית ה' ולא שיעמדו בשביל ההלל. ואני תמה על דברי הפר"ח שלא עיין במקור השב"ל שם שכתב וכן היו קורין את ההלל בעזרה על שתימת הפסחים בעמידה שהרי אין ישיבה בעזרה, הרי משמע שההלל היו קוראים אותו בעמידה, ושלא האמר כי מן הפסוק שהביא לראיה אינה ראיה, אפשר לומר כמו שהשיב הגאון ברכ"י (סי' תכ"ו ס"ו), דאלמלא מצות הלל מעומד למה לו להזכיר שעומדים אלא פירושא דקרא דמאתר שהם עומדים להם יאתה לקרא ההלל דמצותו בעמידה, וגם תשו' זאת אינה מספקת כי אפשר לומר מפני שבלאו הכי כבר היו עומדים ושם לתכהנים הקרבים אל ה' וכן הלויים כאותם העבדים הנאמנים העובדים ביום ובלילה ולא ימושו ממשמרתם רגע, יהללו את ה', אבל לא נוכל לומר שלכתחילה חייבים לעמוד בשביל אמירת ההלל שאנו אומרים, אם כן צדק הפר"ח במה שהעיר להשב"ל להראיה שהביא מזה הפסוק.

והגאון הלבוש כתב (סו"ס תכ"ב) ומצות קריאת ההלל מעומד שכן כתוב בו הללו עבדי ה' וכתוב כל עבדי ה' העומדים בבית ה'. המעיין יראה מלבד שלא הזכיר השב"ל שהוא היה הראש והראשון שתיבא ממיכות ספסרו' אלו למנהגנו וגם אהתמ"ד נשתבש כהפסוקים כי הפסוקים אינם כן, במזמור קל"ד כתוב תנה ברכו את ה' כל עבדי ה' העומדים בבית ה' בלילות, ושם לא הזכיר הללו כי אם ברכו, אבל במזמור קל"ה הוא שכתוב בו הללו עבדי ה' שעומדים בבית ה', ועל זה הפסוק הוא שמצא השב"ל האסמכתא לעמידה ההלל, אבל הלבוש ערכב הפסוקים באומרו הללו עבדי ה' (מזמור קל"ה) וכתוב כל עבדי ה' העומדים בבית ה' הוא הפסוק (שבמזמור קל"ד) אולי כתב כן מזכרונו משום שהשני מזמורים סמוכים זה לזה, והאמת כמו שכתבתי.

ומה שאני תמה לפי דברי השב"ל כי תהלל צריך לאומרו מעומד משום הפסוקים הנזכרים, למה לא נאמר מעומד גם הפסוקי דזמרא ועליהם אמר ר"י והא חלקי מגומרי ההלל בכל יום (שבת ק"ת): שגם אלו נקראו הלל?

ולפע"ד אפשר לומר בשלמא תהלל שבבית הכנסת שחיובו מדאורייתא לפי ס' הי"א, ומברכין עליו אשר קדשנו במצותיו וגו' אנו עומדים לתלל ולשבח אל השי"ת בעמידה דרך כבוד וחזק, אבל תהלל שבתגדה שאין

## [יג] מי היה מחבר הלל המצרי. (תקעב)

מברכין עליו, ואנו קוראים אותו כמי שקורא איזה מזמורי תהלים, משו"ה אין עומדים בשעת אמירתו.

(תקעב) שם המחבר הלל המצרי במחלוקת שנוי מצינו בפסחים (ק"ז). אמר ר"י אמר שמואל שיר שבתורה משה וישראל אמרו: והלל זה מי אמרו נביאים שביניהם תקנו להם לישראל שיהיו אומרים אותו על כל פרק ופרק, ועל כל מרה וצרה שלא תבא עליהן לכשנגאלין אומרים אותו על גאולה, וס' ר"י שם משה וישראל אמרוהו בשעה שעלו מן הים וחלוקין יגיו חבריו לומר שדוד אמרו, ר' אליעזר אומר משה וישראל אמרוהו בשעה שעמדו על הים, ר' יהודה אומר יהושע וישראל אמרוהו בשעה שעמדו עליהן מלכו כנען, ר' אלעזר המודעי אומר דבורה וביק אמרוהו בשעה שעמד עליהם סיסרא, ר"א בן עזריא אומר חוקית וסיעתו אמרוהו בשעה שעמד עליהן סנחריב, ר"ע אומר חנניה מישראל ועזריה אמרוהו בשעה שעמד עליהן נבוכדנצר הרשע, ר"י הגלילי אומר סררכי ואסתר אמרוהו בשעה שעמד עליהן המן הרשע וגו', ובירושלמי (רוש פ"ב דמגילה) אמר ר' אבון עוד היא אמורה על סדר, בצאת ישראל ממצרים לשעבר, לא לנו ה' לדורות הללו, אהבתי כי ישמע ה' לימות המשיח אסרו חג בעבותים לימי גוג ומגוג, אלי אתה ואודך לעתיד לבא ע"כ, (עי' ויק"ר פ"ל ס' ה').

ולפי ס' המלבי"ם כי חזקיה הוא אשר חבר תהלל כס' ר"א בן עזריה וביאר שם המזמורים על חיי חזקיה ותולדותיו, עם שבפסחים שם סובר ר"מ כל שירות ותשבחות האמורות בספר תהלים כולן דוד אמרן, הנה אין זה כי אם סברה מדעתו, וכבר חלק עליו ר"א ברי' באמרו תהלל משה וישראל אמרוהו על הים ואמרו שם בגמ' על דברי ר"א, ונראין דבריו מדבריהם.

היוצא לנו מכל זה שלא היה להם קבלה ברורה בענין חבר המזמורים אלו, זה אומר בכה וזה אומר בכה, וממה שאמרו ונראין דבריו היינו כפי אומד דעתם והשערותם בלבד.

מספר המזמורים אשר לא מוזכר שם מתברר הם שבעה עשר במספר, וכל דבר הנאמר בהשערה יש לנו הרשות אם לקבלה, או לרחקת, ומעיקרא עלה ברעתי לומר שם"ש רז"ל שם בפסחים אמרוהו, לא רצו לומר שחבריהו אלא שנשתמשו בו לאמרו כל אחד בעת צרתו, וצדקו בזה ס' ר"י ושמואל שנביאים שבהם תיקנתו לומר לישראל וגו' ר"ל שאמרו דבר שכבר היה מתוכר מזמן, אבל האמת הוא שלא יתכן פירוש זה כי באותו המאמר עצמו כתוב ר"א אומר משה וישראל אמרוהו אם כבר ידע אותו וכתבו על הספר איך יאמר על הבאים אחריו שאמרוהו אתרי שכבר היה נמצא, הנתתי הדבר לפני המעיין אולי יוכל למצא פתרון למקצוע זה ושכמ"ת.

[יד] טעם שהספרדים שבאלו הארצות מברכין על הלל שלם לגמור, ועל ההלל ברילוג מברכין לקרוא, ובני אשכנז נהגו על שניהם לברך לקרוא ההלל. (תקענ)

[טו] מדוע בני אשכנז לא נהגו לומר ההלל שלם בשני לילות פסח בציבור כמו שכן נוהגים בני ספרד. (תקעד)

(תקענ) טעם למנהג ספרד שנהגו לומר לקרא את ההלל כשאומרים אותו בדילוג, וכשאומרים אותו שלם לגמור, משום להודיע לצבור איזה הלל יאמרו השלם או החסר (תו' ברכות י"ד ד"ה ימים שהיחיד) ותוא לסימן בעלמא. וכן היא הנוסחא בהרמב"ם (ה' ברכות פי"א הי"ב, ובה' חנוכה פ"ג ה"ה) וכ"כ הכוזרי (מאמר ג') וז"ל ובה נחתיבנו במצות מגילה ופורים ומצות חנוכה ויכלנו לומר ברוך א"ה אס"ה אקב"ו ע"ם מגילה, ולהדליק נר של חנוכה, ולגמור את ההלל ולקרוא ע"כ.

וטעם לבני אשכנז שנהגו לברך לקרוא בין להלל חסר או שלם, למרות שחסור (כסו' תפ"ח) והשב"ל (סו' קע"ד) פסקו שמברכין לגמור את ההלל כשהוא שלם וכשהוא חסר לקרוא (או לקרות כפי הנוסחא שם בסוד), ולזה הסכים אביו הרא"ש והתו' והר"י והר"ן. עם כל זה נהרו אחר ס' מוהר"ם טרוטנבורג שהיה נוהג לברך לקרא את ההלל אף כשגומרין אותו כי היה אומר בשמברך לגמור אם יחסר ממנה אות אחת או תיבה אחת הוי ברכה לבטלה (מרדכי פ"ב דשבת) והרא"ש כתב דאין לדקדק בזה כי לגמור הוי פירושו לקרות, ור"ע גאון בסודרו כתב שבר"ה לקרוא, ובסוכות וב' ימים ראשונים של פסח לגמור כמנהג ספרד, וכ"כ המנהיג בה' הלל (סו' כ"ט).

(תקעד) מנהג הספרדים שנהגו לומר ההלל שלם בשני לילות פסח ומברכין עליו, ובאשכנז לא נהגו כן, (ש"ע או"ח תפ"ו ס"ד), שם פסק הכ"י לאומרו כמנהגנו, והרמ"א שם כתב שאין נוהגין כן, והבא"ג שם לא ציין לנו המקור למנהג ספרד רק כתב שכן מנהג הספרדים, ותמה אני כי מקור למנהגנו הוא מט"ם (פ"ב ה"ם) וז"ל ושתי לילות מצות מן הסובחר לקרות ההלל בשני לילות של גליות ולברך עליהן ולאומרם בענימה לקיים מה שנאמר ונרומסה שמו יחדיו וכשהוא קורא אותו בביתו אינו צריך לברך שכבר בירך ברכים, ובהגהות הגר"א שם אות צ' הגיה בבית הכנסת ולברך. (עו' סוד שם סו' תע"ג והכ"י שם).

וכ' שם תנח"י בשני לילות של גליות, לפי שכימיהם היו רגילין לקרות את ההלל בבית"כ בלילי פסח כדאיתא לעיל וכ"כ תתו' בפ' ע"פ (אמ"ח דק"ו ר"ה חוץ) בשם תירושו' דברכות (אמ"ח פ"א סוף ה"ה)

[10] המנהג בא"י וסת"מ ואמשטרדם  
 שהש"ץ מכריז בליל ר"ח קודם העמידה יעלה ויבא,  
 וכן מכריז במוריד הטל, במשיב הרוח, ברכנו, בדרך  
 עלינו, על הנסים בחנוכה ופורים, וכן במוסף ר"ח  
 שחל בשבת מכריז לומר אתה יצרת, אבל בלונדון  
 אין מכריזים רק אתה יצרת. (תקעה)

וז"ל הירושלמי כל הברכות פותחין בהן בכרוך ואם היתה ברכה סמוכה  
 לחברתה כגון ק"ש ותפלה אין פותחין בהן בכרוך, התיב ר"י הרי  
 גאולה (פו' ברכת אשר גאלנו שהיא סמוכה לברכת ההלל שלפניה ופותחת  
 בכרוך) ומתוך שנייא היא דאמר ר' יוחנן הלל אם שמעה בביה"כ יצא,  
 וכ' שם הפ"מ כמו שנוהגים הספרדים לאומר אחר  
 תפלת ערבית יצא ושוב אין צריך לברך עליו בביה"כ ועי'  
 להר"ן בפרק ע"פ שהביא דברי המ"ס שהכאתו לעיל סמך למנהגנו, ועי'  
 להשלטו גבורים שכתב ויש מקומות שנוהגין לקרא ההלל בביה"כ כדי  
 שלא יצטרכו לברך עליו בשעת ההגדה ומה טוב ומה נעים המנהג הזה  
 ויש לו סמך במ"ס ע"כ, אמנם הרש"ץ בסדור מאמר חמץ (דל"ח) כ'  
 ויש מקומות נוהגין לקרותו בביה"כ ולא נהגו כן ע"כ. וכן הוא המנהג  
 בערי אלג'יר שלא לומר ההלל בלילי פסח בביה"כ כמנהג האשכנזים  
 וכנראה שסמכו על דברי רבם הרש"ץ, (עי' בית יהודה עיואש ח"ב סי'  
 ל"ג).

ואנו לא ידעתי לו טעם לאלו שלא נהגו לאומר, אם להספרדים  
 שבאלג'יר או להאשכנזים כיון שהדבר מוזכר בפו' במ"ס ובירוש'  
 כדכתיבנא, ובפרט שלדברי המקובלים ג"כ מסכים למנהגנו לקרותו בב'  
 לילות של פסח בביה"כ, וכן כתב התניא (סי' ל"ב וסי' מ"ח) והאגור  
 בשם שב"ל, ופלא כי הרמב"ם לא הזכיר מאומה ממנהג זה, וגם הרד"א  
 שהוא העמוד החזק והאיתן ועליו אנו סומכים בכל מנהגנו בתפלות  
 גם הוא לא עלה על דל שפתיו מאומה אודות מנהג זה, וגם ר"ע גאון  
 לא הזכיר בסדרו.

ואפ"ל אעיקרא על מה יסדוהו לאומר: בשני לילות של פסח בביה"כ  
 עפי" מ"ש בתוספתא בפ' בני העיר, והביא דבריו בס' הרד"א בס' ההגדה  
 ש"פ (ד"ג). והפר"ח (סו"ס ת"פ) כ' בני העיר שאין להם מי שיקרא  
 את ההלל הולך לביה"כ וקורין בפעם ראשונה והולכין ואוכלין ושותין  
 ותוזרין ובאין וגומרים את כולו ע"כ. מטעם זה הוקבע המנהג לאומר  
 להוציא י"ח לאלו שאין להם מי שיקרא עבורם.

(תקעה) טעם למנהג ארץ ישראל וסת"מ ואמשטרדם, מצאתי  
 כתוב בסוהר"ל (הר"ח) שהמנהג בסגנצא אם שני ימים ר"ח, בליל  
 יום א' קודם תפלת י"ח דערבית קורא שמש העיר בקול רם בביה"כ

[יו] המנהג הפשוט בכל קהלות הספרדים לומר במוסף שבת ור"ח וי"ט וחז"מ כתר יתנו לך, וכשמגיעים למלא כל הארץ כבודו אומרים לעומתם כבקדושת שחרית ודלא כמנהג אשכנז שאומרים נקדש כבקדושת שחרית ומוסף ר"ח שנהגו לומר בכל ר"ח (עי' תוספתא דברכות פ"ג ה"י). (תקעו)

יעלה ויבא להזכיר העם שיתפללו אותו, ובליל שני קורא „ראש חודש“ משום שסמנו מונים ימי החודש ע"כ, (אמ"ח ואין אנו נוהגים כן). וכתב עוד שם שיש מקומות שהנערים קורין כדי שלא יהיה השמש צריך להפסיק בין גאולה לתפלה, והרשב"א כתב שאין לחוש לזה מאחר שתפלה ערבית רשות, וכתב הר' משה משה (סי' תקי"ט) שראה בס' שתיכר רבו ודחה תשו' הרשב"א בראיות ברורות ומסיק שיש לנהוג ששמש העיר יתחיל להתפלל י"ח קודם הצבור וכשיגיע ליעלה ויבא אז ואמר בקול רם תיבוח אלו ע"כ.

והמנהג הנכון בעיני הוא המנהג שראיתי בבתי כנסיות בלונדון וכפה שיש להם שני שליטים כתוב בהם באותיות גדולות „ראש חודש“. וסונחות אחד מיטין ההיכל והשני בשמאלו וכל הנכנס ויוצא רואה ומכיר תיבות אלו ונזכר שהוא ר"ח ואומר יעלה ויבא וסונחות שם עד אחר המנחה של ר"ח, ומי יתן והיה אם היו עושים כן על שאר הירבים שוכרתו הצרכים הכרזה למען ירעו הצבור להתפלל ולא יסעו בהם, והרב שב"ל (פו' ק"ע) כתב וז"ל מה שנהגו לילי הכנסת ר"ח בתפילת ערבית קודם תפלת לחש שתחזן סכריו „ראש חודש“ והצבור עונין לששון ולשמחה וכו' אלא כדי שיהא אדם זכור להתפלל יעלה ויבא, ועוד מפני הנשים להיות זריזות להפסיק מלאכתן ע"כ וזהו סמך למנהג א"י וסת"ם רק שאין אנו נוהגין לענות „לששון ולשמחה“.

(תקעו) יסוד ושורש לקדושת מוסף בשבתות וי"ט המצאה בפרקי דר"א (סוף פ"ד) ד"ה שניים שרפים עומדים וגו'. ובנוגע למנהגנו שמתחילין קדושה זו בתיבת כתר בשבתות וי"ט וחז"מ ור"ח, ובפסיקתא רבתי (פ"ח ע"א) כתוב אמרו עליו על סנדלפון שהוא וגו' קושר בתרים לקונו וגו' באותה שעה עונין כולן ואומרים קדוש. ועיון חגיגת (די"ג:) שסנדלפון עומד אחורי המרכבה וקושר בתרים לקונו ועי"ש בתוס' ד"ה וקושר. אבל בקדושה שבשחרית מתחילין בתיבת נקדישך, לפי הנוסחא שבסדר העמרמי (דף קל"ט) נבר וזראה כי כל הקדושות מתחילות בכתר, ולפי הנוסחא שבסדר ר' סעדיא גאון מתחלת נקדישך, (עיון במסור תרבות דף 226), והספרדים אחזו בשתייהם, ופשרו בדבר בשחרית נקדישך ובמוסף כתר, וכן כתב בשו"ע או"ח (תכ"ג ס"ג) בר"ח אומר כתר בשם (שב"ל) ועי' טור (פו' רפ"א, ובב"י פו' תפ"ג),

[יח] בא"י וסת"מ הנוסחא בקדושת ר"ח  
 לומר ועמד ישראל, ובשבת ויו"ט, עם" עמד ישראל  
 אבל בסדורי לונדון ואמשטרדם תמיד אומרים  
 ועמד ישראל. (תקעו)

אבל רבינו דוד אבודרהם בחפלה מוסף לר"ח (דמ"ב ע"ד) כ' וז"ל,  
 יאינו אומר כתר אלא נקדישך וכן בחול המועד שאין אומרים כתר  
 אלא במוסף של שבת ויום טוב בלבד, והטעם כדי לעשות כתר ומעלה  
 יתירה בשבתות וימים טובים על ר"ח וחזה"מ ע"כ.

ולא זכיתי להכין טעמו דאי משום האי טעמא הלא קצרות הקדושה  
 שבר"ח וחזה"מ, וכנגד זה אריכות הקדושה שבשבת ויו"ט יספיקו למדי  
 להראות מעלתם והכרתם ביניהם, ואדרבא אם נאמר נקדישך גם במוספי  
 ר"ח וחזה"מ יהיו שוים בערכם עם ימות התול, וכמה יוכר גודל ערכם עם  
 ימי התול ומנהג אלג'יר בביה"כ הגדולה שאין אומרים קדושת כתר  
 במוסף ר"ח אלא נקדישך גם במוסף כ"כ הרב זה השולחן דרי"א בהגה שם  
 (פ"ק ה') כנראה שאחזו בס' אבודרהם כמ"ש. ופוק חזי מה שכ' הרב"ז  
 בתשו' ע"מ שנשאל למה תולצין התפילין קודם מוסף בר"ח משום  
 שהתפילין נקראו כתר והוא אומר כתר בקדושת מוסף ואין ראוי שיהיו  
 שני כתרים בחד וגו', וכ"כ מורם בהגה באו"ח (סו"ס כ"ה) ודוקא  
 במקום שאומרים כתר במוסף עי"ש.

והגאון אזולאי בברכ"י (סו' תכ"ג) כ' שמוסף ר"ח רחל אמנו  
 תקנה אותו שצפתה ברובה"ק שעתידות נשי מרבה שלא יכשלו בעגל והמזה  
 שמה בר"ח ראשי השמים לעמך כ"כ מוהר"י לינגו ככ"י בשם ליקוטים  
 ישנים.

(תקעו) כתב הגאון אזולאי בברכ"י (סו' תכ"ג ס"ג) דבשבת  
 ויו"ט ישראל הם עיקר וזהבי אמרינן עם עמך ישראל עפ"י המדרש  
 וגו' עי"ש, והכל בו (סו' ל"ז) הביא דברי המדרש הנזכר שכתב  
 בשם הר' יוסף ומה שאנו אומרים בכל הקדושות, נקדש את שמך או נקדישך  
 ונעריצך מלבנו שאנו עושים המלאכים עיקר ובקדושת מוסף אנו אומרים  
 המוני מעלה, עם עמך ישראל וגו', כלומר הרי אנו עושים ישראל  
 עיקר עפ"י המדרש נתקן שש כנפים לאחד כל כנף אומר שירה ביומיה  
 ובשבת אומר החיה אין לי עוד כנף, ותקב"ה אומר יש לי כנף אחד  
 בארץ שאומר שירה אלו ישראל זש"ת סכנף הארץ זמירות שמענו  
 עי"ש.

ונוסח לונדון כנוסת אבודרהם ועמך ישראל בכלם, ודלא כמ"ש  
 תר' תקון תפלה (דש"ת). בשמו, עם עמך ישראל ונוסת העטמ"י, עם  
 עמך קבוצי מטה ומשמיט תיבת ישראל, ובמחזור ויפרי הנוסחה כולח  
 משונת ושם כתוב ומלוכה למלך נמליך ושם חמוחד, ניוחד יחד עם קבוצי  
 מעלה, ונוסת הרמב"ם בסדרו נקדישך ונמליכך ונשאל לך קדושת

## וזאת הברכה להדליק נר.

ובו ל"ב טעיפיים.

[א] בלונרון ואמשטרדם נוהגים לברך ברכת הדלקת התנוכה להדליק נר „של“ חנוכה, והנוסחא בא"י וסת"מ להדליק נר חנוכה, ובסודרי אשכנז מהם שלחנוכה בתיבה אחת, ומהם בשתי תיבות ומדוע נקרו הלמד בפתח. (תקעה)

משולשת כדבר האמור ע"י נביאך וקרא וגו' וכנראה שנוסח אחד אומר בין בחול בין בשבת בין ביו"ט, כהעמרמי שאומר כתר בכל הקדושות,

(תקעה) נוסחאת לונרון ואמש' היא נוסחאת הגמרא (סוכה פ"ו. שבת כ"ג.) מאי מברך אקב"ו להדליק נר „של“ חנוכה, וכן היא גירסת הרמב"ם (הלכות ברכות פי"א ה"ג), וכ"כ רע"ג ואבודרהם והמור (פי' תרע"ו) ונוסחאת א"י וסת"מ כגירסת הירושלמי (סוכה פ"ג ה"ד) אקב"ו „על מצוה“ (מה שאין כן נוהגין עתה) הדלקת נר חנוכה, ואינן גורסין „של“. וכן פסק הב"י בשו"ע (סי' תרע"ו), ובמס' סופרים (פ"כ ה"ו) „להדליק נר“.

ועי' להגאון שערי תשוב' (סק"א) שכ' ובשבת שאומרים להדליק נר „של“ שבת לפי שחנוכה אסור להשתמש לאורה לזוז אמר נר חנוכה לחורות כי הנר אינו כי אם למצות חנוכה, מה שאין כן כנר של שבת, חנוכה שאנו משתמשין בו ונרו יאיר לתועלתנו, וזה הנר המאיר הוא של שבת עי' טעם זה כבר כתבו הר' ברכ"י (סי' תרע"ו ס"א) ועי' להא"ר והר' מנ"ב נתנו טעמים אחרים, זהו נכון לנוסח א"י אבל לנוסח לונרון ואמש' שגורסין להדליק נר של חנוכה, כמו להדליק נר של שבת מאי איבא למיטר.

בנוגע לנוסח אשכנז שגורסין שלחנכה שתי תיבות בתיבה אחת מצינו דוגמא לזה בתורה אשה למו, וכיוצא נכתבו שתיהן כאחת ובקריאה נקרא אשירה, השאלה היא מדוע נהגו בברכה זו ליהרס כאחת אחרי חופשי באמתחת הספרים ה' האיר את עיני ומצאתי להק' השל"ה (וורשא) בדף (ע"ח וע"ט) שכ' וז"ל לשון אבא מרז ז"ל כעסק ברכה (סי' ע"א) כתב בתשוב' מורי מוחרש"ל נוסח הברכה להדליק נר שלחנוכה מלת אחת ולא של חנוכה שתי מלות וגו' אמר הכותב כגון דא ודאי צריך פנים ולפני ולפנים פ"ט שתי מלות של חנוכה בדיבור אחד נאמרו ואנחנו לא זכינו לכנס לפני ולפנים וגו' ודברים טעו ורצו לערער על דברי פי קדוש אבא מרז ז"ל לומר כי אין כונת רש"ל על שני תיבות של חנוכה שיאמרם תיבה אחת רק כונתו על תיבת חנוכה לומר תיבה אחת לאפוקי שלא יהלק לומר חנוכה ע"ש שחזו בכ"ה. עינים להם ולא ראו אבל עיני ראו הספר

[ב] מה טעם תלו קדמוננו גם החנוכה על  
 השמן, ולא על נצחון המכביים. (תקעט)

הגדול של יום של שלמה הא לך העתקה מספרו הגדול אות באות להדליק נר  
 שלחנוכה פי' תיבה אחת ולא של חנוכה קבלתי וטעם ופה נראה דבשלמא נר  
 של שבת שהוא נר לצורך שלום בית ולעצמו רק שמצות  
 שבת עליו ונקרא של שבת, אבל הכא הנר  
 איתו כשאר נרות ואינו עשוי להאיר לעצמו אלא לפרסומו נוסא דחנוכה  
 מסו"ה מברכינן שלחנוכה כלומר שאינו עשוי אלא לחנוכה ולא לזולתו  
 עכ"ל.

ואני הצעיר לא ירדתי לעומק טעמו של רש"ל כי איך יובן כל  
 הדרוש הזה כאשר נח"ר תיבת של עם תיבת חנוכה אולי אפ"ל בדוחק  
 שיש לזה דמיון במ"ש רז"ל במס' שבת (דכ"ט:): מדקתני פתילת הבגד  
 שמשמע עדיין הוא בגד ולא קתני פתילה של בגד וגו'.

ואני תמה על השל"ה אחר שהוכיח שנוסחת שלחנוכה בתיבה אחת  
 מדברי מוהרש"ל מדוע בחלק אור תורה (דפ"ו) כתב לברך להדליק  
 נר הנוכה (כמנהג א"י) ר"ת נח"ל ולא גרים כלל של?  
 טעם שננקדה הלמד שלחנכה בפתח, אולי אפ"ל שהיא כגירסת  
 היעב"ץ (עי' לעיל הערה פ"ז) בזכרנו לחיים שגורם כן להורות על החיים  
 הנצחיים (עם שמוהר"ם מרוטנבורג חולק ע"ז שיהיה מובן לא חיים  
 וטוב לאומרו לחיים) כן גם במלה זו נקדו את הלמד בפתח להורות על  
 החנוכה שבבית המקדש היא המנורה הטהורה,

ופלא הוא שהר"ב על אוצר התפלות כתב בשם האר"י שצ"ל שלחנכה  
 כס' מוהרש"ל ואינו כן כי הפר"ח כ' נוסח הברכה להדליק נר חנוכה  
 ולא של חנוכה משום שכ"כ האר"י וכן מנהגנו (וכ"כ הגר"א) וכ"כ בברכ"י  
 (תרע"ו סק"א).

ובס' שבלי הלקט (סי' קפ"ה) הביא דבריו הב"י (סי' תרע"ו)  
 כ' וז"ל ובמטבע ברכות שטבע ר' יוסף ז"ל מצאתי ברכת חנוכה שטבעה  
 להדליק מצות סופר המביע בספרים וגו' ומפורש בלולב הגזול ירוש' כיצד  
 מברכין על מצות הדלקת נר חנוכה בא"י אמ"ה אקב"ו על מצות הדלקת  
 נר חנוכה וגו' עכ"ל מדבריו מובן כי ר' יוסף רצה לקיים הגורסא  
 שבירוש' שהבאתי אבל מנהג העולם לברך „להדליק“ ולא „על מצות  
 הדלקת“ (ראו אבודרהם בראש ספרו מה שהאריך במקצוע הברכות אשר  
 סתן כתובות בעל ומתן בלמד) אמנם הר"ן (בפ"ק דפסחים) גבי ברכת על  
 ביעור חמץ ושב שם על מה שאנו נוהגים לומר להדליק כיון דצריך להשתתף  
 בפרומו ממילא אין מצוה זו יכולה להתקיים ע"י אחר שאינו יוצא אלא  
 בשל עצמו ע"כ ועי' הרא"ש שם שכתב דאורחא דמילחא שכל אדם מלדיק  
 בעצמו משום חביבות הנס ע"כ.

(תקעט) טעם שהעמידו הנס רק על פך השמן ולא על נצחון

[ג] מדוע לא תמצא מוזכר נצחון המכביים במשנה או בגמרא, ורק הזכר בכתובים אחרונים ובתפלת על הגסים. (תקס)

[ד] מנהג לונדון להדליק נרות החנוכה בעש"ק קודם גר שבת, ואח"כ באים לביה"כ להתפלל מנחה וערבית, אבל מנהג אמשטרדם שאחר קדיש תתקבל שבמנחה מדליק הש"ץ חנוכה הביה"כ וגומרים המנחה, וכלם שבים לביתם להדליק חנוכתם שבבית, ואחר כך מדליקין גר של שבת.

ובמוצאי שבת חנוכה בביה"כ מדליקין ואח"כ מברלין, ובבית מברלין ואח"כ מדליקין אבל בא"י וסת"מ נוהגים להבריל קודם שידליק, הן בבית והן בביה"כ, ומנהג אשכנז בבית מדליק, ואח"כ מבריל. (תקפא)

מלחמותם משום שלא לעורר קנאת הגויים עלינו, וטעם שני ליסר הנפס בענין קרושה ומהרה, ולא על הריגות וטבחות.

(תקפב) טעם שלא הזכר במשנה ובגמ' נצחון המכביים שגם מלחמותם היה בדרך נס כידוע ב' אבודתם (דס"ג ע"ד) ואעפ"י שהיו חשמונאי ובניו חסידים ואנשי מעשה, לקחו להם המלוכה שלא כהוגן שהם היו כהנים וכהן אין לו חלק במלכות שנאמר ולמען יאריך ימים על ממלכתו, וסמ"ך ליה לא יהיה לכהנים חלום, ולפי שעטרו בעטרה שאינה שלהם סבב הכורא ית' וקם הורדוס שהיה עבד מעבדי חשמונאי וכלה את זרעם ולא השאיר מהם שריד ופלים עי"ש, ועי' להרמב"ן בפ' ויחי על הפסוק לא יסור שבט מיהודה, עי"ש, ומשום הכי מצא הנכון רבינו הקדוש להסמיט נצחונם לגמרי במשנתו.

(תקפג) טעם שנהגו להדליק נרות החנוכה בעש"ק קודם גר שבת, עם שהכלל הוא תדיר ושאינו תדיר קודם (פסחים קי"ד). כתב בה"ג דאי מדליק של שבת בראשונה נאמר עליו להדליק של חנוכה, והולקת גר של שבת חשיבא שקבל עליו את חשבת, עם שנתו' והראשונים חלקו עליו וס"ל שאין קבלה שבת חלויה בהולקה (פור סי' רס"ג ותרע"ט והב"י שם, והר"ן בפ' במת מדליקין, והמגיד מושב סוף ה' מגילה וחנוכה), מיהו העולם כבר נהגו כס' תה"ג להדליק גר חנוכה ואחר כך של שבת, וכן ס"ל להעטמי כסדורי ח"כ (דס"ו).

[ה] מנהג לזנרון להדליק חנוכת הביה"כ בחול אחר קדיש תתקבל שבערבית ואומרים אחריו מזמור שיר חנוכת קדיש יהא שלמא ועלינו, אבל בע"ש מדליקה אחר גמר המנחה, והצבור מדליקין חנוכת ביתם ונר שבת קודם שיבואו להתפלל תפלת המנחה. (תקפב)

ובבית הכנסת שנהגו להדליק החנוכה קודם ההבדלה ב' התרוסות הדשן והוב"ד ביתה יוסף (תרפ"א) משום לאחר אפוקי יומא, ואני לא הבנתי טעם זה אם הוא לאחר אפוקי יומא כבר אמר אתה חוננתנו בתפלה ומה נשאר לאחר וסלבד זה כבר נהגנו לאחר תפלת ערבית כדי להוסיף מחול על הקודש (שבת קי"ח). ומטעם זה נהגנו לומר והוא רחום וברכו באריכות נועם כדי להוסיף מחול על הקו', ועוד מבואר שאם הבדיל בתפלה מותר בעשיות מלאכה אף על פי שעדיין לא הבדיל על הכוס (טור בסומן רל"ב בשם ר"ע ורש"י והמגיד בשם הגאונים), אבל מוהריל מפרג הנהיג להבדיל קודם ומטעם שמה ישכת להבדיל בתפלה ועביד איסור בהדלקה ומסיק שכן יפה לנהוג וכן כתב הט"ז למעשה להבדיל בביתו על כל פנים קודם ואח"כ להדליק החנוכה, והא"ר שם דחה דברי הט"ז (באה"ט שם סק"א) עם שהרמ"א שם פסק וכו"ש בביתו שמדליק ואחר כך מבדיל שהרי כבר הבדיל בביה"כ אמנם הט"ז והפר"ח הסכימו שלא כדעת רמ"א ודלא כהא"ר כאשר יראה המעיין.]

והרמ"א בה' חנוכה (דמ"ג ע"ג) ב' שנמוצ"ש מדליק אותה אחר שמבדיל על הכוס ואח"כ אוכר יפתח ה' לך, והאשכנזים נהרו אחר פ' זרמ"א רבם והספרדים בארץ ישראל שנהגו להבדיל קודם בבית הכנסת ואח"כ מדליק, כ"כ הרב שמו משה או"ח (סו"ס י"ד ובנהר מצרים ח"א ד"ן אות ו') ועי' להר" שכלי הלקט שגם הוא מתנגד לס' בה"ג וס"ל שיכול להדליק נר חנוכה אחר שהדליק נר שבת אם לא נתכוון לקבל עליו שבת בהדלקתו דבקיבול דעת הדבר תלוי כאשר הוכיח (בערוגה ב' הלכה סמך) וכתב הוא שכן מצא בתשו' הגאונים וגו' עי"ש ועי' להמנהיג (סו' קט"ח) דס"ל דנר חנוכה קודם לנר שבת מטעם שכ' בה"ג עי"ש.

(תקפב) השמיעוני היהודים דפה ק"ק ראמסגט שמפסקים במנהג זה, כי כשמדליק הש"ץ החנוכה שבבית הכנסת אחר המנחה, וכל הצבור כבר הדליקו בביתם נר שבת וחנוכה ולמטרע כבר קבלו את השבת וגם הש"ץ עצמו עושה כל חובתו בביתו שמדליק חנוכתו ונר שבת ונא לבית הכנסת, איך ידליק חנוכת הביה"כ הכנסת אחר שקבל עליו את השבת ולמה לא ידליקה קודם המנחה וקודם שידליק הש"ץ חנוכת ביתו שעדיין לא קבל עליו את השבת. וראיתי כי צדקו דבריהם מטעם

[ו] בלונדון ואמשטרדם החנוכה נדלקת ע"י הש"ץ, ובא"י וסת"מ ומארוקו נדלקת ע"י שמש הכנסת. (תקפג)

[ז] בלונדון ואמשטרדם מדליקין חנוכה הביה"כ פעם אחת בערבית, אבל בא"י וסת"מ מדליקין אותה שחרית וערבית ואינם מברכים עליה, רק בלילה, ובערי אלגיר נוהגים להדליקה רק בבוקר בלי ברכה. (תקפד)

שכ' בה"ג והבאנו דבריו לעיל (הערה תקפ"א) דאי מדליק של שבת ראשונה נאמר עליו להדליק של חנוכה, והעולם כבר נהגו כס' בה"ג ובחופשי כס' אבודרהם (דמ"ג ע"ג) מצאתי שכתב נהגו לחניה נר חנוכה באמצע בית הכנסת ומדליקין אותה בין הפי' המנחה למעריב, (ודלא כמנהג לונדון שמדליקין אותה אחר קדיש תתקבל שבערבית), אבל בערב שבת מדליק אותה קודם המנחה עד שלא יתפללו הקהל עכ"ל, הרי משמע מדבריו שבערב שבת היו נוהגים בספרד להדליקה קודם המנחה, ולא כמו שנוהגים עתה בלונדון. וכתב הכל בו להדליקה קודם מנחה כס"ש הרד"א. אבל מוהר"ל כתב והובאו דבריו בר"מ (סי' תרע"א אות ה') שאין אנו נוהגין כן אלא אף בע"ש מדליקין בין מנחה למעריב. ואפשר כי לונדון סמכו על ס' מוהר"ל הנוכרת. וכ' שם עוד כשרבו ימי חנוכה והרבו הנרות היה הש"ץ מדליק. ובכרו שלא יאחר בהדלקה נוטל שמש העיר הנר מידו ומדליק הנרות הנשארים והש"ץ חוזר למקומו ומתפלל בעוד שהשמש מדליק עכ"ל.

(תקפג) אולי יתכן לומר בפעם לונדון ואמשטרדם, משום שחנוכת הכית"כ היא בבחינת המנורה שהיתה נדלקת ע"י הכהן, והיום הש"ץ נחשב ככהן המקריב, ראה הירושלמי בברכות (פ"ד ה"ד) ר"י בשם ר' מנחם זה שעבר לפניו התיבה אין אומרים לו בא והתפלל אלא בא וקרב עשה קרבננו עשה צרכנו וגו' וזהו טעם נכון לפע"ד.

(תקפד) פעם שמדליקין החנוכה בבית הכנסת משום פירסומי ניסא, ומפני האורחין הבאים לשם כמו שהקנו תקי' בליל שבת בבית הכנסת (כל בו, וש"ע תרע"א ס"ז וב"י שם). ומת שנהגו בארץ ישראל להדליקה גם בשחרית לפרסם הנס ביותר כי יש אנשים באים להתפלל שחרית ואינם באים במנחה וערבית, ויש מהם כי באים במנחה ומעריב ואינם באים בשחרית, וגם זכר למנורה להעלות נר תמיד, ותכהן הית מטיב הנרות בשחרית מלכך שתי הנרות בצד מזרח שהטיב אתר כך (מנחות כ"ט. יומא ל"ג). ונר המעריב האירה כל היום וחוזר והדליקה בערבית עם שאר הנרות (מנחות פ"ט). ופעם אחר להודיע מספר הנרות להצבור שידעו כמה ידליקו בביתם (מתו"ו דף 201).

[ח] **מרוע נהגו לקבוע החנוכה בבית בטפת  
הסמוך לפתח מצד שמאל, ובביה"כ מניתה  
בכותל דרום. (תקפה)**

מעם שהספרדים שבאלג'יר שיש בתי כנסיות שמדליקין החנוכה ביום ובלא ברכה (זה השולחן) מצאתי להג' תכס צבי (ס' פ"ח) שתמה על מרן שפסק וטברכין עליה דהא עיקר טעם הריב"ש בטעם הברכת כמו שמברכים ההלל בר"ח שהוא ממנהגא (באה"ג שם) א"כ המתבר שפסק בה' ר"ח כהרמב"ם וכתב שכן נוהגים בא"י וא"כ לדידהו אין לברך בנר ביה"כ ע"ש (ועי' שערי תשו' שם סק"ו) ולפי זה אנו מביגין בטעם ערי אלג'יר שאינן מברכין כלל כי ס"ל כדעת הרמב"ם (ה' נר חנוכה פ"ג ת"ז) שאין מברכין על המנהג, אבל לפי טעם זה קשה למה יברכו על ההלל שבר"ח אם הנהיגו שלא לברך על המנהג. ומצאתי להשב"ל (סו' קפ"ה) שכתב בשם בעל הדברות נהגו להדליק נ"ח בביה"כ וגו' וגם אנו נוהגין כן, ולא ידעתי שורש וענף למנהג זה, ומורי ר"י היה נמנע מלהדליקה שלא לברך עליה, וכן דעתי נוטה כי מאחר שכל אחד ואחד מדליק בביתו מה צורך להדליקה בביה"כ וגו', והמנהיג (אות קמ"ח) כתב ויראה לי שאין חיובא בבית הכנסת להדליק נר חנוכה כי אם בבית שאדם דר בה מדקאמרינן כדי שתהא מזוזה מימין ותנוכה משמאל ובית הכנסת פטור ממזוזה, אלא אם כן יש בה בית דירה לחזן הכנסת, אלא נהגו כן על שם שהנס בא במקרש ועושים כן לפרסם הנס עכ"ל.

ולפע"ד אפ"ל קו' החכם צבי שהק' נגד דעת מרן באופן זה בשלמא ההלל שבר"ח (לד' הרמב"ם פ"ג מהל' חנוכה ה"ו) שהוא רק מנהג בעלמא משו"ה אינן מברכין, אבל הרלקת נר חנוכה שבביה"כ נתקן להוציא י"ח האורותין אשר בשם וכשהש"ץ מדליק החנוכה ומברך עליו והאורותין או העניינים שאין להם היכולת לקנות שמן להדליק חנוכה בביתם יוצאים י"ח בשמיעת הברכות משו"ה מברכין כמו קידוש של לילי שנתות וי"ט שמקדשין בביה"כ ויוצאים י"ח השומעים שבשם. וההבדלה בביה"כ, וכן כתב הכל בו (סו' מ"ד דמ"ד) וז"ל נהגו כל הסקומות להדליק נר חנוכה בביה"כ להוציא מי שאינו בקי, ושאינו זריז בזאת וגו' ע"כ. ונהגים באלג'יר לעשות מנורה תלויה בביה"כ עגולה ויש בה שמונת נרות וכל ימי חנוכה מדליקין אותה כולה כשיגיע הש"ץ למזמור שיר חנוכה וקורין אותו בקול רם ושמש הכנסת מדליקה בלי שום ברכה וגו' (זה השולחן דפ"ב:).

(תקפה) מעם שנהגו לקבוע החנוכה בבית בטפת הסמוך לפתח מצד שמאל, ובביה"כ בכותל דרום, בבית כן היא מסקנת הגמ' (שכת כ"ב) כדי שתהא מזוזה מימין ונ"ח משמאל, ובביה"כ שנתגו להנחתה בצד דרום וזכר למנורה שהיתה מצד דרום (כ"כ אבי עזרי ומור סו' תרע"א) אבל לפי דברי אבודרתם (דמ"ג ע"ג) ששמע שהיו נוהגים בספרד להנחתה באמצע

[ט] טעם שלא נהגו לעשות תשעה ימי חנוכה מספק כמו שאנו עושים בחגים. (תקפו)  
 [י] מנהג הספרדים בסדר הדלקת נרות חנוכה מדליק בלילה הראשון נר א' המכוון כנגד ימין המדליק ובלילה הב' מדליק הנר שאחריו הסמוך לו תחילה, ואח"כ חוזר לאחור ומדליק הנר הראשון שהדליק אמש, וכן על זה הדרך בכל לילה וליילה. (תקפו)

[יא] מנהג לונרון ואמשטרדם לומר מזמור שיר חנוכה בזמירות, וחוזרים ואומרים אותו אחר חזרת הס"ת בהיכל, אבל בא"י וסת"מ בזמירות מתחיל מפסוק ארוממך כמו בכל יום, ואחר קה"ת אומרים אותו עם הפסוק הראשון. (תקפה)  
 [יב] אחר אומרם המזמור שזכרנו, מקדיש ואומר קודם עד סוף התפלה אבל בא"י וסת"מ

בית הכנסת, אבל היום כל הספרדים נוהגים להניח מצד דרום ועי' תשו' תרנ"ז (פירודא סי' תק"י).

(תקפו) טעם שלא נהגו לעשות תשעה ימי חנוכה מספק כתב בעל העתים מפני שחג חסוכות מן התורה ותחמירו רז"ל על ספקו לפי שאין אנחנו קובעים עתה עפ"י תראית, אבל חנוכה שהוא מדבריהם הם אמרו לעשות ח' ימי חנוכה והם אמרו שבחן הטולדות (אבודרהם שם) ולפע"ד אפ"ל משום שרצו להודיע במספר ח' נרות שרצו האויבים לכמל מהם מצות מילה שהיא בשמיכות.

תקפו) מנהג זה חוזר בפו' בש"ע או"ח (תרע"ו ס"ח) ועי"ש להבאח"ם השינויים בזה בין בני רינו"ם ואוסטרייך. טעם שמדליק בלילה הראשון מצד ימין המדליק ובליל ב' מדליק משמאל לימין וכן בליל ג' עד סוף ואח"כ חוזר להדליק לאחור משום שהוא נר חרש, וצריכה הברכה להיות על הנר מנוסף ותחשף וזהו פשוט.

(תקפה) טעם שבא"י אינם אומרים הפסוק מזמור שיר חנוכה חבית לדוד בזמירות בשבוע שחל בו חנוכה ואומרים ארוממך ה' כבכל יום משום שכבר יאמרו אותו בשלימותו במקום מזמור הפלה לדוד, ואם נכפלהו כמנהג לונרון ואמשטרדם לא יתכן מדינא דגמ' כמו שתאריך הרהיב הגאון חק"ל (ח"א סי' ל"ב) והעלה להלכה שבחן מנהג א"י לאומרו טעם אחת אחר קדיש התקבל ועי' במ' נטר מצרים (ח"א דנ"א).

המזמור שיר חנוכה נאמר במקום מזמור תפלה לדוד, ואומר בית יעקב מזמור היום, הושיענו קדיש וקוה וגומר התפלה ככל יום. (תקפט)

[יג] מנהג לונדון ואמשטרדם שמדליק החנוכה אחר שבירך כל הג' ברכות בלילה הא', ובשאר הלילות אחר שבירך הב' ברכות, ובא"י וסת"מ וערי המערב להדליק אחר שבירך להדליק גר חנוכה ובעוד שהולך ומדליק מברך הברכות האחרונות. (תקצ)

(תקפט) טעם למנהג לונדון ואמש' שאינם אומרים שיר של יום ובית יעקב וגו' בשבוע שחל בו חנוכה כבר כתבתי לעיל בדיני תפלת שחרית, ועי' להגאון חיד"א בברכ"ו (סו' תרצ"ג סק"ג).

(תקצ) טעם למנהג לונדון ואמש' שמדליק החנוכה אחר שבירך בלילה הא' הג' ברכות וגו' מנהגם זה הובא במוהרי"ל ודבריו הביאם הרמ"א בשו"ע או"ח (תרע"ו ס"א) וז"ל ויברך כל הברכות קודם שיתחיל להדליק ע"כ, וכ' שם הב"י בשם רבינו יונה הביא דבריו אבודרהם (דמ"ג) שבליל ראשון מברך ג' ברכות אלו קודם ההדלקה וכל המצוות מברך עליהן קודם עשיתן, ובליל ב' מברך קודם ההדלקה להדליק ושעשה ניסים מברך לאחר שמדליק גר ראשון קודם שידליק גר שני שהוא נס אותו היום וכן בליל ג' קודם שידליק גר ג', וכן ברבועי וכן בכלום עכ"ל, והב"ח כתב שם המדליק אחר שהדליק וגו' הלשון משמע שאומר כן קודם שיברך שעשה נסים וכ"כ מוהרי"ש והכו משמע במ"ם ובהג"ם (פ"ג ה"ד) מיהו בתשו' מוהרי"ל (סו' קס"ה) כתב דאנו אין לנו אלא תלמודא דידן דכל הברכות צריך עובר לעשייתן כמו שעושיין בקריאת המגילה ונטילת לולב, ואיכא לטימר דמ"ם סובר כמ"ד בירוש' דמברך בשעת עשיתן ותו דאין בו מנהג פשוט לאומרו והאיך נפסיק בטפל לבין העיקר עכ"ל ועי' שם בד"מ (סק"א).

וטעם למנהג ארץ ישראל וסת"מ ומארוקו שהם מדליקין תיכף אחר שבירך ברכת להדליק, קשה לי למצא טעם הגון למנהגם, ואולי אפשר לומר שהם סוברים כיון שבירך להדליק גר חנוכה צריך לקיים המצות בשעתה והשתי ברכות בליל א' או הכרכה אחת של לילות האחרונים יכול לאומרם בזמן שהוא עסוק בהדלקה, ואם תאמר איך אומר אחר כך הנרות הללו אנו מדליקין הלא כבר הדליק, וי"ל לפמש"כ המ"ם (פ"כ ה"ו) משמע שהמנהג בימיהם היה לומר הבלכה הראשונה ומדליק תיכף ואומר אחריו הנרות הללו אנו מדליקין, ואחר כך אומר שהתינו ושעשה נסים, משמע מזה כי אין צורך לומר השתי ברכות תכופות לברכת

[י"ד] המנהג בלונדון אחר אמירת מזמור שיר חנוכה בערבית אומר קדיש וברכו ועלינו וכן היו נוהגים באמשטרדם (סדור עמייאש דרפ"ג) אבל היום באמש' נוהגים שאחר קדיש יהא שלמא אומר פסוק ה' צבאות עמנו וחוזר ומקדיש שנית ברכו ועלינו, ובא"י וסת"מ לעולם אינם אומרים ב' קדישים תכופים זה אחר זה. (תקצא)

החלוקה עם שהם מענין החנוכה ונסיה, אבל אין בהם שום יחס לענין החלוקה, משום הכי יפה סדרום לאומרים באהרונה.

ומנהג אלג'יר הזכירו הר' זה השולחן (דיני חנוכה אות ל"ב) וז"ל בענין הברכות יברך על החלוקה והוא עוסק בהחלוקה מברך שעשה נסים ושתחיינו, ועי' שם בחערה (סק"ב) שכתב ונהירנא כשהייתי בעירי ראיתי למורי הרב הרו"ב ז"ל לאחר שברך על החלוקה ידליק, ואחר כך יברך שעשה נסים וכן עושה בכל לילה וכן אני נוהג עכ"ל.

(תקצא) מנהג הספרדים בלונדון שבמשך כל השנה אומרים ב' קדישים קודם עלינו, הא') אחר שיר המעלות אשא עיני, ואומר ה' צבאות עמנו ומקדיש פעם שנית ואומר ברכו ועלינו, זהו אם יש ב"מ אבל בביה"כ (וכבר כתבתי לעיל בארוכה במאמר הקדיש). אבל בחגים ופורים וחנוכה וגו' אין האבל אומר קדיש השני, והראשון הש"ץ והקהל אומרים אותו בניגון, אבל באמש' מנהגם שגם בחגים וחנוכה ופורים האבל אומר קדיש, משו"ה נוהגים באמש' חוזר ומקדיש שנית, אבל מנהג א"י כבר כתבתי לעיל שאין נוהגים כן ולעולם אומרים קדיש אחד קודם עלינו, ואם יש ב"מ אבליים כולם כאחד עונין ואומרים הקדיש וברכו, וכבר צינתי לעיל דעת הראשונים שאין להרבות בקדישים,

מעם שנהגו לומר הספרדים בערבית של ימי חנוכה אחר קדיש תתקבל מזמור שיר חנוכה, כן מזכר במ"ם (פי"ה ה"ב) ובילקוט מלכים (פי' קפ"ד), ובאבודרהם שם מצאתי כתוב שאומרים מזמור זה בח' ימי חנוכה לאחר התפלה במקום תפלה לדוד שגם כן קורין בחנוכה המשכן כל ימי חנוכה, ובשבת חנוכה אומר מזמור זה אחר יושב בסתר עליון, ואם הוא ר"ח וחנוכה קורין תחילה ברכי נפשי ואח"כ מזמור שיר חנוכה דתדיר ושאינו תדיר ת"ק ע"כ, אבל היום הספרדים אין נוהגים לומר בשבת ר"ח ברכי נפשי (וכבר כתבתי לעיל טעמן ש"ד) וגם אין אומרים מזמור שיר חנוכה אחר יושב בסתר, ואומרים אותו כבכל יום אחר מזמור אל נקמות.

ובסדר עמייאש מובא שמנהג אמשטרדם היה לומר מזמור שיר חנוכה קודם ערבית כל ימי חנוכה, וגם אומרים אותו אחר החלוקה, כמי שנהגים אנהנו לומר מזמור אחד קודם ערבית בכל החגים דבר

[טו] כל רבותינו הראשונים שאלו מפני מה קבעו שמנה ימי חנוכה הלא לא היה הנס כי אם שבעה ימים. (תקצב)

[טז] המנהג בלונדון בסדר קריאת הפרשה לחנוכה, ביום הראשון מפסיק לכהן עד המשכן, וכן נוהגים בא"י וסת"מ, אבל מנהג אמשטרדם קורא לכהן עד ואני אברכם. (תקצנ)

המתאים עם הזדמנות התג, אבל בזמננו זה לא נהגו לאומרו קודם ערבית.

(תקצב) עי' ב"י (ריש סי' תר"ע) שהק' בן וישב מה שישב, והרואה בס' השאלות דר"א גאון (בפ' וישלח) שם הגאון גורם ולא היה בו להדליק אפילו יום אחד, ובה מתורץ יפה קשוייתו, אמנם במגילת אנטוויכום (פ' ס"ז) כתוב והיה בה כשיעור הדלקת יום אחד.

(תקצנ) לפי סדרו הלוואה, ודילוי, רשום שם לכהן עד ואני אברכם (כמנהג אמשטרדם), אבל בסדר דייסולה רשום לכהן עד המשכן. ובתוצאת גסטר תיקה לסדר דייסולה להפסיק עד המשכן.

טעם למנהג ארץ ישראל וסת"מ ולונדון שמפסיקין לכהן עד המשכן ואינם מפסיקין עד ואני אברכם, משום שכל עולה ועולה צריך שיקראו לו חלק בפ' הנשיאים שהיא חובת היום, ואם נפסיק לכהן עד ואני אברכם שהוא הברכת כהנים אין בפרשת זו רמז לענין היום. וכן משמע בתלמודין בחנוכה בנשיאים, ואבודרהם (דמ"ד.) ומתחיל בה תברכו עד וביום הראשון עם כהן, ולוי וישראל קורא וביום הא'.

טעם למנהג אמשטרדם שנהגו להפסיק עד ואני אברכם, מצאתי להרב דברי דוד (סי' כ"ד) והרב עיקרי הר"ט שכתב מקום שנתגו לקרא לכהן עד ואני אברכם יש לבטל מנהגם. וכן כתב השכנה"ג (סי' תרפ"ט), ולי אני הצעיר נראה כי אין הדבר כל כך נקל לוטר כן אחר שנהגו כן משנים ויובלות, וגם א"א לנו לערער על מנהג אבותם, שהרי הרב המאירי (בפסקיו לשבת פרק במה מדליקין) הביא שם מנהג זה ועבר עליו בשתיקה ולא ערער על מנהג זה, כ' וז"ל יש נוהגים ביום א' לקרא הראשון בב"ב, והב' ביום כלות משה, והג' ביום הראשון ע"כ. וכלל סוסכם בירינו שיפסיקו להקורא באיזה פרשה שיהיה בכי טוב ולהתחיל לו בכי טוב (ס"ס פ"ב ה"ב). וגם לפי ס' הכנה"ג שם שכתב שלא נראה בעיניו מנהג זה, אבל כתב שם שאין להכריחם לכני המקום שנהגו מנהג זה שובטלו מנהגם. וסוהו טוב להודיעם שיותר מאוי המנהג לקורא לכהן עד המשכן ואם קבלו טופס, ואם לא יתצו לבטל מנהגם ישארו במנהגם עכ"ל, משום הכי גם דעתי נוטה כן כמנהג אמשטרדם להשאירם במנהגם ולא כחש' הרב דברי דוד.

[י] מדוע הספרדים נוהגים להתחיל בפרשה  
 זו מברכת כהנים, והאשכנזים משמיטים לקרא ב"כ  
 ומתחילין מן ויהי ביום כלות. (תקצד)  
 [יח] מפני מה אנו קורין בפ' הנשיאים  
 בחנוכה. (תקצה)

(תקצד) מעם למנהג ספרד שמתחילין מן ברכת כהנים מפני שנעשה  
 חנם ע"י השמונאי ובניו שהיו כהנים (אבודרהם שם), אבל אם נביאם  
 בסדר תלמודנו נמצא סדר אחר לגמרי מזה שבידינו, במגילה (ל"א:)  
 בחנוכה בנשיאים, אבל במ"ס (פ"כ ה"י) שם כתוב הסדר יותר מבורר  
 ומפורש, וקורין בנשיאים ויהי המקריב ביום הראשון, וכן לכל יום  
 יומו עד יום השמיני ובשבת שבתוכו קורא מן ויהי ביום כלות  
 משה עד כן עשה את המנורה, וכן ביום השמיני עד וזה מעשה  
 המנורה כל הפסוק ע"כ. הנלמד מדבריהם שלא היו קורין ביום הראשון  
 לכהן מן ויהי ביום כלות (כמנהג אשכנז) והיו קורין בכל יום  
 יומו דהיינו מתחילין לכהן מן ביום הא' ג' פסוקים, והלוי היה  
 קורא הג' פסוקים הנותרים, ולהישראל חזור לו כל הששה, חוץ מחנוכה  
 שבשבת היו מתחילין מן ויהי ביום (עו' סור וש"ע תרפ"ד). ועוד  
 למדנו כי לא היו נוהגין כלל לקרות לכהן מן ברכת כהנים (כמנהג  
 ספרד), ור"ע גאון בספרו כ' להתחיל מן ויהי ביום כלות משה,  
 והר"י פרוטקין שם כתב כי בכ"י אחר מצא להתחיל מן כה תברכו,  
 וכן כתב הסור שם שיש מקומות שמתחילין מן ב"כ ומנהג יפה  
 הוא.

ובצפת נוהגים בשבת פ' נשא קורין לכהן מתחלת הסדר עד  
 סיום ברכת כהנים (חמישי), ע"ד מה שארז"ל (חולין מ"ט). כשהוא  
 אומר ואני אברכם הוי אומר כהנים מברכים את ישראל והקב"ה מברך  
 לכהנים (שו"ע תכ"ח ה. ו. ז.) ארץ החיים (דו"ח ע"ג).

(תקצה) עו' בפסיקתא שכתב משום שנשלמה מלאכת המשכן  
 בכ"ה בכסלו, (ב"כ אבודרהם שם), ולפי דברי הפסיקתא שמה שאנו  
 קוראין בפרשה זו הוא משום מלאכת המשכן וגו' ולא משום חנוכה  
 עצמה. אבל הר"י שכלי הלקט (סו' קפ"ט) נתן מעם אחר לפי שעמד  
 טרע"ה בהר ק"כ יום וירד בעשרה בתשרי ונתבשר פלחתי כדברידך  
 ביות"כ וגו', דאמר ר' שמואל בר נתנני בג' הימים עשו המשכן  
 וכל כליו ומרחשון וכ"ה בכסלו גמרוה (רש"י) ובתחומא מה עמקו  
 מחשבותיך עלינו אמר ר' חנינה בכ"ה ימים בכסלו נגמרה מלאכת  
 המשכן ונעשה מקופל עד אחד בניסן, וכ"ז שהיה מקופל היו מלמלים  
 על משה למה לא הוקם המשכן, מיד שמא שום דופי אירע בו והקב"ה  
 חישב לערב שמת המשכן בתרש שנולד בו יצחק, בא אחד בניסן  
 והוקם ולא לימלם עוד ארם אחר משה, ומעתה הפסיד כסלו שנגמרה

[יט] המנהג באלג'יר בשעת הוצאת ס"ת לתנוכה אומרים פסוקים אלו, נר לרגלי דבריך ואור לנתיבותי, נר ה' נשמת אדם חופש כל חרדי בטן, כי נר מצוה ותורה אור ודרך חיים תוכחת מוסר, אור צדיקים ישמח נר רשעים ידעך, אור זרוע לצדיק ולישרי לב שמחה. (תקצו)

[כ] המנהג בק"ק ראמסנט בבית הכנסת שבנאו השך משה מונטפיורי ז"ל לברך ולהדליק חנוכת הביה"כ אף שאין שם עשרה. (תקצו)

[כא] למעלה בטעמי ההפטרות כתבתי אודות מה שתמה בעל ס' המטעמים על הפטרת מקץ שנרפסה בחומשים ויקץ שלמה (מלכים סי' ג') שלעולם אינה נאמרת, כי פ' מקץ תמיד נופלת בשבת חנוכה ומפטירין בנרות זכריה. (תקצה)

בו המלאכה, אמר הקב"ה עליו לשלם לו, ושילם לו חנוכה בית תשמונאי וסימן הוא בירינו חנ"ו ככ"א בכ"ה בכסלו עכ"ל.

(תקצו) עי' להגאון סוהר"ו עיואש בס' קול יהודה (דל"ב) שנתן טעם לשבת באמירת פסוקים אלה, ועיין בספר זה השולחן (דפ"ג).

(תקצו) אמרתי להם שלא יפה הם עושים משום שני טעמים. (הא) שאם אנו מברכין על הדלקת נר חנוכה שבבית הכנסת למרות שהוא מנהג בעלמא, כמו שנהגנו לברך על ההלל שבר"ה, וההלל שבר"ת ביחוד אין מברכין עליו, גם בהדלקת נר חנוכה בבית הכנסת אין צורך לברכות אלו. ב) אעיקרא טעם ההולקה בבית הכנסת הוא משום פרסום הנס ברב עם הדרה מלך, אבל כשאנו מתפללים ביחוד אין שום פרסום הנס, ודי בהדלקה בלי ברכה. עי' להגאון סור וקצועה והמחבר"ר בה' חנוכה שכתבו קרוב למה שכתבתי בענינותיו.

(תקצה) שם הראיתי לדעת כי טעה בחשבונו כי הרבה שנים אירע שנפל יום א' של חנוכה וגו' וגו' ואז צריכין אנו לקרות פ' מקץ אחר שעבר חנוכה ולהפטיר בהפטרות ויקץ שלמה, כאתי להעיר פה כי גם הגאון בשמים ראש הנספח עם ספר אוצר התפלות (דיוני חנוכה דכ"ב) נפל גם הוא ברשת המעות וכתב בזה"ל, "בכל השנים תבא פרשת מקץ בשבת חנוכה" ובעלי הגמטריא נתנו סימן ש"נ"ת'ים' ו'ס'ים' ש"מאל נר ת'דליק י'סין ס'זווה י'חסר ס'זווה י'סין ס'דליק (ר"ל

[ככ] טעם שגומרין בו ההלל. (תקצט)  
 [כג] השינויים שנפלו בנוסח הנרות  
 הללו. (תר)

שהחנוכה צריך לקובעה מצד שמאל משום המזוזה סימין ואם אין מזוזה בפתח או צריך שיקבע החנוכה בימין). וא"ת איך יתכן שכבית יהודי לא יהיה לו מזוזה בפתחו, ויש לומר עפ"י מה שכתב המטה משה (אות תחק"ף) דהאידינא ברוב המקומות ורובא דעלמא אפילו תלמידי חכמים אין להם מזוזות כבתי החורף שבהן מדליקין וגו' ע"ש. וגמטריא זאת נמצאת בהגהות המרדכי ושם כתוב „ברוב“ השנים חנוכה חל בפ' סקף, ולא כמו שכתב הוא בכל השנים.

(תקצט) עיון לעיל (הערה תקנ"ו) מ"ש שם, ואבודרהם (דמ"ד.) כתב לפי שכל שמונת ימי חנוכה יש בכל אחד מהם דבר חדש שהוא נר אחד יותר, וח' ימי סוכות חלוקין בקרבנותיהם כי היו מקריבין בכל ימי החג שבעים פרים ויום א' היו ארבעה עשר פרים, ויום שני י"ג, ובכל יום מתמעטין והולכין ולכך גומרים בהם את החלל שחשוב כל יום מימי חנוכה וחג הסוכות כיו"ש בפני עצמו כיוון שחלוק בנרותיו ובקרבנותיו, אבל בחג המצות כל ז' ימים ובר"ח אין בהם חילוק בקרבנותיהם אלא כולם שוים ולכך אין גומרין בהם את החלל אלא שני ימים. וכבר הקשתי לעיל לפי זה לא היה לנו בשני ימים ראשונים של פסח לגמור את החלל עי"ש מה שהשבתי.

(תר) במ"ס (פ"כ ה"ו) הנרות הללו אנו מדליקין „על הישועות ועל הגסים ועל הנפלאות אשר עשית לאבותינו“, ובסדרנו הנרות וגו' על הגסים, ועל העורקן, ועל הגבורות, ועל התשועות, ועל הנפלאות, ועל הנחמות שעשית לאבותינו שם במ"ס השמיט אחר לאבותינו „בימים ההם בזמן הזה“ כמובא בסדרנו, ובנוסח אשכנז הנרות הללו „אנחנו“ על הגסים ועל „התשועות ועל הנפלאות“ ומשמיטין „פרקן“ „גבורות“ „ועל הנחמות“, ומשמיטין „בימים ההם בזמן הזה“, שם במ"ס גורסים וכל „מצות שמנת ימי חנוכה, ובסדרנו משמיטים תיבת „מצות“, וכן בסדרו אשכנז שם במ"ס על נפלאותיך „ועל נסידך“ ועל ישועתיך, ובסדרו א"ו ואשכנז מקרימין נסידך לנפלאותיך אבל בלונדון ואמש' נסידך ישועתיך נפלאותיך ובסדרו א"ו על נפלאותיך ועל ישועתיך.

ונוסח הרד"א (ד"ג:) העתיק הנוסחא שבמ"ס ואיננה כהנוסחא שבידינו היום שם במ"ס על הישועות, ובנוסח אבודרהם התשועות, שם במ"ס שבידי „אשר“ עשית לאבותינו, ובאבודרהם שעשית, שם וכל „מצות“ שמונת באבודרהם הושטט „מצות“, ובסדרו ר"ע גאון לא מצאתי נוסח הנרות הללו ולא ידעתי למה השמיטו.

והרב סמ"ט (אות תתקפ"ב) הביא הנוסח של רכו, ואומר לא תשנת ולא תוסיף ולא תגרע, והמעט מפורש וסימן ל"ו תיבות לבד הנרות הללו

[כד] טעם שנוהגים לקבוע השמש למעלה  
מכל הנרות, ולאיוה צורך הנהג עם שאר  
הנרות. (תרא)  
[כה] השנויים שנפלו בהודאת על הנסים  
בתנוכה. (תרב)

אנו מדליקין וגו' עד שמצאתי בספרי דפוס כנוסח מורי ז"ל ושם כתוב  
על הנסים והנפלאות ואז הוא מכוון ל"ו זולת הנרות הללו אנו מדליקין  
וניסח הרא"ש הוא ס"ד תיבות כמספר נרות תנוכה עם השמשוים עכ"ל.

(תרא) כדי שאם ישתמש לאורה יהיה לאור הנספך שהוא אותו  
שחודלק האחרון (עי' שו"ע או"ח תרע"ג א'). ומעם שקובעים אותו  
למעלה להראות בפועל שאינו כחשבון שאר הנרות שהם של מצוה והשמש  
הוא של חול וסימן לזה שרפים עומדים ממעל ל"ו (כלומר כטעל הל"ו  
נרות).

(תרב) בנוסח א"י וסת"מ ו'על הפורקן ו'על הגבורות ו'על התשועות  
ו'על הנפלאות ו'על הנחמות. ובלונדון מתחילין בואו מן ועל התשועות.  
ובסדורי אמשטרם גורסים בואו ב'על הנחמות האחרון, ואבודרהם גורם  
כולן בואו כנוסח א"י וסת"מ, רק מקדים תשועות לגבורות. (ואפשר  
לומר בטעם שגורם תשועות קודם גבורות משום שרצה להסמיך תשועת  
לפורקן, ופירושהם אחד ככפל, ופרקן הוא מל' ויפרקנו מצרינו, ויפרך  
מניות עבדים תרגומו ופרקן, ואחר כך הסמיך גבורות לנפלאות).  
ומצאתי סידור כנוסח אשכנז שמוסיפין ואז גם בעל הנסים הראשון,  
ובסדור עטייבאש הנוסחא כלונדון. שם בא"י וסת"מ בימים ההם בזמן הזה  
וכ"כ אבודרהם אבל כלונדון ואמש' בימים ההם ובזמן הזה, בואו שם  
בא"י וסת"מ לך עשית וכ"כ אבוד', וכלונדון ואמש' ולך עשית בואו, בא"י  
וסת"מ לונדון ואמש' לשכחם מתורתך (במס) ובאבודרהם לשכחם תורתך  
(בתסרון המס), וכ' שם הר"א ואין לומר מתורתך במס תחלה אלא תורתך  
בלו מס וע"ש וכ"כ בסידור ר"ס גאון ומוהר"ם טרוסנבורג. וכן ס"ל  
להשלטי גבורים על הגהות המרדכי (פ"ב דשבת) וכ' שם עוד שבעל הנסים  
יש קכ"ד תיבות כסנין יוחנן או קכ"ה כסנין בהנים וגו' עי"ש, שם בא"י  
לונדון ואמש' רבת את ריבם דנת את דיגם נקמת את נקמתם מסרת גבורים  
וגו' בתסרון הואוים, ובאבודרהם כ' ודנת ונקמת ומסרת בואו, שם בא"י  
לונדון ואמש' גדולה ופורקן, כהיום הזה" ובאבודרהם השמיט כהיום הזה  
שם בא"י לונדון ואמש' וקבעו שמנה ימים אלו בהלל והודאה ועשית עמהם  
נסים ונפלאות ונודה לסמך הגרול סלה, ובאבודרהם גורם כן, ואמרו הלל  
והודאה לשמך וקבעו ימי תנוכה אלו להודות ולשבת לפניך כשם שעשית  
עמהם פלא כן עשה עמנו", ויש עוד נוסחאות שונות אשר תלא ידו לפורסם,  
(ראה סדור העמרכי מחזור לבני רומא, סדור התמנים, א"ז ח"ב ס' שכ"ז).

[כו] היכן הוזכרה הודאה זו בתלמודין. (תרנ)

[כו] מה היא ביאור המלה חשמונאי. (תרד)

בנוגע לנוסחתא א"י וסת"ם ואבודרהם ור"ע גאון שאומרים בזמן הזה ולא בזמן הזה כמנהג לונרין ואמשי' עי' להט"ז שהסכים לומר בזמן ולא בזמן, והשיג על הלבוש שכ' לומר בואו כלומר לכלול הנסים הגלויים והנסתרים שהקב"ה עושה עמנו בכל יום הוא מעות, ולפע"ד צדק הלבוש במ"ש ויש סעד וסמך לדבריו ממה שאנו אומרים שלש פעמים בכל יום ועל נסיון שבכל יום עמנו ועל נפלאותיו וגו' שבכל עת יבא על נכון לומר בימים ההם שב לימי המסכים ובזמן הזה ג"כ עושה עמנו נסים ונפלאות, והגאון סעדיה גורם שעשית עמנו ועם אבותינו (כנוסח הכתוב בנשמת כל חי).

(תרנ) הפלת על הנסים אינה מוזכרת בתלמוד בפירוש, ובשבת (כ"א.) כתוב ועשאונו יו"ם כהלל ובהודאה פרש"י שם לומר על הנסים בהודאה (ושם דכ"ד) איבעי להו מהו לחזקיר תנוכה בכרהמ"ז, ואמרו שאם בא לחזקיר מוכיר בהודאת ושם בתו' ד"ה מוכיר בהודאה דעל הנסים הודאת היא ולא תפלה ועי' תו' מגילה (ד"ד.) ד"ה פסק, אמנם רע"ג בסדרו זהרמב"ם הוזכרות, ואולי כי החשמונאים בעצמם הם אשר חברו, ואפשר לא הוזכרה בגמ' כמו שלא הוזכר כמה פרטים מכל נוסח תפלתנו, ומשורת תמצא שנפלו בה כמה שינוים.

ובמסכת סופרים (פ"כ ה"ח) הובא שם חלק מהודאה זאת ואומרים בהודיה, והודאות פלאות ותשועות כהנים אשר עשית בימי מתתיה בן יוחנן כ"ג וחשמונאי ובניו, וכן עשה עמנו ה' אלהינו ואלהי אבותינו נסים ונפלאות ונודה לשמך לנצח בא"י הטוב וגו' עי"ש הנך רואה כי אין לה שום דמיון ושיויון עם הנוסחא שבידינו היום וראיתי להך מן קמאיא שאומר שהגאונים הם מתברו ההודאה שאנו אומרים ועליוהם לחביא ראיה.

ולפי סברת לאגרסהוס בסדר הגיון לב שכל המאמר מן על חיינו המסורים בידך עד קוינו לך הוא מוסר מימי המסככים להודות על הטובה שחיה כל אנשי חיל הרבים המסורים למות ביציאתם אל גיא התריגה למלחמה ועל הרומים ושבו בשלוח וכנגד זה ברכו זה חיינו המסורים בידך, ועל אותם שנפלו חללים מטועני הרב הגם כי צר להם הרעה בעיניהם, עם כל זה ברכו אלהים חיים על הרעה כשם שכרכו על הטובה ואמרו במתנחמים על נשמותינו הפקודות לך וגו' אכן עיקר הברכה שיצאה מתחת ידו אנשי כנה"ג היתה כזה קצרה מודים אנחנו לך עד ונספר תהלתך בא"י הטוב שמך ולך נאת להודות עכ"ל.

(תרד) מדברי הפ"ס שהבאתי לעיל שגורם מתתיהו יוחנן כהן גדול ו'חשמונאי ובניו, (וגירסתנו כחשמתה הוא של וחשמונאי) משמע שתיבת חשמונאי הוא תואר כבוד כלומר שמתתיהו היה כהן גדול שזוהו תואר הראשון וגם היה חשמונאי הרומז למשפחת מיוחסת ונכבדה כמ"ש

[כה] הגרות הללו אנו מדליקין. (תרה)

יאתיו חשמונים מני מצרים (תלים ס"ח ל"ב) ופרש"י שם סגנים או אפ"ל שהוא תואר היחס על שם עירם עיר סולדתם, חשמון" שהיתה בנחלת מטה יהודה (יהושע ט"ו כ"ז) וזה מתאים לנוסח ר"ס גאון מנוקד חשמוני בפתת (ס"ע דפ"ב שם בהערה).

ובתרגום ירושלמי (שמואל א' ב' ד') קשת גבורים תמים ונכשלים אזרו תיל, קשתת דגברי (יונאי) יתברון, ודכית חשמונאי" יתעבדן להון נסין וגבוראן, ועי' משנה מדות (פ"א מ"ו) בה גנזו בני חשמונאי את אבני המזבח (עי' מגילה ד"ו שבת כ"ב). וזה ראייה חתוכה מהירושלמי והגמ' שמכנה אותם בית חשמונאי, בית" היונו משפחה כמו איש וביתו באו (שמות א' א') למשפחותם לבית אבותם, אבל לפי סברת האורחות חיים הובאו דבריו ביתה יוסף (או"ח סו' תרפ"ב) שיוחנן הוא חשמונאי כמ"ש במ' יוחסין עי"ש וזה לא יתכן כי כפרש, מעשה חנוכה" (תוצאת יעלינק ת"א ות"ד) שם כתוב שבת מתתיהו כהן גדול נשאת לבן חשמונאי ואלעזר היה שמו (ראה מגילת תענית גרוזבורג פ"ו שם בהערה מ"ו ובמגן האלף הנספח עם סדור ר"ע גאון דפ"ד) הביא הכפרש הנז' וכ' שהוא סעית דא"ב איך יאמר חשמונאי ובניו וזה אינה קו' כלל, משום שלד' הכפרש ס"ל כי תיבת חשמונאי תורה על שם המשפחה כמ"ש'ל ואלעזר היה קרובו ומתוכם למשפחתו והשיא את בתו לו. או שיחסוה על שם עירו כמ"ש'ל כמו שהיו נוהגים בן בימי השופטים, יפתח הגלעדי", אליהו התשבי" ות"י שם דמן תושב וכן פרש"י שם מארץ ששמה תושב, וכן אדום הגתי אזריה התתי (עי"ש רד"ק).

(תרה) מקורו במ"ס (פ"ב ה"ו) ושם תמצא כי אומר הגרות הללו בין ברכת להדליק ושהחיינו, ומנהגנו לומר הגרות הללו אחר שברכנו הג' ברכות והטור (סו' תרע"ו) הביא דברי המ"ס שהמדליק אחר שהדליק אומר הגרות הללו וכ' שם הב"ה דהלשון משמע שאומר הגרות הללו קודם ברכת שעשה נסים ושהחיינו ע"כ ואבודרהם אחר שהביא סדר המ"ס כתב שכן היו נוהגים לומר מוהר"ם מרוטנבורג והרא"ש (אמ"ת עיין הרא"ש בפרק במה מדליקין) ועי' להגה"מ (בפרק ג' מגילה וחנוכה אות ב') שכ' וז"ל במ"ס שיש לומר אחר ההלכה הגרות הללו וגו' עי"ש נפלאותיך וישועתיך ברוך שהחיינו, ואשר עשה נסים וכן היה רגיל מוהר"ם ע"כ והמ"ס (תתקפ"ב) כ' בשם מוהר"ל (סו' קמ"ה) דאיכא למימר דבר סבר כמאן דאמר בירושלמי בשעת עשיותך ואנו אין לנו אלא תלמוד דידן עיקר וכ"ש דאין מנהג פשוט לומר ותאיך נפסיק במסל לבין העיקר, ולפי ס' טרן (שם תרע"ו) שמברך הג' ברכות תכופות זו לזו ואומר אחר שהדליק הגרות הללו כמנהגנו היום, ולא ידעתי למה הרמב"ם והכל בו, והשב"ל השמיטו הודאת הגרות הללו, כנראה שנתפשטה לאומרה בימי מוהר"ם מרוטנבורג, ומסנו למד הרא"ש כנזכר בריש שבת (פ"ב סו' ת").

[כט] הנרות הללו קודש הם. (תרו)  
[פ] אם אנו אומרים הנרות הללו היה צריך  
לומר קדושים הם. (תרו)  
[לא] ע"י כהניד הקדושים. (תרח)

ולפי ע"ד אפ"ל במעם מוהר"ם מרוסנבורג והרא"ש שנהגו כסדר  
שכ' במ"ס משום שהנוסח הוא הנרות הללו „אנו מדליקין“ שהי"ל התלקנו  
בפועל עבר, מפני זה דנו בדעתם לנהוג כהמ"ס לומר הנרות הללו אנו  
מדליקין תבא אחר ברכת להדליק אבל אם נאמר אותם אחר תג' ברכות  
במנחגנו צ"ל הנרות הללו „התלקנו“.

(תרו) כן היא הגרסא שם במ"ס ובסדרנו וקשה הלא בגמ'  
בשבת (דף כ"ב:) מצינו שאמר ר"י בשם ר' אסי אסור להרצות  
מעות כנגד נר הנכונה כי אמריתא קמיה דשמואל אמר לי  
זכי נר קדושה יש בה? ונתנו שם מעם אחר משום שלא יהיו מצות בזווית  
עליו ככסוי הדם שלא יכסנו ברגלו ולא מטעם קדושה, ולפי זה היה צריך  
לומר הנרות הללו אין לנו רשות להשתמש בהם אלא לראותם בלבד, וראה  
להמנהיג (דנ"ם ע"א אות קמ"ט) שכ' בשם הגאונים ושמן שנדרו לביה"כ  
מותר לקרות בו דלענין נר הנכונה הוא שאסרו להרצות מעות כנגד נר הנכונה  
שלא יהיו מצות בזווית עליו, הכא אינו מצוה כ"כ אלא לכבוד וקורא כנגדו  
הרי שכל המעם הוא משום ביזוי מצוה ולא משום קדושה.

ונראה לי לישב. עם שאומרים הנרות הללו קודש הם, מלת קודש  
במקום הזה אינו כפשמיה, ולפעמים מלת קודש פירושה הפרשת דברים  
מזרים שלא יהנו ממנו ונאסר ע"י זה כמ"ש (בפ"ה דכלאים מ"ה) הנוסע  
ירק בכרם או מקיים הרי זה מקדש מ"ה גפנים ע"כ, וכן מצינו שאמר  
הכתוב פן תקדש (דברים כ"ב מ') שפי' שורף, וכן פן תוקד אש (קי' נו:  
חולין קפ"ו:) ועי' תוס' ד"ה אלו הן הנשרפים (תמורה ל"ג:), והרמב"ם  
(ה' כלאים פ"ה מ"ו) הביא דברי התרגום פן תקדש דילמא תיתוקד, ורש"י  
(בדברים שם) כתב כל דבר הנחשב על האדם בין לשבת כגון הקדש בין  
לזבאי כגון דבר איסור נופל בו לשון קדוש (ישעיה מ"ה ה'). הגי ב' י"ב.  
יחזקאל מ"ד יו"ד).

ולפי זה פירוש הנרות הללו קודש הם הכונה שהם מופרשים ומובדלים  
ומזוהרים אנו מהנאתם, ועם-כל זה למה כששאלו בגמ' וכי קדושה יש בנרות  
והשיבו משום בזיון הי"ל להשיב שקודש דהכא אינו כפשוטו.

(תרו) אומרים בלשון יחיד קודש הם משום ששב לנר הנוסף,  
(הנכונה תבית די"ג ע"ג).

(תרח) מכאן רמז התלקת והנכונה בביה"כ שמניחים אותה בכותל  
דרום (עיון לעיל הערת הקפ"ה), במקום שנולקה המנורה שבמקדש ע"י  
כרנים קדושים (עי' פור תרע"ה בשם הסמ"ק).

[כ] למה תקנו לברך על ראיית נר חנוכה  
יותר משאר מצות. (תרט)

## לקיים ימי הפורים, בשמחה ובשירים.

ובו כ"ה סעיפים.

[א] מנהג לונדון ואמשטרדם בשבת זכור  
לומר השיר מי כמוך כשמגיע הש"ץ לה' מי כמוך  
שבנשמת, ובא"י וסת"מ המנהג לאומרו אחר קדיש  
תתקבל שבשחרית, ויש בתי כנסיות שנוהגים לומר  
איזה פסוקים מראש ואיזה פסוקים מהסוף. (תריא)  
[ב] מנהג לונדון ואמשטרדם וא"י וסת"מ  
לומר המזמור אלי אלי (תלים כ"ב) קודם תפלת ערבית  
של ליל פורים. (תריב)

(תרט) משום פירסומי ניסא, או נמו משום שיש אנשים רבים.  
שאין להם בית ולכך תקנו להם חכמים לברך (אבודרהם דמ"ג ע"א) ולי  
נראה לומר משום שנהנה בראיתם משא"כ בשאר מצות, כמו שפ"ו סרן  
(או"ח סו' רכ"ה) הרואה את חברו לאחר ל' יום אומר שהתינונו ואחר י"ב  
חודש מתיה המתים והוא ששמח בראיתו וכן הרואה פרו חדש מברך  
שהתינונו ואפ"י ראוהו ביד חברו או על האילן ע"כ משום שהעין נהנת.  
ושמח בראיתו כן בכרות תנוכה הרואה אותם דולקות באור מזהיר הלא.  
העין נהנה מן האור משום זה מברך.

(תריא) השיר הנשגב הזה חברו ר' יהודה הלוי ז"ל כידוע  
וכבר כתבתי למעלה בדיני מוסף שנוהגים בלונדון בחזרה לומר תיקון הגשם  
ותיקון הטל ואינם חוששים להפסקה וכן בשיר מי כמוך פוסקים באמצע  
הנשמת ואומרים אותו עד גמירא, אבל בא"י וסת"מ שנוהרים שלא להפסיק  
באמצע העבודה אומרים אותה אחר קדיש תתקבל.

ולאלו הבתי כנסיות שאומרים מהשיר הזה איזה פסוקים ומדליגין  
חשאר משום טורח ציבור.

(תריב) עיין לעיל הערה (קמ"א) ששם נתתי טעם לכל מזמורי  
השנה שנהגנו לאומרים ואומרים מזמור זה משום שמוזכר בו אילת השחר  
ואסתר נמשלה לאילה (מגילה די"ג. יומא כ"ט. ותו' מגילה ד"ד ד"ח פסק  
ועי"ש מ"ש העין משפט). ועוד כי מוזכר בו כך בפתח אבותינו. ועוד כתוב  
ועל לבושי יפילו גורל, אבל במ"ס (פי"ח ה"ב) כתב שבפורים אומרים  
מזמור שגיון לדוד ע"כ ואולי משום שמצאו מוזכר בו בוד כרה ויתפרחו.

## [ג] ברכות המגילה שורשן ומקורן ושינוי נוסחאן. (תריג)

ונהגו הספרדים לומר מזמור אלו אלו ג"כ בשעה שמחזירין הס"ת להיכל, ורבינו הרד"א (רמ"ה) כתב שבחזרת הס"ת נוהגים לומר שיר המעלות לרוד לולו ה' שהיה לנו מפני שמדבר מענין מה שרצה המן לעשות לנו, ואומר יהללו וקדיש התקבל ואומר למנצח על אילת השחר שמדבר מענין אסתר וגם יש בו רמז לשם המן שנאמר ה'צילה מ'חרב נ'פשו מ'יד כ'לב ו'חידתי, ר"ת ה'מ'ן מ'כ'ו ע"כ אבל היום אין נוהגים הספרדים לומר מזמור לולו ה' שהיה לנו.

(תריג) הג' ברכות הראשונות שלפניה מ'נ'ח' מ'גילה נ'סים ח'וינו, הוזכרו במגילה (כ"א): ובמשנת שם (דכ"א). שאמרו מקום שנהגו לברך יברך ומקום שלא נהגו לברך לא יברך לא קאי אברכות שלפניה אלא על הברכות שלאחריה והיא הרב את ריבנו וברוך הנפרע לישראל מכל צריחם האל המושיע (שם בגמ') וכן היא נוסחתנו רק שבגמ' שם מקדים הנפרע לנו מצרינו ואח"כ המשלם גמול לכל אויבי נפשנו ונוסחתנו מקדים גמול לנפרע, ונוסח העמרמי ואבודרה' כנוסח הגמ'.

טעם שאנו גורסין כן נ"ל משום שתהיה מעין חתימת הברכה, שאומרים הנפרע לעמו ישראל מכל צריחם וכן ס"ל לשמואל בפסחים דק"ד. כל הברכות כולן צריך שיאמר מעין חתימתם סמוך לחתימתם, פומבדיתאי אמרי מעין פתיחתם סמוך לחתימתם וקי"ל כשמואל, ולא ידעתי למה בגמ' תובא נוסח ברכה זו בשינוי בולט כזה, וראיתי לאבודרהם ששאל בשם בעל משמרת המועדות למה לא חתם במשלם גמול שהרי הוא יותר סמוך לחתימה וקי"ל שצריך לומר מעין החתימה סמוך לחתימה, ויש לומר כי רצה לחתום בלשון שהוא כולל יותר שלשון נפרע הוא לשון נקמת מלשון בפרוע פרעות בישראל, ועוד כי הלשון הזה מורה יותר שהפרעון שנפרע סן הצרים הוא לטוב עמו ישראל עכ"ל.

והמעייין יתבונן עד כמה טרח לקיים נוסחאת הגמ' כמו שהיא לפנינו, ואם הרב בעל משמרת המועדות היה מהפך השיטה כמו שהיא היום בסדרונה לא היה מקום לא לקו' ולא לחירוצו, ובאמת לא אוכל לדעת מי הפך גירסת התלמוד, אחר שהרד"א ותבעל משמרת המועדות והעמרמי גורסים כנוסח תלמודנו.

שם בגמרא תוהם הנפרע לישראל, וגירסתנו הנפרע, לעמו ישראל וכן היא גירסת העמרמי ואבודרהם, ובירושלמי מגילה (פ"ד ה"א) הוזכרה ברכה זו בתכלית השינוי, הרב את ריבך וחנוקם את נקמתך הגואלך והמושיעך מכף עריצך, הכל בלשון נוכח, והשמימו שם, חדן את דיניך, וכתב שם השניירי קרבן, שבבבלי תגירסא הרב את ריבנו, ונראה דשליגי בתא דס"ד הרב את ריבך סובר כנגד עלבונת של תורה מברכין, וס"ד הרב את ריבנו סובר כנגד עלבונן של ישראל מברכין, (עי' באבודרהם דס"ד ע"ג שכתב שחקנו ברכה זו בששה לשונות כנגד

[ד] מנהג לזנרון ואמשטרדם ואשכנז אחר  
הברכות פושטים המגילה כולה הש"ץ והצבור, אבל  
מנהג א"י וסת"מ לקרוא ולפשוט, ומניח פשוט מה  
שקרא כבר, ואינם פושטים כל גליוני המגילה קודם  
הקריאה, ואני ראיתי איזה אנשים בא"י שפושטים

ששה משראל שנלחמו בעמלק, הרב את ריבנו ע"י. יהושע שנאמר  
ויחלוש יהושע את עמלק וגו' והדן את דיננו ע"י אהוד בן גרא שהרג  
את עגלון מלך מואב והיו עמו עמון ועמלק שנאמר ויאסוף אליו את  
בני עמון ועמלק וגו' והנוקם את נקמתנו ע"י גרעון שנאמר שם  
וכל סדין ועמלק ובני קדם נאספו יחד והנפרע לנו מצרינו ע"י שאול  
שנלחם בעמלק, והמשלם גמול ע"י דוד בעקלי שנאמר והעמלקי פשטו אל  
נגב וגו' והתחיימה והנפרע לעמו ישראל מכל צריהם כנגד הנס של מרדכי  
ואסתר, האל המושיע לימות המשיח עכ"ל. כך למדתי מט"ס, (אמ"ה  
פי"ד ה"ה). ונראה דלכך פותחת בברוך לפי שגם מי שאינו קורא  
המגילה צריך לברך ברכה זו ע"כ, והר' נח"י שם במ"ס ד"ה כנגד  
עלכונה של תורה נראה שרוצה לישב בזה קו' הר"ן וז"ל יש לחמול  
ברכה זו אסאי פותחת בברוך שהרי סמוכה לברכה שלפניה דהא מגילה  
ודאי דלא מפסקא בי היכי דלא מפסיק לק"ש בברכותיה דמשהו"ה חשבינן  
ברכה אחרונה שלה סמוכה להבירתה, ו"ל דהא ברכה אחרונה לאו  
לקריאת המגילה נתקנה אלא שהיא ברכה בפני עצמה שנתקנה על הנס  
ע"כ, ועו"ש מה שתירץ הר"ן אודות ברכה אחרונה שמברכין בצבור על  
התורה, משום דקודם תקנה לא היו מברכין אלא הפותח והחותם  
ומשום דאפסיק גברי בינייהו לא חשיב כברכה סמוכה לחבירתה, אלא  
דעדיין יקשה מברכה אחרונה של הפטרה ותירץ ע"ז הרב בשיטה מקובצת  
בברכות (דמ"ו) שאף הן אינם על קריאת הפטרה, אלא של שבח שהותקנו  
על קיום הבטחות לציון ומלכות בית דוד והודאה על התורה ועל  
העבודה וגו' ועו" בתוספי הרא"ש שם בברכות

ור"ע גאון בסדרו כתב הכי אמר מרנא ורבנא משה גאון מגילה  
סעין ברכה דילה קא חתים אגב דאמר הרב את ריבנו והדן את דיננו  
והנוקם את נקמתנו והנפרע לנו מצרינו ומשלם גמול לכל אויבי נפשנו,  
חתים ברוך הנפרע לעמו ישראל וגו' ומהו דתימא נפרע לישראל ולא  
הושיען אמר רבא האל המושיע ע"כ.

שם במגילה, "האל" הרב את ריבנו, ונוסתאנתו בהשמטת תיבת  
"האל" וכן גורם אבודרהם. וכ' שם ויש קורין האל הרב ורב נחמן  
כתב דלא אסרינן האל הרב אלא הרב דהא אסרינן אלהינו, וכן הוא  
בסדר ר"ם עכ"ל. ומצאתי שכן גורם גם ר"ע גאון בסדרו והזכיר שם שכ"ב  
רב נתן גאון, וכן העתיק הסור שם, וכ"כ המרדכי בשם בה"ג, וכן

**מה שקראו, וטרם שיפשוטו הגליון הבא אחריו גוללים אותו שכבר קראו, ממש כמו שאנו נוהגים בקריאת התורה. (תריד)**

גורסים הרי"ף והרא"ש, אבל נוסח הרמב"ם וסמ"ג האל הרב וגו' ונוסחאת כל הספרים הרב את ריבנו.

(תריד) לפי דברי הסור או"ח (סי' תר"ץ) כתב בשם ר' האי גאון „מנהג דחזו לן סאן דקרי לה למגילה פושט וקורא“, אבל בס"ת לא חזי לן, ורב נטוראי כתב הוּו ידעין שבשני ישיבות שבבית רבינו שבבבל ובכל מקום ישראל קורין וכוורכין כס"ה, (אמ"ה זו סמך לאלו האנשים שפושטים מה שקראו וגוללים אותו וגו'), ונוהגים בספרד ובאשכנז וצרפת כרב האי עכ"ל. ודברי ר' האי הביאם הרי"ף והרמב"ם (פ"ב דהנכוח ה"ב), והרא"ש (בפ"ק דמגילה), והמרדכי (בפ"ב דמגילה) הביא שתי הסברות והב"ח שם אחר שהביא ס' ר' האי כתב שאר המתבררים שהעתיקו דברי ר' האי כתוב קורא ופושט כאגרת, (אמ"ה בימים קדמונים היה כותבים האגרות בגליונות וקופלים אותו כמגילה וכאשר פותחים לקרות האגרת פותח ממנה איזה שורות ופותח עוד וקורא עד גמירא, אבל האגרות של היום שהם על נייר והוא רך כופלים אותו בידיע). משמע דקודם הקריאה אינו פושט, אלא בשעת הקריאה כל מה שקרא מניח פשוטה עד אחר גמר הקריאה ומוהרי"ל בתשו' (סי' נ"ו) האריך ומסקנא לפשוט קודם הקריאה עכ"ל, וכ"כ התו' במגילה (ד"ד). ד"ה פסק.

מדברי הב"ח הנזכרים הורנו לדעת שמחמת חילוף הגירסא שנפל בדברי ר' האי גאון בין קורא ופושט — לפושט וקורא הביא להקט המתבררים להבין דברי הגאון באופן אחר, ומשו"ה גם מרן בשו"ע שם נקט בלישניה מנהג כל ישראל שהקורא קורא ופושט וגו' הבינו דקודם הקריאה אינו פושט, אלא בשעת הקריאה וכל מה שקרא מניח פשוט עד אחר גמר הקריאה ומרן ס"ל כהרמב"ם והרי"ף והרא"ש דכולהו גרסי קורא ופושט היונו לפשוט מה שקרא ולא לפושטה כולה קודם הקריאה כס' סוהרו"ל שהביאו הב"ח שם, ועליהם סמכו בני ארץ ישראל וסת"ם לקר'א ואחר כך לפשוט.

ואני הצעיר מצאתי בתשו' רב האי נוסחא אחרת והביאה הגה"מ (שם אות צ') וז"ל דמאן דקרי מגילה „כורך“ ופושטה כאגרת ע"כ ולא כגירסת הב"ח „קורא“ ודלא כגירסת הסור „פושט וקורא“, וראיתי להרב שולחן גבוה (שם בסי' תר"ץ) שהאריך בזה ומסיק לדינא דגירסת הרי"ף והרמב"ם והרא"ש ומרן תב"י הכי נקיטנן להיות קורא ופושט דוקא ולא לפשוט כולה וקורא ואין לשנות המנהג עו"ש, ומרן באו"ח (סי' תר"ץ סי"ז) נקט בלישניה מנהג כל ישראל שהקורא קורא ופושט כאגרת להראות הנס (עו"ש בבאר הגולה מה שכתב בזה). ובסדרו רע"ג (דצ"א) כתב והקורא את המגילה בצבור

[ה] מנהג לונדון ואמשטרדם שקורין המגילה בלי טעמים, וכן המנהג באלג'יר ובאשכנז. ובא"י וסת"מ קוראין אותה ברקדוקיה ובטעמיה. (תרמו)

כורך וקורא כספר תורה ואינה פושטה כאגרת בשתי ישיבות ובבית רבינו שבבבל ובכל מקומות ישראל קורין בס"ת ע"כ, ולא ידעתי למה לא הביא דבריו אלו בשם אומרו שהוא ר' נטוראי גאון כמ"ש הגה"מ שם. וקשה לדעת מדוע נהגו העולם לעשות כס' ר' האיני גאון. ולא כס' רב נטוראי גאון, אחר שהעמרמי מעיד בגודלו שבשתי ישיבות וגו' ובכל מקומות ישראל שבוך וקורא בס"ת ואינה פושטה כאגרת?

ושב"ל (סו' קצ"ח) ס"ל כס' רב האי גאון וכן דעת הלבוש שם, ובשיורי כנה"ג שם פירש דברי מרן שכ' קורא ופושט כאגרת לאפוקי ממנה שאנו נוהגים לפשוט דף אחד וקורין בו, וכן שני וכן שלישי ע"ז הדרך דזה אינו נקרא פושט כאגרת אלא יש לפושטה כולה קודם הקריאה וקורין בה כמו שהיא פשוטה ואח"כ כורכה כאגרת ועי' בית עובד (דקע"ה אות א').

והרב נהר מצרים (באו"ח דנ"ב אות ד') כ' זול בענין מ"ש מרן להיות קורא ופושט כאגרת המנהג כנוסחאת מרן להיות קורא ומניה פשוט מה שקרא כבר וברעת ר' האי גאון שהביא מרן בכ"ו ובמנהג ספרד וגו' ולא גרסו פושט וקורא דמשמע לפשוט את כולה קודם קריאה דהא שתי הסברות שהביא מרן הכ"ו היינו או לפושטה כאגרת או לגללה בס"ת וכס' ר"ן גאון, ולא נהגו אלא כסברת ר' האיני, וסברא זאת לפשוט את כולה יצאה מחילוף הגירסא בין קורא ופושט לפושט וקורא, ומרן גרסתי כגירסת הרמב"ם והרי"ף והרא"ש דכולהו גרסי קורא ופושט: ור"ל לקרות ולפשוט, ואין פושטין אותה כולה קודם קריאה כס' הכ"ח: ומהרו"ל וגו' ועינינו הרואות כי לפשוט את המגילה כולה קודם קריאה כמנהג איזה יחידים אתי לידו ולזול שהכתוב נגדר ע"ג קרקע (אמ"ה נעלם ממנו דברי הב"ח ומהרו"ל שכתבו שזה שאמרו שקורא ופושט היינו דוקא להש"ץ אבל השומעין המגילה אין צריך לפשוט עי' באה"ט סו' תרי"ץ ס"ק י"ב אמ"כ הש"ץ שקורא המגילה על התובה שהיא רחבה יש מקום בה לפושטה מבלי שהכתוב יהיה נגדר ע"ג הארץ) וגו' וגו' כי ע"כ אין לעשות כן רק להיות קורא ופושט ומניה פשוט מה שקרא כבר (אמ"ה אם יניח פשוט מה שקרא ובא לידו ולזול שהכתוב נגדר ע"ג קרקע עד שישלים קריאתו?) וכן נתגנו בירושלם וכן נוהגים פה מצרים רובא דעלמא עכ"ל.

ור' דוד אבודררהם ז"ל לא דבר מאומה אודות הסדר של קריאת המגילה אם לקרות אותה כאגרת זו הפושטה מתחילתה ועד סופה או קורא גליון ופושט אלא הודיענו נוסח ברכותיה שלפניה ושלאחריה ותו לא

(תרמו) טעם שנהגו בלונדון ואמש' לקרותה בלא טעמים, מצאתי שהרב בית יתודה עייאש (או"ח סי' כ"ג) כיון דפושטה כאגרת מטעם זה

## [ו] מנהג ספרד לברך ברכת שהחיינו דוקא

נהגו בהרבה מדינות לקרותה בלא טעמים (עו' להאשל אברהם סי' תר"ץ סק"ג) ואין טעם זה מתוור שאם אמרו פזשמה באגרת הוא לענין פשפוטת, ולא אודות נגינתה, שאלולי בן למה בעלי הנגינות נהנו בכל תיבה ותיבה נגינתה אם לא להשתמש בהם בשעת קריאתה, כמ"ש רש"י בברכות (ס"ב.) על דברי ר"ע שנתן טעם למה אין מקנהין בימין מפני שמראה בה טעמי תורה נגינות טעמי מקרא של תורה נביאים כתובים בין בניקוד של ספר בין בתגבחת קול ובצלצול נעימות הנגינה של פשטא ודרגא ושופר מתופך מוליך ידו לפי טעם הנגינה ראיתי בקוראים הבאים מארץ ישראל ע"כ, (ועו' מגילה ג' ורש"י שם).

מעלת וערך הנגינות במנהגי הפרשיות למעלה כתבתי מאמר ארוך אודות ערך הנגינות כי על ידם מראים המסך הקריאה בסמיכות והפסקה, אם במהירות או בנחת, אם בשאלה, אם בתשו'. ומתוך הנגינה המדויקת השומע מצויר בנפשו העובדא באופן בהיר וזהיר, באופן חי ובריא, השומע מתאר בדעתו כאילו כל איש ואיש אשר לקח חלק בעובדה או במאורע כאילו הם כולם כנגדו על כמת החזיון ורואה כל אחד ואחד מהם באספקלריא המאירה. נקח למשל הפסוק בלילה ההוא

גדדה שנת המלך ויאמר להביא את ספר הזכרונות. והוא מנגן תלשא והשני גרישין השומע מתעורר מתרדמת העצלות ומאזין ושומע חרדה הטעמים להבין מה אירע ומה קרה. הטעמים לקיאה הם כנשמה לגוף. הטעמים הם הפירוש הראשון והיותר נכבד בין מפרשי התנ"ך וכמ"ש ר' אברהם בן עזרא "כל פירוש שאינו על פירוש הטעמים לא האבה ולא תשמע אליו" ע"כ.

ולפי זה ראוי והגון שהש"ץ יקרא המגילה בנקודותיה ובטעמיה מלבד שבוה יתן להצבור ההודמנות להבין דבריה גם מגדיל הנס בהשתמשות נגינותיה.

בש"ע או"ת. (סי' תרצ"א ס"ט) כ' מגילה שהוא מנוקדת אינה נפסלת בכך כ' שם הכאה"פ (סק"ט) ואי ליכא מי שיוודע לקרות בטעמים בעל פה מותר לכתוב הטעמים במגילה ולברך עליה (באר שבע דק"ט) וכ' המג"א שם ומ"מ נראה לו דאם אין הטעמים במגילה מותר לקרות בלא טעמים, עי"ש א"כ לפי דעת סרן והכאה"פ התיירו לנקדה ולרשום עליה הטעמים בכדי שהקורא יהיה לו הקריאה בנקל, ואם באמת יכול לקרותה בלא טעמים למה הצריך סרן לרשום בה הטעמים ויפה מנתג א"י ומת"מ ואשכנז שנהרין בזה ושכ"מ (היתה לבאר כי בלונדון... שנוהגים לומר הג' פסוקים איש יהודי ומרדכי יצא, ליתודים היתה אורה אחר עלינו בשחרית מינם ר"ח אדר עיין לעיל הערה קנ"ד) מנגנים אותם בטעמיהם כמו שהם רשומים במגילה.

**בלילה ולא ביום, ומנהג אשכנז מברכין גם ביום  
וכן מנהג הספרדים באלג'יר. (תרטז)**

(תרטז) מה שנהגו הספרדים לברך שהחיינו רק פעם אחת בלילה סמכו על פסק הרמב"ם (ה' מגילה פ"א ה"ג) וב"כ השב"ל (סו"ס קצ"ח), ועל רב' סמך בשולחנו (סו" תרצ"ב) ופסקו וביום אינו חוזר ומברך שהחיינו, והאשכנזים שמברכים גם ביום סמכו על פ' הרמ"א שם פסק כס' ר"ת והרא"ש והמגיד, משום שמצותה ביום באה"ט שם) נתבונן לדעת טעם מחלוקתם לפי מ"ש המגיד שם שמגילה הושווה לסוכות שכיון שיברך בלילה שוב אינו מברך ביום, ויש מן המפרשים שכתבו שעיקר הקריאה ביום ואעפ"י שכירך זמן בלילה חוזר ומברך ביום וכן נהגו בארצותינו ע"כ, מברכי הר' המגיד משמע שגם בספרד היו נוהגים לומר שהחיינו גם ביום מרקאמר וכן נהגנו בארצותינו, והיום אין אנחנו נוהגים כן, ומצאתי שגם הרב המנהיג (ה' תנובה אות ט"ו) כ' בפירוש שבצרפת ובפרובינצא וספרד נהגו לומר זמן בלילה וביום ע"כ ולא ידעתי איך ולמה שינו מנהגם שלא לברך שהחיינו ביום אלא בלילה.

וכתב שם המנהיג (אות י"ו) עמ"ש במגילה (ד"ה) חייב אדם לקרות המגילה בלילה ולשנותה ביום שנאמר יומם יצוה ה' חסרו ובלילה שירה עמי, (תלים ט"ב ט') ע"כ ופסוק זה לא הובא שם כגמ' לראיה ע"ז אלא שם הובא פסוקים אחרים והנני להביא לפני המעיין דברי הגמ' בציונון ובקוסתן, ואריב"ל חייב אדם לקרות את המגילה בלילה ולשנותה ביום שנאמר אלהי אקרא יומם ולא תענה ולילה „לא“ דומיה לי (הפסוק הוא בתהלים כ"ב ג' „ולא“ בואו ובגמ' שם בחסרון ואו) ור' תלכו אמר עולא ביראה חייב אדם לקרות וגו' שנאמר למען יזכרך כבוד ולא ידום ה' אלהי לעולם אורך (שם תלים ל') ורש"י שם פי' אקרא במזמור אילת השחר הוא שנאמר על אסתר כדאמרו' ביומא (דכ"ט). ושם פי' עוד על ר' תלכו שהביא ראיה מהפסוק למען יזכרך כבוד ביום ולא ידום בלילה והאי קרא במזמור ארומסך ה' כי דליתני דרשינן בפסיקתא במרדכי ואסתר והמן ואתשורוש וקריאת מגילה שבה הוא שמפרסמים את הנס והכל מקלסין אותה ע"כ (אמ"ה כמו שמצינו בערכין ד"י: דקריאת המגילה היא הלוא).

ומעתה מאין הביא לנו המנהיג פסוק שלא עלה על לב ר"י בן לוי או עולא ביראה לאומרו כעין ראיה לדבריהם והוא פלא, ולא די זה, שעוד רצה להביא ראיה הר' המנהיג שם מזה הפסוק שמוכיר היום תחילה וז"ל הרי שמוכיר היום תחלה „בסקראות“ (ושם הביא גם הפסוק אלהי אקרא יומם) וכן מתקנת עזרא שהכפרים מקריסין ליום הכניסה וקורין אותה שלא ביום והיו משכוסים ובאים ליום הכניסה, נמצא שלא היו תושבי' לקרות בלילה כי עיקר קריאתה ביום וכן כתב ר"י מ"כ לומר זמן ביום ובלילה וכן עמא דבר ע"כ.

וז"ל התו' שם במגילה ד"ה חייב אדם לקרות המגילה אומר ר"י דאע"ג דמברך זמן בלילה חוזר ומברך אותו ביום ועיקר פרסומי ניסא הוי

## [ז] בביה"כ שבפה ראמסנט ראיתי ששומרים המגילה בהיכל עם הס"ת ולפני קריאתה הש"ץ

בקריאה דיממא וקרא נמי משמע כן דכתיב ולילה ולא דומיה לי כלומר אע"ג שקורא ביום חייב לקרות בלילה והעיקר הוי ביממא כיון שהזכירו הכתוב בתחילה וגם עיקר הסעודה ביממא וגו' עי"ש ומדברי החו' למדנו שחייב לקרותה בלילה אבל שהעיקר הוא ביום אבל לדעת המנהיג רצה ללמוד מחקנת עזרא שלא היו חוששין לקרותה בלילה משום שמצא שהכפרים מקרימין ליום הכניסה וגו' ולפע"ד אין משם ראיה כי כגמ' שם במגילה (פוף ד"ד.) אמר ר' חנינא חכמים הקלו על הכפרים להיות מקרימין ליום הכניסה כדי שיספקו סים ומזון לאחיהם שנכרכין, ואם הקילו הקילו רק להכפרים לקרותה רק ביום ולא הקלו לכל אדם ולעולם אני אומר לך שכל אדם חייב לקרות המגילה בלילה ולשנותה ביום כמבואר שם במגילה (ד"ד. וד"ב.).

ובהגות מיטוניות שם כ' בשם ר"ת שתוזר ומברך זמן ביום משום דילפינן מוהימים האלה, וכן סעודת פורים שאכלה בלילה לא יצא אמנם נהגו העם כרבינו (אמ"ה הרמב"ם) וכן הנהיג מוהר"ם והרוקח. שוב מצאתי כתוב בשם מוהר"ם שהוא בעצמו היה מברך גם ביום בלחש בשעת עניית אמן של הקהל בכדי לקיים דברי ר"ת ע"ב.

והרד"א ז"ל (דמ"ה) אחר שהביא סברת הרמב"ם ור"ת כתב ועוד דאמרינן בגמרא (אמ"ה מגילה כ"א:) מאי מברך מנ"ח (מ'גילה נ"סים ח'יוניו) ולא קאמר בלילה מברך מנ"ח וביום מברך מ"ג כדאמרינן גבי תנוכה יום א' מברך שלש טכאן ואילך מברך שתיים (סוכה מ"ו.) ע"כ, אם כן אבודרהם לא הבריע הלכה כמי. ותמצא שכן כתב הרמ"ש שם במגילה, וחר"ן והריטב"א שם. ורבינו המאירי כתב שגדולי המתכרים אמרו שאין אומרים אותו אלא בלילה, ואין הדברים נראים יש שמגלגל תיוב זמן ביום מצד אחר והוא מפני י"ם שלא נאמר בלילה אלא על המגילה, מה שא"כ בשאר יו"ט שאף אותו של לילה לזכר יו"ט ולא לדבר אחר וגו' מה שאין כן בשמחת פורים וגו' ואל תשיבני מיוה"כ וגו' עי"ש ב.

ומנהג הספרדים באלג'יר שנהגו לברך זמן גם ביום (זה השולחן דס"ו סי' ל"ו) כנראה שנוהגים כמנהג בני ספרד הקדומים שכן היו נוהגים כמש"ל בשם הרב המגיד והמנהיג, ושם בהערה (ס"ק א') כתב כי בעיר טונים ואגפיה אין אומרים שתחיינו אלא דוקא בלילה, (עי' בפסקי הרב המאירי למגילה ד"ו: ובתשו' מוהר"ש בן הרשב"ץ סי' נ"ד.).

יש לחקור במי ששכח לברך זמן בלילה או אחת מחשני ברכות, כל שלא סיים קריאתה מברך במקום שנוכר, ואם לא נזכר עד שסיים כל קריאתה אינו מברך עוד, ומברך זמן ביום כיון שלא בירך בלילה (עי' מוהר"ש וינשורא בס' נהר שלום סי' תרצ"ה, והר" בית עובר דקע"ד אות ז').

עושה פתיחת ההיכל ומוציא אותה וכל הצבור עומדים עד הגיעו הש"ץ לתיבה. (תריו)

[ח] בלונדון ואמשטרדם נוהגים שהצבור קורא בקול רם אלו הפסוקים איש יהודי, ומרדכי יצא, ליהודים היתה אורה, כי מרדכי היהודי משנה, ובחתימת המגילה חוזרין הפסוק ליהודים היתה, והש"ץ חוזר אותם, וכן המנהג בכל קהלות ספרד. רק שב'לונדון ואמש' נוהגים שהצבור אומר כל פסוק בפני עצמו והש"ץ חוזר, אבל בא"י וסת"מ הצבור אומר ומרדכי יצא עם ליהודים היתה אורה ואח"כ הש"ץ חוזר, ונוהגים באסמ"ת לומר כן גם הפסוק בלילה ההוא נדרה. (תריח)

(תריו) מנהג סוור כזה לא ידעתי ולא שמעתי, ולא מצאתיו בשום ספר. ומנהג כל ישראל שהשטש שומר המגילה עם שאר כלי הקודש, וכליל פורים השטש כביאה ומניחה ע"ג התיבה, והיום בסלנו המנהג הזה.

(תריח) המנהג הזה הזכירו ר"ע גאון בסדרו (דף 178) וז"ל, וכי מסיא ומרדכי יצא אמר ר' סעדיא זצ"ל דמנהגא הוי דפתח הש"ץ ומרדכי יצא בלחוד, (אמ"ה משום להזכיר להצבור שיאמרו הפסוק בקול רם), ובתריה עני כולא צבורא ומרדכי יצא כולה פסוקי עד ושסחה, ובתרויהו הדר הש"ץ נמי ליהודים זו המלה לבדה ובתריה עני כולה צבורא ואמרין כולה פסוקא עד ויקר, והדר אמרי ליה ש"ץ זמנא אחרינא כדעכר בקרא דמרדכי יצא, ואיכא צבורין דעבדו הכי דכי מתחיל ש"ץ מלת ומרדכי יצא בלחוד ענו כולה צבורא מלפני המלך ואמרי כולהו תרויהו בבת אחת ומרדכי יצא וליהודים היתה אורה וגו' (זהו סמך למנהג א"י וסת"מ שאומרים הצבור השני פסוקים בבת אחת) וכי מסיי בסוף לקרא כי מרדכי היהודי וענו כולהו משנה למלך וגמירי לפסוקא והדר אמר ליה ש"ץ עכ"ל.

והרד"א (דס"ה) כתב לוטר הפסוק ומרדכי יושב" (אסתר ב' כ"א) בסקום לוטר ומרדכי יצא, טעות דפוס הוא, וז"ל ומרדכי יצא, וכתב שם בשם ר' סעדיה גאון שלא הזכיר אלא שני פסוקים בלבד ליהודים היתה אורה, כי מרדכי היהודי. וכן נותגין ברוב המקומות בספרד, עכ"ל, אבל היום בני ספרד אומרים כן גם הפסוקים איש יהודי, ומרדכי יצא.

[ט] מדוע נהגו כן? (תרי"ט)

[י] הספרדים שבאלג'יר נזהגים לומר פסוקים אלו בקול רם, ונוהגים כן בהשתי תיבות, "דוד מרדכי", והשתי תיבות, "ריוח והצללה". גם ה' תיבות, "בלילה ההוא נרדה שנת המלך" גם הדי' תיבות, "אם מזרע היהודים מרדכי", וכשאומר הש"ץ וגם חרבונה עונין הקהל בכל כחם, "זכור לטוב", ובעיר תונים המנהג שגורעין ומוסיפין, גורעין תיבות, "אם מזרע היהודים" (בלחש) ומוסיפין לומר בקול רם, "ויתלו את המן על העץ", גם כשאומר הש"ץ קראו לימים האלה פורים עונין הקהל בקול חזק, "פורים". (תרכ)

(תרי"ט) טעם הדבר כתב אבודרהם שם משום להרבות שמחה לילדים ולכל, וכ' בעל משמרת המועדות כדי לעורר הלב אם יתנמנם אחד מהם שלא ירדם, ואומרים אלו הפסוקים מפני כבודו של מרדכי ומפני שהם כתובים גבי מרדכי שע"י נעשה הנס, ואף המקרא שהוא בסוף צריך לעורר משום כונת הברכה האחרונה וגו' עכ"ל, ועי' להגה"מ (פ"א דמגילה) שנתן טעם בכדי לזרז התינוקות שיתנו דעתם לשמוע מקרא מגילה ע"כ. וטעם זה מצאתיו במתוור ויטרי (סי' רמ"ה) וכ' שם שאינו חובה ולא מנהג אלא שמחת התינוקות, אבל מקרא של י"ג מדות בתענית צבור מנהג כשר הוא עכ"ל, ועי' בכל בו, והרמ"א (סי' תר"ץ סי"ז).

טעם שהספרדים בארץ ישראל וסת"מ אומרים הצבור בקול רם הפסוק בלילה ההוא נרדה שנת המלך, (עיי' לעיל סעיף ח'), משום שבפסוק הזה תלוי בו כל הנס, שאילולי לא נרדה שנת המלך לא היה שואל ומבקש בספר הזכרונות מה שהגיד מרדכי על בנתגא ותרש, ואחר כך שאל המלך מה נעשה יקר וגדולה וגו' ובפרק זה מוזכר איך הקדוש ברוך הוא מסבב הסבות שיעלה מרדכי במעלה רמה ונשגבת, וגם עפ"י מה שדרשו רז"ל נרדה שנת המלך מלכו של עולם, עי' תרגום יתונתן שם שכתב בליליא תהוא נדה שנתיה דקורשא בריך הוא ממרומא ואין לא כתיב הדין קרא לא תות אפשר למימריה דכתיב עורה למת חישן ה' וגו' ועי"ש לראב"ע בלילה התוא ברש שנת מלכו של עולם, והטעם שהשם לא יושן רק שומר ישראל יסבב סיבתה זכירת מעשים שעברו בעבור שנרדה שנת המלך, עכ"ל. ומעתה יפה ונכון מנהג ארץ ישראל וסת"מ שנוהגים כן.

(תרכ) עיי' להרב זה חשולחן דפ"ה ומ"ש שם בהערה.

[יא] טעם שנהגו בני ישראל גדולים וקטנים להכות בפטישים וכיוצא כשהש"ץ אומר התיבות „המן הרע הזה“, וכשמזכיר רשימת בני המן, וכשאומר ארור המן וגו'. אבל בלונדון אין עוד נהוג מנהג זה כלל. (תרכא)

(תרכא) מנהג ההכאה בפטיש הוא מנהג עתיק יומין והדרת השיבה תופפת עליו, כנראה שנתיסר מראשיתו בעד אלו התינוקות לשמחם ולרנן את לבם. ובארץ ישראל וסת"ט נותנים ביד כל הילדים כמין אוזן עשויה מעץ ובעת שהילדים מטבכים אותה משמיעה קול, והגדולים מהם מכים ברגליהם על הארץ, והזקנים תשושי כת מכים בעץ המגילה להשמיע קול חוק או חלוש

מנהג ההקשה בא לנו משום שמצינו בירושלמי (מגילה פ"א, ובב"ר פ' מ"ט) רב כי היה מטיי להמן בפורים אמר ארור המן, (אמ"ה משום שבמגילה זו מזכר שם המן נ"ד פעמים ורמזו הקב"ה לאברהם מפלתו של המן וגם את הגוי אשר יעבדו ד"ן אנכי (רוקח סו' רל"ה) ארורים בניו לקיים מ"ש ושם רשעים ירקב ע"כ, ובן תמצא בנוסח הברכה שלאחר המגילה במ"ס (פי"ד ה"ו) ובמנהגי סוהר"ל רמז ע"ז והיה אמ' בן הכות הרשע (דברים כ"ב), סופי תיבות ה'מ'ן, מכאן ראה שבזיכורו את שמו להכות עליו עי"ש. וטעם שיש אנשים שטופחין ברגליהם על הארץ, להראות בפועל כי הוא ראוי למכות ולסחוט שמו מן העולם.

ורבינו דוד אבודרהם (דמ"ה:) כתב בשם המנהיג שנהגין בצרפת ובפרובינצא התינוקות לקחת אבנים חלקים ולכתוב עליהן המן, וכשמזכיר הקורא את המגילה המן הם מקושים זו על זו למחוק את שמו וגו'. וכן הוא אומר במדרש תסחה את זכר עמלק אפילו מעל העצים ומעל האבנים, ובערוך כ' שמנהג בכל ועולם כל הכתורים עושים צורה ברמות המן קודם פורים ותולין אותה על גגותיהן ימים, וכיום הפורים עושים מדורה ותולין אותה לתוכה ועימדים סביבה ומזמרים ויש להם טבעת תלויה בתוך האש שתולין בה הצורה וקופצין מצד האש לצד האתר וגו' עי"ש.

והר" שכלי הלקט (סו' ר') כתב בשם ר' שלמה ז"ל שהמנהג להכות ברגליהם או אבן על אבן וס' שברין קדרות כשומעים שבר המן וזרש ע"כ. ועו' להב"י (או"ח סו' תרצ"א) שכתב בשם האורחות חיים שאין לבטל שום מנהג או ללעוג עליו כי לא לחנם הוקבעו, ועי' להרמ"א שם.

בכדי להבין דברי הרב אורחות חיים שכתב שאין לבטל שום מנהג או ללעוג עליו כי לא על חנם הוקבעו, נראה לי לוטר כי עיקר החקנה באמת לא היתה לשמח בזה התינוקות, כי באמת גם הגדולים נהגו

כן בכל תפוצות ישראל. ולכאורה כל איש שחננו ה' בשכל חי ובריא יאמר שמנהג זה אינו מקובל ע"פ השכל, להכות את המן בכל שנה ושנה, הלא לא נשאר מהמן אפילו שמץ מנהו, וכבר נמחה שמו וזכרו מזמן קדמון. ועוד הלא המן חשב להשמיד להרוג ולאבד ולא עלתה בידו כלל, ואנו הולכים ומקללים אותו מידי שנה בשנה על מהשבתו אשר השב, ופרעה חשב לעשות רעה ועלתה בידו, כמה ילדים שחט, כמה ילדים שקע בבניו, וכמה ילדים השליך ל'אור, וכמה גופים ענה אותם בעבודת פרך, והיה לנו להכות את שם פרעה בליל פסח בעת שמזכירים מעשיו הרעים, ונמחה את שמו בתוך הפסח.

התשובה לזה כי פרעה עשה לאותו הדור רעה ואכזריות נוראה עם עם אחר אשר לא חטא לו, אבל אין זה רע מתורש, כי כבר ראינו בהיסטוריא שלנו כי כזאת וכזאת יעשו גם מלכים אחרים לעבדיהם, אך המן חידש מצורה רעה אשר כל אדם גדול וקטן יכול לעשותה והוא ענין המלשינות שאסף בחפניו כמה דברים להלשין עליהם, שמתוך מלשינותו העיר חמת המלך לאברם, והוא היה הראשון להביא עליהם רעה „באנטישמיזם“, ואף על פי שבימינו לא עלתה בידו, מכל מקום ממנו נתלמדו אנשים רבים בכל דור ודור ופעלו ועשו זרבים חללים של עם ישראל הפילה, וכמה כלבים עזו נפש אותיון בידיהם מלאכת המן. (ובימינו אלה אחינו מרחמנו השוכנים בערי גרמניא עד כמה הם סובלים מרורת מהממשלה העריצה: האכזרית והם כצאן לפניה יובל ומענים אותם מי מהם בגלות, מי מהם בהכאות אכזריות, ושמעתי מפי איש ירד רמז נפלא, כי למה מרמים לישראל כצאן לפניה יובל, משום שצאן ובקר שוחטים לאלפים ורכבות מידי יום ביום, ואין איש דורש ומבקש לרעה מספר השחוטים, אבל אם אירע איזה חולי או מגפה בבהמות, כבר הממשלה עושה כל מה שביכולתה להעציר המגפה וכל העתוננים מתענינים לכתוב מספר הבהמות שמתו במגפה, אבל עם ישראל הם כצאן לפניה שאין איש דורש ומבקש דמם הנשפכים כמים הנגרים, רק בוטחים אנתנו בהש"ת כי הוא הרועה צאנו וישיב גמולם בראשם).

ועל כן תקנו הראשונים לעשות הרעשה גדולה כהכאת המן, וזי מהם בשרפתו ותליותו, (עדיין נוהגים כן הספרדים שבבבל ומוסול וגו'), כל זה כדי להעלות מורא ופחד בלב המלשינים להיות נרפים מטלאכתם הרעה שלא יקרה להם מה שקרה להמן ואשתו ובניו הרשעים, וסוף כל סוף תשוב מחשבתם הרעה על ראשם וגבר ישראל, ובלי ספק כי מתוך ההרעשה כזאת הפעול בלב העמים האנטישמיים לפרוש עצמם ממחשבתם הרעה, (עדיין בס' בן איש תיל להגאון ר' יוסף חיים ראש הרבנים בבגדאד זיע"א דכ"ו שתביא מעשה נורא בזה שאירע בבגדאד).

מעם שבלונדון במלך מנהג ההכאה בביה"כ, משום שבשנת 1783 כחדש מארסו אירע שביום פורים באו ילדים פוחזים עם אביהם הפתאים והביאו עמם פפיושים וקרדומות גבים הכנסת הנקרא „שער השמים“ בלונדון והיו הולכים ומביים על הסמלים כקול גדול בוסן שחזון

קורא את המגילה, עד שלא היה באפשרות ליחידו הקהל לשמוע כראוי המגילה, והיה זה למורת רוח כל אנשי המעמד ונגד רצון היחידים, ובשנת הנזכרת הוחלט רוב מנין רובו בנין בין אנשי הועד שבפורים הבא לא יזיד לא האב ולא הבן להביא פטושים עמהם ולהכות פעם אחת והכריזו החלפתם זו בבית הכנסת לעיני כל יחידו הקהל, ובהגיע ימי הפורים בשנה שלאחריה נתאחרו איזה מהיחידים בכונה להתנגד למה שהוסכם ע"י אנשי המעמד והביאו עמהם הפטושים להכות בהם כמנהגם, וכאשר נשמע הרבר להם הלכו והכינו אנשי הועד שוטרי הממשלה בפתח הבית הכנסת להפריעם ממחשבותם על צד כי איזה איש יזיד וירחיב עז בנפשו להכות כמנהגו יגורש מהקהל, וכן היה שאיש חצוף נסה להכות בפטושו, ואחרים התחקו למעשהו, נכנסו השוטרים והוציאו כשם בפחי נפש, אחר כך איזה מהם בקשו הסליחה והכירו עותתם ע"מ שעשו ונסלח להם, ואיזה מהם קנסו אותם כסף לקופת הצדקה, וכל זה אירע בימי התכם הראשי ר' משה די אונודו ז"ל ומאו: ועד היום אין קול ואין עונה מהבאות הפטושים בבית הכנסת.

ואני אוכר איישר תילם של אנשי המעמד מאז שבטלו המנהג הזה מלבד שקול ההכאות גורמים בלכול לשמוע קריאת המגילה, ועוד גורמים איבה גדולה עם הגויים שכנינו שיאמרו עד כמה גדלה נקמתם ונפירתם של ישראל.

בא וראה מ"ש בעל ספר מקורי מנהגים (פו' ס"ב) בשם מוהרי"ל (ה' פורים) שלא היה מקפיד להכות את המן כמנהג ע"כ, ובאמת במקום שיש עי"ז שחוק והוללות, שגם אנשים באים בימים, אותזים במעשה נערות ועושים מה שנתקן לתינוקות, ולא עוד אלא אם גם הקורא חוזר לקרות שמות הרשעים וכבר עבר עליהם, עוד הם או התינוקות מנקשים ומבטלים שמועת הקריאה וראוי יש למחות שלא להכות כלל, אף לא התינוקות, אם אין כח ביד הממונה להשתיקם, והוא דומה למנהגנו שהנשים משליכות מתוך התרכים צמוקים ושקדים בשמחת תורה על התתנים ובתוך ימות השנה על נער ברימצה, (ועדיין נוהגים הספרדים בארץ ישראל וסת"מ לזרוק ממתקים מהעזרת נשים על ראש דחתנים חתני תורה ובראשית, וכן עושים להבר מצוה, ולחתן בשבת של ז' ימי חופתו כשעולה לקרוא בתורה). וכתב על זה בעל מלבושי יו"ט וז"ל, מצאתי על קלף, שרבינו בחיי כתב לסחות לזרוק פירות על נערים, אבל יש במדרש שיה היה אומר המן למלך אחשורוש על היהודים, אם כן מנהג קדמונים הוא, ואולי שראה הכתיו בימיו שנוהגים קלות והוללות עכ"ל, הרי דמחה ר' בחיי מנהג ותיקין שנפתעף ע"י זה איזה ביטול כונה, עי"ש.

ומעתה יפה דנו יפה חייבו אנשי המעמד בלונדון לאלו שהיו טפריעים עבודת התפלה וקריאת המגילה בהכאת הפטושים ויש להם על כח שיסמכו.

והמנהג בערי התימן שהגברים יעשו דמות המן מקלעת עצים ופוחים טיפ עליהם חומר גדול כתבנית אדם ומשווח בשרר עבקים שונים,

[יב] מנהג לבישת הפרצופים בפורים עדיין נהוג בא"י וסת"מ זכרוב מקומות שישראל נחתים שם, אבל בלונדון ואמשטרדם כבר נשכח הדבר לגמרי. (תרכב)

גם דמות מרדכי רוכב על הסוס והמן רץ לפניו, ותולים את המן בחצר בית הכנסת על עץ גבוה וזורקים עליו בחצים ובאבנים עד שמנפצים לרסיסים, כן כל היום הזה הנערים משחקים וסכים ומקללים להמן ומברכים ומשבתים למרדכי ואסתר (אבן ספיר ח"א ד"ז).

(תרכב) מנהג לבישת הפרצופים באה לנו בירושה מהיהודים האיטלקים בסוף המאה החמישית, והם ירשו אותה מהרומיים שכן היו נוהגים. ומאיטליא פשטה המספתת בכל עולם הישראלי, (ראה הרשדוראיש אנסקלופדיא אות פ' פורים), הראשון שהזכיר מנהג זה היה מוהר"י מינץ בחשו' (שאלה ט"ו) והובאה חשו' זו בשו"ע או"ת (תרצ"ו ח') ותהיה בדבר עם שהגברים לובשים שמלת אישה שאין כונתם אלא לשמחת בעלמא, אבל השל"ח (דף 216) אסור אסר במנהג הפרצופים, ותב"ח ביו"ד (ס"ס קפ"ב) דחה דבריו הר"י מינץ וחתם דבריו, אבל כל ירא שמים יזהיר לאנשי ביתו שלא יעברו על איסור לאו לא בפורים ולא בשמחת חתן וכלה, ומנהגים לא הגונים לא ינהגו עוד ע"כ, והכאה"פ (בס' תרצ"ו ס"ק י"ג) כתב בשם הכנה"ג לאסור הפרצופים בפורים, ועי' להר' דבר שמואל (ס' קכ"ג ורס"ז) הוכחה מגולה ע"ז ועל הלומדים מסכת שכורים ע"ש.

וראותי בס' חיי אברהם (ס' של"ד) ששאל איך לא הקפידו האחרונים להחמיר ותתירו הרצועה להקל ללבוש הפרצופים בפורים דוקא ולא בשאר ימי משתה ושמחה כמועדי ה' או בח' ימי הנוכה, כ' בעל אלה המצוות (מצות תקמ"ג) וז"ל כי הימים האלו נזכרים ונעשים וזכר לדבר ממאמר רשב"י (מגילה י"ב). שאמר להלמידיו כששאלו אותו וכו' יש משוא פנים בדבר, אמ"ל הם לא עשו אלא לפנים, אף הקב"ה לא עשה עמחם אלא לפנים דומה בדומה ללבישת הפרצופים שמענים צורת פניהם לצורות משוננה ויתגברו איש אל רעהו סכת אותו פרצוף, אמנם לובשי הפרצופים עצמם מכירין זה את זה וכל אחד יודע מה שבלב חבירו המתלוח עמו, נמצא שאותו שינוי אינו אלא לפנים כי כל אחד כרקאו קאי דומה בדומה למת שאירע לאבותינו בהשתחויתם לצלם שהם לא עשו אלא לפנים מיראה ולכם לשמים, אף הקב"ה עשה עמחם וכשר להם בתורה ואנכי אסתר אסתר פני מהם דומה ללבישת הפרצוף שמסתיר פניו מתבדו. אמנם לב שניהם שוה ומכירין זה את זה, אם כן מאחר שכן לא נפלאה היא ולא רחוקה לתתירם בימים התם ובזמן הזה ילא בוכנים אחרים עכ"ל.

## [יג] מדוע תקנו לומר ואתה קדוש בליל פורים ובליל ת"ב אחר איכה. (תרכנ)

(תרכג) בסדר ר"ע גאון ת"ב (דף 184) כתב ולאחר שקורין את המגילה בפורים בין ביום ובין בלילה אומרים ובא לציון גואל, וב"ב ר' דוד אבודרהם ואומר ובא לציון גואל וכל סדר קדושה וגו', וכן כתב בתלכות ת"ב עי"ש. אבל לא נהגנו להתחיל מובא לציון, אלא מואתה. קדוש וכמו שכן כתב הסוד (בס' תרצ"ג) וי"א שאין אומרים אותה לפי שאין עיקר גאולה בלילה אלא מתחילין מואתה קדוש, והוא מדברי הגהם". והמנהיג כה' פורים (אות כ"ב) אחר שהביא דברי ר"ע גאון כתב ואני לא ראיתי מקום ולא שמעתי שיאמרו ובא לציון בלילה, אלא מתחילין בואתה קדוש וגו' עי"ש. והר' סגן האלף הנספח בסדר העמרמי שם כתב וז"ל, ובעל שבלי הלקט מביא זאת בשם רבינו שלמה ומנהגות מגנצא, (ראיתם כת"י בירושלם אצל נכדו של הרב אג"ן), שביום מתחילין אחר המגילה ובא לציון ולא בלילה שאין גאולה בלילה, ועוד שבמזמור אלי אלי למה עזבתני כתוב ואתה קדוש וישב תהלות ישראל, להבי צ"ל ואתה קדוש לאחר מעשה אסתר עכ"ל.

(מה שכתב פרוסקין במגן האלף שראה מנהגות מגנצא בכת"י אצל נכדו של הרב אג"ן, ראה אותם בישיבתנו הרוממה בעיה"ק ירושלם ונכדו של הרב אג"ן הוא אדוני אבי זצוק"ל בן בנו של האי סבא קדישא הגאון רשכבה"ג ר' חיים אברהם גאגין ז"ל שהיה ראש"ץ בארץ ישראל והיה רגיל לתחום אג"ן ר"ת אברהם גאגין ג'רו יאר).

אם כן לפי דעת הי"א שא"א ובא לציון בלילה משום שאין גאולה בלילה למה נתקן לומר ואתה קדוש, אלא ודאי אעיקרא כשנתקן לאומרו היה להתחיל מן ובא לציון גואל מפני שבפורים היתה גאולתנו תקנו לומר כדו להזכיר גאולה האחרונה שתהיה במהרה בימינו. וכן היתה התקנה הקדומה לומר ובא לציון בליל ת"ב להזכיר נחמה, וגאולת ציון היא הנחמה. והיום מנהגנו גם בליל ת"ב להתחיל מואתה קדוש מטעם זה שאין גאולה בלילה שראי ואמרו האומות כנגבים הם שברחו בלילה אלא ביום כמ"ש בגאולת מצרים ויהי בעצם היום הזה בעצמו של יום (אבודרהם דכ"ז).

ולפע"ד אין הרבר נכון לדגל פסוק ובא לציון גואל גם בלילה לא בליל פורים ולא בליל ת"ב, אתיה ראשונה כי כן היו נוהגים בראשונה כמ"ש העמרמי ואבודרהם, ואיך נוכל לשנות דברי הראשונים במלאכים ושנית כמ"ש לעיל שאין שום יחס להתחיל מואתה קדוש בליל פורים או בליל ת"ב, אבל דעתם רחבה מרעתנו, וכבר נהגו לומר מואתה קדוש, וב"ב רש"י בסדרו (ס' שכ"ט) ועומד החזן ואומר ואתה קדוש וסדר קדושה כולה ואינו אומר ובא לציון בלילה שאין גאולה בלילה עי"ש. ועתה מצאתי להאוצר דינים (דף 450) שכ' בס' פירס (בלקוטי דינים) פעם שאומרים ואתה קדוש אחר איכה דכתיב סלה כל אכירי כארם שאומר נפסלה מטבע זו

[יד] מדוע לא הזכר במגילת אסתר שם אדנות או אלהות, וגם בהוראת על הנסים שבתנוכה או בפורים לא מוזכר במ שם ה' כי אם „שעשית“, „ואתה ברחמיך“ וגו'. (תרכד)

[טו] מדוע תלו רז"ל קריאת המגילה בטי"ו

ואין לה תקנה, עמדה מגילת איכה ואמרה לפניו רבש"ע אם אנו כלין מי יקדש שמך בעולמך ומי יסדר קדושתך בבתי כנסיות שלך? ונתרצה להם תקב"ה וגו' לכן תקנו חכמים שיהיו קורין סדר קרישה אחר איכה עכ"ל ולפ"ז נשאר לנו לדעת מדוע אומרים הקדושה הזאת במוצ"ש בתפלת ערבית וכן כליל פורים אחר קריאת המגילה ואולי אפ"ל במ"ש הרב שכלי הלקט שנתן טעם באמירת ואתה קדוש לפי שהקב"ה משרה שכינתו בחוכנו לשמוע תפלת ישראל דאמרו בב"ר כל קילום וקילום שמשבחין ישראל להקב"ה משרה שכינתו עליהם ומ"מ ואתה קדוש יושב תהלות ישראל, עי"ש ומעתה כיון שקרינו המגילה וקלטנו ושבתנו להקב"ה על הנסים והנפלאות שעשה עמנו אומרים ואתה קדוש וגו'.

(תרכד) טעם שלא הזכר שם ה' במגילה וגו' כ' רב האי גאון במ' שערי תשוב' (סו' ר"א ליופציג תרי"ח) מפני שפרסויים העתיקו המגילה ולא רצה הקב"ה שיהיה שמו מונח בין פרסויים, ד"א כתוב במס' ר"ה היו רגילין לכתוב את השם באגרות חובות וכך כתובים בשנת כך וכך ליוחנן בןן אל עליון ואמרו חכמים למחר זה פורע את חובו ונמצא השטר מוטל באשפה, עמדו ובטלוס ואותו יום עשאוהו יום טוב הכי נמי כיון דמגילת אסתר נקראת אגרת כדי שלא יהיה חלוק כינה לשאר אגרות לא רצו לכתוב בה שם הקב"ה עכ"ל וכ"כ ר' אברהם בן עזרא (כריש מגילת אסתר).

טעם אחר מפני שרובו של נס, היה דרך טבע ולא הראה ה' את ידו כשאר הנסים הכתובים לכך העלימו שם ה' (האשכול ח"ב סו' ב') ולדעת בעלי חכמת הקבלה כי שם המלך המוזכר במגילה זו עלו מספרם קפ"ז פעמים, מהם מורים על הקב"ה כמו שדרש ר' תנחום נדחה שנת המלך מלכו של עולם (מגילה פ"ג), ור"י ור' לוי בשם ר"י נתנו כלל כל מקום שנאמר במגילה מלך אחשוורוש, באחשוורוש הכתוב מדבר וכל מקום שהוזכר שם במלך מלכי המלכים הכתוב מדבר (פרקי דר"א ומדרש אבא גוריון פ"א) ולפע"ד אפ"ל משום שאם נזכר ההוראת לה' עצמו יתכן כי אחשוורוש יעלה חמתו באפו לומר ואני מה עשיתי לכם האם לא כתי ועוצם ידי הושיע אתכם מצרתכם? משו"ה השמיפו שם ה' מחדו ומוראו של אחשוורוש.

ויש סברא כי הפסוק ממקום אחר ישלח שלמונו הוא רומז להקב"ה כמו ברוך המקום ברוך הוא בהגדה ש"פ, וכמו ברוך המקום שחרגו אבל זה לא יתכן לומר על הפסוק ממקום אחר, מאי אחר? והבן.

על כרכים המוקפין חומה, ליהושע בן נון, ומת  
ליהושע עם קריאת המגילה? (תרכה)

[טז] שינויים בנוסח ארור המן, ברוך מרדכי,  
ארורים הרשעים וגו' שנהגנו לאומרו אתר קריאת  
המגילה. (תרכו)

(תרכה) טעם הדבר מצאתי כתוב בירוש' (ריש מגילה) ר' סימן  
בשם ר' יהושע בן לוי חלקו כבוד לא"י שהיתה חרבה באותן הימים ותלו  
אותה מימות יהושע בן נון ויקראו הכל בס"ו (עי"ש להקרבן העדה מ"ש  
בזה). ובעל משמרת הסועדות כ' ועוד י"ל לדעת הירושלמי למה תלו הדבר  
ביהושע ולא במשה ודוד לפי טע"י יהושע היתה תולת מפלתו של עמלק  
שהמן היה מורע של עמלק ויהושע כבש וחלק הארץ לפיכך תלה הדבר בו  
(אבודרהם דמ"ה:).

(תרכו) הנוסחא בירושלמי (מגילה פ"ג ה"ז) רב אמר צריך לומר  
ארור המן, ארורים בניו, ואנו אין נוהגים לומר ארורים בניו אמר ר'  
פנחס צריך לומר חרבונא זכור לטוב, ולא הביא שם לומר ברוך מרדכי  
וברוכה אסתר כנוסחאתנו אבל אבודרהם שם כתב בשם הירוש' לומר ארור  
המן, ברוך מרדכי ארורה זרש, אשתו" (ובנוסחאתנו אינו מוזכר, אשתו")  
ארורים כל הערלים (ובנוסחאתנו הרשעים) ברוכים כל ישראל גם  
חרבונא זכור לטוב משום שנאמר זכר צדיק לברכה ושם רשעים ירקב ע"כ,  
וכס"ם (פי"ד ה"ו) שם מוכא הברוכים ביהוד ברוך מרדכי, ברוכה אסתר,  
ברוכים כל ישראל, ורב אמר צריך לומר ארור המן וארורים בניו אמר ר'  
פנחס צ"ל חרבונה זכור לטוב עכ"ל ובסדר ר"ע גאון הגירסא ארור המן,  
ברוך מרדכי ארורה זרש ברוכה אסתר ברוכים אתם וכל ישראל, ואינו  
מוזכר שם ארורים כל "הרשעים" או "ערלים", ותוהם שם ברוכים אתם  
שהוא להצבור ואח"כ וכל ישראל ובנוסחאתנו ברוכים כל ישראל, ובבבלי  
לא הוזכר שום זכר לזה, ואפ"ל ממה שמצינו בבבלי מגילה, (ד"ז) מימרא  
דרבא שם ומתיב איניש לאיבסומי בפוריא עד דלא ידע בין ארור המן  
לברוך מרדכי, מכאן נראה שכבר היה שגור בלשונם המאמר הזה, ועי'  
להמנהיג (בה' פורים אות י"ז) ועי' מ"ר בבראשית עהפ"ם וה' אמר המכסת  
אני מאברהם.

וכתב אבודרהם שם, עמ"ש רבא (שם במגילה) עד ולא ידע בין  
ארור המן לברוך מרדכי יש מפרשים עד שיתחלף לו המן במרדכי ומרדכי  
בהמן וי"ם כי ארור המן עולה לסנין ברוך מרדכי ור"ל עד דלא ידע לכוון  
החשבון, ובעל המנהגות כתב ונראה בעיני שפיוס היה על הבית הראשון  
עונין ארור המן, ועל הבית השני עונין ברוך מרדכי, וצריך צלותא  
שפעמים שאין אדם מתכוין ופועה, והרב ר' יצחק (אולי הוא ר"י בן  
גיא) עשה פיוס בדונמא לזה וגו' עי"ש.

[יז] איך חייבו חכמים להשתכר בפורים,  
וכמה תקלות יוצאות מהשכרות נח ולוט  
יזכחו. (תרכו)

[יח] בנוסח לונרוז ועשית עמהם „גם ופלא“,  
אבל בעל הנסים שבחנוכה כתוב „נסים ונפלאות“,  
ובנוסח אסמ"ת ואמשטרדם בשניהם נסים  
ונפלאות. (תרכח)

(תרכז) מעם שחייבנו רז"ל להשתכר מפני שכל הנסים שנעשו  
לישראל בימי אחשורוש היו על ידי משתה כי בתחילה נמרדה ושתי מן  
המלכות ע"י משתה היין שנאמר ביום השביעי כסוב לב המלך ביון אמר  
להביא את ושתי וגו' ובאה אסתר תחיה ע"י משתה ויעש המלך משתה  
גדול וגו' את משתה אסתר עשה וגו' וכן ענין המן ומפלתו- ע"י משתה  
היין, ולכן חייבו להשתכר בפורים מפני שבא הנס ע"י משתה היין שעשתה  
אסתר ועתה יהיה נזכר הנס הגדול בשתי חיון (אבודרהם שם).

(תרכח) בסדר העמרמי גורם בשניהם כשם שעשית להם ג"כ עשה  
עמנו ה' אלהינו „פלא ונסים“ בעת הזאת, ובפורים אינו גורם „בעת הזאת“  
והרד"א (בה' חנוכה) גורם כי עשית פלא, והמון העם אינם אומרים ואח"כ  
באו בניך וכו', ונכון לאומרו כי הוא עיקר הנס. וגם רב עמרם ורבינו  
סעדיה כתבוהו כשם שעשית עמכם פלא (אמ"ה א"כ אינו גורם העמרמי תיבת  
„ונסים“ כסדרו שבידו) בן עשה עמנו (אס"ה בסדר העמרמי שבידו  
כתוב ג"כ „עשה עמנו“ בראשונה ואח"כ מזכיר פלא ונסים) ומהר"ם  
מרוטנבורג כתב שאין ראוי לומר כשם שעשית עמהם פלא ונס לפי שאין  
ראוי לומר תפלה בהודאה וי"א כיון שהוא צורך רבים יכולין לאומרו כמו  
שאומר בהודאה וכתוב לחיים טובים שהוא תפלה וגו' וגם ר"ע ור"ם  
והרמב"ם כתבוהו ונהגו לאומרו עכ"ל.

ומה שאני משער בנוסחת סדרנו שבשניהם אין אנו אומרים כשם  
שעשית להם ג"כ עשה עמנו ה' אלהינו נס ופלא, אלא אומרים ועשית עמכם  
נסים ונפלאות הוא לקיים דברי מהר"ם מרוטנבורג שכ' שאין ראוי לומר  
כשם שעשית וכו' והיון תפלה בהודאה אלא אנו אומרים באופן הודאה  
שעשית עמהם נסים ונפלאות וע"ז נזכרה לשם הגדול שלה, למרות שנוסח  
העמרמי ור' סעדיה והרמב"ם ואבודרהם הסכימו לאומרו באופן תפלה אין  
אנו נהגין כן.

אודות שבסדר לונרוז גורמים בחנוכה ועשית עמכם נסים ונפלאות,  
ובפורים נס ופלא, בלשון יחיד לכאורה משמע כי בחנוכה משום שנעשה להם  
נסים הרבה, מורים ואומרים עשית עמכם נסים ונפלאות אבל בפורים  
שנעשה להם רק נס ופלא אחד אומרים אותו בלשון יחיד, וזה אינו אמת  
כי גם בפורים נעשה להם נסים ונפלאות תרכח כידוע מסגילת אסתר ואין

[יט] מדוע נהגו לומר עשרת בני המן בנשימה אחת. (תרכט)  
 [כ] למה הוא של ויזתא גדולה משאר האותיות. (תרל)

צורך לפורטם, באופן לא ידעתי לכוון גירסתם ויפה ונכון נוסחאת א"י וסת"ם ואמש' שבשניהם גורסים נסים ונפלאות.

בסדרנו „בקש" המן וכן גורם אבודרהם ובסדר העטרמי „ובקש" בוואו, שם ושלם לבזו וכן גורם אבודרהם אבל בסדר העטרמי השמים „ושלם לבזו".

ולפי דעתי אינו נכון להשמים שתי חיבות אלו ושלם לבזו, כי אנו רוצים להביע בזה, כשנשלחו הספרים ביד כל פרינות המלך, הית להשמיד להרוג ולאבד את כל היהודים מנער ועד זקן מה ונשים ביום אחד בי"ג לחודש שנים עשר הוא חודש אדר ושלם לבזו (אסתר ג' י"ג) וכן העתיקו פסק זה בעל הנסים משום שכתוב שם ושלם לבזו, ולא ידעתי למה בסדר העטרמי הושמט ובסדרו אשכנז מוזכר לומר ושלם לבזו.

בסדרו אשכנז משמים לומר בחנוכה ופורים ועשיית עמיה נסים ונפלאות (או גם ופלא) ונודה לשמך הגדול סלה, אלא בחנוכה חותמים להורות ולהלל לשמך הגדול, ובפורים ותלו אותו ואת בניו על העץ.

(תרכט) מעם שנהגו לומר עשרת בני המן בנשימה אחת, משום שאמר ר' אדא דמן יפו ועשרת בני המן ועשרת צריך למסרינהו בנשימה אחת, ס"ט כולתו בהדי הדדי נפקי נשמתיהו (מגילה מ"ז:).

(תרל) מעם לגלות הוא של ויזתא, שם במגילה אמר ר"י ואו דויזתא צריך למיטתתא בזקופא כסורדיא דלברות ופרש"י שם פי' זקופא פורקא בלע"ז בעץ אחד זה למטה מזה, ולא פי' שם מה הוא כסורדיא דלברות ובמציעא (פ"ז) שם פי' כסורדיא דלברות שם הנהר מורדיא עץ שרב התובל מנהיג בו הספינה וגו' (ושם בגליון הש"ס הגיה הב"ה ואין צורך להערתו אחר שדברי רש"י בסורדים המיב וסובן הדבר דלברות שם הנהר מרכב אח"כ מורדיא עץ שרב התובל) וע"ש במוהרש"א שיבאר הענין באופן יותר בתיר כן פירש הערוך ה"ג הבא ת"ק שצריך למסתת ואו דויזתא בעץ פשוט וארוך כזקופא זתלוייה שעושוין מעץ דויזתא הוא שנחלה למעלה מכולם בעץ והוא כמפורש בתרגום והוא ארוכה בו מלמעלה למטה שבעץ אחד ארוך היו נחלים כולם מויזתא של מעלה זה תחת זה עד פרשנרתא שנחלה למעלה מכולם ע"כ, ובמ"ס (פי"ג ה"ז) אמר ר' זעירא ואו דויזתא צריך למסקפיה כמדרה דלברות, ועי"ש בהגהות הגר"א, וסמן הב"י (או"ת סי' תרצ"א) תבוא שחי דעות על הא דאמרי' צריך למסקפיה אם הבונה על הבתיבה שצריך לחיות הוא גדולה, או דקאי על הקריאה שצריך להאריך בקריאת ואו דויזתא עי"ש, (וב"כ אבודרהם דס"ד ע"ד).

[כא] בסדר לונדון כתוב אם חל פורים  
במוצ"ש אומרים וידי נועם קודם ואתה קדוש, וקדוש  
תתקבל, ואומר הברכה, והלשון אינו מבודר  
להמון. (תרלא)

[כב] המנהג בלונדון ואמשטרדם שקורין  
המגילה ואחר כך מברלין, וכן נהגו באשכנז, אבל  
הספרדים בא"י וסת"מ, מברלין ואח"כ קורין  
המגילה. (תרלב)

אלה הם האותיות רבתי ועירא הכאות במגילה אסתר ח'ור החית  
רבתי וח'כתוב אסתר חתיו רבתי פרשת'א תיו ועירא פרשת'א שין  
ועירא ו'ז'תא ואו ארוכה וזין ועירא..

טעם שאות ה' בתיבת חור רבתי אותו חור פי' חורר ולקחו  
סביהמ"ק ואין כיוצא בו, ועוד לרמזו שחמא ישראל במה שנתנה מסעות  
אותו רשע ורומז לגלות חסד ה' שאלמלי כן היו כלין סאליחן (מסורת,  
מסורת הברית הגדול תתמ"ט) ובספר מנות הלוי למוהר"ש אלקבץ על מגילת  
אסתר נתן טעם אחר ו' של ויזתא גדולה שהוא היה סופו של עשרת  
בני המן (מסורה שם)

(תרלא) רצה לומר שאחר קריאת המגילה במוצ"ש אומרים ויהי  
נועם (צ"ל שובה ה' עד מתי) קודם ואתה קדוש, ומסדר הסדר העתיק דבריו  
אלו, רק חצי שורה מסגנון טרן בשו"ע (סי' תרצ"ג ס"א), אבל שם  
נקט בראשונה אחר קריאת המגילה בערבית אומר ואתה קדוש, ואם חל  
במוצ"ש אומר ויהי נועם קודם ואתה קדוש, ותבא"ט שם ליחר ביאור  
כתב ויהי נועם אחר קריאת המגילה, אבל בסדרי לונדון מסגנון יותר  
מבודר ומדויק.

(תרלב) לונדון ואמשטרדם שקורין המגילה ואחר כך מברלין  
פסקי על הא דפסק מור"ם שם בתגה דהתברלה תתיה אחר קריאת המגילה,  
ותבא"ט שם כ' משום דאפוקי יומא מאחריונן ליה ע"כ, וגם שכן מנהגם  
בחוכה שהתברלה נאמרה אחר התולקה של ג"ח וכבר כתבתי לעיל בדיני  
תנוכה, אבל בא"י וסת"מ שנתנו לתבריל בראשונה ואחר כך קורין המגילה,  
כמו שכן נוהגין בחנוכה שמברילין ואחר כך מדליקין, וכ"כ רבינו ר' דוד  
אבודרהם בתפיל' פורים (הפ"ד סוף ע"ג) להקדים התברלה ואחר כך  
קריאת המגילה ועליו קא מטיבנא.

תרב דבר ששואל (פי' קפ"ח) כתב דרוב העולם נוהגין להקדים מגילה  
להברלה על הכוס בבית"כ, אך כיון שאין חברע מן הש"ס ותראשונים  
אין להברית לאחר מן הקלות לשנות המנהג ואין בזה משום לא תתבודדו  
(עי' פתורש"ם יו"ד סי' ק"ע).

[כנ] בסדר לונרוז כתוב לאמר יום ט"ו באדר  
 (שושן פורים) אין נע"פ, ובמקום תפלה לדוד אומר  
 למנצח על אילת השחר, אבל בסדר אמשטרדם  
 מבורר יותר שמרלגין שור של יום יהא שלמא קוה  
 וגו'. (תרלג)

והגאון חיד"א בברכ"י (סי' תרצ"ג א') כתב בשם הפר"ח שיבדיל  
 קודם משום שאין ראוי שיהנה מן האור קודם הבלחה ע"כ, והכנה"ג  
 שם כ' בשם מוהר"ש הלוי שאין צריך לברך גורא מאורי האש קודם  
 כיון דמסדרן אחר כך על הכוס והנאת הנר כבר נפטר בברכת יוצר  
 המאורות ואינו אלא זכר למה שאירע לאדה"ר ע"כ (עי' תוס' פסחים  
 דנ"א) ובשיורי כנה"ג כתב דאעפ"י שבליל ט"ב מצרכים קודם, התם  
 אינו עתיד לסדרן על הכוס באותו לילה והמברך גורא מאורי האש  
 קודם המגילה לא הפסיד עו"ש, ועי' להפת"ש שם ובס' נהר מצרים  
 (דנ"א:).

(תרלג) מעם שבת"ל אין נופלין ע"פ גם ביום ט"ו משום  
 כבוד א"י ושושן שקורין המגילה בט"ו כידוע. וסרן פסק (שו"ע אר"ח  
 סי' תרצ"ג ס"ג ושם סי' תרצ"ז) כן בשם המור והא"ח עי"ש וכ"כ התו'  
 במגילה (ד"ה:). אבל הרואה יראה לר"ע גאון ת"ב (דף 184) כתב ז"ל  
 ואין אומרים הלל בפורים לפי שאין אומרים הלל בחול"ל, (אמ"ה ולמה  
 לא אמר מעם ר' נחמן דאמר קריתא זו הלילא או דרכא שם (ד"ו)  
 משום דאסיקו בקו' מצרייתא עי"ש), לפיכך נופל אדם על פניו  
 בפורים, אמר רב עמרם בר שישנא ריש מתיבתא, כך סנהג בישיבה שיוודין  
 תנאין לפני גאון ואב בית דין ואלופים וכל בני ישיבה כולה ומבקשים  
 רחמים הרבה ונופלים על פניהם, שאין דומה פורים לכל סועדים והגובה  
 שככולם אנו גוסרין את ההלל ואומרים זה היום עשה ה' נגילה, ואלו  
 בפורים אין אנו אומרים ואעפ"י שמשום שאין אומרים הלל על נס שבתו"ל  
 הוא, סוף סוף הרי אנו אומרים יום נס הוא ונגאלו ישראל בו מלהשמיד  
 להרוג ולאבר, וצדיכין אנו לבקש רחמים שיפדנו ויגאלנו באחרונה  
 כבראשונה ע"כ.

אבל לא נהגו בני ישראל כדבריו, אלא אין נופלין ע"פ וא"א  
 למנצח יענך ואל ארך אפים לאו דוקא ביום י"ד אלא אף ביום ט"ו  
 משום כבוד א"י ושושן שבו נעשה הנס וסמכו על דברי התו' והא"ח משום  
 דאסורין בהספר ותענית, ובפרם שהנפ"א רשות היא כמש"ל, ועוד משום  
 שהם ימי משתה ושמהה (עי' לעיל במ"ש בארוכה בהערה קמ"ז)  
 ור' דוד אבודרהם (דמ"ה). כתב ביום שני של פורים אין נע"פ  
 לא בשחרית ולא במנחה ואין אומרים יענך ה' ביום צרה ובמקום תפלה  
 לדוד אומר למנצח על אילת השחר וגו' וכשמוציאין ס"ת אומר אתה  
 הראת לדעת במקום אל ארך אפים ע"כ, אבל הסנהג באמשטרדם לא לומר

[כד] המנהג בלונדון בלייל מ"ו ארד לומר חלק מהלל קודם ערבית ומתחיל הש"ץ לנגן מהללו את ה' כל גויים עד הסוף, והמנהג הזה שורר רק בביה"כ שעד השמים אשר בעיר ולא בשאר בתי כנסיות אשר לנו אבל באמשטרדם אין נוהגים כן. (תרלד)

[כה] בכל ערי ספרד נוהגים בפרשת ויבא עמלק לכפול הפסוק האחרון להשלים הקריאה

אתה הראת אלא ברוך הטקום. ובסדר לונדון אינו מוזכר מה יאמר הש"ץ בשעת הוצאת ס"ת לא כיום פורים ולא בשושן פורים אם חל ביום שני, ולפ"ד אבודרהם משמע שבשניהם לומר אתה הראת לדעת עי"ש.

(תרלד) מנהג זה מצאתיהו מזור בעיני, ולא ראיתי לאחד מן הראשונים שעלה על דל שפתיו מנהג זה, והדבר תיזכר מתמיה הוא כי לעדת הספרדים בלונדון יש להם שני בתי כנסיות מפוארים, האחד עומד במזרחת של עיר (נבנה בשנת 1701), ותוא תביה"כ הראשון שנבנה בלונדון וקראתו „שער השמים“. ובבית הכנסת הזה הוא שנוהגים לומר חלק מהלל בלייל מ"ו אדר, והביה"כ השניה שנבנה במערבה של עיר (נבנה בשנת 1896) אינם נוהגים לומר חלק מהלל כלל.

ואחר הפשי באמתחות ספרי מצאתי כספר שומר אמת (ד"ע) שהביא שם מנהג תהוג בצפת שיש להם פורים מיוחד ביום כ"ג וכ"ט סכת על נם שנעשה להם ותיכף אחר תפלת ו"ה אומרים מן המצר קראתי ית וגו' והלל הגדול וציון שם להתכמת שלמה (ח"ב סו"ס מ"ו) דאין חשש באמירתו, וירענו שיש בעיר קאנדיא כיוצא בזה ע"ב.

והפתחי תשובה (סי' תרצ"ג אות ב') כתב בשם הברכ"י שכתב בשם המאורי דלחק פעמא דאמרו' בש"ס משום דקריאתה זו הלולא אם אין לו מגילה לקרות בה יאמר הלל וגו', והברכ"י שם תביע דעתו כיון דרבא אמר פעמא משום דאכתי עבדי אחשוורוש אנן וכו' לא יאמר הלל כלל וגו' אך במחויק ברכה תביא שם דברי בה"ג ורמב"ם כתבו גם כן הפעם דקריאתה זו הלולא וכדמשמע מהמאורי ויהיב פעמא משום דמסתבר להו פעמא דרב נתמן כו' ע"ש ולפי זה חזר הרין דמי שאין לו מגילה יאמר הלל בלא ברכה שלפניו ושלאחריו כקורא בתהלים, ולכן יוצא ידי שניהם.

ומעתה אפשר לומר שמנהג הספרדים בלונדון שנתנו לומר איזה פסוקים מתהלל בלייל שושן פורים קודם ערבית כיון שבא"י ושושן קוראים המגילה, ובחול"ל כבר קראוה ביום שלפניו מצאו לנכון שנמקומם יקראו איזה פסוקים מהלל, להראות בפועל כי הם לוקחים תבל בשמחת אחיהם שבארץ ישראל (מגילה י"ד.) תום' פסחים ק"ד, כל בו סי' נ"ב).

לעשרה פסוקים, ואין נוהגים כן באשכנז. (תרלה)

**ברכת הטוב והמטיב, לאל המרבה להטיב.**  
ובו סעיף אחד.

[א] לא ראיתי ולא שמעתי מה שנהגו בלונדון  
לברך ברכת הטוב והמטיב כשתלד אשתו בן זכר,  
ובסדורי אמשטרדם הוזכרה שם לאומרה. (תרלו)

(תרלה) טעם שהספרדים נוהגים לכפול הפסוק האחרון שבפרשת  
ויבא עמלק בכדי להשלים הפרשה בעשרה פסוקים, שעפ"י הדין אין  
קורין פחות מעשרה פסוקים (מגילה כ"א וש"ע או"ח קל"ז א').  
ומעם למנהג אשכנז שאי סליק ענינא בבציר מי' פסוקים כגון פרשת  
עמלק שפיר דמי, אבל מרן בש"ע (סי' תרצ"ג ס"ג) כתב קורין בפרשת  
עמלק ואעפ"י שאין בה אלא ט' פסוקים כופלין פסוק האחרון כדי להשלים  
לעשרה פסוקים ועליו סמכו בספרד לכפול הפסוק האחרון. והאשכנזים  
סמכו על דברי מורם שם שכ' ואין הסנהג לכפול פסוק האחרון של פרשת  
זו עי"ש, וכן ס"ל להתו' והרא"ש.

ואני הצעיר לא הכנתי דברי מרן הכ"י שכתב (בסי' תרצ"ג)  
שאף על פי שאין בה אלא ט' פסוקים כפלין וגו' הלא מרן עצמו (בסי'  
קל"ז ס"א) כתב ואי סליק ענינא בבציר כגון ט' עמלק שאין בה אלא ט'  
פסוקים שפיר דמי ע"כ משמע שאין צורך לכפול הפסוק כדי להשלים  
לעשרה, ומצינו בפי' בירושלמי דמגילה (פ"ד ה"ב) ששאלו שם תרי פרשת  
עמלק מ"ל שנייא היא שהיא סדורה של יום, כלומר הרי ט' עמלק  
שאין בה אלא ט' פסוקים, השיב לו שאנו התם שפסוקים שם סידורו  
של יום, וכיון הפסוקים בה שוב אין צריך להוסיף או לכפול פסוק. ועוד  
כי בסדור העמרמי כתב בפי' ובפורים קורין ויבא עמלק עד וישמע  
יתרו ואעפ"י שט' פסוקים הם לא יקראו יותר שכך אמר ר' יתוראי  
ראש ישיבה שאם קורין קודם ויבא, יקראו, ואם לאו יקראו אלה ט' פסוקים  
ולא ידלגו ע"כ, ומדבריו הירושלמי שהבאתי לעיל ומדבריו העמרמי הוא  
סמך גדול למנהג אשכנז, וסמך למנהג ספרד מס"ש אבודרהם בח' פורים  
שנהגו בספרד לכפול.

(תרלו) ברכת הטוב והמטיב שמכרכת האב כשתלד אשתו בן  
זכר הוזכרת בברכות (דנ"ט) ופ' מרן בש"ע או"ח (רכ"ג ס"א),  
אבל הרמ"א כתב שם שנהגו להקל בברכה זו שאינה תובה אלא רשות ומזה  
נתפשט שרבים מקילים באלו הברכות, והבאתי כ' שם (פ"ק ד') כ'  
ברכת שתחיינו דאוי' בנמ' שהיא רשות, אבל רבים מקילין בכל הברכות  
כינא בו ואינו נכון דמאי איתמר איתמר (סג"א שם).

## מצות מילה, כהקרבת עולה.

ובו חמשים סעיפים.

[א] מנהג לונדון ואמשטרדם לכבד את המוהל לברך על הכוס אפי' אם רב הערה מצוי שם, אבל בארץ ישראל וסת"מ וערי מארזקו מכבדים להרב לברך או אם נמצא שם איזה ת"ת, רק אם המוהל הוא ת"ת, או מכבדים להמוהל לברך. (תרלז).

משום הכי נראה שבלונדון כיון דמקילין בברכה זו שלא לאוסרה לא תוזכרה בסדר היום.

(תרלז) לפי פסק סרן ביו"ד (סי' רס"ה ס"א) שאבי חנן או המוהל או אחר העם מברך על הכוס, מברריו שמעע שלא קבעו לנו מי הוא הראוי לברך, וראויי שברוב המקומות המוהל מברך, ולא ישר בעיני הדבר הלא מצינו גדול מברך מפילו בא בסוף (ברכות ס"ז. שו"ע או"ח כ"א) ובגמ' פסחים (קי"ט:) על הפסוק ויגדל הילד ויגמל עתיד הקב"ה לעשות סעודה וגו' נותנין לא"א כוס של ברכת לברך ואומר להם איני מברך וגו' נותנין ליצחק, ליעקב, למשה, ליחושע, ואמר לו לדוד שול וברך ואמר להם אני אברך ולי נאה לברך שנאמר כוס ישועות אשא ובשם ה' אקרא ע"ב.

אם כן לאו כל כמיניה לתת כוס של ברכה לאיזה שיחיה, ובפרט שבברכה זו מברכין גם לילד על עתידותו צריכין לכבד האיש הראוי לברך, ובלבר שתיחיה יראתו קודמת להכמתו, ורוב המוחלים שכזמננו אינן מבינים מה שהם אוסרים, אלא הם יודעים טלאת הניתוח על בורית.

וחמנא במצרים שאין רשות לשום תכם אחר לברך על הכוס במילה אם הרב מצוי שם, אם לא שחרב עצמו מכבדו ומרשחו לברך, הוא מברך, וכן חמנא בחופה, או בהודמנות אחרת שחרב לוקח טקום בראש לכל דבר שבקדושת.

ומלבד טעם שכתבתי עוד אפשר לומר שיותר נכון שלא יברך המוהל על הכוס בכדי שלא להסרית הצבור להמתין למוהל עד שיגמור סלאכתו ולרחוק ידיו ופיו ואחר כך לברך, ומקודם לא אפשר שחרי ידיו מלוכלכות בדם המילה, ולפי מכת השולחן גבוה (שם סי' רס"ה) שתחזן מברך על הכוס ולא המוהל, וב"כ תב"ח והפ"ו, אבל הרב ש"ך כתב מיחו חמנא ביה מנא קדמונים הוא שחרי גם הכל בו כתב (בסי' כ"ג) שתמוהל מברך ע"ב.

בערי אלג'יר מנהגם שהמוהל מברך ובירו אם ירצה יכבד אחרים,

[ב] מדוע תקנו לברך על היין במילה. (תרלח)

## סדר הקבלת הילד למולו.

[ג] בלונדון ואמשטרדם נוהגים קודם שיביאו הילד למזומנים מנגנים הפזמון „ברוכים אתם קהל אמוני וברוך הבא בשם ה'“, עד הילד הזה זכה לבריתו, ואחר שמל ופרע אז גומרין הפזמון בהבית האחרון הילד הזה זכה לבריתו.

בא"י זסט"מ נוהגים שהסנדקת עם חברת נשים מביאה התינוק מביתו עד פתח ביה"כ, ומוסרת אותו לאביו המעוטף בטלית ותפילין, ובעוד שהילד בידו אומר אלו הפסוקים אם אשכחך ירושלם, שמע ישראל, ה' מלך ב"פ, אנא ה' הושיעה נא, אנא ה' הצליחה נא ב"פ, ויש שאומרים מקודם אם אשכחך הטיבה ברצונך את ציון, עד על מזבחך פרים, וכל אלו הפסוקים גם הקהל חוזרם, ואח"כ האב מברך להכניסו, והש"ץ אומר אשרי תבחר ותקרב, והקהל עונים נשבעה בטוב ביתך קדוש היכלך, במקהלות ברכו אלהים, בפרוע פרעות בישראל, ומוסר התינוק להמוהל, המוהל משים הילד על הכסא של אליאו ואומר בקול רם „זה הכסא של

ואם בירך אדם אחר יברך עד כורת הברית ויטעום מהיין, ואחר כך יקח הסוהל הכוס ואומר כשם שהכנסתו לברית ואלהינו וא"א קיים, (זה השולחן דיניו מילה אות ג', ועי' ט"ש שם בהערה).

(תרלח) טעם שנהגו לברך על היין במילה, לא מצאתי סנהג זה בגמרא ולא ברי"ף והרמב"ם, וסובא בש"ע שם סי' רס"ה, ומצאתי שר"ע גאון בסדרו הזכירה ומוזגין כוס ומברך בורא פרי הגפן, וכן כתב אבודרתם והשב"ל, ומדברי המרדכי במס' יומא נראה שהוסכם פה אחר לכרך משום הא דאמרינן בכרכות (דל"ת.) אין אוסרים שורה אלא על היין שהוא משמח אלהים ואנשים (לבוש שם, ב"ח שם)

אלהיו הנביא ז"ל, ואח"כ מוסרו המוהל ביד הסנדק, ומל אותו ומברך המוהל על המילה, אבל קודם לזה תאב מברך להכניסו, והש"ץ מברך על היין ועל הבשמים (אם אין הרב או ת"ח מצוי שם) וכל הקהל מריחין, ואומר אשר קירש יריד ואלקינו וקדיש.

ובליל השמיני נותנים שעושין לימוד מיוחד בבית אבי הבן ומזמין עבורם סעודה בלילה, וביום אחר המילה. (תרל"ט).

(תרל"ט) ה'ר' רד"א (בשער הט') כתב כשכניסין הילד למקום המילה לפולו אומר המוהל בקול רם „ברוך תבא" והם עונין „בשם ה'". והטעם ברוך הנימול לשמנה ימים כמנין ה'ב'א', וכן כתב המנהיג שכן נהגו בצרפת וספרד ע"ש.

והספרדים שבשאלוניקי נותנים שחזן הכנסת אומר הכל ביחד ברוך תבא בשם ה', וקודם לזה בשעת כניסת הילד אומר שמש הכנסת ברוכים היושבים והעומדים, והטעם לפי ששליחו מלאך הברית בא עם החינוק להעיד שהוא מהול, אי נמי ע"ש ועסוד כל העם בברית (שולחן גבוה יו"ד סוף סי' רס"ה), ומנהג ארם צובא שהש"ץ אומר ברוכים אתם קהל ה' וברוך תבא בשם ה' ברוכים היושבים והעומדים.

מנהג הפסוקים אשרי תבחר ותקרב שנהגו לאומנם בשעת המילה כמנהג ארץ ישראל וסת"מ, כתוב בוהר הקדוש פירש לך לך (דס"ד). וז"ל בגיני כך חסדאי קרמאי סבאן דהבא כד מקריבין בניהו לקרבא דא פתחי ואמרי אשרי תבחר ותקרב ישכון הצרך, אינון דקיימי עליוהו אמרי נשבעת בטוב ביתך קדוש היכלך, לבתר מברך אקב"ו להכניסו וגו', וכתב עוד שם ומאן דלא אמר הכי אפיק גרמיה מעשרת חופות דזמין לקוב"ה למעבד לצדקייא בעלמא דאתי וגו' (עו' במ"ר פרק יו"ד סי' יו"ד ד"ה ביום עשתי עשר יום) ועו' בר"מ שם סי' רס"ח אות ד' שאחר שהביא דברי הוהר הזוכר כתב ולא ראיתי נוהגין כן, ואני תמה כי איך לא שמענו כי כל הספרדים בארץ ישראל וסת"מ נותנים כן כדברי הוהר, ועוד כי בכל סדורי האשכנזים הקדמונים שבידי מצאתי בהם שמוזכר אלו הפסוקים, ואיך כתב ולא ראיתי נוהגין כן?

טעם שבארץ ישראל וסת"מ נהגו לעשות לימוד מיוחד בליל השמיני וביום השמיני עו' בחלק"ם למותר"ם האגו" (ח"ב סי' קס"ט). ועצת נודעתי כי לאו דוקא בליל ה', אלא המנהג בארץ ישראל שכל לילום שבוע זה מזמין אבי הילד שניים במיודעיו שילמדו כל הלילה, ובש. בשכרם, גם אשה אחת או שתיים אשר תשכבנה כל הלילה אצל

## השנויים שנפלו בברכות המילה לפי הגירסא העתיקה ונוסחאת סדורינו של היום.

[ד] בסדורינו אקב"ו על המילה. (תרמ)

[ה] ברכת להכניסו „בבריתו“. (תרמא)

טסת היולדת לשומרה מכל רע, וכן עושים אף שהולידה בת (ירושלם לונץ תרמ"ב), וכן נוהגים באמשטרם לעשות לוסוד כליל השמיני, וכן המנהג בכל ארצות אשכנז, (כך שמעתי).

(תרס) ברכה זו הזכרה בבבלי (שבת קל"ז): ובירושלמי (ברכות פ"ט ה"ג) ובתוספתא (שם סוף פ"ה) וכן כתוב בסדור רע"ג ז"ל, אבל הרמב"ם (רי"ש פ"ג דמילה) כתב שאם מל את בנו מברך „למיל את הבן“, וכ' שם הגה"מ (אות ב') בשם רש"י בסוף המסקנא דלא תלקו בברכות ואפילו אבי הבן מברך על המילה כיון דעל נמי להאב משמע, וכן כתב רבינו שמחה וכן עמא דבר עכ"ל, וכן ס"ל להר" ש"ל בה' מילה (ס' ד'), וכן ס"ל להטור ביו"ד (ס' רס"ה).

ותידוש הוא שבכל מלכות מצרים שנוהגים תמיד עפ"י פסקי הרמב"ם ותמיד עושים כהוראתיו שהיה הוא מארי דאתרא כידוע, בברכה זו לא נהגו כמותו, ותמיד מברכין על המילה, והכרכ"י שם כתב שכן ראוי לעשות גם עפ"י הקבלה, וכ"כ הרשב"ש (ס' פ"ט), והרב נהר מצרים ביו"ד העיד שכן גם כן נוהגים בא"י וגלילותיה.

(תרמא) גם ברכה זו הזכרה שם בבבלי וירושלמי ובתוספתא שם וכולם גורסים „בבריתו“ כגירסת סדורינו, וכן גורסים בה"ג והשב"ל, אמנם אבודרהם (בשער הט') גורס להכניסו „לבריתו“, יתכן לומר בטעם הדבר משום שאנו אומרים אחר כך כשם שהכנסתו לברית ל"חופה ולמע"ט, גרס משום כן „לבריתו“.

שם בגמרא כשם „שנכנס“ לברית כן יכנס, אבל בתוספתא כשם „שהכניסו“ כן „תכניסהו“, ואנו גורסים כשם „שהכנסתו“ לברית כן תכניסהו כגירסת הירושלמי והרמב"ם, שם בגמ' והתוספתא והרמב"ם והשב"ל הגירסא לתורה לחופה ולמעשים טובים, וכן נוסח אשכנז, וגירסת הספרדים לתורה „ולמצות“ לחופה ולמעשים טובים.

והט"ז שם כתב ונראה שאותם שרואים האב יאמרו לשון „שהכנסתו כן תכניסהו“ וגו' ואותם העומדים מרחוק או שאין האב בבית הכנסת יאמרו בשם „שנכנס לברית“ וגו', והש"ך שם כתב דלעולם יאמרו כשם שנכנס עי"ש. ומנהגנו תמיד לומר כשם שהכנסתו, וכן דעת הפרישה שם דלאב אומרים אחרים כשם שקיימת מצוה זו שהכנסתו לברית, כן תזכה לקיים צו מצות האחרות, ואם אין שם אביו, ואחר אומר הברכה להכניסו ואם עוסך במקום האב ושליחותו גם כן אומרים כן

## כתר טעמי המנהגים שם טוב תקנט

דלוחו של אדק כמותו ודלא כהר' ט"ז, ועי' להר' ראשון לציון  
(להר"ח בן עטר) מ"ש בזה.

רכים שואלים הרי המעשים טובים קודמים לחופה שהוא חייב  
במצות מיום שהגיע לפרק הי"ג שנה ויום אחד, וי"ל מ"מ אינו בר  
עונשים עד עשרים וכבר היה בן י"ח לחופה (אבודרהם). המאמר הזה  
הובא בסוף (פ"ה) דאבות, וטעם שיהודה בן תימא קצב זמן החופה  
לכן י"ח לא פחות ולא יותר משום דו"ח פעמים כתיב אדם מבראשית  
עד כי מאיש לוקחה זאת (רש"י שם) במדרש שמואל.

ותשו' זו אינה מספקת כי אפילו שאינו בר עונשים וגו' אבל  
הברכה וכונת מיסדה מדברת שה' יזכהו לראות בנו הנימול, מקיים  
מצותיו ית' לא מחמת יראת העונש, אלא מאהבתו, והאמת שאין כאן  
קושיא כלל שאם הוזכר חופה קודם מעשים טובים משום שבימים  
קדמונים האבות היו משיאין בניהם ובנותיהם מבן עשר וי"א או  
י"ב שנה, ועד היום שורר מנהג זה בכל ערי התימן שמשויאין בניהם  
קטנים ממש, ומה שארז"ל בן י"ח לחופה ר"ל לקצבת הזמן שלא  
יתאחר האדם לישא אשה אחר י"ח שנה, ובן י"ח הוא הזמן הנאות  
לישא אשה, אבל אם רצה האב להשיאו קודם משום לשמחה בו ולזכות  
לראות ממנו בני בנים מ"מ ומה נעים, אם כן לפי זה יפה תקנו  
הנוסח לתורה ולחופה ואחר כך למע"ס.

או אפשר ליישב הקושיא באופן אחר במ"ש מוהר"ש אוזייה בס'  
מדרש שמואל (דרי"ו ע"ב) ואחר אשר האדם זה לו עשרים שנה בעסק  
הלימוד אחר כך צריך שיעסק בענין המעשה כי לא המדרש הוא העוקר  
אלא המעשה, ולפי שאין בור ירא חסא ע"כ סידר לאדם עשרים שנה  
הראשונים בלימוד וואף אם אמר בן י"ג למצות הכונה שאז נקרא איש  
וחייב בכל המצות אבל א"א להיות שלם לרדוף אתר המעשה עד  
שיהיה בקי במשנה ובנמ' וכאשר הוא בן עשרים או הוא זמנו לרדוף  
אחר המצוות כי רוב המצות המעשיות נעשים בהילוך הרגלים כמו  
שאמר הכתוב הדריכני בנתיב מצותיך וצריך שיהיה רץ כצבי לקיימם  
וגו' וגו' עי"ש.

ולפי דבריו בכדי לזכות האדם לרדוף אחר מעשים טובים ומועילים  
דרוש לזה שיהיה מבן עשרים שנה והלאה וגו', אם כן לפי זה בן  
י"ג למצות לחיוב המצות קאמר ולא לרדיפת המעשה, כי רדיפת המעשה  
כאוי שיהיה מעשה לאתרים ויוכית בשער לאנשי רשע לשבר מתולעות עול,  
כי אז יש לו כח ולו זרוע עם גבורה להסגל במעשיו הטובים והישרים,  
משום הכי נקט בראשונה חופה, ואחר כך מעשים טובים והבן.

התיבות „למצות ולמעשים טובים“ היא הוספה מאוחרת כמו  
שמצאתי הגירסא בירושלמי שם שהשמים לאופרת, ומ"ש שם לתורה  
ולחופה, שבכלל התורה הם המצות והמע"ס, אבל בבבלי שם תמצא סווכר  
ולמעשים טובים, וכן שם בבבלי והירושלמי אינו חותם ברכת זו „וכן  
יהי רצון ונאמר אמן“ כנוסח סדרנו

[ו] בלונרון ואמשטרדם ואשכנז ובשאר ארצות מברכין על המילה, ואח"כ מברך האב ברכת להכניסו, אבל בא"י ובבל וסוריא ומצרים מברך האב בראשונה להכניסו בבריתו, ואח"כ מברך המזהל על המילה. (תרמב)

(תרמב) מעם למנהג לונרון ואמשטרדם ואשכנז שמברכין על המילה קודם ברכת להכניסו מפני שנהרו אחר סדר התלמוד בשבת (קל"ו:): ובירושלמי שם ותוספתא וכן הוא בסדור העמרמי, ואבודרהם, והשב"ל, והכל בו, ור"ת שם בתוס' החזיר המנהג לקדמותו וגורם המל ברישא, והדר אבי הבן (שם ד"ה אבי הבן) והר' המנהיג (סי' קכ"ג) בדיני המילה הסכים לדעת ר"ה, וכ"כ רב שר שלום גאון הובאו דבריו בסדור העמרמי שכן נכון לעשות לומר ברכת המילה קודם להכניסו, אבל מרן בשו"ע יו"ד (סי' רס"ה) כתב המל מברך על המילה ואבי הבן מברך בין חתיכת הערלה לפריעה הילכך מברכין אחר המילה קודם הפריעה, ועי' שם להש"ך (סק"א) שכתב בטעמן של דברים דיש פוסקים לברך להכניסו קודם המילה דשמא ימלך המזהל ולא יטול ותוי ברכה לבטלה, הילכך מברכין אחר המילה קודם הפריעה עי"ש וכ' הב"י שם וז"ל ואנו בני ארץ ישראל נהגנו שלא נחוש לשמא ימלך שהרי אנו מברכין ברכת אירוסין קודם קידושין עכ"ל. (ועי' להב"ו אה"ע סי' ל"ד שכ' המנהג הפשוט בכל ארץ ישראל ומלכות מצרים לברך ברכת אירוסין קודם קידושין ע"כ), ועי' בס' מבשירי מילה (דפ"ה אות ג') שכ' שמה ששמע שמנהג ארץ ישראל לברך ברכת להכניסו קודם המילה, ובתשו' מוהר"ם אלשקאר (יו"ד סי' רס"ה אות ב') כתב כי כן ראה נוהגים בעיה"ק ירושת"ו, וכ"כ הלק"ט ת"ב (סי' ק"ט) והגם שאנו סומכין על פסק מרן בשו"ע מ"ם המנהג הישן לא זו ממקום ע"כ, אבל בצפת המנהג לברך בין חתיכת הערלה לפריעה (עי' ארץ החיים יו"ד רצ"ד ע"ג).

מעם למנהג ארץ ישראל ופת"ם שנהגו שהאב מברך ראשונה להכניסו ואחר כך מברך המזהל מפני שסמכו על גירסת רשב"ם בשבת (קל"ז:): הובאו שם דבריו בתו' ד"ה אבי הבן שהר"ש גריו אבי הבן ברישא, והדר המל אומר, וכבר הנהיג לעשות כן לברך אבי הבן קודם המילה משום דלהכניסו להבא משמע כראמרינן בפסחים (ד"ז) ע"כ, וכן נוהגים עד היום בארצות המערב כמנהג ארץ ישראל ופת"ם לברך להכניסו בראשונה, ועי' להבנה"נ שם בהגה"ו (אות יו"ד) שכתב בשם הרי"ף ותרכב"ט ור' אברהם בנו ס"ל ברשב"ם שיש לברך קודם המילה להכניסו עי"ש.

ואחרי תפיש איהם ת' לידי ספר תשו' פאר תולד (לפסיוא) כתב' שם וז"ל וי"א שברכת להכניסו ראוי לברכה אחר המילה וגו' ולרב'

## [ז] ואגב יש לשאול מדוע נקמו רד"ל בלשונן עובר לעשייתן ולא קודם. (תרמג)

האי גאון בתשו' שאין בזה קפידא בין שתהיה קודם המילה בין שתהיה לאחר המילה, ואבא מארו ז"ל הורה הלכה למעשה לפגיו וראיתו על זה גלוי מסובן לשונם ז"ל ומלשון הברכה עצמה, ומתחיקש וגו' וכלל גדול כל המצוות מברך עליהן עובר לעשייתן תוך מטבילת הגר, ומי שלא יודע בזה וירצה להעמיד מנהגו וסביא ראייה שמורה על חסרון ידיעתו אין משגיחין בו עכ"ל, וכן ס"ל למהריק"ש שוברך להכניסו קודם המילה, וכן דעת רש"י בשם גאון וירושלמי דס"ל הכי והרבה לדבר נגד האומרים לברך אחר המילה, ובורות הוא לברכת אחר המילה עי"ש.

אבל קשה בעדותו של ר' אברהם החסיד בנו במ"ש בשם אביו, ממה שפסק במ' הי"ד (פ"ג דמגילה) לברך ברכת להכניסו אחר המילה כגירסת תלמודנו וכגירסת ר"ת, ואיך יתכן כי הרמב"ם ישנה דעתו? ועוד ק"ל לראות הביטויים הקשים שהשתמשו בהם ר' אברהם ומהריק"ש להמתנגד לברכתם, ולא אלו שאמרו לברך על המילה קודם ברכת להכניסו היו גאוני עולם וסמכו על סדר תלמודנו שכן שם מסודה, ראה נא מה שכתב הרב שבלי הלקט (ה' מילה סימן ד') בשם רב' של שלום גאון ז"ל, אבי של תינוק כשמברך להכניסו בכריתו אינו מברך אלא לאחר המילה ואעפ"י שאמרו חכמים כל מצות כולן מברך עליהן עובר לעשייתן שאני מילה החיושינן שמה יתקלקל המילה וסוציא אבי הבן שם שמים לבטלה וגו', הילכך מברך לאחר המילה, וכן המנהג בשתי חייבות, וכ"כ רבי יהודאי גאון, וכן כתב בעל הדברות כרב שר שלום גאון ולא מטעמיה דאי משום דילמא סקלקלא המילה על המילה חייבו מברך עובר לעשייתן, אלא כל מצות שהיא תלויה בדבר אחר לא מברכינן אלא לאחר עשייתן כגון מילה שהיא ביד אחר וכו' וכ"כ ירבינו יעקב במילה וכן עמא דבר ור"ף השיב על ברכת אירוסין צריך לברך קודם קידושין, וכן המילה מברך אבי הבן קודם המילה שכל המצות כולן מברך קודם עשייתן וגו' ומי שאומר שקודם הפריעה יכול לברך שעובר לעשייתו הוא דקו"ל מל ולא פרע כאילו לא מל, החיוב לאו נפקא דפריעה שירי מצוה הוא ואינו עובר לעשייתה עכ"ל.

באופן שבענין זה יש פנים לכאן ויש פנים לכאן, אלו ואלו דברי אלהים חיים וכל אחר אחו במנהגו ויש לו אילן גדול לתלות עליו.

(תרמג) מצאתי לרבינו דוד אבודרהם (ו"ד ע"ד) שכתב בשעם שנקמו רז"ל בפ"ק דפסחים אמר ר"י אמר שמואל כל המצות כולן מברך עליהן עובר לעשייתן שני' עובר, קודם, ולמה נקמו עובר דמשמע לשון העברה, וחשיב עפ"י מה דשנינו בפ' לולב הגזול (אמ"ח דל"ב). ובפ' הקורא א"ל המגילה (זכ"א:) ובפרק ערבי פסחים (אמ"ח דקי"ט:)

[ח] בא"י וסת"מ נוהגים לעשות המילה סמוך אחר תפלת שחרית, אבל בלונדון אין להם זמן קצוב, ובאמשטרדם נוהגים לעשותה בשעת י"א בבוקר. (תרמד)

[ט] בא"י ומצרים נוהגים בשבת בינתיים כשאבי הבן עולה לתורה, הפייטנים מזמרים פיוט אחד לכבודו, וקודם שיעלה בתורה שמש הכנסת מסבב בצלוחית של מי ורדים וזרק ביריהם או בפניהם של יחירי הקהל, והרב מברך בראשונה על הבשמים והקהל שומעים ועונין אמן לברכתו.

מאי משמע דהאי עובר לישנא דאקרומי הוא, אמר ר' נחמן בר יצחק אמר קרא וירץ אחיטעץ דרך הככר ויעבור את הכושי, (ש"ב, י"ח) אביו אמר מהכא והוא עבר לפניהם, ואי בעית אימא מהכא ויעבור מלכס לפניהם וה' בראשם, ולהכי אמר עובר ולא קודם משום דקודם משמע בין סמוך ובין מופלג, ועבר משמע סמוך בלי שום הפסק ע"כ, ושם שאל וא"ת והרי ברכת אבי הבן שמברך להכניסו אחר המילה ולא הוי עובר לעשייתה, ויש לומר משום דחיישינן שמא תתקלקל המילה (אמ"ת) ולא כאשר נתנו בטעם דשמא ימלך המוהל ולא יטול כמ"ש הכל בו בשם הראב"ד סי' ע"ג והתו' והש"ך, ונמצא ש"ש לבמלה, וא"ת בשחיטה ותקיעת שופר נמי ליתוש, ויש לומר ששחיטה ותקיעת שופר הם תלויות בידו וברעתו, אבל מילה תלויה באדם אחר הילכך מברך לאחר עשייתה כ"כ הרב ש"ש גאון ור"ת עכ"ד.

ואני הצעיר לא זכיתי להבין אמריו כמ"ש בטעם דחיישינן שמא תתקלקל המילה וגו' לפי זה למה לא נחוש כן גם בשחיטה ותקיעת שופר, והנסיין הוכיח כמה וכמה פעמים לשוחטים מובהקים שקלקלו שחיטתם בלי צדיה, וכן התוקע, ומה תועיל שהמצוה היא בידו, ולמפרע ברכתם היא לבמלה, אבל לפי הטעם שכ' התו', והכל בו, והש"ך דשמא המוהל ימלך וגו' אתי שפיר טעם זה.

(תרמד) טעם למנהג ארץ ישראל וסת"מ שנוהגין כן משום שארז"ל ושמתם את המצות ר"י אומר אל תקרי כן אלא ושמתם את המצוות כדרך שאין מתמיצין את המצה, כך לא יתמיצו את המצוות, אלא אם באה לידך עשה אותה מיד (ילקוט שמות, סוף סי' ר"א) אם כן משום הכי נהגו לעשותה בבוקר, ועוד משום לקיום המצוה ברוב עם הדרת מלך, ובבוקר אחר תפלת שחרית עדיון המתפללים נמצאים בבית הכנסת ויכולים לזכות להיות נוכח במצוה זו קודם שילכו להתעסק בעבודתם.

[י] המנהג בכל תפוצות ישראל שאם אין האב מצוי, מברך ברכת להכניסו איזה מהאנשים המצויים שם. (תרמח)

[יא] מנהג כל הספרדים שהאב מברך שהחיינו במילה, ומדוע האשכנזים לא נתנו כן. (תרמו)

(תרמח) לדעת הרמב"ם (בפ"ג מה' מילה) פסק שאם אין האב שם אין מברכין אחרות ברכה זו, ויש מי שהורה שיוברכו אותה ב"ד או אחר העם, ואין ראוי לעשות כן, אמנם הראב"ד השיגו מסתברא כמ"ד ב"ד או מיוחד שבעם מברך ונתנו אצלנו שהסנדקס מברך והרב ב"מ שם לא הציל הרמב"ם מהשגה זו ועבר עליה בשתיקה, אבל בב"י שם הביא סמוכות לדברי הרמב"ם שכן דעת רש"י ורא"מ ור' שמחה שלא נתקנה ברכה זו כי אם לאבי הבן משום מצוה המוטלת עליו יותר מעל כל ישראל, ודעת הרא"ש (בפ"ק דקידושין) היבא דלא מהלי אבות מיחיבי ב"ד למסחלי דכתיב הטול לכם כל זכר ואין לברך להכניסו בבריתו, וכן כתב הרב הכרעלוני בשם ר' האו גאון ב"ד שמלין „הכל" מברכין להכניסו וכ' הרב שאין מברכין עכ"ל, וכן תמצא שכ' ריא"ז בפ' ראוהו ב"ר. אמנם הטור שם כתב שנוהגין בכל המקומות שיוברך אותה מי שתופס הנער, ומהריק"ש כ' רוב המפרשים סוברין שאין אחרים מברכין וראיתו את רבותי נוהגים לברך כשהם סנדקים.

והרד"א שם (בשער הפ') כ' בשם המפרשים שאם אינו יודע אבי הבן לברך להכניסו, אחד מן העומדים שם מברך ומוציאו, שכל הברכות אעפ"י שיצא מוציא ועונין העומדים כשם שנכנס וגו' עי"ש ולא ידעתי למה לא יקרו לו הברכה אם אינו יודע לברך. וכמו שראיתי בספר זה השולחן (דרס"ו) שכ' שנוהגין כן בערי המערב.

מנהג א"י ופת"ם שמברך ברכת להכניסו אם אין האב שם ומברכת איזה ת"ח המצוי שם כ"כ הרב שם חדש, על ס' יראים (ת"א דיו"ת:), ועי' בתשו' מוהר"י צאנזי שהובא בס' אבקת רובל לפרן הב"י (סו' נ"ד) שכ' דהגם שבגלילותנו נוהגים עפ"י הרמב"ם, מ"מ יש כמה פרטים שלא נתגנו בוותיה ומכללם דינא דברכת להכניסו וגו' עי"ש וכן המנהג עד היום במצרים ולא כהרמב"ם עם שהיה מארי דאתרא בשם (נהר מצרים יו"ד קד"ד) ועי' שם להרמ"א (בסו' רס"ח) ובשב"ל (ה' מילה סימן ד').

(תרמו) ברכת שהחיינו במילה אינה מוזכרת לא בבבלי, ולא בירוש', ולא בסדור העמרמי ולא באבודרהם. ורק הרמב"ם (ה' מילה פ"ג ח"ג, ובה' ברבות פ"א ה"ט) שכ' שלעולם האב מברך שתחיינו על כל מילה ומילה ע"כ ולא ידעתי מאין שאב הלכה זו? אם בבבלי שם כשהזכיר שם סדר הברכות של המילה לא הזכיר שם ברכת זמן, כמו שהזכיר בפירוש

הבן (בבבלי סוף פסחים) רב שמלאי איקלע לפדיון הבן וגו' והלכתא אבי תבן מברך שתיום על פדיון הבן ושתחיונו, ומרן בש"ע שם (סי' רס"ת ס"ו) כ' כשהאב עצמו מוהל את בנו הוא מברך שהחיונו ואם המוהל הוא אחר י"א שאין שם ברכת שהחיונו גלהרמב"ם לעולם האב מברך שהחיונו על כל מילה ומילה וכן נתגו בכל מלכות א"י וסוריא וסביבותיה ומלכות מצרים, והרמ"א שם כתב שלא לברך שהחיונו אפי' כשהאב מל בנו, אם לא כשכל בנו הבכור שתייב לפדותו מברך שהחיונו בעצמו, ע"כ ועי"ש להבאר הגולה בסעם דבריו ועי' להגה"מ שכ' בשם ראב"ה שהמל את בנו בעצמו מברך שהחיונו. וכ' שם הב"י סי' רס"ה ד"ה שדר ר' צמח ז"ל ופ"ש הרוקת שאין מברכין שהחיונו משום שעדיון לא יצא מכלל נפל עד שלשים יום אבל רבינו ירוחם חלק עליו וכתב דאולינן בתר רובא, והתו' נתנו סעם אחר שאין מברכין שהחיונו במילה משום דשכיח ובפדיון הבן דלא שכיח וסעם צערא דיגוקא דהאו הרשב"א כתשו' וכ' דלא אמרו כן אלא לענין שהשמתה במעונו אבל ברכת שהחיונו אינה תלויה בשמתה אלא בברך שמגיע לו תועלת ואעפ"י שמתערב עמה צער שהרי אפי' סת אביו ונפלה לו ירושה אומר שהחיונו ע"כ (אמ"ה עו' או"ח סי' רכ"ג ס"ב) וקשה שחלא הרשב"א עצמו (בשאלה קכ"ו) נתן סעם ע"ם שאין מברכין שהחיונו בספירת העומר ששהחיונו לא נתקן אלא על דבר שיש בו הנאה ושמתה כלולב, ותקיעת שופר, ומקרא מגילה, ופדיון הבן, אבל ספירת העומר אין בו שום דבר לשום הנאה אלא לעגמת נפשנו לבית אלהינו שיבנה ע"ב.

הלא מברכו תשו' זאת ניכר ונראה כי ברכת שהחיונו נתקנה על דבר שיש בו הנאה ושמתה ואיך כתב בתשו' שהביא הב"י שברכת שהחיונו אינה תלויה בשמתה אלא ברבר שמגיע לו תועלת ואעפ"י שנתערב עמה צער? ועוד לפי דבריו אלו היינו צריכים גם בספירת העומר לברך שהחיונו אף שיש בה עגמת נפש. כיון שיש בה גם שמחה גדולה שמסקים מצות עשה דאורייתא, ולוא יהיה כמו סי' שמת לו אביו ונפלה לו ירושה שמברך שהחיונו והנאת קיום המצוות היא גדולה שה' זיכהו והחיהו לזמן הנועד לקיימה?.

עוד כתב שם הב"י בשם הרשב"א (ת"א סי' קס"ו) דע שבכל הארצות האלו לא ראינו מעולם מי שבירך שהחיונו בשעת מילה ואפי' לאחד מהגדולים אשר בארץ הזאת לא ראיתי כן אבל מי שמברך אין לחוש לשמא לא כלו לו הדשיו דכל שגמרו מיסגו ושערו וצפורגו אין תושיטין וכו' עכ"ל ובתשו' אחרת (סי' רמ"ה) כ' כל שנולד לו בן צריך לברך שהחיונו בין שנולד לו בנים בין לא נולדו וגו' ומפני שראיתי גדולי הדור שלא נתגו לאומרו אני דוחה כן ואעפ"י שאין זה מספיק כל הצורך שהרי בפדיון הבן תקנו זמן ושמן אף על מצוה מסעות התורה כפדיון הבן אמרו עכ"ל ובכל א"י וסוריא וסביבותיה נוהגים לומר שהחיונו לפי שהם סומכים בתורותיהם עפ"י הרמב"ם ז"ל עכ"ל תב"י.

מד' תשו' הרשב"א למדנו שלא היה מנהגם בספרד לברך שהחיונו במילה ולפי עדות הב"י שרק בא"י וסוריא נתגו כן אבל אפ"ל הספרדים שכלונו

[יב] טעם ברכת הגפן במילה. (תרמו)

[יג] אין מנהגם בלונדון ואמשטרדם ואשכנז  
 לברך על הבשמים במילה, אבל בא"י וסת"מ מנהגם  
 לברך על ההדס, או על מין עשב הנקרא  
 „רומירו“. (תרמח)

ואמש' אחר שבאו כאלו הארצות הנהיגו לברך ברכה זאת כאתיהם שבא"י  
 וסת"מ.

עו' להגאון מוהריק"ש והברכ"י שם ביו"ד שכ' שאפו' אם אבי  
 חנן אבל יברך שהחיינו ביום מילת בנו עו"ש.

(תרמו) כבר כתבתי לעיל בהערה (תרל"ח) טעמו קתנו משם.

(תרמח) גם ברכת בשמים לא מצאתי בבבלי ובירושלמי ולא  
 בהרמב"ם ואבודרתם, ומשום הכי לא נהגו הספרדים בלונדון ואמשטרדם  
 ואשכנז לאומרה, אבל מרן (שם סי' רס"ה) כתב ויש נוהגין ליטול  
 הדס בידו ומברך עליו ולהרית, ושם הבאה"ג לא הראה המקור לדברי  
 מרן כדרכו, והלכוש נסה למצא טעם למנהג זה וכ' משום עלוף החינוק,  
 וי"א מפני איזה אנשים שכטבעם כשרואים דם מהעלפים, תרופתם לתיבא  
 בשמים להשיב רוחם ע"כ, וכן כתב השולחן גבוה שם ומוהר"א  
 ז"ל.

והמעין היטב בטעמם לא יתרוח צמאנו, אי משום התעלפות  
 הילד, לא יזורר ולא יתעורר הילד בהריחו ריח ההדס או בשמים  
 אחרים, ואי משום התעלפות האנשים העומדים שם, גם להם לא יועיל  
 ולא יציל להחיות אותם, ועוד אף אם נאמר ונודה כי יועיל להם,  
 היינו דוקא לאלו העומדים קרובים להילד ממש ורואים בעיניהם הדס,  
 אבל מה יענו לאלו הרחוקים שאינם רואים את הדס כלל? ועוד למה  
 לא נהגו שאם אירע מילה ביום פ"ב שעפ"י הדין לא מויתקן אסא  
 (ש"ע יו"ד שם), משום שאין מברכין על הבשמים במוצ"ש שחל בו  
 בפי"ב, ולפי טעמם שהבשמים באים משום התעלפות היה להם לתקן  
 אף בפי"ב להרית אם אירע בו מילה ופיקוח נמשות שנו כאן.

אבל הנראה לפע"ד לומר בסוד הענין באופן אחר והוא עפ"י  
 מה שמצאתי בסוד העמטרי (בח' מילה בח"ב) מ"ש בשם ר'  
 יצחק גאון איך היתה סדר המילה בימי הגאונים שהיו מביאין לפניו  
 מים ובהם הדס ומיני בשמים שריחן גודף ופה ופה ומוחלין התינוק על  
 המים שופל דם המילה לתוך המים ורוחצין בהם ידי כל העומדים  
 בלומר זה דם תברית שבין המקום לאברהם אבינו (ועי' בפור שם שהביא  
 זה משם ר' כהן צדק). וכמוכן שכימי הגאונים לא היו לוקחין ההדס  
 ומיני הבשמים בידיהם כמנהגנו עתה, וצריך לחיות כי בחמשד הזמן  
 בשלו מנהג החיצוה בתעובת המים בשמים והדס ולהחיל הדס לתוך

## [יר] פירוש ברכת אשר קידש ידיר ושינוי הנוסחאות. (תרמט)

המים, ונשאר בדינו רק הבשמים לברך עליו כיון שאדם נהנה מהם. ואפשר לומר עוד טעם אחר בהקדים מ"ש הב"י (סו"ס כס"ה) בשם הא"ת שנהגו להביא מחתת אש במקום שעושין המילה אפילו בימות הקיץ כדאמרינן בב"ר בשעה שמל אברהם ילידי ביתו העמידו גבעת הערלות וזרחה עליהם חמה והתליעו ועלה ריחן לפני הקב"ה כקטורת העולה וכו' עי"ש, ולפ"ז אתי שפיר מנהגנו שנהגנו לברך על הבשמים להראות שלפניו ית' תביבה מצות מילה כרית הקטורת והיא דומה ג"כ להקרבת עולה כמ"ש הכתוב ומיום הח' והלאה ירצת לקרבן אשה.

ומצאתי שהר" שבל (בה' מילה סו' ד') כתב בשם הרב ר' בנימין אחיו שנראה בעיניו טעם אחר שעל כן נהגו להוליך הדם לברית מילה וגו' סמכו על הא דאמרו' בסנהדרין (אמ"ה דל"ב:) קול רחיים בכורני שבוע הבן, שבוע הבן פי' בשעת השמד היו עושין סימן זה והוא סימן לשחיקת סממניו לכך היו מוליכין הדם שהוא עצי בשמים ומברכין עליו ע"כ.

ובארץ ישראל וסת"ם שנהגו בכך נוהגים שהמזהל מברך בראשונה על הבשמים ואחריו מריחים העומדים שם, ובצאתם מבית הכנסת עם הילד שמש הכנסת זורק עליהם מי ורדים לא למעלה ולא למטה אלא במזליף.

(תרמט) ברכה זו הוזכרה שם בבבלי שבת (סוף פרק ר"א דמילה) ורבו בה הפרושים, ולאחבת הקיצור אציון פה רק שסות המפרשים (עי' פרש"ו שם, ומוהרש"א, ועי' תו' סנהות נ"ג, מנהיג סו' קכ"ג בח"ב, אבודרהם שם בשער המ').

שם בגמרא בשבת, "חק" בשארו, וגירסת סדרנו, "וחק", אבל רש"י והר"ש ורע"ג ואבודרהם גורסין בלא ואו בתלמודין. שם בגמרא בשכר, "זאת" וגירסתנו, "זו" ובדקדוקי סופרים שם על כן בשכר, "סוב". שם בגמרא צוה להציל ידיות, "שארן משחת", ונוסחאתנו, זרע קודש" משחת וכן גורסים לונדון ואמשטרדם ומקומות אחרים. וגירסת הרמב"ם (פ"ג מילה ה"ג) קרובה לנוסחאתנו רק משמים זרע קודש ואומר ידיות שארנו משחת, וגירסת ארץ ישראל וסת"ם שלא לומר זרע קודש.

ובתשו' פאר הדור (סי' קל"ב) גורס הרמב"ם בזה הלשון אל חי חלקנו לעד צורנו צוה בצוית לקדושים להציל ידיות שארנו משחת בא"י כורת הברית ע"כ.

תיבות, "כצוית לקדושים" לא מצאתים בס' הראשונים, ולא ידעתי למה לא גורס, "למען בריחו אשר שם בכשרנו" ושם מפרש תברכה זאת כן: כי הנת תיבת, "לעד" כמ"ש הוא יתברך בציויות

[טו] בסדורי לונדון ואמשטרדם צוה להציל,  
ובסדורי א"י וסת"מ ואשכנז צוה. (תרנ)

[טז] בס' אבודרהם (שער הט') הביא שם נוסח  
תפלה שאומרים על תינוק שהוא יתום מאב ואם,  
במקום האלהינו וא"א קיים את הילד הזה לאביו

והקיסמותי את בריתי ביני ובינך ובין זרעך אחריוך לדורותם ברית  
עולם (צ"ל ולברית) להיות לך לאלהים ולזרעך אחריוך (בראשית י"ז  
ז') ואחר אשר גמרנו זה התחלנו בדברים אחרים בענין אחר ואנו  
מתפללים לאל צורנו צוה (ולא כגירסתנו שמפסיקים אחר צורנו,  
ומתחיל צוה להציל) להציל ידידות שארנו משחת כאשר צויה לקדושים  
והרצון בזה על הנפשות שהוא תפלה על נפש ויהיה האמירה להציל  
נפש שארנו משחת כאשר צויה לקדושים וכאשר ידעתם שהלשון העברי  
יאמר בו אשר, ובאילו אמר בשגם בשכר וכיוצא עכ"ל.

(תרנ) מעם שבסדורי לונדון ואמשטרדם נקדו כן חיבת צוה  
משום שכן מנוקד בסדור העמרמי, ועי' לבעל העיסור (ח"ד ה' מילה)  
שכתב שר' האי גאון נשאל ע"ז, והשיב שצריך לומר צוה בתירוק  
וקמץ עי"ש, ומצאתי שכ"כ הגאון יעב"ץ בתשו' (סי' קפ"ו), וכן  
בהגהותיו על הש"ס (שבת קל"ז:) ומתנגד לס' הרב ש"ך שכתב שצ"ל  
צוה משום שסמך על העמרמי ורב האי שכתבו לומר צוה.

מעם למנהג ארץ ישראל וסת"מ שגורסין צוה סמכו על דברי  
הרמב"ם כמ"ש לעיל בשמו שנראה כן סתוך סגנון לשונו וכמו שמצאתי  
שכן כתב הרב מעשה רוקח על הרמב"ם, עם שהרב ש"ץ ס"ל לומר צוה  
נוסח הברכה נראית כמנהגנו מתחילתה ועד סופה הכל שלא לנוכח  
מאשר קירש דהויא התחלה ולמען בריתו שהוא הסיום כולו שלא  
לנוכח, דלפי הנוסחא האחרת הוי רישא וסיפא בהר ענינא ומציעתא  
באופא אחרית ע"כ.

אבל המעיון בש"ך במקורו יראה שכבר הרגיש מזה ויישב שאין  
לדקדק בזה שכן נוסח כל הברכות והתפלות ע"כ. וכן המצא שהוא דעת  
הבה"ג ושאר מפרשים שע"כ בשכר זו הוא תפלה ובקשה לעתיד שיצוה  
להציל את זרענו מרדה שחת לגיהנם ע"י המילה כמ"ש בעירובין  
(ד"ט.) והוא דמחייבו ההוא שעמא בגיהנם אתי אברהם אבינו  
ומסיק להו, בר מישראל הבא על הכותית דמשכה ערלתו ולא מבשקף  
ליה (פרש"י שם אינינו מכירו שהוא יהודי דמשכה ערלתו ודומה  
לו כמי שאינו נימול) וכמ"ש בזכריה (פ' י"א) גם את כרם בריתך  
שלחתי אסיריך מבור אין סים בו, ועי' בספר מנהגי ירושלים (כדיני  
מילה אות ג') ועי' בס' נהר מצרים דיני מילה שם בהערת.

**ולאמו שנהגנו לאומרו, אבל אין אנו נוהגים לאומרה  
תפלה זו בעד היתום כלל. (תרנא)**

(תרנא) וזוהי נוסח התפלה שכאבודרהם והשינוים שנפלו עם נוסח ר"ע גאון בסדרו: תשלח אסותא דחיי ודרחמי מן קדם „מארי שמיא“, (ובסדר העמרמי „מימרא דשמיא“). לאסאה ית רביא, (שם בהעמרמי „לאסאה לרביא“). הדין ויתקרי שמיא פלוני, (ובהעמרמי ויתקרי שמיא „בישראל“ פלוני). ויתסי כמה דאיתסיו מיא דמרה, (שם בהעמרמי „מי מרה“). על ידי משה במדברא, (שם בהעמרמי הושט „במדברא“). וכמיא דיריחו על ידי אלישע כן יתסי בעגלא ובזמן קריב ואעבור עליך ואראך כמו שכתוב למעלה, ובסדר ר"ע ור"ס כתוב נוסח בקשה זו, עכ"ל אבודרהם.

תפלה זו שהביאה הרד"א מוכן מתוך סגנונה שיפרוה רק בעד בריאות ורפואת הילד, ולא מצאתי בה שום רמז על אביו או אמו שהלכו לחיי עולם. ומדברי ר"ע גאון שם בסדרו משמע כי תפלה זו היה חלק מתפלת המילה, ולא היו בימיהם נוהגים ליסר תפלת או"א קיים את הילד שאנו נוהגים לאומרה היום, והיו נוהגים במקומה לומר תשלח אסותא דחיי?

ובסדר רע"ג מצאתי תפלה אחרת בעד בריאת האם, וז"ל תשתלח אסותא דחיי ודרחמי מן קדם מימרא דשמיא לאסאה לאימיה דרביא הדין דהיא צריכה אסו ותיתסי כמה דאיתסו מי מרה על ידי משה, וכמיא דיריחו ע"י אלישע וגו' כמש"ל.

וכתב עוד שם שנוהגין לשגר הכוס לאמו של תינוק שכיוון שנאמר עליו שירה ובקשו הצבור רחמי' על התינוק ועל אמו כמו שרגילין לומר כשם שהכנסתו לתורה ולתופה ותשלח אסותא, ואמו הולה היא וצריכה רחמים ולרפואה לכך שותה אותו אמו של תינוק ע"ב.

ומרן הכ"י (שם בסו' רס"ה) הביא נוסח אחר בשם הריטב"א אם הילד יתום מאב אוטר כן: „אלהינו ואלהי אבותינו קיים את הילד הזה לאמו ולקרוביו ולמשפחתו ויקרא שמו בישראל פלוני בשם אביו, (מכאן יצא לנו המנהג לקרות הילד היתום בשם אביו). אתה אלהינו ואלהי כל בשר אבי יתומים, היה לו לאב, והוא יהיה לך לבן, ותהא כניסתו לברית לכפרה ולמנוחת נפש אביו, ולנחתה ולמשיב נפש לאמו ולכל קרוביו, תתענג נפש האב בג"ע ביוצא מחלציו“, ותגל האשה בעולם הזה כפרי בטנה, ויתקוים בו מקרא שכתוב ואעבור עליך וגו' וגו' וברכה כנהוג“.

ואם הוא יתום מאם אוטר בקשה זו וז"ל: או"א קיים את הילד הזה לאביו ולקרוביו ולכל משפחתו ויקרא שמו בישראל... ישמח האב ביוצאי בעוה"ז ותגל האם כפרי בטנה בגן עדן ויקוים בו וגו'.

[יז] מדוע נהגו להתפלל על הילד ביום  
מילתו. (תרנב)

[יח] המנהג בא"י וסת"מ לומר מזמורים  
שונים בעת המילה ויש שקורין פסוקים שבתורה  
המתאימים עם ענין המילה, ואם אבי הבן ת"ח  
הוא דורש בד"ת בפלפול וסברא לפני הנאספים,  
ולמה מזמינין הידידים והקרובים בהודמנות  
זו. (תרנג)

[יט] טעם שנהגו לומר בבקשה זו הפסוק

ופעם שאומרים ותגל האשה כפרי בסנה והיא אינה עוד בחיים,  
כתב שם הב"י בשם הא"ח משום שמצינו לשון שמחה וגילה אחר המיתה  
כמ"ש אברהם יגל, יצחק ירנן, ישמח משה, וכל זה לקיים אמונת השארת  
הנפש לתחיית המתים, עכ"ל.

(תרנב) משום כי הרכה נסים ונפלאות נעשו לו כשנולד, וגם  
היום אין לו כי אם ח' ימים שנולד ושופכין דמו במילה, לפיכך חקנו  
להתפלל עליו שיקימהו וגו' (אבודרהם שם).

ומצאתי בתרגום יהונתן על הפסוק ושימך אלהים (ויחי פ' כ')  
וברכינן ביומא ההוא למימר בכ' יוסף ברי יברכון בית ישראל ית  
ינקא ביומא דמהולתא למימר ושימך ה' כאפרים וכמנשה ובמנין  
שבטיא יתמני רבא דאפרים וגו' ועו"ש בביאור יהונתן, אבל היום  
אין אנו נוהגין כן לכרך את הילד ביום המילה בברכה זו.

(תרנב) מנהג אמירת מזמורים שונים שנהגו לומר בא"י וסת"מ  
ביום המילה - הוא מנהג עתיק יומין ומצאתי במדרש רבה רות (פרק ז')  
וז"ל אבויה אבי היה מגדולי הדור וכשבא למולני קרא לכל גדולי ירושלים  
וקרא ר' אליעזר ולר' יהושע עמחם, וכשאכלו ושתו שרון אלון אמרין  
מזמורים ואלון אמרין אלפנטרין (שירים באלפא ביתא) אמר ר' אליעזר  
לרבי יהושע אלון עסקין בדידהון ואנן לית אנן עסקין בדידן? התחילו  
בתורה ומן התורה לנביאים, ומן הנביאים לכתובים וגו' עו"ש.

מזה למדנו שמנתגם היה לחזימן ביום המילה אנשים גדולים בתורה  
ביום המילה, ולמדנו שהחמון היו רגילים לומר מזמורים שונים שהיו  
מיוסדים עפ"י אלפא ביתא ולמדנו שהחכמים היו דורשים הפסוקים  
שכתב"ך.

משום זה נהגו בא"י וסת"מ שאבי תבן הוא הדורש בד"ת לפני  
החכמים והנאספים אם בר הכי הוא ואם לאו הרבנים עצמם כשגמרו  
פעורחם אז כל אחד אומר דברי תורה על השולחן טענינו של היום.

ואעבור עליך ואראך מתבוססת בדמיך ואומר לך  
 בדמיך חיי (יחזקאל ט"ז ו') ואומרים בדמיך חיי  
 פעמים. (תרנד)

[כ] טעם שמטעימים לתינוק מהיין. (תרנה)  
 [כא] טעם שאומרין הודו לה' כי טוב כי  
 לעולם חסדו. (תרנו)

(תרנד) טעם שכופלין אלו התכות בדמיוך חיוך להורות על שני  
 דמים דם פסח ודם מילה או לרמוז שיוזבה הנימוק ע"ו המילה שני עולמות  
 העוה"ו והעוה"ב (כ"ב הרד"א בשער הט").

ואני תמה שקורא הרד"א לכפל זו בשם מנהג הוא כן הוא כפול  
 בפסוק עצמו (שם ביחזקאל) והפסוק הזה מעיקרו אינו מדבר מענין מילה  
 אלא על יוצאי מצרים, ואם אני רגילים לאומרו משום שכוזכר בו דם  
 ונאמר שם בדמיוך חיי, כן כשאנו מלין הילד מבקשים רחמים עליו שיתית  
 מהדמים שנשפכו ממנו וזה פשוט ואפ"ל טעם אחר משום שכן נו בשמשה  
 נתרשל במילת בנו (גרשום בן תרגם יהונתן) ויפגשהו ה' ויבקש המיתו  
 (שמות ד' כ"ד) לדעת ר"א בן עזרא בשם הר"ש בן חפני שויפגשהו ה'  
 ויבקש המיתו שב להילד עצמו והוא אליעזר, על כן כתוב את ערלת בנה  
 וגו' וקרא אותו חתן דמים וצפורה כאשר ראתה וירף ממנו (המלאך  
 המשיחית) אז אמרה חתן דמים למולות שמתוך הדם שנשפך מהילד ע"ו  
 המילה הילד שב לתתיה משום זה נהגו לומר בדמיוך חיי (דמיוך דיוקא)  
 והבן מה שכתבתי.

(תרנה) משום דאמרינן במדבר רבה על הפסוק שימו איש חרבו על  
 יריכו משה מל, ואהרן פורע, ויהושע משקה, פי' לפי שכל אותם ארבעים  
 שנה לא היו סולים במדבר מפני טורח הדרך ומפני שלא נשבה רוח צפונית,  
 ועכשו שהיו עומדים ליהרג לא רצה משה ואהרן שיהרגו בלא מילה ובלא  
 קבלת מצוה, ולכך היה משה מל ואהרן פורע ויהושע משקה אותם עפר  
 העגל שעשו כמו שנאמר ויקח את העגל אשר עשו וישרוף באש ויטחן עד  
 אשר דק ויזר על פני המים וישק את בני ישראל וארו"ל מלמד שברקן  
 כסומוט (ע"ו מ"ד):) ואיתה ההשקאה של שעת המילה והפריעה למות ולא  
 לחיים ואנו אומרים השקאה זו של מילה זאת לחיים ולא כאותה של יהושע  
 (אבודרהם שם).

והב"י שם כ' שהמשקה היין להתינוק יעשה צורת שדי  
 באצבעותיו בשעה שנותן יין בפי תינוק ועי"ש מ"ש הט"ז.

(תרנו) משום שהמילה נקראת טוב כדאמרינן במס' סוטה (י"ב ו')  
 ותרא אותו כי טוב הוא שנולד מהול, וזהו הודו לה' כי בעבור המילה  
 אנו נצולין מדיבת של גיהנם (אבודרהם שם והתוקנוי) ותרוקח כתב דאין  
 נראה וכ' בשם ר' יהודה ז"ל דכתיב גבי אברהם וזרית עמו הברית ואמרו'

[כב] טעם שנהגו לעמוד כשמלין  
 התינוק. (תרנו)  
 [כג] המנהג בלונדון ואמשטרדם לעשות  
 המילה בביתו של תינוק, ובא"י וסת"מ על פי הדוב  
 בביה"כ. (תרנח)

מלמד שהקב"ה מטייע לכרות וכתוב בתריה לתת לך את ארץ כנען פי' בזכות המילה ובפסוק אחר כתוב תחן אמת ליעקב וחסד לאברהם אשר צבעת לאבותינו מימי קדם אלמא דקרי לשבועת הארץ חסד ומשו"ה אמרו' כי לעולם חסדו במילה דהיינו שבועת ארץ ישראל שנקראת חסד שנתנה ע"י המילה (משה משה בסוף הס' אית כ') ובהגהות אלפסי פר"א דמילה דמרבנן תינוק הגימול דומה ליוצא מביט האסורים שצריך להודות באפו עשרה ולכן אומרים הודו בברכת המילה (דרישה סי' רמ"ה).

(תרנו) כתב מוהר"ם מרופנבורג ואבודרהם משום דכתוב ויעמד כל העם בכרית (מ"ב כ"ג ג').

(תרנח) המנהג הקדמון בספרד ביום המילה כתב אבודרהם שם וז"ל נהגו להתפלל (שחרית) בבית אבי הבן ביום המילה, ובאשכנז נהגין להוסיף לכבוד אבי הבן הודו לה' קראו בשמו, ואין נופלין ע"פ, וגם אין אומרים יענך כפני שהוא יום שמחה לאבי הבן ולא יום צרה, (אמ"ה לפי ס' מוהר"י מולן, הובאו דבריו בס' מטה משה שאין הצבור נופלין בתחינה שאין תחינה אלא ביום צרה, ומה שאומרים למנצח אחר תהלה לדוד משום צערא דינוקא שהרי תרגם יהונתן יענך ה' ביום צרה יקבל השם צלותא ביממא דמהילתא, והרוקח כתב בסו' קנ"ג בשם השוחר טוב אמר ריב"ל מ' פסוקים יש במזמור זה כנגד מ' הרשים שהאשה מעוברת, ומהו אומר דעני חיותא יעני יתחון וית רביה הדין ומשום דאית ליה צערא לינוקא אומר יענך עכ"ל, אבל אנו הספרדים לא נהגין לאומריו, וכן הוא אומר שש אנכי על אמרתך, ובמקום תהלה לדוד אומרים שיר המעלות אשרי כל ירא ה' בלבד, ואבודרהם ביני ברכת אירוסין (דפ"ד) כתב נהגין להתפלל בבית התתן ביום הנישואין, ובאשכנז נהגין להוסיף לכבוד החתן וגו' ע"ש.

והיום אין מנהג הספרדים להתפלל שחרית לא בבית אבי הבן, ולא בבית החתן, ואומרים השיר למעלות אשרי כל ירא ה' בשעת המילה, וקריש.

מעם שלא נהגו בלונדון ואמשטרדם לעשות המילה בבית הכנסת אולי מתמת הקור השורר המיד באלו הארצות ויש חשש סכנה לולד, ובפרט אחר המילה, אבל בארץ ישראל וסת"מ שאוירא זך ונקי אין חוששין לתביא הילד בבית הכנסת, ושומר מצות לא ידע דבר רע,

[כד] המנהג בירושלים בשבת בינתים מביאים הקרובים והאווהבים לאבי הבן צלוחית יין ופירות ומיני ממתקים ונקרא בלשון ספרדי בוג'א, ומברכים אותו בכניסתם בברכת בס"ט בקול רם. (תרנט)

[כה] המנהג בא"י בליל השמיני שכל הקרובים והידידים באים לבית אבי הבן והסנדק ומשפחתו, ומביאים טס כסף ומעמידים סביבו נרות שעוה דלוקות, ומעטרים אותו בעשבים ופרחים, ובקול שירים ישאוה ברחוב העיר, והתוף הולך ומכה לפניהם עד הגיעם לבית בעל הברית, וחכם אחד אשר לו חזקה דורש לפני הקרואים מפרשת השבוע והוא בא בשכרו מהנאספים, אבל אם אבי הבן הוא ת"ח הוא הרורש (ירושלם לרא"מ לונץ שנת התרמ"ב).

[כו] ובארם צובה נוהגים להכריז בשעה שהשמש נושא הטס הזה עם נרותיו וקורא ומכריז מי יקנה זכות ההדלקה וכל המוסיף במחירו הרי היא שלו, ומכבד להמוזמנים להדליק הנרות, וכל אחד נותן בטס ממה שהשיגה ידו והכסף המקובץ נשלח למוסדות החסד.

[כז] טעם שנהגו בא"י וסת"מ להדליק נרות בעת המילה, ובמצרים נוהגים גם כן להדליק גם ברחוב שבו דר אבי הבן. (תרס)

ועוד שלפי דברי הב"י (בסו' רס"ה) משמע שמנהג ספרד היה לעשות המילה דוקא בבית, סטה שכ' בשם הכל בו שמשגרין הכוס של יין לאם התינוק.

(תרנט) המנהג הזה הדרת השיבה תופפת עליו, וכבר הזכירו ר' עובדיא מברטנורא כששלח לאביו להודיעו מהמנהגים שמצא באה"ק לפני ד' מאות שנת.

(תרס) עיין תוספות סנהדרין (דל"ב:) ד"ח אור, ועי' להש"ך (סו' רס"ה סק"א). ולדעתי אפשר לומר במעם הדבר משום דכתיב ליחודים

## מה נדבר ומה נצטדקי על תיבת סנדק.

[כה] מה היא ביאור מלת סנדק. (תרסא)

[כט] טעם למצות הסנדקות. (תרסב)

היתה אור'ה ושמ'חה ושש'ון ויק'ר דרשו רז"ל (מגילה דמ"ז): אורה זו תורה, שמחה זה יו"ט, וששון זו מילה, ויקר אלו תפילין, ומשום שנכתבו יחד בפסוק אחר עושים ביום המילה ארבעתן, אור'ה מדליקין הנרות, שמ'חה שעושים בת סעודת מצוה בלילה וביום המילה, שש'ון המילה עצמה, ויק'ר אלו תפילין, שחאב והסנדק מעוטפים במלית ותפילין בשעת המילה.

ומצאתי בבבלי סנהדרין (דל"ב): ובירושלמי (פ"א דתוכות) שכך היו נוהגים בימי השמר להדליק נרות, הסכת ושמע מ"ש רז"ל שם בסנהדרין תנא קול רחיים בכורני שבוע תבן שבוע הבן, אור הנר בכורני חיל משחה שם, משחה שם, פרש"י שם קול רחיים שנשמעים בכורני מקום, שבוע הבן, סימן הוא שיש שם ברית מילה כמכריז ואמר שבוע הבן כאן והרחיים סימן לשחיפת סממנין למכת החינוק ושעת גזרת המלכות היה שגזרו שלא למול והיו יראים להוציא קול וקבעו סימן זה, שם אור הנר בכורני חיל ביום, או נרות נראים הרבה בלילה סימן הוא כמי שצווק משחה שם משחה שם, ברית מילה קרי שבוע הבן על שם שחיא לסוף השבוע עכ"ל.

ועל פי זה נפתחו לי שערי אורה בטעם מנהג מצרים שמדליקין תרחוב כולו בנרות ופנסים גדולים סלבד הנרות שמדליקין בחדר משח תיולדה, ובוה כל העוברים ושבים יודעים כי יש מילה ברחוב ובאים לקחת חבל בשמחה אבי הבן, כנראה שנשאר המנהג הזה בידם מימות השמר, והשערתו זאת נכונה ואמיתית.

ונוהגים להדליק נרות ברחוב גם בחודשנות חופת ופדיון וב"מ אכילות, בכדי שהקראים ידעו מקום השמחה או ב"מ האכילות. ועוד שנאמר כי נר מצוה ותורה אור והוא דרך שמחה וכבוד (שב"ל בדיני מילה).

(תרסא) ביאור תיבת זו שורשה היא כיונית ורומית Syndicus וביאורה פטרון ופרקליט, ולפי ספר קאחוט בעל הערוך השלם שכך צריך לקרותו „סנדיקוס“, והרד"א (בשער המ') ביטח מלה זו „סנדקנס“ וקורין אותו בלע"ז פארדינו ע"כ. אבל בהגה"ם (פ"ג דמילה) מנחנו בעל הכרית, (ועי' ילקוט תחלים רמז ק"ב).

(תרסב) סמך למנהג הסנדקות מצאתיו בשו"מ על הפסוק החוק סגן וצנה אחקב"ה מה אתה עושה לי, אמ"ל אני משבחך בכל אברי, אשר בראש אני קורא בתפילין, בשערי לא תקיפו בירכי אני עושה „סנדקוס“ לילדים הנמולים והראב"ד שם בהשגת (פ"ג דמילה) כ' ונתנו אלזנו

[9] המנהג באמשטרדם, שאבי הכן צריך להודיע יום המילה למזכיר הקהל [מלבד שמודיע לו יום מולדת הילד בכדי שירשם שמו בפנקס הקהלה עם רשימת הנולדים] והמזכיר נותן צו להשמש, לקחת טבלא קטנה הכתובה עליה „ברית“ והוא משימה על גבי התיבה, למען ידע הש"ץ, והצבור, כי אין באותו יום תחינות. ויש להם תקנה קדומה שבכל מילה ומילה צריך שיהיו בשם נוכח הש"ץ והשמש.

### כסא אליהו, מאי טעמיהו.

[10] המנהג בא"י וסת"מ ואמשטרדם ובכל ערי המערב להכין ב' כסאות, הא' עבור אליא, והב' להסנדק, ומשימים אותם זו בצד זו, ובלונדון מכינים כסא אחת לשניהם, גם נוהגים שמתנדבי הכסא של אליהו כיתר כלי הקו' וכותבים בה שם המתנדב ולמעלה ממנה כתוב זה הכסא של אליהו, אבל בא"י וסת"מ אין להם כסא מיוחד לאליהו, ומשתמשים באיזה כסא שתהיה ומכסין אותה בבגדי רקמה לכבודו, והמוהל משים בראשונה הילד על כסא אליהו ואומר זה הכסא של אליהו הנביא זכור לטוב, ואח"כ נותן אותו על ירכי הסנדק היושב בכסא השניה הסמוכה לה. (תרסג)

שהסנדקס סברך, ובערוך השלם כ' שמנהג זה נעתיק מהנוצרים עי"ש ועי' בס' התשובי שכ' ולא מצאתי הלשון הזה בשום סקום גם בעל הערוך לא הביאו עכ"ל.

ואיך כתב בן הלא הוזכרה בשו"ט כמ"ל וכן הוזכרה בילקוט על הפסוק ריבת ח' את יריבי ובערוך בערך סנדיקום.

(תרסג) השכל מחייב שיותר כבוד להכין כסא מיוחדת לאליהו, ולא לכבוד יחשב אם גם הסנדק יושב על כסא אליהו, ופעם חכנת הכסא הוא

[כב] מדוע מזכירן אליהו בהודמנות המילה. (תרסד)

כמו שנוהגים המקובלים להכין כסא מיוחדת מכוסית בכגרי משי ורקמה בסוכה לכבוד האושפיון ובשמומין אותם אומר להם תיבו אושפיון עלאין תיבו (זוהר אמור דק"ג וק"ד) אם שבאמת אין שייך במלאכי מרום עיפות ולאות עד שיהיו צריכים כסא לשיבה ומנוחה אבל הוא דרך תפארת וכבוד כמו שאמר הכתוב ואראת את ארוני יושב על כסא רם ונישא (ישעיה ו' א').

(תרסד) כתב אבודרהם שמצא בפרקי דר"א בשגורו בימיו על חברות ונתקנא לדבר וברח לו ונחבא במערה, ויאמר ה' לו מה לך פה אליהו ויאמר קנא קנאתי לה' אלהי ישראל, כי עברו בריתך בני ישראל אמ"ל הקב"ה חייך על מה שקנאת על המילה, כל זמן שיעשו את המילה תעיד עליהם שיקיומות, לפיכך מושיבין כסא למלאך הברית שנקרא אליהו שנאמר: מלאך הברית אשר אתם תפצים בו הנה בא אמר ה' צבאות [ולכסוף נאמר הנה אנכי שולח לכם את אליהו הנביא, סוף מלאכי] ע"כ.

ומהרי"ל כמנהגיו (ה' מילה) הביא טעם הנזכר בשינוי קצת שישראל היו נוהגין למול משבאו לארץ עד שנחלקו לשתי ממלכות ומלכות אפרים לא שמרו ברית המילה ועמד אליהו וקנא קנאה גדולה ונשבע לשמים שלא להוריד מל ומטר וגו' והבטיחו הקב"ה חייך שאין ישראל עושין ברית מילה עד שאתה, יושב" ורואה בעיניך וגו' ע"כ, אם ישיבה יש כאן כמובן כסא יש כאן ומטע"ז מכינין לו כסא לשיבה (עי' כל בו שו"ע י"ד רס"ה ס"א בשם ר' יהודאי גאון)

ועי' בהקדמת ס' הזוהר (דו"ג ע"א) על הפסוק ועוף יעופף על הארץ דא אליהו דשאס כל עלמא בארבע טאסין למהוי חמן בהוא גזירו דקיימא קדישא, ואיצטריך לחקנה ליה כורסיוא ולא דברו בפוסי דא כורסיוא דאליאו (אמ"ה מכאן ראיא למנהג א"י וסת"ם שכתבתי לעיל (סעיף ל"א) שאומר המותל בקו"ר זה הכסא של אליאו הנביא זכור לטוב) ואי לאו לא שרי חמן, וגם בזוהר (פ' לך לך דצ"ג ע"א) ד"ה תו אמר ד' אבא בומנא דבר נש אסיק ברית לאעליה להאי ברית קרי קוב"ה לפמליא דיליה ואחר חסו מאי ברית עבדיה בעלמא, ביה שעתא אזדמן אליהו וגו' ועל דא תנינן דבעי בר נש לחקנא כורסיוא אחרת ליקרא דיליה (אמ"ה) מכאן אנו למדים מסך למנהג א"י וסת"ם שנתגלו להכין שני כסאות כמש"ל סעיף ל"א) ויימא דא כורסיוא דאליהו וגו' תא חזי בקדמיתא כתיב מה לך פה אליהו כי עזבו כריתך וגו' אמ"ל חייך בכל אתר דתאי רשימא קדישא ירשמון ליה בני בבשרהון אית תזדמן חמן ופומה דאסהיד דישראל עזבו בריתך הוא יסהיד דישראל מקיומין תאי קיימא ותא תנינן על מה אחענש אליהו קמי קוב"ה על דאמר ולטורא על בניו וגו' ע"כ

ובס' אוצר הגאונים הגר"מ (שאלה תכ"ד ותכ"ה) מצאתי כ' וז"ל

[גנ] מנהג א"י וסת"מ להדביק נייר מודפס  
 בצויר יד וכתוב בו שמות הקו' ושמות מלאכים  
 שונים בפתח הכניסה ובמטת היולדת לשמירת,  
 ונוהגים לתלות על מטת היולדת ראשי שומים, ומין  
 עשב הנקרא (רורא), ומאמינים שהוא מסוגל לעין  
 הרע ושמירת המזיקין, אבל בלונדון ואמשטרדם,  
 נקיי הדעת אינם נוהגים בהזיות אלו. (תרסה)

אמרו לי הזקנים ביום שאבי הביאני למול כשנכנס לביה"כ השואני על  
 זרעתינו (אמ"ה מכאן ראיה שהמילה היתה נעשית בביה"כ במנהג א"י  
 וסת"מ, ולא בבית) והושיבני באחת הכסאות שהיו סוכנות והרים אותי משם  
 והניחני אח"כ בכסא של המילה ע"כ (המעיון יעבור בסלח על שכתבתי  
 דברי כפי מה שמא בזכרוני יען אין הספר מצוי בידוי).

(תרסה) אם אבא לכתוב בפרוטרוט מכל ההזיות שירשנו מאבות  
 אבותינו דור אחר דור תכלה היריעה מהכיל, ולעת עתה אסתפק רק להביא  
 לפני המעיון בנוגע לעניננו יען הזיה זו להדביק נייר כזה וגו' נתקבל בכל  
 חפוצות אשכנז וא"י וסת"מ רוב מנין ורוב בנין והראשון שהזכיר נוסח  
 קמועא זו תמצאהו בס' רוזאל המלאך (ווילנא 1881) דל"ב ושם תמצאהו  
 מצויר הג' מלאכים הנקראים סגוי, וסנסגוי, וסמנגלוף, בצורות עופות  
 שונים וסבעיתים ובס' Jew Ency. (חלק א' דף 549) הביא שם נוסח  
 קמועא להיולדת בנוסח אחר מזו שבידינו, וראיתי לנכון להעתיקה הנה  
 לאחת המעיון.

אדם וחיה חוץ לילית חוה ראשונה

סגוי וסנסגוי וסמנגלוף שמריאל חסריאל.

בשם ה' אלקי ישראל יושב הכרובים ששמו גדול ונורא  
 [אליהו הנביא] זכור לטוב היה הולך בדרך ופגע בלילית וכל  
 כת דילה, אמר לה לילית הרשעה אתה (את) טמאה ורוח  
 טומאת וכל כת דילך כולם טמאים אן אתם (אתן) הולכים  
 (הולכות) ותען ותאמר לו אדני אליהו אנכי הולכת לבית  
 חיולדת לתת לה שינה חמורה ולקחת את בן (או בת)  
 הנולדת לה לשנות את דמה ולמוץ את טוח עצמותיה ולאכול  
 את בשרה; והשיב לה אליהו ו"ל עצודה תהיי סאת ה' יתכרך  
 וכאבן דוסם תהיה (תהיי) וענתה ואמרה לי למען ה' התירני  
 ואנכי אברח ואשבע לך בשם ה' אלקי מערכות ישראל לעזוב

[לד] מי היא לילית? (תרסו)

דרכים הללו מהולדות (מהולדת) הזאת ומכנה הנולד לה וכל זמן שאני שומע את שמותי אני אברה, ועתה אודיע לך שמותי וכל זמן שמזכירין אותם לא יהיה לי ולכל כת דילי כח להרע ליבנם לבית היולדת ומכל שכן להזיק.

אלה הם שמותי.

לילית, אביטו, אביוו, אמורכו, הקש אורם, איספורו, איילוסטרומה, אבנוקטה, שטרונה, קליכטזה, תילתויסרמישה. קר"ע שט"ן.

מכשפה לא תחיה, מכשפה תחיה לא, לא תחיה מכשפה, לא מכשפה תחיה, תחיה מכשפה לא, תחיה לא מכשפה.

א"ם א"ם א"ם א"ם א"ם, אדם וחווה חוץ לילית, חוה ראשונה, סנוי וסנסנוי וסמנגלוף שמריאל, חמריאל, שיר המעלות אשא עיני אל ההרים מאין יבא עזרי וגו'.

(תרסו) לילית היא שם שדה נקבה השוכנת במדבריות, ויש לה בנפים ומעופפת בלילות ואוחזת בני אדם ובפרט ילדים (ס' המלון ח"ת דף 2671) והשם הזה מוזכר (ישעיה ל"ד ו"ד) אך שם הרגיעה לילית ומצאה לה מנוח ובח"י (דברים ל"ב כ"ד ועו' עירובין י"ח. שם ק':) סנתרדין (ק"ט.) שבת (קנ"א) בכ"ב (ס"ג.) תרגום על אסתר (א' ג') תרגום על איוב (ה' י"א) נדה (כ"ט:).

לעיל סעוף ל"ג תבאתי נוסח הקמיעא שמדביקים בחורר היולדת ועתה אביא המקור לקמיעא זו, קמיעא זו מוזכרת (בא"ב בן סירא ת.) וז"ל עמד אדם בתפלה לפני קונו ואמר רבש"ע אשה שננת לי ברחח ממני סויד שבר הקב"ה שלשה מלאכים הללו (סנוי, סנסנוי, סמנגלוף) אחריה להתזויה אמ"ל הקב"ה אם תרצה (תרוצי) לתזור סושב ואם לאו תקבל על עצמתי שימותו מבניה בכל יום מאה בנים ועזבו אותה והלכו אחריה והשיגות בתוך הים במים עזים שעתידין המצריים למות שם וספרות דבר ה' ולא רצתה לתזור אמ"ל אנו נפביעך בים אמרה להם הניחוני שלא נבראתי אלא לתהליש התינוקות כשהן משמונה זפים פיוס שיולד אשלוש בו אם היה זכר ואם נקבה מיום ילדותה עד כ' יום וכששמעו דבריה הפצירו לקחתה נשבעת להם בשם אל חי וקים שכל זמן שאני רואה אתכם או שמיכם או תבניתכם בקמיע (אמ"ה ששום חכי מצוירין תבניתם בצורות עופות שונות עם שמותיהם) לא אשלוש באותו התינוק וקבלת על

[לה] למה נהגו לעשות לימוד מיוחד בבית  
אבי הבן בליל השמיני וכן נוהגים בא"י וסת"מ  
ואשכנז, אבל לא בלונדון. (תרסו)

עצמה שימותו מבניה בכל יום לפיכך מתים בכל יום מאה מן השדים ולכך  
אנו כותבים שמותם בקמיע של נערים קטנים ורואה אותם וזוכרת השכועה  
ומתרפא הילד ע"כ מדבריו משמע שהמנהג הקדמון היה לתלות הקמיע  
על הנערים עצמם וגו' ולא כמו שנוהגין עתה להדביק הנייר בחדר  
היולדת.

הרב משה (פ"ד דמילה) כ' שנוהגין להקיץ ולשמור הנער בליל  
שמיני ומצאתי כתיב טעם מנהג זה שהשמן מכונן להזיק לנער ולמונעו  
סמכות מילה לפי שקשה לו שישראל מקיימין המצוה שבזכותה נצולין  
מדינה של גיהנם וסמך לדבר ואתה את בריתי תשמור שבשעת הכרית  
צריכין שמירה עכ"ל.

כנראה שלא ידע טעם האמיתי למנהג שמירת הנער בליל ח' כי הוא מטעם  
לילית וגו' ותלה הדבר בשמן וגו' והוא פלא להרב מט"מ שכל רז לא אנוס  
ליה ולא ראה כי בס' רוזיאל המלאך (והרב אב"ע ז"ל בפי' החומש הביא  
ראיה לדבריו ש"כ בספר רוזיאל המלאך זו הוכחה שהאמין בספר זו  
ובמחברו) שכ' בטעם הדבר משום לילית והמעשה שכתבתי.

ועי' בברכות (דנ"ד:) כי מכלל הארבעה הצריכין שמור היא היולדת  
ועי' ש"ש ברש"י אולי כי על סמך דברי רז"ל אלו תקנו שאיזה נשים נשארות  
בחדר היולדת כל שבוע הלידה.

(תרסו) עיין לעיל (סעיף י"ח ובהערה שם). מנהג הלימוד שנהגו  
לעשות בליל הח' הובא בזוה"ק (לך לך דצ"ג) וז"ל אמר ליה התוא גברא  
במאי עסקיתו בהאי ליליא אשלימו אמרי מה הוא, אמ"ל דתחמון למחר  
אנפוי דסריה דקיימא (אלוהו) דהא דכיתאי בעאת בעותא דא מניוכו  
וגזר קיימא דברי דאתייליד לי למחר ליהווי הלולא דיליה וגו' אוריכו  
כל ההוא יומא בההוא ליליא כנש ההוא גברא כל אינון רחיסוי וכל  
ההוא ליליא אשתדלו באוריותא ולא הוה מאן דנאום ע"כ.

ונ"ל בטעם הדבר עפ"י הפשט כי קריאת התורה בליל הח' הוא  
ככדי להגין על היולדת והילד כמו שארז"ל התורה אגוני מגנא ואצולי  
מצלא, היולדת נושבת שהיא בסכנה, כמו שארז"ל עד ארבעים יום  
קברה פתוח, והילד מספר הלילות וכת דילה, וגם להתפלל על הילד  
על הנתוח שיעשו לו ביום המחרת שלא יאונה לו כל און. ומנהג אשכנז  
להתאסף בבית היולדת המנהל והסנדק והקרובים ואומרים מזמורי תהלים  
ותפלות כדי לחרחיק לילית, ונוהגים לחביא נערים וקוראים שמע  
ואומרים המלאך הגואל אותי וגו' (תה"ד סו' רס"ט) ונקרא בשם ליל  
שמורים" (אוצ' ח"ד דף 189).

- [15] מה מעם הסעודה שעושים בליל שמיני  
וביומו. (תרסח)
- [15] מאימתי נהגו לקרא שם הגולד בשעה  
שנימוז. (תרסט)

(תרסח) הסעודה שנתנו לעשות בליל שמיני היה נראה לכאורה שאסור לעשות כן, מהא דפסק מרן ביו"ד (סי' קע"ט סו"ז) הנהגים לערוך שולחן עם מיני מאכל בליל המילה ואומרים שהוא למזל התינוק אסור, וכתב שם הרמ"א (סו"ס קע"ח) ויש בזה איסור משום העורכים לגד' שולחן, אבל הש"ך שם כתב מ"מ מה שנהגו בארצות אלו שעושין סעודה בליל שלמחר מלין התינוק וגו' אין איסור דדוקא לשום מיני מאכל על השולחן ולהניחם כך אסור משום דהוי כעירך לגד' שולחן, אבל בסעודה אין איסור עכ"ל. וכן משמע מהגמ' (סנהדרין דל"ב:) שחיה להם סימן אור חנר בברור תיל ופרש"י סימן הוא כמי שצועק משתה שם משתה שם ועי"ש בתוס' ד"ה קול רחיים.

בנוגע לסעודת היום כבר פ' מרן (יו"ד סי' רס"ה י"ב) בשם אבודרהם עפ"י המדרש ויעש אברהם משתה גדול ביום הגמל את יצחק ביום ה'ג' מ'ל' את יצחק שעשה משתה ביום השמיני שנימוז (אמ"ה עפ"י הפשט אינו כן אלא שעשה משתה ביום שנגמל מדדי אמו, ועד היום הספרדים בארץ ישראל וסת"מ וכל אנשי ערב הישמעאלים עושים משתה גדול ביום שנגמל הנער). וכן משמע מדברי הגמרא (כתובות ד"ח) מהא דרב פפא סבר לברוכי שהשמחה במעונו, וכן אמר דוד המע"ה אספו לי חסידיו כורתיו בריתי עלי זבח, דם מילה שהוא זבח לשמנה ימים. וכן כתב רש"י ותוס' בשם המדרש אכרייתא דרשב"ג כל מצות שקבלו עליהם בשמחה וגו' (שבת ד"ק).

ועיין להר' שב"ל (בה' מילה סי' ס"ט) שהביא ראיה מתבריותא של פרקי דר"א (פ' כ"ט) כשנולד יצחק בן ת' ימים הגיש את בנו למילה וגו' מכאן אמרו חכמים חייב אדם לעשות משתה ושמחה באותו היום שזכה למול את בנו, ובפרקי דר"א (אמ"ה דק"ל) אמר תניא רשב"ג אומר כל מצות שקבלו עליהן ישראל וגו' עי"ש.

ועי' תו' (פסחים קי"ד) שכל מי שאינו אוכל בסעודת ברית מילה כשהזמין אותו בעל ברית הרי הוא כמנודה לשמים עי"ש.

מעם הסעודה, לפע"ד אפשר לומר כי האב טראה בפועל שמכין סעודה לאוהביו וקרוביו ושמה עמהם למרות שלבו כואב על צער בנו שנצטער בשעת המילה, ודמו שותת, מקבל עליו לעשות מצותו יתברך בשמחה ובטוב לבב.

(תרסט) קשה לשער איך היו נוהגים בקריאת שם לילד הגולד אם בשעת לידתו, או היו קוראים לו שם בעת המילה כנהוג עתה, יש מן המפרשים שרצו למצוא סמך למנהגנו ממ"ש ויקרא אברהם את

[לח] המנהג בא"י וסת"מ כשנולד בן בכור, מלכד שם העריסה, קוראין אותו בשם „בכור“ ולנקבה „בכורה“, ושם העריסה משתקע לגמרי, ואם יש לו משרה דתית קוראים לו רבי בכור, חכם בכור, או הארון בכור. (עתר)

שם בנו הנולד לו אשר ילדה לו שרה יצחק וסמיך ליה ויטל אברתם את יצחק בנו, אבל אין מכאן ראיה ברורה שיתכן קרא את שמו קודם שנימול ואחר כך מל אותו. ועוד כי בעשו ויעקב אנו מוצאים בפירוש כי קראו שמותם סמוך ללידתם שנאמר ויצא הראשון אדמוני וגו' ויקראו שמו עשו, ואחר כך יצא אחיו וגו' ויקרא שמו יעקב (בראשית כ"ה כ"ו). ובבני יעקב מצינו ותהר לאה ותלד בן ותקרא שמו ראובן וכן בשמעון לוי ויהודה, וכן שאר הבנים נקראו בשמותם סמוך ללידתם. וכן תמצא דוגמאות אחרות בתנ"ך, ובודאי תברור כי לא היה להם מנהג זה שאנו נוהגים לקרות לו שם דוקא בעת המילה.

ומצאתי הדבר מפורש באון גליון (לוקס פ"א פסוק נ"ט) שכתב וז"ל ויהי ביום השמיני באו למול את הילד וקראו לו שם אביו זכריהו, ואמו אמרה לא כי אם יותנן יקראו לו וגו' וכן תמצא שם (בפרק ב' פסוק כ"א) על יש"ו שנמול ביום השמיני ויקראו שמו יהושע ע"כ.

הרי מכאן ראיה שאו היו נוהגים כבר לקרות שם הנולד בשעת המילה, וזה מקור למנהגנו עתה.

ובספר אוצר התפלות בביאור הנקרא דובר שלום (דרס"ג) כתב שו"א שאברהם נקרא בעת המילה וכן משה נקרא יקותיאל בעת המילה כדאיתא בפרד"א וגו' עי"ש, וכ"כ הר"י מטה משה בסוף הספר (אות י"ח) וקשה שלדעת אחרים משה נולד כשהוא מהול (סוטה י"ב). ואם כן לא מלו אותו כלל בכדי שיקראו לו שם זה באותה שעה, ויש לומר אולי כי קראו אותו בשעת המפת דם ברית (שו"ע יו"ד סי' רס"ג ס"ד).

ואפשר לומר בפעם מנהגנו שקורין לו שם בעת המילה עפ"י מה ששמעתי מחכמי ירושלים שאם נמצא איזה איש בעת המילה ששמו כשם הילד הנולד מתכפרין לו כל עונותיו מפני זה מצאו לנכון לזכות את תרבים לקרות שם לילד הנולד בפרהסיא ובפומבי אולי ימצא שם איזה איש ששמו כשם שיקראו את הילד, אבל הפשתי בספרן של צדיקים אגדה זו ולא מצאתי שמץ ממנה, עי' בס' זה השולחן (דרע"א שם בהגת אות ז').

(עתר) שמעתי אומ' בפעם הדבר שעושים כן משום תכיבות האב לבנו בכורו, ומשתעשע האב וגם הבן בשקוראים לו בשם בכור, אבל אין

[ט] המנהג בלונדון כשקורין שם לבת נוהגים לומר הפסוק יזנתי בחגוי הסלע (שה"ש ב' י"ד) ואם היא בת ראשונה אומר אחת היא יזנתי תמתי (שם ו' ט'), ועושין לה מי שבירך ככתוב בסיחור הזמי שבלונדון, והפורמולא הגזכרת נקראת „זכר הבת“. ונוהגין שאם הבת אחר שתתראפא מביאה בתה על זרועותיה בביה"כ ושם הש"יץ קורא לה השם, אבל בא"י וסת"מ קורא לה האב בשם כשעולה לתורה בשבת בינתיים, וכן מנהג אשכנז. (תרעא)

[ס] המנהג באמשטרדם אחר גמר המילה, העומדין שם נודדים נדבות לעניי א"י ופדין שבויים, אבל אין נוהגין כן בלונדון. (תרעב)

[מא] בסדור לונדון (דקצ"א) כתוב שהזולדת אחר שנתרפית תבא לביה"כ לבריה או עם הילד

האשכנזים נוהגים לקרות בנם או בתם בשם בכור, כי אין בכור שם, לחשמש בו לשם איש.

(תרעא) לא מצאתי בסדורי לונדון הקודמים וכן בסדורי אמשטרדם וסדורי א"י הקדמונים ולא בסדורי הראשונים מוזכר לומר פסו' אלו לזכר הבת, אלא מנהגם היתה לקרות שם הילדה בינם לבין עצמם ולא נודע לנו מי יסד לומר פסוקים אלו והמי שבירך, וביאת האם והבת לבית הכנסת.

ועוד לא ידעתי למה קרא מיסר הפורם:לא הוואת בשם „זכר הבת“ כי מלה זכר אין לה שום יחס עם הנרבה. זכר י"א מלשון חלק, מתנה, מנה, כתרובם אונקלוס רש"י וראב"ע ורשב"ם (בראשית ל' כ').

ובספר אוצר המנהגים (דף 220) תביא סגד לנקבת שקורין לה שם במי שבירך בעלית התורה מהפסוק שרי אשתך לא תקרא את שמם שרי כי שרה שמה וברכתיה (בראשית י"ז פ"ו).

(תרעב) פעם שלא נהגו כן בלונדון משום שאעיקרא נהגו כן כשנאו הספרדים הגולים מספרד ונתישבו מי מהם בערי הולאנדיא ופי מהם בערי אנגליא, נודע להם כי דבוס מאזיחם נסכרו לעבדות עולם, ותיו פודין אותם כסכוסים עצומים, גלזה הית דרוש להם קופת פדיון שכויים למפרח זו, אבל בימינו אלה תחילת לא נשמע מסכירת עבדים כאלו אפופת כסף למפרח זו, ולעניי ארץ ישראל שולחין בכל שנה ושנה סכום תגון לעניי אר"ק.

**הגולד ועומדת במדרגות ואומרת ברכת הגומל  
ומזמור קב"ח. (תרעג)  
[מב] מדוע נהגו להביא ספל מלא חול ועפר  
וטומנים שם חתך הערלה. (תרעד)**

(תרעג) לא ידעתי איך נוחגין כן, לפי מה ששינוי בכרכות  
(נ"ד): שברכת הגומל צריך לאומרה בפני עשרה שנאמר וירוסמוהו  
בקהל עם ולדעת מר זוטרא שם צריך שיהיו מכלל העשרה שני ח"ת  
שנאמר ובמושב זקנים יהללוהו, ופסקה מרן באו"ח (ר"ט ס"ג).

וגם הבאה"ט (שם סק"א) כתב מה שאין האשה מברכת ברכת  
הזאה מפני שצריך לאדונו בפני עשרה ולא אורה ארעא (הלק"ט ח"ב  
קס"א), אבל הבנה"ג הסכים שיברך אותה בעזרת נשים, ושהנשים  
ישמעו מהביה"כ, או לפחות בפני נשים ואיש אחד עי"ש.  
אם כן איך נהגו בלונדון שתברך האשה ברבה זו כינה לבין  
עצמה?

(תרעד) כתב אבודרהם בשם המנהיג שיש סמך למנהג זה בפרקי  
דר"א כל ארבעים שנה שהיו ישראל במדבר לא היו פורעים משום  
עינוי הדרך וכשהיו מוהלגין היו נוטלין אותה ערלה וסומנין אותה  
בעפר, ומאותה שעה ואילך היו נוטלין את הערלה בעפר ויש סמך לחול  
ושמתי את זרעך כתול הים, ולעפר ושמתי את זרעך כעפר הארץ, וכן  
כתב הטור שם ביו"ד (סו"ס רס"ה), והר"מ משה משה בסוף (אות י"ז)  
כתב שכן כתבו הסנירת הסאור והציוני והמהרי"ל והתניא והרוקח  
וכולם לא זזו מטעם זה זולת הצורך הסור כתב בעבור שלא יקפרג  
עלינו הצורך הוא נחש הקדמוני אנו משימים בשעת המילה כלי עם  
עפר לתת שם הערלה שנאמר אם רעב שונאך האכילהו לחם וכתוב  
כיה ונחש עפר לחמו ואני בקשתי את שאהבה נפשי ומצאתי בתוספתא  
בס' הזוהר (אמ"ה עי' זוהר פ' לך לך), ולהוא ערלה מתקני סאנא  
תדא בעפרא לאשראה ההוא ערלה בגויה ברזא דכתיב ונחש עפר לחמו  
ועפר תאכל כל ימי חייך בתר דההוא נחש אתעבר מקמי אדם שוי  
מרוריה בעפרא ואתקין ליה כך בההוא גוונא סמש אנן צריכין כד  
מעכרין לערלה לאתקנא ליה עפרא למהויה ביה מדוריה ואחרון אחרון  
חביב מאור הקדוש ז"ל כתב סאנא כל מאן דקריב בריה לקרבנא דא  
כאילו הקריב כל קרבנא דעלמא קמיה קוב"ה ובאלו בני מדבחה שליטתא  
קמיה בגין כך בעי לסדרא מדבחה כסאנא חד מליא ארעא למגור עליה  
האי קיומא קרישא ואתחשב קמיה קוב"ה כאילו מדבחה עליה עלוון  
וקרבנין ענאי ותורי וניתא ליה יתיר סכולתו דכתיב וזבחת עליו את  
עולתיך ואת שלמך וגו' בכל מקום אשר אוביר את שמי דא מילה  
דכתיב סוד ה' ליראיו ובריתו להודיעם ע"כ וגו' הרי שכל סנהג  
שנהגו קדמונינו לא דבר ריק הוא ומנהג אבותינו תורה היא וגו'

[מג] מדוע נתנו לברך ברכת להכניס מעומד. (תרעה)

[מד] טעם שנוהגים שאבי הבן עומד בצד המזוהל בשעת המילה. (תרעו)

[מה] מדוע נתנו שלא להזמין הסנדק עצמו פעם אחרת אם חננו ה' בבן שני אלא מזמין סנדק אחר. (תרעז)

ע"ש, ובציוני (פ' לך לך) כתב טעם אחר שבזכות המילה יהיה זרע ישראל בעפר הארץ ולא יפחדו להכניס בניהם לברית מילה אולי יסחכנו וגו'.

והטור שם כתב בדברים שבין בני מזרח ובין בני מערב, בני מזרח מוהלים על המים ונותנים על פניהם, ובני מערב מוהלים על העפר מן הדא דכתיב גם את בדם בריתך שלהתי אסירין מבור אין מים בו (זכריה ט') ובישיבת רב כהן צדק במתא מחסיא מנהג למול במים שלוקין ובהם הדם ומיני בשמים ונופל דם המילה על המים ורוחצין בהם כל הנועדים, כלומר זה דם הברית שבין המקום לא"א ע"ה. איתשל מקמי רב יהוראי גאון מהו למימהל על גבי עפרא ואמר שפיר דמי ובלבד שלא יעשה כן בשבת שלא יבוא עפר מחוץ, עכ"ל.

ואם תאמר ואיך בימינו אלה נוהגים לתת חתיכת הערלה בחול ועפר אפילו שהמילה היתה בשבת ואיך לא תישיבן גזירה שמא יבוא עפר מבתוך? כבר ישב הב"י בשם העיטור דהכי פו' ובלבד שלא יעשה בשבת להביא עפר מן החוץ למול עליו שהרי אסור לסטל עפר בשבת אם אינו מוכן אבל אם היה מוכן לכך מע"ש ודאי מוהלין על גבו שהרי מותר לסטלו ע"כ.

(תרעה) משום דילפינן לכם מעומר, כ"כ הטור (ריש סי' רס"ה) והב"י שם בשם העיטור.

(תרעו) משום להודיעו שהוא שלוחו כדאמרי' לגבי קרבן איפשר שיהא קרבנו של אדם קרב והוא אינו עומד על גביו (כן כתב הטור שם בשם העיטור).

(תרעז) כתב הרמ"א (יו"ד סי' רס"ה סי"א) בשם מוהרי"ל שאין כופלין לתת בניו לסנדק אחר פעמים או שלש, רק לכל בן בורר סנדק אחר, משום דהוא במקמור קפורת, ומפורש בד"מ שם משום דאמרי' בפ"ק דיומא כל כהן שהקמיר פעם אחת לא היה מקמיר פעם שנית מפני שהקפורת היה מעשיר דכתיב ישימו קפורת באפך וכתיב בתריה בורך ת' חילו לפיכך כל פעם היו מעשרין בה אחד שלא הקמיר הכא נמי ברית שהוא דומה לקפורת עכ"ל (ובזה מתיישב מה ששואלים הלכו בו למטה נוהגים

[מז] רבים שואלים אם אליהו נמצא בכל מילה ומילה איך יתכן שיהיה מצוי בכל אחד מהם. (תרעח)  
 [מז] בערי המערב נוהגים שמי שמברך על התרם של מילה הוא השואל ע"ש הילד מה שמו, ומנהג א"י וסת"מ ובאלו הארצות נוהגין שהמוהל או הרב שמקדש כשמוניע לויקרא שמו בישראל שם שואל בשם הילד לאביו וקוראהו. (תרעט)  
 [מח] נוהגים בערי המערב שאבי הבן והסנדק טובלים קודם המילה, אבל אין נוהגים כן בא"י וסת"מ וכל שכן באלו הארצות. (תרפ)

בהרכה מקומות שהסנדק נותן מתנות להיולדת וליולד שהוא בן שנת לפי שהכונה היתה להעשירו ומכיר טובה להעניקם מעושרו).

אמנם טעם הרב דרכי משה שכתבנו לעיל הגאון נודע ביהודה (סי' כ"ו) הק' אם הסנדק הוא כמזבח קפורת (שהרי עליו מזבח הילד) א"כ המוחל הוא כמקפיד קפורת (והיה לו להוש' שלא למול שני בנים ממוחל אחד) עכ"ל והגר"א בביאורו ליו"ד (שם סעיף ט"ו) כ' וז"ל דבריו של הרמ"א אין להם שחר דא"כ מאי טעמא מאדם אחד דוקא ולא יעשה ב' פעמים לעולם ומעולם לא ראיתי סנדק שנתעשר, אלא המנהג הוא עפ"י צוואת ר' יהודה התמיד וז"ל עכ"ל, (עי' להרב מקורי המנהגים סימן ס"ו).

(תרעח) כתב בעל הנצחון (סי' כ"ב) וז"ל העכו"ם מלגלים ואומרים ביום אחד כמה מילות בעולם ואיך יגיע לכולם? דומה להאי דגרסינן בסנהדרין (אמ"ה דל"ט). אמר ההוא מינא, אמריתו על כל בי עשרה שכינתא שרייא, כמה שכינות אית לכוון? אמ"ל אור החמה לך ולכולי עלמא ומה תמה דחדא ממשרתיו זורחת לכל העולם שכינה לא כל שכן וכן חשונות אליהו לכולם, ועוד חשיב להם כפי הבנתם שבעצמו יבא וגו' ואליהו נשתנה להיות כמו מלאך שנאמר (מלכים ב' ב') והנה רכב אש וסוסי אש ויפרדו בין שניהם ויעל אליהו בסערה השמימה עכ"ל, (עי' להר' מקורי מנהגים סי' ס"ו).

(תרעט) עי' להרב זה השולחן (סי' ק"ח בהערה שם) שכתב ושמעתיה משם מוהרי"ל נכרו של הרב זרע יצחק דמעם דשואלין על שם הילד דקבלת בדינו שמו שהולך לשמוע ברכת המילה נמחלין לו כל עונותיו, ואם שמו של הילד היה כשמו אפי' לא היה בשעת המילה נמחל לו כל עונותיו אם בירך על התרם, לכן שואל על השם שאם היה כשמו שמת בלבו שנמחל לו עונותיו וגו' עכ"ל.

(תרפ) מנהג המכילה שנותנים בערי המערב מצאתי שכ"כ מוהרי"ל

[מט] נתגו כל ישראל שאם מת הילד בתוך  
 ח' ימים או קודם שמלו אותו, מלין אותו בבית עלמין,  
 מה טעם למילה זאת אחר שמת. (תרפא)

[נ] טעם למצות המילה בכללותה. (תרסב)

## מצות האב על הבן בפדיוו הבן.

ובו ז' סעיפים.

[א] בסדר לונדון כתוב סדר הפדיוו שמברך  
 האב על פדיוו הבן ושהחיינו, ואח"כ הכתן שואל

וכן היה הוא נוהג כשהיה סנדק וכ' הר' בית עובר (דקצ"א ס"ו) שכן  
 ראוי לנהוג אם הוא בלתי סתור ולא יגש למזבח הן בעורנו ובגדים צואים  
 עוד שופאחו בו, וכ"ש אם מכוון לתקן כי לא סתור הוא, ורבים נוהגים  
 בסקמותינו דבכל אופן טובלים סמוך כל האפשר וכן ראוי לנהוג (כ"כ  
 הר' ברכ"י שם ביו"ד).

(תרפא) כ' הרד"א בשם ר' נחשון גאון ינוקא דאיתליד והוי בר  
 תלמא או ד' יומין הכי רגילין כי ניתא נפשיה דמהלין ליה על קבריה ולא  
 מברכין על המילה ומסקין ליה שמה דבר מרחמין ליה מן שמיא והוי תתית  
 חמתים הויא ידיעה בינוקא ומבחין ליה לאבות, וכ' גאון ינוקא דמיה  
 ולא הוי ליה תמניה יומין נתיגי גבן דסחלו ליה בבה"ק דלא תועיל ערלהיה  
 עמיה, וכאלו הארצות נוהגים לתתוך ערלתו בקנה חדה עכ"ל (עו' שו"ע  
 סי' רס"ד ס"ה).

(תרסב) המצוה הזאת נתנה לאברהם אבות ברית עולם לו ולזרעו  
 אחריו וטעמים הרבה נתנו הקדמונים למצוה זאת ומכללם הכוזרי (כסאמר  
 ראשון סי' קט"ו) כ' ומתנאי המילה וסבותיה שזכור המיד כי היא אות  
 אלקי"ה שמה האללים באבר התאווה הגוברת לגבור עליה ולא ישחמש בה  
 אלא כראוי במתנת הורע כראוי (נ"א במקום הראוי) ובעת שראוי וכאשר ראוי  
 אולי יהיה מצליח יצלה לקבול הענין האלקי וגו' והרמב"ם בס' הסוטה,  
 ודון יצחק אברבנאל ז"ל האריכו בטעמים אחרים ומושכלים ומסקנתם  
 שהמילה היא כעין ציון לאומי חקוק בכשרנו ציון אשר לא יסח לעולם  
 ועד להבדיל עם ישראל טעמים אחרים והיא שעמדה לנו כפזורנו בכל קצוי  
 ארץ וים רחוקים שלא נתערבנו בטעמים אחרים, ואבדנו מן הארץ כמו  
 שנאבדו כמה גויים וממלכות ולא נשאר מהם אף אפרים, ואפי' בימי יעקב  
 ובניו כבר מאנו להתחתן עם חושבי שכם והיה הערל לחרפה ובוז כידוע.  
 וטעם אחר משום נקיות וטהרה שמחמת שמסתתר תחת העור איזה זוחמא  
 גורם לאדם כמה תלאים רעים, וכבר הסכימו כמה רופאים שאינם בני ברית

לאם הילד שמא הפלת בן וגו', אבל בסדר אמש' הסדר הוא כן שהכהן שואל בראשונה השאלות להאם, ואם אמרה לא הפלתי וגו' אומר הכהן זה הבן בכור, ואח"כ מברך האב הברכות.

ובסדר בית עובד (דקצ"ז) מסודר הפדיון הבן כמו שסודר בלונדון, ומסתפק אני אם בא"י נוהגים כסדר זה.

אבל במצרים ואגפיה נוהגים טרם שהאב יברך את ברכותיו, אם הילד נושאת בנה על זרועותיה ומביאו אל הכהן, והרב או הכהן שואל אותה שמא הפלת וגו' והיא משיבה זה בני בכורי לא ילדתי ולא הפלתי וגו' ואם אין אם הילד שם שולחים לשאול ממנה השאלות הנזכרות ואח"כ אומר הכהן זה הבן בכור וגו' ואח"כ מברך האב ברכותיו. (תרפג)

[כ] בא"י ומלכות מצרים נוהגים כשמקבל הכהן החמש סלעים, אומר סמוך לראש הילד זה תחת זה, זה תמורת זה, זה חילוף זה, זה מחולל על זה, זה הכסף יצא לכהן, והבן הזה יכנס לחיים

שהמילה היא משום בריאות הגוף וניצול מהרבה מחלות שונות ובוה אני משלים הנו"ן סעיפים חמשים שערי בינה כדוני המילה

(תרפג) עפ"י הדין מנהג וסדר אמשטרדם ומצרים הוא הנכון שאם נעשה כסדר הספרדים בלונדון שיברך האב ראשונה ברכותיו, ואח"כ הכהן יתקור וידרוש מהאם אם הפילה אולי תאמר שהפילה למפרע הברכות שבירך האב היו לבטלה אשר לא כן כשהכהן שואל בראשונה ומצא שהכל על נכון. אז פונה הכהן ומודיע להאב שהבכור שלו הוא וכשראה הכהן כי הוא חפץ בבנו וגו' נותן לו החמש סלעים ומברך על פדיון הבן ושהחיונו.

בשו"ע יו"ד (ס"ו ש"ה ס"ו) לא הביא שם הסדר כי אם כתב נוסח הברכות כמבואר סוף פסחים ומצאתי בסדר עטויאש (דרכ"ו) סדר הפדיון בקצרה מזה שבידינו ואינו מזכיר ממה שהכהן אומר להאב זה הבן בכור ונוסח זה מצאתיהו בס' התניא (ס"ו צ"ז) ומור"ם שם הביאו בשם י"א והגאונים.

ולתורה ולמצות לחופה ולמעשים טובים, ואח"כ מתפלל הכהן תפלה קצרה המתחלת יהי רצון מלפניך. (תרפד)

[ג] שינוי נוסחאות בברכת פדיון הבן, בין נוסח א"י, ואסמ"ת, ואבודרהם, וס' החינוך, והרא"ש, ונוסח הספרדים באלג'יר. (תרפה)

(תרפד) המנהג שבארץ ישראל ומלכות מצרים שנהגו שכשמוקבל הכהן את החמש סלעים אומר זה תחת זה וגו' הוא עפ"י נוסח הרשב"א, ואבודרהם, והשב"ל, והכל בו, והכנה"ג בהגהט"ו (אות י"א).

בנוגע לנוסח היה"ר שזכרתי שנהגו לאומרו בסוף (ראה לקושי הפרס לרש"י בפדיון בכור), ועי' בתשו' הרשב"א (סו' ד' וסו' תשנ"ט) מ"ש בשם ר' חננאל שאחר שבירך בתימה בא"י מקדש בכורי ישראל לפהיונו, נוטל הכהן הכספים ומעבירם על ראש הבן ואומר זה תחת זה וגו' יצא זה לכהן ונכנס הבן לחיים לתורה וליראת שמים, (אמ"ה ואינו אומר ולמצות לחופה ולמעשים טובים כנוסחאתנו), ונותן הכהן את ידו על ראש הבן ומברכו יברכך ה' וגו' וכ' שם עוד שענין הסעודה שנהגו לעשות בפדיון הבן שכך היו נהגים בדרות הראשונים ועכשיו יש ויש מי שעושה עי"ש.

(תרפה) המנהג בא"י וס"ס שאחר הפדיון מברך על היין והכשמים אחד הנועדים שם ואח"כ מברך "ברוך אשר קדש עובר כמעו אמו". בלי שם ומלכות, אבל בס' החינוך (במדבר שצ"ב) ובאבודרהם, גורסין בריכה זו כשם ומלכות, ובנוסח ר"ס תביאו אבודרהם שם "אשר יצר עובר מבטן", ולארבעים יום חלק אבריו", באבודרהם שם "חלק את אבריו", רמ"ח אברים "שיש בו" באבודרהם והחינוך משמיטים הכ' תיבות אתרונות. ונפת בו נשמה. באבודר' והחינוך הגירסא ואח"כ נפת בו נשמה כדכתיב ויפת באפיו וגו' עור ובשר הלבישו ובעצמות ונידים "סוככו" באבודרהם וח' "סככו" כדכתיב עור ובשר תלבישו ובעצמות ונידים לסוככני "וצוה לו" מאכל ומשתה. כן גורס החינוך אבל אין הלשון פגורר לומר וצוה לו מאכל אבל נוסח אבודרהם הוא יותר נכון שגורס "ומנה" לו מאכל מלשון חכנה והומנה, או מלשון חלק (מנת) והיא המלה המתאימה ובנוסח הסדרים שבאלג'יר "ווימן" לו מאכל, והרא"ש בפ"ק דקי' (סו' מ"א) גורס "והמציא" לו מאכל תחינוך ואבודרהם גורסין אתך מאכל ומשתה רבש וחלב לחתענג בו, אלו חד' תיבות אינם בסדרוננו, וז"ל לו שני מלאכי השרת לשומרו כמעו אמו. כן היא הגירסא באבודרהם והחינוך גורס "בהוך" מעי אמו בנוסח אלג'יר ויכין לו שני מלאכי השרת לשומרו כמעו אמו שלא יפול" והרא"ש שם בקי' גורס אחר זימן לו ב' מלאכי השרת לשומרו. בבור" מעי אמו וציוה לו שמירה כמעו אמו דכתיב חיים

וחסר וגו' אביו אומר זה בני בכורי ואמו אומרת זה בני בכורי כן גורם אבודרהם ובס' החינוך מקדים האם להאב שבו פתח הקב"ה דלתיו כטני, ה' סלעים חייבתנו התורה לתת לכהן בפדיונו כדכתיב ופרוייו מכן חודש תפדה וגו'. אבודרהם גורם ה' סלעים „נתחייבנו" לתת לכהן בפדיונו וגירסת החינוך באופן אחר לגמרי וז"ל אמו אומרת זה בני בכורי שבו פתח וגו' אביו אומר זה בני בכורי ואני מוזהר לפדותו שנאמר וכל בכור אדם בכניך תפדה וכן גירסת הרא"ש שם בקי' ולפי דעתי נוסח החינוך הוא הנכון שאם נאמר כגירסת א"ו וסת"ם חייבתנו התורה או כגירסת אבודרהם נתחייבנו משמע ששב החיוב להאב והאם והאמת שאין האשה חייבת בפדיון רק האב (משנה וברייתא בקי' דכ"ט, שו"ע יו"ד ש"ח ס"ב) אבל לפי נוסח החינוך ששם גורם אביו אומר זה בני בכורי ואני מחויב לפדותו אני ולא היא כשם שזכה בכור זה לפדיון כך יזכהו ה' לתורה ולמצות ולחופה ולמע"ט (כנוסת ברכת המילה) וחוחם ברוך מקדש בכורי ישראל לפדיון, כן גורם אבודרהם אבל השמים תיבת „ולמצות" חוחם ברוך אתה ה', והחינוך גורם יה"ר מלפניך ה' אלהי שכשם שזכית אביו לפדותו כן תזכהו לתורה לחופה ולמעשים טובים בא"י מקדש בכורי ישראל לפדיונם, ע"כ. ומנהג אלג'יר לתתם בא"י מקדש בכור ישראל בפדיונם, וז"ל שהוא מעות סופר לומר בכור בלשון יחיד ואחר כך לומר בפדיונם בלשון רבים, וגירסת הרא"ש שם בכורי ישראל „לפדיונים"

בלונדון ואמשטרדם וכל ערי אשכנז אין נוהגין לברך ברבה זו כלל, ובערי המערב נוהגים לאוסרה בשם ומלכות.

**זהו הנוסח שמצאתי לרב האי גאון בס' שערי תשובה**  
**סי' מ"ז (לייפציג תרי"ח)**

ברוך אתה ה' אמ"ה אשר קדש עובד במעי אמו ומ' יום חלס רמ"ה אברים ואח"כ נפת בו נשמה דכתיב ויפת כאפיו נשמת חיים ויהי האדם לנפש חיה עור ובשר הלבישו ובעצמות וגידיים סככו דכתיב עור ובשר תלבישני ובעצמות וגידיים תסוככני והאכילו בנם נפלאותיו מאכל ומשתה דבש וחלב להתענג בו וזימן מלאכיו לשומר במעי אמו דכתיב חיים וחסד עשית עמדי וגו' ואח"כ אומר זה בני בכורי וזהו ראשית אוני ופי שניים ראוי לתת לו שכן כתוב בתורת משה לתת לו פי שנים, אמו אומרת זהו בני בכורי שבו פתח הקב"ה דלתיו בטני חמש סלעים נתחייבנו לתת לכהן לפדותו ממנו שכך היא גזרת מלך שנאמר אך פדה תפדה ואומר ופרוייו מכן חדש תפדה ונאמר ולקחת חמשת שקלים לנולגלת, יה"ר מלפני אלהינו שכשם

[ד] טעם שלא נהגו בלונדון ואמשטרדם  
לומר ברכת אשר קידש. (תרפו)

שהכניסו אביו לפדיון זה כך יכניסו לתורה ולחופה ולמע"ט בא"י  
מקדש ישראל בבכוריהם ופדיונם.

וכתב שם שאחר כך סגביה הכהן שתי ידיו וסופך על ראשו  
ואומר לאביו איזה חביב עליך יותר, כנך או חמש סלעים הללו, והאב  
אומר בגי חביב עלי ואני פודהו ופודהו שני פעמים משום דכתיב אך  
פדה תפדה, וכתיב ופדויו מבן וגו' פדוים תרין חד סקו' בריך הוא,  
וחד סמלאך חמות, ועל זה אני פודהו בה' סלעים וגו' וגו'. וכתב עוד  
שם בשם ר' שמשון בעל התו' מוסיף ע"ז ואומר שצריך הכהן לזקוף  
ידיו ולסמוך על ראשו ולומר כן: פה אלישע בן שפט אשר יצק  
מים על ידי אליהו ב' פעמים והוא טוב וניצול מכל רע ה' שמרך  
וגו' (אולי צ"ל ה' ישמרך), עי' להרב דמשק אליעזר שכתב שבש"ס  
דפוס ווילנא סוף מס' קידושין שצ"ל אשר קרש ע"ש הפסוק  
וכגיבנה תקפיאני (איוב י' י') ותרגם יהונתן והיך גובנין קרשהא.

(תרפו) משום שכתלמודנו הוזכר לומר ברכת פדיון חכן ושחייבנו  
(סוף פסחים) ולא הוזכר שם אפילו ברכת היין ובשמים ולא ברכת  
אשר קדש, וברכות אלו נחקנו מתקופת הגאונים כמ"ש הטור ביו"ד  
(סו' ש"ה), אבל מרן הב"ו לא הזכירם בשולחנו. טעם הדבר משום  
שהרא"ש כתב שלא נהגו באשכנז וצרפת שהכהן יברך ברכה זו שלא  
מצונו שמברכין שום ברכה שלא הוזכרה במשנה או בתוספתא או בגמרא,  
כי אחרי סדור ר"א ור' אשי לא נתחדשה שום ברכה, ועוד למח יברך  
הכהן ואינו עושה שום מצוה אלא מקבל מתנות כהונה, ותחילת הברכה  
קשה לו אשר קדש עובר במעי אמו וגו', וכ' הב"ו שם שהרשב"א  
בתשו' (ח"א סו' ד' וסו' תשנ"ת) כתב שהברכה זו מצאת לר' חננאל  
בפי' החומש לפ' שופטים עי"ש.

כנראה שלא ראה הרשב"א בתשו' הגאונים שערי תשו' שכבר  
הזכירה ברכה זו ר' האי גאון כמו שהבאתי נוסחאו אות באות חיבה  
בתיבה, מטעם זה לונדון ואמשטרדם ואשכנז לא נהגו לאומרה, אבל  
בא"י וסת"מ שנהגו לאומרה משום שהוזכרה בתשו' הגאונים ובס'  
החינוך ובאבודרהם, ומדבריו אבודרהם שם משמע שבכל ערי ספרד היו נוהגים  
לאומרה, מדכתב וכ' הרא"ש ונהגו לברך ברכה זו בספרד, וכן פ'  
חכמה"ג (בהגהת"ו אות י"ג) שרבו הורת לאומרה ועל פיו נהגו תלמידיו,  
עי"ש.

ועתה אני מבין מדוע הספרדים בא"י וסת"מ נהגו לאומרה  
בלא שם ומלכות לצאת י"ח סברת הרא"ש, ועי' בס' התקנות בה' פדיון,  
ופ' נתיב מצרים (ח"ב דקל"ג ע"א) שלחן גבוה (יו"ד סו' ש"ה ס"ק  
כ"א) מזבח אדמה (דו"ז) ארץ החיים (ד"ק ע"ד).

[ה] מדוע תקנו לברך על היין ובשמים במצוה זו. (תרפז)

[ו] טעם שנהגו לעשות סעודה בהזדמנות זו. (תרפח)

[ז] מנהג לונדון שאם רצה הכהן להחזיר החמשה סלעים הרשות בידו, אבל בארץ ישראל וסת"מ המנהג אפי' שהאב הוא עני מדולדל נותן החמשה סלעים לכהן שלא ע"מ להחזיר, ולפעמים מחלק הכהן את הסלעים עם כהנים אחרים, ובמצרים ואנפיה אפי' שהכהן מחזיר הסלעים מחזיק בידו סך מה מהם, ולפעמים נותנם האב להכהן לחלוטין. (תרפט)

(תרפז) טעם שנהגו לברך על היין עם שלא הוזכרה שם בפסחים לברך אלא מתחיל על פדיון הבן ושתיינגו, כ' הב"ח (יו"ד סי' ש"ה) עפ"י מ"ש המרדכי ביומא דברכה אשר קרש יודי מברכים על הכוס לפי שא"א שירה אלא על היין, ה"ג ברכה זו מברכין על הכוס מטעם זה עי"ש.

בנוגע לברכת בשמים לא מצאתי לה שום טעם, במילה שאנו מברכין על הבשמים (לפי מנהג א"י וסת"מ), כבר כתבנו לעיל טעמן של דברים, אבל בפדיון מאי איכא למומר?

(תרפח) מנהג הסעודה לא הזכירה מרן בשו"ע, והרמ"א (שם סעיף י') בשם הגמ"ר ומהר"ל שנהגו לעשות סעודה בשעת הפדיון, עי"ש. ומנהג אישכנז שעורכים השולחן לסעודה ונוטלין ידיהם והכהן בוצע ואחר ברכת המוציא מביא האב את הבן לפני הכהן ועושים סדר הפדיון, אבל מנהג ספרד שעושים הפדיון אחר שנפדה הבן, אבל באבודרהם אינו מזכיר כלל אודות מנהג הסעודה.

(תרפט) מנהג לונדון שאם רצה הכהן להחזיר לו החמשה סלעים זה פשוט כי הרשות בידו (מרן ביו"ד סי' ש"ה ס"ח) אבל לא יהיה הכהן רגיל להחזיר לכולם שלא להפסיד לשאר כהנים שמתוך כך לא יתנו הכל לפדיוני בכוריהם אלא לו, אבל לעניות רשאי להחזיר בכל פעם (שם בשו"ע).

מנהג מצרים שנוהג הכהן כשמתחזר לאבי הבכור את הסלעים מניח בידו סך מה מהם הזכירו הפ"ז (שם סק"ו).

בנוגע למנהג א"י שנהגו לתת החמשה סלעים לכהנים הרבה אחשוב בטעם הדבר משום ב' טעמים (הא') משום הא דאמר ר' אבא בר זבדא

## חג הפאות – למופת ולאות.

ובו סעיף אחד.

[א] בא"י נוהגים במלאות להנער ארבע שנים מספרים שערות ראשו לקיים מצות הנחת פאת הראש, ובו ביום מזמינים מכריהם ומיודעיהם ומכברים אותם לספר איזה שערות עד כי יוסרו כל שערות ראשו מלבד הפאות, ועושים סעודה לכל הקרואים, היום המיועד לחג זה, מהם חוגגים אותו ביום ל"ג לעומר, ומהם בחוה"מ פסח בביה"כ, ובחרים באיש ספר עני, והחג הזה נקרא בלשון ערבי „חאלאקה“, ובאלו הארצות לא נודע להם מנהג זה. (תרצ)

(עירובין ס"ג.) כל הנותן מתנותיו לכהן אחד מביא רעב לעולם (יו"ד סי' רנ"ז ס"ט) וטעם שני משום שאם יתן כל החמש סלעים רק לכהן אחד אולי איננו כהן אמיתי כידוע שמחמת הגליות נהערבו והתכללו בהם פסולים כמ"ש (בקרושין ע'): על פשחור בן אמר שארבעת אלפים עבדים היו לו וכולם נטמעו בכהונה וכל כהן שיש בו עזות פנים אינו אלא מהם ע"כ ובימי עזרא לקחו הכהנים נשים נכריות והולידו מהם פסולים וחללים (עזרא פ') ושם כתוב ואבינה בעם ובכהנים ומבני לוי לא מצאתי שם (שם ח' ס"ו) וידרוש ויחקור אחר יתוסם אלה בקשו כתבם המתחשבים ולא נמצא ויגאלו מן הכהונה (נחמיה ח' ס"ד) ושם בקי' אמרו כל דאמר מבית חשמונאי קאתינא עבדא הוא, והכהנים בזמן הזה ב' חמג"א בש"ע (תנ"ז) הם ספק כהן מפני שאין להם ספר וחסון עי"ש משו"א אם יחלקו הכסף ביניהם יתכן אחר מהם ימצא כהן מיוחס מורעו של אהרן. ומצאתי בס' אוצ"י (כאות פדיון) שהביא בשם הפ"ת שהגר"א היה בכור ופרה את עצמו מכהנים הרבה כי רצה למצא כהן אמיתי וכשכא להמכורג פרה עצמו עי' ר' נפתלי הכהן שהיה לו יחוס עד עלי הכהן עי"ש.

(תרצ) עי' כשער הכונות דרוש ג' בעומר (דקכ"ז. שלוניקו) והר' מוהר"י סאגיש העיד לי שבשנה וגו' שחולין את בנו הקטן שם עם כל אנשי ביתו ושם גלחו את ראשו כמנהג תיודע ועשה יום משחה ושמתה עי"ש, והשע"ת (או"ח סי' תקל"א סק"ב) כתב בשם ספר גן המלך שיותר לחשהות שמתת התגלחת שעושין לקטן כרי להגדיל השמתה במועד ומצוה נמי איכא בכך עי"ש. ולשמתה מה זו עושה, משום שכתגלחת הראשונה של הקטן מתבבין

## תפלת בר מצוה, בגילה רינה וחדוה.

ובו סעיף אחד.

[א] בלונדון נוהגים כשעולה הבר מצוה לקרא בתורה, קודם שיברך אומר תפלה זו אלהי ואלהי אבותי באמת ובתמים וגו' ותרגומה באנגלית (ככתוב בסדור היומי דקפ"ב). (תרצא)

## שמעו מלכים, סדר השדוכים.

ובו ששה סעיפים.

[א] בא"י וסת"מ ואשכנז וערי המערב נוהגים ביום השדוכים לכתוב שטר התנאים ואבי הכלה מזמין לחתן וזהריו וקרוביו בלילה, ואחר שכתבו התנאים אשר התנו הב' צדדים, כותבים סך הקנס, על צד כי אחד מהם רצה לבטל השדוך, לשלם להצד שכנגדו הקנס, ומחזירים זה לזה המתנות.

אותה כמצוה ראשונה מצות „פאת הראש" והוא כמו שכתב הרמ"א ביו"ד (סו' רמ"ה ס"ח) שכן שלש שנים שלימות מלמדין אותו אבותיו התורה (אברבנאל) והנאה"ט (שם סק"ד) כתב סמך לדבר ג' שנים ערלים יהיו ע"ב, ואני מצאתי סמך מדברי המורש תנחומא (פרשת קדושים פיסקא יו"ד) ונמעתם וערלתם הכתוב מדבר בתינוק ג' שנים, יהיה לכם ערלים שאינו יכול להסיה ולא לדבר, ובשנת הרביעית יהיה כל פרוי קודש, שאכינו מקרישו לתורה, היולולים לה' מהו היולולים שבשעה שחוא מהולל להקב"ה עי"ש.

(תרצא) כבר כתבתי לעיל (דע"ז הערה כ"ט) שתפלת הבר מצוה זו יסדה החכם ר' בנימין ארסום ז"ל רב הכולל לעדת הספרדים בלונדון. ובסדור ארסום (לונדון 5636—1876) תמצא שם שחבר גם כן תפלת ברכה אשר יברך התכם להבר מצוה אחר המוסף (עיון בסוף הסדור), ואחר מות הרב ארסום בטלו תפלה זו מי שבירך זו לאומרת, ונודעתי כי בטקסמה נהגו שהש"ץ גואס דרשת קצרה באנגלית מלאה דברי מוסר וכבושין להבר מצוה מודיע לו גודל האחריות אשר עליו וגו'.

ולפי דעתי כי לא יפת עשו לבטל תקנת שחקנת הרב הקדום בהמכמת אנשי המעמד וחברי הקהל, וד"ב.

הרב קודא השטר בקול רם לפני הנאספים ואח"כ מקבל קנין משניהם, מאבי החתן ואבי הכלה, והסופר כותב שתי העתקות ואחרי שחתמו העדים בשניהם נותן הרב אחד לאבי החתן, והשני לאבי הכלה.

ובמצרים ונא-אמון קשרי השדוכין געשים בפני הב"ד ותנאי השדוכין נכתבים בפנקס מיוחד וחותמים בו הארוס ואבי הכלה (או אחד מקרוביה, אם היא יתומה, או אם יש לה אח גדול ממנה). ונוהגים שכל שדוך הנעשה חוץ לב"ד אפי' אם נעשה כמשפט, השטר אין לו שום ערך והב"ד אינם נטפלין בו (תרצג)

[ב] ביאור תיבת שדוך. (תרצג)

[ג] למה בימים קדמונים היו געשים בראשונה הארוסין, ואחר זמן הנשואין, והיום נעשה

(תרצג) „שטר התנאים“ כך קורין אותו משום התנאים שבו, אבל הספרדים בארץ ישראל קורין אותו „שטר קנינים“ מפני הקנין שבו, אבל בימי התלמוד היו קורין אותו „שטר פסיקתא“ כמ"ש רש"י בכתובות (דק"ב.) לא בשטרי פסיקתא דחתן והכלה פוסקים תנאים שביניהם בשני עדים והעדים חותמים ערות גמורה עכ"ל.

בנוגע לנוסח שטר חשידוכין שנהגו בא"י ראה לה' תיקון סופרים למהר"ש יפה (ליורנו 1789), ובנוגע למנהג מצרים ונא אסון, עיין להר' נהר מצרים (ח' אה"ע דקס"ו) ולהר' נוח שלום (דג"ב:), אודות מ"ש שאם הכלה יתומה שאחיה או קרוביה חותמים בשטר (ראה בראשית כ"ד נ"ה).

(תרצג) ביאורה מלשון שקט ומנוחה, ראה ת"י (בראשית ח' א') וְשוכו המים ושדוכו מיא, וכן (ביהושע י"א כ"ג) והארץ שקטה ממלחמה ת"י וארעא שדוכת והושאלה תיבה זו גם על ההולך במל ממלאכה (כב"ת קל"פ.) והושאל כשהבתור מדבר על לב הנערה ונתרצית להנשא לו, התם בדשדיך ומנא תימרא דשני לן בין שדיך ובין לא שדיך (קו' י"ג) פרש"י שם שדוכי בה קודם לכן ונתרצית להתקדש לו עי"ש והושאלה גם כן לקשר בין הבחור והבתולה שע"י שדוכי על לב הנערה (כמובן שבמבע נופל שינוי דעות כתנאים) וכאשר יאותו שני המתחתנים, אזי תשרור מנוחה והשקט ביניהם (ראה ערוך קאתופ חלק ז' דף 88—89).

השדוכין בראשונה, ואחר זמן נעשים הארוסין והנשואין יחד. (תרצד)

[ד] מאימתי הונהג „איש הבינים“ בין שני הצדדים הנקרא שדכן, והיום כבר אין משתמשים בשדכן באלו הארצות, וקשר הארוסין נעשים בין החתן והכלה, ואחר כך מבקשים הסכמת הוריהם. (תרצה)

[ה] טעם הקנס. (תרצו)

(תרצד) מימים ימימה היו עושים הארוסין ראשונה, היונו שמברך ברכת אירוסין ואחר כך מקדשה ואחר זמן היו עושים הנישואין בז' ברכות, אבל בימינו נשתנה כל זה משום שהרבת תקלות היו מתילדות מתוך קשר האירוסין שאם לא הושוו החתן עם הכלה, או הכלה עם החתן היתה צריכה גם, אבל בימינו אלה שהוגג נקשר רק בקניין-סודר, במשך ימי השדוך באים שניהם לידי הכרה חושית, החתן מתבונן ותוקר סדוניה אם מתאימים למדותיו, וכן הכלה, והיה כי ראי שהם משתוים בסבעיהם, אז נעשה הארוסין והנשואין יחד.

(תרצה) השדכן הראשון היה אליעזר עבד אברהם (בראשית כ"ד) ושם כתוב נקרא לנערה ונשאלה את פיה, ולא כהמנהג הישן שהיו האבות משדוכין את בניהם מבלי לישאל הסכמתם של הבנים, והיום אין הדבר כן אלא צריכים שהוגג בראשונה יאהבו זה לזה ואחר כך שואלים משורת דרך ארץ הסכמת ההורים.

בזמן התלמוד היו השדוכים נעשים בניהם מבלי סרסור, רק המקדש שאל את פי הנערה ויבר לה אם נתרצית לו, כמ"ש (בקידושין י"ג) התם כדשדיך פרש"י שם שדבר בה קודם לכן ונתרצית להתקדש לו, או כי הוריהם היו עושים השדוכין בעד בניהם, כמו שמצינו בתוספתא (שבת פ"ג) אין משדוכין בין איש לאשתו בשבת, וכן תנא דבי מנשה משדכין על התינוקות ליארם בשבת (שבת ק"ג) רב מנגיד על דמקדש בלא שדוכי (קידושין י"ב:).

השדכן בתור סרסור בשכר נזכר כבר בטאה הי"ג בספר אור זרוע, ובמרדכי (סוף ב"ק), עיין בספר אוצ"י (חלק יו"ד דף 58).

(תרצו) מצאתי להכל בו בהלכות אישות (דפ"ו ע"ד) שכתב וז"ל וכ' הר"ם דשדוכין שמיסמין בני אדם שמזדווגים יחד פסקו התו' אם אחד מהם חוזר קנה חברו והרויח כל השדוכין לפי שבייש אותו שאינו יכול למצא זוג כ"כ טוב כמו שהיה עושה מקודם לכן ע"כ, וכל הקנסות שעושים בשדוכין אין בהם משום אסמכתא (תו' בכ"פ דפ"ו ד"ה ומניומי ע"ש, ח"מ סי' ר"ז).

[ו] בלונדון ואמשטרדם מנהגם בשבת השדוכים לקרא להחתן לעלות לתורה בתואר הארוס עד עת החופה, ובתוך שבוע חופתו קוראים אותו לעלות לתורה בתואר החתן, ובארץ ישראל וסת"מ קודם שיעלה, הש"ץ והפייטנים מנגנים שירים שונים לכבודו.

### סדר האירוסין והנשואין, לעיני הרואין.

ובו ס"ח סעיפים.

[א] מנהג לונדון ביום החופה לקרות הכתובה ע"י החזן המסדר הקידושין ומשמיעה לאותו אשר יחתום עמו בכתובה בתור עד, ואחר שחתמו בה העדים חותם החתן ולמטה מחתימתו כותב נובי"ץ ר"ל חתן, וכל עד תחת חתימתו כותב עד, (כמו שנהגנו בניטין), אח"כ נכנס החתן תחת החופה ונצבת הכלה מימינו, ומברך הש"ץ ברכת אירוסין ושותה מהיין ומטעים ממנו להחתן והכלה, קורא הכתובה בשפה האנגלית והעתקתה מאחורי הכתובה העיקרית, אח"כ הש"ץ נואם דרשתו ומודיעם החובות שעל החתן להכלה, והכלה לחתן, מקדש החתן להכלה, ואח"כ מברך הש"ץ ברכות הנשואין.

ומנהג א"י וסת"מ שקוראין הכתובה אחר ברכת ארוסין בניגון פרטי לעיני כל העם, ואינם מתרגמין הכתובה, וחתימת החתן והעדים נעשית

ואפשר לומר מעם אחר בחקת הקנס משום שהשני צדין עולין להם הוצאות גדולות במשך ימי השידוך, והיה כי הצד האחד רצה לבטל השדוכין מאיזה סיבה שתהיה, הצד השני יכול לתבוע ממנו לשלם לו כל הוצאות שגרם לו לעשות משו"ה משלם הקנס.

קנס הוא מלשון עונש כמו שתרגם יהונתן על הפסוק ענש יענש מחקמא יחקמא (שמות כ"א כ"ב).

**אחר הו' ברכות, ואין נוהגים העדים לכתוב בצד חתימתם עד ולא החתן נובי"ו. (תרצו)**

(תרצו) בימי התלמוד והגאונים המנהג היה שהחתן מקדש לארוסתו ומברך ברכת האירוסין, ולא היה מודווג עמה עד יום החופה שהיו מברכין הו' ברכות והולכת לבית בעלה והרו היא כאשתו, (שו"ע יו"ד סי' רל"ד, ואה"ע נ"ח ב'), ופשוט הוא שכ"ו שנארסה לו הרו היא כא"א, ואם רצה לגרשה צריכה ממנו גט, (כתובות מ"ח קי' ה'). רמב"ם אישות פ"י ה"ב).

מעם למנהג לונדון שנוהגים לקרוא הכתובה ולחתום העדים והחתן קודם ברכת האירוסין, משום שרצונם להיות בסוחים כי אין על החתן שום טענה ותביעה, ותחיתתו והקנין שקונים ממנו לקיים כל מה שכתוב בכתובה מורה כי ברצונו הגמור ישאנה, ולמפרע לא יהיו הברכות של האירוסין והנשואין לבטלה.

מעם למנהג ארץ ישראל וסת"מ שנהגו לקרות הכתובה אחר ברכת אירוסין ולא קודם, כדי להפסיק בין כוס ראשון לכוס שני, (ועיין בספר חישר לר"ת סי' תר"ך ותרכ"א, מוהר"ם מינץ בתשו' סי' ק"ט). וכן נוהגים היהודים שבהודו וקוג'ין (אבן ספיר ח"ב).

ולפע"ד אי משום האי מעמא הלא במעשה הקידושין, ובפרט לפי מנהג אלו הארצות שהש"ץ דורש דרשה להחתן והכלה, יספיק למדי להחשב הפסק, ונכון מנהגם שקורין הכתובה קודם ברכת אירוסין (כנה"ג אה"ע סי' ל"ד).

מעם שנהגו באלו הארצות שהרב או החזן דורש להם ביום החופה להודיעם מה המה חובותיהם זה לזה, ומבקש מהם שיסחלו בכיתם כבית איש יהודי נאמן לרתו ולעמו, שיהיו נוהרים בעניני הכשרות וגו'. אבל המנהג בארץ ישראל שאם החתן ת"ח הוא הדורש ביום חופתו לפני כל הקרואים והמזומנים.

מעם שבארץ ישראל וסת"מ לא נהגו לתרגם הכתובה בלשון המדינת כמנהג אלו הארצות, מפני שתכלית הקריאה נתיסדה למען יבין התתן מה המה התנאים שעליו לקיימם, ועל מה הוא תותם וגם כאשר ישמעו העם שם החתן והכלה, על צד כי אחד מהקרואים יודע כי החתן הנזכר נשוי הוא או זקוק ליבום ותליצה, או דבר אחר יכול לעכב הנשואין בעדותו, וא"כ בארץ ישראל שכולם מדברים ומבינים השפה העברית אין צורך לתרגום, אבל באלו הארצות שלא יהל שם עבריו, תקנו לתרגמה באנגלית, ובמנשסתר נוהגים לקרות הכתובה בהעתקתה בקול רם לפרסומו מילתא והוא מנהג נכון.

אבל בארצות מלכות מצרים לא נהגו לקרות הכתובה כלל, (עי' בטר מצרים אה"ע דקפ"ד).

מעם שבלונדון נהגו שהחתן כותב בצד חתימתו נובי"ו ר"ל

[כ] מנהג אמשטרדם, שהחופה נעשית באחד האולמים הנשכרים להזדמנות זה, ולעתים רחוקות נעשית החופה בביה"כ, ובלונדון ואשכנז החופה נעשית חקא בביה"כ, אבל בארץ ישראל המנהג לעשותה בבית החתן, ואם מקומו צר מהכיל עושים אותה באיזה בית מלון. (תרצח)

חתן, כן ראיתי בכתובות העתיקות הנמצאות בק"ק שער השמים בלונדון (History of the Ancient Synagogue 5661 Gaster) אפשר לומר שנהגו כן כדי לעשות הפרש בין חתימת העדים וחתימת החתן, ומשום הכי נהגו גם העדים לכתוב בצד חתימתם „עד“. אבל בארץ ישראל וסח"פ לא נהגו כן משום ששמו של החתן המוזכר בכתובה מעיד שהוא בעצמו בעל החתימה, ובמה שלא נהגו בארץ ישראל שהעדים יכתבו בצד חתימתן תיבה עד, משום שכל השטרות לא נהגו כן אלא בנפ, משום שבגם אינו מוזכר בפנינו עדים החתומים ממה כמו שכתוב בנוסח הכתובה ואכמ"ל.

(תרצח) טעם למנהג ארץ ישראל שאינם עושים החופה בביה"כ משום שכן היה מנהגם בספרד כמבואר יוצא בס' אבודרהם (סוף ברכת ארוסין) ובתשו' חתם סופר (סו' צ"ח) נשאל אי נכון לשנות מנהג הקדמונים לעשות החופה בביה"כ חק' ותאריך שם בדבריו מותר'י מינץ דמדבריו משמע שהיו רגילין לעשות החופה בביה"כ וכ"כ הרמ"א ביו"ד (סו' שצ"א ס"ג) והב"ש באה"ע (סו' ל' סק"ט) והפתחי תשו' שם (סו' ס"א ס"ק י"א).

אבל הגאון שדי חמד במערכת (חתן וכלה אות א') כ' שהפת"ש לא עיין במקור הדיון והוא מהג"מ שלא כתב בית הכנסת רק בבית הנשואין ומעות נפל בדבריו הרמ"א, וכן ס"ל להתפארת ישראל ריש סדר פועד (כללי שמחות אות כ').

וכרו לי כי השינוי הזה לעשות החופה בביה"כ חקו בזה להנצרים שכניהם שרגילים לעשות חופתם בהכנסיה שלהם. ובעוה"ר כי בתחופות שלנו הנעשות בביה"כ מקום מקדש טעם, נמצאים בה אנשים ונשים יחד, והנשים לובשות מלבושים שאינם מהוגנים כמעט חציון ערומות, וזרעותיהן גלויות, ובמצב כזה עומדות לפני היכל ה', ואינו מן הנימוס המוסרי לפרוץ ולהרום גדר הצניעות שבו נשתבחו בנות ישראל, וכל כונתן להציע לפני האנשים רשתן להפילם בהן, נקה לנו סופר מזערביים המאמינים בדת האישלם שאינם עושים חופתן אלא בבית ולא בבית מסגרת, וכל כבודו בת מלך פנימה, וזכרני כשהייתי דיון בעיר הכירה קהירו של מצרים הייתי נוכח בחופה אחת מבנות אילי הארץ בחברת הרב הראשי בתוך הכית"כ של האימפעאליית, ושם כמוכן באו כמה נשים מקושטות וחציון ערומות,

[ג] באמשטרדם אין הסופר סת"מ כותב  
הכתובה מבלי רשות המזכיר, אבל בלונדון  
הכתובות נכתבות ע"י החונים ברשות המזכיר,  
ובא"י הכתובה נכתבת ע"י איש אחד שיש לו חוקה  
מאבות אבותיו ובא בשכרו (והוא ממשפחת  
אריאל). (תרצט).

[ד] המנהג באמש' אחר שנכתבה הכתובה,  
החתן והחזן הולכים לבית הרב הראשי להזמין  
שיהיה נוכח בחופה, והולכין שלשתן למקום החופה,  
והשמש קורא להכלה בחדר מיוחד לנדה בעודה,  
מתענית להודיעה כל דיני נדה הרלקה וחלה,  
ומקבל ממנה קנין שתקיים אלו הג' מצוות, הכלה  
יוצאת והחתן נכנס והוא מתענה ומקבל קנין לקיים  
כל מה שכתוב בכתובה. (חש)

כשראה הרב הראשי הדבר צעק בקול סר ונסהר שיעובו אלו הנשים הביה"ב  
ואם לאו לא יסדר הקרושין, ובעליהן קמו נגד הרב הראשי ויבזוהו על סה  
שאמר, הרב מהעשה עזב את ביה"כ בכעס ובחיסה, וגשארתי אני לבדו לסדר  
הקי' אבל אחר עבור ימים אחדים נחלתה הכלה בתולו גדול רת"ל ופתה,  
גם החתן נחלה מאותו תולו כי היתה סחלה טרבת וסת רת"ל, ואני והרב  
הראשי היינו נכוחים בחופתן ובלוייתן זאת אוסרת להזהר ולהשמר לבנות  
ת"ח וכ"ש רב ראשי בחכמה וביראה).

ובימי הגמ' היו רגילים לעשות החופה בבית כמ"ש בכתובות  
(ד"ז:): ת"ר מברכין ברכת התנים בבית התנים ר' יהודה אוסר אף בבית  
הארוסין מברכין אותה, אבל היום הפכו השיטה ועושין תלופה בביה"כ  
והקם אינו שוכע עוד לקול מורים.

(תרצט) טעם שנהגו באמש' שהכתובות נכתבות ע"י סופר סת"מ.  
סיום שרצונם שתהיה הכתיבה נאה ומדויקת ושתהיה נכתבת מבלי שום  
שינוא כנודע וטעם שחסופר צריך לקחת רשות מהמזכיר, יען שמזכיר  
הקחלה הוא החוקר ודורש עד שתתגלה לו העובדה שאין עליה שום פקפוק  
אם החתן היה נשוי מקודם וכפרס כשבאים אנשים מעיירות אחרות וא"א  
להתחקות עליהם טפיהן וגו' אזי מרשה להסופר (ולחזן לפי מנהג לונדון)  
לכתוב הכתובה.

(חש) טעם למנהג אמש' שהחתן והחזן הולכים לבית הר' הראשי  
זהו משורת דרך ארץ להזמין לבא לקחת חבל בשמתה, וטעם שחשמש לוקח

[ה] סדר החופה באמשטרדם הכלה עומדת תחת החופה. אם הכלה מימינה ואם החתן משמאלה, ומימין החתן יושב „החכם“. ומשמאלו החזן ומתפללים מנחה, והחתן והכלה מתפללים מנחה של ערב יום הכפורים. (תשא)

[ו] המנהג באמשטרדם שהרב הוא הדרוש, והוא המסדר הקידושין, ולפעמים אם יש את רצונו מכבד להחזן. (תשב)

[ז] טעם שנהגו הספרדים באמשטרדם וכן האשכנזים שהחתן והכלה מתענים ביום חופתן אשר לא כן הספרדים בא"י וסת"מ ואלו שבלונדון. (תשנ)

הלכלה בחרר מיוחד כמו שכתבנו להודיעה בינו לבין עצמה הג' מצות הדלקה. חלה. „נדה“ ומצות נדה אי אפשר להודיעה בפומבי, וכן כשנכנס החתן בחרר המיוחד להפכיר לו מה הוא אשר הכתובה ומה המה התנאים שעליהם יתום.

(תשא) טעם למנהג אמש' שהחתן והכלה מתפללים מנחת עיוה"כ ומתורדים בסוף העמידה מצאתי להר' פתחי חשו' באה"ע (סי' ס"א) שכ' בשם הר' כרם שלמה שהזכיר מנהג זה וכ' עוד דאף בר"ה ושאר ימים שאין מתענין יתפלל כן וכן הוריתי למעשה עי"ש.

ועפ"י טעם זה אנו מבינין שאומרים העמידה בקול רם. בכרי לתת להחתן זמן מרווח יותר לומר הוידוי בלחש שבסוף העמידה בינו לבין עצמו ובהיות שהוא מתענה ומתכפר לו כל עונותיו נהגו שהחתן יתודה, והוא מנהג נכון.

(תשב) טעם למנהג אמש' משום שרב הקהלה הוא הבקי בסיב גיפון וקידושין הוא הראוי לסדר הקידושין וכן המנהג בא"י וערי מצרים שאחד מהרבנים או הרב הראשי הוא המסדר הקי' ואני מצאתי סמך למנהגם מהמעשה של ר' יוחנן בן זכאי שחתם וקרא את הכתובה של בת נקרימון בן גוריון (כתובות ס"ו) משמע שהיה נוכח בעצמו בחופה.

(תשג) מנהג התענית שנהגו החתן והכלה להתענות זהו לפי מנהג אשכנז והביאו הרס"א באבן העזר (סי' ס"א-א') ואת מקורו לא הערת, ובהלכותנו ירוש' ובבבלי לא הוזכר שום זכר לתענית זה ובס' אוצ"י ציון ליבמות (ס"ו): ואני לא מצאתי שם שום זכר לתענית זה אולי כונתו להא דיבמות (דס"ג): ר"ת בר חנינא כיון שנשא אדם אשה עונותיו מתפקקין (נפתמין רש"י שם) אבל לא כתוב שם ענין התענית, ומשום חכי לא נהגו הספרדים שבא"י וסת"מ להתענות כמ"ש הר' סובה אדמה אה"ע (דכ"ג) שאין נוהגים בא"י שהחתן והכלה מתענים וכ"כ תברכ"ו (או"ח סי'

ת"ע אות ב') ורק הספרדים שבעיר צפת נוהגים עתה להתענות (עי' ארץ החיים אה"ע דקכ"ח).

ונתבונן במעם לאלו הנוהגין להתענות על איזה בסיס יסדו מנהגן זה, כ' הבאה"ס שם באהע"ז (סו' ס"א) שני טעמין בדבר הא' משום שהוא יום סליחה דירחה ונמחל עונותיהן (אמ"ה כמו שמצינו הדבר מפורש בירוש' סוף סס' בכורים פ"ג ה"ג) תני חכם, חתן, נשיא, גדולה מכפרת וגו' חתן וילך עשו אל ישמעאל ויקח את ס'ח'ל'ת' בת ישמעאל וכי מחלת שמה והלא בשמת שמה אלא שנמחלו לו כל עונותיו ע"כ. ועי' ילקוט שמעוני (סוף פ' תולדות וב"ר סוף פ' תולדות) וישלח כ' זהנפלא כי רש"י והרמב"ן בפ' בשם מדרש ספר שמואל ולא הזכירוהו בשם הירוש' ברכתיבנא, והגירסא שם ברש"י „גר שנתגויר“ ובירוש' גרים „חכם“ ולא „גר“ עי"ש. וטעם שני שמא ישתכרו ולא יהיה רעתם מיושבת עליהם ע"כ.

ולפי טעם השני סמכו הספרדים באמש' שמיד אחר החופה מפסיקין החתן והכלה את תעניתם בעוד היום גדול, אבל לפי הטעם הראשון משמע שצדיקים להשלים התענית עד צאת הכוכבים משום שהוא לכפרת עון.

והאמת שאין שני הטעמים נכונים בעיני הרלויס אי משום שחכם חתן ונשיא גדולה מכפרת ר"ל שעצומה של הגדולה היא המכפרת מבלי עינוי הנפש וכי החכם כשעלה לגדולה או הנשיא היו מתעניין? ואי משום שמא ישתכרו ולא יהיה דעתם מיושבת גם זה הטעם רחוק בעיני כי החתן ביום תופתו מרוד בהכנת צרכי חופתו וכן הכלה, ובאמת אין להם זמן אפי' לאכילת עראי לא כ"ש להשתכר ועוד משום ספק שמא ישתכרו נתייב אותם לצום ולענות נפשם ביום שמחת לבם?

ולפי ספר הרוקח שמצא אגדה שכן דרך החסידים הראשונים שהיו מתעניין על כל מצוה החביבה עליהם לכן גם החתן והכלה מתעניין עי"ש.

ואולי אפ"ל טעם אחר בהקדים מה שארז"ל בב"ת (ד"ס:): ופ' מרן בשו"ע אה"ע (סו' ס"ה ס"ג) צריך לתת אפר בראש החתן במקום הנחת התפלין זכר לאבילות ירושלים (וכן נוהגים בא"י שכליל ס"ב השמש מסבב בקערה מלאה אפר כירה ונותן לכל יחיד ויחיד בביה"כ ותחתובים אצבעותיהם באפר ומטעבירים אותם על מצחיהם מקום הנחת התפילין שו"ע או"ת תק"ס) ועד היום באלג'יר נוהגים שבשבת של תוך ימי שבוע החופת מסדרין להתחן מקום לשבת בצד ההיכל הוא ושושביניו בתפלת שחרית והשמש בא וזורק על הכובע שלו אפר כירה משום אם לא אעלה את ירושלים על ראש' שמחתי (זה השולחן סו' ק"ה) ואינו נכון לעשות כן ביום השבת עניני אבלות כאלה ואכמ"ל). והמנהג הקדמון בספרד לשום בראש התתן והכלה בשעת ברכת נשואין שניקורניט (ר"ל כתרם) שעושים אותם מעצמי זית שהם מרים משום אבל בכדי לזכור את ירושלים שנאמר אם לא אעלה וגו' (אבודרהם סוף ברכת ארוסין).

ומעתה כיון שנהגו לתת אפר כירה בראש החתן לזכר אבילות ירושלים משו"ח מתענה להראות בפועל צערן הגדול שמצמער על התרבן זהו הנלע"ד, ועיין להגאון שדי חמד במערכת חתן וכלה מ"ש בארוכה אודות מנהג התענית וגו' עי"ש.

[ח] המנהג באמשטרדם שהתחן מקדש  
הכלה קודם ברכת ארוסין וכן מנהג אלג'יר, ובארץ  
ישראל וסת"מ ואשכנז אחר ברכת אירוסין. (תשר)

(תשר) טעם למנהג אמשטרדם שמסדרין הקידושין קודם ברכת ארוסין כן שמעתי בשם אחר מהחזונים בלונדון תבקי במנהגי אמשטרדם ובאשר הפשתי בסדר התפלה החדש הנקרא „תפלת כל פה“ מצאתי שהקדושין נעשים אחר ברכת ארוסין כנהוג בכל תפוצות הגולה, אבל בסדר עפויאש (נוסת ספרדי אמשטרדם) מצאתי כתוב שהקדושין נעשים קודם ברכת הארוסין מזה מורה כי מנהגם הקדמון היה כן ואח"כ שנו מנהגם.

ובחייתי בוח מוצא אני לנכון לתת לפני המעיין השקול"ם שיש במנהג זה מקצוע זה נפתח בגדולים כמ"ש הסור באח"ע (סי' ל"ד) שכ' בשם הרמב"ם שצריך לברך ברכת הארוסין קודם הקידושין משום עובר לעשייתן (אמ"ה וכ"כ הרמב"ם בס' פאר הדור (סי' ח') ועי"ש בחדושי ר' אברהם בנז) ויש שכתבו שצריך לברך אחר הקי' דילמא הדרת בה האשה והוי ברכת לבטלה ע"כ (עי' לעיל בדיני מילה כמ"ש אורות ברכת להכניסו וירוח לך) ותב"י כ' שם שבגהות מימון כתבו לברך אחר הקדושין, וכן דעת התו' והמברכי בפ"ק דפסחים בשם ר"ח, ועי' הרא"ש בתשו' (תחילת כלל כ"ו) שהנביא חשובה בשם הריו"ף שהמברך אחר הקידושין טועה הוא, וכן דעת הרמב"ם וגו' והכי נקיטנן. וכן המנהג פשוט בכל א"י ומלכות מצרים ע"כ וחר"מ שם כתב שכן נותנים במדינות אלו (שו"ע אח"ע שם, מל"ם פ"ג מה' אישות דין כ"ג וכ"כ אבודרחה שהקדושין אחר ברכת הארוסין).

אבל מס' המנהגי משמע שהקידושין צ"ל קודם הברכת ארוסין כ' וז"ל ויאמר לה הרי את מקודשת לי כדת משה וישראל לבטבעת זו ובפני עדים כשרים וגו' ומברך על הכוס כפ"ה ואקב"ו על העריות וגו' עי"ש וכ"כ בס' התניא פ"ט (סי' פ"ט) וז"ל ולאחר שקדש אותה מברכין ברכת ארוסין ודלא כהריו"ף עי"ש (ונוסחאתנו היום הרי את מקודשת לי בטבעת זו כדת משה וישראל).

וכ' הכל בו (ה' אישות דפ"ו ע"ד) וקודם הקי' צריך לברך ברכת ארוסין וגו' וכ' הרמב"ם שאם קדש ולא בירך שלא יברך אחר הקי' שוו ברכה לבטלה מה שנעשה כבר נעשה והר"י כ' וסברך ברכת ארוסין פיר אחר הקי' ולא לפניהם פ"י יהורו בהם וגו' ועכשיו נהגו שלא לברך עד אחר הקידושין וטעם הדבר שאלו היה התחן שהוא המקדש מברך אותה היה דין שיברך אותה קודם שיקדש אבל מאחר שלא נהגו שיברך התחן עצמו כדי שלא לבזבז מי שאינו בקי ומברך אחר בשכילו אין האחר מברך עד אחר הקידושין דילמא הדרי בתו ויבא לידי ברכה לבטלה עכ"ל, וכן כ' בשו"ע (אח"ע סי' ל"ד) שהתחן המקדש הוא המברך ומפני זה פסק לברך קודם הקי' וכ"כ הגאון אולאי בברכ"ו (סי' ל"ד ס"א) בשם ר' אברהם בשם אביו הרמב"ם ואני הצעיר מצאתי תשו' זו הובאה בס' פאר הדור (לפסיוא) דכ"ב

וז"ל יברך וזאת הברכה ואחר כך יתן הקדושין ואם קידש ולא בירך הרי היא מקודשת ולא תאמר זאת הברכה אחר הקידושין לפי שאז היא ברכה לבטלה, ואין ראוי שיברך אותה כי אם המקדש או שלוחו שמקדש לא דיון ולא זולתו וקצת טועים מהמונים טעו ומברכים אותה על צד ההיקש מז' ברכות של נישואין והלא טעות לפי שז' ברכות הם שבת להשוי"ת ותפלה בעד החתן והכלה וישראל, ולכן הראוי שיברך אותם הגדול שבנמצאים שם, אמנם ברכה זאת היא ברכה על המצוה ואין ראוי שיברך אותה אלא עושה המצוה עכ"ל. ועדיין המנהג בערי תימן ובהודו וקוג'ין (אכן ספיר ח"ב דע"ח) שהחתן בעצמו הוא המברך ברכת אירוסין, ולא כמנהגנו שהש"ץ מברך אותה, משום שנגררו אחר דעת הרמב"ם ומרן בשו"ע. ולא ידעתי למה בא"י וסת"ם שנהרו תמיד אחר פ' הרמב"ם והשו"ע, בזה לא נגררו אחריו אלא איש אחר מברך ברכת אירוסין, והחתן מקדש.

ותמנהג לראות דברי הר' נהר מצרים (חלק אה"ע בחופת תנינים סו"ס אות ב') שכתב וכיון שכן נוכל לומר שגם לדעת הרמב"ם האידנא שפיר דמי לברך המסדר כי רבים עתה ע"ה וגו' וכפי זה לא גרע משלוחו שמקדש לו שס"ל להרמב"ם דשליח מברך, וא"כ הוי הרב המסדר כשלוחו בכל סדר הקידושין ע"כ, ולא ידעתי מאי קאמר ומה רעות יערוך למקדש ע"י שליח, כי המקדש ע"י שליח הוא מקדש אותה בטבעת במקום המשלח, ואז שפיר שהמקדש אותה הוא אומר הברכה אירוסין, אבל בחופה שהחתן בעצמו הוא שם והוא המקדש אותה, ומעולם לא עלה במחשבתו למנות המברך שליח בודאי שלא נוכל אפילו במחשבה לחשוב אותו שלוחו, ועוד הלא לפי דברי הרמב"ם עצמו בתשו' פאר הדור שהבאתי לעיל כתב ואין ראוי שיברך אותה כי אם המקדש או שלוחו, לא דיון" ולא זולתו" והוא פלא.

והמנהג עד היום כאלג'יר לברך ברכת אירוסין אחר הקידושין כמ"ש הר"ז זה השולחן בדיני חתן וכלה (דרי"ב), ועי' להרשב"ש (סי' קפ"ו) ולהתשב"ץ (סי' רע"ח). ומדברי הר' שופר אמת (דע"ב אות כ"ו) משמע שבצפת נוהגים שהחתן הוא המברך ברכת האירוסין, ואם הוא עם הארץ מקרין אותו מלה במלה ע"כ. וכמו שאנו מקרין אותו לומר הרי את מקודשת וגו' וכן מקרין לו הברכות, וכן בהבאת הנכדורים, אבל הז' ברכות ליכא מאן דפליג שאחר מברך אותן.

ובתיקוני חוהר (תיקונא עשיראה) כתב וז"ל והא אינן בחופה צריכין עמא קדישא למיסק בעמידה קדמיהון עם חזן לברכא לון בשבעה ברכין ולקדשא התתן להכלה בקדמיותא בקידושין וגו' ע"כ. הרי למדנו שהחזן הוא המברך הז' ברכות, ולמדנו שהקי' קודם הז' ברכות ולא קודם ברכת האירוסין, ולמדנו עוד שמברכין מעומד משום שהברכות הם לכללות ישראל (מוחריק"ש סי' ס"ב) וגם חתן דינו כמלך (ועי' להכנה"ג סי' רפ"ב כהנה"כ) אות י"א משם הפליאה דהעמידה משום כבודו של חתן עי"ש).

[ט] בלונדון ואמשטרדם מנהגם קודם שיברך  
 המסדר הקידושין אומר „בסימן טוב“ סברי מרנן  
 ואין נוהגים כן בא"י וסת"מ אלא מתחיל סברי מרנן  
 ומברך. (תשה)

(אלה הם השינויים שנמלו בברכת האירוסין וברכות הנשואין,  
 בין נוסח א"י וסת"מ, ובין לונדון ואמשטרדם).

[י] בסדורי לונדון ואמש', אהבה, אתוה,  
 גילה ריצה, ובסדורי אסט"ת, גילה, רנה, ריצה,  
 וחדוה, אהבה, ואחוה, שם קול מצהלות  
 חופות חתנים ממשתיים ונערים מנגינתם,  
 ובארץ ישראל וסת"מ קול מצהלות חתנים מחופתם  
 ונערים ממשתה נגינתם, שם חותם משמח חתן  
 עם הכלה, ובארץ ישראל וסת"מ משמח  
 החתן בהא בראשונה, שם מוסיף אחר עם  
 הכלה „ומצליח“ ובא"י וסת"מ משמיטים תיבה זו,

(תשה) בסדורי לוי ודייסולה, וכן בסדור עפויאש אין מוזכר  
 בהם תיבת „בסימן טוב“. וכנראה שהיא הוספה מאוחרת, רבותינו ז"ל  
 היה שגור בלשונם לומר סימן יפה, או סי' רע. כמו התפלל וסעה סי' רע לו  
 (ברכות ל"ד) ושם (דע"א) המתעטש בתפלתו סימן רע, וי"א סימן יפה,  
 ובשבת (דפ"ט.) השתמשו בסימן טוב. הר סיני שנעשה סימן טוב לישראל,  
 ועוד הרבה בתלמודנו.

עמם שמתחילין קודם הכרות אלו לומר בסימן טוב, כך הוא מנהג  
 ספרד שביום ש"ת ושנת בראשית קודם שיתחילו לקרות הפרשה אומר  
 הש"ץ „בסימנא טבא“ וכן בשאר השדוכין מתחיל בסימן טוב ובמזל טוב  
 ובמזל צומח ועולה, וכל זה נתקן בכל ההתחלות לומר כן שיהיה בסימן  
 טוב, אבל בא"י וסת"מ אין מתחילין כן. אבל אומרים בחתימת הו' ברכות  
 ויהיה בס"ט וכן כתוב בטדור דילוי וסולה.

כס' דשוואיש אנסקלופריא (באות RING דף 428) תביא שם  
 צורות שבעות עתיקות תזקוק בהם „מזל טוב“, ומנהגי הספרדים בא"י  
 וסת"מ לברך איש את חברו בחורמנות איזה שמתה כחופה ומילה ופריזן  
 וכיוצא בסימן טוב, והשני משיב לו ה' יחייד, או וכן למר. וכשהוא אבי  
 חתן מברכים אותו במזל טוב, אבל מנהג אשכנז לעולם מברכים במזל טיב.

**ובאמשטרדם תיבה זו במאמר מוסגר. (תשו) [יא] מדוע בברכת שמח תשמח חותם משמח**

(תשו) נוסח לונדון ואמש' שמשמיטים לומר גילה וחרוה ומקדימים אהבה ואחוה לגילה דיצה, לא מצאתיו בס' הראשונים, ונוסח א"י וסת"ם מתאים בדיוק עם נוסח התלמוד בכתובות (ר"ת.) והרמב"ם והעמרמי. מלת שמחה תאמר לו"א פנים, שמתה, משובש, גיל, חרוה, האת, צהלה, עלז, עלט, עלץ, דוך, הלל, אבל בברכת הנשואין משתמשים רק בשבעה מהם כנגד ז' ימי המשתה (כ"כ בס' התניא בשם בעל עשרת הברכות).

כן בנוסח ארץ ישראל שאומרים קול מצהלות חתנים מחופתם וגו' כנוסח הגמ' שם בכתובות, ונוסח לונדון ואמשטרדם כנוסח העמרמי בסדרו (דף 406) אך בשינוי קצת שהעמרמי גורס קול מצהלות חופות חתנים „ממשתה“ ולא „ממשתיהם“.

כנוסח ארץ ישראל וסת"ם שגורסים ה'חתן בה"א, כך גורס הרמב"ם (ה' אישות ה"ג) וגירסת לונדון ואמשטרדם כגירסת התלמוד. שם בכתובות ועמרמי ואבודרהם בתרומה ה"א, אבל ברבינו ירוחם, ובעל צדה לדרך, והמנהיג, והתניא רבתי (סו' צ"א), ומחזור רומא גורסין בה"א כגירסת א"י וסת"ם

בנוגע למנהג לונדון שנהגים לומר אתר משמח חתן וכלה „ומצליח“, נראה כאילו תיבה זו היא חוליה מחלק הברכה, וזה לא יתכן כי בנמ' שם בכתובות ובכל ספרי הראשונים אין מוזכר שם תיבה זו כלל ורק חותם משמח חתן וכלה, ואני משער כי בסדרוי התפלה העתיקים היתה תיבה זו רחוקה מהברכה, והיתה כעין ברכה שהיו רגילים לברך תחתן והכלה שתהיה זיווגם בהצלחה, והיו אומרים השומעים ומצליח, ובהמשך הלחן המרפסיים קרבו רחוקים ברוע והדביקות סמוך להברכה, והש"ץ חשבו שתיבה זו היא מחלק הברכה, ומשום זה בסדר אמשט' באה תיבה זו במאמר מוסגר.

ואחרי החיפוש מצאתי להר' אבן ספיר (ח"ב דע"ט) ושם הביא מנהגי הנשואין של יהודי הודו וקוג'ין, וכתב וסברך הרב ז' ברכות, וגומר כנוסח הברכה השביעית „קול מצהלות חופות חתנים ממשתה ונערים מנגינתם בא"י משמח חתן עם הכלה ומצליח“. (היה מזה סמך לנוסח לונדון) הא מצלחתא, הא מקשטא, (בנוסח ר"ם גאון הא מכשטא והא מצלחא, סדור עמרם ח"ב רקצ"ז), לפי גירסת סעדיא מכשטא ר"ל מלשון הצלחת, ואז תשכיל (יהושע א') ת"י ובכן תכשט ושאר תשכיל להשכילו מתורגם בלשון הצלחה (עו' קאהוט ומתורגמן ערך פשט), ולפי גירסת הודו וקוג'ין שגורסים בקוף הא מקשטא, הכון לקראת אלהיך (מיכה ד') ת"י אתקשט, וכן וככלה תעדה כליה (ישעיה ס"א) ובכלתא דמתקשטא בתיקונא, במימרא דשמיא וגו'.

חתן וכלה, ובברכה האחרונה מסיימת חתן „עם“  
הכלה. (תשז)

[יב] השנויים שנפלו באלו הברכות לפי  
נוסחאת סדורנו, ונוסחאת התלמוד, והעמרמי,  
והמימוני, ורב סעדיה גאון. (תשח)

(תשז) טעם שבברכת שמת תשמח חותם „חתן וכלה“, ובחתימת  
ברכה האחרונה חותם „חתן עם הכלה“, מצאתי לרש"י שם בכתובות,  
ובאחרונה משמת חתן עם הכלה לפי ששמת ברכה ראשונה לא בשמת  
חתונה אנו אומרים שהרי תפלה היא שמתפללים ומברכים שיהיו שמחים  
בהצלחה כל ימיהם, לפיכך אין לחתום בה משמת חתן עם הכלה דמשמע  
איש באשה, אלא ברוך ה' משמת את שניהם לעולם בסופוק מזונות וכל  
טוב, ובאחרונה שבת שמשבת להקב"ה שברא חתונת דינוק איש באשה  
ע"י שמתה והרזה לפיכך יש לחתום משמת חתן „עם“ הכלה שהוא  
לשון שמת איש באשה עכ"ל. והרב ר' דוד אבודרהם נחן טעם קרוב  
לסעם רש"י וז"ל ברכת שמת תשמח היא דרך בקשה לבקש רחמים על  
חתן וכלה לשמחם בזיווגם ולהצילם במעשה ידיהם כשמתה זיווג אדה"ר  
בג"ע זוהי דרך שבת והודאה למקום על יצירת השמחה והזיווג בעולם  
לשעבר ולצעוק לעתיד לבא על שמחת ירושלם, ולפיכך חותם ברכה  
ראשונה משמת חתן וכלה מפני שהיא דרך בקשה, וצריך לבקש רחמים  
על שניהם, ואם היה חותם משמת החתן עם הכלה לא היה במשמע שמתה  
אלא לחתן בלבד שישמת בכלה, אבל אינו משמע לשמת הכלה עם  
החתן, אבל ברכה זו שהיא דרך שבת והודאה על שמתה הזיווג חותם  
משמת חתן עם הכלה שמשמע החתן לכרו שישמת על עסקי הכלה, שכן  
כתוב ומשוח חתן על כלת, ועוד מפני שהבתולה יש לה צער בתולים  
עכ"ל.

אבל חרואת יראה נוסח רב סעדיה גאון (סדור עמרם בסדור הברכות  
דף 392) ימצא שם כי בברכת שוש השיש חותם משמת ציון בבניה  
ובברכת שמת תשמח חותם בא"י משמת עמו בירושלם, ובברכה האחרונה  
חותם בא"י משמת חתן וכלה עי"ש, ולפי נוסח ר"ם מתיישב הכל על  
נכון, ולספרע תשו' רש"י ואבודרהם בטעמם על הברכה האחרונה ריה  
חולשה במ.

(תשח) אלו הברכות הוזכרו בתלמוד בבלי כתובות (ד"ז: וח').  
לפי גירסתנו בברכת אירוסין ותתיר לנו את הנשואות לנו, בגמ'  
לא גרס הלנו האחרון, רש"י שם ותתיר לנו את הנשואות  
לנו על ידי חופה וקידושין ע"כ ר"ל שאם נגרס בנירסת  
התלמוד בחסרון הלנו האחרון היה משמע שתתיר לנו את הנשואות אפילו  
נשואות תברינו, משו"ה פו' רש"י הנשואות לנו, ובריא לי כי ר"ת  
בן בתו הלך בשיפת זקן ביתו והגיע לומר בברכה זו בחיבת לנו

האחרון וקיום הגירסא זאת כמ"ש הר"ן בשמו, וכמ"ש הב"י (סי' ל"ד) באה"ע, וכן כ' הב"ש שם שכן כתבו כל האחרונים, וכן הוא מנהג א"י (מזבח ארסה דב"ג) וכ' שם שהמטנה מגורסא זאת אין רוח חכמים נוחה הימנו עי"ש

ואני הרל לא ידעתי מדוע אמרו ביטוי חזק כזה אין רוח חכמים וגו' אם מיטנה גירסתם וגו' הלא יוכל המטנה לתרוץ דיבוריה כי כן היא גירסת התלמוד שם בכתובות בחסרון לנו האחרון, וביותר אני תמה שהר"ן נהר מצרים (ח"כ דקס"ב אות ו') כתב שאם לא אמרה מחזירין אותה עי"ש, מלכד שכן גירסת התלמודנו, גם נוסח העמרמי, והרמב"ם (סוף פ"ג מה' אישות), ואבודרהם, והכל בו, והתניא, והמטה משה, כולם כאחד עונים ואומרים בלא לנו האחרון, משום שכולם נגרוו אחר גירסת התלמוד? ובנוסף תימן הנשואות לנו בגירסתנו (אבן ספיר).

התניא (סי' פ"ט) כתב בשם ר' יצחק בר אבא מארי בשם בעל מתיבתא שאמר ואמר לנו את ארוסתינו והתיר לנו את נשואותינו על ידי חופה בקידושין, וכ"כ בעל ה"ג עי"ש

שם בהרמב"ם גורס „והבדלנו מן העריות“, ובתלמודין שם, והעמרמי, ונוסחאת סדורנו גורסים „וציונונו" על העריות (עי' טור אה"ע ל"ד מ"ש הב"י שם), אבל בערו תימן וקוג'ין גורסין „והבדלנו" מן העריות כגו' הרמב"ם (עי"ש בכ"מ שכתב שגורסא נכונה היא, ועי' בתשו' פאר הדור (תשו' קל"ב) שהביא שם השתי נוסחאות והבדלנו, וציונו.

כגמ' שם תותם בא"י מקדש ישראל עי"י חופה וקידושין, וכן גורס העמרמי, וכן היא גירסתנו, אבל הרמב"ם והר"ן נוסחאתם לחתום בא"י „מקדש ישראל" ומשמיטים הד' תיבות על ידי חופה וקידושין, ואנשי תימן שקבלו עליהם הוראות הרמב"ם נוהגים לחתום כן רק שמוסיפין תיבת עמו אחר מקדש, ומסתפק אני אם נוסחאת הגמ' שהיתה לפני הרמב"ם היתה כן, ויהינן כי הרמב"ם ס"ל לחתום רק מקדש ישראל משום שכומנים אנו הותמים כן, וכן המצא שגורס כן ר"ס גאון, והמנהיג, אבל הר"ף כתב שאינו כדיון מפני שהנשואין שייכי באומות ולא קדושו ישראל מפי מהם אלא בחופה וקידושין, ובני נח עד שתבעל וגו' ולכך צריך לומר על ידי חופה וקידושין אבל כומנים דלא שייכי אלא בישראל יש לומר מקדש ישראל בלבד (עי' אבודרהם מ"ש בזה).

ומצאתי כי הרב רבינו ירוחם (חלק חוה) כתב ויש שתומיין מקדש ישראל על ידי חופה וקידושין, טעות הוא, שאין קדושת ישראל תלויה בזה וגו', וכן העידו שהר"ף כתב בכת"י מקדש ישראל על ידי חופה וקידושין ואחר כך מחקו וכתב ישראל לבה, וכן כתב הרמב"ם ורבינו האי בתשו' גמרא היא בידינו מקדש ישראל לבה, וכן תותמין בשתי ישיבות מימות הראשונים עד עכשוו וכו' עכ"ל.

בגמרא שם ובסדורי הראשונים, ובכל סדורנו גורסים בצלם דמות „תבניתו". וראיתי בספר הליכות קדם (פאלק אמשטרדם תר"ז) ד"ב

ששאל הלא בבזרא יתברך לא נוכל לומר תבנית כאשר כבר הורנו הרב המורה (מו"נ חלק א' פ"ג) ומדוע נאמר אז דבר אשר לא יתכן כלל בבזרא יתברך? ומה שפוי' עליו הר' אבודרהם שתבנית שב על האדם במחילת כבוד הרב לא תרגיע לנפש היפה ע"כ.

ושם הר' יש"ר השיב לו זה אחד מהקלקולים שראוי לתקנם בלי ספק כי תלילה ליחס לבזרא ית' תבנית, ומי יודע אם לא נשחת הנוסח הזה מפני שגגת איזה מעתיק וגו' ונכון להקן השיבוש ולומר אשר יצר את האדם בצלמו כדמותו כלשון הכתוב (בראשית א' כ"ו) עכ"ל.

וז"ל הרב המורה שם תמונה הבנית, תבנית שם נגזר מן בנה וגו' ור"ל תוארו בריבוע והעיגול והשליש וגו' אמר את תבנית המשכן ואת תבנית כל כליו וגו' ולזה לא הפיל לשון העברים אלן המלות בתארים נחלים באלהים בשום פנים, ועי"ש מ"ש אברבנאל והאפודי.

ומכיון שאין תואר תבנית נחלה באלהים אם כן איך אנו אומרים דמות תבניתו, ובאמת קשה על הרמב"ם עצמו מ"ש בספר הי"ד (פ"ב מהלכות ברכות הי"א. ובפ"ו מה' אישות ה"ג) ששם הביא נוסח ברכה זו כמו שהיא בידינו, ולא כדבריו בהמורה, ואיך לא מצא אופן לשנות הגירסא שלא יהיה דבר המובן נגד חקו ית'? אשע"כ מצא אבודרהם (בברכת נישואין) ליושב הענין באופן זה אשר יצר את האדם בצלמו, שנאמר נעשה אדם בצלמנו, וכתוב כי בצלם אלהים עשה את האדם ור"ל על צורת הנפש שנאצלת מכבוד הכזרא, והוסיף עוד ופוי' בצלם דמות תבניתו שב אל האדם ור"ל דמות תבניתו שהוא צורת גופו יצר אותו בצלמו שהוא צורת הנפש, וכל זה פוי' לדחות הכפירה הרעה שתעו בה רבים שאמרו שעל תואר תבנית אדם נאמר שנברא בצלמו כמו שביאר זה הענין הרמב"ם בתחילת מורה הנבוכים עכ"ל.

הט אונך קורא יקר מה שעלה בדעתי לומר, כי צלם אלהים שנאמר בתורה ויברא אלהים את האדם בצלמו בצלם אלהים ברא אותו ביארו הראשונים כהרמב"ן ואב"ע ור"ד קטחי שהוא כת החכמה והבינה והרעת שנתנו בו, וכח הבחירה החפשית שעל ידם יוכל האדם להפוך את גשמינותו לעצם אלהי כמשה רע"ה ויכול אדם להיות כמשה.

אורות בצלם אלהים תבניתו, כתב רבינו דוד בן זמרא הובאו דבריו בשיפה מקובצת שם בכתובות וז"ל יש לדקדק דבשלמא צלם הוא מלה דקה, אבל תבנית היא מלה גסה ולא יתכן לאומרה אלא בדבר חומרי ולא בהקב"ה. לכן יש מי שמוחק הגירסא, ויש ליישב דתבניתו חוזר על האדם כלומר ובצלם דמות השי"ת היא תבניתו של האדם עכ"ל.

ושעור המאמר לפי זה אשר יצר את האדם בצלמו, ובצלם דמות (יצר) תבניתו, ואפשר למצוא בלשון המאמר כונה עמוקה, ועי' להרמב"א שפוי' וז"ל פירוש בצלמו שהוא צלם דמות תבניתו של האדם, כי לגבי קב"ה אומר צלם שהוא לשון הראוי להאמר על צורה בלא גוף וגו' ועל האדם שהוא גוף אומר תבנית עכ"ל, ועיין

לחר' עיון תפלה (דף 512) ויהונתן תרגם על הפ' ויברא אלהים את האדם בצלמו (בראשית א' כ"ז) וברא ה' ית אדם בדיוקניה בצלמא ה' ברא יתיה במאתן וארבעין ותמניה אברין בתלת מאה ושיתין וחמשה גידין וקדם עליו מושבא ומלי יתיה בסרא ואידמא וגו', ועפ"ד אלה ר"ל שהתבנית חוזר על רמ"ת אבריו ושס"ה גידיו, ותבנית חוזר על מבנה הגווה של האדם והבן.

והאמת כי רז"ל לא דקדקו כ"כ בהשתמשם בתוארים כאלו, מכיון שמצאו כתוב בצלמו ותרגמו בדיוקנו וכן דמותו והחזיון של יחזקאל ידוע, וכ' יד ה' עין ה', משום הכי לא הששו לומר תבניתו.

ועתה אינה ה' לידי ספר STUDIES & TEXTS IN FOLKLORE

VOL III. מדר' גאסטר בס' טוביה (VIII פסוק ה' ו' ז') ויאמר טוביה ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם אשר ברא ששון ושמחה חתן וכלה: ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם אשר בראת את האדם, „בצלמך“ „ובתבניתך“ ונתת לו סכת גבורתך לדעת דעתך ולעבדך: ונתת לו עזר כנגדו, וציות להם לפרות ולרבות צאצאיהם בקרב הארץ.

הנך רואה קורא יקר נוסח ספר טוביה בהברכה אשר ברא ששון ושמחה והיא הברכה הששית שבז' ברכות שבידינו, רק טוביה משלים עד חתן וכלה, ואנו מוסיפים גילה רינה וגו'.

ובברכתו השניה במקום נוסחאתנו שאומרים אשר יצר את האדם הוא גורם „בריואה“, וגורם בראת לנוכה, וכן צלמך ובתבניתך.

ולפי גירסא זו משמע שתיבת תבניתך שב להקב"ה כמ"ש בצלמך ובתבניתך נגד מה שחשב אבודרהם לתקן ולא תיקן כאשר יראה המעיין.

שם בגמרא בנין עדי עד וכן גירסת העמרמי ואבודרהם ור"ם גאון, לונדון ואמסטרדם אבל נוסחאת ארץ ישראל וסת"ם בנין „עזר“ עדי עד אולי יתכן שהוסיפו מלת עזר משום שנאמר אעשה לו עזר (בראשית ב' י"ח) ור"ל התקין לו מגופו היינו מצלעותיו כידוע.

שם בגמרא בקיבוץ בניה לתוכה בשמחה, אבל גירסת ארץ ישראל וסת"ם לונדון ואמסטרדם מוסיפים „במהרה“ אחר תיבת לתוכה, והוספה זו לא מצאתיה בשום ספר מס' הראשונים, העמרמי ור"ם גאון כולם בחסרון במהרה, אולי רצו בהוספה זו להביע כי יבא הגואל במהרה בעגלא ובזמן קרוב, וזהו בקיבוץ בניה לתוכה כנגד מ"ש וברחמים גדולים אקבצך (ישעיה נ"ד ז').

שם בגמרא שוש תשיש ותגל ה' עקרה ונוסחאתנו ותגל „עקרה“ בחסרון הא היריעה, וכן היא נוסחאת העמרמי ור"ם, ואבודרהם. אולי יתכן לומר מעם שבתלמודנו גורם ה' עקרה, בהיות שברכה זו נתקנה כנגד שמחת ירושלים העתידה, ועיקר הברכה ע"ש רני עקרה בקיבוץ בניים לתוכה באה היא הידועה ה' עקרה להודיע ששב על ירושלים אשר היא עקרה בפוזור בניה. ולפי גירסתנו שגורסים שוש תשיש ותגל עקרה היה נראה ששב אל אשה עקרה וגו'.

## [יג] נוסח רב סעדיא גאון. (תשט)

שם בגמרא רעים האהובים, וגירסת העמרמי „רעים אהובים“, וכן גורס אבודרהם ור' ירוחם, ובס' צדה לדרך. וכן הוא גירסת סרורנו בחסרון התא הראשונה, (והם התתן והכלה) אך הרמב"ם (בפ"ב מהל' ברכות ה"א) גורס רעים ו'אהובים בואו בראש מלה, וכן גורס ר"א בשאלתות (סו' ט"ז), אבל הרמב"ם (בה' אישות פ"י ה"ג) גורס רעים האהובים, שם, (בה' אישות) גורס קול מצהלות חתנים מחופתם ונערים ממשחה מנגינתם. אבל שם (בה' ברכות) קול מצהלות חתנים נערים מנגינתם; ומשמיט חופתם ומשחה, שם (בה' אישות) משמח החתן עם הכלה (ובברכות) בחסרון הא של ה'חתן והוא פלא גדול שופלו שנויים כאלה ממחבר אחד?

השנויים שנפלו בסדור רע"ג הוא גורס כשמתך יצירך מקדם בג"ע ובתלמודנו שם יצירך בג"ע מקדם וכן גורס ר"ם גאון וכן היא נוסחאתנו. שם בהעמרמי אינו גורס אשר ברא „חתן וכלה“ ובפרומקין מצא שתי תיבות אלו בשינוי נוסחאות ובתלמודנו וככל הסדורים הוזכרו. שם גילה ורנה דיצה אחזה ואהבה ובתלמודנו גילה רנה בחסרון ואו החיבור ומקדים אהבה לאחזה, שם חותם קול מצהלות חופת חתנים ממשחה ונערים מנגינתם (ובשינוי נוסחאות נערים ומנגינתם) ובתלמודין מצהלות חתנים מחופתם ונערים ממשחה נגינתם.

(תשט) המצאהו בסדור רע"ג פרומקין (דקצ"ו) במקור הברכות אחר ברכת בורא פרי הגפן, בורא עצי בשמים? אמ"ה לא ידעתי לו מעם הבשמים בהזמנות החופה כמו שלא מצאתי לו מעם להנוהגים לברך על הבשמים בפדיון הבן, ומצאתי לאבודרהם (בברכת ארוסין) שהביא מנהג הבשמים בשם ר"ם גאון וכ' שכ"ב הרמב"ם (אמ"ה ה' אישות פ"י ה"ד) וז"ל ויש מקומות שנהגו להביא הדס עם היון ומכרך על ההדס אחר היון ואח"כ מברך השש ואבודרהם כתב שם שלא פשט כנהג זה, בא"י אקב"ו על העריות וגו' ותותם ברוך מקדש ישראל (כמ"ש הרמב"ם) ואח"כ אומר החתן להכלה אריסת לי ומקודשת לי וגו', ובברכת המזון להחתן הרחמן הוא יברך את החתן והכלה ואת השושבינות שביניהם, בא"י בפ"ג ובשמים ושש ברכות. ובברכת שמת תשמת שאנו חותמים משמח חתן וכלה ר"ם חותם משמח עמו בירושלם ובברכות אשר ברא ששון ושמחה גורס כן אהבה ואחזה גיל ורעות ורנן וגם גורס מהרה אלהינו מבלי להזכיר שם הוי"ה קודם אלהינו כנוסחאתנו וגורס כן מתרה אלהינו ישמע ה' סערי יהודה ומחוצות ירושלם וגו' קול מצהלות חופת חתנים ממשחה נערים ומנגינתם וחותרם בא"י משמח חתן וכלה ואינו מזכיר „עם“ כגירסת תלמודנו וכגירסתנו.

כנוגע למנהג שהזכירו ר"ם גאון שהיו מברכין על הבשמים, מוצא אני לנכון להזכיר פה המנהג שיש לנו בא"י שבשבת של חנוך ז' ימי חופת החתן בא לביח"כ עם כל קרוביו וקרובי הכלה וקודם שיעלה לתורת

[יד] הנוסחא של כל ישראל שתחתן אומר להכלה, תרי את מקודשת לי בטבעת זו כדת משה וישראל, ונוסח אבודרהם, תהא לי מקודשת וגו'. (תשי)

[טו] בכל הסדורים הנוסחא ע"י חופה וקידושין, בא"י מקדש וגו' ע"י חופה וקידושין בואו בראש תיבת קידושין, ולפי סברת איזה ראשונים לומר בקידושין בבית רפויה מאי טעמן? . (תשיא)

השמש של הכנסת נושא בידו בקבוק מלא מי פרתים ולושנים ומזלף בידו היחידים של הקהל ומברכים עליהם, וכן המנהג ביום שמחת תורה קודם שיעלו החתנים בתורה, והמיד היותי תמה מדוע נהגו כן יתכן לומר במקום שהמנהג הישן היו מסמכים ברכת הבשמים לברכת האירוסין והנשואין הסמיכה בשבת חופתו זוהי השערה בעלמא.

(תשי) לא ידעתי למה ר' אבודרהם שינה הנוסחא העתיקה כמו שהובאה בתלמודין בקי' לומר הרי את מקודשת שכונתו עתה היא מקודשת לו, ואם יאמר לה, תהא" מקודשת משמע להבא, עם שנוסחא זו אינו מוזיק לענין הקי' כמ"ש הבאה"ם (אה"ע סי' ר"ז סק"ג) שמהגנו עכשיו שאומר לה הרי את וגו' ומהר"ם (ת"א סי' רצ"א) כתב דלכתחילה צ"ל הרי את סקו' לי בטבעת זו אבל בדיעבר לא מעלה ולא מוריד ודוק באומר הרי את מקודשת לי אבל אם אמר תהא לי מקודשת צריך לומר "כזה" עי"ש אבל בנוסח אבודרהם הנוסחא תהא מקודשת לי, ולא תהא מקודשת בזה, ועוד כי זה בדיעבר, אבל לכתחילה צריך לומר הרי את מקודשת (רמב"ם ריש פרק ג' הלכות אישות) ונוסח המנהיג הרי את מקודשת לי כדת משה וישראל בטבעת זו ע"כ מקדים כדכו"י לטבעת זו והמנהיג העתיק במצרים לומר הרי את מקודשת לי בטבעת זו של זהב וגו' ואח"כ במלו לומר כן (עי' להרב אלנאווי בס' קדושת יו"ט סי' ז' ונדפס הס' הנז' ע"י הגאון מ"ז רב אג"ן ז"ל).

אבל מצאתי סמך לנוסחאת אבודרהם שהיא שוה עם נוסחאת תיקוני הווהר (תיקונא חסישאה) ובגינה אחמר לגבי כלה תהא לי מקודשת בטבעת זו וגו' עי"ש.

וכ' אבודרהם שם תהא לי מקודשת כלומר תהא לי ולא לאחרים מוזמנת ומוכנת ע"י טבעת זו והוא מלשון וקדשתם היום ומחר וגו' עי"ש והכל בו (בה' אישות) כ' דלשון קדושה הוא לשון פרישות ותבדלה כמו קדושים תהיו כלומר קדש עצמך כמותר לך.

(תשיא) הנוסחא שבתלמודין שם בכתובות וחרמב"ם שם והעמרמי ע"י חופה וקידושין שפי' ע"י ברכת החופה שהיא גומרת את הקי' ואעפ"י שהחופה היא באחרונה? הקדים להזכירה לפי שבת היא ניתרת ועליה אנו

[טז] בכל קהלות ישראל נוהגים שמסדר הקידושין מקרא להחתן התיבות,, הרי את מקודשת ליי שיאמר כן להכלה בשעה שמקדשה. (תשיב)  
 [יז] טעם שמברכין על הכוס פעמים, לפני ברכת האירוסין, ולפני הנשואין, ולמה מקדישין על היין. (תשיג)

סוסכין אבל בעל העיסור והרו"ף כתבו שצריך לומר ע"י חופה בקידושין שהעולם הוא שמעו לומר ע"י חופה וקידושין מפני שכג"ד כפ"ת הסמוך ליהו"א לעולם רפה, ובכאן סמוכה היא ואו של זקידושין להא של חופה, ואמרו' בפ"ק דקידושין אמר ר' הונא חופה קונה מק"ו ומה כסף שאינו גומר אחר כסף קונה, חופה שהיא גומרת אחר כסף אינו דין שתקנה, אלמא אינו קנין גמור עד שתכנס לחופה (ע"י אבודרהם שם).

(תשיב) רבות פעמים דברתי על לב החזונים שבשעה שהם מקריים להחתן תיבות אלו שלא יקריא לו תיבת לי ויותר טוב לצוות את החתן מקודם שיאמר בעצמו תיבת לי, שאם יאמר המסדר תיבת לי קודם החתן כשאר התיבות יש לחוש לספק קידושין משום שנראה כאילו המסדר קדשה לו וצריכה גפ.

ופה אני סוצא מקום להעיר ע"מ שהמסדר מקריא להתתן הפורסולא הנז' בלשון הקודש, והחתן אינו מכין מה שמוצא מפיו וכ"ש וק"ו בן בנו של ק"ו שגם הכלה אינה מבינה מה שהחתן אומר לה, ועפ"י הרין צריך החתן שייבין מה שמוציא מפיו וכן הכלה, ומ"מ ומה נעים לוא כל רבני המדינות יתקנו שיקרו לו הפורסולא הנז' בעברית ובשפת המדינה שהוא והיא מבינים. כמ"ש מרן באה"ע (סי' כ"ז ס"א) ובלכד שהיא תבין שהוא לשון קידושין והכאה"ש שם (סק"ה) כ' כן הוא לשון הסור ומשמע אפ"י אם אמר לה הרי את מקודשת לי צריך לידע שהיא מבינה שהוא לשון קידושין דלאו כל הנשים מבינות לה"ק כ"כ הב"ח ממשמעות הר"ן וגו' עי"ש.

(תשיג) טעם שמברכין הגפן פעמיים משום שבימי החלמוד היו מברכין ברכת הארוסין בבית הארוסין. וברכת התנים בבית התנים (ברכות ז'): ומשום שלא היו אלו נאמרות ביחד במקום אחד ובזמן אחד, כמנהגנו היום מפני זה היו צריכים שני כוסות (ע"י תו' פסחים ק"ב: ד"ה שאין אומרים) ועוד כתבו שם טעם אחר משום שנהגו לקרות הכתובה בינתיים והוי הפסק לכך הצריכו שני כוסות עכ"ל.

ועוד י"ל משום שאין אומרים שתי קדושות על כוס אחד, לפי שאין עושין מצות תבילות תבילות (שם בפסחים, ומ"ס פ"ט הי"א), והרד"א כ' שכן מצא כתוב בירוש' ואין לדמות זה ליקנה"ז דחתם מעלת שבת וי"ש קא תשיבי וקדושא והבדלתא הרא מילתא היא שהרי בהבדלתא עצמה מוכיר קדושת שבת וקדושת י"ש בין קורש חסור לקו' קל, והבדלתא היא צורך הקידוש

## [יח] מאימתי נהגו לקדש האשה בטבעת, ולא בפרוטה כמנהג הישן. (תשיר)

(אמ"ה דבריו אלו הוזכרו בס' המנהיג בה' ארוסין ונשואין אות קי"א) טעם שנהגו לקדש על היין כ' המנהיג מפני שפותח וחותם כקידוש והבדלה כדאיחא בכתובות (פ"ק) תקנו בה ברכה על הכוס כקידוש והבדלה ומפני שהיא מצוה גדולה וכן בסילה ע"ב

(תשיר) מנהג זה שאנו נוהגים לקדש בטבעת לא נמצא בס' הראשונים לא בתלמודינו ולא במדרשינו, ובימיהם היו נוהגים לקדש את האשה במטבע כסף או בשוה פרוטה (פ' האשה נקנית) והרבר מפליא כי מנהג זה נהוג גם בין הנוצרים, רק שהנוצרים גם היא נותנת לו טבעת, ולא ידענו מי למד וחקה את מי ומה שנודע לנו שמקדשין בטבעת רק מהמאה השביעית או השמונית והתחילו לנהוג כן בראשונה בא"י ואח"כ נהרו אחריהם אחינו שנכבל, והטעם משום שאז א"י היתה תחת שלטון הרומיים, וידם תקיפה עליהם, וכבר היה רגיל מנהג הטבעת בימי הרומיים (ראה דשוואיש אנטיקלופדיא ערך RING דף 428)

וכותב המאמר הנזכר לא ראה או לא ידע שמנהג הטבעת הוזכר בתיקוני הזוהר (תיקונא עשיראה) וז"ל ובגין דטבעת איהי יו"ד כגוונא דא U בה אחקדשת כולה וצריך לאעראה זה באצבעה דילה דאיהו דיוקנא דאת ז' ואתעבדת ז' וצריך תרין סהדין דאינון לקבל ה' ה' וכד איהי טבעת ברישא דאצבעה אתעבדת ז' בההוא זמנא צריך לברכה לה (אמ"ה לה ולא לו?) בשבעה ברכאן ע"כ (ועי' בתיקונים ריש תקונא חמישאה, שו"ע אה"ע סי' ר"ז ס"א והרמ"א שם).

טעם שנהגו לקדש בטבעת י"א שכיסים קדמונים כאשר היה חפץ איש להפקיד את רעהו בתור פקיד על הוננו ורכושו, היה נוהג המטנה אותו להסיר טבעתו ולהנהיג ביד רעהו כמו שמצינו שכן עשה פרעה עם יוסף, ואחשורוש עם חסן ועד היום המנהג באנגליא שכאשר נבחר איש למשנה למלך הולך ורואה פני המלך, ומוסר בידו „תותם המשרד“ (הנקרא בל"א Seal of office) וכשהוא מחפטר הידך ומחזיר ביד המלך התותם הנזכר והענין בכלל שבתותם זה כאילו רוצה להודיע לו המלך שאני ממנה אותך ובלעדיך לא ירים איש את ידו בן הבעל לאשה נותן לה הטבעת בידה כאילו רוצה לומר לה את תהיי על ביתי את תקראי גברת הבית וכל אשר לי לך הוא עשו כמובן בעיניך, וי"א לרמוז שהבעל מקיף אותה כמטבעת זו אשר הוא עגול ומוקף באצבע והוספה תחת כנפיו, ותוא יסוכך עליו לשומרה סבל פגע רע.

וי"א לפי שהטבעת היא תכונה הכלתי נגבלת בקצה וגבול שהיא מתעגלת בכל אופניה לכן בכריחת הכרית שבין איש ואשה שהיא ברית עולם לאין סוף מקדשין בטבעת שאין לה קץ וסוף כדאיחא בזוה"ק פ' לך לך ויעזקהו כהאי עיוקא דאמתחר לכל סטריין ע"כ.

[יט] למה החתן משימו באצבעה הסמוך להגודל, אבל בא"י המנהג לשומו בראש אצבע אמה, ועל מה סמכו לעשות כן. (תשמו)

וראיתי להרעת זקנים בפ' וישב שכתב כי יהודה קדש את תמר במבטת וחאמר אם תתן ערבון ותאמר חתמך ופתילך, פי' טבעתך שאתה חותם בה, וקדשה במבטת (אמ"ה וכ"כ רש"י שם עזקתך טבעת שאתם חותם בה) ושם הק' שלא הועילו הקי' משום שהיו שלא בעדים ויישב דמסתמא יהודה לא היה יוצא לדרך מבלי שני רעים (אמ"ה בתורה מוזכר חירה העודלמי שהיה מתלווה עם יהודה, אמ"ה היה עד אחד ולא שנים וגם לא היה נוכח שם בעת שפגש יהודה את תמר להעיד על קדושו, בראשית ל"ח י"ב) חזר ושאל שם הרעת זקנים שלא מסר לה הטבעת אלא בתורת משכון, ובקידושין אמרינן קדשה בפרוטה והניח משכון עליה אינה מקודשת? וי"ל שהקנה לה הטבעת באותה שעה לגמרי ע"כ, ואין תירוצו נכון ראשונה כאשר שאלה תמר אם תתן ערבון, ויהודה שאל מה הערבון אשר אתן לך, ותאמר החתך ופתילך, הרי מבואר לפי הפסוקים שנתן לה תוחמו, רק בתור משכון או ערבון, ועוד מצינו ששלח יהודה את רעהו לקחת הערבון מידה ולא מצאה, ויהודה היה מתמרמר ומצטמק מאליו על אשר לא מצאה, ויהודה אמר תקח לה פן נהיה לבזו, ואם באמת הקנה לה הטבעת לגמרי לא היה ליהודה לעשות זאת, ועוד מאין בא להרעת זקנים לתרגם חותמך טבעתך, והאמת הוא חותם ממש החקוק שמו עליו ולא עשוי כטבעת, אלא היה תלוי בפתילה למען לא יהיה נאבד, כמנהג הערבים בארץ חמורת התולים על צוארם את חותמם וטמון תוך כיס הנתון בו ממונם כספם וזהבם, ונכון פי' רש"י שם חותמך שאתה חותם בה. ועוד קשה להרעת זקנים שם"ל שהיה טבעת ועליה היה חקוק שמו למפרע שקידשה יהודה בטבעת שיש עליה חותם, וזה נגד שיטת ר"ת הוב"ד במס' קידושין (ד"ט.) ד"ה והלכתא שכ' שם שאין מקדשין בטבעת שיש עליה חותם או אבן מפני שיש מהם שאינם טובות אלא מעט, ורגילים לטעות בהרבה יותר משווים צריכים שומא משום דלא סמכה דעתה, ולפיכך נהגו העולם לקדש בטבעת שאין בה אבן עי"ש, וכ"כ רבינו הרד"א (בברכת אירוסין). אמנם הרא"ש (שם בקי' סו' ח') כתב ומיהו לא ברירא לי האי טעמא מה שנהגו להסיר האבן מן הטבעת דהא אמרו' בכל דהו לא פליגי ללישנא קמא ואין דרך לתת שומא לטבעת קי' ע"כ (שור אה"ע סו' ל' ובשו"ע שם ס"ב.).

(תשמו) מעם שנהגו שהחתן משים הטבעת באצבע תכלה הסמוך

להגודל, ובא"י לשום אותו בראש אצבע אמה וגו', כתב הרב נתלת שבעת (סו' י"ב) שהוא להראות כל דבר אשר יאמר עליו כי הוא זה, ובאצבע זה מראין האותיות לתינוקות, וכן כשהסגן מראה להקורא כל האצבעות מכונסין תוך היד זולת זאת, ולכן מקדשין בה כי היא נראית לעין

[כ] מדוע מסיים כרת משה וישראל. (תשמו)

יותר, וגם בזה ידעו כולם שהיא מקודשת ולא יקפצו עליה אינשי לקדשה, והר' רפאל מילדולה ז"ל בס' חופת חתנים (דכ"ז) נתן טעם נכון בזה בדרך רמז, במזמור השמים מספרים הוזכר בו והוא כחתן יוצא מתופתו, דכשתתחיל למנות התיבות באצבעות ירך מפסק תורת ה' תמימה וגו' בכל פעם יבא תיבת שמו יתברך, „באצבע“ ולבסוף הנחמדים מזהב תיבת מזהב נופלת על האצבע לרמזו דהוי מקודש דכבר קדשותו שמים ליתן בו טבעת הקידושין ע"כ.

טעם למנהג ארץ ישראל שמניחין הטבעת לא באצבע הסמוך להגדול, אלא בראש אצבע אמה, את זה מצאתי בדברי סוהר"ם זכותו בהערותיו לתיקוני הזהר (תיקונא עשיראה) הערה א', שכתב מכאן ראה למנהג הספרדים שאין מניחין טבעת הקו' כי אם בראש אצבע אמה עי"ש, אבל אני הצעיר לא ראיתי שנהגו הספרדים בשום מקום מנהג זה שהזכירו, אלא נוהגים להניח טבעת הקו' באצבע הסמוך לגדול, וכ"כ הכנה"ג, והר' חיד"א ז"ל כ' וז"ל וכן הוא מנהגו להשים הטבעת באצבע הסמוך להגדול הנקרא אצבע, וכן הוא מנהג כל ספרד אשר שמענו שומעם ע"כ, ואולי אפשר להמליץ בו מלפנים היו נוהגים בא"י כמ"ש סוהר"ם זכותו ואח"כ שינו מנהגם.

(תשמו) טעם שתקנו לומר בשעה שאומר הרי את וגו' כרת משה וישראל" כתב אבודרהם (בהל' אירוסין) כרת משה והוא בזמן שהאשה מהורה ולא בזמן שהיא נדה, וישראל ר"ל וכרת שהנהיגו בנות ישראל שאפילו ראות סופת דם כחרדל יושבות עליה ז' נקיים, ובעל העיטור כתב כדעת משה וישראל, כלומר שמטרה האב להבעל או לשלותי הבעל ולא כעובדא דכרינש דלא כרת משה וישראל הוא כדאיתא ביבמות פרק בית שמאי (אמ"ה דק"י). ההוא עובדא דההוא בר נש (הגירסא בגמרא בנדש) דאיקדשא כשהיא קטנה ואותבוה אבי כורסייה (אפריון) אתא אינש וחטפה מיניה, רב ברונא ור"ת תלמידי דרב הוו התם ולא אצרכוה גיטת סבתרא, וכפרש טעמא הוא עשה שלא כהוגן ואפקעות לקידושין מיניה דכל דמקדש אדעתא דרבנן מקדש עכ"ל, (עי' רש"י שם ד"ה ואפקענתו דכל דמקדש תולה כדעת הכמים הוא דהא כרת משה וישראל קאמרינן וגו', (ועי' תוס' כתובות ג' ד"ה אדעתא, ובגיטין ל"ג ד"ה כל עי"ש).

אבל הרואה יראה בהרמב"ם שם וסרן בשו"ע (אה"ע סי' כ"ד ס"א) שכתב לומר הרי את מקודשת בזה ולא הזכירו כלל שם לומר כרת משה וישראל, רק הרמ"א שם כתב בשם י"א שיש לומר כדמו"י בשם הכל בו, ואבודרהם בשם העיטור כמש"ל, ועי' תוס' כתובות (ד"ג) ד"ה אדעתא ובגיטין (ל"ג) ד"ה כל, ועי' להר"ם כרם שלמה (אמארו"ל) אה"ע (סי' כ"ז) מ"ש בשם ראב"ן .

[כא] בסדר לונדון כתוב ושופך היין אל הקרקע ושובר את הכוס, ואני לא ראיתי ששופכין היין, אבל בסדרי א"י ואמש' וסת"מ מנתג זה אין לו שום זכר כלל. (תש"ו)

[כב] מדוע אומרים ברכת הארוסין והן ברכות מעומד, וכשאומרים אתר הסעודה אומרים מיושב. (תשי"ח)

(תש"ו) בסדר אלכסנדר, ודילוי אינו מוזכר שם מנתג שפיכת היין אל הקרקע, אבל בסדר די' פולה מוזכר שם, ולא ידעתי מאין שאבנו מנתג זה, שנית אם באמת אינם נוהגים כן היום למה נכתב בספר? ואחרי חפשי מצאתי בספר חופת התנים (דכ"ז:) שכתב בשם ספר הפלח זכה שהמברך שופך יין וגו' ולא נתן שם טעם הדבר. ובספר התשב"ץ תלמיד מוהר"ם (דס"ד) כתב כי הוא סימן טוב שישפיע עליהם השו"ת ברכה שנאמר והריקותי לכם ברכה עד בלי די עד שיבלו שפחותיכם מלומר די ע"כ.

ולו נראה הטעם שעל ידי שפיכת היין בשעת התופה יבוא שפע ברכות להתחן והכלה כמ"ש ר' חנין בר פפא כל שאין יין נשפך בתוך ביתו כמיפ אינו בכלל ברכת (עירובין ס"ח:) ובימים קדמונים היה דרכם לעשות סימנים לסימן ברכת, כמ"ש אבודרהם (סוף ברכת נשואין), שהיו נוהגים לזרוק חטים לפני התחן והכלה, על שם השם בגבולך שלום חלב חטים ושבועך עי"ש. והיום כבר נשכח מאתנו מנתג זה, ובאלו הארצות חקו למנתג הנוצרים לפזר על ראש התחן והכלה מלא חפנים „קונפטיים“ (ר"ל פיסות קמח מנייר עשוי גוונים שונים). ועוד מצאתי סמך למנתג שפיכת היין מהא דשנינו במס' ברכות (ד"ג:) ת"ר ממשיכין יין בצנורות לפני חתן ולפני כלה, וכתב שם רש"י משום סימן טוב ואין כאן משום בזיון והפסד לפי שמקבליהם אותו בראש בצנור ככלי, ואיתא שם שחיו זורקין לפנייהם קליות ואגוזים וגו'.

וכנראה שהמנתג בלונדון היה מלפנים לשבר הכוס עצמו שהיה המסדר מברך עליו מדקאמר ושופך היין אל הקרקע ושובר את הכוס שהיה מזכוכית, והיום נוהגים לברך בכוס של כסף צרוף, ומכניס כוס זכוכית אחר בתוך פיס, והחתן משברו ברגלו, וכתב הרב כנה"ג שהמנתג בעיר „חיריא“ לשכור שני כוסות, ובעיר קושטא נהגו לשבר כוס של אירוסין ולא של נשואין, כמ"ש הרב ספה משה. (אי"ת לז'ן אדכר בזה בפראשות).

(תשי"ח) טעם הקמירה בשעת אמירה אלו תברכות, נ"ל שהוא משום כבודו של התן, שדומה למלך כמ"ש בפרקי דר"א התחן דומה למלך, מה מלך לובש בגדי כבוד, כך התחן. מה מלך הכל מקלסין אותו

[כג] למה החתן שובר כוס אחר גמר הברכות, והאשכנזים נוהגים כן גם בשרוכין לשבר קדרת חרם, אשר לא כן הספרדים. (תשיט)

כך חתן וגו', מה מלך שמתה ומשתה לפניו כך חתן וגו', מה מלך אינו יוצא לחוץ לברו כך חתן וגו', ע"כ. ומכיון שהושוו בכל אלה, מוסיף אני עוד אחד עליהם, מה מלך כולם קמים מפניו, אף חתן כן. ובספר דרכי נועם (שאלה ג') כתב כיוון שצריך לברך בעשרה הויא כדברים שבקדושה וצריכא מעומד עו"ש, והר' סוהר"ו קשטרו בתו' לאה"ע (סו' ס"א) כתב דמכלל הברכות היא אשר ברא דאומרים אותה. כל שבעה, וברכה זאת מדברת לכללות ישראל, מהרה ה' אלהינו ישמע בערי יהודת וגו' ולברך את ישראל צריכה עמידה, כמאמר רז"ל כה תברכו את בני ישראל בעמידה, וכתוב ואלה יעמדו לברך את העם, אבל בסעודה לא, שלא להטריח את העם (חיי אברתם).

ואפשר לומר מעם אחר שהעמידה היא משום כבוד המקום ב"ה, עפ"י ס"ש הרמ"ה הוב"ד בהרד"א שם שנתקנו ברכות הנשואין כדי להזכיר סיבת הוויג שהוא עיקר יצירת העולם התחתון כמ"ש לא תחו בראה לשבת יצרה וזהו כבודו של מקום שאין כבוד תבורא נודע אלא על ידי בריותיו שנאמר כל הנקרא בשמי וגו' ע"כ.

ומותריק"ש (סו' ס"ב) תמה על מה שנהגו לעמוד בברכת חתנים. בנ' ברכות שאם לכבוד החתן והכלה אם כן למה בברכת אירוסין מברכין מיושב ע"כ מדבריו למדנו שבימיו היו נוהגים לברך ברכת האירוסין מיושב והיו עומדים בברכת חתנים, אבל היום בכל העולם, וגם בערי מצרים אתריה דמותריק"ש עומדים גם בברכת אירוסין.

(תשיט) מעם שבירת הכוס הוא על פי מה ששינוי בברכות. (ד"ל: ול"א.) מר בריה דרבינא עבר הלולא לבריה חזנהו לרבנן דחו קבדתי פוכא אייתי כסא דמוקרא (כוס זכוכית לבנה) בת ד' מאות זוזי ותבר קמיהו זאעציבו, וכן עשה רב אשי הלולא לבריה חזנהו לרבנן וגו' ותבר קמיהו כסא דזוגיתא תורתא (פי' כוס הנעשה מפרי הים נקרא בלע"ז קונקילא, וקשים להמצא בים באקדמייא של ססוגיא נמצאת מהן היתר גדולה שבימינו, ואם הם לבנות הן יותר יקרות, ס' פתח עינים ח"א דל"ג) ועו' תו' שם ד"ה אייתי כסא, מכאן נהגו לשבר זכוכית בנשואין עו"ש.

אבל הרמ"א (או"ח סו' תק"ס ס"ב) הביא בשם הכל בו שיש טקומות שנהגו לשבר כוס בשעת תופה או לשום מפה שתורה, או שאר דברי אבילות בראש החתן, וכל אלה הדברים כדי לזכור את ירושלם שנאמר אם אשכתך ירושלם וגו' אם לא אעלה את ירושלם על ראש שטנתי ע"כ (עו' עוד באה"ע סו' ס"ה בהגהה ס"ג והשערי תשו' שם באו"ח).

ומדברי תפוד שם משמע כי מנהג שבירת הכוס בשעת תו' ברכות

לא נתפשט בימיו לא באשכנז ולא בספרד ראשונה כי חרד"א והמנהגי  
ועמם גאון שם לא הזכירו מנהג זה. ובערי אלג'ור רובם אינם נוהרים  
לשכר כוס כמ"ש בספר זה השולחן (דרי"ג שם בהערה אות י"ד), והפור  
כתב שבתוך השמחה צריך לעשות שום דבר זכר לאבילות ירושלם וגו',  
ואמר רב זה אפר מקלה שבראש חתנים. וכן נוהגים באשכנז בשעת ברכה  
נותנין לחתן אפר מקלה בראשו וגו'. ובספרד נוהגין ליתן בראשו  
עשרה עשויה מעלי זית, לפי שהזית מר זכר לאבילות ע"כ, (מנהג ספרד  
זה תביאו אבודרהם סוף ברכת נשואין) עי"ש בכ"י.

הנך רואה כי לא עלת על דל שפתיו מנהג שכירת הכוס, וגם מרן לא  
הזכירו בשו"ע שם באו"ח ולא באה"ע שם, רק חרמ"א הוא שהזכירו בשם  
הכל בו, ואני תמה על כולם שכבר הובא. מנהג זה בתו' שם בברכות מבאן  
נתנו לשכר זכויות בנישואין וזאת אומרת שכבר נתפשט מנהג זה בצרפת,  
אולי י"ל בדוחק כי באשכנז וספרד לא היה נהוג כן, עכ"ל היה לחרמ"א  
להביא סמך למנהג שכירת הכוס מדברי התוספות ג"כ?

ועוד תתו' שסמכו על הא דמר בריה דרבינא ור"א שם לא הייתה  
זכר לאבילות ירוש' אלא משום שראו דקבריה טובא, ושם סמוך ונראה כתבו  
שאסור לאדם שימלא שחוק פיו בעוה"ז. אבל לפי הטעם שכל בו וחרמ"א  
ששכירת הכוס הוא זכר לחורבן. שנית כי שכירת הכוס בהלולא של מר בריה  
דרבינא שעשה לבנו וכן ר"א לא הייתה בשעת הברכות אלא בשעת החופה  
שהיו אוכלין ושותין ושמתין ופרץ שחוק גדול מפיהם, אבל אנתנומנהגנו  
אחר ברכות נישואין? ושלישית כי שם מר בריה דרבינא ור"א בעצמם שברו  
את הכוס, ואנחנו מנהגנו שהחתן שובר אותו?

והרוקח (פרק שני"ג) נתן טעם בזה כדי להזכירנו שכירת הלוחות  
ונתכונן ונראה בטעמו כי מה לשכירת הלוחות לזוכרן ביום החופה. ונ"ל  
לומר עפ"י מה שארז"ל בויק"ר (פ"ב) ובמ"ר (פ"ב) ביום התונתו זה  
סיני חיתונין היה שנאמר וקדשתם היום ומת. וביום שמחת לבו זה מתן  
תורה שנאמר ויתן אל משה ככלתו צתיב ע"כ ועי' בפסיקתא דר"כ (פ"ח)  
והתחומא (פ' נשא) וזוה"ק (פ' שמות) תענית (רכ"ו) שם במשנה,  
ובשמו"ר (פרק י"א) שני לוחות העדות מהו שני לוחות כנגד חתן וכלה,  
כנגד שני שושבינין, ועי' באלהיו זוטא (פ"ט) שישאל הוא החתן משה  
הוא השושבין, והתורה היא הכלה וגו'.

מכל אלו המאמרים שזכרנו יש דמיון רב בין יום מ"ת ליום הקי'  
ומשו"ה כתב הרוקח בטעם שכירת הכוס להזכירנו שכירת הלוחות, וכל זה  
הוא כעין אזהרה להחן עם כלתו שילכו בלב ולב יחד באהבה וחיבה ושלא  
יהיה אחר מהם גורם לשכירת אהבתם זה לזה.

וראיתי במ' רשומות (אודיסא תרע"ח דף 354 אוח 40) שכ' שטעם  
השכירה הוא לסימן שהחתן בא בתוקף בעלים כי כן היה החוק באשכנז  
לחזק פסק הדין ע"י שכירת מקל.

אמנם המנהג של שכירת כלי חרס בתנאים (לפי מנהג אשכנז)  
לא הוזכר עד הדיורות האחרונים (עי' גמול ישרים לסולונסקין ח"א

פ"י) שכתב מתי ישברו קדרות? הבינו שהשאלה מכוונת כלפי התנאים, עכשיו נהגו לומר שבירת קערות ואמנם משברים רק שברי קערות ולא קדרות (אמ"ה אולי משום כל השחית).

ואשר אתזה לו אני במקור מנהג זה ע"ד שבירת כלים הוא: מנהג היה בעמים לשבור כלים בשעת משתה וחדוה וגו' ויש מי שמשבר בראשו כוסות בדולח יקרים בשעת משתה וחדוה וגו' כיצא בזה ידוע מנהג הקוזקים והמלורוסים לשבר כלים בשעת חדוה, וברשימות הר"ח בכרך כותב שיש לסנוע מליך לסעודת קצינים, ששותים כוסות גדולות של זכוכית על בריאות גופא ושוכרין את הכוס, וגידמאן כותב שם שהמנהג הוא מנהג נכרי, אך מהערעור הזה נראה כי קבלוהו גם עשירי היהודים. ואפשר אמנם כי מנהג זה בא לאחינו בלערב מיהודי פולין, ושם כתב שהיה מנהג ליהודי אימאליה לשבר קדרות חרס בראש כל הוצות בפורים, אמנם קראו על זה הכתוב בישיעה (ל' י"ד), ושברה כשבר נבל יוצרים, אבל הן גם בחתונות יחסו זאת להכתוב „וגילו ברעה" וגו'.

מבל זה הריני בא לידי הוכחה, שכל אלו המנהגים מקור אחד להם והוא מנהג שנתפשט אז בעמים ובישראל לשבר כלים בשעת חדוה (ישם בהערה 2 כתב שאצל הכולגרים אין הנשואין נקראים נשואין גמורים ואין השמחה שליטה כ"ו שלא הוברר עוד, שהבלה נמצאה בתולה, ואולם משהוברר דבר זה מתחלת השמחה והחדוה האמיתית: מתחלת ירית, מזמרים שירים, רוקדים, משברים כלים וכו'), ומה נתרבב מנהג העם לקרוא סול טוב! אם נשבר כלי זכוכית, או כלי חרס, או שנבקעת הזכוכית שעל מנורת הנפט, (ועל זה אמרו הפח (הפך) נשבר ואנחנו נמלטנו), ואמנם אפשר כי קריאה זו היא תוצאת מאמר תז"ל הכתוב (תלים קי"ח) הודו לה' כי טוב שגובה חובתו של אדם בסובתו עשיר בשורה, עני בשוי, יתום בביצתו, אלמנה בתרנגולתא, ובכלל על כל דבר היוק כגון שמחה תרנגולת אומרים „כפרה" עכ"ל.

מעם שנהגו בכלי זכוכית ולא בכלי חרס, מצאתי מעם הגון בזה, ידוע הוא ששבירת הכלי הוא מיתה הכלי, וכמ"ש מוהרש"א בחידושי אגרות (שם בברכות) כסא דטוקרא שהוא כלי חשוב מאד ועיקר יצירתו ועשייתו מעפר ושבירתו זוהי מיתתו, כן הארס נוצר מעפר ועוסד למיתה לשוב להיות עפר עכ"ל.

ותכלית ענין הנשואין הוא להגית זרע אחריו, ומתוך שבירת הכלי מוכרין לו יום המיתה ושכ בתשו', ומשום הכי התתן נחשב לברית חדשה שנתכפרו לו כל עונותיו, ועוד לומר מזה התתן וכל העומדים שם אסונת תחיית המתים כשם ששבירי זכוכית אפשר לעשות פהם כלי אחר כידוע, כן במות אדם יש עוד תקוה כי יקום כחיית המתים, כמו שמצאתי בזוהר הקדוש (פ' וישלח דקע"ח) וז"ל ישראל אע"ג דמותין יתהדרון ויתקייסון כמלקדסין והא שיתמר כחומר ביד היוצר כן אתם בידו בית ישראל, מאי כחומר אלא

[כד] מה טעם נהגו להעמיד הכלה מימינו  
 של חתן. (תשכ)  
 [כה] המנהג בלונדון ואמש' וא"י וסמ"ת  
 לשבר את הכוס אחר ברכת הנשואין, ויש מקומות  
 אחר ברכת הארוסין. (תשכא)  
 [כו] בא"י נוהגים לומר אחר שבירת הכוס  
 הפה נשבר ואנחנו נמלטנו (תלים סכ"ד ז') והפסוק  
 אם אשכחך ירושלם (שם פל"ז ה'). (תשכב)

דא הוא חמד דהתוא וזכוכית דאע"ג דאיתכד אהתקן ואית ליה תקנה  
 כמלקדימין מתי ישראל וגו' יהיו חיון להון ויהקיימון בעלמא ע"כ  
 (עי' למוהר"ם אלושיך בפ' בראשית והעקדה שם שער ו').

(תשכ) טעם שנהגו להעמיד הכלה מימינו של החתן משום  
 שנאמר נצבת שגל' לימינך' (תלים מ"ה יו"ד) ר"ת למסרע כל"ה'  
 (מוהר"ם מינץ סי' ק"ט, ובדרשות מוהרי"ל, והבנה"ג) והר' יד אהרן  
 כתב ששמע מפי האר"י ז"ל שזהו קודם תהרבן, אבל בזמנינו זה צריך  
 להעמיד החתן בימין הכלה ע"ד השיב אהור ימינו ע"כ, אבל לא נהגו  
 העולם כדברי האר"י ז"ל.

(תשכא) מנהג לונדון ואמשטרדם ואסמ"ת סמכו על הרמ"א (אה"ע  
 סי' ס"ה ס"ג) שכתב ויש מקומות שנהגו לשבר הכוס אחר ז' ברכות וזהו  
 מנהג שנהגו במדינות אלו שהחתן שובר הכלי שמברכין עליו ברכת  
 אירוסין (כל בו) וכל מקום לפי מנהגו ע"כ, והרב סמ"ט ס"ל לשבור הכוס  
 של אירוסין, והר' מוהר"ם מינץ כתב דבין שיש שני כוסות אירוסין  
 ונשואין סמוכים זה לזה טוב לשבור הכוס של אירוסין ולא של נשואין,  
 כי כוס נשואין אתי לגמור חזונו, לכן אין סברא לשוברו שמורה ח"ו  
 שבירת הענין, ע"כ. וכתב הבנה"ג שם ואם דברי יהיו נשמעין כל שבירת  
 אירוסין ונשואין יחד לא אניח לשבר כוס של נשואין עי"ש ועי' בספר  
 בית עובד (דקצ"ח) כשמשברים הכוס נהגו העם לומר בס"ט, ופעות הוא  
 בידם כי-שבירת הכוס הוא זכר לתורבן, עי"ש.

(תשכב) נ"ל בטעם אמירת פסוק הפה נשבר וגו' משום שמצינו  
 בר' עקיבא בברכות (ד"ס סוף ע"ב) מה שאירע לו עם תרגולו ותמורו  
 וגו' כל מה שעושה הקב"ה הכל לפונת, ורגילים כן ג"כ אם במקרה נשבר  
 איזה קערה או כוס בבית, אומר תבעה"ב הפה נשבר, לנחם את לבו על  
 אבירתו וכבר הורגלו בכך, משו"ה כאשר שומעים שבירת כוס הקידוש  
 בחולצה אומרים פסוק זה אפוי שאינו בזמנו ובמקומו כידוע, ומעם  
 שאומרים הפסוק אם אשכחך ירושלם זהו כמ"ש לעיל להורות בפועל כי  
 שבירת הכלי הוא לזכרון תהרבן וזה נכון.

[כו] מנהג א"י לקבור או לשמור שברי הכוס בשמירה מעליא, או משליכין אותם באחד הבתי מחראות. (תשכנ)

[כח] מאימתי התחילו לכתוב הכתובה. (תשכד)  
 [כט] מאין בא לנו מנהג המתנות ששולחים הקרובים והידידים להחתן והכלה, ומנהג ההזמנות לקרואים, וכן נוהגים גם אלו שאינם בני ברית. (תשכה)

(תשכג) שמעתי מזקני ירושלים ת"ו כי המה מאמינים שיש לאל ידי המכשפים לחלוש עצבי החתן שלא יקרב לגשת אל כלתו, ואלו המכשפים יעשו ויפעלו להטויהם בשברוי הזוכיות של כוס זה, ומשום זה אחר שנשבר הכוס מקבצים הרסיסים וקוברים אותם לכל ימצאו אותם אלו המכשפים, ולמען לבטל כשופיהם נותנים בתוך מנעלי החתן ובכיסו כגרוי מטבעות או תכשיטי זהב.

וה' האיר את עיני ומצאתי סרך להזיה זו בתרגום יהונתן (דברים כ"ד ו') וז"ל: ולא יהיה גבר אשר תתנין וכלין בחרשין ארום נפשא דעתיד למופק מנהון הוא מחבל, ועו"ש בנוסחאת הירושלמי.  
 (תשכד) קשה לשער בדיוק מתי התחילו לכתוב הכתובה, אך בס' טוביה (פרק ז' פ' י"ט) כתוב, „ויכתבו את הדברים לעד על ספר ויאכלו וישתו ויברכו את ה'“ והוא בערך ג' אלפים תק"ם—200 לפני החרבן, (עו' בספר אוצר כל מנהגי ישורון רף 37 בהערה, ובספר טוביה תוצאת דר' גאסטר) הניסחא ויאספו זקני העיר שם ויכתבו את הדברים ויברכו את האלהים והחתן והכלה ויאכלו וישתו כשמתה גדולה ע"כ. ושם (דף 145) תמצא הניסחא של כתובת השמרונים שמצא דר' גאסטר ואין לה שום דמיון עם ניסחא כתובתנו.

(תשכה) עיין (בכ"ת דקמ"ד:) ושם איהא האחיים שעשו מקצת שושבינות, ופ' רשכ"ם שם שישלח האב את אחד מבניו לשמח את החתן ובידו דורונות שכן דרך שושבינות נוטל דורון לשמחת חופת חבירו, ואוכל עמו, וזה יחזור לו כמו כן כשישא אשה (עו"ש דקמ"ה.) ה' דברים נאמרו בשושבינות, וב"כ התו' שם ר"ה האתיו, ובשו"ע והטור (אה"ע סו' ס') כ' כשנושא אדם אשה דרך שרעיו ומיודעי; שולחים לו מעות כרוי שיתחזק על ההוצאה שמוציא במשחה ואלו המעות נקראים שושבינות, ושושבינות זו אינה מתנה גמורה שלא שלח לו זה אלא שאם ישא אשה יחזור וישלח לו למי ששלח לו, לפיכך אם נשא זה אשה ולא החזיר לו השושבינות הרי זה תובעו בדיון ומוציא מטנו עכ"ל, ויש בזה כמה חילוקים ועוברות שונות בזה בס' הפוסקים הראשונים ואכמ"ל.

ובזו"ק פ' ויצא (דקמ"ט.) מצאתי כתוב וז"ל אמר ר' יצחק אערענא בההוא בר נש וברא זעירא עמיה, אמינא ליה אן הוא ברך אחרא, אמר ליה עבידנא ליה הלולא ואשתאר בדביתהו, כיון דאשתמודע בי, אמ"ל חיוך דלא זמינא לך להלולא דכרי (מכאן ראייה שהיה דרכם להזמין את חבריהם. מלפנים המנהג היה בא"י ששמש הכנסת היה מומין לכל הקרואים לפי הרשימה שהיה נותן לו בעל השמחה, וזה קרוב לאיזה שנים ששינו דרכם להזמין בכרמוסים כמנהג אנשי אירופא), בגין תלת מילין, חד דלא ידענא כך ולא אשתמודעא לך דהכי מומינין ליה לבר נש כפום יקריה, ודילמא אנת גברא רבא ואפגים יקרד (למדנו מזה ד"א כי הקטן אינו מומין לגדול ממנו אלא יכול להזמין אנשים בני גילו וערכו) וחד דילמא אנת אזיל באורחך בכחילו ולא אפרת עלך, (למדנו עוד שאם ראה חברינו טרוד ויודע בו שאפילו אם יזמינו יסרב, טוב הוא שלא יזמינהו כלל), וחד דלא תכסיף קמי אינשי דחבורא, דאורחא דילן דכל איגון דאכלין לפתורא דחתן ובלה כולתו יתבי נבזבין ומתנן לון וגו', (למדנו מזה שצריך לדעת למי יזמין, שאם יזמין לאיש עני ואין בכתו להביא מתנות להחתן והכלה, ההזמנה זו תגרס לו צער ועגמת נפש שרוצה לעשות רצונו ואין ידו משגת, אשע"כ טוב הוא שלא להזמינו כלל).

למדנו מדברי זוהר שהמתנות והדורונות שהיו שולחין היה בעד אכילתן שיאכלו שם ולא תיתה בדרך הלואה.

המנהג הנזכר שהיו שולחין המזומנים מתנות ודורונות וגו' עדיין שורר בא"י בין הספרדים כל מי שהזומן לסעודת חתן ובלה שולח מיני דמוין, יש שולח כים קמת נקי, או סולת, ויש מי ששולח כר שמן זית זך, ויש מי ששולח כבש שחום, או תרנגולים ותרנגולת חיים, או איזה תרנגולים חודיים, ורגילים להדביק על ראשיהם נייר מוזהב ומעומר בשושנים ופרחים. ואלו שהזומנו לבא כסוף הסעודה לאכול מיני תרמיא, מכיא עמו צלוחית גדולה ועליה מונחים פירות שנשתבחה בהן ארץ ישראל ויין ישן (ונקרא זה בלשון ספרדי בוג"א) ובשעה שהוא נכנס והטס הנזכר בידו אחר מן הקרואים קורא בקול גדול פלוני בא, וכולם מקבלים אותו בשירים ותשבחות.

המנהג שהוצאות ז' ימי החופה הם על אבי החתן, וגם התכשיטין הכללה, ואבי הכלה נותן לתתו הנדוניא היינו בגדיה ורחיטיה, והנדוניא שמים אותה קודם החופה באיזה ימים ע"י שמאים בקיאים ונכתב כל דבר בפרטות יחד עם שווייו, וכל הסך שיעלה מכניסים אותו בכתובה יחד עם הסעות בעין שהכניסה לו ומוסיף עליהן החתן כנגדן.

במשך ימי השידוכין שולחים מתנות מצד לצד, קודם פורים שולח אבי הכלה להחתן מגילת אסתר בכתיבה נאה בתיק כסף צרוף, ובהודמנות אחרת שולח לו כלי הכתיבה (הנקרא בלע"ז איסקריבאניא), ומצד החתן שולח להכלה תכשיטין שונים ומבעות משובצות באבנים יקרות, ולפני שבוע של החופה שולח לה מאני מסותא וכל מיני בשמים להתקטט בהם ומיני ממתקים.

[ג] מדוע הכלה מכסה פניה, ובשעת הקי'  
 מגלים פניה. (תשכו)  
 [לא] טעם שמברכין להתתן והכלה. (תשכו)  
 [כג] למה לא תקנו לנו ברכה מיוחדת על  
 קדושי אשה. (תשכח)

לילה שקודם החופה התתן מוסין קרוביו וקרובי הכלה לבית המרחץ ושם מביאים משוררים כנבלים ובנורית ואחריו המרחץ מוסים לסעודה. ואין הרבר ברור לי אם עדיין כל אלו המנהגים חיים וקיימים, כי זה לי יותר מעשרים שנה כי עזבתי ארץ מולדתי, ציון חסדתי, וח' יעזרני לשוב אליה ולבלות ימי ושנותי אל הארץ הטובה והכרוכה אמן.

(תשכו) טעם שהכלה מכסה פניה במסוה, משום שמצינו ברבקה ותקח הצניע ותתכס (בראשית כ"ד ס"ה) כן כתב מוהרי"ל, ועוד אפשר לומר טעם אחר משום צניעות, וטעם שבשעת הקידושין מגלין פניה כדי שיראו העדים ויכירו האשה, שהיא המתקדשת, והרב טמה טמה כתב בשם הרב צדה לדרך שיש מקומות שנוהגין לגלות פני הכלה קודם הקידושין, ובמוליסולא תזרו לנהוג כן וישר בעיני (עי' להרב חופת חתנים דכ"ח).  
 ופלא בעיני שהרב ממ"מ נעלם ממנו דברי הילקוט שמעוני (פ' כי תשא) ד"ה ויתן אל משה ככלותו מה הכלה הזאת כל זמן שהיא בבית אבית היא מצנעת את עצמה ואין אדם מכירה (מכאן ראייה טבירים קדמונים היו נוהגות בנות ישראל להצניע את עצמם מעיני רואיהן במנהג הישמעאלים) באתה לחופה היא מגלה פניה לאמר כל מי שיודע לי עדות יבא ויעיד עכ"ל, וזו ראייה על מנהג שאנו מכסים פני הכלה כי כן היו נוהגין בנות ישראל בעת הלוכין לשוק לכסות פניהן במסוה לבל יכירו אותן, וכן היו רגילות כשהיו באות לחופה ובעת הקידושין מגלות פניהן, וכן הכלות של היום יוצאות מביתן בכסוי פנים, ובעת הקידושין מגלות פניהן וזה ברור לפי עניות דעתי

(תשכו) טעם שמברכין להתתן והכלה משום שהקב"ה בירך לאדם וחוה שנאמר ויברך אותם אלהים (ס' התניא סי' צ"א).

(תשכח) טעם שלא תקנו לנו ברכה מיוחדת על קידושי אשה, כתב אבודרהם (בברכת אירוסין) משם הרא"ש כי ברכה זו אינה ברכה על עשיית המצוה, כי פריה ורביה היינו קיום המצוה ואם לקח פלגש וקיים פריה ורביה אינו מחויב לקרש אשה, וכן הנושא זקנה או איילונית, או עקרה, וכן סרוס חמה שנשא מברכין ברכת חתנים ואין חיוב במצוה זו מפני שאין בה קיום מצות פריה ורביה והלכך לא נתקנת ברכה במצוה זו אף בנושא אשה לשם פו"ר כיון שאפשר לקיים פו"ר בלא קידושין, ולא דמי לשחיטה שאינו מחויב לשחוט ולאכול ואפי"ה כשהוא שוחט לאכול מברך היתם א"א לו לאכול בלא שחיטה, אבל הבא אפשר לו לקיים

[לג] ברכת הארוסין אנו מברכין אותה על מה שאמר לנו, ואין דרכנו לברך על האיסור. (תשכט)  
 [לד] מה היא ביאור תיבת שושבין, מה צורך לשושבינין. (תשל)  
 [לה] מדוע נתנו שהאב ואם הכלה מלוין ומביאין אותה אל החתן. (תשלא)

סצות פו"ר בלא קידושין, וגם תחם אפקי קרא בלשון צווי שנאמר וזבתו ואכלת, אבל הכא כתיב כי יקח איש אשה וגו' עי"ש.

(תשכט) טעם שאנו מברכין על מה שאמר לנו את הארוסות וגו' ואין דרכנו לברך על האיסור שאמר לנו אבר מן החי והחזיר לנו את השחופ. והאמת שברכה זו נתקנה להת שבה לחקב"ה אקב"ו לחברילנו מן העמים וציונו לקדש אשה המותרת לנו ולא אחת מן העריות, והזכיר בו איסור ארוסות והיתר נשואות בתופה וקידושין, שלא יפעה אדם לומר שהברכה נתקנה לתתורה לו, לכך הזכירו חופה לומר דקרא ברכת חופה היא המתרת הכלה, ולהכי נמי הקדימו חופה לקידושין לומר והתיר לנו הנשואות על ידי חופה שאחר ברכת קידושין (הרא"ש הוב"ד שם באבודרהם) והמנהיג (בתלכות אירוסין ונשואין) כתב אעפ"י שאין מברכין באיסור, אין מוכירו כאן אלא כדי לחבב את החיתר שאע"פ שהתחיל בה מעשה אסורה לו עד שתנשא ועד שיברך ברכת נשואין כדתנן במס' כלה, אי נמי מסני שאיסור עריות איסור קדושה מוכירו בברכה ע"ב.

(תשל) ביאור תיבת שושבין הושאלה לרע דבוק, והיא מלה סורסית, עי' ת"י (ש"ב י"ג ג') ולאמנון רע, ת"י ולאמנון שושבינא, וגם הושאל לרע הכלה המוליכה לתחופה, ולדעת רגס"ה (בב"ת קמ"ד) ענין שליחות דורונות וז"ל האתין שעשו מקצתן שושבינות בחיי אביהן וגו' (עי' סור אח"ע סו' ס', והרמב"ם בה' זכיה ומתנה פ"ו הל"א, ועי' סנהדרין כ"ו: יבמות ס"ג, ובמדרשים הרבה).

(תשלא) טעם שנהגו לעשות שושבינין בחתן וכלה עי' עירובין (ד"ח:): ויביאה אל האדם שעשה הקב"ה שושבינות באדח"ר, ועי' ב"ר (פ"ח) אמר ר' אבין וגו', ובזוהר פ' בראשית (דמ"ט:): ויביאה אל האדם מהבא אוליפנא דבעאן אבא ואימא דכלה לאעלא ברשווא דדחתי עכ"ל.

מבררי חזות"ק למצו שחורי הכלה הם המביאין את הכלה להתתן, ועי' ברכות (דמ"א). ויביאה אל האדם אמר ר"י בר אלעזר סלמד שנעשה הקב"ה שושבין לאדח"ר ופרש"י שם שושבין משתדל בחופתו ובזווגו, עכ"ל.

מכאן אנו למדים שחזור גדול עם קמן מסנו בשושבינות ואל

[15] מדוע אין החתן מברך שהחיינו  
בנשואין. (תשלב)

[15] מנהג לונדון ואמ' שהחתן לובש הטלית  
קודם ברכת ארוסין ואינו מברך עליו, ואין נוהגים  
לכסות בו גם ראש הכלה, אבל בא"י וסת"מ המנהג  
שהחתן מברך עליו להתעטף ושהחיינו, ובשעת  
ברכות הנשואין מותחין ופושטין הטלית על ראש  
שניהם, וארבעה בני אדם אוחזים כל אחד בידו  
ציצית מציציותיו עד שהמסדר ישרים היו  
ברכות, מלבד פרוכת אחר המתוח למעלה  
מראשיהם. (תשלג)

ירע לו כי זהו כבודו והולך אחר מדותיו של הקב"ה שהיה שושבינו  
של אדה"ר, ועי' אבות דר"ן (פ"ד)

(תשלב) טעם שאין מברכין שהחיינו בנשואין, כתב הרב שארית  
יעקב (אלגאזי) בפ' תזריע בשם מוהר"ו קולון (שורש קכ"ח) לפי  
שארין לה זמן קבוע ועוד טעם אחר מפני שיש בדבר עגמת נפש שמזכיר  
לו לאדם שהשכחה הזאת היא אות המיתה שיהא אדם צריך לחברת אשה  
להחיות זרע, ומיזן האדם יהיה חי וקיים, לכך תיקנו שלא לברך שהחיינו  
(חיי אברהם סי' שמ"ג).

והרמ"ה כתב דאין מברכין זמן אלא על כל מצוה שעשויתה  
גמר מלאכתה ונשלמה המצוה כנטילת לולב, אבל הכא עיקר המצוה היא  
פריה ורביה, ועי' בס' תפלה זכה (דפ"ד) והר' יד אהרן (סי' ס"ב)  
מ"ש בזה, ועי' להש"ך (סי' כ"ה) שכתב העדיון נשאר מקום לחקור ולצדד  
לפי טעמו ואכט"ל (חופת חתנים דכ"ז).

(תשלג) טעם למנהג לונדון ואמשטרדם שהחתן אינו מברך להתעטף  
כשלוכש הטלית, משום שכן ס"ל להר' גינת ורדים (או"ה כלל א' סי'  
כ"ח). ועתה נודעתי שגם מנהג מצרים שלא לברך משום שפסקו על הר'  
גו"ר שהיה מאריה דאתרא מצרים כידוע, האמנם רבים חלקו עליו, ואלו  
הם הכנה"ג כשירי או"ח (סי' ח') ובהנה"ב (שם אות ח') ומוהר"ם  
חאגו"ז בהלק"ט (ת"א סי' כ"ב) והר' שוסר אמת (חלק או"ח סי' י"ט)  
והר' עולת התמיד, והגאון הר' פרי האדמה, ושם תמצא שעשו מעשה  
רבני תקיפא ארעא דישאל שהחתן צריך שיברך כשלוכש הטלית, וכן  
פ' הרב תיד"א בכרכ"י שם, כי מאי שנא ממצות סנדקות שמברך עליו,  
ונתבונן ונראה טעמו של הר' גו"ר שפסק שלא לברך משום שהטלית  
שמשליבין על החתנים אינו אלא להגן ולא לכבד ולרומם, משום הכי  
אין צריך לברך ע"כ. אבל לפי מנהג ארץ ישראל שהחתן לובש טלית

[לח] בא"י וערי מצרים ואשכנז נוהגים אחר  
הז' ברכות התתן דורך ברגל הכלת, ויש מי שמלמדוין  
להלכה לדרוך ברגל התתן טרם שהתתן ידרוך  
על רגלה. (תשלד)

[לט] מעם שתקנו לומר שהשמחה „במעונו“  
ולא במכונו, או בזבולו. (תשלח)

סקודם ברכת אירוסין ואחר כך קודם ברכת נשואין משליכים אותה  
על ראש הכלה גם כן וראי שהיויב לכרך. והר' נהר מצרים (או"ח פו' א')  
כתב שיעשו לחתן סלית חרשה ולא ילכשנה כי אם בביה"כ, ובשעת  
הארוסין מברך עליה להתעסף ושהחיינו, ופוסר בכרכת שהחיינו גם  
על החופה שהיא מצוה ראשונה של פו"ד, עי"ש.

מעם שבארץ ישראל וסת"מ נהגו לכסות ראש הכלה בסליתו של  
חתן אעפ"י שכבר עומדים שניהם תחת החופה (הנקרא טאלאמו), משום  
שנאמר ופרשת כנפיד על אמתך (רות ג' ט') ופרש"י שם כנף בגדך לכסות  
בסליתך והוא לשון נשואין. ובחופשו באמתחות ספרי מצאתי לחלל בו  
(ח' אישות דפ"ח ע"ד) שכתב ואחר האירוסין עושין לו חופה שחופסין  
אותו בסלית או בסודר וכיוצא וזהו הנקרא נשואין והרמז על זה כי  
יקח איש אשה וסמך ליה גדלים תעשה לך, וכן ארו"ל גבי יעוד כיון  
שפרש עליה האדון בסליתו קיים מצות יעוד ע"כ (עי' קו' סוף די"ח).  
פלוגתא דהני תנאי והתו' שם ד"ח כיון עי"ש). וז"ל המנהיג וחופה  
נקראת על שם שחופה אותה בסליתו כדאיתא באהשה נקנית לא יוכל  
למכרה בבגדו בה כיון שפירש סליתו עליה לשם נשואין שוב אין  
רשאי למכרה והמקרא טעוד ובא ופרשת כנפיד על אמתך וגו', ע"כ.  
מנהג צפת ופרובינצא לתת ספה צבועה בראש שניהם (בהמנהיג כ' ביניהם)  
זכר לפרישת הכנף שפורשין כנף בגדו עליה עכ"ל.

א"כ זהו מעם נכון לפי מנהג ארץ ישראל וסת"מ שמכסין בסלית  
החתן גם להכלה, אבל לפי מנהג אלו הארצות למה נוהג התתן להתעסף  
בסלית מצוייץ, אולי אפשר לומר משום שיהיה מעוסף בקדושה והוא נכון.  
(תשלד) מעם שנהגו בארץ ישראל וערי מצרים ואשכנז שהתתן  
דורך ברגל הכלה, שמעתי מוקני ירושלם כי היא סגולה בדוקה ומנוסית  
שכאשר התתן דורך רגל הכלה, תהיה הכלה כל ימיה סרה למשמעתו,  
והוא יהיה אדון הבית כמ"ש ואל אישך תשוקתך והוא ימשול כך  
(בראשית ג' ז'), וכן אמרו"ל ג' תייהם אינם חייב, ואלו הן, המצפה  
לשולחן תכירו וכו' שאשתו מושלת עליו וגו' (ביצה ל"ב:), ויש  
פעמים שהורי הכלה מלמדים אותה שהיא תדרוך בראשונה על רגל  
החתן בכרי שהיא המשול עליו, וכל זה לדעתו היוות זרות, וכבר הורגלו  
בזה.

(תשלח) מעם שנהגו לומר שהשמחה במעונו, ולא במכונו או

[מ] למה נהגו שהמברך טועם מן היין בראשונה, ואחר כך מטעים ממנו גם להתתן והכלה. (תשלו)

[מא] מנהג א"י וסת"מ לונדון ואמשטרדם לכתוב הכתובה ע"י הסופר של ב"ד, או ע"י החזנים, ונכתבת על נייר רק באמשטרדם נוהגין לכותבה על קלף, ומנהג אשכנז מודפסת על נייר ומניחים מקום התאריך ושמות החתן והכלה פנויים וזהו הנקרא טופס. (תשלו)

[מב] פה אני מוצא מקום לרשום השינויים

בזבול, משום דאמרו' בחגיגה (דו"ב) ז' רקיעים הם, ויהוה, רקיע, שחקים, זבול, מעין, מכון, ערבות, ומפרש יש מעין שבו תבות של מלאכי השרת אוטרות שירה לפני המקום, והשירה היא השמחה לפני המקום כמו שנאמר החדלתי את תירושי המשמח אלהים ואנשים, לפיכך אומרים שהשמחה במעינו (כ"ב העיטור, והמנהיג, ואבודרהם).

(תשלו) טעם שמטעימין מן היין גם להתתן והכלה, המנהג הזה הזכירו הרמב"ם בתשו' פאר הדור (דנ"ב) וז"ל וכבר פשט הכנהג שאחר שיטעום המברך היין ישקה לחתן מאותו הכוס מעט, גם ישקה ההתן לילה מעט ממנו, ואין זה אלא מנהג נאות, ואין ראוי לצאת ממנו, עם היות שבתלמוד לא יחוייבנו ע"כ. וכן אנו נוהגין, ולא כמו שכתב התשב"ץ (ח"ג סו' ס"ה) שהמברך אין צריך לטעום ורק ההתן והכלה יטעמו וסגי בהכי, ודלא כהר' פר"ח (סו' ל"ד) שכ' שצריך החתן לשנות רביעית הכוס ויברך עליו ברבה אחרונה, אלא נוהגין כס' הרמב"ם שהמברך טועם מן היין ומטעימין להתתן והכלה מעט ממנו, וב' התשב"ץ שם שאם היתה החופה ביום העניית עבור דאין המברך טועם רק מטעימין לחתן וכלה, וכן אנו נוהגים בארצות מצרים (ס' נהר מצרים דקכ"ג, וס' נוה שלום אות כ"ג).

(תשלו) טעם למנהג הספרדים בלונדון: באמשטרדם, ארץ ישראל וסת"מ שכותבין הכתובה בכתב יד ולא בדפוס, יתכן לומר משום שהמנהג הישן קודם שיצא הרפוס לעולם היה כן והיה להם סופר מיוחד שהיה נהנה מכתובת הכתובות, ואם יהיו טרפיסים אותה יפסידו בזה פרנסת הסופר, ועוד כי כתב יד בכתובה נראה יותר יפה מהדפוס, אבל טעם אמש' שרגילין לכתוב הכתובה על קלף לא ידעתי מעט.

שנפלו בנוסח כתובת לונרון הגהוג עתה, לזו שהיו  
גוהגים לפני מאות שנים. (תשלח)

### לפנים

בחמישי בשבת תשעה ימים לחדש טבת שנת חמשת  
אלפים ור' מאות לכריאת עולם למנין שאנו מונין פה מתא  
„לונרון“ דעל נהר טאמש „יתבא“ הנביר הר' רעואל בן החכם  
הישיש כמה"ר משה אבודיינטי ז"ל אמר לה למרת אסתר בת  
הנביר הר' אברהם די פורטו נ"ע בתולתא הוי לי לאנתו כרמו"י  
ואנא כס"ד אפלח ואוקיר וגו' וגו' וצבאית מרת אסתר בתולתא  
דא והות ליה להר' רעואל החתן הנ"ל לאנתו, והנרוניא דהנעלת  
ליה ממעות בעין ותכשיטין ושמושי דירה וערסא כתוב וחתום  
בקונטראטו שעשו כיניהם הצרדים מצד הכלה הג' שרה די פורטו  
אם הכלה הנ"ל והג' אלפונס רודרגיש דוד הכלה הנ"ל והחתן  
הר' רעואל אבודיינטי שנעשה ע"י הנוטאריו המפורסם אנטוניו  
ויהי כ"ג לדישימברי שנת אלף ות"ד וצ"ג למספרם, וצבי החתן  
הנ"ל והוסיף לה להכלה הנ"ל מן דליה לערך חמשים למאה ממה  
שהכניסה לו המפורש בקונטראטו והתוספת לפי הערך הנ"ל,  
וכך אמר לנא החתן הנ"ל אחריות וחומר שטר כתובתה דא  
קבלית עלי על ירתאי בתראי להתפרעא מכל שפר ארג נכסין  
וקנינין דאית לי תחות שמיא ודעתיר אנא למקני נכסין דאית  
להון אחריות כולהון יהון אחראין וערכאין למפרע מנהון שטר  
כתובתה דא קבלית עלי ועל ירתאי בתראי כאחריות וכחומר  
כל שטרי כתובות דנהיני בישראל העשויות כתיקון חז"ל מן

(תשלח) נתתי לפניך נוסח הישן והחדש בכדי שתתבונן השינויים  
בנוסחאת שתיהם, ולא אוכל לדעת בדיוק מאיזה זמן שינוי בק"ק שער  
חשמים בלונדון את נוסח הכתובה ומאיזה מעט עשו כן.

ועתה אינה ה' לירי נוסח כתובה אחרת וכתבתה בשנת הת"ן ליצי'  
החתונה היתה מהא' יוסף די קאשטרו, ושם כתוב בה"ל „ודא נרוניא  
דהנעלת לת הכל מעות בעין ותכשיטין ושמושי דירה וערשא י"ז אלף  
פלוריניש ות"ק פלוריניש די דינירו די באנקו די אמשטרם וצבי וחתן

יומא דנן ולעלם דלא כאסמכתא ונו' וקנינן ונו' קנו"ש במדל"ב  
והשו"ב וקיים.

### עתה

ברכיעי בשבת ... ימים לחדש ... שנת חמשת אלפים.  
ושש מאות ותשעים ושלש לבריאת עולם למנין שאנו מנין פת  
"לונרדיש" מתא דיתבא על נהר טאמש איך הבחור ...  
בן הנביר ... אמר לה להאי בתולתא ... בת הנביר ...  
הוי לי לאנתו כרת משה וישראל ואנא בס"ד אפלא ואוקיר ונו'  
ונו' וצביאת כלתא בתולתא דא והוית לי לאנתו וצבי החתן  
הנ"ל והוסיף לה לכלה הנ"ל סך חמשים ליטרין איסטרולין הכל  
קבל עליו החתן הנ"ל והעלה (צ"ל והעלם) על עצמו כמלוח  
ורשו וכנכסי צאו ברזל. וכך אמר לנא החתן הנ"ל אחריות  
וחומר שטר כתובה דא והתוספת קבלית עלי ועל ירתאי בתראי  
ועל כל נכסאי דקנאי וראקנה כאחריות וחומר כל שטרי  
כתובות העשויות כתיקון חו"ל דלא כאסמכתא ודלא כטו'רדש'  
וקנינן אנן סהדי חתומי מטה מיד החתן הנ"ל לזכות הכלה  
הנ"ל קנין גמור במדל"ב ובשבועה חמורה בשו"ת לקיים כל  
הכתוב לעיל והכל שדיר ובריר וקיים.

[מן] טעם שכותבין בכתובה לחדש, ובגט  
כותבין לירח. (תשלט)

הנ"ל ואוסיף לה להכלה הנ"ל סך דיליה ח' אלף וז' מאות וחמשים פלורניניש.  
וכתב לה בכתובתה הי"ז אלף ות"ק פלורניניש שהכניסה לו, והת' אלף וז'  
סאות וחמשים פלורניניש שהוסיף לה טריליה סך הכל ששה ועשרים אלף  
ומאתים וחמשים פלורניניש די דינירו די באנקו די אמסטרדם, וכך אמ"ל  
חננא דנא אחריות וחומר ונו' (ראה בספר שחבר דר' גאסטר הנקרא בשם  
HISTORY OF THE ANCIENT SYNAGOGUE ושם בדף כ"ב  
ודף כ"ה).

(תשלט) טעם הדבר כדי שלא לפתוח פה לשמן, דגבי ירח כתיב  
גירושין, דכתיב גרש ירחים, ועוד דגבי נשואים כתיב לשון חרש כי יקח איש  
אשה תרעה (כ"כ הלבוש).

[מד] פירוש הכתובה בקצרה. (תשמ)

(תשמ) למנין שאנו מנין פה מתא, מתא כולל עיירות גדולות וקטנות והיא נקראת קריה. על כ"ף ימא, פי' על שפת הים וכן תרגומו על כ"ף ימא, ולמה אומרים יתבא או מותבא ובאמת אינה יושבת, אבל כן הוא לשון המקרא יושבת העמס (ירמיה י"ג כ"א) וכמו וישב בנחל כרית (בלכים א' י"ז ה). הרי לי לאנתו כדת משה וישראל, תהיה לי לאשה משום דעכשיו נעשית נשואה ואשתו גמורה להתחייב בשאר כסות ועונה ובכל תנאי כתובה. ואנא בסיוע השם (ואנא בס"ד), או בסיעתא דשמייא שהד' במקום ה' של הויה. אפלח ואוקיר ואזון ואפרנס ואכסה, אפלח לשון עבודה בביתו, או בשדה לחרוש ולזרוע לפרנסתו. ואוקיר הוא מלשון יקר וכבוד, וכמו שארז"ל אוהבה כגופו ומכבדה יותר מגופו. ואזון הוא חיוב מוונות שחייבה תורה לדעת הרמב"ם והרשב"א והרמב"ן ס"ל מדרבנן, ואפרנס אין בכלל פרנסה מוונות, אלא שאר צרכים, ואפילו בדברים שבין איש לאשתו שייך לשון פרנסה כגון להשיא בתו, תכשיטין. נותן לה מעה כסף לצרכיה בשבת, ומדור הכל בכלל פרנסה (עי' סוף פאה ה"ז לן נותנין לו פרנסת לינה. ר"ע פי' שם מטה כרים וכסתות) ואכסה הוא חיוב כסות להלבישה ככתוב בתורה. כהלכת גוברין יהודאין, זהו תרגומו כמשפט בני ישראל כהלכת גוברין יהודאין. אם מן התורה או מדברי סופרים, ונכנס בכלל חיוב זה פרקונה וקבורתה ושאר תנאי הכתובה שאעפ"י שלא נכתבו כמו שנכתבו דמי לפי שהן תנאי ב"ד. ויהיבנא ליכי מהר בתולייכי פי' ונותן אני לך מוהר בתולייך לשון הכתוב כמוהר דבתולות, וכן הרבו עלי מאד מוהר ומתן. הרמב"ם והריף סוברים דכתובת בתולה היא סדרבנן, ור"ת סובר שהיא מדאורייתא וזה משמע ממש בכתובה. כסף זוזי מאתן דחזו ליכי מדאורייתא, ודעת הרא"ש (כתובות פ"א) סובר שהכתובה מדרבנן, אומר דמדאורייתא קאי על המטבע משום דחמשים כסף הצמור במפתה שהוא מוהר הבתולות הוא כסף צורי מאתן ולא סלע פרינה שהוא חמשים זוז, ויש מכריעין דעיקר כתובה מן התורה. אך התורה לא נתנוד שיעור כמה, וחכמים שיערו דמאתן

לכתולה, ומוהר"ם מינץ דרש נוטריקון כ'מ'ה'ר' כמה ר' היינו מאתן. אבל כתובת אלמנה כ"ע מודים שהיא מדרבנן. ומה שמצא ר"ח בגדתאה רמו לכתובת אלמנה מן התורה הוא דרוש בעלמא דבימי משה ל"ה היה מנה אלא ככר (כתובות י' ע"ב חו' ד"ה אלמנה) ולכן באלמנה כתבים כסף זווי מאה דחוזו ליכי מדרבנן. ועי' בכתובות (ד"ט"ב:) כי חכמים תקנו לכתחילה מאתיים ולא למנה מנה והיא תקנה הראשונה, וכל זה כדי שלא תהא קלה בעיניו להוציאה (שם י"א). וספוקייכי, שופרא דשטרא הוא ואעפ"י שנהגו לכותבם אם לא כתבם קני דשופרא דשטרא הוא למכתבינהו. ומיעל לותיכי כאורח כל ארעא, זוהי מצות עונה כדרך כל הארץ והוא לשון מקרא ואיש אין בארץ לב"ה עלינו כדרך כל הארץ. וגם זה שופרא דשטרי הוא שאפי' התנה עמה לבטל מצות עונה אין תנאו קיים לפי שהוא מתנד ע"מ שכתוב בתורה ותנאו בטל. וצביאת כלתא דא, צביאת הוא לשון רצון בלשון הארמי בדניאל די הוה צביא הוה מחי ודי הוה צבא הוה מרים (דניאל ה' י"ט והרבה עוד שם) וטעם שכותבין כן שאעפ"י שהאשה מתגרשת בין ברצונה בין שלא ברצונה, אבל אינה מתקדשת אלא לרצונה ואפי' קטנה לכתחילה עד שתגדל ותאמר אני רוצה שנא' נקרא לנערה ונשאלה ארת פיה (עי' ברא"ם ונח"י שם). ודא נדוניא דהנעלת ליה, נדוניא נאמר על הנכסים שהביאה האשה לבעלה ונכתבו בכתובה שאם פחתו פחתו לו, ואם הותירו הותירו לו, כי הבעל מקבל עליו אחריות כענין צאן ברזל, ונקראים כן כרועה שקבל עליו אחריותן של הצאן ומחלק הולדות והצמר והחלב עם הבעלים (שו"ע יו"ד רס"ז ל"ח) והוראת ברזל מלשון חוזק ע"ש האחריות, ונכסי מלוג הם הנכסים שיש להאשה שנטלו לה בירושה או במתנה שאין לבעל בהם אלא הפירות בחייה. והקרן קיים להאשה, ופירושו כענין מליגת הראש שתולשים השער ועוזבים הראש. מבית אביה, אם השיאה אביה מנכסיו. אבל אם נשאת מנכסיה כותבין ומדנפשא, ויש שכותבין סך המעות בעין שהכניסה לו כסף או כלי כסף זהב וכגדים ותכשיטין ושאר מסלטלין כגון יורות קומקומין וגו'. ושמושי ערסא, פי' כרים וכסתות ככסאות סדינים ורבידים שהם מתשמישי המטה, ואם

הכניסה לו קרקע צריך לכותבו בסימניו ומצרייו. ואוסיף לה, ב' אעפ"י שנינו אם רצה להוסיף לה מאה מנה מוסיף פי' על עיטר כתובתה שהם מאתיים יכול להוסיף ולא חיישינן לכסופא דאחרים שאין מוסיפין ודין תוספת כדין מאתיים דתוספת ככתובה דמי (עי' תו' ב"ב מ"ט ד"ה השלשה). והעלם על עצמו כמלוה, ורשו, טעם שכותבין כן משום שלא יהיה דין נדוניא כדין כתובה לגבות בפחות שבמטבעות אם נכתבה כתובה במקום אחר ונגבית במקום אחר, וזוהי מקולי כתובה, ע"כ כותבין שהחתן קבל עליו נדוניא זו כדין מלוה ורשו, ולא כדין עיטר כתובה שהיא מנה מאתיים לדון בו כדין קולי כתובה, אלא כדין חומר מלוה. ורשו, פי' חוב מתרגום ולא תהיה לו כנושה כרשיא. מטאת מאומה רשו כל מדעם. ואמר לנא החתן, משום שאינם רשאים לחתום עד שיאמר להם חתמו או יחתמו בפניו שאינן אלא שלוחיו. קבלית עלי ועל ירתאי בתראי, שהמלוה קודמת לירושה דשעבודא דאורייתא. ועל כל נכסי, בכלל נכסים הם העבדים והבהמות וגו' כדאיתא בגמ', וקרקעות הם נכסים שיש להם אחריות דקנאי ודאקנה, כותבין כן שאם אין לו עכשיו נכסים וקנה אח"כ שתוכל האשה לגבות מהם ואפי' מכרם לפי שבשעת קנין נשתעבדו לה כל הנכסים שיקנה אעפ"י שלא היו בעולם כדאי' בגמ'. דלא כאסמכתא ודלא כטופסא דשטרי, ענין אסמכתא הוא אדם שקבל על עצמו להתחייב בדבר קשה ונוסף על המנהג יכול לטעון הייתי סומך בדעתי שאוכל לקיים זה ועכשיו איני יכול לקיימו, וקי"ל דאסמכתא לא סניא, ואם סבלו ממנו קנין בב"ד חשוב קניא ובמעכשיו קניא אפי' בלא בב"ד חשוב, על כן הוא מקבל עליו שעבוד זה החזק דלא כאסמכתא בקנין גמור מעכשיו. ודלא כטופסא דשטרי, ר"ל שלא יוכל לטעון שכל מה שנכתב בכתובה זו לא צויתי מזה כלום לסופר, אלא שהסופר יש לו טופסין ומהם רואה וכותב, ע"כ הוא מקבל עליו דאין זרה השטר (כתובה) כדין טופסין דשטרי. וקנינן וגו' קנין גמור ב'מ'ד'ל"ב, (כמנה דכשר למקניא ביה) שאלו לר"י הלוי ז"ל מה הועיל זה הלשון וקנינן והלא לשון עתיד הוא כמו ושמענו ועשינו שהוא כמו ונשמע ונעשה שהוא הוסיף לעתיד וא"כ וקנינן רצונו לומר וקנה ועדיין לא קנינו והשיב כי הפרש יש בין שהוא תחילת

[מה] המנהג בכתיבת הכתובה בירושלם בנוגע להמנה או מאתים כתיקון חז"ל [בערך הכסף העובר שם יחשבו לבתולה אלף גרושים, או פיאסטרום ולאמנה ת"ק גרושים] ונוהגים להוסיף תנאים אלו מעשה ידיה שלו, מזונה וכסותה עליו, הירושה וכל משפטי הכתובה כמנהג טוליוולא, ולא ישא ולא יקדש שום אשה אחרת עליה כי אם ברשותה, ולא ימכור שום חפץ מחפציה כי אם ברשותה ולא יעבור מארם צובה והלאה, ולא מביירוט, ולא מנא אמון והלאה ולא בדרך ים כלל עד שיניח לה גט זמן כתוב עם ספוק מזונותיה. (חשמא)

הדיבור בין שהוא אמצע הדיבור כי ועשה בצלאל הואו היא ואו ההיפוך, אבל מי פעל ועשה היא ואו העיטוף נמשך לחחילת הדיבור שהוא פועל שהוא עבר, וכן ועשה הוא עבר, וכן וקנינא דהוא נקשר עם אמר לנא פלוני וקנינא עבר עם עבר, וענין זה הקנין למדנהו מבוועו שנאמר שלף איש נעלו ונתן לרעהו וקי"ל דבוועו נתן לגואל וכיון שקבל הגואל אותו נעל נקנית הנחלה לבוועו, וטעם שצריך לתפוס ג' על ג' אצבעות או יותר דזהו שיעור בגד לענין טומאה. במנה דכשר למקניא ביה, סי' למעוטי איסורי הנאה שאם נעשה הקנין בדבר שהוא אסור בהנאה כגון כלי ע"ז אינו קנין כלל, למקניא ביה" ולא לאקנויי לאפוקי ממאן דאמר בכליו של מקנה שצריך שיהיו בכליו של סוגיה ויתפסנו המקנה, ביה" למעוטי מטבע שאין מטבע נעשה חליפין. שריר ובריר וקים, שריר לשון חוזק כמו חיטי קרדינתא דשרירן ויבשן שהם קשות וחזקות (קי' ג'). וקים ביד אחת מלשון קימו וקבלו היהודים וכאשר קים (אסתר), (ע' בס' חופת חתנים סי' ה' דייב והרשב"ץ).

(חשמא) אודות ס"ש בנוגע למנהג טוליוולא עי' בס' נחר מצרים (אה"ע ח' כתובות סי' כ"ח) בחקרה שם וירווח לק.

[מז] טעם שנתנו לקדש במבעת שאין בה אבן. (חשמב)

[מז] באלג'יר נהגו אם יש שני חתנים יחד מברכים ברכת חתנים אחת לשניהם, אבל לא נהגו כן באלו הארצות ולא בא"י וסת"מ, אלא זה אחר זה ומברכין לכל אחד ואחד בפני עצמו. (חשמב)  
[מח] טעם שתקנו בברכת חתנים ז' ברכות לא פחות ולא יותר. (חשמד)

(חשמב) כתב המנהיג המקדש את האשה יקדשה או בכסף או במבעת שאין עליו אבן ולא סמכה אדעתא בקידושה דסכרא שהאבן שות וותר מכדי דמיה ולא גמרה ומקנייא נפשה, ע"כ ובשו"ע אה"ע (סו' ל"א ס"ב) פסק כן בשם הר"ן לדעת ר"ת.

ואני הדל לא חבתי טעמם נחשוב שהאבן אינינה יקרה אבל המבעת עצמו אם הוא זהב או כסף הלא סמכה אדעתא בקידושה על המבעת עצמו ולא על האבן ונוהגים לשאול תחת החופה לעדים לשום גוף המבעת אם הוא שוה פרוטה כדי שתדע הכלה שאין מקדשה רק בשוה פרוטה (מור"ם שם).  
ואפ"ל טעם אחר שהכל נעשה בכדי שלא יחבייש העני שאין ביכולתו לקדשה במבעת שיש בה אבן וקרה, תקנו לקדש במבעת שאין בה אבן ותורה אחת לעשיר ולעני ולבינוני זהו הנלע"ד.

(חשמב) טעם למנהג הספרדים שבאלג'יר שאם יש כ' חתנים יחד מברכים ברכת חתנים אחת לשניהם. משום שכן כ' מרן (אה"ע ס"ב ג') בשם המור והרא"ש שכ"ב הלכה למעשה (עיון חשו' הרא"ש כלל ר"ו), וכן פ' למי שיש לו שני תינוקות למול שמברך ברכה אחת לשניהם (שו"ע יו"ד רס"ח ס"ה) ואפ"ל שניים מלים הראשון יברך על המילה ועולה גם לשני, והשני יברך אשר קדש ידיד ועולה גם לראשון, ואפ"ל אין הנער לפניו בשעת ברכה כיון שדעתו עליו רק שלא יסית דעתו ביניהם ע"כ והתרבר מובן מאליו שאם שני הילדים הם מאב אחד ר"ל תאומים צריך תאב לומר אקב"ו לחכמים בביתו, וכן כשמברכים אותם צ"ל קיים את הילדים האלו וגו' (שם במור"ם).

ומעם שבא"י וסת"מ ובאלו הארצות שלא נהגו כן משום עין הרע (מור"ם שם באה"ע בשם הגה"מ פ"י דאישוח) וזכורני שבהיותי דיין במצרים, בערב פסח, ובערב חג הסוכות חיותי מסדר הקידושין קרוב לט"ו חתונות, מי מהם בבית"כ ומי מהם בביתם והיה היום קצר ומלאכה מרובה עכ"ז לא מלאני לבי לסדר הקידושין לשני חתנים ביהר משום הטעם שזכרתי.

(חשמד) הטעם פשוט שהם כנגד ז' ימי חופה וכנגד שבעה חופות שעשה הקב"ה לאדח"ר בג"ע (מדרש) וכבר הביאו הכל בו וכבר כתבתי

## ואל שדי יברך, בתפלת הדרך.

ובו סעיף אחד

[א] שנויים שנפלו בנוסח תפילת הדרך  
בסדורי לונדון ואמש', עם סדורי א"י וסת"מ, ונוסח  
תלמודנו, והעמרמי, ואבודרהם. (תשמה)

לעיל (דקפ"ט ס"ג הערה רל"ו) כמעט מספר הז' שהוא הקדוש לנו ושם  
כ' שמספר הז' רומז ליתודו ית"ש, ופה אבאר הענין איך רומז לאחדותו  
ית"ש, מנין הז' בתורתנו הוא חשוב מפני מספר הז' רקיעים, וז' מזלות  
כנגד ז' ימי השבוע, הבט נא וראה שאות ב' מוליד הד' והז', הג' מוליד  
הז' והט', ההא מוליד בכפולו הז' הוא נולד מהב' והג', הח' נולד מכפול  
הדלית והט' נולד מג' פעמים ג', אבל האות הזין אינו נולד ואינו מוליד.  
א"כ הוא מספר פרטי ועליון על כולם באחדותו: והפרטיות הנה  
נראה דבר מצטרף עם דברים עליונים ואלהיים וע"ז אומר אנטרלה יולדת  
הז' (ירמיה ס"ו ט').

גם מספרים אחרים יש לנו והם קדושים ונתחיל מאות א' המורה על  
אחדותו ויתברך (ושמעתי שמך שאל לרב אחד, נוי היה קודם ה', השיב לו  
שיספר הכסף שבכיסו, המלך התחיל לספר אחד שניימים, הרב הפסיקו ואמר לו  
טועה אתה בחשבונך אמ"ל כמה? השיב לו שכתת מלספר קודם אחד אמ"ל  
המלך אין מספר קודם אחד אמ"ל השמע לאזניך כה שאתה מוציא מפוך  
אין אלוה אחר קודם האחד) אות ב' רומז לשתי לוחות העדות, ורז"ל  
אמרו מעוט רבים שניימים. ג' מצינו יוכבד הצפין משה ג' ירחים (שמות ב'  
ב') ג' אבות, ברכת כהנים משולשת, התורה נתנה בתו' הג', תנ"ך ג' תורה,  
נביאים, כתובים, חגים ג', פסח, שבועות, סוכות ד' כנגד ארבע אמהות,  
ד' נפשות הארץ, שם הויה בארבע אותיות, ציציות ארבע, (מורה הנבוכים  
ח"א פרק מ"ט). ה', חמשה חומשי תורה. ו', ששה סדרי משנה וסימנים ז' מ'ן'  
נ'ק"ט'. ז', כבר כתבנום ח', שטנה ימי מילה, ת' ימי חנוכה. ט' מספר הפ'  
'עו' אוצ"י תיבת תשעה וירוח לך) מספר הז' כולל העשרה נאמרות שבהם  
נברא העולם (אבות פ"א, ר"ה ל"ב) ועוד הרבה טפוזר בתלמודנו. מספר י"ב  
י"ב מזלות י"ב שבטים, י"ב נשיאים י"ב חיות (מ"א י' כ') מספר י"ג  
י"ג מדות של רחמים, י"ג מדות שהתורה נדרשת, י"ג שנים לעונשים בב"ד של  
מטה, י"ג שנים למצוה, י"ג עקרים לפי הרמב"ם.

(תשמה) נוסח לונדון ואמסטרדם שתולכנו לשלום ותצעידנו  
לשלום ותדריכנו לשלום בלשון רבים, הנוסח שבגמרא ברכות  
(כ"ט:): שתולכנו לשלום ותצעידנו לשלום ובטקום „ותדריכנו“  
כתוב „וחסמיכנו“ לשלום, בלשון יחיד וכן נוסחאת ארץ ישראל  
וסת"ם אבל בשו"ע או"ח סי' כ"ט ס"ד כ' לאומרת בלשון  
רבים (כמ"ש בסו' תקס"ה) בשם הרשב"א בתשו' (סו' נ"ח) שכשמתענה  
יחיד ואמר עננו בצום תעניתנו ועי' שם להבאה"ט (ס"ק א') אבל אין אנו

הספרדים נוהגים שהיחיד המתענה אומר „תעניתנו“, אלא גם בתענית יחיד אומר ביום צום התענית חות, ופעם אחר לנוסח לונדון ואמש' שאומרי' אותה בלשון רבים משום דאוי' שם בברכות אמר אבוי לעולם לישתף איניש בפשיה לצבורא חיבא נימא יחר"ם ה' אלהינו שתולוכנו לשלום וגו'.

ונוסח א"י וסת"ם בתפלת הדרך שתולוכנו לשלום ותצילנו סכף כל אויב ואורב בדרך ומכל מקרה ופגע רע ותגיעני למחוז חפצי בשלום ותנני לחן ולחסד ולרחמים בעיניך ובעיני כל רואי ומוסיף אח"כ איזה שורות בלשון ארמי וכל דפגעין בי יהון מושבעין הד' ומוסיף עוד ואומר התלמנה שפתותיהם סדכר תחשכנה עיניהם סראות וגו' ותותם ושמע תפלת כי אתה שומע תפלת כל פה, ברוך שומע תפלת.

שם בסדורי לונדון ואמש', ותגיעני למחוז חפצני לחיים ולשמחה ולשלום אבל בגמ' שם הושמטו חיבות אלו, ונוסח א"י וסת"ם הוזכר ותגיעני למחוז חפצי בשלום, שם ותצילני סכף כל אויב ואורב בדרך כן גורם הגמ' שם ובסדורי א"י כן הוא רק כמדבר בלשון יחיד ותצילני, שם, ותנני לחן ולחסד ולרחמים בעיניך ובעיני כל רואנו. כן היא נוסחאת הגמ' שם, אבל מוסיף קודם ותנני לחן „ותשלח ברכה במעשה ידי“ (עי' באה"ט אור"ח סי' ק"י סק"ו שכ' אבל מלת ותנני לחן יאמר בלשון יחיד ס' הקנה עפ"י הסוד) שם והשמע לקול תחנונינו כי אל שומע תפלה ותחנון אתה בא"י שומע תפלה, שם בגמ' הושמטו אלו החיבות ותותם אחר ובעיני כל רואי בא"י שומע תפלה, ותמצא שגם בנוסח א"י וסת"ם הושמטו, ואומר שם ושמע תפלת כי אתה שומע תפלת כל פה ברוך שומע תפלה מבלי להזכיר חיבות „אתה ה'“.

נוסח העמרמי (דף 408) יח"ר מלפניך ה' אלהי שתולוכנו לשלום ותמטיכני לשלום ותציעירני לשלום ותצילני סכף כל אויב ואורב על הדרך בא"י שומע תפלה. פעם שר"ע גאון גורם סכף „כל“ אויב ואורב על הדרך משום שכ"כ (בעזרא ה' ל"א) סכף אויב ואורב על הדרך ולמה העמרמי הוסיף חיבת כל מה שלא בא בעזרא

נוסח אבודרהם יח"ר מלפניך ה' אלהינו ואלהי אבותינו שתולוכנו לשלום ותציעירנו לשלום ותמטיכנו לשלום „ותחזירנו לביתנו לשלום (כן גורם הרא"ש והרשב"א בחו' שם ור"י, עי"ש באשל אברתם סי' ק') ותנחנו אל מחוז חפצנו לשלום, ותצילנו סכף כל אויב ואורב בדרך, ותננו לחן ולחסד ולרחמים בעיניך ובעיני כל רואינו ותשמע תפלתנו כי אתה שומע תפלת כל פה בא"י שומע תפלה, ע"כ.

מה שתוסיף אבודרהם „ותחזירנו לביתנו בשלום“ אינו סוזכר בגמ', אבל מצאתיו בדקדוקי סופרים שם בברכות שכתב ותחזירני לביתי בשלום, ומוסיף שם „שמח ופוב לב“.

שם בסדורי לונדון ואמשטרדם כתוב לאמר ג' פעמים יוהך ישמרנו יוהך יצילנו, יוהך יעזרנו, כן היא הנוסחא בארץ ישראל וסת"ם יוהך ישמרני, יוהך יצילני, יוהך יעזרני. שם זה יוצא מהפסוק בוי' מלאכיו יצוה' לך', ולפי סדור אשכנז בסוף תפלה זו לומר ז'

## ברכת המזוזה, חמדה גנוזה.

ובו ט' סעיפים.

[א] המנהג בלונדון ואמש' לברך לקבוע מזוזה, לאחרים מברך על קביעת מזוזה, ובא"י

פעמים ויהי נועם ויכוין בפסוק כי מלאכיו יצוה לך ס"ת יוח"ך והוא שם מסוגל לשמירתה, אבל בלונדון ואמסטרדם לא הסתפקו לאומרו בכונה שם זה אלא בביטוי שפתיים.

שם בתרגום האנגלי תרגם תיבת יוח"ך THE LORD שהוא שם לה', והאמת שב לשם המלאך הנקרא כן, והפסוק שמטנו יוצא שם זה מעיד על זה כי מלאכיו וגו', ותמצא כי בסדר דיוסולה הושטט לגמרי שם זה וגם הפסוק ויעקב הלך לדרכו, אבל בסדר דילוי היותר עתיק מטנו הזכיר השם הזה והפסוק ויעקב הלך, לאומרו ששה פעמים, ולא ידעתי למה בתוצאת גאסטר אשר תמיד הולך אתר סדור די סולה לא הלך בזה בשיטתו.

שם ואומר ששה פעמים הפסוק ויעקב הלך לדרכו וגו' ויאמר יעקב כאשר ראם עד מתנים, ואומר ה' עוז לעמו יתן ה' יברך את עמו בשלום, גם בנוסח ארץ ישראל וסת"ם מנהגם כן משום שאלו הפסוקים מדברים ממסע יעקב, אבל בארץ ישראל נוהגים לאומרום קודם תפלת הדרך, ואין נוהגים לאומרום ששה פעמים ולא ידעתי למה אומרום אותם ו' פעמים בלונדון, וי"א אותם ז' פעמים כמספר התיבות שבפסוק זה, ובא"י אין נוהגים לומר הפסוק ה' עז וגו'.

ותמתתי על הגר"א שחשב שפ"י יוח"ך כי הנפטר מתבירו לדרך צריך לומר הלכה פסוקה שמתוך כך זוכרתו והלכה קצרה היא י' חיד ו' רבים ה' לכה כ' רבים, (ע"י אוצ"י תיבת „דרך“) פרם כל הראשי תיבות של תיבה זו כבר כ' לעיל שהוא ס"ת הפסוק כי' מלאכיו יצוה לך, שנית מי הוא זה שיבין הר"ת הזה אם יאמר לתבירו כשנפטר מטנו יוח"ך ישטרנו יוח"ך יצילנו יוח"ך יעורנו, ומה יחס יוח"ך עם השמירה וההצלה והעזרה.

ומנהג אשכנז להוסיף אתר תפלת הדרך ג"פ ויעקב הלך לדרכו וגו', ל' פעמים לישועתך, ו' פעמים ויהי נועם, ו' פעמים יברכך, ה' פעמים המלאך הגואל, (סו' לוי"ה) ואומר ג' פעמים ויסעו ויהי חתת ופסוקים אחרים מלוקטים מענין הדרך.

נוסח תפלת הים שבאה בסדרנו כולם שוים בנוסחאתם, אבל לא מצאתי מי היה מתבררה, ובתלמודנו לא מצאתי זכר לתפיל' זו, אולי למדוה מיונה שהתפלל לה' מטעו הדגה, וגם כשאמר לו רב החובל קום קרא אל אלהיך וגו', והרמב"ן חבר תפלה נאה כשהלך לא"י ונדפסת.

**וסת"מ לעולם אומרים לקבוע מזוזה. (תשמו)**

(תשמו) ברכת המזוזה לא הוזכרה בתלמודין ככל הברכות, אבל הרי"ף בהלכותיו והרמב"ם (פ"ה מה' מזוזה ה"ז) כתב וקודם שיקבענה מברך תחילה בא"י אמ"ה אקב"ו לקבוע מזוזה, ואינו מברך בשעת עשייתה שקביעתה היא המצוה, וכן פסק (בפ"א דברכות ה"ח) והרמב"ם סמך להא דשנינו במנחות (מ"ב:) כל מצוה שאין עשייתה גמר מצותה אינו מברך אלא בשעת גמר מצותה(ע"י כ"ס שם, וש"ע יו"ד רפ"ט, וע"י תוס' שם במנחות, ותוס' סוכה מ"ו ריש עמוד א').

אבל מדברי הירושלמי (פ"ט דברכות ת"ג) משמע שצריך לברך בשעת העשייה ובשעת גמר מצותה, העושה סוכה לעצמו אומר בא"י אמ"ה אקב"ו לעשות סוכה, לאחרים לעשות סוכה לשמו, נכנס לישוב בה אומר ברוך אקב"ו לישוב ברוך וגו' העושה לולב לעצמו אומר ברוך אקב"ו לעשות לולב, לאחר, לעשות לולב לשמו, כשהוא נוטלו אומר על נטילת לולב, ואשר החיינו וגו' העושה מזוזה לעצמו אומר לעשות מזוזה, לאחר „לעשות מזוזה לשמו" כשהוא קובע אומר ברוך אקב"ו „על מצות מזוזה" ע"כ.

למדנו מדברי הירוש' שצריך לברך בשעת עשייה, ובשעת גמר מצוה, ועוד כי נוסח ברכה זו לטי הירושלמי היא על מצות מזוזה ולא כנוסח הרי"ף והרמב"ם „לקבוע מזוזה" ולמה שינהם לא בחרו גירסת הירוש' ויותר היה מתאים לברך על מצות מזוזה יוחר מלקבוע, יען לפי עוסק פשוטו של מקרא היא הכתיבה כמ"ש וכתבתם על מזוזות ביתך, וגם אנו מברכין על מצות ציצית (ע"י טור או"ח סו' ה' והאגור בשם הרי"ו סולין והב"י שם).

לכל האופנים בין לנוסח הירוש' ובין לנוסח הרמב"ם עיקר הדבר חסר מתכונה משום שנאמר וכתבתם על מזוזות ביתך והם צדי הפתח לימין או לשמאל ורו"ל קראוה מזוזה ע"ש שנקבעת בצד ימין לפתח הבניסה.

ואפ"ל במה שסמך הרמב"ם והרי"ף שסדרו נוסח ברכה זו „לקבוע מזוזה", מצאתי בחרגום יהונתן על הפסוק וכתבתם על מזוזות ביתך (דברים ו' ט') והכתבינון על מזוזין והקבעינון, וכן ת"י (דברים כ' ה') ולא קבע ביה מזוזתא.

מעם למנחם לונרון ואמש' שאם קבעה המזוזה ע"י אחר שמברך על קביעת מזוזה, זו היא ס' הרמב"ם (פ"א דברכות ה"ב וה"ג) כ' וז"ל אבל אם קבע מזוזה לאחרים מברך על קביעת מזוזה, וכן אם עשה מעקה לגבו מברך לעשות מעקה ואם נעשה ע"י אחרים מברך על עשיית מעקה (ע"ש בכ"ס מה שכתב בזה), כנראה שהספרדים בא"י וסת"ם לא נהגו כן אלא תמיד אומרים לקבוע מזוזה וע"י להרד"א (ר"ו:) שכ' בארוכה בזה שיש מצות שמברכין עליהם בעל יש שמברכין עליהם בלמד, והביא שם מעם הדבר בשם ר"ה כארוכה.

- [ב] מה טעם למצות מזוזה. (תשמו)  
 [ג] מדוע נהגו לקובעה באלכסון. (תשמח)  
 [ד] למה שומרין אותה תוך גרתיק עץ, או מתכת או זכוכית. (תשמט)  
 [ה] למה כותבין שם שדי מבחוץ. (תשנ)

(תשמו) טעם למצות מזוזה על הפתח נעשה להזכירו חובותיו לשו"ת ולהזכירו מציאותו יתברך ככניסתו וכיציאתו מכותו, וכמו שכתב הרמב"ם (סוף הלכות מזוזה): כל זמן שיכנס ויצא יפגע ביחוד ה' שמו של הקב"ה ויזכור אהבתו ויעור משנתו ושגיונותיו הכלי הזמן וידע שאין דבר העומד לעולם ולעולמי עולמים אלא ידיעת צור העולם ומיד הוא חוזר לדעתו והולך בדרך מישרים אמרו חכמים הראשונים כל מי שיש לו תפילין בראשו ובוריעו ויציצת בבגדו: מזוזה בפתחו כחזק הוא שלא יחטא שהרי יש לו מזבירין רבים וגו' (עי' מנחות מ"ג) ורבינו יצחק אבארבאנאל ז"ל (בפ' בא) כ' ציוה שיקחו מן דם השם וישיטנו ממנו על המשקוף ועל שתי המזוזות לפי שבאותם המקומות אחר הדת והמזוזה היו הם שמים וזרון הע"ז. ההיא בהיותם עובדים אותה, לכן קתה וישיטו שמה דמו אשר שפכו לכותו ולהכעיסו ע"כ

ובזה אפשר לתת טעם כמצות המזוזה על מזוזת פתחנו להרחיק עם ישראל אשר כבר הורגל בהיותו שוכן במצרים בעבודת האילים והיו נוהגים לתתם במזוזות פתחיהם (כנהוג היום אצל הנוצרים שמצוירין שתי וערב בפתחם) משו"ה ציונו לתת המזוזה הכתובה בה מבחוץ שם שד"י ואחדות האל שבפנים זהו הנלע"ד.

(תשמח) טעם שנהגו לקובעה באלכסון לד' סרן (יו"ד רפ"ח ו') שצריכה להיות זקופה ארכה לאורך מזוזת הפתח אבל הרמ"א שם כתב בשם י"א שפסולה בזקופה אלא צריכה להיות שכובה ארכה לרוחב מזוזת הפתח (טור בשם ר"ת) והמדקדקין יוצאין ידי שניהם ומניחין אותה בשיפוע ובאלכסון (טור והגה"מ ומהרי"ל) ועי' מנחות (ל"ג) פלוגתא י"א שיקבעה בעמידה ואולי שמטעם זה אנו יוצאין י"ח כל הרעות וקובעין אותה באלכסון.

(תשמט) טעם שנהגו לשומרה בתיק עץ או זכוכית וכיוצא מפני שאסור לנגוע ביד גוף המזוזה ולה כדון ס"ת ככל פרטיה ודין זה לקובעה בשפופרת הנבאו המור שם (סי' רפ"ט :הרמב"ם פ"ה מזוזה סוף ה"ו) וכ' שם הב"ת ונראה דלמדה מהא דאיתא (סוף פ' השואל) אפשר הוא בגובתא דקניא והק' התו' וגו' וי"ל שלא תבלה מלחלוחית הכותל עכ"ל מטעם זה הוא קרוב אל השכל האנושי.

(תשנ) טעם שנהגו לכתוב שם שד"י מבחוץ כ"כ הרמב"ם (פ"ה מזוזה ה"ד) והכ"מ כ' שם שכ"כ בזנה"ק (פ' ואתחנן) ששם שדי יכתבוהו מבחוץ כנגד תיבת והיה שבפנים ועוד ש"מ' ו' ז' ה' בגי' ארזי

[ו] מדוע כותבים מעבר השני כו"ן במוכס"ז  
כו"ן. (תשנא)

[ז] מדוע מניחין היר עליה כשמנשקין  
אותה. (תשנב)

[ח] מה היא ביאור מלת מזוזה. (תשנג)

(בחיו פ' ואתחנן) ואעתיק לפניך דברי הזוהר (שם דרס' :). אמר הקב"ח כמה מקטרגין וגו' ת"ת והיה שמא קרישא מתתא לעילא, וע"ד שר"י אתרשום מלבר לקבל שמא דא והיה מלגאו, שדו מלבר, למחוי נטור בר נש מכל סדין מלגאו :מלבר וגו' ע"כ (עו' שו"ע רפ"ח ט"ז).

ומעם שבחרו בשם שר"י לכתבו מאחירי המזוזה ולא שם אחר, משום ששם ש'ד'י' ר"ת ש'ומר ד'לתות י'שראל, ור' בחיו (בפ' ואתחנן) כ' לפי שהאומות חושבין שהצלחת הבתים הללויות במערכת הכוכבים ומפני שח' הוא הממשרד ומנצח המערכות ע"כ נכתוב אותו לרכוז כי ממנו השפע והטוב נכנס אל הבתים לא מן המערכת וכן אמר אלופז, ומה יפעל שדו למו" וסמוך ליה והוא מלא בתיהם מטוב ע"כ (תוי אברהם אות ל"ז).

(תשנא) טעם שנחגו לכתוב מעבר השני כו"ז במוכס"ז כו"ז, נכתבים אלו הג' שמות נגד ה' אלקינו ה' מפני שאסור להוסיף שום דבר מבפנים חוץ משתי הפרשיות (רמב"ם פ"ה המזוזה ה"ד) ומור"ם שם כ' בשם הגה"ם לכתוב כן והם י"ד אותיות הסמוכות לאותיות של ה' אלקינו ה' באלפא ביתא, ועו"ש בטור שם שהביא לכתוב אותיות אלף, וב"ו הכ"ו שעששו לא נחגו לכתוב כן עו"ש אבל אני ראיתי כל המזוזות שעברו תתי בא"י היו כתובות אותיות אלו ואני אין לי עסק בנסתרות לדעת טעמן של דברים, ועו"ש בס' מגלה עמוקות שנתן טעם לזה עפ"י חכמת האמת.

(תשנב) טעם שמניחין היר עליה כשמנשקין אותה (ואני ראיתי חסידים ואנשי מעשה שמנשקין המזוזה בפיהם ואומרים ה' ישמור צאתי ובואי מעתה ועד עולם) (יו"ד סי' רפ"ה שם בהגה). משום שאמרו (עו"י א.) אונקלוס בר קלונימוס איגור וכו' הוא מזוזהא דמנחה אפתחא אותיב ידיה עלה וגו' אמר להו מלך בשר ודם עבדיו שומרים אותו מבחוי והוא יושב מבפנים ואילו הקב"ה עבדיו יושבים מבפנים והוא משמרן מבחוי שנאמר ה' ישמור צאתך ובואך מעתה ועד עולם (תהלים קכ"א).

מנהג הנשיקה משום חיוב מצוה כמו שנחגיגין החכמים לנשק התפילין בשעת הנחתן ובשעת הליצתן (או"ח סי' כ"ה ס"א) וכן נתנו בנשיקת הציציות וכבר כ' לעיל במנהג הספרדים באלג'ר שנחגיגים לנשק גם הלולב והאתרוג והכל לחיוב מצוה.

(תשנב) ביאור תיבת מזוזה כ' בס' הכתב והקבלה כי מזוזה היא משורש זיו שענינו התנועה כמורגל ברבותינו ואינו זו משם, שמא יזיו עפר והיא מלה עברית מן זיוו שדי (תלים פ') שתוא תואר לבעלי היים

[ט] איך הקראים נוהגים לכתוב המזוזה. (תשנר)

**לימוד הבית וחנוכה, להמרום על כל ברכה.**  
ובו סעיף אחד.

[א] המנהג בלונדון ואמשטרדם בחינוך הבית להזמין קרוביו ומיודעיו ללימוד מיוחד המלוקט מפסוקים שונים המדברים מענין בית ומפוזרים בתורה ג"ך ואחר כך לומדים משנה וגמרא (כמו שנרפס בהסרוד היומי תוצאת נסטר) ונוהגין שאחר שבירך הבעה"ב על קביעת המזוזה מברך שהחיינו ועושה סעודה גדולה, והמנהג בא"י וסת"מ שאינם עושים לימוד מיוחד ורק הבעה"ב מברך שהחיינו בכניסתו, ואוהביו באים לבקרו ולאחל לו בס"ט על ביתו החדש והאשכנזים שבאלו הארצות נהרו בזה אחר מנהג הספרדים שבלונדון ואמש'. (תשנה)

מתנועעים מסקום למקום, ונקראו לחי השער בשם מזוזה מסיבת תנועת הדלת בהם, או מפני תנועת האדם בהם תמיד בכיאתו וביציאתו, והלחתי העליון נקרא משקוף ע"ש החלון שעל פתח הבית כדי להשקיף ולהביט בו (ראב"ע בפ' בא פי' משקוף מגזרת חלון).

(תשנר) הקראים אין דרכם לכתוב המזוזה על קלף כמנהגנו אלא בגל דלת שבכל חדר וחדר חקוק כל פרשת השמע על האבן בכתיבה מתודרת ונאה, (והרבה פעמים הלכתי לביתם לעיין בהס"ת שבידם הישן ולראות כמה תיבות איך הם מנוקדות), ושאלתי את פיהם בטעם סנהגם, והשיבו לי כי הם עושים כפי התורה, וכתבתם על סווזות ביתך סמט כחיבה על המזוזה, ואח"כ זכרנו מ"ש רז"ל במנחות (לד.) וסאחר דכתיב וכתבתם האי גזירא שוה למת לי, אי לאו גז"ש הוא אמינא ליכתבא אאבנא וליקבעא אסיפא קמ"ל.

(תשנח) הלימוד הזה לא מצאתיו בסדורי דיליו ודייסולת, ולא מצאתי לו שום רושם וזכר בס' הראשונים ולא בספרי האחרונים, ועיקר החינוך לסדרוהו מהפסוק מי אשר כנה בית ולא תנכו (דברים כ' ה') שבאן אנו לוסדים שחיה דרכם לעשות חינוך הבית, ופי' חינוך לדעת רש"י שם

לשון התחלה, ולד' ר' אברהם ב"ע שם כמו הנוכת המזבה, וכן הנוך לנער (משלי כ"ב ו') מכאן אנו לומדים שחיה דרכם להנך את הנערים במצוות דברי רז"ל ועו' תרגום יהונתן שם, ומצאנו חינוך במזבה שנאמר ויקריבו הנשואים את הנוכת המזבה (במדבר ז' י'), ומצאנו חינוך המקדש שנאמר ויחנכו את בית ה' המלך (מלכים א' ח' ס"ג), חינוך תחומה שנאמר ובחנכת חומת ירושלים וגו' לעשות הנוכה ושמחה ובתודות ובשיר ומצלתיים גבלים ובכנורות (נחמיה י"ב כ"ז) הרי למדנו שהיו עושין חינוך בשמחה ובשיר, והר' דמשק אליעזר (פ' כי תצא אות ל"ח) כתב בשם המדרש הנחומא פ' בראשית שהקב"ה בירך וקידש כשגמר העולם כעין איניש דבנא ביתא ועביד הילולא ע"כ ומצאתי עוד שם במדרש הנחומא שהנוכה בית חדש צריך לברך, שכשהקב"ה ברא עולמו מה כתיב ביה ויברך אלהים את יום השביעי.

מדברי התחומא למדנו שמצג חינוך הבית לחנכו בחילולא ולברך עליו הוא מצג עתיק יומין ואין כל חדש.

אודות שבארץ ישראל וסת"ם נהגו לברך רק ברכת שהחיינו, ואינם עושים לימוד מיוחד כמנהג אחיהם שבאלו הארצות מפני שלא הוזכר מצג זה בשום מקום, ומה שהוזכר הוא רק ברכת שהחיינו (או"ח סי' רפ"ג), ולפי ס' החינוך שיש נוהגים לתת צדקה לעניים בהזדמנות זו.

ובערי סוריא נוהגים קודם שידורו הכעלים בביתם החדש להכניס התרגולים והתרגולות לדור שם על שבע ימים, ומשימים באחד החלונות בקבוק שמן זית ומעט קמח וסולת, ואחר שנשלם השבוע קורא להשתחא ושוחט התרגולים ונותנם לעניים יחד עם השמן והקמח, ושמתת אוסרים מעט להזיה זו משום מ"ש הרב ר' יהודה תהפיד ז"ל בצוואותיו שלא ידור אדם בבית שנבנה מחיש, ומפני זה מניחים התרגולים שהם ידורו בראשונה ושוחטים אותם לכפרה ובוז מאמינים שינצלו מן הסכנה. ומעט השמן והקמח הוא למיטן ברכה ושופע שתחול על הבית.

וראיתי בספר אוצר דינים ומנהגים (דף 108) שכתב כי בימי הבינים היו יראים לכנסו בבית חדש מפני הסכנה, והסכנה היתה מפני המים שלא נתיבש כל צרכו, ויש חשש קור וצינה לבריאות האדם, ואחרים חשבו מפני סכנת השדים, ועשו סגולה ליקח התרגול שחור ולהפריחו דרך הארובה עם העשן וילך לו לעזאזל או לשחוט בבית זוג תרגולים זכר ונקבה להורות כי כבר מתו הירורים הראשונים שבבית והם פריין נפשות הבית וגו' והיו קוברין התרגולים בין שורות הלכנים של הכנין החדש, אך ע"ז כתב תת"ס (יו"ד סי' קל"ח) והוב"ד בפת"ש (יו"ד קע"ט) שהוא מדרכי האמורי ואסור לעשות כן.

בנוך הייתי לדעת מי היה המחבר וסלקם לימוד זה שיש בידי הספרים רפה ואשמרדם לחינוך הבית, ואחרי הקירה ודרישה מצאתי ספר קמן הנקרא „הנוכת הבית“ (אסש' ש' הקנ"ג) ומתברר כתוב שמו עליו ר' דוד הפשי ז"ל. ושם מצאתי כתוב שהחינוך היה נעשה

## מצלאין לחולים, לאל סומך נופלים.

יבו סעיף אחד.

[א] נוסח התפלה לחולה שבסדור לונדון שוה היא עם נוסח אמשטרדם, אבל בסדורי א"י וסת"מ יש קצת שינויים, וכן בנוסח שינוי השם. (תשנו)

באמשטרדם בבית אשר קנו, או שכרו, זאת אומרת לאן דוקא אם בנה בית חדש כמ"ש מי אשר „בנה בית חדש“ ולא חנכו שמשמע שהתינוך תלוי בכנין חדש, ולא אם שכרו או קנאו והוא ישן נושן, ותמצא שם כל סדר הלימוד בארוכה, מזה שנדפס בסדור היומי (תוצאת גאסטר).

והאמת שלא ידעתי איך לא הזכירו בהסדור היומי שם המחבר, ועוד למה בסדורי דילני ודיסולה לא הביאו זכר מהלימוד הזה. שמעתי מפני החונים שבלונדון, כי כל חזן וחזן היה לו העתקה בכת"י מספר הנזכר כי לא נשארו העתקות מהספר הנדפס, וכשבאו להדפיס פעם אחרת הסדור היומי (תוצאת גאסטר) מצאו לנכון לחבר הלימוד הזה עם סדור התפלה, וכנראה שקצרותו משום מורה צבור.

ובהיותי בזה מצאתי לרד"ק בשרשיו שורש חנך שכתב וז"ל התחלת האכילה בבית תרש יקרא תינוך כמו שיקרא התחלת לימוד הנער, ומנהג הוא שעושין סעודה ושמחה באכילה הראשונה שיאכלו בבית התרש עכ"ל.

הרי הדבר ברור כי הספרדים שבאלו הארצות העתיקו הלימוד הנזכר מהם' תנוכת הבית וכאשר באו אח"כ אחינו האשכנזים תקו להם והדפיסו גם הם בסדורם הלימוד הנזכר. ונודעתי כי האשכנזים הדרום בערי רוסיא ופולין אינם יודעים ממנהג הלימוד הזה כו"ע.

סעות נפל בסדור היומי בלימוד זה (דק"ץ) שסידר לומר הפסוקים ותשועת צדיקים מה' עד כי חסו בו, ואחר כך לומר שיר המעלות הנה ברכו את ה'. והאמת כי הפסוק ותשועת צדיקים צריך לאומרו בתחילת הלימוד (כמ"ש לעיל בדיני המנחה של שבת), וכן נוהגים בלונדון לומר קודם ערכית מזמור שיר המעלות הנה ברכו, ואיזה פסוקים אחרים ותחם בתשועת צדיקים עד כי חסו בו. וכן תמצא בספר תנוכת הבית שחותם בפסוקים אלה, ומצוה לתקן סעות זה כאשר ישובו וידפיסו הסדור מחדש, ודב"ז.

(תשנו) לא אביא כאן שינויי הנוסחאות שנפלו בין סדורי לונדון ואמשטרדם לסדורי ארץ ישראל וסת"מ, והמעין התאב לדעת ומצא בעצמו השינויים.

תפלה לחולה מצינו שמשם רע"ה התפלל תפלה קצרה על אחותו מרים אל נא רפא נא לה (במדבר י"ב י"ג). וכן מצינו בתזקיהו המלך בשחלה ובא ישעיהו להודיעו כי יסוח מחליו אשר חלה, ויסב פניו אל הקיר ויתפלל אל ה' לאמר (מלכים ב', כ' א' ב') ותפלתו עשתה רושם בידוע. בימי התלמוד כבר היה ידוע שאחרים מתפללים על החולת, אמר ר' יוסף במאן מצליגן האידנא אקצירי ואמריעו, (ר"ה י"ו). ורש"י פו' שם קצירי חולים, מריעי ת"ח שהן תשושי כח ע"כ.

„שינוי השם“ מצינו (ר"ה ט"ז): בשם ר' יצחק ד' דברים מקרעין גזר דינו של אדם, אלו הן צדקה, צעקה, שינוי השם ושינוי מעשה, ושם בשינוי השם, הביא ראיה מהפסוק שרי אשהך לא תקרא את שמה שרי כי שרה שמה וכתוב וברכתי אותה וגו' ע"כ. ולפי דעתי יש ראיה יותר מוכחת במ"ש רש"י (בראשית ט"ו ה') צא מאצטגנינות שלך וגו' אכרם אין לו בן אבל אברהם יש לו בן, וכן שרי לא תלד, אבל שרה תלד, אני קורא לכם שם אחר וישחנה המזל עי"ש, הרי למדנו שבהתחלפות השם גם המזל משתנה. וכן בחולה אם עמ"י מזלו נגזר עליו שימות, משנים שמו כרי וישחנה המזל, ועל זה ארז"ל בני „תינו“ ומזוני לאו בזכותא תליא טילתא אלא במזלא ותבן. וסגולת שינוי השם ר"ל שהוא אחר ולא אותו האיש שנגזר עליו מיתה, (סמ"ג עשין י"ג) ואין צורך לדברי הסמ"ג כי כבר כתב כן רש"י בשם המדרש ועיין שם בסוהרש"א בחי' אגדות שכ' דאין סברא בשינוי השם בעלמא בלא ציווי השו"ת ובשל הגזרה, וע"כ ישים אל לבו לשוב בתשו' שלימה וגו' עי"ש.

ועפ"י דברי הסוהרש"א משבח אני מנהג לונדון ואמשטרדם שקודם שישנו השם אומר הש"ץ ברשות ממ"ה, ע"ד המקום ב"ה, ועל דעת ב"ד עליון, וע"ד בית דין תחתון? אנו מחלפים ומסירים ומשנים שם החולה הזה וגו' משום שביד הקב"ה הוא אשר בידו הכח והעזו להתליף שם האדם, כמ"ש באברהם ושרה (עי' להכ"ו אה"ע סי' קכ"ט שהאריך שם בשם המגרש שנשתנה שמו סחמת חולי) וחכמי הקבלה יש להם טעמים אחרים בסגולת שינוי השם כמבואר בס' מערכות האלהים (שער האדם).

וחמנהג בארץ ישראל וסת"ם והחסידים שבערי אשכנז כשמתפללין על החולה עושין לו שריון נפש, וכשמזכירין שם החולה מזכירין שם אמו ולא של אביו (פלוני בר פלונית), והוא עפ"י הזוה"ק שהביאו ראיה סדוד והושיעה לבן אמתך (תלים פ"ו מ"ז), וכי לא היה בן ישי, אלא כשיבא האדם להזכר בפני ב"ד של מעלה יזכיר דבר תיותר ברור... ומשו"ה מזכירין בעת התפלה שם האם ולא שם האב.

וכן בלונדון רגילין לקרות האלפא ביתא בשם הנפטר מזכירין שמו ושם אמו.

וכשמשינין שם החולה קוראין אותו אתה מאלו השמות המסוגלים לרפואה, רפאל" או עזריאל, ולנקבה בחרין באיזה שם שתהיה.

## יודוי שכיב מרע, צדיק ורע.

ובו סעיף אחד.

[א] נוסח יודוי שכיב מרע שזה הוא בכל הסדורים. (תשנז)

## שבע הקפות, בידיים רפות.

ובו ה' סעיפים.

[א] מה טעם נהגו לעשות ז' הקפות למת. (תשנח)

ובארץ ישראל נוהגין, אם ב"מ קובר האב בניו, קוראים שם הנולד מעת העריסה „בן ציון“ והוא סגולה בדוקה ומנוסית שיחיה, כן כתב הגאון חיד"א בשה"ג בקונטרס אחרון (אות ב') וז"ל בן-ציון ראיתי שכתב אחד קדוש בכ"י משם הירושלמי שמו שמתים בניו יקרא לבנו אשר יולד לו בן ציון ויחיה עי"ש, או קורין שמו בלשון ספרדי מירקאדו ר"ל „קנוי“ הוא ויש להם סגולה אחרת שכשעה שנולד מלבישים אותו ממעות צדקה עד שנה תמימה ויחיה.

שם בן ציון כבר היה נהוג לקרות בשם זה, כמו שמצינו משפחה בית ציופה היתה בעבר חירדן ורחקה בן ציון בזרוע וגו' (עדות סוף פ"ח).

(תשנז) מנהג יודוי שכ"מ הוזכר בגמרא (שבת ל"ב) תנא מי שחלה ומטה למות אומרים לו התורה שכן דרך כל המוסתין מתודין, ודרשו רז"ל על הפסוק ואשמה הנפש ההיא והתודו זה בנין אב לכל המוסתים שטוענין ויודוי, ונוסח היודוי הובא בכל בו (סו' ק"ו) ויש יודוי הגדול להר"ן בסליחות יוה"כ קמן, ועי' בספר מעבר יבוק בארובה שהוסיף ע"ז אשמו ועל חטא. עי' מתני' סנהדרין (ט"ג:) כל המתודה יש לו חלק לעוה"ב. וכן איתא במס' שםחות (פ"ב) ויק"ר (פ"ח) מדרש תנחומא (פ' מסעי) טור יו"ד (סו' של"ח) הרבה התודו ולא מתו, והרבה שלא התודו מתו עי"ש.

(תשנח) טעם ההקפות הוא כדי להכריח רוחות-הטומאה המתלבשין בגוף המת (אמ"ה וזוהי סיבת הטומאה) ורוצים להחזיק בו שלא להכנס עמו לקבורה (מעבר יבוק) וכ' הגאון שחד יצחק לאמפרונמי (אות ה' הקפות) הקפות למתים ציון שם להמעבר יבוק (דמ"א: ט"ב). ובמאמר ג' (פרק י"ז) ובמאמר (ה' פרק ל') שיש רמז להקפות מהמשנה (ז' פ"א דכלים) דבעירות המוקפות חומה בא"י מסבין לתוכן מת עד שירצו כפ' תראב"ד שם בתיו"ם וכן ז' הקפות בכבוש ירחו וז' הקפות כהג' (עי'—

[ב] מדוע לא נהגו לעשות ד' הקפות גם לנשים. (תשנ"ט)

[ג] המנהג בלונרזן ואמש' שלא לעשות

שיורי כנה"ג יו"ד בהגמ"ו סי' שנ"ז סק"ג) במ"ש לעשות הקפות למת קודם קבורה עי"ש.

וראיתי בהירדושי ס' האגודה שהובאו בסנה תשנ"ו פנתר"י וויל ז"ל (פ"ק דמו"ק) שכ' שיצא מנהג להקיף בית הקברות ממ"ש בפ' ואלו מגלחין מעשה באשה אחת שחלה בנה והקיפו העזרה ע"כ, ואולי כיוון להקפות שעושים למת עכ"ל.

ולא הבנתי דבריו כי מ"ש שם בפ' ואלו מגלחין בענין האשה שחלה בנה עשתה כן בתור סגולה לרפאות בנה ולא משום הקפת המת אבל האמת כדכתיבנא לעיל בשם הר' מעב"י שהוא להבריה מעליו רוחות רעות בי סביבו רשעים ויהלכון שהם כמדורין סביב משכן הגער מפתרון עי"ש.

(תשנ"ט) טעם שלא נהגו לעשות גם לנשים הקפות, כ' שם המעב"י בהיות צורה הנכבדת זו כלי שנשחמש בו קודש וירד ממדרגתו בנסוע ממנו הנשמה הקדושה מחמת שיורי קדושה הנשאר שם הרוחות מבקשים ליהנות ממנו, ולהיות צורת האשה אפ"י בהיות מוכנת לשרות עליה כחות הטומאה כי הוויות נפשה היא מן כח השמאלי ולכן כתוב מכשפה לא תחיה, ואמרו כי דבר הכתוב בהווה לכן תיכף למיתת נשים קבורה כי בגופת הרמוש חיתו יער וגו' וסוד הקפות ידיחו היתה סוגרת למפח ולמעלה מכחות הטומאה, בסוד התקפות עם השופרות... ובכח קדושת הארון שהיתה מכלה אותם. כן הרוחות אשר יסולו דרכם סביב הנפטר ופונים מקום לקדושים הבאים ללויתו ומוליכים לפניו צדקו עי"ש.

ועי' בזה"ר (פ' בהעלותך) עה"פ עשת לך שתי הצוצרות כסף אמר ר"ש תא הזו וגו' ליבבא עלית דלא יכיל לתחטאה לון ולאגנא עליה וכ"ש בשנותא דעביד דינא וקמל בני נשא וגו' וכ"ש בשעתא דאולי לכו קברי ואהדרו מבי קברי עכ"ל (עי' ירושלמי שבועות פ"ג, רמב"ם פ"ז מה' בית הכחירה והראב"ד שם שכ' ואפ"י הכי מסבין לתוכן מה עד שירצו).

ועתה האיר ה' את עיני. וראיתי להרב דרכי משה שכ' בשם נמוקי יוסף בפ' המוכ"ז פירות שהו' הקפות הם כנגד שבעה דברים שהעולם נפסק בהם דכתיב זרע וקציר וקור ותום וקיי ותורף ויום ולילה לא ישבותו יום ולילה נחשבים לאחד כדכתיב ויהי ערב ויהי בקר יום אחד, כי החי יתן אל לבו כי העולם ועניניו המה תכל ע"כ (עי' לר"ע מברשנורא בב"ת פ"ו ז' והתיר"ט שם, ועי' להגאון חסדי דוד (פארוד) על התוספתא (פסחים דע"ז): שהם כנגד ז' הכלים שבקבלת וי"א כנגד שבעה כבות ב'ג"ד ב'פ"ר'ת' שמעם ויבאת תמיצונים, וי"א כלי להסיר הקליפה שהם נגעו בני אדם כרי שלא יתדבקו במת עי"ש באורך (תוי אברהם פי' ש"ע).

ההקפות ביום שא"א בו תחנונים וכ"ש ביו"ט שני  
דחוו"מ. (תשס)

[ד] מי היה מחבר ההקפות. (תשסא)

[ה] בלונדון ואמש' אין נוהגים לעשות הקפות  
לקטן שמת, וא"א המזמור מכתם לדוד (תלים  
ט"ו). (תשסב)

## צדוק הדין, חבל על דאבדין.

ובו קי"ג סעיפים.

[א] המנהג בלונדון ואמשטרדם לומר צדוק  
הדין אפי' ביום שאין אומרים בו תחנונים ואפי'

(תשס) טעם שנהגו שלא לעשות ההקפות ביום שאין אומרים בו  
תחנונים משום שתוכנם הם דברים משכרים את הלב, משו"ה מצאו לנכון  
להשיטם אבל לפי הטעמים שב' לעיל שהוא להברית רוחות הטומאה,  
א"כ איך יברחו אם לא נאטרם אטו משום שאין נופלים ע"פ יברחו? ואולי  
יתכן לומר כן ביו"ט שני ובחוו"מ יש לו לקוות נח"ר מהארת החג  
ואין הרוחות שולטות בו, והמנהג בא"י שדרכם לקבור את המת בלילה  
ואפי' אחר חצות לילה, וכן מי שנפטר בליל שבת שקבורים אותו ליל  
מוצ"ש קוברים אותו בלי הקפות מטעם שאמרנו (עו' להרב חיים שאל  
ח"ב סי' כ"ה).

(תשסא) בקשתי וחפשתי לדעת מאימתי נתחברו הו' הקפות ומי היה  
מחברם ולא מצאתי, הלואי שהמעין יחפש היפוש סחופוש, אולי יעלה  
בידו גלות מי היה מחברם ושכמ"ה.

(תשסב) הטעם פשוט משום שבקטן אין מתלכשים בו הרוחות  
ומרעין בישון משו"ה אין עושים לו הקפות וא"א המזמור מכתם, ועו"  
להר' מתם אבלים בהשטמות שב' בשם ילקום ראובני, על פ' כי את הבכור  
בן השנואה יכיר, פי' כי אשתו של אדם ופלנית הן שתי נשים ולפי שאין  
האדם ניצול משכבת זרע לבטלה בא להוכיר דלפחות סיפה ראשונה ישמור  
אותה שלא תהיה לבטלה זה אומרו והיה הבן הבכור לשניאח כדי שביום  
הנחילו את בניו שהוא יום המיתה יהיה גובר על הרוחין והשדין שנעשים  
מאותן טיפות שכבת ז"ל וקראם בוה"ק נגעו בני אדם ובעת הקבורה רוצים  
להתחבר עמו ואינם יכולים לפי שמתגבר עליהן הבן הבכור, ולזה עושין  
הקפות למת להבריחם מעליו כי הקפה בגימ' ק"ץ ואמר פסוק והוא רחום  
כדי להשליך מעליו קצף ומשחית וכו' והוא רחום ר"ל שיש רחמים לא  
קצף ולא ישחית אפו וצריך לאוסרם ד' פעמים עכ"ל.

בעי"ט, וע"ש חוץ מחוה"מ שא"א אותו, אבל מנהג  
א"י וסת"מ וכל ערי אשכנז שא"א צדוק הדין כל  
זמן שא"א בו תחנונים. (תשסג)

(תשסג) ענין צידוק הדין הוא שמשפחת המת מצדיקים עליהם  
דינו של הקב"ה ותפלה זו נוסדה מליקוטי פסוקים שונים ובגמ' (ע"ז  
י"ח). בשעה שיצאו שלשתן ר' חנניא בן תרדיון אשתו ובתו להריגה צדקו  
עליהם את הדין, הוא אמר הצור תמים פעלו, ואשתו אמרה אל אמונה  
ואין עול (דברים ל"ב) בתו אמרה גדול העצה ורב העלילה וגו' (ירמיה  
ל"ב) אמר ר' כמה גדולים צדיקים אלו שנודמנו להם ג' מקראות של צדוק  
הדין בשעת צדוק הדין ומעשה זה הובאה גם בספרי האזינו. (סו' ש"ז  
ובמ"ר פ"ח).

ואני תמה שבגמ' שם חשב רבי שהם ג' מקראות ואינם אלא שנים,  
כי הפסוק הצור תמים פעלו, ואל אמונה ואין עול הוא פסוק אחד ולא שנים  
ואיך אמר שנודמנו להם ג' פסוקים, ולא מצאתי קצת מי שנרגש מזה, אולי  
אפ"ל כי בימיחם היה הפסוק הצור תמים פעלו נחלק לשני פסוקים עד משפט  
שבא באתנח הוא פסוק א', ואל אמונה ואין עול עד הוא פסוק שני.

בנוגע למנהג לונדון ואמש' שנהגים לומר הצדוק הדין אפי' ביום  
שא"א בו תחנונים מצאתי שהוא מחלוקת הראשונים רש"י והר"י בן גיאת  
כמ"ש הרב שבלי הלקט בסוף הספר בה' שמתות (סו' י"ג) וז"ל מצאתי  
בשם רבינו שלמה ז"ל מנהג לומר צ"ה בשעת יציאת נשמה ומתניין לכבוד  
הדבר ואומרים אותו בתצר בית הקברות או עפ"י המערה בשלום תשכב  
(פה אני מוצא להעיר כי בגיבאלטאר קוראים הבית החיים „מטרה",  
ועתה אני רואה כי מימי רש"י היה נודע שם זה לבית הקברות) פעם  
אחת קברו מה בחולו של מועד ולא רצו לומר עליו צדוק הדין ולא קדיש  
שהקדיש אינו בא אלא כשביל הפסוקים של צ"ה ועמד רבי ואמר עליו צ"ה  
וקדיש, שאין זה לא הספד ולא קינה ואין כאן חלול מועד אלא הוא הוראת  
וקבלת דין שמים, והורה רבי ואמר דאפי' בשבת ויו"ט אם יאמרו על המת  
צדוק הדין נא את הדבר לפי שאין זה לא הספד ולא קינה, מ"מ א"א  
אותו בשבת ויו"ט מפני עגמת נפש וממעט בעונג היום, ולגרר כרוך דיון  
האמת מנרכין מפני שאין בברכת דיון האמת אורך דברים ויש שמחמירין  
דאפי' ע"ש מחצות ואילך אין אומרים צ"ה, ואינו יודע מקום לחומרא זו  
וישראל חכמים בני חכמים וגו' וצדוק הדין כל ז' ימי אבלותו מצות  
אמירתו, הילכך א"א אותו בסקום שאין מנהג לאומרו בשבת ויו"ט וגו'  
עו"ש ועי' בס' הפרדס לרש"י (סו' ר"ץ) וכ"כ הרמב"ן כדעת רש"י שאומרו  
בתוה"ס וקדיש דרבנן וכן בי"ט שני, אבל ביו"ט ראשון כיון שאין  
מתעסקין במת אין אומרים בו כלום (עו' אבודרהם דפ"ח בברחמ"ז לאבל)  
ושם באבודרהם תביא השתי דעות של רש"י והר"י גיאת כ' וז"ל ובשבת  
אין לומר אל אמת דיון אמת אלא המלך תחי הטוב והמטיב לכך מפני שאין  
לוטר צ"ה על המת בשבת וכ"כ רבינו סקריא וגו' והר"י גיאת כ' ואנו

נהגנו מימות זקנים הראשונים שלא לומר צ"ה אחרי המת בר"ח ובמועד ובחנוכה ופורים ולא עדיף צ"ה דהדיוט מצ"ה של מרע"ה דמסלקי ליה בשבת שחל להיות במועד ואפי' בר"ח ובחנוכה שחלו להיות בשבת דהללו ימי שמחה נינהו שנאמר וביום שמחתכם ובמועדיכם ובראשי חדשכם, ובכל אחד אומר בו הלל וזה היום עשה ה' נגילה, ונשמחה בו לפיכך מבטלין בו צ"ה עכ"ל ומצאתי כי דברי הרי"ף גיאת הם דברי ר' האי גאון הוב"ד בס' שערי תשובה (סי' ל' ליופציג תרי"ח).

ומצאתי עוד בשב"ל שם שהביא להקת הראשונים התולקים על ס' רש"י ודעתם נוטה לס' הרי"ף גיאת, והם רבינו משולם שהשיב לר' נחמיה, ושם הביא ג"כ תשו' רב נטוראי גאון, ובשם מנהגות הגאונים ור' ישעיה מה שהשיב בתשו' שדעתם ס"ל שאינו נכון לאומרו ועי"ע שם בשב"ל (סי' קצ"ב בה' תנוכה) מ"ש בזה בארוכה.

והטור (יו"ד סי' ת"א) ב' לומר צ"ה בר"ח חנוכה ופורים ונחלקו בה חכמי אשכנז חכמי גרמזא ואמרים אותו דרך הילוך, וחכמי סגנצא א"א אותו אלא על חכם גדול וגו' ובחילוף מנהגים שבין בני בבל ובין בני א"י כ' שלדברי שניהם א"א צ"ה בתוה"מ וגו' והרמב"ם כתב שאומרים אותו בתוה"מ וקדיש כדרכן וכן ביו"ט שני וגו'.

ומרן הב"י בשו"ע (יו"ד סי' ת"א ס"ו) פסק שאומרים על המת צ"ה וקדיש כדרכן וכן ביו"ט שני אבל לא ביו"ט א' וסמך על ס' רש"י והרמב"ן. והרמ"א שם חלק עליו וכתב שלא לאומרו בכל הימים שא"א בהם תחנונים ולא כשקוברין אותו אחר חצות בערב שבת, וכ' שם הבאה"ט וה"ה בעיו"ט, אפי' שבערב ר"ח וערב חנוכה אומרים אותו אפי' אחר חצות לא עדיף מערב שבת ע"כ, ועי' שו"ע או"ח (סי' ת"ך) שכתב שבר"ח אומרים צ"ה וקדיש, והרמ"א חלק עליו. והבאה"ט שם כתב ששם המ"ז ששמע מזקן אחד שהעיד שהיה בק"ק קראקא בשנת של"ג שנפטר רמ"א ז"ל ביום ל"ג לעומר והיו מסופקים אם לומר צ"ה, עמד אדם חשוב והעיד ששמע מפי רמ"א שיל' צ"ה על אדם גדול ותיכף אמרוהו על רמ"א בקול רם ע"כ.

ולראיה וסמך לאותו אדם חשוב כמה שהעיד, מצאתי להר"י שבלי הלקם (ה' שמחות י"ג) שכתב בשם מנהגות הגאונים שבחנוכה לא הצדיקו ולא הספידו, ואמרו שכבר ר' ליאונטין הכהן נ"ע הספיד על חכם (עי' שו"ע או"ח תרצ"ו ס"ד) שכתב כל דברי אבילות נוהגים בחנוכה ופורים, ועי"ע שם להשע"ח (סק"ג).

והכל בו (ה' אבל דק"ל) כתב בשם ר' יחיאל שנושאין אותו לביה"ק ביו"ט ראשון מתוך שהותרה הוצאה לצורך וגו' וא"א צ"ה, וביו"ט שני א"א צ"ה וגו' אבל בתוה"מ אומרים אותו כאחד וקורעין עכ"ל.

קורא יקר! חנה הצעתי וערכתי לפניך כל הדעות של רבותינו הראשונים במקצוע זה, אם כן לונדון ואמשטרדם שנהגו לוקר חצ"ה אפילו בימים שאין נופלים על פניהם יש להם ע"ם שייסוכו, על פסק

[ב] המנהג בלונדון ואמש' ביום ז' האבילות בשחרית, או אחר מנחה בערבי י"ט, אומר הש"ץ צדק הדין השכבה ובלע המות לנצח והוא עומד בתיבת, אחר שהאבל אמר הקדיש, הש"ץ יורד מהתיבה ועומד לפני האבל וחוזר מחדש הצ"ה ומוסיף לא יבא עוד שמשך וגו'. (תשמד)

[ג] בלונדון נוהגים שהש"ץ אומר הצ"ה וההשכבה ופסוקי דנחמתא וקדיש אפי' שלא בא האבל בבידה"כ. (תשסה)

סרן הכ"ו שסמך על דברי רש"י והרמב"ן ואחרים. ובארץ ישראל וסת"מ סמכו על דברי הרמ"א. ובמ"ש (השע"ת באו"ה תרצ"ו סק"ג) בשם הברכ"י דהלכת כדברי המוקל כאבל, וכן הסכים הר' בית דוד (סו' תצ"ז) וכן הורנו הלכה למעשה.

ובספר שולחן גבוה (שם ס"ק י"ז) כתב בפירוש שנתגים כס' סור"ם שלא לומר צ"ה בכל הימים שא"א במ תחנונים ע"כ. ובתולוף מנתגים שבין בני בבל ובין בני ארץ ישראל שלדברי שניהם א"א צ"ה בחוה"מ (ואפשר כי כזה תתישב תמיתחי על מנהג לונדון ואמשטרדם שאומרים הצ"ה אפילו ביום שא"א בו תחנונים ולמה בחוה"מ א"א הצ"ה כי מאי שנא), ועו' כחשו' הגאונים שערי צדק (ח"ג שער ד' סו' י"א), וביש"ש (סוף ב"ק בתולופי המנתגים סו' י"ב), ועו"ע בארץ החיים (יור' סו' ת"א ס"ו).

וכתב הרשב"ש (סו' שס"ו) וצדוק הדין בימים שא"א תחנונים, דכלל גדול אמרו בירוש' (פסחים פ' אלו דברים) כל הלכה היא רופפת בידך ראה איך הצבור נוהגים ונתג כמותם ע"כ, ועו' להרב יבין וכו' (ח"א סו' ז"ך).

אבל בסדר בית עובד (דרכ"ג) כתב שאומרים הצ"ה וקדיש גם בחוה"מ, וכתב ולנו אין לנו אלא דברי סרן בשו"ע, וכן נתנו בספרד ברב המקומות לומר צ"ה בקבורת המת וקדיש גם ביו"מ שני ובחוח"מ, וכ"ש שיש להנהגים כחש"ע לומר הצ"ה וקדיש בשאר הימים שאין נע"פ ובע"ש ויו"מ אחר חצות עכ"ל, אבל אנו אין לנו אלא דברי הר' שו"ג שהבאתי דבריו לעיל שנהגו בארץ ישראל וסת"מ כס' סור"ם כדכתיבנא.

(תשמד) בנוגע למנהג לונדון ואמשטרדם חוזר חש"ץ הצ"ה פעמים, פעם זהו עומד בתיבת, ופעם לפני האבל, לא מצאתי מוזכר מנהג זה בספרן של ראשונים, ולא ידעתי לו שום מקום. (תשסה) פעם שנהגו בלונדון חש"ץ אומר הצ"ה וגו' אפילו

[ד] אומרים צ"ה על ילד בן שלשים יום  
ואילך עם השכבה קצרה. (תשסו)

[ה] בלונדון ואמש' נוהגים אם אירע קבורת  
מת בחוה"מ אין אומרים ברכת אשר יצר אתכם  
בדין, ובמקומה אומר הש"ץ בכניסתו לבית - תחיים  
אתה גבור עד מחיה המתים ובא"י וסת"מ ואשכנז  
אומרים הברכה אשר יצר אתכם גם בחוה"מ. (תשסו)

שארן האבל בביה"ב, יתכן לומר עפ"י מאי דאיתא בגמרא (שבת קנ"ב).  
אמר ר' יהודה מת שאין לו מנחמין הולכין עשרה בני אדם ויושבין  
במקומו. ההוא דשכיב בשכבותיה דרב יהודה לא היה מנחמין כל  
יומא הוה דבר רב יהודה כי עשרה ויתביה בדוכתיה לאחר ז' ימים  
איתתזו ליה בחלמיה דרב יהודה ואמר ליה תנוח דעתך שהנחת את  
יעתי עכ"ל.

אפשר שבדומה לזה עושים בן יתירי הקהל שאחר הפלת שחרית  
עומדים ושוטפים הצ"ה, וההשכבה, ופסוקי דנחמא וקריש משום שאין  
האבל בביה"כ (ויארע בן אם קרובי המת הם דרים במקום רחוק וא"א  
להם להיות נוכחים בביה"כ שחרית וערבית), במקום ובחריקים  
לוקחים מקומם של האבלים, אבל אין זה טעם מספיק, שאם היו עושים  
כן בכיתו של מת מה טוב ומה נעים, אבל לעשות הדבר בביה"כ לאו  
כל כמיניה.

(תשסו) בנוגע למנהג לונדון ואמסטרדם אומרים צ"ה על תינוק  
משעברו עליו שלשים יום, כ"כ המור (סי' שמ"ד יו"ד) בשם ר' האי גאון  
והרמב"ן בס' תורת האדם (שו"ע שם ס"ד).

אבל אודות ההשכבה הקצרה שנהגו לאוטרה על קטן וגו' מנהג  
נכון הוא להתזיק אמונת הגלגול והשארית הנפש והמנהג במצרים שתחנן  
עושה השכבה לוקן הילד הנפטר שהיה נושא שם זקנו, וכשעושה השכבה  
לזקנו בהזכרת שמו אומר ונפש בן בנו או ונפש בן בן בנו רוח ה'  
חניתם בג"ע, ואם היא נקבה עושים השכבה לזקנתה או לאם זקנתה  
בהזכרת שמה ואומר ונפש בת בתה או בת בתה רי"ת בג"ע, (נהר  
מצרים רק"ם סל"ו).

(תשסו) ברכת אשר יצר אתכם בדין הובאה בברכות (דנ"ח):  
ובשו"ע (סי' רכ"ד ס"ב) כתב שכל ברכות הראיה אם חזר וראה אותו  
דבר תוך שלשים יום אינו חוזר ומברך (עי' תשו' ביח דוד סי' צ"ג).

ולא ידעתי מדוע לונדון ואמסטרדם משתמטים לומר ברכה זו  
בחוה"מ, אי משום שמוזכר בו דין הלא כבר כתבנו לעיל שנוהגים לומר  
הצ"ה אף ביום שא"א תחנונים, ואפשר לומר כיון שבחזו"ט נזתרים

## השומע יצר אתכם בדין, נעשה בשרו חידודין.

[ו] השנוים שנפלו בנוסח ברכת אשר יצר אתכם. (תשסח)

### נוסח הירושלמי (ברכות פ"ט ה"ב).

העובר בין הקברות אומר ברוך מחיה המתים ר' חייא בשם ר"י ברוך נאמן בדברו ומחיה המתים ר' חייא בשם ר"י היודע מספרכם הוא יעורר אתכן הוא יגלה את העפר מעל עיניכם, ברוך מחיה המתים.

ר' אליעזר בשם ר' חנינא אשר יצר אתכם בדין וכלכל אתכם בדין וסלק אתכם בדין ועתיד להחיותכם בדין היודע מספרכם הוא יגלה עפר מעיניכם ברוך מחיה המתים.

### נוסח הבבלי (ברכות דנ"ח).

ברוך אשר יצר אתכם בדין וכלכל אתכם בדין, ואסף אתכם בדין ועתיד להקימכם בדין.

מר בריה דרבינא מסיים בה משמיה דרב נחמן ויודע מספר כלכם והוא עתיד להחיותכם ולקיים אתכם ברוך מחיה המתים.

### נוסח הרמב"ם (ה' ברכות פ"י ה"י).

ברוך אתה ה' אלהי אשר יצר אתכם בדין ודן אתכם בדין

---

שלא לומר הצ"ת, הנחילו גם כן שלא לומר ברכת אשר יצר אתכם בדין בחוה"מ, אבל הפשתי בספרן של צדיקים ולא מצאתי שמץ דבר למנהג זה שלא לומר ברכה זו בחוה"מ. ושאלתי את פי רבני אשכנז בארץ הזאת ולא ידעו מה להשיב, כי רצוני לדעת איך נוהגים האשכנזים בזה ונעלם מהם איך הוא המנהג.

(תשסח) קשה לדעת איך אירע שינויים כאלה בברכה זו, ובפרט תרואה יראה נוסח הרמב"ם ואבודרתם שגורסים והוא עתיד להקים אתכן בדין, לחיו העוה"ב, מה רצה הרמב"ם לרמוז בזה? (עו' בפ"י

וכלכל אתכם ברין והמית אתכם ברין והוא עתיד להקים אתכם  
ברין לחיי העולם הבא בא"י מחיה המתים.

### **נוכח ר"ס גאון.**

בא"י אמ"ה אשר יצר אתכם ברין, וזן אתכם ברין,  
וכלכל אתכם ברין, והחיה אתכם ברין, בא"י מחיה המתים.

### **נוסח אבודרהם.**

בא"י אמ"ה אשר יצר אתכם ברין, וזן אתכם ברין, והחיה  
אתכם ברין ויודע מספר כלכם ברין ועתיד להחיותכם ולהקיםכם  
ברין לחיי העולם הבא בא"י מחיה המתים.

### **נוסח לונדון ואמשטרדם.**

בא"י אמ"ה אשר יצר אתכם ברין והחיה אתכם ברין  
„וזן“ אתכם ברין ויודע מספר כלכם ברין והוא עתיד להחיותכם  
ולהקיםכם ברין בא"י מחיה המתים.

### **נוסח אשכנז.**

בא"י אמ"ה אשר יצר אתכם ברין וזן „וכלכל“ אתכם  
ברין והמית אתכם ברין ויודע מספר כלכם ברין ועתיד להחיותכם  
ולהחיותכם ברין בא"י מחיה המתים.  
ואח"כ אומר אתה גבור עד להחיות מתי'.

[ז] **ביאור הברכה הזאת על פי**  
**אבודרהם. (תשסט)**

---

המתני' להרמב"ם בפ' חלק), וכן גורס רע"ג בסדורו (דף 411) אות  
קנ"ה, והוא עתיד להקיםכם ולהחיות אתכם לחיי העוה"ב, סגנונם לטרנו  
שתחיות המתים תהיה לעולם הבא והמשכיל יבין.

(תשסט) אשר יצר אתכם ברין כלומר במעי אמכם שנאמר אשר  
עושותי בסתר רוקמתי בתחתיות ארץ (תלים קל"ט פ"ו) סרקאמר עושותי  
ולא אמר נעשתי בסתר יראה כי דן עליו תחילה שיהיה נוצר והיינו דהגן  
כמס' אבות ועל כרחק אתה נוצר, וזן אתכם ברין כלומר לאחר שנולדתם,  
וכלכל אתכם ברין כלומר בחיובם דן אתכם על צרכיכם אם יחיו בקושי  
או בריות (אמ"ה כמו שאמרו נדה ט"ז: רבש"ע שיפה זו מה תחא

## תפלה בבית האבל, אם קבלה נקבל.

[ח] בלונדון אין נוהגים עתה להתפלל בבית האבל שחרית, והאבל בא בכל יום שחרית בביה"כ, אבל ערבית מתפללים בביתו, ומכריו הש"ץ שעת הערבית בכדי שידעו יחידי הקהל הרוצים לבא, לנחמו, וזהו סדר תפלת ערבית, אומר הש"ץ והמנחמים מזמור שמעו זאת כל העמים (תלים מ"ט) קדיש וערבית, ואחר ערבית אומרים מזמור (סי"ט) לפי שם המת ושם אמו ואחר כך אומר צדיק אתה ה' וישר משפטך. השכבת קדיש יהא שלמא על ידי האבל, ולפעמים אומרים המזמור יושב בסתר, או תפלה למשה ומתרגמן אותם בשפה האנגלית למען יבינו האבלים.

אבל בא"י ומצרים וסוריא וכל ערי תונגרא ואמשטרדם מתפללים בבית האבל גם תפלת שחרית וגם בב' זה' חוץ מיום שבת שחרית שהאבל מתפלל בביה"כ, ובאמש' נוהגים שגם ביום שבת מתפללין בבית האבל, ומביאין לו ס"ת בביתו, אבל אין נוהגים לקרות בשם המת פסוקים מהאלפא ביתא, אלא לומדים פרקי משנה (אותיות נשמה) וגמ', ובליל זה' אחד מהדיינים מספיד עליו. (תשע)

עליו גבור או חלש, חכם או טפש, עשיר או עני (והחיה אתכם בדיון שקבע לכם מספר ימי חייכם בדיון הן הרבה הן מעט, והמית אתכם בדיון כשנגזר עליכם מיתה, והיינו דתנו באכות ועל כרחק אתה מת, ויודע מספר כולכם בדיון ע"ד כי עיניו על דרכי איש וכל צעדיו יספור (אמ"ת איוב ל"ד כ"א) שאפילו לאחר מיתה אין נסתר מנגד עיניו, ועתיד להחיותכם ולהקיסכם בדיון לחיי העוה"ב, כלומר אם תהיו זוכים לתחיית המתים ולא תהיו כרשעים שנאמר בהם ישובו רשעים לשאולת (תלים פ' י"ח) כי אין להם חלק לעוה"ב ע"כ.

(תשע) מעט שהקנו להתפלל שחרית מנחה וערבית (ר"ת ש"ס"ע') בבית האבל משום שני טעמים: הא' שאין האבל יוצא מפתח ביתו

כמו ששינינו במס' שמתות (פ"ו) אבל שבת ראשון אינו נכנס לבית הכנסת, שניה נכנס ואינו יושב במקומו, ג' נכנס ויושב במקומו ואינו מדבר, רביעי היה לכל אדם (עו"ע לאבודרהם דפ"ח).

ולפע"ד אפ"ל טעם אחר, מתוך התפלה הנאמרת במקום הנפטר עושה רושם גדול לעילוי הנשמה, כמו שמצינו מהא דשינינו במס' שבת (קנ"ב). בהתאם דשכיב בשכבותיה דרב יהודה כל יומא (ז' ימי אבלות) הוה דבר ר"י בי עשרה „בדוכתיה“, ובודאי אלו העשרה אנשים שהיו יושבין במקומו, כמובן לא היו יושבין בטלוי, אלא היו קוראין ומפלפלין ביניהם ובראשם רב יהודה, וז"ל התניא (סוף סי' ס"ז) ואם תאמר שר' יהודה לא הוה מכניף בי עשרה להתפלל שם אלא לעמוד שם מעט, אם כן למה היה טורח ומכניף ביה עשרה, לוכניף תלתא או ד' או ה' אלא מכתברא מדהוה טרח לכנופו שם עשרה ש"מ להתפלל שם קא עביד ע"כ. (עו' באה"ט וו"ד סי' שע"ו סק"ג) ושם בשו"ע ומ"ש הרמ"א, ובסי' שפ"ד (שם) כתב הרמ"א ומצוה להתפלל שחרית וערבית שם, כמקום שמת שם" כי בזה יש נח"ר לנשמה, כמו שכתב הריקאנטי פ' ויחי שנפש המת הוזרת מקברו לביתו ומביתו לקברו ואין לה רשות ללכת לפני השכינה עד ז' ימים עו"ש משום הכי מתפללין בביתו כשך ה' ימים מפני שרגיל נשמתו לחזור מקברו לביתו ובה עושים לנשמתו נחת רוח ועילוי, ובפרט אם הנפטר היה רב והסיד על אחת כמה וכמה שיש תועלת גדולה בזה כמו שמצינו ברכנו הקדוש שצוה נר יהא דלוק במקומו, שולחן יהא ערוך במקומו, מטה תהא מוצעת במקומו, מאי טעמא כל ביה שמושי הוה אתי לביתיה ההוא בי שמושא אתאי שבכתא קא קריה אבבא אמרה אמתיה שתיקו דרבי יתיב, כיון דשמעו שוב לא אתא שלא לתוציא לעז על צדיקים הראשונים (כתובות ק"ג).

אבל מוהר"ל כתב היינו על אדם שלא הניח קרובים ידועים להתאבל עליו אבל אם יש לו בשום מקום שמתאבלים עליו אין צריך (מט"מ בענין הספד), אבל האידנא אין נוהגים כדבריו. אפילו שהניח קרובים הולכים עשרה בני אדם ת"ח צנועים וקורין בבית הנפטר כל ז' ימי האבלות משנה ואגדה וזוהר ומנהג זה נהוג בכל ארץ ישראל וסת"מ, ואחר הלימוד האבל אומר קדיש דרבנן ובה עושה נח"ר להנפטר, ומנתג נכון ויפה הוא.

גם הרמב"ם הביא בס' הו"ד (פוי"ג מה' אבל ה"ה) על מי שאין לו אכלים להתנחם באים עשרה בני אדם כשרין ויושבין במקומו. ופליאה על הראב"ד שם שהשיגו שזה אין לו שורש, ואיך נעלם ממנו הגמרא שבשבת שם בהתאם דשכיב בשכבותיה דר"י וגו'. ואחר כך ראיתי שכן הק' הר' מגדל עוז והלח"מ שם.

טעם להנהגים שהאבל ביום שבת בא לביתה"כ, כבר הביאו מרן (שם סי' שצ"ג ס"ג) שהאבל אינו יוצא בחול אבל בשבת יוצא, ואנו נוהגים שכל יום קריאת התורה יוצא לביתה"כ. והרמ"א כתב שם שמנהגם שאין יוצא אלא בשבת, אבל הטור שם כתב בשם מוהר"ץ גיאת שהאבל

יוצא בכל יום לביה"כ, ועי' מ"ש מרן בבדק הבית משם הריב"ש (סי' קנ"ח). וכתב הטור והב"י שמפרקי דרבי אליעזר (פרק י"ז) משמע דבירושלם לא היו יוצאין אלא בשבת, וכן כתב מוהרש"ל ביש"ש סוף ב"ק בקונטרס חלוקי מנהגים (סי' י"ד) שבני ארץ ישראל אין מכניסין את האבל בבית"כ אלא בשבת בלבד, ובני בבל מכניסין אותו בכל יום בביה"כ עי"ש. וכן כתב בתשו' הגאונים שערי צדק (ח"ג שער ד' סו"ס י"א) ועי' בספר ארץ החיים (יו"ד סי' שצ"ג) ושם (סי' שער ס"ג) כתב שהמנהג בצפת שמתפללין כל ז' וא"א תחנונים שם ואפילו אם האבל אינו שם. וכן מנהג ירושלם שתיבא הברכ"י (או"ח סי' קל"א ס"ד). ואפילו יום ב' וה' שהוא יום קס"ת אין האבל הולך לביה"כ רק בשבת בלבד ומביאים שם עשרה ת"ח ללמוד בכנופייא זוח"ק ומשניות כל ז', ובכל שנה ושנה ביום ההשלמתא לומדים משניות א'בות מ'דות ת'מיד (ר"ת אמת) ולומדין האידרא זומא, והולכין על קבר המת (עי' יבמות דקכ"ב ריש ע"א רש"י ד"ה תלתא ריגלי) ונוהגים שבערב שבת שבתוך הז' ימים, ובע"ש שקודם תשלום החדש, ובע"ש שקודם תשלום השנה מחלקין צדקה לעניים עכ"ל.

טעם שאין נוהגין עוד בלונדון להתפלל שחרית בבית האבל כמנהגם הקדום, משום שמה מאות שנים היו הספרדים בלונדון דרים בפרוד אחד קרובים זה לזה, היה קל להם לבא ולהתפלל שחרית בבית האבל, אבל היום שנתרחקו זה מזה ודרים במקומות רחוקים, ראו שלא יהיה הדבר אפשר, בטלו ללכת להתפלל בבית הנפטר בשחרית, אבל אם האבל רצונו ועומד על דעתו לאסוף מנין של עשרה בביתו, אז שולחים לו אחד מתחזנים לביתו ומקבצים מנין בשכר ומתפללים בביתו, גם תפלת שחרית. אבל בעי"ת אמשטרדם לא שינו מנהגם שהביאו עמם מספרד אפי' כקוצה של יוד, ועדיין נוהגים כמנהגם הראשון להתפלל שחרית בבית האבל, ויש להם חזן קבוע למטרה זו ונקרא „חזן התברה“ המתפלל דוקא בבית האבל, רק ביום ה' בבוקר בא האבל לביה"כ להתפלל בכרי שהחזן יאמר לפניו פסוקי דנחמתא לא יבא עוד שמשך וגו' להוציאו מאבלותו.

ומצאתי לרבינו הרד"א (בדיוני ברהמ"ו לאבל דפ"ח) שכ' שנספרד נוהגין היו להתפלל בבית האבל כל ז' ימי האבלות, וכן משמע מדברי התניא (סי' ס"ו) וז"ל ובשבת קורין שם תומירות כדרכן וקורין את השירה ואומרי' ברכת כהנים כסדר שמתפללין בבית"כ כן מתפללין בבית האבל וכן במנחה, ובמוצ"ש אומרים שם ויהי נועם ויתן לך מצאתי בשם רבינו חננאל ז"ל.

שוב אשוב למ"ש בראש המאמר בפעם שאין האבל יוצא מביתו וגו' ולפע"ד אפ"ל בפעם התקנה זו שתקנו שלא יצא מביתו משום שלא יסיה דעתו מן האבלות, ובפרט עפ"י מה שאמרו רז"ל (ברכות נ"ד) אמר ר' יהודה ג' צריכין ששור ואלו הן תולה, חתן וכלה, במתניתא הנא תולה היתה, חתן וכלה, ויש אומרים א א ב ל וי"א אף ת"ה בלילה (פרש"י שם מהמזיקין), אך בס' ירושלם (שנה א' תרמ"ב) ד"ב בחצתה

[ט] טעם שאין נופלין ע"פ בבית האבל,  
 וא"א המזמור יענך. (תשעא)  
 [י] מדוע א"א הלל בבית האבל, אבל  
 בירושלם נוהגי' לצאת מבית האבל לומר הדלל  
 חוץ לבית. (תשעב)

שם נתן טעם מוסבר לתקנה זו כי האבל טרוב צערו ויגונו ויכל להיות כי ישים קץ לחייו, או טרוב שיתו וכעסו יבא לחסית ולהרהר כלפי מעלה בהיותו בדר בחדרו ואין איש אתו לנחמו מיגונו ולהפיג את צערו משו"ה אמר ר' יהודה כי צריכים שמור, בטעם התתן כבר כתבתי למעלה מעטו (בברכת נשואין) בטעם היוולדת ולת"ח גם למעלה בדיני מילה כתבתי מעט.

בערי אלג'יר נוהגים כשמתפללין בבית האבל ביום שני וחמישי אומר הש"ץ הפרשה של ב' וה' מתוך התוסט (זה השולחן דקס"ה ס"ב) אבל בשאר ארצות נוהגים שבשני וחמישי כשמתפללין בבית האבל מרגלים קראת התורה כי מה יועיל ומה יציל אם יקרא מתוך התוסט? והכל בו (בה' אבל דק"ל ע"ד) כ' שטנהג נרבונוא שיום ה' לאכל מתפללין בביתו עד סדר קדושה, והולך לביה"כ, ואם בא לו בחג הסוכות אינו מקיף כחושענא לא הוא ולא היושבין עמו, ואם יצא בשבת אינו מתפלל בביתו, ויום ז' בצאתו מביה"כ הולך לבית הקברות עכ"ל.  
 ע"ז סמכו בא"י וסת"ט שהאבל מקבץ מנין ביום ה' כבוקר וחולך לב"ע ולומדים על קברו ואוכלים שם, אוטרים ההשכבה וקדיש.  
 ומנהג ירושלם שנהגו להתפלל ש"מ"ע' בבית האבל (עו' בס' מנהגי ירושלם (אות ד').

(תשעא) טעם שאין נע"פ כשמתפללים בבית האבל ב' הרב שב"ל (ה' שמתות סו' כ"ב) וז"ל וב' וה' אין נע"פ שם וא"א שם וידו דאבילות איתקש להג דכתיב והמכתי הגבם לאבל (אמ"ה עטוס ח' י') ובן פ' מרן בשו"ע (או"ח קל"א ס"ג) ובאה"ט עו"ש, וטעם אחר כדי שלא לתגביר כח הדינין ח"ו על הנפטר ובלא"ה סדת הדיון מתוחה עליו, ולא ידעתי למת השב"ל נקט וב' וה' אנע"פ וגו' הלא בכל יום אנו נע"פ ואופרי' וידו?

טעם שא"א מוסר יענך ה' כיום צרה משום דאיתקש להג כמש"ל ובחג אין אנו אוטרים יענך, וכ"כ אבורהם (בסו' תפלות של העניות דנ"ו) כיון שבס"ב מרגלין יענך ה' ביום, גם בבית האבל א"א אותו לפי שאין בדין לומר שירה ועי"ע לאבורהם (בברהמ"ז לאבל דס"ח) שכ' שהמנהג באיטבליא (שילוא) שא"א בסדר קדושה ואני זאת בריתי אותם, ולא יענך ה' ביום צרה, אבל בטוליסולא (טולידו) אוטרים הפ' ואני זאת בריתי ויענך ה' ביום צרה.

(תשעב) טעם שא"א הלל בבית האבל, כ' הרב שב"ל (שם)

## [יא] למה א"א פרק במה מדליקין בבית האבל בע"ש וברכת מעין ז'. (תשעג)

וז"ל מצאתי טעם בדברי הגאונים ז"ל דתניא באבל רבתי אין שואלים שלום זה את זה בתוך העיר, בד"א בעיר קטנה אבל בעיר גדולה מותר השתא בעיר קטנה אין שאלת שלום ביניהם, הלל בבית האבל דתיב בית זה היום עשה ה' נגילה ונשמחה בו לא כ"ש דלא לימרו, ותו איכא למילף דאמר ר' אבהו, אמרו מלח"ש לפני הקב"ה רבש"ע מפני מה א"א ישראל שירה לפניך בר"ה ויוה"כ אמ"ל אפשר מלך יושב על כסא דין וספרי חיים וספרי מתים פתוחין לפניו וישראל אומרים שירה, ונראה לי דוקא בר"ח אין קורין שם הלל דאפי' בביה"כ בצבור אינו אלא מנהג בעלמא וגו' אבל בתנוכה שחובה לקרות קורין ומברכין לפניו ולאחריו ובימים שבין ר"ה ליוה"כ אומרים שם אבינו מלכנו, ובשבת קורין שם הזמירות כדרכן וקורין את השירה ואמר ברכת כהנים הכל כסדר שמחפלים בביה"כ כך מתפללין בבית האבל, וכן במנחה ובמוצ"ש אומרים שם ויהי נועם ויתן לך עכ"ל.

אמנם מוהר"ל ס"ל שאין אומרים שם הלל אפי' בחנוכה (באה"ט או"ה קל"א סק"י) ושם בסו' (תכ"ב סק"ו) כ' טעם אחר שא"א הלל בר"ה בבית האבל מטעם שאומרים כהלל לא המתים יחללו ית דהוי כלועג לרשע"כ, א"כ לפי טעם זה נכון שלא לאמרו גם בחנוכה (עי' רוקח סו' שו"ו) אבל דעת הכל בו (ה' אבל דק"ל ע"ד) שגם בר"ה אומר הלל בבית האבל, (עי' להר' מחזיק ברכה סו' תרפ"ה, ולהר' זכור לאברהם אות הלל שאומרים אותו בבית האבל בחנוכה דאבל חייב בכל המצוות). בנוגע למנהג עיה"ק ירושלם ת"ו לצאת מבית האבל ולומר ההלל מחוץ לבית ולהזור לגמור התפלה (עי' בס' התקנות כה' אבל אות י"ה, ובס' נהר מצרים יו"ד סו' קמ"ג).

(תשעג) טעם שא"א במה מדליקין בבית האבל, ולא ברכת מעין ז' כשמתפללים בבית האבל (כ"כ הכל בו בה' אבלות שם) המנהג זה עדיין נהוג במצרים (נהר מצרים יו"ד סו' קל"ט), וברכת מעין ז' כן פ' טרן בשו"ע (או"ה רס"ה סו' י') א"א ברכת מעין בבית חתנים ואבלים דליבא טעמא דמאחרין לבא שיהיו נזוקין (שב"ל) ולא ידעתי טעם זה, וכבר כ' למעלה בדיני ברכת מעין ז' בשם הרמב"ם שתתקנה עומדת במקומה אף שעיקר הסיבה איננה עוד מצויה, א"כ אפי' דליבא מאחרין לבא היו צריכים לאומרה, וכי חיום שאנו נוהגים לאומרה אינו משום הפחד שיהיו נזוקין אלא משום שתתקנה לא זזה מסקומה, כי תביה"כ שבימינו הם בישוב ואין פחד ופחת מהמויקין ולמרות זה אנו אומרים אותה.

טעם שאין אומרים פרק במה מדליקין, אפ"ל זיל בתר טעם התקנה שתקנו לקרות פ' זה בע"ש הוא כדי שאם אחד או שנים אחרו לבא לבית"כ, בין הכי והכי וסיומו תפלתם בעוד שהצבור עסוק בקריאת פרק זה, ומטעם

[יב] טעם שמדלגין בבית האבל לומר  
ובא לציון ומתחילין מואתה קדוש, ובלונדון  
ואמשטרדם מדלגין בית יעקב ושיר של  
יום, ואין כאלהינו, ובמקום מזמור היום  
אומר מזמור (מ"ט) ועלינו. (תשעד)

זה עצמו א"א אותו בשבת חוה"מ (כאה"מ או"ח סו' ע"ר סק"א) ומעתה  
כיון שאלו המנהגים הבאים להתפלל בבית האבל שעפי' הרוב הם נשכרים  
ברצי כסף לבא להתפלל, בודאי לא חיישינן שיתאחרו, ומשו"ה אין צורך  
לומר פרק זה.

(תשעד) טעם שמדלגין לומר בבית האבל ובא לציון ומתחילין מואתה  
קדוש משום שכן נוהגין בליל ט"ב שאחר קריאת איכה מתחילין מואתה  
קדוש (שו"ע תקנ"ט ב') וכל הטעם הוא משום שמוזכר בו ואני זאת  
בריתי שנראה ככורת ברית לאבילות ולחרבן הבית וברית כרותה לשפתים  
(היו אברהם אות שפ"ה), אבל הטור (או"ח תקנ"ט) כ' משום שמוזכר  
בו לא ימוש מפניך ומפי זרעך וגו' והכל בטלים בו מד"ת שאסור בד"ת  
ולא שייך לומר לא ימוש מפניך, והטור שם דחה טעם זה וכ' שאומרים  
סוּק זה שאם האבל בטל המנהגים אינן בטלים ע"כ.

ודבריו מצודקים כי לפי מנהג הספרדים בא"י וסת"מ נוהגים  
שלוסדים בבית האבל עשרה ת"ת צנועים כל היום משך ז' ימי אבלותו  
במשנה וגמ' וזוהר הק' ואין פוצה פה ומצפצף, אבל כבר נהגו שלא  
להתחיל מובא לציון, אבל בט"ב שכולם בטלים מד"ת שאני, והלק"ט  
(ח"ב סו' מ"ד) כ' בשם מוהר"י מולכו בטעם שמתחילין מואתה קדוש  
כשמתפללים בבית האבל דאמרו אין העולם מתקיים אלא אקדושא  
דסדרא והוא במקום התו' שאסורה וגו'.

וא"ת למה ביום ט"ב עצמו בשחרית מתחיל מובא לציון ומרלג  
ואני זאת בריתי? וי"ל שצריך להזכיר נחמה, וגאולת ציון היא נחמה, ועוד  
מפני שאומר קינות תתלה ומגילת איכה, ובסופם פסוקי נחמה, מסיים  
בה ובא לציון גואל וגו'.

טעם שבלונדון ואמשטרדם שמדלגין בית יעקב ושיר של יום וגו'  
משום שכן נוהגים בט"ב שחרית לדלגם משום שהם שירים נשגבים, ואין  
אומרים שירה בבית האבל, כן שמעתי ואין מעם זה מחוור, בשלמא  
בט"ב שאין אנו אומרים שירת ויישע, ובמקימה אומרים שירת האזינו  
משו"ה מדלגין גם שאר המזמורים, אשר לא כן בבית האבל שאומרים  
השירה כדרך היה להם שלא לדלג גם מזמור היום, ומזמור הפלה לדוד,  
אבל לפי מה שמצאתי בס' התיניא (סו' ס"ו) כ' וז"ל מנהגנו בתפלת  
שחרית מתחילין הזמירות מברוך שאמר וגו' יהי כבוד ה' לעולם וגו',  
ואין קורין שם השירה והטעם כ' ר' צדקיה כדאמרו' פ"ק דמגילת בקשו  
מלאה"ש לומר שירה, אמר להן הקב"ה מעשה ידיו טבועין בים ואתם  
אומרים שירה לפני וגו' ע"כ לפי זה נכון להשמיט גם שאר המזמורים, אבל

[יג] למה במוצש"ק בערבית א"א ויהי נועם  
 זיושב בסתר, ומתחיל אורך ימים. (תשעה)  
 [יד] מדוע אינם מברכים על הבשמים,  
 כשמברילים בבית האבל. (תשע)

(תשעה) טעם שבמוצש"ק בערבית אין אומרים ויהי נועם ויושב  
 בסתר כשמתפללין בבית האבל, לפי ששיר זה אמרו מרע"ה על השלמת מלאכת  
 המשכן, ואין לך שמחה גדולה מזו, ורבינו דוד אבודרהם (שם) כ' ובליל  
 סוצ"ש אין אומרים ויהי נועם ולא יושב בסתר עליון אלא מאורך ימים  
 אשבועהו, והטעם שאין בדיון לומר שירה בבית האבל (באה"מ או"ה סי'  
 רצ"ה סק"א) ע"ש.

התינה למ"ד דפנעם המזמור ויהי נועם נתקן לאומרו במוצו  
 ש"ק לפי שמרע"ה ברכם לישראל כשהשלימו מלאכת המשכן ברכם בויהי  
 נועם, א"כ משום הכי אינו כדאי לאומרו בבית האבל ברכה כזאת שיש  
 בה שמחה וששון, אבל לשיטת המאן דאמר שמזמור זה נתקן משום  
 שנקרא שיר של פגעים וכל האותיות נמצאות בו תוך מאות זון (ובמדרש  
 אמרו שכל האומרו אינו צריך לכלי זון) עי' אבודרהם בתפלת סוצ"ש  
 (ד"מ): ולדעת הטור והרמ"א (או"ה סי' רצ"ה) שאומרים ויהי נועם  
 וסדר קדושה באריכות כדי לאתר סדר קדושה שאז חוזרים רשעים לגיהנם,  
 וכן ס"ל להוזה"ק (פ' ויקהל דר"ז) וז"ל בשעתא דפתחי ישראל ויהי נועם  
 ה' אלהינו וקדושה דסדרא כל אינון תייבין דגיהנם פתחין ואמרין זכאין  
 אתון ישראל עמא קדישא וזכאין אתון צדיקא דנשרין פקודי דאורייתא ווי  
 לון דלא זכו למינשר אורייתא כדון דימה קדים וכרוזא אתער ואמר  
 ישובו רשעים לשאולה וגו' ועי"ע שם (פ' בראשית די"א) כיון דנפיק שבתא  
 כמה חיילין ומשרייין פרחין ומשטמין בעלמא וע"ד איתקן שיר של  
 פגעים דלא ישלמון על עמא קדישא, וכיון דחמו לון בצלותא ובעותא  
 ובשירתא ומבדילין בצלותא ועל כסא פרחן סתמן ואזלי ומשטמי וספן  
 להו במדברא ועי"ע שם (פ' מקץ דקנ"ד): בשעתא דנפיק שבתא אית לן  
 לאתערא חידו עילאה עלנא דנשתויב מההיא עונשא דאתדנו בהתיא  
 שעתא ולהלאה ואית לן לאתחזאה ולימא ויהי נועם עי"ש א"כ אדרבא  
 היינו צריכים לאומרו בבית האבל למען ישמעו העם ויראו? וי"ל שאם  
 היינו אומרים אותה, היינו מורים בזה שגם הנפטר הוא מכלל הרשעים  
 השבים שאולה, ומתוך זה מעוררים עליו מדח"ד המתוחה עליו, ולא אוכל  
 להאריך כי הדברים עמוקים.

אבל בא"י שנהגים בעת הלויה שמוציאים ילדי הת"ת ואוחזים  
 בידם נרות דלוקות, והולכים לפני המטה ובמשך חילוכם אומרים וחוזרים  
 המזמור יושב בסתר עליון כמה וכמה פעמים ולפ"ז היה צריך לאומרו גם  
 בליל סוצ"ש, כי מאי שנא.

(תשעו) טעם שאין מברכין על הבשמים בבית האבל, משום  
 שאיתקש אבלות לש"ב ובת"ב אינם מברכים על הבשמים אם הל בסוצ"ש

[טו] טעם שא"א בשחרית אלהינו וא"א שבברכת כהנים. (תשעו)

[טז] למה בשבת מנחה מרלגין הפסוק ואני תפלתי. (תשעה)

[יז] מדוע המנהג בספרד היה שלא לומר איזהו מקומן בבית האבל. (תשעט)

(שו"ע או"ח תקנ"ו) והטעם כתבו הרד"א שאין מרחיח עצי בשמים מפני שבליל ט"ב אין לעשות נחת רוח, אבל בערי אלג'יר נוהגים שבליל שבת ובמוצאי שבת מכדילין אחר תפלת ערבית בבית הסת ומברכין על ההרס, (זה השולחן סי' ע"ה סי"ז).

ואני אומר שמנהגם נכון בשלמא האבל עצמו אין לו לברך או להריח בכשמים משום אין לעשות נחת רוח, אבל לאלו המתפללים בשם למה לא יברכו על הכשמים ויריחו לעשות נח"ר לנשמה יתירה, אשר לא כן בט"ב שכל הצבור הם אכלים משו"ה אין מברכין על הכשמים.

(תשעו) טעם שא"א בשחרית או"א ברבנו בכרחה המשלשת וגו' משום שנתקן לאומרו במקום נשיאות כפים והאבל אינו נושא כפיו (כ"ב השכנה"ג וכן מנהג הספרדים באיזמיר, וכ"כ הר' מעבר יבוק) ומסתברא שאינו הגון לאומרו שהרי אבל וט"ב הוקשו זה לזה ובט"ב שחרית אין אומרים אותו (תניא סי' ס"ז)

ובכהן שהוא אבל תוך ז' ובא לביה"כ בשבת לא ישא את כפיו, הגם כי הרדב"ז (ח"א סי' א') ס"ל דאפ' בחול יעלה לג"כ ולא יבטל ג' מצות עשה, אמנם הר' כסא אליאו הביא דברי הרדב"ז וכ' שלא נהגו בדבריו עו"ש ודעת סרן (באו"ח סי' קכ"ח) בשם הסמ"ג שבתוך ז' ימי אכלות יצא מביה"כ בשעה שקורא כהנים, והכנה"ג פסק דבשבת תוך ז' ג"כ לא יעלה אעפ"י שאין אכילות בשבת, והר' פר"ח חלק עליו וס"ל דיעלה בשבת ולא יבטל ג' מ"ע כי הך דינא דאבל לא ישא כפיו אין לו שורש ולא טעם עו"ש.

אבל לפי טעם הרמ"א (שם סמ"ד) בטעם מנהג אשכנז שאין נושאים כפיהם אלא ביו"ט משום שאז שרויים בשמחה וטוב לב הוא יברך, א"כ איך נוכל להתיר לכהן אבל בתוך ימי השבוע, או בשבת לישא כפיו והוא שרוי בעער וביגון על האבידה שאינה תוזרת לברך את ישראל.

ואני רק כמשער שטנהג א"י ס"ל כדעת סרן והכנה"ג שהכהן לא יעלה לישא כפיו ויצא מהביה"כ בתוך ימי השבוע וגם בשבת אעפ"י שאין אכילות בשבת, וכן נוהגים במצרים (נהר מצרים ה' ג"כ ד"ו).

(תשעה) טעם שמרלגין פ' ואני תפלתי במנחת שבת, כ' אבודרהם. משום שאומרים אותו בניגון ואין לנגן בבית האבל ע"כ.  
(תשעט) טעם למנהג העתיק שהיה נהוג בספרד להשמיט איזהו

[יה] המנהג באמש' שבכל מוצאי ש"ק במשך השנה, מזמין האבל לקרוביו ומיודעיו להלימוד המיוחד העושה בביתו לעילוי נשמת המת, אבל אין נוהגים כן בלונדון, ובא"י המנהג שעושי' למוד בכל הז' ובתשלום החדש, ובתשלום השנה, ואח"כ עושה לימוד רק בליל קודם הפטירה.

[יט] בא"י וסת"מ נוהגים שאשת הנפטר והבנים לא ילכו אחר מטת אביהם, אבל במיתת האם גם הבנים מלוים אותה עד בית עלמין, ונוהגים שהבנים חולצים כתפס לישא אותה (זהו לפי מנהג ירושלים), אבל בא"י הארצות נוהגים שהבנים מלוין גם מטת אביהם, אבל לא הנשים. (חשפ)

מקומן בבית האבל כ"כ הרד"א (בה' ברהמ"ז לאבל) בשם הרמב"ן שנהגו קצת העם שלא לקרות פרשת הקרבנות, ומשנת איזהו מקומן, ומדרש ר' ישמעאל בביה"כ לפי שאסור לקרות בתורה ואינו נראה לי איסור בסדר היום שהרי קורין ק"ש ומברכין לפניו ולאחריה וכן קורין בתורה ומפטירין כנביא ופ' הקרבנות ואיזהו מקומן כנגד התמידין תקנום ואומרים כדרכו ואינו חושש עכ"ל.

וחכל בו (בה' אבל דק"ל ע"ד) כ' שהמנהג בנרבונוא שכשבת א"א נשמת כל חי, ולא ואילו פיננו, אלא ישתבח ויוצר של חול גכשמגיע לתמיד מספרים כבוד אל וקדושתו אומר לאל אשר שבת וגו' ואין אנו נוהגין כן, וכ' שם הכל בו שאומרי' נשמת ויוצר של שבת מתוך כבוד ראש כמו שאומרים אותו בשבת איכה ע"כ.

וכ"ל בטעם מנהג נרבונוא מפני כי מנהגנו לומר הנשמת ויוצר שבת בשירה ובזמרה, ומשו"ה אין אומרי' שירה בבית האבל כמש"ל בשם אבודרהם בטעם ואני תפלת, אבל לדעת הכל בו שיכול לאומרו בקול נמוך אין בזה שום איסור.

(חשפ) מצות הליות המת למדנות מתחיא עובדא דרב המנווא (מ"ק כ"ו:) וכל הרואה את המת ואינו מלווהו וגו' בר נדוי הוא ובכרכות (י"ח). אמר רבבה אמר ר"י כל הרואה את המת ואינו מלווהו עובר משום לועג לרש חרף עושהו ואם הלוחו מה שכרו אמר רב אסי עליו הכתוב אומר מלוה ה' חונן דל ומכבדו חזן אביון (משלי י"ט) ע"כ (נעו' שו"ע יו"ד סי' שמ"ג א').

ואני תמח כי חפסוק אשר במשלי הוא כן מלוה ה' חונן דל, וגמולו ישלם לו" (שם י"ט) אבל (שם יו"ד ל"א) עושק דל חרף עושהו ומכבדו חונן

## חסד ואמת, לי שא המת.

[כ] המנהג בא"י בצאת אנשי החברה עם הנפטר מפתח ביתו, שמש החברה שובר כלי חרס על מפתן הבית, ומכריז בחרם חמור בחרם יהושע בן נון כי כל זרעו לא ילכו אחרי מטתו ללותו, ואין כן מנהג לונדון ואמשטרדם ואשכנז. (תשמא)

אביון, ורבותינו הפסו חצי הפסוק (ממשלי י"ט) וחצי השני (שם י"ד ל"א) ודבקוהו לפסוק אחר, ולא ראיתי כעת מי שהרגיש מזה.

ומעתה אם מצות לווית המת היא חובה ולהסתעצל בה חייב נידוי איך באו וסת"מ נהגו שהבנים לא יצאו ללוות אחר מיטת אביהם, אם לא נאמר שנהגו כן עפ"י הקבלה (במ"ש למעלה בטעם התקפות) ואומרים בעלי הקבלה שהש"ז לבטלה שנשפך ממנו ברצונו ושלא ברצונו, מכל סיפה וסיפה נברא ממנו רוח רעה ואלו מהדבקים ונאתוים בגוף המת לקטרם ולהשטין על הנפטר וע"י הו' הקפות וסגולתם יגרומו להכריחם, אבל כשהבנים עצמם אשר נתהוו ממין אותם הסיפות אם ילוו את אביהם, אז מוצאים אלו הרוחות לקטרג על הנפטר, משו"ה טוב הוא שלא יצאו ללוות את אביהם (כן שמעתי) אשר לא כן בלוית האם שיוצאין.

ואודות מנהג שנהגו נשי ישראל שאינן יוצאות כלל ללוות המת, כפי מה שהובא בגמ' (סנהדרין ד"ב) מקום שנהגו נשים לצאת אחר המטה יוצאות, לפני המת יוצאות, ור"י סבר שלעולם נשים לפני המטה יוצאות וגו' משמע שמעם מחלוקתם הוא אם האשה יוצאת לפני המטה או לאחר המטה, וכ"ע לא פליגי שהאשה יוצאת ללוות המת (עו"ע קו' פ: מ"ק כ"ד, שמחות פ"ג) והרמב"ם (פ"ב ה' אבל הי"א) פסק להלכת שיוצאות (וכן ב' השו"ע יו"ד סי' שנ"ט ס"א), א"כ מדוע נהגו היום שלא לצאת? אבל תב"י שם כ' בטעם הדבר בשם הוזה"ק (פ"י ויקהל קצ"ו). אמר ר"ש האלהים רובא דעלמא וגו' ואם יוצאות גורסות רעה לעולם וכן ראוי למונען, ועו"י במ"ש הש"ך שם (סק"ב) וכן איתא בברכות (דנ"א). אמר ריב"ל ג' דברים סת לי מלאך המות וגו' ואל תעמוד לפני הנשים בשעת שחזורו' מן המת מפני שאני מרקד וגו' עו"ש, ועו"י בס' סעבר יבוק (מאמר שפתי רננות פ' י') ובס' ויקרא אברהם (דקכ"ו ע"ג) ואודות מנהג צפת עו"י בס' ארץ החיים (יו"ד סי' שנ"ט).

(תשמא) מנהג א"י שנהגין לשבור כלי חרס על ספתן הבית לא מצאתי לו זכר ומעם בס' של ראשונים, ואפ"ל בטעם הדבר שרוצים בזה להביע, שהמת נעקר ונמש ממשפחתו כהכלי חרס זה שנשבר לרפסיום ומחמת קול השבירה, השומעים מתעצבים, ומעוררם לבכיה ואנחה, עוד אפשר לומר

[כא] המנהג בא"י שנושאים את המת על כתפיהם, והגוף מניחים אותו על שני מוסות עץ המשולבים בבריחי ברזל כתבנית סולם, ומכסים אותו במלית צמר, וכן נושאים אותו עד הר הזיתים, ובדרכם מכבדים איש את רעהו לישא אותו על כתפו, ומנהג כל העולם שמישימים המת תוך ארון עץ, ומניחים הארון בעגלה רתומה בסוסים. (תשפב)

עפ"י מ"ש הפח ניצבר ואנחנו נמלטנו, כעין נוטל צדיק אחר ומכפר על הרור. מעם הכרוז שזרעו לא ילכו אחר מסתו, כבר כתבתי בסעיף הקודם לזה טעמו, קחנו משם.

(תשפב) מנהג לקבור את המת בארון של עץ הוא עתיק ומוין כמ"ש רז"ל על הפסוק ויתחבא האדם ואשתו בתוך עץ הגן אמר ר' לוי רמז לתולדותיו שיהיו נתנין בארון של עץ, פי' מלא כתיב בין עץ הגן אלא בתוך עץ הגן (ב"ר פרשה י"ט). וכן איתא בסנהדרין (מ"ו:) כי קבר תקברנו דלועבר ליה ארון ע"ב, והבעל הטורים (פ' ויחי) על הפסוק ועשיתי עמדי חסד ואמת כ' אמת' נומריקין ארון מ'טה ת'כריכין, ובפ' (כי תצא) כתיב על הארץ וסמוך ליה כי קבר תקברנו לומר שגם העץ נקבר עמו, ועוד לקבור בארון ע"ש. (במדרב רבה פ"ח) מה עשה דוד עמד וכנס כל זקני ישראל וגדוליהם ועברו את הירדן וכאו ליבש גלעד ומצאו את עצמות שאול ויהונתן בנו ונתנו אותם בתוך ארון המת וגו' עי"ש והר' השל"ה מס' פסחים (קמ"ו). כ' הנה האדם הוא כמו הלוחות וכמו שהדברות הם חמש כנגד המש, כן עשר אצבעותיו ה' כנגד ה' חרי גוף האדם כמו הלוחות, והאותיות נשמות וכשפורחות נשתברו הלוחות, ואף שברי לוחות הושמו בארון (ברכות ח': ב"ב י'): כן האדם יושם בארון עכ"ל.

מדבריהם למדנו ששימת הגוף בארון כבר היה נהוג מימים קדמונים וכמו שמצאתי עוד מ"ש רבינו בתוי בס' שולחן ארבע (שער א') וז"ל והנה באזננו שמענו ורבים ספרו לי בגדולים שבספרד והפרנסים בעלי אכסנאים שנהגו מנהג נכבד מאד ונחפשו ביניהם מימים קדמונים שהשולחן שלהם שמאכיל עליו את העניים, בלכתן לבית עולמם עושים מסנו ארון ולוחות' שנקברים בהם וכו' לעורר ולקבוע בלבבות כי האדם אילו יגיע שיאו לעב ויעלה אושרו לעושר המלך שלטה לא ישא בידו מאומה מעמלו שיעסול תחת השמש כי אם הפוב שעשה והצדקה שהוא מרחם את העניים כמ"ש והלך לפניך צדקך עכ"ל (עי' בס' מקורי המנהגים סי' צ"ד).

מעם למנהג ירושלים עיה"ק שנתנו מימים קדמונים שנושאים גוף המת על שני מוסות עץ, כ' חר' ויקרא אברהם (דקכ"ו). כי כן מנהגם בצפת והוא עפ"י האר"י ז"ל ויש סמך לזה מהתוא דפסחים (דכ"ו) שחזקיה גר

[כב] המנהג בא"י במות אחד מהרבנים הגדולים מכריזין בקול מר ברחובות „ביטול מלאכה" ומכריז בלשון ספרדי (אקומפאנייר אלא מצוה קיאי לה באן אייבאר ר"ל ללוות המצוה שיוליכו אותה) ונושאים הנפטר בידיהם סמוך לארץ, ולפני המטה הולכים נערי הת"ת שנים שנים והמלמדים בראשם ומשוררים שיר של פגעים בקול מר ועצב ונושאים בידיהם גרות שעוה דלוקות, ובהגיע המטה בפתח חצר המת (ולא בביתו) אומרים קדיש, ראשון, שנית על פתח הבית"כ שהיה נוהג להתפלל, קדיש ג' בפתח שער העיר, ובארם חשוב גם יותר מזה, ומספדין אותו בשוק ע"י אחד מהספדנים, ואשריהם ישראל ששומעין לקול מורים וסוגרים חניותיהם ובאים ללוות הנפטר.

אבל בלונדון מנהגם שאם אחד מהחונים נפטר, החכם או הדיין נושא שתי גרות שעוה דלוקות.

עצמות אביו על מטה של תבלים משום כפרה והודו לו חכמים (עי' ארץ החיים דקי"ד:)

ומנהג אלו הארצות שהארון ישאווהו בעגלה רתומה בסוסיה, גם מנהג זה, הוזכר בגמ' סוטה (י"ג.) ויספרו שם מספר גדול ככד מאד תנא אפי' סוסים ותמורים הספידוהו ובאמת איך יתכן שהסוסים והתמורים יספדוהו, ועוד לכבוד יהשב זה? והאמת כמו שכתב סם מוהרש"א בח"א כמו שעושים עתה למרכבת שרים ומלכים במתתם להלביש הסוסים שתורים ולעשות להם כאלו גם הם בוכים ע"כ ועד היום היהודים והנוצרים שומרים מנהג זה, ולפי כבודו של מת מוסיפים הסוסים ומעוטפים בסדינים של ששי שתורים עד קסולו רגליהם, אבל מנהג הישמעאלים לישא את פגריהם על הכתף.

והרמב"ם (פ"ד ה' אבל ה"ב) כ' וסובלין את המת על הכתף עד בית הקברות וכ"כ הכל בו (ה' אכל דק"ל.) וז"ל מצות עשה של דבריהם להתעסק בכל צרכי קבורה ולהוציא המת ולשאת אותו על הכתף ולילך לפניו ע"כ. ולא ידעתי אנה מצא הרב כל בו המ"ע לישא את המת על הכתף, ומצאתי להכ"ס שם שכתב אורחא דעלמא נקט אבל אם ירצו לנשאו בידיהם נושאים, וזה מעם ע"ס שכ' לישא את המת על הכתף וכ' לאו דוקא וגו' אבל לחשוב שהשאת המת למ"ע מדבריהם זה לא מצאתי מפורש.

והולך לפני המטה עד בואם קרוב להעגלה שבה ישאוהו, ואם החכם הראשי נלב"ע נוהגים לתקוע בשופר בבית עלמין, ותוקעים גם בשעת תרחיצה וכן נוהגים בערי המערב. (תשפג)

[כג] המנהג בא"י שאומרים המאמר של עקביה בן מהלאל הסתכל בג' דברים ואין אתה בא לידי עבירה וגו' (משנה פ"ג דאבות, ובאבות דר"ן פ"ט) לפני הקדיש, ואין נוהגים כן באלו הארצות. (תשפד)  
 [כד] מזה שנים נשאלתי מדוע החמירה תורה בטומאת מת, שהנוגע בנבלה, או בשרץ, יטהר

(תשפג) כבר סלתי אמורה לעיל בענין מנהג הז' הקפות שהוא להכריח הרוחות המתלבשין בגוף המת, וכן השופר מסוגל לזה ומנהג הדלקת הנרות הכל הוא לכבוד הנשמה וכן הנר שמדליקין בביתו ובכל שנה ושנה ביום פטירתו כמ"ש רבינו בחיי (פ' תרומה) שהנשמה נחנית בהדלקת הנר לפי שהיא חמיכת אור חצובה באור השכל ע"כ ועוד שכתוב נר ה' נשמת אדם (משלי כ' כ"ז) וכ' הר' ויקרא אברהם (דקכ"ו אות י"ג י"ד ט"ו) דנוהגים בא"י להדליק נר במקומו כל ז' ומי שהיכולת בידו מדליק כל י"א חדשים (מעבר יבוק מאמר שפת אמת סוף פט"ו).

(תשפד) משנה זו של עקביה היא סיבה עצומה אשר גורמת חכמה לאדם בפרט בחסות:לתו בהם בעת שהמת מוטל לפניו יכנע לבבו הערל ולא יתאם והוא מאמר מתאים לאומרו בחזרונות זו חס אונך ושמע מה שפי' מוהר"ש אוזידה במדרש שמואל שם כ' וז"ל ואמר בג' דברים דמניא למת לי, אלא רצה להשמיענו כי כשיסתכל צריך שיסתכל בשלשתן ביחד, אמנם אם יסתכל באחת או בשתיים מהם אפשר כי לא די שלא יועיל אלא אדרבא יזיק, לפי שאם יסתכל שכא מטפת סרוחה לכד אפשר שיאמר האדם א"כ אין ראוי להאשימני אם אחטא כי יסודי נכנה מדבר מאוס מטפת סרוחה וזרוק חומרא אאירא אעיקרא קאי, וכמו שאמר איוב אדם ילוד אשה וגו' דהיינו שכא מטפת סרוחה אף ע"ו פקח עיניך ואותי תביא במשפט כי אחר שהוא מיפה סרוחה לא יחשב לו עון אשר חטא והתנצלול כזה אמר דוד חמט"ה הן בעון תוללתי וגו' ולכן אמר שצריך שיסתכל ג"כ למקום שהוא הולך כי בזוכרו יום תמיתה וסוף אדם למות לא יחטא, ואף אם יסתכל באלו השני דברים אפשר כי יאמר שכיון שהוא הולך למקום עפר רימה ותולעת, אפשר כי יחשוב האדם כי אין דעת וחשבון בשאול אשר הוא הולך שמה כי אתריתו עפר ואפר ואין דעת וחשבון לעפר ולאבן דומם, ע"כ אמר ולפני מי אתה עתיד ליתן דין וחשבון וצריך שיסתכל בשלשהו ביחד כדי שלא יחטא וגו' עכ"ל.

ביומו, והנוגע במת יטמא ז' ימים כאילו מגע המת דבר מרוחק, והלא קבורת מת מצוה גדולה עד שהקבלה אמרה שמת מצוה רוחה שאר מצות, זו תמיה גדולה על שתי מצות שהן סותרות זו את זו, והלא מגעו מצוה גדולה, וטומאתו חמורה באה לחזוהר האדם שלא יגע במת. (תשפה)

[כה] ועוד צריך להתבונן בטעם מצות קבורת המת, והלא אם יקבר הגוף, או לא יקבר הכל הולך אל מקום אחד. (תשפו)

(תשפה) התשובה לזה היא שלא ישעה האדם ברוב הכבוד הנעשה למת ושלא יעלה בלבבו כי הוא המכוון באדם אמרה תורה שהנוגע בו יטמא שבעת ימים להשיג הכונה ולדעת כי לא בשוקי האיש ירעה כי אין הרצון הראשון בגוף כי אם כנפש הנשארת ועונה מכפר השם באחרית ולא יעיר כל חמתו לכלות הנפש לפי שסיבת העונות היה הגוף והוא נושא העונות לשאול תחתית שהם הטמאות כנפש כאמת כמאמר הכתוב אל תטמאו בכל אלה, כי בכל אלה נטמאו הגויים וגו' ולכן הנוגע בו יטמא ז' ימים לדעת ולהבין שמגעו היה ככלי טמא, ולפי אמונה זו נהגו לומר בשעת קבורה והוא רתום ודע והבין כי לפניו בא ויזכור כי בשר המה ורות הולך ולא ישוב.

והוצרך לומר בו „ולא ישוב“ בסבב ער עת התחיה שישיבהו ה' בגבורתו כדרך שאר הנפלאות, ועוד טעם אחר על ענין טומאת מת שהפליגה התורה בענין טומאתו ידוע כי ענין הטומאה ענין בזוי והמאסת הדבר. כ"ו להראות שכל מה שנתיקר הגוף בעוד נפשו בו לא נתיקר רק לכבודת אשר תשכון בקרבו אך אחרי הפרדה ממנו וחישובו ככלי אין חפץ בו עכ"ל (כל בו דק"ל:).

(תשפו) בנוגע להשאלה השנית בטעם מצות קבורת המת, עיין מסכת סנהדרין (דמ"ו) קבורה משום כפרה, או משום בזיון, והתו' שם כ' דמשום שני הטעמים משום כפרה ובזיוני, רק בגמרא קא מיבעיא איזה היא עיקר ואין כן דעת רש"י שם). ונאמר לשני הטעמים, האחד על דרך מדה טובה והוא שישא אדם פנים למי שנהנה ממנו כמו שבא בתורה ללמד מדה טובה לא תתעב מצרי כי גר היות בארצו, וכן ראוי שלא יתעב הגוף אחר שהנפש גרה בו, והלא תראה האדם כשיחרכ ביתו יתמול עליו ולבו יכאב אם יהיה לסותראות. וכן קשה לנפש כשתראה הגוף סתבות ועל דרך זה אמרו קשה רמה למת כמתט בכשר הי. והרמיון הזה דמיון במציאות הקושי לא

[כו] טעם שנהגו בו ישראל במתים ובקבורה שמאמצין עיניו של מת, ואם נפתח פיו קושרין לחייו, ומדיחין אותו, ומחין את ראשו בבצים מרופין בקליפתן. (תשמו)

[כז] באמשטרדם יש מהם נוהגין לתניח חלק מעזבונם לקופת הישיבה בתנאי שבכל שנה ושנה ביום פטירתם חברי הישיבה ילמדו לעילוי נשמתם, ובאים בשכרם, ואין המנהג הזה נהוג בלונדון.

[כח] טעם שנוהגין לשפוך כל מים שאובין

ברמותו. וכן בא על דרך זה הכוב קבורת הגוף ושאר הכבוד הנעשה לו במותו והוא כחכוב תשמישי קדושה שהן נגזוין, מצורף אל זה שקרובי המת מוצאין נחמה בכבוד ההוא כמו שבא הכתוב לבא לגוד לו ולנחמו, תחלה לגוד ולכסוף לנחמו.

ותעסע השני הוא החזק והצורך לאמונתנו בתחיית המתים כי אלו היו משליכין גוף האדם המת כאחת הנבלות היו בני אדם אומרים במשל ככתמות גרמו, ולא היו מקבלין אמונת התחיה כמו שהן מקבלין עם קבורתו. בראותם כי יבנו לו בית וילבישנו (אמ"ה וירחצנו) וכ"ש בראותם כי יקברוהו אצל אבותיו ובני משפחתו להיות עתידים לעמוד יחד בני המשפחה, ולקיים זאת האמונת ההכרחית נכתב בתורה מה שבא בקבורת האבות ובקפדוחם במקום קבורתם ושכבתי עם אבותי, ודבותינו ז"ל אמרו על זה למה האבות תובעין ומחבבין קבורת ארץ ישראל, אמר ר' פלוני דברים בגו אתחלך לפני ה' בארצות החיים במצא שהכונה היא לאמונת התחיה ולחזק האמונה הזאת אמרו עתידין צדיקים שיעמדו בלבושיהן ולא על כל אדם אמרו. אלא על הצדיקים (עי"ש בכל בו).

(תשמו) כן פסק בשו"ע (יו"ד סי' שנ"ב ס"ב) ושם אומר שמדיחין אותו במיני בשמים וגוזזין שעריו, והרמ"א שם מוסיף שתוחכים צפרניו וגו' שיחא נקי מכל מומא. טעם הדבר כדי להעביר וזוהמתו שלא יקוצו העם כמלמולו, ומה שמחין את ראשו בבצים מריפות בקליפתן. זה המנהג קדום הוא והיו עושין כן לסימן לפי שהיו מוליכין אותו חוץ לעיר ליקבר, וכדי שיכירו הקוברים שהוא ישראל עושים בו סימן זה. וטעם הבצים שנגלל הוא החזור בעולם (כ"כ הכל בו שם ועי' ס"ש שם הבאת"ט (סק"א וסק"ב) בשם הרוקח והזוהר. אבל הספרדים אין נוהגים חיים בניזות השער והצפרנים, ואינן טוחים בראשו ביצים מרופין.

שבשכונתו כמו שנוהגין עד היום בא"י וסת"מ, אבל  
לא ראיתי מנהג זה בלונדון. (תשפח)

[כט] המנהג באלו הארצות לקבור המת  
בארנו, אבל המנהג בא"י וסת"מ לקבור הגוף עצמו  
בקרקע. (תשפט)

(תשפח) כן פ' מרן (יו"ד סו"ס של"ט) בשם הכל בו (דק"ל  
ע"ד) וכתב שם הטעם שכ"ז עושה לסימן שירעו הכל שיש בו סקרה  
מות ולא יהיה מידוע בפה ויהיה מוציא דבה, שעליו אמר הכתוב  
מוציא דבה הוא כסיל. וי"א כי הטעם הוא לפי שמלאך המות מפיל במים  
טפת דם המות, ועו' להבאה"ג שם ואבודרהס כתב טעם אחר ברמז מן  
התורה ותמת שם מרים ותקבר שם ולא היה מים לעדה כי כולם שפכו  
מימיהם עכ"ל, ועוד משום מומאה וטהרה (שם באבודרהס). ולפי דבריו  
אלה קשה ממ"ש בתענית (ד"ט). מתה מרים נסתלק הבאר שנאמר ותמת  
שם מרים וכתוב בתריה ולא היה מים לעדה ע"כ, הרי שלא נשאר  
להם מים מספיק לשפוך מהם אם לא היה להם מים לשתייה. ויש לומר בדוחק  
כי אולי היה להם איזה מעט מים מכונסין ושפכו אותן לכבוד מיתת מרים,  
וגם זה לא יתכן שאם ראו כי לא נשאר להם מים לשתייה מהפסקת הבאר,  
כודאי לא ישפכו המעט מים מכונסים שהיה להם, (עו' רש"י שבת  
דל"ה). והר" שפת אמת (פכ"ג) כתב טעם אחר כי בשפיכת המים יבינו  
בני אדם כי אפילו מים המטהרים וההכרחים לכל צרכי בני אדם אינן  
נחשבים לדבר קל מהעולם שאחר המות כי סוף התווים הם כמים הנגררים  
ארצה והכל כלה ואכז, ובמעבר יבוק כתב ששפיכת המים על העפר  
יבשר ויודיע שעתידי הקב"ה לגבול עפרו בטל העליון ויבא כגשם לנו  
בשפע ומלקוש יורה ארץ ע"כ.

טעם ששופכין המים שבשכונת המת כ' המ"ז הוינו שלשה בתים, אבל הג'  
ברכ"ו (שם סו' של"ס סו"ג) כ' ב' בתים מכל צד הבית שבו המת, והוינו  
שני בתים מצד זה ושני בתים מצד זה חוץ מהבית של המת עצמו,  
וכל הבתים שהם לאיש אחר חשיכו כולם בית אחר, ואם כן יהיה פו'  
שכונת המת ב' דיוורין מצד זה וב' דיוורין מצד זה (עין תו' כתובות כ"ה.  
ד"ה ואם).

טעם שלא נהגו בלונדון לשפוך המים שאובין, אולי אפשר לומר  
במעט משום שכ"ז נתקן לסימן שירעו הכל שיש בו סקרה מות  
וגו'. אבל היום נוהגין לשלות כרטיסים מודפסים להזמין לכל יהודי  
הקהל שיש מת ללותו, שוב אין צורך לסימן שפיכת המים. אבל לפי  
טעם הו"א שהוא משום טפת דם המות וגו' היו צריכים לעשות כן כי  
חמירא סכנתא מאיסורא.

(תשפט) כתב מרן (בסו' שס"ב ס"א שם) ואם נתנו בארון וקברו  
בקרקע אינו עובר עליו, ומ"מ יפה לקבורו בקרקע מסס אפילו בח"ל. וכתב

[ג] המנהג בלונדון שאחר שיר למעלות אשא עיני בערבית האבל אומר קדיש, והש"ץ אומר ה' צבאות עמנו, והאבל חוזר ואומר קדיש, אבל בר"ח אין אומרים האבלים קדיש במנחה ולא אלו שבערבית, וגם אין חוזרים הקדיש שבערבית בזמן שמתפללים בבית האבל. (תשצ)

[ד] המנהג בלונדון שאם אירע לאבל שיום ה' חל ביום פורים בבוקר, מוציאין אותו מאבילותו בערב פורים אחר המנחה. (תשצא)

[ה] המנהג בלונדון שכשאומר הש"ץ בפני האבל בלע המות לנצח וגו' וכשבא לומר הפסוק והוא רחום אומר עד ולא יעיר כל חמתו, ואינו אומר ה' הושיעה המלך יעננו ביום קראנו, וכן ביום צאתו

שם הבאה"ם ואם נקבים יש בארון סגי כהכי או שנותנים עפר על פניו הוי כמו קובר בקרקע וגו' עי"ש. אבל הארונות שבאלו הארצות לא ראיתי בהם לא נקבים ולא תלולים, אבל שמעתי שנותנין תוך ארוננו כיום עפר מארץ ישראל לקיים מה שנאמר ואת עפרה יתוננו (תלים ק"ב ט"ו) ובזה נ"ל כי אף שלטראית עין נראה שקבור בארון, הוי כקבור בקרקע, ועוד כי הארון נבלה במשך חדשים אחדים ולבסוף שב הגוף לעפר.

(תשצ) עיין לעיל (דקס"ח תערה ר"ו) ט"ש בטעם מנהג זה, ועפ"י ט"ש שם יתורץ בדרך אגב בטעם שבבית האבל אינו חוזר הקדיש שבערבית כמנהגם שבניה"כ. אבל המנהג בארץ ישראל וסת"ם לומר קדיש ואפילו בשבתות וי"ט עפ"י האר"י ז"ל, ועיין לתנאון אולואי בסה"ב בשו"ריו (אות ט').

(תשצא) מנהג זה הוא נגד הדין, כי זה מה שאמרו סת לו סת קודם פורים ופגע בו פורים הוא לומר שאין אבילות נותג בו היינו בפרהסיא, אבל הוא עורנו באבילותו ואינו מפסיק אבילותו אלא עד שישלים ה' ימים, וכמו שפסק מרן (סו"ט ת"א) סת לו מת קודם פורים ופגע בו פורים אינו מפסיק האבילות, ומ"מ אין אבילות נותג בו לא ביד ולא בט"ו אלא דברים שבצנעא נותג וגו' ואעפ"י שאינו מתאבל בהם עולין לו טמנין חשבעה כמו שבת ולא ידעתי איך נתגו כן.

מהאבילות אחר ולא יעיר כל חמתו אומר לא יבא  
 עוד שמשך וכו'. (תשצב)

[ג] בלונרון נוהגים כשהש"ץ מוציא האבל  
 מאבילותו נותן לו שתי ידיו, והאבל בעת שאוחז  
 ידי הש"ץ, מרימו מעל הארץ ואומר לו לא יבא עוד  
 שמשך (ישעיה ס' ב').

[ד] המנהג באמשטרדם שאנשי הח"ק  
 יושבים בחדר שהמת מושכב ולומדים שם משניות  
 או תהלים, עד עת שישאו אותו להקבר, ובעוד  
 שהמת בבית אומרים מזמור יושב בסתר בניגון  
 מעציב ואח"כ אומרים ברוך שם כבוד מל"ו, ואין  
 כן המנהג בלונרון.

[ה] באמש' נוהגים בשעת לית המת לומר  
 המזמור יושב בסתר עד הניעם לבית עלמין.

[ו] באמש' נוהגים שאיש מהח"ק יורד  
 בקבר ומקבל בזרועותיו גוף המת להניחו בארץ,  
 וכל ענין הקבורה נעשה ע"י בני עמנו וכן המנהג  
 בא"י וסת"מ ובלונרון קושרין הארון בחבלים  
 ומורדין אותו לקברו, וכל עניני הקבורה פה  
 ראמסנט נעשה ע"י גויים אפי' כתיבת המצבה  
 בעבר' ובאנגלית נעשה על ידם.

[ז] באמש' נוהגים שהאבלים באים אחר  
 שקברו המת לחדר הסמוכה לבית החיים והיא חדר  
 השומר ומצוים להם שיסירו מנעליהם, ומתפללים  
 שם מנחה ואח"כ אומרים צדיק אתה והשכבת, בלע  
 המות והשכבות דוקא לקרובים, אבל בלונרון

(תשצב) אבל בספרים די-סולה וגאסטר מזכר שם לומר אחר כל  
 חמתו ה' הושיעה עד קראנו, הפסוק והוא רחום (תלים ע"ח ל"ח) והפסוק  
 ה' הושיעה (שם כ' י'), ולא ידעתי למה הנהיגו להשמיט הפסוק ה'  
 הושיעה, כמו שרגילים לאוסרו עם ההוא רחום שקודם ערבית.

נוהגים להסיר מנעליהם בהגיעם האבלים לביתם ומתפללים שם מנחה וערבית.

[נח] באמש' האבלים הולכין בחדר הסמוך לבית החיים, ושם מברין אותם לחם וכיצים צלויים ולאנשים שבאו ללות האבלים, מאכילים אותם לחם וגבינה, וחזן התברה הוא המברך על הגפן וברהמ"ז ובלונרון נוהגים שמברין רק האבלים בביתם בשוכם מבית עלמין, אבל המנהג בא"י וסת"מ שאין אוכלין עם האבל אלא שמש הח"ק אם האבלים שנים ואם הוא יחידי אוכלים עמו שני שמשים כדי שיברכו ברהמ"ז בזימון, אבל אין אחרים אוכלים עמו (עי' נהר מצרים דקמ"ו אות ע"ו).

[נט] המנהג באמ" אם אירע מת ביו"ט שני, באים י' אנשים ללותו ונכנסין בעגלת, יושבים חמשה מול חמשה והמת באמצע, ומכריזים בכיה"כ קודם שתצא הלוייה למי שירצה לבא ללות המת, ואם אירע ביום ב' של סוכות יוצאים כל יחידי הקהל בלולביהם ואתרוניהם ומלוין אותו איזה פסיעות עד שהעגלה הנושאת המת תתעלם מן העין.

[ס] המנהג באמשטרדם שאם היתום בר מצוה משתתף עם שאר האבלים לומר הקדיש בבית עלמין „תתכלתי חרבא ומותנא וכו'“, אבל בלונרון אין מרקדקים בזה ואפי' קטן ממש משתתף עמהם.

[סא] המנהג עדיין באמש' בשבת חזון לעשות השכבה לכל אלו שנשרפו בספרד על קידוש השם, ואין כן נוהגין בלונרון.

[סב] המנהג בלונרון ואמש' שאין מברין בעש"ק ולא בעיז"ט אחר הצות. (תשצג)

[מג] סדר הלוייה שנהגו לעשות בלונדון כשהרב הראשי נלכ"ע בש' תקפ"ח 1828 נפטר הרב הראשי דר' מילדולה בלונדון ועדת הספרדים חלקו לו כבודו האחרון, הגוף נתן בארון עץ פשוט וכסוהו בבגד שחור, ואנשי המעמד הלכו לפניו בנרות שעוה דלוקים, ואחריהם היתומים מנגנים המזמור יושב בסתר, ותקעו בשופר על הארון, ואח"כ השיאו אותו מביתו בלוייה אנשי המעמד עם גרות דולקות והביאו ארונו בבית הספר של היתומים, ואח"כ הביאוהו להביה"כ העתיקה הנקרא ס"ק שער השמים ברחוב בויז מארק, והניחו ארונו באמצע הביה"כ וכסו התיבה וההיכל ומקומו של הרב בבגדים שחורים, והדליקו לכבודו כל הנרות, וראש הישיבה הספידו והנושא היה כי ביום הזה יכפר עליכם, אח"כ השיאו ארונו סביב הביה"כ, וחזרו והריעו ותקעו בשופר, וכאשר הביאו הארון לב"ע שם הספידו הרב של האשכנזים ר' שלמה הערשל וקראו שם איזה מזמורי תהלים וחזרו ותקעו, הוציאו את הגוף מתוך הארון ונתנוהו בקבר ובעוד שהספדן מספיד שברו הארון לרסיסים, והשליכו הנסרים בקברו וגו' הלוייה החלה בשעה עשירית בבוקר, ונגמרה בשעה שבעה בלילה, כל החניות הוסגרו על מסגר בעת הלוייה והניחו הביה"כ מעוטף בבגדים השחורים כל הז' ימים וגו' (כל זה העתקתי מספר שחבר החכם דר' משה גאסטר הי"ו מספרו הנקרא „History of the Ancient Synagogue Page 163).

דכיון שאינו חובה טוב שלא להברותו או מפני כבוד השבת, וכן נוהגים, וכ' שם הבאה"מ (סק"ה) ה"ה בערב פסח שאין מברין בשם רש"ל ואין ס' רש"ל בידו לעיון מדוע נקט ערב פסח ולא בכל ערבי ימים טובים, ומאי שנא פסח מ"ש אחרים.

[מד] נהגו כל הספרדים לברך על הקריעה  
 „ברוך דיין האמת” בשם ומלכות. (תשצד)  
 [מה] טעם שמוליכין יין לבית האבל וטועם  
 ממנו בסעודת ההבראה. (תשצה)

(תשצד) מנהג זה לברך על הקריעה בשם ומלכות לא נזכרה בפיו לא בתלמודין ולא בפוס' וגם רבינו הסור והשו"ע לא הזכירות. והוזכרה ברכה זאת (בברכות דנ"ד ונ"ט) על שמועות רעות מברך ברוך דיין האמת (שו"ע או"ח רכ"ב ס"ב) ומה ראו על ככה להסמיכות בשעת הקריעה. אם נתקנה רק על השמועה יברכנה דוקא בשעת ששמעו? עי' להג' ברכי יוסף (יו"ד סי' ש"ט אות א') שכ' דאין פקפוק בדבר ופוק חזי מאי עמא דבר ע"ש וכן מנהג עיה"ק ירושלם, אבל הספרדים בשלונקי לא נהגו חזי כמ"ש הר' שולחן גבוה (שם ס"ק ג'). וכן נוהגים אחינו האשכנזים לברך ברכה זו בשעת הקריעה, וה' פקח עיני וראיתי איך נשחרש מנהג זה בסעות בינינו לברך ברכה זו בשם ומלכות בשעת הקריעה, מצאתי להכל בו שכתב וז"ל והמנהג כשמת המת מחקצין בל הקהל והולכין לביתו ואומרים צדוק הדין ובשמגיע לדיון האמת קורע האבל וגו' ועל אביו ואמו קורע אפילו גלימתו ע"כ.

רצה לומר כי כשאומר הפורטולא של צדיק אתה הגומרת כן „ברוך דיין האמת שופט צדק ואמת” אבל לא היתה נאמרת כברכה בפני עצמה בשם ומלכות כמנהגנו עתה רק שהש"ץ מזכיר תיבות אלו בתוך הצדוק הדין בדרך העברה בעלמא ואחר עבור זמן נתחלף השיטה והמנהג שהאבל עצמו מברך ברכה זו בשם ומלכות ונגררו דור אחר דור בשיבוש זה. והאמת שברכה זו אין לה שום שייכות עם הקריעה כו"ע.

כנוגע למה שנהגו לברך ברכה זו בשם ומלכות בתלמודין שם בברכות הוזכרה ברוך דיין האמת, ומרן שם הביאה בשם ומלכות, והר' זכור לאברהם אות ב' (דקס"ט). כ' דלר' הכנה"ג שאין לברך בשם ומלכות, ועי' להר' נחמד למראה (ח"א דק"ה): מה שתמה על הכנה"ג, ועי' להר' פרי האדמה (ח"ב דקס"ב ע"ד) כ' מוהריק"ש שיש נוהגים לומר בסעות ההבראה קודם המוציא ברוך דיין האמת (נהר מצרים דקס"ח אות ע"ט) הריזה דומה ל"ש לעיל שיש נוהגים כמ"ב שהעולה בתורה קודם שיברך אומר ברוך דיין האמת.

(תשצה) משום דתיב תנו שכר לאובר ויין למרי נפש (משלי ל"א ו') ובגמ' בעירובין (דס"ה) אמר ר' חנינא לא נכרא יין אלא לנחם אבקים. והר' נחלה בנימין (מצוה א' סו"ט) נתן טעם כיון כי היין תביא פיתתה לעולם כי חוה סחטה ענבים ונתנה לאדם ולכן נותנים כוס ויין לנחם אבלים ולדבר על לבם שלא יאמר האבל השופט כל הארץ לא יעשה משפט ח"ו הלא זה המת היה צדיק גמור כ"א אדם צדיק ישולם ולקבר יובל עי"ש, ועי' בגמ' בכתובות (ד"ח): עשרה כוסות חקנו חכמים בבית

[מ] טעם שנהגו להשליך העפר והצרות  
 בקבר המת מכל צד לאחר שנקבר. (תשצו)  
 [מז] טעם שנהגו לרחוץ ידיהם כשבאים  
 מבית המת או מבית הקברות ויש נוהגין שתולשין  
 עשבים ומשליכין אותם לאחוריהם. (תשצו)

האבל ג' קודם אכילה כדי לפתוח את בני מעיו, שלשה בתוך אכילה כדי  
 לשרות אכילה שבמעיו, וד' לאחר אכילה אחד כנגד הזון, ואחד כנגד הארץ,  
 ואחד כנגד בונה ירושלים, ואחד כנגד הטוב והמטיב וגו' ע"ש.

(תשצו) כ' הרד"א בהלכות אבל (דפ"ה ע"ג) ו"א שלא תאמר  
 הארץ למת אין עפר גופך משלי, ואנו רואים כי האדם מר' פינות העולם  
 הוא בדאמרו' בפרקי דר"א התחיל הקב"ה מקבץ עפרו של אדם מד' פינות  
 העולם אמר הקב"ה שאם ילך אדם מן המזרח ויגיע קצו להפטר מן העולם  
 שלא תאמר הארץ אין עפר גופך משלי תזור למקום שנבראת, אלא ללמדך  
 שבכל מקום שאדם הולך וזב והגיע קצו להפטר מן העולם משם הוא עפר  
 גופו ולשם הוא תזור לעפר שנאמר כי עפר אתה ואל עפר תשוב (אמ"ה  
 ראיתי אחד מבני עליה בירושלים עיר מולדתו, שהיו דרכו לשאוף טאכאק  
 נחרים, ובתיבת הטאכאק היה כתוב כי עפר אתה ואל עפר תשוב כ"ז  
 לזכור כי סוף האדם הוא עפר וזוהי ישוב בתשובה) והנכון שנהגו כן כדי  
 להראות שהכל זכו בקבורתו, וע"ד שארז"ל מה הקב"ה קובר מתים שנאמר  
 ויקבור אותו בגי' אף אתה עשה כן (אמ"ה בגמ' בסוטה דו"ד. הגירסא  
 הקב"ה קובר מתים דתיב ויקבור אותו בגי' דכרים ל"ד אף אתה קבור  
 מתים).

(תשצו) אפ"ל משום טעם נקיות, וי"א שהוא לרמוז למה שנאמ'  
 ידינו לא שפכו את הדם הזה כלומר שידינו נקיות ממיתתו כי לא הרגנוהו  
 כי בתטאו מת, ור' האי גאון כתב נטילת ידים לכתר הכי לוכא אלא למי  
 שנשאנו במטה, וכ' הרמב"ן ובמקומות הללו נהגו לקנח בעפר ולתלוש עשב  
 מן המחוכר לאחר קדושת ורחוץ ידיו במים ואומרים שהם רומזים  
 ליצירת האדם, כענין שנאמר בהגדה ולקח הבהן מים קדושים בכלי  
 חרש ומן העפר וגו' למה מים ועפר מפני שתחילתה מן המים וסופה  
 לעפר ולפיכך נבדקת במים ובעפר אם היא טהורה ככריתתה, ואם לאו תוזרת  
 לעפרה, וכן המים והעפר אלו רמז ליצירה ולמיתה הם, והעשב רמז לתחית  
 המתים כענין ויציצו מעור כעשב הארץ, ומפי אחד מרבותי שמעתי קבלה  
 שבידו שהוא לטהרת הסומאה לומר שאין סומאה נטהרת אלא כענין שלשה  
 דברים הללו במים ואפר פרה ואזוב וזה טעם יפה (אבודרהם שם).

וכתוב בתשו' הגאונים מה שמקנהין ידיהם בעפר לאחר שקוברים  
 המת דבר זה אין עושין אותו בכאן, אלא שמא נהגו שם לעשותו כדי  
 להפסיק מדבר מיתה עכ"ל, (אמ"ה תמצא תשו' זו בס' חמדה גנוזה ירושלים  
 סי' צ"ד).

[מח] טעם שבחרין שהתכריכין יהיו מבגדי פשתן, ואיך התירו לעשות התכריכין מכלאים. (תשצח)

[מט] שואלים הלכו בו מה תועלת יש ברחיצת המת, אפי' אם יבואו כל המימות שבעולם אינם מוציאים אותו מטמאתו כי הוא אבי אבות הטומאה. (תשצט)

והכל בו (שם) כתב בטעם הלישת העשבים בצרור עפרם וזורקין על ראשם דרך צער ע"ד ויזרקו עפר על ראשיהם (אמ"ה איוב ב' י"ב) ואח"כ רוחצין ידיהם ואזמורים ידינו לא ששכו וגו' כפר לעמך וגו' עד בקרב עמך ישראל עכ"ל למדנו מדבריו שהיו נוהגין בפועל לומר פ' ידינו לא ששכו ולא כמו שכ' הרד"א שהוא לרמוז כלומר שמעשה של רחיצת הידים לרמוז וגו' אבל בימינו אלה לא ראיתי ולא שמעתי שאזמורים פסוק זה.

(תשצח) טעם שעושין התכריכין מבגדי פשתן, כ' מותר"ם קורדובירו ז"ל בס' עבודת יוח"כ וז"ל דע דיש סוד גדול בלבישת בגדי פשתן לברו ולא מין אחר עמו שכל נפטר שנתלבש בבגדי פשתן אפי' נפטר בחו"ל כל קטגור נהפך לסניגור ואפי' תינוק שאביו מוחזק שמתו לו בנים הרבה ע"י לילית או רוח רעה החינוק בטוח בסגולת לבישת בגדי פשתן וגו' ופרעה היה לובש בגדי פשתן לכן וגו' וכל הרטומיו וחכמיו לא היו יכולין לשלום בו ברוב כשפיהם, ויוסף היה לובש בגדי פשתן לא שלט בו עין הרע ולא רוח רעה וכיושף, והכהן הגדול ביות"כ שהיה נכנס לפני ולפנים היה לובש בגדי פשתן וכו' עש"כ.

וכ' הרב מנחם אבלים (אות ת' ד"ע) ישמע העם, וצדיק יכין לו בתיים חיותו תכריכין של פשתן דוקא בלי תערובת וגו'.

טעם שהתירו לעשות התכריכין מכלאים (שו"ע סי' שנ"א ס"א יו"ד, ועוד עיין שם סי' ס"א ס"ז) שכ' תכריכו המת מותר לעשותם מכלאים אפי' לקברו בהם, ועי' משנה (ד' דלאים) וכו' שם תבאה"ם דכיון שאדם מת נעשה חפשי מן המצות, ואעפ"י שיעמוד לעתיד באותם המלבושים שנקבר בהם לפי שמצות במלות לעתיד לבא (ב"י) עכ"ל והרב מנחם אבלים (אות ת' ד"ע) כ' שלא מצא דברים אלו בבית יוסף, ואני מצאתי שב"כ הב"י בסו' ש"א ד"ח תכריכו המת, וכתב עוד שם שדבר זה במחלוקת הוא שנוי בין תלמוד דידן לתלמוד ירושלמי שכ"כ התו' בכתובות (דקי"א:) ד"ח בלבושיתן שנקברו היונו תכריכין אבל בתירוש' הגושא אמ"ר לבנו מעטו בתכריכין שעתידין צדיקים שיעמדו בלבושיתן, ס"ש מעטו בתכריכין שעתידין צדיקים שלא יעמדו בתכריכין אלא בלבושיהם מנהגים ע"כ. ועי' שם בבאה"ם ס"ש בשם חירוש' (פ"ט דכלאים).

(תשצט) הטעם הוא מפני שאנחנו בני ישראל מצפים לתחיית המתים

[ג] מדוע האבות בחרו להקבר בא"י, ואחריהם נמשכו כמה חסידים וצדיקים הנאים מקרית חוצות לשכון כבוד בא"י ולהקבר שם. (תת)

ומחמת בעתותא של מלאך המות מוציא אדם קרוי, לכן רוחצים אותו מטומאה זו שיהיה טהור בעמדו בתחיית המתים (כ"ב הר"י סנתם אבליים אות י' דס"ב): ועיין מ"ש הר"י מטעם המלך (ח"ד דכ"ה: סי' תקל"א) ועי' להתשב"ץ קטן (סי' תמ"ה).

אבל כבר כתבתי למעלה שהוא משום להעביר זיהמתו שלא יקוצו העם במלטולו, כ"כ הכל בו ולא משום טהרת הגוף איתמר, והנסיון הוכיח כי כמה אנשים מתים ממינוי הולאים מדבוקים, או מחמת החולי ריח רע נודף מקרבם, וזה קרוב לשבועות אחדים שהביאו מת רחוק איזה שעות לראמסנט לקוברו, ולא היונו יכולים כל הגועדים שם לעמוד מהריח רע שהיה נודף מתוך הארון והיה דם שותת ממנו רח"ל.

ובס' החסידים הוב"ד בס' טטה משה (בעסקי המת אות ד') כל עומת שבא כן ילך כשנולד רוחצים אותו, וכשמת רוחצים אותו ע"כ.

(תת) כ' הכל בו דבותינו ז"ל אמרו ע"ז למה האבות תובעין ומחבבין קבורת א"י אמר ר' פלוני דברים בני אהלהך לפני ה' בארצות החיים (תלים קט"ז ט') ע"כ המאמר הזה הובא בתחומא (פ' ויחי) בזה"ל למה האבות תובעין ומחבבין קבורת א"י אמר ר' אלעזר דברים בגו אמר ר' חנניה דברים בגו אמר רוב"ל דבריו' בגו מהו דברים בגו כתיב אהלהך לפני ה' וגו' אמר ר"ל בשם וגו' למה האבות מחבבין קבורת א"י שמתו ארץ ישראל היון תהילה לימות המשיח ואוכלין שנות המשיח וגו' עי"ש.

ומצינו שא"י נקראת „ארץ החיים“ (יחזקאל כ"ו כ') שנאמר ונתתי צני בארץ החיים ומחלוקת הוא בין ר' אלעזר ור' אילעא, שלדברי רבי אלעזר צדיקים שבתו"ל אינם חיים לעתיד לבא, ולדברי ר' אילעא שבאים לא"י על ידי גלגול מחילות עכ"פ מתו ארץ ישראל חיים תהילה לימות המשיח (עו' בראשית רבה פצ"ו וביורושלמי כלאים פ"ט ד') ובכתובות (דקו"א) ואפילו מי שנולד בחוץ לארץ אם הוא קבור בארץ ישראל כאילו קבור תחת המזבה אך אינו דומה קולשתו מהיים לקולשתו לאחר מיתה ע"כ ועי' להר"י אברהם בן עזרא (בראשית כ"גו"ט) מה שכתב אודות מעלת הקבור בא"י עי"ש (יעי"ש מדרש תנחומא).

שמע נא! דברי הוזה"ק (פ"י אחרי מות דע"ב): זכאה תולקיה מאן דזכי בחייו למשרי מדורא בארעא קרישא, אבל מאן דזכי לה זכי לאנגדא מטלא דשמיאי דלעילא דנתית על ארעא, וכל מאן דזכי לאתקשרא בחייו בהאי ארעא קרישא, זכי לאתקשרא לבתר בארעא קדישא עילאה, וכל מאן דלא זכי בחייו וסויתין ליה לאתקברא תמן. עליה כתיב ונחלתי שמתם לתועבה (ירמ"ב ב') רוחיה נפיק ברשותא נכראה אתרא וגופיה אתית תחות רשותא דארעא קדישא וגו' וכל מאן דזכי לסיפק נשמתיה בארעא קדישא אחבפרו תובו וזכי לאתקשרא תחות גדפו דשכינתא (דברים ל"ב) וכפר

## [נא] על מה שמכו אלו האנשים שמצוים לפני מותם ליתן סיד על גופם בעת הקבורה. (תתא)

אדמתו עמו וגו' ע"כ עו' שו"ע (יו"ד סי' שס"ג ס"א) שיכולים לפנות המת והעצמות כדי לקבורו בא"י וגו' (ועיין להר"י יד יוסף דפ"ו ע"ה, שער התצר ד"כ:).

ובזה אני מבין בטעם למנהג אלו הארצות שמשימים על גופו בתוך ארונו מעפר א"י, ומסופקני אם נחשב לו כאילו קבור בא"י, אבל הנח להם לישראל ורחמנא לבא בעי (עו' באה"ט סי' שס"ב ביו"ד סק"א) שכתב ולאותם שנותנים מעפר א"י על פניו של מת נוחא מפני עו"ש, ועו' להר"מ שם (סי' שס"ג) שכ' להנחגים לתת מעפר א"י בקבר יש להם ע"מ שיטמונו.

(תתא) טעם שיש אנשים שמצוים לתת סיד על גופם, משום שכל זמן שבשרו עליו אינו נוח מן הריון שנאמר אך בשרו עליו יכאב (איוב י"ד כ"ב) וטבע הסיד הוא כאש בוערת ומכלה ומכעיר הבשר במשך ימים אחדים, ומור"ם (יו"ד סי' שס"ג ס"ב) כ' ומותר ליתן סיד עליו כדי לעכל הבשר מהר, (בשם הרשב"א סי' שס"ט).

ואני חמה שהתירו הרשב"א ומור"ם בזה, יען היום כאלו הארצות כמה יהודים שמצוים לשרוף גופם אחר מותם באש. ומאספים הרשן בתוך בקבוק וקוברים אותה (וזת נקרא בלשון המדינה CREMATION) ויש מהם שאינן קוברים אותה אלא מביאים אותה בביתם וכותבים שם המת עליה והיום והחדש והשנה שמת בו, וחמאתם נגדם חסיד, ואמר יאמרו אם מותר לתת סיד על הגוף לכלה את הכשר למה לא נשרוף מעיקרא הגוף עולת כליל. ואתי בכתובי' פס"ד ארוך באסור אסר לשרוף המת אחר מותו מטעם שהתירו גם בשבת להציל את המת מפני הדליקה (שבת ס"ג ומ"ד) ומצונו שהיו מוציאים את המת מתול' לא"י ואם איתא ששריפה היו בהוג ומותר למה לא היו שורפין אותו ויביאו אפרו לחקבר בארץ ישראל (מו"ק כ"ב) ויש עוד ראיות מהתורה ומהנביאים, ואין כאן מקומו להאריך.

עיניך תחזנה מישרים השו' הרשב"א שם וז"ל אם מותר לתת סיד על גוף המת למחר העיכול אי איכא בזיון בכך או צער, והשוב דאין כאן משום בזיון ולא משום צער שאין בשר המת מרגיש באיזמל כל שכן בסיד, והחטופין קורעין אותן ומוציאין מעיהן ואין כאן לא משום צער ולא משום בזיון ע"כ.

והר"י אבן השו"ת והר"י מאירת עינים (סי' י"ג) תמהו על הרשב"א מההיא דשנינו (שבת ד"ג:) דאמר ר"י קשה רמה למת כמחש בכשר תחי שנאמר אך בשרו עליו יכאב ונפשו עליו תאכל הרי מוכח מהגמ' דמת מרגיש באזמל, ואיך כתב הרשב"א דאינו מרגיש, (עו' בזוהר פ' ויתי דר"ה: אמר ר' יהודה כל ז' יומין וגו').

והאמת שאין כאן אף ריח קו' על דברי הרשב"א שהרשב"א מפרש כונת הנמרא במה שאמרה קשה רמה למת לא שהגוף עצמו יש לו הרגשה שהרי אמרו' (שם בשבת, ושם דקנ"ב וברכות דנ"ת:) אין בשר

[נב] המנהג בא"י ומלכות מצרים לעשות דרוש הספר בין לאיש בין לאשה, חוץ מבחור או בתולה שמתו ב"מ קודם שנות העשרים, ועושים ג' דרושים לשבוע, לשלשים, לשנה, אבל בלונדון מנתגם שהחכם או החזן דורש אל המתים על איש

זמת מרגיש באיזמל, אלא שקשה לנשמה הרוואה כביוזי הגוף עצמו (וכן פי' ר"י החסיד סי' תתשס"ד), וכן כתב הכל בו (ה' אבל) דה"ס דקבורה שהוא ספני דקשה לנפש כשתראק הגוף מתבוה ועל זה אמרו קשה רמה למת וגו'. ובכדי להתזקק במ"ש הכל בו ור"י החסיד, אפשר להביא ראיה מהפסוק עצמו אך בשרו עליו יכאב ר"ל אך עידנו חי כאשר בשרו עוד עליו אז יכאב מדבר המכאיב ומצאתי שכן פי' הרלב"ג שם באיוב וז"ל אך בשרו בעת שהיה עליו הכאב וירגיש בדברים המצערים אותו ר"ל בעוד שהוא חי, ונפשו בעת שהוא עליו תאכל ותרעם למכאובים שיקרוה אמנם אחר המות לא יהיה בזה הפעלות והרגש לא לבשרו ולא לנפשו עכ"ל.

אבל בת"י ורש"י שם הלכו לפי פשט דברי רז"ל וז"ל יהונתן בסריה מן התישא עליו כאב ונפשא בכיה דינא עליו מתאבלא ע"כ וזיל לסיפית דקרא ונפשו עליו תאכל אבל לא גופו דהגוף אינו מרגיש בעקר כלל, ועם כל זה עדיין קשה לדברי הרשב"א אף אם נאמר ששב הצער לנשמה, שרואה בבזיון הגוף דלמה לנו לצערה.

וכבר רבינו הרדב"ז בתשו' התרשות (ח"א סי' תפ"ד) אחר שהביא דברי הרשב"א בכחא דהתיורא כתב ומ"מ כנראה שהדבר הוא התחכמות כלפי שמואי, ומה יצדק אנוש עם אל אם ה' יתפוץ להענישו היד ה' תקצר ח"ו, (עו' מ"ש בס' התקנות ס"ח).

ואני ראיתי בעיני שכמה חסידים ואנשי מעשה ציוו לתת סיד על גופם אחר מותם וקיימו דברי המת, ואין אף אחד שערער ע"ז כי טצאו להם אילנות גדולות לסמוך עליהן הרשב"א והרמ"א ז"ל, ובפרט למי שציוה בתוים תיותו או בהיותו שכיב מרע יש לקיים דבריו ולא אשכחן איסור ברור ואפ"ל בטעם לאנשים כאלו המצוים בזה משום שראו דברי הזוה"ק (פ' תרומה דקנ"א) דטוב לאתעכלא גו עפרא לזמן קריב, ועי"ע שם (פ' שלח לך דק"ע ע"א) דלכתר דאיתעכיל בשרא לא יתבע דינא ולא קאים לאסטנא וגו' (עו' להר' שדי חמד באסיפת דינים מערכת אבילות סו' קס"ו).

לכל האופנים דעתי נוטה לאסור לעשות תחבולות כאלה קמי שמויא, ובפרט שכזה יתחזק דעת המצווים לשרוף את גופם באש ויאמרו מאי שנא זה מזה אלו ואלו נשרפין ודב"ז.

והממשלה דפה נזהגת כשקוברין הסומתים ע"י ב"ד משליכום עליהם כיסום של סיד לעכל בשרם מהר, ואומרים בטעם הדבר כדי שלא יגנבו אותם.

נכבד בעמיו ששרת הצבור והיה יר"א, ודורש עליו קודם שיקבר. (תתב)

[ננ] המנהג בא"י ומצרים וכל גלילות תוגרמא לעשות פקידת השנה על י"א חדשים, והוא אם הגיע לשנות הזקנה מששים ומעלה, אבל אם ב"מ הוא בחור שלא נשא אשה, או מת בחצי ימיו עושים פקידת השנה לז' חדשים, אם הוא גדול מזה רק שעדין לא זכה להשיא בן או בת, הפקידה למי' חדשים, אבל בלונרון על כולם נוהגים י"א חדשים. (תתג)

[נד] טעם שהיתום אומר קדיש רק י"א חדשים ולא י"ב חדש. (תתד)

(תתב) מנהג ההספר הוא עתיק יומין ותכליתו לעורר רגשי אבל ועצב להעומדים שם וישמעו העם ויראו כמו שמצינו אברהם הספיד לשרת, ויעקב ספרוהו בניו וכל מצרים, וכן כשמת שמואל כל ישראל ספרוהו (ש"א כ"ה) ומצינו בגמ' (מו"ק ד"ח.) שהיו שוכרים הספרנים בכסף מלא (כמנהג היום בארצות מצרים שאף על אדם פשוט שאינו ראוי להספיד דורשים עליו, והספרנים מביאים מחויתם מההספרים וכבר צות הרב נחר מצרים בה' אבילות כזה) ועי' (ברכות ס"ב.) כשם שנפרעים מן המתים כך נפרעים מן הספרנים ועי"ע (סוכה כ"ט.) ובגמ' בסנהדרין (דמ"ו:) שאלו אם ההספר יקרא דשכבי, או יקרא דחיו, ולפע"ד ליקר שניהם הוא יקרא דשכבי ר"ל כבוד רוחני שהנשמה נהנית מד"ת שאומר הספדן בעכורת, ורבים השיב מעון זהו יקרא דחיו כי בשומעם מפי הספדן דבריו החוצבים לתבות אש ושובו בתשו' ועי"ז נאמר טוב ללכת אל בית אכל (קהלת ז' ד') ומצאתי להמעיב' (שפת אמת פי"ט) שהמגיד הגיד למרן שההספר הוא תועלת גדול למת כי ע"י הדמעות יופתחו לו שערי דמעה העליונה וכו' דכל השערים ננעלו ושערי דמעה לא ננעלו עי"ש.

(תתג) עי' להרב נחר מצרים (ה' אכלות סי' קנ"ט) ובאמת לא יכולתי להבין טעמן של דברים על מה שנחנו לעשות שלש זמנים מחולקים אלו ולמאי נפקא מינה, אם לאמירת הקדיש הוא הלא על אביו או אמו אפי' שהפקידה נעשית לז"א חדשים וכ"ש לתשעת, או לז' חדשים, צריך שיאמר הבן קדיש עליו או עליהם ופוסק רק שבוע אחד קודם תשלום י"ב חדשים שלמים כמו שכ' הג' תיר"א בכרכ"ו (בשוריון סי' שע"ו אות ה').

(תתד) מעם שנחנו לומר קדיש רק י"א חדשים ולא י"ב, כתב הרמ"א (סו"ט שע"ו ביו"ד) כדי שלא יעשה אביהם ואמם רשעים,

[נה] מדוע קבעו רבותינו ג' לבכי, ז' להספד,  
 ל' לתספורת י"ב חדש לשמחה. (תתה)  
 [ני] למה הקריעה צריכה להיות ע"י אחר  
 ולא ע"י האבל עצמו. (תתו)

כי משפט רשעים י"ב חודש, (אמ"ה שבת ל"ג:) ובזוחר (פ' ויחי דרנ"ת).  
 כתב תריסר ירתי האי נפש איחי מתקשרא בגופא בקברא ואחענו בדינא  
 כחדא בר האי נפש דצדיקא וגו' ע"ש.

ובהיות שאין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא מטמא  
 הבן אומר קדיש עליו י"ב חדשים, והפת"ש (שם סק"ט) כתב דמי שיוודע  
 באביו ואמו שהיו רשעים מאותם שנדונים י"ב חדש ראוי ומחויב  
 שואמר קדיש י"ב חודש ע"ב.

אבל מנהג הספרדים בארץ ישראל שאומרים קדיש על אביו ואמו  
 כל ז"ב חדשים ואפילו בשבתות וי"ט עפ"י דברי רבינו האר"י ועי'  
 להגאון אזולאי כשיוורי ברכה (אית מ') (עי' להר' נהר מצרים דקע"מ:  
 אות קס"א).

ומנהג ספרד הוא הנכון יען אם יאמר הבן קדיש עליו רק  
 י"א חדשים, למפרע בחדש הי"ב שאינו אומר קדיש הוא בגיהנם, מוטב  
 שיאמר עליו קדיש גם בחודש הי"ב ויעשה לאביו וגו' מלהניח הנשמה  
 והגוף מצטערים, וכפרט למ"ש הזוהר כמס"ל שהנפש מתקשרת בגוף  
 י"ב חדש ומתענה בדיון ביחד, ואחר י"ב חדש מתלבש בלבוש אחר  
 ושם בעולם וגו' ועי' שבת (שם) שכל י"ב חודש גופו קיים ונשמחו  
 עולה ויורדת, ובתנא דב"א (ה"א פ"ג) איתא שמיאין הרשעים ורנין  
 אותן, ויש נדונין לשלשים יום, ויש לששים יום ויש לג' חדשים,  
 ויש לו' חדשים, כללו של דבר משפט רשעים בגיהנם י"ב חודש (עדיות  
 פ"ב) ועי' ויק"ר (פי"ח) ד"ה אימתי תשוב הרוח וגו' (עי' זוהר  
 שלח, ותרומה דקנ"א).

(תתה) מנהג שנהגו ג' לבכי ז' להספד וגו' עי' סו"ק (כ"ז:)  
 ירושלמי (שם פ"ג ז') טעם הדבר לפי כשנפטר הסה, אבל השעות  
 והימים והשבועות והחדשים והשנים, כנגד הימים ג' לבכי, כנגד שבועות  
 ז' להספד, כנגד חדשים ל' יום לגיוץ ותספורת, כנגד השנים י"ב חדש  
 לשמחה (הלק"ם ה"ב שאלה י"ב).

(תתו) טעם שהקריעה צריכה להיות ע"י אחר, משום שיש  
 לחשוש שאם האבל עצמו יקח הסכין לקרוע בגדיו אולי סחמת צערו  
 ויגזנו יתקע הסכין בכסנו, משום הכי נעשית הקריעה ע"י אחר, והגאון  
 אזולאי בברכ"ו (יו"ד סו' ש"מ אות י"ב) כתב משום שמתבויש ממנו  
 שאחר קורע כסותו והוא שותק ומקבל עליו דינו יתברך עי"ש.

אבל לפי דינא דמרא חייב האבל עצמו לקרוע, (עיון סו"ק כ:  
 וכ"ב.) ולא אוכל לשער מאימתי נתגו במנהג הקריעה ע"י אחר, אולי

[נו] מה טעם שמעודת ההבראה צריכה להיות מבית שכניו. (תתז)

[נח] מדוע כשהבן מזכיר שם אביו המת תוך י"ב חודש אומר כך אמר אבא מארי הריני כפרת משכבו. (תתח)

[נט] באלו הארצות נוהגים הקרובים והידידים של המת לשלוח פרחים ושושנים ומניחים אותם על ארונו, ובעת שמשימין המת בקבר קוברין עמו הפרחים העולים בסכום עצום. (תתט)

אפ"ל כי ראו שאם יקרע האבל עצמו את כסותו וצריך הוא לכרך ברכת דיון האמת ואינו יודע לברכה תקנו שחש"ץ הוא יעשה הקריעה ומקרא לו הברכה.

ועם שעפ"י מנהג הגמרא הקריעה היא תיכף ליציאת נשמה, אכן לא נהגו כן אלא עושים אותה בשעת ההבראה, משום שירוף ובלבול של הוצאת המת, והאבלים אינם פנויים ואינם במקום אחד, ע"כ מאחרים הקריעה עד שעת ההבראה שאז יכולה להיות ע"י אחר (נהר מצרים דקל"ו אות ח').

(תתז) טעם שמעודת ההבראה צריכה להיות משכניו ולא משלו (עיון מ"ק כ"ז:) ומעם הדבר כדי לקרב הלבבות בינו ובין שכניו, או קרוביו ומיודעיו, שבשרואה האבל מביא לו לחם ובצים ויון יגדל אהבתם וחבתם ביניהם והנסיון הוכיח כמה פעמים כששני שכנים עשו מחלוקת ביניהם בשעה שאחד מהם ב"מ מת לו מת מוצא השני תואנת וסיבה לבא ולנחמו ומביא לו סעודת ההבראה ומתוך זה עושים שלום ביניהם.

ולפי כפרת הפרושה (שם סו' שע"ח) כי האבל דואג ונאנת על מתו ואינו חושש לאכול ע"כ יאכילוהו אחרים. ומעם זה בעיני קלוש שאם באמת משום שדואג אינו חושש לאכול אטו ללחם חסד אינו דואג וחושש אלא המעם הוא כמו שכתבתי.

ובארץ ישראל המנהג שכל הסעודות שבכל ה' ימים נעשים ע"י מחותניו וחתיניו וקרוביו, ובל יום שולחים לו אכילת הצהרים מביתו, עד כלות ז' ימי האבלות.

(תתח) טעם כשהבן מזכיר שם אביו אומר אחר התזכרה הריני כפרת משכבו, כ"כ מפורש בתלמודין (קו' דל"א:) כיצד, הית אומר שמועה מפיו לא יאמר כך אמר אבא, אלא כך אמר אבא מארי, הריני כפרת משכבו" (ר"ל עלי יבא כל רע הראוי לבא על נפשו רש"י שם) וחזי פולי תוך י"ב חודש מכאן ואילך אומר ז' כרונו ל' ברכה ל' חיו ה' עולם ה' בא (וללה"ה) ע"כ.

[ס] הספרדים שבאלג'יר נוהגים שהאבל מכין כלי קטן מלא מים עם פת ובכל יום משליך הכלי על הגג וכן עושה כל שבוע ימי אבלותו. (תתי)  
 [סא] עוד נוהגים שאם אדם נתעמש בבית האבל ואפי' אדם דעלמא יצא מן הבית ואח"כ חוזר לבית.

[סב] עוד נוהגים אם אירע שאחד לן בלילה הראשון בחצר שדר בו האבל, צריך שילין שם כל שבעה, ואם לן בליל פקידת השבוע ילין שם כל החדש (עי' בס' זה השולחן דק"ע אות ד' ודקע"א אות ה').  
 [סג] בכל ערי המערב נוהגים אם ימות אחד

ובל זה הוא מפני שחייב הבן לכבד את אביו אפילו אחר מותו (שו"ע יו"ד סו' ר"מ ס"ט).

(תתט) מנהג הישונים והפרחים ששולחים מיודעי המת, זהו מנהג עתיק יומין כמ"ש בכרכות (דנ"א): במשנה אין מברכין לא על הנר ולא על בשמים של מתים, ושם בגמרא שאלו ס"ט נר לכבוד הוא דעבדא, (מכאן ראיה למנהגנו שמדליקין נרות לפני המטה) בשמים לעבורי ריחא הוא דעבדוי, ופ' מרן בשולחנו (או"ת סו' רי"ז) וחילק שם שאין מברכין על בשמים של מתים הנתונים למעלה מן המטה שאינם אלא להעביר סרחונו של מת אבל הנתונים למטה מברכין שאנו אומר לכבוד החיים הם עשויים (עי"ש בירושלמי דברכות).

מזה אנו לומדים שהיו נוהגים בימי התלמוד לתת בשמים על המתים, והיום נוהגים הקרובים והמיודעים לשלוח ציצים ופרחים בכונה לכבוד החיים, אעפ"י שהן נתונים למעלה משום שאין המת מסריח באלו הארצות הקרות, כ"כ בנקל. ומנהג זה נהוג היום באלו הארצות גם בין הגוים.

ונוראות נפלאות על בעל מנהגי ישרון (דף 314) שכתב מרורות על אלו המתחדשים שמניחים פרחים על ארונו של מת ועל הקברים לא ראינו ולא שמענו מאבותינו לנהוג כן, ובלו ספק מצוה רבה לבטל מנהג זה וגו'. ואיך לא ראה ולא שמע כי מנהג זה הוא מנהג ישראל כמ"ש בתלמודין בבלי וירושלמי.

(תתי) בעל מנהגי ישרון (דף 305 אות ו') הביא שם מנהג אשכנז שנוהגים להעמיד צלוחית או קערה מלאה מים ונר דלוק אצל כל ז' ימי אבלות, וכתב שם הטעם משום שהנשמה סובלת בה, והוא מררכי האמורי וצריך לבטל מנהג זה.

מהאחים התאומים קוברים עם המת כף שבה מגיסין הקדירה, ובזה מאמינים שלא ימות האב השני.

[סד] בשבת באים הקרובים לסעוד עם האב ואוכלים יד או רגל בהמה ודגים.

[סה] נוהגים לחרוך מתכריכי המת כמספר האנשים הזכרים המתאבלים עליו וכשקוברין המת אזי קושרים לכל אחד מהאבלים חתיכה מהתכריכין על פיו ועל ראשו ונשאר קשור כן כל י' ימי האבילות, וביום הז' הולך לבית החיים על קבר המת ושם המנחמין מוציאים אותו מאבילותו, ותיכה משליך החתיכה ההיא בחצר בית החיים לאחוריו בזריזות גדולה.

[סו] אין לובשים מנעל של מת כל עיקר, ואומרים לפי שיש בו זיעת רגליו, וחותכין אותו ומשליכין אותו לאשפה.

[סז] כשיש מת בחצר פותחין כל הדלתות שבחצר.

[סה] תכה אחר שיצאת נשמתו שופכין מים על הכר והכסת וכל המלבושים שהיו עליו ואומרים שנשמתו רבוקה בהם עד שישפכו מים עליהם.

[טו] אם אירע שמתו שני מתים בחצר אחד יבוא איש אחד מקוברי המתים ונועץ מסמר בפתח החצר, ואם לא יעשו כן מאמינים שימות בו הג', אבל בא"י וסת"מ נוהגים לשחוט תרנגול לכפרה ונותנים אותה לאיש עני, ויש שנוהגין שקוברין אותה בבית החיים.

[ע] קוברי המת כשנושאים המת מן הארון לתת אותו בקבר, תכה הופכין הארון על פניו בזריזות גדולה.

[עא] כשנגמר הקבר בבנינו קודם שישימו המת בתוכו מניחין לבנה בתוך הקבר.

[עב] בשנה ראשונה שמת המת מדליקין כוס שמן בביתו, ואם אשה מתה מדליקין גר שעה, ואם יצאו מן הבית ההיא אינן לוקחים הכוס או הנר לבית אחרת, ונוהרים שאינם מניחים הנר דלוק לא כיום ולא בלילה אם לא שיהיה שם איש אחד בבית.

[עג] יש משפחות שנוהגין שלא לאכול ולא לשתות בבית האבל, ולא לתת מידם ליד האבל, (משום שרוח רעה שולט עליהם כל ז' ימים הר' אליה רבה או"ח הוב"ד בחי' רעק"א יו"ד סי' שע"ו).

[עד] נוהגים שהח"ק המה המביאין סעודת ההבראה, ואין נותנים לו המאכל מידם לידו אלא מניחים לפניו האוכל בקרקע, והוא פושט ידו לקחת המאכל, (וכן נוהג' בא"י וסת"מ).

[עה] אם אירע עצירת גשמים, כשימות איזה מת משימין בידו חתיכת בגד מלאה מים ומבקשים רחמים בעת שמלוין אותו שירד להם המטר. [נובא"י נוהגים שמבקשין על יתום ויתומה אשר הם עניים מדולדלים ועושין חופתם בבית החיים] (את זה העתקתי מס' מלכי רבנן הנד"מ לאחד מחכמי פאס, בסוף ספרו).

[עו] המנהג בא"י כשהגיעה הלוייה לבית עלמין משכיבים את המת סמוך לקברו ועשרה אנשים מבני הח"ק הבאים בימים יסבבו את המת ז' פעמים וכפות ידיהם משולכות איש ברעהו, ובעת הסביבה או ההקפת, אחד מהם אומר המזמור יושב בסתר ותפ"י ר' נחזניה בן הקנה, ותפלה לעילוי נשמת הנפטר, ונוהגים שנותנים על גויתו ז' פיסות

מטבע כסף, ובסוף כל הקפה והקפה יקח אחד מהסובבים פיסה אחת מהן וישליכה הלאה ואומרים הפסוק ולבני הפלגשים אשר לאברהם וגו' ואלה ההקפות נעשות רק לאנשים וביום תחנונים ואין כן הסדר בלונדון ואמש' אלא נותנים המת על שולחן אחד בחדר הסמוכה לב"ע, והמקיפים המה האנשים הנכבדים הבאים לחלק לו כבודו האחרון, ובסוף כל הקפה והקפה הש"ץ ההולך בראש המקיפים עומד רגע אחד להורות שכבר כלה ההקפה, ומזמור יושב בסתר נאמר אחד שכבר השכיבו המת בקבר, ואין נוהגין לתת ז' פיסות כסף כמנהג א"י. (תתיא)

(תתיא) כבר מלתי אמורה לעיל בפעם ההקפות שעושין למת. וטעם שבארץ ישראל נוהגים להניח ז' חתיכות כסף מספר הז' חתיכות כסף כנגד הז' הקפות. וטעם אמירת פסוק ולבני הפלגשים בהודמנות זה, משום הא דשנינן במס' סנהדרין (דצ"א.) אמר ר' ירמיה בר אבא ולבני הפלגשים נתן אברהם מתנות מאי מתנות מלמד שמסר להם שם טומאה. ורש"י שם פי' כשוף ומעשי שדים, וכן כתב רש"י בפי' החומש (בראשית כ"ה ו'). עיין מה שישב מוהרש"א שם בזה.

וז"ל הוזה"ק (פ' חיי שרה דקל"ג:) מאי מתנות אליו סטרי דרגין תתיאין דאינון שמחן דסטרי רוחא מסאבא בגין לאשלמא דרגין ואסתלק יצחק על כלא במהימנותא עילאה כדקי חזי וגו' ר' חייא אמר וישלחם מעל יצחק בנו דלא לשלמא לגבי דיצחק בעודנו חי בעוד דהוה אברהם חי וקים בעלמא דלא יקסרגון ליה לבתר וגו' ע"ש, ואם חננך ה' בבינת תבין ותשכיל מדברי הוזהר אלו ענין השעיר לעזאזל, ותמשכיל יבין.

והר' מעבר יבוק (דנ"ו ווילנא תר"כ) הזכיר שם כי בכל הקפה יתנו פרוטה אחת לעני ואם לא ימצאו שם עניים יחזור לתתם בתוך זמן י"ב שעות. והזכיר שם גם כן כי בארץ ישראל היו נורגים לחתוך מטבע אחת זהב כגון אחר „ציקינו“ (מין מטבע), שהיה עובר לסוחר בערי איטליא וטורקיא ושוויו יעלה לעשרה שילינג ונקרא בלשון איטלקי ZECCHINO לחתיכות קטנות לשום אותם על המת עם כסף ונחושט וזהו היו עושין לאדם גדול. וכתב שם המעבר יבוק כי סדר ההקפות נמצא בדברי חכמים הרחיצה הגדולה המיוחסת להלל הזקן, (סאמר ג' פי"ו, ובסאמר ה' פרק ל') מבאר שורש וכונת הענין קפ"י הסוד עי"ש.

[עו] המנהג בלונדון ואמש' שבשעת הקבורה מכבדים איש את חברו שישים מעט עפר על הקבר ע"י המגרפה, אבל אינו נותן איש לחברו המגרפה, אלא מניחה על הארץ והוא לוקח אותה להשליך העפר, ומשליכין ג' פעמים עפר. (תתיב)

[עח] בלונדון נוהגים אחר קבורת המת עושים השכבה כללית ומתחיל טוב שם וגו' כל האנשים ונשים שנקברו ע"י חברת גמילות חסדים רי"ת בג"ע, ואין נוהגין כן בא"י, ובאמש' עושין השכבה לקרובי המת דוקא. (תתיג)

[עט] טעם שקוברין המת ראשו למערב ורגליו למזרח. (תתיד)

[פ] טעם שמעצימין עיניו של מת. (תתטו)

עוד כתב (בתלק שפתי רננות (סיף פ"ב) טעם למנהג ארץ ישראל שנותנים ע"ג המת זהב וכסף ונתושת כנגד ג' חלקי נשמת המת: נשמת, רוח, ונפש, שהם סך בריאה יצירה עשיה בחינות זהב וכסף ונתושת עו"ש.

(תתיב) טעם שכל אחד מהנוכחים שם נותן מעט עפר על הקבר הוא משום לקחת חלק במצות הקבורה, כמ"ש בגמרא בסוטה (דף"ד). אהרי ה' תלכו (דברים י"ג) וכי אפשר לו לאדם להלך אחר שכינה וגו' אלא להלך אחר מרותיו של הקב"ה מה הוא מלביש ערומים וגו' הקב"ה קבר מתים דתיב ויקבור אותו בגיא, אף אתה קבור מתים ע"כ.

טעם שאין איש נותן המגרפה ביד חברו משום שלא להושיט צרה לחבירו ומשום הכי השני נוטלה מעל גבי הארץ. ועוד כי אין שלטון ביום המות ומעם למספר הג' פעמים שמשליכין עליו עפר כנגד נפש רוח ונשמה.

(תתיג) שמעתי בטעם מנהג לונדון שעושים השכבה כללית לנחם גם את אלו שמת להם איזה אנשים ממשפחתם וכל ישראל חברים הם, וכמו כשאבר אחד הוא נגוע או מוכה כל האברים מרגישים כאבו, כן עם ישראל, האחד שמת בשמחת רעהו וכן מתאבל ומצטער באבילות רעהו, ומתוך זה השלום והאהבה והאחדות שורר ביניהם.

(תתיד) משום שביום תחיית המתים יהיו פניהם למזרח העולם, ששם הוא א"י ובה"מ. ומטעם זה כשאנו מתפללים הופכים פנינו למזרח, (עו' להגאון חת"ס סו' של"ב והפת"ש יו"ד סו' שס"ב סק"ב).

(תתטו) אולי הוא משום כבוד המת כמו שסותמין פיו (שבת

[פא] טעם שנוהגין אחר יציאת נשמה  
שפותחין החלונות. (תתמו)  
[פב] טעם שנותנים עפר על עיני המת ואח"כ  
סוגרים אותם. (תתיו)

קנ"א: ולדעת הזוה"ק (פ' שלח דקס"ט ע"א) אמר ר' מתיבתא פתח ואמר (בראשית מ"א) ויוסף ישות ידו על עיניך חדות הוא אמאי פתימו דעיוניך למיתח, בגין דעיוניך גוונין דהאי עלמא אינון וחיוו ודיוקנא דהאי עלמא בהו איהו אסתים מניה האי עלמא חיוו דהאי עלמא אסתים עיבוי כל חיוו דהאי עלמא תא אתחשך מניה וחשבון מניה, חיוו דעיוני לית לית חיוו בהאי עלמא מתמן ולהלאה ע"כ. וטעם אחר משום שהאדם רואה פני השכינה ומה, כמ"ש כי לא יראני האדם וחי, ואם ראהו הוא מת. וכן אמר מנחת בעבוד שראה המלאך אמר מות נמות כי אלהים ראינו. גם יעקב אמר כי ראיתי אלהים פנים אל פנים „והתצל" נפשו. משום הכי אין ראוי לאדם שיסתכל עין בעין בו. (עו' בזוהר פ' ויחי דרו"ת) כי לא יראני האדם וחי בחייהו לא זכאן במיתחיון זכאן ע"כ, והבן. וטעם אחר כרו שיזכה ויראה בתחיות המתים כמו כשהאדם ישן עוצם עיניו, ובעומדו משנתו יפתחם, כך המתים יש להם תקומה בתחיות המתים.

(תתמו) יש אומרים משום הנקיון, ויש טעם אחר עפ"י הקבלה (עו' מעב"י מאמר פתחי צדק פרק וא:).

(תתיו) טעם העפר לרמוז שהעין השואפת לכל הכבוד והתענוג שבעולם ואינה שבעה כמ"ש שאול ואבדון לא תשבענה ועיני האדם לא תשבענה (משלי כ"ז כ'), עתה במעט עפר ישפולם ויסגירם. וכמו שמצינו באחת ההגדות שמספרות על אלכסנדר מוקדון (בסוף פ"ד דתמיד) וז"ל עד דמטא לפתחא דג"ע רמא קלא פתחו לי בבא, אמ"ל זה השער לח' וגו' אמ"ל אנה נמו מלכא אנה סיחשב תשיכנא הבו לי מידי יהבי ליה גולגלתא חדא אתיו' תקליה לכוליה דתבא וכספא דידיה בהדיה לא הוה מתקליה, אמר להון לרבנן מאי האי, אמרו גולגלתא דעינא דבישרא ודמא דלא קא שבע, אמר להו ממאי דהכי היא? שקלי קלילו עפרא וכסויה לאלתר תקלא דכתיב שאול ואבדון וגו' עכ"ל.

למדנו מהגדה זו מוסר השכל שאין ראוי לאדם להיות להוט אחר חמדת העוה"ז ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם, כי במעט עפר ישקופו כל תשוקת האדם גם תאות חמדתו אכדה לעולמים כי לא כמותו יקח הכל לא ירד אחריו כבודו.

ובארצות שונות נוהגים שהבן עצמו או אחר מקרוביו האהובים לו נותן עפר בעיניו, משום שהשוקת האדם ביותר היא על בניו, לכן הם הראויים לסגור עיניו. וזהו מה שרצה הקב"ה לרמוז ליעקב סבא ויוסף ישות ידו על עיניך שהוא אשר יעצום עיניו כי אותו אהב

[פג] מדוע מת ישראל טומאתו יותר חמורה  
 שהיא אבי אבות הטומאה, שיהיה המת טמא  
 ומטמא ואין הפרש אם הוא ישראל או גוי, אבל  
 יש חילוק ביניהם כי ישראל מטמא באהל, וגוי אינו  
 מטמא באהל רק במגע ובמשא, ומזה למדו חז"ל  
 (יבמות ס"א) אדם כי ימות באהל ולכן קברי גויים  
 אינם מטמא' (כמבואר ב"מ דקי"ד): וכן גוי שנגע במת  
 אינו מטמא ישראל. (תתיח)

[פד] בק"ק בית אל יב"ץ בירושלם נוהגים  
 ביה"כ אחר התפטרות לעשות השכבה לכל יחיד  
 הקהל שנפטרו לב"ע למן היום הוסדה הק"ק הנזכר,  
 וכן נוהגים גם בעיירות אחרות. (תתיט)

אביו מכל בניו כי בן רחל אהובתו וחמרת לבו היה (עי' בעהט"ו  
 בראשית מ"ו ד') ובזוהר (פ' ויהי) כתוב לאמר שראוי הבן לתת עפר  
 בעינו אביו עי"ש.

(תתיח) ליושב שאלה זו ע"ד הפשט לא יופשט, ותפטר שאלה זו  
 עפ"י דברי הזוה"ק (פ' ויחי דר"כ ע"א) וז"ל על דא ליבעי ליה לבר נש  
 דלא לאתערבא צולמא דיליה בצולמא דגוי עע"ז כגין דהאי קדישא  
 והאי מסאבא, ת"ח מה בין ישראל לעמון עע"ז, דישאל כד ישחבת בר  
 נש מית הוא מסאב לכל גופא וביתא מסאבא, וגופא דגוי עע"ז לא  
 מסאיב לאחרא וגופיה וביתא לא מסאבא כד איהו מית. מאי טעמא  
 ישראל בשעתא דאיהו מית כל קרישו דמאריה מתעברן מניה, וכיון  
 דאתערב מניה, האי צולמא קדישא אתערב מניה האי רוח קודשא ואשתאר  
 גופא מסאבא אבל גוי עע"ז לית הכי דבחיי מסאב בכל  
 סטיון צולמא דיליה מסאבא ורוחא דיליה מסאבא ובגין דסואבותי  
 אלון שריין כגווייה אסור למקרב לגביה כיון דמית נפקו כל  
 אלון מסאבותא ואשתאר גופא בלא מסאבותא לסואבה, ואע"ג  
 דגופא דיליהון מסאב בין בחייהון בין במיתתהון, אבל בחייהון דכל  
 אינון מסאבין משתכחי לגבייהו אית לון חילא לסואבה לאחרינו ודישראל  
 יכיל לסאבא אחרינו בגין דכל קדישין נפקין מניה ושרא עליה סטרא  
 אחרא וגו' עי"ש, וגם קברי צדיקים אמתיים הם קדושים כקדושת א"י  
 (עי' בס' צואה מתוים דח"י: ואני ראיתי כהנים בא"י שאינם נזהרים מלבקר  
 קברי התנאים והצדיקים כי קברי צדיקים אינן מטמאים ויש צדיקים  
 שסגוע אליהם מקומם כא"י אפילו בתו"ל (ועי' מדרש אליהו ד"ב:  
 גבי מרע"ה) ועי' בס' מנתם אכלים (אות כ"ג).

(תתיט) טעם הדבר כי במה שהחיים מתפללים עליהם ויש מהם

[פה] מדוע נהגו שלא לקבור צדיק אצל רשע,  
אפי' רשע חמור אצל רשע קל. (תתכ)

עושים נדבות שמן זית למאור לשמש וכוח יש להם כפרת, וכן איתא במכילתא ר"א המודעי אומר ותעל שכבת המל ללמדך שעלתה תפלתם של אבותינו שהיו שוכבין בעפר ע"פ הארץ לפי שהמתים צריכין כפרה גופל עליהם לשון מל אלמא סגם המתים מתפללין על החיים, ע"כ אנו מתפללין עליהם ונותנין צדקה בעבורם כדי שגם הם יתפללו בעדנו, ע"כ, ובהיות שכתוב אחת כשנה יכפר עליו וסמוך לו ונתנו איש כופר נפשו לה' ולכך נקרא יום הכפורים לשון רבים לחיים ולמתים (ס' המטעמים).

(תתכ) דין זה הביאו טרן בשו"ע (יו"ד סי' שס"ב ס"ה) בשם הגמ' סנהדרין משנה וגמ' (דמ"ז ע"א) והביאו ראיה חתוכה מאלישע שנאמר ויהי הם קוברים איש וגו' וישליכו האיש בקבר אלישע ויהי ויקם על רגליו, ודרשו על רגלו עמד ולביתו לא הלך וכ' רש"י שם שאתו הנקבר נביא השקר היה וגו' ואחר ימים קברוהו אצל אלישע ולא הוכשר אצל המקום שיקבר אצלו והחיהו ע"כ וכמו שפצינו (במלכ"א א' י"ד ל"א) ויהי אחרי קברו אותו ויאמר אל בניו לאמר במותי וקברתם אותי בקבר אשר איש האלהים קבור בו כי אצל עצמותיו הניחו את עצמותי, הרי מכאור כי היו משתוקקים להקבר בעד הצדיק והנביא ולא על הנם צוה הנביא השקר לבניו להניח עצמותי' בעד נביא ה'. וכן אין קוברין צדיק וכשר (צ"ל או בינוני אצל חסיד מופלג שם בשו"ע) כהוא צורבא מרבנן אמרי בפ' ואלו מגלחין (רי"ז). עיולוה למערתא דחסדי ולא קבלוה, ומערתא דדויני וקבלוה דעבד כר' אלעאי וכו'. ואיתא בפ' הפועלים (דפ"ה). כשמת ר' יוסי ב"ר אלעזר ב"ר שמעון אמטוה למערא דאבוה הות הדירא לה עכנא למערתא, אמ"ל עכנא עכנא פתח פיה ויכנס בן אצל אביו לא פתחא להו כסבורים העם לומר שזה גדול מזה, יצתה בת קול ואמרה לא מפני שזה גדול מזה אלא זה היה בעער מערה, וזה לא היה בעער מערה, (שכתבאו שם ר"ש בן יוחאי ובנו ר"א י"ג שנים כדשנינן בשבת דל"ג:) הרי מצינו שאין קוברין צדיק אצל חסיד מופלג, (עו"ש בשו"ע). אבל אין נהוג סנהג זה בימינו אלה בפרט בירושלם שכולם משתוקקים להקבר בחר הזותים וכל מי שהבספ בידו ירו על העליונה הולך וקונה קבר בחייו ממזכיר הכללות ואין מדקדקין עמו אם יהיה נקבר בעד איש צדיק אעפ"י שירדעו בו מה הוא ומה טיבו של איש זה ועי' רש"ל ביש"ש יבמות (פ"ג סי' פ"ז) סף שכתב בזה, ועי' נהר מצרים (דקמ"ו ס"ט).

והציוני כתב (פ' ויהי) וא"ת מה מוזק לאב, או לצדיק אחר להקבר אצלם, אלא כשהצדיקים נחים על משכבותם מגלין להם רזין עליונים ותחתונים, ואם נקבר אחר אצלם שאין שות להם במעלתם ימטפו העליונים מלהגיד ולגלות להם סודות אשר בהם יהנו כאילו יאכלו כל טוב שבעוה"ז.

וכן ריב"ל הלך עם אליאו עד ר' שמעון בן יוחאי, א"ל אליאו לר"ש אם ברשותך יבנוס ריב"ל לשאול לך הלכה ממה שאמרת, א"ל אם נראה הקשת ביסיו אינו ראוי לכא אלי, כמ"ש בכתובות (דע"ז: ורש"י שם). ולמה היה קשה לו כי היה ירא פן ימעיטו לו סתרי עליונות ורזי תחתונים בעבור ריב"ל, וא"ת אם נקברים זה אצל זה מה מוזק להם הלא הנשמות אינם יחד אלא לבסוף מנתיים הנשמות על העצמות ומדברים תמיד עם המתים והנשמות חוזרות אצל עצמות, וידוע למקובלים שבעצמות של אדם יש דעת לשמוע ויכולת בהם להפוך את עצמם אם יעשו מרובעות מכל צד, ולא אוכל לפרש פן יתטאו בהם אנשי און כאשר כתב איש סודי רוני, שוב כתב אם אין תחיה ואין דעת לרוח אהרי צאתה מן הגוף בשמת, א"כ למה ציות יעקב אע"ה לקוברו אצל אבותיו, הנה יש מחכמי היצונית אומרים מופת אמתי שיוכל אדם לדעת שאין הרוח מת במיתת הגוף שהרי אדם יכול לתקן מעצמות המתים, קבואות שכל מי שירצה להרויח בשחוק ורויח כחפצו כמבואר עכ"ל בפ' ויחי, ובפ' בשלה כ' הציוני עוד וז"ל כתב סודי רוני למה צונו יעקב ויוסף להעלות עצמותיהן לא"י הוא טעם ממה שנאמר ביום ההוא (אמ"ה צ"ל בעת ההיא) יוציאו עצמות מלכי יהודה וגו' ושטחום לשמש וגו' כי היו מכוונים לצערם שלא יבוא להם מנוחה אפי' אתר מיתתם כההוא עובדה דמלכה אחת תיקנה מן שיני אויביה קבויאות לוורצובל"ש, ומן שיני אויביה י"ו מלמטה וי"ו מלמעלה לשחוק שקאקי כזי שלא יהיה להם מנוחה, וכן השחוק עוד היום י"ו שחורים וי"ו לבנים לכך יוציאו (אמ"ה צ"ל הוציאו) עצמות מלכי יהודה ואת עצמות שריו ושטחום האויבים כדי לשחק בהן לצערם כל הימים דוגמת עצמות יוסף שהיו מוגלגלים עד ביאם אל המנוחה כי עוד רוח עליהם כאשר ביארנו עכ"ל וכ' רבינו ירוחם בשם ר"י החסיד אין לקבור שני מתים יחד שהיו שונאים זה את זה שאף במותם אין להם מנוחה יחד וכן כ' הרוקח בשמו, (ועי' להרב מט"מ שם פרק ב') ועי' שו"ע שם ס"ה, שפסק על שנים שהיו שונאים זל"ז וגו'. בשם ר"י החסיד עי"ש.

אודות מ"ש הציוני שכשהצדיקים נחים על משכבותם מגלין להם רוון עליונים ותחתונים וגו' נוכל להביא ראיה לדבריו מההיא דשנינן בברכות (דו"ח:): כששאלו בצערא דידהו ידעי בצערא דאחרויא לא ידעי ולא, והתניא (באבות דר"ן) מעשה בחסיד אחד שנתן דינר לעני בערב ר"ה וגו' והלך ולן בבית הקברות ושמע שתי רוחות מספרות זו לזו אמרה חדא לחברתה חברתי, כואי ונשוט בעולם ונשמע מאחורי הפרגוד מה פורענות בא לעולם אמרה לה חברתה איני יכולה שאני קבורה במחצלת של קנים, אלא ליכז את ומה שאת שומעת אמרו לי וגו'. אמרה שמעתי מאחורי הפרגוד שכל הזורע ברביעה שניה וגו' הלך זורע ברביעה א', של כל העולם כולו נשרף ושלז לא נשרף, ושם מביא עוד אגרות כאלו כאשר יראה המעיין.

מכאן אנו לומדים שהמתים יודעים מה שעתיד להיות ומגלים להן דברים מאחורי הפרגוד. אם לשתי רוחות (שתי ילדות מתות כפרש"י שם) נתגלה להן, כ"ש לרב החסיד שמגלין להם סודי התורה, הם אונן ושמע

מה שמצאתי בס' מנחם אבליים (בהשקפותיו אות פ' פטירת הצדיק) וז"ל פטירת הצדיק כ' רבינו יונה (פו' קי"ד) דבהילולא ופטירת הצדיק היא עת רצון דהתשו' מקובלת יותר, וכ' הרב יוסף אברהם (בפ' בשלה) וז"ל הוגד לי מפי מגידי אמת כי הרב מוהר"ש שרעבי ז"ל (הוא הקדוש האיש האלקי מר זקני ז"ל) היה דרכו שבכל לילה נשמתו עולה למעלה והיתה מתאחרת הנשמה לבא, ולילה אחד עלתה הנשמה כדרכה כבכל לילה ומהרה לבא, ושאלו לו הסיבה כי מהרה לבא, והשיב כי בלילה הזאת נפטר הרב מוהר"ד שרירו ז"ל משאלוניקי יע"א וכל המספרים נתבאר בתהומא רבה עכ"ל.

ככדי להבין האגדות שבברכות שהזכרנו ממעשה השתי רוחות על בוריון באופן שכלי ומרעוי מוכרח אני להציע לפני הקורא הצעותי אלה.

הצעה הא' נחיות הנפש הוא דבר בתכלית הוודאות, אבל הפילוסופים הקדומים והתחשיים שרצו להכדיע הענין ע"י השכל פהות הנפש בעצמה לנצח האדם על נחיותה היו כעורים הממששים באפילה, החומר בעצמו. אין אנו מכירים עצמותו בכלל אין לנו ידיעה כי אם ממורכבי הגוף ולא מהחומר ברוקתו וכשהוא נפשט מהצורה, קל וחומר בנפש הרוחנית שאין לו אמצעים בבה הדמיון לדמותה, אנו מכנים אותה רוח לצלול האוזן, אבל הרוח הוא רק ומורכב מכמה מינים, הרופאים באו לירי הכרה חושית בכח הגידים בנוף, אבל לא ידעו ולא ידעו מהותו. א"כ הויכוח בענין מהות הנפש לא ניתן לאדם להגיע אליה באמיתות וקול דברים אתם שומעים ותמונה אינכם רואים זולתי קול, כמו שהבורא יתעלה אנו מכירים אותו לא מצד עצמו אלא מצד פעולותיו, כן הוא הנפש כמו שאמר איוב ומבשרי אחזה אלוה (י"ט כ"ז) וכבר כתב לסדי הר' אוצר ישראל (במערכת נון תיבת נפש).

הצעה ב' עפ"י מ"ש הר' אלבו בס' העיקרים, שיהיה העיקרים לא על מספר השלש עשרה כמסרת הרמב"ם והעמידם על שלש היינו מציאות השם, תורה מן השמים, ושכר ועונש. באמת שלשתן המה מקושרים אחד באחד והחום המשולש לא במהרה ינתק. א"כ אם השכר ועונש אין אנו רואים אותו בעוה"ז, לפי שבכל יום אנו רואים בחוש צדיק ורע לו, ורשע וטוב לו. אין לנו כי אם להאמין בכח השכל, שהם על החיים הכאים בנחיות הנפש.

הצעה ג' נכספה וגם כלתה נפשי לרעה מה דעתם של חכמי האומות בנחיות הנפש, מצאתי שהרבה מהם מאמינים בכל לבם ונפשם בהשארת הנפש, הראשון שבהם היה החכם „בקון“ 1560—1620 BACON, מחכמי אנגלאנד שכ' בספרו „מפתח החכמות“ שהיה מאמין בהשארת הנפש בכח האמונה לבריה, ובכח אמונת הנביאות, ובספרו תמצא כי פירש כמה פסוקים ממשלי וקרא זה השער „בית שלמה“, בין הצרפתים החכם קרטוסיו RENATUS CARTESIUS died 1650 הגדול והאב לחכמת התנרסה כתב סאמר נפלא בנחיות הנפש והפליא לכתוב על חמסות נפש הכתמה והחיה, נווטון חכם מחכמי אנגלאנד 1727 — Newton 1642

[פו] האם מעשה של אלו הב' רוחות היו  
בהקיץ או בחלום. (תתכא)

היה מהמאמינים בכנואה ובהשארית הנפש, וכן חכמים מהגרמנים, ועוד  
תמצא בין חכמי בריטאניה „לוק“ 1704 — 1632, JOHN LOCKE שאומר  
בס' על ידיעות האדם שגם אם יש בין האנשים מי שטאמין חומר הנפש  
אין בזה הכרחות שלא להאמין בהשארותה, מפני שהבורא יתעלה ואין  
סוף ביכולתו ויכול לעשותה נצחית גם אם היא חומרית, א"כ אם  
הראשונים שכתבמי ההנדסה היו מאמינים בנצחיות הנפש משום שראו  
שיש סוג חכמה בטבע שאין האדם קרוי מתומר יכול להבינה על בוריה,  
ועכ"ז אין לו רשות להכחיש ולומר שקר מה שאני מבין או מאמין.

(תתכא) אחר שהצעתני לפניך אלו הג' הצעות לפי פשט הדברים  
משמע שזה היה בהקיץ שהרי הביאום להוכיח אם המתים יודעים מעניני  
זה העולם אם לא ולא יספיקו דברי חלום להקשות מהם ולהוכיח כי אין  
חלום בלא דברים בטלים (ברכות ג"ה:) וגם רבותינו בעלי התו' הבינו  
שהדברים כמשמען ממה שהק' (בר"ה ט"ז.) ד"ה בפסח עו"ש ועוד ממה  
שכתוב בסגנון המעשה הלך ולן ולא אמר וישן וחלם, או וישכב במקום  
ההוא ויתלום, או וישן ויתלום, וגם ששם כתוב ושמע שתי רוחות שר"ל  
שהיה שומע כאדם השומע דברים היוצאים מפי חברו כשמדבר אליו ולא יאמר  
שמיעה בחלום, אבל הרוטב"א הביא דבריו הר' עין יעקב שם ד"ה אמר הכותב  
כ' שהיה הדבר במראה החלום כאותם המעשיות של רבה בר"ח (וכן ס"ל  
להמרה"ש"א שם בחי' אגדות) וגם הר' עין יעקב חשב שזה היה בחלום,  
וכ' שם כי איך יעלה חמתו באפו של אותו חסיד מאשתו ובליל ר"ח  
ילך ללון בביתה"ק, ותחת היות חייב לשהר את עצמו ברגל וכיום הרין  
ילך לטמא עצמו בביתה"ק, ומצינו שב' רש"י בפרק מפנין על היכא דאמרי'  
מעשה בחסיד אחר או ר' יהודה בן בבא או ר"י בר אלעאי עו"ש, ואני  
תמה במ"ש בשם רש"י וגו' הלא אין צורך לדברי רש"י כי זה גמר'  
ערוכה כב"ק (סוף דק"ג:) וכתמורה (ט"ו:) עוד במ"ש כי איך חסיד  
כזה ילך לטמא עצמו בביתה"ק, אם החסיד הנוכח היה ר"י בן בבא או ר"י  
בר אלעאי לא היו כהנים שנמטאים בביתה"ק, ויתכן ששהר החסיד עצמו,  
מקורם. ואם הלך בביתה"ק לא הלך בכונה לטמא את עצמו, אלא סחמת צערן  
שהתקוטטה עמו אשתו, אמר אם אברת לבית אחד מאהובי כליל חג ר"ח.  
בוואי ישאלו ממני איך עזבת אשתך כליל חג כזה, והיה מוכרח להשיבו  
משום מה שהקניטתו אשתו וגו' וזה יגרום לו ולה בזיון. אמר טוב ללכת  
בביתה"ק במקום שאין איש חי מדבר שם למצוא מרגוע לנפשו ומה שקצת  
קשה למה הלך פעם שנית כס"ש (שם בברכות) לשנה האחרת הלך ולן  
בביתה"ק והליכתו השניה לא היתה סחמת קטטה? אולי י"ל בהיות שאותו  
חסיד הצליח בשנה הראשונה ע"י מה ששמע שהיו מספרות הרוחות זה לזה,  
אמר אלך לי ואנסה עוד הפעם אולי אצליח גם בשנה השניה, וכן היה  
שלא פנתה אליו ההצלחה עורף, וכ"ז לתודיענו עד כמה גדל כח הצדקה,

[פו] אם אלו הרוחות שהיו מספרות זו לזו, אם יש בזה רמז לאמונת הגלגול יען בתלמודנו לא מצאנו דבר באמונה זו כלל. (תתכב)

[פח] הרבה אנשים שואלים מדוע לא ישוב המת, להודיענו ולהשמיענו מה אידע לו אחר המות, מה המה החיים הנצחיים ומה היא השארת הנפש, בכדי להחזיק אמונתנו בלבנו. (תתכג)

שלא היה לחסיד הזה כי אם דינר אחת ונחנו לעני בשני בצורת, בסקום להאביל לאשתו ומשפחתו בחג ר"ה והקב"ה מסבב הסיבות העשירו בדרך זה, וזה הנראה להמליץ בעד מעשה החסיד הנזכר, וידוע שרבינו האר"י ז"ל היה דרכו להשתטח על קברי התנאים והאמוראים ולשאל מהם מי המה ומה שמותם והיו מגלים לו (ראה שער הגלגולים בסוף) וכמו שמשופר עוד על האר"י ז"ל שהיה מכיר בחכמת הפרצוף את החיה שהתגלגלה בו, ואת הנשמה שבקברו לכל גלגוליה.

(תתכב) אמונת הגלגול עשאותה המקובלים ליסוד גדול להבין ע"י השכר והעונש כמו שתראה הרמב"ן בפ' לאיוב בחידתו הנפלאה וז"ל ואם תחפוץ להבין הסוד הגדול ור"ל סוד הגלגול וגו' עי"ש ועי' בס' אוצר ישראל מערכת ג' מ"ש בות, ודון יצחק אברבנאל בפ' כי תצא ואחרון חביב ר' מנשה בן ישראל בספר נשמת חיים, ורק ר' סעדיא גאון בספר האמונות והדעות (מאמר ז' פרק ז' ח' מ') נטה להסביר כי אין להאמין באמונת הגלגול, ואולי משום שמצא ר"ם בדבריו ימי העמים הקדמונים שהם היו הראשונים שהאמינו באמונת זו. כהפרסיום והמצרים ואנשי סין (CHINA) ואביא לפני הקורא בקצרה מה שמצאתי בס' The New Gresham Encyclopedia, V. VI. P. 297 שכתב שאמונת הגלגול נתפזרה בין האמונות הקדומות, בפרט בין המצריים וההודיים וגו' וגו' עי"ש ועד היום יש אומה בסביבות הר הלכנון הנקראת "דורסיום" שמאמינים בכל לבם באמונת הגלגול, והוא אצלם סוד גדול שאינם מוסרים אותו אלא בקבלה איש מפי איש רק לזקנים והישישים שבהם ולא לבהורים רכי השנים, אצל אומה זאת באה אמונת זו ליתן במחון ואמנה לאנשי המלחמה המוסרים נפשם בעד אחבת ארץ מולדתם לסות בקרב, בכלל אומה זו אותבים החיים הנשמים ולהוטים אחר היסמא מאסינים לחיות ולהתגלגל אחר המות ולהתענג בתאוות גשמיות ונתועבות כאלו כהתוא מעשה שבין רבא ובר שישך (ע"י דס"ה) אזל אישכתיח דיתיב עד צואריה בוודא וקוימין זונות ערומות קמיה, אמ"ל אית לנו בי האי גוונא לעלמא דאתי א"ל דידן עדיפא טפוי מהאי וגו' עי"ש.

(תתכג) לפי מ"ש למעלה (בהערה תת"י) בענין השתי רמות וגו' מוכח ליעת שמדברים ואנו שומעים, רק דברים תגועים לחיי העוה"ו, אבל אינן מגלות לנו מאומה אודות ענינים המתחיים בישיבת של מעלה

וחיי העוה"ב, או מאלו הרשעים הנרונים בניהנם וכן תמצא בענין הבעלת אוב לא שמעה מפי שמואל הנביא אלא דבר הנוגע עם חיי עולמנו הגשמי (עיון רד"ק שם).

ובאמת שיש בינינו כמה אנשים המשתוקקים ומתאווים לראות מת אחד שיקום לתחיה ולשמוע מפיו מה המה החיים הנצחיים, איך הוא השכר והעונש אם אלו הצדיקים מתענגים בשכרם בהיות הנשמה עם הגוף וכן בענין העונש, או רק הנשמה היחידה היא המתענגת, או מצטערת, וכל זה שואלים משום שרצונם להתחזק אמונתם, והוא אחד מכללי הי"ג עיקרים.

אבל אחר התבוננות נבין ונדע כי מחשבה או חקירה כזאת היא שטות ובורות, מהרבה פנים הפן הא' איננו מכבוד הבורא ית' שיובא מת ללמדנו הנצחיות והעוה"ב הקב"ה בעצמו מלמדנו ע"י תוה"ק ולא באמצעות אנשים מתים החיים הם נכונים ללמדנו ולא המתים, האבות מורי התורה מנהיגי הדור כמרע"ה ארון כל הנביאים ואחריו הנביאים הם המה מלמדנו. אם אדם אחד רוצה להתחזק אמונתו ע"י מראה מת אחד גם אדם אחד רוצה לחקות לו א"כ לפי זה כל אדם ואדם ידבר עם המתים, הפן חב' שאם יבא המת ויודיענו מה למטה ומה למעלה שוא תהיה השלוח וההשקט אם בכל יום יום יסבבו אותו מתיו במראותם המבעיות ללמדו ולהודיעו אמונה פרטית עפ"י למוד פרטי או פירוש פרטי של מתו הנראה אליו נקת למשל אחד אשר שקע סמתו שהוא בג"ע עם חברת צדיקים וחסידים כמה תהיה גאותו ויהירותו ע"י. וכנגד זה השומע שקרובו הוא בגיהנם כמה גדול סכאובו וכל מכאוב בני ביתו א"כ תאות ראות המתים ללמוד מהם דברים העומדים כרום עולם העליון אינה ראויה לא לכבוד כלפי שמיא, ולא למתים עצמם ולא תועלת לחיים עצמם, וכל זה נילד מחמת גסות הרוח שבנו שרוצים בקצור שכלנו להגיע למעלה מכתנו האנושי, וכן המקובלים חוקרים על "האין סוף" ומפני שקשה להבינו ואין אנו יכולים אף לדמותו נשארים אחרי החקירה והדרישה מלאים ספקות וקושינות וממנו תצא פרי הכפרות בחק האל יתברך מפני שמוחנו ושכלנו אינו מגיע להבנת הרבר ולפררו בפירורין דקין לבא לידי הכנה אמיתית כמ"ש הרמב"ם ז"ל בס' המורה שהמין האנושי דומה לסומא מבטן ומהריון שאף אם יעשו כל מצדקי לציויר לו גונוי הצעקים הלבן והשחור והירוק והאדום א"א להסומא לציויר במוחו הבלון, אבל הסומא שנסמא אחר שנולד בעינים פקוחות וכבר ראה בימי פקחותו הגוונים וצבעיהם אף שאח"כ נסמא יכול לציויר במוחו, אבל האדם בן תמותה הוא בבחינת סומא מלידה שא"א לו בשום אופן שבעולם לציויר דבר אשר הוא למעלה משכלו הדל והקצר.

נפש המאמין מכיר יסוד אחד רצוני תורת האל והנבואה ואם יעיון בה בעיון ועמקות יביא שלוח והשקט לאמונה הבאה לו בירושה מאבות אבותיו ואינו דורש אל המתים ואחרו הדמיונות הכוזבות, אלא הולך בדרך הישרה בלי כלכול הדעת והוא מלא יראה ואהבה לבוראו וליוצרו.

ונפש אשר אינו מאמין ואינו מועיל לו תורת האל ונבואיו, איך יעלה על הדעת שטראה רגעית של מת זה יהיה כחוח להשקט כח דמיונו

[פס] המנהג בירושלם שבשעת הלויה, שמש החברה נושא בידו קופה ועליה כתובה וצדקה תציל ממות (משלי י"א ד') והולך וצועק בקולי קולות הפסוק הזה, וכל אחד מתגרב ונותן בה איזה אנורות לצדקה, ואין כן נוהגין באלו הארצות. (תתכר)

[צ] מנהגם בלונדון ואמשטרדם לכמות הנפטר במלית מצויצת, כמו שנוהגין בא"י וסת"מ ואשכנז, וקוברין אותו במליתו. (תתכה)

ולפעול בקרבו דבריו להחיר ספקותיו, ועוד יש לנו ראיות אחרות לחוכית שמראות המתים בכללם ובפרטיהם לא יועילו ולא יצילו אך לאהבת הקיצור נסתפק במעט דברים שכתבנו ועי' להר' פתח עינים (פריצי) מ"ש בזה במס' ברכות פ"ב.

(תתכד) טעם למנהג ירושלם (וכן המנהג באמש' שמקבצים צדקה זו בעת שמתאספין בבית השומר בבית עלמין) להודיע כי הנפטר עשה צדקה ומשום זה ניצול ממיתה משונה, ומת כדרך כל הארץ וכמו שמצאתי שכן תרגם יהונתן (שם במשלי) וצדקתא מפלטא מן מותא בישא ע"כ וצדק בתרגומו שאם נאמר כפי פשטיה דקרא הלא מצינו שכמה וכמה אנשים מתים והם בעלי צדקה ולא הצילה אותם צדקתם כי סוף אדם למות אלא צ"ל כי מצלת ממיתה משונה כי כן אנו מתפללים בכל יום ויום „מעלילת וממיתה משונה“ וגו' וי"א טעם אחר שהצדקה הצילה מהמות הנצחי ותזכהו להיום נצחיים,

והר' מנחם אבליים (דל"ה: אות ל') כ' טעם מצות הצדקה משום שמורה על האחדות כלומר מצטער על צרת חברו ומרחם עליו ינותן לו כפי מסת ידו, וכיון שבאים להספד ולהצטער עליו משום דאנו נחשבים כגוף אחר ונפש אחת ומתוך נתינת הצדקה מראים בפועל שאנו נחשבים כגוף אחד, ומעם אחר עפ"י מ"ש בפרקי דר"א שמכת הצדקה המתים עתידים להחיות ובא וראה אלישע עם בן השונמית וגו' ומשום הכי מקבצים צדקה בעת הלויה להורות אמונתו דמכתה עתידים המתים להחיות עכ"ל.

(תתכה) דין זה הביאו טרן בשו"ע (יו"ד סי' שנ"א ס"ב) שאין קוברין את המת אלא במלית שיש בו ציצית כהכרעת הרמב"ן בתולדות הארס. והסוד שם בענין המלת ציצית בו איכא פלוגתא וגו' והר"ז הלוי כתב בשם הר"י בן מלכי צדק כשנושאים אותו לקוברו ממילין בו ציצית שלא יהיו נושאי המטה מעופפים בציצית והוא בלא ציצית, וכשקוברין אותו נושלין אותו ממנו וגו' והרמב"ן כ' וגו' אין קוברין את המת אלא במלית שיש בו ציצית עכ"ל.

ודבריו הר"י בן מלכי צדק תביאם הרב שכלי הלקט (ח' שמתות סי' ח') וז"ל מצאתי במס' שמתות שציוה אבא שאול בן בניית את בניו

התירו תכלת מטליתו. ושמעתי עליה בשם הר"י ב"ר מלכי צדק ז"ל הלכה למעשה כשנושאים את המת לביה"ק מוציאים טליתו שהצניע לתכריכין מן הקופסא והיא אין לה ציצית מפני שעשויה לכבוד ולא לכסות בה וכורכין בה את המת, ואותה שעה מטליין לה ציצית שלא יהיו נושאי המטה מעוטפין בטליתותיהם מצויצין והוא הולך בלא ציצית ונראה כעובר משום לועג לרש חרף עושהו וכשגונזין אותו בקברו מחירין לו הציציות לקיום דברי רבי יוחנן דאמר מצות בטילות לעתיד לבא ועי"ש במה שהאר"ך בזה. ודעת הרמ"א שם שנהגו כן אך פוסלין הציצית תחילה או קושרין אחד מן הכנפות עי"ש.

סזה נראה כי הטלית קטן היו נוהגים ללבושו על הבגדים כדי שיהיו הציציות מגולום כמו שפ' מרן (באו"ח ס' ח' סו"א) שעוקר מצות טלית קטן ללבושו על בגדיו כדי שתמיד יראה ויזכור המצות. וכן מנהג כל האשכנזים החרדים. אבל אנחנו הספרדים מנהגנו ללבוש הטלית קטן על הכתונת ועליו בגדים אחרים ואינם מגולום הציציות כלל, ואיך יתכן שהספרדים שנהגו תמיד לסמוך ע"ד מרן ישנו את מנהגם. צריך להיות כי מלפנים היו נוהגים גם הספרדים ללבוש הט"ק מבחוק, אך כשכא האר"י ז"ל והזהיר ללבושו דוקא תחת בגדיו שינוק המנהג. (ראה שער הכונות דרוש וא"ו מציצית) ועי' להמג"א שם ס"ק י"ג). ולהר" ארץ החיים (שם ח' סו"א).

ומעתה לפי טעם הר"י בן מלכי צדק שכ' שלא יהיו נושאי המטה מעוטפין בטליתותיהם וגו' היה אפשר לומר לפי מנהג ספרד שאין לובשים טלית קטן על בגדיהם אלא מתחת הבגדים, לא היו כלועג לרש, מ"מ נהגו לישא המת בציצית עפ"י סוד הקבלה כמ"ש הר"י מוהר"י ניניו בספר אמת ליעקב (מערכת ל' אות מ"ז) טעם למנהג ירושלם בזה עי"ש.

וכתב שם הרב שב"ל משם ר"ת וז"ל: מצאתי שפירש נהאי שעתא ודאי רמינן ליה וגו' ודאי אינן מצווים וגו' כדאמר במתים חפשי. ומ"מ ציצית רמינן ליה ספני שהיא שקולה כנגד כל המצות. ובזמן הזה שמסירין הציצית מן הטלית סמכו על זה שיש במדרש על כנפי בגדיהם לדורותם לדור תם שאין עושין אלא לדור תם וגו' וגו'. ועוד משמע שצריך שיהיה למתים ציצית דהכי משמע למה נסמכה פרשת מקושש לפרשת ציצית לומר לך שהמתים חייבים בציצית עכ"ל.

טעם הדבר מצאתי בספר התניא (סו' ס"ה) וז"ל על מה שמטליין ציצית בטלית של מת שסא סמכו על הא דאמרי' עתידים צדיקים שיעמרו בלבושיהו ק"ו חומטה, ואם עתידין לעמוד במלבושיהם טוב הוא שיעמרו בטלית מצוצית עכ"ל.

וכתב הרב לחם הפנים (בקונטרס אחרון ה' אבל) שצריך לעשות כל הד' ציציות בטלית כדינו ואחר כך יש לו לפוסלן או לכורכין אחת מן הכנפות או לקושרן זה עם זה או לכסותן חוץ הכנפות כמנהג אותו מקום שנקבר שהוא גברא בטלית עי"ש, ודלא כהר"י נהר מצורים (יו"ד אות ג"ח) שכתב שאם הטלית חדש אין מטליין בו ציצית עי"ש.

[צא] בארץ ישראל וסת"מ ומארוקו כל קרובי  
 המת יושבים בעיגול על הארץ, ובקול  
 בוכים תתנה המלומדת שבהם את מעלת  
 הגפטר וגודל האבירה, והנשאות תשרוקנה  
 תהמינה ותכינה בידיהן על ראשן ומצחן  
 וחזיהן באופן איום ומבהיל למאד, וגם בעת הוצאתו  
 תגדל יללתם עד לב השמים, ותעמודנה אצל  
 החלונות תניפנה ידיהן לאות הפרידה אחרונה עד  
 כי פלצות וזועה תאחו את נפש הרואין.

אבל מנהג אלו הארצות כלם עומדים נדהמים  
 ופניהם קבצו פארוך, ודוממים כאילו מקבלים דין  
 שמים עליהם כדממת אהרן. (תתכו)

[צב] המנהג בישראל שהאבל משנה מקומו  
 בימי ז' ימי אבילותו, אפי' ביום השבת, וכן המנהג  
 בא"י וסת"מ. (תתכו)

(תתכו) מנהג ארץ ישראל וסת"מ מתאים למה שכתב ירמיה וקראו  
 למקוננות ותבואינה ותמחרנה ותשנה עלינו נתי וגו' (שם ט' י"ו ט"ז)  
 והוזכר במתניתין (מ"ק פ"ג ה"ט) ומרן בשו"ע (יו"ד סו' שד"ם  
 ס"ג) מקום שרגילין להשכיר מקוננות, ועי' שו"ע (אה"ע סו' פ"ט).  
 ובמצרים נוהגים להשכיר מקוננות גויות, וכבר צעק ע"ז הר' ר'  
 אהרן בן שמעון ז"ל ר"מ (בס' נהר מצרים יו"ד אות ל"ח). וביטוי  
 כשתותי דיון במצר' היו נוהגים להביא משוררי המוויקא לנגן בקול מר ועצב  
 ומשכר לב השומעים, היינו דוקא אם המת הוא בחור או אם היא בתולת  
 הח"ל.

(תתכו) מנהג זה עתיק יומין הוא כמו ששינונו (במ"ק כ"ב):  
 על אב"ד שמת כל בתי מדרשות שבעירו בשלין ונכנסין לביה"כ ומשנין  
 את מקומם היושבים בצפון יושבים בדרום, היושבים בדרום יושבים  
 בצפון. ועל זה המאמר סמך מרן (יו"ד סו' שד"ם י"ח וסו' שצ"ג  
 ס"ד) שעל כל אבל הבא לביה"כ לשנות מקומו ע"כ, ובכל בתי הכנסיות  
 של הספרדים ראיתי כי יש להם מקום מיוחד ליושבת האבלים, עם  
 שבגמרא שם משמע שאלו שהיו משנין מקומם לא היו האבלים כי אם  
 כל יחידו הקהל ר"ל תלמידו הישי' וכ"ז נעשה כעין כבוד יחידו  
 ופרטי לכבוד האב"ד ולא כן היו עושים לכל מאן דהו, כי אעיקרא התקנה  
 הזאת נתקנה בעבור לעורר עצב ויגון לתלמידים מתוך שינוי כזה ובפרט

לחלק לו כבודו האחרון על כל השמועות ששמעו מפי רבם הגדול. ומעם ב' כדי לזכות את בני העיר במצות גמילות חסדים (טור שם) מ"ט סמכו עליה גם על האבלים לשנות מקומם עם שעיקר התקנה במלה במיתת האב"ד שאין איש משנה מקומו.

ולפע"ד אפשר להביא ראיה מוכחת בטעם התקנה הזו מהתא דיתא במתניתין מדות (פ"ב ה"ב) ובמס' שמחות (פ"ו) כל הנכנסין להר הבית נכנסין דרך ימין, ומקיפין ויוצאין דרך שמאל, חוץ ממי שאירעו דבר שהוא סקיף לשמאל מה לך סקיף לשמאל שאנו אבל, השוכן בבית הזה ינחמך וגו' (עי"ש מ"ש ברטנורא).

למדנו שמתוך שינוי טהלכו שעשה האבל היה בזה מעורר את הרואים אותו ומתוך כך היה מוכח את רואיו שהיו מנחמים אותו. והיום שאין לנו בית קדשנו ותפארתנו ונשאר לנו בית מקדש טעם עשו השינוי שהיו רגילים בזמן שביהמ"ק קיים לשינוי אחר והוא „שינוי מקום“ והתחבולה היא שבשיראונהו יחידי הקהל שיושב שלא במקומו ובוואו לידי הברה חושית שמחמת אבלותו עשה כן ובאים ומנחמים אותו.

ועוד ראיה אחרת מהא דשינוי במ"ס (פי"ט) כר"א בן הורקנוס דאמר ראה שלמה כת של גומלי חסדים ובנה להם לישראל שני שערים אחד לחתנים ואחד לאבלים ומנודים, בשבת היו מתקבצין ויושבי ירושלם ועולין להר הבית ויושבין בין שני שערים הללו כדי לגמול חסדים לזה ולזה משחרב בית המקדש התקינו שיהיו החתנים והאבלים באים לבית הכנסת כדי לגמול להם חסד חתנים לקלסן וגו' אבלים לנחמן, לאחר שיגמור החזן תפלה של מוסף הולך לו אחורי הדלת של בית הכנסת, או בפני הביה"כ ומוצא שם האבלים וכל קרוביו ואומר עליהם ברכה ואחר כך אומר קדיש וגו' ובפר"א (פי"ו) הובא זה שם בסגנון אחר ומסיים שם ועליהם הוא אומר ברוך אתה ה' גומל שכר טוב לגומלי חסדים עי"ש ועל ברכה זו הוא שוכר במ"ס ואומר עליהם ברכה. ולא ידעתי למה בטלוח ברכה זו לאומרה, ובודאי כי על סמך זה תקנו מקום פרטי בבית הכנסת לישיבת האבלים. וכן אנו מוצאים שבת"ב יש נוהגין שיורדין ממקומם לארץ לשבת ויש שמשנים מקומם. (כן הוא מנהג לונדון ואמסטרדם שמשנים מקומם ואינם יושבים על הארץ כמנהג ארץ ישראל וסת"מ). עי' מ"ס (פי"ח ה"ז) ואבודרהם בדיני ת"ב. ומרן בשו"ע (או"ח תקנ"ט) כתב יושבים בבית הכנסת לארץ ועליו סמכו בא"י. וכן המנהג בארץ ישראל גם כן שהאבלים יושבים על הארץ כל ז' ימי אבלות על כרים וכסתות. ובלונדון ואמסטרדם נוהגים שמביאים להם כסאות נמוכות, וכלל מוסכם הוא שכל עניני אבלות הנהוג בת"ב נוהגים בהם האבלים.

טעם שאפילו ביום השבת נהגו שהאבלים משנים מקומם, וזה הווי דבר שבפרהסיא, וכמו שמרן בשו"ע (שם סו' שצ"ג ס"ד) כתב הנוהגים כשהם אבלים שלא לשנות מקומם בבית הכנסת ופה הם עושים

(ע"ש ס' ת'). אמנם הרמ"א שם כתב וי"א שנם בשבת ישנה מקומו, וכן המנהג נשופו עכ"ל. ועי' ב"י שם שכ"כ הנמק"ו בב"ח (סוף פ' המוכר פירות) כדמצינו שם (ד"ק:): שתתירו מעמדות ומושבות בביה"ק בשבת. ופירש רשב"ם שם המעם מאחר שלא היו עושים אבלות אלא מעמדות ומושבות בלבד משמע שבושיבה לכבוד האבל אין בה שום חששא כלל. והב"י שם דחה ראייה זאת כאשר יראה המעיין. ועי' בהרדב"ו תהדושות (ח"ב ס' תרס"ב) שתביא דברי הב"י ודחאם ותחזיק דברי הנמק"ו (עי' למרן הב"י שם ס' שצ"ג) ולחברכ"י (שם אות ב').

ותגאון אולאי כס' מחזיק' ברכה (או"ח ס' רפ"ז אות ד') כ' ויש מקומות שבשבת האבלים יושבים במקום מיוחד ותשובי הקהל מבקרים אותם שהולכים אצלם ויושבים טעט, ויש סמך לזה מדברי רבותינו בגמרה הביאה הרמב"ן בס' תורת האדם (רע"ה) ע"ש האגדה זו תמצאה בפרד"א (סוף פ"ז) ובמ"ס (סוף פ"ט)

וכתב הרב ויקרא אברהם (דקכ"ב ע"ג) כי המנהג הנז"ל נוהגים בא"י ובודאי שהוא מנהג קדום לקבלת הוראת מרן ולכן המנהג לא זו ממקומו ע"ש ועי' בס' ארץ תחיים יו"ד (ס' שצ"ג) וכן המנהג בכל סלכות מצרים ומנהג כל ארצות המערב. ובמצרים מנהגם הוא כן כשיש אבל ב"ט בעיר, באים איוה יחידים סכל בחי הכנסיות לביה"כ שהאבל סתפלל בו ומתפללים שם עמו ואלו האורחים סככדים אותם לעלות לתורה ואחר העלייה עושה הש"ץ השכבה לנפטר ומי שבירך שמן למאור לע"ן הנפטר, או מתגדבים סך מטיין, ובשבת שבתוך ז' סחקבצים כל יחידו הקהל אחר עלינו שבשחרית לפני מקום האבלים וחזן הכנסת אומר בקול רב אלו הדברים נגר פני האבלים.

„מי שכולו חסד וחנינה יחמול עלינו ועליכם, וימחה

דמעה מעינינו ומעיניכם”

ואח"כ פונה נגד הקהל ואומר:

„אחינו קהל החסד, גמלתם חסד, שלמתם חסד, בעל

הנמול והחסד, ישלם לנו ולכם שכר החסד”.

חוזר ואומר נגד האבלים:

„ככה למרו אותנו רז"ל ברוך שבחר כהם ובמשנתם,

צער אבל אין בשבת. שבת מן המניין, ולמעלה מן הענין

שבת הוא שכולו נחמה שבתו בשלום”.

ובגמ' כתובות (ד"ח:): אמ"ל קום אימא סולחא כנגד סנחמי אבלים פתח ואמר „אחינו גומלי חסדים המחזיקים בביתו של אברהם אנינו (שנאמר כי ידעתיו וגו') אחינו בעלי הגמול ישלם לכם גמולכם ברוך אתה משלם הגמול ע"ב.

[צנ] המנהג בלונדון לעשות השכבה קצרה לקטנים ויסדה החכם ר' בנימן ארטום ז"ל ונדפסה בסידורו (1876) בשפה העברית, ובסדר תוצאת גסטר נדפסה בשפה הארמית בשנויים שונים, למרות שנדפסה בארמית החזנים נוהגים לאומרה בעברית כאשר נתיסדה ע"י המחבר, אבל באמשטרדם אין נוהגים לומר השכבה לקטנים כלל אלא אומרים מיד אחר צדוק הדין- בלע המות ואין מתפללים בבית האבל והוא בא לביה"כ. (תתכח)

(תתכח) כבר כתבתי למעלה (דף רס"ג הערה רצ"ה) אודות השינויים שנעשו בהשכבה לקטנים מסגנונה העברי להארמי ע"ש. בנוגע למנהג אמשטרדם שבמת קטן אינם נוהגים לומר עליו השכבה, משום שהקטן אינו בר עונשים בדיני שמים משום הכי אין צורך לבקש עליו רחמים ואין אומרים אותה אלא עד הגיעו לכלל איש וכ"כ הרב פחד יצחק (לאמפרונטו) ערך השכבה ע"ש ולפ"ד למה יאמרו אותה כשהגיע לכלל איש היינו כשהוא בן י"ג ואילך הלא אפי' שהגיע לכלל איש כל זמן שלא הגיע לפרק עשרים שנה אין עונשים אותו בכ"ד של מעלה, וגם קרוי לא היה צריך לומר עליו אם אינו נענש ומה צריך לבקש למתק הדינין מעליו, עי' להרב דברי מנחם (סי' קל"ג הגהט"ו סק"ג). וכתב הרב שדו חמד (ח"ג מערכת אבלות סי' רי"ב) לא נהגו בכמה מקומות לומר השכבה רק לנפטרים מבני י"ג ומעלה. כ"כ הרב עיקרי הר"ם (חי"ד סי' ל"ו אות י"א) וכתב ע"ז ק"ק דאם כן עד בן עשרים לא ישכיבוהו דאינו בן עונשים ואין צריך לבקש מיתוק הדינין והמעיון יראה דלק"ט דמלכד דיש סוברים דמ"ש הו"ל אין ב"ד של מעלה מענישין לפחות מבן עשרים לא שהדין כן אלא שאמר יצחק אבינו כן בדרך תחינה ובקשה. ועי' בספר דברי מנחם (סי' קל"ג) שאסף וקבץ מכמה מתכרים על מיתת ער ואונן ועל נדב ואביהוא די"א רקטן בעל שכל נענש כגדול, ויש אומרים לחלק בין בעוה"ז לעוה"ב, ויש אומרים דמי שהוא בא בגלגול נענש ונדב ואביהוא היו גלגול וגו'. וכן לענין הקרוי דעת כמה מתכרים כתבו לומר קרוי על המת פחות מבן עשרים. וכן ראוי ונכון וגו' ע"ש. והרא"ש בתשו' (כלל י"ו א') כתב קטן בן י"ג שנה ויום אחד הוא בר עונשין הלכה למשה מסיני. ומעתה מנהג אמשטרדם שאינם נוהגים להשכיב על קטן יש להם ע"מ שישמכו על דברי הר' פחד יצחק, כמ"ל. עיין בספר דעת זקנים גבי ער ואונן ועי' להגו"ב (יו"ד סי' קמ"ד) שכתב דהא דאין מענישים היינו בעודו בחיים, אבל לאחר מיתת מענישים ע"ש.

[צד] המנהג בלונדון ואמשטרדם אחר קריאת התורה במנחת שבת דאומר הש"ץ השכבה לכל יחיד ויחידה שנפטרו באותה שנה אם היה יחיד של אותו ביה"כ עד תשלום השנה וכן משכיבים לו בכל שנה ביום פטירתו. (תתכט)

[צה] המנהג בלונדון ואמשטרדם שהאבל אינו נקרא לעלות לתורה כל החדש ואפי' אם הוא כהן, וכן אם הש"ץ אבל עד חדש ימים אין נותנים לו שום מצוה, ואינו מתפלל כלל בתוך חזן, ובאמש' נוהגים ג"כ שלא לתת שום מצוה גם לקרובי האבל אבל מנהג הספרדים בא"י וסת"מ ואשכנז נותנין לו איזה מצוה שתהיה, אחר ז'. (תתל)

ועתה אינה ה' לידי ספר החסידים (ברלין 1891) דף 21 כתב וז"ל איש בחטאו יוסתו (דברים כ"ד ט"ז) וכתוב (יחזקאל י"ח ד') הנפש החוטאת היא תמות. וכן מצונו בער ועונן שלא היו אלא בני ה' שנים כשנשאו חמר כדאמרו' בס"ע וכתוב (בראשית ל"ז) ויהי ער בכור יהודה רע בעיני ה'. וימתהו ה', וכתוב באונן (שם יו"ד) וימת גם אותו אף על פי שלא באו לכלל י"ג שנים נענשו הרי בין גדול בין קטן אין תלויו בשנים אלא בדעה כו יש פחות מו"ג ערום בדעת לרעה ולטובה ע"ז נאמר (דהי"א כ"ח ט') כו כל לבבות דורש ה' וכל יצר מחשבות מבין וזהו שנאמר (יחזקאל י"ד ד') הנפש החוטאת היא תמות וגו'. ומ"ש חכמים אין עונשים למעלה עד שיחיה בן עשרים (שבת דפ"ט:) וכירושלמי בכורים (פ"ב ה"א) ושם בסנהדרין (פ"א ח"ה), ועי' תו' פנ"ק (כ"ח.) ד"ה מה בחמשים, ועי' הרמב"ם בפו' המתני' (סנהדרין פ"ז) הבא על הזכר כתב וז"ל: אבל סעו השמועה למרנו שהקב"ה לא יעניש החייב כרת אלא אחר עשרים שנה עי"ש. ובתשו' הגאון חכם צבי (סי' ג"ט) כתב דדברי חז"ל בשבת אינם אלא דברי הגדה ואין למדים מהם, זה מדבר בגזירה גדולה כששופט הקב"ה אומת אחת ביחד אז מונה מכ' שנה ולמעלה יאחר חרוב דן, או מדבר לעתיד כשיצחק אבינו מליץ טוב על ישראל לא יוכיר אלא מבן עשרים שנה ומעלה, אבל אדם אפילו מ"ג שנה מענישין אותו מן השמים וכן לטובה עכ"ל.

(תתכט) מנהג לונדון שמשכיבים במנחת שבת אחר קה"ת לאלו שמתו באותה שנה כתב הרב מנחם אבליים (בערך השכבה דכ"ד.) שאומרים השכבה לאלו שנפטרו באותה שנה קודם אשרי ואחר אשרי לא יפסיק להזכיר מי שכירך והשכבות. ולפי מה שכתב האר"י ז"ל דהיה מלעיג

על ההשכבות וכו' אלא דיש להם נחמה לקרובים עי' להר' ס' חיים (דפ"ה): ועי' להכהנ"ג (או"ת סי' רפ"ד).

טעם למנהג לונדון שעושים ההשכבות במנחת שבת אחר קריאת התורה משום ששעת המנחה היא עת רצון וההשכבה תעשה רושם גדול בעת ובעונה הזאת. ואמירת ההשכבה בכל שבת הקרובים מרגישים מזה נחמה, ומאמינים כי נפש המת תעלה מעלה מעלה לגן עדן עליון. ויש פעמים שאם א' מתברו או קרובי המת קרוא בתו' אחר שבירך ברכה אחרונה מבקש מהש"ץ לעשות השכבה לאותו מת, וזה מביא אהבה ואחוה שלום וריעות בין יחידי הקהל.

(תתל) בנוגע למנהג לונדון ואמשרדס שאינם קוראים לאבל לקרוא בתורה ואין נותנים לו שום מצוה כפתחת ההיכל ולישא הס"ת וגו' במשך כל ימי החדש. אבל בארץ ישראל וסת"מ ואשכנז נהגו כן רק במשך ז' ימנ אבלותו, ואחר כך הרי הוא ככל אדם, משום שכן פסק מרן בשו"ע (יו"ד סי' ש"פ ובסו' שפ"ד) שהאבל אסור לקרות בתורה היינו דוקא כל ז', ושם בגמרא (מ"ק כ"א. ושם ס"ו.) למדו כן מדקאמר ליה רחמנא ליתזקאל האנק דום, והרמב"ן בתורת האדם כתב דלא דמי לתפילין דדבריו תורה שאנו דכתיב בהו' משמחי לב עי"ש, אבל אחר שבעת ימי אבלותו אין הוא רשאי להפטר ממנה ולא תמצא שום חולק בדין זה.

ואודות אם אירע כהן שהוא אבל שאינו עולה לקרות בתורה כן פ' מרן (שם שפ"ד ס"ב) היינו דוקא תוך ז', אבל אחר ז' ליכא מאן דפליג שהוא סותר.

אודות הש"ץ שהוא אבל גם זה היינו דוקא תוך ז', אבל אם אין שם מי שיוודע להתפלל להוציא את הרבים ו"ח יכול האבל להתפלל להוציאן אפילו בתוך ז', (שם בשו"ע שפ"ד ס"ג). ומנהג אשכנז שאף שנמצא שם מי שיוודע להתפלל מצוה על האבל עצמו שהוא יתפלל ולא אחר כי בדרכו זוכה לומר כל הקדושים והברכו ויועילו לעילוי נשמת המת כידוע. ובדידי הוה עובדא לתקפ"ץ כשעלה השמיטה אדוני אבי זצ"ל (בשנת תרפ"ד ד"כ כסלו) הגיעני השמיעה הרעה, טחלה ונועה, בהיותי עוד רב ומו"ץ לעדת הספרדים במנשסתר והיה לי מנין קבוע כל הז' ימים והיה בא' חזן הכנסת להתפלל שחרית מנחה וערבית, אירע כי יום א' לא בא התזון בבוקר ולא היה שום אחד מהנאמנים שהיה יודע להתפלל, קמתי אני בעצמי והתפללתי כל התפלה. ועוד כי זת שאמרו שאין האבל עולה לס"ת כל ז' היינו דוקא בקריאה הוא שאסור אבל סותר לו לעשות גלילה ורימונים והגבהת הס"ת ופתחת תהיכל, וזה מה שאמרו פקודי ה' משמחי לב דוקא בקריאה, אבל בשאר מצות שרי (עי' להרב אמת ליעקב אלגאזי דס"ו. ועי' להברכ"ו סי' שפ"ד, שהביא דבריו הר' אמת ליעקב ועוד סמך על דבריו הדרישה והט"ו ומוהרש"ל יעו"ש). ומעתה מודע נהגו בלונדון ואמשרדס לנהוג חומרות כאלה על האבל דבר שהוא נגד הדין ומנהג כל ישראל. וגם תגדל חמיהתי על מנהג אמשרדס שאינם מזמינים לעלות לתורה אף לקרובי האבל ומה חסאו אלת

אם הם אינם מתאבלים למונעם לעלות לתורה ולא לחלק להם מצות אחרות?

נלאיחי למצא שורש למנהגם בס' הפוסקים עד כי ה' האיר את עיני ומצאתי להר' שבלי הלקם (ה' שמחות סו' ס"ג) שכתב וז"ל ומה שנהגו שלא לקרות האבל בס"ת בבית הכנסת כל שלשים יום לא ידעתי למה נהגו כן שהרי אינו אסור בדבריו תורה כל ז' וטורו ר' יהודה אחי שני ז"ל ראיתי שלא היה נמכע. וכדי שלא לשנות מן המנהג יש לומר שלא על חנם נהגו. ודומה לזה מצאתי שחשיב ר' יצחק בר' יהודה ז"ל וששאלתם למה נהגו כהנים שאירע להם דבר בקרובים ושינו את מקומם שלא לשאת כפיהם כל זמן שאין יושבין במקומם על דבר זה לא מצא רבינו סמך בהדיא ואמר לא על חנם נהגו כן שהרי כל כהן שאינו מברך עובר בג' עשה, וזה יושב ובטל ועבר. ואמר כמדומה לי שעל דבר זה נהגו שכל מי שעמד לברך ראוי לו שיחיה שרוי בשמחה ובפז לבב שכן מצינו ביצחק אבינו שאמר לעשו הביאה לי ציד, ולאחר שיאכל וישתה ותהא נפשו שמחה עליו אמר לברכו (אמ"ה אבל לא מצינו כן ביעקב כאשר בקש לברך את בניו ולא מרע"ה כשברך ישראל. אלא המעם הוא ביצחק שרצה לזכותו לעשו בנו באיזה שירות לכבד את אביו, ולצוד ציד הוא דבר מסוכן, למען יהיה ראוי לברכה מאביו, כי איך יחכן שבבית יצחק העשיר לא ימצא מינו דמיון להאכילו). לכן זה דואג על מתי ויושב שלא במקומו אינו מברך בשמחה. והמעם הזה יש לומר כמו כן על הפנוי שאינו עולה על הדוכן שכל השרוי בלא אשה וגו'. ואמר הרב מצוה להחזיק מנהג הראשונים בכל מקום שאדם יכול להחזיק, שכן מצינו בירושלמי שהמנהג עוקר הלכה. וכמו כן מצינו בתלמוד בבלי (בב"ק פ' הגזול) שוירה שהיתה מהלכת במדבר וגו' ובלכד שלא ישנו מן המנהג אלמא מנהג עוקר הלכה ע"כ תשו'. הנא נמי חתורה משמחת את הלב והאבל אינו שרוי בשמחה לפיכך נמנעו מלקרותו. וס"מ מי שאינו רוצה להחמיר על עצמו כדי שלא להתבטל מקריאת התורה אין עליו עונש בכך ודוקא לאחר ז' מותר. אבל תוך ז' כגון במקום שנהגו האבלים להתפלל בבית"כ אסור לקרות ואפילו בשבת וגו' עו"ש.

ומעתה לפי טעם הר' שבלי הלקם באנו לירי ידיעת הטעם במנהג לונדון ואמשטרדם ועם שמטעמו ונימוקו נכר דוחקו, במ"ש ומ"מ מי שאינו רוצה להחמיר על עצמו וגו' אין עליו עונש, ואני הדל לא הבנתי כונת דבריו. האם הדבר חלוי בחומרת עצמו. אם לקריאת התורה כונתו. גזבר הכנסת לא יזמינהו בלא"ה לעלות בחורה כי כונתו לשמור המנהג כפי מה שקבלו מאבותיהם, ואם כונתו ללמוד וללמד כמנהגו היינו בישיבתו או אם הוא בעל הבית שיכול ללמוד השיעור הנהג בכל יום לשע"ד אין צורך לחומרא, כי בודאי שיכול ללמוד כי מי זה ווכל לציור שיהא בטל מד"ת כל החדש, שנאמר בה והגית בו יומם ולילה.

ולפי מה ששמעתי במעם המנהג שלונדון ואמשטרדם הוא משום שהאבל אסור לגלח שער ראשו וזקנו וכל שער שבגופו כל שלשים יום, ועל אביו ואמו ואסר אפיו אחר ל' יום עד שיגערו בו חבריו (טרן

[צו] בערי סוריא וגם בא"י ואשכנז נוהגים לכסות המראה שבבית בסדין לבן, ובאלו הארצות ראיתי נוהגין שמורידים וילוני החלונות והעוברים ושבים כשרואים מבחוץ הוילונות ירודות יודעין מזה כי שם בית האבל. (תתלא)

[צז] בא"י וסת"מ נוהגין שאין מנגבין את ידיהם אחר הנטילה שנוטלין בעת חזרת הלילה, אבל בלונדון ואמשטרדם מנגבין ידיהם. (תתלב)  
 [צח] המנהג בלונדון אם התפללו שחרית בבית האכל במקום מזמור השמים מספרים שאומרים קודם ברוך שאמר בכל יום אומרי' מזמור אלהים יחננו (תהלים ס"ז). (תתלג)

שם סי' ש"ק). משום הכי החמירו שלא להזמינו לקה"ת כל שלשים יום סתמת נבלותו ובפרט באלו הארצות שמעבירים שער זקנם ושער השפה מידי יום ביום, וכאשר אינו מגלח הוא סרגוש צער ודאבת לב, וגם הרואים אותו במצב כזה גורם להם גועל נפש, אבל למנהג אמשטרדם שמחמירים ביותר שאף להקרובים שאינם מתאבלים אין נותנין להם שום מצוה לא מצאתי ידו ורגלו מה לומר במנהג זה.

אבל דעת הרמ"א (יו"ד סי' ת' ס"א) שאם הכתן אבל ואין כהן אחר כביה"כ מותר לקרותו לס"ת אבל בענין אחר אסור, והטעם הוא בשם הגה"מ (פ"ד דאבל) משום שלא יראה כנוהג אבילות בפרהסיא, וכ"כ ריא"ז לתיובא והותר לקרותו, ועי' להג' הח"ס (יו"ד סי' שנ"ב) ועי' להפ"ח בס' מים חיים (בליקו' על יו"ד) שכ' דאבל בעל ברית יעלה לס"ת ביום ש"ק, ואם אינו עולה אין לך פרהסיא גדול מזה עי"ש.

(תתלא) טעם לבני א"י וסת"מ ואשכנז שנהגו לכסות המראה, לפי הפשט אפ"ל שהמראה נעשה לקישוט שטא ישכת האכל ויקשט עצמו במראה, או אולי יראה פניו זעזעים ויפחד במראה פניו שנהפכו כשולי קדרה רח"ל, אבל הג' יערות דבש (ח"א) כ' משום שלא יתלבש הרוח בדיוקנא כי אז יש להרוח יותר מקום להתדבק בו וינזק, עי"ש שנתן עוד טעם אחר בדבר (עי' מנהגי ישורון דף 303).

(תתלב) טעם שבא"י וסת"מ נהגו שלא לנגב ידיהן משום שלא להסית דעתו מן האכל ואין משליך אחר גוו זכרון יום הסות (עיינן מנהגי ישורון דף 320)

(תתלג) טעם שכלונדון אין אומרים בבית האכל המזמור השמים מספרים כבוד אל כמנהג בכל יום משום שנאמר בו והוא כתתן יוצא

[צט] בלונדון נוהגים אם האכל לא היה לו האפשרות לבא בביה"כ ביום ה' שחרית בכרי שיוציא אותו הש"ץ מאבלותו, הולך הש"ץ ואומר לפניו רק הפסוקים של נחמה, בלע המות לנצח וגו' אבל הצדוק הדין אינו נאמר אלא כשבא לביה"כ. (תתלד)

[ק] המנהג בלונדון בענין הקריעה, אם היא לאו"א קורעים בבגדים הפנימיים חוץ מהכתונת הסמוכה לבשר שאין קורעין, ולאו"א קורעין מצד שמאל, אבל לקרובים אחרים הקריעה באחד מבגדי החיצונים ומצד ימין, אבל בא"י המנהג על אב ואם לקרוע כל בגדיו ואין צריך לומר גם הכתונת הסמוכה לבשר חוץ מהבגד העליון, ואין מדקדקין אם תהיה הקריעה מימין או משמאל, רק בערי מצרים על או"א קורעין מצד שמאל, ובשאר מתיים לקרוע הכתונת החיצונה שהיא הנגלית ונראה, וכן המנהג בא"י. (תתלה)

מחמתו ישיש כגבור לרוץ אורת, ונאמר פקודי ה' ישרים משמתי לב, הנחמדים מזהב ומפז רב ומתוקים מדבש ונופת צופים. ובמקום שיהיה שמת כחתן הוא מלא דאגה בשברון לב, תחת שהיה יכול לקרות בתורה ולשטח לבו, אסור לו לקרות בתורה ובמקום מתיקות דבש ונפת צופים. לענת ומרה תחת לשוננו, משו"ה מצאו לנכון להשמיטו, ובמקומו אומרים המזמור אלהים יחננו הנהוג בא"י לאומרו בכל יום משום שהוא כנגד ז' קני המנורה וכו' ז' פסוקים ואולי אומרים אותו בלונדון בהזדמנות כזו משום שיש בו ז' פסוקים כנגד ז' ימי אכילות. זהו הנלע"ד במעם הדבר. (תתלד) אודות מנהג לונדון שאם הוציא את האכל מאבלותו בביתו אינו אומר הש"ץ הצדוק הדין אלא אם בא האכל לביה"כ, לא מצאתי לו שום טעם מספיק.

(תתלה) טעם שנהגו בא"י וסת"מ שבאו"א קורע כל בגדיו משום שכן פ' מרן (יו"ד סי' ש"מ ס"ט) שיקרע כל בגדיו עד שיגלה לבו, ואפי' לבוש עשרה בגדים צריך לקרוע את כולם ועי"ש כשולחן גבוה (ס"ק לא) והדבר תלוי לפי מנהג הלבוש שהוא לובש, אם הוא מתושבי המזרח צריך לקרוע (האנטורי) והחזיה והכתונת, וגם החלוק שהוא

[קא] המנהג בלונדון האיש (הש"ץ) קודע גם לאשה, אבל למנהג אשכנזי האשה קודעת לאשה ואיש לאיש והוא הנכון. (תתלו)

[קב] המנהג הקדמון באמשטרדם האבלים כשבאים לביה"כ במנחת שבת היו לובשים לבוש שחור על בגדיהם, ואילו הלבושים הם שייכים לביה"כ, ובימי החכם פאלאג'י ז"ל ביטלו המנהג הזה. (תתלו)

[קג] מדוע לא קורעין על מת אלו שנמצאו בשעת יציאת נשמה, ואפי' שהיה אדם כשר, או ת"ת, ועל מה שמכו לעשות נגד הדין. (תתלח)

קרוב להכשר ויראה בשרו ממקום הקרע, ואם הוא לובש כלבושי הארץ הזאת, קורעים הכתונת המגוחצת, והחזית והחלוקי טעם שנהגו שעל או"א קורעים מצד שמאל, ולקרובים מצד ימין, משום שהקריעה מצד שמאל הוא מקום משכן הלב, וכל פעם שרואה הקרע תהיה בעיניו מיתת האב לזכרון, התפילין כענין של יד שהוא מצד שמאל והבאה"ט (שם סו' ש"מ ס"ק ו"א) כ' בשם מותרש"ל דעל או"א קורעין מצד שמאל ועל שאר קרובין מצד ימין משום שצריך שיהיה לבו גלוי, וכ"ז הוא מצד המנהג, אבל מדינא משמע דמצד שקורעין על או"א קורעין גם על שאר קרובים כדמשמע בש"ס ופוסקי' וגו'.

ולא ידעתי למה בלונדון על אב ואם אינן נוהגים לקרוע עד שיתגלה לבו. ועפ"י הדין אם לא קרע לא יצא וגוערים בו.

(תתלו) לא ידעתי איך רבני ספרד עברו בשתיקה על מה שהש"ץ או שמש החברה קורע גם לאשה, ובפרט אם קורע לה על אביה ואמה שצריך לגלות לבה, והרי מרן פ' (שם סו' שנ"ב ס"ג) שהאיש אינו כורך ומקשר האשה, אפי' שהיא סתה, אבל מנהג אשכנזי הוא הנכון שאשה קודעת לאשה וזהו מנהג נכון וצנוע, הלואי שיתקנו לתבא על הדבר, והלא תראה שאפי' בסעודת ההבראה כ' מרן (שם שע"ה ס"ב) אין לאנשים להברותה אבל נשים מכרין אותה ע"כ. כ"ש וק"ו בקריעה שאינו מן הנימוס והיראה משום שנא' ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם (תתלו) אודות מנהג אמש' שהאבלים היו נוהגים כשבאים לביה"כ בשבת במנחה בלבוש בגד שחור, סמו השטועה למדתו כי אלו הבגדים נעשו מימים קדמונים מקופת הקהל והם כמיין אדרות שחורות שמתעטפים בהם האבלים, ובימי החכם פאלאג'י בטלו המנהג הזה, יען שבשבת אסור האבל לעשות היכר לאבלותו בפרהסיא.

(תתלח) חיוב הקריעה לאלו הנמצאים בשעת יציאת הנשמה פ'

[קד] באלו הארצות מוכרחים מטעם הממשלה להלין המת, עד שיחקרו וידרשו מאיזה סיבה מת. (תחלט)

[קה] בא"י נוהגים כשנפטרים מן האבל לומר לו „לא תוסיף לדאבה עוד“ או „המקום ינחם אתכם“ ובמצרים אומרים תנוחמו מן השמים ובאלו הארצות אומר לו בלשון המדינה „אני מאחל לך חיים ארוכים“. (תתמ)

סרן (שם סי' ש"ם ס"ה) וכן על ארם כשר אעפ"י שאינו גדול בתורה תיוב לקרוע. ועל חכם ועל ת"ח וגו' קורעין עליו אפי' לאחר קבורת, (שם ס"ז) וכן על רבו קורע כל בגדיו וגו' (שם ס"ח), ואין התירו הרצועה ואינם קורעים על ת"ח וכ"ש על החכם, וגם לא ראיתי שהתלמיד קורע על רבו אפי' שהוא רבו מובהק, ולא גם יחידו הח"ק המתעסקים בשמירת המתים ועומדים בשעת יציאת נשמה גם הם אינם קורעים.

והאמת הוא שאם באנו לומר ליחידו הח"ק שיקרעו על כל מט ומה, למפרע יהיו תמיד בגדיהם קרועים ועומדים ערומים, ואם נכפה אותם לעשות עפ"י הדין, שוב לא ירצו להספל במתים כלל וישארו החולים בודדים מבלי שמירה לומר עליו הק"ש, אבל לשאר האנשים שבמקרה נמצאים שם על ת"ח המוספל על ערש דוי ונוטה למות ועכ"ז אינן קורעין, הר' שולחן גבוה (שם ס"ק ט"ו) עמד בחקירה זו והשיב בזה הלשון „קשה דלא נהגו העולם לקרוע בשעת יציאת נשמה, ושמעתי באומרים לי שא"כ לא נמצא מי שיעמוד אצל המת בשעת יציאת נשמה וכן נהגו בעיה"ק ירושת"ו בתברת בקו"ח שאין קורעין מטעם זה ונראה דמסכו על מ"ש הרב המפה ז"ל (סו"ס ז') די"א דאין קורעין אלא על ת"ח שהוא רבו וכן נהגו להקל במדינות אלו אע"ג דדין קריעה על ת"ח פשוט הוא בגמ' ופוסקי' נהגו להקל דאין לדבר סוף שאין לך עיר ומדינה דליכא בה ת"ח ואם באנו לקרוע ע"כ חכם וחכם לא נשאר לנו בגד ביום קרה עכ"ל, ועי' להר' נהר מצרים (דקל"ז סו"ז).

(תחלט) עפ"י הדין אסור להלין המת (משנה סוף ב' דשקלים) והשו"ע (שם סי' שנ"ז) אלא א"כ הלינו לכבודו להביא לו ארון ותכריכין וגו', ומעם האיסור שכל זמן שהגוף לא יותן כעפר אין לו מנוחה ועוד בשביל קרובין הרואים את גופו מוטל על תארץ ירבו בבכיה ואנחה, אבל באלו הארצות שהמה נכנעים להאזין ולהקשיב למאמר הממשלה ודינא דמלכותא דינא בוראי אם מלינים אותו אינם עוברים בעשה של כי קבר תקברנו (מתגי' כפ' נגמר הדין).

(תתמ) בימי הגאונים היו דרכן לומר זה לזה „תנצל סכל צדה“ (שבלי הלקט ה' שמחות סי' י"ד). ובענין שאילת שלום לאבלים בשבת מותר הוא כמו שב' שם השב"ל (סי' ל"ט) בשם הירוש' תני מקום שנהגו

[טו] בביה"כ הגדולה שבאמשטרדם מקומות האבלים עשויים בשני ספסלים זה אחר זה רק שהאחד גבוה והשני נמוך, בהספסל הגבוה יושב בו האבל בע"ש ושבת, וביום הז' שחרית, והנמוך הוא כשהאבל בא להתפלל בביה"כ אם מתאבל על קטן פחות מ"ג שנה, אבל בא"י וסת"מ ולונדון כל הספסלים הם בגובה אחד וגם אלו של האבלים המונחים במקום מיוחד. (תתמא)

לשאל בשלום אכלים בשבת שואלים ר' אושעיא רבה חמא אבילויא בשבתא ושאל בון (פ' בהון) אמר אני אינו יודע מנהג מקומכם אלא שלום עליכם כמנהג מקומינו, ושם עוד הביא משם ר' יוסי בן הלפתא וגו' דאין אבילות בשבת דכתיב ברכת ה' היא תעשיר זו שבת ולא יוסיף עצב עמה זו אבילות כמה דתימר נעצב המלך על בנו הא למדת שמותר לשאול בשלום אבלים בשבת עכ"ל.

(תתמא) טעם למנהג אמש' שתקנו ספסל נמוך בע"י האבל משום שעפ"י הדין אבל חייב לשבת כל היום ע"ג קרקע וכן המנתנים אינם רשאים לישב אלא ע"ג קרקע (שו"ע סי' שפ"ז ס"א) וכתב שם הבאה"ט (ס"ק א') בשם הש"ך ומ"מ אסור לו לישב ע"ג ספסל או על כרים וכסתות כי אם על גבי קרקע אם לא חולה וזקן שיש להם צער כישיבה ע"ג קרקע מותרים להשימ כר קטן מתחתיו וגו' עי"ש ושמו תאמר כי זהו דוקא כשהאבל בביתו אבל בביה"כ אין צורך שהאבל ישב על הארץ או בספסל נמוך וכמו שמרן (שם סי' שצ"ג ס"ד) כתב הנהגים כשהם אכלים שלא לשנות מקומם וגו' משמע שבשינוי מקום סגו, וכ"כ אבודרהם בה' ת"ב (דנ"ו) שיש שמשנין מקומם ויש שיורדין מספסליהם וגו' וכן נוהגים בת"כ באלו הארצות שלא לישב על הארץ אלא משנים מקומן ועם שמרן פסק (באו"ח תקנ"ט ס"ג) שליל ת"ב ויומו יושבין בביה"כ לארץ עד תפלת המנחה והו לאנשי המזרח שלבושם ומכנסיהם רחבים מרשים להם לשבת על הארץ בחיבוק רגלים. אבל באלו הארצות שמכנסיהם צר קשה להם לשבת על הארץ בישיבה כזו ומטעם זה האבל גם בבית וגם בביה"כ יושבים על כסאות או ספסלים נמוכים ודיו וזהו כשהאבל בא לביה"כ להתפלל אם מת לו בן או בת קטנה פחות מ"ג שנה שאז מנהג אמש' שאין הולכים היחידים להתפלל בביתו.

טעם להספסל הגבוה הוא משום שאם האבל בא להתפלל בע"ש ושבת שאין דברים של פרהסיא נוהג בהם ואם נאמר שהאבל ישב ע"ג ספסל הנמוך גם בשבת אין לך פרהסיא גדול מזה ולפי דעת מרן שאפי' שינוי מקום בשבת אסור (שם שצ"ג ד') והרמ"א שם כ' שגם בשבת ישנה

[קז] באמשטרדם נוהגין להביא את המת בחצר הביה"כ ונושאים אותו על כתפיהם עד שמגיעים לפתח כניסת הביה"כ, ואח"כ מחזירים אותו לעגלה, וכן המנהג בלונדון אבל אין נושאים אותו להכניסו בחצר הביה"כ. אלא העגלה הנושאת המת עם כל העגלות של המלווין עומדות רגע או רגעים ברחוב ששם בגוי הביה"כ, ובא"י נוהגין כן אבל אחד מהמלווין אומר עליו קדיש, וכן אם עברו על ביה"כ אחד עושים כן וחוזר אחר ואומר קדיש, ומנהג מצרים שאומרים על המת צ"ה וקדיש לפני ארונו המונח בבית או בחצרו אם הבית קטן מהכיל. ואין מעמידין אותו בשום מקום. (תתמב)

[קח] המנהג בלונדון ואמשטרדם שהבן כשהוא אונן אינו אומר קדיש על מטת אביו קודם הקבורה, אלא בזמן שמכסין אותו בעפר הש"ץ אומר מזמור יושב בסתר ואח"כ הבן אומר קדיש, ואחר שנסתם הגולל באים המלוים והאבל לחדר הסמוכה בב"ע ושם הש"ץ אומר צ"ה והאבל אומר הקדיש הידוע תתכלי חרבא ונו', אבל בירושלם המנהג שהבן בעודו אונן אומר קדיש על אביו קודם הקבורה. (תתמג)

[קט] הספרדים שבג'יבאלטאר ולישבון.

מקומו אבל הספרדים בא"י נהרו אחר דברי מרן שהאבלים אינם משנים מקומם בשבת (ועי' לעיל הערה תת"ט ס"ש בזה).

(תתמב) חפשתו בספרן של צדיקים לדעת סדוע נתגו להקטיר את המת ברחוב שהבית הכנסת בנוי שם או להכניסו בחצר בית הכנסת או לפי מנהג ירושלם ת"ו שמעמידין אותו אם עברו גם בבתי כנסיות אחרים שאומרים עליו קדיש ולא מצאתי שום טעם הגון המקרר דעת האדם והנחתו הדבר לפני המעיון אולי ימצא איזה טעם בדבר.

(תתמג) אודות מנהג ירושלים עי' להגאון אולאי בברכ"י (סי' שם"א אות י"ב) ובס' מנהגי ירושלים (ה' אנינות אות א') ועי' בנתי מצרים (דקל"ט סל"ד).

יחידו הח"ק צריכים להיות נכוחים גם בחופה ובברית מילה. (תתמד)

[סי] עוד נוהגים לעשות להמת ד' מיתות ב"ד בשעת הרחיצה אם הוא רב העדה או משרת הצבור, ותוקעין בשופר בשעת הקבורה. אולי אפ"ל עפ"י מ"ש במ"ק (כ"ז) רב המנונא איקלע לדרומתא שמע קל שיפודא דשכבה וגו'.

[סיא] באמשטרדם נוהגים להתפלל שחרית מנחה וערבית בבית האבל, אחר מנחה אומר הש"ץ הצ"ה, ואחר ערבית השכבה ופסוקי דנחמתא, אבל בלונדון מתפללים בבית האבל רק ערבית, ואחר ערבית הש"ץ אומר הצ"ה והשכבה ובלע המות וגו'.

[סיב] למה קטן חייב לקרוע. (תתמה)

[סיג] מדוע על כל המתים קורע בסכין, ועל

או"א ביד דוקא. (תתמו)

## סליחות ותחנונים, בבושת פנים.

ובו ד' סעיפים

[א] המנהג בלונדון ואמשטרדם לומר

(תתמד) אפ"ל בטעם הרבר שכשמזמינים ליחידו הח"ק גם בחופה ובברית מילה כי יהיה להם מזה נחת רוח וכבוד שאינם רק נפקדים לצרת ויגון, אלא גם על שמחות והוא מנהג נכון.

(תתמה) מצאתי בס' התניא (ה' אבילות סו' ס"ד) וז"ל ת"ר תולה שמת לו מת וגו' ומשתיקין הנשים מפניו ומקרעין לקטן מפני עגמת נפש כלומר אם מת לו מת קורעין לו בגדיו לא מפני שתויב בקריעה אלא כדי שיכבו הרואים כשוראו הקטן קורע ע"כ, (אמ"ה כן כ' כגמ' בסו"ק די"ד:) ומה שפ"ו התניא מפני עגמת נפש כן פ"ו רש"י שם והוסיף שם לומר ולא מפני שהוא אבל עו"ש ועי' שו"ע (יו"ד סו' ש"ט סכ"ז) ומ"ש הבאה"ם (שם ס"ק כ"ח) בשם מהרי"ץ גיאת.

(תתמו) האידנא גם על או"א קורעין לו בסכין והוא עוזר בקריעה

לתאריכה ביותר אבל מדברי התניא (שם סו' ס"ד) משמע שעל או"א ביד דוקא כ' וז"ל על כל המתים קורע בסכין כדי שלא יתקלקל בגדיו, ועל או"א

סליחות ממוצאי ר"ח אלול עד יום כפור בערבית קודם קדיש תתקבל, מתחילין לומר ליקוטי פסוקים אלו „לכו ונשובה אל ה', יחינו מיומים (הושע ו' א' ב') ואומרים כי לא על צדקותינו וגו' אל מלך, זיעבור, רחמנא ויעבור, וידוי וגו'“ קצר מזה שאומרים גם באשמורת, אבל בא"י וסת"מ אין נוהגים לומר סליחות בערבית, אלא בשחרית, ובהשכמה קמים ובאים לביה"כ, ואחר הסליחות מתפללין התפלה בעמוד השחר. (תתמו)

קורע ביד דוקא ותלך הקריעה כמו שתלך משום כבוד אב ואם עכ"ל (עי' ס"ק ב"ב: וכן פו' רש"י שם).

(תתמו) מצאתי לנכון להעיר במאמר זה דוקא על מנהג הסליחות שבערבית שנהגו לונדון ואמש' כן משנים קדמוניות ולא אעיר לעת עתה על מנהג הסליחות בכלל כי מאמר כזה שיוך בסדר ר"ח כי שם ביתו (ואם יזכנו ה' אכתוב בהגיעו לשם מאמר ברחבה אודות זה).

לפי מ"ש אבודרהם (בסדר תפלות ר"ח דנ"ו ע"ד) משמע שמנהג ספרד לקום באשמורת בר"ח אלול עד יוה"כ כ' וז"ל וספני שיום זה הוא יום הדין נהגו כל ישראל להקדים מחמשה עשר יום באלול להשכים ולומר תחנונים ולשאול רחמים מהשם יתעלה עד יום הכפורים הוא יום תחימת הדין ויש מקומות שנוהגין להשכים מר"ח אלול כי בר"ח אלול עלה משה להר פעם ג' לקבל לוחות שניות והתפלל בהם על ישראל ונתקבלה תפלתו ונתנו לו הלוחות וירד ביום הכפורים ונקבע יום מחילה וסליחה לדורות. והדרשנים אומרים סמך לדבר א"ני ל'דודי ו'דודי ל'י ר"ח אלול, וסופי תיבות ארבעה ודין מספר ארבעים יום וכן ומל ה' אלהיך את לבבך ואת לבב זרעך ר"ח אלול ור' האי כתב מנהג לומר תחנונים בהנני עשרה ימים בלחוד ושמענא דבמקצת אתרוותא קיימי מר"ח אלול וכ' הרי"ץ בן גיאת אנו מנהגנו כהנני קיימי מתחילת אלול ורע"ג כ' בעשרה ימים שבין ר"ח ליוה"כ משכימין בכל יום לבתי כנסיות לפני עמוד השחר ומבקשים רחמים וגו' עכ"ל. וכן פסק מרן בשו"ע (או"ח תקפ"א-א') בשם הטור ורב האי. אבל הרמ"א כתב (שם) שעומדים באשמורת לומר סליחות ביום א' שלפני ר"ח. ואם הל ר"ח ב' או ג' מתחילין מיום א' שבוע שלפניו עי"ש.

ומעתה ראה תראה כי לא הוזכר בספרן של ראשונים מנהג הסליחות לאומרו גם בערבית כמנהג לונדון. ואמשטורם ומה פעם שתקנו כן. אולי אפשר לומר משום שיתירי הקהלות קשה מאד לחם לקום באשמורת באלו הארצות הקרות. והנסיין הוכיח כי בתדש אלול

[ב] נוהגים בלונדון ואמשטרדם לומר איזה תחנונים בביה"כ קודם ברכות השחר המונחילים,, שבט יהודה בדוחק ובצער. (תתמח)  
 [ג] שם בסדור לונדון (דרט"ז) מצאתי כתוב לומר הי' דברות ברקדוקיהם ובטעמיהם. (תתמט)

בשעת אמירת הסליחות נמצאים בבית הכנסת הש"ץ והשמש וב' או ג' יחידים, וכדי שלא תתבטל מנהג זה תקנו לומר חלק מהסליחות בערבית, משום שלתפלת מנחה וערבית נמצאים אנשים בבית הכנסת יותר ויותר מבתפלת שחרית. זהו הנלע"ד.

אבל הרואה דברי הגאון אזולאי במ"ש בברכ"י (סי' תקפ"א ס"א באו"ת) תסמר שערות ראשו, כתב וז"ל מקומות שנוהגים לומר סליחות בערבית הוא מנהג רע וסר יש תקע ולא יאמר, ואין ראוי להזכיר י"ג סודות אלא בעת רצון הקרב הדבר האומרים בערבית לקיצוץ ח"ו. כן כתב הרב החסיד מוהר"ש זכותו ז"ל בתשו' הנדפסות מתרש (סי' ל') ושם (באות ב') כתב עוד היושב בבית הכנסת שנוהגים לומר סליחות בערבית ישב וידום וליכא משום לא תתגודדו, ואי בעו לימא מזמורים וכיוצא, אך הוידוי יוכל לאומרו מלבד במוצ"ש שאסור לאומרו עד שיעבור הצות לילה שעדיין יש קדושת שבת דכך קבלו משם האר"י ז"ל הרב הגו' בתשו' הגו' עכ"ל.

(תתמח) עי' מ"ש לעיל (ר"ב הערה ג') בנוגע לאלו התחנונים ומשם בארה.

(תתמט) עיין שו"ע (או"ח א' ס"ה) שכתב טוב לומר פ' העקידה, ופ' המן ועשרת הדברות וגו' (עי' תמיד ל"ב) מזה משמע כי מנהג קדמון הוא לומר העשרת הדברות משום שבם רמזים כל התרו"ג מצות כידוע, והיום אין נוהגים לקרות הי' דברות ולא פ' המן (אולי נתקנה להתזיק הבטחתינו בה' כי יש לו היכולת לזון ולפרנס אותנו והוא משגיח מקדני ראמים עד ביצי כנים) ועשרת הדברות היו רגילין לאומרם בצבור כפ' העקידה ופ' עולה ומנחה ושלמים וחמאת ואשם, ואחר זמן ביטלו לאומרה בצבור ונאמרה רק ביחיד משום כופרי ישראל שאמרו אין תורה אלא זו ולכך אין כותבים אותו על קונטרסים המיוחד לצבור (תשו' הרשב"א סי' קמ"ד. מור"ם שם בש"ע, והבאה"ט שם ס"ק י"א.) - והשערי תשו' שם (סק"ט) כ' בשם האר"י שאין לאומרם אפי' ביחיד אך אפשר דהקפידא קודם התפלה אבל לאחר התפלה אם יקראם באמצע קבועות לימודו שפיר דמי עי"ש. (עי' מ"ש הרב ב"י שם, והר" שמתלה דרשה (דק"ח): ברכ"י שם.

ומשום זה תרפסו העשרת דברות בסדור (גאסטר) ברף בודד בסוף הסדור שאם איזה איש כבר רגיל לאומרם ימצאם מוכנים ומזומנים לפניו.

[ד] שם כתוב לומר הי"ג עקרים. (תתנ)

## שבעה שבועות, שיהיו שוות.

ובו כ' סעיפים

[א] בכל תפוצות הגולה, ביום האחרון של ספירת העומר אומרים היום מ"ט יום לעומר, שהם ז' שבועות, אבל באמשטרדם ותימן נוהגין לומר שהם שבעה שבועות, תמימות? (תתנא)

(תתנ) הי"ג עקרים יסד הרמב"ם בידוע. ומקשים עליו למה לא כתב העיקר הי"ד שהשכינה שורה בישראל באמצעות התורה כמ"ש (במלכים א' ו', י"ב, י"ג) אם תלך בחוקותי וגו' ושכנתי (עו' עקרים מ"א פ"ג), ובפרט שכן כתב הרמב"ם בסורה (תלק ב' גכ"ח) עו"ש מ"ש.

טעם שיסד הרמב"ם העיקרים במספר י"ג כנגד י"ג מדות של החמים. ובסדר רשב"ן (ר"ב אות כ') כתב שכדור הרמב"ם האמינו אוה"ע בי"ג אלקות המושלים בעולם, ובכדי להרחיק את בני ישראל מאמונת שוא עמד ותיקן י"ג עיקרי אמונה בתורת התנגדות וגו' עו"ש. ומאין לו לרשב"ן לשער השערה. כוונתו? ובאמת בימי הרמב"ם היו אוה"ע מאמינים בכמה ובמה אלהות. עד אין מספר. ועד היום בערי הודו עובדים ומאמינים לע"ז שונות וכמספר עריה כן מספר אלהיה.

(תתנא) ספירת העומר מקורה במס' מנחות (דס"ה: ודס"ו). ר"ה (דף ה') מגילה (כ"א). (תגינה י"ז:).

כנוגע לגירסת אמשטרדם שגורסין שבעה שבועות "תמימות" סגאתי שגם בסדר חריין הלאווה מנהג לונדון (קאנסברג 5610) כתוב שבעה שבועות "תמימות" אשר לא כן בסדורי לוי ודו"סולח וגאסטר, הגורסים בהשטמת תיבת תמימות.

נוסח אמשטרדם מיוסד עפ"י נוסח הכתוב (ויקרא כ"ג ט"ו) שבע שבתות תמימות תחיינה, ופ"י שבתות שבועות כתרגום אונקלוס ויהונתן ורש"י שם. ומצאתי בספרא שם (אות קס"ו) שדרשו יכול יקצור ביום ויספור ביום ויביא ביום ח"ל שבע שבתות תמימות תחיינה, אימתי הם תמימות בזמן שמחחיל מבערב, יכול יקצור בלילה ויספור בלילה ויביא בלילה ח"ל סיום תביאכם את העומר אין תבאח אלא ביום, הא כיצד קצירת וספירה בלילה ותבאח ביום ע"כ.

וכונת דבריהם שיהיו השבתות תמימות מלילה ויום מעל"ע. וכן דרשו רז"ל (ע"ז דכ"ה) ולא אץ לבא ביום "תמים" מעת לעת וזהו

לכולי אמוראי וכן עד מלאה לו שנה תמימה בעינן מעת לעת (ערכין דל"א) ולפי זה היה אפשר לטעות שגם ההבאה תהיה בלילה משום שיהיו שרישתן כאחר, אבל הלא נאמר מיום הכיכוס ולא אמר מעת הכיכוס, שזה מורה שהתבאת תחיה ביום דוקא והקצירה והספירה בלילה ואף שהיא קודם ההבאה מ"מ היא ביום ההבאה שהיום נמשך אל הלילה שלפניו (מנחות דס"ו) ועו' להג' מלבו"ם שם.

ורבו אברהם ב"ע ז"ל שם כתב והמכתישים אמרו כי טעם תמימות שלא תעלה במספר השבת הראשונה שיהיה מותרתה עכ"ל, ורצה לומר שאם חל הפסח באמצע השבוע לא יחל לספור עד שיעבור השבת ולמחרתו ימנה אם כן אותו שבוע חציו או יותר לא נחשבו שמיני תמים.

בללו של דבר שלפי קבלת תז"ל כי תיבת, תמימות" מלטרנו שיתחיל לספור מבערב ויהיו מעל"ע, משום הכי יתכן לומר כי מה שנהגו באמשטרדם להוסיף תיבת זו להביע כי ספרו העומר מתחילתו ועד סופו ככתוב בתו' וכמשפטו ודינו כמ"ש שבע שבתות תמימות התייגת.

ואחר התיפוש האיר ה' את עיני מצאתי בסדר ר"ע גאון (פרומקין) שם בשינוי נוסחאות (דק"ט) שהביא שם סדר לספירת העומר להגאון סעדיא (אמ"ה וכן נוסח הגאונים כמ"ש השב"ל כלל ע ג) מועתק מהכת"י הנפלא אשר באוקספורד וז"ל: יברך אקב"ו על ספירת העומר ויאמר האיראנא חד יומא בעומרא, תרי יומא בעומרא, שבעי יומי בעומרא דהוון חד שבועא, וכהגיע יום המ"ט יאמר האיראנא ארבעין ותשעה יומי דהון שבעה שבועי „שלמי" ע"כ.

הרי מצאנו סמך לכנהג אמשטרדם שנהגו לומר שבעה שבועות „תמימות" רק שבימי ר"ס והגאונים היו נוהגים לספר העומר בלשון ארמי שזאת הלשון היתה המדוברת ביניהם והיו מבינין בה ואחר כך כשנשכחה השפה הארמית חזרו לספור בלה"ק, עו' תו' (מגילה כ"ג:) ד"ה לא שנו אלא וגו' וע"ז סומכין שאין אנו מתרגמין הפטרות שבכל ימות השנה וכן הפרשיות ע"כ ועו' למרן בשו"ע (או"ח סו"ס קס"ה) האירנא לא נהגו לתרגם כשום דמה תועלת בתרגום כיון שאינם מבינים אותו ע"כ וע"ע (שם סו' רפ"ה) והבאה"ם (שם).

ובזמננו זה שאין רובם ככולם מבינים השפה העבריה באלו ארצות אדום, בלי ספק כי יכולים לספר העומר בשפת המדינה ואז יהיה ברור כי ספירתו וברכתו יהיו שלא לבטלה. ואחר כך ראיתי שכן דעתו של המג"א (באה"ט או"ח תפ"ט סק"ג) ופשוט דמותר לספור בכל לשון ודוקא בלשון שמבין ואם אינו מבין בלה"ק וספר בלה"ק לא יבא דהא לא ידע מאי קאמר ואין זה ספירה ע"כ. והיעב"ץ בתשו' (סו' קל"ט) תלק על המג"א וכתב דאף שאינו מבין בלה"ק יצא עי"ש.

והמנהג היום בהכתי כנסיות שבאלו הארצות לספור העומר בלשון הקודש אף שאינם מבינים השפה ולא גם המספר וסומכים על הלוח הקבוע בכותל חביה"כ, ועליו רשום בנומרוס אירופיים היום והשבוע. ובה

[ב] יש שואלים מדוע אנו מונים מ"ט יום, הלא כתוב תספרו חמשים יום. (תתנב)

יודעים ההמון כשבאים לברך שמבימים על הלוח מקודם ואחר כך מברכים וסופרים (עו' לתברכ"י סי' הפ"ט אות ז').

(תתנב) אודות מה ששואלים מדוע אנו מונים מ"ט יום אם בתורה כתוב תספרו חמשים יום, זו אינה שאלה כי בתורה ג"כ כתוב שבקה שבועות תספר לך ונשנה המצוה גם בספר דברים, אם כן השאלה תהיה איך יתכן שני כתובין שסותרין זה לזה, עי' (מנחות דס"ה:) מה שדרשו בסתירה זו, אבל רבינו הרד"א (דנ"ב ע"ב) ישב השאלה תזאת בשם הרא"ש (אמ"ה בפ' ערבי פסחים) וז"ל ודוחקין לפרש הפסוק עד ממחרת השבת השביעית שהוא יום חמשים תספרו, אי נמי חמשים יום אוהקרבתם דבתר קאי, וה"ק עד ממחרת השבת תספרו ולא עד בכלל, חמשים יום והקרבתם מנחה חרשה (אמ"ה כן פו' רש"י בויקרא כ"ג ט"ז) וז"ל עד ממחרת השבת השביעית תספרו ולא עד בכלל והן מ"ט יום, חמשים יום והקרבתם מנחה חרשה לה' ביום החמשים תקריבות, ואומר אני זהו מדרשו, אבל פשוטו עד ממחרת השבת השביעית שהוא יום חמשים תספרו ומקרא מסורס הוא עכ"ל רש"י וכן ס"ל לראב"ע שם שכתב תספרו חמשים יום כי כן מספר התורה, וכן וביום השמיני בכל מקום ע"כ וכונת ר' אברהם משום שק"ל שאין אנו מונים אלא מ"ט? לזה משיב כן מספר התורה ר"ל שביום חמשים תקריב שתי הלחם, וכן וביום הח' ימול לא עד שיעבור עליו שמונה ימים, ואפי' ששה ימים וחצי כגון שבא יום ג' סמוך לשקיעת החמה ימול יום שני בכוכר, ופי' הכתוב כך הוא וספרתם לכם עד ממחרת השבת השביעית תספרו, ובחמשים יום והקרבתם מנחה, והרא"ש לא הביא פו' אלו הראשונים בשמם, עי' תו' (מגילה דס"ה: ד"ה בתוב) ולי נראה שאין אנו צריכין לדוחקין אלו כיון שכתוב בפירוש שבע שבועות תספור לך אין לספור יותר מז' שבועות, ותספרו חמשים יום ל"ק מידי שכן דרך המקרא בשמגיע המנין לסבות, עשיריות אינו משגיח על הסרון האחד כיוצא בו כל הנפש, תבאת" ליעקב מצרימה שבעים (אמ"ה מעות נפל כי הפסוק בראשית מ"ו כ"ז הוא כל הנפש לבית יעקב תבאה מצרימה שבעים, ואם בונתו על פסוק כ"ו שם תבא תבאה ליעקב מצרימה ולא כתב שם שבעים, והרא"ש כונתו על פסוק כ"ז) וכן ארבעים ויכנו עכ"ל הרא"ש.

אמר המחבר עי' מכות (דכ"ב:) אבל לדעת הרמב"ם (פנתדרין פי"ז ה"א) משמע ארבעים שלמות ורבנן הם שעשו תקנה למנות ל"ט בכאות כי חששו פן יוסיף ויעבור על ל"ה, והרמב"ם למד זה מ"ט שם במכות ואתו רבנן ובצרו תרא (כ"ט שם), ועוד קשה על הרא"ש אם למטונית שכן דרך המקרא כשמגיע למנין העשיריות אינו משגיח על הסרון האחד. אם כן מאי בעי בגמ' (קידושין ל"ה.) על הפסוק ובני ישראל אכלו את המן ארבעים שנה. ושאלו שם מ' שנים חסר שלשים יום,

## [ג] מה טעם למצות ספירת העומר. (תתנג)

ולפ"ד הלא דרך המקרא כן? ואולי אפ"ל על יום אחד אינם משגיחין אבל על שלשים יום משגיחין (עו' באה"ט או"ח תפ"ט סק"ו).

ודין יצחק אברבנאל ז"ל בפו' עה"ת (שם בויקרא) ושב שאלה זו דבריו רש"י ז"ל וז"ל עד מטחרת השבת השביעית תספרו שהם מ"ט ימים, ותז"ל אמרו חמשים יום והקרבתם מנחה חדשה לה' ר"ל שביום החמשים יביאו קרבן חדש כלומר מתדש על התמיד הנהוג, ולזה בא במלת תספרו טרחא שמבדיל בינו ובין חמשים יום (אמ"ה כבר כתבתי לעיל הערה שצ"א באריכות בענין הטעמים איך עוזרים לבנות הפסוקים).

והכל בו (סו' נ"ה) הק' קו' הרא"ש וישב הדבר באופן זה, ואין מונין אלא מ"ט יום שהן ז' שבועות אבל יום חמשים אינו מונה אע"ג דכתיב תספרו חמשים יום, פירוש הפסוק כך הוא כיון שבראש הפסוק כתוב „עד" נאמר שהוא מלה נמשכת והוא כאילו כתוב עד חמשים יום ולא עד בכלל, וא"ת מפני מה אנו דוחקין הפסוק ומוציאין אותו מפשוטו הנראה בו, י"ל כיון שמצאנו במקום אחר (אמ"ה פרשת ראה) כתוב שבועה שבועות תספור לך מהחל חרמש בקמה תחל לספור ז' שבועות, באמת כוזה הפסוק נראה שאין לספור רק ז' שבועות כי מאחר שכתב ז' שבועות למה הוסיף לומר תחל לספור ותו לא אלא באמת בא להורות שאין לספור יותר מז' שבועות וגו' עו"ש

(תתנג) טעם לספירת העומר הרבה טעמים נתנו בו הראשונים, והם א) משום שכל אחד מישראל היה עסוק בקציר שלו והיו מפורזין כל אחד בגרנו וצוה למנות כדי שלא ישכחו זמן עלייתם לרגל, ב) עפ"י מ"ש במדרש משל לאחד שהיה תבויש בבית האסורין וצעק למלך להתירו קבע לו המלך זמן להתירו ולתת לו בתו והיה מונה והולך עד בא הזמן, כך עשו ישראל בצאתם מצרים

אבל הר"ן (סוף פסחים) כתב בשם אגדה בשעה שאמר להם משה תעבדון את האלדים וגו' אמ"ל אימתי עבודה זו, אמ"ל לסוף חמשים יום והיו מונין כל אחד ואחד לעצמו מכאן קבעו חמשים לספירת העומר עו"ש, ג) מפני שהעולם בצער מפסח עד שבועות, בפסח טפני שהפסח זמן תבואה הוא אמר הקב"ה הקריבו לפני עומר בפסח כדי שתתברך לכם תבואה שבשדות וגו' ולפיכך צוה הקב"ה לספור ימים אלו כדי שזכור צער העולם ולשוב לו בלבב שלם ולהתחנן לפניו לרחם עלינו ועל הבריות ועל הארץ שיהיו התבואות בתקנן שהם סיבת היוגו שאם אין קמת אין תורה (אבודרהם דנ"ב) והרב בעל התיניך (פ' אמור אות ש"ו) כתב וז"ל משרשי המצוה על צד הפשט לפי שכל עיקרן של ישראל אינו אלא התורה וגו' והוא העיקר והסיבה שנגאלו ויצאו מצרים כדי שיקבלו התורה בסינו ויקייסוה וכמו שאמר הקב"ה למשה וזה לך האות וגו' תעבדון את האלהים על ההר הזה כלומר שתקבלו התורה שהיא העיקר הגדול שבשכיל זה הם נגאלין וגו' וגו' ומפני זה נצטוונו לבנות ממחרת

[ד] מדוע נהגו לומר אחר כל ספירה וספירה הרחמן יחזיר עבודת ביהמ"ק למקומה במהרה בימינו. (תתנד)

[ה] למה לא תקנו קדמוננו ברכה גם להזכה כשסופרת ז' נקיים שנאמר בה וספרה לת, וכן בספירת היוכל שנאמר בו וספרת לך, כמו שתקנו על ספירת העומר. (תתנה)

יו"ט של פסח עד יום נתינת התורה להראות בנפשנו החפץ הגדול אל היום הנכבד הנכסף ללכנו בעבד ישאף על וימנה חמיד מתי יבא העת הנכסף אליו שיצא לחירות כי המנין מראה באדס כי כל ישעו וכל חפצו להגיע אל הזמן ההוא. וזה שאנו מונין לעומר כלומר כך וכך ימים עברו מן המנין ואין אנו מונין כך וכך ימים יש לנו לזמן כי כל זה מראה לנו הרצון החזק להגיע אל הזמן עי"ש.

(תתנד) טעם שנהגו לומר אחר כל ספירה וספירה הרחמן יחזיר עבודת ביהמ"ק וגו' כן מובא בס' אבודרהם שם ונ"ל בטעם הדבר שעתה שנתבטלה הבאת העומר ולא נשאר בירינו מקיום המצוה הזאת כי אם הספירה ואין הספירה של היום מדאורייתא. אלא מדרבנן זכר למקדש, משום הכי אנו מתחננים אחר הספירה הרחמן יחזיר עבודת ביהמ"ק כלומר שיבנה ונביא את העומר.

אבל בס' התניא (סו' ג') כתב בנוסח זה "יהי רצון מלפניך ה' או"א שחשיב" עבודת ביהמ"ק וגו' אבל התוספות (מגילה ד"כ:) ד"ה כל הלילה כתב ואחר שבירך על הספירה אומר יהי רצון "שיבנה".

(תתנה) טעם שלא תקנו ברכה לזכה, וכן גבי יוכל ובשניהם כתוב בהם ספירת עי' להתו' במנחות (דס"ח:) ד"ה וספרתם ששאל שאלה זו, כתב זז"ל גבי יוכל כתיב וספרת לך (ויקרא כ"ה ח') דאביה דין קאמר להו רחמנא ושמא ב"ד סופרין ומברכין כמו שאנו מברכין על ספירת העומר, וגבי זכה דכתיב וספרה לה (שם ס"ו כ"ח) לא שייך בה ברכה כיון שסותרת דאי חיוא אפי' בשביעי סתרה ע"כ, וכ"כ התו' בכתובות (דע"ב) ד"ה וספרה, רק ההפרש שבניהם ששם במנחות נקט גבי יוכל שמא ב"ד סופרין. ובכתובות כתבו דאין מברכין אלא כיוכל שמשמע שהדבר ברור אצלם שחיו מברכין הב"ד מידי שנה בשנה, מי יתן וידע איפא מצאן התוספות מוזכר בפירוש שביובל היו מברכין או אינו אלא השערה בעלמא, ואבודרהם (שם דג"ב ע"ג וע"ד) הכיאו דברי התו' שבכתובות.

והנני לתביא לפניך מה שחשיב הר' ר' יוסף בן פלאש לתו' ר' אברהם בן יצחק אב"ד ז"ל והובאו דבריהם בס' אבודרהם (ד"ח

[ו] **טעם שאין אנו סופרים ב' ספירות מספק,**  
**כמו שאנו עושים ב' י"ט מספק.** (תתנו)

ע"ד) וז"ל ועל קריאת המועדים מאן לימא לן דלא מברכין ב"ד בא"י על קביעותן, אבל לדידן דלית לן סוד העיבור לא תליא מצות קביעות חדשים בדין דהא לא קבעינן ולא מידי משום לא תסור או משום שאל אביך ויירד, משום דלית בהו מעשה דהא חשבון בעלמא הוא ולית ביה מעשה, (הגהת) כ' הר' גרשום ב"ר שלמה שק' לסברא זו ברכת ספירת העומר שהוא חשבון ומברכים עליו עי"ש.

ולא צדק בעל הגהה כמה שדחה מספירת העומר, בשלמא בספירת העומר אעיקרא היה בו מעשה של הבאת העומר בזמן שניהמ"ק קיום. ועם שאין אנו יכולים להקריב העומר עתה, מ"מ אנו סופרין העומר לזכרון ומנהג אבותינו בדינונו, אשר לא כן בקביעות המועדים דלית בהו מעשה והוא חשבון בעלמא ממש לא מברכין.

ולפי זה קשה על מה שיטבו התוס' במ"ש על מה שאין אנו מברכין בספירת היובל וגו' כמ"ל, ולפע"ד נתברר לי בו ביובל לא היו מברכין כלל משום שתיה חשבון בעלמא ולית ביה מעשה כלל, וה"ה בזבה שאינה סופרת הוא מטעם זה, והבן.

ומה שתמיה לי עוד בדברי התו' במ"ש על הזבה למה לא תברך. אעיקרא נשאל האם באמת הזבה סופרת הימים כמו שאנו סופרין ימי העומר היום כך וכך. וכמו שנהגו כשהיה היובל נהוג שהיתה שם ממש ספירה כפה והיתה נמסרת לב"ד הגדול כלומר הסנהדרין שכן היא המצוה שיהיו מונין שנה שנה ושבע שבע של שנים עד שנת היובל. וכ"ז היה לקרא דרור לכל העבדים, וכל הקרקעות היו חוזרות לבעליהן אבל בענין הזב והזבה אעפ"י שכתוב בהם וספרה לה לא ראינו מעולם שהזבה היתה מונה או הזב ימי ספירתו זולתי שחייבים שיתנו לב על הימים, ולא שיהחייבו למנותם כפה ולכרך על מנינם, כי ביובל וספירת העומר באתנו הקבלה והודיענו צריך ממש כפה, וציווי הספירה הכתובה בזב וזבה אינו אלא השגחה בימים ומנהגן של ישראל בכל מקום כך הוא ואעפ"י שאינם נביאים בני נביאים הם, וכעין ענין זה מצאנו בתורה בלשון זכירה דכתיב בענין עמלק זכירה, וע"ד מרים זכירה, וכתיב גם כן זכירה בענין יצ"מ, ועל זכירת מצרים באתנו הקבלה לעשותה כפה וכמארז"ל בברכות אמת ויצוב דאורייתא ושאר הזכירות די לנו בהם בזכירת הלב לברו (ע' להתינוך פ' בהר עה"פ וספרת לך ז') ומעטה איך רכותינו בעתה"ו יקשו על זבה שתברך אם אינה סופרת אלא בלב וצע"ג.

(תתנו) טעם שאין אנו סופרים שתי ספירות טספק וגו' כבר שאל כן הרז"ה, וישב שאין להחמיר כ"כ כיון שאינו אלא זכר למקרא, וי"א שאם נמנה יום אחד ביותר יגיע יום מ"ט ביו"ט של עצרת ותתי לזולתי

[ז] מדוע נהגו בא"י ומצרים שהצבור מברך וסופר בראשונה ואח"כ חזר הש"ץ עוד הפעם ומברך וסופר, ובכל העולם הש"ץ בראשונה ואח"כ הצבור. (תתנו)

[ח] מדוע יחזרו הצבור לברך ולספור אם כבר יצאו י"ח בברכת הש"ץ. (תתנה)

בית, (אבודרהם שם) ועי' להברכ"י (שם סי' הפ"ט אות ד') מה שפלפל בדברי הרז"ה אלו.

(תתנו) מנהג שנהגו באלו הארצות שהש"ץ מספר בראשונה העומר, יאחר כך הצבור אשר לא כן בא"י ומצרים שהצבור מברכין וסופרין בתחילה, ואח"כ הש"ץ, בנוגע למנהג אלו הארצות שהש"ץ תחילה ואח"כ הצבור זהו כדעת הרשב"א בתשו' (סי' תכ"ח) אבל הראשונים לא עלת דל שפתותיהם דבר אם לברך הש"ץ תחילה ואח"כ הקהל או להיפך וכן מרן בשולחנו המחור (שם תפ"ט ס"א) כתב כליל שני אחר תפי' ערבית מתחילין לספור את העומר, ולא הזכיר מי יברך ויספור בראשונה, אלא משמע כולם כאחד אומרים תברכה והספירה, מזה מוכח כי אח"כ עמדו ותקנו שהש"ץ או הרב הוא יברך בראשונה ויספור כדי להציל את העם ממכשול כי הקהל לא ידעו מנין ימי העומר, אבל כשהש"ץ מברך וסופר בראשונה, אז תוזרים וסופרים היום האמיתי, וא"ת יתכן שיש לחשוש אולי יצאו י"ח בברכת הש"ץ, לא חיישינן משום דכולם יודעים כי חייבים לברך לעצמם.

והר' נהר מצרים (או"ח דל"ב אות כ"ג) כתב שבמצרים ובירושלם שינו מנהגם הקדום, וחזרו שהש"ץ יברך תחילה ואח"כ הצבור משמע שכתבתי והוא טעמא דמסתבר, וכתב שם עוד כי שאל את פי הר' ראשל"ץ מוהר"ר יש"א ברכה ז"ל שהיה אז ראש הרכנים באח"ק והשיב לו שראו שהיותר נכון לברך תחילה הש"ץ (עי' עולת איש סי' ב') וכן כתב הגאון מוהר"ה פאלאג'י ז"ל (בס' מועד לכל חי).

אבל עלינו להתכונן מדוע נהגו בא"י ומצרים מעיקרא שהצבור יברכו תחילה ואח"כ הש"ץ וכי אלו הראשונים כמלאכי' לא ראו בעיניהם החקלה היוצאת מסדר עמ, זאת ועוד כי לאיזה צורך היה הש"ץ תזור הברכה והספירה פעם אחרת ממה נפשך אם הברכה והספירה היא לעצמו מדוע לא ישתתף עם הצבור יחד, ואם להוציא י"ח לאחרים הלא כבר ברכו הצבור, ואין הש"ץ מוציא י"ח בספירת העומר משום דבעינן ספירה לכל אחד ואחד. (עי' להכנה"ג מה שציין שם ולהר' שלחן גבוה שם סק"ו) עי' להברכ"י (שם אות ו') שהביא מה שהק' הפר"ח דנילף מהכא דבעלמא שומע בעונה וגו' עי"ש.

(תתנה) עי"ל הערה תתנו"ו מ"ש בזה.

## [ט] למה אין אנחנו מברכין שהחיינו במצות עשה זו. (תחנט)

(תחנט) טעם שאין מברכין שהחיינו בספיק' העומר ב' אבודר' ד"ת. משום שהספירה אינה אלא לצורך „הבאת“ הבכורים כמ"ש וספרתם לכם וגו' עד ממחרת השבת די לו בזמן שאומר על הכוס במועד עכ"ל.

ואני הרואה כי אין לשונו מדויק במ"ש שטעם הספירה אינה אלא לצורך „הבאת“ הבכורים. והאמת שלא היתה בעבור הבאת הבכורים, וצריך להגיה אינה אלא לצורך „חג“ הבכורים, כמ"ש וביום הבכורים בהקריבכם (בסדר כ"ח כ"ו) ואז יבא טעמו על נכון די לו בזמן שאומר על הכוס במועד, עם שהבאת הבכורים היתה מעצרת עד החג (משבועות עד סוכות), אבל מהתם ועד חנוכה מביא ואינו קורא (בכורים פ"א ו') ואין מביאין קודם עצרת שנאמר וחג הקציר וגו' כי שתי הלחם של בכורים בעצרת הם קודמים לכל שאר פירות שמביאים למקדש כידוע, אבל לא היתה טעם מצות הספירה לצורך „הבאת“ הבכורים, וחג השבועות נקרא גם כן „חג הקציר“ (שמות כ"ג ט"ז) ויום הבכורים כמש"ל אך בתלמודנו נודע החג הזה בשם עצרת כמו שנקרא יום טוב האחרון של פסח (דברים ט"ז ח') ושמיני עצרת אחר סוכות (ויקרא כ"ג ל"ו), אם כן לא נוכל לכנותו החג דוקא משום יום הבכורים.

אבל הרשב"א בתשו' (סי' קכ"ו) כתב טעם אחר לפי שאין מברכין שהחיינו אלא ע"ד שיש בו הנאה ושמחה כגון נמילת לולב שהוא בא לשמחה, ותקיעת שופר לזכרון בין ישראל לאבינו שבשמים, ומקרא מגילה (אמ"ה וחנוכה) משום דתם רחמנא עלן ופרקינן, ופדיון הבן לפי שיצא בנו מכלל נפל, אבל ספירת העומר אין בו שום דבר לשום הנאה, אלא לעגמת נפש לבית אלהינו שיבנה ואם תאמר למה אין מברכין זמן על ביעור המץ ועשיית סוכה לפי שאין מברכין אלא עד תשלום הנאה. (עי' לבוש או"ח סי' כ"ב ס"א. שם רב"ג ס"א. סי' תרפ"א ותת"א והרמ"ג ס"א, תרנ"א ס"ו, תפ"ח ס"א), ואלו שמכנין אזמן דרגל עכ"ל.

ועפ"י דברי הרשב"א במ"ש שאין מברכין זמן אלא עד תשלום הנאה, משום הכי אין מברכין זמן על ביעור המץ ועשיית סוכה. אפשר לומר עפ"י טעם זה בענין זמן שא"א בספירה, משום שכל טעם הספירה היתה משום שיצאו אבותינו ממצרים וביום החמשים תהיה מתן תורה. והרי זה דומה לאדם המצפה תמיד וגו' (עיין לעיל הערה התמ"ב) וכשהגיע היום שקוינהו שהוא חג השבועות אז ראוי לברך שהחיינו שהוא עיקר השמחה שהרי אין מברכין זמן כ"ז שלא הגיע הזמן המיועד והנאות לאותה שמחה ובספירה אין בה שמחה לכך אין מברכין בה שהחיינו, (וכ"כ הר"ן בסוף פסחים).

[י] טעם שנהגו לברך ולספור מעומד. (תתם)

וטעם הרשב"א נובע מדברי הגאונים בתשוב' כמ"ש אבודרהם (שם ד"ה.), וכמ"ש בתוספתא דברכות תהולך להפריש תרומות מברך שהחיינו נראה ששום שהוא שמת ונתנה באסיפת פירותיו אבל בדיקת חמץ אין בה שמחה והנאה לגוף, אבל הוא מצטער באבוד חמצו הנשאר לו ונז' וספירת העומר גם כן אין בה שמחה והנאה לגוף בזמן הזה עכ"ל.

והר"י עראמה כס' העקידה (פ' אמור) כתב בפעם למה שאין מברכין זמן בעומר כי מספר ז' שבועות דיגמת ז' נקיים ימי הליבון שקרבנו המקום לעבודתו לקבלת התורה. ומספר ימי הריחוק אשר מבעלת מבית הענוגיה ימי צער הם, איך תברך שהחיינו, אדרבא קינה מבעי לה, אמנם קבעוהו תיכף מלאות ימי הפוהר והשלמת המספר ביום החמשים, והוא אוסרו עד ממתרת השבת השביעית חספרו החמשים יום, כלומר שיום הגעלת הכוסף המקווה הוא יום החמשים עם שמספר ימי הריחוק אינו אלא המספר שלפניו והוא מ"ט יום. וזה טעם יותר נראה ממה שכתב הרשב"א בתשוב' (סו' קכ"ו) דברכת היום הוא רק בדבר שיש בו הנאה, משא"כ בספירת העומר שיש לנו עגמת נפש במה שאין אנו מקריבין את העומר ונז' עי"ש דמאי עגמת נפש יש בזה יותר מקרבן פסח ועליית הרגלים וחגיגותיהן. ועוד דבעינן הספירה אין חילוק בין ספירתנו לספירתם עי"ש.

(תתם) טעם שנהגו לברך ולספור מעומד כתב רב האי גאון בתשוב' אסמכתא שכל הברכות מברכין מעומד דכתי' ויעמוד ויברך את כל קהל ישראל (מ"א ח' נ"ה), וכתב מהרי"ץ בן גיאח שזה קבלה מפי רבותיו ואסמכוה אקרא דבקמה קרי ביה בקומה. ובזוהר (פ' תצות דקפ"ג ע"א) וז"ל ובמה מקדש לון בישראל ולתתא בחושבנא דעומר וכיון דאלין מתקדשאן בעינן לסלקא לת לעילא ונז', וע"ד אנן עבדין חושבנא בקיומא על קיומנא קיימין כגין דאינון יומין ויסין עילאין בון בצלותא אינון וכן בכל זמנא דעאל בר נש לאינון יומין עילאין בון בצלותא בין בשכתא איצטרוך לקיומא על רגלוי ירכין ונז' עי"ש. וכן פ' הרמב"ם (פ"ז מה' תמידין ומוספין הב"א) וז"ל ואין מונין אלא מעומד ואם מנה מיושב יצא. ועי' בב"ב (שמ) ובס' היו אברהם (אות ע"ד) כתב בשם אמרי נוקם על התורה (פ' אמור) מפני שקצירת העומר מעומד שורך הקוצרים לקצור מעומד וכמצות הקצירה כך מצות הספירה. ועוד פעם אחר מפני שהוא עדות שמעידין כו"כ לעומר, ואין יעדה אלא מעומד (אמ"ה שנאמר ועמדו שני האנשים דברים י"ט י"ז).

וראיחי להב"י שם (סו' תפ"ט) על מה שספירת העומר צריכה להיות מעומד מתא דכ' הרא"ש בסוף (מס' פסחים) דה"ד בקמה תתל לספור, אל תיקרי בקמה אלא בקומה. אבל בהב"ם (שם ה' תמידין ומוספין הכ"א) כתב זה בשם מהר"י בן גיאח שקבל זה מרבותיו ונז' ועל

[יא] מדוע נהגו לומר מזמור אלהים יחננו  
 אחר הספירה וכן מנהג אשכנז. (תתסא)

זה העיר הגאון מוהר"י כרלין שלא מצא בכל הש"ס בריוותא זו שדביאה הרא"ש (בסוף פסחים) והגיה תחת שכתוב שם דת"ר, צ"ל דסמכוהו רבנן עי"ש, וזה מתאים עם קבלת מוהרי"ן בן גיאת ז"ל, וכנראה שהרמב"ם (שם) שפסק לברך מעומד סמך על הקבלה שקבל גם הוא מרבותיו, והבעל המורים (בדברים ט"ז ט') כ' בקמה תחל לספור קרו ביה בקומה שצריך לברך על העומר מעומד ע"כ. וכן כתב רש"י בסדרו (אות תל"ז) ובעמידה לפי שכל מעשה העומר בעמידה, ועוד שנאמר מהתל חרמש בקמה א"ת בקמה אלא בקומה ע"כ.

והר' שבלי הלקט (סי' רל"ד) כתב בזה הלשון ואין מברכין אלא מעומד ומפשוטין משום דאיתקש ספירה לקצירה ודרך קצירה מעומד. ויש מפרשין משום דכתוב מהתל חרמש בקמה אל תקרא בקמה אלא בקומה. וידוע הוא מ"ש הגאון חיד"א בס' חיים שאל (ח"ב סי' א') שהרב שבלי הלקט היה בזמן מוהר"ם רבו של הרא"ש עי"ש. ולא ציין לנו המקור לאגדה זו אלא בשם י"מ, ולוא היתה אגדה זו באיזה בריוותא היה מזכירה והכל בו (סי' נ"ה) כתב בזה הלשון וכשהוא סופר סופר מעומד דכתיב בקמה ופי' ז"ל? בקומה ע"כ. ובתניא (סי' נ') הובא מאמר זה א"ת בקמה אלא בקומה.

ואני תמה איך מכל אלו הראשונים נעלם מהם דברי הפסיקתא (פ' אמור דכ"ט ע"ג) שכתב שם וז"ל לכם בעמידה שנאמר מהתל חרמש בקמה כלומר בקומה (אמ"ה לא כמו שהראשונים גורסין אל תקרי, אלא כלומר) וממנו אנו לסדור על כל מצוה שנאמר בה לכם כגון מילה וציצית המול לכם בל זכר, והיה לכם לציצית שכולם מצותם בקומה זקופה וזה מדרש וזה הלכה עכ"ל, ועי' להגאון אזולאי בברכ"י (או"ח סי' ח' אות ב') שכתב שראה גם כן בפסיקתא כ"י פ' לך לך (אמ"ה במדרש לקח טוב באבער ד"מ. ושם פ' שלח ד"ג ע"ד) בלשון הזה והוסיף שם לזכר דכתיב ולקחתם לכם. וכתב עוד וידוע דסתם הפסיקתא הוא מרבותינו ז"ל וכמה דינים מהרמב"ם הורה גבר טרן בכ"מ דמקורן הוא מהפסיקתא וכו' עי"ש

אבל הר' שב"ל (סי' שס"ו) שם הביא המאמר הנז' בשם אומרו וז"ל, וב"לקח טוב" מפרש דילפינן לכם לכם מספירת העומר וגו' וספירת העומר בעמידה דכתיב בקמה א"ת אלא בקומה, וכ"כ בה' מילה (סי' ד') בשם ר' טוביה דילפינן מבקמה (ור' טוביה הוא המחבר של הלקת טוב בידוע).

ובספר העיסור (ח"ב דל"ד) כתב זה ששם ר' טוביה, הכלל מכל מ"ש שמצאנו המקור והשורש ממי יצא המדרש הזה.

(תתסא) מעם שנהגו לומר אחר הספירה המומור אלקי"ם יחננו

**[יב] למה הנשים שובתות ממלאכתן קודם ספירת העומר. (תתסב)**

ויברכנו עי' להר' באה"ט (שם סק"ט) שהביא מנהג זה בשם החק יעקב ולא נתן שום טעם, אבל מצאתי להר' חיי אברהם (סי' ער"ב) שכתב טעם בשם הר' כסף מזוקק (פ' אמור דקל"ד:) מפני שיש במזמור זה ז' פסוקים כנגד ז' שבועות, ויש בו מ"ט תיבות כנגד מ"ט ימים של הספירה, ועוד תמצא בפסוק א' ז' תיבות, ובאחרון ז' תיבות לרמזו שמצוה למנות שבועי ובסוף הו' יעשה היכר לומר היום ז' ימים שהם שבוע אחד פסוק א' ב' אותיות ובזון שיעקר הספירה היא להיותם יום ליום מכוונים בתפילה לאל חי ישמור לנו חוקות קציר מהשרב ומללים רעים, לכך אמרו אלהים יחננו ויברכנו בתבואה בהארזת פנים וגו' עי"ש, והר' שלמו צבור (דרצ"ח ע"ד) כ' בשם אגרת הרמב"ן דכל ימי העומר כשאומרים ברכת הכנים אם יאמר היחיד מזמור אלקים יחננו ויברכנו וצליח במעשיו וגו' עי"ש ועי' להרד"א מ"ט בשבח מזמור זה (סוף תפלת שחרית).

(תתסב) טעם שנהגו הנשים לשובת ממלאכתן קודם הספירה, כן מצאתי כתוב בהתניא (סי' נ') שכתב וז"ל ומה שנהגו הנשים שלא לעשות מלאכה לאחר שקיעת החמה בימים שבין פסח לעצרת הטעם לפי שבין פסח לעצרת מת: הלמידו ר"ע קרוב לשקיעת החמה (עי' יבמות ס"ב:) תנא כולם מתו מפסת ועד עצרת, ועי' סד"ר בבראשית (פס"א) ובמדרש קהלת עה"פ בבוקר זרע, ועי' באבודרהם מ"ט בשם המנהיג ששמע מפני ר"ז הלוי שמצא כתוב בס' ישן הבא מספרד שכתו: מפסת ועד „פרוס" העצרת וגו'.

וכתב עוד שם התניא בשם הר' שמחה מאישיפירא מצאתי שבב"ר (פ' י"ז) מפני מה הנשים מהלכות אצל המת תחילה, אמר להם מפני שגרמו מיתה לעולם הולכות אצל המת תחילה, והילכך בידיהן ובהן נוהגות ריזות במדה זו שנשכרו להודיע שבתן לכל דור דור שקדם: אצל אותן התלמידים לברדן ולהתעסק בהן, לפיכך נהגו שלא לעשות מלאכה באותו העת, וזכר לנשים צדקניות שהיו כאותו הדור ע"כ (אמ"ה עי' ירוש' סנהדרין פ"ב ה"ד אית תגווי בענין למאן דתני הנשים מהלכות תחילה), וכן כתב השב"ל (סי' רל"ה) וכתב עוד לפי שהעומר בא משעורים ושעורו עשירית האיפה קטת, וכן מנחת סוסה היתה עשירית האיפה קטת שעורים, ע"כ נהגו הנשים צדקניות שלא לעשות מלאכה כל הלילות של הספירה להיות להם לכבוד ולתפארת ולהיות להם לזכר וסימן ובעבור תהיה יראת ה' על פניהם ונווסרו כל הנשים אשר לא תבגדנה אשה מריעה ומצינו כיצא בזה ויעש' את כיוור נחושת במראות הצובאות אשר צבאו פתח אהל מועד עכ"ל.

והלכה זו פ' השו"ע (בסי' תצ"ג ס"ד) ותמהתי לראות שציון הבאה"ג (שם אות ז') כתב וז"ל מור ומסמיך למנהגא מקרא דשבת שבתן וכו' (אמ"ה ויקרא כ"ה ד' ה') והרואה המור במקומו יראת שלא סמך על

„לעומר“ או [ינ] איזהו הנוסח המדויק „לעומר“ או „בעומר“? (תחסנ)

פסוק זה אלא על פ' שבע שבתות תמימות תהינה מלשון שבות וגו' ודברי הסור עצמם אין הגירסא שם כ"כ מבוררת עי"ש להריושה (אות ב') מ"ש בזה בארוכה, ולפי דברי הסור שם משמע לאו דוקא נשים נהגו שלא לעשות מלאכה אלא גם האנשים, ולפע"ד המעם הוא פשוט שאם מת בעיר כל בני העיר אסורים במלאכה (שו"ע יו"ד שמ"ג) וכ"ש שבימי הספירה מתו תלמידי ר"ע שהיו צדיקים וחסידים, משו"ה נהגו לעשות ביטול מלאכה משתשקע החמה, רק לזכרון בעלמא, ולא יתכן להזכירם באופן אחר יותר נאות.

(תחסנ) אודות איזהו הנוסח המדויק „לעומר“ או „בעומר“ בגמ' לא הוזכר כל הפורמלא בכלל. ומה שבידינו הוא נוסחאת סרורי א"י וסת"מ ובאלו הארצות וכל ערי המערב הנוסחא „לעומר“ ובסרורי אשכנז מהם „בעומר“ (סדור הגיון לב) ומהם „לעומר“ ושמעתי שיש אשכנזים סוקרדים לומר שניהם היום יום אחד בעומר לעומר לצאת י"ח כל הסברות, ועוד שינוי אחר תמצא שהספרדים אומרי' תיבת לעומר בסמיכות לתיבת יום היום שבעה ימים „לעומר“ שהם שנוע אחד. ובאשכנז אומרים אותה בסוף למשל היום י"ח יום שהם ב' שבועות וגו' ימים „בעומר“.

והסור והשו"ע (שם תפ"ט) הובא שם הנוסחא כיצד ביום הראשון עומד ומברך וגו' היום יום אחד עד שמגיע לז' ימים ואז יאמר היום ז' ימים שהם שבוע אחד וגו' עד שיגיע לי"ד אומר היום י"ד ימים שהם שני שבועות וכן לעולם, עם שתמצא בשו"ע (שבידינו היום תיבת „בעומר“) בחצאי לבנה זו ראייה כי הוספה כאוחרת היא, משני טעמים הא' כי השו"ע העתיק דבריו מנוסח הטובא בסור ושם אינו מזכיר כלל לעומר או בעומר. ב' כי אינה ה' לידי שו"ע שנרשם בחיי מרן ז"ל ושם לא תמצא זאת מוזכרת ג' המוסיף הוספה זו מי הרשה לו לכתוב „בעומר“ ברעת מרן? הלא תראה להב"י שם שהביא תשו' הרשב"א ע"ס שנשאל אם צריך לומר כו"כ „לעומר“ או היום כך וכך (בגירסת הסור) תשו' הגל אחר אבל יותר ראוי לומר כך וכך „לעומר“ כדי לבאר יותר ע"כ הרי שהב"י נגדר אחר הרשב"א לומר לעומר ולא בעומר? ונוסחאת הכל בו (סו' נ"ה) כנוסחאת הספרדים היום יום אחד לעומר, וכן ביום שני יאמר היום ב' ימים לעומר ובהגיעו לז' ימים אומר היום שבעה ימים לעומר שהם שבוע אחד ובהגיעו לח' ימים אומר היום ח' ימים לעומר שהם שבוע אחד ויום אחד ע"כ ועי' כאה"ט שם (ס"ק ח') שכתב שחמ"ז גורם בעומר וגירסת האר"י לעומר וכ"כ השל"ה ואין צורך כי כבר כתב כן הגל בו ועי' שם לתשע"ת (סק"ג ד') שם בשו"ע המדפיס או המגיה כ' בעומר באחרונה ומעולם לא נהגו הספרדים לומר תיבת עומר באחרונה כי אם בינתיים כמ"ש הרשב"א שם בתשוב' שהביאה תב"י וגם הכל בו שם ב' לעומר בינתיים א"כ לא ירעתי מי הרשה לו לתת כפי מרן דבר שלא עלה על לבו? וכ"כ תחבא:

(פי' נ') אכל הוא מססיך „לעומר“ לתיבת היום ואומר היום לעומר יום אחד היום לעומר ז' ימים וגו' וכ"כ הרב שב"ל (סי' רל"ד) והרוקח והרשב"א והר"ן, ובהארה (סי' צ"א) ובדואי מרן הג"י סמך על אלו עמודי עולם.

הרי שלדעת הכל בו צריך לוטר לעומר ומוזכרה תמיד אחר תיבת הימים ולא בסוף כמנהג אשכנז, אבל הרמב"ם (בה' תמידין ומוספין סוף פ"ו) לא הזכיר העורמולא כלל ובאבודרהם (נ"ב ע"ג) גורס שבלילת הראשון אומר היום יום אחד ובכל לילה מוסיף יום אחד עד שמשלים שבוע אחד ואומר היום ז' ימים שהם שבוע אחד, ובלילה א"ת אומר היום ח' ימים שהם שבוע אחד ויום אחד וזה הוא כגירסת (הטור והשו"ע).

ולפי ע"ד נוסחאת הטור והשו"ע ואבודרהם היא היוזר מדוייקת ואין צריך לאריכות דברים להזכיר בכל יום תיבת לעומר, יספיק למדי כשמצריך סמוך לספירה אקב"ו על-ספירת העומר היום יום אחד וכו' ולא הבנתי דברי הרשב"א שכ' שיותר ראוי לומר כו"כ לעומר כדי לבאר יותר כי מה צורך ליתר ביאור, אבל כבר נתגו העולם כדברי הרשב"א ז"ל ומי יבא אחר המלך שלמה לפקפק בדבריו.

אבא עתה לדעת מאין שאבו אחינו האשכנזים הנוסחא לומר „בעומר“ אחר החיפוש מצאתי סמך למנהגם מדברי רב סעדיא גאון בסדרו (כמש"ל בהערה תת"ס) ושם גורס האידנא חד יוסא „בעומר א“ ולא גורס לעומרא, ומכאן ראינו חזקה לנכוח אשכנז להנהגים לומר שלא בעומר, (הר" פרוסקין שם בשינוי נוסחאות הוכיח שמדברי רס"ג אלו למד שלא כדברי האומרים תיבת בעומר לאתרוגה), וזה סעד למנהג ספרד שנהגים לומר בינתים כמו שהזכרתי לעיל) מדכתיב כן האי דנא שבעה יומי „בעסרא“ דהוון חד שבועא הרי שהזכיר תיבת בעומרא באמצע ולא בסוף ודלא כמנהג אשכנז שאומרים היום ז' ימים שהם שבוע אחד בעומר לאתרוגה

ומעתה לפי נוסח רס"ג שגורס „בעומרא“ איך הכל בו וכל הספרדים שבעולם גורסים „לעומר“ מצאתי בס' אוצר ישראל (ערך ספירת העומר דף 244) שכ' שצריך לדיוק לומר היום יום אחד לעומר בלמ"ד ולא בבית שהוא זכר לעומר שהיה במקדש, ויש לסמוך תיבת לעומר אל מספר הימים ואח"כ מחשבין שהם כך וכך ימים ושבועות כי העיקר הוא ספירת הימים עכ"ל.

וקשה לי על דבריו שאמר כי העיקר הוא ספירת הימים הלא בגמ' (שם במנחות) אמר אבוי מצוה למימני יומי ומצוה למימני שבועי, וכן אמרו שם (בר"ה ת.) (ובחגיגה י"ז:) וכן פ' טרן (שם תפ"ט א') וסופר הימים והשבועות והבאה"ט שם (ס"ק ו') כ' ואם ספר הימים לחוד ולא ספר השבועות או שספר השבועות לבד ולא הימים צריך לחזור ולספור בברכת „זר"ת, וכ"כ מוהר"ש הלוי וגו' עם שהכנה"ג והמג"א והת"י הסכימו דינא היינו בדיעבד אבל לכתחילה שניתם עיקר, ראה ט"ש הגאון מברצלונה בס' התינוך (פ' אטור אות ש"ו) וז"ל והמנין הזה הוכח עלינו למנות בו הימים סיום ליום וכן השבועות שהכתוב אמר תספרו חמשים יום ואומר ג"כ שבעה

[יר] המנהג באסמ"ת לספור העומר אחר ערבית  
 ובשחרית מזכיר להקהל ימי הספירה אחר קדיש  
 תתקבל, אבל בלונדון ואמש' בערבית אחר קדיש  
 תתקבל, ובשחרית, בלונדון מזכיר ליחידים מספר  
 העומר רק בשבת אחר קדיש תתקבל (תתסד)

שבועות חספור לך יבפ' אמר אביו בגמ' במנחות מצוה למימני יומי  
 ומצוה למימני שבועי. ויש מן המפרשים שהיה דעתם כי כונת הכתוב למנות  
 השבועות דוקא כשהן שלימות, אבל להזכיר בכל יום ולומר היום כך וכך  
 ימים וכו"כ שבועות אין צורך. ויש מהם שאמרו כי הדרך הנבחר להזכיר  
 מנין השבועות עם הימים תמיד בכל יום וירא שמים יבחר דרכם להוציא  
 מכל ספק ולא יחוש לתפארת המלות, וכן נהגו היום בכל המקומות ששמענו,  
 וכ' הרמב"ם ז"ל ואל יטעה אותך אמרם ז"ל מצוה למימני יומי ומצוה  
 למימני שבועי ותחשוב שהן שתי מצות שאין הכונה בזה לנוסר שתהיה  
 מצוה בפ"ע אבל הוא תלק מתלקי המצוה ואמנם יהיו ב'  
 מצות אילו אמר מנין הימים מצוה ומנין השבועות מצוה וזה מה שלא  
 נעלם ממי שידקדק הדבר ויבארהו שאתה כשתאמר יחתייב שיעשה כך וכך  
 לא יחתייב מהמאמר הזה שהענין התוא מצוה בפני עצמה, והראיה המבוארת  
 ע"ז היותנו מונים השבועות כמו כן בכל לילה באומרנו שהם כך וכך שבועות  
 וכו"כ ימים ואילו היו השבועות בפני עצמם לא סדרו מנינם אלא  
 בלילי השבועות בלבד והיו להם ברכות אקב"ו על ספירת ימי העומר  
 ועל ספירת שבועיה ואין הדבר כן, אבל המצוה היא ספירת העומר ימיו  
 ושבועותיו כמ"ש עכ"ל.

הרי מוכח מדבריהם הק' כי הימים והשבועות הם הולכים שליבי  
 זרוע והאחד תלוי בתבירו וכערך הימים כן הם השבועות ולא נוכל לתת  
 עיקר המצוה רק להימים כמו שכתב ודב"ו.

(תתסד) טעם למנהג לונדון ואמש' ומצרים ואשכנז שנוהגים לספור  
 העומר אחר קדיש תתקבל שבערבית, כתב אבודרהם (דג"ד ע"ב) וז"ל  
 ובליל מוצש"ק נהגו לספור העומר אחר שאומרים ס' קדושה וקדיש  
 תתקבל. והטעם שאין סופרין אותו מיד אחר הקדיש שאומר לאחר  
 החפלה מפני שאותו קדיש אינו שלם אלא עד לעילא ואין לספור אותו  
 אלא אחר קדיש תתקבל כמו בשאר לילות ע"כ וכן כתב הרב  
 נהר מצרים (או"ת דל"ג סכ"ה) וז"ל המנהג הפשוט פה העירה לספור  
 העומר אחר קדיש תתקבל ולא אחר ערבית ולא כפשוט דברי סרן  
 ז"ל ואלא כמנהג עיה"ק ירושת"ו ומנהגם יפה כי בעוה"ר פשתה  
 המספתת שבאמירת עלינו לשבת הקהל יוצאים מבית הכנסת ויש חששא  
 מובא שישכתו ספירת העומר, אכן קודם תתקבל כל הקהל נמצאים שם.  
 וכן מנהג נא אסון עי"ש.

טעם לא"י שנהגו לספור אחר ערבית משום שכן פ' סרן בשו"ע  
 (שם סו' תפ"ט ס"א) בליל שני אחר תפלת ערבית מתחילין לספור

[טו] יש שואלין למה לא נאמר גם כן אחר נענועי הלולב הרחמן הוא יחזיר וגו' כמו שנוהגים כן אחר כל ספירה וספירה. (תתסה)

[טז] בליל שני של פסח נוהגין בירושלם, ובג'באלטאר, ומארוקו, לתת בכיסיהם פסת מלח, ונושאים אותו כל ימי העומר, ויש מהם שומרים בכיס בגדיהם חתיכת מצת מצוה מאפיקומין במשך כל השנה, ובא"י נוהגים עוד אם איש הוא תולה, קוראים לאיזה ת"ח לעשות לו מין לחש, והמלחש לוקח מעט מלח בידו ואוחז סכין בידו ומעבירה על ראש החולה, ולוחש. (תתסו)

וגו'. ומעמן הוא כמו שכתב הב"י שם שזמנו מתחילת ליל ט"ו בניסן עי"ש. ובהיות שלמעמים הצבור מתפללין תפלה ערבית בשעה שאינו ודאי לילה, טוב יותר לאחר הספירה איזה רגעים יותר עד שיהיה ברור שהוא לילה. ויש מחמירין שלא לספור העומר כל זמן שלא עבר שעה ורביע אחר שקיעת החמה מעל פני הארץ מפני ס' ר"ת דסובר דכל השעה אחר השקיעה הנוכרת עדיין יום ודאי והרכיב שעה שאחריה, היא היא בין השמשות ויש מהן שנוהגין ומכוין למי שסופר קודם לזה. והרב בתי כהונה (ח"ב סי' ד') העמיד וקיים מנהגן של צבור שסופרין כל שרואין הכוכבים שכבר יצאו וגו' (עי' להר' בית עובד דרס"א אות ב').

ולפי זה נכון וקיים מנהג ארץ ישראל במה שנתנו בזה ואין לערער על מנהגם ואשריהם ישראל שמדקדקים בזהירות יתירה לקיים המצוה כמשפטה וכהלכתה. ומעם שחזור ומספר גם בשחרית, אולי נמצא איש כי שכת לספור העומר בליל הקודם, ישוב ויספור בלי ברכה ובלילה שלאחריו יספור בברכה (ש"ע שם ת"ץ ז') אבל למנהג לונדון לא מצאתי לו טעם.

(תתסה) כתב הרב שב"ל (סי' שס"ו בסוף) כיון שלולב זכר למקדש הוא כדתנן (אמ"ח סוכה מ"א). בראשונה היה לולב ניטל במקדש שבעה, ובמדינה יום א'. משחרב בית המקדש התקין ריב"ז שיהיה לולב ניטל במדינה שבעה זכר למקדש וכתב אחי ר' בנימין ז"ל שאין לחמוה על זה לפי שבעומר היה המזבח זוכה בו כדכתיב ועשיהם ביום הניפכם את העומר כבש תמים וגו' לכך מהפללין על העבודה שחשוב למקומה. אבל לולב באיזה קרבן המקדש או חמובת זוכה. ועוד לולב היה ניטל במדינה יום אחד וכיון דאותו יום אין זכר למקדש גם לשאר הימים אין צריכין לחפלה זכר למקדש, אבל העומר אף על פי שהספירה בכל מקום התקבה היתה במקדש עי"ש.

(תתסו) אלו התויות לא מצאתי זכר מהן כס' הראשונים שבירי,

[יו] יש מקומות שנוהגים שרב הקהל הוא

כי מה יחס המלח עם העומר. אולי יש לו סעם עפ"י חכמת הקבלה ונערם ממנו סעמו ואולי אפשר לומר דרך רמז משום שכתוב בעומר מ'נחה ח'דשה ל'ה' ר"ת מ'ל'ח'.

המלח זכה להקרא ברית ה' כמ"ש ולא תשבית מלח ברית אלהיך מעל מנתהך (ויקרא ב' י"ג) ובגמ' מנחות (כ'). אמרו שכל הקרבנות צריכין מלח כשם שא"א לקרבנות בלא כהנים, כך א"א לקרבנות בלא מלח. ולפי עומק פשוטו של מקרא בטעם המלח בקרבנות, לפי שלא יהיה דרך כבוד בקרבן השם שיהיה תפל מבלי מלח וכדרך הקריבהו נא לפתתך (ר' בחיי פ' ויקרא) ולר' הרמב"ם בס' המורה כי מנהג עובדי ע"ז היה להרחיק המלח מן הקרבנות ומואסים בו ולא יקריבוהו כלל מפני שטבע המלח לבלוע הדם, וכדי שלא ילך אפיו טפה (צ"ל סיפה) מן הדם לאבוד כל כך היו נמשכים אחר מאדים ובחזותיו, וכדי להרוס כונתם הצוה התורה ולא תשבית מלח. וע"ד המדרש יש בו ביאור ע"פ דרך הקבלה יש במלח שני כחות משתנים זה הפך זה והם המים והאש, ובכח המימות האש המיבשו והמגלודו חוזר מלח, ואם כן יש בעצם המלח כת המים והאש שהם כנגד שתי המדות שבהם קיום העולם והם מרת הרין ומרת הרחמים ומטעם זה אמרו ולא תשבית מלח ברית אלהיך קרא ברית אלהיך מלח לפי שבו יתקיים ויכרית העולם וכמו שאמרו ראה שאינו יכול להתקיים ברין שתף עמו מרת רחמים. וכן המלח מקיים ומכרית כי הוא מקיים ומעמיד הבשר זמן טרובה ונותן טעם לכל המאכלים והוא מכרית גם כן כי המקום המלוח לא יעלה בו כל עשב וכענין שכתוב גפרית ומלח שרפה כל ארצה (רבינו בחיי שם).

באיזה מערי רוסיא, נוהגים היהודים עוד מימי הביניים איזה הויות בענין מלח, אם זרקו מלח באיזה מקום בבית ולא טאטאו אותו במטאטא, בני הבית יהיו עניים, היהודים שבערי הולאנד ואנגליה טאטונים שאם אדם זורק מלח מביא תולאים רעים בביתו, היהודים בגרמניא נוהגים עוד מהמאה השמינית לתלות מלח ולחם בצוארי הילדים הקטנים, וזה סגולה לעין הרע, והיהודים שברוסיא נותנין המלח בשלות קטן ובכוסו הילדים הקטנים וגם זורקים המלח בר' זויות התדר, כ"ז לשמירת עין הרע (עיון להדשוואיש אנטיקלופדיא ערך מלח).

והמנהג בכל ערי הערב היהודים והמחמרים שאם אירע ששני אנשים אכלו ביהד לחם ומלח סעודה זאת נקראת „קשר ברית“. ובאיזה זמן שאתד בא לבקש סחברו לעזור לו חייב לעזור לו כפי מה שתשיג ידו ואומר לו זכור ואל תשכח הלחם וסלח שאכלנו יחד והמנהג קדום הוא לקבל פני המלך בלחם ומלח לאות ברית אמונה (אותיות לחם מלח).

טעם שנהגו הספרדים בא"י לשמור בכיסיהם התיבת מצה שמורה, שמעתי אומרים כי יועיל לשמירת הדרך בהיותו נוסע ממקום למקום, וכמו שהקב"ה שמר ישראל מכל מסעיהם בסדכר סיום עאת מצמצרים כן יצילם וגו'.

המברך את העומר בראשונה, או מכבדים לאיש  
 ירא שמים כשאין הרב שם, ומדוע עושים כן. (תתסז)  
 [יה] בלי ראשון לספירה ובלילי שבתות  
 אינם נוהגים באלו הארצות לספור העומר בכנופיה  
 בביה"כ, והמנהג בלונדון מלפנים שהיו סופרין  
 את העומר בכל לילי השבוע בצבור, אך בשנה  
 החולפת שינו מנהגם וסופרין בביתם ביחודות חוץ  
 ממוצאי שבת שסופרין בביה"כ. אבל בא"י וסת"מ  
 ואמשטרדם ובב"כ החרדים שבלונדון סופרין  
 בכל לילה בביה"כ חוץ מלילי שבתות. (תתסח)

(תתסז) זה הוא לפי מנהג אשכנז אבל הספרדים אינם מקדקים  
 בזה והש"ץ הוא המברך וסופר בראש, וטעם להנוהגים שמכבדים לרב או  
 לאיזה ת"ח לברך בראש אש"ל כמו שנוהגים בכמה מקומות לחלק כבוד לרב  
 הכנסת שהוא יברך ההלל ואומר אותו בקול רם, כן ג"כ מכבדים אותו  
 לברך על ס"ה, אבל בס' מנהגי ישרון (דף 104) כ' בשם מוהרשד"ם (סו'  
 א') משום אם יברך מי שאינו בן תורה ידמה לו ויסבור שהוא מוציא את  
 הרבים י"ח בברכתו וספירתו וא"כ אם אח"כ יברכו כל הקהל יברכו ברכה  
 לבטלה, וא"כ מכבדים לכן תורה והוא מכויץ שלא יוציא שום אדם כלל  
 אחד מברך לעצמו ואינו יוצא בברכת הש"ץ ע"כ.

ומעטו חלוש וטפל מבלי מלח בי מה בזה מה שיחשוב וידמה לו  
 שהוא מוציא י"ח הרבים, אם כל הצבור יורעין כקבלה שצריכים כולך  
 לתזור ולברך ולספור, וכן הש"ץ עצמו אפי' שאינו יודע ויסבור שהוא מוציא  
 י"ח הלא ראת מלפנים שאף שהש"ץ מברך וסופר תורין הצבור וגו' ואיך  
 יעלה בדעתו להוציא י"ח לאחרים.

עוד כתב שם טעם אחר בזה שטא לא ידעו התוסין את היום הנכון  
 וגו' גם טעם זה אינו טעם ע"מ שנהגו שהרכ או איש יר"ש יברך כי החזנים  
 של היום אף שאינן בני תורה, אבל בעניני התפלות מורגלים לעשות  
 בדיקנות ומלאכת אנשים מלומדה, שוב אין צורך בעד דבר קטן כזה להזמין  
 את הרב שיברך בראשונה והכחון הוא מש"ל.

(תתסח) טעם שבאלו הארצות אינם נוהגים לספור העומר בליל  
 הא' בביה"כ וכן בכל עש"ק, משום שעוד חיוס גדול ואם ימחינו הצבור  
 בכיח"כ עד שיהיה ודאי לילה לספור העומר. לא יהיה להם הזמן בארוכה  
 וברחבה ללכת לביתם ולעשות הסדר כתיקוננו, ובפרט למי שיש לו בנים  
 קטנים אשר א"א להם להיות נעורים וגו' משו"ה סופרין בבית, וכן בע"ט,  
 אבל בא"י וסת"ם שהאור והאיקלימא כימי האביב עוד אין היום אורך

[יט] מרן בשו"ע (או"ח סי' תפ"ט) כ' היום י"ד  
 "ימים" לעומר ואנו נוהגין לומר היום י"ד  
 יום. (תתסט)

[כ] מרן שם (כס"ג) כ' המתפלל עם הצבור  
 מבעו"י מונה עמהם בלא ברכה, ואם יזכור בלילה  
 בדרך ויספור, איך יתכן שהצבור ימגו העומר מבעוד  
 יום נגד הרין. (תתע)

כ"כ יש להם היכולות והאמצעים לקיים את המצוה כהוב עם הררת מלך, וזה  
 פשוט.

(תתסט) בודאי שעל דרך צרות הלשון יותר נכון לומר מו"א  
 ולמעלה יום ולא ימים, ומשו"ה אנו נוהגים לומר היום אחר עשר "יום"  
 לעומר ולא ימים, אבל אין הדבר טעבב אם אמר ימים (ע' באה"ט שם  
 סק"ט).

(תתע) מרן ז"ל סמך על דברי הרד"א (דנ"ב ע"ד) שכ"ו ז"ל  
 וכ' בספר התשב"ץ מותר לברך ברכת העומר בין השמשות מס' דספיקא  
 דרבנן לקולא, וספירת העומר בזמן הזה דרבנן (אמ"ה לפי ס' הרמב"ם  
 פ"ו תמידין והחינוך דהיא טראוריותא גם בזמן הזה, ברכ"ו שם ס"א)  
 וכתב במחזור ויטרי המתפלל עם הצבור מבעוד יום מונה עמהם בלא  
 ברכה, מיטר אמר אם אזכור בלילה בביתו אחזור ואברך כדון ונמצא  
 שלא ברכתי לבטלה, ואם אשכח הרי סניתי ימים ושבעות למצוה  
 (אמ"ה אפשר לומר משום שברכות אינן מעכבות, ס' אגור בדיוני תפלה סו'  
 ב') אבל הרמב"ם פ' ואם מנה ולא בירך יצא וכן עיקר עכ"ל.

וכאשר אינה ה' לידו המחזור ויטרי מצאתי כתוב באופן אחר.  
 ואביא לפני המעיין נוסח דבריו בציוון ובקומתן. רבינו התפלל ערבית  
 "ביום" ולא רצה לברך על ספירת העומר, עם האחרים" כי היה  
 רואג שמא יעשה ברכה לבטלה וספר עם האחרים ולא בירך, "והיינו  
 תמהים ספירה זו למה" ואמר שמא אשכח ונמצאתי קרח  
 סכאן ומכאן עכ"ל.

מדבריו למדנו שכוונה של רש"י היו סופרין גם ככרכין, כיום"  
 ולא, מבעוד יום", ורש"י היה נוהג לספור ביום ולא היה סבור. ולמדנו  
 עוד שתלמידיו היו תמהים על ספירה זו. ולמדנו מהתנצלותו של רש"י  
 שיכול אדם לספור העומר גם ביום שלא בזמנו משום שר' השכתה.

ומעתה נודאות נפלאות לראות דברי הגר"א (שם בשו"ע) שכתב  
 בדעת מרן שמבעוד יום היינו "בין השמשות" שיוצא "כדיעבד", אתיא  
 ראשונה שמרן לא נקט ביה"ש אלא מבעוד יום וסמך על דברי המחזור  
 ויטרי שתבאו הרד"א. ועוד כי לפי הסחו"ו שבידינו כתוב לאמר התפלל  
 ערבית, "כיום". ושנית מדברי מרן משמע לבתחילה, סדקאטר מונה עמהם

---

---

## כתר פעמי המנהגים שם טוב תשלא

---

בלא ברכה. ועוד שכן מובן מהמחז"ו כמש"ל, וצ"ל כי נתחלף להגר"א בדברי החשב"ץ בדבריו מחזור ויטרי, יען החשב"ץ הוא שכתב בין השמשות משום ספיקא דרבנן לקולא. ועוד אף אם נשער כן, גם מדברי החשב"ץ משמע לכתחילה, באופן שדברי הגאון נעלמו ממני.

אבל הרב שב"ל (סי' רל"ד) ותתניא (סי' נ') כתבו הדברים אשר זכרנו בשם ר' יצחק (אמ"ח הוא ר' יצחק בר שמואל בן אחותו של ר"ת) וז"ל ומצאתי בשם ר' יצחק, בין פסח לעצרת כשהצבור ממחרין להתפלל ערבית מבעוד יום מונה רבי עם הצבור הימים והשבועות בלא ברכה עכ"ל.

והרשב"א (סי' רצ"ה) כתב וז"ל ומה שאמרת בשם רבינו שלמה יצחקי ז"ל בענין ספירת העומר כשממחרין הצבור להתפלל תפלת הערב מבעוד יום שמונה עם הצבור ימים ושבועות בלא ברכה וגו' לא ידעתי אם כתב רש"י ז"ל. ואני תמה אם אמרת הרב ז"ל, ואם אמרת אחר משמו אומר אני שהלל בוקי סריקי רבינו ז"ל דכל שמנה מבעוד יום לא עשה ולא כלום, אלא הרי הוא עומד ביום הראשון ומונה יום שני, ואורבא כמעיד מה שאינו, ואם שמא יצא בספירה ויסמוך בספירה זו כמו בק"ש של ערב אם כן כבר יצא ידי ספירה, וכשחזר ומברך בלילה נמצאת ברכה לבטלה סוף דבר לא ידעתי לזה ענין ואין הרב ז"ל התום עליו עכ"ל.

ותמה אני על רבינו הרשב"א שמסתפק בדבר אם יצאו דברים אלו מרש"י, הלא גם השב"ל ותתניא תבואו דין זה משם ר' יצחק בן אחותו של ר"ת, כנראה ששמעו ספי זקנם רש"י. ומה גם לפי עדות המתזור ויטרי שקבלו כן מפי רבם רש"י, אבל במה שתמה על הוראה זו צדק בדבריו משום שמונים מבעו"י והרי זה כמעיד על מה שאינו. וכמו שכתב הרשב"א (הובאה בב"י שם סי' תפ"ט) על צבור שטעו ביום המעונן וברכו על ספירת העומר הוזרין דהיכי לימא היום ו' ימים ואינם אלא ט' ימים כי אותו היום ט' הוא ולא עשירי עד צאת הכוכבים וגו'.

ויותר יגדל תמיהתי על מרן שהביא בשולחנו הוראה זו בשם אבודרהם שהביאה בשם מחזור ויטרי ופסק נגד תשו' הרשב"א שהבאתי לעיל, וגו' וגו', שכ' נגד הוראה זו (עו"ש להמג"א).

---

## שׁיר לַמַּעֲלוֹת

אַהֲלָהָ שֵׁם אֱלֹהִים תְּהִלַּת הַתְּהִלּוֹת.  
בְּמִיּוֹנֵי זֶמֶר בְּתַפִּים וּבְמַחֲלֵת,  
שְׁעִזְרָנִי לְהַשְׁלִים סְדוֹר הַתְּפִלוֹת,  
עִם מְקוֹרִים נְאֻמָּנִים, וְהַגָּהוֹת סְלוּלוֹת,  
לְבַקֶּשֶׁת אֲהַבִּי בְּנִיתִי הַיְכָלוֹת,  
אַבְרָךְ לְאֱלֹהֵי עֲלִיוֹן נוֹרָא עֲלִילוֹת.



# ה ש מ ט ו ת

החזנים שבלונדון ואמשטרדם טומכים בסי, עזרת הסופרי (תיקון סופרים) לר"י פיזא (אמש' 5529—1769) בכל טעמי ונקודי התורה, ובהיות שמצאתי שינויים אחדים בסדר קריאתם אשר לא כן נהגו הספרדים שבארץ המורה, מצאתי לנכון לתת לפני הקוראים חיבות אחדות ושינוייהם לדוגמא, ומהן יקישו על השאר.

שְׁלָמִים	הם	אתנו—	מבטאים	אותה	שְׁלָמִים.	[בראשית ל"ד כ"ד]
שְׁלַח נָא.	—	"	"	שְׁלַח.	[שמות ד' י"ג]	
מִשְׁקָדִים.	—	"	"	מִשְׁקָדִים	[כ"ה ל"ג ל"ז י"ט]	
לְקַל הַבְּהֵמָה.	—	"	"	לְקָל.	[ויקרא י"א כ"ו]	
בְּהֶקְרָבֶם.	—	"	"	בְּהֶקְרָבֶם.	[במדבר ג' ד']	
בְּמַעֲיָד.	—	"	"	בְּמַעֲיָד	[ה' נ"ב]	
סֵלַח נָא	—	"	"	סֵלַח.	[י"ד י"ט]	
וְנִזְרְעָה.	—	ובא"י	וסת"מ	וְנִזְרְעָה	[ה' כ"ח]	

וכאשר שאלתי את פי החזנים טרוד מהמכים השוא לפתח השיבו לי כי קבלה בידם שאם באה השוא בראש חיבה יחד עם הנביאה השוא תהיה קריאתה נוטה לפתח.

אז אמרתי הבה ואחפש בספרי המדקדקים אם יש לו שורש וענף כלל זה, ומצאתי ראיתי בסי המכלול לרד"ס ד"ל (ויניציאה 5307) דק"יח ע"ד בשער השוא שכתב בזה הלשון, דע כי השוא

איננה תנועה אך היא משרתת התנועות על ג' דרכים: הא' כשתהיה על אית אהה"ע תטה קריאת השוא לקריאת אותה אם קמוצה תטה לקריאת קמץ, ואם פתוחה תטה לקריאת פתח, כמו יֶאֱבֹד הוֹן (משלי כ' ט'). ואם צירי כמו בָּאֵר, שָׁאֵר, תֵּאֲנֶה, קריאת השוא נוטה לצירי, ואם שורק כמו קָחוּ דְעוּ, קריאת השוא נוטה לשורק מפני החית או העין שהיא שרוקה, ואם חיריק כמו קָחִי רַחֲמִים יִשְׁעִיה מ'ז) סְחִי וּמְאוּס, (איכה ג') יְהִי אֹרֶךְ (ברא' א') קריאת השוא נוטה לחיריק, ואם חולם כמו לְעוֹלָם שְׂאוּל, בְּעוֹר, פְּעוֹר, קריאת השוא נוטה לחולם, וכן על הקמץ חטף כמו וּמְגַעַר בְּךָ (ישעי' ג'ד) קריאת הגימל נוטה לקמץ חטף מפני העין, ויש ספרים מוויקיטם שהגימל נקודה בקמץ חטף.

ואם עם השוא געיא תקרא השוא בהרחבה כקריאת האות שבצדה לפי שהגעיא מאריך קריאתה כמו צִדְקַתְךָ כְּהַרְבֵּי אֵל (תלים ל"ו) (אמ"ה בתנ"ך שבידינו היום אין געיא בכף כהררי) שְׂאוּ זְמֵרָה (תלים פ"א) תְּחִי נַפְשִׁי (תלים קי"ט) קָרְבָּם בְּתִימוּ לְעוֹלָם (תלים מ"ט) חזולתם.

השני כשתהיה שוא על היוד תטה קריאתה לעולם לחיריק, ואעפ"י שאין היו"ד בחיריק אלא באחת התנועות כמו וַיִּדְעוּ בְּיַעֲקֹב, בָּיִם יִחַל (מיכה ה') לעולם קריאת השוא נוטה לחיריק, ואם הגעיא עמה תקרא חיריק בהרחבה, כמו בְּיַד מִשֶּׁה וְאֵהֲרֹן (תלים ע"ו) מוֹשֵׁל בְּיַעֲקֹב (שם ג"ט), ואם ישתחף עם השוא סגול או פתח לא תטה קריאתה לחיריק אלא לסגול או לפתח כמו הִיָּה הָיוּ.

השלישי, כשתהיה השוא על שאר האותיות ויהיו מנועות באיזה תנועה מן התנועות לעולם קריאת השוא נוטה לפתח כמו בְּרַכָּהּ, קָלְלָהּ, רָשָׁעִים, שְׂמָנִים, גְּבָרִים, יְשָׁנִים, גְּלִילִים, לעולם קריאת השוא נוטה לפתח, ואם הגעיא עמה תקרא פתח בהרחבה, כמו בְּמִקְהֵלוֹת בְּרָכוּ אֱלֹהִים (תלים ס"ח).

וע' להר' אליהו כחור בס' פתח דברי (ויניציאה ש"ו) דק"ל

שכתב כן. ועי' בכוזרי (מאמר ב' סי' פ') ומ"ש בארוכה הר' קול יהודה שם, ועי' במלון לאליעזר בן יהודה (כרך שני דף 82) מ"ש בשם מוהר"י חיוג בזה והר' בנין שלמה (הענא) די"ט, סתר כלל הגי', וז"ל לפי דבריו למה לא יבא אחריו דגש כדין אחרי הפתח ועוד אם כח הגעיא כח תנועה איך נמנע זה שלא נמצא בכל המקרא תיבא שלימה ממנו לבדו כאשר מצאנו לרוב בת תנועה אחת ואין כח שוא געיא כח תנועה, ויכון בעיני קריאת שוא געיא בהרמת קול שלא יובן ממנו שום טעם תנועה גדולה או קטנה ונקרא געיא מלשון אם יגעה שור על בלילו (איוב ו') והוא ענין צעקה שנופל על בעל חי בלתי מדבר אשר לא יוכל להוציא שום טעם תנועה עכ"ל.

בנוגע לתבת וְנִזְרְעָה שמבטאים את הריש בחטף קמץ ובא"י דוקא בשוא, כ' הרב מנחת שי שם ונזרעה בשרשים שורש זרע הריש בשוא לבדו, ובספרים אחרים כ"י נכתב בגליון בספר יריחו כתיב ונזרעה בחטף קמץ הריש ע"כ, גם בספר רב פעלים בבנין נפעל מן השואים כתב ומסאר בחטף קמץ בקצת הספרים ונקתה ונזרעה זרע, וכן ראיתי אני בקצת ספרי ספרד ובדפוס קדמון, וכן כתב בעל אור חורה עכ"ל.

ומעתה השאלה מצאה מקום לנוח, על החזנים שבלונדון ואמסטרדם למה לא החזיקו ג"כ בכל הכללים שיסדרם הרד"ק בכללי השוא כמס"ל, כמו שהחזיקו בכלל הגי', שאם תבא השוא בגעיא וגי'.

אבל הספרדים בא"י וסת"מ כנראה לא הסכימו בכללים אלו לעולם אינם מבדילים בהברת השוא באופן אחר.

בתיכון סופרים הנקרא שירת הסופר (הנהוג בלונדון ואמש') כתוב בהפסרת בהעלותך (פסוק יו"ד) איש אל רעהו, וברב התניך שבידי כתוב איש לרעהו וכי הרב מנחת שי שם תקראו איש לרעהו, בדפוסים אחרונים כתוב "אל רעהו", אבל בדפוסים ראשונים ובכל ספרד ושאר ארצות כ' "לרעהו" ואין לפקפק בזה דקא שכיחן ספרי טפי מן ד' מאה שנין דהכי איתנהו ולית בהון פלוגתא, וחזינא נמי בספרי דר' מנחם דכתיב הכין בכל ספרי ספרד לרעהו עכ"ל. ולפי דבריו מצוה לתקן טעות זה כמ"ש הרב מנחת שי שבכל ספרי ספרד לרעהו.

(דף ט' הערה כ"א). כתבתי אודות מנהג הספרדים שאינן מניחין תפילין בחוה"מ, מצאתי בשערי תשו' (ליופציג תר"ח) סי' רס"ו שכ' ר' ששנא גאון וששאלתם ות"ב גופו מותר להניח תפילין, והא כבר אמרו' אבל מותר להניח תפילין ומה אבל דאבלות הרתא לבו מריר על סתו הייב להניח תפילין, ת"ב דאבילות עתיקא וגו' על אחת כמה וכמה שחייב להניח תפילין וכן הלכה למעשה בשתי הישיבות מניחים תפילין בש"ב ואסור להניחן בחולו הסוער עכ"ל.

הרי שלפ"ד הגאון ששנא (אביו של ר"ע גאון) שעשו הלכה למעשה בשתי הישיבות שלא להניחם בחוה"מ כמנהג ספרד, ועי' בס' החינוך שכ' בפ"ו ואין מניחין תפילין בחוה"מ.

(דף כ"ו הערה כ"ג). בג'באלטאר נוהגים שלא לומר בשבת לעולם יהא ארם ורא שמים, ומתחילין מאשרנו מה טוב חלקנו, ולא ידעתי למה נהגו כן.

(דף נ' הערה ע"ט). עי' בתשו' הגאונים שערי תשו' (סי' שמ"ג) וששאלתם דאיכא ביניהו דקראן ק"ש בקול רם כקריאת התורה ובפסקו טעמים, וכי הויתון בחידושי קדמאי דקאמרו בכרכות הכי אנן הכי אתחזי לנא דהא בפירושא איתמר עשרת הדברות היו אוסרים בכל יום משרבו המינין דהוו אמרו לית להו תורה אלא זו, אתקיננו אלין פרשיון כולהו על פרשה ראשונה, ומירושי' דתמן כלילין עשרת הדברות אבל מעליא איהו בלחש דלא יתאביד סבר נש תיבה דא או תרין דהא כל חד חייב בקריאתה וכולהו תיבין בחושבנא ואיצטריך לאשלא לון בכל יומא ומאן דגרע חד מיניהו כאילו גרע עלמא דא, ועל דא בקריאתה בקול זמנין דישתוק פורתא וצבורא יקראו להלאה ויקרא בהו מההוא תיבה דאינון אמרו וידלג תיבת או תרין ויתיר, ועל דא בלחש כל חד יקרא ולא יגרע כלום עכ"ל.

(דף נ"ז הערה צ'). מצאתי בסדור רש"י (אות ל"ז) שכ' וז"ל ברכת המינים ביבנה תקנוה בתר ישו בן פנדירא משום מינין, ועי' במחז"ו הובא משום בן פנדירא משום המינין.

(דס"ה הערה ק"ב) ועי' בס' הכוזרי (מאמר ב' סי' ע"ט וכו') ששאלת בטעם הנענוע שאלה המלך מסנו והתבר השיב לו.

(דף ס"ח הערה ק"ד). עי' קאהוט בערוך השלם תיבת ענו, וז"ל בלשון מקרא ענו חסר ורק פעם אחת מלא עניו וכן הוא מלא בדברי רז"ל.

ותמיה גדולה במ"ש כי תיבת ענו הזכרה פעם אחת מלא, ובכל התנ"ך הפשתי ולא מצאתי שהזכרה מלה זאת כי אם פעם אחת ותוא חסר (במדרב"ב י"ג) ואיה מצא פעם אחת מלא במקרא.

שא. נא עיניך וראה דברי הר"י יסוד הניקוד (אמשטרדם) דף ה'

אות ה' שכ' וז"ל מעות גמור מה שנמסר ברוב הספרים כפסוק והאיש משה ענו מאד עניו קרי כיוון שאין סקום ליווד הנחה אחר הקמץ לא במבטא גם לא להורות על לשון רבים, וא"כ אין נכון למסור שם עניו קרי אחרי שאין היוד לא לצורך שום הוראה בין בשורש המלה בין בשמוש המלה, וכיוון שאין בה צורך לא לענין הקריאה ולא לענין הכתיבה מי יתן ואדע למה נמסר שם עניו קרי שהרי בכל המקרא שיש שם עניו קרי וכתוב תמיד יהיה איזה דבר זר בכתיבה אשר יתקן בקריאתו והנה בנדר"ד כתוב עמו בלא יוד כמשפס דקרוק הלשון כי שם דבר הוא בפלס דבר חכם גמל שפן קטן ענן וגו' גם במקרא גדולה שהרפיים הבומבירגי לא נמסר ענו עניו קרי ולא יפה כ' בעל אור תורה בפ' בהעלותך וז"ל ענו עניו קרי, ושגיאה גדולה היא וגו' עו"ש.

(דף קס"ד שם בהערה ר"ו). תמתי על המנהיג שכ' ואין מלקין אותו עוד, עי' להשב"ל (סי' ס') מ"ש בשם רב כהן גאון.

(דף קע"ז הערה רי"ח). כ' אודות שקורין שבת הגדול שלפני שבועות, ועתה מצאתי בס' תולדות התפלה (דף 138) שכ' וביחוד נהגו בשבתות שלפני ג' רגלים שנקראו כולן שבת הגדול, ושם בהערה (26) כ' מתחילה נקראה שבת הגדול רק שלפני הפסח (כדרך הנוצרים) אח"כ הושאל שם זה לשבת שלפני כל רגל וכ"כ ר' שלמה בן היתום למו"ק (הוצאת חיות עמון 15) שבת שלפני פסח ועצרת ור"ה וסוכת.

(דף רס"ז ס' רס"ז). כתבתי אודות מנהג אלו הארצות לומר הפיוטים בגוף התפלה, בודאי מתברי הפיוטים כונתם היתה שלא להכניס בגוף התפלה אלא לאומרם בסוף, אבל מפני שראו שהיו העם יוצאים מבניה"כ והולכים להם, התקינו לחבר הפיוטים בתפלה עצמה, ואחר שהותרת הרצועה להפסיק התפלה בפיוטים התחילו לחבר גם כן פיוטים אחרים העשויים בכונה סכוונת לאומרם בתוך התפלה, גם בתוך ברכת קדושת השם ובשאר ברכות (שר"ל במבא למחזור רומא ד"ה).

(דף רל"ב ס"א הערה רע"ה). כ' אודות מנהג אמשטרדם שתולין פרוכת שתורה ע"פ תהיכל וגו', ועתה נודעתי שהכהן והלווי קודם שיעלו לתו' בט"ב לובשים מעילים שתורים ארוכים, והם קנין הכית"כ מיום שנבנתה, (כ"ז נעשת כדו שלא יצטרכו לקרות אותם בשמט).

(דף רמ"ב ס"א). כ' אודות מנהג לונדון שקוראין העולה בשמו ושם אביו, אבל להרב או ת"ח קוראין אותו דוקא בשמו וכינויו, ולא בשם אביו, אולי יתכן לומר במעם הדבר שנעשה זה לכבוד הרב, שאינו מפארים אותו ביחס אבותיו, כי אם ביחס עצמו.

## תשלח      כתר      השמטות      שם טוב

(דף רס"ט הערה ש"ח). כ' אודות חילוקי העליות של הפרשיות, ועתה הקרה ה' לפני מדרש הנחומא (באבער) דף 158 בסבוא, וז"ל כת"י שני הנמצא בתוואטיקאן והוא קובץ (41) הקובץ הזה הוא שני חלקים שפ"ד דפים וגו' ומדף רצ"א מתחיל קטעא אל תורה (פ' בל"ע פרשיות של תורה) בראשית, מנחה יום אחד, יום ב', יום ג', שבת כהן יום ג'. לוי אשר ברא אלקים לעשות, שלישי, נפש חיה הוא שמו, רביעי את דרך עץ החיים, חמישי, לקרא בשם ה', ו' כי לקח אותו אלדיו"ם משלים, בקי אל סדר (ר"ל שארית הסדר) מפסוק, וירא ה' כי רבה רעה, אח"כ נרשם גם כפ' ואלה תולדות נח, ובסוף פ' ברכה סיום גמלת קטעא אל סדרים (ר"ל הושלם חילוקי הסדרים).

(דף שמ"ב סק"ט) כ' אודות השני יודין שנחבל במקום ים. הויה, עתה מצאתי ספר הנקרא Proceedings of the American Academy of Jewish Studies שם דף 39 תמצא מאמר יקר מהפרופיסור לוטערבעך (1930-1931) שכתב בארוכה מענין זה, ומצא פ"ג תמונות בשם זה, והרוצה להתעניין במקצוע זה יעיין שם מ"ש, ואינה ה' לודי ס' הנקרא Texts Studies in Jewish History by Mann. (1931) ושם מצאתי כמה תשו' מהגאונים שהועתקו מכ"י שהיו משחמשים בהב' יודין כזה יו"י או יו"י, ו' והקרה ה' לפני ס' שדי חמר (מערכת המס דף 44) כ' שמצא בלקח טוב המכונה פוסקתא זוטרתו לר' טובי, בפ' שמות (סו"ג פס"ו) וז"ל ולמה אנו כותבין השם הגדול כג' יודין יוד על שם, יוד של שד"י ויוד של אלקים יוד של אהיה זה שמו וזה זכרי לא כשאני נכתב אני נקרא, ושם בהקרה להר"ש באבער הראנו שדבר זה כתבו בס' דעת זקנים על התו' בקו' מנחת יהודה בשם הלקח טוב הנ"ל על פ' זה שמו לעולם, ועוד הביא שבס' לקח טוב בפ' נשא כ' שהוא ג"כ רמו לג' יודין שבפסוקי ברכת כהנים, וברבך יאר ישא עו"ש.

(דף תפ"ו ב'). כתבנו אודום ברכת הלבנה בליל שבת או בליל יו"ט, עי' להגאון שו"ם (ת"ג שאלה קנ"א) שנשא ונתן בזה.

(דתקע"ט סעוף ז') שם כתבתי אודות קריאת שם הנולד בשעת הטילה. עי' לראב"ע בשמות (ד' כ"ד) וז"ל ור"ש בן חפני ולא הזכירו בתחילה כי עוד לא נקרא שמו וכסוהו ויהי בלדתה ויתן יד (אמ"ת מה יחס יש לו הפסוק הזה עם הנרצה).

מעם שנהגו בני ישראל לקרא שם הילד או הילדה בשם הזקנים, עתה נודעתי כי נמצא בעיר אסוואן (איזה שנים אחר חתימת הנבואים) אבן כתובה שהיו נוהגים היהודים לקרא בניהם בשם המת, ואולי כי מ"ש להקים שם אחיו בישראל הוא ממש כפי פשוטו, ולא כמ"ש הרמב"ם שם ועי' אברבנאל שם מ"ש בארוכה.

## כתר השמטות שם טוב תשלט

ובא"י ותוגרמא יש נוהגים לקרוא שם בניהם בשם זקנם עולם  
כחיים חיותם.

(התקצ"ט ס"ז). במעם שהתחן והכלה מתעניין, לפי דברי רש"י  
שם בברכות (נ"ד:) ג' צריכין שמור ומכללם התן וכלה התן וכלה סקנאנו  
סתגרה בהם עי"ש משמע כי פחדו מהשדים שיתגרו בהם ביום שמחה לבם,  
ובתהיה מעשה שהובא במדרש חתומא (סוף פ' האזינו) מעשה באדם  
עשיר שהיתה לו בת אחת. ועיין עוד בספר טוביה ששם סקור להויה זו,  
ואין כל ספק כי לכשו או התחן והכלה חרדות ביום התונתם  
מדאגה בדבר פן בנשף השקם יפקדו השעירים, קרוב הדבר  
מאד כי נהגו לענות בצום נפשם ביום התונתם ויתחננו אל  
ה' להצילם מיד סויקתם והוא יסוכך עליהם באברתו.

עוד אפשר לומר כי הסנהג הזה נובע סארץ יהודה אשר היתה  
בהגזרה בימי קדם שיהא איסטרפיוס בועל בתולה תחילה (ירוש' כתובות  
פ"א ה"ה) ועי"ש בבלי (ג'): ובמדרש משלי (סוף פ"ל) ובפרש"י שבת  
כ"ג.) ד"ה היו באותו נס, והרמב"ם (בראש הלכות הנוכה) ובלי ספק  
היה אז כל יום חתונה יום עגן וערפל, יום צרה וצוקה, יום צום ובכי,  
ואף כי אח"כ כסלה הגזרה, מ"מ הגזרה לא כמלה, עוד צמים ביום החתונת.  
ועפ"ז אנו מבינים דברי המשנה בכתובות (פ"ב משנה א')  
שיצואת הכלה בתולה בשנים קרמוניות בהינומא ובראשה פרוע, שכל זה  
הוא סימני אבילות ככתוב שם (ירוש' במשנה הנ"ל) נוסד זה בוסן  
הגזרה של איסטרפיוס.

(דף תרס"ו סכ"א). כתבנו אודות שפרכת חיון וגו'. בסדינות  
אלו כספרדים וכאשכנזים נוהגין שהש"ץ המסדר הקו' נושא כפיו ומברך  
את התחן והכלה בברכת כהנים ומתרגמה באנגלית ואין נוהגין כן בא"י  
וסת"מ, ולפי דעתי אין מנהג זה נכון, כי ברכת כהנים נהנה לברכה  
לכהנים, וגם אינו מן הנכון לתרגמה באנגלית או באיזה שפה שהתית,  
וכמו שיתונתן לא תרגם פסוקים אלו.

(דף תרס"א בהערה). כ' שמחבר סדר חינוך הבית היה ר' דוד  
חפשי, הוא הרכ המשורר המפורסם ר' דוד פראנקו מינדיז נולד באמשטרדם  
Aug 13-1713 ומת שם Oct. 10-1792.

(דף תרס"ט ס"ג) שם כתבתי כמה שנוהגים שאפי' שאין האבל בא  
לביה"כ עכ"ז הש"ץ אומר צדוק הדין והשכבת וקדיש. כן ראיתי שחיו  
עושים החזנים ברמסנג. וכאשר התחקתי על הסנהג הזה מפי החזנים  
שבלונדון.. השיבו כי הסנהג הוא שאפי' האבל בא לביה"כ א"א צדוק הדין,  
אלא השכבת לנפטר וקדיש, אבל ביום הו' בבוקר אומרים צדוק הדין  
ופסוקי דהמתא והשכבת וקדיש.

(דף תרס"ם סל"א). שם כתבנו אודות אבל בפורים, עתה נודע לי  
 מפי החזן כי טעה בחשבוננו, ור"ל שאם אירע אבילות בשבוע שחל בו  
 פורים, אין האבל יושב במקום האבלים ואין עושין לו השכבה, ובוה  
 סרה תמיתתי על מנהג זה.

(דף תר"ף סו' ג"ו). כתבתי מדוע לא נהגו לקרוע העומדים  
 בשעת יציאת הנשמה ותשו' היתה שאם נחייבם כל אחד ואחד לקרוע לא  
 יהיה להם בגדים הגונים ללבוש, ועתה מצאתי הדבר מפורש בסנהדרין  
 (ד"ס) אמר ר' חייא השומע אזכרת בזה"ז, אינו חייב לקרוע, שאם אי  
 אתה אומר כן נתמלא כל הבגד קרעים וכו' ע"כ.

(דף תר"ץ שם בהערה). כתבתי בשם הציוני שאין הרוח מת  
 במיתת הגוף ושמוניחים הנשמות על העצמות וגו', כמבואר בסנהדרין  
 (דפ"ב). זקנו דר' פרידא אשכח ההוא גולגלתא דתות שריא בשערי ירושלם  
 והיה כתוב עילויה זאת ועוד אחרת קברה והדר נכוג (בצבצה)  
 קבריה והדר נכוג אמר האי גולגלתא של יהויקים דכתיב ביה קבורת  
 חמור יקבר סחוב והשלך מהלאה לשערי ירושלם וכו' אמרת להו לשיבבתהא,  
 אמרי לה האי דאיתתא קמיתא היא דלא קא מנשו לה שגרתא לתנורא  
 וקלתה כי אתא אמר היינו דכתיב עילויה זאת ועוד אחרת ע"כ.



# מפתחות

## פסוקים ותפלות

(דף א' ס' א') תפלת מודה אני  
(שם ס"ב) הפסוק מה טובו אתליך.  
(דף ב' ס"ג) תפלת שבט יהודה.  
(שם ס"ד) הפסוק ואני ברב חסדך  
(דף ג' ס"א) תפלת הנה

## נמילת ידים

(דף ד' ס"א) למה נמ"ו תקנוה בלשון נמילה ולא רחיצה.  
(שם ס"ב) קדש ורחץ, למה בשני נאמר רחצת.

## טלית

(שם ס"א) כיסוי הראש בטלית.  
(דף ה' ס"ב) טלית משו או צמר

## תפילין

(דף ו' ס"ג) לבישת הטלית קודם התפילין  
(שם פ' קדש לי אחר לבישת התפילין  
(שם) ביאור הטילה תפילין.  
(דף ז' ס"ב) למה מניחין אחד על הראש והשני ביד שמאל.  
(דף ז' ס"ג) למה בראש ד' בתים ובהפ"ו של יד בית אחד.  
(שם ס"ד) למה השון שבתפ"ו מצד ימין בת ג' ראשים ובצד שמאל  
בת ארבע ראשין.  
(דף ח' ס"ה) מעם לשער היוצא מתפ"ו של יד לחוץ, ולמה צריך  
להיות שער ענל.  
(שם ס"ו) מעם שנהגו להסיר התפ"ו אחר הכנסת תפ"ת לחיכל ולא  
קודם.  
(שם ס"ז) למה בהנחתן יד קודם לתראש ובחליצתן של ראש תחילה  
ואח"כ חולץ של יד.  
(שם ס"ח) מדוע אין לובשום תפ"ו כשבת ויו"ט ובר"ח במוסף.  
(דף ט' ס"ט) מדוע נהגו שלא להניח תפ"ו בפ"ב שחרית ובא"י  
מניחים אותם גם בשחרית.

(דף ט' ס"ו) מדוע הספרדים אינן מניחין תפיל' בחוה"מ והאשכנזים מניחין.  
 (דף י' סו"א) למה התפיל' של האשכנזים הם גדולים ושל הספרדים קטנים.

### תפילין

(דף י"ב סו"ב) ללבוש תפילין גם במנחה חוץ ממנחת ע"ש.  
 (שם סו"ג) הלכשת התפיל' לכניהם הקטנים קודם כלאות לו י"ג שנת.  
 (שם) הלכשת התפיל' ששה חדשים קודם שיהיה בר מצוה.  
 (דף י"ג סו"ד) מנהג מצרים ביום שמחנכין לנער בהלכשת התפילין.

### בר מצוה

(דף י"ד סו"ד) למה אין הבר מצוה מברך שהחיינו ביום הנחת התפילין.

(דף ט"ו סט"ו) מנהג הספרדים באלג'יר ביום הבר מצוה.  
 (דף ט"ז סט"ז) מנהג הספרדים בא"י      "      "      "  
 (שם סו"ז) מנהג הספרדים באמשטרם      "      "      "  
 (שם סו"ח) מנהג הספרדים בלונדון      "      "      "  
 (דף י"ז סו"ט) מדוע תפיל' של יד נהגו לכסותו, ותפיל' של ראש לגלותו.

(שם ס"ב) טעם שהתפיל' צריכין להיות מרובעות ולמה לא יהיו עגולות.

(שם) מדוע צריך שהרצועות יהיו שחורות ולא ירקות או לבנות.  
 (דף י"ח סכ"א) מאימתי נודע לנו תואר „בר מצוה“ לנער שהגיע לפרק י"ג שנה.

### ברכות השחר

(שם ס"א) שנויים שנפלו בנוסח ברכות השחר.  
 (שם ס"ב) אין מברכים ברכת הגותן ליעף כח.  
 (שם) כל צרכי בקמץ תחת הכף ויש בחיריק  
 (שם) יש מקומות שאין האשה נוהגת לוטר שלא עשני גויה או שפחה.

(שם) השמיטו אשה רעה, ויש אומרים אותו.  
 (דף כ' ס"ב) המעביר שיבה מעינינו, וי"א „חבלי“ שיבה.  
 (שם) ברכות השחר עד ישתבח השמש אומר אותם. ומישתבח ואילך עד סוף התפילה ע"י הש"ץ. ויש נוהגים שברכות השחר נאמרות ע"י אחד מיחידיו הקהל.

### זמירות

(דף כ"ב ס"ב) באמש' המנתג שהזמירות נאמרות ע"י אחד מיחידיו.

## כתר מפתחות שם טוב תשמג

הקהל חוץ מר"ה ויוה"ב שנאמרות ע"י אחר החזנים.  
(שם ס"ג) טעם שתקנו לומר ברכת כהנים אחר ברכת התורה.  
(דף כ"ג ס"ד) למה לא תיקנו ברכה מיוחדת אקב"ו על התפלה.  
(שם ס"ה) טעם שמברכין על מצות שהן מר"ם כגון הלקת הנר  
בשבת, ויו"ט. קריאת המגילה, עירובין, ונמ"י, והיכן מצינו בתורה שציונו.  
(דף כ"ד ס"ו) שכבש רחמיו וי"א כמו שכבש אברהם אבינו שם  
ונאמר ה' חננו ויש מוסיפים ונאמר ע"י נביאך ה' חננו.  
(שם) שנוים במשנת אלו דברים שאין להם שיעור.  
(דף כ"ה ס"א) אחר ותשליך במצולות ים מוסיפין וכל המאמינו  
וג'.

(דף כ"ו ס"ב) הגירסא ירא שמים בסתר ובגלוי וי"ג בסתר כבגלוי  
וי"ג ירא שמים בסתר.  
(דכ"ז ס"ג) קראת שמו ישראל „וישורון“. וי"ג קראת אותו ישראל  
ישורון ונוסח אשכנז וישורון, שם והודייה, וי"ג והודאה.  
(שם) כי אתה הוא האלדים עליון ואין בפסוק חיבת עליון.  
(שם) אבינו שבשמים ויש מוסיפים חי וקים, שם בעבור שמך ויש  
מוסיפים כבוד אחר בעבור. שם בעולמיך כסגול תחת המס, ויש גורסים  
בעולמך חסר יוד ובקמץ תחת הלמד.  
(דכ"ח ס"ג) בל' וא' מנהגם להוסיף בשבת אחר פ' קרבני לחמי  
זביום השבת עולה שבת וגו' וכן נוהגים בא"י וסת"ם וסנהג אשכנז לומר  
גם הפסוקים של ר"ח ובראשי חדשכם.  
(שם) שינויים באביו הוה מסדר סדר.  
(שם ס"א) ברוך שכל"ו אחר האנא בכת.  
(דכ"ט ס"ב) תפלת אנא בכת לאומרה מיושב ויש מעוסד.  
(ד"ל ס"ג) מדוע בחרו במשנת איזהו מקומן לאומרה בכל יום  
בתפלה.

(שם) שנויים שנפלו במשנת זו.  
(שם ס"ד) שיבנת שתבנת.  
(דף ל"א) עוד שנויים שנפלו ביה"ר הנובר.  
(דף ל"ב) אודות קדיש על ישראל.  
(שם) טעם שכל דבר שבקדושה א"א איתו פחות מעשרה.  
(שם) עמידה בשעת הקדיש.  
(דל"ד ס"ד) טעם שנהגו לומר קדיש אחר פסוקי דזמרה.  
(שם) מדוע מזמור שיר תנובת מתחילין מארוםמך, ובתנוכת  
מתחילין מראש המזמור.  
(דל"ו ס"א) מזמור השמים מספרים לאומרו בכל יום, ויש שכתול  
אומרים מזמור אלהים יחננו, ובשבת השמים מספרים.  
(דל"ז ס"ב) מזמור לדוד ברכי נפשו (חלים נק"ג) ויש שאין נוהגים  
לאומרו.  
(שם) נוסח ברוך שאמר מצאתי בכת"י מנהג קורפו.  
(דל"ח ס"א) הכרוך שאמר הארוך והקצר.

(דל"ט ס"ב) הבריות הבריות  
 (שם ס"ג) חי העולמים ויש בפתח.  
 (דף מ' ס"ד) מוסיפים בב"ש בשבת ברוך המנחיל מנוחה, בסוכות,  
 ברוך שנתן וגו' את חג הסוכות, וכן בפסח ובשבועות, ובר"ה ויוה"כ,  
 ויש שאינן מוסיפין כלל.  
 (דף מ"א א') מעם שאוחזין שתי הצציות בשעה שאומרים ברוך  
 שאמר, ובגמירא דרבם לנשק הצציות.  
 (דף מ"ב א') מעם שאוחזין הר' ציציות לפני ק"ש.  
 (שם) טעם שנקראו המזמורים של אחר ב"ש עד ישתבח פסוקי  
 דזמרה  
 (שם) מדוע נאסר לנו להפסיק מב"ש עד אחר תפלת י"ח ואפילו  
 לצורך מצוה.  
 (דף מ"ג) אין נוהגים לומר מזמור לתודה בשבת ויו"ט, הוה"מ.  
 של חג המצות וערב פסח ועיוה"כ, ויש אומרים אותו בכל אלו  
 המאורעות.  
 (דף מ"ד) מעם שנהגו לומר ג"פ אשרי יושבי ביתך בשחרית  
 שתים ואחד במנחה.  
 (דף מ"ה) מדוע כופלין הפסוק כל הנשמה תהלל יה.  
 (שם) ובא"י כופלין הפסוק ה' ימלוך לעולם ועד שבשירת ויושע  
 וגם מתרגמין אותו, ובל' ואמ' אין נוהגין לכפול הפסוק ימלוך ואין  
 מתרגמין אותו  
 (שם) אין נוהגים לומר אחר השירה הפ' כי בא סוס פרעה, רק  
 בשבת בשלח אומרים אותם, ויש אומרים אותו בכל יום.  
 (דף מ"ו) מדוע נהגו כיוצא דוד לעמוד עד אהת הוא ה' האלהים,  
 ויש עד לך משתחיים, ויש עד האלהים.  
 (שם) מלך חי העולמים בצירי, ויש חי העולמים בפתח.

### יוצר.

(שם) מדוע הש"ץ אומר ברכו את ה' המבורך קודם יוצר וקודם  
 עלינו, וקודם תפלת ערבית, והצבור עונין ברוך ה' הל"ו, והש"ץ תוזרו,  
 וכן כשעולים לתורה.  
 (דף מ"ז) אומרים כיוצר והתקין מאורות משמח עולמו אשר ברא?  
 ויש א"א זה.  
 (שם) והולוכנו מהרה קוסמיות, "לארצנו", והנוסחא העתיקה  
 בא"י, "בארצנו".  
 (דף מ"ח) להודות לך וליחדך ולאהבה, ויש ליראה ולאהבה.

### ק"ש

(שם) מעם למנהג ישראל שנותנים ידיהם על עיניהם בשעה  
 שאומרים פ' שמע ישראל, ולמה נהגו לומר פ' שמע ישראל הש"ץ והקהל  
 ביחד.

## כתר מפתחית שם טוב תשמה

(דף מ"ט) אינם נוהגים לומר הפסוקים והרה אף ה' עך אשר  
ה' נותן לכם בלחש כמנהג אסמ"ח .  
(שם) אין מנהגם למשמש בתפ"י ש"י כשאומרים וקשרתם לאות  
על ירך. וכן כשאומרים והיו למוטפות בין עיניך  
(שם) מדוע נהגו לכפול ה' אלהיכם אמת .  
(דף נ') יש נוהגין לומר הק"ש בקול רם, ויש בלחש רק הפסוק  
הא' והאחרון בקול רם, אבל בימים נוראים אומרים כל הק"ש בקול רם .  
(שם) מדוע נהגו לקרות הק"ש בכונת הלב יותר משאר חלקי  
התפלה .  
(דף נ"א) טעם להט"ו וז"ו שבאמת ויציב.  
(שם) יש נוהגין כשמגיע הצבור לשמע ישראל כל הקהל קם  
ממקומו וקורא שמע בכל כחו ומשתתק .

### תפלת י"ח

(שם) טעם שתיקנו לעמוד בעמידה .  
(דף נ"ב) אם איזה יתיד בא לביה"כ אחר ברכו של יוצר אומר  
היתיד קדיש לעילא וברכו ואת"כ קדושה. ונוהגין שגם במנחה אם לא  
שמע הקדושה, ובערבית חצי קדיש וברכו, ויש אין להם מנהג זה.  
(דף נ"ג ס"א) טעם שאין מלכות שמים בברכה הא' של תפלת  
י"ח בתחילתה ככל הברכות הקודמות .  
(שם ס"ב) אין נוהגים להגביה עקבותיהם בשעה שאומרים קדוש  
בקדושה כמנהג ארצות אחרות .  
(דף נ"ד ס"ג) סדר אמירת הקדושה או הכתר, חלק הצבור וחלק  
חש"ץ .

(דף נ"ה א') שינויים בנוסח הזכרנו לחיים .  
(שם ב') טעם שבזכרנו מנכשים סתם חיים, ובכתוב לחיים  
מבקש טובים, וכספר חיים הולך ומוסיף ברכה ושלוש ופרנסה טובה .  
(דף נ"ז) שינוי בברכה בדרך עלינו .  
(שם) שינוי בברכה למלשינים .  
(דף נ"ח) למה נקרא מודים דרבנן .  
(דף נ"ט) מדוע הכהנים תולצין מנעליהם בעליהם לדוכן .  
(שם) איך הכהנים הופכין פניהם כלפי העם ואחוריהם  
להיכל .

(שם) איה הוזכרה תפלת או"א ברכנו בברכה המשולשת בתורה .  
(דף ס') מדוע לא יענה הצבור אמן בין כל ברכה וברכה, ואומר  
כן יהי רצון .  
(שם) אין חש"ץ אומר הפ' ושמו את שמי .  
(דף ס"א) מדוע הסמיכו ברכת כהנים לשים שלום .  
(שם) בל' וא' כולנו יחד, ובאסמ"ת כולנו כאחד .  
(דף ס"ב) שינויים בשים שלום .

(דף ס"ג) שינויים בתפלת אלהי נצור.  
 (שם) טעם הג' פסיקת שנהגנו בעושה שלום.  
 (דף ס"ד) מדוע אין הש"ץ פוסע הג' פסיעות כשהזכור תפילי  
 י"ח.  
 (שם) מה טעם שהמתפלל צריך לכיין רגליו זה אצל זה בתפלת י"ח.

### אבינו מלכנו

(דף ס"ה) מדוע א"א אבינו מלכנו בר"ה ויוה"כ שחל בשבת  
 והמנהגים המסתעפים מזה.

### תחנונים

(דף ס"ח ס"א) שנויים בתפלת אל מלך יושב.  
 (שם ס"ב) סדר חלוקת התחנונים ביום כ' וה'.  
 (שם ס"ג ס"ד) שינויים בתפלת אנשי אמונה.  
 (דף ס"ט ס"ה) אחר שאמרו חדש ימינו כקדם אומרים ויעבור,  
 ויש מוסיפין אחר ימינו כקדם אל ארך אפים עד ושם נאמר ואח"כ אומרים  
 ויעבור.  
 (שם ס"ו) י"א הוידוי והנפ"א אחר הפותח יד, ויש מתודיין  
 ונפליין בראשונה ואח"כ אומרים האל מלך.  
 (דף ע' ס"ז) מה טעם תקנו הנפ"א סמוך אחר י"ח.  
 (שם ס"ח) השמטת הרבה היבות מתפלת הפותח יד בתש"ו שבאו  
 בסדורי א"י.  
 (שם ס"ט) מדוע תקנו הוידוי עפ"י האלפא ביתא  
 (שם ס"י) טעם שתקנו הוידוי בלשון רבים.  
 (דף ע"א ס"א) ל' וא' נוהגים ליפול על צד השמאלי בשחרית  
 ומנחה, והאשכנזים בשחרית ע"צ ימין, ובמנחה ע"צ שמאל.  
 (דף ע"ב ס"ב) למה אין נע"פ בר"ה, ולא בבית האבל, ולא בבית  
 החתן ולא ביום מילה בשחרית, אבל במנחה נופליין. ובא"י וסת"מ אין נע"פ  
 גם במנחה, אם בעל הברית או הסנדק שם.  
 (שם ס"ג) טעם שאין נע"פ במנחת עש"ק, ער"ח, ערב ת"ב, ערב  
 הנוכה ופורים, חוץ מערב ר"ה ויוה"כ שגם בשחרית אין נע"פ.  
 (דף ע"ג ס"ג) יש נוהגין ליפול ע"פ במנחת פסח שני, ערב  
 ל"ג לעומר, ערב ט"ו שבט, וט"ו אב, ויש שאין נע"פ במנחת שלפניהם.  
 (דף ע"ד ס"ד) מדוע נהגו להכות באגרוף בשעת וידוי.  
 (דף ע"ו ס"ה) יש שאין נוהגים לומר הוידוי אשמנו בכל יום  
 שחרית ומנחה רק ביום שני וחמישי.  
 (דף ע"ז ס"ו) טעם שנהגו לומר מומר אליך ה' נפשי אשא  
 ואומרים אותו בלחש.  
 (שם ס"ז) טעם הנפילה על אפיים, ולמה מכסין פניהם בשלית.  
 (דף ע"ח ס"ח) טעם למנהג ספרד שנופליין ע"פ אפי' במקום שאין  
 שם ס"ח.

---

---

## כתר מפתחות שם טוב תשמז

---

(דף ע"ט ס"ט) מדוע אין נע"פ כחדש ניסן, ולא מר"ח סיון עד ה' ימים אחר עצרת.  
(שם) למה אין נע"פ ממוצאי יוה"כ עד סוף תשרי.  
(דף פ' ס"ט) למה נהגו שלא לומר תחנונים ביום אפרו חג.  
(דף פ"א ס"ט) נוהגים באסרו חג ליומר אחר תפלת י"ח מהודו עד גמירא (תלים קי"ח).  
(דף פ"ב ס"י) טעם שאין נע"פ ביום שהבר מצוה מצויי בביה"כ.  
(שם ס"יא) כשאירע מילה ביום ת"צ איך עושים בסדר הוידוי.  
(שם ס"ב) מנהג לשוח בשעה שאומרים הי"ג מרות.  
(שם ס"ג) הפסוק הנאמר קודם מומור לרוד ויאמר רוד אל גר.  
(דף פ"ג ס"ד) ה' איה חסרך הראשונים (ליום ב') זכיום ה' י"ו שארית פליטת אריאל.  
(שם סט"ו) חוזרים התחנונים ביום צום שאמרום בשחרית.  
(שם) טעם שביום צום מתעטפים בטלית ותפילין במנחה, וכן נוהגים במנחת עיוה"כ.  
(דף פ"ד סט"ז) טעם שאומרים קודם מומור אליך ה' נפשי אשא, רחום והנון חמאנו לפניך.  
(דף פ"ה ס"ז) פי' ואנחנו לא נדע מה נעשה.  
(שם) מדוע אומר מומור אליך ה' נפשי אשא בלחש וכשמגיע הש"ץ לאלרי ישראל שוב מחרון אפך מגביה קולו.  
(דף פ"ה ס"ח) טעם שאין נע"פ בלילה.

### קריאת התורה

(דף פ"ו ס"א) מי הוא המתקן קריאת התורה בשבת שחרית ומנחת זגו'.  
(שם) טעם שתקנו מספר העולים בשבת ז', יוה"כ ששה, יו"ט חמשה, ר"ח וחזה"ם ארבעה, ויום שני וחמישי, שבת מנחה, תעניות, חנוכה, ופורים שלשה.  
(דף פ"ח ס"ב) מדוע תקנו קריאת התורה אחר שמנה עשרה ובמנחת של שבת ויוה"כ ושאר תעניות קודם תפלת י"ח.  
(דף פ"ט ס"ג) יש שאין נוהגים לומר תורת אמת, ויש נוהגים לאומרו.  
(שם) יש נוהגים לומר כי מציון תצא תורה ואין כן נוהגים באלו הארצות.

### אשרי יושבי ביתך

(שם ס"א) מדוע נהגו באלו הארצות שהש"ץ כשמתחיל לומר אשרי יושבי ביתך במנחה, הצבור עונין עוד יהלוך סלה, וכן בפ' טוב ה' לכל, וכן בפתח את ירך,  
(שם) מדוע פותחים המתפללים ידיהם בשעה שאומרים פותח את ידך.

(דף צ"ב) טעם שאומרים מזמור יענך סמוך לזבא לציון.

### זבא לציון

(דף צ"ג ס"א) באלו הארצות אומרים גם התרגום של זבא לציון בקול רם, ויש אומרים אותו בלחש,  
 (דף צ"ו ס"ב) מדוע אין אומרים זבא לציון בשחרית שבת ויו"ט, ואומרים אותו קודם סנחה.  
 (דף צ"ז ס"ג) טעם להנהיגים לומר הפסוק כי לקח טוב כשמוליכין אמת להיכל.  
 (שם) בענין התפלה שזכה למעונך.

### מזמורי השנה

(דף צ"ח ס"א) טעם לכל המזמורים שנהגו לאומרים בכל ימות השנה. נימוקם וטעמם בפרטות  
 (דף ק"א ס"א) יש נוהגים קודם ה' מלך לומר מזמור לדוד ברכי נפשו. ואין כן מנהג א"י וסת"ם.  
 (דף ק"א ס"א) אין מנהגם בלונדון לומר קודם שיר היום, השיר שהיו הלויים. כמנהג אמשי' וא"י וסת"ם.  
 (שם ס"ב) נוהגים שבר"ח חנוכה ופזרים ותוה"מ אתר קדיש לתקבל בשחרית אומרים מזמור של יום, קדיש, יהא שלמא, קוה, קדיש דרבנן וגו' ויש שאומרים המזמור גם בית יעקב, שיר למעלות לדוד לולי מזמור היום הושיענו וגו'.  
 (דף ק"ב ס"ג) יש אומרים במנחת עיוה"כ מזמור אשרי נשוי פשע ובשחרית מוצאי יוה"כ מזמור רצית ה' ארצך ויש אומרים ממעמקים קראתיך ה', ומסחרת יוה"כ בשחרית רצית.  
 (שם ס"ד) יש מקומות שאין אומרים הושיענו בשחרית בע"ש ובעיו"ט.  
 (שם ס"ה) מנהג הספרדים דפה בי"ט לנגן קדיש יהא שלמא הש"ץ והצבור יחד.

### עלינו לשבח

(דף ק"ג ס"א) יש אומרים עלינו לשבח ער אין עוד. ויש אומרים גם על כן נקוה לך.  
 (שם) מי המטיך שבח זה בסוף התפלות ומי היה מחברו.  
 (שם) למה מסוימין בה כפ' ה' ימלוך לעולם ועד.  
 (דף ק"ה שם) שינויים בשבח זה.  
 (דף ק"ו) המנהג שהרב אחר תפלת שחרית קורא לפני הצבור פרק משנה.  
 (שם) קדיש אחר עלינו.

## קדיש

- (דק"ח) תועלת הקדיש ויחוסו להמת.  
 (דקי"ב) מעם לריני הקדיש ומנהגיו.  
 (דקי"ד) מעם אמירת קדיש יתום בשבת ויו"ט.  
 (דקט"ו) מעם שנהגו לעשות השכבה בשבת ויו"ט, וחלימוד בכל שנה ושנה.

## קריאת הי מגילות

- (דקט"ז) בענין הפסוקים משיר השירים, ופסוקי דות, ופסוקי איכה, ופסוקי מגילת אסתר הנוהגים לאומנם בזמנם ובמועדם אחר עלינו.  
 (דקי"ח) בענין קריאת ג' מגילות איכה, אסתר ורות בצבור ולא מגילת שה"ש וקהל.  
 (דקי"ט) מעם שנהגו לומר מגילות אלו שיר השירים וקהל ורות באלו המאורעות.  
 (דק"כ) למה לא נהגו לברך ע"מ מגילה גם על הארבע מגילות האחרות.  
 (שם) מדוע לא נהגו לכותבם בקלף כמגילת אסתר.  
 (דקכ"א) מעם שלא תקנו לקרות מגילת אנשיוכוס בחנוכה.  
 (דקכ"ב) מדוע קוראים איכה ואסתר לילה ויום, אשר לא כן שאר המגילות.

## ברכת המזון

- (דקכ"ג) שינויים בכרכת המזון, מעם ונימוקם בארוכה.  
 (שם) בנוסח לונדון ובטובו הגדול תיינו, ובאמשטרדם מוסיפים והקרוש אחר הגדול.  
 (שם) יש נוהגים להתחיל הברהמ"ז ברוך הוא וב"ש וברוך זכרו לעולמי עדי, ויש מוסיפין וברוכה מתנתו לעדי עד ולנצח נצחים.  
 (דקכ"ח) באיזה סדורים משמישים תיבה „הזנו" ואומרים חזן את העולם.  
 (דקכ"ו) בלונדון גורסים רענו זוגנו בתולם, ויש בשורוק.  
 (דקכ"ז) שינויים ברצה והחליצנו.  
 (דקכ"ח) מה היא ביאור תיבת והחליצנו.  
 (שם) תפלת רצה והחליצנו יש אומרים עד כי אתה הוא בעל הנתמות, ויש מוסיפין עוד.  
 (שם) חותם בונה ברחמי בנין ירושלם אמן. ויש משמישים ברחמי.  
 (דקכ"ט) יש נוהגים לומר האמן זה בלחש, ויש בקול רם.  
 (שם) אחר תפלת רצה, מדרך ברכת השוב והמטיב, ויש אומרים קודם ברכה זו, בתינו ובחיי כל קהל בית ישראל וגו'.

(שם) בברכת הטוב והמטיב אומרים עד וכל טוב, ויש מוסיפים.  
 (שם) שינויים רבים בהרחטן הוא.  
 (דקל"ב) מעם שאומרים הוא המטיב הוא מטיב הוא יטיב, וכן בגומלנו.  
 (שם) כל העולם אומרים מגדול בשבת ויו"ט ור"ח, ובחול מגדיל.  
 וי"א חמיר מגדול?  
 (דקל"ג) יש נוהגים אחר ה' יכרך את עמו בשלום לומר הפסוקים כי השביע נפש שוקקה, והודו לה'.

### זימון.

(דקל"ד) מעם הזימון בברהמ"ז, ולמה ג' ולא פחות.

### ברכת על המחיה.

(שם) שינויים גדולים בברכת על המחיה. ונימוקם וטעמם בהערות שם.  
 (דקל"ט) מדוע לא תקנו להזכיר בברכת על המחיה מעין המאורע בתנוכה ופורים כמו שמזכירין בברהמ"ז.  
 (דק"ט) יש נוהגים קודם ברכת המזון לומר מזמור בשב"ה.  
 וי"א ליקטו פסוקים אחרים.  
 (דקמ"א) יש נוהגים בכל יום לומר קודם ברהמ"ז מזמור על נהרות כבל, ובשבת בשב"ה.  
 (שם) המברך נוהג לומר קודם ברהמ"ז חב לן ונכריך מלכא עילאה קדישא וגו' ואם נמצא שם רב שואל ברשותו וגו'.  
 (דקמ"ד) שואל התוקע והקורא המגילה ברשות קודם שיתקע או יקרא המגילה.  
 (דקמ"ה) כששותין במסיבה אוטר השותה להמטובין, כשמחכתם.  
 ומנהג אשכנז לומר "לחיים".  
 (דקמ"ז) ביאור דברי רז"ל בכוס של ברכה מעין ד' דברים חי, מלא, שטיפה, הדתה.

### אשר יצר.

(שם) שנויים מענינים בברכת אשר יצר, גורסים חלולים ונוסחאת הגמ' חללים, והראשונים גורסים חלים.  
 (שם) מדוע אנו כופלין נקבים נקבים חלולים חלולים.  
 (דקמ"ח) נוסח ספר שם יסתם מהם או אם יפתח, וגירסת אשכנז שאם יפתח אחר מהם או יסתם וגו'.  
 (דקמ"ט) או אפשר וגירסת אחרת אי, בתלמודין גורם א"א לעמוד לפניך.  
 (שם) יש גורסין אחר אפי' שעה אלת, כי אם על ידי נפלאותיך ורפואתך. ויש גורסין א"א להתקיים ולעמוד לפניך.

## ברכת שהכל.

(דק"ג) שינויים בברכת שהכל.  
(שם) נהיה, ויש גורסין נהיה בדברו.  
(דקנ"ב) על כל מה שברא להחיות נפש כל חי, ומוסיפין אחר  
להחיות „בהם”. ויש גורסים על כל מה שברא לנוכח.  
(דף קנ"ג) חי העולמים, ויש חי והעמרמי חיי.

## אזהרות.

(שם) בענין האזהרות שקוראים ביום שבועות.

## מנחה.

(דף קנ"ה) מדוע נקראת חפלת מנחה, ולא תפלת הצהרים.

## פטום הקטורת.

(דקנ"ו) יש אומרים פטום הקטורת פעם בשחרית תוך הזמירות  
ופעם במנחה. ויש פעם אחת בשחרית, ובשבתות וי"ט, ותענית, ובבית  
האבל אומרים אותו גם במנחה, ויש אומרים אותו גם קודם תנא דבי  
אליהו.  
(דקנ"ח) אין אומרים השתי ברויות תניא ר' נתן ותני בר קפרא,  
כמו שנוהגים לאומרן במקומות אחרים.  
(שם) השמטת תיבות אלו מנה בכל יום וגו'.  
(דקנ"ט) יש גורסין קשט, ויש הקושט.  
(שם) אין חזרת המנחה בתוך ימי השבוע אבל בשבת וי"ט  
ותענית חוזרים, ויש שגם בשבת וי"ט אין חוזרין אותה.  
(דקס"א) כשאומרים תפיל' י"ח בקול רם אומרים רק ברכות  
הראשונות וג' האחרונות בקול רם, אבל בא"י בשעת הרחק שאין עושיג,  
חזרה בקול רם הג' ראשונות דוקא.

## ערבית.

(דקס"ב) שיר המעלות הנה ברכו קודם ערבית.  
(דקס"ג) בענין הפסוק והוא רחום הנאמר בכל יום קודם ערבית  
חוץ מליל שבת וי"ט, אבל כליל כפור דערבית אומרים אותו אפי' שחל  
בשבת.  
(שם) מה מעם אמירתו דוקא קודם ערבית.  
(דקס"ה) בסדר קריאת ברכת המעריב ערבים ומקום תהפסקה.  
(דקס"ו) מדוע לא נהגו לעשות חזרה גם בחפלת ערבית.  
(דקס"ז) טעם שאומרים „השכיבנו” אבינו לשלום.  
(שם) יש נוהגים שהאבל חוזר הקדיש שקודם עלינו פעמים. מאי

(דקס"ח) יום הפטירה קוראין אותה „נחלה“, ויש פטירה, ויש יא־רציוס.

### קריש לר"ה.

(דקס"ט) למה בקריש של ר"ה ויוה"כ מוסיפין אחר ויצמת פורקניה, ויבע קץ משיחיה וגו'.

(שם) מדוע נוהגים כן רק בליל א' של ר"ה ויומו, ולא כן ביום ב'.

### ק"ש שעל המטה.

(דקע"ב) סדר הק"ש שעל המטה.

### הדלקת הנר.

(דקע"ה) הדלקת הנר בע"ש ועיו"ט.

(שם) מספר הנרות.

(שם) טעם הדלקה זו.

(דקע"ו ס"ב) טעם שהנשים מוזהרות במצוה זו יותר מהאנשים.

(שם ס"ג) יש לחקור אם חייבת האשה בברכת שהחיינו כשמקיימת

מצוה זו בראשונה.

(שם ס"ד) מדוע נהגו הנשים אחר ההדלקה לפרוש כפיהן לפני

הנרות.

### שבת הגדול.

(דקע"ז ס"ה) שבת הגדול קודם שבועות?

### במה מדליקין.

(דקע"ח ס"א) משנת כל ישראל יש להם חלק, הנהוג לאומרה קודם

קריאת המשנה.

(שם ס"ב) מדוע לא נהגו לומר פ' במה מדליקין גם בע"ש שחל

בעיו"ט וגו'.

(שם ס"ג) מה טעם תקנת אמירתו ושלא לאומרו כמשך השנה בכמה

מאורעות.

### קבלת שבת.

(דק"פ ס"א) סדר קבלת שבת.

(שם ס"ב) טעם שנהגו לומר מזמור לדוד בקבלת שבת ואין בו

שום רמז לשבת.

(שם) מדוע מלווין הס"ת בזמור זה בשבת.

(דקפ"א בהערה) הלכה דודי שחיבר ר' משה בן מכיר ורחוק  
 מזה שחברו מוהר"ש אלקבץ.  
 (דקפ"ב ס"ג) מדוע אין עומדים בקבלת השבת כנהוג במקומות  
 אחרים.  
 (דקפ"ג ס"ד) מדוע נחקן אנא בכה אחר מזמור לדוד.  
 (שם ס"ה) אין נוהגים לומר מזמור זה ולא הלכה דודי אם תל  
 יו"ט בע"ש, ובאסמ"ת נוהגין.  
 (דקפ"ד ס"ו) מעם להפיכת הפנים כשאומרים בואי בשלום וגו'  
 בואי בלה.  
 (שם ס"ז) שינויים בהלכה דודי.  
 (שם ס"ח) יש מקומות שבתמימת כל בית ובית חוזרים ואומרים  
 לכה דודי, ואין כן מנהג ארצות אלו.  
 (שם ס"ט) תותמים פיוט זה „שבת מנוחה" וכל העולם שבת  
 מלכתא.  
 (דקפ"ה ס"י) מדוע אומרים פעמים בואי בלה, ויש כופלין אותו  
 ג' פעמים.  
 (שם ס"יא) מעם להנוהגים לקרות שיר השירים קודם קבלת  
 שבת.  
 (שם) מעם להנוהגים לומר הפיוט בר יוחאי אחר ערבית שבת.  
 (דקפ"ו י"ב) מנהג קאטאלאן במנחת ע"ש לומר קריש אתר  
 תפלה י"ח בלחש.

## ערבית שבת.

(דקפ"ז ס"א) מעם שנהגו לומר ויכולו בעמידה.  
 (שם ס"ב) מדוע תקנו לומר ברכת מעין ז' רק בתפלה ערבית  
 של שבת.  
 (דקפ"ט ס"ג) למה הם מעין ז'.  
 (שם ס"ד) מדוע אין אומרים אותו בליל פסח שחל בשבת.  
 (שם) שנויים בברכת הפורש סבת שלום.  
 (דקפ"צ ס"ד) המנהג הקדמון בספרד לומר פ' והוא רחום גם  
 בערבית של שבת ויו"ט.  
 (דקצ"ב ס"א) איפה מצאנו שנקרא השבת חסדת ימים עד שנאמר  
 חסדת ימים אותו קראת.  
 (שם) מדוע בשחרית אינן אומרים זכר למעשה בראשית אתר  
 אותו קראת.  
 (דקצ"ג ס"ב) מדוע סדרו ג' תפלות שונות בשבת, אתה קדשת  
 ישמח משה, אתה אתר, אשר לא כן בכל יום ובחגים שכולן שוות.  
 (שם ס"ג) למה בערבית שבת אומר וינוחו בה, בשחרית ומוסף  
 בו, במנחה במ.  
 (דקצ"ה ס"ד) מדוע לא נתנו לומר ברכו קודם עלינו בשחרית  
 שבת ויו"ט כמנהג ארצות אחרות.

(דקצ"ה ס"ה) מדוע אחר ערבית שנת מריחים בבשמים.  
 (דקצ"ו ס"א) אחר תפלת ערבית בשבת ויו"ט מנגנין הפיוס יגדל.  
 ואין נוהגים כן בארצות אחרות  
 (שם) שיר להרמב"ם המתחיל עת שערי רצון, שם בהערת.  
 (דקצ"ח ס"ב) שינויים שנפלו בשיר זה.  
 (שם ס"ג) טעם שכולפין הבית מתים יתיה אל.  
 (דקצ"ט ס"ג) יש חותמים הנם יסוד דת אל ותורתו, ויש סוסיפים.  
 חורת משה אמת וגו'.

### קידוש.

(שם ס"א) הספרדים אינן נוהגים לקדש בביה"כ כמנהג אשכנז,  
 חוץ מהביה"כ שבראמסגט שמקדשין.  
 (דף ר' ס"ב) מתחילין הקי' מיום הששי, ויש מתחילין קודם  
 שלום עליכם וגו' אשת חיל אחינינו סעודתא ועוד.  
 (דף ר"ב ס"ג) טעם שמתחירין מאטצע הפסוק יום הששי ומתברין  
 אותו עם ויכולו, וכנהג אשכנז להתחיל מויהי ערב ויהי בוקר.  
 (שם) מדוע מוכירין יצ"מ בקי' שבת ויו"ט וכן בר"ה, ויוה"כ  
 בתפלת.  
 (שם) למה בקידוש שאומרים בבית חוזר ואומר מויכולו. הלא  
 כבר אמרו בביה"כ.  
 (שם ס"ד) סברי מרנן, לחיים.  
 (דף ר"ד ס"ה) שינוי בניסת הקידוש.  
 (שם ס"ו) את יום המנוח, את יום השבת.  
 (דף ר"ו ס"ז) טעם שקידוש היום נקרא קדושא רבה.  
 (דף ר"ח ס"ח) למה מקדשין גם בשחרית.  
 (שם ס"ט) למה מוזגין היין.  
 (דף ר"ט ס"י) סדר הקידוש של שחרית והפסוקים הנהוגים.

### כיסוי הפת

(דף ר"ט ס"א) כיסוי הפת בשעת הקידוש.  
 (דף ר"י ס"ב) בצוע על שתי ככרות, ובוצע התחתונת.  
 (שם ס"ג) מדוע על היין והפת תקנו כרכות פרטיות, משאר  
 הפירות.  
 (דף ר"א ס"ד) למה הברכות בלשון רבים.  
 (שם ט"ו) הגפן, הגפן.

### ברכת האבות לבנים.

(דף ר"ב ס"א) ברכת האבות לבניהם.  
 (שם) מנהג נשיקת היד.  
 (שם) מה היא הברכה.

---

---

**כתר**      **מפתחות**      **שם טוב**      **תשנה**

---

(דף רי"ג ס"ב) עמידת הכן להאב, לזקנו חמיו, או רבו כשעולים לחו'.  
(דף רי"ד ס"א) מעם להמוסורים הנאמרים בשבת וי"ט קודם ברוך שאמר.  
(דף רט"ו בהערה) נוסח המצבה של אדוננו הרב הג' ר' יוסף בן שושן.

### נשמת

(דף רט"ז ס"א) נשמת כל חי.  
(דף רי"ח ס"ב) שונוים מענינים שנפלו בתפלה זו.  
(דף רכ"א פיוט מי יכמוך.

### ברכת כהנים

(דף רכ"ב ס"א) ברכת כהנים, ומעם למנהג אמש"ט שנושאים הכהנים כפיהם בכל שבת.  
(דף רכ"ו בהערה) תולדות הג' ר"י ששפורטש.  
(דף רכ"ז ס"ב) כן יהי רצון, ולמה לא יענו אמן.  
(דרכ"ח ס"ג) מעם להנחהגים להזכיר אחר כל כן יהי רצון שמות האבות.  
(דרכ"ט ס"ד) כיסוי פני הכהנים.  
(שם ס"ה) מדוע אם הכהן הוא אחד מקרא לו מהתיבה הראשונה יברך עד גמירא אבל אם הם יותר הכהנים מתחילין יברך, ותשאר מקרא אותן הש"ץ.  
(דף ר"ל ס"ו) מדוע הש"ץ מקרא לכהנים הברכות.  
(דרל"א ס"ז) תפלת החולם לפני הכהנים.

### פרוכת

(דרל"ב ס"א) כיסוי ההיכל בפרוכת מבית ומחוץ.  
(דרל"ג ס"א) מעם להפסוקים הנאמרים בהוצאת הס"ת בשבת.  
(דרל"ד ס"ב) מעם להפסוקים הנאמרים בהוצאת הס"ת בחול.

### ברוך שמים

(דרל"ו ס"א) תפילת בריך שמים, ושינויים מענינים שם בהערה  
(דרל"ז ס"א) הספרדים שבתוגרמא אומרים תפלה חנוכרת בלשון לאדינו.

### פתיחת ההיכל

(דרל"ט ס"א) מעם פתיחת ההיכל בחזרמנויות שונות במשך כל החגים.

(דרמ"ב ס"א) מעם לפתיחת היכל ע"י האיש, שאשתו נכנסת  
בחרש התשיעי.

## עלית התורה

(שם ס"א) מעם לסדר קריאת שם העולה לתורה בשמו ושם אביו  
ומשפחתו.

(שם) יש שאין קורין אותו בשמו.  
(דרמ"ד ס"א) העולה אומר ה' עטכס, והציבור עונין יברכך ה'.  
(דרמ"ה ס"א) הקמת הבנים להורים כשעולה לתורה.

## נשיקת יד

(שם) מנהג נשיקת היד אחר שהאב ירד מהתיבה, או רבו מובהק.

## תארים

(דרמ"ו ס"א) תוארים הניתן לרב הקהלה, להדיון, לבעל הבית,  
לאיש רוק.  
(דר"ג בהערה) שמות התוארים עפ"י א"ב הנמצאים בתנ"ך  
ובתלמוד ובמדרש.

## חזן או ש"ץ

(דף ר"נא ס"א) מה הבדל ישבין חזן לש"ץ.  
(שם) למה נקראו הפיוטים קרובות.  
(דרנ"ב ס"ב) מי היה בימי מלכו ישראל שקולו ערב, ומי  
היה שקולו נעים בימי התלמוד.

## מנהגי העלויות

(דף רנ"ד ס"א) למה העולה עולה מצד אחד ויורד מהצד השני.  
(שם ס"ב) מספר הימים שקורין בתורה במשך כל השנה.  
(שם ס"ג) הלוי קורא כל פרשת העגל.  
(דרנ"ה ס"ד) מי שבירך לעולה.  
(דרנ"ו ס"ה) כהן שהעיד על אחד מהאנוסים שהוחזק לכהונה.  
(שם ס"ו) הוספת עולים.  
(דרנ"ז ס"ז) בהוספת עולים האם יכולין לקרות לזה מה שכבר  
קרא לאחר.  
(דרנ"ח ס"ח) מדוע העולה אינו יורד מהתיבה עד שיברך השני  
ברכות הראשונות.  
(דרנ"ט ס"ט) הזמנת העולה ע"י הפרנס.

## השכבה

(דרס"ס פ"ו) השכבה ופי שכיבך העלות, או אחר החפירת.  
 (דרס"א סי"א) מדוע נוסח ההשכבה לאיש בעברי, ולאשה בארפי.  
 (שם) מנהג אשכנזי, אל מלא רחמים לשניהם.  
 (דרס"ב סי"ב) איפא מצינו להתפלל על המתים, או שהמתים מתפללים על החיים.

(דרס"ג סי"ג) נוסח השכבה לילדים.  
 (שם בחערה) נוסח השכבה קדומה ועתיקה שתבן משכיב לאביו.  
 (דרס"ד סי"ד) השכבות כחול בשבת ובי"ט.  
 (דרס"ה ס"ו) השמטת חלק מנוסח ההשכבה בלונדון.  
 (שם ס"ז) בשבת תתונה החתן עושה השכבה להוריו.  
 (שם) ביום א' שבועות אומרים הי' דברות והרגומם בלשון ערבי  
 אחר אשרי יושבי.

(שם) השכבה לאכות העולם.  
 (דף רס"ה סי"ז) מנהג הזמנת העולה אף שאינו יודע תברכות.  
 (דרס"ו סי"ז) אם יכולין להקריא לו הברכות.  
 (שם סי"ח) אם יכולין להתפלל בביה"כ אחת מנין אחר מנין.  
 (דרס"ז סי"ט) מספר העולים בתורה במשך השנה כנגד פי נתקנו.  
 (דרס"ח ס"כ) מי היה המציא הפסקת העולים שבפרשיות השבת  
 (שם) שינויים גדולים בסדר הפסקת העולים.

## הגבתת הס"ת ורינין

(דף רע"ג סכ"א) סדר הגבתת הס"ת.  
 (שם) הגבתת הס"ת קודם ואחר הקריאת.  
 (שם) מדוע מנהג אשכנזי עושים הגבתת באחרונה.  
 (דרע"ו סכ"ב) י"ג מדות בי"ט ור"ה ויוה"כ ובתעניות.  
 (שם) יהי רצון לכל תג ותג.  
 (דרע"ז סכ"ג) מעם לנשיקת הס"ת כשה או בעיצות.  
 (שם סכ"ד) מעם להנהגים שקודם ברכת התורה מכסים התורה בשולי  
 מליתם.

(דרע"ח סכ"ח) מדוע לא נהגו לעשות הגבתת הס"ת בת"ב.  
 (דרע"ח סכ"ו) העליות שחרב הראשי עולה במשך השנת.  
 (שם סכ"ז) מנהג אלג'ור שאם אירע שהזמינו לאחד ממשתתפי  
 הרשכ"ץ מתארים אותו בתוארים גדולים.  
 (שם דרע"ט סכ"ח) העולה כשיורד מתתיבה חוזר על אנשי ביה"כ  
 ומנשקם.  
 (שם) מכריזים לעולה חוקו וכרוך, והוא משיב כרוך תחית, או  
 חוק ואמץ.

(שם סכ"ט) תגין, ומה מהם האותיות שצריכות ג תגין או תג אחר.  
 (דרע"א ס"ל) מדוע זכו רק אותיות שעטנו גץ לזיונין יותר  
 משאר האותיות.

(דרפ"א סל"א) טעם להנהיגים לזיון גם האותיות בדק היה.  
 (שם סל"ב) מכבדים הרב לתת לו „היד" למען הוא יראה לעם  
 פרשת היום

(שם סל"ג) מה טעם לאלו הכותבים הס"ת בווי עמודים.  
 (שם) מגילת אסתר מהחיל כל גליון בתיבת המלך.  
 (דרפ"ג סל"ד) הש"ץ קורא בעד העולים, אף שהעולה ת"ת,  
 ובעיירות אחרות הת"ח הוא קורא עלייתו  
 (דרפ"ז סל"ה) מדוע הס"ת הוא בלתי נקודות ומעמים והפסקת  
 הפסוקים

(שם סל"ו) השפלת קול הקריאה בתורה במקומות שונים.  
 (דרפ"ח סל"ז) אין הבהור רשאי לישא הס"ת כל שלא הגיע לי"ח  
 שנה.

(שם סל"ח) כשמשלימים אחד מההומשים אומרים חזק ונתחזק וגו'.  
 (דרפ"ט סל"ח) יש אומרים בהשלמת כל החמשה הדרן עלך וגו'.  
 (דר"צ סל"ט) מדוע כופלים חזק ונתחזק.  
 (שם ס"א) מדוע אומרים בא"י הדרן עלך.  
 (שם סמ"א) כתיב הוא וקרינן היא.  
 (שם סמ"ב) מדוע נושאים הס"ת בימין  
 (דרצ"א סמ"ג) הספרדים קורין הכסא שנותנים עליה הס"ת תיבה,  
 והאשכנזי, בימה.

(דרצ"ב סמ"ד) מכירת המצוות בהכרזה  
 (דרצ"ד סמ"ה) נדבת העולה כמי שבירך נעשה אחר הפטרה בשבת,  
 ובחול כשנלקה הס"ת להיכל.  
 (דרצ"ה סמ"ו) בשבת בשלח אין מנהג לנגן השירה בכל שבת.  
 (רף רצ"ה סמ"ז) אין מסלקין הס"ת הא' עד שוניחו הס"ת השני.  
 (שם סמ"ח) טעם שאין מוציאים בכל שבת ס"ת שני ויקראו  
 בו פ' המוספין.

(דרצ"ו סמ"ט) מנהג חסידו אוסטרייך.  
 (שם ס"א) הכותב ס"ת לעצמו מניח הסופר תיבת בראשית  
 ותיבת ישראל שבסוף פנויים.  
 (שם סנ"א) טעם שבס"ת נעשה בו ג' מצות הגבהה, גלילה,  
 קריאה.

(שם סנ"ב) טעם שהש"ץ עונה אמן בקול רם בכל עולה ועולה.  
 (שם סנ"ג) מדוע תקנו ז' עולים בשבת, אשר לא בן בחגים.  
 (רף רצ"ו סנ"ד) טעם שקורין ישכבנה במקום ישגלנה.  
 (רף רצ"ח סנ"ה) אם אין לוי הכהן תזור ומכרך במקום לוי,  
 ולמה לא נקרא כהן אחר במקום לוי.  
 (שם סנ"ו) מדוע עליות משלים השובה מכל העליות. וכן העליות  
 הא'.

(דרצ"ט סנ"ז) כשאדם ברעתו לנסוע קורין אותו לעלות לס"ת  
 בזה הלשון יעמוד פלוגי להצלת דרכו לקרא בתורה.

---

---

כתר      מפתחות      שם טוב      תשנ"ט

---

- (ד"ש סנ"ח) קריאת התהן בס"ת בפני עצמו כפ' ואברהם זקן.  
(שם) ואחר הפמרת היום אומרים שוש אשיש בה' וגו'.  
(דש"ב סנ"ט) מדוע נהגו לתרגם פ' ואברהם זקן.  
(שם ס"ם) דינים הנוהגים בענין הנוכר.  
(שם סס"א) הגבחה הס"ת ביום ט"ב.  
(דש"ג סס"ב) מנהג הסוית ראש איש וגבו למעלה ולכפתו ביום  
ט"ב ומניחים ס"ת עליו וקורין בו ג' גברי.  
(דף ש"ג סס"ד) מדוע אין אומרים קדיש אחר קה"ת במנחת שבת  
והענית.  
(שם סס"ד) מנהג שהעולה בט"ב לס"ת אומר מקודם ברוך דיון  
האמת.  
(שם סס"ה) מדוע אין הבן עולה אחר האב לס"ת.  
(דף ש"ו סס"ו) מראה הש"ץ להעולה מקום שיקרא לו קודם  
שיברך.  
(דש"ז סס"ז) העולה אחוז בעמוד הס"ת.  
(שם סס"ז) בכרכה השניה ותוי עולם נטע בתוכנו.  
(שם סס"ח) מדוע אומר נותן התורה ולא בלשון עבר, כמו  
שאומר אשר נתן לנו.  
(דש"ח סס"ט) תורתו הגירסא בא"י את תורתו תורת אמת.  
(שם ס"ע) מדוע מברכים לפניה ולאחריה.  
(שם סע"א) מדוע כל הברכות נתקנו בלשון נוכח ונסתר.  
(דש"ט סע"ב) מדוע העולה חוזר ואומר ברוך ה' המבורך אם  
כבר אמר ברכו את ה'.  
(שם) אמת תורתנו הקדושה קודם ברכה האחרונה.  
(דף ש"א סע"ג) מנהג ההשתחויה והנישוק לס"ת.  
(שם סע"ד) עומדים הקהל כשעובר התהן לעלות בתורת.  
(שם סע"ה) בשבת זכור קוראין לעלות בתורה איש ששמו מרדכי.  
(דש"י"ב סע"ו) אם הכהן נקרא לעלות באמצע העליות אומרים  
הצבור לו בית אהרן ברכו את ה', ואם העולה לוי אומרים לו בית הלוי  
ברכו את ה'.  
(שם סע"ז) כיסוי התורה במפה בין גברא לגברא.  
(דש"י"ג סע"ח) הש"ץ באמצע העולה מימינו, ומשמאלו הסומך.  
(דש"י"ד סע"ט) מעם שהש"ץ עומד בקריאת התורה.  
(שם ס"פ) יש שנוהגים לעמוד בעת קה"ת ויש שיושבים.  
(דף שט"ו ספ"א) עומדים הצבור כשקורא הי' דברות, הי"ג מדות.  
הנסתרות לח'.  
(שם) מדוע הצבור אומרים הי"ג מדות והש"ץ הוזרם.  
(דף שט"ז פ"ב) בכל פיסקא שבפרשה הצבור משלימין בראשונה  
והש"ץ חוזרם.  
(דף שט"ז ספ"ג) מלכד ההפסקות שבו' עולים שהצבור אומרים וגו'  
שזכרנו יש עוד הפסקות אחרות ה' ילחם לכם, ויאמינו בה' וגו' וגו'.

(שם) גם הפ' ויכולו השמים עד לעשות הצבור אומרה ותש"ץ חזורה.

(שם ספ"ד) קמים על רגליהם בין ס"ת לס"ת, וכן כשלוקחים הס"ת. אחר הקריאה לקושרו קמים, ואומרים הפסוק ה' אלהים צבאות. (דף שו"ת ספ"ה) טעם שבפרשת ויחל באה בלי ריות כלל. (שם ספ"ו) הספרדים אין נוהגים לברך ברוך שפטרני מענשו של זה כשהבן נעשה בר מצוה.

(דף שו"מ ספ"ז) טעם ברכה זו ופירושה. (דף ש"כ ספ"ח) יש גורסין „שלוה" בתיבה אחת. (שם ספ"ט) מדוע לא נהגו הספרדים לברך ברכה זו. (שם ס"צ) אם האב יברך ברכה זו כשמגיע בתו לפרקה. (דף שכ"ב סצ"א) שני קדישים אומרים כשמוציאים שני ס"ת וכשמוציאין ג' אומרים קדיש א' אחר ספר שני, וקדיש שני אחר ס' שלישי. (דף שכ"ג סצ"ב) עלוית התוכחות לאיש ע"ה. ויש נוהגים לקרא להרב, או ראש הקהל, או שמש הכנסת.

(דף שכ"ג סצ"ג) המשלים הוא האומר הקדיש אם יש לו נחלת. (דף שכ"ה סצ"ד) תפלת כל ה' ימו החג תחת הסוכה. (שם) בלילי תוה"מ עושים ריקודים בנרות דולקות, ואיש זקן מנגן בתוף וכנור.

(דף שכ"ו סצ"ה) יש מקום שאינן מזמינים איש אשכנזי לקרא בתורה וכן נוהגין האשכנזים שאינן מעלין איש ספרדי לקרות בתורה. (שם) גם אינם מרשים העדה הספרדית לאיש אשכנזי לתת לו מקום באמצע כיה"כ אלא יבמקומות אשר הם סביבות הכותלים. (דף של"ד סצ"ו) יש לחקור אם איש אשכנזי כהן יוכל לישא כפיו בביה"כ ספרדי, וכן להיפך.

(דף של"ה סצ"ז) פ' וילך במנחת שבת או יום ב' וה' קורין רק ט' פסוקים, ויש קורין עד חג הסוכות. (דף של"ו סצ"ח) מדוע הקורא בפ' ר"ח תזור ללוי מהפ' ואמרת. אליהם.

(דף של"ז סצ"ט) הספרדים יש להם ט"ו מיני נגינות. (שם ס"ק) מנהג הפסקת העולים ביום א' דחנוכה. (דף של"ח סק"א) מנהג ספרד ביום א' דחנוכה להתחיל לכהן מן ברכת כהנים.

(דף של"ט סק"ב) טעם להפסקת העולים בחנוכה לפי מנהג ספרד. (דף ש"מ סק"ג) טעם שקורין בפ' הנשיאים. (שם סק"ד) בשבת נשא קוראין לכהן מתחלת הסדרא עד סוף ברכת כהנים.

(שם סק"ה) אמירת פסוקים שונים בחנוכה קודם הוצאת ס"ת

(שם סק"ו) בשנה מעוברת וחל ר"ה ביום ה' מחלקין פ' משפטים לשתי שבתות.

(שם סק"ז) לבגול הפסוק ויהי בשכון ישראל כשקורין חפ' בצבור.

(דף שט"א סק"ח) מדוע קורין פ' העריות במנחת יוח"ב.

(דף שט"ב סק"ט) מאימתי התחילו לנהוג ולכתוב שני יודין במקום

חיות.

(שם) ולמה נקדו אותם בשוא וקמץ.

(דף שט"ד סק"י) טעם לצורת הטעמים. ואם היה נודע צורת הטעמים

לחכמי התלמוד.

(דף שט"ז סק"א) אם יתאחדו שמוהן וצורתן עם נגיניהם.

(דף שט"ג סק"ב) לאיזה כונה הוצחו הטעמים.

(דף שט"ט סק"ג) אם שמות הנגינות וצורתן שבידינו היו כן

בראשית התיסדותן.

(דף ש"ע שקי"ד) יסוד למנהג שנהגו למנות שני הזנים בביח"ב

אחת.

(דף שט"א סק"ד) השמש אומר הומירות.

(דף שט"ג סק"ה) החזן שאינו מתפלל באותו שבוע הולך ומלוח

לעושה פתיחת ההיכל.

(דף שט"ד סק"ו) קורא לעולה בשמו ושם אביו, ולכהן אחר שקראו

כן אומר „קרא וכהן“.

(דף שט"ה סק"ז) ששי נקרא בשם סמוך, והאחרון בשם משלים.

(שם) מנהג אשכנז יעמוד החבר ר' . . . והעולה חז' נקרא בשם

אחרון ולכהן נקרא „כהן קרב“ יעמוד פב"פ.

(שם) אם אין שם כהן הש"ץ אומר אין כאן כהן ישראל במקום

כהן קרב זהו לפי מנהג אשכנז, והספרדים קוראין יעמוד פב"פ במקום כהן.

## הפטרה

(דף שט"ז ס"א) מתי נתיסדה קריאת הפטרה ומה טעם אמירתה.

(שם) שם בהערה סימנים לדעת סדרי הפרשיות בעל פה.

(דף שט"ח ס"ב) הפטרות מהנביאים ולמה לא מהכתובים.

(דף שט"ט ס"ג) מה היא ביאור תיבת הפטרה,

(שם ס"ד) איך אירע שינוי בסדר הפטרות בין ספרד ואשכנז.

(שם ס"ה) מדוע אינן מפטירין גם בתוה"מ, ר"ח ובתנוכה ופורים

תוך מט"ב ומנחת יוח"ב ותעניות שמפטירין במנחת.

(דף ש"פ ס"ו) למה תיקנו לומר בברכות הפטרה צדיק בכל תורות

וגו'.

(דף שפ"א ס"ז) למה לא יפתחו מכ"א פסוקים בהפטרה.

(דף שפ"ב ס"ח) מדוע בר"ח שחל בשבת אינם מזכירים ר"ח בברכות

ההפטרות.

(שם) מנהג א"י במוסף ר"ח ושבת אינו הותם מקדש השבת וישראל

ור"ח רק מקדש השבת היפך העולם.

**תשסב      כתר      מפתחות      שם טוב**

(דף שפ"ג ס"ט) מדוע מפטירין ביום צום גם במנחה.  
 (שם ס"י) טעם שאין המפטיר עולה למנין ז' עולים וביו"ט קוראין לו עליה חדשה.

(דף שפ"ד ס"א) מדוע המפטיר קורא בתורה תחילה.  
 (דף שפ"ה ס"ב) מדוע בת"ב חותם בהפטרה עד סגן דוד.  
 (שם) ומנהג אשכנז גם במנחת יונה"כ חותמין עד סגן דוד. אבל לא הספרדים.

(דף שפ"ז ס"ג) ביוה"כ שחל בשבת חותמין רק מקדש השבת ולא ויום הכפורים כמנהג שאר הארצות.  
 (שם) למה לא נהגו לכתוב גם ההפטרות בקלף וגויל.  
 (דף שפ"ט ס"ו) מדוע אינם מרשים לקטן איזה הפטרות פרטיות להפטיר.

(דף ש"צ ס"ז) יש מן האבות שאינם מרשים לבניהם לקרות איזה הפטרה בתויהם.  
 (שצ"א ס"ז) אם אחר החזיק לקרות איזה הפטרה ג' פעמים יש לו הזכות לקרותה בכל שנה ושנה.

(דף שצ"ב ס"ח) טעם שאין המפטיר מפטיר עד שיגללו הס"ת.  
 (שם ס"ט) אחר עולה למפטיר וקורא בתורה. ונער קורא ההפטרה במקום מפטיר.

(דף שצ"ג ס"כ) בשבת היה"ט סיכות, ובשבת חוה"מ פסח איך חותם ברכת ההפטרה האחרונה.

(דף שצ"ד סכ"א) עניית ב"ה וב"ש ואמן בברכת ההפטרה נלפניה.  
 (דף שצ"ה סכ"א) מדוע הברכה שלפניה מחולקת לשתיים והיא אחת.  
 (דף שצ"ו סכ"ג) בברכה הראשונה שלאחריה מפסקת בין אמת וצדק לנאמן אתה הוא.

(דף שצ"ז סכ"ד). שינויים שנפלו בנוסח ברכות ההפטרה.  
 (דף שצ"ח סכ"ה) מדוע אין קורין להמפטיר בשם, וכשיש ב' ס"ת קוראין אותו בשם.

(דף שצ"ט סכ"ו) אין מנהג ספרד לתת ביד הרב כתב סמיכה, והאשכנזים נוהגים לתת לו התרת הוראה.

(דף ת' סכ"ז) האשכנזים מתארים בתואר חבר, אבל לא הספרדים.  
 (דף ת"א סכ"ח) גואלנו בסוף קריאת ההפטרה וחוזרו המפטיר.  
 (שם סכ"ט) מדוע מפטירין בשבת חוה"מ פסח היתה עלי.

(דף ת"ב ס"ל) הפטרת יונה קורין ממנה ג' פסוקים ושארית מתרגמין אותה בלשון יון.

(שם סל"א) טעם להפטרה זו ביוה"כ במנחה.  
 (שם סל"ב) פיו' ברכות ההפטרה.  
 (דף ת"ג סל"ג) קריאת ההפטרות עפ"י הרוב נקראות ע"י בחוריי

**ונערים.**  
 (שם) בשמחת תורה ושבת בראשית המפטיר אחר גמר ההפטרה אומר שוש אשיש עד תערה כליה וכשמגיע לומשוש חתן כופף ראשו מול

חתן תורה וכשאומר על כלה כופף להכלה, וכן עושה בשבת בראשית לחתן בראשית.

(דף ת"ד סל"ד) יו"ט שחל להיות בשבת אומרים לקדושה ולמנוחה, לששון ולשמחה, ובא"י א"א לששון ולשמחה.

(שם סל"ה) יבברכת ההפטר של מנחת יוח"כ באחבה סק"ק זכר ליצ"מ, ואינו אומר ועל הכל, ובשחרית אינו אומר זכר ליצ"מ ואומר ועל הכל.

(שם) ודברך מלכנו.

(דף ת"ה סל"ו) ניגון מיוחד בהפטרות של תלתא דפורענותא.

(שם סל"ז) התיחסות הפרשיות עם ההפטרות.

(שם) הפטרת בראשית.

(דף ת"ו סל"ח) הפטרת נח.

(שם סל"ט) הפטרת לך לך.

(שם סמ"א) הפטרת חיי שרת.

(דף ת"ז סמ"ב) הפטרת תולדות.

(שם סמ"ג) הפטרת וישלח.

(דף ת"ח סמ"ד) הפטרת וישב.

(שם סמ"ו) הפטרת מקץ.

(דף ת"ט סמ"ז) הפטרת ויגש.

(שם סמ"ח) הפטרת ויהי.

(שם סמ"ט) הפטרת שמות.

(דף ת"י ס"ג) הפטרת וארא.

(שם סנ"א) הפטרת בא.

(שם סנ"ב) הפטרת בשלח.

(דף תי"א סנ"ג) הפטרת יתרו.

(שם סנ"ד) הפטרת משפטים.

(שם סנ"ה) הפטרת תרומה.

(שם סנ"ו) הפטרת חצוה.

(שם סנ"ז) הפטרת תשא.

(דף תי"ב סנ"ח) הפטרת ויקהל.

(דף תי"ג סנ"ט) הפטרת פקודי.

(שם ס"ס) הפטרת ויקרא.

(שם סס"א) הפטרת צו.

(שם סס"ב) הפטרת שמיוני.

(דף תי"ד ס"ג) הפטרת וערבת.

(שם סס"ד) הפטרת תזריע.

(שם סס"ה) הפטרת מצורע.

(שם סס"ו) הפטרת אחרי מות.

(דף תמ"ו סס"ז) הפטרת קדושים.

(שם סס"ח) הפטרת אמור.

(שם סס"ט) הפטרת בהר.

- (שם ס"ע) הפטרת בחקתי.
- (שם סע"א) הפטרת במדבר.
- (שם סע"ב) הפטרת נשא.
- (דחט"ז סע"ג) הפ' בהעלותך.
- (שם סע"ד) הפטרת שלח לך.
- (שם סע"ה) הפטרת קרח.
- (שם סע"ו) הפטרת חקת.
- (שם סע"ז) הפטרת בלק.
- (שם סע"ח) הפטרת פינחס.
- (דף תי"ז סע"ט) מעם לחלתא דפורענותא.
- (שם ס"פ) מעם לז' הפטרות שבס' דברים.

### ברכה למלך.

- (דף תי"ז ס"א) הנותן תשועה.
- (דף תכ"ב ס"ב) הנותן תשועה בכל יום שיש בו קה"ת, וכן במנחת שבת וגו'.
- (שם ס"ג) הזכרת שם המלך והמלכה בשפת האנגלית, ומלפנים בשפת הספרדית.
- (שם בהערה) השתמשות בשפה הפורטוגזית בכמה מאורעות.
- (דף תכ"ה ס"ד) שינויים שנפלו בהנותן תשועה.
- (דף תכ"ו ס"ה) ה' אלהים צבאות השיבנו.

### יה"ר שבברכת החרש.

- (דף תכ"ז ס"א) יה"ר שבר"ח.
- (דף תכ"ח שם) מה ראו לברך חכמי ישראל.
- (דף תכ"ט שם) סנהג אשכנז לומר יה"ר הנזכר בכל ב' וה'.
- (דף תל"ב ס"ב) מדוע עומדין בהיה"ר.
- (שם ס"ג) למה נקרא ער"ח כפור קטן.
- (שם ס"ד) מעם שנהגו לומר בס"ט יהיה לנו ר"ח פלוני.
- (דף תל"ג ס"ה) מחדש חדשים, יקבץ קדושים.
- (דף תל"ג ס"ו) מעם שאין מעברין אלא אדר ולא שאר חדשים.
- (שם ס"ז) למה עושין ר"ח שני ימים.

### מוסף.

- (דף תל"ד ס"א) מעם שבאשטרים ולונדון אומרין מוסף בלא חורה.
- (דף תל"ז ס"ב) למשה צוית, תבנת שבת.
- (שם) תקנת בקוף, או בכף.
- (דף תמ"א ס"ג) מדוע מתחילין הקדושה בכתר.

## כתר מפזחות שם טוב תשסה

(שם ס"ד) למה אומרים בכתר שמע ישראל.  
(דף תמ"ב ס"ח) אחרית בראשית.  
(דף תמ"ב ס"ו) וביום השבת שני כבשים, עולת שבת וגו' לאומרים  
בזמירות של שבת.  
(דף תמ"ג ס"ז) הפיומים שפעת רביבים, שזופת שמש הנאמרים  
תוך חזרת המוסף.  
(דף תמ"ד ס"ח) אחר התקבל שבמוסף מדוע אומרים כל ישראל  
יש להם חלק, ואמר ר"י אשרי מי שעמלו.

### ארוז עולם.

(דף תמ"ו ס"ט) ארוז עולם מי היה מחברו.  
(דף תמ"ז שם) בהערה שם שינוי נוסחאות בשיר הנז'.

### קידוש היום.

(שם ס"א) קדושת רבח.

### מנחת שבת.

(דף תמ"ח ס"א) תפלת המנחה והפסוקים הנאמרים בזמן חזרת  
הס"ת להיכל.  
(דף תמ"ט ס"ב) טעם לכפילת פסוק ואני תפילתי.  
(שם) אם התפללו מנחה ביחיד אין אומרים ואני תפילתי.  
(דף תנ"ג ס"ג) מה טעם אמירתו בשבת מנחה.  
(דף תנ"ב ס"ד) בא"י נוהגים לומר פ' זה וגם המזמור טוב  
להודות אפי' שהתפללו ביחיד.  
(שם ס"ה) למה נהגו לעמוד בו.  
(שם ס"ו) הנוסחא ומי כעמד ישראל, ובא"י אומרים ומי כעמד  
בישראל.  
(שם ס"ז) מנחת גדולה בשבת ובחול מתפללים מנחת וערבית  
יחד.  
(שם ס"ח) למה נאמר גילה באברהם, רינה ביצחק.  
(דף תנ"ד ס"ט) קריאת פרקי אבות בין פסח לעצרת.  
(שם ס"י) צדקתך נהגנו לאומרים כסדרן, והאשכנזים שלא  
כסדרן.  
(דף תנ"ו ס"א) מדוע אומרים פסו' אלו במנחת שבת.  
(דף תנ"ז י"ב) אכילה ביצים צלויים בשבת.  
(דף תנ"ח ס"ג) שאין אומרים צדקתך אלו היה יום שאין  
אומרים בו תחנונים.  
(דף תנ"ח ס"ד) ליקוטי פסוקים אחר מנחת שבת הנהוג בלונדון.  
(דף תנ"ט ס"ו) מה ראו לבחור בפסוקים אלו.

(דף ת"ס סט"ז) למה יזמורים הפסוקים ולא הקריאה העיקרית.  
 (דף תס"א ס"ז) דרשה בכל שבת ושבת.  
 (שם) הדרשות הרשמיות שבת הגדול, שבת כלה, שבת תש"ו ושבת  
 זכור.  
 (דף תס"ב בהערה) נוסח הכתובה שאומרים אותה ביום חג  
 השבועות.  
 (דף תס"ד ס"ח) מזמור אודה ה' הנהיג לאוסרו במנחת שבת.

### ערבית למוצי"ש

(דף תס"ה ס"א) המזמורים הנאמרים קודם תפלת ערבית.  
 (דף תס"ז ס"ב) מדוע תקנו אתה חוננתנו בחונן הרעה.  
 (שם ס"ג) מדוע אומרים מזמור יושב בستر ומתחיל מהפסוק  
 שבמזמור הקודם.  
 (דף תס"ח ס"ד) מדוע מתחילין מן ואתה קדוש.

### הברלה

(שם ס"ה) ההברלה מתחלת זכור לטוב בס"ט, ומדלג הפיוט איש  
 אשר קנא.  
 (דף ט"ט ס"ה) מדוע מזכירין אליאו בהודמנות זו.  
 (דף ט"ז ס"ו) מדוע הנשים אינן מועמות מכוס של הברלה.  
 (דף תע"א ס"ז) מדוע מברכין על הבשמים ואח"כ על האור.  
 (דף תע"ב ס"ח) מדוע יש נוהרין לברך על החדס.  
 (שם) למה מברכין על הבשמים במוצי"ש, ולא במוצאי יוח"כ.  
 (דף תע"ה ס"ט) כמה המה מספר ההברלות במשך כל השנת.  
 (דף תע"ו ס"י) מדוע מברכין על האור במוצי"ש ובמוצאי יוח"כ.  
 (דף תע"ז ס"יא) למה מברכין „מאורי" האש בלשון רבים.  
 (שם) למה אינן מברכין נר הברלה בפה, אלא באופן אחר.  
 (שם ס"יב) למה המבריל רואה כבואה שלו בכוס היון, וצוחק.  
 (שם) למה מביטים בכפות ידיהם, או בצפורניהם.  
 (שם ס"יג) למה במוצאי יוח"כ אין מברכין אלא על אור ששבת.  
 (דף תע"ח ס"ד) יש בתי כנסיות שלא נהגו להבריל.  
 (שם סט"ו) נוסח ההברלה מתחילין או"א החל עלינו.  
 (דף תע"ט סט"ז) בהפיוט המבריל זרענו וכספנו ורבה כחול.  
 דת"פ בהערה) מוצאתי פיוט המבריל שהיו נוהגים לאוסרו בשעת  
 הנעילה ביום הכפורים.  
 (דף תע"א ס"ז) למה אין מברילין על הפת כמו שסקרשין על הפת  
 (דף תע"ב ס"ח) אם מותר להבריל על כוס שוי.  
 (שם ס"ט) מנהג שהשמש סובב בקערה מלאה מין הברלה למען  
 חיתידים ויכלו אצבעותיהם להעבירם על עיניהם וגו'.

## סעודה רביעית

(דחפ"ג ס"א) מדוע נהגו לעשות סעודה ד'.  
(שם ס"ב) למה חקן האר"י לומר באתקינו סעודתא וגו' דדוד

מלכא.

(דחפ"ד ס"ג) מה ביאור תיבת נטכוי.

## ברכת הלבנה

(דחפ"ה ס"א) בסדורי אלו הארצות ברכת הלבנה סמוכה לערבית  
מוצ"ש, ובסדורי א"י סמוכה אחר הפלת ר"ת.

(דחפ"ו ס"ב) מדוע אין מקדשין הלבנה בלילי שבת ויו"ט.

(דחפ"ז ס"ג) מדוע נהגו לקדש הלבנה במוצאי ת"ב ויוה"כ.

(דחפ"ח ס"ד) למה לא נהגו חנשים לקדש הלבנה.

(דף תפ"ח ס"ה) המזמור קידם ברכת הלבנה הללויה הללו את ה' מן

השמים.

(דחפ"ה ס"ו) פועל אמת שפעולתו אמת.

(שם ס"ז) שתתחדש עטרת הפארק.

(שם ס"ח) שהן עתידין

(שם ס"ט) על שם כבוד מלכותו.

(דחפ"ז ס"י) בא"י מתחדש חדשים.

(שם ס"יא) ברוך יוצרך וגו'.

(דחפ"א ס"יב) כשם שאנו מרקדין.

(שם ס"יג) חפול עליהם עד כאבן.

(שם ס"יד) דוד מלך ישראל חי וקים.

(שם ס"טו) איך אנו אומרים חי וקים ונאמר וישכב דוד.

(דחפ"ב ס"טז) לב סהור ברא לוי.

(שם ס"יז) להקביל פני אביהן שבשמים.

(שם ס"יח) חילכך נמרינהו מעומד.

(דחפ"ג ס"יט) גילוי הציציות בקו' הלבנת.

(שם) יש מנערים כנפות בגדיהם.

(שם ס"כ) מדוע אומרים איש לרעהו שלום עליכם, ג' פעמים.

## יעלה ויבא

(דחפ"ד ס"א) מדוע אין אומרים יעלה ויבא גם בטוספים

בטוספי ר"ה ויוה"כ.

(דחפ"ה ס"ב) מדוע אומרים יעלה ויבא ויגיע יראה וגו', הית

טספיק באחד מהם.

## קריאת ההלל

(דף תצ"ו ס"א) הלל בדילוג מברכין לקרא את ההלל, ובחלל נמור

לנמור ובא"י אינם מברכים על ההלל בדילוג.

(דף תצ"ז ס"ב) למה נהגו הלל בר"ת,  
 (דתצ"ח ס"ג) טעם הדילוג,  
 (דתצ"ט ס"ד) בסדר ההלל מקומות שהצבור עונין, ומקומות  
 שכושלין אותו.

(דתק"א ס"ה) מדוע נהגו לכפול הפסוקים.  
 (דתק"ב ס"ו) למה בחוה"מ פסח אין גומרין ההלל.  
 (דתק"ג ס"ז) מדוע בר"ה ויוה"כ ופורים אין אומרים הלל.  
 (שם ס"ח) למה מדלגים לא לנו ואהבתי ולא אחרים.  
 (דתק"ד ס"ט) למה לא מברכין שהחיינו.  
 (דתק"ה ס"י) כמה מיני הלל הם.  
 (דתק"ה קי"א) מדוע אומרו' אותו בנעימות קול.  
 (דתק"ז ס"ב) למה ההלל שבר"ה וי"ט מעוסד ושבהגדה מיושב.  
 (דתק"ח ס"ג) מי היה מחבר הלל המצוי.  
 (דתק"ט ס"ד) מדוע בני אשכנז נוהגים לברך תמיד לקרוא  
 ההלל אפי' בהלל גמור.

(שם ס"ו) מדוע בני אשכנז לא נהגו לקרות הלל בשני לילות  
 של פסח בביה"כ.  
 (דתק"י ס"ז) הכרות יעלה ויבא קודם העמידה, וכן במוריד  
 המל, ומשיב הרוח ברכנו, ברך עלינו, על הנסים.  
 (דתק"יא ס"ז) במוסף שבת ור"ה וחיה"מ כתר יתנו לך, ומנהג  
 אשכנז נקדש.  
 (דף תקי"ב ס"ח) ועמך ישראל ובשבת ויו"ט, "עם" עמך ישראל.

## הדלקת נר חנוכה

(דף תקי"ג ס"א) להדליק נר "של" חנוכה ובא"י נר חנוכה,  
 והאשכנזים "שלא חנוכה".

(דתקי"ד ס"ב) מה טעם תלו נס חנוכה על השמן ולא על הנצחון.  
 (דתקמ"ו ס"ג) מדוע לא הוזכר נצחון המכבדים במשנתנו ולא  
 בנמ'.

(שם ס"ד) הדלקת נר חנוכה בבית קודם הדלקת נר שבת,  
 ובחנוכה הכנסת מדליק אחר קדיש תתקבל שבמנחה.  
 (שם) בסוּצ"ש חנוכה בביה"כ מדליק ואח"כ סבדיל, ובבית סבדיל  
 ואח"כ מדליק.

(דתקמ"ז ס"ה) הדלקת נר חנוכה בביה"כ בחול.  
 (דתקי"ז ס"ו) חנוכה נדלקת ע"י הש"ץ או ע"י השמש.  
 (שם ס"ז) חנוכה הכנפת נדלקת בלילה, ויש מקומות גם בשחרית,  
 ויש נוהגים דוקא בבוקר.  
 (דתקי"ח ס"ח) מדוע קובעים חנוכה משמאל הכניסה, ובביה"כ  
 בכותל דרום.

(דתקי"ט ס"ט) מדוע לא נעשה תשעה ימי חנוכה מספק.  
 (שם ס"י) סדר הדלקת נר חנוכה.

(שם ס"א) מזמור שיר חנוכה.  
 (שם ס"ב) בתפלת שחרית אחר קריש התקבל אומר מזמור שיר חנוכה.

(דתק"ב ס"ג) אחר שבירך כל הג' או תב' ברכות מליק.  
 (דתקכ"א ס"ד) אחר קריש יהא שלמא שבערבית אומר פסוק ה' צנאות וחוזר ומקריש.  
 (דתקכ"ב ס"ו) שואלים נם חנוכה היה ז' ימים ולמה אנו מליקין ה'.

(שם ס"ז) סדר הפסקת העולים בחנוכה.  
 (דתקכ"ג ס"ז) מדוע מתחילין הפרשה מברכת כהנים.  
 (שם ס"ח) מפני מה קורין בפ' הנשיאים.  
 (דתקכ"ד ס"ט) פסוקים הנאמרים בשעת תוצאת הס"ת לחנוכה.  
 (שם ס"כ) בק"ק ראמסגט מליקין החנוכה בברכה אף שאין שם עשרת.

(שם סכ"א) השו' להמחמיהים על הפסרת טקן כויקן שלמת שלעולם אינה נאמרת משום שפ' טקן נופלת בחנוכה.  
 (דתקכ"ה סכ"ב) טעם שגומרין תהלה.  
 (שם סכ"ג) שינויים שנפלו בנוסח הגרות הללו.  
 (דתקכ"ו סכ"ד) מדוע קבעו השמש למעלה מכל הגרות.  
 (שם סכ"ה) שינויים בעל הנסים.  
 (דתקכ"ז סכ"ו) איפא הוזכרה הודאת זו בתלמודין.  
 (שם סכ"ז) מה ביאור השמונאי.  
 (דתקכ"ח סכ"ח) הגרות הללו.  
 (דתקכ"ט סכ"ט) הגרות הללו קו' הם.  
 (שם ס"ל) הגרות הללו היה צ"ל קדושים הם.  
 (שם ס"א) ע"י כהניך הקדושים.  
 (דתק"ל ס"ב) איך תקנו לברך על ראיית נר חנוכה.

## פזרים

(שם ס"א) שיר מי כמוך.  
 (שם ס"ב) מזמור אלו אלי.  
 (דתקל"א ס"ג) ברכות המגילה שורשן ומקורן ושינוי נוסחאן.  
 (דתקל"ב ס"ד) מה פו' פושט המגילה כאגרת.  
 (דתקל"ד ס"ה) קריאת המגילה בלו מעמים.  
 (דתקל"ה ס"ו) מברכין שתתינו רק בלילה, והאשכנזי' בלילה וביום.

(דתקל"ז ס"ז) שומרים המגילה בתיכל.  
 (דתקל"ח ס"ח) הפסוקים הנאמרים מפי הצבור ותזמורם ותזון איש יהודי וגו'.  
 (דתקל"ט ס"ט) מדוע הצבור אומרים.  
 (שם ס"י) המנתג באלג'ור.

- (דתקמ"א ס"א) הכאה בפטישים.  
 (דתקמ"ג ס"ב) לבישת הפרצופים.  
 (דתקמ"ד ס"ג) ואתה קדוש בליל פורים.  
 (דתקמ"ה ס"ד) למה לא הוזכר שם ה' במגילה.  
 (דתקמ"ו ס"ו) מדוע תלו קריאת המגילה בט"ו בכרכים המוקפים.  
 תומה מימות יהושוע בן נון.  
 (שם ס"ז) שינויים בנוסח ארור המן.  
 (דתקמ"ז ס"ז) איך חכמים חייבנו להשתכר בפורים.  
 (שם ס"ח) שינויים בעל הנסים.  
 (דתקמ"ח ס"ח) מדוע נהגו לומר י' בני המן בנשימה אחת.  
 (שם ס"כ) למה הואן של ויזתא ארוכה.  
 (דתקנ"א סכ"א) ויהי נועם קודם ואתה קדוש.  
 (שם סכ"ב) קריאת המגילה ואח"כ מבדילין.  
 (דתקנ"ב סכ"ג) יום ט"ו באדר אין נע"פ.  
 (דתקנ"ג סכ"ד) בשושן פורים קודם ערבית אוטרים חלק מהלל.  
 (שם סכ"ה) כופלין פ' האחרון שבפרשת ויבא עמלק.

## ברכת הטוב והמטיב

(דתקנ"ד ס"א) הטוב והמטיב כשתלד אשתו זכר.

## מילה

- (דתקנ"ה ס"א) המוהל מברך על הכוס, ובא"י הרב מברך.  
 (דתקנ"ו ס"ב) מדוע תקנו לברך על היין.  
 (שם ס"ג) סדר הקבלת הילד.  
 (דתקנ"ח ס"ד) שינויים בברכות המילה, בסדרנו על המילת.  
 (שם ס"ה) ברכת להכניסו בכריתו.  
 (דתק"ס ס"ו) מברך על המילה ואח"כ מברך האב להכניסו.  
 (דתקס"א ס"ז) למה נקטו רז"ל עובר לעשייתן ולא קודם.  
 (דתקס"ב ס"ח) עשיות המילה אחר תפלת שחרית.  
 (שם ס"ט) בשבת בינתיים כשהאב עולה לתורה מוזכרים לו פיוטים.  
 (שם) מזלפיין להקהל מי ורדים.  
 (דתקס"ג ס"י) אם אין האב מצוי מברך להכניסו אחד מהמצויים.

שם.

(שם ס"א) מנהג ספרד שהאב מברך שהחיינו, ואין כן מנהג

אשכנז.

- (דתקס"ה ס"ב) טעם ברכת הגפן במילת.  
 (שם ס"ג) מנהג ספרד לברך על הבשמים, ואין כן מנהג אשכנז.  
 (דתקס"ו ס"ד) ביאור לברכת אשר קדש ושינוי הנוסחאות.  
 (דתקס"ז ס"ו) צוה צוה.  
 (שם ס"ז) נוסח תפלה לתינוק יתום.  
 (דתקס"ט ס"ז) מדוע מתפללים על הילד ביום מילתו.

---

---

## כתר מפחזית שם טוב תשעא

---

(שם סי"ח) פסוקים שונים שאומרים בעת המילה.  
(שם) ואם האב ת"ת דורש לפני הנאספים.  
(שם סי"ט) מדוע אומרים הפסוק ואעבור עליך.  
(שם) למה כופל חיבות בדמיוך היי.  
(דחק"ע ס"ב) מדוע ממעימין לתינוק מהיין.  
(שם סכ"א) מעם שאומרים בסוף הודו לה' כי טוב כל"ת.  
(דחקע"א סכ"ב) מדוע עומדים בעת המילה.  
(שם סכ"ג) מילה לעשותה בכית, או בביה"כ  
(דחקע"ב סכ"ד) מנהג שמביאים קרובי אבי חנן פירות ויין וממתקים.

(שם סכ"ה) כליל הח' באים קרוביו ומביאים מס של כסף ומעטרים אותו בנרות דולקות.  
(שם סכ"ו) ויש מוכרין באכרזה מי יתגרב להדליק הנרות.  
(שם סכ"ז) מדוע מדליקין נרות בעת המילה

### סנדק

(דחקע"ג סכ"ח) מה ביאור מלת סנדק.  
(שם סכ"ט) מעם למצות הסנדקות.  
(דחקע"ד ס"ל) אבי הבן צריך להודיע יום המילה למזכיר הקהל.

### כסא אליהו

(דף תקע"ד ס"לא) יש נוהגין להכין כסא לאליהו ובה יושב הסנדק ויש נוהגין להכין שני כסאות.  
(דף תקע"ה ס"לב) מדוע מזכירין שם אליהו ומכניסין לו כסא.  
(דף תקע"ו ס"לג) מדוע מדביקים בחרר היולדת נייד מודפס במין יד וכתוב בשמות הקודש.

### הזיות

(שם) יש נוהגים לחלות במטה היולדת ראשי שומים או פיג עשב הנקרא רודא.  
(דף תקע"ז ס"לד) מי היא לילית.

### לימוד

(דף תקע"ח ס"לה) לימוד בבית אבי חנן כליל הח'.

### סעודה

(דף תקע"ט ס"לו) מה מעם הסעודה שעושין ליל ח' ויומו.

### קריאת שם

(שם ס"ז) מאימתי נהגו לקרות שם לנולד בשעה שניסול.

## תשעב

## כתר

## מפתחות

## שם טוב

(דף תקפ"ט סל"ח) קורין לבן הנולד ראשון בשם בכור מלכר  
שם העריסה.  
(דף תקפ"א סל"ט) קריאת פסוק יונתי בחגוי הסלע בקריאת שם-  
לבת.  
(שם) מדוע קוראים לפורטולא זאת „זכר הבת“.  
(שם) מנהג הבאת הבת ע"י האם לביה"כ והש"ץ קורא לה שם-  
(שם ס"מ) נדרים ונדרות אחר גמר המילה.

## ברכת הגומל

(שם סמ"א) האם מביאה הילד לביה"כ ובעודה עומדת במדרגות  
מברכת הגומל.  
(דף תקפ"ב סמ"ב) מדוע נהגו להביא ספל מלא חול ועפר וטומנים  
שם התך העלה.  
(דף תקפ"ג סמ"ג) ברכת להכניסו מעומד.  
(שם סמ"ד) אבי הבן עומד בצד המולה.  
(שם סמ"ה) מדוע אין מומנים הסנדק עצמו פעם אחרת כשיהיה-  
לו בן שני.  
(דף תקפ"ד סמ"ו) איך יתכן שאליהו נמצא בכל מילה ומילה.  
(שם סמ"ז) מי שמברך על ההרס הוא השואל בשם הילד.  
(שם סמ"ח) אבי הבן והסנדק טובלים קודם המילה.  
(דף תקפ"ה סמ"ט) אם מת הילד בתוך ח' מלין אותו בבית-  
עלמין.  
(שם ס"ג) מעם למצוה זו בכללותה.

## פדיון הבן

(שם ס"א) סדר ברכת הפדיון.  
(דף תקפ"ו ס"ב) הכהן אומר סמוך לראש הילד, זה תחת זה וגו'.  
(דף תקפ"ז ס"ג) שינוי נוסחאות בברכת הפדיון.  
(דף תקפ"ט ס"ד) מעם שלא נהגו באלו הארצות לוטר ברכת אשר-  
קיש.  
(ד' תקצ"ט ס"ה) מדוע מברכין על היוין ובשמים.  
(שם ס"ו) מעם הסעודה בהזדמנות זה.  
(שם ס"ז) מעם להכהן שמחזיר החמשה סלעים לאבי הבן.

## חג - הפאות

(דף תקצ"א ס"א) חגיגת תפורת השערות ביום ל"ג לעומר.

## תפלת בר מצוה

(דף תקצ"ב ס"א) תפלה מצוינה שהבר מצוה אומר אותה בשעולה  
בשבת לתורה.

## שידוכים.

- (שם ס"א) שטר התנאים ותנאיו וסדר השדוכים.  
 (דף תקצ"ג ס"ב) ביאור תיבת שידוך.  
 (שם ס"ג) טעם שכימים קדמונים היו נעשים האירוסין לא  
 ביתר עם הנישואין כמו שנוהגים היום.  
 (דף תקצ"ד ס"ד) מאימתי נהגו לעשות השדוכין ע"י שדכן.  
 (שם ס"ה) טעם הקנס.  
 (דף תקצ"ה ס"ו) כשקורים המשוודן בתורה קוראים אותו תארוס.  
 (שם) מנהג השורים שמשוררים לפני עלותו לתורה.

## אירוסין ונישואין.

- (שם ס"א) טעם לקריאת הכתובה בקול רם.  
 (שם) החתן כותב בצד חתימתו גובי"ו.  
 (שם) עדי הכתובה כותבים בצד חתימתם עד.  
 (שם) העתק הכתובה באנגלית.  
 (דף תקצ"ז ס"ב) החופה נעשית בבית"כ, ובא"י בבית.  
 (דף תקצ"ח ס"ג) סופר סת"ם כותב הכתובה על הקלף.  
 (שם) בא"י כותב הכתובה איש שיש לו חזקה ע"ז.  
 (שם ס"ד) תוספת הרב לתחופה.  
 (שם) השמש קורא להכלה בחרר מיוחד, וכן לתתן.  
 (דף תקצ"ט ס"ה) סדר העמדה להחתן והכלה והמחותנים.  
 (שם) מתפללין מנחה של עיוה"כ.  
 (שם ס"ו) דרשת הרב והוא המסדר הקי'.  
 (שם ס"ז) טעם שהחתן והכלה מתעניין.  
 (דף תר"א ס"ח) יש שמקדשין קודם ברכת אירוסין.  
 (תר"ג ס"ט) למה אומרים קודם הברכות בס"ט.  
 (שם ס"י) שינויים שנעלו בכרכות האירוסין והנשואין.  
 (דף תר"ד ס"א) מדוע בברכת שמת תשמת תותם חתן וכלת  
 ובאחרונה מסוים חתן "עם" הכלה.  
 (דף תר"ה ס"ב) נוסחאת סדורנו ונוסח התלמוד והעמית  
 והמיומני.  
 (דף תר"ט ס"ג) נוסח רב סעדיה גאון.  
 (דף תר"י ס"ד) הרי את מקודשת לי, תחא לי מקודשת.  
 (שם ס"ו) ע"י חופה וקידושין וי"ג חופה ב'קידושין.  
 (דף תר"א ס"ז) מדוע המסדר הקידושין הוא המקרא לתתן  
 הרי את.  
 (שם) טוב שידלג בשעת ההקראה תיבת לי.  
 (שם ס"ז) טעם שמברכין על הכוס פעמיים.  
 (שם) למה מברכין על היין.  
 (דף תר"ב ס"ח) מאימתי נהגנו לקרש במבעת.

**תשעז      כתר      מפתחות      שם טוב**

(שם) ולמה צריך סבעת, ולא בשוה פרוסה.  
 (דף תר"ג ס"ט) למה משים הסבעת באצבעה הסמוך לגודל.  
 (דף תר"ד ס"ב) מדוע מסוים כרת משה וישראל.  
 דף תרמ"ו סכ"א) שפוכת היין על הקרקע.  
 (שם סכ"ב) טעם אמירת הברכות מעומד, ובסעודה מיושב.  
 (דף תרמ"ז סכ"ג) טעם לשבירת הכוס בחופה.  
 (שם) טעם לשבירת קדרת חרס בשידוכין.  
 (דף תר"ט סכ"ד) למה מעמידין הכלה מימין החתן.  
 (שם סכ"ה) יש שוברין הכוס אחר ברכת אירוסין ולא אחר ברכת נישואין.

(שם סכ"ו) אחר השבירה אומרים הפח נשבר.  
 (דף תר"כ סכ"ז) יש קוברין שברי הכוס.  
 (שם סכ"ח) מאיסתי התחילו לכתוב הכתובה.  
 (שם סכ"ט) מאין בא לנו מנהג המתנות.  
 (שם) מנהג ההזמנות.  
 (דף תרכ"ב ס"ל) כיסוי פני הכלה, ובשעת הקו' מגלים פנית.  
 (שם סל"א) טעם שמברכין אותם.  
 (שם סל"ב) למה לא תקנו ברכה פרטית על הקו'.  
 (דף תרכ"ג סל"ג) ברכת האירוסין היא על האיסור, אבל אין דרכנו על האיסור.

(שם סל"ד) ביאור תיבת שושבין.  
 (שם) למה צורך לשושבינין  
 (שם סל"ה) מדוע האב ואם הכלה מלווין הכלה להביאה לחתן.  
 (דף תרכ"ד סל"ו) מדוע אין החתן מברך שהחיינו  
 (שם סל"ז) החתן מתעטף בטלית.  
 (שם) בא"י מתעטפים בטלית החתן והכלה.  
 (שם) מברך שהחיינו החתן על טליתו החדש.  
 (דף תרכ"ה סל"ח) מדוע דורך החתן ברגלו רגל הכלת.  
 (שם סל"ט) טעם שתקנו לומר שהשמה במעונו, ולא במכוננו.  
 (דף תרכ"ו ס"מ) למה המסדר טועם מהיין ומטעים להחתן והכלת.  
 (דף תרכ"ז סמ"א) כתיבת הכתובה ע"י סופר ב"ד או ע"י החזן.  
 (שם) או מודפסת ומניחים שם החתן והכלה והתאריך פנוי.  
 (שם סמ"ב) נוסח הכתובה העתיקה שבלונדון והנתוג עתה.  
 (דף תרכ"ח סמ"ג) טעם שנכתובה כותבים לחדש, ובגט לירת.  
 (דף תרכ"ט סמ"ד) פירוש הכתובה בקצרה.  
 (דף תרל"ב סמ"ה) נוסח הכתובה שבירושלם.  
 (דף יתרל"ג סמ"ו) מדוע נוהרין שלא לקדש בטבעת שיש עליה

**תוחם.**

(שם סמ"ז) אם יכולין לברך ברכת חתנים לשני חתנים יחד.  
 (שם סמ"ח) למה ז' ברכות לא פחות ולא יותר.

## תפלת הדרך

(דף תרל"ד ס"א) שינויים בנוסח תפלת הדרך.

## מצות מזווה

(דף תרל"ו ס"א) לקבוע מזווה, על קביעת מזווה.  
 (דף תרל"ח ס"ב) טעם למצות מזווה.  
 (שם ס"ג) מדוע קנבעים אותה באלכסון.  
 (שם ס"ד) מה טעם שומרים אותה תוך גרתיק.  
 (שם ס"ה) למה כותבין שם שדי מבחוץ.  
 (דף תרל"ט ס"ו) מדוע כותבין מעבר השני כו"ו במוכס"ו כו"ו.  
 (שם ס"ז) טעם שנותנין יד עליה ומנשקין אותה.  
 (שם ס"ח) מה היא ביאור תיבת מזווה.  
 (דף תר"ט ס"ט) איך הקראים כותבים המזווה.

## חינוך הבית

(דף תר"ט ס"א) תפלת חינוך הבית.

## מצלאין לחולים

(דף תרמ"ב ס"א) שינויים בנוסח תפלה זו.

## וידוי שכיב מרע

(דף תרמ"ד ס"א) שינויים בנוסח וידוי זה.

## שבע הקפות

(שם ס"א) טעם לו' הקפות שעושים למת.  
 (דף תרמ"ה ס"ב) מדוע אין הקפות לנשים.  
 (שם ס"ג) הקפות ביום שא"א תחנונים.  
 (דף תרמ"ו ס"ד) מי היה מחבר ההקפות.  
 (שם ס"ה) הקפות לקמן.

## צדוק הדין.

(שם ס"א) צדוק הדין אף ביום שא"א בו תחנונים.  
 (דף תרמ"ט ס"ב) צדוק הדין ביום ז' לאבילות אומרו פעמים, טעם בעוד שהש"ץ עומד על התיבה, ופעם לפני האבלים.  
 (שם ס"ג) אמירת צ"ה והשכבה אף שלא בא האבל לביח"ב.  
 (דף תרנ"ג ס"ד) צ"ה על ילד בן שלשים יום, והשכבת קצרת.  
 (שם ס"ה) ברכת אשר יצר אתכם בדיון בהו"ח"ם.  
 (דף תרנ"א ס"ו) שינויים בנוסח ברכת זו, נוסח הירושלמי.

(שם) נוסח הרמב"ם.  
 (דף תרנ"ב) נוסח ר"ס גאון, שם. נוסח אבודרהם, שם. נוסח לונדון  
 ואמ"ש שם, נוסח אשכנז.  
 (שם ס"ז) ביאור הברכה הזאת.

### מנהגי אבילות

(דף תרנ"ג ס"ח) תפלה בבית האבל.  
 (דף תרנ"ו ס"ט) מעם שאין נופלין ע"פ בבית האבל.  
 (דף תרנ"ו ס"י) מדוע א"א הלל בבית האבל.  
 (דף תרנ"ז ס"א) מדוע א"א במה מדליקין בע"ש וברכת מעין ז'  
 בבית האבל.  
 (דף תרנ"ח ס"ב) מדליגין לומר ובא לציון. ומתחילין מן ואתה קדוש  
 (שם) ויש מדליגין בית יעקב ושיר של יום ואין כאלהינו.  
 (דף תרנ"ט ס"ג) מעם שא"א כמוצ"ש בערבית ויהי נועם ומתחיל  
 מאורך ימים.  
 (שם ס"ד) למה אין סברכין על הבשמים.  
 (דף תרס"ו ס"ו) למה אין אומרים בשחרית ברכת כהנים.  
 (שם ס"ז) מעם שא"א ואני תפילתי במנחת שבת.  
 (שם ס"ז) מעם שאין אומרים איזהו מקומן.  
 (דף תרס"א ס"ח) כמוצ"ש של כל ימי השנה מזמין האבל למכריז  
 ללימוד מיוחד.  
 (שם) ויש נוהגין לעשות כן בליל ז', בתשלום החדש, והשנת.  
 (שם ס"ט) מעם שאשת הגפטר והבנים אינן מלווין את המת.  
 (שם) במיתת האם הבעל והבנים מלווין אותה.  
 (שם) יש נוהגים שהבנים תולצין כתף לאם המתה.  
 (דף תרס"ב ס"ב) כשעת יציאת המת מן הבית שוברין קדרת  
 חרס.  
 (שם) הכרזה בחרס יהושע בן נון שלא ילכו זרעו של מת אתר  
 המטה.  
 (דף תרס"ג סכ"א) מנהג נשיאת המת על הכתף, ומנהג שאר  
 הארצות בעגלה.  
 (דף תרס"ד סכ"ב) סדר הלוייה לרב גדול לפי מנהג א"י.  
 (שם) סדר הלוייה לרב העדה לפי מנהג לונדון.  
 (דף תרס"ה סכ"ג) מאמר עקביות בן מהללאל בשעה שמוציאים  
 את המת מן הבית.  
 (דף תרס"ה סכ"ד) מדוע התמירה התורה בטומאת מת.  
 (שם) מדוע קבורת מת מצוה גדולה היא.  
 (דף תרס"ו סכ"ה) מעם למצות הקבורה.  
 (דף תרס"ז סכ"ו) מעם לאמוצת עינים של מת.

(שם) מעם הרחיצה והרחתה.  
 (שם) מעם שמתין את ראשו בכצים טרופות.  
 (שם סכ"ז) צואת המת להניח חלק לעיובו לת"ח.  
 (שם סכ"ח) שפיכת מים שאובין.  
 (דף תרס"ח סכ"ט) קבורת המת עם ארונו, ובא"י גופו בקרקע

ממש.

(דף תרס"ט ס"ל) קדיש פעמים קודם עליונו שבערבית.  
 (שם) א"א קדיש בר"ח לא במטתה ולא בערבית.  
 (שם סל"א) אבילות בפורים.  
 (סל"ב) בלע המות לנצח.  
 (תר"ע סל"ג) כשמוציא הש"ץ לאכל מאבילותו פושט לו ידיו.  
 (שם סל"ד) קריאת משניות וגו' בחדר שבו מושבב המת.  
 (שם סל"ה) מוסור יושב בפתר.  
 (שם סל"ו) סדר הקבורה באמשטרדם.  
 (שם) סדר הקבורה בראמסגט.  
 (שם סל"ז) האכלים מסורים מנעליהם בחדר המטוכה לב"ע.  
 (דף תרע"א סל"ח) התבראת בחדר הגזכרת.  
 (שם) בלונדון ואמשטרדם תחבראה בבית.  
 (שם סל"ט) הכרזה ללויה.  
 (שם) בסוכות שליים המת בלולביהם ואתרוגיהם.  
 (שם ס"ם) אם היתום בר מצוה משתתף עם שאר אכלים לומר

קדיש תתכלי הרבא.

(שם סמ"א) בשבת חוון עושים השכבה לאלו שעלו על המוקד

במפרד.

(שם סמ"ב) אין מברין בעש"ק ולא בעיו"ם אחר הצות.  
 (דף תרע"ב סמ"ג) סדר לויית הרב הראשי בלונדון.  
 (דף תרע"ג סמ"ד) מדוע נתקנה ברכת דיין האמת סמוך לקריעת  
 (שם סמ"ה) מעם שמוליכין יין לבית האבל.  
 (דף תרע"ד סמ"ו) מעם שנחגו להשליך עפר וצנורות בקבר המת.  
 (שם סמ"ז) מעם שנחגו לחתוך ידיהם כשכאים סבית המת או

מביח"ק.

(דף תרע"ה סמ"ח) למה בוחרין שיהיו תחריכין פשוטן.  
 (שם) איך תזירו לעשותן ככלאים.  
 (שם סמ"ט) מה תועלת ברחיצת המת.  
 (דף תרע"ו ס"ג) מדוע בחרו האבות להקבר בא"י.  
 (דף תרע"ז סמ"א) ע"מ סכבו אלו האנשים שמצוים לתת סיד על

גופם אחר מותם.

(דף תרע"ח סמ"ב) דרשה לחספר.  
 (שם) אין מספדין לזה אמת קודם עשרים.  
 (דף תרע"ט סמ"ג) פקידת השנה ליו"א תרשים.  
 (שם סמ"ד) מעם שהיתום אוסר קדיש רק י"א תרשים.

- (דף תר"ף סנ"ה) מדוע קבעו רבותינו ג' לכבי, ז' להספר, ל' לתפורה, י"ב לשמחה.
- (שם סנ"ו) למה הקריעה צריכה להיות ע"ו אחר.
- (דף תרפ"א סנ"ז) מדוע סעודת הבראה מבחון.
- (שם סנ"ח) מדוע כשמזכיר שם אביו תוך שנתו אומר הריני כפרת משכבו
- (שם סנ"ט) מדוע נהגו באלו הארצות לשלות פרחים בעד המת.
- (דף תרפ"ב ס"ס) למה נהגו שהאכל מכין כלי מלא מים עם פת ומשליכו על הגג.
- (שם סס"א) מדוע אם אחד נתעטש יצא מן הבית ואח"כ חוזר לבית
- (שם סס"ב) מדוע אם אחד לן בלילה הראשון בתצר שדר בו האבל צריך שילין שם כל ז'
- (שם סס"ג) אם אחד מהתאומים מת, קוברים עמו כף שמניסין בת הקרירה.
- (דף תרפ"ג סס"ד) סועדים בבית האבל בשבת יד או רגל בהמת.
- (שם סס"ה) חותכים מתכריכי המת לפי מספר הזכרים המתאבלים וגו'.
- (שם סס"ו) אין לובשים מנעל של מת.
- (שם סס"ז) מדוע פותחים דלתות התצר שבו מת.
- (שם סס"ח) אחר יציאת נשמה שופכין מים על הכר וכסת וגו'.
- (שם סס"ט) אם מתו שנים בהצר אחד נועץ מסמר בפתח התצר (שם) שוחטין תרנגולת לכפרה.
- (שם ס"ע) הפיכת הארון על פניו.
- (דף תרפ"ד סע"א) לבנה בתוך הקבר.
- (שם סע"ב) הולקת נר שמן בכל השנה לאיש.
- (שם) ולאשה נר יעוה.
- (דף תרפ"ד סע"ב) שומר להנר הרלוק ביום ובלילה.
- (שם סע"ג) לא אוכלין ושותין בבית האבל.
- (שם) ולא נוחנין לו ולא מקבלין מידו דבר.
- (שם סע"ד) על הת"ק להביא סעודת ההבראה,
- (שם סע"ה) בעצירת גשמים משימין ביד המת כגר מלא מים,
- (שם סע"ו) נותנין המת בצד קברו וי' אנשים מפכנים אותו ו' הקפות ידוהם משולכות ומתפללים עליו.
- (שם) נותנים על גותו ז' פיסות מטבע כסף. וגו' וגו'.
- (דף תרפ"ו סע"ז) מכבדים איש לרעהו לתת מעט עפר על הקבר.
- (שם) המשליך עפר הוא לוקח המגרפה מעל הארץ.
- (שם סע"ח) השכבה כללית לכל הצקברים.
- (שם סע"ט) מדוע קוברין אותי ראשו למערב ורגליו למזרח.
- (שם ס"פ) מדוע מעצמין עיניו של מת.
- (דף תרפ"ז סע"א) מדוע פותחין הלונות הבית אחר יציאת נשמת.

## כתר מסתחות שם טוב תשעט

- (שם ספ"ב) למה נותנין עפר בעיניו.  
(דף תרפ"ח ספ"ג) מדוע מה יצראל מומאתו חמורה מגוי.  
(שם ספ"ד) השכבות כיום הכפורים להיחידים שנלכ"ע למן היום  
שנתיסד הביה"ב.  
(דף תרפ"ט ספ"ה) מדוע קוברים צדיק אנל רשע.  
(דף תרצ"ב ספ"ו) מעשה ב' רוחות מספרות היה בהקיץ או בחלום.  
(דף תרצ"ג ספ"ז) אכונת הגלגול.  
(שם ספ"ח) מדוע לא ישוב חמת להודיענו מה אירע לו אחר המות.  
(דף תרצ"ה ספ"ט) בשעת הלוייה מקצצים בסף ועל הקופ: כתוב  
וצדקה תגיל טטות.  
(שם ס"צ) כיסוי המת בסלית מצוויצת.  
(דף תרצ"ו ספ"א) קרובי המת יושבים כעגולה על הארץ ומיללים,  
והנשים תהמינה ותבינה על ראשן.  
(שם סצ"ב) שינוי מקום בביה"ב לתאבל.  
(דף ת"ש סצ"ג) השכבה לקמנים.  
(דף תש"א סצ"ד) במנחת שבת השכבה לנפטרים באותה שנת  
(שם סצ"ה) האבל אינו נקרא לעלות בתורה כל השלשים.  
(שם) ויש נוהגין גם לקרובי הנפטר אין מעלים אותם בתורת.  
(דף תש"ד סצ"ו) כיסוי המראת.  
(שם סצ"ז) ניגוב חידים בתורת הלוייה.  
(שם סצ"ח) במקום מזמור השמים מספרים, אומרים אלהים יחננו.  
(דף תש"ה סצ"ט) ביום הו' בבוקר אם לא בא האבל לביה"ב הולך  
הש"ץ לביתו ואומר לפניו רק פסוקי דנחמתא ולא צ"ה.  
(שם ס"ק) סדר הקריעה ומקום הקריעה אם מימין או משמאל.  
(דף תש"ו סק"א) האיש קורע לאיש ואשה קורעת לאשת.  
(שם סק"ב) האבלים בבואם לביה"ב לובשים לבוש שחור המוכן  
להם מקופת הקהל.  
(שם סק"ג) מדוע אין קורעין על מה אלו שנמצאו בשעת יציאת  
נשמת.  
(דף תש"ו סק"ד) הלנת המת בארצות אלו.  
(שם סק"ה) ברכה להאכל לפי מנהג המקומות  
(דף תש"ח סק"ו) סדר ישיבת האבלים בביה"ב.  
(דף תש"ט סק"ז) הבאת הארון לתצר ביה"ב.  
(דף תש"ט סק"ח) מנהג אמירת הקדיש שהיתום אומר בבית עלמין.  
(דף תש"י סק"ט) יחידי החברה, צריכים להיות נוכח גם בתופת  
ובברית.  
(שם סק"י) ד' מיתות כ"ד לרב העדה.  
(שם סק"יא) צ"ה כבית האבל אחר מנתה, ויש נוהגים אחר ערכית.  
(שם סק"יב) למה קטן חייב לקרוע.  
(שם סק"יג) מדוע על כל המתים קורע כסכין ועל או"א כיד דוקא.

## סליחות ותחנונים

(שם ס"א) סליחות אחר ערבית.  
 (דף תש"ב ס"ב) תחנונים קודם תפלת שחרית בכל יום.  
 (שם ס"ג) אמירת עשרת הדברות בכל יום.  
 (דף תש"ג ס"ד) אמירת י"ג עיקרים.

## ספירת העומר

(דף תש"ג ס"א) שהם ז' שבועות „תמימות“?  
 (דף תש"ו ס"ב) מ"ט יום אנו מונים, הלא כתוב תספרו חמשים

יום.

(דף תש"ז ס"ג) טעם לספירת העומר.  
 (דף תש"ז ס"ד) מדוע אומרים הרחמן יחזיר עבתי"ק.  
 (שם ס"ה) מדוע לא תקנו ברכה לזבת, ובספירת חיובל.  
 (דף תש"ח ס"ו) מדוע אין אנו סופרים ב' ספירות מספק.  
 (דף תש"ט ס"ז) הצבור מברך בראשונה ואח"כ הצבור, ויש

מקומות להיפך.

(שם ס"ח) מדוע יחזרו הצבור לברך ולספור הלא יצאו י"ח  
 בברכת הש"ץ.

(דף תש"כ ס"ט) מדוע אינן מברכין שהיינו בספירת.  
 (דף תשכ"א ס"י) טעם שנהגו לספור מעומר.  
 (דף תשכ"ב ס"יא) טעם שנהגו לומר מזמור אלהים יחננו.  
 (דף תשכ"ג ס"יב) מדוע נהגו הנשים שלא לעשות מלאכה קודם

הספירה.

(דף תשכ"ד ס"יג) איזהו הנוסח המדויק לעומר או בעומר.  
 (דף תשכ"ו ס"יד) אחר קריש התקבל בשחרית הש"ץ אומר מספר  
 הימים והשבועות של יום הקודם.

(שם) ספירת העומר אחר תפילת ערבית.  
 (דף תשכ"ז ס"טו) מדוע אין אנו אומרים אחר הנענועים הרחמן  
 יחזיר וגו'.

(שם ס"ז) נותנין פסת מלח בכיס כל ימי העומר.  
 (שם) שומרין חתיכת מצת מצוה מן האפיקומן בכיס.  
 (שם) לחש התולה נעשה ע"י מלח וסכין.  
 (דף תשכ"ח ס"ז) יש מקומות שהרב הוא המברך וסופר.  
 (דף תשכ"ט ס"ח) יש מקומות באלו הארצות שאינן סופרים  
 העומר בליל ראשון ובלילי שבתות בצבור.

(דף תש"ל ס"ט) י"ד ימים. ואנו אומרים י"ד יום.  
 (שם ס"כ) המתפלל עם הצבור מבע"י סונה עמם בלא ברכת.

## תושלב"ע

## מעוות לתקון:

תיקון	סעות	דף	שור'	תיקון	סעות	דף	שיר'
מעשרה	מי	כו	"	חזר	חובר	א	א
ולשלוה	ולשליה	נו	כח	נמצא	נמצא	ב	א
ובתרגום יהונתן	וכתי	נג	כ	וכיורין	וסורין	ה	ה
ג"א	כ"ח	נד	יח	דברים י' ח'	דברים יח	ז	יב
פלטוי	פלטי	נה	יד	הפלה	הפלא	ח	כ
גיקיטלייא.	גיקטייליא	"	כא	השני	השתי	טז	טז
על	את	"	לד	בסוף	השמיט	י	כח
וכהרא"ש	וכררא"ש	נט	טו	מכתם,	מכתבם	יא	י
מנהגנו	מנהגם	ס	יט	סי' מ'	סי' ה'	"	"
הפסוקים	הפוס'ם	"	כט	דלעצמו.	דלעלמא	"	לד
שר שלום.	ש"ס	סא	י	קיצומינסנה	קלומטינה	יד	יד
נופלין ע"פ.	ג"א ע"כ	סז	מ	והאבות	האבות	טז	טז
צמח.	צמוח	ע	לג	הראשונים	וגאוני ספרד	יח	טז
אכל במנחה נטלין	ולא במנחה	עב	כט	וכדרכי דרכי	וכדרכי דרכי	"	כו
בוה.	ביה	"	לא	בחיר יק תהח	מנהג אשכנז	"	ל
שלא לומר.	שואמרי'	"	לב	הכף.	צרכי	"	"
החזה	הרזה	עז	כח	הושמטו	הושמטה	ח	ח
מזבח	פרי	עח	יט	כתב	שאלה	כח	כח
שכ"ד	שרי"ד	"	כג	צריך להשמיטו	דף ד'	ו	כב
5583	5589	"	לג	טעם שבא"י	שבא"י	יב	כד
עד אחר	עד שבועי'	"	ג	אבודרהם ד"ב	טור ואבוד'	ב	ל
שבועות.				עליו	עליה	יג	"
עמ"ש	עמ"ש שאמרו	ס	לב	כמחיה	כמחיה	כב	"
דנ"ד	דנ"ג	פג	לה	ברייתא.	בריתה	יט	לא
דרס"א	דרש"א	"	לו	השפטה	דף ט"ז	ג	לד
בשחרית יזה"כ	בשבת יזה"כ	פז	לו	שבלב	שבלבב	ל	לו
אכתוב	כבר כתבתי	פח	יב	ימי	יום מימית	לב	"
ושבת מנחה	ושבת	"	ל	ראה ערוך באות	ראה באות	ז	לט
ואדם	ואין אדם	קא	טו	חידו מנחת המאור	ומחנו קמ"א	נו	"
שי"ן	שי"ן	קג	יח	1484	1884	כג	מ
הרב היה עולה	הרב עולה	קד	ב	בשם	משם	ב	מב
משום שיש	שיש תועלת	קז	כ	אחרת	אחת	ל	מד
תועלת		"	"	אריח	אריה	כד	פה
כהרמב"ם	כהרמב"ם	"	"	באופן.	באורך	יג	מו
בחז"ל.	במול	"	לח	והשגחתי.	השגחת	כט	"
יאמר	אומר	קיג	כב	המבורך	המברך	לב	"
אפרם	אפרה	קיד	ה	ולא בשל	וכשאומרים	ה	מט
תוקע.	בונה	קטז	כט	ראש כשאומרים		"	"
משנת	משנה	קכו	כא	ולא	ממשמים	ו	"
וססק.	ימרן	קכב	י		בשל ראש	"	"
כענין	בענין	"	יא	דשאר הסי"ש	השאר קיש	לו	ג
בתנח"ס	בתנה ט"ו	קכג	יב	פרק י'	פרק י"ד	כג	גב
(בהגות חסוד)	"	"	"	ובמקום שיש	ובמקום שיש	"	"
י"י	"	"	"	שם תשעה.	תשעה	"	"
צריך להשמיט	רק לפעמים	קכד	כח	קדיש	בקדיש	כד	"

תיקון	טעות	דף	שור'	תיקון	טעות	דף	שור'
1027	2027	ט	רמח	מיעוט רבים ג'	מיעוט רבים	כח	קלד
מתארים	מתאים	כג	"	ועל	על כלכלתה	ז	קלח
שהכרתוהו	שהכרתוהו	כג	רמט	כתב	כ"כ	כד	קמח
חזנו	חזנוי	סז	רנא	נחמן	נחמיה	ה	קנב
סימנים	סימנם	ט	רסח	רבי חנניא	רב חנניא	יט	קנד
כ"א	פ"א	כג	"	שיענו קדוש	שיענו אחריו	ז	קס
י' ט"ז ב'	יחזקאל ט"ז ב'	כט	רסט	אחריו			
יפולו	יפיצו	יז	רעה	בספר משנת	להרב משנת	כד	קסא
רבה	רבא	טו	רפ	ע"ח	ע"ה	ג	קסג
בעניוח	בעניותין	טו	רפד	אלא	אל	ל	קסז
והדרך	והדרן	ג	רפט	שם	שב	כו	קסח
עלן	עלך	ד	"	והוסיפו	ותוספו	יד	קעד
נתנשי	נתשי	ה	"	ששה	ארבעה	כה	קפא
ומשה עלה	משה עלה	לא	רצא				
הספרים	הספרדים	יד	רצג	קו' (קינכורים)	ק"ו	כב	קפד
ועוד	ועד	כה	"	פנים	פעם	כה	"
רבה סי'	רבהיסי'	ג	רצו	גורס	גורם	כט	"
להרח"ו	להרח"י	כה	רצט	פיוטו	פיוטי	יב	קפה
גוהגים כן עתה	נהגין עתה	יב	שב	כנסת ישראל	כנסת לאביהן	ל	"
אה"ע	אה"ז	כ	"	לאביהן			
אומר	אמר	ז	שג	שלש	י"ג	כו	קצח
פסחים [ח:]	פסחים ח"ן	ט	שד	שלש	י"ג	לג	"
אחוס	אחוש	י	"	אתי	אתם	יט	רא
אברבנאל	אברבנל	א	שה	או"ח	חוי"ס	לט	רה
נעלמות	עולמות	ל	"	דף י"ב	ד"י	יא	רז
בפתח	פתח	ה	שו	שהזכירה	שהזכיה	כג	רח
בשם	בירושלמי	כב	שח	ונ"ל	ושמעתי	לה	"
הירושלמי				לאחד	אחר	יד	רט
בסוד	כסוד	כב	שט	מלה	מלה	כד	"
הביאו	הביא	יב	שי	מלה	מלהי	כה	"
המנהג הזה	במנהג הזה	כו	שיא	רויה	רויח	כח	"
נהוג				חזה	מזה	לו	ריב
הזכירו	שזכרו	יט	שיב	ד"ח	ברכות (ד"א)	יא	ריג
שצריכין	צריכין	כג	שיג	הנקרא Santa	שראיתי	לו	ריד
ויהיו	ויחיו	ז	שטז	mari la blauca	בטולידו		
ברוך ה'	בה"י	כו	"	מיסדים	מסדים	יז	ריח
ספל	תפל	ח	שטז	השינוי מזה	השינוי	ז	רכא
י"ג	ג'	ה	שיז	שבידינו	שבידינו		
ולא קרב זה	ולא קרב אל זה	יד	"	costumava	costumaya	יד	רכה
אל זה	זה			הישיבה	הישיבה	כג	"
שהזמן	שאין הזמן	ח	שכא	ששפורטש	ששפורטס	יט	רכז
בליל	ביי	כט	שכב	ששפורטש	ששפורט	כ	"
ותבע	וטבע	כג	שכד	יריק	ירוק	לח	רל
בה	בו	כב	שכט	WIERELESS	WIERELESS	לג	רלט
שממנו	שמהם	ח	של	ויברך עזרא	ויברך	יח	רמד
ח"א	מ"א	י	"	encyclopedia	emcyclopodia	כ	רמח
ר	ר חרונה	-	-	דיו	היה	י	"

תיקון	טעות	שורי	דף
תמונות	תמונת	לב	של
שבה	שבא	לד	"
מה לשונם לא	מה לשונם לא	ב	שלא
נשתנה אף	נשתנה		
כתבם לא			
נשתנה			
יתעלה	יתעלל	יח	שעז
עזרנו בשם ה'	בעזרנו שם ה'	יב	חס
וראיתיה	וראיתי	כב	חסב
לקריאה.	לקיאה	כא	תכלו
ראשי.	ראש	כט	תקמד
אמסטרדם	לונדון	כד	תקנא
רס"ה	כס"ה	ד	תקטו
ולאזכרה	ולאזכרי	כה	תסעה
כשהוא	שהוא	יא	תספד
להודיע	מודיע	ל	תסצב
עצמן	עצמם	כ	תרכב
למצות	למצוה	כא	תרלד
תלויה.	תלויות	יב	תרלט
המשדד	המטשדד	יג	"
וכי	ועוד	כב	תרסד
וילכישוהו	וילבשנו	יז	תרסז
וירחצוהו	וירחצנו	"	"
טרופות	טרופין	"	"
ללות	ללות	ה	תרעא
ליוותו	ללותנו	יד	"
תחכלי	תחכלתי	כב	"

בכדי להקל על המעיין רשמתי לוח הראשי תיבות  
 ופתרון, שבאו בחיבור זה.

א

אס"ה — אמר המתבר — אלהינו סלך  
 העולם.

אמ"ל — אמר לית  
 אמש' — אמשטרדם.  
 א"ג — אי נמי.  
 אסמ"ה — ארץ ישראל, סודיא,  
 מצרים תוגרמא.  
 אע"ג — אף על גב.  
 אע"פ — אף על פי.  
 אפ"ה — אפילו הכי.  
 אפ"ל — אפשר לומר.  
 אקב"ו — אשר קדשנו במצותיו  
 וצונו.  
 א"ר — אליהו רבה (ספר) — אמר  
 רבי.

את"ק — אחנא קמא.  
 א"ת — אל תקרי — אם תאמר.

ב

באה"ג — באר הגולת.  
 באה"פ — באר היטב.  
 באת"ק — בארץ הקודש.  
 בא"י — ברוך אתה ה' — בארץ  
 ישראל.

באר"ק — בארם צובא.  
 בבית"כ — בבית הכנסת.  
 בכ"ת — בבאבתרא.  
 בב"ק — בבא קמא.  
 ב"ב — במהרה כימינו — בני ביתו.

א"א — אי אפשר — אכרתם אבינו  
 — אין אוטריס.

אא"א — אל ארך אפים.  
 אא"כ — אלא אם כן.  
 מבני"ח"ץ — אנא בכח גדולת יסינך  
 תחיר צרודת.

אדה"ר — אדם הראשון.  
 אד"ר — אדר ראשון — אידרא רבה.  
 אד"ש — אדר שני.  
 אה"ע — אבן העזר.

אוצ"י — אוצר ישראל (ספר).  
 או"ת — אורת חיים — אורתות  
 חיים (ספר).

אוס' — אוסר.  
 או"א — אלהינו ואלהי אבותינו  
 אב ואם, אבא ואמא.

או"ז — אור זרוע (ספר).  
 א"ז — אדרא זוסא (ספר).

א"ח — אסרו חג.  
 אח"כ — אחר כך.  
 א"י — ארץ ישראל — אינו יהודי  
 — אתה ה'.

אי"ה — אם ירצה ה'.  
 איש"ר — אמן יהא שמיה רבא.  
 אכ"ר — אם כן יהי רצון.  
 א"כ — אם כן.  
 א"ל — אמר לית.  
 אל"ו — אמח ליעקב (ספר).

לוח הראשי תיבות ופתרוןן. תשפה

בב"מ — נבא מצינא.	כס' — בספר — בסיסן.
בגמ' — בגמרא.	כס"ט — בסיסן טוב.
בגו' — בגימטריא.	כ"ע — ביח עלטין.
בר"ת — בדרכי תורה.	בעוה"ז — בעולם הזה
ב"ד — בית דין	בעוה"ה — בעזרת האל.
בר"ה — כדבור הנתחיל.	בעה"ב — בעל הבית — בעולם הבא.
ב"ה — בעזרת ה' — ברוך הוא	בעיה"ק — בעיר הקודש.
— בית הלל — בדק חבות — ברוך תבא.	בע"פ — בעל פה — בערב פסח.
בחה"ו — ברוך ה' המבורך לעולם ועד.	בע"ש — בערב שבת.
בה"ג — בעל הלכות גדולות.	בעהפ"ו — בעל השורים.
בח' — באדוני.	כפ' — כפסוק — כפרשה — כפרק.
בוה"ז — בזמן הזה — בזה חוסן.	כפה"ג — בורא פרי הגפן.
בוה"ל — ביח הלשון.	כפ"ע — בפני עצמו — בפנינו עדים.
ב"ח — ביח חדש (ספר).	בקו"ר — בקול רם.
ביה"ס — בית הספר.	בקו' — בקונמרס.
ביה"ד — בית הדפוס.	בקו"ח — בקור חולים.
ביה"ח — בית החיים.	בר"ה — במסכת ראש השנה.
ביח"ט — בית המדרש.	ברכ"ו — ברכי יוסף (ספר).
ביחמ"ק — בית המקדש.	ברחמ"ו — ברכת המזון.
ביח"ש — בין השמשות.	בש"ד — בשד ודס.
ב"י — בית יוסף (ספר).	בש"ע — בשולחן ערוך — בשמיני
ב"כ — ברכת כהנים — בא נח.	עצרת — בשמנה עשרה.
בכ"ס — בכל מקום — בכסף משנה	בשו"ח — בשאלות ותשובות.
— בתי כנסיות.	בש"ס — בששה סדרי.
בלח"ק — בלשון הקודש.	ב"ש — ברוך שאמר — ברוך שמו
בליקו' — בליקומיו.	— בית שמאי.
בל"י — בלשון יחיד.	בתיקו' — בתיקונים.
בל"ר — בלשון רבים.	
בלא"ה — בלאו הכי.	
ב"ט — בתי מדרשות — בר מינן	
— בר מצות	
בט"ר — במדרש רבה.	
במו"פ — במזל טוב.	
בס"ש — במה שכתב.	
במכ"י — במהרה בימינו.	
בנ"א — בני אדם.	
בנ"י — בני ישראל.	
בנש"ק — בנן של קרושים.	

ג

גז"ש — גזירה שות.
גי' — גימטריא.
ג"כ — גם כן.
גמ"ח — גמילות חסדים.
ג"פ — שלשה פעמים — גפ פשוט (ספר).
ג"ע — גן עדן.

## תשפו לוח הראשי תיבות ופתרונו.

### ד

הרמב"ם — הרב רבי משה בר מיסון  
 הרמבט"ן — הרב רבי משה בן  
 מנלוזן.  
 הראב"ד — הרב רבי אברהם בר דוד.  
 הרדב"ז — הרב רבי דוד בן זמרא.  
 הרמ"א — הרב רבי משה איסרלש.  
 הרשב"א — הרב רבי שלמה בן  
 אדרת.

המע"ה — המלך עליו השלום  
 הנמס"י — הרב נמסוי יוסף.  
 הד"ט — הרב דוד טיראני.  
 הל"ח — הרב לחם חמודות.  
 ה"ג — הכי גרסינן. הלכות גדולות.  
 הול"ל — הוה ליה למופר.

הריטב"א — הרב ר' יוס טוב בן  
 אשבילי.  
 הר"ן — הרב ר' נסים.  
 הרי"ץ — הרב ר' יצחק.  
 התשב"ץ — הרב תשובות שמשון בר  
 צמת.

### ך

יא"ת — ואם תאמר.  
 ואחאמ"ר — ואחר המתילה רבת.  
 ודב"ז — ודי בזה.  
 והגו' — והגירסא.  
 וז"ל — וזה לשוננו.  
 וז"א — ויש אומרים.  
 וי"ם — ויש מפרשים.  
 וע"ד — ועל דא.  
 ולפ"ד — ולפי דבריו.  
 וט"ט — ומה טוב.  
 וט"נ — ומה נעים.  
 וה"ה — והוא הדין.  
 וע"ז — ועל זה.  
 וכ"ה — וכן הוא.  
 ובפר"א — ובפרקי דרבי אליעזר.

ד"א — דרך ארץ — דבר אחר.  
 דאמרי' — דאמרינו.  
 ד"ה — דבור המתחיל.  
 דה"י — דבריו הימים.  
 דהמע"ה — דוד המלך עליו השלום.  
 ד"ט — דרכי משה (ספר).  
 דקוב"ה — דקודשא בריך הוא.  
 דר' — דוקטור.

### ה

האר"י — הרב אדונינו ר' יצחק לוריא.  
 הוב"ד — הובאו דבריו.  
 הגר"א — הגאון רבי אליהו סווילנא.  
 ת"ה — הוא הדין — הרב המגיד  
 הלא הוא.

הדר"ג — הדרת גאונים.  
 הרו"ה — הרב רבי זרחיה הלוי.  
 הרה"ט — הרב רבי תיים  
 אבואלעפויא.

הרא"ש — הרב רבי אשר.  
 הרא"ה — הרב רבי אהרן הלוי.  
 הר"א — הרב רבי אהרן מלוניל.  
 היר"א — הרב יד אהרן.  
 הור"ר — הושענא רבת.  
 הה"ד — הרא הוא דכתיב.  
 הח"ן — חלוקה, חלה, נדה.  
 הנז"ל — הנזכר.  
 הנז"ל — הנזכר לעיל.  
 הק' — הקשה — הקדוש.  
 המבי"ט — הרב משה בן יוסף  
 טראני.

השו"ת — השם יתברך.  
 הקב"ה — הקדוש ברוך הוא.  
 הש"ץ — השלוח צבור.  
 הרמב"ן — הרב רבי משה בר נחמן.

## לוח הראשי תיבות ופתרון. תשפו

י"ה — ידי חובה, שמנה עשרה.

י"ט — ימים טובים.

י"ל — יש לומר.

ימ"ש — ימת שמו.

י"מ, יצ"מ — יציאת מצרים.

י"ג — יון נסך.

יעב"ץ — יעקב בן צבי.

יצה"ר — יצר הרע.

יצה"ם — יצר הטוב.

ישי' — ישיבת.

ירוש' — ירושלים.

יר"ש — ירא שמים.

ירוש"ו — ירושלים תבנה וחכונן.

ית' — יתברך.

יאה"צ — יאהר ציפ.

יצ"ם — יציאת מצרים.

### ז

ז"ל — זה לשונו — זכרוננו לברכה.

זוה"ק — זוהר הקדוש.

זבל"א — זה בורר לו אחד.

זצוק"ל — זכר צדיק וקרוש לברכה.

זס"ז — זה מזה.

### ח

ח"ן — חכמת נפתרה.

ח"א — חלק ראשון.

ח"ב — חלק שני.

חזה"מ — חול המועד.

חיר"א — תיים יוסף דוד אזולאי.

חב"ף — תיים בר יוסף פאלאג'ני.

חת"ם — חתם סופר (ספר).

חק"ל — חקרי לב (ספר).

ח"ו — חס ושלום.

חז"ו — תוות ואיר.

### כ

כו"כ — כך וכך.

כנח"ג — כנסת הגדולה.

כ"ש — כל שכן — כל שהוא.

כימ"ע — כל ימי עולם.

כל"ח — כל לעולם חסדו.

כ' — כתב — כתבו.

כ"כ — כל כך.

כמש"ל — כמו שכתבתי לעיל.

כ"ז — כל זמן — כל זה.

כמל"ו — כבוד מלכותו לעולם ועד.

כס' — כסופרים — כספרת.

כיו"ב — כיוצא בזה.

כ"ו — כב יכול — כתב יד.

כ"ו וכ"ו — כן ירכה וכן יפרוץ.

כו"ע — כלל ועיקר.

כתח"ו — כל הנשמה תהלל ית.

כ"מ — כל מקום — כסף ששנת.

כ"ע — כוליה עלמא.

כת"ר — כתרי תורתו.

### ט

ט"ב — תשעה באב.

ט"ז — טורי זהב.

ט"ס — טעות סופר.

ט"ק — טלית קטן.

### י

יאו"א — אדוני אלהי ואלהי אבותי.

י"א — יש אומרים.

יב"א — ישראל בשלום אמן.

יג" — יש גורסין.

יה"ר — יהי רצון.

יהר"ם — יהי רצון מלשניך.

יז"פ — יום פוב.

יות"כ — יום הכפורים.

יוד"ר — יורה דעת.

## תשפח לוח הראשי תיבות ופתרון

### ל

מוהרש"ו — מורנו הרב רבי שמואל  
 ויטאל.  
 מוהרי"ל — מורנו הרב ר' יעקב לוי.  
 מוהר"ד — מורנו הרב ר' דוד.  
 מוהרר"ך — רבנו הרב רבי דוד  
 הכהן.  
 מוהרלנ"ח — מורנו הרב ר' לוי בן  
 חיים.  
 מוהרלב"ח — מורנו הרב ר' לוי בן  
 חביב.  
 מוהריק"ש — מורנו רבנו ר' יעקב  
 קאשמרו.  
 מוהרש"א — מורנו הרב ר' שמואל  
 אידלר.

לע"ד — לעניות דעתי.  
 לפע"ד — לפי עניות דעתי.  
 למס' — למספרם — למספר.  
 ל"ו — לעולם ועד.  
 לפ"ק — לפרט קטן.  
 לפ"ג — לפרט גדול.  
 למ"ד — למאן דאמר  
 ל"ת — לא תעשה.  
 לע"ו — לעולם ועד.

### מ

מ"מ — מכל מקום.  
 מ"ק — מקרא קודש.  
 מוהרס"ע — מורנו הרב ר' משה  
 עזרית.  
 משא"כ — מה שאין כן.  
 מס"ש — ממה שכתב.  
 מעל"ע — מעת לעת.  
 משו"ח — משום הכי.  
 מעוה"ר — מעין הרע.  
 מ"ש — מה שכתב — מה שאמר.  
 מק"ו — מקל וחומר.  
 מס' — מסכת.  
 מרע"ה — משה רבינו עליו השלום.  
 מנ"ל — מנא לן — מנא ליה.  
 מ"ס — מסכת סופרים.  
 מ"ע — מצות עשה.  
 מהפ' — מהפסוק.  
 מק"ק — מקרא קודש.  
 מו' — מזמור.  
 מוהרי"ע — מורינו הרב רבי יעקב  
 עמדין.  
 מוהר"ץ — מורנו הרב רבי צבי.  
 מוצ"ק — מוצאי שבת קודש.  
 מקו' — מקורש.

מוא"א — מאבותנו ואבות אבותנו.  
 מ"א — מגילת אסתר.  
 מבע"ו — מבעוד יום.  
 מ"ב — מלכים ב.  
 מג"א — מגן אברהם.  
 מג"ש — מגזירה שוה.  
 מגי' — מגילה.  
 מד"ר — מדרש רבת.  
 מדח"ד — מדת הדיון.  
 מדח"ר — מדת הרחמים.  
 מ"ח — משום הכי.  
 מה"ם — מלכי המלכים.  
 מו"ק — מור וקציעה (ספר) סועד  
 קטן.  
 מו"ץ — מורה צדק.  
 מחז"ו — מחזור ויטרי.  
 מתב"ר — מחזיק ברכת.  
 מ"ט — מאי טעמא.  
 מט"ם — מטה משה (מ').  
 מוהרי"ו — מורנו הרב ר' יעקב  
 וויל.  
 מותר"א — מורנו הרב ר' חייב  
 אבואלעפיא.  
 מותר"ו — מורנו הרב רבי חיים  
 ויטאל.

מוהריק"ו — טורנו הרב ר' יוסף קולון.  
 מע"ר — מעשה רב.  
 עכ"ל — עד כאן לשונו.  
 עכ"ז — עם כל זה.  
 ע"ש — עיון שם.  
 ע"פ — על פה, ערב פסת.  
 עפ"י — על פי.  
 ע"ש — ערב שבת, עיון שם.  
 עש"ק — ערב שבת קודש.  
 עיו"ט — ערב יום טוב.  
 עיה"ק — עיר הקודש.  
 עזה"ד — על זה הדרך.  
 עכ"ל — עד כאן לשונו.  
 ערש"י — עיון רבינו שלמה יצחקי.  
 ע"כ — עד כאן.  
 ע"ז — על זה — עבודה זרה.  
 עע"ז — עובדי עבודה זרה.  
 עוה"ב — עולם הבא.  
 עוה"ז — עולם הזה.  
 ע"ד — על דרך — עמוד ארבעת.  
 עט"ר — עטרת ראשנו.  
 ע"פ — על פניהם.  
 עו"ה — עשרת ימי תשובה.  
 עכ"פ — על כל פנים.  
 עיוה"כ — ערב יום הכפורים.  
 ע"ט — על מה.  
 עו"ע — עוד ועויון.  
 ע"ת — עם הארץ — עליו השלום.  
 על"ש — עלינו לשבת.  
 ע"י — על ידי.  
 עה"ת — על התורה.  
 ע"צ — על צד.  
 עיה"ר — עין הרע.

פ

פ' — פרק — פרשת.  
 פ"ק — פרק קמא.  
 פ"ה — פסוק הקמורת, פרק המישי.  
 פו"ד — פריה ורביית.  
 פו"ח — פרי חרש (ספר).

ג

ג"ר, נח"ר — נחה רוח.  
 גמ"י — גמילת ידים.  
 גע"פ — גופליון על פניהם.  
 גפ"א — גמילת אפים.  
 גח"י — גחלת יעקב.  
 ג"א — גוססתא אתרינא, גמילת אפים, — גחלת אבותינו.  
 ג"ח — גר הנוכח.  
 גוב"י — גודע ביהודה.

ס

סו' — סימן.  
 ס' — סעוף, סכרת, סדור, ספר.  
 ס"ד — סעוף ארבע.  
 סה"י — סדר היום (ספר).  
 סמ"ג — ספר מצות גדול.  
 סמ"ק — ספר מצות קטון.  
 ס"ל — סבירא לית.  
 ס"ת — ספר תורת — סופי תיבות.  
 ס"ק — סעוף קטן.  
 סת"ם — ספר תפילין, מזוזות.  
 סת"מ — סוריא, תוגרמא, מצרים.  
 ס"ט — ספררי מחור, סופי טוב.  
 סו"ס — סוף סימן.  
 ס"ע — סדר עולם.  
 ס"ס — ספרי ספרד.

ע

ע"ג — על גבי.  
 עו" — עיון.  
 עז"פ — על הפסוק.

פ"מ — פרי סגרים (ספר).  
 פת"י — פתח יצחק (ספר).  
 סו' — פירוש מירשן.  
 רבש"ע — רבנו של עולם.  
 ריב"ס — רבינו יצחק בר מאיר.  
 רשב"ם — רבינו שלמה בר מאיר.  
 רי"ש — רבי ישמעאל.  
 ר"ו — רבינו יונה.  
 ר"ה — ראש חדש, רב חינא, רב חסדא.

צ

ר"ה — ראש השנה.  
 רוא"ז — רבינו ישעיה אחרון ז"ל.  
 רש"ו — רבינו שלמה יצחקי.  
 ר"ת — רבינו תם, ראשי תיבות.  
 רס"ג — רב סעדיא גאון.  
 ריב"ש — רבינו יצחק בר ישת.  
 רי"ף — רבינו יצחק פאסי.  
 רד"א — רבינו דוד אבודרהם.  
 ראב"ע — רבי אברהם בן עזרא, רבי אלעזר בן עזריא.  
 ר"ל — רחמנא ליצלן.  
 רח"ל — רחמנא ליצלן.  
 רי"ת — ריח ה' חניחנו.  
 ר"פ — ריש פרק.  
 ראשל"ץ — ראשון לציון.  
 ר"ן — רב נטוראי, רבי נחוניא.  
 ר"ג — רבי גדליה.

צ"ל — צריך לומר — צריך להיות.  
 צל"ע — צריך לי עיון.  
 צו"ג — צום גדליה.

ק

קו"ל — קיימא לן.  
 ק"ש — קריאת שמע.  
 ק"ו — קל והומר.  
 קו' — קודש, קודם.  
 ק"ק — קצת קשה, קדש קדשים, קהל קדוש.

קהל"ר — קהלת רבה.  
 קה"ת — קריאת התורה.  
 קו' — קידושין — קידוש.  
 קס"ת — קריאת ספר תורת.  
 קו"ק — קיבץ קמן.  
 ק"ה — קדוש השם.  
 ק"פ — קרבן פסח.  
 קה"ק — קודשי הקדשים.

ש

שהע"ה — שלמה המלך עליו השלום.  
 שר"ל — שמואל דוד לוצאטו.  
 שב"ל — שבלי הלקט.  
 שו"ע — שולחן ערוך.  
 שכ" — שכתב.  
 ש"ך — שפתי כהן.  
 ש"ד — שומר דעין, שפיר דמי, של דברים.

שו"ל — שיש לומר.  
 ש"ר — של ראש, שמית רבת.  
 ש"י — של יד.  
 ש' — שנת.

ר

ר"א — רבי אליעזר.  
 רש"ל — רבינו שלמה לוריא.  
 רע"ג — רבינו עמרם גאון.  
 ר"ל — רוצה לומר — ריש לקיש.  
 רו"ל — רבותינו זכרונם לברכה.  
 רי"ד — רבי יוסף די פראנץ.  
 ר"ם — ריש מתא, ריש מחיבתא, רבי מאיר.

שח"ב — שוחר טוב.  
 שא' — שאמר.  
 שבעה"ר — שבענונה הרבים.  
 שו"א — שיש אומרים.  
 שו"ל — שוצא לאור.  
 שנלב"ע — שנפטר לבית עולמו.  
 שנ' — שנאמר.  
 שבמל"ו — ישם כבוד מלכותו לעולם ועד.  
 שה"ש — שיר השירים.  
 שהט"ר — שיר השירים רבה.  
 שא"א — שאין אומרים, שאי אפשר.  
 שב"ב — שמואל ב'.  
 שע"ת — שערי תשובה (ספר).  
 של"ה — בני לוחות הברית.  
 שו"ת — שאלות ותשובות.  
 שלפ"ד — שלפי דבריו.  
 שו"ג — שולחן גבוה (ספר).  
 ש"ץ — שלוח צבור, שבת צבי.  
 שה"ג — שם הגדולים, שלטי הגבורים ת"ת — תלמוד תורה.  
 שהו"ג — שהוסן גרמא.  
 ש"ת — שמחת תורה.  
 ש"א — שאין אומרים.  
 שק"ז — שקיל זטרי.  
 שר"ץ — שרמי צבור.  
 טבלה"ק — שבלטון הקודש.  
 שליט"א — שיתיה לאורך ימים טובים.  
 שר"ו — שם רשעים ירקב.  
 ש"ק — שבת קודש.

ת

תשו' — תשובה.  
 תוה"ק — תורתנו הקדושה.  
 ת"י — תרגום יהונתן, תחת ידו.  
 תפ"ו — תפילה, תפילין.  
 ת"ל — תלמוד לוטר, תהלות לאל.  
 ת"ב — תשעה באב.  
 תשב"ץ — תשובות שמשון בר צמח.  
 תו' — תוספות, תוספתא.  
 ת"ח — תלמיד חכם, תא חזי.  
 ת"ת — תלמוד תורה.  
 ת"ץ — תענית צבור.  
 תו"ט — תוספת יום טוב.  
 תרב"א — תנא דבי אליא.



